

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

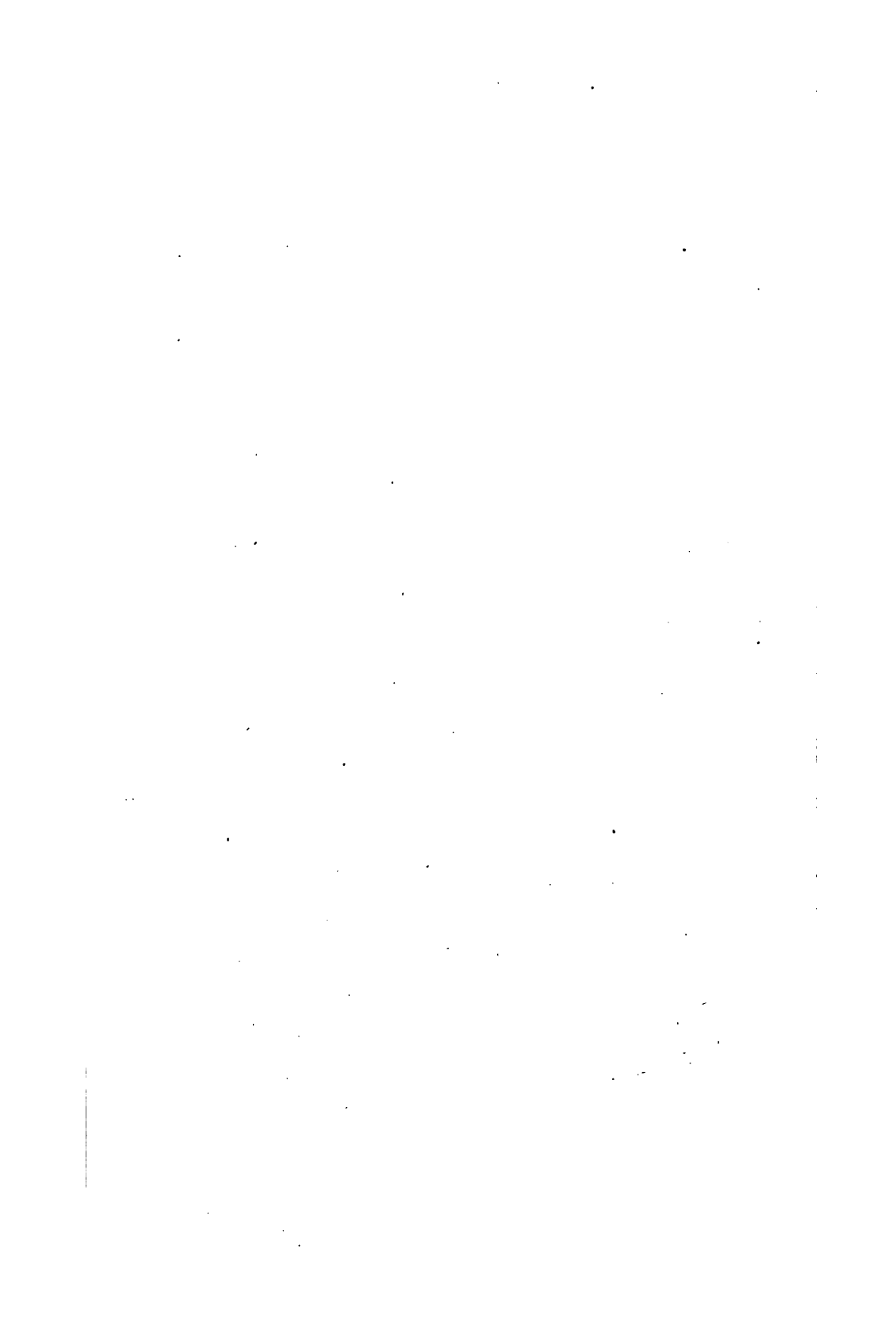
✓

58.c.6.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΥΠΟ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

6.

ΜΕΤΑ

ΠΙΝΑΚΟΣ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΥ

ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΠΕΝΤΕ ΤΟΜΟΥΣ

ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΑΥΤΗΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ

178 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ - ΠΛ. ΡΟΜΒΗΣ 9

1877

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν μονογραφὴν μου.

W. H. D. R.

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

Ἐπὶ τριςχίλια ἔτη τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος πολλάκις μὲν προέστη τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς, αἶποτε δ' ἐπέσχε προέχουσιν ἐν αὐτοῖς τάξιν. Συμβαίνει ὅμως εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ὅ,τι εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας εἰκόνας αἵτινες παριστῶσι μάχας περιπλόκους. Ἐπὶ τῶν εἰκόνων τούτων τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγετῶν εἶναι βεβαίως καταφανές, ἀλλὰ οἱ χαρακτῆρες τοῦ προσώπου αὐτῶν, μικρογραφούμενοι ἐξ ἀνάγκης, δὲν εἶναι ἀποχρώντως εὐδιάκριτοι. Καὶ πλὴν τούτου ὁ θεατὴς λησμονεῖ ἐνίοτε τοὺς ἡγέτας ἐκείνους, περισπώμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ποικίλων περιπετειῶν τοῦ ἀγῶνος.

Ὅθεν ἐνόμισα χρήσιμον νὰ ἀφαιρέσω τὸ πρόσωπον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκ τῆς πεντατόμου ἱστορίας μου, καὶ νὰ μονογραφήσω αὐτὸ καὶ μεγαλογραφήσω μέχρι τινός, ἵνα προκύψῃ οὕτω ζωηροτέρα ἢ φυσιογνωμία αὐτοῦ.

Ἐπὶ τούτῳ ἐκδίδω τὸν παρόντα Ἐπίλογον, περὶ τὴν
σύνταξιν τοῦ ὁποίου ὠφελήθην ἐκ τε τῆς ἐπιγινομένης
ὁσημέραι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ προόδου, καὶ ἐκ τῆς πείρας
ἣν αὐτὸς ἐγὼ προσέλαβον, ζηλῶν τὸ τοῦ Σόλωνος γη-
ράσκω ἀεὶ διδασκόμενος.

Ὁ δὲ ἀλφαβητικὸς Πίναξ, ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸν
Ἐπίλογον, δημοσιεύεται διότι πολλάκις ὑπὸ πολλῶν
ἐζητήθη.

Κ. II.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ὁ πρῶτος Ἑλληνισμός.

	Σελίς
Γενικὴ ἐποψίς	1
Ἀρχαιότατος Ἑλληνισμός. Ὀμηρικὴ αὐτοῦ παράστασις.	3
Ἐπίδρομὴ Θεσσαλῶν, Βοιωτῶν, Ἀωριέων	8
Πρώτη ἀποδημία τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	9
Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ.	10
Ὁ ἰντὸς τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνισμός.	11
Ἀρτίωσις τοῦ ἐλευθεροῦ πληθυσμοῦ	12
Πολλαπλασιασμοὶ τῶν δούλων	14
Κατάλοις τῆς πολιτικῆς ἐνότητος.	16
Σπάρτη. Ἐξέγερσις τῶν Ἰθαγενῶν.	17
Ἀθήναι.	19
Ἄγων περὶ ἀρχῆς ἀτελεσφόρητος.	21
Ἠθικαὶ καὶ ὀλικάι συμφοραί	24
Ἀρχαία διάστασις Ἰθαγενῶν καὶ ἰππλῶδων. Ἰππορχή τῶν πρώτων. . .	27
Νεώτερα περὶ τῶν Ἀωριέων δόξα. Ἀωρικὸν πολίτευμα.	30
Ἀωρικὴ ποίησις, μουσικὴ, τέχνη.	31
Πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς βίος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	34
Κοινοβουλευτικοὶ θεσμοὶ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης.	36
Ταχυδραστήα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἱστορία. Ἀρᾶμα.	38
Πολίτευμα Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης.	43
Σύγχρονος παρακμὴ τῶν πολιτευμάτων τούτων.	54
Ἀποτελέσματα τῶν πολιτευμάτων τούτων.	57
Συμπέρασμα.	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμός.

Κατάστασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου.	61
Νεῖα μεγάλα ἀποδημιαί εἰς τὴν ἀνατολήν. Στρατός.	63
Πολιτικὴ καὶ ἄλλη ὑπηρεσία. Ἀνανέωσις ἀρχαίων πόλεων.	67
Νεὰ κτίσματα.	69
Ἑλληνισμὸς τῆς ἀνατολῆς. Πόλεις.	71
Ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις τῆς ἀνατολῆς. Αἴγυπτος.	73
Ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις τῆς ἀνατολῆς. Συρία.	75
Ἄγων Μακκαδαίων κατὰ τῶν Σελευκιδῶν.	77

	Σελίς
Ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας.	78
Ἑλληνισμὸς τῶν ἀνατολικωτέρων χωρῶν.	80
Πλειότερα περὶ μικρᾶς Ἀσίας.	81
Τροπολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ.	85
Νέος θρησκευτικὸς καὶ ἠθικὸς κόσμος.	91
Ἰησοῦς.	92
Ἐπίκτητος. Δίων Χρυσόστομος. Λουκιανός.	94
Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ.	97
Ἑλληνικοὶ θεομοὶ τοῦ χριστιανισμοῦ.	99
Ἀφορμὴ τῶν αἰρέσεων· ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία.	101
Ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ.	104
Συμπέρασμα.	111

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἀρχαὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐξἑλληνισμὸς τῆς βωμαϊκῆς Κωνσταντινουπόλεως.	115
Τὰ μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους.	117
Τὰ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους.	119
Ματαίᾳ ἀπόπειρα ἐκλατινισμοῦ τῆς ἀνατολῆς.	121
Συμπλήρωσις τοῦ ἐπισήμου ἑξἑλληνισμοῦ τοῦ κράτους.	127
Ἐπιδρομὴ καὶ ἑγκατάστασις πολλῶν ἄλλοφύλων.	129
Ἀκρωτηριασμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μέσηνδρίαν.	134
Αἴγυπτος. Μωαμεθανοί.	135
Συρία καὶ Μισοποταμία. Μωαμεθανοί.	137
Βόρειαι εὐρωπαϊκαὶ ἑπαρχίαι. Σλαῦοι καὶ Βούλγαροι.	139
Ὅριστικὴ καταδίκη τῶν αἰρέσεων. Θρησκευτικὴ ἐνότης.	143
Ἠθικὴ κατάστασις καὶ ἀλλοιώσις.	147
Γλῶσσα. Φιλολογία. Ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες.	148
Θρησκευτικὸς βίος. Τροπολογία τοῦ ἀρχικοῦ χριστιανισμοῦ.	152
Σωτήριος ἐσωτερικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ δύναμις.	156
Στενώτατος τῆς κοινωνίας καὶ τῆς θρησκείας σύνδεσμος.	159
Μοναστηριακὸς βίος.	162
Ταῦτισμὸς θρησκείας καὶ πολιτείας.	166
Ἀκάθιστος ὕμνος. Ὑψώσεις τοῦ σταυροῦ.	169
Συμπέρασμα.	171

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἡ μεταρρύθμισις.

Θρησκευτικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκκλυσίς.	174
---	-----

	Σελίς
Ιστορικὴ διαστροφή τῆς μεταρρύθμισως	177
Πόθεν προέκυψεν ἡ μεταρρύθμισις	179
Πρωτοῦργοι καὶ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρύθμισως	182
Καθαίρεισις τῶν εἰκόνων ὑπὸ Λέοντος Γ'	185
Οἱ θρυλούμενοι διωγμοί	189
Κρίσις περὶ τοῦ μέρους τούτου τῆς μεταρρύθμισως	192
Διοίκησις	195
Γεωργικαὶ σχέσεις. Ἀναδιοργάνωσις τῆς οἰκογενείας	197
Κωνσταντῖνος Ε'. Πρῶται αὐτοῦ ἐνέργειαι	201
Οἰκουμένη τῆς μεταρρύθμισως σύνοδος	204
Ἐκτέλεισις τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου	207
Κατάργησις μοναστηρίων. Θρυλούμενοι διωγμοί	211
Ἀρχὴ ἀντιδράσεως. Εἰρήνη. Ταράσις	214
Ἐξόδη οἰκουμένης σύνοδος	217
Πῶσις τῆς Εἰρήνης	221
Νικηφόρος. Μεγάλαι αὐτοῦ μεταρρύθμισις	223
Λίων Ε'. Νέα τῶν εἰκόνων κατάλυσις	225
Μιχαὴλ Τραυλός. Θεόφιλος	228
Ὀριστικὴ ἀνόρθωσις τῶν εἰκόνων	229
Συμπέρασμα	231

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἀκμὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐκτίρησις τῆς μεταρρύθμισως. Εἰκόνες μοναστήρια	233
Βασιλικὴ ἐξουσία	235
Γεωργικοὶ νόμοι	237
Δημοσία παιδεῦσις	238
Ἐλευθέριον πνεῦμα. Φώτιος	240
Διανοητικὰ προϊόντα. Δημόδης ποίησις	243
Παγίωσις τοῦ μοναρχικοῦ ἀξιώματος	247
Χεῖρωσις Σλαυβουλγάρων. Ἀνάκτεις Κρήτης, Κύπρου, κλπ.	250
Τρόποι ἐξελληνισμοῦ. Ὀρθοκεία. Παιδεία. Ἀξιώματα. Ἐμπορία	260
Ἀμοιβὰτα ὀρθόκεια Σλαύων καὶ Ἑλλήνων	270
Μικρὰ Ἀσία	275
Σχέσεις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα	276
Ἰλικὴ κατάστασις τοῦ κράτους. Ἐμπορία. Βιομηχανία	281
Δημόσιαι πρὸςδοι	288
Μεγαλεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην	292
Συμπέρασμα	297

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Πτώσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

	Σελίς
Ἀπροδύκτος μεταβολή	301
Ἀξιώσεις τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης. Εκτίμησις αὐτῶν.	303
Εὐλαβεῖς σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν δυτικὴν. . . .	312
Σταυροφορίαι. Ὑποβολιμαῖαι τοῦ Ἀλεξίου ἐπιστολαί.	317
Γρηγορίου Ζ' πολεμικαὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διαθέσεις.	321
Ῥοβέρτος Γυσκάρδος, πρὸδρομος τῶν σταυροφοριῶν.	323
Πρώτη σταυροφορία. Νεαὶ ἐκ δυσμῶν ἐπιθέσεις.	330
Δευτέρα σταυροφορία	337
Ρογέρου Β' ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεία.	339
Ἰσχύς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι.	340
Γουλιέλμου Β' ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεία.	342
Τρίτη καὶ τετάρτη σταυροφορία.	343
Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν σταυροφόρων.	349
Λατινικὸν κράτος. Πολιτικὸς αὐτοῦ ὀργανισμός.	353
Λατινικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ ἀνατολῇ.	355
Ὁ ἡττηθεὶς Ἑλληνισμός. Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως	359
Πενία καὶ ἡθικὴ ἀλλοίωσις τῶν ἐσπερίων κατακτητῶν.	361
Οἱ δυτικοὶ κωλύουσι τὴν πλήρη ἀνόρθωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. . . .	364
Λαμπρὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.	370
Συμπέρασμα	374

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Νεώτερος Ἑλληνισμός.

Ἀδύνατος ἡ συγχώνευσις Τούρκων καὶ χριστιανῶν.	377
Ἀδύνατος ἡ ἀπορρόφησις τῶν κατακτηθέντων.	380
Διαιρκὴς χωρισμὸς Τούρκων καὶ χριστιανῶν.	383
Τελευταῖοι ἔποικοι.	384
Κατάπτωσις καὶ ἀναβίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	388
Ἀνακαίνισις τῆς γλώσσης.	391
Ἱστορία τοῦ τῶν Ἑλλήνων νόματος.	392
Οἰκουμενικὸς θρόνος. Κληρὸς.	397
Φανερῶνται. Νεαὶ ἀποικίαι.	406
Ἐπαρχίαι. Ἀρματοῦλοι καὶ Κλέφται.	412
Ἐπαρχίαι. Ἐπαναστάσεις τῶν πρώτων αἰώνων.	415
Τροπὴ τῶν ἔξω καὶ ἔσω πραγμάτων.	424
Νεώτεροι ἀγῶνες. Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις.	432
Ἀποτελέσματα τῶν περὶ Ἑλλάδος συνθηκῶν.	439
Ἐκπολιτευτικὸς χαρακτὴρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	441
Ὁ νῦν Ἑλληνισμός. Συμπέρασμα	449

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Ὁ πρῶτος Ἑλληνισμός.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διεξήγαγε τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ βίον κατὰ τρόπον ὅλως αὐτῷ ἰδιόζοντα. Πᾶν ἔθνος κατέχει συνήθως μίαν καὶ τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφ' ἧς ὀρμώμενον πράττει καὶ εἰς ἣν ἀποδίδει τὸ ἴδιον ὄνομα. Τὸ δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπραξεν ἐκ διαφόρων ἀλληλοδιαδόχως ὀρμητηρίων, εἰς αὐτὰ δὲ ἀπέδωκε πάντοτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν προῖστορικῶν χρόνων προήχθη εἰς ἐξάρετον βαθμὸν διανοητικῆς καὶ κοινωνικῆς διαπλάσεως, ἐκτῆσατο δὲ καὶ πολιτικὴν δύναμιν οὐ μικράν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς παρακειμέναις χώραις καὶ νήσοις. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὔτε οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων, οὔτε αὐταὶ αὗται αἱ χώραι καλοῦνται ἔτι *Ἑλλήνες* καὶ *Ἑλλάς*. Τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν φαίνονται ἐπικρατήσαντα ὡς κοινὴ προσηγορία τῶν κατοίκων καὶ τῆς χώρας εἰμὴ ἐν ἀρχῇ ἢ μικρὸν πρὸ τῆς ἀρχῆς τῶν ἱστορικῶν ἑκατονταετηρίδων. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τούτους οἱ ἄριστοι τῶν κατοίκων ἀπεδήμησαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, δι' ὅπερ τὸ ἔθνος αὐτόθι μᾶλλον ἐπὶ 200 ἔτη ἐσταδιοδρόμη-

σεν ἢ ἐν ταῖς πρώταις αὐτοῦ ἐστίαις, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ τὸ ὄνομα Ἑλλάς μετεδόθη εἰς ἀμφοτέρας ἐκείνας τὰς ἐξω χώρας. Κατόπιν δὲ ἤκμασε πάλιν λαμπρῶς ἐπὶ ἕτερα 200 ἔτη ἐν τῇ προτέρᾳ Ἑλλάδι καὶ ὑπὸ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, καὶ παρήγαγεν ἐνταῦθα τοὺς καλλίστους πνευματικούς ἅμα καὶ πολιτικούς καρπούς, οὓς θαυμάζει καὶ ἐξ ὧν ἐπωφελεῖται ἄχρι τοῦδε ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ τούτων γενομένων, μέγα τοῦ ἔθνους μέρος ἀπῆλθε μὲν ἐκ δευτέρου εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, πρωταγωνιστήσαν δὲ ἐν αὐταῖς τὸ τέταρτον ἤδη, ἐπὶ 600 ἢ 700 ἔτη, ἐδημιούργησε νέον ἡθικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον, ἐπενεργοῦντα ὡσαύτως μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὴν τύχην τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Καίπερ ὅμως οἱ ἐγχώριοι τῆς Ἀνατολῆς ἀνωμολόγουν τότε ὅτι διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς βασιλείας τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καίπερ αἱ χῶραι ἐκείναι ἐξελληνίσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, οὐδέποτε ἐκλήθησαν Ἑλλάς, οὐδ' οἱ κάτοικοι αὐτῶν Ἕλληνες. Κατόπιν ὁ Ἑλληνισμὸς ἔστησε τὴν ἀφετηρίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπώνυμον τοῦ πρώτου τῶν Κωνσταντίνων πόλιν, πρωτεύουσαν γενομένην ἐπὶ 4000 περίπου ἔτη κράτους μεγάλου περιλαβόντος ἀπάσας τὰς χώρας ἐν αἷς πρότερον ἔδρασαν. Ἐκεῖ ἠγωνίσθη τὸ πέμπτον ἐν τῷ ἱστορικῷ σταδίῳ καὶ δὲν ἀνέδειξε μὲν ἔργα διανοίας καὶ τέχνης δυνάμενα ὅπωςδῆποτε νὰ συγκριθῶσι πρὸς τὰ ἀρχαιότερα, ἀλλὰ λόγῳ νομοθετικῷ, πολιτικῷ καὶ διοικητικῷ ἔπραξε πολλὰ γενναῖα καὶ χρήσιμα, ἅτινα ὁσημέραι ἡ μὲν ἐπιστήμη ἀποκαλύπτει, τὰ δὲ πράγματα ἀνακηρύττουσι. Καὶ ὅμως τὸ κράτος τοῦτο τοῦ ὁποίου ἐπίσημος γλῶσσα ἦτο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐν ᾧ ἐπεπόλαζεν ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὠνομάσθη Ῥωμαϊκόν, μόλις δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἡμέραν ὁ τελευταῖος αὐτοῦ βασιλεὺς ἐμνήσθη μὲν ὅτι οἱ κάτοικοι ὧν ἐπὶ τινὰς ἔτι ὥρας ἔμελλε νὰ ἄρξῃ, ἦσαν ἀπόγονοι Ἑλλήνων μᾶλλον ἢ Ῥωμαίων, ἀπεκάλεσε δὲ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ ἐλπίδα καὶ

χαρὰν ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων. Ὅτε δὲ ἐπὶ πᾶσι, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ κράτους τούτου καὶ μετὰ μακράν ὑπὸ τοὺς Ὀσμανίδας δουλείαν, ἀνέστη αὖθις τὸ ἔθνος καὶ ἐκήρυξε μὲν ἐπισημῶς τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἐνότητα, ἐπέτυχε δὲ τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ἐστίαις καὶ εἰς ἕκτον ὑπεδύθη ἱστορικὸν ἀγῶνα, χώρα καὶ ἔθνος ὠνομάσθησαν πάλιν Ἑλλὰς καὶ Ἑλληνες.

Ἀλλὰ καὶ ἐπέτειλεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὁ λαὸς οὗτος ὅπως οὐδεὶς ἴσως ἄλλος. Ἐνῶ αἱ πρῶται περὶ τῆς τύχης τῶν ἐθνῶν εἰδήσεις δεικνύουσιν αὐτὰ συνήθως διάγοντα βίον ἄθεσμον καὶ ἄμουσον, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος παρίσταται ἐξ ἀρχῆς σῶζον μὲν ἔτι ἰγὴ οὐκ ἐλίγα τραχύτητος ἥθους, συντεταγμένον ὅμως, μετὰ τινος εὐπρεπείας, κοινωνικῶς τε καὶ πολιτικῶς, καὶ φιλοτεχνῶν περὶ τὸν λόγον. Τοῦτο σημαίνει οὐχὶ βεβαίως ὅτι προῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ἄρτιον ἐξ ἀφετηρίας, ὅπως ἡ Ἀθηναῖα ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς, ἀλλ' ὅτι μακροὶ διηλθον αἰῶνες πρὶν ἢ λάβωμεν τὰς πρῶτας περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις διὰ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Περὶ τῶν δύο τούτων ἐπῶν ἐγράφησαν ἀνέκαθεν πλείεστα ὅσα· κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἑκατὸν ἔτη ἡμφισβήτηθη ἐπιμόνως ἡ ἐνότης αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Γκαίτε, μετεωρισθεὶς ὑπεράνω τῆς ἀπεράντου ἐκείνης συζητήσεως, ἀπεφάνητο ὅτι, εἴτε ὑπολάβομεν τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν ὡς σύνθετόν τι φαινόμενον, ὡς ἄθροισμα διαφόρων ἐπῶν, εἴτε παραδεχθῶμεν τὴν ἐνότητα αὐτῶν πειθόμενοι ὅτι ὑπῆρξαν δημιουργήματα δαιμόνια μεγάλης τινὸς ποιητικῆς ψυχῆς, εἶναι ὅπως δῆποτε τὰ ποιητικώτατα τῶν ἔργων τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης, διανοίας, φαντασίας καὶ καρδίας. Τοιαῦτα δὲ ἔργα προϋποθέτουσι πάντοτε χῶρον ἐπιτήδειον εἰς παραγωγὴν αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων κοινωνικὸν βίον δεκτικὸν τῆς ιδεώδους ἐκείνης ἀπεικονίσεως, ἥτις ἐστὶ καὶ λέγεται ποίησις. Τούτου ἕνεκα κατὰ τὴν πάγκοινον ὁμολογίαν, ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀ-

δυσσεΐα ὑποφαίνεται κατάστασις ἀληθοῦς πραγμάτων καὶ οὐχὶ ὅλως φαντασιώδης.

Τίς δὲ ἀγνοεῖ σήμερον τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν πραγμάτων; Οὐδέποτε ἴσως καὶ οὐδαμοῦ γῆς τὰ αἰσθήματα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου ὑπῆρξαν τρυφερώτερα καὶ ζωηρότερα. Ἡ δημοφροσύνη τῶν νοημάτων τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ἐλογίζετο ὥς τὸ μέγιστον τῶν εὐτυχημάτων τοῦ κόσμου τούτου, ὁ δὲ χωρισμὸς αὐτῶν, ἔστω καὶ βραχύτατος, ὥς δεινὴ συμφορά. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα δὲν ἔπαυον μετὰ τῆς ζωῆς· καὶ ἡ Ἀνδρομάχη θρηνοῦσα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἑκτορος, ὁδύρεται ἐπὶ τέλους διότι ἀποθνήσκων ἐκεῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ὀρέξῃ τὰς χεῖρας πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῇ συνετόν τινα λόγον, τοῦ ὁποίου δὲν ἤθελε παύσει μνημονεύουσα μετὰ δακρύων διὰ νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Οὐδὲ ὑπῆρχε μυστήριόν τι μεταξὺ τῶν συζύγων· καὶ ὅτε ἡ μήτηρ τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀντίκλεια ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς τὴν θλιβεράν τῶν ψυχῶν τύχην ἐν τῷ ᾧδῃ, προσέθηκεν ἀμέσως, ὅτι δέον οὗτος νὰ ἡξεύρῃ ταῦτα πάντα ἵνα κατόπιν τὰ εἴπῃ τῇ γυναικί. Ἀλλ' ἐν γένει ἡ ἀξία τὴν ἀπέδιδον οἱ ἀρχέγονοι προπάτορες ἡμῶν εἰς τὴν γυναῖκα, γίνεται καταφανὴς ἐκ τούτου μάλιστα, ὅτι πολυάριθμοι γυναῖκες πρωταγωνιστοῦσιν εἰς τὰς παραστάσεις αὐτῶν· πᾶσαι μὲν οὐχὶ βεβαίως ἐπὶ ἀρεταῖς, ἀλλ' ἡ Ναυσικάα ὑπῆρξε τύπος ἀπαράμιλλος παρθενικῆς ἀφελείας, φιλοστοργίας, φιλοξενίας, καὶ ἡ Πηνελόπη, καὶ ἡ Ἀρήτη καὶ ἡ πρὸ μικροῦ μνημονευθεῖσα Ἀνδρομάχη, ἐγένοντο οὐδὲν ἥττον θαυμασταὶ ἐπὶ μητρικῇ καὶ συζυγικῇ ἀφοσιώσει. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τῆς οἰκογενειακῆς ταύτης εἰκόνης, ἥτις τοιαύτη οὔσα ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἀσφαλῶν γυναικῶν τῆς κοινωνικῆς προκοπῆς, στρέψωμεν τὸ βλέμμα εἰς τὰς ἄλλας ἐθνικὰς ἀρετάς, εὐρίσκομεν τὴν μὲν φιλίαν προαγομένην μέχρις ἀφοσιώσεως, τὸν δὲ ξένον καὶ τὸν ἰκέτην ἐπέχοντας τόπον ἀδελφοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ αἰσθήματα δὲν εἶναι πολλάκις ἀλλότρια ἐθνῶν ἡκιστα πολιτισθέντων. Ἀλλ'

ὑπάρχουσιν ἐν τῷ πρώτῳ γνωστῷ ἡμῖν ἑλληνικῷ κόσμῳ ἰδιό-
τητες τὰς ὁποίας μάτην ἠθέλομεν ἀναζητήσει ἀλλαχοῦ.

Τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ τὸ παραγαγὼν βραδύτερον το-
σαῦτα ἀριστουργήματα, ἔπνεε βεβαίως ἕκτοτε ὡς ἔμβρυόν τι
ἐντὸς τῆς καρδίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καθάπερ μυριοτρόπως
μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Καὶ ὅταν ἐν ἀκμῇ
τῆς Ἑλλάδος ὁ Πάναϊνος ἠρώτησε τὸν Φειδιαν πρὸς τί παρά-
δειγμα μέλλοι ποιεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ Διὸς, ὁ καλλιτέχνης δὲν
εἰδίστασε νὰ ὑποδείξῃ τὸν μέγαν τύπον, ὃν ὁ ποιητὴς προε-
κάλει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ παραστήσῃ,

Ἢ, καὶ κυανέην ἐκ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·

ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερέωσαντο ἄνακτος

κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.

Οὐδὲ ἤρκεσθι ὁ Ὀμηρὸς εἰς τὴν φανταστικὴν ταύτην παρά-
στασιν, ἀλλὰ, προσοικειωσάμενος τὴν θεῖαν δύναμιν, ὑπετύ-
πων ἀφ' ὧν τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πόρρω-
θεν ἠκτινοβόλησεν ὁ ἀστὴρ ἐκεῖνος τῆς τέχνης, ὃν διέβλεπεν
ἤδη τὸ ἔθνος καὶ πρὸς ὃν δι' ἑλξεως ἰσχυρᾶς ἐφέρετο. Ἔτερον
εὐγενέστατον χαρακτηριστικὸν τῶν γενεῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης
εἶναι ὁ ἔρωρ τῆς δόξης καὶ τῆς ὑστεροφημίας. Ὁ Ἀχιλλεὺς
ψάλλει κλέα ἀνδρῶν, καὶ ὁ Ἔκτωρ ἀγάλλεται μεγαλοφρόνως
ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ἀθανάτῳ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ
μνήμῃ. Ἀλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἴσως μαρτυρεῖ τὴν ἠθικὴν
τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ ὑπεροχὴν, εἶναι ἡ κραυγὴ ἐκείνη τοῦ
ποιητοῦ·

Εἰς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,

διότι ἐν τῷ δόγματι τούτῳ ὁ ἄνθρωπος ὑπεραιωρεῖται τῶν
κοινῶν προλήψεων, τὰς ὁποίας βλέπομεν ἐπικρατούσας καὶ εἰς
ἔθνη πεπολιτισμένα, ἰδίως δὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς μεταγενεστέροις
Ἑλλήσιν ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτῶν ἀκμῆς.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ αὐτὸς ποιητὴς παρίστησιν ἡμῖν κακίας
δεινάς· φόνους, ἐκδικήσεις, πανουργίαν, πλεονεξίαν. Ἀλλὰ καὶ

αὐταὶ αὗται αἱ κακίαι εἶναι μετὰ ἀρετῶν μεμιγμέναι. Ἴδέτε τὸν Ἀχιλλέα, τὸν ἄδυζώπητον Ἀχιλλέα. Ἡ ἐκδίκησις αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἔχουσα ὄρια· δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἑκτορος, ἀλλὰ, τρυπήσας τὸ κατώτερον τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ, ἔδεσεν αὐτοὺς δι' ἱμάντος εἰς τὸν δίφρον τοῦ ἄρματος, ὥστε ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ χαίτη ἐσύροντο κατὰ γῆς. Δὲν ἐκορέσθη οὐδ' ὑπὸ ταύτης τῆς τιμωρίας, ἀλλ' ἔθυσεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου δώδεκα ἄλλους Τρῶας αἰχμαλώτους, ὅτε αἴφνης παρέστη ἐνώπιόν του ὁ Πρίαμος ὁ τοῦ ἀπεχθοῦς ἀντιπάλου πατὴρ, ἵνα ζητήσῃ τὸ φίλτατον λείψανον. Παρέστη ὁ Πρίαμος· καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ὅστις πρὸ μικροῦ ἔλγε πρὸς τὸν Ἑκτορα, ὅτι ἤθελε φάγει· ὠμὰ τὰ κρέατα αὐτοῦ· ὅστις ὤμνυνε ὅτι ὅσαδῆποτε λύτρα καὶ ἂν προσφέρωσιν αὐτῷ, οὐδέποτε θέλει ἀποδώσει τὸν νεκρὸν εἰς τοὺς γονεῖς του· ὁ αὐτὸς Ἀχιλλεὺς ἅμα ἰδὼν τὸν πολιδν, τὸν ἀτυχῆ, τὸν τεταπεινωμένον πατέρα, συγκινεῖται καὶ λησμονεῖ τὴν ἐκδίκησιν καὶ συγκλαίει μετὰ τοῦ ἰκέτου. Ἀποδίδει δὲ τὸν Ἑκτορα μετὰ πάσης τιμῆς, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ περιθάλλει συμπαθῶς τὸν γέροντα· ἤρκει νὰ θίξῃ τὴν καρδίαν ταύτην ἢ φωνὴ τῆς φιλοστοργίας ἵνα μαλάξῃ τὴν ἀγριότητα αὐτῆς καὶ μεταβάλλῃ αὐτὴν εἰς μεγαλοφροσύνην.

Οἱ ἠθικοὶ αὐτοματισμοὶ εἶχον λοιπὸν ἕκτοτε ἀποβῆ τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ἐμετρίαζον τὰς θηριώδεις ἀτομικὰς δρμάς, αἵτινες ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ἐπεκράτουν ἔτι ἐν τῇ νεοφύτῳ ἐκείνῃ κοινῇ· τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον ἀξιομνημόνευτον, αἱ ἀκάθεκτοι αὗται δρμαὶ εἶχον ἤδη καθυποβληθῇ καὶ εἰς δημοσίους θεσμούς, ἐν οἷς ἀνευρίσκομεν ἅπαντα τὰ σπέρματα τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας. Τὸ διέπον τότε τὰς ἑλληνικὰς φυλάς πολίτευμα ἦτο ἀμφικτυονία βασιλέων, ὧν ἐν κοινοῖς πολέμοις προέστατο ὁ τοῦ Ἀργούς βασιλεύς. Ἐκαστος τῶν βασιλέων ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἐστρατήγει, ἐδικαιοδότηι, προήδρευε τῶν δημοτελῶν θυσιῶν καὶ προσευχῶν. Ἀλλ' οὔτε ἡ δικαστικὴ οὔτε ἡ ἄλλη αὐτοῦ ἐξουσία ἦτο ἀπεριόριστος. Ἐν ἐκάστῃ χώρᾳ ὑπῆρχεν ἀριστοκρατία ἀν-

δρῶν προεξαρχόντων ἐπὶ ἀνδρείᾳ, πλούτῳ καὶ συνέσει, οἵτινες ἐκαλοῦντο μὲν *ἀριστοὶ*, *ἀρακτεῖς*, ἔστιν ὅτε καὶ *βασιλεῖς*, ὅπως ὁ ὑπατος ἄρχων, συνεχρότουν δὲ περὶ αὐτὸν βουλὴν, τῆς ὁποίας οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ περιφρονῇ τὴν κρίσιν, μόνον ἐν καιρῷ πολέμου δικαιούμενος νὰ ἀπαιτῇ παρὰ πάντων πλείονα τῆς συνήθους ὑποταγῆν. Πλὴν τούτου ὁ βασιλεὺς ἀποφασίσας περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τῆς βουλῆς, ὥφειλε νὰ ὑποβάλλῃ τὰ δόξαντα εἰς τὸν δῆμον ἐν ἀγορᾷ συνηγμένον. Ἐνταῦθα ἡγόρευον μόνον οἱ ἡγεμόνες, οὐχὶ δὲ ὡς εἰκάζεται ἐκ τοῦ δήμου τις· καὶ ψηφοφορία μὲν δὲν ἐγίνετο, οὐδὲ ἀπόφασις ὀριστικὴ τοῦ πλήθους, πολλάκις ὅμως ἐτροπολόγει τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βουλῆς ἡ διὰ βοῆς μεγάλης, ἡχῇ θεσπεσίᾳ, ὡς λέγει Ὀμηρος, ἐκδηλουμένη ἀποδοκιμασία τοῦ δήμου. Ὅπόσον τὸ πλῆθος ἀφηνίαζεν ἐνίοτε, καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθη· δι' Ὀδυσσεὺς νὰ εἴπῃ·

Οὐ μὲν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί·

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκαιρανίᾳ· εἷς κοίρανος ἔστω,

εἷς βασιλεὺς.

Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἠδύνατο μὲν ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζεται τὴν βίαν, ἀλλὰ συνήθως ἠναγκάζετο νὰ καταπέιθῃ τὸν δῆμον· καὶ διὰ νὰ τὸν καταπέισῃ, ὥφειλε νὰ παραστήσῃ ἐντέχνως τὰ ἴδια βουλευμάτα, κοσμῶν μὲν ταῦτα δι' εἰκόνων ἐπιτηδείων νὰ ἐξάψωσι τὴν τοσοῦτον εὐπετῇ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων ἐπιτηδείων νὰ κατανύξωσι τὴν τοσοῦτον εὐπαθεῖ αὐτοῦ καρδίαν. Ἐντεῦθεν ἡ περὶ τὸν λόγον δεινότης ἐλογίζετο ἕκτοτε ἀρετὴ ἐπίζηλος ἐν Ἑλλάδι. Ποσάκις δὲν ἐξυμνεῖται ἡ τοῦ Νέστορος, ἡ τοῦ Ὀδυσσεὺς εὐφράδεια. Ὁ δ' Ἀχιλλεὺς, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνακηρύσσων ὡς τὸν κράτιστον τῶν Ἀχαιῶν ἐν πολέμῳ, ἀναγκάζεται νὰ προσθέσῃ·

Ἀγορῇ δὲ τ' ἀμείνονές εἰσι καὶ ἄλλοι.

Οὐδ' ἦτο ὁ τοιοῦτος πολιτικὸς βίος ἀνεπιτήδειος πρὸς διορ-

γάνωσιν ἀξιολόγων ἐθνικῶν δυνάμεων καὶ πρὸς διεξαγωγὴν μεγάλων ἐθνικῶν ἐπιχειρημάτων. Ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος δὲν εἰμπορεῖ ἴσως νὰ λογισθῇ γεγονὸς ἱστορικόν, ὅπως σήμερον ἀξιούμεν νὰ βεβαιῶνται καὶ νὰ ἐκτίθενται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα· ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ θρυλούμενα καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον, ὅτι, κατὰ τὴν τότε κοινὴν συνείδησιν, τὸ ἔθνος ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν καὶ στόλον ἱκανὸν ν' ἀπέλθῃ διαπόντιος εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ νὰ καταλύσῃ αὐτόθι κράτος ἰσχυρὸν καὶ πολλοὺς ἔχον συμμάχους. Νεώτεροι δέ τινες ἱερογλυφικαὶ ἐρμηνεῖαι, ἐὰν ὦσιν ἀκριβεῖς, αὐξάνουσι μᾶλλον ἢ μειοῦσι τὴν ἔννοiαν, ἣν ἐκ τῶν περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου παραδόσεων ἐπιτρέπεται νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δυνάμεων τοῦ ἔθνους. Τφόντι κατὰ τὰς ἐρμηνείας ταύτας ἐπὶ τῆς βασιλείας Μενεφθᾶ τοῦ Σεσώστριος, ἥτοι περὶ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα π. Χ., τὰ ἔθνη τῆς θαλάσσης, συμμαχήσαντα μετὰ τῶν Λιβύων, ἐνέβαλον εἰς τὸ Δέλτα τῆς Αἰγύπτου· μεταξὺ δὲ τῶν ἐθνῶν τούτων τῆς θαλάσσης καταλέγονται καὶ οἱ Ἀχαιοί, οἵτινες παρίστανται τοιοῦτοτρόπως κεκτημένοι δύνάμιν ναυτικὴν διαπλέουσαν τὸ Λιβυκὸν πέλαγος καὶ ἐπιχειροῦσαν ἀποβάσεις εἰς τὴν κάτω Αἴγυπτον.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς φυλάς μέχρι τῆς 10 περιόδου π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε αἶφνης μετεβλήθη τῶν πραγμάτων ἡ ὄψις. Κατὰ τὴν παράδοσιν οἱ μὲν Θεσσαλοὶ, οἰκοῦντες πρότερον ἐν Ἡπείρῳ, ἐνέβαλον περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς τὴν χώραν ἣτις ὠνομάσθη ἀπὸ αὐτῶν Θεσσαλία. Ἔνεκα δὲ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης, δύο τῶν αὐτόθι ἐθνῶν, οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἐτράπησαν πρὸς νότον καὶ κατέλαβον τὰς ἐπωνύμους αὐτοῖς γενομένας χώρας τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Δωρίδος. Ἀλλὰ πάλιν μετ' οὐ πολὺ οἱ Δωριεῖς οὗτοι, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκυρίευσαν τὸ πλεῖστον ταύτης μέρος. Διὰ δὲ τὰς ἀλλεπαλλή-

λους ἐκείνας ἐπιδρομὰς πολλὰ ἔθνη ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, κατέλιπον τὰς προτέρας κατοικίας καὶ ἀπελθόντα πρὸς ἀνατολὰς, ἰδίως εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἱδρυσαν αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὴν νήσους ἀποικίας πολυαριθμούς. Καὶ ἐξ ἐκείνων ὅμως ὅσοι κατ' ἀρχὰς παρέμειναν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πετρίδι, πλείστοι ὅσοι ἐζήτησαν βραδύτερον καλλιτέραν τύχην ἀλλαχοῦ ἕνεκα τῶν στάσεων ἀς παρήγαγεν ἐνταῦθα ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις. Οὕτως ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἀπεδήμησαν αὖθις ἄθροοι οἱ Ἕλληνες πρὸς δυσμὰς μὲν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ ἄλλας τινὰς δυτικωτέρας νήσους καὶ παραλίας τῆς μεσογείου θαλάσσης· πρὸς βορρᾶν δὲ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου· καὶ πρὸς μεσημβρίαν εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν τῆς Ἀφρικῆς.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ πόσοι ἦσαν οἱ ἀναχωρήσαντες καὶ πόσοι οἱ παραμείναντες· ἀλλ' ὅτι οἱ πρῶτοι ἀπετέλουν τὸ μᾶλλον προηγμένον τοῦ ἔθνους μέρος, ἐπιτρέπεται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τούτου, ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τῶν ἀποδημιῶν ἔληξεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν ὁ πρῶτος ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐνεργὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ βίος. Κατὰ τε τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ὕλικὴν ἰσχὺν καὶ κατὰ τὴν διανοητικὴν ἐπίδοσιν, ἡ μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ κάτω Ἰταλία ἀνεδείχθησαν, ἰδίως ἀπὸ τῆς 8 μέχρι τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, ἀσυγκρίτῳ καθυπέρτεραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς παρακειμένης Στερεᾶς. Ὁ Ἑλληνισμὸς, περιπεσὼν εἰς πολλὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσθένειαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ἐστίᾳ, ἀνεφάνη ἀκμαῖος ἐν χώραις ἄλλοτρίαις. Ἡ μὲν μικρὰ Ἀσία ὠνομάσθη Ἑλλάς οὐδὲν ἥττον ἢ ἡ κυρίως Ἑλλάς· ἡ δὲ κάτω Ἰταλία δὲν ἠρέσθη νὰ σφετερισθῇ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ προσεπωνυμήθη *Μεγάλη Ἑλλάς*. Αἱ αὐτόθι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ αἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἰωνικαὶ ἀποικίαι ἐγένοντο τότε πολὺ πλουσιώτεραι, μεγαλῆτεραι, ναυτικώτεραι τῶν πόλεων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Τὰ τείχη τῆς Συβάριδος εἶχον 50 σταδίων

περιοχὴν εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἄγνωστον μὲν εἶναι ὁποῖός τις ἦτο ὁ τῶν Ἀθηῶν περίβολος, βεβαίως δὲ ἦτο πολὺ μικρότερος, διότι μόλις ἐπὶ τῶν Μηδικῶν, ἐπὶ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῶν ἀκμῆς, παρεξέταθην εἰς 60 στάδια. Καὶ ἐν τούτοις ἑτέρα τῆς κάτω Ἰταλίας πόλις, ἡ Κρότων, εἶχεν ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι περίβολον σταδίων 400. Πλὴν τούτου ἡ Σύβαρις, ὡς βεβαιούσιν, ἠδύνατο νὰ συγχροτῇ στρατὸν 300,000 ἀνδρῶν· ὁ δ' ἀριθμὸς οὗτος εἶναι μὲν βεβαίως ὑπερβολικὸς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ τρίτον ἐὰν καταβιβιάσωμεν αὐτὸν, πάλιν θέλομεν εὕρει ὅτι μόνη ἡ πόλις αὕτη παρέτασσε δυνάμεις, ὅσας μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα σύμπασα ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς μετὰ κόπου ἐξέπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην. Ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι μόναι αἱ Ἰωνικαὶ ἀποικίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἶχον στόλον μερίζονα οὐχὶ τοῦ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἑλληνικοῦ, ὅστις ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἄξιος, ἀλλὰ τοῦ στόλου ὃν πᾶσα ἡ Ἑλλάς παρέταξεν ἐν Σαλαμῖνι· διότι ἡ ὅλη μὲν ἐνταῦθα δύναμις συνεποσώθη εἰς 300 ἢ τὸ πολὺ 310 τριήρεις, αἱ δὲ εἰς Ἀθήνᾳ κατὰ Περσῶν ἀγωνισθεῖσαι ἦσαν 353. Οὐδ' ἦσαν αἱ δύο αὗται πτέρυγες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἄσχετοι, ἀλλ' ἐκοινώνουν ἀμοιβαίως πολὺ πλειότερον ἢ πρὸς τὰς πόλεις τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος· καὶ ὅτε περὶ τὸ 540 π. Χ. ἡ Σύβαρις κατεστράφη ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν, ἅπαντες οἱ Μιλήσιοι ἔκειραν τὰς κεφαλὰς εἰς ἔνδειξιν πανθήμου πένθους. Ἐκτὸς δὲ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ τε ποιήσεις καὶ ὁ πεζὸς λόγος καὶ ἡ τέχνη, ἐνῶ ἐν ταῖς ἀρχαίαις τοῦ ἔθνους οἰκήσεσιν οὔτε πεζογράφου, οὔτε φιλοσόφου, οὔτε τεχνίτου ἀντήχει ἔτι ὄνομά τι, ὀλίγοι δὲ μνημονεύονται ποιηταί.

Ἀλλ' ἡ ἀποδημία αὕτη τῆς Ἑλλάδος ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἐλογίσθη ἀείποτε ὡς ἐν τῶν λαμπροτάτων τεκμηρίων τῆς ἐθνικῆς δραστηριότητος καὶ ὡς ἐν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου, ἀπέβη ἐπὶ τέλους ὀλεθρία εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ συμφέροντα. Αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν

Ἱταλίαν ἀποικίαι ἡύδοκίμησαν παραδόξως ἐνόσῳ εἶχον περι-
 ἐαυτὰς μικρά τινα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον συγγενῇ
 φύλᾳ, ἐν Ἀσίᾳ μὲν Πελασγοὺς, Κᾶρας, Λέλεγας, Κρήτας, ἐν
 Ἱταλίᾳ δὲ τὰς Οἰνωτρικὰς φυλάς. Ἀπὸ τῆς θ' ὅμως ἑκατον-
 ταετηρίδος π. Χ. προέκυψαν μὲν ἐν Ἀσίᾳ μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ
 κράτη, πρῶτον τὸ τοῦ Κροίσου, καὶ ἀμέσως κατόπιν τὸ τοῦ
 Κύρου, ἤρχισαν δὲ νὰ κατέρχωνται πρὸς νότον ἀπὸ τῆς μέσης
 Ἱταλίας ἰθαγενεῖς τινες φυλαὶ ἀλλοτριώτεραι καὶ μαχιμώτε-
 ραι τῶν Οἰνωτρικῶν, αἱ καλούμεναι Ὀπικαὶ ἢ Ὅσικαί. Πλὴν
 τούτου οἱ ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Ἱταλίᾳ ἀποικησάντες ἡλλοιώ-
 θησαν ἐν τῷ μεταξὺ οὐσιωδῶς καὶ ἰδίως ἀπέβαλον πολλὰς τῶν
 πατρίων ἀρετῶν, διὰ τῆς ἐπ' αὐτοὺς ἀντεπιδράσεως τῶν ἰθα-
 γενῶν. Ἐκ τῆς συνδρομῆς δὲ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων,
 αἱ μεμονωμένοι ἐκεῖναι μερίδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἠδυνή-
 θησαν ν' ἀνθέξωσιν, ἀλλ' ἐν μέρει μὲν κατεστράφησαν, ἐν μέρει
 δὲ ἐδουλώθησαν, ἐν γένει δὲ ἀπέβαλον τὴν προτέραν ἀκμὴν.
 Ὁ Ἑλληνισμὸς ὁμοίασε τότε πρὸς στρατὸν προεκπέμψαντα
 εἰκὴ καὶ τυχαίως ἐμπροσθοφυλακὰς μεγάλας, αἵτινες προς-
 βληθεῖσαι μὲν ὑπὸ πολεμίων ἰσχυροτέρων, μὴ λαβοῦσαι δὲ
 ἐπικουρίαν παρὰ τῆς κυρίας δυνάμεως, κατετροπώθησαν. Ἐν-
 τεῦθεν δὲ πολυειδῶς ἐζημιώθη τὸ μέρος τοῦ ἔθνους τὸ παρα-
 μείναν εἰς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μόνου
 ἤδη ἐξηρτήθη ἡ μέλλουσα τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου τύχη.

Τὰ φύλα ὅσων αἱ ἐπιδρομαὶ ἐγένοντο ἐνταῦθα κατὰ τὰς
 παραμονὰς τῶν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν ἐπεδήμησαν μὲν ἕξω-
 θεν, ἀλλ' ἦσαν ἐκ τῶν ἥκιστα μεταλαβόντων τῆς πρώτης κοι-
 νωνικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως· τραχύτατοι δὲ
 μάλιστα ἦσαν οἱ τῶν πλείστων χωρῶν ἔκτοτε κυριαρχήσαντες
 Δωριεῖς. Οἱ Δωριεῖς οὐδ' ἀναφέρονται ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ πλὴν
 τούτου, πιστὴν εἰκόνα αὐτῶν παρέχει ἡμῖν ἡ χώρα ἐξ ἧς ἰδίως
 λέγεται ὅτι ὠρμήθησαν καὶ ἦτις ἔκειτο ἀναμέσον τῶν ἀπα-

τόμων κρημνῶν καὶ τῶν ἀγρίων αὐλώνων τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Παρνασσοῦ. Βεβαίως δὲ λειότεροι δὲν ἦσαν οἱ κύριοι αὐτῶν σύμμαχοι, οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινοτάτων τῆς Αἰτωλίας χωρῶν, οἵτινες ἔτι ἐπὶ Θουκυδίδου ἔχουν οὐχὶ εἰς πόλεις ἀλλὰ κατὰ κόμας ἀτειχίστους, ὄντες ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν καὶ ὠμοφάγοι. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατὰκτησις συνωδεύθη ὑπὸ συμφορῶν, τὰς ὁποίας καὶ ἂν δὲν ἐγνωρίζομεν ἐν μέρει, ἐδικαιούμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὡς δεινοτάτας ἀφοῦ προεκάλεσαν τοσαύτας ἀποδημίας. Τὸ πρῶτον λοιπὸν καὶ κεφαλαιωδέστατον γεγονός τῆς ἐπεληούσης τότε μεταβολῆς ὑπῆρξεν ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἐπιδραμόντες ἦσαν μάχιμοι ἀλλὰ πολὺ ἀπείχον τοῦ νὰ ἦναι τοσοῦτοι ὥστε νὰ ἀναπληρώσῃσι τὸ κενόν, ὅπερ κατέλιπον οἱ ἀποδημήσαντες. Ἐπειδὴ δὲ ὅσοι καὶ ἂν ἦσαν οἱ ἀποδημήσαντες, οἱ παραμείναντες ἀνθίσταντο, οἱ ἐσωτερικοὶ πόλεμοι ἀπέβησαν ἐκ τούτου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀδιάκοποι, πολλὴ ἐπεκράτησεν ἀναρχία καὶ ἔλλειψις ἀσφαλείας καὶ παραγωγικῆς ἐργασίας, πάντα δὲ ταῦτα οὐδόλως ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἐπαγάγῃσι τὴν αὐξήσιν τοῦ ἀραιωθέντος πληθυσμοῦ, ὅτε ἔνεκα τῆς διαρκούσης ἐκείνης ἀνωμαλίας ἐπῆλθεν ἡ δευτέρα ἀποδημία. Ἡ ἀραιώσις ἀπέβη τοσοῦτῳ ἐπαισθητοτέρῳ ὅσῳ οἱ τε πρῶτον καὶ οἱ κατόπιν ἀποδημήσαντες ἀνῆκον εἰς τὰς μᾶλλον προηγμένας καὶ βιομηχάνους τοῦ ἔθνους τάξεις. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐγένοντο μὲν καὶ γίνονται ἀποικήσεις οὐκ ὀλίγαι ἐξ Εὐρώπης εἰς τὰ ἄλλα τῆς γῆς μέρη· ἀλλ' αἱ ἀποικήσεις αὗται δὲν ἐπενεργοῦσιν ὅπως καὶ ὅσον αἱ ἀρχαῖαι ἐκεῖναι εἰς τὴν τύχην τῶν κατοίκων ἀφ' ὧν ἀποχωρίζονται. Ἐπειδὴ ὁ πληθυσμὸς τῶν μέσων καὶ τῶν δυτικωτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν εἶναι τὴν σήμερον πυκνότερος, ἡ ἀναλογία τῶν ἀπερχομένων πρὸς τοὺς παραμένοντας ἀποβαίνει πάντοτε μικρά. Ἐν δὲ τῇ 47 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Ἀγγλίας (ἄνευ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας) μόλις συνεποσύντο εἰς 5 ἕως 5 $\frac{1}{2}$ ἑκατομμύρια

ψυχῶν, ὃ ἐστὶ δὲν ἀπετέλουν οὐδὲ τὸ τρίτον τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης, αἱ ἐξ αὐτῆς γενόμεναι εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν ἀποδημίαι δὲν ἡλάττωσαν ἐπαισθητῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν παραμεινάντων, διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν ἦσαν ὅσον αἱ σημεριναὶ πολυἀριθμοί, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἕνεκα τῆς δυσκόλου τότε ὑπερωκεανείου θαλασσοπορίας. Τάναπαλιν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς 8 καὶ τῆς 7 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε πληθυσμὸς ἦτο πιθανώτατα ἀσυγκρίτῳ μικρότερος, αἱ τε γενόμεναι ἀποικίσεις φαίνονται ἀσυγκρίτῳ μεγαλῆτεραι.

Κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κοινωνικῆς διαπλάσεως τῶν ἐθνῶν χρόνους, ποτὲ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν δὲν εἶναι πολυἀριθμοί. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅλαι αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῶν προκειμένων ἀποικίσεων παριστῶσιν ἔθνη ὀλόκληρα ἀποδημούντα εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, Ἀχαιοὺς, Αἰολεῖς, Ἴωνας, Πυλῖους, πλείστα ἄλλα φύλα, διότι καθ' Ἡρόδοτον αἱ καλούμεναι ἰωνικαὶ ἀποικίαι συνέκλειτο παρεκτὸς τῶν Ἰώνων, ἐξ Ἀδάντων, Μινυῶν Ὀρχομενίων, Καδμείων, Δρυόπων, Φωκῶν, Μολοσσῶν, Ἀρχάδων Πελασγῶν, Δωριέων, Ἐπιδαυρίων καὶ πολλῶν ἄλλων ἐθνῶν· κατόπιν δὲ μανθάνομεν πλείστους πάλιν ἄλλους, Κορινθίους, Μεγαρεῖς, Χαλκιδεῖς, Ἐρετριεῖς, Κυμαίους καὶ ἑτέρους Εὐβοεῖς, Τροιζηνίους, Μεσσηνίους, Ἀχαιοὺς, Λοκροὺς, ἀποικήσαντας ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἀλλαχοῦ τε καὶ μάλιστα εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Ἐμνημονεύσαμεν πρὸ μικροῦ, καθ' Ἡρόδοτον, μεταξὺ τῶν ἀποικήσαντων καὶ Δωριέων Ἐπιδαυρίων. Ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι οἱ Ἐπιδαυριοὶ οὗτοι ἦσαν Δωριεῖς. Παρεκτὸς αὐτῶν καὶ ἄλλαι τινὲς ὀλίγαι ἀποικίαι ἐξ ἐκείνων ὅσαι ἰδρύθησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἐκλήθησαν δωρικαί. Ἀλλ' οἱ ἐπιδραμόντες, ὄντες εὐἀριθμοί, δὲν ἐζήτησαν πιθανώτατα ἀμέσως νέας κατοικίας, οὔτε εἶχον συμφέρον νὰ ἐλαττωθῶσι, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ἠναγκάσθησαν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους νὰ παλαί-

σωσι πρὸς τοὺς σφαδάζοντας ἰθαγενεῖς. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ πολλῶν μερικωτέρων εἰδήσεων ὅσας ἔχομεν περὶ τῶν λεγομένων τούτων δωρικῶν ἀποικιῶν, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ αὗται συνέκειντο κυρίως ἐξ ἰθαγενῶν, οἵτινες, κατ' ἀρχὰς ὑποταχθέντες, ἀλλὰ κατόπιν ἀφηνιάσαντες, ἐδέησε ν' ἀποπεμφθῶσιν ἐκτὸς τῆς χώρας ὑπὸ ἡγεμόνας τινὰς Δωριεῖς, ὧν ἕνεκα ἐκλήθησαν αἱ ἀποικίαι αὗται δωρικαί. Ὅπωςδὲποτε οἱ πλείότεροι τῶν ἀποικησάντων ἦσαν ἀναμφισβητήτως ἐκ τῶν προηγουμένων κατοίκων τῆς Θεσσαλίας, τῆς μέσης Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ὅτι δὲ ἦσαν πολυαριθμότατοι ἔχομεν καὶ ἄλλα τεκμήρια. Πολλαὶ πόλεις ἐκατοντάδες, ἐξ ὧν τινες μέγισται, ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀποίκων τούτων ἔν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Μήπως ἡ Μίλητος δὲν λέγεται ἰδρύσασα 80 ἢ 400 πόλεις, ἡ δὲ ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκὶς περὶ τὰς 50; Ἄπαντες τῶν πόλεων τούτων οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν βεβαίως Ἕλληνες· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ κτίσματα ἡριθμοῦντο κατὰ ἐκατοντάδας, ἐπεται ὅτι οἱ ἀρχικοὶ αὐτῶν ἰδρυταὶ συνεποσοῦντο εἰς ἱκανὰς μυριάδας. Ἐνεκα τῆς πολλῆς ἐκείνης ἀποδημίας τινὲς τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐντελῶς ἐξηντλήθησαν, οἷον τὰ Μέγαρα. Ἵνα δὲ ἡ σύγκρισις τῶν νεωτέρων ἀποικίσεων πρὸς τὰς ἀρχαίας ταύτας, ἀποβῇ ὅπωςοῦν πλήρης, δεόν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι αἱ νεώτεραι ἐγένοντο καὶ γίνονται περιοδικῶς, μὴ διανοίγουσαι διὰ μιᾶς χάσματα ὑπερβολικὰ, ἀμφότεραι δὲ αἱ ἀρχαῖαι διεπράχθησαν ἀθρόαι, διόπερ ἐν χρόνῳ βραχεὶ ἐκατέρω παρήγαγεν ἀναγκαίως οὐ μικρὰν ἐνταῦθα ὀλιγανθρωπίαν.

Ἐν τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἦτοι μίαν περίπου ἐκατονταετηρίδα ἀφ' ἧς ἐκόπασαν αἱ πολλαὶ ἐκεῖναι ἀποικίσεις, οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ὑπολογίζονται μετὰ τινος πιθανότητος εἰς 4 ἢ καὶ 5 ψυχῶν ἑκατομμύρια. Ἀλλ' ἡ αὕξησις αὕτη δὲν ἐγένετο φυσικῶς. Παρεκτὸς τῶν ἀνωμαλιῶν αἱ προεξέσχευον καὶ ὧν ἕνεκα ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀποβῇ τοσοῦ-

τον ταχεῖα ἢ φυσικὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἀνάπτυξις, οἱ εὐάριθμοι κατακτεταὶ εἶχον ἀνέκαθεν συμφέρον νὰ μὴ πολλαπλασιασθῶσιν οἱ ἰθαγενεῖς, ἵνα μὴ διακινδυνεύσῃ ἐκ τούτου διὰ τοῦ χρόνου ἡ ἰδία αὐτῶν κυριαρχία. Ἐπειδὴ ὅμως ἀφ' ἑτέρου εἶχον ἀνάγκην βραχιόνων, ἵνα ἐπαρκέσωσι εἰς τε τὴν καλλιέργειαν τῶν κτήσεων ὅσας ἰδιοποιήθησαν καὶ εἰς ποικίλην ἄλλην χειρωναξίαν, ἐδέησε νὰ ἀναπληρώσωσι τοὺς ἀποδημήσαντας διὰ τρόπου τεχνητοῦ. Δοῦλοι ὑπῆρχον μὲν ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ δὲν ἦσαν πολυάριθμοι. Καὶ προέτι ἡ δουλεία δὲν εἶχε τότε τὸν ἀδυσώπητον χαρακτῆρα ὃν ἐκτήσατο μετὰ τὰς ἀποικήσεις. Ἡ σχέσις τοῦ κυρίου πρὸς τὸν δοῦλον ἦτο πρότερον φιλικὴ μᾶλλον ἢ δεσποτικὴ. Πολλάκις οἱ δοῦλοι ἀπελευθερούμενοι ἀνελάμβανον τὰ τε δίκαια τοῦ πολίτου καὶ ἰδίαν κτῆσιν· πολλάκις δὲ ὡς ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου, ὁ μὲν ἐλεύθερος ἀπέβαινε δοῦλος, ὁ δὲ δοῦλος ἐλεύθερος. Τάνάπαλιν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὁ δουλικὸς πληθυσμὸς ἐγένετο πολυαριθμότερος, ἡ δὲ δουλεία ἀπέβη κατάστασις ἰδιάζουσα, καὶ, ἐξαιρέσει ὀλίγων σχετικῶς περιστάσεων, ἀναλλοίωτος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπρεσβεύθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἄνθρωποι διαιροῦνται εἰς φύσει δούλους καὶ εἰς φύσει ἐλευθέρους. Ἀληθεύει ὅτι δέον μέχρι τινὸς νὰ διακρίνωμεν τὰ κατὰ τὴν δουλείαν ταύτην. Εἷς τινὰς χώρας οἱ κατακτεταὶ ἤρκεσθησαν νὰ καταστήσωσι δούλους πολλοὺς κατακτηθέντας, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἰδίως καὶ εἰς τὴν Λακωνικὴν, ὅπου πολλοὶ ἰθαγενεῖς, ἀφαιρεθέντες οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, ὠνομάσθησαν πενέσται καὶ εἰλωτες. Οἱ τοιοῦτοι δοῦλοι, ὄντες Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, δὲν ἀπεστερήθησαν ὅλων τῶν ἀστικῶν δικαιῶν· εἶχον οἰκογένειαν, περιουσίαν, ὑπηρέτουν στρατιωτικῶς, ἀριστεύσαντες ἀπηλευθεροῦντο, οὐδέποτε δὲ ἐξέποιούντο εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν. Ἀλλαχοῦ ὅμως εἴτε διότι οἱ πλείστοι τῶν προτέρων κατοίκων ἀπεδήμησαν, εἴτε ἐξ ἄλλων αἰτιῶν, τὸ

κενὸν τὸ προκῦψαν ἐκ τῶν ἀπεικήσεων ἀνεπληρώθη διὰ δούλων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ξένων καὶ ἀγοραστῶν. Οἱ δὲ ὠνητοὶ οὗτοι δούλοι ἀπέβαινον κτῆμα ἀπόλυτον τοῦ δεσπότου· καὶ ἐν ταύτῃ ἰδίῳ τῇ δουλείᾳ ὁ ἄνθρωπος ἀπέβαλλε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν προσωπικότητα. Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι ἐξ ὧσων γνωρίζομεν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ Σπαρτιᾶται ἰδίῳ ἐπολιτεύοντο πρὸς τοὺς εἰλωτας, δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οὐδ' ἡ τῶν Ἑλλήνων τούτων τύχη διέφερε πολλάκις τῆς τῶν ὠνητῶν ἀνδραπόδων. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι ἐμαστίγουν αὐτοὺς δι' οὐδένα μὲν ἄλλον λόγον, ἀπλῶς δὲ μόνον ἵνα μὴ λησμονῶσιν ὅτι δούλοι εἰσὶ; ἢ ὅτι ἐδολοφόνουν αὐτοὺς ἐκ διὰλειμμάτων ἀπλῶς ἵνα προλάβωσιν ἐνδεχομένην στάσιν; Ἐν γένει λοιπὸν δυνάμεθα εἰπεῖν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οἱ δούλοι ἐπολλαπλασιάσθησαν, καθυπεβλήθησαν εἰς δεσποτείαν τραχυτέραν καὶ ἀπετέλεσαν συστηματικώτερον ἢ ἄλλοτε ἰδίαν τινὰ καὶ ἀναλλοίωτον κοινωνικὴν τάξιν.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν δύο τούτων δεινῶν τὰ ὁποῖα ἐπήγαγον οἱ ἐπιδραμόντες, ἤτοι τῆς ἀποδημίας τῶν μᾶλλον προηγμένων τῆς Ἑλλάδος κατοίκων καὶ τῆς ἀναπληρώσεως αὐτῶν ὑπὸ δούλων, ἡ κατακτήσεις ἐκείνη ἀπέβη καὶ ἄλλως ὀλεθρία ὡς ἐκ τῆς εὐτελοῦς κοινωνικῆς διαπλάσεως τῶν φυλῶν ὅσαι διεξήγαγον αὐτήν. Ἡ προηγουμένη Ἑλλὰς παρίσταται ἡμῖν ἔχουσα πολιτικὴν τινὰ ἐνότητα, οἱ δὲ κατακτηταὶ δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε τὴν ἐνότητα ταύτην νὰ διατηρήσωσιν, οὔτε ἐτέραν νὰ ἐγκαθιδρύσωσιν ἀντ' αὐτῆς. Οὐδεὶς πολιτικὸς δεσμὸς συνῆπτεν αὐτοὺς, ὅπως συνέβαινε πρότερον, ὅτε τῶν διαφόρων τῆς Ἑλλάδος βασιλέων προΐστατο ἐν πολέμῳ τοῦλάχιστον εἰς, ὁ τοῦ Ἀργεὺς βασιλεὺς. Οἱ Θεσσαλοὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Θεσσαλίας δι' ἴδιον λογαριασμόν· οἱ Βοιωτοὶ, ὡς αὐτῶς τῆς Βοιωτίας· οἱ Αἰτωλοὶ, ὡς αὐτῶς τῆς Ἡλίδος· καὶ αὐτοὶ οἱ Δωριεῖς οἱ τοῦ πλείστου τῆς ἄλλης Πελοποννήσου ἄρξαντες, ὑποδιηρέθησαν, οὐδ' ἐπεκράτησε πολιτικὴ τις ἐνότης μετὰ τῶν Δωριέων τῆς Σπάρτης, τοῦ Ἀργεὺς καὶ τῆς Κορίνθου, ἵνα εἰς τοὺς

κυριωτάτους περιορισθῶμεν. Οὐ μόνον δὲ ἡνωμένοι δὲν διέμειναν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἀγῶνας πολλάκις περιέστησαν. Οἱ κατακτεταί, ἀφοῦ κατέστρεψαν τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἑλλάδος ἐνωτικὸν πολίτευμα, ἡγωνίσθησαν νὰ ἐξαφανίσωσι καὶ τὰ σπέρματα τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας. Ἡ βασιλεία ἐξέλιπεν ἀπανταχοῦ, διότι ἡ ἐν Ἡπείρῳ περισθεῖσα οὐδόλως ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς καὶ ἐλάχιστα βραδύτερον· ἡ δὲ τῆς Σπάρτης βασιλεία ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπλοῦν πρόσχημα τῆς ἰσχυροτάτης τῶν ὀλιγαρχιῶν. Τοιαῦται δὲ ὀλιγαρχίαι προέκυψαν εἰς ἀπάσας τὰς πόλεις, κυριαρχοῦσαι ἀπολύτως ὄλων τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῆς εἰς τὴν πόλιν ὑπαγομένης χώρας. Οἱ κάτοικοι οὗτοι ἦσαν, παρεκτὸς τῶν ὠνητῶν δούλων, ἡ ἰθαγενεῖς εἰς τάξιν δούλων κατενεχθέντες, οἱοὶ οἱ προμνημονευθέντες πενέσται καὶ εἰλωτες, ἡ ἰθαγενεῖς οἵτινες πενέστατοι γενόμενοι μικρὸν διέφερον τῶν κυρίως δούλων, οἱοὶ ἦσαν οἱ γυμνῆται τοῦ Ἄργους, οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου, οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος· ἡ ἰθαγενεῖς εὐποροὶ μὲν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον, ἀλλ' ἀπεστερημένοι παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος, οἱοὶ οἱ περίοικοι τῆς Σπάρτης καὶ οἱ μικροὶ γαιωκτῆται, οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι τῶν ἄλλων πόλεων. Τὸ δὲ χεῖριστον, κατακερματισθείσης οὕτω τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς αὐτοτελεῖς πολιτείας, οὐ μόνον δὲν ἀπηρτίσθη τὸ σωτήριο δόγμα τοῦ ὁποίου τὸ σπέρμα περιείχετο ἐν τῷ δημοικῷ πολιτεύματι, ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος πολίτης Ἕλλην, ἀλλ' ἀντικατεστάθη ἀντ' αὐτοῦ τὸ ἀντίθετον δόγμα, ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι πολίτης μόνης τῆς πόλεως εἰς ἣν ἀνήκει.

Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ἀφοῦ, ἐκλιπούσης τῆς προτέρας ἐνότητος, ἡ Ἑλλὰς διηρέθη ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς πολλὰς μικρὰς πολιτείας δι' οὐδενὸς συναπτομένης πολιτικοῦ δεσμοῦ καὶ πολλάκις κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζομένης,

ἀφοῦ ὥς ἐκ τούτου ἀπέβαλε πᾶσαν τὴν ἀρχαίαν ἰσχὺν καὶ κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἐπίδοσιν, τελευταῖον μίᾳ τῶν δωρικῶν πόλεων, ἡ Σπάρτη, μετὰ πολλοὺς καὶ μακροὺς ἀγῶνας κατάρθωσε μὲν ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι νὰ κυριαρχήσῃ ἀμέσως τῶν $\frac{2}{3}$ τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ σφετερισθῇ ἡγεμονίαν τινὰ ἐπὶ ὅλων σχεδὸν τῶν λοιπῶν τῆς χερσονήσου δωρικῶν πόλεων· ἀλλὰ καὶ τοιαύτη γενομένη, μετὰ παρέλευσιν 400 περίπου ἑνιαυτῶν ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως, πάλιν δὲν κατίσχυσεν ἀπάσης τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος. Οὔτε οἱ ἀρχαῖοι τῶν Δωριέων σύμμαχοι Αἰτωλοὶ, οὔτε ἐξ αὐτῶν τῶν Δωριέων οἱ Ἀργεῖοι, οὔτε οἱ πρὸ τῶν Δωριέων ἐπιδραμόντες Βοιωτοὶ καὶ Θεσσαλοὶ, ἀνεγνώριζον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Πλὴν δὲ τούτων πάντων ὑπῆρχον χῶραί τινες τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι οὐδαμῶς ὑπέκυψαν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν ἐπιδραμόντων, οἷον ἰδίως οἱ Ἀχαιοὶ, οἱ Ἀκαρῆνες, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι κατ' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμασεν ἡ Σπάρτη, ἤρχισαν ὥσαύτως προαγόμενοι καὶ προκόπτοντες. Ἐντεῦθεν εἰς τὰς πολλὰς ἄλλας ἀφορμὰς τῶν διαιρέσεων προσετέθη νέα καὶ ἰσχυροτάτη, ἡ τῶν ἰθαγενῶν ἐξέγερσις. Οἱ ἰθαγενεῖς, καίπερ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν πολλῶν ὁμοφύλων ὅσοι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπεδήμησαν πρὸς ἀνατολάς, εἶχον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνταγωνισθῆ ὀλλαχοῦ κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων. Καὶ ἀφοῦ δὲ διὰ χρόνου μακροῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι καὶ νὰ συμβιώσωσιν εἰς πολλὰς πόλεις μετὰ τῶν ἐπηλύδων, εὐπορήσαντες ἔπειτα διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῶν καὶ τῆς βιομηχανίας, ἦρον πάλιν κεφαλὴν καὶ ἐζήτησαν καθ' ἑκάστην πόλιν νὰ περιστείλωσι τὴν ἐπιβεβλημένην αὐτοῖς ἀλλόφυλον ὀλιγαρχίαν. Καὶ οὔτοι μὲν ἡ ἐδαμάσθησαν ἡ ἀπεδήμησαν. Νῦν δὲ πόλις Ἑλληνὶς ἀρχαία, οὐδέποτε ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν τῶν ἐπιδραμόντων κυριαρχίαν καὶ συνετῶς τὰ 'καθ' ἑαυτὴν διοικήσασα, προέκυψεν εἰς μέσον ὥς γνησιωτάτη ἀπόγονος τοῦ πρὸ

τεσσάρων αἰώνων ἀλλοιωθέντος Ἑλληνισμοῦ καὶ δεινὴ ἀντίπαλος τῶν ἐπηλύδων, μάλιστα δὲ τῶν Δωριέων.

Ἡ Ἀττικὴ ἐλάχιστα μὲν μετέσχε τῆς πρώτης ἀποικιακῆς κινήσεως, οὐδαμῶς δὲ τῆς δευτέρας. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου γινώσκουμεν, ὅτι οἱ ἰδρύσαντες ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τὰς ἰωνικὰς καλουμένας ἀποικίας, πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ καθαροὶ Ἴωνες, οἱ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Πρυτανείου ὀρμηθέντες, ὑπῆρξαν εὐάριθμοι. Κατόπιν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν ἔκτισαν πρὸ τῶν Μηδικῶν ἀποικίαν ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, διότι οἱ μὲν Θούριοι δὲν ἀπωκίσθησαν ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν εἰμὴ περὶ τὰ μέσα τῆς ὁκατονταετηρίδος, ὅτε δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ἠπείλησε τοὺς ἄλλους Ἑλληνας, ὅτι ἐὰν δὲν πεισθῶσι νὰ ναυμαχήσωσιν αὐτόθι, οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι, παραλαβόντες τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν, ἀποπλεύσει εἰς Ἰταλίαν, οὐδεμίαν ἀνέφερε προϋπάρχουσιν αὐτόθι ἀποικίαν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν περὶ τὸν ποταμὸν Σίρην εὐφορον χώραν, ἥτις κατὰ χρησμὸν ἐμελλέ ποτε ὑπ' αὐτῶν νὰ καταληφθῇ. Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἔκτισαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀποικίας πολλάς· ἐξ ἀρχῆς ὁμῶς πολιτικώτεροι ὄντες τῶν ἄλλων ὁμοφύλων, ἀπεδήμησαν οὐχὶ εἰς χώρας πόρρω κειμένας, ἀλλὰ εἰς τὴν παρακειμένην Εὐβοίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι δὲν ἔπαυσαν ἀποικοῦντες ἀθρόοι εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν. Ἡ Ἐρέτρια, ἡ Χαλκίς, ἡ Ἰστίαία, ἡ Κήρινθος, τὰ Στύρα ἐλέγοντο ἀνέκαθεν Ἀθηναίων κτίσματα. Καὶ περὶ αὐτὰ τὰ τέλη τῆς ὁκατονταετηρίδος, ἥτοι ἐπὶ ἱστορικωτάτων χρόνων, γινώσκουμεν ὅτι τετρακισχίλιοι κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἐξεπέμφθησαν εἰς τὴν τῶν Χαλκιδέων χώραν. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἐπῆλθε καὶ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀραΐωσις κατοίκων, ἥτις δὲν ἐθεραπεύθη ὡσαύτως ἐνταῦθα διὰ τῆς φυσικῆς αὐξήσεως, διότι εἶχε μὲν ἐπικρατήσει ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸ ἔθος τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν δούλων, δὲν συνέφερε δὲ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ παρα-

ταθῇ παρ' αὐτοῖς ἡ λειπανθρωπία ἐκείνη, ἐνῷ πᾶσαι αἱ γειτο-
νικαὶ αὐτῶν χώραι ἐπολυανθρώπουν. Ὅθεν ἀνεπληρώθη καὶ ἐν
τῇ Ἀττικῇ τὸ κενὸν διὰ δούλων, ὧν ὅμως ἡ ὑπέρμετρος αὐξη-
σις δὲν συνέβη εἰμὴ μετὰ τὰ Μηδικὰ, ὅτε ἡ βιομηχανία καὶ ἡ
ἐμπορία τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον τοσοῦτον ἐξαίρετον ἐπίδοσιν. Ἡ
Ἀττικὴ λοιπὸν, καίπερ οὐδέποτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Δωριέων,
ὑπέκυψεν οὐδὲν ἥττον κατὰ τοῦτο εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν παραχ-
θεῖσαν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν· εἰς τοῦ αὐτοῦ δὲ
περιέχοντος τὴν ἐπίδρασιν ὑπενδίδουσα, κατέλυσε προσέτι τὴν
ἀρχαίαν αὐτῆς βασιλείαν καὶ ἐκυβερνήθη, ὅπως πᾶσαι αἱ πό-
λεις τότε, ὀλιγαρχικῶς. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς ταύτης,
τὸ ὅποιον ἦτο ἐντελῶς ἀλλότριον τοῦ τῶν ἐπιδραμόντων πνεύ-
ματος, ἀφοῦ ἐπὶ χρόνον μακρὸν κατεστάλη, ἀνέθορεν ἐπὶ τέλους
καὶ ἐπιχειρήσαν νὰ καταστρέψῃ τὰς πέδας τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς
βίου, ἤρχισεν ἔτι πρὸ τῶν Μηδικῶν νὰ κινή τὸν φθόνον καὶ τὴν
ἀνησυχίαν τῆς ἐν τῷ μεταξύ ἰσχυροτάτης γενομένης Σπάρτης.
Ἐπὶ δὲ τῶν Μηδικῶν, ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις προσεκτήσατο ἔτι
μεῖζον ἀξίωμα, ἀνέπτυξεν αἴσθημα πανελλήνιον παντελῶς ἀλ-
λότριον τῇ δωρικῇ φυλῇ καὶ ἐγένετο ἰσότημος τῇ Σπάρτῃ, ἅτε
ὁμολογουμένως πρωταγωνιστήσασα ἠθικῶς τε καὶ στρατιωτι-
κῶς. Αὐτὴ ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ κατὰ τοῦ Δα-
ρείου ἐξεγερθέντων ὁμογενῶν, ἐνῷ ἡ Σπάρτη ἠδιαφόρησε πρὸς
τὴν τύχην αὐτῶν. Αὐτὴ ἠγωνίσθη μόνη εἰς Μαραθῶνα ὑπὲρ τοῦ
ὅλου Ἑλληνισμοῦ, ἐνῷ ἡ Σπάρτη ἐπὶ ἀνυποστάτῳ προφάσει δὲν
ἐξέπεμψεν ἐγκαίρως τοὺς ὀπλίτας αὐτῆς εἰς τὸ κρίσιμον ἐκεῖνο
πεδῖον τῆς μάχης. Αὐτὴ παρέταξεν ἐν Σαλαμῖνι τὸ πλεῖστον
τοῦ στόλου καὶ παρέχουσα δεῖγμα θαυμαστῆς ἐθελουσίας
ἐδέχθη τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, ἥτις δὲν ἔπεμψεν εἰμὴ 16
τριήρεις. Δις δὲ ἀναγκασθέντες οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἐγκαταλίπωσι
τὰ ἱερά, τοὺς οἴκους, τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν εἰς τὴν τῶν πολεμίων
διάκρισιν, διὰ τὴν ὀλιγωρίαν ἣν ἡ Σπάρτη καὶ τότε, ὅπως πάν-
τοτε, ἔδειξε περὶ τὴν τύχην τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, καὶ λαβόν-

τες παρὰ Μαρδονίου συμφερωτάτας περί συμμαχίας προτάσεις, ἀπήντησαν οὐδὲν ἦτον, ὅτι ἐνόσω ὁ ἥλιος δὲν μεταβάλη τὴν ὁδὸν αὐτοῦ δὲν θέλουσι παύσει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος ἀγωνιζόμενοι. Οὐδὲν ἄρα τὸ ἄπορον, ὅτι, παρελθόντος τοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου, συνεκρούσθησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ δύο οὔτοι κόσμοι, οἱ ἀνέκαθεν ἔχοντες ἀντιπάλους χαρακτῆρας, παραδόσεις καὶ προαιρέσεις, ἔτι δὲ ἐκ τῶν προηγουμένων χρόνων περιελθόντες εἰς διενέξεις ποικίλας καὶ νῦν ἰσχύσαντες ἑκάτερος ὅσον οὐδέποτε πρότερον. Ἡ δὲ ῥῆξις αὕτη οὔτε δύναται νὰ ὀνομασθῇ κυρίως εἰπεῖν ἐμφύλιος. Μῆπως ὁ Θουκυδίδης δὲν λέγει, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπελάμβανον τοὺς Ἀθηταίους ὡς *ἀλλοφύλους*· καὶ ὅτι οἱ μὲν Δωριεῖς αἶετοτε πολέμοι εἰσι τῶν Ἰώνων, οἱ δ' Ἴωνες τῶν Δωριέων· καὶ ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγοι ἄρχουσι τῶν πολλῶν οὐκ ἄλλω τινὶ κτησάμενοι τὴν δυναστείαν ἢ τῷ μαχόμενοι κρατεῖν; Ἡ ῥῆξις λοιπὸν ἐγένετο μεταξὺ δύο φυλῶν, αἵτινες, εἰ καὶ ἀνῆκουσαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος, εἶχον ὅμως ὅλως ἀντίθετον χαρακτῆρα, πολιτείαν, δίκαιταν, καὶ τὸ δεινότερον ἀντιπαρετάσσοντο κατ' ἀλλήλων ἢ μὲν ὡς κτήτωρ τῆς χώρας ἢ δὲ ὡς δορυκτῆτωρ.

Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἐὰν θέλωσιν ἐξακολουθήσει ἄρχοντες τῆς Ἑλλάδος οἱ δορυκτῆτορες αὐτῆς Δωριεῖς, Βοιωτοὶ καὶ Θεσσαλοὶ, ἢ θέλωσιν ἀνακτῆσει τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν οἱ ἀρχαῖοι τῆς χώρας κτήτορες· καὶ προσέτι ἐὰν θέλῃ ἐπικρατήσῃ τὸ διὰ τῶν δορυκτητόρων ἰσχύσαν ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα, ἢ θέλῃ ἀνορθωθῇ οὐχὶ μὲν πλέον ἢ ὀμηρικὴ βασιλεία ἀλλὰ ἡ ἀληθὴς κοινοβουλευτικὴ πολιτεία, ἥς τὰ σπέρματα περιείχοντο ἐν τῇ βασιλείᾳ ἐκείνῃ, νῦν δὲ προέκειτο νὰ συμπληρωθῶσι καὶ ἀναπτυχθῶσι κατὰ τὰς νέας ἀνάγκας τῆς προαχθείσης κοινωνίας. Ἰνα ὅμως κατισχύσῃ ἡ ἐτέρα τῶν δύο τούτων ἀντιπάλων ἀρχῶν καὶ κατορθωθῇ οὕτως ἡ ποθητὴ ἔνωσις, ἔδει οἱ ὀπαδοὶ ἑκατέρας νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ μίαν· τινὰ

ἡγεμονίαν. Ἀλλὰ τοιαύτη ἡγεμονία ἀπέβη ἀδύνατος ὥς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ καταμερισμοῦ τοῦ παραχθέντος διὰ τῶν περιπετειῶν τῶν τεσσάρων προηγουμένων ἑκατονταετηρίδων. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπειδὴ ἐξέλιπε πᾶσα πολιτικὴ ἐνό-της, ἐκάστη πόλις, ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς ἑαυτὴν, ἀπετέλεσε, μετὰ τῆς ὑπαγομένης εἰς αὐτὴν χώρας, ἰδίαν πολιτείαν, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥς τε δὲν ἐλογίζετο ὡς μέρος ἑνὸς ὅλου πολιτικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ὡς μονὰς αὐθύπαρκτος καὶ αὐτοτελής. Πολλοὶ μὲν καὶ ποικίλοι ὑπῆρχον οἱ συνάπτοντες τὰς πολυαρίθμους ταύτας πόλεις ἡθικοὶ δεσμοί· τὸ ὅμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἰδρύματα, αἱ κοιναὶ θυσίαι, αἱ κοιναὶ πανηγύρεις· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυον νὰ ἐξαφανίσωσι τὸν πολιτικὸν καταμερισμόν. Ὁ πολίτης μιᾶς πόλεως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνασκήσῃ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα εἰμὴ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, οὐχὶ δὲ ἐν ἄλλῃ τινί. Διατρίβων εἰς ἑτέραν πόλιν, εἶχεν ἀνάγκην προσέξου πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων αὐτοῦ ὑποθέσεων· δὲν ἠδύνατο συνήθως νὰ λάβῃ σύζυγον ἐξ ἑτέρας πόλεως οὐδὲ νὰ γίνῃ κτήτωρ ἀκινήτων ἐν αὐτῇ, κατ' ἐξαιρέσειν δὲ εἶχε τὰ δύο ταῦτα δικαιώματα τῆς ἐπιγαμίας καὶ τῆς ἐγκτήσεως· αἱ πόλεις συνωμολόγουν πρὸς ἀλλήλας ἐμπορικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας, ἔπεμπον καὶ ἐδεχοντο πρεσβείας, ἀπαραλλάκτως ὅπως γίνεται σήμερον μεταξὺ ἐθνῶν καὶ ἐπικρατειῶν ὅλως ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων. Ὅτε ἐπεκρεμάσθη ὁ μέγας ἀπὸ τῆς Ἀσίας κίνδυνος, ἤρχισαν μὲν νὰ προκύπτωσιν εἰς μέσον ἰδέαι τινὲς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος ἐνότητος, μάλιστα παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις· ἀλλ' αἱ ἰδέαι αὗται ἐξέλιπον ἅμα λήξαντος τοῦ ἀγῶνος ἐκεῖνου, ὁ δὲ πολιτικὸς καταμελισμὸς ἀνέτειλεν εἴπερ ποτὲ ἰσχυρότερος. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, οὐδεμία τῶν πόλεων ἐπέθετο νὰ παραχωρήσῃ ἕστω καὶ μέρος τοῦ αὐτοτελοῦς αὐτῆς πολιτικοῦ βίου, ἄνευ δὲ τοιαύτης τινὸς παραχωρήσεως, πᾶσα ἡγεμονία ἀπέβαινε ἀνεφικτος. Πλὴν τούτου, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, αἵτινες ὡς ἐκ

τῆς ὑπεροχῆς ἣν ἐκτήσαντο ἐν τῇ ὁ ἑκατονταετηρίδι, φυσικῶς τῷ λόγῳ προΐσταντο ἑκατέρου τῶν στρατοπέδων, κατ' ἀρχὰς ἐπολιτεύθησαν πρὸς τοὺς συμμάχους ἐπὶ ἴσοις δικαίαις, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπεχείρησαν νὰ δασπύσωσιν αὐτῶν. Δὲν ἐνόουν ὅτι οἱ πολῖται ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων θέλουσι μετέχει τῆς ὅλης τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως, ἐν κοινῷ ψηφίζοντες τοὺς φόρους, καὶ τὴν διαχείρισιν αὐτῶν, καὶ τὰ περὶ πολέμου ἢ εἰρήνης, καὶ ἅπαντα τὰ ἄλλα γενικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα, ἀλλὰ ἡξίου, Ἀθηναῖοι τε καὶ Σπαρτιάται, ὅτι οὗτοι καὶ μόνοι θέλουσι διέπει κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, οἱ δὲ τῶν ἄλλων πόλεων κάτοικοι θέλουσιν ἀπλῶς τελεῖ φόρους καὶ ὑπηρετεῖ στρατιωτικῶς. Ἦτο πρόδηλον ὅτι αἱ πόλεις, αἵτινες ἐδυσχέραινον πρὸς τὸν ἐλάχιστον ἀκρωτηριασμὸν τοῦ αὐτοτελοῦς αὐτῶν πολιτικοῦ βίου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν ὀλοσχερῇ αὐτοῦ ἀναίρεσιν. Ἐπὶ τινα χρόνον πολλὰ ἤναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν τοιοῦτον τῆς πολιτείας ὀργανισμόν· ἅμα ὁμως ἠυκαίρουν, ἐπανίσταντο. Αἱ δ' εὐκαιρίαι τῶν ἐπαναστάσεων ἦσαν πρόχειροι, διότι οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ὑπεκίνουν τὰς καθ' ἑκάστην πόλιν ὑφισταμένας δημοκρατικὰς μερίδας, οἱ δὲ Σπαρτιάται τὰς οὐδὲν ἤττον ἀπανταχοῦ ὑφισταμένας ὀλιγαρχικὰς. Οἱ χθὲς σύμμαχοι καθίσταντο οὕτω πολέμιοι, καὶ οἱ σήμερον πολέμιοι ἐγίνοντο αὔριοι συμπράκτορες. Ἡ δὲ δύναμις τῶν δύο στρατοπέδων, ἥτις ἐξ ἀρχῆς δὲν ἦτο μεγάλη διὰ τὴν ὀλίγην προθυμίαν τῶν πόλεων εἰς τὸ πειθαρχεῖν, ἡλλοιοῦτο καθ' ἑκάστην προσέτι διὰ τῆς συνεχοῦς ἐκείνης ἀμοιβαίας αὐτομολήσεως. Διαρκεῖς ἀντίπαλοι δὲν παρέμειναν ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰμὴ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι· ἡ δὲ μονομαχία αὕτη οὕτω πως διεξαγομένη, ἀπέβη καὶ δὲν ἡδύνατο εἰμὴ ν' ἀποβῇ ἀτελεσφόρητος· διότι ἐνῶ ἐμάχοντο περὶ τῆς ἡγεμονίας, ὅ ἐστι περὶ τῆς ὑπὸ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τύπον ἔθνικῆς ἐνότητος, ἀνέτρεπον συγχρόνως τὴν θεμελιώδη ταύτην ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνος, ὑποκινουσαι ἑκατέρα τοὺς τῆς ἐτέρας συμμάχους

ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ὃ ἐστὶ τοῦ αὐθυπάρχτου πολιτικοῦ βίου ἐκάστης πόλεως καὶ τοῦ καταμελισμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐντεῦθεν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν σκοποῦ καὶ ἂν ἡ μία κατετρόπωνε τὴν ἄλλην· πολὺ δ' ὀλιγώτερον ἐπέτυχον, ἀφοῦ μετὰ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος ἀγῶνα, οὐδετέρα κατίσχυσεν ὀριστικῶς. Τότε ἐπεχείρησαν ἐπὶ μικρὸν νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα τοῦτον αἱ δύο ἕτεραι φυλαὶ ὅσαι κατὰ τὴν παράδοσιν, εἶχον μετὰ τῶν Δωριέων παραγάγει τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὀμηρικοῦ καθεστῶτος· οἱ μὲν Βοιωτοὶ διὰ τοῦ Θηβαίου Ἐπαμεινώνδα, οἱ δὲ Θεσσαλοὶ διὰ τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου· ἀλλὰ ἔνεκα τῶν αὐτῶν αἰτίων, νῦδοκίμησαν ἐτι ὀλιγώτερον ἢ οἱ Σπαρτιαῖται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη ἦτο καθ' ἑαυτὴν δεινὸν μέγα, ἀλλ' ἀπέβη ἐτι δεινότερα διὰ τὰς ἠθικὰς καὶ ὕλικὰς συμφορὰς ἃς συνεπήγαγεν. Οἱ μὲν ἑξωτερικοὶ ἀγῶνες ἐξεγείρουσι συνήθως τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων· τὴν φιλοπατρίαν, τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, τὴν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀφοσίωσιν. Τἀνάπαλιν δὲ οἱ ἐμφύλιοι φθείρουσι πᾶσαν δημοσίαν ἀρετὴν, μάλιστα ὅταν τύχωσι μακροὶ ἅμα καὶ ἀδιέξοδοι. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου γραφεῖσαν φοβερὰν εἰκόνα τῆς ἠθικῆς ἀλλοιώσεως, ἣν ὑπέστη τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν ἐκείνων, καθ' ἃς παρεβιάσθησαν πάντες οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι; ἢ τίς ἀγνοεῖ ὅτι Σπαρτιαῖται καὶ Ἀθηναῖοι, μάλιστα δὲ οἱ Σπαρτιαῖται δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συνδρομὴν καὶ τὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν τῶν Περσῶν ἐκείνων, οὓς ἄλλοτε διὰ τοσοῦτων δυσχερῶν καὶ ἐνδόξων ἀγώνων εἶχον ἀποβάλει ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους; Καὶ ἐνῷ τοιοῦτοτρόπως ἤχρειοῦτο τὸ ἦθος τοῦ ἔθνους, συγκατεστρέφετο ἐνταῦτῳ ἡ ὕλική αὐτοῦ δύναμις· τότε δὲ ἰδίως ἀπεδείχθη οἷον ὄλεθρον παρεσκεύασε τῇ Ἑλλάδι ὁ ὑπέρμετρος τῶν δούλων πολλαπλασιασμός. Ὁ δουλικὸς πληθυσμὸς ἐπλήρωσε

μὲν τὰ κενὰ ὅσα εἶχον καταλίπει αἱ ἀποικῆσεις, ἀλλὰ δὲν ἀνεπλήρωσε τὸν ἐλεύθερον εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Τῷδ' οἱ ἐλεύθεροι τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν ἀπετέλουν ὁμάδα ἀνθρώπων μηδ' αὖτως ἔχουσιν νὰ φροντίσῃ περὶ χειρωνακτικῆς τινος ἐργασίας καὶ δυναμένῃν ὥς ἐκ τούτου ν' ἀφιερώσῃ ἅπαντα τὸν βίον εἰς τὴν διανοητικὴν παιδείου, εἰς τὴν σωματικὴν ἀσκήσιν, εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων, εἰς τὴν ὑπὲρ πατρίδος ἄμυναν, εἰς τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὸν λόγον. Πρόδηλον ἄρα ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς ὁμάδος ταύτης ἀπέβησαν πολλαπλάσιαι τῶν δυνάμεων ἰσαριθμοῦ ἀνθρώπων ὁμάδος, ἥτις ἤθελεν εἶναι ἡναγκασμένη νὰ καλλιερῇ τὴν γῆν καὶ νὰ μετέρχεται πᾶσαν ἄλλην βιομηχανίαν, ἀπαραίτητον εἰς συντήρησιν τῆς κοινωνίας. Ἐντεῦθεν ἐξηγείται πῶς τὸ εὐαριθμὸν ἐκεῖνο πλῆθος ἐπαρκοῦν διὰ τῆς δουλείας εἰς ἀπάσας τὰς ταπεινοτέρας καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀγενεστέρας χρείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αὐτὸ δὲ καθ' ὁλοκληρίαν ἀφοσιούμενον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ὑψηλοτάτων καὶ εὐγενεστάτων προαιρέσεων τοῦ βίου τούτου, ἡδυνήθη νὰ ἀναπτύξῃ ἀπερισπάστως ἅπαντα τὰ προτερήματα τῆς δαιμονίας αὐτοῦ φύσεως. Ἀφ' ἐτέρου ὁμοῦς ὁ τοιοῦτος κοινωνικὸς ὀργανισμὸς, ὅσῳ καὶ ἂν ἦτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ νὰ ὑπερτείνῃ ἀπάσας τὰς ἠθικάς, διανοητικάς καὶ σωματικάς δυνάμεις μιᾶς τινος μερίδος τοῦ ἔθνους, φυσικὸν ἦτο νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ κατάλυσιν.

Καθὼς εἰς τὸν κατ' ἰδίαν ἄνθρωπον ἡ μεγαλοφυΐα ἔχει χρεῖαν τοῦ ὕλικου σώματος ἵνα ἐκδηλωθῇ, οὕτω ἡ ἐξαιρετος φύσις τῶν ἔθνων οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾖ, καὶ ὅσονδήποτε τελειωθῇ, δὲν δύναται νὰ συντηρηθῇ ἱστορικῶς καὶ πολιτικῶς ἄνευ ἀποχρῶντος τινὸς πληθυσμοῦ. Περὶ τὰ τέλη τῆς 6 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ὁ πληθυσμὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχε συμποσθῇ εἰς ἱκανὰ τινα ψυχῶν ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ τὸ ἡμισυ τοῦλάχιστον τοῦ ὅλου τούτου πληθυσμοῦ συνέκειτο ἐκ δούλων ὠνητῶν καὶ ἄλλων· καὶ ἐπειδὴ κατὰ κανόνα

μόνοι οἱ ἐλεύθεροι ἔζων διανοητικῶς, πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς, ἔπεται ὅτι ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς ἦτο σχετικῶς ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας εὐαριθμὸς. Οὐ μόνον δὲ εὐαριθμὸς ἦτο, ἀλλ' οὐδ' ἐπετρέπετο νὰ αὐξήσῃ πολὺ ὥς ἐκ τῶν καταλαβόντων τὴν χώραν δούλων, παρεκωλύετο ὁ φυσικὸς πολλαπλασιασμὸς τῶν ἐλευθέρων, εἰς τινὰς δὲ πόλεις, δωρικὰς μάλιστα καὶ βοιωτικὰς, παρενεβάλλοντο καὶ νομοθετικὰ προσκρόμματα εἰς τὴν πολλὴν τούτων αὐξήσιν. Βεβαίως ἡ φύσις καὶ ἡ ἀνατροφή τῶν εὐαριθμῶν τούτων Ἑλλήνων ἦτο τοιαύτη, ὥστε, ὅτε ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι προσεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀναριθμότητος κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν στρατιάς τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐθριάμβευσαν λαμπρῶς. Δὲν κατίσχυσαν ὅμως μόνον διὰ τὴν εὐφυΐαν αὐτῶν καὶ τὴν καρτερίαν καὶ τὸν κρείττονα ὀπλισμὸν καὶ τὰ ἄλλα πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ προτερήματα, κατίσχυσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ἐνωθέντες μέγχι τινὸς καὶ ὑπὸ μίαν πρὸς καιρὸν ταχθέντες ἡγεμονίαν, ἡδυνήθησαν νὰ παρατάξωσιν ἐν Σαλαμῖνι μὲν 70 ἕως 80 χιλιάδας ἀνδρῶν, ἐν Πλαταιαῖς δὲ ὑπὲρ τὰς 100,000. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὄρος ἦτο ἀπαραίτητος. Καθὼς τὰ πλήθη τοῦ Ξέρξου ἡττήθησαν διότι ἐστεροῦντο ψυχῆς καὶ τέχνης, οὕτω ἅπασα ἡ ψυχὴ καὶ ἡ τέχνη τῆς Ἑλλάδος ἤθελεν ἡττηθῆ εἰ μὴ δὲν ἐπερείδετο ἐπὶ ἀποχρώσεως τινὸς μαχητῶν δμάδος. Ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἡ Ἑλλάς διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα, τὰ δὲ δύο ταῦτα στρατόπεδα συγκείμενα κατὰ κανόνα ἐκ μόνων ἐλευθέρων καὶ ἐκ μόνων ἐλευθέρων ἀνανεούμενα, ἀντιπαρετάχθησαν κατ' ἀλλήλων ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη, φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναλωθῇ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐλευθέρου, ὃ ἐστὶ τοῦ μόνου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ ἡ Σπάρτη, ἥτις ἐν ἀρχῇ ἠρίθμει 8000 πολίτας, κατήντησε νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ 4000 καὶ μετ' οὐ πολὺ εἰμὴ 700, ἐξ ὧν 100 μόνον ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὃ ἐστὶ οἱ πλήρη ἔχοντες τὰ τοῦ πολίτου δίκαια. Ἐὰν δὲ ἐν Ἀθήναις τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν δὲν ἡλαττώθη

τοσοῦτον, τοῦτο προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἕνεκα τῆς εὐκολίας ἥτις ἐπεκράτει ἐνταῦθα περὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τοῦ μετοίκου καταστάσεως εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς καὶ ἀπὸ τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ξένων, ὑπὸ μιγάδων, ἥτοι ὑπὸ ἀνθρώπων ἐντελῶς ἀλλοτρίων τῆς ἀρχαίας τῶν Ἀθηνῶν φυλῆς. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα ἐὰν δὲν συνέβη ὕλική τοῦ ἐλευθέρου πληθυσμοῦ μείωσις, ἐπῆλθεν ὁμως δεινοτάτῃ φυλετικῇ αὐτοῦ ἀλλοίωσις. Ἄλλ' ὅ,τι καθίστησιν ἀναμφισβήτητον τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν ἔκλυσιν τῆς Ἑλλάδος περὶ τὰ μέσα τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ ἔριδες τῶν πόλεων, ἀποβαλοῦσαι πᾶσαν τὴν προτέραν σπουδαιότητα, ἑλάνθον χαρᾷ ταπεινὸν ὄλως καὶ εὐτελεῖ ἐπὶ τοῦ Φωκικοῦ πολέμου· οὗτος δὲ ὁ πόλεμος προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Φιλίππου, δι' ἧς ἔληξε τὸ δεύτερον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἱστορικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ στάδιον.

Ἡ μεγάλη λοιπὸν τῶν λαῶν κίνησις, ἡ γενομένη εἰς τὰς παραμονὰς τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἰδίως ἡ κατάληψις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων, ἀπετέλεσε τὸν στήμονα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑφάνθησαν ἔκτοτε ἅπασαι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ αἱ περιπέτειαι· ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀνατροπὴ τῆς μόρφῃς, ἣν ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων εἶχεν ἀρχίσει νὰ δίδῃ τὸ ἔθνος εἰς τὸν βίον αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἐνότητος· αἱ μεγάλαι ἀποικίσεις δι' ὧν συνεχίσθη ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐπὶ τινι χρόνῳ τὸ ἀρχικὸν πνεῦμα, ἂν ὅχι ὁ ἀρχαῖος πολιτικός τύπος τῆς ἐθνότητος· ἡ διχοτομία τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος μεταξὺ τῶν ἐπηλύδων καὶ τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἰδίως μεταξὺ τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἰώνων· ὁ ἐν αὐτῇ ὑπέρμετρος πολλαπλασιασμὸς τῶν δούλων καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ μακρὰ καὶ ἀδυσώπητος μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν ῥήξις. Πολλὰ αἷτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀναδειχθῇ προσηκόντως ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς

Ἔ καὶ τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ἡ ἀρχικὴ ἐκείνη ἀφορμὴ τῶν ποικίλων ἀλλοιώσεων, αἷς ὑπέστη τὸ διαφυγῆς ρεῦμα τοῦ ὁμηρικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον διέλθει 500 περίπου ἔτη, ἐπὶ τῶν ὁποίων οὐ μόνον οὐδεμία ἐγένετο ἐπιστημονικὴ ἐξέλεγχις τῶν γεγονότων, ἀλλὰ δύο τινὰ μάλιστα παρήγαγον πολλὴν τῶν γεγονότων τούτων σύγχυσιν. Οἱ ἐπήλυδες, διὰ διαφορῶν μύθων καὶ παραδόσεων, ἡγωνίσθησαν νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀλήθειαν, παραστήσαντες ἑαυτοὺς ὅτε μὲν διὰ τῆς γενεολογίας τοῦ Ἑλληνος ὡς ἀρχηγέτας τοῦ ἔθνους, τοὺς δὲ Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Ἴωνας, ὧν ἐσφετερίσθησαν τὰς κτήσεις, ὡς μεταγενεστέρους τοῦ Ἑλληνος γόνους· ὅτε δὲ διὰ τῆς περὶ καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν φήμης, ὡς ἐπελθόντας πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ δικαίου καὶ ἀνθρώπων ἀρχαιοτάτης τινὸς πραγμάτων καταστάσεως. Τὰ δὲ θρυλήματα ταῦτα κατίσχυσαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ μακρότατον χρόνον οἱ ἐπήλυδες ὑπῆρξαν ἐπικρατέστατοι ἐν Ἑλλάδι. Καὶ πλὴν τούτου τὰ συμφέροντα πλείστων ἐξ αὐτῶν τοσοῦτον ἐν τῷ διαστήματι ἐκείνῳ συνεπλάκησαν μετὰ τοῦ ὅλου τῶν ἰθαγενῶν βίου, ὥστε σφόδρα δυσδιάκριτα ἀπέβησαν τὰ ἐτεροφυῆ ταῦτα στοιχεῖα. Ταῦτα δὲ πάντα ἀρκοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι πῶς οἱ βραδύτερον ἐπελθόντες ἱστορικοὶ ἐβεβαίωσαν μὲν, μάλιστα ὁ Θουκυδίδης, τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτῶν διάστασιν τῶν δύο κόσμων, δὲν ἡδυνήθησαν δὲ νὰ ἀνατρέξωσι μέχρι τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς. Τὰ πράγματα ὁμῶς ὑπῆρξαν σοφώτερα τῆς ἐπιστήμης· τὰ δὲ πράγματα μαρτυροῦσιν ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, πολὺ πρὸ τῆς πρώτης ἱστορηθείσης ἔριδος μεταξὺ Ἴωνων καὶ Δωριέων, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπὸ τῶν Δωριέων γενομένης ἀνατροπῆς τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου, ὑφίστατο ἢ τε ἀντίθεσις τῶν ἰθαγενῶν πρὸς τοὺς ἐπήλυδας καὶ ἡ τῶν πρώτων ἠθικὴ ὑπεροχὴ. Ἐνῶ οἱ φεύγοντες τὴν καταδυναστείαν τῶν ἐπιδραμόντων ὁμηρικοὶ Ἕλληνες ἰσχυον, ἐπλούτουν, ἠὲ δαιμόνουν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ,

καὶ, συνεπαγαγόντες τὸν ἐνταῦθα ταμειευθέντα θησαυρὸν τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς γνώσεως, ἐπλαττον αὐτόθι τὴν ἐπικὴν, λαμβανικὴν, γνωμικὴν, λυρικὴν ποίησιν, ἔτι δὲ φιλοσοφίαν, λογογραφίαν καὶ τέχνην, εἰς τὰς ἀρχαίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐστίας ἐπεκράτει πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία, πενία, διανοητικὴ ἀδράνεια. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἐποιήθησαν παρὰ τοῖς ἀποίκους, ἀφοῦ ἤδη εἶχεν ἀρχίσει ἡ μεγάλη τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος μεταβολή, διότι ἀποδίδονται σονήθως εἰς τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ἐνῷ παριστῶσι λαμπρῶς πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν πατρίδα ὅτε πύτχουν ἔτι νὰ κατοικῶσιν ἐν αὐτῇ, οὐδόλως μνημονεύουσι τῶν ἐπελθόντων γεγονότων, ὡς ἀνέσιωπηρῶς κατ' αὐτῶν διαμαρτυρόμενοι. Εἰς δὲ τῶν φυγάδων ἐπιστρέψας ἐκ τῆς Αἰολίδος Κύμης εἰς Ἀσκραν τῆς Βοιωτίας, ἐγέννησεν αὐτόθι υἱὸν, τὸν Ἡσίοδον ἐκεῖνον, ὅστις ἐμελλε νὰ καταγγείλῃ τοῖς ἐπιγιγνομένοις μέχρι τίνος βαθμοῦ ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, ὅτε λέγονται κοινῶς ποιηθέντα τὰ ἔπη αὐτοῦ, πᾶσα δικαιοσύνη, πᾶσα συνείδησις καθήκοντος, παρέλυσαν δὲ πάντες οἱ δεσμοὶ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς φιλοξενίας, καὶ νὰ γράψῃ εἰκόνα παριστῶσαν θλιβερωτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπανθοῦσαν ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι κεχαριτωμένην κοινωνικὴν κατάστασιν. Ἀλλὰ τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴν τῶν ἰθαγενῶν ἀνωμολόγουν καὶ οἱ ἐπὶ ἡλῳδες. Διακόσια μετὰ τὸν Ἡσίοδον ἔτη, ὁ Βοιωτὸς Πίνδαρος, ὕμνησε μὲν φυσικῶ τῷ λόγῳ Δωριεῖς τε καὶ Θεσσαλοὺς, ἀλλὰ οὐδένα ὅπως τὰς Ἀθῆνας· διότι τὰς Ἀθῆνας ἐκάλεσεν ὁ μέγας ποιητὴς *Λιπαράς, ἰοστεφάνους καὶ ἀοιδίμους*, τὰς Ἀθῆνας ἀνηγόρευσε *Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλεινὰς Ἀθῆνας, δαιμόνιον πτολίεθρον*, καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐφιλοτιμήθη νὰ γίνῃ ἐν Θήβαις *πρόξενος*. Τὸ δὲ ἔτι μάλλον ἀξιοσημείωτον αὐτοὶ τῶν Δωριέων οἱ λογιώτεροι, τὰς Ἀθῆνας μάλλον ἡγάπων ἢ τὴν Σπάρτην, καὶ τινες ἀναφανδὸν ἐλειποτάκτησαν πρὸς τοὺς Ἰωνας. Ὁ Ἀκουσίλαος ὁ Ἀργεῖος, ὅσον Ἀργεῖος καὶ ἂν ἦτο,

ἦτοι Δωριεὺς, συνέγραψεν Ἴωνιστί· ὁ δὲ Ἡρόδοτος οὐ μόνον τὴν πάτριον ἀπηρνέθη, ἀλλ' αὐτὸς τοῦ ὁποίου οἱ προπάτορες ἀνέτρεχον μέχρι τῶν πολυθρυλήτων Δυμάνων, ἱστορῶν τὴν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας στρατείαν τοῦ Κλεομένους ὑπὲρ τῶν φίλων τῆς Σπάρτης ἀριστοκρατικῶν, δὲν διστάζει νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τοῦ ἐπιχειρήματός τούτου ἀγαλλίασιν αὐτοῦ, ἀνακράζων «Ἀθῆναι ἐοῦσαι καὶ πρὶν μεγάλαι, τότε ἐγίνοντο μέζονες» αὐτὸς τοῦ ὁποίου πᾶσαι αἱ συμπάθειαι φυσικὸν ἦτο νὰ ῥέπωσι πρὸς τὴν Σπάρτην, διαῤῥήδην ἀνακηρύττει ἐπὶ τῶν Μηδικῶν σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος οὐχὶ τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλὰ τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπεζήτησε δὲ τὴν ἐπιδοκιμασίαν οὐχὶ τῶν ὁμοφύλων, ἀλλὰ τῆς μεγάλης τῶν Παναθηναίων πανηγύρεως, καὶ κατέλυσε τὸν βίον οὐχὶ εἰς δωρικὴν τινα πόλιν, ἀλλ' εἰς Θουρίου, τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κτισθεῖσαν ἀποικίαν.

Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς ὅμως χρόνους τινὲς τῶν νεωτέρων σοφῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναδείξωσι τοὺς Δωριεῖς ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν πάσης Ἑλληνικῆς ἀρετῆς, ἀξιώσαντες ὅτι τὸ ἰδιάζον τοῖς Ἑλλήσιν αἶσθημα τῆς εὐκοσμίας, τῆς ἰσορροπίας, τῆς συμμετρίας, παρ' ἐκείνοις μάλιστα ὑπῆρξε ζωνηρότατον καὶ ὅτι ὁ τοιοῦτος αὐτῶν χαρακτήρ παρήγαγε τὴν ἱεράν τῶν Δωριέων ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν ἐξαγνίσασαν οὕτως εἰπεῖν καὶ ἐξευγενίσασαν τὰς προηγουμένας τῆς τέχνης ἀποπείρας καὶ ἀνταξίαν γενομένην τῆς Δωρικῆς πολιτείας τε καὶ μουσικῆς καὶ ποιήσεως. Ἀλλὰ τὰς ὑπερβολὰς τῆς σχολῆς ταύτης ἐμετρίασαν ἕτεροι ἐρευνηταί, παρακολουθήσαντες ἄνευ προκαταλήψεως τὰς ποικίλας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ περιπετείας. Πρὸ πάντων ἀπεδείχθη ἀναμφισβητήτως, νομίζομεν, ὅτι πολιτεία δωρικὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οἱ ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων καλούμενοι δωρικοὶ θεσμοὶ, δὲν ἦσαν ἔμφυτοι τῇ φυλῇ ταύτῃ, ἀλλὰ ἰδιάζοντες τῇ πόλει τῆς Σπάρτης. Οὔτε εἰς τὸ Ἄργος, οὔτε εἰς τὴν Κόρινθον, οὔτε εἰς τὰ Μέγαρα, ἢ τὴν Ἐπί-

δαυρον, ἢ τὴν Σικυῶνα, ἢ τὴν Κέρκυραν, ἢ τὰς Συρακούσας, ἢ τὴν Κνίδον, ἢ ἄλλην οἵανδήποτε δωρικήν πόλιν, ἀνευρίσκομεν τὸ τῆς Σπάρτης πολίτευμα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τοὺς Σπαρτιατικοὺς θεσμοὺς. Εἰς τὰς πόλεις ταύτας ἐπεκράτησαν μὲν κατ' ἀρχὰς ὀλιγαρχίαι, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς Ἑλληνίδας πόλεις, μηδ' αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐξαιρουμένων· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀλλοῦ, ἐκτὸς τῆς Σπάρτης, αἱ ὀλιγαρχίαι ἐκεῖναι ἐδέσμευσαν τὴν ὕλικήν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ καταστήσωσιν ἀδύνατον τὴν ἐξέγερσιν αὐτοῦ. Ὅθεν εἰς ἀπάσας τὰς δωρικὰς ἐκεῖνας πόλεις κατεξανέστησαν προϊόντος τοῦ χρόνου αἱ ὑποδεέστεραι γεωργικαί, βιομηχανικαί, ἐμπορικαὶ καὶ ναυτικαὶ τάξεις καὶ ἐπήγαγον ποικίλας τοῦ ἀρχικοῦ πολιτεύματος περιπετείας ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐναχοῦ μάλιστα, ὅπως ἐν Ἀργεῖ, ἐν Συρακούσαις, ἐν Κερκύρα, τὸ πολίτευμα ἀπέβη οὐδὲν ἥττον δημοκρατικὸν ἢ ἐν Ἀθήναις. Ἐπὶ δὲ ὀλιγώτερον οἱ θεσμοὶ τῶν διαφόρων τούτων πόλεων εἶχον τι κοινὸν πρὸς τοὺς θεσμοὺς τῆς Σπάρτης. Μόνον εἰς τὴν Κρήτην ὑπῆρξαν συσσίτια καὶ τινες πολιτικοὶ τύποι παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς Σπαρτιατικοὺς, ὅχι δμως καὶ τὰ δύο ἐξαιρετα τούτων προτερήματα, ἡ στρατιωτικὴ πειθαρχία καὶ ἡ ιδιόζουσα ἀνατροφὴ, ἥτις παρσκευάζεν αὐτήν. Δὲν θέλομεν πολυπραγμονήσαι περὶ τοῦ ζητήματος ἂν οἱ θρυλούμενοι τεθμοὶ Αἰγυμίου, ἴσχυον ποτὲ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν, ὅταν οὗτοι ὥκουν ἔτι ἐν Θεσσαλίᾳ· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀφ' ἧς κατεστάθησαν οἱ Δωριεῖς εἰς Πελοπόννησον, οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἴσχυσαν εἰμὴ ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ· καὶ τὸ οὐδὲν ἥττον ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι οὐδ' ἐν τῇ Δωρίδι, ὅπου κατὰ πρῶτον ἐκ Θεσσαλίας μετῆλθον, ἴχνος τοιούτων θεσμῶν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οὐδὲν ἀναφαίνεται.

Ἐνῶ δὲ ἡ πολιτεία ἥτις ἐλογίσθη ὡς ἰδιότης χαρακτηριστικὴ τῆς δωρικῆς φυλῆς, δὲν ἐπεκράτησεν εἰμὴ ἐν μόνῃ τῇ

Σπάρτη, τὸ ἀντίστροφον συνέβη εἰς τὴν δωρικὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ποίησιν καὶ μουσικὴν. Οὐδείς τῶν ποιητῶν ἢ μουσικῶν ὅσοι συγκαταλέγονται εἰς τοὺς δημιουργοὺς τοῦ δωρίου μέλους, ἐγεννήθη ἐν Σπάρτῃ· οἱ πλείστοι ὑπῆρξαν γόνοι πόλεων ἰωνικῶν καὶ αἰολικῶν, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν μὲν Δωριεῖς, ἀλλὰ Δωριεῖς ὅλως ἀλλότριοι τοῦ ἀναπλασθέντος ἐκείνου ιδεώδους τύπου, καὶ οὐδείς ἐξ αὐτῶν μετεχειρίσθη ἄκρατον τὴν δωρικὴν διάλεκτον, ἀλλὰ πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐξευγενίζουσιν αὐτὴν καὶ μετεωρίζουσι διὰ τῆς ἐπικῆς διαλέκτου, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς πάντων τῶν εἰδῶν τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ὁ Θαλήτας ἦτο Κρής· ἐκλήθη δὲ εἰς Σπάρτην, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν εἰρήνην τῆς πόλεως τὴν ὑπὸ ἐμφυλίων ταραχῶν διαταραχθεῖσαν, καὶ οὐ μόνον κατὰ τοῦτο νῦδοκίμησεν, ὡς λέγεται, ἀλλὰ προσέτι εἰσέγαγεν αὐτόθι τὸν Κρητικὸν καὶ τὸν Παιονικὸν ῥυθμὸν, γενόμενος οὕτω διδάσκαλος καὶ οὐχὶ μαθητὴς ἐν πᾶσι τούτοις τῆς τοῦ δωρισμοῦ μητροπόλεως. Τοῦ Ἑρμιονέως Λάσου οὐδεμία ἀναφέρεται σχέσις πρὸς τὴν Σπάρτην. Ἠξεύρομεν δὲ ὅτι ἔζη ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἠξιώθη τῆς ἰδιαζούσης τοῦ Ἰππάρχου εὐνοίας, ὅτι προσεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐρμηνεὺς τῶν χρησμῶν τοῦ Μουσαίου καὶ ὅτι διετέλεσε διδάσκαλος τοῦ Πινδάρου, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ καταδείξωμεν τὰς ἡκιστα δωρικὰς διαθέσεις. Ὁ Τιμοκρέων ἦτο Ῥόδιος, ἀλλὰ γνωστὸν εἶναι ὅποσον μετρία ἐγένετο πρωϊμώτατα διὰ Κλεοβούλου ἡ τῶν αὐτόθι δωρικῶν πόλεων ἀριστοκρατία, γνωσταὶ δὲ ὡσαύτως αἱ ἰδιαζούσαι τοῦ ποιητοῦ σχέσεις μετὰ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου, ἐξ ὧν περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ῥητῶς λέγει· ὅτι κρίνει τὸν ἄνδρα ἀσυγκρίτως ἀνώτερον καὶ τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ Λεωτυχίδου. Οἱ δὲ μῆμοι καὶ αἱ ἱλαροτραγῳδαὶ καὶ ἡ βουκολικὴ ποίησις, ὧν ἀπάντων ἡ εὖρεσις ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Δωριεῖς, παρήχθησαν μὲν ἐν ταῖς δωρικαῖς τῆς Σικελίας πόλεσι, παρελήφθησαν δὲ ὑπ' αὐτῶν

παρὰ τῶν ἰθαγενῶν Σικελῶν, οἵτινες καὶ ἄλλως πολυειδῶς ἐπενήργησαν ἐπὶ τοὺς ἀποίκους ἐκείνους, μεταδόντες εἰς αὐτοὺς οὐκ ὀλίγας ἐξεις, λέξεις, δοξασίας καὶ μυθικὰς παραδόσεις. Ἄλλ' ἐὰν ἡ Σπάρτη, ἥτις ἐλογίζετο ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ δωρισμοῦ, οὐδένα παρήγαγε ποιητὴν ἐξ ὧσων ἡ μνήμη διεσώθη εἰς ἡμᾶς· ἐὰν τὸ δῶριον μέλος ἀντήχησεν ἰδίως εἰς πόλεις ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς, κατ' ἐξαίρεσιν δὲ εἰς δωρικὰς τινας, αἵτινες ὅμως δὲν εἶχον πολλὴν τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην οἰκειότητα· ἐὰν οἱ ποιηταὶ οὗτοι μετεχειρίσθησαν οὐχὶ τὴν δωρικὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπικὴν διάλεκτον, μετρίως τροπολογηθεῖσαν διὰ τύπων δωρικῶν· ἐὰν οἱ πόθοι αὐτῶν καὶ αἱ σχέσεις πρὸς τὰς Ἀθήνας μᾶλλον ἐτράποντο ἢ πρὸς τὴν Σπάρτην, πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὸ ἰδιότυπον ἔμα καὶ ἐξαίρετον ἀξίωμα ὅπερ ἀπεδόθη εἰς τὴν δωρικὴν ποίησιν καὶ μουσικὴν; Ἐὰν ἡ καρδιά καὶ ἡ διάνοια τοῦ δωρισμοῦ ἐξῆριε τηλικούτων θησαυρῶν, πῶς ἄπαντες οἱ ποιηταὶ καὶ μουσικοὶ ὅσοι ἐτερψάν, ἐδίδαξαν καὶ ἐκόσμησαν τὴν κορωνίδα αὐτοῦ, τὴν Σπάρτην, ὁ θαλάττας, ὁ Ἀλκμάν, ὁ Τέρπανδρος, ὁ Πολύμναστος, ὁ Σακάδας ἦσαν ξένοι τῆς πόλεως ταύτης, καὶ πῶς ἰδίως ἡ Σπάρτη κατὰ τὸν δευτέρου Μεσσηνιακὸν πόλεμον, καθ' ὃν περιέστη εἰς ἔσχατον κίνδυνον, ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐπεζήτησε τὸν Τυρταίον, ὅστις διὰ τῶν ἀσιμνήστων ἐκείνων ἐλεγείων καὶ ἐμβατηρίων ἠνώρθωσε τὴν ἀθυμίαν τὴν καταλαβοῦσαν τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν αὐτῆς καὶ ἐτελεσιουργήσε τὸν θρίαμβον αὐτῶν; Παραπλήσια δὲ ὑπῆρξαν αἱ περιπέτειαι τῆς δωρικῆς τέχνης. Ἡ τέχνη αὕτη ἤκμασε μάλιστα ἐν Αἰγίνῃ, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Ἀργεὶ καὶ ἐν Σικυῶνι, ἥτοι εἰς πόλεις, αἵτινες διὰ τὸν ναυτικὸν καὶ ἐμπορικὸν αὐτῶν βίον καὶ διὰ τὰς ἀλλοιώσεις τὰς ὁποίας πρωιμώτατα ὑπέστη ἐν αὐταῖς ἡ δωρικὴ ἀριστοκρατία, πολὺ πλείονα εἶχον ἡθικὴν συγγένειαν πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς φυλὰς ἢ πρὸς τὸν φημιζόμενον δωρικὸν τύπον. Οἱ Ὀρθαγορίδαι μάλιστα οἱ διὰ τοσοῦτων λαμπρῶν ἔργων τὴν Σικυῶνα

κοσμήσαντες, οὐδ' ἦσαν Δωριεῖς τὸ παράπαν, μὴ διστάσαντες νὰ ἐξυθρίσωσι δεινῶς τὰς ἀρχαίας δωρικὰς τῆς πόλεως φυλάς, τοὺς Ὑλλεῖς, τοὺς Παμφύλους καὶ τοὺς Δυμᾶνας, ἃς μετωνόμασαν Ὑάτας, Ὀνεάτας καὶ Χοιρεάτας, ν' ἀποδώσωσι δὲ τὸ ἐντιμότατον ἐπώνυμον τῶν Ἀρχελαῶν εἰς τὴν τετάρτην φυλὴν τὴν συγκεimenήν ἐκ τῶν βιομηχανῶν, ἥτοι τῶν ἀπογόνων τῶν ἰθαγενῶν ἐκείνων οὓς πάλαι ποτὲ εἶχον καταδουλώσει οἱ Δωριεῖς.

Οὐδόλως λοιπὸν ἀνευρίσκοντες ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων πολιτείαν τινὰ ἣν δικαιούμεθα νὰ ὀνομάσωμεν δωρικὴν, διότι ἡ οὕτω θρυλουμένη αὕτη πολιτεία δὲν ἤχμασεν ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων εἰμὴ ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας δωρικὰς πόλεις, ἀπ' ἐναντίας ὁμολογοῦμεν καὶ θαυμάζομεν τὴν δώριον ἁρμονίαν, μελωδίαν, χορείαν, τέχνην, ἐπὶ ἐνὶ ὅμῳ ὥρῳ, ὅτι ταῦτα πάντα οὔτε παρήχθησαν, οὔτε ἐτελειώθησαν ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ εἰς πόλεις ὅπου ὁ δωρισμὸς συνεχωνεύθη μετὰ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν κατοίκων. Εἰς τὰς πόλεις ταύτας οἱ Δωριεῖς, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἦσαν φύσει τραχεῖς καὶ σκαιοί, δὲν παρέμειναν ἀπρόσιτοι εἰς τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπὶ τοσούτους συζήσαντες αἰῶνας μετὰ τῶν φυλῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ὕλική, ἡ διανοητικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἰσορροπία ἀπεικονίζεται ἤδη ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσι, καὶ συγχρωτισθέντες μετ' αὐτῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ὑπέστησαν ποῦ μὲν ὀλιγώτερον, ποῦ δὲ πλείοτερον τὴν εὐεργετικὴν αὐτῶν ἐπίδρασιν. Οὐ μόνον δ' ἐκοινωνήσαν οὕτω τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ ἀνταπέδωκαν αὐτῷ κατὰ τι τὸν στάσιμον αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ τὸ ἀνδρείον ἦθος. Οὐδαμοῦ ὅμως ἀπετέλεσαν καθ' ἑαυτοὺς τὸν κάλλιστον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τύπον. Ἐν Σπάρτῃ ὅπου φαίνονται διατηρήσαντες ἄμικτον τὴν ἀρχικὴν φύσιν, ἐθυσίασαν πᾶσαν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας, τῆς τέχνης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμπορίας, ἵνα καταστήσωσι τὴν πόλιν στρατόπεδον καὶ μόνον

στρατόπεδον. Εἰς δὲ τὰς λοιπὰς ὑπ' αὐτῶν καταληφθείσας πόλεις, ἐν αἷς πολυτρόπως μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συνεφύρθησαν καὶ οὐσιωδῶς ἐτροπολόγησαν τὴν ἰδιότυπον φύσιν, κῦδοκίμησαν μὲν μέχρι τινὸς περὶ τε τὴν ποίησιν καὶ τὴν τέχνην· ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οὔτε ἐξ αὐτῶν ἐβλάστησαν, οὔτε ὑπ' αὐτῶν ἐκαλλιεργήθησαν οἱ ἀμάραντοι τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας καρποὶ, οἱ μέχρι τῆς σήμερον, μετὰ παρέλευσιν ἑτῶν διςχιλίων, τρέφοντες καὶ ἀνατρέφοντες πᾶσαν εὐγενῆ καρδίαν καὶ διάνοιαν. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἐποιήθησαν παρὰ τοῖς ἀποίκοις, οἵτινες ἐφευγον τοὺς ἐπιδραμόντας καὶ ἀναφέρονται εἰς χρόνους, καθ' οὓς οὐδὲν ἵχνος δωρισμοῦ ὑπῆρχεν ἔτι ἐν Ἑλλάδι· ὥστε οὐδόλως οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Δωριεῖς μετοχὴ τις ἅμεσος ἢ ἔμμεσος εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ἐπικῶν ἀριστουργημάτων. Οὐδὲ ἔχομεν χρεῖαν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα ποῦ ἐδημιουργήθησαν τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ποῦ ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφώντος, ποῦ ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ποῦ τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Ἰκτίνου, ποῦ ἡ ῥητορικὴ δεινότης τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Δημοσθένους. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸν πραγματικώτερον βίον. Ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων ἀνεδείχθη λαμπρῶς ποῦ ὑπῆρχε τὸ πανελλήνιον πνεῦμα καὶ ποῦ τὸ ἡμιελλήνιον. Καὶ ἐπὶ αὐτῶν δὲ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων, ἐν οἷς ἐξαιρέτως οἱ Σπαρτιῆται κῦδοκίμησαν, πάντες γινώσκομεν τί ἀπέγιναν περὶ Κόρινθον αἱ μάχαι τοῦ Ἀγησιλάου ἅμα ὁ Ἰφικράτης ἀντιπαρέταξεν εἰς τὰ δυσκίνητα ἐκεῖνα τάγματα τοὺς ἐπιτηδεϊότερον ἀναδιοργανωθέντας πελταστάς· τί δὲ ἔπαθον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ, ἅμα ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐπενόησε τὴν λοξὴν λεγομένην παράταξιν. Ἐν γένει λοιπὸν οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῇ ὅτι ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, ἐξαιρέτως ὅμως ἐν Ἀθήναις διεπλάσθη κατὰ πρῶτον πᾶν ὅ,τι διδάσκει, συντηρεῖ, παραμυθεῖ, τέρπει καὶ κοσμεῖ ἄχρι τοῦδε πᾶσαν κοινωνίαν· ἐν Ἀθήναις, ἥτοι εἰς

τὴν πόλιν δι' ἧς κυρίως συνεχίσθη ὁ ἔθνικος, ὁ ἡθικὸς, ὁ διανοητικὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ βίος, ὃν ἤλθε ν' ἀνατρέψῃ, ἀλλὰ δὲν ἔσχυσεν εἰμὴ νὰ διαταράξῃ ἡ δωρικὴ ἐπιδρομὴ Ἐν Ἀθήναις δὲ διεπλάσθη καὶ ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος βίος τοῦ ὁποίου αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ θεσμοὶ ἀποτελοῦσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν θεμέλιον βάσιν ἀπάντων τῶν κοινοβουλευτικῶν πολιτευμάτων τοῦ κόσμου.

Κρητὶς αὐτῶν λογίζεται ἡ τῶν ἀρχόντων εὐθύνη. Ἡ εὐθύνη αὕτη ἥτις ἐδίδετο ἀνέκαθεν ἐν Ἀθήναις ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀπὸ δὲ τοῦ Σόλωνος ἐλαμβάνετο ὑπὸ τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας, διεξήγετο ἀείποτε αὐτόθι σπουδαίως, ἡ δὲ μνήμη αὐτῆς περιεσώθη εἰς ἡμᾶς διὰ καλλίστων πολιτικῆς καὶ ῥητορικῆς δεινότητος ὑποδειγμάτων. Ὅποια ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐν Σπάρτῃ ἐπικρατήσασαν γελοιογραφίαν τοῦ θεσμοῦ τούτου. Οἱ ἔφοροι, οἵτινες μετήρχοντο ἀρχὴν *Μακρομέγαν καὶ ἰσοσύραν* καὶ οἱ οἱ βασιλεῖς διετέλουν *πειθαρχοῦντες ὥσπερ γονεῦσιν*, οἱ ἔφοροι οἵτινες διὰ τῆς ἀπολύτου αὐτῶν ἀστυνομικῆς ἐξουσίας, ἦσαν οἱ ἀληθεῖς κύριοι τῆς Λακωνικῆς· ἔπαυον κατὰ τὸ δοκοῦν πάντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπέβαλλον αὐτοῖς χρηματικὰς ποινὰς καὶ φυλάκισιν· ἤθροιζον τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ὥριζον ποῦ θέλει μεταβῇ, παρακολουθοῦντες δὲ πάντοτε διὰ δύο ἐπιτρόπων τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀγόμενον στρατὸν, ἠδύναντο ἐπὶ ἀπλῇ ὑποψίᾳ νὰ φυλακίσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα· ἐδίκαζον πρὸς τούτοις, ὅτε μὲν ἰδίᾳ ὅτε δὲ σῦναμα, τὰς κυριωτέρας ἰδιωτικὰς δίκας, καὶ ταῦτα οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτοὺς, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ὑπῆρξεν ἀείποτε σπανιωτάτῃ ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ αὐτογνωμόνως· οἱ ἔφοροι αὐτοὶ, οἱ ὄντως αὐτοκράτορες ἔφοροι, δὲν ἦσαν ὑπεύθυνοι οὔτε εἰς τὴν γερουσίαν οὔτε εἰς τὴν ἀγοράν τοῦ δήμου, ἀλλὰ εἰς μόνους τοὺς διαδόχους, οἵτινες, περιβεβλημένοι τὴν αὐτὴν ὑπέρογκον ἐξουσίαν, ἥκιστα ἦσαν διατεθειμένοι νὰ περιστείλωσι τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῆς καὶ τὴν κατάχρησιν. Οὐδὲν ἦττον ἀφερέγγυος ἦτο ὁ

τρόπος καθ' ὃν ἐξεδηλοῦτο ἐν Σπάρτῃ ἡ ἐθνικὴ βούλησις. Ἡ χειροτονία καὶ ἡ ψηφοφορία οὐδὲν ἥσαν αὐτόθι ἐν χρήσει, σπανιώτατα δὲ διεκρίνοντο αἱ ἀντίπαλοι γνώμαι δι' ἀναστάσεως καὶ διαστάσεως. Συνήθως ἡ ἐκκλησία ἀθροισθεῖσα ἵνα προχειρίσῃ ἄρχοντά τινα, εἴτε περὶ ἄλλου τινὸς ζητήματος ν' ἀποφασίσῃ, ἀνεβόα, ναι ἢ οὐ· οἱ δὲ ἔφοροι διεγίγνωσκον τὴν βοὴν ὑποτέρα μείζων· ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάλιστα γραμματεῖς κατὰ κλειστοὶ ὄντες εἰς παρακείμενον οἶκημα, καὶ μὴ βλέποντες τοὺς ἐκκλησιάζοντας, ἀλλὰ μόνον τὴν κραυγὴν αὐτῶν ἀκούοντες, ἐσημείουν ἐπὶ γραμματίων τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξίνησεν εἰς αὐτοὺς ἡ βοή καὶ ἀπεφαίνοντο ὅτι τοῦτο ἡ ἐκεῖνο ἀπεφάσισεν ἡ ἐκκλησία. Ὅπόσον δίκαιον εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποκαλῶν τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς ταύτης παιδαριώδη. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συζήτησεως, ἥτις παρήγαγεν ἐν Ἀθήναις τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα λόγου ἀριστοτεχνήματα. Ἐν τῇ Ἀλίᾳ οὐδεὶς πολίτης ἠδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ, ἐκτὸς ἐὰν ἰδίᾳ ἐπετρέπετο τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδεμία ἐγένετο συνήθως συζήτησις ἢ περὶ τροπολογίας πρότασις, ἀλλ' αἱ τῶν ἀρχόντων προτάσεις ἢ ἐνεκρίνοντο ὅπως εἶχον, ἢ ἀπερρίπτοντο. Οἱ Σπαρτιᾶται ὥς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐλάμβανον, οὔτε ἡγάπων τὴν συζήτησιν οὔτε ἐπιτήδειοι πρὸς αὐτὴν ἦσαν· γνωστὸν δὲ εἶναι μετὰ πόσης περιφρονήσεως ὁ Θουκυδίδης ὁμιλῶν περὶ Βρασίδου, ἐπιφέρει ὅτι, ὡς *Λακεδαιμόνιος*, ἦν οὐκ ἀδύνατος εἰπεῖν. Καὶ ἔπειτα τὸ *κρυπτὸν τῆς πολιτείας* δὲν συνεβιβάζετο φυσικῶς τῷ λόγῳ μετὰ πολλῶν δημοσίων συζητήσεων.

Ὡσαύτως οὔτε ὀρκωτικὰ δικαστήρια ὑπῆρξαν ποτὲ ἐν Σπάρτῃ, ὅπου πᾶσαι αἱ δίκαι ἐκρίνοντο ἢ ὑπὸ τῶν ἐφόρων ἢ ὑπὸ τῆς ἰσοβίου γερουσίας, καὶ τοῦτο, ὡς προείπομεν, οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτοὺς, ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτογνώμωνως. Ἐν Ἀθήναις ἀπ' ἐναντίας προϊόντος τοῦ χρόνου ἀφηρέθη ἀπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου πᾶσα δικαστικὴ

ἀρμοδιότης, πλὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπιβάλλειν μικράς τινας χρηματικάς ποινάς. Ἐκ τοῦ συνόλου δὲ τῶν πολιτῶν ἐκλήρουντο κατ' ἔτος ἑξακισχίλιοι, οἵτινες, ὀρκισθέντες, διηροῦντο εἰς δέκα δικαστήρια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 500 δικαστῶν· οἱ λοιποὶ 1000 ἐχρησίμευον πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χρεουσῶν θέσεων. Ἐκτοτε λοιπὸν ὁ ἄρχων ἀντὶ ν' ἀποφασίζῃ αὐτὸς ὡς ἄλλοτε περὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ποινῆς, συνεκάλει τὸ ὀρκωτικὸν δικαστήριον· εἰς ποῖον δὲ ἐκ τῶν δέκα δικαστηρίων ἐμελλε νὰ ὑποβληθῇ ἡ κατηγορία, ἀπεφασίζετο διὰ κλήρου, ὥστε οὐδεὶς ἐγίνωσκεν ἐκ προοιμίου ποῖον δικαστήριον ἐμελλε νὰ δικάσῃ τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα δίκην. Ὁ ἄρχων προήδρευεν ἀπλῶς τῶν ὀρκωτῶν, εἰς οὓς ὑπέβαλλε τότε ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ προανακρίσεως καὶ τὸ ζήτημα περὶ οὗ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ μεθ' ὃ ἠκούοντο ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος καὶ προσήγοντο οἱ μάρτυρες. Ὁμοίως καὶ αἱ ἀστικάι ἤτοι αἱ περὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων διενέξεις, αἵτινες πρότερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἔπειτα ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Ἡλιαστάς, ὧν ἀπλῶς προήδρευεν ὁ ἄρχων. Ὅθεν πάντες οἱ θεσμοὶ, ὅσοι ἄχρι τοῦ νῦν λογίζονται ὡς αἱ ἀσφαλέσταται ἐγγυήσεις τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, σπουδαία τῶν ἀρχόντων εὐθύνη, εἰλικρινὴς ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς βουλῆσεως, πλήρης ἐλευθερία συζητήσεως, ὀρκωτικὰ δικαστήρια, ἵνα εἰς τὰ κυριώτατα περιορισθῶμεν, προέκυψαν ἐν Ἀθήναις διὰ βαθμιαίας καὶ ἀπαρακλώτου προόδου τῆς διανοητικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως· οὐχὶ δὲ ἐν Σπάρτῃ, ἥτις παραδεξαμένη τοὺς πολιτικούς τύπους οὓς εὗρεν ἰσχύσαντας ἐν τῇ νηπιότητι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τροπολογήσασα αὐτοὺς κατὰ τοσοῦτον μόνον ὅσον ἀπητητεῖτο ἵνα καταστήσῃ αἰδίδιον τὸ κράτος τῆς ὀλιγαρχίας, παρέμεινεν ἔπειτα ἀκίνητος ἐσαεὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ.

Ἐν γένει δὲ τὸ μέχρι τινὸς μόνον προάγεσθαι, τελειοποιεῖν δὲ οὐδὲν, ὑπῆρξε τὸ ἰδιαίτατον τῆς δωρικῆς φυλῆς χαρακτῆρ.

πιστικόν. Βεβαίως ἡ φυλὴ αὕτη ἐπενήργησε κατὰ τὸ μέλλον καὶ ἦττον ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ διανοίας. Ἄλλ' εἶναι οὐδὲν ἦττον βέβαιον ὅτι ἦτο παντάπασιν ἀμέτοχος τῆς ῥαγδαίας ἐκείνης προοδευτικῆς τοῦ πνεύματος δυνάμεως, τῆς ἀποτελούσης τὸν κύριον τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ χαρακτῆρα, δι' οὗ οὗτος τοσοῦτον μὲν διακρίνεται τοῦ προτέρου ἀνατολικοῦ κόσμου, τοσοῦτον δὲ προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀκάθεκτον τῶν νεωτέρων χρόνων ὁρμήν. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰς ἀπόδειξιν τῆς τεχνοβλαστίας ταύτης τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν, διότι δὲν γνωρίζομεν ἀποχρώντως τὰς προηγηθείσας περιπετείας τοῦ ἔπους. Ἄλλ' ὅτι καὶ τὸ ἔπος διεπλάσθη ἐν βραχεῖ χρόνῳ διαστήματι, καθίσταται πιθανὸν ἐκ τῶν γνωστοτέρων περιστάσεων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς διανοίας.

Ἡ ἱστορία παρήχθη παρὰ τοῖς Ἴωσι καὶ τοῖς Αἰολεῦσιν· ἅμα δὲ δημιουργηθεῖσα, διὰ μιᾶς σχεδὸν ἐτελειώθη ἐν Ἀθήναις. Τὰ πρῶτα αὐτῆς χαράγματα ἀναφαίνονται περὶ τὸ 540 π. Χ. ἤτοι 60 περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Ἡροδότου. Ἐνῶ δὲ αἱ ἀπὸ Κάδμου τοῦ Μιλησίου μέχρι τοῦ Μιτυληναίου Ἑλλανίκοι ἀποπειραι, εἶναι μυθολογήματα καὶ γενεαλογικοὶ πίνακες ἢ τὸ πολὺ χρονογραφίαι, ἐν αἷς οὐδὲ ζωὴ οὐδὲ ἦθος ἐπιπνέει, περὶ τὰ μέσα τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος προέκυψαν αἵφνης καὶ ἐξ ὑπογυίου οὕτως εἰπεῖν αἱ τοῦ Ἡροδότου ἱστορίαι. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, καίπερ Δωριεὺς τὴν καταγωγὴν λογιζόμενος, ἀπετάξατο τῷ Δωρισμῷ καὶ ἐγένετο Ἴων κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ἦθος. Ὁ ἐξιωνισθεὶς λοιπὸν Ἡρόδοτος ἐπιχειρήσας νὰ ἱστορήσῃ τοὺς μηδικοὺς πολέμους, ἐξέτεινε τὸν λόγον ἐπὶ ἅπαντα τὰ ἀντιπαραταχθέντα ἔθνη, ἐπὶ χώρας πολλὰς καὶ χρόνους μακροὺς· οὕτω δὲ πρῶτος αὐτὸς καὶ μόνος διασώσας εἰς ἡμᾶς τὴν μνήμην κόσμου ὁλοκλήρου πραγμάτων καὶ συναρμολογήσας τὴν ἀπειρίαν ταύτην τῶν γεγονότων διὰ νήματος ἀδιασπάστου ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, καὶ κοσμήσας τὴν ἀχανῆ ταύτην καὶ παικίλην ἀφήγησιν

διὰ τῆς ἐνδεχομένης ἀκριθείας καὶ φιλαληθείας καὶ πρὸ πάντων διὰ χάριτος λόγου ἀπαραμίλλου, ἀπετέλεσε τὸ διδασκικώτατον ἅμα καὶ τερπνότατον τῶν βιβλίων ὅσα χεὶρ ἀνθρώπου ἐτεχνούργησεν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου μέχρι τῆς σήμερον. Ὁ δὲ Ἀθηναῖος Θουκυδίδης ἐγεννήθη 14 μόλις ἔτη μετὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ ὁμοῦς ὁποῖον μέγα καὶ νέον αὖθις ἐγένετο δι' αὐτοῦ βῆμα πρὸς τὴν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης διαμρφώσιν. Ὁ Θουκυδίδης ἐκ προοιμίου ἀναγγέλλει ὅτι σκοπὸν δὲν ἔχει νὰ τέρψῃ ἀλλὰ νὰ διδάξῃ. Ἐκλέξας ὑπόθεσιν καθαρῶς ἑλληνικὴν καὶ ἐντὸς βραχείας χρόνου περιωρισμένην, ἡδυνήθη νὰ ἀκριβολογήσῃ πολὺ μᾶλλον ἢ ὁ Ἡρόδοτος, εὐλόγως δὲ ἐτέθη τὸ ζήτημα, ἂν ὑπάρχῃ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ περίοδος ἄλλη οἰαδῆποτε κειμένη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τοσοῦτον εὐκρινῆς, ὅσον οἱ εἴκοσι καὶ εἰς ἑνῆναιτοὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, χάρις εἰς τὸ τοῦ Θουκυδίδου ἔργον, περίοδος καθ' ἣν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν πάσης πράξεως πάντα τὰ οὐσιώδη μέρη, πάσας τὰς αἰτίας καὶ τὰς ἀφορμὰς, μετὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε πεποιθήσεως καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως εἰς τὴν χεῖρα τοῦ ποδηγετοῦντος ἡμᾶς ἱστορικοῦ. Δὲν διδάσκει δὲ ὁ Θουκυδίδης διὰ τῶν πραγμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ φιλοσοφικῆς κρίσεως, καὶ πρακτικῆς ἐμπειρίας, καὶ πολιτικῆς ἐμβριθείας ἀσυγκρίτῳ μείζονος τῆς τοῦ Ἡροδότου. Σπανιώτατα ὁμοῦς ὁμιλεῖ ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, ἀπαγγέλλων αὐτὸς πρακτικὰ μαθήματα· συνήθως ἐπιτρέπει τοῦτο εἰς αὐτὰ τὰ ἐπὶ τῆς σκηνῆς πρόσωπα κατὰ τὰς ἰδίας ἐκάστου περιστάσεις, δι' ὅπερ ἐρρέθη, ὅτι ἐν τῷ Θουκυδίδῃ λαλεῖ αὐτὴ ἡ ἱστορία, οὐχὶ ὁ ἱστορικός. Μετὰ τὴν ἐνσάρκωσιν ταύτην τῆς ἱστορίας, ἀδύνατος ἀπέβη πλείοτέρα τῆς τέχνης ταύτης τελείωσις. Ἀλλ' ὁ μικρὸν μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἀκμάσας Ξενοφῶν ἔχει ἕτερον πάλιν χαρακτῆρα. Ὁ Ξενοφῶν συνεδύαζε μετὰ ἐμπειρίας τῶν πραγμάτων ἐν τισι πλείονος καὶ αὐτῆς τοῦ Θουκυδίδου οἶον ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς, ἰδίαις ἠθικαῖς καὶ πολιτικαῖς πεποιθήσεσι

ἰσχυροτάτας, καθ' ὧς ἐρρύθμισεν ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ λόγον, ὅλως διάφορος γενόμενος τοῦ Θουκυδίδου, ὅστις ἀποκρύπτων ἐπιμελῶς ἑαυτὸν ὑποδύεται ἀλληλοδιαδόχως, ὡς ὁ εἰς καὶ μόνος τοῦ Θέσπιδος ὑποκριτῆς, τὰ διάφορα τοῦ δράματος αὐτοῦ πρῶτα καὶ πράγματα. Ὁ Ξενοφὼν ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος· προσωπεῖον οὐδὲν ἔφερεν· ἀλλὰ φιλόσοφος ὢν καὶ στρατιωτικὸς ἐγκριτος, καὶ ζήσας εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ παραμάζῃ δεινῶς τὸ τῶν Ἀθηναίων πολιτεύμα καὶ νὰ ἀκολουθεῖ δι' αὐτοῦ ἀπαισίως ὁ ὄχλος, ἐδελεάσθη ἀναφανδὸν ὑπὸ τῆς πειθαρχίας καὶ εὐρυθμίας, ἥτις ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπικρατοῦσα μέχρι τινὸς ἐν τῇ ἀντιπάλῳ πόλει. Ἀνάρπαστος δὲ ὑπὸ τῆς συμπαθείας ταύτης γενόμενος, ἐπεβάλετο ἀνυποστόλως νὰ καταδείξῃ τὴν τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ὑπεροχὴν, καὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς διαθέσεως ταύτης παρεσύρθη, ὥστε καὶ αὐτὸν τὸν μέγαν Ἑπαμεινώνδαν, ἅτε πολέμιον τῆς Σπάρτης, πολλάκις ἠδίκησεν ὅχι διὰ κατακρίσεως, ἀλλὰ δι' ἀποσιωπήσεως, μὴ ἱστορήσας τὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον πάλιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐθνικῇ συνόδῳ τοῦ 374 ἔτους, μὴ μνημονεύσας ἐπὶ τοῦ ἐν Λεύκτροις κατορθώματος τὸ ὄνομα τοῦ πρωτοουργοῦ αὐτοῦ καὶ μὴ καταδείξας ἀποχωρόντως τὴν σπουδαιότητα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν, ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ὁ ἀνὴρ κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ στρατείαν. Ἀλλ' ἡ εὐγενὴς τοῦ Ἀθηναίου φύσις κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους τῶν ἰδίων αὐτοῦ αἰσθημάτων καὶ δοξασιῶν. Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὰς περιπετείας τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης καὶ τῶν γεγονότων ὅσα ἀμέσως αὐτῆς προηγήθησαν, καὶ εὗρέθη ἐνώπιον τῶν λαμπροτάτων τοῦ Ἑπαμεινώνδου κατορθωμάτων, δὲν ἠδυνήθη, ὡς στρατιωτικὸς μάλιστα, νὰ μὴ θαυμάσῃ τὸν δαιμόνιον ὁμοταγῇ αὐτοῦ καὶ ἔγραψεν ἀείμνηστον τῆς παρατάξεως ἐκείνης εἰκόνα· συγκεφαλαίων δὲ τὸν ἔπαινον ἀνέκραξεν· «ὅσα μέντοι προνοίας ἔργα καὶ τόλμης ἐστίν, οὐδὲν μοι δοκεῖ ἀνὴρ ἐλλίπειν.» Ἀλλὰ καὶ τῶν Λακεδαιμονίων δὲν διετέλεσε τυφλὸς λάτρις· καὶ ἐπειδὴ πρὸς τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ

παρήκμασε τὸ πολίτευμα αὐτῶν οὐδὲν ἦττον δεινῶς ἢ τὸ τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα, δὲν ἐδίστασεν ἔν τε τοῖς Ἑλληνικοῖς καὶ ἐν τῇ τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείᾳ νὰ ψεῖξη ἐπανειλημμένως τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν αὐτῶν διαγωγὴν.

Συγχρόνως μὲ τὴν ἱστορίαν παρήχθη τὸ δράμα. Ἐρρέθη μὲν ὅτι ἡ τραγωδία προήλθεν ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθώραμβον, τὸν ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Σικυῶνι προκύψαντα, ἀλλὰ μετὰ τοῦ λυρικοῦ τούτου εἶδους αὐτῆς καὶ τοῦ δράματος, ὑπάρχει ἡ μετὰ τοῦ ἐμβρίου καὶ τοῦ τελείου ἀνθρώπου σχέσις. Παρὰ πάντων δὲ ὁμολογεῖται, ὅτι τὸ δράμα εἶναι ἰδίως ἐγχώριον τῆς Ἀττικῆς προῦν καὶ ὅτι δημιουργὸς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ Θέσπις. Ἐνταῦθα δὲ ἀναφαίνεται πάλιν καὶ ἔτι μᾶλλον ἴσως ἢ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐτελείου πᾶν ἔργον οὗ ἐπελαμβάνετο. Ὁ Θέσπις ἤκμασε περὶ τὸ 536 π. Χ., ὁ δὲ Αἰσχύλος ἐγεννήθη τῷ 525. Μέχρι τοῦ Θέσπιδος τὸ πᾶν ἦτο ὁ χορὸς, αὐτὸς δὲ πρῶτος εἰσήγαγε τὸν ὑποκριτὴν καὶ διὰ τοῦ ὑποκριτοῦ τὸν λόγον τὸν ἀπλοῦν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Θέσπιδος καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοῦ διαδόχου Φρυνίχου, εἰς ἦτο ὁ ὑποκριτής, ὅστις ὑπεδύετο πολλὰ κατὰ διαδοχὴν πρόσωπα, μὴ διαλεγόμενος εἰμὴ πρὸς τὸν χορηγὸν καὶ λαμβάνων καιρὸν διὰ τῆς μετὰ παρηνθέσεως τῶν χορικῶν μελῶν, νὰ ἀπέρχεται ἀπὸ τῆς σκηνῆς καὶ ἔπειτα νὰ παρέρχεται αὐθις ἐπ' αὐτῆς ὑπὸ ἕτερον προσωπεῖον. Ἐκ τούτου ὁμῶς ἔπεται, ὅτι ἐνταῦθα συνέβαινεν ἀφήγησις μᾶλλον τοῦ μύθου ἢ δραματικὴ αὐτοῦ παράστασις. Πρῶτος δὲ ἠΐζησε τὸ δραματικὸν στοιχεῖον ὁ Αἰσχύλος εἰσαγαγὼν τὸν δεῦτερον ὑποκριτὴν, καὶ ἔπειτα ἔτι μᾶλλον ὁ Σοφοκλῆς προσθεὶς τρίτον. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἐξωτερικῶν τούτων καὶ ὑλικῶν ἀναπτύξεων τοῦ δράματος, ὅποια δὲν ἐγένετο ἀλληλοδιαδόχως ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ μεταβολὴ διὰ τῶν τριῶν μεγάλων δραματικῶν, οἵτινες ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἀλλήλους διαδεξάμενοι, δύνανται νὰ λογισθῶσι σχεδὸν σύγχρονοι· διότι ὁ μὲν Σοφοκλῆς

ἦτο μόνον κατὰ 30 ἔτη νεώτερος τοῦ Αἰσχύλου, ὁ δ' Εὐριπίδης μὲν 14 ἔτη νεώτερος τοῦ Σοφοκλέους, καὶ ἀπέθανε μάλιστα ὀλίγους πρὸ αὐτοῦ μῆνας. Αἱ ὑποθέσεις, τὰ πρόσωπα καὶ αἱ περιπέτειαι τῆς τραγωδίας λαμβάνονται καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν ἐκ τοῦ μυθικοῦ κόσμου καὶ ὑπερβαίνουσι τὸ μέτρον τοῦ περὶ αὐτοὺς βίου· ἀλλὰ καθὼς κάλλιστα παρετηρήθη ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς, ὁ τρόπος καθ' ὃν ἕκαστος τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν μετεχειρίσθη τὴν δραματικὴν ὕλην μαρτυρεῖ πῶς τὰ αἰθέρια ταῦτα ὄντα καὶ γεγονότα βαθμηδὸν ὑπ' αὐτῶν ἐξηθροπίσθησαν. Ὁ Αἰσχύλος ἀναβαίνει οὕτως εἰπεῖν αὐτὸς εἰς τὴν μετάρσιον ἐκείνην καὶ ἰδεῶδη χώρην καὶ ἐν αὐτῇ ἀναστροφόμενος, εἰκονίζει πάθη ἀνδρικὰ μόνον καὶ βίαια, τύπους κλοσσιαίους, ἀλλ' ἀμυδρῶς διαγραφομένους, καὶ λαλεῖ γλῶσσαν βρίθουσαν τολμηρῶν μεταφορῶν καὶ ἀποτόμων μεταβάσεων. Ὁ δὲ Σοφοκλῆς καταβιβάζει τὰς νεφελώδεις ἐκείνας σκιὰς ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ συνήθους βίου· παρ' αὐτῷ τὰ αἰσθητά εἶναι ποιικιλωτέρα, οἱ τύποι ἐναργέστεροι, ὁ διάλογος πλατύτερος, ἡ γλῶσσα σχετικῶς ὁμαλωτέρα. Τελευταῖον παρὰ τῷ Εὐριπίδι ὁ μυθικὸς χαρακτήρ παντελῶς ἐκλείπει· ὁ ἔρως καὶ ὁ οἶκτος παρίστανται εἰς τρόπον, ὃν ὁ Αἰσχύλος ἤθελε νομίζει ὅλως ἀνάξιον τοῦ ἀξιώματος τῶν ἡρωϊκῶν προσώπων· παρενεῖρεται δὲ ἐν τῷ δράματι καὶ τι θεωρητικὸν καὶ ζητητικὸν καὶ διστακτικὸν καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν παντὶ τὴν ταχέαν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπίδοσιν; Ἐπιστήσωμεν ὅμως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν τῆς πολιτείας διάπλασιν ἀφ' ἑνὸς ἐν Ἀθήναις καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐν Σπάρτῃ, ἥτοι εἰς τὰς δύο πόλεις αἵτινες ἰδίως ἐξεπροσώπουν ἡ μὲν τοὺς ἀρχαίους ἰθαγενεῖς, ἡ δὲ τοὺς ἐπιδραμόντας. Ἡ ἀντιπαράθεσις αὕτη εἶναι τόσῳ μᾶλλον διδασκτικῇ ὥσφ ἐν αὐτῇ θέλομεν ἶδει οὐ μόνον ὅτι ἡ Σπάρτη ρυθμίσασα ἅπαξ τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἔμεινεν ἐσαεῖ

ἀμετακίνητος, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθηναὶ ἐνόσω ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας ὑπέκυπτον ἠθικῶς εἰς τὸ διὰ τῶν ἐπιδραμόντων ἐπικρατῆσαν στάσιμον πνεῦμα, ἐβάδισαν βραδύτατα περὶ τὴν διάπλασιν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν. Ἀμα ὅμως διὰ τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἀλλοτριότητος πρὸς τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, ἀνέκτησαν πλήρη τὸν ἴδιον χαρακτῆρα, ἔφθασαν διὰ μιᾶς ἐντὸς ἐνιαυτῶν ἐξήκοντα περίπου εἰς τὰ ἀκρότατα τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας συμπεράσματα. Περὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων εἵπομεν ἤδη ὅτι διηρεῖτο εἰς πολλὰς βασιλείας, ὅτι οἱ βασιλεῖς οὗτοι προΐσταντο ἀπλῶς τῶν τῆς χώρας αὐτῶν ἀρίστων, οἵτινες πολλάκις ὀνομάζονται καὶ αὐτοὶ ἄνακτες καὶ βασιλεῖς, ὅτι ἡ τοῦ προΐσταμένου βασιλείας ἰσχὺς ἀπέβαινε μεῖζον ἐν πολέμῳ διὰ τὸ τῆς στρατηγίας ἀξίωμα καὶ ὅτι εἶχε μάλιστα ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται δεσμός τις ἐνότητος συμπάσης τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπὶ κοινῶν πολέμων εἰς τῶν βασιλέων, ὁ τοῦ Ἀργούς, ἀνελάμβανε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὅλου στρατοῦ, ὅπως ἐπὶ τοῦ πολέμου τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ὁ Ἀδραστος, ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ, ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ἐπὶ τῆς δωρικῆς ἐπιδρομῆς, ὁ ἔγγονος τοῦ Ἀγαμέμνονος, Τισαμενός. Ἦρχισαν δὲ ἔκτοτε νὰ ὑποφώσκωσι καὶ ἕτερα σημεῖα τινα πολιτικῆς ἐνότητος. Περὶ τῆς Ἀττικῆς ἰδίως λέγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Θησεὺς καθυπήγαγεν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ἐν εἰρήνῃ πλειότερον ἢ ἄλλοτε τοὺς ἄλλους τῆς χώρας ἐκείνης βασιλεῖς ἢ ἄνακτας ἢ ἡγήτορας. Τῶντι κατὰ τὸν Θουκυδίδην μέχρι τοῦ Θησεῦς αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις εἶχον ἴδια βουλευτήρια, καὶ πρυτανεῖα, ὧν οἱ ἄρχοντες, ὁσάκις δὲν ἐφοβοῦντό τι, δὲν προσήρχοντο εἰς τὸν βασιλέα ἵνα βουλευθῶσι μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλευόντο, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ διεπολέμουσαν πρὸς τὸν βασιλέα· ὁ δὲ Θησεὺς κατήργησε τὰς ἰδιαιτέρας ἐκεῖνας ἀρχὰς καὶ βουλὰς τῶν πόλεων, καὶ ἀποδείξας ἐν Ἀθήναις ἓν βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον, συνώκισε πάντας ἐν αὐτῇ καὶ νεμομένους τὰ αὐτῶν ἐκά-

στοὺς ἄπερ καὶ προτοῦ, ἠνάγκασε μιᾷ πόλει ταύτη χρῆσθαι. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι εἰς τῶν οὕτω ταπεινωθέντων ἡγήτορων, ὁ Μενεσθεὺς, ὠφελήθεις ἐκ τῆς δυσαρεσκείας τῶν ὁμοταγῶν, κατέστησεν ἐκποδῶν τὸν Θησέα καὶ διεδέξατο τὴν ἀρχήν· οὗτος δὲ εἶναι ὁ Μενεσθεὺς ὁ τῶν Ἀθηναίων ἡγησάμενος ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἄλλ' ἢ πρὸ τοῦ Θησεώς κατάστασις δὲν ἐπανήλθε πλεόν. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων ἐν εὐρίσκομεν ἐν τῇ Ἀττικῇ βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον· κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν Θουκυδίδην «ξυνοικία» ἐξ ἐκείνου Ἀθηναῖοι ἔτι καὶ νῦν τῇ θεῷ ἑορτὴν δημοτελεῖ «ποιῶσιν.»

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ βασιλεία αὕτη τῶν Ἀθηνῶν κατελύθη ὅπως καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ ἄλλαι τῆς Ἑλλάδος βασιλείαι, μετὰ τὴν μεγάλην κίνησιν τῶν λαῶν, ἧς τὸ κυριώτατον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῶν Δωριέων κατάληψις τῆς Πελοποννήσου· ἡ δὲ τοιαύτη τοῦ πολιτεύματος μεταβολὴ δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸ γεγονὸς τοῦτο. Ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο ἡ τῶν Δωριέων ἐπιδρομὴ, εἰς τῶν βασιλέων, μεγαλεπήβολώτερος τῶν ἄλλων γενόμενος, καὶ εἴτε ἐπερειδόμενος ἐπὶ μεγάλων τινῶν κατορθωμάτων, εἴτε ἐκ τοπικῶν ἐρίδων ὠφελούμενος, ᾔθελε τοῦ καιροῦ προϊόντος κατισχύσει τῶν λοιπῶν καὶ ἐξασφαλίσαι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἐνότητά. Τοιοῦτό τι εἶχεν ἀρχίσει ἥδη νὰ συμβαίῃ, διότι, ὥς εἶδομεν, οἱ κατὰ χώρας ὑπατοὶ βασιλεῖς, ἐνῷ ἀνεγνώριζον ἕνα αὐτῶν προϊστάμενον τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἐπεχείρουν ἐνταύτῃ νὰ καταλύσωσι τὰ πρυτανεῖα καὶ βουλευτήρια τῶν ὑπ' αὐτοὺς διατελούντων ἀνάκτων. Ἀνάλογόν τι δὲ συνέβη εἰς τὰ πλείστα τῶν ἔθνων ἐν ἀρχῇ τῆς συμπήξεως αὐτῶν, καὶ ἰδίως ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Εὐρώπῃ, ἧς οἱ βασιλεῖς ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἅπλοῖ πρόεδροι τῶν βαρῶνων, ἀσχοῦντες μείζονά τινα ἐξουσίαν ἐν πολέμῳ ἰδίως, ὅπως ὁ ὁμηρικὸς Ἀγαμέμνων, οἱ δὲ μεγάλοι βαρῶνες ἦσαν ἅπλοῖ πάλιν πρόεδροι τῶν μικροτέρων, μέχρις οὗ ἰσχυρότεροί τινες καὶ ἐπιτη-

δειότεροι δυνάσται ἐπέτυχον νὰ συμπυκνώσωσι κατὰ μικρὸν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν ὅλην τοῦ κράτους διοίκησιν. Ἀλλ' ἡ δωρικὴ ἐπιδρομὴ ἀνέτρεψε πρὸς τοὺς ἄλλοις τὴν φυσικὴν ταύτην τῶν πραγμάτων πορείαν. Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ Δωριεῖς ἐδασιλεύοντο, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, μία δὲ αὐτῶν μοῖρα, ἡ ἐν τῇ Σπάρτῃ ἰδρυθεῖσα, ἠδυνήθη νὰ σώσῃ, εἰ καὶ μετὰ πολλῶν τροπολογιῶν, τὴν ὁμηρικὴν βασιλείαν μέχρι τέλους. Οἱ Δωριεῖς ὅμως οὗτοι κατέτριψαν πολὺν χρόνον ἵνα καταλάβωσι χώρας τινὰς τῆς Πελοποννήσου, καὶ πλὴν τούτου, περιῆλθον εἰς ἐμφυλίους πολέμους. Ἐντεῦθεν οἱ Σπαρτιαῖται ἠδυνήθησαν μὲν ἐπὶ τέλους, μεταξὺ τῆς ἐνάτης καὶ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος νὰ ὑπαγάγωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν ἅπασαν τὴν Λακωνικὴν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, οὐδέποτε ὅμως ἐκυριάρχησαν ὅλων τῶν δωρικῶν πολιτειῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία ὁμηρικὴ τῶν πραγμάτων κατάστασις, ἥτις φύσει καὶ θέσει ἔρρεπε πρὸς τὴν κυβερνητικὴν τοῦ ἔθνους ἐνότητα, δὲν ἐνιδρύθη δὲ ἀντ' αὐτῆς ἐτέρα ἔχουσα τὴν αὐτὴν ῥοπὴν καὶ δύναμιν, ἡ πρὸς τὴν ἔνωσιν κλίσις ἀντὶ νὰ ἐπιταθῇ ἐχαλαρώθῃ, καὶ πρῶτιστον τῆς χαλαρώσεως ταύτης σύμπτωμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ κατὰ χώρας δευτερεύοντες ἄνακτες ἀντὶ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν βασιλείαν, ἀπειναντίας κατέλυσαν αὐτὴν καὶ ἐσφετερίσθησαν ἅπασαν τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος.

Αἱ μικραὶ βασιλεῖαι, ὅταν ᾖναι μάλιστα τοσοῦτον μικραὶ, ὅσον αἱ ὁμηρικαὶ, ἢ γίνονται μεγάλαι ἢ καταλύονται· διότι καθ' ἑαυτὰς οὔτε λόγον οὔτε δύναμιν ὑπάρξεις ἔχουσι. Τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας προτέρημα εἶναι, ὅτι ἀποτελεῖ αἰσθητόν τι καὶ ἐπιτακτικὸν σύμβολον τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος. Ὅθεν ἡ βασιλεία εἶναι χρησιμωτάτη καὶ πολλάκις ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν πολιτικὴν κοινωνίαν, ἥτις δὲν ἐπέτυχεν ἔτι τὴν ἐνότητα αὐτῆς, ἔχουσα ποικίλα καὶ ἐνίοτε ἀντίθετα συμφέροντα, ποικίλας καὶ ἐνίοτε ἀντιθέτους παραδόσεις καὶ ἔξεις, ποικίλας

καὶ ἐνίοτε δυσξυμβλήτους γλωσσικὰς διαφορὰς. Τοιαύτη κοινωνία, ἐὰν δὲν κέκτηται τὸν συνέχοντα αὐτὴν καὶ συνδιαλλάττοντα τὰς ἀντιθέσεις καὶ συμπυκνοῦντα τὰς δυνάμεις αἰτίδιον ἐκείνον καὶ ἀνυπεύθυνον ἄρχοντα, οὐδέποτε μὲν θέλει συμπληρώσει τὴν ἐνότητά αὐτῆς, ἐν δὲ τῷ παραμικρῷ κλονισμῷ κινδυνεύει νὰ κατακερματισθῇ εἰς ἐλάχιστα κλάσματα. Ἄλλ' ὅταν ἡ πολιτικὴ κοινωνία ᾖται τοσοῦτον μικρά, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφιλοχωρῶσιν ἐν αὐτῇ πολλὰ διαλυτικὰ στοιχεῖα, ἡ βασιλεία ἀποβάλλει τὸν κυριώτατον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς λόγον. Εἷς καὶ μόνος βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀπαραίτητος· ἀλλὰ εἷς βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλος τῶν Βοιωτῶν καὶ ἄλλος τῶν Ἀργείων καὶ οὕτω καθεξῆς τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, οὐδαμῶς ἦτο ἀναγκαῖος. Τούτου ἕνεκα καὶ ἐν Ἑλλάδι ὅπως ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου, αἱ μικραὶ βασιλεῖται ἤθελον πάντως καταλυθῇ ὡς περιτταί, ἤθελον ὅμως καταλυθῇ ἵνα ἀντ' αὐτῶν ἐπικρατήσῃ ἡ ἀπαραίτητος ἐκείνη μεγάλη βασιλεία. Ἄλλ' ἡ τῶν Δωριέων ἐπιδρομὴ κατέλυσε μὲν τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀργούς ἧτις ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ πανελλήνιον χαρακτῆρα, δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ ἐνιδρύσῃ ἀντ' αὐτῆς νέαν τινὰ τοιαύτην ἀρχήν, καὶ ἀπεναντίας ἐπήγαγε τὸν ὀριστικὸν διαμελισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πλείστας μικρὰς καὶ αὐτοτελεῖς πολιτείας· διότι ἐνῷ οἱ Σπαρτιαῖται ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας ἰγώνιζοντο νὰ κυριεύσωσι δύο μικρὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, αἱ λοιπαὶ τῆς Ἑλλάδος χώραι, καὶ αὐταὶ αἱ ὑπὸ τῶν ἄλλων Δωριέων καταληφθεῖσαι, ἐπειδὴ ἀφῆθησαν ἐντελῶς μεμονωμέναι, ἔλαβον φυσικῶ τῷ λόγῳ καιρὸν καὶ ἄνεσιν νὰ καταστήσωσιν ἐκποδὼν ὅλας τὰς μικρὰς βασιλείας καὶ νὰ πολιτευθῶσιν ὀλιγαρχικῶς.

Τοιοῦτον ἐγένετο τὸ πολίτευμα καὶ ἐν Ἀθήναις· ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι πόσον καρκινοειδῶς οὕτως εἶπεῖν ἐβάδισαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας μέχρι τοῦ ὅλοσχερου τῆς ὀλιγαρχίας θριάμβου. Μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν τοῦ Κόδρου

ἀφοσίωσιν, δι' ἧς ἡ Ἀττικὴ ἐσώθη ἀπὸ τῆς δωρικῆς κατακτῆσεως, δὲν ἀνηγορεύθη πλέον ἕτερος αὐτῆς βασιλεὺς, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μετωνομάσθη ἄρχων καὶ κατέστη ὑπεύθυνος. Βραδύτερον ἐρρέθη ὅτι τοῦτο ἐγένετο διότι μετὰ τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς βασιλείας ἔργον, οὐδεὶς ἐλογίσθη ἄξιος νὰ φέρῃ τὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὄνομα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν ὑπῆρχέ τι τὸ δυνάμενον νὰ προκαλέσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν βασιλείαν καὶ νὰ ἐνισχύσῃ μάλιστα αὐτὴν ἀντὶ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν κατάλυσίν της, ἢ το ἡ θυσία τοῦ Κόδρου. Αὐτὸ ὅμως τοῦτο φοβούμενοι οἱ ὀλιγαρχικοὶ, ἐπεχείρησαν τὴν κατάργησιν τοῦ ἐπικινδύνου τούτου ἀξιώματος· καὶ προέβησαν μὲν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματός των βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ἐφρόντισαν ὅμως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ καταστήσωσι τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ὑπεύθυνον, ἵνα ἔχωσιν αὐτὴν ὑποχείριον. Τῶντι ἡ πρώτη αὕτη μεταβολὴ κατὰ τοῦτο μόνον οὐσιωδῶς διέφερε τῆς προτέρας καταστάσεως, ὅτι ὁ ὑπέρτατος τῆς πολιτείας ἄρχων ἐγένετο ὑπεύθυνος· κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ οὐ μόνον ἰσόβιος ἔμεινεν ἀλλὰ καὶ κληρονομικὸς, διότι ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος τοῦ Κόδρου, καὶ πρῶτος τοιοῦτος ἄρχων ἀναφέρεται ὁ τοῦ Κόδρου υἱὸς Μέδων. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ἰσόβιοι ἄρχοντες τρικαίδεκα μέχρι τῶν μέσων τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἡ διάρκεια τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος περιορίσθη εἰς ἔτη 10, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ τινα χρόνον τὸ ἀξίωμα τοῦτο δὲν ἀπεδίδετο εἰμὴ εἰς Κοδρίδας· μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ 71½ ἔτους, ἦτοι ἐπὶ Ἰπομένους τοῦ τετάρτου τῶν δεκαετῶν ἀρχόντων, ἀνεκλήροχθησαν ἐκλέξιμοι, ἐκτὸς τῶν Κοδριδῶν, καὶ ἅπαντες οἱ εὐπατρίδαι. Οὐδ' εἰς τοῦτο ὅμως ἠρκέσθησαν οὗτοι ἐπὶ πολὺ, ἀλλὰ μετὰ 30 περίπου ἔτη τὸ μὲν ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος ἔγινεν ἐνιαύσιον, τὰ δὲ διάφορα αὐτοῦ καθήκοντα διενεμήθησαν εἰς ἄνδρας ἑννέα.

Οὕτως οἱ εὐπατρίδαι, ἦτοι οἱ ἀπόγονοι καὶ διάδοχοι τῶν ἐμνηρικῶν ἀνάκτων, ἡγητῶρων καὶ τῶν τοιούτων, ἐγένοντο

κύριοι τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, εἰς τὴν πρότερον ἴσχυος οἱ Κοδρίδαι ἐκαλοῦντο, καὶ, ἵνα ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου πᾶσαν πιθανότητα τοῦ νὰ σφετερισθῇ εἰς ἐξ αὐτῶν τὴν ἀρχὴν ταύτην αὐθις διαρκῶς, διένειμαν αὐτὴν εἰς ἐννέα. Νέαν ὅμως ἐγγύησιν οὐδεμίαν παρέσχον εἰς τὴν ὀλομέλειαν τῶν πολιτῶν, διότι διετήρησαν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι, τὸ δικαίωμα τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, οἵτινες δὲν ἔδιδον λόγον εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ συγκειμένου ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔπραττον καὶ ἐδίκαζον περὶ πάντων κατὰ νόμους καὶ θεσμοὺς ἀγράφους. Ἀλλ' ἡ ὑπερογκος αὕτη ἐξουσία τῶν ὀλιγαρχικῶν δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ φυσικὸς τῆς ἀττικῆς φυλῆς χαρακτήρ ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ σφαδάζῃ κατὰ τὴν διὰ τῆς ὀλιγαρχικῆς κατακτῆσεως ἐπικρατήσαντος πνεύματος· καὶ τῷ 62½ βλέπομεν τὸν Δράκοντα ἐπιτραπέντα νὰ συντάξῃ νόμους καὶ θεσμοὺς γραπτοὺς, οὐδὲ δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν οἰκειοθελῇ τῶν εὐπατριδῶν προαίρεσιν τὸν πρῶτον τοῦτον περιορισμὸν τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν. Μόλις δὲ παρῆλθον 13 ἔτη καὶ νέξ πάλιν προέκυψε πραγμάτων ἀνωμαλία, ἐν ᾗ ἐμφανέστερον καθορώμεν τὴν κατὰ τῶν εὐπατριδῶν ἐξέγερσιν τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας, τῷ 59½, προσεκλήθη ὁ Σόλων νὰ τροπολογήσῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα κατὰ τὰς νέας τῆς κοινωνίας περιστάσεις καὶ ἀξιώσεις. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως ἣν ἔλαβεν ἡ τῶν Ἀθηναίων πολιτεία ἐπὶ Σόλωνος, Κλεισθένης, Ἀριστείδου καὶ Περικλέους, ἀλλὰ ἐκ περιωπῆς μόνον νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὴν ἀδιάκοπον αὐτῆς πρὸς τὰ πρόσω πορείαν.

Ὁ Σόλων ἦτο μὲν ἀνὴρ χρηστὸς καὶ μεγαλοφυῆς, ἐπορίσθη ὅμως ἅπασαν τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν αὐτοῦ ἐπιστήμην ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτῶν τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐκτῆσαντο πολὺ πρὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πλείστην ὅσην περὶ τὰ και-

ριώτατα ἐκεῖνα ζητήματα ἐμπειρίαν ὥστε ὅπως τὰς περὶ τὸν λόγον καὶ τὴν τέχνην ἀφορμὰς ἀπὸ τῆς ἐξω Ἑλλάδος παρέλαβεν ἡ ἔσω, οὕτω καὶ τὰς ἀφορμὰς τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου, ὅπερ ὅσον ἔνεστι προσεγγίζει πρὸς τὰ ἄριστα τῶν νεωτέρων, παραβαλλόμενον δὲ πρὸς τὸ σπαρτιατικὸν ἀναδείκνυσιν ἀριδὴλως τὴν καὶ κατὰ τοῦτο ἐξαίρετον ὑπεροχὴν τοῦ ἄλλου ἑλληνισμοῦ. Διὰ τῶν νομοθετημάτων τοῦ Σόλωνα, ἡσφαλίσθη μὲν ἡ ἀτομικὴ τοῦ πολίτου ἐλευθερία, ἐνεψυχώθη δὲ ἡ βιομηχανία, ἀφῆρθη δὲ ἀπὸ τῶν εὐπατριδῶν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι καὶ τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας. Ἡ μὲν ἐκλογὴ ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἣν συνεκρότουν ἅπαντες οἱ πολῖται καὶ εἰς ἣν μετεβιβάσθη ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἡ ἐξουσία τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχόντων· ἐκλέξιμοι δὲ ἐγένοντο οὐχὶ μόνον οἱ εὐπατρίδαι, ὡς πρότερον, ἀλλὰ προσέτι εἰς μὲν τὸ τῶν ἀρχόντων ἀξίωμα οἱ εὐπορώτατοι τῶν πολιτῶν, εἰς δὲ τὴν βουλὴν καὶ εἰς τὰ δευτερεύοντα ἀξιώματα οἱ μετ' ἐκείνους ἐρχόμενοι εὐποροὶ, μέχρι τῶν ἔχοντων ἐτησίαν πρόσδοτον κατ' ἐλάχιστον ὅρον δραχμῶν 200. Ἀλλ' ἡ νέα αὕτη τῆς πολιτείας κατὰστασις ὅση συνετῶς, ὅση μετριοπαθῶς καὶ ἂν ὠρίσθη, δὲν ἐπέπρωτο νὰ λειτουργήσῃ εὐρύθμως καὶ ἐλευθέρως. Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις, τὰς ὁποίας ὁ νομοθέτης ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ πρὸς ἀλλήλας, ἐξηκολούθησαν ἐρίζουσαι, ἐκ δὲ τῶν ἐρίδων τούτων ὠφελούμενος εἰς τῶν εὐπατριδῶν, ὁ Πεισίστρατος, ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσεν οὐχὶ μὲν νὰ μεταβάλῃ τοὺς τύπους τοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀριστα δὲ διεξήγαγε τὴν τοιαύτην ἀρχήν· ἀλλ' οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοὶ οἵτινες μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκκληρονόμησαν ἀκωλύτως τὸ μέγα ἐκεῖνο ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα τοῦ πατρὸς, ἐξετράπησαν μετ' ὀλίγον εἰς πολλὰς βιαίας καὶ ἀτόπους πράξεις, καὶ προεκάλεσαν οὕτω καθ' ἑαυτῶν σύστασιν, ἥς προΐσταντο τότε οἱ πλουσιώτατοι

καὶ ἰσχυρότατοι Ἀλκμαιωνίδαι. Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ Σπάρτη, ἡ ἀπὸ τῶν προηγουμένων δύο ἑκατονταετηρίδων συμπληρώσασα τὴν ἄμεσον αὐτῆς ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας κυριαρχίαν, εἶχε λάβει καὶ ἐπὶ τῆς πλείστης Πελοποννήσου προέχουσάν τινα τάξιν διὰ τούτου, ὅτι ἠγωνίσθη καὶ ἐπέτυχε μέχρι τινὸς νὰ ὑποστηρίξῃ πολλαχοῦ τὸ τῶν εὐπατριδῶν κράτος, τὸ κινδυνεύσαν, ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις, διὰ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανικῆς, τῆς ναυτικῆς καὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως. Ὅθεν συνεμάχησε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ συνετέλεσε τῷ 540 εἰς τὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν ἑξῶσιν.

Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κλεομένης, νομίσας ὅτι ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν ἐρχαίαν τῆς ἀριστοκρατίας ὑπεροχὴν ἐν Ἀθήναις, ὅπως οἱ προκῆτοχοι αὐτοῦ εἰς ἄλλας τινὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ἠπατήθη. Οἱ μὲν εὐπατρίδαι συνησπίσθησαν τῶνόντι ὑπὸ Ἰσαγόραν τὸν Τισάνδρου, ἐν τῷ ἅμα ὅμως ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπάλου μερίδος ὁ Ἀλκμαιωνίδης Κλεισθένης. Καὶ τοῦτο μάλιστα μαρτυρεῖ ὁ πόσον ὥριμος ἦτο ὁ λαὸς οὗτος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν πολιτεύματος ἐλευθέρου. Ἐπὶ 30 ὅλα ἔτη εἶχε στερηθῇ τῆς ἀκωλύτου ἐνασχήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἅμα δ' ἀνακτήσας αὐτὰ προέβη εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας διὰ τῶν τακτικῶν ἐκείνων τρόπων, δι' ὧν καὶ μόνων ἡ ἐλευθερία ἀσφαλίζεται καὶ καρποφορεῖ· δηλαδὴ διὰ τῆς συγκροτήσεως πολιτικῶν ομάδων, αἵτινες ἔχουσι τὰ φρονήματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν καὶ πειθαρχοῦσιν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τούτους. Ἀμφότεραι δὲ αἱ τότε προκύψασαι ἐν Ἀθήναις πολιτικαὶ μερίδες, ἤθελον ν' ἀποφύγωσι τὰς καταχρήσεις δι' ὧν ἐνοθεύετο τὸ πολίτευμα· ἀλλ' οἱ μὲν περὶ τὸν Ἰσαγόραν ἐπρέσβευον ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀσφαλισθῶσι κατὰ τοῦ κινδύνου τούτου εἰμὴ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἀρχαῖον ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα· οἱ δὲ περὶ τὸν Κλεισθένη ἐφρόνουν ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ καὶ διὰ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος,

ἀρχαί νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀληθῶν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀρχῶν. Ὁ Σόλων εἶχεν ἐπιτρέψει τὸ μὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγειν εἰς πάντας τοὺς πολίτας. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν πολιτῶν καὶ τινες εὐπορώτατοι, μὴ ὄντες ἐγγεγραμμένοι εἰς τὰς ὑφισταμένας φυλάς, πράγματι ἀπεκλείοντο παντὸς δικαίου, ὑπερίσχυον δὲ ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς ἐκλογὰς οἱ εὐπατρίδαι, τούτου τε ἔνεκα καὶ διὰ τὴν πατροπαράδοτον ἐπιβρόχην ἣν ἤσκουν εἰς τὰς τέσσαρας ἀρχαίας φυλάς. Ὅθεν ὁ Κλεισθένης, ἀναγορευθεὶς τῷ 510 ἐπώνυμος ἄρχων, κατήργησε τὰς ἀρχαίας ταύτας φυλάς καὶ ἵδρυσεν ἀντ' αὐτῶν δέκα, εἰς τὰς ὁποίας κατετάχθησαν ἅπαντες οἱ προϋπάρχοντες πολῖται οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ νέοι ὑπ' αὐτοῦ τότε ἀναδειχθέντες ἐκ τῶν μετοίκων, ἥτοι τῶν εὐπόρων ξένων ὅσοι ἦσαν ὀριστικῶς ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐγκαταστημένοι· προσέτι ἐπέτρεψε τὸ πλεῖστον τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας εἰς τὸν δῆμον, συνερχόμενον ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰ πολυάριθμα ὀρκωτικὰ δικαστήρια περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ἔτι ἀφορμὴν ἐλάβομεν νὰ ὁμιλήσωμεν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἠύξησε τὸν ἀριθμὸν ὄλων σχεδὸν τῶν δημοσίων ἀξιωματῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ διετηρήθησαν οἱ θεσμοὶ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος· ἀλλὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο ὠχυρώθη παραδόξως, διότι ὡς πρὸς μὲν τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν πάντες οἱ πολῖται, ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ ἀξιώματα πλεῖστοι ὅσοι ἔλαβον ἄμεσον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Ἐκτοτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐντελῶς ἤδη ἀπαλλαγέντες ἀπὸ τὰς πέδας τοῦ δωρικοῦ πνεύματος, ἐτρέπτησαν ἀκντάσχετοι πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν ὄλων τῶν ἀρχῶν ὧν τὰ σπέρματα περιείχοντο ἐν τῷ Κλεισθενείῳ πολιτεύματι.

Ὅπόσον τὸ πολίτευμα τοῦτο συνεφώνει πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτῶν προαιρέσεις, ἐξεδηλώθη ἐκ τοῦ ἀμέσως ἐξεγερθέντος ἠθικοῦ τῆς πόλεως φρονήματος, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου τοσαῦτα θυμασία διεπράξεν ἐπὶ τοῦ μετὰ εἴκοσιν ἔτη ἀρξαμένου μεγάλου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Μετὰ τὰ κατορθώματα

δὲ ταῦτα καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, ἐλογίσθη δίκαιον νὰ ἐπιτραπῶσι νέα εἰς τοὺς πολλοὺς δίκαια. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐκλέξιμοι εἰς τὰς ἀρχάς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι· οἱ δὲ λεγόμενοι θῆτες, ἤτοι οἱ ἔχοντες ἐτήσιον ἀπὸ γῆς εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 δραχμῶν ἢ καὶ μηδόλως ἔχοντες τοιοῦτον εἰσόδημα, οὐδεμίαν ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἀρχὴν, μετέχοντες μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἤτοι τοῦ δικαιοῦματος τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας, τοῦ εὐθύνειν αὐτοὺς καὶ τοῦ ψηφίζειν τοὺς νόμους. Καὶ ἐνόσφ μὲν ἡ πόλις ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ὁ ἀποκλεισμός οὗτος τῶν θητῶν ἀπὸ τῶν ἀξιωματῶν τῆς πολιτείας ἦτο εὐεξήγητος. Τὸ κράτιστον τῆς πεζικῆς ταύτης δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὀκλίται, ὀπλίται δὲ δὲν ἐγίνοντο εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν, ἅτε ἐξ ἰδίων δυνάμενοι νὰ παρασκευασθῶσι καὶ νὰ ἐπλισθῶσιν ὡς τοιοῦτοι. Ὅθεν ἐνόσφ αὐτοὶ πρὸ πάντων ἠγωνίζοντο ὑπὲρ πατρίδος, καὶ αὐτοὶ ἔσωζον αὐτὴν, ἐνῷ οἱ ἀπορώτεροι, ὑπηρετοῦντες μόνον ὡς ψилоὶ, ὀλίγον εἰς τοῦτο συνετέλουν, οἱ πρῶτοι, καθὼς ἔχοντες τὰ πλεϊότερα βάρη, ἐδικαιοῦντο ν' ἀπαιτῶσι καὶ τὰ πλεϊότερα δίκαια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πόλις ἀπέβη ναυτικὴ, οἱ θῆτες ὑπηρετοῦν τὴν πολιτείαν τοῦλάχιστον ὅσον αἱ εὐπορώτεραι τάξεις. Διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἐρέται, αὐτοὶ οἱ ναῦται, αὐτοὶ οἱ τοξόται τῶν τριήρων, αἵτινες περὶ μὲν τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνεχαίτισαν, ἐν Σαλαμῖνι δὲ κατετρόπωσαν τὸν στόλον τῶν πολεμίων. Καὶ πλὴν τούτου διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν γενομένην τότε ἐπανειλημμένην τῆς Ἀττικῆς δῆωσιν, πᾶσα ἔγγειος πρόσοδος ἐπὶ τινα χρόνον ἐξέλιπεν, οἱ δὲ ἀπορώτεροι ἐξωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο προσωρινῶς πρὸς τοὺς εὐπορωτέρους. Δι' ἅπαντας δὲ τούτους τοὺς λόγους ἡ πλήρης τῶν πενσεστέρων ἰσοπολιτεία ἀπέβη ἄφευκτος, ὁ δὲ Ἀριστείδης, ὁ συντηρητικώτατος τῶν πολιτικῶν, ἅμα πεισθεὶς περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ψήφισμα διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετρέπη εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους πολί

τας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ρυθμίζεται κατὰ τὰς προαγομένας ἠθικὰς καὶ ὕλικὰς περιστάσεις καὶ ἀνάγκας τοῦ ἔθνους, ὁμολογοῦσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐφηρμόσθη σωφρόνως ἐν Ἀθήναις ὥς πρὸς δὲ τὴν ὀρθότητα τῶν κατόπιν γενομένων, πολλοὶ ὑπάρχουσιν οἱ διστάζοντες. Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι καθ' οὓς χρόνους τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα διείποντο ὑπὸ τοῦ Περικλέους, ἐψηφίσθη ὅτι οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἄλλοι δημόσιοι λειτουργοὶ, οἵτινες πρότερον ἐξελέγοντο διὰ χειροτονίας, θέλουσιν ἀναδεικνύονται διὰ κλήρου. Μόνον οἱ στρατηγοὶ ἐξηκολούθησαν μέχρι τέλους διὰ χειροτονίας ἐκλεγόμενοι. Πλὴν τούτου, ἐνῶ πρότερον πᾶσαι αἱ δημόσιαι λειτουργίαι ἦσαν ἄμισθοι, ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ὠρίσθη ὅτι δικαιοῦνται νὰ λαμβάνωσι μετρίαν τινὰ ἡμερήσιον ἀντιμισθίαν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου οἱ τε ἡλιασταὶ, καὶ οἱ ἐκκλησιασταὶ, καὶ οἱ ὀπλίται, καὶ οἱ ἵππεῖς, καὶ οἱ βουλευταί. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Περικλῆς προσέκαλεσε νόμον δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον ἐπλήρωνεν εἰς ἑκαστον πολίτην τὸ θεατρικὸν αὐτοῦ εἰσιτήριο· καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐχορηγήθησαν εἰς τοὺς πένητας χρήματα ἵνα μετέχωσιν ὅλων τῶν δημοσίων πανηγύρεων. Πολλοὶ ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους τὴν παρακμὴν τῆς πόλεως καὶ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν τῶν προκειμένων καὶ ἰδίως τῶν μισθοδοτικῶν καὶ χορηγικῶν διατάξεων· ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον ἦσαν ἀναπόφευκτοι ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως ἣν ἔλαβεν ἡ τῶν Ἀθηναίων κυριαρχία καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δογμάτων ἅτινα τότε ἐπεκράτουν ἐν Ἑλλάδι. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει ὅσα εἴπομεν περὶ τῆς πολλῆς δουλείας καὶ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἰσοπολιτείας. Ὑπομιμνήσκομεν δὲ μόνον ὅτι ὡς ἐκ τῶν δύο τούτων πλημμελῶν θεσμῶν, 30,000

Ἀθηναίων ἐδέχσεν ἐπὶ Περικλέους νὰ κυβερνήσωσι κράτος περιλαμβάνον δέκα, ὡς εἰκάζεται, ἑκατομμύρια κατοίκων. Τούτου τεθέντος, ἀπαραίτητον κατέστη οἱ τριςμύριοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ν' ἀσχοληθῶσιν εἴπερ ποτὲ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν τῆς πολιτείας κυβέρνησιν. Ἄπαντες ὁμῶς οἱ τριςμύριοι οὗτοι ἄνδρες δὲν ἦσαν πλούσιοι· οἱ πλείστοι, μὴ ἔχοντες κεφάλαια προσοδοφόρα, μετήρχοντο ἐμπορίαν τινὰ ἢ βιομηχανίαν· πῶς δὲ ἄλλως ἡδύνατο νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς ἀσχολίας ταύτας καὶ νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἐκπλήρωσιν τῶν πολιτικῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν δικαστικῶν αὐτῶν καθηκόντων, εἰμὴ μισθοδοτούμενοι ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου; Ἄλλ' ἵνα μισθοδοτῶνται ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι πόροι, ἵνα ὑπάρχωσι δὲ οἱ πόροι ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ τὸ κράτος, τὸ δὲ κράτος δὲν ἡδύνατο νὰ συντηρηθῇ ἕνεκα τῶν ἐπαναστάσεων τῶν πόλεων, αἵτινες ἡδικοῦντο διὰ τῆς κυριαρχίας ἐκείνης ἥς μετεῖχον τῶν θυσιῶν, οὐχὶ δὲ τῶν δικαίων. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων κατελύθη ἕνεκα τοῦ πλημμελοῦς τούτου κύκλου εἰς ὃν ἐστροβιλόθη, καὶ οὐχὶ ἕνεκα τῶν καινοτομιῶν τοῦ Περικλέους· ἀπ' ἐναντίας ἐὰν αἱ καινοτομίαι αὗται δὲν ἐψηφίζοντο, ἤθελε καταλυθῇ ἔτι ταχύτερον, μηδὲν δυνάμενον νὰ λειτουργήσῃ ἐν μέσῳ περιστάσεων ἀλλοτρίων τῶν ἀναγκῶν πρὸς ὧς ἀρχήθεν διεπλάσθη καὶ ἐρρύθμισθη. Ἐφ' ὅσον αἱ Ἀθῆναι προΐσταντο μόνον τῆς Ἀττικῆς καὶ κατόπιν μετρίως τινὸς πόλεων καὶ χωρίων ὁμάδος, τὸ πολίτευμα ἐπῆρκει εἰς τὴν χρεῖαν ταύτην· δὲν ἡχρεώθη δὲ εἰμὴ ὅτε αἱ Ἀθῆναι ἀνέλαβον τὸν μέγαν κατὰ Δωριέων ἀγῶνα. Ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ χρόνον μακρὸν οὐ μόνον πρὸ τοῦ Περικλέους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ζωῆς του, διηύθυνον τὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου οἱ στρατηγοὶ, οἵτινες καὶ μετὰ τὰς προῤῥηθείσας καινοτομίας ἐξηκολούθουν οὐχὶ ὑπὸ τοῦ τυφλοῦ κλήρου ἀναδεικνύμενοι, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς λελογισμένης ἐκλογῆς χειροτονούμενοι. Οἱ στρατηγοὶ λοιπὸν ἦσαν πάντοτε οἱ κρᾶτιστοι ἐπὶ τέχνῃ λόγου καὶ ἐμπει-

ρία πραγμάτων πολίται, αὐτοὶ δὲ καθυπέβαλλον καὶ συνεζή-
 τουν τὰς κυριωτάτας μάλιστα ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις, καὶ αὐτοὶ
 ἀνελάμβανον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ὑπὸ τῆς
 ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἄλλ' ἂφ' ἧς αἱ ποικίλαι τοῦ με-
 γάλου Πελοποννησιακοῦ πολέμου χρεῖαι κατέστησαν ἀναπό-
 δραστον τὴν συνεχῇ σχεδὸν τῶν στρατηγῶν ἀποδημίαν, ἡ διε-
 ξαγωγή τῶν ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας περιήλθεν εἰς χεῖρας
 τῶν λεγομένων δημαγωγῶν, οἵτινες ἐκτὸς κινδύνου καὶ σπου-
 δαίας εὐθύνης πολιτευόμενοι, ἤξιουν νὰ διέπωσι τὴν τύχην τοῦ
 κράτους διὰ λόγων καὶ ῥαδιουργιῶν. Ὁμιλοῦντες δὲ περὶ πραγ-
 μάτων ἀλλοτρίων αὐτοῖς, παρέσυρον τὴν ἐκκλησίαν εἰς ψηφί-
 σματα ἀσύνετα, εἰς δ' οἱ στρατηγοὶ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ
 ὑπακούωσι, καίτοι τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἀπεδοκίμαζον τὰς γενο-
 μένας ἀποφάσεις. Ἡ πολιτεία ὁμοίασε τότε σκάφος κατα-
 σκευασθὲν ἵνα διαπλὴν θαλάσσης μικρὰς, αἴφνης δὲ ἀναγκα-
 σθὲν νὰ πελαγοδρομήσῃ ἐν ὠκεανῷ· καὶ φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐναυά-
 γησεν. Ὅτι δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τῶν
 Ἀθηναίων παρακμῆς καὶ οὐχὶ αἱ τοῦ Περικλέους καινοτομίαι,
 ἀποδείκνυται ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐὰν ἀπωλέσθη-
 σαν οἱ νεωτερισταὶ Ἀθηναῖοι, οὐδ' οἱ στάσιμοι Σπαρτιᾶται
 διεσώθησαν. Καὶ ἀπωλέσθησαν συγχρόνως, διότι, παρεκτὸς τῶν
 ἄλλων αἰτιῶν τῆς φθορᾶς ὅσαι ἦσαν κοιναὶ παρ' ἀμφοτέροις,
 ἦτοι τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἰσοπολιτείας, εἶχον
 οὐδὲν ἥττον κοινὸν τοῦτο, ὅτι καὶ τῆς Σπάρτης τὸ πολίτευμα
 ἐρρύθμισθη ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς περιστάσεις βαθμηδὸν τροπολο-
 γηθείσας· ἡ δὲ Σπάρτη περιέστη εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἔτι μείζονα
 ἢ αἱ Ἀθῆναι ἀμνηχανίαν ἅμα ἀνέλαβε τὸν περὶ ἡγεμονίας συμ-
 πάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα. Ἡ Σπάρτη δὲν ἠναγκάσθη νὰ μι-
 σθοδοτήσῃ τοὺς πολίτας αὐτῆς, διότι οὗτοι, μηδεμίαν μετερ-
 χόμενοι ἐμπορίαν, ναυτιλίαν, βιομηχανίαν, τέχνην, καὶ νῦν
 ὅπως ἀνέκαθεν ἄλλο ἔργον δὲν εἶχον εἰμὴ τὸ ὑπηρετεῖν, καὶ
 ἰδίως στρατιωτικῶς ὑπηρετεῖν τὴν πατρίδα· ἐδέησεν ὁμοῦς νὰ

συγκροτήσῃ στόλον, νὰ πέμπῃ ἀδιακόπως εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν τοὺς πλείστους τῶν πολιτῶν, νὰ δέχεται πλείστους ξένους, καὶ ἐκ τούτων ἀπάντων παρημελήθη μὲν ἐν αὐτῇ ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῆς Λυκουργείου πειθαρχίας, ἐξέλιπε δὲ ἡ ἀρχαία ὁμαλότης τῶν περιουσιῶν, ἡχρειώθησαν δὲ τὰ πάτρια ἔθνη. Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ἀνωμολόγησε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ξενοφών.

Ὁ προαιρούμενος λοιπὸν νὰ ἐκτιμήσῃ εἰλικρινῶς τὴν ἀξίαν ἑατέρου τῶν πολιτευμάτων τούτων, ὀφείλει νὰ ἀνεξέτασθαι οὐχὶ ἐὰν τὰ πράγματα διεξήγοντο παρ' ἐνὶ μὲν ὁμαλῶς, ἀνωμάλως δὲ παρὰ τῷ ἑτέρῳ, ἀφοῦ ἀμφότερα, τό τε ὁμαλὸν καὶ τὸ ἀνωμαλόν, εἰς τὴν αὐτὴν καὶ σχεδὸν σύγχρονον ἀπέληξαν φθορὰν ἀλλὰ νὰ ὑπολογίσῃ ὁποῖά τινα ἐγένοντο ἐν τῷ μεταξὺ ἑατέρου αὐτῶν τὰ πολιτικά, τὰ κοινωνικά, τὰ ἠθικά καὶ τὰ διανοητικά ἀποτελέσματα. Πιστοτάτην δὲ καὶ εὐγλωττοτάτην εἰκόνα τῆς ἀντιθέσεως ταύτης κατέλειπε ἡμῖν ὁ Θουκυδίδης διὰ τοῦ ἀμειβήτου ἐκείνου ἐπιταφίου λόγου, ὃν παρέστησε τὸν Περικλέα ἐκφωνοῦντα εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου βίου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὸ πολίτευμα ἡμῶν, εἶπεν, ὀνομάζεται δημοκρατία, διότι διαρκῶς ἀφορᾷ εἰς τὴν τῶν πολλῶν εὐδαιμονίαν, ὅχι εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφορὰς τῶν πολιτῶν, οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προάγεται ἕκαστος, οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἱκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἕνεκα ἡ εὐτελοῦς καταγωγῆς κωλύεται τις τῶν παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, ἐὰν ᾖ πρὸς τοῦτο ἐπιτῆδεις. Πλὴν τούτου ἐφροντίσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχάς· καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀνατροφὴ ἡμῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθύς ἐκ πρώτης νεότητος ἀγωνίζονται δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν, ἡμεῖς, καὶ τοῖς

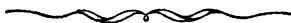
ἀνειμένως διαιτῶμενοι, οὐδὲν ἤττον εἴμεθα πάντοτε ἕτοιμοι νὰ ὀρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους. Διότι φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλθακότητος. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά. Ὅθεν συγκεφαλαιῶν λέγω, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· ἕκαστος δὲ ἡμῶν, ἰδίᾳ θεωρούμενος, δύναται νὰ ἐπαρχέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος.

Ἡ τοιαύτη τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τῆς πολιτείας πρὸς τὸν πολίτην σχέσις· δὲν εἶναι ἄρά γε ὁ ἰδεώδης τύπος, ὃν ἐν μέρει ἐπέτυχον καὶ ἐν μέρει ἀδιαλείπτως ἀγωνίζονται νὰ ἐπιτύχωσι τὰ ἐν πᾶσι πρωτεύοντα τῶν καθ' ἡμᾶς ἐθνῶν; Τίνα δὲ ἀπ' ἐναντίας κατὰστασιν πραγμάτων εὐρίσκομεν ἐν τῇ κρατίστῃ τοῦ ὄρισμοῦ πόλει; Ἡ Σπάρτη ἓνα καὶ μόνον προέθετο κύριον σκοπὸν, νὰ παγιώσῃ ἐς αἰὶ τὸ κράτος τῶν ὀλίγων ἐπὶ τῶν πολλῶν· καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταστήσῃ τοὺς πολλοὺς ὅλως μὲν ἀνεπιτηδείους πρὸς πᾶσαν διανοητικὴν, ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν ἐπίδοσιν, ἱκανοὺς δὲ μόνον νὰ ὑπηρετῶσιν ὡς στρατιῶται. Ἵνα ἀσφαλίσῃ τὸ κατασκευάσμα τοῦτο, ἐπενόησε θεσμοὺς παρὰ φύσιν. Περιέζωσε τὸν ἄνθρωπον εὐθύς ἐκ γενετῆς καὶ ἐκράτει αὐτὸν δέσμιον ἐφ' ὅρου ζωῆς, διὰ σιδηροῦ πλέγματος τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἐλευθερίαν, οὔτε περὶ τὴν ἀνατροφὴν, οὔτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, οὔτε περὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, οὔτε περὶ τὴν δίκαιαν, οὔτε περὶ τὰ φυσικώτατα τῶν αἰσθημάτων, τὴν πατρικὴν καὶ τὴν μητρικὴν στοργήν. Οὕτω δὲ ὀχυρωθεῖσα ἡ πόλις ἐκείνη ἐντὸς σιδηροῦ καὶ καταφράκτου κατασκευάσματος, παρέμενεν ἐπὶ αἰῶνας, ὅλους ἐντελῶς ἄλλοτρία τοῦ προοδευτικοῦ ἐκείνου πνεύματος, δι' οὗ ἐξαιρέτως χαρακτηρίζεται ὁ γνήσιος Ἑλληνισμός. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι παρήχθησαν ἐν Σπάρτῃ στρατιωτικαὶ ἀρεταὶ ἐξαίρετοι, ἡ πειθαρχία, ἡ ἄσκησις, ἡ ἐγ-

κράτεια· ἀλλὰ τῶν ἀρετῶν τούτων δὲν ἐστεροῦντο οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, διότι ἄνευ αὐτῶν οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον διαπράξει τοσαῦτα περιφανῆ κατορθώματα, οὔτε οἱ ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα καταθάντες ἐξ Ἀσίας μύριοι ἄνδρες, οὔτε οἱ ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἐν Δεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ κατατροπώσαντες τοὺς Σπαρτιάτας, ἵνα εἰς τὰ κυριώτατα περιορισθῶμεν. Ἦθελε δὲ εἶναι ἄτοπον καὶ νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα, τίς ὑπηρετήσει πλείότερον τὴν δόξαν τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος καὶ τὸ συμφέρον τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἂν ὁ ἄμουσος σπαρτιατικὸς βίος ἢ τὸ δαιμόνιον τῶν Ἀθηνῶν πολίτευμα. Φαντασθῶμεν ὅποσον ἤθελεν ἀμαυρωθῇ ἡ μνήμη τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος, ὅποσον ἤθελε ζημιωθῇ ἡ ὅλη ἀνθρωπότης, ἐὰν ἔλειπον αἱ Ἀθηναί· ἐνῶ ἂν ἔλειπεν ἡ δωρικὴ Σπάρτη, τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀστὴρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἤθελε διαμείνει οὐδὲν ἥττον φαινὸς ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἱστορίας. Καὶ αὐτὰς τὰς πολεμικὰς, τὰς κυριωτάτας τῆς Σπάρτης ἀρετὰς, ὕμνησαν καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀπεμνημόνευσαν οὐχὶ Σπαρτιάται ἢ ἄλλοι τοῦλάχιστον Δωριεῖς, ἀλλ' ὁ ἐξιωνισθεὶς Ἡρόδοτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Θουκυδίδης καὶ Ξενοφῶν.

Οὐδαμῶς λοιπὸν συμφωνεῖ πρὸς τὰ γεγονότα τὸ ἀποδοθὲν εἰς τὴν δωρικὴν φυλὴν μέγα ἀξίωμα. Ὅτι περιεποίησε κατὰ τι τὸ στάσιμον καὶ ἀνδρεῖον αὐτῆς ἦθος εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνέργειαν, εἶναι ἀληθές· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀπετέλεσε καθ' ἑαυτὴν τὸν κάλλιστον αὐτοῦ τύπον. Ἀπ' ἐναντίας διὰ τῆς ἀναμιζεώσ τῶν Δωριέων εἰς τὰ ἐλληνικὰ πράγματα ἀνεστάλη ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἡ πρότερον ἀρξάμενη πολιτικὴ, ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ τοῦ ἔθνους ἐπίδοσις, διεσκορπίσθησαν εἰς χώρας πόρρω κειμένας οἱ κράτιστοι τῶν τότε κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ὑπερῆυξεν τὸ δουλικὸν πλῆθος, κατετμήθη τὸ ἔθνος εἰς πολλὰς ἀσυναρτήτους πολιτείας, κατέστη ἀδύνατος ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἔνωσις καὶ ἐμαράνθη ἐν χρόνῳ βραχεὶ ὁ πρῶτος ἱστορικὸς αὐτοῦ βίος.

Οὐδὲν ἤττον ὅμως ἀληθές εἶναι ὅτι πρώτην μὲν εἰς ταῦτα πάντα ἀφορμὴν ἔδωκεν ἡ ἐπιδρομὴ τὴν κυριώτατα ἐκπροσωποῦσιν οἱ Δωριεῖς, συνετέλεσε δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν τοιαύτην πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀλλοίωσιν, ἡ μεγάλη ἀποδημία τῶν ἄλλων φυλῶν. Ἐὰν οἱ Ἰθαγενεῖς, ἀντὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἐνέμενον ἐν τῇ πατρίδι καὶ μετεχειρίζοντο ἐνταῦθα τὰς δυνάμεις δι' ὧν τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα κατάρθωσαν ἐν τῇ ξένῃ, ἤθελον πρόλάβει τὰ ὀλέθρια ἐκεῖνα ἀποτελέσματα, συμπληροῦντες μὲν τὴν ἀνέκαθεν ἀρξάμενην πολιτικὴν ἐνότητα, ἐπικρατοῦντες δὲ δι' αὐτῆς εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου χώρας καὶ ἀπαρτίζοντες οὕτω κράτος συμπαγὲς καὶ δυσκαταγώνιστον. Τοῦτο ἐπιτρέπεται νὰ τὸ παραδεχθῶμεν, ἀφοῦ οἱ παραμείναντες, καίτοι ἦσαν ἐν πολλοῖς κατώτεροι τῶν ἀποδημησάντων, ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς τοὺς ἐπήλυδας, νὰ παρακωλύσωσι τὴν ὑπὸ τούτων κατάληψιν ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἐξουδετερώσωσι μέχρι τινὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δωρισμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους νὰ ἀναδείξωσι μίαν αὐτῶν πόλιν ἱκανὴν ν' ἀντεπεξέλθῃ ἐκ τοῦ συστάδην κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀθρόως ἀποδημεῖν ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν μία τῶν κυρίων ιδιοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἐκ τούτου δὲ πολλάκις μὲν ἐθυσιάσθησαν τὰ συμφέροντα τῆς μητροπόλεως, πολλάκις δὲ οἱ μετανάσται ὅλως ἐπὶ τέλους ἀπωλέσθησαν διὰ τὸν Ἑλληνισμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμός.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 4 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οὐδὲν ἦττον ἢ περὶ τὰ μέσα τῆς 6, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο διεσπασμένον εἰς τρεῖς μεγάλας ομάδας. Ἡ μία καὶ κυριωτάτη ἐξ αὐτῶν ἦτο συμπεπυκνωμένη εἰς τὰς ἰδίως λεγομένας ἑλληνικὰς χώρας, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ταυγῆτου, καὶ εἰς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ἡπείρου ταύτης νήσους· ἡ ἄλλη κατεῖχε τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν· ἡ δὲ τρίτη, ἅπαντα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς παρακειμένας νήσους. Παρεκτὸς ὅμως τῶν μεγαλητέρων τούτων ομάδων, πολλὰ καὶ ἄλλα σημεῖα κατεῖχοντο ὑπὸ Ἑλλήνων εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Αἱ ποικίλαι αὗται χώραι δι' οὐδενὸς συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας πολιτικοῦ δεσμοῦ. Πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι ὅσαι εἶχον γίνεαι κατὰ τὰ προηγηθέντα 200 ἔτη, ἵνα συναρμολογηθῶσιν ὑπὸ μίαν τινὰ ἀρχήν, ἀπέτυχον· οὐ μόνον δὲ ἡ ἔνωσις αὐτῶν δὲν κατωρθώθη, ἀλλὰ καὶ πρόδηλα σημεῖα ὀλοσχεροῦς παρακμῆς προέκυψαν ἤδη εἰς ἅπαντα τὰ κυριώτατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τμήματα. Αἱ πόλεις τῆς κάτω Ἰταλίας εἶχον ἀρχίσει νὰ μαραινῶνται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος καὶ νὰ πιέζωνται δεινῶς ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων φυλῶν, Λευκανῶν, Βρεττίων, καὶ ἄλλων. Ἐκτοτε ἰσχυρότεραι ἀπέβησαν αἱ τῆς Σικελίας πόλεις καὶ μάλιστα αἱ Συράκουσαι· ἀλλ' ὁ ἐν ἔτει 367 ἐπραγεῖς μακρὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλ-

λήνων, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἀμφοτέρων τὴν ἔκλυσιν καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταετηρίδα χεῖρωσιν αὐτῶν. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους, διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν, οἰκτροτάτη ἀπέβη ἡ τύχη τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Οἱ σατράπαι τοῦ μεγάλου βασιλέως ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν. Εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων ἔκτισαν ἀκροπόλεις καὶ ἐνέβαλον φρουράς, τινὰς δὲ καὶ ὄλως κατέσκαψαν, μεταχειρισθέντες τοὺς κατοίκους ὡς δούλους. Αὐταὶ αἱ περὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νῆσοι, Χίος, Σάμος, Ῥόδος καὶ ἄλλαι, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν γειτόνων, διότι οὔτε καθ' ἑαυτὰς ἦσαν πρὸς ἐκεῖνους ἐνάμιλλοι, οὔτε ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσι προστασίαν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἄλλων μεμονωμένων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Αἱ δύο μεγάλαι αὐτῆς πόλεις αἱ ἀγωνισθεῖσαι νὰ ἄρξωσι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέτυχον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξηντλήθησαν, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ ἱεραναληφθῇ ὑπ' αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εὐδοκιμήσῃ. Τὰ αὐτὰ ἔπαθον αἱ Θῆβαι αἱ περὶ τὰ τέλη ἀποπειραθεῖσαι τὸ αὐτὸ ἔργον· ὁ δὲ Φεραίος Ἀλέξανδρος εἶχε μὲν συγκροτήσει οὐκ ὀλίγην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου δύναμιν, ἀλλ' ἐδόλοφονήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 357, καὶ ἔκτοτε ἡ Θεσσαλία περιήλθεν εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς διαίρεσιν καὶ ἀσθένειαν.

Οὕτως εἶχον τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὅτε ἐπενέβη εἰς αὐτὰ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος. Διάφοροι μὲν ὑπῆρχον παραδόσεις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ βασιλικοῦ τῆς χώρας ταύτης οἴκου, ἅπασαι ὅμως ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἡρακλείδας· καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ τῆς Ἑλλάδος πεποίθησις, διότι, ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων, ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν εἰς τὸν τότε βασιλεύοντα τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρον νὰ ἀγωνισθῇ εἰς τὰ Ὀλύμπια ὡς γνήσιος Ἕλλην. Ὡσαύτως

ἅπασαι αἱ εἰδήσεις ὅσας περὶ τῶν Μακεδόνων ἔχομεν παριστώσιν αὐτοὺς οὐ μόνον ἀνέκαθεν συγγενεῖς ὄντας τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρακολουθήσαντας πόρρωθεν τὴν ἡθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ὅλου ἔθνους πρόοδον. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀμέσων τοῦ Φιλίππου προκατόχων προσήγγισαν ἔτι μᾶλλον εἰς τὸν αἰτικὸν ἰδίως βίον. Ἐντεῦθεν ὁ Φίλιππος ἀνετράφη ἐκ πρώτης νεότητος ὅπως ἤθελεν ἀνατραφεῖ ὁ τῶν Ἑλλήνων ἄριστος. Πλασθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως μεγαλεπήβολος καὶ μεγαλοπράγμων, ὠφελήθη ἐκ τῶν εὐτελῶν ἐρίδων εἰς ἃς περιήλθεν ἡ ἑνταῦθα Ἑλλάς κατὰ τὰ μέσα τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἀπὸ τοῦ 353 μέχρι τοῦ 338, ὑπήγαγεν αὐτὴν ἅπασαν ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἡγεμονίαν. Τότε συνεκάλεσε κοινὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον, καὶ παραστάς αὐτόθι καὶ κηρύξας ὅτι μελετᾷ νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐλευθρώσῃ μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφοὺς, ἐκδικήσῃ δὲ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου, ἀνηγορεύθη ἐπὶ τούτῳ παμπληθεὶ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον δὲν προέφθασε νὰ διεξαγάγῃ αὐτός, δολοφονηθεὶς μετὰ δύο ἔτη εἰς Αἰγὰς τῆς Μακεδονίας. Ἐπεχείρησε δὲ τὸ ἔργον ὁ ἔτι μεγαλύτερος υἱὸς τοῦ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ διὰ νέων κατορθωμάτων ἠσφάλισε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Μακεδονίᾳ τε καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀνηγορεύθη δὲ ἐν Κορίνθῳ πάλιν, ὅπως ὁ πατήρ, στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας πόλεμον.

Ἡ νέα αὕτη ἡγεμονία ἡδύνατο καθ' ἑαυτὴν τε καὶ ὥς ἐκ τῶν περιστάσεων εἰς ἃς διετέλει τότε ἡ Ἑλλάς, νὰ ἀποδῇ ἰσχυροτέρα πάσης προηγουμένης καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τελευταίον τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἐνότητα, διὰ δὲ τῆς ἐνότητος ταύτης τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ ἀπάσης τῆς μεταξὺ Ταινάρου καὶ Ἰστροῦ χώρας. Ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀσχοληθῇ περὶ τὸ σωτήριον τοῦτο ἔργον, ἐτράπη ἐπὶ τὴν μεγάλην ἐκείνην πρὸς τὰ ἔξω στρατεῖαν, δι' ἧς κατὰ μικρὸν παρέσυρεν αὐτὴς τὸ ἔθνος εἰς

νέας καὶ οὐχὶ ἐλάσσονας τῶν προτέρων ἀποδημίας καὶ ἀποι-
κίσεις. Ἀδύνατον εἶναι νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν
Ἑλλήνων ὅσοι παρηκολούθησαν τὴν τύχην τοῦ μεγάλου Ἀλε-
ξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ὑπάρχουσιν ὅμως τεκμήριά
τινα ἐπιτήδεια νὰ παράσχωσιν ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τότε γενο-
μένου δευτέρου μεταγγισμοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀνατολήν.
Ἡ μετανάστευσις ἤρξατο διὰ τοῦ στρατοῦ. Ὅσον δυσμενεῖς
καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ κυριώταται τῆς Ἑλλάδος πόλεις πρὸς τὸ
ἐπιχείρημα τοῦ δαίμονιου τῆς Μακεδονίας βασιλέως, οὐκ εὐά-
ριθμοι ἐγένοντο οἱ εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ καταταχθέντες Ἑλ-
ληνες. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα τῆς στρατείας ἔτη,
ἐν Γρανικῷ, ἐν Ἰσῳ, ἐν Γαυγαμήλοις οἱ μετ' Ἀλεξάνδρου ἀγω-
νισάμενοι Ἕλληνες ὑπῆρξαν ὀλιγώτεροι τῶν ἀντιπαραταχθέν-
των ὡς μισθοφόρων τοῦ Δαρείου. Οὐδὲν ἤττον ἐξ ἀρχῆς πολλοὶ
ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξεπλήρωσαν τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κορίνθῳ
συνόδου, οἱ δὲ παρ' αὐτῶν πεμφθέντες εἰς τὸν στρατηγὸν αὐτο-
κράτορα ἄνδρες ἕκτοτε ἠρίστευσαν πολλάκις, ἰδίως εἰς τὴν
μεγάλην ἐν Γαυγαμήλοις μάχην καθ' ἣν πρὸς ἀριστερὰν μὲν
τῆς φάλαγγος παρετάχθη τὸ ἐλληνικὸν ἵππικόν, συγκεῖμενον
ἐκ Λοκρῶν, Φωκέων, Φθιωτῶν, Μαλιέων καὶ Πελοποννησίων,
εἰς δὲ τὴν ἄκραν ἀριστερὰν ἕσταντο οἱ Θεσσαλοὶ ἵππεῖς ὑπὸ
τὸν Φίλιππον· πλὴν δὲ τούτων, ἕτεροι Ἕλληνες ἵππεῖς κατέ-
λαβον τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν, ὑπὸ Μενίδαν πρὸς δεξιάν, ὑπὸ
Ἀνδρόμαχον πρὸς ἀριστερὰν, οἵτινες ἠξιώθησαν μάλιστα τῆς
τιμῆς καὶ νὰ ἀρχίσωσι τὸν ἀγῶνα, πεσόντες μὲν οὐκ ὀλίγοι,
κατορθώσαντες ὅμως ἐπὶ τέλους νὰ ἐξωθήσωσι τοὺς πολεμίους
καὶ νὰ διανοίξωσιν ἐνταῦθα ῥήγμα εἰς τὴν παράταξιν αὐτῶν.
Καὶ ἐν ταύτῃ ὅμως τῇ μάχῃ, ἐπειδὴ σύμπας ὁ τοῦ Ἀλεξάν-
δρου στρατὸς συνέκειτο ἐκ 40,000 πεζῶν καὶ 7,000 ἵππέων,
οἱ ὡς ἵππεῖς μόνον ἀναφερόμενοι Ἕλληνες δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως
πολλοί. Ἀλλὰ προϊούσης τῆς στρατείας τοῦ κατακτητοῦ, το-
σοῦτον πολυάριθμοι ἐπῆλθον ἐξ Ἑλλάδος ἐπικουρίαι, ὥστε, ὅτε

ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, εὐρέθησαν σταθμεύοντες εἰς τὰς βορειοανατολικωτέρας σατραπείας Ἕλληνες 20,000 μὲν πεζοί, 3,000 δὲ ἵππαις. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι παρὰ τὸς τούτων ὑπῆρχον βεβαίως καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους πολλοὶ Ἕλληνες στρατιῶται, καὶ προσέτι ὅτι δεκαετείς πολύμοχοι ἀγῶνες εἶχον ἀναμφιβόλως θερίσει ἐν τῷ μεταξὺ οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ, ἐπαχοῦ δὲ σχεδὸν τὸ ὅλον, συνέκειτο ἐκ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων. Εἰς τὴν περὶ Ῥαφίαν μάχην, καθ' ἣν τῷ 217 ἡγωνίσθησαν κατ' ἀλλήλων ὁ Πτολεμαῖος Φιλοπάτωρ, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, καὶ ὁ Ἀντίοχος ὁ μέγας, βασιλεὺς τῆς Συρίας, ὁ μὲν πρῶτος παρέταξεν 70,000 πεζῶν καὶ 5,000 ἵππέων, ὁ δὲ δεύτερος 62,000 πεζῶν καὶ 6,000 ἵππέων. Ὁ τοῦ Ἀντιόχου στρατὸς συνέκειτο κατὰ τὸ ἡμισυ περίπου ἐξ ἰθαγενῶν καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἡμισυ ἐκ Μακεδόνων Ἑλλήνων· διότι ἡ μὲν φάλαγξ αὐτοῦ συνεποσοῦτο εἰς 20,000 ἀνδρῶν, παρεκτὸς δὲ τούτων ἀναφέρονται 5,000 μισθοφόροι ἐξ Ἑλλάδος, 1,500 Κρήτες καὶ 1,000 Νεοκρήτες. Ἐν δὲ τῷ στρατῷ τοῦ Πτολεμαίου δὲν διακρίνεται μὲν κατ' ἀριθμοὺς ἡ καταγωγὴ τῶν μαχητῶν, ὡς δηλοῦται ὁμῶς ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Πολυβίου, οἱ πλεῖστοι ἦσαν Μακεδόνες καὶ Ἕλληνες, καὶ μᾶλλον Ἕλληνες ἢ Μακεδόνες. Τῷ ὄντι ἐν τῇ 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ἡ Μακεδονία εἶχε πάθει κατ' ἀρχὰς πολλὴν κατόικων ἐρήμωσιν ἐκ τῆς τῶν Γαλατῶν ἐπιδρομῆς. Κατόπιν δὲ οἱ βασιλεῖς αὐτῆς διετέλεσαν περιπεπλεγμένοι εἰς τοσοῦτον ἀδιακόπους πολέμους, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπέτρεπον εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ βασιλεῖς μεγάλας ἐν τῇ χώρᾳ στρατολογίας. Ἐν τῇ 2 ἑκατονταετηρίδι ὁ στρατηγὸς Δορύλαος, ὁ Μιθριδάτου τοῦ Εὐεργέτου φίλος, ἀπεστάλη νὰ ξενολογήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Θράκην, εἰς τὴν Κρήτην, οὐχὶ ὁμῶς καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Πόλεμοι καὶ καταστροφαὶ δὲν ἔλειπον βεβαίως οὐδ' ἀπὸ

τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' εἰς τὰς αὐτονόμους ἑλληνικὰς πολιτείας οἱ μισθοφόροι ἠδύναντο πολὺ εὐκολώτερον νὰ στρατολογῶνται ἢ εἰς τὴν μοναρχουμένην Μακεδονίαν. Ὅθεν πιθανώτατον εἶναι ὅτι οἱ 60 ἢ 70,000 ἄνδρες ὅσοι εἰς ἀμφοτέρω τὰ προαναφερθέντα στρατόπεδα δὲν ἦσαν ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς, συνέκειντο ἐξ εὐαρίθμων μὲν Μακεδόνων, πολὺ πλειοτέρων δὲ ἄλλων Ἑλλήνων. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τῶν 12 ἀνωτάτων στρατηγῶν τοῦ Ἀντιόχου, οἱ ὀκτὼ ἦσαν Ἕλληνες· Νικαρχος καὶ Θεόδοτος ὁ Ἡμιόλιος, οἱ τῆς φάλαγγος ἀρχηγοί· Θεόδοτος ὁ Αἰτωλός· Μενέδημος ὁ Ἀλαβανδεύς· Ἱππόλοχος, Θετταλός· Εὐρύλοχος· Ζέλυσ ὁ Γορτύνιος· Θεμίσων· τρεῖς δὲ Μακεδόνες· Βύττακος, Λυσίμαχος, Ἀντίπατρος, καὶ εἰς μόνον Μῆδος. Ἕλληνες δὲ ἦσαν ὅλοι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Πτολεμαίου, τοῦλάχιστον ὅσοι ὀνομαστικῶς ἀναφέρονται· Πολυκράτης, Σωκράτης, Ἐχεκράτης, Φοξίδας. Ἐννοεῖται ὅτι διακρίνομεν ἐνταῦθα τοὺς Μακεδόνας ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, μόνον καὶ μόνον ἵνα δώσωμεν ἔννοιαν τινα περὶ τοῦ σχετικοῦ πλήθους τῶν εἰς τὴν ἀνατολήν μεταβάντων κατοίκων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος· οὐχὶ δὲ διότι ὑπῆρχε διαφορὰ τῆς ἐνεργείας μεταξὺ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Οἷαδὴποτε διάκρισις καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὕφιστατο πρότερον μεταξὺ τῶν δύο τούτων φυλῶν, ἡ ἰδιότης αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον βαθμῆδὸν ἐταῦτίσθη ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς, ὥστε ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ὁ Γεώργιος Σύγκελλος ἔγραφεν· «Ἑλλήνων βασιλείας ἔτος πρῶτον ἀπὸ ἐβδόμου ἔτους Ἀλεξάνδρου ἀριθμουμένης· *Ἕλληνες γὰρ καὶ Μακεδόνες οἱ αὐτοί.*» Ἀλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν Σελευκιδῶν ὑπάρχοντος ἑλληνικοῦ στοιχείου, εἶναι περιττὸν βεβαίως νὰ προσθέσωμεν, ὅτι οἱ ἐν Ῥαφίᾳ ἀντιπαραταχθέντες στρατοὶ δὲν ἀπέτελουν τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν δύο βασιλέων συντηρουμένων πολεμικῶν δυνάμεων, διότι περὶ τῆς Αἰγύπτου ἰδίως γνωρίζομεν, ὅτι κατὰ τὰ μέσα τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος ὁ ὅλος αὐτῆς στρατὸς συνέ-

κειτο ἐκ 200,000 πεζῶν καὶ 40,000 ἱππέων· ἐν Αἰγύπτῳ δὲ εξαίρετως ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐγγώριοι δὲν περιελαμβάνοντο ἐν τῷ στρατῷ.

Παρεκτὸς τοῦ στρατοῦ ἡ πολιτική, διοικητική, οἰκονομική καὶ δικαστική ὑπηρεσία ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, δὲν ἔπαυσεν ἐλκύνουσα ἐν διαστήματι τριῶν ἑκατονταετηρίδων πολυαρίθμους Ἑλλήνας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐν Συρίᾳ ἀπὸ τοῦ ὑπερτάτου μετὰ τὸν βασιλέα ἄρχοντας, ὅςτις ἐκαλεῖτο ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ συγγενῆς τοῦ βασιλέως, μέχρι τῶν κατωτάτων ὑπαλλήλων, ὅλοι σχεδὸν ἦσαν Μακεδόνες ἢ Ἑλληνες· οἱ φίλοι, οἱ ἡγεμόνες τῆς δυνάμεως, οἱ ἐπὶ τῶν ἡριῶν, οἱ στρατηγοὶ πρόταρχοι, οἱ στρατηγοὶ, οἱ μεριδάρχαι, οἱ κατὰ τόπον στρατηγοὶ, οἱ κατὰ τόπον ἄρχοντες, οἱ ἐπὶ τῶν χρειῶν, οἱ ἄνδρες τοῦ βασιλέως. Ἀνάλογα δὲ τινα συνέβησαν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἡγεμόσιν, ἰδίως παρὰ τοῖς Πτολεμαίοις τῆς Αἰγύπτου, ὅπου, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἅπαντα τὰ στρατιωτικά, τὰ διοικητικά, τὰ οἰκονομικά καὶ τὰ δικαστικά ἀξιώματα κατεῖχοντο ὡσαύτως ὑπὸ Ἑλλήνων ἢ Μακεδόνων· στρατιωτικά μὲν ὁ ἐπιστράτηγος, ὁ ἐπιστολογράφος, οἱ στρατηγοὶ, οἱ ἑπαρχοὶ, οἱ ἡγεμόνες, οἱ προύραρχοι, οἱ γραμματεῖς τοῦ στρατοῦ· διοικητικά δὲ, ἐκτὸς τῶν μελῶν τοῦ συνεδρίου, ἤτοι τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας, οἱ νομάρχαι, οἱ βασιλικοὶ γραμματεῖς· δικαστικοὶ δὲ οἱ ἐπιστάται, οἱ ἀγορανόμοι, οἱ βασιλικοὶ γραμματεῖς.

Ἄλλ' ὅσοιδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν οἱ Ἑλληνες ὅσοι ἀπῆρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν χάριν τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς ἄλλης δημοσίας ὑπηρεσίας, οἱ μεταναστεύσαντες αὐτόθι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πρὸς ἀναζήτησιν ποικίλης ἄλλης τύχης, ἐγένοντο βεβαίως πολὺ πλείότεροι. Ἐκεῖ εὗρισκον πρὸ πάντων πολυαρίθμους πόλεις ἀπ' αἰῶνος ὑπὸ ὁμογενῶν ἰδρυθείσας, τὰς περιφήμους Αἰολικάς, Ἰωνικάς, Δωρικάς ἀποικίας, αἵτινες πά-

λιν, καὶ μάλιστα αἱ Ἰωνικαὶ καὶ αἱ Αἰολικαί, εἶχον ἄλλοτε καλύψει δι' ἀπειραρίθμων κτισμάτων ἅπασαν τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Πολλὰ τῶν πόλεων τούτων εἶχον παρακμάσει καὶ ἔναι εἶχον ὅλως καταστραφῇ ἐπὶ τῆς προηγηθείσης Λυδικῆς καὶ Περσικῆς κυριαρχίας· ἀλλ' ἀπὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἀνέκτησαν αὖθις τὴν ἀρχαίαν εὐημερίαν διὰ τε τῆς προστασίας τῶν νέων ἑλληνικῶν κυβερνήσεων εἰς ἃς κατεβλήθησαν καὶ διὰ τῶν ἐντεῦθεν ἐπιδραμόντων νέων ἀποίκων. Ἡ Σμύρνη, ἡ ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Σαδυάτου ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι καταβληθεῖσα εἰς ἔδαφος, ἀνέκυψεν ἐπὶ τῶν διαδόχων καὶ ἀπέβη, διὰ τὴν εὐθείαν αὐτῆς ῥυμοτομίαν καὶ τὰς λιθοστρώτους ὁδοὺς καὶ τὰς μεγάλας τετραγώνους στοὰς καὶ τὴν ἄλλην πολυτελῆ κατασκευὴν, μία τῶν λαμπροτάτων πόλεων τῆς ἀρχαιότητος, κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα, ἡ καλλίστη τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ Ἐφεσος, ἥτις εἶχε συμμερισθῇ τὰς κακουχίας, ὅσας ὑπέστησαν πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδες πόλεις μετὰ τὰς ἐπ' Ἀντακίδου συνθήκας, ἐσώθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπὸ ὀλεθρίων ἐμφυλίων διενέξεων· μεγαλυνθεῖσα δὲ καὶ ἀσφαλισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λυσιμάχου, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε προκόπτουσα καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ὡς λέγει ὁ Στράβων, ὅστις ἀποκαλεῖ αὐτὴν «ἐμπορεῖον μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν τὴν ἐντὸς τοῦ Ταύρου.» Καὶ ἐν αὐτῇ ἤκμασεν ἡ σχολὴ ἐκείνη ἐξ ἧς κατὰγεται ὁ ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ ἐν Παρίσις Δούβρου εὕρισκόμενος τανῦν Βοργήσιος ἀθλητής. Ἡ Μίλητος, καὶ περ πολλὰ παθοῦσα ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις, διότι κατεσχάφη μὲν ὑπὸ Δαρείου, ἐδέχθη δὲ νὰ ἐκπολιορκηθῇ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν πεισματώδη τῆς ἐν αὐτῇ περσικῆς φρουρᾶς ἀντίστασιν, ἀνέλαβε βραδύτερον, καὶ ἐπὶ Στράβωνος ἐφημιζέτο διὰ τοὺς τέσσαρας αὐτῆς λιμένας, ὧν εἷς ἦτο καὶ στόλῳ ἱκανός. Τοιαῦτα ἢ παραπλήσια ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἑλληνίδων κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν πόλεων, αἵτινες εἰς πολλὰς ἑκα-

τοντάδας συμποσούμεναι, νέαν ἔλαβον ζωὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ πολλοὺς εἴλκυσαν ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος κατοίκους.

Ἄλλ' ὅ,τι μετέβαλε τὸν ἀποικισμὸν τοῦτον εἰς ἀληθῆ χεῖμαρρον ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἐξορμήσαντα, ἦσαν τὰ νέα τῶν διαδόχων κτίσματα. Εἰς 200 ὀνομαστὶ ἀριθμοῦνται αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις αἱ ἀνεγερθεῖσαι τότε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Συρίᾳ, ἐν ταῖς ἀνατολικωτέραις χώραις καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἦσαν δὲ βεβαίως πολὺ πλείότεραι. Οὐκ ὀλίγαι ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν μέγισται, τινὲς δὲ αἱ μέγισται τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Σελεύκεια ἢ ἐπὶ τῷ Τίγρει ἐκτίσθη ὀκτὼ περίπου ὥρας μακρὰν τῆς ἀρχαίας Βαβυλῶνος, ἐν σχήματι ἀετοῦ ἀναπεταννύοντος τὰς πτέρυγας καὶ ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἠρίθμει 600,000 κατοίκων. Ἡ Ἀντιόχεια ἢ ἐπὶ Δάφνῃ ἦτο τετράπολις, ὃ ἐστὶ συνίστατο ἐκ τεσσάρων μερῶν, ὧν ἕκαστον εἶχεν ἴδιον τεῖχος, ἅπαντα δὲ πάλιν διὰ κοινοῦ τείχους συνεδέοντο. Ἡ κυρία αὐτῆς ὁδός, ἡ ἐκατέρωθεν κοσμουμένη δι' ἀναριθμήτων ἐμπορικῶν καταστημάτων, εἶχε μῆκος τριάκοντα ἀρχαίων σταδίων, ἦτοι τὰ $\frac{3}{4}$ σχεδὸν τῆς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ὁδοῦ, ἡ δὲ ὅλη περιοχὴ κατήντησε νὰ ἐκτείνεται εἰς 2 καὶ $\frac{1}{2}$ γεωγραφικὰ μίλια, ἦτοι εἰς 120 περίπου ἀρχαία στάδια, 20 δὲ νέα. Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἀριθμοὺς δὲν ἀναφέρουσιν· ἀλλὰ κατὰ τὸν Στράβωνα «οὐ πολὺ τε λείπεται καὶ δυνάμει καὶ μεγέθει Σελευκείας τῆς ἐπὶ τῷ Τίγρει καὶ Ἀλεξανδρείας τῆς πρὸς Αἰγύπτῳ.» Τίς δὲ δὲν γινώσκει τὸ τελευταῖον τοῦτο κτίσμα αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ ὁποίου ὁ πληθυσμὸς ὑπολογίζεται εἰς 800,000 ψυχῶν, ἀφοῦ μόνοι οἱ ἐλεύθεροι αὐτοῦ κάτοικοι συνεποσοῦντο εἰς 300,000;

Πᾶσαι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων κτισθεῖσαι πόλεις δὲν ἐγένοντο μὲν τοσοῦτον πολυάνθρωποι· πλείσται ὅμως ἐξ αὐτῶν ἀπέβησαν μείζονες τῶν ἐπιφανεστάτων πόλεων

τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Πάλιν δὲ ὁλόκληρος τῶν ἀνατολικῶν ἐκείνων πόλεων ὁ πληθυσμὸς, ὁ εἰς πολλὰ συμποσώθεις ἑκατομύρια, δὲν συνέκειτο ἐκ γνησίων Ἑλλήνων· ἀλλὰ διὰ τῶν μισθοφόρων, διὰ τῶν πολυαρίθμων δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ διὰ τῶν δυσαριθμήτων ἐποίκων, ὅσοι ἐπὶ ἄλλαις βιοποριστικαῖς ἀφορμαῖς μετηνάστευσαν, διὰ τοῦ φυσικοῦ ἀπάντων τούτων πολλαπλασιασμοῦ, διὰ τῆς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγκαταστάντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἰθαγενῶν καὶ διὰ τῆς ἄλλης ποικίλης ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεως, τὰ ἰδρύματα ἐκεῖνα κατὰ τὸ πλεῖον ἐξελλνίσθησαν. Ὁ Πολύβιος ὁ ἰδὼν τὴν Ἀλεξάνδρειαν περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, διακρίνει τοὺς κατοίκους αὐτῆς εἰς τρία· τὸ Αἰγύπτιον καὶ ἐπιχώριον φύλον, τὸ μισθοφορικὸν, περὶ οὗ προστίθουσιν ὅτι ἦτο πολὺ, καὶ τὸ τῶν Ἀλεξανδρέων, περὶ οὗ λέγει, ὅτι ἦτο κρεῖττον τῶν ἄλλων· «καὶ γὰρ, εἰ μιγάδες, Ἕλληνες ὅμως ἀνέκαθεν ἦσαν καὶ ἐμμένοντο τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἔθους.» Κατὰ τὸν Μαλάαν οἱ πρῶτοι τῆς Ἀντιοχείας τῆς ἐπὶ Δάφνῃ κάτοικοι ἐγένοντο Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Κρήτες, Κύπριοι· καὶ χάριν τῶν πρώτων ὁ Σέλευκος ἐποίησεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνδριάντα χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς μέγιστον. Βραδύτερον δὲ ὁ Σέλευκος Β'. ἔκτισε τὸ ἐν τῶν τεσσάρων αὐτῆς μερῶν δι' Αἰτωλῶν, Εὐβοέων καὶ Κρητῶν. Ἡ Νικομήδεια κατωκίσθη καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξ Ἑλλήνων· ἡ δὲ Νάκρασσα, ἐκ Μακεδόνων, κατὰ τινα ἐπιγραφὴν λέγουσαν· «ἡ Μακεδόνων Νακρασιτῶν βουλὴ καὶ ὁ δῆμος.» Κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα ὁ βασιλεὺς Τιγράνης ἔκτισε τὰ Τιγρανόκερτα «ἐκ δώδεκα ὑπ' αὐτοῦ ἐρημωθείσων ἑλληνίδων πόλεων συναγαγόν.» Παρὰ Φιλοστράτῳ ἡ πρὸς τῷ Ταύρῳ Εὐσέβεια καλεῖται «πόλις Ἑλλάς.» Ὁ Στράβων λέγει ὅτι οἱ Μαζακηνοὶ, «χρῶνται τοῖς Χαρώνδα νόμοις αἰρούμενοι καὶ νομῶδόν, ὅς ἐστιν αὐτοῖς ἐξηγητῆς τῶν νόμων.» Τὴν δ' ἐν τῷ Περγαμηνῷ κράτει Φιλαδέλφειαν ἐκάλεσαν βραδύτερον «μικρὰς Ἀθήνας.»

Ἄλλὰ πᾶσαι αἱ πόλεις τῆς Ἀνατολῆς ἀπέβησαν ἑλληνικαί. Παρεκτός ὅτι ἐξ Ἑλλάνων ἢ ἐξελληνισθέντων κατοίκων τὸ πλεῖστον συνέκειντο, διωργανώθησαν προσέτι κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον. Ἐκάστη εἶχε τὸν *δήμον*, τὴν *βουλὴν*, τοὺς *ἄρχοντας*, τοὺς *στρατηγοὺς* αὐτῆς. Αἱ πλείοτεραι ἐτέλουν ἀγῶνας κατὰ τὸ πατριον ἔθος· οἶον ἡ Κύζικος, ἡ Μαγνησία, ἡ Νίκαια, τὸ Πέργαμον, ἡ ἐν τῇ Κιλικίᾳ Ἀνάζαρβος, ἡ Σίδη, ἡ Ἐφεσος, ἡ Σμύρνη, τὰ Θυάτειρα, ἡ Ταρσός, ἡ Ἀττάλεια, αἱ Τράλλεις, ἡ Τύρος, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, καὶ πλεῖστοι ἄλλαι. Πολλαὶ μάλιστα ἀπέβησαν ἐκ διαλειμμάτων ὅλως ἀνεξάρτητοι ὑπὸ τοὺς ἰδίους στρατηγοὺς, οἵτινες ἐκλήθησαν τοῦτου ἕνεκα «τύραννοι, μονάρχαι, βασιλεῖς» οἶον Στράτων ὁ τῆς Βεροίας τύραννος ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος· Διονύσιος, Τριπόλεως τύραννος· Σύλας, τύραννος Λυσιάδος· Λυσίμαχος ἢ Λυσανίας, βασιλεὺς Χαλκίδος καὶ ἄλλοι. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν βεβαίως καὶ οἱ περὶ τὸ 300 ὑπὸ τοῦ Πολυβίου ἀναφερόμενοι δυνάσται τῆς μικρᾶς Ἀσίας, Λυσανίας, Ὀλύμπιος, Λιμναῖος. Πολλαὶ ἕτεραι τῶν πόλεων, εἰ καὶ μὴ ἐπιτυχούσαι τὴν ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν, ἠξιώθησαν ὁμῶς τοσούτων προνομίων, ὥστε ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ἐντελῶς αὐτόνομοι. Αἱ μὲν λ. χ. ὠνομάσθησαν «ἱεραὶ καὶ ἄσυλοι», ὃ ἐστὶν ἀπηλλάγησαν πάσης στρατιωτικῆς καὶ δικαστικῆς ἐπεμβάσεως τῶν δικαστικῶν ἀρχόντων· αἱ δὲ «αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεραι», ὃ ἐστὶν ἔχουσαι πλήρη ἀστικὴν αὐτονομίαν καὶ ἀπηλλαγμέναι παντὸς τακτικοῦ φόρου καὶ πάσης φρουρᾶς. Τινὲς δὲ καθ' ὅλα αὐτοδούλως ἐπολιτεύοντο, διὸ καὶ πόλεμος ἀναφέρεται μεταξὺ Λαρίσης καὶ Ἀπαμείας. Ἑτεραι πάλιν ἐπεκαλοῦντο «μητροπόλεις», δηλαδὴ ἐλάμβανον ἰδιάζοντά τινα τιμητικά ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς πρωτεῖα, ἢ «ναυαρχίδες», καθὼς ἔχουσαι ἀξιόλογα νεφρία ἢ καὶ ἰδίαν ναυτικὴν δύναμιν. Ἐπὶ παραδείγματος ἡ Τύρος ἐπελέγετο ἱερὰ καὶ ἄσυλος ἢ μητρόπολις· ἡ Ἀντιόχεια, μητρόπολις αὐτόνομος· ἡ Σελεύκεια, ἱερὰ καὶ αὐτόνομος· ἡ Λαο-

δίκεια ἢ πρὸς θάλατταν, ἱερὰ καὶ ἄσυλος ἢ ἱερὰ καὶ αὐτόνομος. Συγχρόνως πᾶσα πόλις ἐν Ἀσίᾳ τοῦλάχιστον καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῷ κράτει τῶν Σελευκιδῶν εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀστικήν χρονολογίαν, ἥτις συνυπῆρχε μετὰ τῆς κοινῆς τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίας, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ ἔτους 312 π. Χ. καὶ, τὸ ἔτι σπουδαιότερον, ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν ἴδια ἀργυρᾶ νομίσματα, φέροντα μὲν τὴν προτομὴν τοῦ Σελευκίδου ἡγεμόνος, ἀλλ' ἔχοντα νομισματικὴν βάσιν ἄλλην ἢ τὴν τοῦ σελευκιδικοῦ νομίσματος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο σύμφωνον πρὸς τὸ ἀττικόν, ἐνῷ τὰ τῶν πόλεων νομίσματα βάσιν εἶχον πιθανῶς τὴν ἐπιχώριον, τὴν ἀσιανήν, πρὸς ἣν ὅλως συνεφάνει καὶ ἡ τοῦ Πτολεμαίου νομίσματος βάσις. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ μεταξὺ πολλῶν ἐκ τῶν πόλεων τούτων οἰκειότης, ὥστε τινὲς ἐξεδήλουν καὶ ἐπισήμως τὴν ἀδελφικὴν ταύτην σχέσιν· διότι λ. χ. ἡ Ἀντιόχεια ἢ ἐπὶ Δάφνῃ, ἡ Σελεύκεια ἢ ἐν Πιερίᾳ, ἡ Λαοδίκεια ἢ ἐπὶ θαλάττῃ καὶ ἡ Ἀπάμεια ἢ πρόφῃ Πέλλα, ἐλέγοντο, κατὰ Στράβωνα μὲν «ἀδελφαὶ ἀλλήλων», κατὰ τὰ νομίσματα δὲ «ἀδελφοὶ δῆμοι.» Ἄλλαι δὲ πάλιν συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ τοῦ θετικωτέρου δεσμοῦ τῆς ὁμοσπονδίας, καὶ ἀπετέλουν «τὸ κοινὸν τῆς Βιθυνίας», «τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας», ἀναλόγως τῶν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι συνεδρίων, τοῦ Ἀχαϊκοῦ, τοῦ Αἰτωλικοῦ, τοῦ Βοιωτικοῦ. Ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ Ἑλληνισμός δὲν εἶχεν ἔτι ἐπεκταθῇ ἐπὶ τὴν ὑπαιθρον χώραν, αἱ πόλεις διεκρίνοντο ἐν πολλοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις ἀπὸ τῶν ἐκτὸς αὐτῶν ἔθνων, ἰθαγενῶν ὄντων. Οὕτω λ. χ. ἀναγινώσκωμεν ἐν τινὶ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐφέσου· «Ἐφεσίων ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων αἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ κατοικοῦσαι πόλεις καὶ τὰ ἔθνη.» Ὡσαύτως ἐν συνθήκῃ μεταξὺ Σμύρνης καὶ Μαγνησίας περὶ τὸ 245 συνομολογηθεῖσα, διαλαμβάνεται· «ἔγραψε δὲ πρὸς τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς δυνάστας καὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη.» Ὁμοίως ἐν ἐτέρᾳ συνθήκῃ μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ τοῦ Ἀντιόχου Γ'. φέρεται ὁ ἐξῆς ὅρος· «ἂν δέ τινες τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐθνῶν

πρὸς δὲ γέγραπται μὴ πολεμεῖν Ἀντίοχον, πρότεροι ἐκφέρωσι πόλεμον, ἐξέστω πολεμεῖν Ἀντιόχῳ. Τῶν δὲ ἐθνῶν καὶ πόλεων τούτων μὴ ἐχέτω τὴν κυρίαν αὐτὸς, μηδ' εἰς φιλίαν προσαγέσθω.» Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ διάκρισις αὕτη ἐξέλιπεν. Αἱ πόλεις αἵτινες ἀπετέλουν ὥς ἐι πολυαρίθμους κυκλάδας καὶ σποράδας νήσους ἐντὸς τοῦ πελάγους τῶν ἐγχωρίων τῆς Ἀνατολῆς ἐθνῶν, προσωκειώθησαν αὐτοὺς κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἰδίου ὀργανισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ, μάλιστα δὲ διὰ τῆς γλώσσης, ἥτις ἀκαταπαύστως διαδιδομένη εἰς τὰ ἔθνη ἐκείνα ἐπὶ τέλους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐξελλήνισεν αὐτά.

Τὸ ἔργον ὁμῶς τοῦτο δὲν ἀπετελέσθη διὰ μόνων τῶν πόλεων αἱ κυβερνήσεις τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας συνετέλεσαν εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον. Ἐν Αἰγύπτῳ μάλιστα οἱ Πτολεμαῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκείνῳ πολὺ πλεόντερον ἢ αἱ πόλεις, διότι ἐν τῷ κράτει αὐτῶν ὀλίγα ἐκτίσθησαν σχετικῶς νέα τοιαῦτα ἰδρύματα, ὅργανα δὲ κύρια τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς χώρας ἐγένοντο αὐτόθι ἡ διοικήσεις, ὁ στρατὸς, τὰ θρησκευτικὰ, τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα τῆς κυβερνήσεως. Εἶδομεν ὅτι ἡ διοίκησις καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἦσαν ὅλως ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον ὀργανωμέναι καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐκ μόνων σχεδὸν Ἑλλήνων συνέκειντο. Ἀπασαὶ αἱ πράξεις τῶν δημοσίων ἀρχῶν συνετάσσοντο εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐγίνοντο μὲν δεκτὰ καὶ τὰ Αἰγυπτιαστὶ γεγραμμένα συμβόλαια καὶ ἄλλα ἔγγραφα, ἀλλὰ παρουσιαζόμενα εἰς τὰς ἀρχὰς ἔπρεπε νὰ προσυπογράφωνται Ἕλληνιστί. Ὅτε δὲ βραδύτερον ἤρχισαν νὰ εἰσέρχωνται ἐγχώριοι εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν, ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ κράτους εἶχε τοσοῦτον προχωρήσει, ὥστε δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ ἐξουδετερωθῇ διὰ τῆς ἀναμίξεως ταύτης.

Τῶν ἐπιχωρίων δογμάτων δὲν ἐγένετο ἐν Αἰγύπτῳ ἀνατροπή, ἀλλὰ μᾶλλον συνοικειώσεις μετὰ τῶν ἐλληνικῶν, ἐν ᾗ ὁμῶς

ὁ Ἑλληνισμὸς ἀναφαίνεται ἐπικρατέστερος. Ἐν μέσῃ Αἰγύπτῳ ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος νέος καὶ μεγαλοπρεπέστατος ναὸς καλούμενος Σαραπεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔκτροτε ἐλατρεύθησαν ἀπὸ κοινοῦ ὅ,τε Ἑλλην θεός, ὁ Ζεὺς Ἀδης, ὁ ἡδὴ ταῦτιςθεὶς πρὸς τὸν αἰγύπτιον Σάραπιν ἢ Ὅσιριν Ἀδην, καὶ ἡ τοῦ Ὅσιρίδος τούτου ἀδελφὴ καὶ σύζυγος, ἡ αἰγυπτία θεαῖνα Ἴσις. Πολλὰ δὲ ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ σύμβολα ἐπεκράτησαν ἐν τῇ συγχωνύσει ταύτῃ τῶν δύο θρησκευμάτων. Ἐν αὐτῷ τῷ παναρχαίῳ Σαραπεῖῳ τῆς Μέμφεως δύο ἱερεῖαι ἐπετέλουν τὰ τῆς λατρείας τοῦ Σαράπιδος καὶ τῆς Ἰσίδος, ἐνῷ ἄλλοτε ἡ Αἴγυπτος ποτὲ ἱερείας δὲν εἶχεν. Ἐκτοτε πρὸς τούτοις ἀνῆκεν εἰς τὰ προσόντα ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν θεοτήτων ὁ κάλαθος, ὁ μεταβιβασθεὶς αὐτόθι ἀπὸ τῆς παρὰ τοῖς Ἑλλήσι λατρείας τῆς Δήμητρος.

Ἄλλ' ἐὰν ἐπὶ τοῦ θρησκευματος συνέβη ἐν Αἰγύπτῳ συγχώνευσις τῶν δύο δογμάτων, κατὰ τὰ λοιπὰ, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, τὸ κράτος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐξελληνίσθη. Ἐστία δὲ κυριωτάτῃ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπῆρξε τὸ Μουσεῖον. Τὸ πολυθρύλητον τοῦτο κατὰσταμα ἱδρυσεν ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος, ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἀχανῶν καὶ μεγαλοπρεπεστάτων βασιλείων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸ τέταρτον ἢ καὶ τὸ τρίτον τῆς ὅλης Ἀλεξανδρείας μέρος. Τὸ Μουσεῖον περιελάμβανε καὶ βιβλιοθήκην, ἔτι δὲ πλείστα ἄλλα ἐπιστημονικὰ παραρτήματα, διὸ τὸ ὅλον καθίδρυμα ἡδύνατο σήμερον νὰ ὀνομασθῇ πανεπιστήμιον καὶ ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν. Μέρος αὐτοῦ ἦν προσδιωρισμένον εἰς κατοικίαν καὶ συσσίτιον τῶν φιολόγων ἀνδρῶν· ἄλλαι αἰθουσαι ἐχρησίμευον εἰς διδασκαλίαν καὶ ἀκροάσεις, καὶ εἰς ἄλλας εἰργάζοντο οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν βιβλίων καὶ οἱ βιβλιοδέται. Τῆς βιβλιοθήκης τὰς πρώτας ἀρχὰς ἔθετο ὁ Πτολεμαῖος ὁ Σωτὴρ· ὑπερῆύξησε δὲ αὐτὴν ὁ Φιλάδελφος, συναγαγὼν ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ὅλων τῶν ἄλλων γνωστῶν ἐθνῶν τὰ συγγράμματα καὶ ἀπο-

ταμιεύσας αὐτόθι τὸν θησαυρὸν τῆς φιλολογίας ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐν τῷ Μουσεῖῳ τούτῳ καὶ παρ' αὐτῷ ἤκμασεν ὁ βουκολικὸς ποιητὴς Θεόκριτος, ὁ Κυρηναῖος Καλλίμαχος ὁ γράψας γραμματικὰ, ἱστορικὰ, ποιητικὰ· ὁ τὰ Ἀργοναυτικὰ γράψας Ἀπολλώνιος ὁ καὶ ἐπιστάτης διατελέσας τῆς βιβλιοθήκης· ὁ Βυζάντιος Ἀριστοφάνης, βιβλιοφύλαξ ὡσαύτως καὶ ἰδρυτὴς γινόμενος γραμματικῆς σχολῆς· ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους τούτου μαθητὴς Ἀρίσταρχος, ὁ διασημότετος τῶν Ἀλεξανδρινῶν κριτικῶν, καὶ πλείστοι ἄλλοι. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐξελληνισθεῖσαν ταύτην Αἴγυπτον ὀφείλει ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἄλλους ὀνομαστοτέρους ἄνδρας· τοὺς ἱστορικοὺς Ἀππιανὸν καὶ Ἡρωδιανόν· τὸν μέγαν γεωγράφον ἄμα καὶ ἀστρονόμον καὶ μαθηματικὸν Κλαύδιον Πτολεμαῖον· τὸν Ἀθήναιον, τὸν νεοπλατωνικὸν Πλωτῖνον, τὸν μαθηματικὸν Νέωνα, τὸν Σωσιγένην, τὸν Νόννον, τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα καὶ ἄλλους, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς. Καὶ δὲν εἰργάσθη ὑπὲρ τοῦ ἐξελληνισμοῦ μόνως τῆς Αἰγύπτου ἢ τῶν Πτολεμαίων κυβερνήσεις, ἀλλὰ δεσπόσασα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πολλῶν τῆς Αἰθιοπίας χωρῶν, ἐπὶ τοσοῦτον διέδωκε μέχρι τῆς ἀπωτάτης ἐκείνης μεσημβρίας τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ὥστε κατὰ τὴν 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα Σιλκῶ ὁ βασιλεὺς τῶν Νουβαδῶν καὶ ὅλων τῶν Αἰθιοπῶν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνέγραψε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα.

Ἐν τῷ κράτει τῶν Σελευκιδῶν ἡ κυβερνήσις ἔπραξεν ἐπὶ τούτῳ βεβαίως πολὺ ὀλιγώτερα ἢ ἐν Αἰγύπτῳ οἱ Πτολεμαῖοι. Ἦκμαζον μὲν σχολαὶ καὶ φιλογολικαὶ μελέται ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐπέκεινα τοῦ Εὐφράτου, ἤκμαζον ὁμῶς οὐχὶ ὑπὸ τῆς βασιλείας ἰδρυόμεναι, συντηρούμεναι, προστατεύμεναι, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν πόλεων, αἵτινες ἦσαν ἐν Ἀσίᾳ ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεραι καὶ ἰσχυρότεραι ἢ ἐν Αἰγύπτῳ. Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ Μουσεῖον, ἥτοι μουσῶν ἱερὸν, καὶ ἡ βιβλιοθήκη λέγεται ὅτι ἰδρύθησαν ἐπὶ Ἀντιόχου Ζ'. τοῦ Φιλοπάτορος, ἀλλ' ἐκ παραγγε-

λίας καὶ διὰ χορηγίας τοῦ ἀντιοχέως Μάρωνος. Συνέβη μὲν καὶ ἐνταῦθα κατὰ μικρὸν συγχώνευσίς τις τῶν δύο θρησκειμάτων· ἀλλ' ἡ συγχώνευσις αὕτη δὲν προήγετο διὰ τῆς συστηματικῆς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως, ὅπως ἐν Αἰγύπτῳ· ὑπῆρξε μᾶλλον φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς εἰς τὴν Ἀσίαν μεταθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκειύματος, καὶ τῆς ἐπιμιξίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐπιχωρίου. Οἱ Σελευκίδαι ἀπ' ἐναντίας τὸ καθ' ἑαυτοὺς σκοπὸν κύριον προέθεντο καὶ κατὰ τοῦτο τὴν ὁλοσχερῇ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπικράτησιν. Εἶδομεν ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁ Σέλευκος ἡγείρεν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνδριάντα χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀλλὰ καὶ εἰκὼν Τύχης κατεσκευάσθη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ἐπεκλήθη Τύχη Ἀντιοχείας, ἅτε προστάτις αὐτῆς ἀναγορευθεῖσα. Οἱ δὲ βασιλεῖς, ἀποφνηάμενοι ἑαυτοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀπόλλωνος, ἱδρυσαν ἱερὸν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν ἐν τῇ παρὰ τῇ Ἀντιοχείᾳ Δάφνῃ· μετὰ δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος συνελατρεύετο καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἀρτεμις, καὶ ἡ Ἀφροδίτη, καὶ ὁ Ζεὺς, καὶ ἡ Ἥρα, καὶ ἡ Νίκη. Οὐδὲ ἡρέσθησαν οἱ Σελευκίδαι εἰς τὴν τοιαύτην ἀπλῆν ἐν τῇ ἀνατολῇ μετάθεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκειύματος, ἀλλὰ καὶ τὴν βιαίαν ἐνίοτε ἀνατροπὴν τῶν ἐπιχωρίων δογμάτων ἐπεδίωξαν, μάλιστα τῶν Ἰουδαϊκῶν. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἀρχίσει οἰκοθεῖν νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὰς νεωτέρας τῶν Ἰσραηλιτῶν γενεάς, ὅτε περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀντίοχος Δ'. ὁ Ἐπιφανὴς ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλλῃ ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὸ ἑλληνικὸν θρησκειον καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς. Ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Μακκαβαίων περιγράφεται λεπτομερῶς ὁλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησαν οἱ Σελευκίδαι τῇ συμπράξει τῶν ἑλληνιζόντων ἐγχωρίων. Κατ' ἀρχάς ὁ Ἀντίοχος Δ'. συνέδραμεν εἰς τὴν χειροτονίαν ἀρχιερέως ἑλληνίζοντος, τοῦ Ἰάσωνος, ὅστις ἀμέσως μετέστησε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους καὶ καθίδρυσεν ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν γυμνάσιον καὶ ἐφῆ-

ῶν παλαίστρας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐξαπέστειλεν ὁ βασιλεὺς γέροντα Ἀθηναῖον, ὅστις ὑπεχρέωσε τοὺς Ἰουδαίους ὅπως νὰ ἐγκαταλίπωσι τοὺς πατρίους νόμους, προσονομάσας τὸν μὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸν, Διὸς Ὀλυμπίου, τὸν δὲ ἐν Γαριζεῖν, Διὸς Ξενίου.

Ἐντεῦθεν ἐξεῖργάγη μὲν ἀγὼν ἐθνικὸς τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῶν Σελευκιδῶν ὑπὸ τοὺς Μακκαβαίους, καθ' ὃν μετὰ πικρίας τῆς τύχης τροπᾶς οἱ Μακκαβαῖοι κατέστησαν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι κύριοι οὐ μόνον τῆς Παλαιστίνης ἀλλὰ καὶ τῆς Φοινίκης· ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες οὗτοι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κράτους, ὅσῳ μᾶλλον ἐνισχύοντο, τοσούτῳ μᾶλλον ἐξελληνίζοντο, διότι, ἵνα ἐπιτυχῶς καταπολεμήσωσι τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον, ἠναγκάζοντο νὰ δανειζόμενοι τὸν στρατιωτικὸν αὐτοῦ διοργανισμόν, τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν, τὰς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις, τὸ νομισματικὸν σύστημα· ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀπέβαλον μὲν ἐπὶ τέλους ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν, συναπέβαλον ὅμως ἐν ταῦτῳ καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν. Μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας Ἡρώδης ἐκτίσεν εἰς Ἱερουσαλὴμ παλαίστρας, θέατρον καὶ ἀμφιθέατρον, κατὰ πᾶσαν δὲ τετραετηρίδα ἐτέλει μεγάλους ἀγῶνας καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ περιεβλήθη ἐντελῶς ἐλληνικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ περιεργότατον πάντων εἶναι, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ καταλύσαντες ἐν τῷ μεταξὺ τὸ τῶν Σελευκιδῶν κράτος, συνέπραξαν ὡσαύτως εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι εἰς μὲν τὸ ἔθνος τῶν Ἰουδαίων ἐπέτρεψαν κατ' ἀρχὰς ἀνεξαρτησίαν τινὰ, περιέστειλαν ὅμως αὐτὸ εἰς τὰ ἀρχαῖα σύνορα, ἀφαιρέσαντες ἀπὸ αὐτοῦ ὅλας τὰς ἐλληνίδας πόλεις, ὥσας εἶχε καθυποτάξει ἐπὶ τῆς προσφάτου ἀκμῆς. Καὶ ἡ μὲν κολοβωθεῖσα οὕτω Ἰουδαία ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον διοικουμένη ὑπὸ ἰδίων βασιλέων, ἀλλὰ βασιλέων, ὡς εἵπομεν, ἐλληνιζόντων, αἱ δὲ ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ αὐτῆς πόλεις ἀνέλαβον τὴν ἀρχαίαν ἐλ-

ληνικὴν αὐτονομίαν· ἡ Γάζα, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ῥαφία, ὁ Στράτωνος πύργος, ἡ Ἀζωτος, ἡ Ἰάμνεια, ἡ Ἰόπη, ἡ Ἀρέθουσα, ἡ Μάρισσα, ἡ Ἀσκάλων. Ὀλίγαι τινὲς ἐγένοντο βραδύτερον ἀποικίαι Ῥωμαϊκαί, ἀλλ' αἱ πλείσται διωκοῦντο ὡς πάλαι ὑπὸ τοῦ δήμου αὐτῶν, τῆς βουλῆς, τῶν ἀρχόντων, τῶν στρατηγῶν. Πλὴν τούτου δὲ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου βασιλεύσας τῆς Ἰουδαίας Ἡρώδης, οὐ μόνον ἐν τῷ ἰδίῳ κράτει καθ' ὅλοκληρίαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ὑπέκυψεν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑλληνίδας πόλεις ἐκόσμησε διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ καταστημάτων, οἷον γυμνασίων, ἀγώνων, θεάτρων, στοῶν, τειχῶν, ὑδραγωγείων καὶ τῶν τοιούτων. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἡρώδου ἐμιμήθησαν τὸ πολίτευμα αὐτοῦ μέχρις οὗ, ἐν ἔτει 44 π. Χ., ἡ Ἰουδαία μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν, ὁ δὲ θρίαμβος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Συρίᾳ ἐξησφαλίσθη τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐπαναστάντων τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς Ῥώμης, ἐν τε τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἔπαθον οὗτοι ἤτταν φοβερὰν καὶ διεσπάρησαν τῇδε κάκεισε τῆς οἰκουμένης. Ὅπου σον ἀπὸ τῆς 1 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον ἐξελληνισθῇ μαρτυροῦσιν ὁ Ἰώσηπος Φλάβιος καὶ ὁ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, οἵτινες οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔγραψαν, ἀλλὰ καὶ ὅλως Ἑλληνισμοῦ ἐνεφορήθησαν. Εἶναι δὲ ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τοῦτον τῆς Συρίας ὀφείλει τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὸν Νικόλαον Δαμασκηνόν, τὸν Λουκιανόν, τὸν Λιβάνιον, τὸν Λογγίνον, τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυστόστομον, τοὺς Γαζαίους Προκόπιον, Αἰνεῖαν, Ἰωάννην, τὸν μηχανικὸν Καλλίνικον, τὸν μαθηματικὸν Νικόλαον, τὸν ἀστρονόμον Ποσειδώνιον;

Τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἱ δυνάσται, οἱ προκύψαντες εἰς μέσον μετὰ τὸν κατακερματισμὸν τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ὅπως οἱ Πτολεμαῖοι τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ Σελευκίδαι τῆς Συρίας, ἀλλὰ ἅπαντες, παρεκτὸς ἐνός,

ἰθαγενεῖς καὶ οἰκοθεν ἄλλότριοι πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ἐν τούτοις ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἐνισχύσεως αὐτοῦ πολλὰ καὶ θαυμάσια. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ζιποίου, βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας, οἱ Προυσίαι, οἱ Νικομήδεις, τοσοῦτον πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνωκείωθησαν, ὥστε βραδύτερον παντάπασιν ἑλσμονήθη ἡ βάρβαρος αὐτῶν καταγωγὴ καὶ οἱ χρονογράφοι ἔλεγον αὐτοὺς ὄντας «ἐκ τοῦ γένους τῶν Μακεδόνων.» Ὡσαύτως οἱ τοῦ Πόντου δυνάσται, καίπερ ἔλκοντες τὸ γένος ἀπὸ Κύρου, μετεφύτευσαν ἀθρόαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ δίδιταν εἰς τὸ κράτος αὐτῶν. Ἐν τῇ Ἀμασειᾷ τοῦ Πόντου ἐγεννήθη ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων. Τὰ δὲ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὑποδεικνύουσιν ἡμῖν ὁπόση ἐπιμιξία ἐγένετο αὐτῇ Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν, καὶ ὁπόσον ἐν τῷ κράματι τούτῳ ἐπεκράτει ὁ Ἑλληνισμός. Ἀγνωστον τίς ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Στράβωνος· ἀλλὰ ἡ μήτηρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἦτο θυγάτηρ μὲν τοῦ Ἑλληνος Λαγέτα, σύζυγος δὲ ἐγγχωρίου ἀνδρός, τοῦ ὁποίου τὸν ἀδελφὸν μόνον Μιαφέρνην ἀναφέρει ὁ Στράβων· ὅθεν ἐκ μητρὸς ὁ μὲν πρόπαππος τοῦ Στράβωνος ἦτο Ἕλληνας, ὁ δὲ πάππος βεβαίως ἰθαγενὴς, ἡ καθὼς ἔλεγον τότε βάρβαρος. Περὶ τοῦ κατὰ τὰ μέγα τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐγγχωρίου βασιλείως τῆς Καππαδοκίας Ἀριάρθου Ε΄. λέγει ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὅτι «ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησι πάλαι ἀγνωστομένη Καππαδοκία, τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτὴριον ὑπῆρχεν.» Ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς αὐτῆς δὲν ἔπαυσε προαγόμενος ἐπὶ Ῥωμαίων· διότι τὰ προαναφερθέντα Μάζακα, τὰ ὁποῖα προσεπεκαλοῦντο καὶ Εὐσέβεια ἡ πρὸς τῷ Ἀργαίῳ, ἐγένοντο πόλις μεγάλη διὰ Τιβερίου, ἥτις ὀνομασθεῖσα ἔκτοτε Καισάρεια περιελάμβανε 400,000 κατοίκων, ἤκμασε δὲ ἰδίως ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ὅτε ὁ στρατηγὸς αὐτῆς Δημοσθένης ἔπραξε πολλὰ καὶ μεγάλα εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους. Ἀλλὰ καὶ ἕτερος στρατηγὸς τῆς Καππαδοκίας, ὁ Κάλλιστος, ἐφημίσθη ἐν τοῖς πολέμοις αὐτοῖς. Καὶ ἔπειτα μὴ-

πως δὲν ἦσαν Καππαδόκαι ὁ περιηγητὴς Πausανίας, καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, καὶ ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους τῆς χώρας ταύτης Ἑλλήνας; Τῆς Γαλατίας οἷτε ἡγεμόνες καὶ οἱ ἐπιφανέστατοι ἄνδρες ἡσπασθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, παιδείαν καὶ γλῶσσαν. Περιττὸν δὲ εἶναι νὰ ὑπομνήσωμεν τὸν ἕνα καὶ μόνον ἐκ καταγωγῆς Ἑλληνα δυνάστην, τὸν θησαυροφύλακα τοῦ Λυσιμάχου Φιλέταιρον, ὅστις ἐγένετο ἰδρυτὴς τοῦ Περγαμηνοῦ ἐκσίνου κράτους ὅπερ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Εὐμένεις καὶ Ἀτταλοι ἀνέδειξαν νέαν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ ἐλέγετο. Αἱ λοιπαὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας χῶραι, διατελοῦσαι ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τοὺς Λαγίδας, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, ἐκαλύφθησαν ὡσαύτως ὑπὸ οὐκ ὀλίγων ἑλληνίδων πόλεων καὶ ὑπέκυψαν ποῦ μὲν πλείοτερον ποῦ δὲ ὀλιγώτερον εἰς τὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπίδοσιν.

Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη μέχρι τινὸς εἰς τὰς ἑπτ. ἀνατολικωτέρας χώρας τῆς Ἀσίας. Πολλοὶ Ἑλληνες τεχνίται λέγονται διατελέσαντες ἐν Ἀρμενίᾳ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς χώρας ταύτης, οἷον ὁ ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ καλλιτεχνικῇ ἱκανότητι ὀνομαστός Καλλίμαχος· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀρμενίας, ἑλληνικῶς ἐξεπαιδεύοντο· εἰς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀρταουάσδης, βεβαιοῦται ὅτι τραγωδίας ἐποίει καὶ λόγους ἔγραψε καὶ ἱστορίας. Ὡσαύτως οἱ τῶν Πάρθων βασιλεῖς, οἱ ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Ἀρσακίδαι καλούμενοι, δὲν ἔμειναν παντελῶς ἀναίσθητοι εἰς τὰς χάριτας τοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ἐφημίζετο τὸ πάλαι ὅτι Περσῶν καὶ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες, χωρῶν ὅλων ὑπαγομένων εἰς τὸ Παρθικὸν κράτος, τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ᾗδον. Ἐνθ' δὲ ταῦτα συνέβαινον εἰς τὰς ἀνατολικωτάτας ἐκεῖνας χώρας, πρὸς μεσημβρίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἀραβικῆς ἐρήμου, ἡ ἀρχαιοτάτη Παλμύρα, ἐξἑλληνισθεῖσα ἐπὶ τῶν Σελευκιδῶν, ἐκοσμήθη ὑπὸ

ἀρχιτεκτόνων Ἑλλήνων διὰ νῶν πολυτελῶν καὶ ἄλλων λαμπρῶν οἰκοδομημάτων ἐν τῇ 3 δὲ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι ἡ μοναρχήσασα αὐτῆς Ζηνοβία οὐ μόνον ἑλληνικὸν ἔμα καὶ ἀσιανὸν ἔφερεν ἱματισμὸν, οὐ μόνον πρὸς ταῖς ἀσιαναῖς γλώσσαις ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ κυριώτατον σύμβουλον καὶ ὑπουργὸν ἀνέδειξε τὸν Λογγίνον, τοῦ ὁποίου ὁ ὄντως σωκρατικὸς θάνατος ἐμαρτύρησεν ὅποσον ὁ μεταφυτευθεὶς εἰς τὰς ἀπωτάτας εἰκείνας χώρας ἑλληνικὸς κόσμος διετήρησεν ἐνίοτε ἀκμαῖον τὸ φρόνημα αὐτοῦ.

καὶ ἡ μὲν Παλμύρα κατεστράφη ἐν τῇ ἑκατονταετηρίδι ταύτῃ· περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐμαράνθη ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν, ὅστις μὲν δόλως παρεξέβησεν αὐτῇ μέχρι τῶν σπλάγχχνων τῶν λαῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μόνον ἐπιπολέσας, εὐχερῶς ἐναυάγησεν ἐν τῷ τῶν μεταβολῶν ὅσας ἐπῆνεγκεν ἡ τότε ἰδρυθεῖσα δευτέρα περσικὴ μοναρχία, ἡ πολεμιοπάτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναδειχθεῖσα. Ἀλλὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Συρίᾳ οὗτος ἰσχυρὸς πολὺ πλειότερον καὶ ἤκμασε μέχρι τῆς 7. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐὰν τὰ τοπικὰ ἰδιώματα διεσώζοντο ἔτι ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ, ἐπικρατοῦσα γλώσσα ἦτο ἡ ἑλληνικὴ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ Ἀθηνᾶσιοι, οἱ Κύριοι, οἱ Χρυσόστομοι, οἱ Θεόφιλοι, οἱ Ἀρβίοι, οἱ Βύτυχεῖς καὶ οἱ ἄπτεροι ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ ἱεροκλήρυκες, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀγορεύοντες πρὸς τοὺς ἔχλους, ἐπειθον αὐτοὺς καὶ συνεκίνουν καὶ παρέσυρον· πᾶσα δὲ ἡ φιλολογία καὶ ἡ διοίκησις καὶ πᾶσαι ἐνὶ λόγῳ αἱ ζωτικώτεραι τῆς κοινωνίας σχέσεις διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης διεζήγοντο. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐπεκράτησεν αὕτη ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἥτις ἐγένετο χώρα καθ' ὅλοκληρίαν ἑλληνικὴ μέχρις αὐτῆς τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος. Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς ὁλοσχεροῦς ἀναμορφώσεως ἣν ὑπέστη ἀπὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, θέλομεν ἐκθέσει ὥς ἐπὶ παραδείγματος πῶς εἶχον τότε

τινὲς τῶν δευτερευουσῶν καὶ τριτευουσῶν αὐτῆς πόλεων. Ἡ ἐν τῇ Κιλικίᾳ Ταρσὸς ἦτο πόλις ἀρχαιοτάτη καὶ ἥκιστα ἐλληνικὴ πρὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ δὲ Στράβων, ὁ ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι π. Χ. ἀκμάσας, ἐκθειάζει τὴν αὐτόθι γενομένην σπουδὴν πρὸς τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἐγκύκλιον ἅπασαν παιδείαν, βεβαιῶν ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερέβαλον κατὰ τοῦτο καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴτινα ἄλλον τόπον δυνατὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λογίων γεγόνασιν. Ἀναφέρει δὲ ἄνδρας ἐπιφανεῖς ἐν αὐτῇ γεννηθέντας, τοὺς στωϊκοὺς Ἀντίπατρον καὶ Ἀρχέδημον καὶ Νέστορα· ἔτι δὲ Ἀθηνοδώρους δύο, ὧν ὁ ἕτερος ἰσχυσεν αὐτόθι ὑπερβαλλόντως ἐπὶ Ἀντωνίου καὶ Καίσαρος, εἰς πολλὰ ἀστεῖα δούς ἀφορμὴν, καθάπερ ἀκριβολογῶν ἱστορεῖ ὁ γεωγράφος. Οὗτοι μὲν στωϊκοὶ ἄνδρες, ἐξακολουθεῖ ἀκαδημαϊκὸς δὲ Νέστωρ ὁ καθ' ἡμᾶς, ὅστις καθηγητῆς γενόμενος Μαρκέλλου, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καίσαρος, προέστη ὡς αὐτῶς τῆς πολιτείας διαδεχόμενος τὸν Ἀθηνόδωρον. Μνημονεύει δὲ καὶ ἄλλων φιλοσόφων, τοῦ Πλουτιάδου, τοῦ Διογένους· καὶ γραμματικῶν, ὧν καὶ συγγράμματά εἰσι, τοῦ Ἀρτεμιδώρου καὶ τοῦ Διοδώρου· ἔτι δὲ ποιητοῦ τραγωδίας ἀρίστου, τοῦ Διονυσίου· ἀλλὰ μάλιστα, ἐπιφέρει, ἡ Ῥώμη δύναται διδάσκειν τὸ πλῆθος τῶν ἐκ τῆςδε τῆς πόλεως φιλολόγων, διότι μεστὴ εἶναι Ταρσέων καὶ Ἀλεξανδρέων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἐν Ταρσῷ γεννηθεὶς καὶ παιδευθεὶς τὸ πρῶτον Παῦλος ἀπέβη ὁ εὐγλωττότερος καὶ περὶ τὴν ἐλληνικὴν σοφίαν καὶ ποιήσιν ἐμπειρότερος τῶν ἀποστόλων. Ἡ δὲ Λαοδικεῖα ἡ ἐν Φρυγίᾳ, διαλαμβάνει ἀλλαχοῦ, μικρὰ πρότερον οὔσα, αὐξήσιν ἔλαβεν ἐφ' ἡμῶν καὶ τῶν ἡμετέρων πατέρων, ἰδίως διὰ τινων πολιτῶν, οἵτινες εὐτυχήσαντες μεγάλην ἐποίησαν αὐτήν. Καὶ πρῶτον ὁ Ἰέρων, ὅστις, ἀφοῦ ζῶν ἐκόσμησε τὴν πόλιν διὰ πολλῶν ἀναθημάτων, κατέλιπεν εἰς αὐτὴν ἀποθανὼν 2,000 τάλαντων κληρονομίαν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία ἤθελε σήμερον συμ-

ποσοῦται εἰς 50,000,000 περίπου δραχμῶν. Ὑστερον δὲ Ζήνων ὁ ῥήτωρ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πολέμων, ὅστις καὶ βασιλείας ἡξιώθη διὰ τὰς ἀνδραγαθίας ὑπ' Ἀντωνίου μὲν πρότερον, ὑπὸ Καίσαρος δὲ τοῦ Σεβαστοῦ μετὰ ταῦτα. Πάλιν δὲ τὴν ἐν Καρίᾳ Στρατονίκειαν καλεῖ κατοικίαν Μακεδόνων, καὶ προστίθῃσιν, ὅτι ἐχοσμήθη κατασκευαῖς πολυτελέσιν ὑπὸ τῶν βασιλέων, καὶ ὅτι ἀνέδειξε, κατὰ τοὺς πατέρας ἡμῶν, ἄνδρα ἀξιόλογον τὸν ῥήτορα Μένιππον, Κατόκαν ἐπικαλούμενον, ὃν μάλιστα ἐπαινεῖ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ῥητόρων ὁ Κικέρων, συγκρίνων πρὸς τὸν Ξενοκλῆν καὶ τοὺς κατ' ἐκείνον ἀκμάσαντας. Ὡσαύτως τὰ ἐν Καρίᾳ Μύλασα, κόμη ὑπάρξασα ἄλλοτε, ἦτο νῦν κεκοσμημένη παγκάλως διὰ στοῶν καὶ ναῶν. «Ἀξιολόγους ὄντας ἄνδρας καθ' ἡμᾶς τὰ Μύλασα, ῥητοράς τε ἅμα καὶ δημιουργοὺς τῆς πόλεως, Εὐθύδημόν τε καὶ Ὑβρέαν.» Καὶ ὁ μὲν Εὐθύδημος, παραλαβὼν ἐκ προγόνων περιουσίαν καὶ δόξαν μεγάλην καὶ προσθεὶς εἰς ταῦτα τὴν δεινότητα, οὐκ ἐν τῇ πατρίδι μόνον μέγας ἦν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῆς πρώτης ἡξιοῦτο τιμῆς. Εἰς δὲ τὸν Ὑβρέαν ὁ πατήρ δὲν κατέλιπεν εἰμὴ ἡμίονον ξυλοφοροῦντα καὶ ἡμιονηγόν· ἀλλ' ἐκ τῶν μικρῶν καὶ ταπεινῶν τούτων ὀρμώμενος ὁ νέος ἐπαιδεύθη προσηκόντως, καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς πατρίδος ἀναμιχθεὶς, ταχέϊαν ἔλαβε τὴν αὔξησιν καὶ ἐθαυμάσθη ἔτι μὲν Εὐθυδήμου ζῶντος, ἀλλὰ τελευτήσαντος μάλιστα κύριος γενόμενος τῆς πόλεως. Ἐπεινοῦσι δὲ τοῦτο τοῦ Ὑβρέου, ὅπερ, δημηγορῶν ἐπὶ τῆς τελευτῆς ἐκείνου, εἶπεν· Εὐθύδημε, κακὸν εἶ τῆς πόλεως ἀναγκαῖον, οὔτε γὰρ μετὰ σοῦ δυνάμεθα ζῆν οὔτε ἄνευ σοῦ. Ἐκ Λαμψάκου κατήγοντο Χάρων τε ὁ συγγραφεὺς, καὶ Ἀδείμαντος καὶ Ἀναξιμένης ὁ ῥήτωρ, καὶ Μητρόδωρος ὁ τοῦ Ἐπικούρου ἐταῖρος· ἐκ ταύτης δὲ τῆς πόλεως ἀπήγαγεν Ἀγρίππας τὸν πεπωκότα λέοντα, Λυσίππου ἔργον. Εἰς Σκῆψιν τῆς Τρωάδος ἐγεννήθη ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ὁ Δημήτριος ἐκεῖνος, ὅστις ἔγραψε τὸν Τρωϊκὸν διάκосμον τὸν πολλάκις

ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευθέντα· καὶ μετὰ τοῦτον Μητρόδωρος, ὅστις τραπεὺς ἐκ φιλοσόφου ἐπὶ τὸν πολιτικὸν βίον καὶ ἐκ πένητος γενόμενος διὰ γάμου λαμπροῦ πλούσιος, ἴσχυσε παρὰ Μιθριδάτῃ τῷ Εὐπάτορι. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκη, ἣν ὁ μὲν μέγας φιλόσοφος παρέδωκε τῷ Θεοφράστῳ, ὁ δὲ Θεοφράστος τῷ Σκηψίῳ Νηλεῖ. Τούτου οἱ ἀπόγονοι ἐπώλησαν ἀντὶ πολλῶν ἀργυρίων τάτε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία εἰς Ἀπελλικῶντα τὸν Τήιον, ὅστις μετέφερε τὸν θησαυρὸν εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσεν αὐτόν· διότι ὁ Σύλλας γενόμενος κύριος τῆς πόλεως ταύτης, ἀπήγαγε τὴν βιβλιοθήκην εἰς Ῥώμην.

Ἐὰν δὲ τοιοῦτος καὶ τοσοῦτος ἐγένετο ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν οὕτῳ μετρίαις πόλεσιν, εὐχερῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὁποῖός τις ἀπέβη ἐντὸς τῶν πολλῶν ἄλλων καὶ μειζόνων ἐστιῶν αὐτοῦ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην ὀφείλει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, τὸν Ἀρρίανον, τὸν Δίωνα τὸν Κάσσιον, τὸν περιώνυμον Γαληνόν, τὸν οὐδὲν ἥττον ὀνομαστὸν Ἐπίκτητον, τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, τὸν Στράβωνα, τὸν Παυσανίαν, τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, τὰς ἑπτὰ ἐκκλησίας, τὰς ὁποίας περιέγραψε καὶ ἀπηθανάτισεν ἡ Ἀποκάλυψις, τοὺς λαμπροτάτους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, Βασίλειον καὶ Γρηγόριον, τοὺς δαιμονίους ἀρχιτέκτονας τοῦ μεγάλου τῆς τοῦ θεοῦ Σοφίας ναοῦ, τὸν τε Τραλλιανὸν Ἀνθέμιον, τὸν τε Μιλήσιον Ἰσίδωρον, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν ἅπαντα σχεδὸν τὸν πολιτικόν, στρατιωτικόν καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ βίον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς 13 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἑλληνικὴ κατέστη ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χερσόνησος, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ ξενικὰ φύλα ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἐγκαθίσταντο ἐν αὐτῇ, ὅταν ἤρχιζον προϊόντος τοῦ χρόνου ν' ἀποβάλλωσι τὸν ἴδιον χαρακτῆρα καὶ νὰ συγχωνεύωνται μετὰ τῶν ἐγχωρίων, δὲν προσελάμβανον

τὴν τῶν ἰθαγενῶν ἰδιότητα, ἀλλὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως οἱ ἀπὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καταλαβόντες μεγάλην αὐτόθι χώραν Γαλάται, ἐπὶ Στράβωνος ἤδη ἐκαλοῦντο Ἑλληνογαλάται ἢ Γαλλογραικοί, ἡ δὲ χώρα αὐτῶν Γαλατία ἢ Ἑλληνίς ἢ Γαλλογραικία. Βραδύτερον δὲ πάλιν οἱ ἀπὸ τῆς 3 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐνδρυθέντες ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ Γότθοι προσεπωνομάσθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου, κατὰ Θεοφάνην, Γοτθογραικοί.

Τοιοιουτρόπως ἐξελληνίσθησαν ἢ τε δυτικωτέρα Ἀσία καὶ ἡ Αἴγυπτος. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν διετήρησε κατὰ πάντα τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα. Ἐν πρώτοις ἐτροπολόγησεν οὐκ ὀλίγως τὸν πολιτικὸν βίον. Ἐπειδὴ ἔπραξε διὰ καὶ μετὰ τῶν Μακεδόνων, οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμοναρχοῦντο, ἀναγκαίως τὸ πολίτευμα ἀπέβη μοναρχικόν. Αἱ μὲν πόλεις, κτισθεῖσαι ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἐποίκων προσελθόντων ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς, διωργανώθησαν κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους· καὶ τινες μάλιστα, διασώζουσαι τὰς ἀρχαίας ἔξεις καὶ παραδόσεις, ἐπεζήτουν καὶ ἐπετύγχανον πολλάκις, ὥς εἶδομεν, αὐτονομίαν τινὰ καὶ ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν Αἰγύπτῳ τε, καὶ ἐν Συρίᾳ, καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πολίτευμα, ἦτο τὸ βασιλικόν. Οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου διωργάνωσαν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας, φυσικῶς τῷ λόγῳ κατὰ τὸν μακεδονικὸν τρόπον· οἷτε Πτολεμαῖοι, καὶ οἱ Σελευκίδαι, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας, τοῦ Περγάμου, τῆς Καππαδοκίας, τοῦ Πόντου.

Σπουδαίαν ὡσαύτως ἀλλοίωσιν ὑπέστη ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ πνευματικὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ βίος. Ὁ προηγούμενος ἑλληνικὸς κόσμος περιεσταλμένος ἐν χώρᾳ μικρᾷ καὶ ἐν αὐτῇ σφόδρα μὲν μεμερισμένος ὢν, μὴ ἔχων δὲ ὥς ἐκ τούτου μεγάλα πρακτικὰ συμφέροντα νὰ θεραπεύσῃ, μετρίως ἐνδιέτριψε περὶ τὰς θεικὰς ἐπιστήμας, ἐπέδωκε δὲ θαυμασίως εἰς τὰς ἰδίως λε-

γομένας ἐλευθερίους τέχνας, ἥτοι εἰς τὴν πνευματικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν, ἥτις παράγεται καὶ προάγεται ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ὑπαρχούσης τέρψεως καὶ ἐπαγωγῆς. Ὁ δὲ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς, εὗρεθεις ἐν μέσῳ χωρῶν εὐρυτάτων καὶ ἀγνώστων, καὶ συνεχομένων μετ' ἄλλων ἔτι εὐρυτέρων καὶ ἀγνωστοτέρων, ὀφείλων πρῶτον νὰ γνωρίσῃ ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας, ὀφείλων δεύτερον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλας νέας τοῦ πραγματικοῦ βίου χρείας, ἔχων ἐνὶ λόγῳ νὰ ἰδρυθῇ, νὰ συντηρηθῇ, νὰ προαχθῇ καὶ νὰ κυβερνήσῃ ἐν περιστάσεσιν ὅλως ἀλλοτρίαις τῆς προτέρας τύχης, ἐδέχσε νὰ τρέψῃ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δραστηριότητα πρὸς τὰς πρακτικὰς λεγομένας ἐπιστήμας καὶ τέχνας, δι' ὧν κυρίως ἡδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ εἰς τὴν κατῆλθεν. Ὅθεν νέα ἀριστουργήματα ποιήσεως καὶ ἱστορίας δὲν παρήχθησαν ἤδη, κυρίως δὲ τὰ παλαιὰ συνελέγησαν, ἐξηκριβώθησαν, ἡρμηνεύθησαν καὶ ἐπιστημονικῶς κατετάχθησαν. Βεβαίως ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικτήτου, τὸ ὕψος τοῦ Λογγίνου, ἡ εὐφυΐα τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Ἀπελλοῦ, τοῦ Πρωτογένους, τοῦ Ἀνθεμίου, τοῦ Ἰσιδώρου, ἡ ῥητορικὴ δύναμις τῶν Χρυσόστομων, τῶν Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ ἔθνους τούτου πνεῦμα οὐδὲ περὶ ταῦτα πάντα ἔπαθε στείρωσίν τινα ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ πατρίδι, ἀλλὰ ἕτερος ὑπῆρξεν ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ αὐτοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τότε ὁ Ἐρατοσθένης ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς συστηματικῆς γεωγραφίας, καὶ ὁ Στράβων ἔγραψε τὸ κάλλιστον αὐτοῦ ἔργον, καὶ ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος ὑπήγαγε τὴν γεωγραφίαν ταύτην εἰς ἀκριβὲς γεωγραφικὸν σύστημα. Τότε διέλαμψεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ μαθηματικὸς Εὐκλείδης, τοῦ ὁποῦ τοῦ στοιχεῖα χρησιμεύουσιν ἄχρι τοῦδε, ἐν Ἀγγλίᾳ μάλιστα, ὡς βάσις περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωμετρίας, καὶ τοῦ ὁποῦ μαθητὴς ἐγένετο ὁ οὐδὲν ἥττον περιώνυμος Συρακούσιος Ἀρχιμήδης· τότε ἤκμασεν ὁ Ἡρων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ κράτιστος γενόμενος περὶ τὴν θεωρίαν τῆς μηχανικῆς, ὁ Διόφαντος, ὁ Θέων, πλείστοι

ἄλλοι μαθηματικοὶ οὐ μόνον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ῥόδῳ καὶ ἐν Περγᾷ. Τότε ὁ ἐκ Νικαίας τῆς Βιθυνίας Ἴππαρχος ἐγένετο πατὴρ τῆς ἀστρονομίας καὶ ὁ μέγιστος βεβαίως ἀπάσης τῆς ἀρχαιότητος ἀστρονόμος· ὁ δὲ πρόδρομος τοῦ Γαλιλαίου, ὁ Σάμιος Ἀρίσταρχος, ἠξίωσε πρῶτος, ὅτι ὁ ἥλιος διατελεῖ ἀκίνητος, ὅπως οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες, ἡ δὲ γῆ κινεῖται μὲν περὶ αὐτὸν, στρέφεται δὲ συγχρόνως περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα. Τότε ὁ Σωσιγένης διώρθωσε τὸ ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν τοῖς ἀνατολικοῖς ἰουλιανὸν ἔτος· τότε ἀνεδείχθη ὁ μετὰ τὸν Ἱπποκράτην ἀριστος τῆς ἀρχαιότητος ἱατρός, ὁ ἐκ Περγᾶμου Γαληνός· τότε ὁ ἐπίσημος βοτανικὸς Διοσκουρίδης ὁ ἐκ Κιλικίας. Καὶ βραδύτερον ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος ἐπενόησε τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο πῦρ, δι' οὗ ὁ νέος οὗτος τῆς ἀνατολῆς κόσμος ἠδυνήθη ν' ἀνθῇ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας πολλὰς εἰς τοὺς πανταχόθεν ἐφορήσαντας κατ' αὐτοῦ πολεμίους, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τοὺς μωαμεθανούς.

Τὴν αὐτὴν πρακτικὴν τέσιν ἔχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ τε δημόσια ἔργα καὶ αἱ παντοσιδεῖς τέχναι. Ἐνῷ ἐν τῷ προτέρῳ ἑλληνικῷ βίῳ ἔφερον καλλιτεχνικὸν μᾶλλον ἢ κοινωφελῆ χαρακτῆρα, ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἑλληνισμῷ φέρουσι τὰν ἀπαλιν χαρακτῆρα κοινωφελῆ μᾶλλον ἢ καλλιτεχνικόν. Ἐπὶ τῆς νήσου Φάρου, ἣτις προέκειτο τοῦ κυρίου τῆς Ἀλεξανδρείας λιμένος, κατεσκευάσθη ὁ πρῶτος γνωστὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου φανοφόρος πύργος. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐπεκλήθη ἀπὸ τῆς νήσου, πύργος τῆς Φάρου, ἢ καὶ ἀπλῶς Φάρος, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἅπαντες οἱ τοιοῦτοι πύργοι εἰς πολλὰς τῶν νεωτέρων γλωσσῶν φάροι ὀνομάζονται. Ἀπετελέσθη δὲ διὰ δαπάνης ἀδράς ἐντὸς ἐνιαυτῶν 12 ὑπὸ τοῦ περιφήμου Κνιδίου τεχνίτου Σωστράτου, τοῦ ὁποίου ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα δι' ἐπιγραφῆς οὕτως ἐχούσης «Σώστρατος Κνίδιος Δεξιφάνους θεοῖς σωτῆρσιν ὑπὲρ πῶν πλωϊζομένων.» Ὁ πύργος οὗτος, ὁ θαυμάσιος διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος καὶ βραδύτερον κατα-

παχθεὶς μετὰ τῶν ἑπτὰ τοῦ κόσμου θαυμάτων, ἦτο ὥκοδομημένος ἐκ λίθου λευκοῦ ἐπὶ βράχου ἀποτόμου, καὶ πολύροφος ὢν, εἶχεν ὕψος 300 πήχεων, ὡς βεβαιούται· ὁ δὲ ἐν τῇ κορυφῇ αὐτοῦ ἀναπτόμενος φανὸς ἦτο, ἐὰν, πιστεῦσωμεν τὰ λεγόμενα, ὁρατὸς εἰς ἀπόστασιν $7\frac{1}{2}$ γερμανικῶν μιλίων. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι ἐφιλοτιμήθησαν νὰ διευκολύνωσι τὸν εἰς τὸν λιμένα εἰσπλουν, ἐνῶ οἱ προηγούμενοι ἰθαγενεῖς τῆς Αἰγύπτου βασιλεῖς εἶχον ἐπιστήσσει ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ φυλακὴν ἐπιτετραμμένην ν' ἀπείργῃ τοὺς προσιόντας. Ἀλλὰ τοιαῦτα ἔργα δὲν ἔγιναν, οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσιν ἐν Ἑλλάδι διὰ πολλοὺς λόγους. Κατὰ τὸ ἐνταῦθα ἐπικρατοῦν πνεῦμα, τὰ περισσεύματα τῶν ἐτησίων προσόδων, ὅσας ἐκ ὑπάρχον περισσεύματα, ἐδαπανῶντο εἰς κατασκευὴν ναῶν, προπυλαίων, ἀγαλμάτων καὶ τῶν τοιούτων. Πολλάκις δὲ καὶ τὰ ὅλως τοπικὰ καὶ εὐτελῆ τῶν πόλεων συμφέροντα ἀντεστρατεύοντο εἰς τὴν διεξαγωγὴν κοινωφελῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐπικρατήσαντος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ μεταλλευτὴς Κράτης, ἀνὴρ χαλκιδεὺς, ἤρξατο, ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, τῆς ἀνακαθάρσεως τῶν ἐμφραγμάτων τῆς Κωπαΐδος λίμνης, ὅπερ οὐδέποτε πρότερον ἐγένετο· ἅμα ὅμως ἐπὶ Κασσάνδρου ἀνέκυψαν αὐθις αἱ Θῆβαι, τὸ ἔργον ἔπαυσε, διότι εἰς τὰς Θήβας δὲν συνέφερεν ἡ ἐκροὴ ἐκείνη τῶν ὑδάτων, ἥτις ἦτο μὲν κοινωφελεστάτη, ἡδύνατο ὅμως νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀντιζήλου πόλεως Ὀρχομενοῦ. Ἐπὶ πᾶσιν αἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἰδρυθεῖσαι ἑλληνικαὶ βασιλεῖαι, ἔχουσαι πόρους θαυμάσιους ἐκδύναντο νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ χρησίμων καὶ ἀπλῶς καλλιτεχνικῶν ἔργων· ἐνῶ οἱ πόροι τῶν ἐνταῦθα πόλεων ἦσαν σχετικῶς σφόδρὰ περιορισμένοι. Τῆς πλουσιωτάτης ἐξ αὐτῶν, ἦτοι τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἐτησίᾳ πρόσδοδος, συνεποφυῦτο, ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτῆς ἀκμῆς, εἰς 1000 τάλαντα ἦτοι 6,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν· ὁ δὲ Ἀππιανὸς βεβαιοῖ ὅτι, κατὰ τὰς βασιλικὰς ἀναγραφάς, οἱ θησαυροὶ αὐτῆς εἶχον

συλλέξει ὁ δεύτερος τῶν Πτολεμαίων ὑπελογίζοντο εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 740,000 ταλάντων, ἤτοι 3,000,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, διότι τὸ ἀλεξανδρινὸν ἀργυροῦν τάλαντον ἦτο πρὸς τὸ Σολῶνειον ὡς 5 πρὸς 6. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν οἱ βασιλεῖς ἐκείνοι οὐ μόνον μουσεῖα καὶ ναοὺς ἐκτιζον καὶ συν-ετήρουν, ἀλλὰ κατεσκευάζον προσέτι φάρους, διώρυγας, ἐπι-καίρως κειμένας πόλεις καὶ ὁδοὺς συνδεούσας τὰς ἀνατολικω-τάτας τῆς Ἀσίας χώρας μετὰ τῶν δυτικωτάτων καὶ μετὰ τῆς μεσογείου ;

Τῶντι οἱ Πτολεμαῖοι συνεπλήρωσαν τὴν ἀσυντέλεστον μεί-νανσαν διώρυγα Νεκῶ τοῦ Ψαμμιτίχου, καὶ κατεσκευάσαν τὰς ὁδοὺς αἵτινες ἔφερον ἐκ Βερενίκης, τῆς παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θά-λασσαν, εἰς τὴν παρὰ τὸν Νεῖλον ποταμὸν Κοπτὸν. «Καὶ νῦν, λέγει ὁ Στράβων, ὁ Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας καὶ ὁ Ἀράβιος, καὶ τοῦ Αἰθιοπικοῦ ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ κατακομιζόμενος, εἰς Κο-πτὸν φέρεται· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἐμπορεῖον τῶν τοιούτων φορ-τίων.» Πολλὰ τῶν εἰσαγομένων τούτων ἐμπορευμάτων ἐξή-γοντο αὖθις ἐκ τῆς Αἰγύπτου· τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἐποντο-πόρουσιν μέχρις Εὐξείνου καὶ ἐπανερχόμενα ἐκεῖθεν ἐκὼμιζον ἕτερα φορτία, ὧν τὰ πλεῖστα πάλιν ἀνέπλεον τὸν Νεῖλον καὶ διαβιβασθέντα εἰς τὴν Ἐρυθρὰν ἐξεπέμποντο πρὸς τὰς νοτιοα-νατολικωτέρας χώρας. Ἐντεῦθεν ἡ Ἀλεξάνδρεια κατέστη ἀλη-θὲς κέντρον τοῦ ἐμπορίου. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σελευκίδαι ἔπραξαν πολλὰ πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἀσφάλισιν τῆς ἐμπορίας. Ὁ Σέ-λευκος ἐβουλεύθη νὰ συνάψῃ διὰ διώρυγος τὴν Κασπίαν μετὰ τοῦ Εὐξείνου, καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Ἀντίοχος ὁ Α΄, διέταξε τὴν ἐπιμελεστέραν ἐξέτασιν τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἐπιτρέ-ψας τὸ ἔργον εἰς τὸν Λαρισσαῖον Πολύκλειτον· καὶ ἄλλως δὲ ἐπεμελήθησαν τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ὁδὸν, ἥτις ἔφερεν ἐκ τῆς βορείου Ἰνδικῆς εἰς τὸν Εὐξείνου Πόντον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐμ-πορικῆς ταύτης ὁδοῦ ἐπλούτησαν μετ' οὐ πολὺ κυρίως οἱ τοῦ Πόντου βασιλεῖς. Εἰς δὲ τοὺς Σελευκίδας ἀπέβη λυσιτελεστέρα

ἡ παρὰ τὸν Τίγριν ἰδρυθεῖσα μεγάλη Σελεύκεια. Ἐκεῖ ἐκόμизον οἱ Ἀρμένιοι τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν καταπλέοντες τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν· ἕως ἐκεῖ ἠδύνατο νὰ ἀναπλεύσῃσι τὰ πλοῖα τὸν δξύτατον Τίγριν· ἐκεῖθεν δὲ μετήγοντο τὰ ἐμπορεύματα εἰς τὴν τῶν Κομάνων ἀγορὰν, ἡ ὑπὲρ τὸν Καύκασον, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου οἱ Ἄορσοι, οἱ τὸν Τάναϊν παροικοῦντες, «ἐνεπορεύοντο καμῆλοις τὸν ἰνδικὸν φόρτον καὶ τὸν Βαβυλώνιον, κατὰ τὸν Στράβωνα, παρὰ τε Ἀρμενίων καὶ Μήδων διαδεχόμενοι, ἐχρυσοφόρουν δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν.» Πρὸς τούτοις εἰς τὴν Σελεύκειαν συνήρχοντο κιρβάνια ἀπὸ τε τῆς ἄνω Περσίας καὶ τῆς Ἀραβίας, καὶ ἐκεῖθεν κατήρχοντο τὰ πάντα εἰς τὰς πολυαρίθμους καὶ πολυτελεῖς πόλεις τῆς τε συριακῆς παραλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὥστε οἱ Σελευκίδαι ἡμιλλῶντο πρὸς τοὺς Πτολεμαίους περὶ τὴν ἐκ παντὸς τρόπου διευκόλυνσιν τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμπορίας. Ἀφ' ἑτέρου, ὅτε ἡ ζηλοτυπία τῶν Πτολεμαίων ἀπηγόρευσε τὴν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐξαγωγὴν τοῦ παπύρου, ἥτοι τῆς θάμνου ἐκείνης ἐξ ἧς κατεσκευάζετο τὸ ἐν χρήσει τότε πρὸς γραφὴν ὕλικόν, οἱ Περγαμῆνοι ἀνεπλήρωσαν τὸ ὕλικόν τοῦτο διὰ τῆς παρ' αὐτῶν ἐπινοηθείσης περγαμνῆς διφθέρας, ἧς ἡ παρασκευὴ ἀπετέλεσε νέον ἀξιόλογον κλάδον τῆς περγαμνῆς βιομηχανίας. Διότι καὶ ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ προέκυψεν ἐξαιρέτως ἡ ὠφέλιμος τέχνη καὶ ἐπιστήμη, ἡ μηχανικὴ, ἡ ναυτικὴ, ἡ ἐμπορία, ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἀστρονομία, ἰδίως δὲ ὀνομαστά ἀπέβησαν τὸ πάλαι τὰ ἀτταλικά ὑφάσματα καὶ τὰ ἄλλα τῆς περγαμνῆς βιομηχανίας προϊόντα· ὅπερ δὲν ἐχώλυσε τοῦ νὰ εὐδοκιμήσῃ αὐτόθι συγχρόνως ἡ τε φιλοσοφία καὶ ἡ καλὴ τέχνη. Ἐκεῖ τῶνόντι ἤκμασεν ἐξαιρέτως ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία καὶ ἡ τέχνη ἐκείνη ἥτις κατεσκεύασε τὸ πολυθρόλητον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ κατὰ Πέργαμον ἱερῷ τοῦ θεοῦ τούτου, καὶ ἄλλα ἔργα δι' ὧν Περγαμῆνοι τεχνῖται ἐκλείσαν πρὸς κατὰ Γαλατῶν κατορθώματα τῶν βασιλείων αὐτῶν.

Ἄλλ' ὁ μεταναστεύσας εἰς τὴν ἀνατολὴν Ἑλληνισμὸς, δὲν κατσκεύασεν εἰς τὰς χώρας ταύτας νέον πολιτικὸν μόνον καὶ διανοητικὸν ἑαυτῷ βίον, ἐδημιούργησε προσέτι νέον θρησκευτικὸν καὶ ήθικὸν κόσμον. Ἐκεῖ ἀπήντησε τὴν χώραν ἐκείνην ἐν ἧ ἀπ' αἰῶνος ἐπρεσβεύετο ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν νὰ ἐξελληνίσῃ τὴν Παλαιστίνην, ἀλλὰ καθὼς οἱ Μακκαβαῖοι, καίπερ ἀντιτασσόμενοι εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν, ἠναγκάζοντο νὰ δανείζωνται τὸν στρατιωτικὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν καὶ τὴν ἄλλην πολιτικὴν ἐμπειρίαν, οὕτως ὁ Ἑλληνισμὸς, καί περ ἀγωνιζόμενος νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὑπέκυπτε λελθότως μὲν καὶ βραδέως, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ δόγματος. Ἐτι ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ Χριστοῦ μετεφράσθησαν ἐκ διαταγῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου εἰς τὴν ἐλληνικὴν αἱ ἱεραὶ τῶν Ἑβραίων βίβλοι καὶ κατέστησαν οὕτω προσίται εἰς τὸν ἐλληνικὸν κόσμον. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουδαῖος Ἀριστόβουλος συνέταξε περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου συγγραφὴν, ἧς ὁ πρόδηλος σκοπὸς ἦτο νὰ μεταδώσῃ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τὰς θρησκευτικὰς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ δόξας. Κατόπιν ὁ Ἰώσηπος παρέστησεν ἐν ταῖς ἀρχαιολογίαις αὐτοῦ Ἑλληνα ἀνομολογοῦντα τὴν βαθεῖαν πνευματικὴν φύσιν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὴν μονοθεῖαν αὐτὴ τάσις ἐνισχύθη συγχρόνως δι' αὐτῆς τῆς εἰς τὴν ἀνατολὴν μεταθέσεως τῆς τε ἐλληνικῆς πολυθεΐας καὶ τῶν ὑφίστων τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας συμπερασμάτων. Καθὰ προείπομεν, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ ἐλληνικὸν θρήσκειμα συνεδυάσθη μετὰ τοῦ ἐπιχωρίου, ἐντεῦθεν δὲ συνέβη σύγκρισίς τις καὶ ταῦτισμός τῶν ἐλληνικῶν θεῶν μετὰ τῶν πατρῶων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Ἀφροδίτη μετεβλήθη εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀσπαρτιν, ἡ δ' Ἀρτεμις εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀναΐτιν. Ἡ Ἴσις ἐξωμοιώθη ὅτ' ἐν πρὸς τὴν Δήμητραν, ὅτ' ἐν πρὸς τὴν Ἀρτεμιν, ἡ τὴν Ἀφροδίτην, ἡ τὴν Ἐνυῶν, ἡ τὴν Ἥραν. Ὁ Σάραπις πάλιν παρεβλήθη πρὸς τὸν Δία, πρὸς τὸν Ἀσκληπιῶν,

πρὸς τὸν ἥλιον, πρὸς τὸν Διόνυσον καὶ ἄλλα πρὸς ἄλλους. Ἐκ τούτου δὲ πρῶτόν τι καὶ μέγα ἐπῆλθεν εἰς τὰ πνεύματα καὶ τὰς συνειδήσεις ἀποτέλεσμα, τοῦτο, ὅτι, αἱ ποικίλαι ἐκείναι τῶν θεοτήτων ιδιότητες συνεκεντρώθησαν βαθμηδὸν εἰς ὀλίγας τινὰς περὶ θεότητος ἀντιλήψεις. Οὕτω περὶ τῆς Ἰσιδος ἐρέθη, ὅτι εἶναι ἡ μήτηρ τῶν πραγμάτων, ἡ δέσποινα τῶν στοιχείων, ἡ πρώτη τῶν χρόνων θυγάτηρ, ἡ ὑπερτάτη τῶν θεῶν, τὸ μονόμορφον αὐτῶν ἀρχέτυπον, ἡ πρώτη τῶν Οὐρανίων, ἡ βασίλισς τοῦ ἔδου, θεότης μία μὲν καὶ μόνη, ἀλλ' ὑπὸ διάφορα σχήματα καὶ ὀνόματα καὶ κατὰ ποικίλους τρόπους ἀπανταχοῦ γῆς λατρευομένη. Περὶ τοῦ Σαράπιδος πάλιν ἐπρεσβεύθη, ὅτι κεφαλὴ μὲν αὐτοῦ ἦν ὁ οὐρανός, σῆρξ δὲ ἡ θάλασσα, πόδες δὲ ἡ γῆ, ὀφθαλμός δὲ ὁ ἥλιος. Διὰ τῆς συνθέσεως ταύτης ἠφανίζοντο λεληθότως αἱ μερικαὶ καὶ τοπικαὶ τῶν θεοτήτων ιδιότητες καὶ παρεσκευάσθη ἡ ἔννοια τῆς μιᾶς καὶ μόνης ὑπερτάτης δυνάμεως· τοῦτο ἐξηγήθη κάλλιστα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις, καίτοι ὀπαδὸς ὢν ἑνθερμος τοῦ ἀρχαίου δόγματος, συμπεραίνει ἐν τούτοις, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι θεοὶ ἕτεροι παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες, οὐδὲ βόρριοι καὶ νότιοι, ἀλλὰ τὰ πάντα ὑπὸ ἐνὸς λόγου κοσμοῦνται καὶ ὑπὸ μιᾶς Προνοίας ἐπιτροπεύονται. Ἐνῶ δὲ ἡ μεταφύτευσις ἐκείνη τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας εἰς τὴν ἀνατολὴν ἤρχετο ἐντεῦθεν παραδόξως εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ἀνέκαθεν πρεσβευομένου δόγματος, τὸ δόγμα τοῦτο συνηπτε συμμαχίαν πολὺ φυσικωτέραν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Καὶ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰωσήπου Ἰουδαῖος Φίλων εὗρισκε τὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικὸν σύστημα ὡς τὰ μάλιστα συμβιβαζόμενον μετὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων.

Οὕτως εἶχεν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ τῶν πνευμάτων κατάστασις ὅτε παρέστη ἐν Παλαιστίνῃ ὁ Ἰησοῦς. Ἐκ τῶν κατοίκων τῆς

χώρας ταύτης, οἱ μὲν ἐπέμειναν πεισματωδῶς εἰς τὴν τήρη-
 σιν ἀπάντων τῶν τύπων τοῦ πατρῷου θρησκειώματος, πρὸς
 πολλοὺς τῶν ὁποίων δυσκόλως ἡδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἡ
 ἄλλη ἀνθρωπότης· οἱ δὲ ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλ-
 ληνισμοῦ, ὅστις ἡρέμα προσανέβαινε πρὸς τὸ ὑπέρτατον τοῦ
 θρησκειώματος ἐκείνου δόγμα. Ὁ Ἰησοῦς προσελθὼν ἵνα συμ-
 πληρώσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ τὴν παλαιὰν διαθήκην, δογματικῶς
 τε καὶ ἡθικῶς, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν γνησίων τέκνων τοῦ
 Ἰσραὴλ καὶ εἰσηκούσθη μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐλλνιζόντων Ἰου-
 δαίων. Οἱ πρῶτοι, ἰσχύσαντες κατ' ἀρχάς, κατεδίωξαν καὶ ἐσαύ-
 ρωσαν τὸν Σωτῆρα· ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ διέσωσαν διὰ τοῦ
 Ἑλληνισμοῦ τὴν καινὴν διαθήκην, ἐγκαταλιπόντες τοὺς κωφοὺς
 ἐκείνους καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἀλήθειαν ἐλληνιστὶ πρὸς τοὺς ἐλ-
 ληνίζοντας κατοίκους τῆς τε Παλαιστίνης καὶ ὅλων τῶν χω-
 ρῶν τῆς ἀνατολῆς, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον προσωκειώθησαν τὸν
 λόγον τοῦ Κυρίου, ὥστε ὁ λόγος οὗτος ὁ κατ' ἀρχάς ἀπευθυ-
 νθεὶς εἰς τοὺς Ἰουδαίους καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἐγένετο
 κτῆμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἐντελῶς πρὸς αὐτὸν
 ἀπεξενώθησαν. Τὰ Εὐαγγέλια, ὅπως ἔχουσιν αὐτὰ νῦν πᾶσαι αἱ
 χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, αἱ Πράξεις καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀπο-
 στόλων, ἡ Ἀποκάλυψις, πάντα τὰ ἔργα τῶν πρώτων τῆς ἐκ-
 κλησίας πατέρων, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, πάντες οἱ ὀρι-
 σμοὶ καὶ οἱ κανόνες οὓς ἔθεντο αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐδι-
 δάχθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς οἱ πρῶ-
 τοι ἐπτά τῆς ἐκκλησίας διάκονοι Φίλιππος, Πρόχορος, Νικά-
 νωρ, Τίμων, Παρμενᾶς, Νικόλαος καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Στέφανος ὁ
 πρῶτος τῆς ἐκκλησίας μάρτυς, ὑπῆρξαν ἐλληνισταὶ, ὁ ἐστὶν
 Ἰουδαῖοι μὲν ἀλλ' Ἰουδαῖοι ἐξελληνισθέντες. Αἱ δὲ πρῶται καὶ
 ἐπισημόταται ἐκκλησίαι ἰδρύθησαν εἰς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις τῆς
 Ἀμασχοῦ, τῆς Βεῤῥοίας, τῆς Ἀντιοχείας ἐν Συρίᾳ καὶ συγχρόνως
 σχεδὸν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ εἰς Ἐφεσον, εἰς Σμύρνην, εἰς Πέργαμον,
 εἰς Θυάτειρα, εἰς Σάρδεις, εἰς Φιλαδέλφειαν, εἰς Λαοδίκειαν.

Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὰς ἐνεργείας ταύτας τοῦ κατὰ μικρὸν ἐκχριστιανιζομένου Ἑλληνισμοῦ, ἐξηκολούθει ὁ ἀρχαῖος ἐν τῇ προτέρᾳ αὐτοῦ ιδιότητι ὑπηρετῶν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἡ μὲν συγχώνευσις τῶν πολυθεϊκῶν θρησκευμάτων δὲν ἔπαυε προάγουσα τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ· ἡ δὲ ἑλληνικὴ φιλοσοφία συνειργάζετο εἰς τὴν διάδοσιν τῆς νέας δογματικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας. Ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Ἐπίκτητος, καίπερ ἐθνικὸς ὢν, ἀνεδείχθη ἐν πολλοῖς συνάδελφος οὕτως εἰπεῖν τῶν ἱεροκηρύκων τοῦ Χριστιανισμοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς *Διατριβαῖς* αὐτοῦ λέγοντος, αὐτοῖς ὀνόμασιν ὡς οἷόν τε ἔγραψεν ὁ Ἀρρίανός. Ἐν ταῖς *Διατριβαῖς* ταύταις, ὅτε μὲν ἀποκρίνεται εἰς ἠθικὰ ἐρωτήματα, ὅτε δὲ ἐπικαλεῖται τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ προτρέπει εἰς ἀρετὴν, ὅτε δὲ μελετᾷ εὐγλώττως τὰ περὶ τῆς Προνοίας, τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ, τὰ περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένων ἡμῖν καθηκόντων, ἀπευθύνων οὕτω πρὸς τοὺς πολλοὺς διδασκαλίας δι' ὧν προσητοίμαζεν αὐτοὺς ν' ἀκούσωσι καὶ νὰ νοήσωσι τὴν χριστιανικὴν εὐγλωττίαν. Ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ὕμνος, ὃν ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ Προνοίας λόγῳ, εἶναι βεβαίως ἄξιος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ μᾶλλον ἢ ἐθνικοῦ φιλοσόφου. «Μέγας ὁ Θεὸς, ὅτι ἡμῖν παρέσχεν ὄργανα τοιαῦτα, δι' ὧν τὴν γῆν ἐργαζόμεθα· μέγας ὁ Θεὸς ὅτι χεῖρας δέδωκεν, ὅτι κατὰ ποσιν, ὅτι κοιλίαν, ὅτι αὐξέσθαι λεληθότως, ὅτι καθεύδοντας ἀναπνεῖν. Ταῦτα ἐφ' ἑκάστου ἐφυμνεῖν ἔδει, καὶ τὸν μέγιστον καὶ θεϊότατον ὕμνον ἐφυμνεῖν, ὅτι τὴν δύναμιν ἔδωκε τὴν παρακολουθητικὴν τούτοις, καὶ ὁδῶ χρηστικὴν. Τί οὖν; ἐπεὶ οἱ πολλοὶ ἀποτετέφλωσθε, οὐκ ἔδει τινὰ εἶναι τὸν ταύτην ἐκπληροῦντα τὴν χώραν, καὶ ὑπὲρ πάντων ἄδοντα τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν Θεόν; Τί γὰρ ἄλλο δύναμαι γέρων χλωδός, εἰμὴ ὕμνεῖν τὸν Θεόν; Εἰ γοῦν ἀηδὼν ἤμην, ἐποίουν ἂν τὰ τῆς ἀηδόνος· εἰ κύκνος, τὰ τοῦ κύκνου. Νῦν δὲ λογικὸς εἰμι, ὕμνεῖν με δεῖ τὸν

θεόν. Τοῦτό μου τὸ ἔργον ἐστὶ, ποιῶ αὐτὸ, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὴν τάξιν ταύτην, ἐφ' ὅσον ἂν δίδωται· καὶ ὑμᾶς ἐπὶ τὴν ὁδὴν ταύτην παρακαλῶ.» Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον ἀξιοσημείωτον, ὁ Ἐπικτήτος συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀγαμίας τοῦ φιλοσόφου, προαγγέλλων οὕτω τὴν τῶν μοναχῶν ἀγαμίαν, καὶ γίνεται μάρτυς τῶν ἰδίων δογμάτων ἀπαραλλάκτως, ὅπως μετ' οὐ πολὺ οἱ τῆς χριστιανικῆς πίστεως μάρτυρες. Τῶνόντι γεννηθεὶς ἐν Ἰεραπόλει τῆς Φρυγίας διετέλεσε νέος ὢν ἐν Ῥώμῃ, ἐπὶ Νέρωνος, δούλος ἐνὸς τῶν ἀπελευθέρων τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ λέγεται λοιπὸν, ὅτι ὁ δεσπότης αὐτοῦ οὗτος ἐτέρπετό ποτε στραγγαλίζων διὰ βασανιστηρίου ὀργάνου τὸν πόδα τοῦ δούλου· ὁ δ' Ἐπικτήτος εἶπεν ἀταράχως «θέλεις τὸν θραύσει.» Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ δεσπότης ἐπέμενεν εἰς τὴν ἄσπλαγχον αὐτὴν παιδιάν, καὶ ὁ ποῦς ἐθραύσθη τῶνόντι, ὁ φιλόσοφος ἠρκέσθη νὰ προσθέσῃ «σὲ τὸ εἶχα εἰπεῖ.» Ταύτης τῆς στωϊκῆς ἀπαθείας ἐπιλαβόμενος ὁ Κέλσος ἐτόλμησε βραδύτερον νὰ ἐρωτήσῃ τοὺς Χριστιανούς· «εἰπέ τι τοσοῦτο θαυμαστὸν ὁ ὑμέτερος Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ;» Εἰς δ' ὁ Ὀριγένης ἀπεκρίθη ἀπλῶς, ὅτι «ὁ θεὸς ἡμῶν οὐδὲν εἶπεν, ὅπερ ἔτι θαυμαστότερον.» Ὅθεν ἄμιλλά τις ὑπῆρχε μεταξὺ ἐθνικῶν καὶ Χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἄμιλλα ὅμως, ἐξ ἧς ἔμελλε νὰ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τέλους οὐχὶ τὸ δόγμα τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τὸ τῆς θρησκείας δόγμα.

Ἄλλος κήρυξ τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ πολὺ δημοτικώτερος τοῦ Ἐπικτήτου, ἐγένετο ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος. Ὁ Δίων ἐγεννήθη εἰς Προῦσαν τῆς Βιθυνίας καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἐπικτήτου. Κατ' ἀρχὰς ἡσπάσθη τὸν βίον, τὴν τέχνην καὶ τὰ ἥθη τῶν σοφιστῶν, ἥτοι τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐλάτρευσαν τὸν λόγον διὰ τὸν λόγον, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν φήμην καὶ ἔστιν ὅτε διὰ τὰ χρήματα ὅσα ἐπορίζοντο ἐκ τῆς ἀδολεσχίας αὐτῶν. Ἀλλὰ προΐόντος τοῦ χρόνου, πεισθεὶς περὶ τῆς ματαιότητος τοῦ προτέρου ἐπαγγέλματος, μετέχει-

ρίσθη τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα εἰς οἰκοδομὴν τῶν ψυχῶν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου φρονήματος. Κατὰ τὸν Δίωνα ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ψιλὴ θεωρία, ἀλλὰ σύνολον διδαχῶν, αἵτινες δὲν ἔχουσιν ἀξίαν εἰμὴ ἐν τῇ πράξει. Δὲν ὁμοιάζει δὲ ὁ Δίων τοὺς στωϊκοὺς, οἵτινες «εἰς πλῆθος οὐκ ἴασιν, ἀπειγνωκότες ἴσως τὸ βελτίους ἂν ποιῆσαι τοὺς πολλοὺς,» ἀλλὰ προτίθεται νὰ καταστήσῃ τὸν ἠθικὸν λόγον προσιτὸν εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, μῆτε ὑπὸ τῶν κωλυμάτων, μῆτε ὑπὸ τῶν ὕβρεων καὶ τῶν ἐμπαιγμῶν ἀποτρεπόμενος, ἀναδεικνύων δὲ καρτερίαν καὶ ἀνοχὴν ἐνάμιλλον τῆς τοῦ Ἐπικτήτου, ὅστις ἐπέβαλλεν εἰς τὸν φιλόσοφον τὸ καθήκον «καὶ δαιρόμενον φιλεῖν αὐτοὺς τοὺς δαίροντας, ὡς πατέρα πάντων, ὡς ἀδελφόν.» ἐπρέσβευε δηλαδὴ αὐτὸ τὸ τοῦ Σωτῆρος παράγγελμα· «ἀλλ' ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγὸνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς.» Ὁ Δίων πολλάκις ἡγόρευσε δημοσίᾳ, πολλάκις κατηύνασε τὰς τῶν πόλεων στάσεις καὶ παντοῦ καὶ πάντοτε ἐλάλησεν ἐν ὀνόματι τῶν αἰδίων ἡθικῶν ἀρχῶν, διαπλάττων οὕτω τὰ πλῆθη εἰς τὴν ἀκρόασιν καὶ τὴν κατάληψιν τῶν χριστιανικῶν ὁμιλιῶν. Ἀπεκάλει δὲ τὸν λόγον αὐτοῦ «πρόρρησιν ἱερὰν,» τὸν δὲ διδάσκοντα φιλόσοφον «προφήτην τῆς ἀθανάτου φύσεως ἀληθέστατον.» Μήπως καὶ ὁ Ἐπικτήτης δὲν ἔλεγεν ὅτι ὁ φιλόσοφος ὀφείλει νὰ ἀφιερωῖ ἑαυτὸν ὅλον «τῇ διακονίᾳ τοῦ Θεοῦ;» Τοιουτοτρόπως προσήγγιζον πρὸς ἀλλήλους οἱ δύο κόσμοι, ἐθνικὸς καὶ χριστιανικὸς, οἵτινες βαθμηδὸν ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ συγχωνευθῶσιν, ἐντὸς ἐνὸς καὶ μόνου ζωοποιοῦ ρεύματος. Αὐτὸς ὁ Λουκιανὸς μαρτυρεῖ, ὅπόσον ὁ εἰς τὴν Ἀσίαν ἀποδημήσας Ἑλληνισμὸς συνέτέλεσεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ιδιότητι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ νέου δόγματος. Τίς ἀγνοεῖ τὰς καιρίας πληγὰς, ἃς κατήνεγκε διὰ τῆς ἀττικωτάτης αὐτοῦ γλώσσης καὶ εἰρωνείας καὶ λογικῆς κατὰ τοῦ ἐτοιμορρόπου μὲν, ὀρθίου δ' ἔτι ἱσταμένου ἐν τῇ

2 ἑκατονταετηρίδι οἰκοδομήματος τῆς παλαιᾶς θρησκείας; Καὶ τίς δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὰς μυριάδας τῶν ψυχῶν ὅσαι, ἐρημωθείσαι οὕτω πάσης ἡθικῆς στέγης, ἠναγκάσθησαν νὰ ζήτῃσιν ἄσυλον ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας; Βεβαίως ὁ Λουκιανὸς δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε, ἐμπαίξας τὸν χριστιανισμόν οὐδὲν ἤττον ἢ τὴν πολυθεΐαν· καὶ χλευάζων ὁμῶς ἀφειδῶς τὸν χριστιανικὸν βίον, τὴν ἐλεημοσύνην αὐτοῦ, τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ, ἐγένετο ἄκων κήρυξ τῶν ἀρετῶν τοῦ νέου θρησκευματος διαπρύσιος.

Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν χριστιανῶν ἀνωμολόγησαν πολλάκις ὅπου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐπενήργησεν εἰς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ διάπλασιν. «Οὐκ ἀλλότριά εἰσι τὰ Πλάτωνος δάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἔλεγεν ἐν τῇ 2 ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὁμοία, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὄρων, καλῶς ἐφθέγγετο. "Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστί.» Καὶ οὐδὲν ἤττον ἀξιωματικῶς εἶπεν ὁ τρόπος καθ' ὃν ὥριζεν ἐν τῇ 3 ἑκατονταετηρίδι τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν χριστιανισμόν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλήσιν ἀναγκαία φιλοσοφία· νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεῖα τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις. Φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν ἢ τὴν ἐπικούρειον καὶ ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστη τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί.» Οὐδεὶς ὁμῶς κατέδειξεν ὀλοσχερότερον τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ὅτι κρηπίς τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐγένετο ὁ ἑλληνισμὸς ὁ ἐθνικός. Ἐν τῇ παραινέσει ἣν ἔγραψε «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλλη-

γικῶν ὠφελοῖντο λόγων,» ὁ ἱερὸς ἀνὴρ συνοψίσας τὰς ἐπαγγελίας τῆς νέας πίστεως καὶ παραστήσας τὸν θησαυρὸν τῆς εὐδαιμονίας εἰς ὃν ἄγουσιν οἱ ἱεροὶ αὐτῆς λόγοι, ἐπιφέρει ὅτι, μέχρις οὗ ὑπὸ τῆς ἡλικίας διακωλυόμεθα νὰ κατανοήσωμεν αὐτοὺς, ἐν ἑτέροις δέον πρὸς τοῦτο νὰ γυμναζώμεθα· οἱ δὲ ἔτεροι οὗτοι λόγοι δι' ὧν οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ προασκῶνται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ νέου θρησκευματος ἀπαιτουμένην ἀρετὴν, εἶναι οἱ ποιηταί, οἱ λογοποιοὶ, οἱ ῥήτορες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. «Ὡςπέρ οὖν οἱ δευσοποιοὶ, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπέαις τισίν, ὅ,τι ποτ' ἂν ἦ τὸ δεζόμενον τὴν βαφὴν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἅν τε ἄλουργόν, ἅν τε τι ἕτερον ἦ· τὸν αὐτὸν δὴ καὶ ἡμεῖς τρόπον εἰ μέλλοι ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἔξω δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τηνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων· καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὄραν ἐθισθέντες, οὕτως αὐτῷ προσβαλοῦμεν τῷ φωτὶ τὰς ὄψεις.» Οὐδὲ ἀρκεῖται ὁ ἀπαράμιλλος ῥήτωρ εἰς τὰς δύο ταύτας ἄλληπαλλήλους καὶ κομφοτάτας εἰκόνας, ἀλλὰ προαιρούμενος νὰ παραστήσῃ ἔτι ζωηρότερον τὴν ἀμοιβαίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδεύσεως σχέσιν καὶ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, ἑτέραν αὐθις συνεπάγεται εἰκόνα, ἔτι χαριεστέραν ἴσως τῶν προτέρων. «Καθάπερ, λέγει, φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῷ βρύειν ὠραίῳ, φέρει δὲ τινὰ κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα· οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ, προηγουμένως μὲν καρπὸς ἡ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρὶ γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι οἷόν τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὅψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα.» Ταύτην δὲ θείας τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία εἶναι ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ καλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς ἐπιλέγει, ὅτι δὲν πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ἐξ Ἰσοῦ τὸν νοῦν εἰς πάντα τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ῥητόρων γραφέντα. «Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδοῦ τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν·

οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενρι, τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα.» Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, βεβαιοῖ, ὅτι ἅπαντα τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄξια τῆς τῶν χριστιανῶν μελέτης καὶ ὅτι πᾶσα ἡ Ὀμήρου ποίησις, ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος, συνιστῶν αὐτοῖς ὡσαύτως Σόλωνα, Θέογνιν, Πρόδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα. «Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ἐπιφωνεῖ, ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστὶν ἐπὶ σοφίᾳ, ἢ μικρὸν ἢ μείζον εἰς δύναμιν ἑκαστος ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν, ἀρετῆς ἔπαινον διεξῆλθον.» Πρεσβεύει δὲ ὅτι οὐ μόνον οἱ λόγοι τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν πράξεων εἶναι ἄξια μνήμης καὶ μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Εὐκλείδου καὶ τοῦ Κλεινίου καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὐρίσκει πολλάκις συμφώνους πρὸς τὰ ἱερώτατα τοῦ Εὐαγγελίου παραδείγματα. Πάλιν ὁμῶς ἐπανέρχεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρησίμων καὶ τῶν βλαβερῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους περιγράφων σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς, ἣν οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῶν ἔξωθεν παιδευμάτων. «Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθροίζουσιν, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν πολλὰ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προσθήκαι πεφύκασιν.» Πρόδηλον ἄρα, ὅτι, κατὰ τὸν μέγαν ἱεράρχην, ὁ χριστιανισμὸς ἐπῆλθεν, ἵνα θέσῃ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ Σωτῆρος πᾶν ὅ,τι καλὸν παρήγαγεν ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς, ἐνῷ πρότερον τὸ καλὸν τοῦτο ἐν πολλοῖς διεφῶναι καὶ προσέκρουε πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν αὐτοῖς τοῖς θρησκευματικοῖς δόγμασιν ἠθικὴν ἀναρχίαν καὶ διαστροφὴν.

Διὰ τῶν ποικίλων τούτων ἐνεργειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἤρ-
χισε τὸ νέον δόγμα νὰ προσοικειῶται τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἀρ-
χαίου, νὰ ἐρμηνεύεται εἰς πάντα καὶ νὰ διαδίδεται βαθμηδὸν

κατὰ τὰς πρώτας τρεῖς ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἐντὸς τῶν τριῶν τούτων ἑκατονταετηρίδων ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀποικίαι ἑλληνικαί. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο ἀπλῆ φιλοσοφικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία· ἦτο θρήσκευμα θετικὸν καὶ ὡς τοιούτον εἶχε χρείαν ἐξωτερικῆς καὶ οὕτως εἰπεῖν πολιτικῆς διοργανώσεως. Διωργανώθη δὲ ὡσαύτως ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον. Εἶδομεν ὅτι αἱ πολυάριθμοι ἑλληνικαὶ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πόλεις εἶχον τοὺς ἀρχαίους ἀστικούς καὶ ἔστιν ὅτε πολιτικούς θεσμούς· τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, τὰς βουλὰς, τοὺς ἄρχοντας, τοὺς στρατηγούς καὶ ἐνιαχοῦ τὰ κοινὰ πολλῶν πόλεων συνέδρια. Ἐπὶ ταῖς βάσεσι ταύταις ἐρρυθμίσθη ἅπας σχεδὸν ὁ ἐξωτερικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ διοργανισμός. Ἡ ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος δηλοῦται, εἰμὴ ἡ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δήμων ἐκκλησία· τὸ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων, ἦτο ἡ βουλὴ, οἱ ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ὡσαύτως ἐλήφθη ἀττικῷ πολιτεύματι, ἦσαν οἱ ἄρχοντες τῶν νέων τούτων δήμων· αἱ δὲ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι, αὐτὰ τὰ κοινὰ τῶν πόλεων συνέδρια. Πλὴν τούτων ὁ χριστιανισμὸς παρέλαβε κατὰ τινὰς ἐπισήμους ἑορτάς, τὰς ἀρχαίας ἐθνικάς τῶν πόλεων πανηγύρεις, αὐτὸ τοῦτο ἀποδοὺς εἰς αὐτάς τὸ ὄνομα. Καὶ συνήρχοντο λοιπὸν εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας πανταχόθεν πρεσβεῖαι ἐπίσημοι, καὶ φίλων ἐγένοντο συνεντεύξεις, καὶ εὐθυμοὶ συνεκροτοῦντο ἀγοραὶ κερκοσμημέναι διὰ σκηνῶν, διὰ δαφνίων κλάδων, διὰ ταπήτων, καὶ ἀληθῆ ἄλση κατεσκευάζοντο περὶ τοὺς ναοὺς, καὶ πλουσιώτατα ἐνταῦθα ἐπεδείκνυντο ἐμπορεύματα· συνέβρουν δὲ τὰ πλήθη εἰς τὸ θέατρον, ἵνα ἀκροασθῶσι τοὺς ἐξυμνοῦντας τὴν ἑορτὴν ῥήτορας. Ἐν πᾶσι τούτοις λοιπὸν συλλαμβάνομεν ἐπ' αὐτοφώρῳ οὕτως εἰπεῖν τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν μετουσιούμενον εἰς τὸν νέον καὶ μεταβιβάζοντα εἰς αὐ-

τὸν, παρεκτὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, τοὺς τε τύπους τῶν πολιτευμάτων καὶ τὰς τῶν δημοτελῶν πανηγύρεων διαχύσεις.

Ἄλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη, ὡς πᾶσα μεγάλη μεταβολή, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διεξαχθῇ ἐν ἀπολύτῳ εἰρήνῃ. Καθὼς συνήθως συμβαίνει, αἱ ἀρχαῖαι δοξασαὶ συνηρμολογοῦντο μετὰ παθῶν καὶ συμφερόντων, τὰ ὅποια δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ὑπενδῶσιν ἀμαχητὶ εἰς τὰ συμφέροντα καὶ τὰ πάθη τῶν νεωτέρων δοξασίων. Ἐντεῦθεν οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ οἱ γινόμενοι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας, καὶ ἡ μεγάλη ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι σύγκρουσις μετὰ τῶν δύο κόσμων ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Πλὴν τούτου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶχε φυσικῶς τῷ λόγῳ τὸ δικαίωμα τῆς ἀπολύτου ἐρεύνης· τὸ δὲ νόον θρήσκειμα, ἅτε θρήσκειμα, ἐρείδετο ἐπὶ δογμάτων τινῶν, τὰ ὅποια ἦσαν ἀνεπίδεκτα φιλοσοφικῆς ζητήσεως, καθὸ ὑπερβαίνοντα τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως. Κεφαλαιωδέστατον τῶν δογμάτων τούτων ἦτο ἡ θεία τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησις. Πολλοὶ δὲ τῶν χριστιανῶν, διατηροῦντες τὰς ἑξεις τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ ἀνετρέφοντο, ἐπεχείρουν ἐρμηνείας τοῦ θεμελιώδους τούτου δόγματος, αἵτινες καταβιβάζουσαι αὐτὸ ἀπὸ περιωπῆς ὑπερανθρώπου εἰς τὴν κατωτέραν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας σφαῖραν, ἀναγκαίως ἐξωλίσθαινον εἰς συμπεράσματα ἐν οἷς ὁ Σωτὴρ παρίστατο ὡς ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ ὡς Θεός. Ἐντεῦθεν προέκυψαν αἱ καλούμεναι αἵρέσεις, τῶν ὁποίων ἡ ὁμόφωνος γνώμη τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εὐλόγως ὑπελάμβανε ὡς πηγὴν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Τερτυλλιανὸς γράφων «κατὰ Ἑρμογένους» μὲν, ὀνομάζει τοὺς φιλοσόφους «πατριάρχας τῶν αἱρετικῶν,» «περὶ ψυχῆς» δὲ, ἀποκαλεῖ τὸν Πλάτωνα «ἀπάντων αἱρετικῶν ἄρτυμα.» Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἀρειὸς ἐπισηματίζετο ἐπισήμως ὡς πρεσβέων τὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ

Πορφυρίου. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι ἐδεδαιούτο ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος ἤντλησεν ἐκ τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὰς πλάνας αὐτοῦ περὶ πολλῶν δογμάτων, καὶ ἰδίως περὶ Τριάδος.

Αἱ αἱρέσεις, προκύψασαι οὕτως ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν δι-
καιωμάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀξιώσεων τοῦ
νέου δόγματος, ἐγένοντο πολλαὶ καὶ ποικίλαι εὐθὺς ἀπὸ τοῦ
πρώτου κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ ἐνταῦθα δὲν θέλο-
μεν ἀναφέρει εἰμὴ τὰς κυριωτάτας. Ὁ Ἀρειος ἡμφισβήτησε
τὴν ἰσότητά τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀξιώσας ὅτι ὁ Υἱὸς
ἦτο μὲν τὸ πρωτότοκον τῶν ὄντων, ἀλλὰ ἐπλάσθη ὡς ὅλα
τὰ λοιπὰ καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' αἰῶνος, ὅτι ἅμα ὁ Πατὴρ ἐγέν-
νησε τὸν Υἱόν, ὁ γεννήσας προὔπηρχε τοῦ γεννηθέντος, ἅρα ὁ
Υἱὸς δὲν ὑπῆρξεν ἀπ' αἰῶνος· ὅτι ἐπὶ πᾶσιν ὁ Υἱὸς ἦτο μὲν
ὁμοιούσιος τῷ Πατρὶ οὐχὶ δὲ καὶ ὁμοούσιος. Ἡλθεν ἔπειτα
ἡ αἵρεσις τοῦ Νεστορίου. Ὁ Νεστόριος διέκρινε τὴν ἀνθρωπίνην
ἀπὸ τὴν θεϊαν φύσιν τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἠύλαβεῖτο μὲν τὴν Πα-
ναγίαν ὡς μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχετο αὐτὴν
ὡς Θεοτόκον, διότι ὑπελάμβανε τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ
φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον, τὸν νάον οὕτως εἶπειν τῆς
θείας αὐτοῦ φύσεως. Ἐνῶ δὲ ὁ Νεστόριος διέκρινε τὰς δύο τοῦ
Σωτῆρος φύσεις, ὁ Εὐτυχὴς ἐπὶ τοσοῦτον συνέχεεν αὐτάς, ὥστε
ἔλεγε καὶ αὐτὴν τὴν θεότητα παθοῦσαν. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἐάν
εἶχεν ἔννοιαν τινὰ, ἐσήμαινεν ὅτι μία ἦτο ἡ τοῦ Σωτῆρος φύ-
σις, καὶ δὴ ἀνθρωπίνη, διότι οὐδεὶς ἐχέφρων ἀνθρώπος ἠδύνατο
νὰ παραδεχθῇ παθοῦσαν τὴν θεότητα· καὶ τῶντι αὐτὸς ὁ
Εὐτυχὴς ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι τοῦτο ἦτο τοῦ συλλο-
γισμοῦ αὐτοῦ τὸ ἀπκράϊτεον συμπέρασμα, δι' ὅπερ οἱ ὀπαδοὶ
τοῦ ἐπεκλήθησαν μονοφυσῖται. Τελευταῖον τινὲς τῶν μονοφυ-
σιτῶν, ἵνα ἐπιτίχῃσι διὰ πλαγίου τινὸς τρόπου τὸν θρίαμβον
τῆς ἐαυτῶν δοξασίας, προέτειναν, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀνα-
γνωρίσωσι τὰς δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος, ἐάν συνομολογηθῇ,

ὅτι, καίτοι εἶχε δύο φύσεις, εἶχε μίαν θέλησιν. Ἄλλ' ἦτο πρό-
δηλον ὅτι οἱ μονοθελῖται, διὰ τῆς τροπολογίας ταύτης, ἀπέ-
ληγον εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τοὺς μονοφυσίτας συμπέρασμα, τὸ κοι-
νὸν ὄλων τῶν αἰρέσεων συμπέρασμα, ὅτι τὸ νέον δόγμα ἐκη-
ρύχθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ, ἀλλὰ ὑπὸ ἀνθρώ-
που μετέχοντος τῆς θείας φύσεως, ὅπερ δύναται κατὰ τὸ μᾶλ-
λον καὶ ἦττον νὰ ῥηθῇ περὶ παντὸς μεγαλοφυοῦς ἀνθρώπου.

Ἐὰν ἡ δοξασία αὕτη ἐπεκράτει, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἤθελε
μετακινήθῃ ἐκ τῆς ἀσφαλοῦς κρηπίδος ἐφ' ἧς ἦτο ὠκοδομη-
μένη, ἤθελεν ἀποβάλλει τὸν χαρακτῆρα θρησκείας ἀποκαλυ-
φθείσης καὶ ἤθελεν ἀποβῇ ἀπλοῦν φιλοσοφικὸν δόγμα. Ὅθεν
ἡ αἵρεσις κατεπολεμήθη ἐκ παντὸς τρόπου. Τέσσαρες οἰκουμε-
νικαὶ σύνοδοι συγκροτηθεῖσαι ἐπὶ τούτῳ ἐν Νικαίᾳ, ἐν Κων-
σταντινουπόλει, ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐν Χαλκηδόνι κατεδίκασαν ἀπά-
σας τὰς ποικίλας μορφὰς δι' ὧν αὕτη ἠγωνίσθη νὰ ὑποσκάψῃ
τὸ θεμέλιον ἐκεῖνο τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Ἰδίως δὲ αἱ
δύο πρῶται ὥρσαν τὸ σύμβολον δι' οὗ ἕκτοτε πᾶς χριστιανὸς
ὁμολογεῖ, ὅτι «πιστεύει εἰς ἕνα Θεὸν καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰη-
σοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα
πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ὁμοούσιον δὲ τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τὴν
ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Καὶ εἰς
τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ σὺν
Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον.» Εἰς
τοῦτο ἀπέληξεν ἡ μακρὰ μετὰ τὸ πνεύματος τῆς ἑλληνι-
κῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν πεποιθήσεων τοῦ νέου δόγματος πάλη·
τὸ δὲ σύμβολον ἐκεῖνο, καίτοι παρήλθον ἕκτοτε χίλια καὶ πεν-
ταχόσια ἔτη, καίτοι τοσαῦται προέκυψαν νέαι πολιτικαὶ περι-
στάσεις, καίτοι παρήχθησαν ποικίλαι νέαι ἀνάγκαι, προαιρέ-
σεις, δοξασίαι, δὲν ἔπαυσεν ἄχρι τῆς σήμερον ἀντηχοῦν εἰς πᾶ-
σαν τῆς γῆς ταύτης γωνίαν καὶ εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην γλῶσ-
σαν. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ τελικὸν καὶ τὸ μέγιστον κατόρ-
θωμα τοῦ ἀναταλικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἀνθρωπάτης ἀνομολο-

γεί βεβαίως πλείστας χάριτας πρὸς τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν, τὸν ὀρίσαντα τοὺς ἀνυπερβλήτους νόμους τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὑποκύπτει ἄχρι τοῦδε εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅς τις, συμπληρώσας τὸ ἔργον τοῦ προτέρου, ἔταξε τοὺς ὅρους, τοὺς ὁποίους ἔτι δὲν ἡδυνήθη νὰ ὑπερβῇ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ὡς πρὸς τὸ περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ζήτημα.

Ἐνῶ ὁμως ὁ ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἑλληνισμός, ἀδιακόπως τροπολογούμενος ἀπὸ τῆς 4 π. Χ. μέχρι τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἐμεγαλοῦργει αὐτόθι, τί συνέβαινεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ κοιτίδι; Καθὼς τὰ ὕδατα τὰ ἀπὸ τῶν ὀρέων κατερχόμενα ἵνα σχηματίσωσι κατὰ μικρὸν ποταμοὺς ἀρδεύοντας πεδία πόρρω κείμενα, καταλείπουσιν αὐχμῶντα τὰ περὶ τὰς πηγὰς χωρία, οὕτως ἡ Ἑλλάς ἡ ὑπὸ τῶν ἀρίστων αὐτῆς τέκνων ἐγκαταλειφθεῖσα, διέτέλεσε ματαιομένη καὶ φθίνουσα πολιτικῶς, διανοητικῶς καὶ ὕλικῶς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπεχείρησε νὰ ἀνακτήσῃ αὐτοτελῆ αὐθις ὑπαρξίν καὶ νὰ συμπτυνώσῃ τὰς περιλιπομένας αὐτῆς δυνάμεις διὰ δύο συμπολιτειῶν, τῆς Ἀχαϊκῆς καὶ τῆς Αἰτωλικῆς, αἵτινες ἐστηρίχθησαν ἐπὶ νέων πολιτικῶν ἀρχῶν. Ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ, μία ἰσχυρὰ πόλις ὑπῆγε κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς πολλὰς ἄλλας πολιτείας· νῦν δὲ πολλαὶ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συνηνώθησαν ἐπὶ ἴσοις δικαίοις. Ἡ τοιαύτη ἰσοπολιτεία εἶχε παρεκτὸς τοῦ δικαίου καὶ τὸ ἕτερον πλεονέκτημα, ὅτι δὲν προέκειτο ἤδη ὀλίγαι τινὲς χιλιάδες κυριάρχων νὰ κυβερνήσωσι πολλὰ ὑπηκόων ἑκατομμύρια, ἀδιακόπως ἀφηνιαζόντων καὶ στασιαζόντων, ἀλλὰ πάντες τῆς συμπολιτείας οἱ κάτοικοι νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας, καθὼς ἔχοντες τὸ αὐτὸ πρὸς συντήρησιν αὐτῆς συμφέρον. Ἀλλὰ πολλὰ αἷτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ματαιωθῇ τὸ ἔργον τῶν νέων συμπολιτειῶν, καίτοι ἔρει-

δόμενον ἐπὶ ἀρχῆς ὑγιоῦς. Τὸ φρόνημα τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἐν γένει τοσοῦτον ταπεινωθῆ, ὥστε οὐδὲ ὕψωσέ τις ἐξ αὐτῶν τὴν σημαίαν τῆς ὅλης ἐθνικῆς ἐνότητος, ὅπως ἄλλοτε ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι. Πλὴν τούτου ὁ χαρακτήρ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν βάσιν ἑκατέρας ἐξ αὐτῶν ἦτο ὅλως ἀντίθετος· οἱ μὲν Ἀχαιοὶ ἦσαν φιλονομώτεροι καὶ ἀπολεμώτεροι, οἱ δὲ Αἰτωλοὶ μαχιμώτεροι καὶ βιαίτεροι, διὸ πᾶσα συνεννόησις καὶ σύμπραξις αὐτῶν ἀπέβη ἀδύνατος. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐπειδὴ φυσικὸν ἦτο ἑκάτεροι νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν ἐπέκτασιν αὐτῶν, ἡ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσις ἀπέβη ἀναπόδραστος. Προέτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοπολιτείας παρεβιάσθη παρ' ἀμφοτέρους εἴτε διὰ τοῦ πολιτεύματος εἴτε διὰ τῆς πράξεως. Παρὰ μὲν τοῖς Ἀχαιοῖς τὸ ἀνώτατον τῆς συμπολιτείας συνέδριον συνέκειτο ἐκ 40 δημιουργῶν ἢ συναρχόντων ἢ προβούλων· καὶ κατ' ἀρχὰς τοῦτο ἦτο δικαιοτάτον, διότι ἡ συμπολιτεία συνέκειτο τότε ἐκ 40 μόνων πόλεων. Μετ' ὀλίγον ὁμως προσέλαβε καὶ ἄλλας πολλὰς καὶ πολὺ μείζονας τῶν προτέρων πόλεις· οὐδὲν ἦττον τὸ συνέδριον τῶν δημιουργῶν παρέμεινεν ἀείποτε συγκεκροτημένον ἐκ 40 μόνων ἀνδρῶν, ἐκ τούτου δὲ αἱ πλείοτεραι τῶν πόλεων δὲν ἐξεπροσωποῦντο εἰς αὐτό. Ἀφ' ἑτέρου, τῆς κοινῆς συνόδου μετεῖχον μὲν οἱ πολῖται ὅλων τῶν πόλεων, ἐπειδὴ ὁμως δὲν ἐψήφίζον κατὰ κεφαλὴν ἀλλὰ κατὰ πόλιν, αἱ ἐλάχισται τῶν πόλεων εἶχον τὴν αὐτὴν ψῆφον, ἣν καὶ αἱ μέγισται· ἡ δὲ διάταξις αὕτη, συνδυαζομένη μὲ τὴν περὶ τῶν 40 δημιουργῶν, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ καταστήσῃ κέντρον βαρύντητος τὸ ἀσθενέστερον τῆς συμπολιτείας μέρος. Οἱ Αἰτωλοὶ πάλιν οὐ μόνον τὴν τῶν πολεμίων χώραν ἤγον καὶ ἔφερον, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν πόλεων μεθ' ὧν συνεδέοντο διὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς συμπολιτείας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν, ὅτι ἀμφοτέραι αἱ συμπολιτεῖαι δὲν ἔπαυσαν πολεμοῦμεναι ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας οὐδὲ πρὸς ἀλλήλας ἐρίζουσαι, ὅτι ἡ ἀποδημία ἐξηκολούθει ἐν τούτοις, οἱ δ' Αἰτωλοὶ ἰδίως

ἀπήρχοντο σωρηδὸν ἵνα μισθοφορήσωσιν ἐπὶ ἀδραῖς πληρωμαῖς παρὰ τοῖς Σελευκίδαις καὶ τοῖς Πτολεμαίοις, ὅτι ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων παρέστησαν ἐπὶ τέλους οἱ Ῥωμαῖοι, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς δὲν ἡδυνήθη, περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν θαυμασίως ἐρρυθμισμένην πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς ἰταλικῆς ἐκείνης πόλεως.

Μετὰ ἑτερα 400 ἔτη ὑπέκυψαν μὲν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν αὐτὴν κυριαρχίαν καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰδρυθέντα ἑλληνικὰ κράτη ἄλλ' ὥς ἐκ τούτου ὁ ἐκεῖ Ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε προαγόμενος ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ιδιότητι καὶ ἐν τῇ νέᾳ μετουσιώσει, ἐνῷ ὁ ἐνταῦθα διετέλεσεν ὁσημέραι πλεότερον ταπεινούμενος καὶ εὐτελιζόμενος. Ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἀνέδειξε τότε καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐπιστήμης καὶ τέχνης τοὺς πολυαριθμούς ἐκείνους καὶ ὀνομαστοὺς ἄνδρας, ὧν ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καὶ ὧν οὐκ ὀλίγοι καταλέγονται μεταξὺ τῶν κρατίστων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸν Λουκιανὸν, τὸν Λογγίνον, τὸν Ἐπίκτητον, τὸν Γαληνὸν, τὸν Στράβωνα, τὸν Εὐκλείδην, τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασέα ἐν δὲ τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι δὲν ἐπέπλευσαν ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων εἰμὴ δύο ὀνόματα, ὀνόματα ἔγκριτα, ἀλλὰ δύο καὶ μόνα, ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Πλούταρχος. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡσαύτως ὁ Ἑλληνισμὸς ἵδρυσεν καὶ συνεπλήρωσεν τὸ μέγα τοῦ χριστιανισμοῦ οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀμφιλαφὴς σκιὰ ἔμελλε νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν περάτων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἐκεῖ ἐν τῇ Ἀνατολῇ παρήχθησαν καὶ διέλαμψαν οἱ περιφανεῖς ἐκεῖνοι τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας πατέρες, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Χρυσόστομοι, ἐνώπιον τῆς ῥητορικῆς δεινότητος καὶ τῆς χάριτος τῶν ὁποίων κλίνει ἄχρι τῆς σήμερον γόνυ ἅπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος. Ἡ δὲ ἐνταῦθα Ἑλλάς περιπτυσσομένη τὸν νεκρὸν τοῦ ἀρχαίου βίου, ἀπέκρουε πεισματωδῶς τὸ δόγμα τῆς τοῦ κόσμου ἀναβιώσεως καὶ ἀνηλί-

σκετο εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς περὶ ἄσκοπὸν τινα λογομαχίαν, τῆς ὁποίας τὰ κύρια ἐλατήρια ἦσαν ἄπληστος μὲν χρηματολογία τῶν διδασκάλων, κωμικοτραγικαὶ δὲ τῶν διδασκομένων ἐριδες. Αἱ σχολαὶ αὗται ἀπέβησαν μὲν κατὰ τοῦτο μάλιστα χρήσιμοι ὅτι ἐξηκολούθει ἐν αὐταῖς διδασκομένη ἡ ἀμίμητος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους γλῶσσα, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τοῦτο ἀναδείκνυντο ὑποδεέστεραι αὐτῶν αἱ σχολαὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως αἱ περιφανέσταται ἐξ αὐτῶν, ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ τῆς Ἀντιοχείας, ἡ τῆς Ταρσοῦ. Περὶ δὲ τὰ τέλη οἱ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφοῦντες ἐπεζήτησαν τὸν πρακτικώτερον θρίαμβον τῶν πολυθεικῶν αὐτῶν δοξασιῶν, εἴτε μετὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ συμπράξαντες, εἴτε συρρέουσιν εἰς τὴν νέαν τῆς Ἀνατολῆς πρωτεύουσιν, τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐπανειλημμένως αὐτόθι συνωμόσαντες κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἡσχολοῦντο ἐνταῦθα εἰμὴ εἰς τὸ νὰ διδάσκωσι τὴν νεολαίαν νὰ τυφλώτῃ πρὸς τὸ μέλλον καὶ νὰ ματαιοπονῇ ἀγωνιζομένη ν' ἀναστήσῃ τὸ ἄψυχον τοῦ παρελθόντος πτώμα.

Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην παρακμὴν ἔβαινε καὶ ἡ ὀλικὴ τῆς χώρας κατάπτωσις. Περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἐνταῦθα ἑλλὰς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ὁ Πολύβιος, αὐτόπτης τῶν πραγμάτων γενόμενος, ἔγραψεν εἰκόνα θλιβεράν τῆς ὀλιγανθρωπίας καὶ ἐρημίας τῶν χωρῶν τούτων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Τοιαύτη δὲ, ἐπιφέρει, ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου ἀκρίσια, ταραχὴ, δυσθυμία, ὥστε ἅπαντες κατήντησαν νὰ ὑπολαμβάνωσιν ὡς εὐεργέτημα τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἔχοντες διὰ στόματος τὴν παροιμίαν εἰ μὴ ταχέως ἀπολώμεθα οὐκ ἂν ἐσώθημεν. Καὶ ὅμοια συνέβαινον ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ. Ἡ ἀδιάκοπος πρὸς ἀνατολὰς μετανάστευσις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπληρωθῇ διὰ ταχυτέρου τινὸς πολλαπλασιασμοῦ τῶν πρᾶγματινῶν κατοίκων, ἐν μέσῳ

τοιούτων ἀνωμαλιῶν, ἡ δὲ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία προσέθηκε νέας καὶ ποικίλας ἀφορμὰς ἠθικῆς ταπεινώσεως καὶ ὕλικῆς παραμυθίας. Πρὸ πάντων ἀφῆρσεν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ ἀρχαῖον τοῦτο καὶ εὐκλεές ὄνομα, μετονομάσασα αὐτὴν Ἀχαΐαν καὶ ἐνταῦτῳ κατέστρεψεν ἢ ἀπεκόμισεν ἀναρίθμητα αὐτῆς ἀριστουργήματα. Ἀλλ' ὅσω πικραὶ καὶ ἄν ἦσαν αἱ πολυειδεῖς αὗται ἐρεσουλίαι, ἐπῆλθον συμφοραὶ ἔτι θλιβερώτεραι. Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Μακεδονίας οἱ Ῥωμαῖοι ἠνάγκασαν ὅλους τοὺς εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντας Μακεδόνας, δηλαδὴ ὅλους τοὺς πλουσίους καὶ ἐγκρίτους πολίτας νὰ μεταναστεύσωσιν ἐπὶ ποινῇ θανάτου εἰς τὴν Ἰταλίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μετεχειρίσθησαν καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς, εἰς δὲ τὴν Ἡπειρον ὁ Παῦλος Αἰμίλιος ἐπεχείρησε συστηματικὴν λεηλασίαν, ἀνατρέψας μὲν αὐτῆς 70 πόλεις, ἐξανδραποδισάμενος δὲ 150,000 ἀνθρώπων. Μετὰ τινα ἔτη ὁ Μέτελλος κατεπυρπόλησε τὴν Κόρινθον, ἐφόνευσεν ἅπαντας τοὺς πολίτας αὐτῆς καὶ ἐπώλησε τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας. Ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ Σύλλας ἔπραξε δεινὰς καταστροφὰς ἐν τῇ Ἀττικῇ, τῇ Βοιωτίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Οἱ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντες μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι, οἱ διεξαχθέντες ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἐπολλαπλασίασαν τὰς προηγουμένας συμφοράς. Κατόπιν οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας ἐλεηλάτησαν περὶ τὰς 400 πόλεις ὡς λέγεται, ὧν οὐκ ὀλίγας ἑλληνικάς. Καὶ πλὴν τούτων πάντων οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἀποδημίαν, ἤρχισαν πρὸ καιροῦ νὰ μεταβαίνωσιν ἄθροοι πρὸς δυσμὰς, εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ῥώμην, ζητοῦντες αὐτόθι βελτίονα τύχην, ὡς χειρώνακτες, ἔμποροι, τεχνῖται παντὸς εἶδους, ἱερεῖς, ἰατροὶ καὶ διδάσκαλοι. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν ὁ Στράβων ὁμιλῶν περὶ Ἰλλυρίδος, καὶ Ἡπείρου, καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ Αἰτωλίας, καὶ Λοκρίδος, λέγει ὅτι αἱ ἄλλοτε πολυάνθρωποι αὗται χῶραι νῦν εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι,

καὶ μόλις που καὶ που σώζονται εἰς αὐτάς ὀλίγαι τινὲς καὶ μικραὶ κῶμαι ἀνάξαια ἰδιαζούσης περιγραφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ εὐάριθμοι ἦσαν αἱ πόλεις αἱ τηροῦσαι τὸ πάτριον ἀξίωμα, ὀνομαστί δὲ ἀναφέρει ὁ γεωγράφος ὡς τοιαύτην μόνην τὴν Λάρισσαν. Περὶ Θηβῶν βεβαιοῖ, ὅτι οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σώζουσιν· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τῆς Βοιωτίας πόλεων ἀξίας ὅπως οὖν μνείας ὑπολαμβάνει τὴν Τάναγραν καὶ τὰς Θεσπιάς. Ἐν τῇ Ἀττικῇ ὑφίσταντο μὲν τὰ λαμπρὰ τῆς ἄνω πόλεως μνημεῖα, ἀλλ' ὁ Πειραιεὺς ἀπώλεσε τὸν περίφημον αὐτοῦ ναύσταθμον, περισταλεῖς ἔκτοτε εἰς πόλιν μικράν· τὰ δὲ τείχη τῆς Μουνυχίας καὶ τὰ τείχη τὰ μακρὰ, ἦσαν πρὸ καιροῦ ἡρειπωμένα. Ὡσαύτως αἱ πλείσται τῆς Ἀρκαδίας πόλεις ἡ οὐκ ἐτι ἦσαν ἢ μόλις ἴχνη αὐτῶν ἐφαίνοντο καὶ σημεῖα· μόνῃ ἡ Τεγέα ἔσωζε μέτριόν τινα πληθυσμόν. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Λακωνικὴ, ἐν ἣ τὸ πάλαι ὑπεῖρχον πόλεις 400, δὲν ἡρίθμει ἤδη εἰμὴ τριάκοντα.

Κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα οἱ Ῥωμαῖοι, ἀσφαλίσαντες τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν, ἀνεδείχθησαν ἐπιεικεῖς ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγας ἢ ἐκ θεμελίων ἔκτισαν, οἷον τὴν Κόρινθον, τὰς Πάτρας, τὴν Νικόπολιν, ἢ πολυειδῶς ἐκόσμησαν καὶ ἐπροστάτευσαν, οἷον τὰς Ἀθήνας, τὰς Ἀθῆας καὶ τὴν Ὑάμπολιν τῆς Φωκίδος, τὰ Μέγαρα, τὴν Κόρινθον, τὴν Μαντίνειαν. Καὶ ὅμως ἡ ἐρήμωσις ἐξηκολούθει ἂν δὲν ἡὔξησεν. Ὁ Πλούταρχος βεβαιοῖ, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἤτοι περὶ τὸ 100 μ. Χ. ἔτος ἡ Ἑλλάς σύμπασα μόλις ἠδύνατο νὰ παρατάξῃ 3,000 ὀπλίτας, ὅσους δηλαδὴ μόνῃ ἡ τῶν Μεγαρέων πόλις εἶχεν ἐκπέμψει εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην. Ὁ δὲ περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν 2 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα Πausanias ἀκριβέστερον καταδεικνύει τὴν τότε λιπανθρωπίαν. Ἡ ἐν Φωκίδι πόλις τῶν Πανοπαίων εἶχεν ἄλλοτε περίβολον ἑπτὰ σταδίων, ὁ δὲ περιηγητῆς οὐδὲ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ἀξίαν αὐτὴν ὑπολαμβάνει, λέγων τοὺς κατοίκους αὐτῆς οἰκοῦντας ἐν καλύδαις. Εἰς Θήβας

δὲν εἶδεν εἰμὴ τὰς ἑπτὰ πύλας καὶ δέκα ναοὺς· καὶ εἰς μὲν τὴν κάτω πόλιν δὲν ὑπῆρχε ψυχὴ ζωσα, οἱ δὲ ὀλίγοι περιωθέντες Θηβαῖοι κατέκουν τὴν ἀκρόπολιν, τὴν ὁποῖαν οὐδὲ Καδμείαν ἤδη ἐκάλουν, ἀλλὰ Θήβας. Ὅπως δὲ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, οὕτω καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγα εὗρεν ὁ Παυσανίας τὰ κατωκημένα μέρη. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων καὶ τῶν ἱερῶν, ὅσων τὰ ἵχνη μόνον εἶδεν, εἶναι ἀναρίθμητα. Ἐκ τῶν νήσων αἱ πλεῖσται ἦσαν ἔρημοι. Εἰς Ἀῆλον δὲν εὗρεν ὁ Παυσανίας οὔτε ἓνα Δῆλιον, ἀλλὰ μόνον τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον ἐπεμπον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς φρουρὰν τοῦ ἱεροῦ. Ἐπὶ τοῦ μικρὸν πρότερον ἀκμάσαντος Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου, τὰ δύο τρίτα τῆς Εὐβοίας ἦσαν ἔρημα· αἱ δὲ ἄλλοτε μεγάλαι καὶ πλούσιαι τῆς νήσου ταύτης πόλεις τοσαύτην ἔπαθον κατοίκων στέρησιν, ὥστε τὰ μὲν πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῶν ἀπέβησαν παντελῶς ἄγρια, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐντὸς τῶν πυλῶν ἐσπεύοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς βοσκὰς ζώων μετεβλήθησαν. Καὶ κατὰ μὲν τὰ πρῶτα 250 περίπου ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ ἡ Ἑλλάς ἐμαραίνετο οἰκοθεν διὰ τε τὴν ὑπὸ τῶν δραστηριωτέρων αὐτῆς κατοίκων ἐγκατάλειψιν, καὶ τὴν ἑλλειψιν πάσης σχεδὸν βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας, καὶ τὴν βαθμιαίαν νέκρωσιν τοῦ ἀρχαίου ἡθικοῦ βίου, καὶ τὴν ἐλαχίστην εἰς αὐτὴν διάδοσιν τῶν σπερμάτων τῆς ἀναβιώσεως, τὰ ὁποῖα τοσοῦτον ἐθαυματούργουν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος ἐπανελήφθησαν δεινόταται αἱ ἔξωθεν συμφοραὶ διὰ τῶν τότε ἀρξαμένων ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδρομῶν τῶν γερμανικῶν, τῶν σλαυικῶν, τῶν οὐννικῶν φυλῶν. Τὰ παντοδαπὰ ταῦτα ἔθνη προσέβαλον τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἀπὸ τῶν δυτικωτάτων αὐτοῦ ἄκρων μέχρι τῶν ἀνατολικωτάτων. Τὸ κράτος λοιπὸν τοῦτο ἀντιπερισπώμενον πανταχόθεν καὶ προσέτι κατατρυχόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀμυναν τῆς Ἑλλάδος. Αὕτη δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ἔδωκε μὲν τελευταῖά τινα σημεῖα ζωῆς μάλιστα ἐν Ἀθήναις,

ἔπου ὁ καλὸς καγαθὸς Δέξιππος κατώρθωσεν· ἐν ἔτει 267 νὰ κατατροπώσῃ τοὺς τὸ πρῶτον τότε προσβελόντας τὴν Ἑλλάδα Γότθους. Ἦτο ὁμῶς πρόδηλον ὅτι δὲν θέλει δυνηθῇ ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς πολεμίους, οἵτινες ἐπὶ τέλους κατέλυσαν καὶ αὐτὸ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος.

Τοιαύτη ἀπέβη ἡ τύχη τῆς μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 4 μ. Χ. Ἡ γηραιά, ἡ πάλαι ποτὲ ἔνδοξος Ἑλλάς, στερηθεῖσα τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, στερηθεῖσα ὡς ἄλλη Νιόβη τῶν τέκνων αὐτῆς, διῆγε βίον ταλαίπωρον καὶ ἐφαίνετο προσεγγίζουσα εἰς τὸν θάνατον. Ἀλλ' οὐδ' ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἦτο κατὰ τὴν 3 καὶ τὴν 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἀσφαλέστερος, καὶ τοι διάγων ἔτι τὸν λαμπρὸν ἐκείνον διανοητικὸν καὶ ὑλικὸν βίον περὶ οὗ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὠμιλήσαμεν. Διέδωκε μὲν τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀστικούς θεσμούς, καὶ τὸ τροπολογηθὲν διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων πνεῦμα, εἰς τὰς εὐρείας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, κατέλαβε δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ 3 ἑκατονταετηρίδας καὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν χωρῶν τούτων, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ συγκροτήσῃ ἐν αὐταῖς ἰδίαν τινὰ μεγάλην καὶ συμπαγῇ ἐθνότητα. Τοιαύτη ἐθνότης προϋποτίθησι ταυτότητα φρονημάτων καὶ συμφερόντων, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐν μὲν ταῖς πόλεσιν ἐξελληνίσθησαν, ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ὁμῶς χώρα, ὅσῳ ζωηρῶς καὶ ἂν ἐχρωματίσθησάν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διετήρησαν οὐδὲν ἥττον τὰς ἀρχεγόνους αὐτῶν φυλετικὰς ιδιότητας. Πλὴν τούτου ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, ἡ ἀνατολὴ ἀντεπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπερ εἶχε συμβῆ ἥδη ἐπὶ τῶν ἀποδημιῶν τῆς πρώτης περιόδου. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἰδίως ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ πολιτείᾳ τῶν Πτολεμαίων, τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, παρ' οἷς ἐπεκράτησαν προϋμῶ-

τατα τρόποι καὶ ἔξεις ἀλλότριοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ πολυγαμία, ἡ ἀδελφογαμία, ἡ δεσποτεία, ἡ ἀκρασία. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι οὐδεὶς τῶν διαδόχων τοῦ δορυκτῆτορος ἀνεφάνη ἄξιος νὰ διατηρήσῃ τὴν βιαιάν τοῦλάχιστον ἐνότητα τοῦ ἀχανοῦς αὐτοῦ κράτους καὶ ὅτι μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸ κράτος τοῦτο κατετεμήθη εἰς πολλὰς βασιλείας, πολλάκις περιελθούσας εἰς πολέμιας κατ' ἀλλήλων σχέσεις, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς ἐκ τούτων πάντων διηκολύνθη παραδόξως μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἡ χεῖρωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκείνου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οὐ μόνον αἱ χώραι αὗται δὲν ὠνομάσθησαν Ἑλλὰς, οὐδὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Βιθυνίας, οὐδέποτε προσέλαβον τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐκαλοῦντο δὲ Συριακοὶ βασιλεῖς, Πτολεμαῖοι βασιλεῖς, Βιθυνικοὶ βασιλεῖς. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας οἱ ἄποικοι ἔφερον τοῦλάχιστον μεγαλοφρονούντες τὸ πάτριον ὄνομα καὶ ἐλέγοντο, οἱ τὴν Ἀσίαν οἰκοῦντες Ἑλληνας, πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν. Ἀλλὰ κατόπιν εὐαγγελισθέντος καὶ διαδοθέντος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ νέα αὕτη καὶ τοσοῦτον γόνιμος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐργασία ἀνεκνήρυχθη πολεμία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτῆς πρωτουργῶν. Εἶδομεν τὸν μέγαν κίνδυνον εἰς ὃν περιέστη τὸ θεμελιωδέστατον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἕνεκα τοῦ συζητητικοῦ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πνεύματος, τοῦ παραγαγόντος τὰς αἱρέσεις. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου τούτου ἐλογίσθη ἀπαραίτητον νὰ χωρισθῶσιν ἀποτόμως οἱ δύο κόσμοι· καὶ πρῶτος ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι, ὁ μέγας καὶ ἀγέρωχος νομοθέτης τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος, ἀπεκήρυξε βητῶς τοῦς Ἑλληνας ὡς εἰδωολάτρας διὰ τοῦ περιφήμου αὐτοῦ λόγου κατὰ εἰδώλων, ὃν ἐπέγραψε λόγον κατὰ Ἑλλήνων καὶ ἐν τῷ διαβρῆδῳ ἤλεγξε καὶ ἐχλεύασε τὴν σοφίαν αὐτῶν. Μετ' ὀλίγον ὁ Ἰουλιανὸς, ἀποδεξάμενος τὴν πρόκλησιν, ἠθέλησε νὰ

ἀποκλείσει τοὺς Γαλιλαίους, ὅπως ὠνόμαζε τοὺς χριστιανούς, ἀπὸ πάσης ἑλληνικῆς παιδεύσεως καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐκμαθήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Πολλοὶ τότε ἱεράρχαι τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν κατεξανέστησαν κατὰ τῆς τοιαύτης ἀλλοκότου συγχύσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θρησκευματος μετὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ στηλιτευτικῷ κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως, ἀνέκραξεν, ὅτι οὗτος «κακούργως τὴν προσηγορίαν μετέθηκεν ἐπὶ τὸ δοκοῦν, ὥςπερ τῆς θρησκείας ὄντα τὸν Ἑλληνα λόγον, ἀλλ' οὐ τῆς γλώσσης· καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἀλλοτρίου καλοῦ φῶρας, τῶν λόγων ἡμᾶς ἀπήλασεν· ὥςπερ ἂν εἰ καὶ τεγῶν εἶρξαι ἡμᾶς, ὅσαι παρ' Ἑλλησιν εὐρηνται, καὶ τοῦτο διαφέρειν αὐτῷ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐνόμισεν.» Ἐλάβομεν δὲ ἤδη ἀρρηκὴν νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ὁ μέγας Βασίλειος ὑπελάμβανε τὸν Ἑλληνισμόν οὐχὶ ὡς πολέμιον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ ὡς τὸ κατενόμενον αὐτοῦ ἔρρισμα καὶ ἐγκαλλώπισμα. Οὐδὲν ἦτον ἡ ῥῆξις ἐξηκολούθησε καὶ προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐπεκράτησεν ὀριστικῶς νὰ καλῆται ἡ εἰδωλολατρεία *δόξα ἑλληνική*· οἱ χριστιανοὶ ἀπετροπίσθησαν τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὰ τέχνα ἀπεκέρυξαν τὸν πατέρα.

Τὰς ποικίλας ταύτας διαιρέσεις καὶ διχονοίας κατέστησαν ἰδίως ἐπικινδύνους αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις. Ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης π. Χ. ἐκατονταετηρίδος καταλύσασα ἀλληλοδιαδόχως τὰ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἑλληνικὰ κράτη καὶ ἀπλώσασα τὴν σιδηρὰν αὐτῆς χεῖρα ἐπὶ ἀπάσας τὰς χώρας ἐκείνας, δὲν ἐπήγαγεν εἰς αὐτάς τὰς μεγάλας καὶ διαρκεῖς συμφοράς, ὅσας εἶδομεν ἐξ αὐτῆς προελθούσας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Κατ' ἀρχὰς ἐπέβαλε μὲν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ζημίαις οὐκ ὀλίγας· ἔπειτα ὅμως προετίμησε καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ ἐπέβρωσεν αὐτὸν πολυειδῶς· ἐντεῦθεν δὲ οὗτος, καίτοι ἀπέβαλε τὰς ἰδίας βασιλείας, δὲν ἔπαυσε διὰ τῶν πολυκριθ-

μων αὐτοῦ πόλεων καὶ τῶν ἀστικῶν πολιτευμάτων προα-
γόμενος καὶ ἀκμαῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς 3
μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος προέκυψε δεινότατος ἀπ' ἀνατολῶν
πολέμιος τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων. Τὸ Παρ-
θικὸν κράτος δὲν εἶχεν ἀποβῆ ποτὲ ἐπικίνδυνον εἰς αὐτὴν, καὶ
ἀπ' ἐναντίας εἶχε μέχρι τινὸς ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐ-
τῆς· καταλυθέντος δὲ τοῦ κράτους ἐκείνου κατὰ τοὺς χρόνους
τούτους, ἡγέρθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ τὸ δεύτερον Περσικὸν
κράτος, ὅπερ μετὰ τῶν προπατορικῶν θεσμῶν καὶ τῆς ἱερατι-
κῆς τῶν μάγων τάξεως, ἐκληρονόμησεν ὑπὸ τοὺς Σασσανίδας
ἀπάσας τὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ Κύρου, τοῦ Δα-
ρείου καὶ τοῦ Ξέρξου. Ἐκτοτε λοιπὸν ἤρξατο ἀγὼν μέγας καθ'
ὃν ἡπειλήθη αὐτὴ τοῦ αὐτόθι Ἑλληνισμοῦ ἢ ὑπαρξίς. Ἡ Ῥώμη
δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ αὐτὸν, δι' οὗς λόγους πρὸ ὀλίγου εἶπο-
μεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τινὲς τῶν
ἐν τῇ ἀνατολῇ ἑλληνίδων πόλεων ἀντέστησαν γενναίως· ἀδύ-
νατον ὅμως ἦτο ἐγκαταλελειμμέναι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ
μὴ συνδεόμεναι διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ νὰ μὴ ὑπο-
κύψωσιν ἐπὶ τέλους. Ὅθεν ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἐκινδύ-
νευσεν ἤδη τὸν ἑσχατον κίνδυνον ἀπὸ τῶν Περσῶν, ὅπως ὁ Ἑλ-
ληνισμὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων,
ὅτε παρελθὼν εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἱδρυσεν ἐν τῇ
ἀνατολῇ ἴδιον κράτος καὶ παρέσχεν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν νέον
ὀρμητήριον πολιτικῆς ἐνεργείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἀρχαὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, στρατεύων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι πράττει ὡς ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων. Ἐν Κορίνθῳ ἀνεκλήροτο στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῶν ἐν Γρανικῷ ληφθέντων λαφύρων ἐπέγραψεν «Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων» καὶ ἐπέμψε ταῦτα ἐν Ἀθήναις, ὥς ἐι ἀνακηρύττων τὴν πόλιν ταύτην τῆς Ἑλλάδος πρωτεύουσαν. Διὰ πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων τεκμηρίων ἐμαρτύρησεν ὅτι ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἀντιπρόσωπον καὶ ὑπέρετην τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ δὲ μέγας Κωνσταντῖνος οὐδέποτε ἀπεφάνητο τοιοῦτό τι. Προσῆγγιζε μὲν ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς πολὺ μᾶλλον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν ἢ εἰς τὸν Λατινισμόν, διότι ἐγεννήθη ἢ εἰς Ταρσὸν, ἢ εἰς Δρεπάνην τῆς Βιθυνίας, ἢ εἰς Ναῖσσον, τὴν σημερινὴν Νίσσαν τῆς Μοισίας· ἀπετροπιάζετο δὲ τὴν ἀρχαίαν, τὴν ἐθνικὴν Ῥώμην, τὴν ἕνεκα τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἔξεων τοῦ παρελθόντος αὐτῆς δυσμενῶς ἔχουσαν πρὸς τὸ νέον θρήσκευμα· καὶ τούτου ἕνεκα κυρίως ἱδρύσεν ἐν Βυζαντίῳ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ ἐτέραν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ἐν ᾗ ἡδυνήθη ἐν πάσῃ ἀνέσει νὰ προστατεύσῃ καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ νέον δόγμα. Ἐξηκολούθησεν ὁμοῦς ὀνομάζων ἑαυτὸν καὶ ὑπολαμβάνων αὐτοκράτορα *Ῥωμαίων*, ἀποκαλῶν δὲ Ῥωμαίους τοὺς ὑπηκόους, καὶ τοὶ μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἰδίως καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν νέαν βασιλεύουσαν, ὀλίγιστοι ἠριθμοῦντο οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ δὲ πλείστοι ἦσαν ἢ Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἐτερόφυλοι.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὀψεως ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν ἦτο εἰμὴ δευτέρα τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους πρωτεύουσα, διαφέρουσα τῆς Ῥώμης κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐγένετο ἡ χριστιανικὴ τοῦ κράτους τούτου πρωτεύουσα. Τοῦτο ὅμως ἤρκεσεν ἵνα ἀποβῇ μετ' οὐ πολὺ ἐνταύτῳ ἡ ἑλληνικὴ αὐτοῦ βασιλεύουσα. Ὁ χριστιανισμὸς ἐπεχείρησε μὲν νὰ χωρισθῇ ὀνόματι ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς εἶδομεν· ἀλλὰ ἐξ ἀρχῆς καὶ καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀνάπτυξιν διὰ τοιούτων καὶ τηλικούτων μετ' αὐτοῦ εἶχε συναρμολογηθῇ δεσμῶν, ὥστε πράγματι οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐν τῇ ἀνατολῇ μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ταῦτιζόμενος. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἰδρύθη ἐν αὐτῷ τῷ χώρῳ τοῦ Βυζαντίου, τῆς ἀρχαίας τῶν Μεγαρέων ἀποικίας. Οἱ πολλαπλασιασθέντες αὐτῆς κάτοικοι προσῆλθον ἐκ τῶν περικειμένων χωρῶν, καὶ ἦσαν ἢ Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἑτερόφυλοι. Τὰ κάλλιστα αὐτῆς κοσμήματα ἦσαν ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Ἀπαντες οἱ ἱεράρχαι τοῦ ἐν αὐτῇ ἐπικρατήσαντος νέου δόγματος, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐτέλουν τὰς ἱεροπραξίας καὶ ἐκήρυττον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἑλληνιστί. Ἀπαντες οἱ συρρέυσαντες εἰς αὐτὴν λόγιοι ἄνδρες ἦσαν Ἕλληνες, ἢ χριστιανοί, ἢ ἐθνικοί. Φιλολογία, ἐπιστήμη, τέχνη, πᾶς ὁ διανοητικὸς αὐτῆς βίος ὑπῆρξεν ἑλληνικός. Ἀπαντες σχεδὸν οἱ δημόσιοι λειτουργοί, πολιτικοί τε καὶ στρατιωτικοί, ἦσαν Ἕλληνες, ἔκ τε τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ. Συνέβη δηλαδὴ ἐνταῦθα ὅ,τι ἄλλοτε εἶχε συμβῇ εἰς τὰς βασιλείας τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ δὲ δευτέρα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πρωτεύουσα ἐγένετο πόλις ἑλληνίς, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ τῶν Πτολεμαίων πρωτεύουσα, Ἀντιόχεια, ἡ τῶν Σελευκιδῶν, Νικομήδεια ἡ τῶν Βιθυνικῶν βασιλέων, ἡ Ἀμαστρίς τῶν Μιθριδατῶν, ἡ Εὐσέβεια ἡ πρὸς τῷ Αἰγαίῳ τῶν τῆς Καππαδοκίας βασιλέων. Ἡ μόνη μεταξὺ τῶν βασιλείων τούτων καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διαφορὰ ὑπῆρξεν, ὅτι ἐν ἐκείναις μὲν ὁ

Ἑλληνισμὸς τῶν πόλεων διεδόθη εἰς τὴν χώραν, ἐν ταύτῃ δὲ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς χώρας ἐπεβλήθη εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν καὶ δι' αὐτῆς πάλιν εἰς τὸν ὅλον τοῦ κράτους χαρακτῆρα.

Ἐν ὧσιν ὑφίστατο ἡ ἀκεραιότης τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπειδὴ εἰς τὰς πολυαριθμούς αὐτῆς δυτικὰς ἐπαρχίας ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, δύσκολον ἦτο νὰ κατισχύσῃ αὐτῆς ἐν τῇ κυβερνήσει, ἐν τῇ νομοθεσίᾳ καὶ ἐν τῇ διοικήσει ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Ἄμα ὁμοῦ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὁ ἑκατονταετηρίδος τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος περιωρίσθη εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, ὁ ἐξἑλληνισμὸς αὐτοῦ ἀπέβη ἀναπόδραστος. Δὲν λέγομεν ὅτι εἰς ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας ἐλαλεῖτο μόνῃ ἡ ἑλληνικὴ. Ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν τῇ Κυρηναικῇ καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ἰστρου, πολλὰ καὶ ποικίλαι ὑπῆρχον αἱ ἐπιχώριοι διάλεκτοι. Παρεκτὸς ὅμως, ὅτι εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας καὶ εἰς ἀπάσας τὰς ἡσούς δὲν ἤκούετο εἰμὴ ἡ ἑλληνικὴ, εἰς ἀπάσας τὰς λοιπὰς διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐξεπροσωποῦντο καὶ συνημολογοῦντο ἅπαντα τὰ ἀνώτερα ἠθικὰ, διανοητικὰ καὶ ὕλικά συμφέροντα τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν· ἡ θρησκεία, ἡ φιλολογία, τὸ ἀλληλεθνὲς ἐμπόριον, αἱ πολιτικαὶ σχέσεις. Τῶν ἰθαγενῶν γλωσσῶν ἐγένετο χρήσις ἐν τῇ ἐπιχωρίῳ καὶ ἐπαρχιακῇ ἐπικοινωνίᾳ, διὰ μόνης δὲ τῆς ἑλληνικῆς διεξήγοντο τὰ κοινὰ συμφέροντα καὶ αἱ κοινὰ ὑποθέσεις. Ὅτε ὁ μέγας Κωνσταντῖνος συνεκρότησε τὴν ἐν Νικαίᾳ ἀ. οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐξεφώνησε μὲν τὸν ἐναρκτήριον λόγον λατινιστῇ, ἀλλὰ ὁ λόγος οὗτος, ἵνα γίνῃ καταληπτὸς εἰς τὴν πολυάριθμον ἐκείνην ὁμήγυριν, ἐδέησε νὰ μεθερμηνευθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ὡσαύτως, ὅτε ἔπειτα ὁ βασιλεὺς ἀνεμίχθη εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐλάλησε γλώσσης, «ἑλληνίζων τῇ φωνῇ, κατὰ τὸν Εὐσέβιον, ὅτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχεν.» Ἐνῷ δὲ ὑφίστατο ἔτι ἡ ἐν Ῥώμῃ αὐτοκρατορία καὶ

συνετηρεῖτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡ ἀκεραιότης τοῦ ἔλου
 ῥωμαϊκοῦ κράτους, πολλάκις αὐτὰ τῶν αὐτοκρατόρων τὰ θε-
 σπίσματα τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐξεδίδοντο
 εἰς τὴν ἑλληνικὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὡς
 μαρτυροῦσιν αἱ ἐν τῷ κώδικι περιεχόμεναι διατάξεις τοῦ Θεο-
 δοσίου καὶ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ. Μικρὸν μετὰ τὸν Κωνσταντί-
 νον ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ καὶ δεῦτερος ἐν Κωνσταντινουπόλει διά-
 δοχος, ὁ Ἰουλιανὸς, ὅς τις ἐγεννήθη αὐτόθι καὶ μητρικὴν γλῶσ-
 σαν ἔσχε τὴν ἑλληνικὴν, εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην ἔγραψεν
 ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς λόγους καὶ ἀπάσας τὰς ἐπιστολάς καὶ
 τὰς σατύρας. Οἱ πρέσβεις οἱ ὑπὸ τῶν πόλεων πρὸς τοὺς αὐτο-
 κράτορας ἀποστελλόμενοι ἠγόρευον πρὸς αὐτοὺς ἑλληνιστί. Τίς
 δὲν ἐνθυμεῖται τὸν περίφημον λόγον, ὃν ἐξεφώνησεν ὁ Συνέσιος,
 ὅτε παρέστη ἐνώπιον τοῦ Ἀρκαδίου ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Κυ-
 ρήνης; Ὁ τοῦ Ἀρκαδίου υἱὸς Θεοδόσιος Β'. ἔγχε τὴν ἐν Ἀθή-
 ναις γεννηθεῖσαν καὶ παιδευθεῖσαν θυγατέρα τοῦ φιλοσόφου
 Λεοντίου, ἥτις, ἐθνικὴ οὖσα τὸ θρήσκευμα καὶ Ἀθηναῖς καλου-
 μένη, ἐδέχθη μὲν τὸ ἅγιον βάπτισμα, μετωνομάσθη δὲ Εὐδο-
 κία πρὶν ἀναβῆ εἰς τὸν λαμπρότατον ἐκεῖνον θρόνον. Τί λοιπὸν
 παράδοξον ἂν ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων οἱ αὐτοκράτο-
 ρες ἠναγκάζοντο ὁσημέραι νὰ ὑπενδίδωσιν εἰς τὸ παρασῶρον
 αὐτοὺς βῆμα. Ἦδη ὁ Ἀρκαδιὸς ἐπέτρεψε διὰ νόμου ῥητοῦ εἰς
 τοὺς δικαστάς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστί τὰς ἀποφάσεις αὐ-
 τῶν. Ὁ δὲ Θεοδόσιος Β'. ἐπέτρεψε γενικῶς τὸ ἑλληνιστί δια-
 τίθεσθαι, καὶ ἰδρύσας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνώτατον ἐκπαι-
 δευτήριον, ὥρισεν ὅτι ἐκ τῶν 30 αὐτοῦ καθηγητῶν πεντεκαί-
 δεκα θέλουσι διδάσκει τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλο-
 λογίαν· μόνοι δὲ οἱ λοιποὶ πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον λατινιστί
 τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον καὶ τὴν φιλοσοφίαν,
 ὥστε αἱ δύο γλῶσσαι ἀνεγνωρίζοντο οὕτως ἐπισήμως, ὡς ἴσων
 ἔχουσαι ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν Θεο-
 δόσιον Β' συγχροτηθεῖσης ἐν Χαλκηδόνι τῷ 451 τῆς δ'. οἱ

κουμηνικῆς συνόδου, ὃ τότε βασιλεύων Μαρκιανὸς προσελθὼν ἐλάλησε πάλιν λατινιστὶ, ἐξηγουμένου τοῦ λόγου αὐτοῦ ὑπὸ διερμηνέως, ὅπως ἐγένετο ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Πλὴν δὲ τούτου ὃ ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἔξαρχος τοῦ Πάπα, Ἰουλιανὸς ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, καὶ τοι "Ελλήν ὧν αὐτὸς τὸ γένος, ἐλάλησεν ὁμῶς λατινιστὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης καὶ ἐδέησεν ἐρμηνεὺς νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ "Ελληνος ἐκείνου λόγον. Τοσοῦτον ἢ ἐκ καταγωγῆς Ῥωμαϊκὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναρχία ἠγωνίζετο νὰ διατηρήσῃ τὴν λατινικὴν ὡς ἐπίσημον ἐν τῇ ἀνατολῇ γλῶσσαν. Ἄλλ' ἐξ αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν περιήρχετο τοῦ νὰ μεταγλωττίζῃ ἀμέσως τὰ λατινικὰ αὐτῆς ῥήματα, καθίσταται πρόδηλον ὅπόσον μάταιοι ἦσαν οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι.

Ταῦτα συνέβαινον ἐν τῷ ἀνατολικῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει, ἐνῶ ὀφίστατο ἔτι τὸ δυτικόν· μετὰ δὲ τὴν τούτου κατάλυσιν φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιταχυνθῇ ἔτι μᾶλλον ἢ τοῦ πρώτου ἀλλοιώσις. Αὐτοὶ οἱ ὑπατοὶ πρωταγωνισταὶ τῶν πολιτικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πραγμάτων ἦσαν ἔκτοτε ἢ "Ελληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἀνατολίται. Τοῦ Ζήνωνος ἀντίπαλος παρέστη ὁ Λεόντιος, ὅστις ἦτο μὲν Σύρος τὸ γένος, ἀλλὰ ἄριστος τὴν παιδείαν κατὰ Θεοφάνην· στεφθεὶς δὲ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἔξω τῆς πόλεως. Ταρσοῦ καὶ ἐδρεύσας ἐν Ἀντιοχείᾳ, διώρισε μάγιστρον, ἦτοι προϊστάμενον τῆς ὅλης κυβερνήσεώς του, τὸν φιλόσοφον Παμπρέπιον. Ὁ Παμπρέπιος οὗτος κατήγετο μὲν ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου, ἀνὴρ δὲ ὧν εὐφύεστατος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ προχειρισθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως Γραμματικὸς, ἐδίδαξεν ἔτη οὐκ ὀλίγα καὶ ἐδιδάχθη ἅμα τὰ τῆς ἀνωτάτης σοφίας ὑπὸ τῷ μεγάλῳ Πρόκλῳ. Ἐπειτα ὁμῶς διενεχθεὶς πρὸς τὸν Ἀθηναῖον Θεαγένην καὶ κινδυνεύσας ἐκ τούτου κατέφυγεν εἰς Βυζάντιον, ὅπου, καίτοι ἦτο ἐθνικὸς τὸ θρή-

σκευμα, ἴσχυσε πολὺ καὶ συνταχθεὶς μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων πρὸς τὸν Ζήνωνα καὶ εἰς Ἀσίαν μετ' αὐτῶν ἀπελθὼν, προήχθη εἰς τὸ ὑπατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς στάσεως ταύτης καὶ τὸν θάνατον τοῦ Παμπρεπίου, ἕτεροι Ἕλληνες ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβωσι τὴν κυβέρνησιν. Ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Σεβηριανός, μαθητὴς ὡσαύτως τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἐκτήσατο φήμην πολλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ λέγεται μάλιστα, ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε προτείνει αὐτῷ τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν, ἐὰν κατεπείθετο νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ὁ δὲ οὐ μόνον ἀπεποιήθη, ἀλλὰ καὶ διὰ σκευωρίας τινὸς ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸ νὰ ἀνορθώτῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, ἔχων εἰς τοῦτο, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλους πολλοὺς συμπράκτορας· διότι καταγγεληντός τοῦ πράγματος εἰς τὸν Ζήνωνα, ὁ Σεβηριανός, ὁ Ἡρατσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Γαζαῖος Ζώσιμος, ὁ Ἀγάπιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν φιλοσόφων καταδιώχθησαν. Τινὲς μάλιστα συνελήφθησαν καὶ εἰς τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν ὁ Γέσσιος, ὅστις πλουσιώτατος γενόμενος ἕνεκα τῆς ἱατρικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης, ἀπέβη πάντων τολμηρότατος, ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου. Τούτου δὲ τοῦ Γεσσίου τὴν ἀκαιρον φιλοδοξίαν ἐνέπαιξεν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Παλλαδᾶς δι' ὀκτὼ ἐπιγραμμάτων, ἐξ ὧν χ. π. παραθέτομεν τὸ τελευταῖον μόνον·

Οἱ δύο Κάλχαντες τὸν Γέσσιον ὤλεσαν, ὅρκεις
τῶν μεγάλων ὑπάτων θῶκον ὑπὸσχόμενοι.
ᾧ γένος ἀνθρώπων ἀνεμῶλιον, αὐτοχόλωτον,
μέχρι τέλους βιότου μὴδὲν ἐπιστάμενον.

Ἀνθρωποι, γλῶσσα, φρονήματα, τὰ πάντα λοιπὸν ἐλλήνισον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἕλλην ἀνὴρ ἔσωζε τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀναστασίου ἀπὸ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ Βιταλιανοῦ. Ὁ Ἀναστάσιος εἶχε μετακαλέσει παρ' ἑαυτοῦ τὸν φιλόσοφον Πρόκλον τὸν Ἀθηναῖον, οὐχὶ τὸν μέγαν πλατωνικόν, ἀλλ' ἕτε-

ρόν τινα φυσικὸν καὶ χημικὸν ἐμπειρότατον. Ὁ δὲ Πρόκλος οὗτος κατεσκέυασε τότε, ὡς λέγεται, ἐκ θεοῦ ἀπύρου κόνιν λεπτοτάτην, ἥτις ῥιπτομένη κατὰ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων καὶ ἀπτομένη, καθὰ βεβαιοῦσι, διὰ μόνης τῆς τοῦ ἡλίου θερμότητος, κατέκαυσε τὸν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπελθόντα στόλον τοῦ Βιταλιανοῦ. Ἀλλ' ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀναστάσιον συνέβη ἀπόπειρά τις ἀνατροπῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐνῷ καθ' ὅλους τοὺς προηγουμένους χρόνους καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ὃ ἑκατονταετηρίδα οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάζοντο διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν νὰ ἀνομολογῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὸν ἑλληνικὸν τοῦ κράτους χαρακτῆρα, αἶφνης τῷ 548 προέκυψεν εἰς μέσον δυναστεία ἀξιώσασα νὰ ἀνακτήσῃ μὲν τὰς ἐν τῇ Ἀφρικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀρχαίας τοῦ κράτους ἐπαρχίας, νὰ ἀναστήσῃ δὲ οὕτως ἐν αὐτῇ τὸν λατινισμόν, ἐλαττοῦσα τὴν σχετικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ βαρύτητα. Καὶ τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι ὁ ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας ταύτης Ἰουστίνος δὲν ἦτο λατῖνος ἐκ καταγωγῆς, ἀλλὰ σλαῦος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ὃ ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐγκθίστανται εἰς τὰς βορριοτέρας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Ὁ Ἰουστίνος ἐγεννήθη περὶ τὴν πόλιν τῶν Σκούπων τῆς Δαρδανίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν, ἐκ γονέων χωρικῶν καὶ προδήλως ἐπηλύδων. Πῶς ὠνομάζετο ἐκ γενετῆς, δὲν εἶναι γνωστόν. Ἡξεύρομεν ὁμῶς, ὅτι ἡ μὲν ἀδελφὴ αὐτοῦ ἐκαλεῖτο Βιγλενίτζα, ὁ δὲ τῆς ἀδελφῆς ταύτης σύζυγος Ἰατόκ, ὁ δὲ ἐκ τοῦ γάμου τούτου γεννηθεὶς υἱὸς Οὐπράβδα. Τοιοῦτό τι ἄρα ὄνομα, σλαυικὸν μᾶλλον ἢ ἰθαγενές, ἔφερε καὶ ὁ Ἰουστίνος, ὅτε τῷ 498 ἦλθεν ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατετάχθη ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης εἰς τὴν βασιλικὴν φρουράν. Εἶτε δὲ τότε ἀμέσως εἶτε μετ' οὐ πολὺ, καθόσον προήγετο διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα,

μετωνομάσθη ἐπὶ τὸ λατινικώτερον Ἰουστινός· καὶ μετακάλεσάμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν προειρημένον ἀνεψιὸν αὐτοῦ καὶ ἐκπαιδεύσας καὶ προαγαγὼν, ἐξελατίνισεν ὡσαύτως αὐτὸν μὲν ἀπὸ Οὐπράβδα εἰς Ἰουστινιανὸν, τὸν δὲ τούτου πατέρα ἀπὸ Ἰστοκ εἰς Σαβδάτιον, τὴν δὲ μητέρα ἀπὸ Βιγλενίτζης εἰς Βιγιλάντιαν. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν μετημφιέσθῃ τοιοῦτο τρόπος, ἔσωζε πάντοτε τὸν χαρχκτῆρα τῆς βαρβάρου αὐτοῦ καταγωγῆς, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ ὑπογράψῃ. Ἦτο δὲ οὐ μόνον βάρβαρος ἀλλὰ καὶ ἔπηλυσ βάρβαρος, δι' ὃ μάλιστα δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὸ ὑπατον τοῦ κράτους ἀξίωμα. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν διαστήματι δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων, οἱ πλείστοι τῶν αὐτόθι βασιλευσάντων ἦσαν οὐχὶ μὲν Ῥωμαῖοι ἢ Ἕλληνες, ἀλλὰ ἰθαγενεῖς ἀλλόφυλοι ἀνέκαθεν ἐν τῷ κράτει ἐγκαταστημένοι καὶ διὰ τοῦ εκλατινισμού ἢ τοῦ ἐξελληνισμού αὐτῶν πρὸς τὸ ἕτερον τῶν δύο φύλων ἐξομοιωθέντες. Εἰς δὲ τῶν βασιλέων τούτων ἦτο καὶ βάρβαρος, ἐκ τῶν ἰθαγενῶν ὅμως βαρβάρων, τῶν Ἰσαύρων, καλούμενος μὲν Τρασκαλισαῖος ἢ Ταρσισκωδίσκος, μετονομασθεὶς δὲ ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον Ζήνων, ἅμα προήχθη εἰς τὰ ὑψηλότερα τῆς πολιτείας πράγματα. Ἀλλ' ὅποσον ἡ κοινὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνειδήσις ἀπέκρουε τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἴδῃ βασιλεύοντα ἔπηλυν βάρβαρον, ἀπεδείχθη ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μαρκιανοῦ. Ἰσχυε τότε τὰ μέγιστα αὐτόθι ὁ Ἀλανὸς Ἀσπαρ. Ἐπὶ τρεῖς ὄλας γενεάς ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς, καὶ ὁ υἱὸς του Ἀρδαβούρ, ἦρχον τῶν στρατῶν τῆς ἀνατολῆς. Διὰ τῆς πολυαρίθμου μὲν ἐκ βαρβάρων φρουρᾶς αὐτοῦ ὁ Ἀσπαρ ἐδέσποζε τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πρωτευούσης, διὰ δὲ τῶν δαψιλῶς δαπανωμένων θησαυρῶν ἐδελέαζε τὰ πλήθη. Τίποτε δὲν ἐφαίνετο τὸ δυνάμενον νὰ κωλύσῃ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ ξένου ἐκείνου. Καὶ ὅμως δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Θρακὸς Δέοντος,

ἀπλοῦ χιλιάρχου ὄντος, ἀρκεσθεῖς νὰ ἀπονείμῃ τὸ δευτέρον τοῦ κρίτους ἀξίωμα, ἦτοι τὸ τοῦ καίσαρος, εἰς ἓνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦτο πάλιν οὐχὶ εἰς τὸν πρεσβύτερον Ἀρδαβούρ, οὐδὲ εἰς τὸν νεώτερον Ἑρμαναρίχ, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐκλατινισθέντα δεύτερον υἱὸν Πατρίκιον.

Μετὰ ἐξήκοντα δὲ ἔτη, ἀποθανόντος τοῦ Ἀναστασίου ἄνευ ἀμέσων ἀπογόνων, ὁ ἐπηλυς Ἰουστίνος, ἀρχηγὸς ὢν μιᾶς μοίρας τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, προεχειρίσθη βασιλεὺς, μετὰ τινος μὲν δυσκολίας, προεχειρίσθη ὁμως οὐδὲν ἥττον, διότι οἱ περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς πρὸς αὐτὸν ἀνταγωνιζόμενοι ἦσαν ἀνίκανοι, καὶ προσέτι διότι προλαβὼν εἶχε καλύψει τὴν καταγωγὴν του ἐγκαίρως ἐκλατινίσας τό τε ἴδιον καὶ τὰ τῶν οἰκείων ὀνόματα. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὅ,τι οὐδὲ διενεθήθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσιν οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ ἰθαγενεῖς αὐτοκράτορες, ἦτοι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ὅλου Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀνέλαβε νὰ διαπράξῃ ὁ ἐπηλυς οὗτος βάρβαρος. Ναὶ μὲν τὸ ἔργον δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ παρσκευάσθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἔτι ἐπὶ Ἰουστίνου. Αὐτὸς ἀναμιχθεὶς εἰς τὰ πράγματα τῶν ἐν τῇ Ἀφρικῇ Βανδήλων προεκάλεσε τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐμφύλιον ῥῆξιν ἐξ ἧς ἔλαβεν ἀφορμὴν μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ ἀνακτήσῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐπαρχίαν τοῦ κράτους διὰ τοῦ Βελισαρίου. Καὶ αὐτὸς, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν σύμπραξιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου ἐκείνου σκοποῦ, κατέπαυσε τὴν πρώτην μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας προκύψασαν ἐπὶ Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου ἔριν. καὶ ὑπεχρέωσε τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην νὰ ὑποκύψῃ μὲν εἰς τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, νὰ ἐξαλείψῃ δὲ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἐκείνων βασιλέων καὶ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν ἐπισκόπων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅσοι ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων ἠγωνίσθησαν ὑπὲρ τῶν προνομίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ Ἀκακίου καὶ

ἐφεξῆς. Μηδὲ εἰς τοῦτο ἀρκούμενος, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ῥύθμισιν ἐκκλησιαστικῶν τινων πραγμάτων, ὁ Ἰουστίνος ἐξῆλθε πανηγυρικῶς εἰς προὑπάντησιν αὐτοῦ μετὰ τῆς συγκλήτου, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἱεράρχην ἐκείνον νὰ προκαθήσῃ μὲν τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου, νὰ τελέσῃ δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα τὴν θείαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ προδιαθέσεις τοῦ Ἰουστίνου, μᾶλλον δὲ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἰουστινιανοῦ. ὅστις ἐξ ἀρχῆς μεγάλως ἴσχυσεν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ θείου του καὶ ἐπὶ τέλους ἀνηγορεύθη συνάρχων αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου ὁ Ἰουστινιανὸς προέβη ἥδη ἀπροκαλύπτως ἐπὶ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν νομιμοποίησιν τοῦ λατινικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Δι' ἀγώνων εἰκοσαετῶν ἀνέκτεισε πᾶσαν μὲν τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Κυρηναικῆς βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ, πᾶσαν δὲ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὰς λοιπὰς τῆς Μεσογείου νήσους καὶ μέρος ἀξιόλογον τῆς Ἰσπανίας. Διὰ δὲ τῆς νέας καὶ μεγάλης κωδικοποιήσεως τῶν νόμων ἦν ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ ἐθέσπισεν, ἥξίωσε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν γλῶσσαν ταύτην εἰς ἀπάσας τὰς ἀστικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ κράτους σχέσεις. Ἀλλ' οὔτε τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν κράτος ἠνωρθώθη ἐν τῇ δύσει, οὔτε ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἐθριάμβευσεν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἡ ἄνω Ἰταλία καὶ ἡ Ἰσπανία ἀπεσπάσθησαν πρῶιμώτατα ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Λομβαρδῶν, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Οὐίσι-γόθων· βραδύτερον δὲ ἡ μέση Ἰταλία ὑπέκυψεν εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης· μόνη ἡ κάτω τῆς χερσονήσου ταύτης χώρα καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ μακρότερον χρόνον ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἀλλὰ καὶ αὗται ἐπὶ τέλους ἡλλοτριώθησαν πρὸς τὰς ἀνατολικὰς χώρας. Ἡ φυσικὴ ἐντολὴ τῆς μεγάλης πό-

λεως ἦν ἰδρυσεν ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, ἦτο νὰ ἄρξῃ οὐχὶ τῆς δύσεως, ἀλλὰ τῆς ἀνατολῆς, νὰ συμπήξῃ ὑπὸ κράτος ἐν τὰς διεσπαρμένας ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Βοσπόρου, τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ διασώσῃ τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀνάπλασιν αὐτῶν. Ἐπὶ τούτῳ τῷ ὄρῳ τὸ κράτος ἐκείνο ἠδυνήθη νὰ διαρκέσῃ ὑπὲρ τὰ 4000 ἔτη. Πᾶν δὲ ὅτι ἐγένετο πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐματαιώθη, καθὼ ἀντιβαῖνον εἰς τὰς νέας ἱστορικὰς ἀνάγκας. Ἰδίως ὁ ἑλληνικὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους χαρακτηρ παρεμεινεν ἀναλλοίωτος.

Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ ἀξιώσας νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν λατινικὴν εἰς ὅλας τὰς ἀστικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις διὰ τῶν κωδίκων, ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς νεαρὰς αὐτοῦ διατάξεις, τοῦλάχιστον τὰς πλείστας, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι πράττει οὕτω, διότι ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατεστέρα τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. «Καὶ οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, λέγει ἐν τῷ κεφαλαίῳ α'. τῆς 7 νεαρῆς, ἀλλὰ ταύτη δὴ τῇ κοινῇ τε καὶ Ἑλλάδι, ὥστε ἅπανσιν αὐτὸν εἶναι γινώριμον διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἐρμηνείας.» Ὡσαύτως δὲ ἐν τῷ κεφαλαίῳ α'. τῆς 13 νεαρῆς «κοινὴν φωνὴν» ὀνομάζει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν δὲ κεφαλαίῳ β'. τῆς 28 νεαρῆς οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἀποδέχεται τὸ κράτος «Ἐφηγείσθω γε αὐταῖς (ταῖς πόλεσιν) ἀνὴρ εἰς μοδεράτωρ προσαγορευόμενος, ὃν ἂν τις ἀρμωστὴν καλέσειε τῇ συνήθει χρώμενος γλώττει, ἐπειδὴ καὶ τὸ τοῦ μοδεράτορος ὄνομα ἀρχαῖόν τε ἐστὶ καὶ ῥωμαϊκῇ σεμνότητι πρέπον, καὶ ὃ γε ἀρμωστὴς ἀρχαῖός τις ἀρχὼν ἦν ἐκ Λακεδαιμόνος ἐπὶ τὸ ὑπήκοον στελλόμενος.» Καὶ πάλιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ α'. τῆς 66 νεαρῆς ὀνομάζει μὲν τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν *κυριωτάτην* διὰ τὸ τῆς πολιτείας σχῆμα, ἀνομολογεῖ δὲ τὴν ἑλληνικὴν τῷ πλήθει *κατάλληλον*. Καὶ πῶς ἦτο

δυνατὸν νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσῃ; Ὅτε ὁ θεὸς αὐτοῦ Ἰουστίνος, βασιλεύσας, ἠθέλησε νὰ στέψῃ Αὐγούσταν τὴν ἰδίαν σύζυγον, ἥτις, ἐκ βαρβάρων ὡσαύτως ἔλκουσα τὸ γένος, ἐκαλεῖτο Λουπικία ἢ Λουπικίνα (κατὰ τοὺς σλαυιστὰς Λιουπλίνα, ἐρωμένη), οἱ Κωνσταντινουπολῖται, μὴ ἀνεχόμενοι τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ὄνομα, μετεβάπτισαν αὐτὴν ἰδίῳ δικαίῳ, ἀνευφημήσαντες ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον Εὐφημίαν. Ὅτε βασιλεύσαντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατεξάνεστησαν οἱ δῆμοι ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ Νίκα, ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ διεξαγάγῃ πρὸς αὐτοὺς ἐλληνιστὶ τὸν περίφημον ἐκεῖνον διάλογον, ὅστις μαρτυρεῖ ἅμα μὲν ποίαν γλώσσαν ἐλάλει ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἅμα δὲ εἰς ποίαν γλώσσαν ἠναγκάζοντο οἱ αὐτοκράτορες νὰ ὁμιλῶσι πρὸς αὐτόν.

Οὐ μόνον δὲ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης τὸ κράτος ἐδέησε νὰ ἀναγνώρισῃ ὁ Ἰουστινιανὸς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 532 ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, πυρποληθέντος τοῦ πρωτεύοντος τῆς πόλεως ναοῦ, ὃν εἶχεν ἐγείρει ἐν αὐτῇ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ ἀνοικοδομήσῃ αὐτόν. Τὰ πάντα δὲ ἐν τῇ ἀνοικοδομῇ ταύτῃ ἀπέπνεον τὴν αὔραν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας διαπλασθέντος, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ἵχνος δὲ λατινισμοῦ οὐδὲν ἔφερε τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο δημιούργημα. Ὁ ναὸς διέσωσε τὸν ἀρχικὸν ἰδεώδη χαρακτῆρα, ὃν εἶχε περιποιήσῃ εἰς αὐτόν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ἀφιερωθείς οὐχὶ εἰς ἅγιόν τινα ἢ ἁγίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐννοίας ταύτης καὶ τῆς ἐννοίας ἥτις προήδρευεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῶν δύο μητροπόλεων τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ τῆς ἐν Λονδίῳ τοῦ ἁγίου Παύλου. Οἱ δύο ἀρχιτέκτονες εἰς οὓς ἐπετράπη τὸ ἔργον, ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσιδώρος, ἦσαν τέκνα τῆς

καλῆς Ἰωνίας, ὁ μὲν Τραλλιανός, ὁ δὲ Μιλήσιος. Τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν διεγράφη πλεόν κατὰ τὸν πρότερον ἐπικρατήσαντα βασιλικὸν ἢ δρομικὸν τύπον, ὅστις ἀνεμίμησεν ἐν πολλοῖς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ δημοσίου βίου, ἀλλὰ ἐγένετο σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦλάχιστον οἰκονομίαν. Ἐὰν ὅμως οὕτω προηρέθησαν νὰ ἀπεικονίσωσιν ἐν τῷ εὐκτηρίῳ ἐκείνῳ οἴκῳ τὸ ἱερὸν τῆς νέας πίστεως σύμβολον, πάντα τὰ λοιπὰ, ἡ ἁρμονία, ἡ ἐλαφρότης τοῦ ἀριστοτεχνήματος καὶ ἐξαιρέτως ἡ ἀπλετος αἴγλη δι' ἧς κατεφώτισαν αὐτὸ καὶ ἥτις τοσοῦτον διαφέρει τοῦ μυστηριώδους σκότους τοῦ περικαλύπτοντος τοὺς ναοὺς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσιδωρος ἔσωζον εἰς ἐπὶ ἀκέραιον τὸ πνεῦμα καὶ οὕτως εἶπεν τὴν λατρείαν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Οὐδ' ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσι καὶ πολλὰ ἔτοιμα τῆς τέχνης ἐκείνης ἔργα, τὰ ὅποια τοσοῦτον ὅμως ἐναρμονίως διετέθησαν, ὥστε νομίζεις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ναόν. Καὶ ἔπειτα ὁ ναὸς οὗτος, ὃν κατεσκεύασεν αὐτοκράτωρ ἀξίων ὅτι ἐκπροσωπεῖ ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν ῥωμαϊκὸν ἥτοι τὸν δυτικὸν κόσμον, ὁ ναὸς ἐκεῖνος ἀπέβη τὸ κυριώτατον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ σύμβολον. Ἐν αὐτῷ οὗτος διεμαρτυρήθη πλειστάκις κατὰ τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ πρὸς αὐτὸν μέχρι τῆς σήμερον, εἰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ μεταβληθέντα εἰς τέμενος ἀλλοτρίου θρησκευματος, δὲν ἔπαυσαν ἀτενίζοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ἐλπίδας μέχρ' ἐσχάτων ἅπαντες τῆς ἀνατολῆς οἱ χριστιανοί.

Τοιοιτοτρόπως διὰ τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιδράσεως ἐματαιώθη τὸ βούλευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἀνετράπησαν πανταχόθεν οἱ ἀγῶνες, οὓς διεξήγαγε πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ἄμα δὲ θανόντος τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἰουστίνου Β' καὶ ἐκλιπούσης τῆς δυναστείας ἐκείνης, ἀνεγνώρισθη ἀπ'

ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὁ ἐλληνικὸς χαρακτὴρ τοῦ κράτους. Ὁ μὲν ἄραψ Ἀβουλφαράγιος ὀνομάζει πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα τὸν ἄμεσον διάδοχον τοῦ Ἰουστίνου Β', Τιθέριον, ὁ δὲ λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν τοῦ Τιβερίου διάδοχον Μαυρίκιον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὑπῆρξε Καππαδόκης, ἥτοι ὁμογενὴς τοῦ Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Παυσανίου, τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, καὶ ἀντιπρόσωπος κράτιστος τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἦτο, κατὰ Μένανδρον, Μουσῶν ἐραστὴς καὶ ἐνετρύφα περὶ ποιήσιν καὶ ἱστορίαν. Ἐγραψε δὲ καὶ περὶ στρατιωτικῆς τέχνης σύγγραμμα πολλοῦ λόγου ἄξιον, ἄχρι τοῦδε σωζόμενον. Ἐν ταύτῳ ὅμως ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη κατῴρθωσε νὰ ταπεινώσῃ μὲν τὴν Περσῶν βασιλείαν, νὰ περιστείλῃ δὲ ἱκανῶς καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ἐμβάλλοντας βαρβάρους. Ὅτε δὲ ὁ Φωκᾶς, ὅστις, καὶ τοι δμόφυλος αὐτοῦ ὦν, ἀνεδείχθη παντελῶς τῆς ἀρχῆς ἀνάξιος, ἐστασίασε καὶ καθήρεσε τὸν Μαυρίκιον καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον οὐ μόνον αὐτὸν ἀλλὰ καὶ τοὺς πέντε ἄρρενας παῖδάς του, καὶ μετ' οὐ πολὺ τὴν τε χήραν αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας, πᾶσαι τῆς τραγικῆς ταύτης συμφορᾶς αἱ περιπέττειαι ἐμαρτύρησαν τὸν χριστιανικὸν ἅμα καὶ ἐλληνικώτατον τῆς γενεᾶς ταύτης χαρακτῆρα. Πρῶτοι ἐθανατώθησαν οἱ πέντε ἄρρενες παῖδες ἐνώπιον τοῦ Μαυρικίου, ὅστις φιλοσοφῶν ἐπὶ τῷ φοβερῷ δεινοπαθήματι συνελθὼς ἐπέλεγε· «δίκαιος εἶ, Κύριε, καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.» Θαυμαστὸν δὲ ἐδόθη δαῖγμα ἀφοσιώσεως καὶ μεγαλοφροσύνης ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ· διότι ἡ τροφὸς ὑπεξιμέρεσσα τὸν νεώτατον τῶν βασιλικῶν παίδων, ἐπέδωκε τὸ ἑαυτῆς τέκνον εἰς σφαγὴν· ἀλλ' ὁ Μαυρίκιος δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοιαύτην θυσίαν καὶ ἀπήτησε νὰ προσαχθῇ τὸ ἴδιον τέκνον. Μεθ' οὗ ἐθανατώθη καὶ αὐτός. Ἀφοῦ δὲ μετὰ τινας ἐνιαυτοὺς τὴν αὐτὴν ἔλαβον τύχην ἡ τε χήρα αὐτοῦ καὶ αἱ θυγατέρες, πᾶσα αὕτη ἡ οἰκογένεια ἐτάρῃ ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἀγίου Μάμαντος καὶ ἐπὶ

πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς ἐλεγείον μελαγχολικὸν ἅμα καὶ ἑλληνικώτατον.

Μετὰ τὸν Φωκᾶν κατέλαβε τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἡράκλειος, ἀρχηγέτης γενόμενος δυναστείας, ἥτις ἐβασίλευσε καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα, καὶ καθ' ἣν συνεπληρώθη ὁ ἐπίσημος τοῦ κράτους ἐξελληνισμός. Ἐτι ἀπὸ Μυυρικίου πάντες οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, πάντα τὰ διατάγματα, πάντα τὰ δημόσια ἔγγραφα ἑλληνιστὶ μόνον συντάσσοντο· τὰ στρατιωτικὰ σώματα καὶ αἱ διοικητικαὶ ὑποδιαιρέσεις μετωνομάσθησαν *θέματα*. Ἀπὸ Ἡρακλείου δὲ ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται τὰ νομίσματα, διότι ἐνῷ μέχρι τοῦ βασιλείως τούτου ἦσαν ἐντελῶς λατινικά, ἔκτοτε ἀπαντῶνται χαλκῇ τινα φέροντα τὰς ἑλληνικὰς λέξεις *ἐν τούτῳ νόμῳ*. Καὶ πλὴν τούτου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν ἅπαντες οἱ στρατιωτικοὶ ὅροι· οἱ μὲν *λογγῖνοι* μετωνομάσθησαν *χιλίαρχοι*, οἱ δὲ *κόμητες*, *στρατηγοὶ*, καὶ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς διετέλουν κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον «ἐλληνίζοντες καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες.» Ἡ ποίησις ἀπέβη ἐθνικωτέρα· καὶ δὲν εἶχε μὲν τὴν ἑξαρσιν, τὸ φρόνημα, τὸ αἶσθημα, τὴν χάριν τῆς ἀρχαίας, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλὰ πολλάκις ἐτρέφετο ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ ἀρχαίου βίου. Ὁ Γεώργιος Πισίδης, ὁ ἐξυμνήσας τὰ τοῦ Ἡρακλείου κατορθώματα, πολλάκις ἐπικαλεῖται Ἀθήνας, Τιμόθεον, Δημοσθένην, Ἀπελλὴν, Πλούταρχον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησία ἔλαβε χαρακτῆρα ὅπως ἐθνικὸν, συντελέσασα ἔκτοτε εἰς τὸν σύνδεσμον τοῦ Ἑλληνισμοῦ οὐ μόνον διὰ τῆς ἐνότητος τῆς γλώσσης, ἀλλὰ, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει, καὶ διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων δι' ὧν κατὰ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα ὁ Ἑλληνισμὸς ἐσώθη ἀπὸ τῶν Ἀβάρων, ἀπὸ τῶν Περσῶν, ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν.

Τοιαύτη ἐγένετο ἡ Κωνσταντινούπολις 300 μὲν ἔτη ἀφ' ἧς ἰδρύθη ὡς δευτέρα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πρωτεύουσα, 400

δὲ μόλις ἔτη ἅφ' ἧς ὁ Ἰουστινιανὸς ὠνειρεύθη νὰ νομιμοποιήσῃ τὸν λατινικὸν ἐκείνον χαρακτῆρα αὐτῆς. Αἱ περιλιπόμεναι ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις παραδόσεις καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις παραχθέντος νέου θρησκευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, κατέφυγον συγχρόνως ἐντεῦθεν τε καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου πελάγους εἰς τὸ ἀσφαλὲς ἐκεῖνο ἄσυλον, καὶ ἐν αὐτῷ, διὰ τῆς συνοικειώσεως αὐτῶν καὶ τῆς συγχωνεύσεως, παρήγαγον τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν καὶ παρεσκεύασαν τὴν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου. Ἐκεῖθεν ἐξήρχοντο τὰ τάγματα καὶ οἱ στόλοι δι' ὧν ἡ ἀπεκρούοντο ἢ ὑπετάσσοντο οἱ πλημμυροῦντες πολλάκις τὴν χώραν πολέμιοι· ἐκεῖθεν ἐξεδίδοντο οἱ θρησκευτικοὶ καὶ πολιτικοὶ νόμοι, οἵτινες ἐρρύθμιζον τὴν τύχην τοῦ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν ἀνατολῇ Ἑλληνισμοῦ· ἐκεῖθεν ἐπήγαγεν ὁ διανοητικὸς αὐτοῦ βίος. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις ἔσωσε μὲν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκ τῆς πανωλεθρίας ὑφ' ἧς ἠπειλεῖτο ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι· δὲν ἐδυνήθη ὅμως νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ πολλῶν ἀκρωτηριασμῶν καὶ ἀλλοιώσεων. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς διετηρήθη ὅπως οὐν ἀκέραιος καὶ οἷος ἦτο μέχρι τῆς 4. Ἀλλ' εἰς τὰς ἀρκτικὰς τῆς Εὐρώπης χώρας εἶχε πρὸ καιροῦ ἀρχίσει ν' ἀναμιγνύεται μετ' ἀλλοφύλων. Πρὸς βορρᾶν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἰλλυρίδος μέχρι τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου καὶ τοῦ Ἀδρίου, ποικίλοι καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐπήλυδες εἶχον ἔκπαλαι καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία. Ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χώρα κατεῖχετο τὸ πάλαι ὑπὸ δύο φυλῶν, τῆς Θρακικῆς πρὸς ἀνατολὰς, τῆς Ἰλλυρικῆς πρὸς δυσμὰς, αἵτινες δὲν ἐταυτίζοντο μὲν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἶχον οὐ μικρὰν πρὸς αὐτὴν οἰκειότητα· διόπερ, ἔτι ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ, ὑπέκυψαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Βραδύτερον, ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, πολυάριθμα Γαλατῶν στίφη, ἐμβαλόντα ἀπὸ βορρᾶ καὶ κατατροπωθέντα ἐπὶ τέλους, ἀπο-

κατεστάθησαν ἐν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ· καὶ ἔτι βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἱκαναὶ αὐτόθι ἰδρύθησαν ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι. Ὅποσον ὁμῶς κατίσχυεν ἔτι αὐτόθι ὁ Ἑλληνισμὸς μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τῆς οὐ πρὸ πολλοῦ ἀνακαλυφθείσης ἐλληνικῆς ἐπιγραφῆς ἐν Δερρίόπῳ, εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη συνετάχθη κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅπως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπιγραφῶν, μνημονεύουσα προέδρων, καὶ πολιταρχῶν, καὶ βουλευτηρίου καὶ ἐπιμελητοῦ τῶν τῆς βουλῆς δηναρίων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 3 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4, νέα ἀλλόφυλα γένη ἀνέμειχθησαν μετὰ τῶν ἐγχωρίων· πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θράκῃ, φυλαὶ οὐννακαὶ, δυτικώτερον δὲ ἐν τῇ ἄνω Μοισίᾳ, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Δαρδανίᾳ, φυλαὶ γερμανικαὶ καὶ σλαυικαὶ, οἱ Γεπίδαι, οἱ Σαρμάται, οἱ Αἰρουλοὶ· ἔτι δὲ δυτικώτερον, οἱ Ὀστρόγοθοι. Οὐδὲν ἦττον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἑλληνισμὸς ἦτο ἐπικρατέστερος ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις καὶ οὐ μόνον συνετήρει, ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἀπὸ 1000 ἐτῶν ἐκτήσατο, πρῶτον ἕνεκα τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ ἀρχαίων ἀποικιῶν, κατόπιν ἕνεκα τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, ἔπειτα ἕνεκα τοῦ χριστιανισμοῦ. ὅστις καὶ ἐκεῖ, ὅπως ἀπανταχοῦ τῆς ἀνατολῆς, διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐλάλησε, διεδόθη, ἐθριαμβευσε, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἕνεκα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθείσης καὶ ἐξελληνισθείσης νέας μοναρχίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι πολὺ πρὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατασταθέντων ἀλλοφύλων ἐμισθοφόρουσαν παρὰ τῇ βασιλείᾳ, τινὲς δὲ ἐπρωταγωνίστησαν εἰς τὰ πράγματα τοῦ κράτους· οἱ Γότθοι Ἀλάριχος, Τριβίγιλδος, Γαῖνᾶς, Φραυῖτος, Θεοδέριχος· ὁ Ἀλανὸς Ἀσπαρ καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ· ὁ ἐκ Σλαύων πιθανῶς καταγόμενος Ἰουστίνος, καὶ ἄλλοι τινὲς ἦττον ἐνομαστοί. Ἀλλ' οἱ μὲν Ὀστρόγοθοι ὑπὸ τὸν Θεοδέρι-

χον ἀπεδήμησαν τῷ 488 εἰς Ἱταλίαν· τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν εἰ-
 χον ἐν τῷ μεταξὺ ἐξελληνισθῆ οἶον ὁ Φραουῖτος, περὶ οὗ ὁμι-
 λῶν ὁ Ζώσιμος λέγει αὐτὸν «ἄνδρα βάρβαρον μὲν τὸ γένος,
 Ἑλλήνα δὲ ἄλλως οὐ τρόπῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ προαιρέσει
 καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα θρησκείᾳ.» Ὡσαύτως καὶ εἰς τῶν τοῦ
 Ἀσπαρ υἱῶν μετεμικρῶθη εἰς Πατρίκιον, ἐνῷ οἱ δύο ἕτεροι
 αὐτοῦ ἀδελφοὶ ἔσωζον ἔτι τὰ πάτρια ὀνόματα Ἀρδαβούρ καὶ
 Ἑρμαναρίχ· παρομοίως δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξελατινίσθησαν καὶ
 κατόπιν ἐξελληνίσθησαν οἱ περὶ τὸν Ἰουστίνον.

Ἐν γένει δὲ οἱ ἀλλόφυλοι δὲν ἦσαν, ὥς φαίνονται, τοσοῦτον
 πολυάριθμοι, ὥστε νὰ ἀλλοιώσωσιν οὐσιωδῶς τὸν μέχρι τῆς
 ἐποχῆς ταύτης ἐλληνίζοντα τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων χαρακτῆρα.
 Ἐν τῇ Δαλματίᾳ αἱ πόλεις ἦσαν ἡ ἐλληνικαὶ ἡ ῥωμαϊκαὶ
 καὶ ὁσημέραι ἀπέβαινον ἐλληνικώτεραι. Τὸ παρὰ Πολυβίῳ Τρα-
 γούριον, παρὰ δὲ Στράβωνι Τραγούριον, ἐφημιζέτο ἰδίως διὰ τὰ
 μάρμαρα αὐτοῦ καὶ ἔκειτο ἐπὶ νησίου διὰ χῶματος μετὰ τῆς
 παραλίας συνδεδεμένου· μνημονεύεται δὲ ἔτι ὑπὸ Κωνσταντί-
 νου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Σαλῶνα παρὰ Ἀππιανῷ, Σάλων
 παρὰ Στράβωνι, Δίῳνι Κασσίῳ καὶ Ζωναρᾷ, Σαλῶναι δὲ παρὰ
 Πτολεμαίῳ καὶ Προκοπίῳ, ἦτο λόγου ἀξία παραλία πόλις, χει-
 μένη παρὰ κολπίσκῳ, ὅστις ἄχρι τοῦδε φέρει τὸ ὄνομα αὐτῆς.
 Ἑτεραι δὲ ἦσαν Ἐπέτιον παρὰ Πολυβίῳ καὶ Πτολεμαίῳ· Ὀ-
 ναῖον παρὰ Πτολεμαίῳ· Ἐπίδαυρος παρὰ Πτολεμαίῳ, Δίῳνι
 Κασσίῳ καὶ Προκοπίῳ· Ῥιζοῦς ἡ Ῥίζων παρὰ Πολυβίῳ καὶ
 Στράβωνι· Νυμφαῖον παρὰ Καίσαρι· Δίσσος παρὰ Πολυβίῳ,
 Στράβωνι καὶ Διοδώρῳ, πόλις κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν
 Συρακουσῶν Διονυσίου, ὀχυρωτάτη καὶ ἔχουσα ἀκρόπολιν δυσ-
 πόρθητον, Ἀκρόλισσον καλουμένην. Καὶ αὕται μὲν ἐν τῇ παρα-
 λίᾳ τῇ δαλματικῇ· ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ Ἀνδρήριον παρὰ Δίῳνι
 Κασσίῳ ἡ Ἀνδρήτιον παρὰ Στράβωνι· Συνόδιον παρὰ Ἀπ-
 πιανῷ· Ἀλητα παρὰ Πτολεμαίῳ· Δωράκιον παρὰ Ἱεροκλεῖ. Ἐν
 τῇ νέᾳ Ἡπείρῳ, ἦτοι τῇ ἐλληνικῇ Ἰλλυρίδι, πόλεις γνῶρι-

μοι παράλαιοι ὑπῆρχον ἡ Ἐπίδαυρος καὶ ἡ Ἀπολλωνία, ἀρχαίόταται κορινθιακαὶ καὶ κερκυραϊκαὶ ἀποικίαι· Αὐλὼν παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Ἱεροκλεῖ· Βουλλὶς παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Στεφάνῳ· Ἀμαντία παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Προκοπίῳ, καὶ Ὀρικός, ἀμφότεραι κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ Εὐβοέων κτισθεῖσαι. Ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἐσώζοντο πόλεις ἑλληνικαί· Λιχνὶς παρὰ Πολυβίῳ, ὀχυρωτάτῃ· Οἶναϊον παρὰ Λιβίῳ· Διστρῶν παρὰ Ἱεροκλεῖ· Γερροῦς παρὰ Πολυβίῳ· Ἄργος παρὰ Προκοπίῳ· Ἀντιγόνεια παρὰ Πτολεμαίῳ, ἡ βραδύτερον· Ἀντάγνεια παρὰ Ἱεροκλεῖ· Ὀμφάλιον παρὰ Πτολεμαίῳ· Ἐκατόμπεδον παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ αὕτῃ· Ἀδριανούπολις ἡ ἐν τοῖς Κεραυνίοις ὄρεσιν, ἡ βραδύτερον Ἰουστιανούπολις κληθεῖσα, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰς κυριωτέρας. Ἐν τῇ Μοισίᾳ δὲ Ῥωμαῖσμός ἀντέστη βεβαίως πλείοτερον ἢ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι δὲ Ῥωμαίων ἐπίσκοπος Νικήτας ἔγραφεν ἔτι λατινιστί· καὶ ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι οἱ ἐπίσκοποι Μαρκιανουπόλεως μετεχειρίζοντο ὡσαύτως τὴν λατινικὴν ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ αὐτῶν μετὰ τε τῶν βασιλέων καὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐπὶ τέλους δὲ Ῥωμαῖσμός ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁσημέραι ἐξελληνιζομένης κυβερνήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἑλληνιστοῦ πάντοτε τελεσθέντος χριστιανισμοῦ. Ἑλληνικά δὲ ὀνόματα ἔφερον πολλαὶ τῶν πόλεων, ὧν αἱ κυριώταται ἦσαν· Σιγγηδὼν, Τρικόνιον, Δορτικὸν, Βονωνία, Ῥατιαρία, Ἀλμός, Ὀρθέμαρχος, Ναῖσος, Σαρδική, Τρισκίανα, Σκοῦποι, Ταυρήσιον, Οἶσχος, Ἱατρὰ, Τριμάμμιον, Ἀπιαρία, Δορύστολον, Ἀξιούπολις, Αἰγίσκος, Ἀλμυρίς, Ἰστρόπολις, Τόμις, Καρῶν λιμὴν, Τίριζις, Κροῦνοι, Διονυσούπολις, Ὀδησσός, Νικόπολις περὶ Αἶμον, Πάλματις, Μαρκιανούπολις, Πάννασα, Παρθενόπολις, Ἀφροδισιάς. Ὅπόσον δὲ ὁ Ἑλληνισμός ἐπεκράτει ἔτι ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι καθ' ὅλας ταύτας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπαρχίας, μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ τότε ἀκμάσαντος Ἰωάννου τοῦ Δυδοῦ, ὅστις διαρρή-

δὴν λέγει τοὺς οἰκήτορας "Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας. Βεβαίως δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν τὴν ῥῆσιν ταύτην κατὰ γράμμα. Ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς, οὕτω ἀποφαινόμενος, ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, ἥτις ἀπὸ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος εἶχε κατὰ μέγα μέρος ἐκβαρβαρωθῇ ἐν ταῖς βορειοτέραις ἐκείναις χώραις. Ὡς πρὸς τὰς πόλεις ὅμως εἶχεν ἔτι πληρέστατα δίκαιον. Ἐπὶ Ἀναστασίου τὸ πνεῦμα καὶ τὸ τῆς γλώσσης ἰδίωμα τῶν κατοίκων τῆς Ἐπιδάμνου, καίτοι πρὸ καιροῦ Δυρράχίου μετονομασθείσης ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἦσαν ἔτι ἐπὶ τοσοῦτον ἑλληνικά, ὥστε οἱ δῆμοι τῆς πόλεως ἐκεῖνης, κατηγοροῦντες ἐπὶ ἀπληστίᾳ τὸν βασιλέα καὶ ἀγανακτοῦντες κατ' αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶχε γεννηθῇ αὐτόθι, ἀνέθηκαν αὐτῷ εἰς τὸν ἱππόδρομον εἰκόνα σιδηρᾶν ἀντὶ χαλκῆς, ἐφ' ἧς ἐπέγραψαν στίχους βλασφήμους ὧν οἱ δύο πρῶτοι,

Εἰκόνα σοι, βασιλεῦ κοσμοφθόρε, τὴν δε σιδήρου
στήσαμεν ὡς χαλκῆς οὖσαν ἀτιμότεραν,

ἀρκοῦσιν ἵνα χαρακτηρίσωσι τοὺς ἀπογόνους ἐκείνους τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸν Ἰστρον, περὶ τὸν Εὐφράτην καὶ περὶ τὸν Νεῖλον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Κυρηναικῇ ὁ Ἑλληνισμὸς ἦτο ἔτι ἀκμαῖος, ἀδιαλείπτως μὲν ὑποτρεφόμενος ὑπὸ τῶν σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου καὶ ἄλλων πολλῶν, ἀναδεικνύων δὲ ἄνδρας ἐπιφανεῖς ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ χριστιανικῇ ἐπιστήμῃ. Εἰς δὲ τὰς ἀρκτώας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας εἶχον μὲν ἤδη παρσιζύσει οὐκ ὀλίγα ἀλλόφυλα γένη, ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς ἐσώζετο ἔτι καὶ ἐκεῖ, ἰδίως εἰς τὰς πόλεις. Ἡ ἐθνολογικὴ ὅμως κατάστασις τῶν χωρῶν τούτων ἡλλοιώθη οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, πρὸς βορρᾶν μὲν διὰ τῆς

όλοσχεροῦς καταλήψεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως. Ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἰδίως εἰμποροῦμεν νὰ εἰπῶμεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξέλιπε σχεδὸν παντελῶς. Οὐδὲ χρῆζει τὸ πρᾶγμα πολλῆς ἐξηγήσεως ὥς πρὸς τὴν ἰδίως λεγομένην Ἀφρικὴν καὶ τὴν Κυρηναϊκὴν. Ἡ Κυρηναϊκὴ, ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον βιομήχανος καὶ πλουσία, εἶχεν ἀπὸ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἀποβάλει οὐ μόνον τὴν ἐμπορίαν αὐτῆς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς τέχνης, ἀλλ' εἶχε πάθει πρὸς τοῦτοις τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν, τὰ ὅποια, οἰκοῦντα εἰς τὴν γείτονα μεγάλην Σύρτιν παρὰ τὴν ἔρημον, ἐλεηλάτουν ἀδιακόπως τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ δὲν ἀνεχαιτίζοντο εἰμὴ ὑπὸ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων, αἵτινες καὶ αὐταὶ εἶχον δεινῶς παρακμάσει. Ὅθεν ἅμα ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, εὐληπτον εἶναι πῶς ἐξέλιπεν ἐκεῖθεν ὁ Ἑλληνισμὸς. Ἡ δὲ ἰδίως Ἀφρικὴ εἶχε κατ' ἀρχὰς ἐκλατινισθῇ διὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας· ἔπειτα δὲ κατεκτήθη τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ 429 μέχρι τοῦ 439 ὑπὸ τῶν Βανδάλων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνεκτήθη μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ τότε ἤρχισε νὰ ἐξελληνίζεται· οὔτε ὅμως αἱ περιστάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, οὔτε αἱ ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμεναι ἐπιθέσεις τῶν Ἀράβων ἐπέτρεψαν πολλὴν τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης. Ἀλλὰ περὶ τῆς Αἰγύπτου δέον νὰ εἰπῶμεν πλείονα τινά.

Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κατακτῆσεως οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο ὅπως οὖν διακεκριμένους ἀπ' ἀλλήλων μοίρας, τοὺς Ἑλληνας ἢ ἐξελληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους τῆς ὑπαιθρου χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἐπενεργήσει ὀλιγώτερον ἢ ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ἰσχυρότατον αὐτοῦ ὄργανον ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους αἱ πόλεις·

πόλεις δὲ ὀλίγαι εἶχον κτισθῇ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὅ,τι αὐταὶ ἔπραξαν ἀλλαχοῦ, ἐπεδιώχθη ἐνταῦθα μᾶλλον διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας. Ἐπελθούσης ὁμῶς ἔπειτα τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐξέλιπεν ἐντελῶς ἐπὶ τρεῖς περίπου ἑκατονταετηρίδας τὸ κύριον ἐκεῖνα ἐργαστήριον τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνῶ ἐν Ἀσίᾳ αἱ πόλεις, διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀκτινοβολοῦσαι ἐκάστη εἰς τὴν περικειμένην αὐτῇ ὑπαιθρον χώραν. Ἐν Αἰγύπτῳ λοιπὸν οἱ ἐκ τὸς τῶν εὐαριθμῶν πόλεων πολυάριθμοι ἐγγχώριοι, οἱ ἕκτοτε ὀνομαζόμενοι, ὡς φαίνεται, Κόπται, διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον ἰδιάζοντα φυλετικὸν χαρακτῆρα, ἐλλήνιζον δὲ κυρίως μόνοι, τῶν πόλεων οἱ κάτοικοι καὶ ἰδίως τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας, ἀναλαβόντες νέας δυνάμεις ἀφ' ἧς ἰδρῦθη καὶ ἐξελληνίσθη ἡ μοναρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν ἐθνικὴν ταύτην διάκρισιν ἠὔξησεν ἡ θρησκευτικὴ διχόνοια. Εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὑπαιθρον αὐτῆς χώραν, ἐπεκράτει ἡ αἵρεσις τῶν μονοφυσιτῶν. Εἰς τὰς πόλεις ὅπου ἔδρευον οἱ ποικίλοι καὶ πολυάριθμοι διοικητικοί, οἰκονομικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοί καὶ ἐκκλησιαστικοί ἐπίτροποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὀρθοδοξία κατέσχευεν, ἂν ὅχι λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς, βεβαίως ὁμῶς ἕνεκα τῆς ἄλλης ποικίλης ὑπεροχῆς. Καὶ οἱ μὲν ἐγγχώριοι, οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν μονοφυσίται, ἐκαλοῦντο ἕκτοτε Ἰακωβίται, οἱ δὲ εἰς τὰς πόλεις ὑπερέχοντες ὀρθόδοξοι, ὀνομαζόντο ὑπὸ τῶν Ἰακωβιτῶν Μελκίται ἤτοι βασιλικοί. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπότομος ὅσῳ οἱ ὑφιστάμενοι νόμοι, πολέμιοι ὄντες τῶν αἵρετικῶν, παρεῖχον εἰς τοὺς Μελκίτας πάντα τρόπον τοῦ νὰ πιέζωσι τοὺς Ἰακωβίτας. Ὅθεν, ὅτε τῷ 639 ὁ καλὶφης Ὁμάρ, μετὰ τὴν χεῖρωσιν τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἔπεμψεν ἐπὶ τὴν κατὰκτησιν

τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἀμροῦ, οἱ Κόπται ἐνόμισαν περιττὸν ν' ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας· καὶ ἔσπευσαν νὰ συνομολογήσωσι πρὸς τοὺς ἐμβαλόντας κατὰ τὸ ἐπὶ ἐτος Ἀραβας συνθήκην δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριόν τινα κεφαλικὸν καὶ ἔγγειον φόρον, διετήρησαν ὁμῶς τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Αἴγυπτος κατεκτήθη εὐχερέστατα. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀντέστη μὲν ἐπὶ 4½ μῆνας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπέκυψε καὶ αὐτή. Οἱ Ἕλληνες ἢ ἐλληνίζοντες κάτοικοι αὐτῆς ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀνάλογόν τι συνέβη καὶ εἰς τὰς ὀλίγας ἄλλας πόλεις, οὕτω δὲ ἐξηλείφθη ὁ αἰγυπτιακὸς ἐκεῖνος Ἑλληνισμὸς ὁ τοσοῦτον λαμπρὸς γενόμενος ἐπὶ 800 περίπου ἔτη, ἀλλὰ μὴ ρίψας ρίζας βαθείας ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ.

Ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ ἀντέστη πλείοτερον. Εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας αἱ ἐλληνικαὶ πόλεις ἐγένοντο καὶ πάμπολλαι καὶ ἰσχυραί· ἐντεῦθεν προσωκειώθησαν τὴν ὑπαίθρῳ χώραν πολὺ μᾶλλον ἢ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὑπῆρχον μὲν καὶ αὐτοῖσι θρησκευτικαὶ διαιρέσεις, ἀλλ' οἱ μονοφυσῖται οὔτε πολυαριθμότεροι τῶν ὀρθοδόξων ἦσαν, οὔτε ἀποτόμως πρὸς αὐτοὺς διέκειντο. Ὅθεν οὐδεμία φαίνεται μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀράβων σύμπραξις, ὁ δὲ μωαμεθανισμὸς, ὁ τοσοῦτον εὐχερῶς γενόμενος κύριος τῆς Αἰγύπτου, ἐδέησε νὰ ἀγωνισθῇ ἐπὶ ὅλα ἔτη πρὶν ἢ δαμάσῃ τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν. Τότε πολλοὶ μὲν τῶν παραλίῳν πόλεων κάτοικοι ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ κράτους ἐπαρχίας· τῶν δὲ λοιπῶν καὶ μάλιστα τῶν ἐν τῇ μεσογαίᾳ ἢ τύχῃ ἀπέβη ποικίλη. Οἱ μὲν ἔπεσον ἐν τῷ ἀγῶνι. Ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Δαμασκοῦ, ἥτις διήρκεσε μῆνας ἑξ, κατεστράφη τὸ ἡμισυ τῶν κατοίκων καὶ τῆς φρουρᾶς· ἐν δὲ τῇ πεισματώδει περὶ τὸν ποταμὸν Ἱερομίακα μάχῃ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐνέδωκαν εἰμῇ ἀφοῦ ἀπέβαλον χιλιάδας νεκρῶν. Ἱκανοὶ βεβαίως τὸν

ἀριθμὸν ἡσπάσθησαν τὸν Ἰσλαμισμὸν δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν πλεονεκτημάτων τὰ ὁποῖα ἐπηγγέλλοντο αὐτοῖς, καὶ μεταξὺ τῶν ἀρνησιθρήσκων ἀναφέρονται ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δύο ἐπιφανεῖς ἄνδρες ὁ φρούραρχος Βόστρης καὶ ὁ φρούραρχος Ἐδέσσης. Ἄλλοι ὑπέκυψαν εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, ἄλλοι κατέφυγον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Οὐκ ὀλίγοι, οἱ μαχιμώτεροι, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὰς δυσπροσίτους κοιλάδας τοῦ Λιβάνου ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁρμώμενοι πολλάκις βραδύτερον καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀράβων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπέβησαν ἐπιμινδυνότατοι εἰς τοὺς νέους τῆς χώρας δυνάστας. Μάλιστα ὁμως συνετέλεσαν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἐν Συρίᾳ Ἑλληνισμοῦ αἱ συνθήκαι, τὰς ὁποίας οἱ Μωαμεθανοὶ συνωμολόγησαν πρὸς τὸν πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων Σωφρόνιον πρὶν ἢ εἰσελθῶσι μετὰ διετῆ πολιορκίαν εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν. Αἱ συνθήκαι αὗται ἐπηγγέλλοντο εἰς ἅπαντας αὐτῆς τοὺς κατοίκους, λαϊκοὺς, κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς, πλήρη ἀσφάλειαν τῶν προσώπων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὄλων τῶν προσκυνημάτων ὅσα κατεῖχον ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι πληρῶνει τὸν τεταγμένον φόρον καὶ ἀναγνωρίζει τὸν καλῖφην ὡς πολιτικὸν κυρίαρχον. Ἐντεῦθεν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων διετήρησε μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ ἐν Συρίᾳ ἀξίωμα, ὑποτρέφων τὸ κατὰ δύναμιν καὶ προστατεύων τὸν αὐτόθι Ἑλληνισμὸν καὶ γενόμενος πολλάκις τοσούτῳ μᾶλλον ἰσχυρότερος ὅσῳ χιλιάδες προσκυνητῶν δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε προσερχόμενοι ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνῶ ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας οὐδὲν τῶν πλεονεκτημάτων τούτων διέσωσεν. Οἱ Ἀραβες δὲν ἀνεγνώρισαν τὰς προνομίας αὐτοῦ διὰ συνθήκης τινός· ἡ πάλαι ποτὲ μεγάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλις ἀπέβαλεν ἔκτοτε τὴν προτέραν ἀκμὴν, ἣν ἐκληρονόμησεν ἡ νέα πρωτεύουσα ἡ ἰδρυθεῖσα μὲν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν περὶ τὴν ἀρχαίαν Μέμφιν, κληθεῖσα δὲ Κάϊρον ἢ Νικόπολις· οἱ πλείστοι ἄλλως τε τῶν ὁρθοδόξων τῆς

Αἰγύπτου ἀπεδήμησαν· οἱ ἐγγώριοι, μονοφουσίται ὄντες, ἦσαν πολέμιοι τοῦ ὀρθοδόξου πατριάρχου· ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα τοσοῦτον ἐν Αἰγύπτῳ ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἀραβικὴν, ὥστε ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος πατριαρχεύσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Εὐτύχιος συνέταξε τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον ἀραβιστὶ καὶ οὐχὶ ἑλληνιστί. Βεβαίως καὶ τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἠναγκάσθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ποιήσωσι κατὰ τοῦτο παραχωρήσεις τινάς εἰς τε τὴν ἀραβικὴν καὶ τὰς ἐπιχωρίους διαλέκτους. Ἡ περὶ τῆς ὀρθῆς καὶ ἀνωμότητος πίστεως ἐπιστολὴ ἡ πεμφθεῖσα πρὸς τοὺς Ἀρμενίους ἐν ἀρχῇ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θωμᾶ, συνετάχθη ἀραβιστὶ ὑπὸ Θεοδώρου Ἀβουκαρᾶ, ἐπισκόπου Χαρράν ἐν Φοινίκῃ, καὶ ὁ ἐν ἔτει 869 προσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἐπίτροπος τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Θωμᾶς ὁ Τύριος, δυσκόλως ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν. Ἄλλ' ἢ τε ἐπιστολὴ ἐκείνη μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ συγκέλλου Μιχαήλ, ὃπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πατριαρχεῖῳ ἐπεκράτει ἔτι ἡ ἑλληνικὴ, ὃ τε προῤῥηθεὶς Θωμᾶς ὁ Τύριος, καὶ τοὶ πλημμελῶς ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν, οὐδὲν ἤττον ἐλάλει αὐτήν. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἀνεκτῆθησαν ἱκανὰ τῆς Συρίας μέρη, τὰ ὅποια παραμείναντα ἠνωμένα μέχρι τῶν μέσων τῆς 12 μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ὑπέκυψαν εἰς νέαν ἄμεσον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπίδρασιν.

Μέχρι τινὸς ἀντέστη ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ εἰς τὰς βορείας εὐρωπαϊκὰς χώρας, εἰς αἷς εἶχον μὲν ἐμβάλει πρὸ καιροῦ ποικίλοι ἐπήλυδες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος ἀπέδωκαν ἐπικρατέστατοι οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι. Οἱ κυρίως Σλαῦοι ἦτοι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Χρῳδάτοι, οἱ καταλαβόντες ἐπὶ Ἡρακλείου τὴν Σερβίαν, τὴν Κροατίαν, καὶ τὴν Δαλματίαν δὲν ἀπιτέλουν κράτος ἐν, ὅπως οἱ Ἀραβες, ἐπιτήδειον νὰ ἐπι-

χειρήση καὶ νὰ διεξαγάγῃ τὴν συστηματικὴν τῆς ἰδίας γλώσσης καὶ θρησκείας ὑπεροχὴν, οὐδὲ παρέστησαν ὡς κατακτηταί· ἀλλὰ συγκείμενοι ἐξ ὀχλῶν ἀνοργανίστων κατεστάθησαν ὑπὸ ὄρους, οἵτινες προϋπέθετον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ πολλάκις πράγματι ὑπέκυπτον εἰς αὐτήν. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τίνες ἐγένοντο τότε αἱ πρὸς αὐτοὺς συνθήκαι· ὅτι ὁμῶς ἀνεγνώρισαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν ὑπερτάτην τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας ἡγεμονίαν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι λέγουσι ῥητῶς, ὅτι τῷ 823 ἐπὶ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ «ἀπεστατήσατο πᾶσα ἡ Δαλματία» καὶ κατονομάζουσι πάντα τὰ φύλα ὅσα ἀφηνιάσαντα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, κατέστησαν αὐτόνομα, Χρωδάτους, Σέρβους, Ζαχλούμους, Τερβουνιώτας, Καναλίτας, Διοκλητιανούς καὶ Ρεντανούς. Οὐδὲ διήρκεσε πολὺ ἡ ἀποστασία αὕτη, διότι μετὰ 50 περίπου ἔτη ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης οἱ τε Χρωδάτοι καὶ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ λοιποὶ ὑπέκυψαν αὐθις εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχὴν, ὅτε καὶ ἔχομεν σαφεστέρας τινὰς εἰδήσεις περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους τούτους. Ἐν πρώτοις ἐστάλησαν εἰς Δαλματίαν ἱερεῖς, ἵνα βαπτίσωσιν αὐτοὺς, διότι οἱ πλείστοι εἶχον ἀποβάλει πρὸ 50 ἐτῶν μετὰ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα. Πλὴν τούτου ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως διοριζόμενος στρατηγὸς Δαλματίας προεχειρίζετο τοὺς ζουπάνους, ἦτοι τοὺς ἄρχοντας ἐκάστης φυλῆς, ἐκ τῶν ὁμογενῶν καὶ ἰδίως ἐκ τῆς γενεᾶς, ἣτις εἶχεν ἀνέκαθεν τὸ προνόμιον τοῦ κυβερνᾶν τὴν φυλὴν. Ἐπὶ πᾶσιν αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ τελῶσι φόρον καὶ νὰ στρατεύωσιν ὁσάκις ἐκαλοῦντο ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἐξ ὅλων δὲ τούτων δηλοῦται, ὅτι εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ τρεῖς περίπου ἑκατονταετηρίδας ἀπὸ Ἡρακλείου ἐξηκολούθησε, παρεκτὸς μικρῶν τινῶν διαλειμμάτων, ἐπικρατοῦσα ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία. Οἱ ἐπὶ ἡλῦδες κατέλαβον ὁμολογουμένως πᾶσαν τὴν ὑπαιθρον χώραν· ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς,

εἰ καὶ περιστάλῃ εἰς τὰς πόλεις, δὲν ἔπαυσεν αὐτόθι ἐπὶ ἱκόνων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον χρόνον διττηρούμενος, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ εἰς τὴν ἑλλειψιν πάσης ἐνότητος περὶ τὰς ἐνεργείας τῶν σλαυικῶν φύλων. Ὅτι πᾶσαι αἱ παράλαι πόλεις οἷον Ῥαούσιον, Ἀσπάλαθος, Τραγύριον, Διόδωρα, Ὀψαρα, Ἀρβη, Βέκλα καὶ λοιπαὶ κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τοῦτο ὁμολογεῖται καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τῶν νεωτέρων σλαύων ἱστορικῶν, οἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἐπιδιώκουσι πολὺ συστηματικώτερον τῶν προπατόρων αὐτῶν τὴν πρωῒμωτάτην ἐξαφάνισιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἐν ταῖς βορείαις ἐκείναις χώραις. Καὶ αὐταὶ ὁμῶς αἱ μεσόγειαι πόλεις διέσωσαν κατ' ἀρχὰς ἑλληνικὴν ὄψιν, βραδύτερον δὲ μόνον ἐξεσλαυτθῆσαν.

Εἰς ἁλλοίαις σχέσεις πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κράτος περιῆλθον οἱ Βούλγαροι, οἵτινες ἐν τῇ 7 ὥσαύτως ἑκατονταετηρίδι, ἀλλὰ μετὰ τοὺς Σλαῦους, περὶ τὸ 679, κατέλαβον τὸ βορειοανατολικώτερον μέρος τῆς κάτω Μοισίας, ἥτοι τῆς χώρας τῆς ὀνομασθείσης ἐξ αὐτῶν Βουλγαρίας. Οἱ Βούλγαροι δὲν ἦσαν Σλαῦοι, ἀλλὰ φυλὴ φιννοουραλικὴ ἢ τουρανικὴ· μαχιμώτεροι δὲ ὄντες τῶν Σλαύων καὶ ἐπιτηδειότερον πρὸς πόλεμον ὀργανωμένοι, ὑπετάσσοντο εἰς ἓνα ὑπέρτατον ἡγεμόνα. Ἐντεῦθεν εὐχερῶς καθυπῆγαγον εἰς ἑαυτοὺς τὰς 7 γενεὰς τῶν Σλαύων, ὅσαι πρὸ καιροῦ ἦσαν ἐγκαταστημέναι εἰς τὴν κάτω Μοισίαν καὶ τὰς ὁποίας προσῳκειώθησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' οὐ πολὺ ἀνέδειξαν αὐτὰς συνεταίρους, ἐπὶ ἴσοις δικαίοις, τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν καὶ πλεονεκτημάτων. Βαθμηδὸν δὲ παρέλαβον τὴν γλῶσσαν τῶν σλαυικῶν φυλῶν καὶ ὅλως μετ' αὐτῶν συνεχυνεύθησαν. Εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην ἔνωσιν καὶ τὴν διὰ τοῦ χρόνου συγχώνευσιν συνετέλεσαν δύο τινά· πρῶτον ὅτι οἱ ἐμβαλόντες Βούλγαροι, εὐάριθμοι ὄντες, εἶχον ἀνάγκην νὰ προσλάβωσιν ἐτέρους συναγωνιστάς· δεύτερον ὅτι, εἰ καὶ ἀνώτεροι τῶν Σλαύων κατὰ τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς, ἦσαν περὶ ἀπάσας τὰς εἰ-

ρηναίας σχέσεις πολὺ ὑποδεέστεροι, καὶ τούτου ἕνεκα εὐχερῶς ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἡθικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῶν ἐπίδρασιν, καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τέλους ἐκσλαυίσθεντες. Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης συνοικειώσεως πρὸς τοὺς Σλάβους τῆς κάτω Μοισίας, ἐπεξέτειναν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν ἐπὶ ἀπάσας τὰς σλαυϊκὰς φυλάς, ὅσαι διετέλουν πρότερον ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ ἰδίως πρὸς τὰς σλαυικὰς φυλάς, αἵτινες ἀπὸ τῶν βορειοτάτων αὐτοῦ χωρῶν εἶχον ἀρχίσει ἐξ αὐτῆς ἐκείνης τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος νὰ ἐκπέμπωσιν ἀποικίας εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν ἑλληνικὴν Ἰλλυρίδα, καὶ ἔτι μεσημβρινώτερον. Τούτου ἕνεκα οἱ Βούλγαροι δὲν περιορίσθησαν, ὅπως οἱ κυρίως Σλαῦοι, εἰς τὸ νὰ ἀποβάλλωσιν ἐκ διαλειμμάτων τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ πολὺ νὰ ἐπιχειρῶσιν ἐπιδρομὰς τινὰς κατὰ τῶν γειτόνων, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ἀναγκάσαντες τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεῖς νὰ ἀνεχθῶσι τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὑπαρξιν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ, καὶ, αὐξήσαντες διὰ τῶν Σλαύων τῆς χώρας ταύτης καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἤσκουν ἐπὶ τῶν νοτιωτέρων σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, ἐπεχείρησαν μέχρι τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ἐπανειλημμένους καὶ πεισματώδεις κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας πολέμους. Ἐν τούτοις δὲν κατώρθωσαν ἐξ ἀρχῆς νὰ γίνωσι κύριοι οὐδ' ἀπάσης τῆς μετέπειτα ὀνομασθείσης Βουλγαρίας. Προήλασαν μὲν πολλάκις δι' ἐπιδρομῶν καὶ λεηλασιῶν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μέχρι τῶν βορειοτέρων ἐπαρχιῶν τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ μόλις τῷ 809 ἐκυρίευσαν τὴν Σοφίαν, ἥτις μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρέμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον, ὅτι, οἱ σλαῦοι ἱστορικοὶ, λέγοντες ἅπασαν τὴν βόρειον χερσόνησον, τὴν ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τοῦ Ἀδρίου ἀπλουρέννην, ἐντελῶς ἐκσλαυίσθεισαν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, προτρέχουσι πολὺ τῶν πραγμάτων. Εἶδομεν ἄνωτέρω πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὰς δυτικωτέρας τῶν χωρῶν ἐκεί-

νων· πρὸ μικροῦ δὲ, κατ' αὐτὴν τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων τὴν ὁμολογίαν, ἐβεβαιώσαμεν, ὅτι μετὰ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἡ Σοφία κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τῷ δὲ 814 ὁ Αἰών Ε'. τοσαύτην κατήνεγκεν εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους περὶ Μεσημβρίαν καταστροφὴν, ὥστε, μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, διετέλεσαν συνεσταλμένοι ἐντὸς τῆς ἰδίας χώρας.

Οὐδὲν ἦττον ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι συνέβη αὖθις μέγας τις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀκρωτηριασμός. Διὰ παντὸς μὲν ἐξέλιπεν οὗτος ἐν τῇ Ἀφρικῇ, οὐσιωδῶς δὲ ἐμειώθη ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ εἰς τὰς βορείας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Ὅτι ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν ἤρκει πρὸς ἀπαρτισμὸν ἰσχυροῦ κράτους. Ἔδει νὰ συναρμολογήσῃ τὰ διάφορα ἑτερογενῆ φύλα ἐξ ὧν τὸ κράτος ἐκεῖνο συνέκειτο, καὶ τὰ ὅποια ἀδιακόπως ἐπολλαπλασιάζοντο διὰ νέων ἐπιδρομῶν. Ἔδει προσέτι νὰ καταπαύσῃ τὰς διαφοροὺς ἠθικὰς διαιρέσεις ὑφ' ὧν αὐτὸς ὁ Ἑλληνισμὸς κατετρύχετο. Πρὶν δὲ φθάσῃ νὰ συμπληρώσῃ τὰ δυσχερέστατα ταῦτα ἔργα, προσεβλήθη πανταχόθεν ὑπὸ πολεμίων ἰσχυροτάτων, καὶ ἀναγκαιῶς ὑπέβηκε πολλαχοῦ. Ὅταν προϊόντος τοῦ χρόνου κατηνύσθη ἡ ἐθνολογικὴ αὕτη ἀναρχία τοῦ κράτους, ἡδυνήθη νὰ ἀνακτῇ πολλὰ τῶν προαπολεσθέντων, ἡ δὲ βαθμιαία αὕτη διάπλασις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μαρτυρεῖ ὁπόσον εὐκαμπτον καὶ πολυμήχανον διετέλεσεν αἰετοτε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς ἀρχικῆς ἀσθενείας του ἐγένοντο αἱ αἱρέσεις. Ὅτε ἱστορήσαμεν τὰ κατὰ τὸν ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν, εἶδομεν πόθεν προέκυψαν αἱ αἱρέσεις, τίνες ἐξ αὐτῶν ἀπέβησαν ἰσχυρόταται καὶ πῶς κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καταδίκη τῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν ἐκείνων, δὲν ἔσχυσε νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου πάντα τὰ θλιβερά αὐτῶν ἐπακόλουθα. Οἱ αἱρετικοί, πολυάριθ-

μοι ὄντες ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, ἐπέμενον ἐγκαρτεροῦντες ἐν ταῖς δοξασίαις αὐτῶν καὶ ἐμβάλλοντες τὸ κράτος εἰς πολλὰς ἀνωμαλίας οὐ μόνον ἠθικάς, ἀλλὰ καὶ πολιτικάς. Οἱ βασιλεῖς ἐπεχείρησαν ἐκ διαλειμμάτων νὰ καταδιώξωσι καὶ νὰ τιμωρήσωσι τοὺς σκανδαλοποιοὺς τούτους· ἀλλ' οἱ διωγμοὶ εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν· οἱ δ' αἵρετικοὶ ἐπιμένοντες νῦν μὲν ἐστασίαζον, νῦν δὲ συνεννοοῦντο καὶ συνέπραττον μετὰ τῶν ἔξωθεν πολεμίων. Ταῦτα ἀναλογιζομένη ἡ βασιλεία, ἐτέραν πολλὰκις ἐτράπη ὁδόν. Αὐτὸς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐνόμισε συνετὸν νὰ περιέλθῃ εἰς οἰκονομίας τινὰς πρὸς τὸν Ἀρειον, τὸ δ' αὐτὸ σύστημα ἠκολούθησαν ὃ τε υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετὰ Ἰουλιανὸν βασιλεύσαντες Ἰοβιανὸς, Οὐαλεντινιανὸς καὶ Οὐάλης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας ἐπεχείρησε νὰ καταβάλλῃ αὐθις τὸν Ἀρειανισμὸν καὶ νὰ κυρώσῃ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πολιτείαν διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β'. οἰκουμένης συνόδου. Ἡ ἐντεῦθεν ὁμῶς παραχθεῖσα αὐθις πίσις, ἀντὶ νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακὸν ἐπολλαπλασίασεν αὐτὸ, διότι τότε προέκυψαν εἰς μέσον ἀλληλοδιαδόχως αἱ δύο ἑτεραι μεγάλαι αἱρέσεις τῶν νεστοριανῶν καὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Αἱ δύο αὗται νέαι αἱρέσεις κατεδικάστησαν μὲν ὑπὸ τῆς Γ'. καὶ ὑπὸ τῆς Δ'. οἰκουμένης συνόδου καὶ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καταδιώχθησαν· ἀλλ' οὐδ' αὕτη ἡ καταδίκη καὶ τιμωρία ἴσχυσε νὰ ἐπαγάγῃ εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν. Οἱ νέοι αἵρετικοὶ ἐξηκολούθησαν, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι, ἢ στασιάζοντες ἢ μετὰ τῶν ἔξωτερικῶν πολεμίων συμπράττοντες. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν μέσων τῆς 7 ἡ βασιλεία ἡγωνίσθη πάλιν, τῇ συνεργείᾳ τῶν πατριαρχῶν, νὰ προσοικειωθῇ, ἂν ὅχι ὅλους τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, τοῦλάχιστον τὴν μεγάλην τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσιν καὶ νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν διὰ μικρῶν τινῶν περὶ τὰς λέξεις μάλλον ἢ περὶ τὴν οὐσίαν παραχωρήσεων. Ἐπὶ τούτῳ τῷ μὲν 482 ὁ Ζήνων ἐξέδωκε τὸ *Ἐνωτικόν*, τῷ δὲ 544 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρη-

σεν ὁμοίαν τινὰ οἰκονομίαν διὰ τῆς λεγομένης *Καταδίκης τῶν τριῶν κεφαλαίων*· τῷ δὲ 639 ὁ Ἡράκλειος ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ τὴν *Ἐκθεσιν*, καὶ τῷ 648 ὁ Κώνστας Β'. ἤλπισε νὰ διαλύσῃ τὰς διενέξεις ἐκείνας διὰ τοῦ καλουμένου *Τύπου*, τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παύλου.

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ συμβιβαστικαὶ προσπάθειαι ἐματαιώθησαν. Ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἐξαιρέτως ἐπεκράτει ἡ τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσις, κατεκτήθη ὁμολογουμένως διὰ τῆς τῶν μονοφυσιτῶν λιποταξίας. Ἡ *Ἐκθεσις* τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ *Τύπος* τοῦ Κωνσταντίνου οὐ μόνον δὲν προέλαβον οὐδὲ ἐθεράπευσαν τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἐκυοφόρησαν νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν μονοθελητῶν, ἥτις ἐπέτεινε τὴν τῶν πνευμάτων ταραγὴν. Τί ἔπρεπε νὰ πράξωσιν ἤδη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία καὶ ἡ ἐκκλησία; Αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης γενόμεναι συνδιαλλακτικαὶ ἀπόπειραι ἐσχόπουν νὰ προσοικειωθῶσι τοὺς ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσίτας. Ἀλλ' αἱ ἐπαρχίαι αὗται, κατακτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἐφεξῆς τὸ κράτος τοῦτο, ἤτοι εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, δὲν ἦσαν πολλοί, ὥς φαίνεται, οἱ μονοφυσιταί. Οὐδεμία λοιπὸν χάριν αὐτῶν ἦτο ἀναγκαία πλεον παραχώρησις, ἡ δὲ τῶν προγεγεννημένων παραχωρήσεων κατάργησις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ ἡ ἐξ αὐτῶν ἀναφύεσσα αἵρεσις τῶν μονοθελητῶν ἠδύνατο, ἐὰν δὲν ἐκόπτετο ἀπὸ ρίζης, νὰ παραγάγῃ διαιρέσεις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιλιπομένας ἐπαρχίας ὅπου τοιαῦται εἰσέτι δὲν ὑπῆρχον. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ τῶν πραγμάτων καταστάσει τὸ ποιητέον ἦτο πρόδηλον. Ἔδει νὰ τεθῇ ἐκ μέσου πᾶσα πρὸς τὴν αἵρεσιν συνδιαλλαγή, νὰ καταδικασθῶσιν ἐξ ἴσου καὶ μονοφυσιταί, καὶ μονοθεληταί, καὶ πᾶσα ἄλλη ἑτεροδοξία, νὰ ἐπικυρωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ νὰ κρατυνηθῇ οὕτω ἡ χριστιανικὴ ἐνότης τῶν χωρῶν ἐν αἷς ἐσώ-

ζέτο ἔτι ὁ Ἑλληνισμός. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος συνεκάλεσε τῷ 680 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 5^η οἰκουμένην σύνοδον, ἥτις ἀπεφάνετο πανηγυρικῶς, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀναγνώριζει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δύο φύσεις, ἡνωμένας μὲν ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὸν ὅρον τοῦτον διὰ διατάγματος δι' οὗ ἀπηγόρευσε πᾶσαν τοῦ λοιποῦ συζήτησιν περὶ τοῦ προκειμένου ὅρου, ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως μὲν διὰ τοὺς ἱερωμένους, δημεύσεως δὲ καὶ ἐξορίας διὰ τοὺς λαϊκοὺς. Ἐκτοτε ὁ Ἑλληνισμός ἐταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπεχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῶν ποικίλων αἱρετικῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενοι εἰς Συρίαν, εἰς Αἴγυπτον, εἰς Μεσοποταμίαν, εἰς Ἀρμενίαν, εἰς Περσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰνδικήν, ἀλλὰ οὐδὲν κοινόν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν ἔχοντες. Εἰμπορεῖ ἴσως νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι τοιοῦτο πολίτευμα ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον μετὰ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ αἱρετικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν τῶν προτέρων ὀρίων ἀνάκτησιν. Ἀλλὰ μακρὰ πείρα εἶχεν ἀποδείξει, ὅτι ὁ συμβιβασμός ἦτο ἀκατόρθωτος καὶ ὅτι οἱ αἱρετικοὶ κατήντησαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ὀλεθριωτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ. Κατέστη ἄρα ἀπαραίτητον ν' ἀποκοπῶσι τὰ ἄκρα, ἵνα σωθῇ τὸ λοιπὸν σῶμα. Οὐδ' ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν, ὅτι οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι δὲν ἀπέβησαν μόνον ὄργανα τυφλὰ τῶν ἀσπονδοτέρων ἡμῶν πολεμίων, ἀλλ' ἐνταῦτ' ὅλως ἀπέβαλον τὸ πνεῦμα οὗ ἐνεφορήθησαν οἱ ἰδρυταὶ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπέσκαπτεν, ὡς εἶδομεν, αὐτὴν τὴν κρηπίδα ἀπάντων τῶν χριστιανικῶν δογμάτων· ἀλλ' οἱ νεστοριανοὶ, οἱ μονοφυσῖται καὶ αἱ πολυάριθμοι αὐτῶν διαιρέσεις καὶ ὑποδιαίρέσεις, ἅμα χωρισθέντες ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπώλεσαν τὴν συνείδησιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐξ ἧς παρήχθησαν πάλαι ποτὲ εἰς τὸ

εἶναι, περιέπεσαν βαθμηδὸν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμάθειαν καὶ δευσιδαιμονίαν, καὶ κατήντησαν εἰς νεκροὺς τινὰς καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅλως ἀκινδύνους ὅρισμοὺς καὶ τύπους, ἄλλο σημεῖον ζωῆς μὴ δίδοντες εἰμὴ τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων μίσος.

Ἡ οὕτω πῶς ἐπιτευχθεῖσα ἐνότης τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐξησφάλισε μὲν τὸ θεμελιώδες αὐτῆς δόγμα, συνετέλεσε δὲ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπίρρωσιν. Ἀλλ' εἶχεν οὗτος νὰ παλαίσῃ ἔτι πρὸς πολλὰς ἄλλας δυσκολίας. Οἱ ποικίλοι βάρβαροι οἵτινες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς βορειοτέρους ἰδίως εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καὶ εἰσέβρευσαν εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀνέμιχθησαν εἰς τὰ πράγματα αὐτῆς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰ ἥθη τῆς νέας πρωτευούσης καὶ εἰς αὐτὰ τὰ νόμιμα τῆς νέας βασιλείας. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ βασιλεία αὕτη ὑπέκυψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ἐπίδρασιν καὶ ἰδίως παρέλαβε πολλὰς εὐλικὰς καὶ κυβερνητικὰς ἑξεῖς τῆς ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀνορθωθείσης δευτέρας περσικῆς μοναρχίας. Ἐκ δὲ τῆς εἰσβολῆς τῶν δύο τούτων ξενικῶν ρευμάτων, ἐθολώθη παραδόξως ὁ ἑλληνικὸς ἐκεῖνός κόσμος, καὶ προσεκτῆσατο βαθμηδὸν ἐπὶ Κωνσταντίνου μέχρις Ἰουστινιανοῦ Β'. χαρακτηρὰ παντελῶς ἑαυτοῦ ἀλλότριον. Τότε προήχθησαν οἱ εὐνοῦχοι εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωμάτων καὶ συνεπήγαγον τὰς συνήθεις αὐτοῖς κακίας· τότε ἀνεφάνησαν ποιναὶ ἀλλόκοτοι, τύφλωσις, γλωττοκοπία καὶ μάλιστα ἡ ῥινοκοπία, ἥτις τὸ πρῶτον εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἐφαρμοσθεῖσα πολλάκις ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπέπρωτο κατὰ παράδοξον τῆς θείας δίκης ἀπαδόσειν νὰ στιγματίσῃ ἐπὶ τέλους αὐτὸν τὸν τελευταῖον τῆς δυναστείας ἐκεῖνης ἀπόγονον, Ἰουστινιανὸν Β', τὸν ἐπικληθέντα ἕνεκα τοῦ παθήματος τούτου *ρινόσμητορ*.

Ὁ Ἑλληνισμὸς ἠναγκασμένος νὰ συζῇ καὶ νὰ συμπράττῃ μετὰ τῶν πολλῶν ἐκείνων ἑτερογενῶν φύλων, ἡγωνίζετο ἅμα

μὲν νὰ ἐξημερώνη αὐτὰ ὅσον οἶόν τε, ἅμα δὲ νὰ διατηρῇ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ιδιότητα οἷα διεπλάσθη ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀναμορφώσεως. Ἀλλὰ καὶ αὕτη αὕτη ἡ ἀναμόρφωσις ὑπέστη ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλοιώσεις ἐπικινδύνους· ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν ὀριστικὴν καὶ αἰσίαν λύσιν τοῦ περὶ αἱρέσεων ζητήματος, νέα προέκυψεν ἐπὶ Λέοντος Γ'. ἐμφυλία κατὰ τῶν ἀλλοιώσεων ἐκείνων πάλῃ. Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ ἡ ὑγιειντέρα τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ μερὶς δὲν ὑπερίσχυεν εἰμὴ ἐν μέρει. Κατ' ὁρῶσεν ὅμως οὐδὲν ἥττον νὰ καταστήσῃ τὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον ζωτικώτερον, νὰ ἐνισχύσῃ οὕτω τὴν ἠθικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ δύναμιν, νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ τῆς ἐπιρρώσεως ταύτης πολλῶν ἐκ τῶν παρεισάκτων βαρβαρικῶν ἔξεων καὶ ἐπὶ τέλους νὰ ἐξελληνίσῃ οὐκ ὀλίγα ἐκ τῶν κατασθάντων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἑτερογενῶν φύλων. Οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀγῶνες τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐξετιμῇθησαν ἀποχρώντως ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης· ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἀναδειχθῶσιν ἐνταῦθα ὅσον ἐνδέχεται ἐμφανέστερον. Πρὸ τούτου ὅμως δεόν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν εἰκόνα τῆς ἑσωτερικῆς, τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καταστάσεως ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Λέοντος Γ'. ἵνα γίνωσι καταληπτὰ τὰ αἷτια τὰ προκαλέσαντα τὴν μεγάλην τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος μεταρρύθμισιν.

Ἡ γλῶσσα, ὅσον καὶ ἂν ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου καὶ μετὰ τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου ἐπιμιξίας, καὶ ἐπὶ πᾶσι διὰ τῶν νέων ὄρων τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἔθνους, ἦτο ὅμως, κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, ἡ αὕτη πάντοτε γλῶσσα. Πολλαὶ δὲ καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς ἑσῶζον οἰκειότητά τινα πρὸς τὰς ἀρχαίας· οἷον τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Προκοπίου καὶ τοῦ Ἀγαθίου καὶ τὰ ποικίλα ἐπιγράμματα ἐρωτικὰ, ἐπιτύμβια, ἐπιδεικτικά, προτρεπτικά, σκωπτικά, ὧν βρίθουσιν αἱ πολλαὶ ἀνθολογίαι· οὐκ ὀλίγαι δὲ ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου βίου ἐπεπόλαζον ἐν ταῖς συγγραφαῖς.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἔργα εὐαρίθμων λογίων, μὴ ἀπεικονίζοντα τὸ ἐν ταῖς σπλάγχνοις τοῦ ἔθνους ἐνυπάρχον αἶσθημα καὶ φρόνημα. Κατὰ τοῦτο πολὺ διδακτικώτερα εἶναι ἕτερα γεγονότα. Εἶδομεν ὅτι ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς παρέλαβε παρὰ τοῦ πρώτου, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ ἔθος τοῦ τελεῖν κατὰ πόλεις ἀγῶνας, καὶ μάλιστα ἀγῶνας ἄρματοδρομικοὺς, ὧν ὀνομαστότατος ἐγένετο ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακὸς καλούμενος ἀγών. Τοιαῦται ἄρματοδρομαὶ εἰσῆχθησαν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ ὀργανώθησαν μὲν, ὡς πάντα τὰ λοιπὰ, ἐπὶ τὸ ῥωμαϊκώτερον τὸ πρῶτον, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου πολυσιδῶς ἐξελληνίσθησαν. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐξεπρωσώπείτο ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ πλείστων ἔργων τέχνης τῶν καλλίστων τῆς Ἑλλάδος ἡμερῶν, τὰ ὅποια ἐκοσμοῦντο ἐνίοτε δι' ἐπιγραμμάτων φιλοτιμουμένων νὰ ἀναδειχθῶσι κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὸ πνεῦμα ἀντάξια τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐποιήθησαν τὰ ἀριστοτεχνήματα. Ἐκεῖ ὑπῆρχον οἱ περίφημοι τέσσαρες ἐπίχρσοι ἵπποι, εἷς τῶν ὁποίων, ἔργον ὡς εἰκάζεται τοῦ Λυσίππου, εἶχεν ἀπηρωρημένον τὸν πόδα, ὡς ἂν ἦτο ἔτοιμος νὰ λακτίσῃ τὸν προσεγγίζοντα θεατὴν. Ἐκεῖ εὗρεν ὡσαύτως ἄστυλον ἢ χαλκῇ ὀφιοειδῆς στήλῃ ἐφ' ἧς ἦτο ἐπιτεθειμένος πάλαι ποτὲ χρυσοῦς τρίπους ἐν Δελφοῖς, ἀμφοτέρω ἀναθήματα τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ μηδικοῦ πολέμου. Ἐκεῖ ἴσταντο ἀγάλματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἡρώων· ἐκεῖ ἐθαυμάζοντο ὁ χαλκοῦς Ἡρακλῆς, «ἔργον πρῶτον καὶ ὕστατον» τοῦ Λυσίππου, ὁ Καληδόνιος κάπρος, χαλκοῦς ὡσαύτως, καὶ ὁ χαλκοῦς ἀετὸς, ὃν ἔστησεν ἐπὶ στήλης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς, διηρκότα μὲν τὰς πτέρυγας, διονυχίζοντα δὲ ὄφιν· καὶ νεᾶνις ἀνέχουσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐφιππον ἄνδρα στρατιώτην, μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐρείσματος· καὶ Ἄρτεμις πρὸς ἣν οἱ παλαισταὶ ἐγυμνάζοντο. Ἀλλὰ μακρὸν ἤθελεν εἶναι νὰ ἀπαριθμηθῶσι πάντα. Ἀναμῖξ δὲ μετὰ τῶν μαρτύρων τούτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου

ἐγείροντο οἱ τῶν νεωτέρων χρόνων ἀντιπρόσωποι, πολυάριθμοι ἀνδριάντες βασιλέων, πρωταγωνιστῶν τῆς πίστεως, ὑπουργῶν, ἀθλητῶν, φιλοσόφων, ἱατρῶν. Καὶ οὐδὲ ἦτο ὁ συνδυασμὸς οὗτος ὑλικὸς μόνον καὶ ἐξωτερικὸς, ἀλλὰ ἐκέκτητο ἐν πολλοῖς ἐλληνικὴν τινα κομψότητα καὶ πολιτικόν τινα χαρακτῆρα, ὥς ἐκ τοῦ ὁποῖου οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι δὲν ἀπέβαινον ἀπλᾶ ἀφορμαὶ ψυχαγωγίας καὶ διαχύσεως ἐθνικῆς, ἀλλὰ, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, ἐπενήργουν πολλάκις εἰς αὐτὴν τῆς πολιτείας τὴν τύχην. Οἱ θεαταὶ διηροῦντο εἰς μερίδας, ὧν ἐκάστη εἶχε τοὺς ἀγωνιστὰς αὐτῆς, ὅπως πάλαι ποτὲ ἐκάστη τῶν πόλεων, τοὺς ὁποῖους διὰ μακρῶν παρεσκευάζεν ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἐν δὲ τῇ ὥρᾳ τῇ κρισίμῳ διὰ παντὸς τρόπου ἐνεθάρρυνε καὶ ἐπροστάτευεν. Αἱ ἐπικρατέσταται τῶν μερίδων τούτων ἐκαλοῦντο ἀπὸ τοῦ χρώματος τοῦ ἱματισμοῦ τὸν ὁποῖον ἔφερον οἱ διαγωνιζόμενοι ἀρματηλάται, ἡ μὲν μία Πράσινοι, ἡ δὲ ἄλλη Βένετοι ἦτοι Κυανοὶ. Καὶ προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον αἱ μερίδες ὑπεδέχοντο αὐτὸν ἄδουσαι ἄσματα δημῶδη ἀνάλογα τῆς ὥρας τοῦ ἔτους καθ' ἣν ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαῦθ' ἀγῶνας πρῶτοι οἱ Πράσινοι ἐχαιρέτιζον τὸν βασιλέα ψάλλοντες·

Ἰδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἱπανατέλλει,

οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα

Φέρον ὕγαιαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐξηκολούθουν τοιοῦτοτρόπως ἄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἐκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ παναρχαίου ἐκεῖνου δημοτικοῦ ἄσματος, τοῦ ὁποῖου ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχήν. Τὰ δὲ χαρίεντα ταῦτα τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεποιοῦν εἰς αὐτὴν φαιδρότητά τινα παντελῶς ἄλλοτρίαν τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων, οἵτινες ἄλλοτε ἐτελοῦντο ἐν Ῥώμῃ. Πλὴν τούτου αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκειλλον

μὲν, ὅπως καὶ ἐν Ῥώμῃ, εἰς ξριδας καὶ διαπληκτισμοὺς, οἵτινες ἀπέβαινον πολλάκις φονικοί· δὲν περιωρίσθησαν ὅμως εἰς τὰς παιδαριώδεις ἐκείνας καὶ ἐνίοτε κτηνώδεις περὶ τῆς νίκης τοῦ δεινός ἢ δεινός χρώματος διενέξεις, ὅπερ συνέβαινεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ βασιλευσούσῃ, ἀλλ' ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἔμφυτον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους χαρακτῆρα καὶ μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς φατρίας πολιτικάς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου, ἐπὶ Ἰουστίνου, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ Μαυρικίου αἱ φατρίαι ἐκείναι ἡγωνίσθησαν ὅτε μὲν ὑπὲρ τοῦ δεινός ἢ δεινός μνηστῆρος τῆς ἀρχῆς, ὅτε δὲ πρὸς σωφρονισμόν αὐτῆς καὶ συχνότερον ὑπὲρ τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ πολιτικοῦ ζητήματος, διὰ διαδηλώσεων καὶ στάσεων, ὧν τινες ἀπέβησαν φοβεραί. Τοιαύτη μάλιστα ἐγένετο ἡ στάσις τοῦ *Νίκα*, οὕτως ἐπονομασθεῖσα πιθανῶς ἐκ τῆς κραυγῆς δι' ἧς αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι παρώτρυνον τοὺς ἑαυτῶν ἄρματλητάς ἐπὶ τὴν νίκην. Ἡ στάσις αὕτη, ἀρξαμένη τῇ 13 ἰανουαρίου 532 καὶ διαρκέσασα ἕξ ὀλοκλήρους ἡμέρας, μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀνατρέψῃ ἐξ ἀρχῆς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ νὰ μεταβάλῃ οὕτω ἐν πολλοῖς τὴν τύχην ὀλοκλήρου τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Κοινὴ ἐπεκράτει ἀγανάκτησις ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἅμα βασιλεύσας, καὶ ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, αἵτινες ἀπεδίδοντο εἰς ἀνωτάτους τινὰς αὐτοῦ λειτουργοὺς, τὸν ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην, τὸν ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργὸν Τριβωνιανὸν καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Καλοπῆδιον. Ὅθεν μεγάλη παρесеλεύσθη συνωμοσία, ἧς σκοπὸς μὲν ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασις ἐνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ προτέρου βασιλέως Ἀναστασίου, κύριον δὲ ὄργανον ἐγένοντο οἱ Πράσινοι, ἐνῶ οἱ Βένετοι συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ Πράσινοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς συνήθεις πρὸς τὸν ἄρματλητὴν αὐτῶν προτροπάς καὶ ἀνευφημίας, ἤρχισαν νὰ ταραττώσι τὴν πανή-

γυριν διὰ κραυγῶν ἕνεκα τῶν γινομένων ἀδικημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ 24 δρόμου· ἀλλὰ τότε, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς θορυβοῦντας τὸν παραδοξότατον βεβαίως διάλογον ὅςτις ἐγένετο ποτὲ μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Ἐρωτήσαντος τοῦ βασιλέως τί φωνάζουσιν, οἱ Πράσινοι ἀνεβόησαν, ὅτι ἀδικοῦνται· καὶ, προσκληθέντες νὰ εἰπῶσι τίς ὁ ἀδικῶν, ἐχαρακτήρισαν κατ' ἀρχάς τὸν Καλοπόδιον δι' ἀστείου τινὸς τρόπου. «Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἶπον, εἰς τὰ τσαγγάρια εὕρεσκειται.» Ἐπειτα δὲ ὀνομαστὶ κατηγορήσαντες τὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν, ὅτι ὁ Καλοπόδιος οὔτε ἀφορμὴν οὔτε ἐξουσίαν ἔχει νὰ ἀδικήσῃ τινά. Τότε οἱ Πράσινοι βαθμηδὸν παροξυνόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως πολλάκις ἀπειληθέντες, ἐτόλμησαν νὰ ἀποκαλέσωσιν αὐτὸν τοῦτον φονέα καὶ διασπαρέντες ἀνὰ τὴν πόλιν, ἔλαβον τὴν ἐπιούσαν τὰ ὅπλα ἀνὰ χεῖρας, περιώρισαν τὸν Ἰουστινιανὸν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἀνηγόρευσαν ἀντ' αὐτοῦ τὸν Ὑπάτιον, ἓνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου. Τοιαῦται ἐγένοντο αἱ ἱπποδρομικαὶ ἐκεῖναι φατρίαι, αἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχυσαν, ὥστε καὶ σωματεῖα ἀσικὰ καὶ πολιτικὰ ἀπετέλεσαν, τοὺς καλουμένους δῆμους (δῆμος Πρασίνων, δῆμος Βενέτων), ὧν ἕκαστος εἶχε τὸν δῆμαρχον αὐτοῦ ἢ τὸν δημοκράτην, καὶ τοὺς ἰδίους τῶν στασιαστῶν καταλόγους, καὶ ἴδιον ἱματισμόν. Ἐσωτερικῶς λοιπὸν ἅμα καὶ ἐξωτερικῶς οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες ἐξεταζόμενοι παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα τοῦ ἐπικρατήσαντος τότε ἰδιάζοντος Ἑλληνισμοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπετέλουν μίαν τῶν συνηθεστέρων καὶ ποθητοτέρων ψυχαγωγῶν τοῦ λαοῦ.

Ἐτέρα δὲ καὶ πολὺ ἐπικρατεστέρα φάσις τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἠθικῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καταστάσεως, εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν διεπλάσθη ὁ θρησκευτικὸς αὐτοῦ βίος. Ὁ χρι-

στιανισμὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ προσέλαβε χαρακτῆρα ὅλως διάφορον τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος οὐ μόνον κατὰ τὸ δόγμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πολὺ ἰσχυροτέραν ἐπίδρασιν ἣν ἐνήσκει εἰς τὴν καθημερινὴν τῆς κοινωνίας ὑπαρξιν, δημιουργὸς γενόμενος ἀγαλλιάσεων καὶ θλίψεων πνευματικῶν ἀγνώστων εἰς τὸν προηγούμενον κόσμον, ὅστις περιστρέφετο μᾶλλον περὶ τὰ φυσικὰ δεινὰ καὶ εὐτυχήματα. Ναὶ μὲν ἡ ἰδεώδης φύσις τοῦ πρώτου χριστιανισμοῦ ἐξέλιπε κατὰ μικρὸν καὶ ὑπενέδωκεν εἰς τυπικώτερας ἐκδηλώσεις. Οἱ ναοὶ τῆς Σοφίας, τῆς Εἰρήνης, τῆς Δυναμῆος, οὓς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἡγείρεν ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ πρωτευούσῃ καθιερώσας αὐτοὺς εἰς τὰς κυριωτάτας ιδιότητας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ἀπέβαλον κατὰ μικρὸν παρὰ τοῖς πολλοῖς τὰς ἀρχικὰς ἐκεῖνας ἐννοίας καὶ κατήντησαν νὰ ὑποληφθῶσι παρ' αὐτοῖς ὡς ἰδρυθέντες εἰς μνήμην ἀγίων τινῶν γυναικῶν, αἵτινες ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ τῆς πίστεως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν. Αἱ δὲ πολυάριθμοι λαμπραὶ ἐκκλησίαι· αἱ ἕκτοτε τὴν Κωνσταντινούπολιν κοσμήσασαι, ἐκτίζοντο οὐ μόνον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ὀνόματι τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον περιφανῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου θρησκευματος.

Ἡ δὲ κατὰ τοῦτο τροπολογία τῶν ἀρχικῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐννοιῶν ὑπῆρξεν ἐν μέρει ἀποτέλεσμα καὶ ἐν μέρει ἀφეთηρία πλείστων ἄλλων ἀλλοιώσεων. Ἡ κοινὴ λατρεία ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀπλουστάτη· οἱ χριστιανοὶ οὔτε ναοὺς εἶχον οὔτε εἰκόνας, ἀλλ' ἠθροίζοντο εἰς οἰκίας ἐπὶ τούτῳ ὠρισμέναις, ἵνα προσφέρωσι βραχεῖαν καὶ ἀφελῇ πρὸς τὸν Ὑψιστον δέησιν, προσάγοντες ἐνταῦθα ἔκουσίως προσφοράς, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τέλει τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἥτοι τοῦ κοινοῦ δείπνου τῶν πιστῶν, τοῦ παριστῶντος τὴν κοινωνίαν αὐτῶν μετὰ τε τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς ἀλλήλους· τὰ δὲ περιλιπόμενα τῶν προσφερομένων ἐδίδοντο εἰς τοὺς κληρικούς, εὐαρίθμους ὄντας καὶ ἴσους ἅπαντας, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς πέ-

νητας. χάριν τῶν ὁποίων ἐγίνοντο παρεκτὸς τούτου μηνιαῖαι χορηγήσεις. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθόσον τὸ νέον δόγμα ἐξαπλωθὲν διεδόθη εἰς πολλὰ ἀνθρώπων πλήθη· καθόσον περιήλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κυβέρνησιν· καθόσον ἐδέησε νὰ προσελκύσῃ ὄχλους εἰθισμένους ἀνέκαθεν εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ὁ χριστιανισμὸς ἤσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃ μὲν ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτοῦ πειθαρχίαν αὐστηράν, νὰ περιβάλλῃ δὲ αὐτὴν διὰ συμβόλων καὶ παραστάσεων. Ὅθεν ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος μάλιστα ἰδρύθησαν πρὸς τέλεσιν τῆς κοινῆς λατρείας ἴδια οἰκοδομήματα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυτελέστερον κοσμηθέντα. Οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας διεκρίθησαν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, καθυπεβλήθησαν εἰς ποικίλην ἱεραρχίαν καὶ περιεβλήθησαν ἄμφια μεγαλοπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη διὰ τῆς ἰδίως λεγομένης λειτουργίας καὶ διαφόρων παρασκευαστικῶν αὐτῆς προσευχῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἡῤῥησε καὶ τιμαὶ ποικίλαι ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἰδρυτὰς καὶ προμάχους τῆς πίστεως, «οὗς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἁμάρτοις εἰπῶν» λέγει ὁ Εὐσέβιος. Ἔτι δὲ βραδύτερον αἱ ἐκκλησίαι ἐκοσμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Παναγίας, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁλῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου δόγματος, ἥτοι τῶν ἁγίων καὶ ἡρώων οὕτως εἰπεῖν τῆς πίστεως, «ὧν τὰ σώματα πόλεις καὶ κῶμαι διανειμάμεναι, σωτῆρας ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἱατροὺς ὀνομάζουσι, καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας.» Ἰδιαίτατον δὲ ἀντικείμενον λατρείας κατέστησαν τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος.

Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὰ ὄργανα ταῦτα καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων εὐλάβεια ἦτο βεβαίως αἰσθημα σεβαστὸν, ἀλλ' εἰς ταῦτα πάντα ἀπεδόθη δύναμις θαυματουργός, καὶ τοῦτο ἐνῶ πολλάκις μὲν ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, πολλάκις δὲ ἀναμφίβολος ἦτο ἡ ἀνοσία αὐτῶν παραποιήσις καὶ ἐμπορία. Ὡσαύτως ἡ δι' εἰκόνων διακόσμησις

τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεῖα νὰ ὑποβάλῃ τὴν εὐσεβῆ ἀνάμνησιν τῶν ἱδρυτῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως· καὶ οὐδὲν ἦτον εὐεξήγητοι ἦσαν αἱ πρὸς αὐτοὺς προσευχαί, ὡς μεσίτας τῶν δεήσεων τὰς ὑποίας οἱ ἄνθρωποι ἀπηύθυνον εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, ἔρχονται εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν, μηδενὸς δεόμενοι τοῦ μεσάζοντος· ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὁποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἡ φαντασία ἡ δὲ καρδιά εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν, ὥστε νὰ ἔχωσι χρεῖαν ἐμμέσων πινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν ὡς διὰ κλίμακος ἀναβιβάθῃσι μέχρι τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος. Μετ' ὀλίγον ὁμῶς ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀπολύτου λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸν Θεόν, καὶ τῆς σχετικῆς, ἥτις ἀπευθύνεται μὲν καὶ αὕτη εἰς τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός, ἀλλὰ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ σκευῶν, ἐξέλιπεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ ἄμεσος τῶν ἁγίων λατρεία ἐπεσχίασε τὸ πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν αἶσθημα, καὶ ἐπὶ τέλους, αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς αἱ τῶν ἁγίων εἰκόνες ἐτιμήθησαν πολλάκις ὡς θαυματουργοί· οἱ ἄνθρωποι ἠσπάζοντο αὐτάς, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, προσήγον εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὸ στήθος, ἐποιοῦν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐγονάτιζον, προσεκύνουν, καὶ ἐν γένει ἀπέδιδον εἰς αὐτάς ὅλα τὰ δειγμάτων τῆς ἀμέσου λατρείας. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ πίστις πρὸς τὴν θαυματουργὸν δύναμιν τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς πλείστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, ὥστε πολλοὶ ἐδόξαζον, ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτῷ ἐν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἵνα ἀπαλλαγῇ παντός κινδύνου καὶ τὸ δεινότερον πάσης ἥθικης ὑποχρεώσεως. Ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος κατεδίδαξε τὴν τοιαύτην ἕξιν λέγων· «αἱ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδία ἀντὶ φυλακῆς μεγάλ-

νητας. χάριν τῶν ὁποίων ἐγίνοντο παρεκτὸς τούτου μηνιαῖαι χορηγήσεις. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθόσον τὸ νέον δόγμα ἐξαπλωθὲν διεδόθη εἰς πολλὰ ἀνθρώπων πλήθη· καθόσον περιήλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κυβέρνησιν· καθόσον ἐδέησε νὰ προσελκύσῃ ὄχλους εἰθισμένους ἀνέκαθεν εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ὁ χριστιανισμὸς ἤσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃ μὲν ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτοῦ πειθαρχίαν αὐστηράν, νὰ περιβάλλῃ δὲ αὐτὴν διὰ συμβόλων καὶ παραστάσεων. Ὅθεν ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος μάλιστα ἰδρύθησαν πρὸς τέλεσιν τῆς κοινῆς λατρείας ἴδια οἰκοδομήματα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυτελέστερον κοσμηθέντα. Οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας διεκρίθησαν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, καθυπεβλήθησαν εἰς ποικίλην ἱεραρχίαν καὶ περιεβλήθησαν ἄμφια μεγαλοπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη διὰ τῆς ἰδίως λεγομένης λειτουργίας καὶ διαφόρων παρασκευαστικῶν αὐτῆς προσευχῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠῤῥξησε καὶ τιμαὶ ποικίλαι ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἰδρυτὰς καὶ προμάχους τῆς πίστεως, «οὗς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἀμάρτοις εἰπῶν» λέγει ὁ Εὐσέβιος. Ἔτι δὲ βραδύτερον αἱ ἐκκλησίαι ἐκοσμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Παναγίας, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου δόγματος, ἥτοι τῶν ἁγίων καὶ ἡρώων οὕτως εἰπεῖν τῆς πίστεως, «ὧν τὰ σώματα πόλεις καὶ κῶμαι διανειμáμεναι, σωτῆρας ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἱατροὺς ὀνομάζουσι, καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας.» Ἰδιαίτατον δὲ ἀντικείμενον λατρείας κατέστησαν τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος.

Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὰ ὄργανα ταῦτα καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων εὐλάβεια ἦτο βεβαίως αἶσθημα σεβαστὸν, ἀλλ' εἰς ταῦτα πάντα ἀπεδόθη δύναμις θαυματουργός, καὶ τοῦτο ἐνῶ πολλάκις μὲν ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, πολλάκις δὲ ἀναμφίβολος ἦτο ἡ ἀνοσία αὐτῶν παραποιήσις καὶ ἐμπορία. Ὡσαύτως ἡ δι' εἰκόνων διακόσμησις

τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεῖα νὰ ὑποθάλη τὴν εὐσεβῆ ἀνάμνησιν τῶν ἰδρυτῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως· καὶ οὐδὲν ἦττον εὐεξήγητοι ἦσαν αἱ πρὸς αὐτοὺς προσευχαί, ὡς μεσίτας τῶν δεήσεων τὰς ὑποίας οἱ ἄνθρωποι ἀπηθύβουν εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, ἔρχονται εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν, μηδενὸς δεόμενοι τοῦ μεσάζοντος· ἀλλ' οἱ κάτωικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὑποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἡ φαντασία ἢ δὲ καρδιά εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν, ὥστε νὰ ἔχωσι χρεῖαν ἐμμέσων τινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν ὡς διὰ κλίμακος ἀναβιβῶσι μέχρι τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος. Μετ' ὀλίγον ὁμῶς ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀπολύτου λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸν Θεόν, καὶ τῆς σχετικῆς, ἥτις ἀπευθύνεται μὲν καὶ αὕτη εἰς τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός, ἀλλὰ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ σκευῶν, ἐξέλιπεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ ἄμεσος τῶν ἁγίων λατρεία ἐπεσκίασε τὸ πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν αἰσθημα, καὶ ἐπὶ τέλους, αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς αἱ τῶν ἁγίων εἰκόνες ἐτιμήθησαν πολλάκις ὡς θαυματουργοί· οἱ ἄνθρωποι ἠσπάζοντο αὐτάς, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, προσῆγον εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὸ στήθος, ἐποίουν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐγονάτιζον, προσεκύουν, καὶ ἐν γένει ἀπέδιδον εἰς αὐτάς ὅλα τὰ δείγματα τῆς ἀμέσου λατρείας. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ πίστις πρὸς τὴν θαυματουργὸν δύναμιν τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς πλείστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, ὥστε πολλοὶ ἐδόξαζον, ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτοῦ ἐν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἵνα ἀπαλλαγῇ παντὸς κινδύνου καὶ τὸ δεινότερον πάσης ἡθικῆς ὑποχρεώσεως. Ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος κατεδίδκαζε τὴν τοιαύτην ἕξιν λέγων· καὶ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδιά ἀντὶ φυλακῆς μεγάλ-

λης εὐαγγέλια ἐξαρτῶσι τοῦ τραχήλου, καὶ πανταχοῦ περιφέρουσιν, ὅπου περ ἂν ἀπίωσι.» Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς πίστεως· «ὡς ἐν ἅπασιν τοῖς τῶν ἐργαστηρίων προφυλαίσις εἰκόνας αὐτῶν βραχείας ἀναστῆται, ἱστορεῖ Θεοδώρητος περὶ ἁγίου τινὸς ἀνδρὸς, φυλακὴν τινὰ σφίσιν αὐτοῖς καὶ ἀσφάλειαν ἐντεῦθεν πορίζοντες.» Καὶ ἡ θαυματουργὸς αὕτη δύναμις μετεβιβάσθη ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων εἰς ἕτερα ἥκιστα ἱερὰ, δι' ὧν οἱ πολλοὶ οἰωνίζοντο, καὶ φαρμακείαις καὶ κληδωνισμοῖς καὶ ἐπωδαῖς ἐχρῶντο ἐν μέσῃ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα, ὡς ἐκτραγωδεῖ Χρυσόστομος. Τὸ δὲ χερίστον καὶ οἱ ἱερεῖς μετεχειρίζοντο καὶ ὑπέτρεπον τὰ τοιαῦτα ἀτοπήματα, δι' ὃ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος ἠναγκάσθη νὰ ὀρίσῃ «ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς, μάγους ἢ ἐπαοιδοὺς εἶναι ἢ μαθηματικούς ἢ ἀστρολόγους, ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτήρια.»

Ἀπὸ τῆς 4 λοιπὸν ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὁ χριστιανισμὸς ἐφαίνετο ἀποβαλὼν παρὰ τοῖς πολλοῖς τὸν ἀρχικὸν διαυγῆ χαρακτῆρα, ἀπολέσας τὴν ἄμεσον τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἔννοιαν καὶ ἐκτραπείς εἰς ἀληθῆ ἀνθρωπολατρείαν, εἰς τὴν λατρείαν ἀνθρώπων, οἵτινες διετέλεσαν μὲν μάρτυρες καὶ πρωταγωνισταὶ τῆς πίστεως, ἀλλ' ἦσαν οὐδὲν ἥττον ἄνθρωποι, εἰς τὴν λατρείαν καὶ αὐτῶν τῶν εἰκόνων τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ αὐτῶν τῶν λειψάνων, καὶ αὐτῶν τῶν ἱερῶν βίβλων, τὸ δὲ ἔτι χειρόν ἐκτραχηλισθεὶς εἰς οἰωνοὺς καὶ μαγείας. Ἀλλ' ἐὰν τοιοῦτον ἀλλόκοτον περιεβλήθῃ ἐξωτερικὸν ἔνδυμα, ἡ ἑσωτερικὴ αὐτοῦ δύναμις ἦτο τοσαύτη, ὥστε, παρεισδύουσα καὶ εἰς αὐτὰς ἐκείνας τὰς τυπικὰς διαδηλώσεις, καθηγιάζεν αὐτὰς καὶ ἐκάθαιρε καὶ ἀνέσωζεν ἀπὸ τοῦ τελευταίου πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ὀλισθήματος. Ὅσον καὶ ἂν συνέχεον τὰ πλῆθη ἐν ταῖς κοιναῖς τοῦ βίου περιπετείαις τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἁγίους μετὰ τῆς λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸ

ὑπέρτατον Ὄν, ἅμα εἰσερχόμενα εἰς τὰς ἐκκλησίας ἡναγκάζονται, διὰ τῶν προσευχῶν τὰς ὁποίας ἐν αὐταῖς ἤκουον, νὰ ἐπανέρχονται εἰς τὴν ἀληθῆ τῶν δεήσεων τούτων ἔννοιαν, καὶ νὰ ἀνομολογῶσιν ὅτι αὗται δὲν ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς ἁγίους, εἰμὴ ἵνα, ταῖς πρεσβείαις τῶν μαρτύρων ἐκείνων καὶ ἐπισκόπων τῆς ἐκκλησίας, ἐπιδαψιλεύσῃ ὁ Ὑψιστος τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς προσερχομένους. Ἡ δὲ ἔννοια αὕτη δὲν ἐπενήργει μόνον εἰς τὴν λογικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἀλλὰ ἐνήσκει ἰσχυροτάτην τινὰ ἐπίδρασιν εἰς τὰ λεπτότατα καὶ τρυφερώτατα τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, διότι ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἀποδεχομένη τὰς πρεσβείας ἀπάντων τῶν ἁγίων, ἐπέθηκεν ὁμῶς ὡς κορωνίδα τῆς ἱερᾶς ἐκείνης χορείας τὴν κεχαριτωμένην εἰκόνα τῆς τοῦ Σωτῆρος παναγίας μητρός. Ἡ μήτηρ αὕτη τῆς ζωῆς, ἡ δέσποινα ἡ τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος τέξασα, ἡ πνευματικὴ αὕτη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τροφός, προεκάλεσε πᾶσαν τὴν στοργὴν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τὴν ἐμφωλεύουσαν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ πρὸς τὴν ἱερὰν μνήμην τῆς ἰδίας ἐκάστου ἀνθρώπου μητρός. Ὁ δὲ συνδυασμὸς τοῦ αἰσθήματος τούτου μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς παρθενίας, καὶ τοῦ ἀνεκφράστου κάλλους, καὶ τῆς ἀκαταμετρήτου ἀγαθότητος τῆς Θεοτόκου, περιῆγεν εἰς δίνην συγχίνεσιν ἀνθρωπίνων ἅμα καὶ ἱερωτάτων, δι' ὧν οἱ προσερχόμενοι ἀκατασχέτως ἐμετεωρίζοντο ἀπὸ τῶν ἐπιγείων εἰς τὰ οὐράνια. Ἐντελέστατος τῆς τοιαύτης προσευχῆς τύπος εἶναι οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Παναγίας, τοὺς ὁποίους κατὰ τὰς πρώτας πέντε ἐβδομάδας τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς ἐκάστου ἐνιαυτοῦ οἱ Χριστιανοὶ, συρρέοντες εἰς τὰς ἐκκλησίας τὸ ἑσπέρας τῆς παρασκευῆς, ἤκουον κατευθυνομένους πρὸς τὴν σῴτειραν ἐκείνην τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς θυμίαμα τῆς πρὸς τὸν ἀληθῆ Θεὸν ἀγάπης καὶ ὡς βεβαίωσιν τῆς πρὸς πᾶσαν εἰδωλολατρείαν ἀποστροφῆς.

Χαῖρε ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνους λογισμοῖς·

χαῖρε βάθος δυσθεώρητον καὶ ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς·

Χαῖρε κλιμαξ ἐπουράνιε δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός·
 χαῖρε γέφυρα μετάγουσα τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν.
 Χαῖρε ἡ τῆς βαρβάρου λυτρουμένη θρησκείας·
 χαῖρε πυρὸς προσκύνησιν παύσασα.
 Χαῖρε κριτοῦ δικαίου δυσώπησις·
 χαῖρε πολλῶν πταιόντων συγχώρησις.
 Χαῖρε τῶν ἀπίστων ἀμφίβολον ἄκουσμα·
 χαῖρε τῶν πιστῶν ἀναμφίβολον καύχημα.
 Χαῖρε φιλοσόφους ἀσόφους δεικνύουσα·
 χαῖρε τεχνολόγους ἀλόγους ἐλέγχουσα.
 Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκάς διασπῶσα·
 χαῖρε τῶν ἀλιέων τὰς σαγήνας πληροῦσα.
 Χαῖρε ἀρχηγὲ νοετῆς ἀναπλάσεως·
 χαῖρε χορηγὲ θεϊκῆς ἀγαθότητος.
 Χαῖρε σὺ γὰρ ἀνεγέννησας τοὺς συλληφθέντας αἰσχροῶς.
 χαῖρε σὺ γὰρ ἐνουθέτησας τοὺς συληθέντας τὸν νοῦν.
 Χαῖρε σκηνὴ τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου·
 χαῖρε ἁγία ἁγίων μείζων.
 Χαῖρε νόμφη ἀνύμφευτε· ὦ πανύμνητε μήτερ, ἡ τεκοῦσα
 τῶν πάντων ἁγίων ἁγιώτατον Λόγον.

Ἄλλὰ ὑπάρχουσιν ἀκολουθίαι ἕτεραι, καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος,
 χωρίζων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ σώματος, περιήρχετο δι'
 αὐτῆς εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν Ὑψιστον σχέσιν. Τοιοῦτος ἰδίως
 εἶναι ὁ μέγας κανὼν ὁ ψαλλόμενος μὲν ὁλόκληρος τὸ ἐσπέρας
 τῆς τετάρτης ἡμέρας τῆς πέμπτης ἑβδομάδος τῆς μεγάλης
 τεσσαρακοστῆς, ποιηθεὶς δὲ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ
 τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Ἀνδρέου. Ἐνταῦθα ἡ δέησις ἀπευ-
 θύνεται κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν Θεόν· ὁ ἄνθρωπος προσκαλεῖ τὴν
 ψυχὴν αὐτοῦ νὰ ἀνανήψῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν
 ἐπουράνιον πατέρα σχέσιν. Ποιητικωτάτη δὲ εἶναι ἡ ἀδιάλει-
 πτος αὕτη πρὸς τὴν ψυχὴν προτροπή.

Δεῦρο, τάλαινα ψυχῇ, σὺν τῇ σαρκί σου τῷ πάντων Κτίστη ἐξομολογοῦ, καὶ ἀπόσχου λοιπὸν τῆς πρὶν ἀλογίας, καὶ προσάγαγε Θεῷ ἐν μετανοίᾳ δάκρυα.

Ἐγγίζει, ψυχῇ, τὸ τέλος, ἐγγίζει καὶ οὐ φροντίζεις οὐχ ἐτοιμάζῃ. Ὁ καιρὸς συντέμνει, διανίστηθι, ἐγγὺς ἐπὶ θύραις ὁ κριτῆς ἐστίν. Ὡς ὄναρ, ὡς ἄνθος, ὁ χρόνος τοῦ βίου τρέχει, τί μάτην ταραττώμεθα;

Ὡς δάμαλις, ψυχῇ, παροιστρήσασα, ἐξωμοιώθης τῷ Ἐφραίμ. Ὡς δορκὰς ἐκ βρόχων, ἀνάσσωσιν τὸν βίον· πτερωθεῖσα πράζει καὶ θεωρεῖα.

Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου, ἀνάστα, τί καθεύδεις; τὸ τέλος ἐγγίζει καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι. Ἀνάνηφον οὖν ἵνα φεῖσηται σου Χριστὸς ὁ θεός. Καὶ ἐξακολουθεῖ οὕτω ἡ πρὸς τὴν ψυχὴν αὕτη ὁμιλία.

Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἐλυμαίνοντο τὸ νέον δόγμα αἱ προλήψεις καὶ ἡ δεισιδαιμονία ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐντὸς αὐτῆς τὸ δόγμα αὐτὸ διέσωζε τὸν θεμελιώδη αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ὅσαι-δήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ νοσηραὶ παραφυάδες αἰτίνες ἀνεβλάστανον ἐκ τοῦ κορμοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ κορμὸς παρέμενεν ὑγιαίνων καὶ ἀκμάζων. Ἴνα κατανοήσωμεν δὲ ὅπόσον οἱ ζωτικοὶ αὐτοῦ χυμοὶ ἐπενήργουν εἰς τὰ πνεύματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς ὅλης κοινωνίας, ἀνάγκη νὰ ἀντιληφθῶμεν τοῦ βίου ὃν διῆγεν ἡ κοινωνία ἐκείνη. Τὸ πάλαι· ἡ θρησκεία ἦτο τύπος ἀπλοῦς, οὔτε τὸν λόγον οὔτε τὴν καρδίαν ρυθμίζουσα· ἡ διανοητικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ τροφή τοῦ ἀνθρώπου παρείχετο αὐτῷ ὑπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτείας, ὑπὸ τῶν δημοσίων θεαμάτων καὶ ἀγωνισμάτων, ὑπὸ τῆς ποιήσεως, ὑπὸ τῆς τέχνης. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγένετο κτῆμα ὀλίγων τινῶν ἀνθρώπων, ἐπῆλθεν ἄλλως τε βραδέως καὶ συνετέλεσε μὲν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ νέου κόσμου, συνεπλήρωσεν ὁμῶς τὴν κατὰ λυσιν τοῦ ἀρχαίου διὰ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἐξ ἀναποδράστου

ἀνάγκης κατάνεγκεν εἰς τὸ θετικὸν θρήσκευμα. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ χριστιανισμὸς, ὅπου ὑφίσταται ἔτι χριστιανισμὸς γνήσιος, ἀποτελεῖ ἐν μόνον τῶν κεφαλαίων τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσεως. Ἡ κοινωνία ἔχει κατὰ τοῦτο ποικίλας ἄλλας τροφὰς καὶ μάλιστα τὴν ἀνεξάντλητον φιλολογίαν καὶ τὰ πολυειδῆ θεάματα καὶ ἀκούσματα. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εὐρίσκόμεθα, ἄλλοια ὅλως ἦτο τῆς κοινωνίας ἢ κατὰστασις. Φιλολογία κυρίως εἰπεῖν δὲν ὑπῆρχεν, οὔτε ὅποια ἦτο ἡ ἀρχαία οὔτε ὅποια εἶναι ἡ σημερινή. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Τρίκκης Ἡλιδωρὸς ἔγραψε μὲν ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι τὸ κάλλιστον τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἀρχαιότητος «Τὰ Αἰθιοπικὰ ἢ τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν,» ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν σπάνια. Συχνότερα ὑπῆρχον τὰ εἰδύλλια, αἱ μυθολογικαὶ μελέται, τὰ ἐπιγράμματα· καὶ ταῦτα ὅμως, ὡς μὴδὲν κοινὸν ἔχοντα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς τότε κοινωνίας, ἐλάχιστον προσέλκυον τὴν προσοχὴν αὐτῆς. Ἡ ἱστορία ἐξοκείλασα μετὰ τὸν Προκόπιον καὶ τὸν Ἀγαθίαν εἰς ἀπλὴν χρονογραφίαν, ὀλίγον ἔτρεφε τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν. Τὰ ἀρχαῖα ἀριστουργήματα ἀνεγινώσκοντο βεβαίως καὶ ἐθαυμάζοντο πάντοτε, ἀλλὰ ὡς προϊόντα ἄλλοτρίου κόσμου· καὶ πλὴν τούτου πάντα ταῦτα, διὰ τῆς ἀντιγραφῆς διαδιδόμενα, δὲν ἦσαν προσιτὰ εἰς πολλοὺς. Αἱ μόναι κοιναὶ ψυχαγωγίαι ἦσαν τὰ δημόσια θεάματα καὶ ἰδίως τὸ ἵπποδρομιον· διότι δὲν τολμῶμεν νὰ καταλέξωμεν μετὰξὺ αὐτῶν τὸ θέατρον. Ὅστις ἀνέγνωσε τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἤξευρε ὅποῖόν τι ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ θέατρον, ἐν ᾧ δὲν ἐδιδάσκοντο οὔτε τραγωδίαί οὔτε κωμωδίαί ἀρχαῖαι ἢ νεώτεραι, ἀλλὰ μίμων ἀρρένων τε καὶ θηλέων αἰσχρολογίαὶ καὶ αἰσχροπραγαί. Εὐτυχῶς εἰς τὰ θεάματα ταῦτα δὲν παρίσταντο γυναῖκες καὶ οὐδὲ ἄνδρες πολλοὶ ἐκ τῶν χαριεστέρων τῆς κοινωνίας τάξεων, ἀλλὰ συνήθως ὄχλος μόνον κοινὸς καὶ συρφετώδης. Τὰ ἵπποδρομικὰ θεάματα ἦσαν βεβαίως ψυχαγωγικώ-

τερα διὰ τε τὴν θεὰν τοσούτων ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων καλλιτεχνημάτων, καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀγωνιστῶν ἄμιλλαν, καὶ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, τὰ ὅποια αὐτόθι ἀπεκαλύπτοντο καὶ συνεκρούοντο. Ἄλλ' οἱ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐκ διαλειμμάτων μόνον, καὶ ἐνίοτε διεκόπτοντο ἐπὶ ἔτη, ἕνεκα πολιτικῶν ἢ οἰκονομικῶν λόγων. Πλὴν δὲ τούτου οὐδ' ἐν τοῖς ἵπποδρομίαις προσήρχετο συνήθως τὸ γυναικεῖον φύλον.

Κοινὸν λοιπὸν ἀπάσης τῆς κοινωνίας ἐντευκτήριον δὲν ὑπῆρχε τότε εἰμὴ ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν συνέβρεον οἱ ἄνθρωποι οὐ μόνον ἵνα ἀπευθύνωσι τὰς δεήσεις αὐτῶν πρὸς τὸν Ὑψίστον καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς πρωταθλητὰς τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἵνα κοινωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ἡ κοινωνία αὕτη ἦτο μεμετρημένη, διότι χωριστὰ μὲν ἴσταντο οἱ ἄνδρες, χωριστὰ δὲ αἱ γυναῖκες, εἰς τὸν ἕκτοτε καλούμενον γυναικίτην· ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἐκάπερον τῶν φύλων ἤρχετο κατ' ἰδίαν εἰς οἰκειοτέραν τινὰ σχέσιν, ἐκ δὲ τούτου αἱ συναθροίσεις ἐκεῖναι ἔλαβον ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ἄμα ἡ ἐκκλησία ἐγένετο τὸ μόνον κοινὸν ἐντευκτήριον τῶν ἀνθρώπων, παρήχθη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ αὐξήσωσιν αἱ ἀφορμαὶ τῆς συνεντεύξεως. Αἱ ἑορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε παρεκτὸς τῶν κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἱεροτελεστιῶν τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἐνὸς ἢ πλειόνων ἁγίων, ὁσίων, μαρτύρων· αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται. Ἐν πολλαῖς τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἰδίως ἐν τῷ ὄρθρῳ, ἐν τῷ ἑσπερινῷ, ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θεῇ λειτουργίᾳ, οἱ προσερχόμενοι συνδιελέγοντο, μικρὸν προσέχοντες εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀπαγγελλόμενα ἢ ψαλλόμενα ῥήματα. Ἄμα ὅμως ἐπήρχετο ἐπίσημός τις τῆς ἀκολουθίας στιγμὴ, οἷον ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ μεγάλη τῶν ἁγίων μυστηρίων ἔξοδος καὶ ἄλλαι τινὲς ἐξαίρετοι εὐχαὶ καὶ προσευχαί, πᾶσα ὁμιλία κατέπαυε, πάντες δὲ μετὰ εὐλαθείας καὶ κατανύξεως ἤκρουοντο τῶν

ιερῶν λογίων καὶ ᾠσμάτων καὶ πολλοὶ συναπῆγγελλον αὐτὰ καὶ συνέψαλλον. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ταῦτα πάντα συνέβαινον καθ' ἐκάστην, καὶ οὐ μόνον ἅπαξ ἀλλὰ δις τῆς ἡμέρας πρωτὴν καὶ ἐσπέραν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῶν λεγομένων παννυχίδων, θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς ἀνυπολογίστου ἐπιρροῆς ἣν εἶχε τότε ἡ ἐκκλησία οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ψυχολογικῆς οὕτως εἰπεῖν διαπλάσεως τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη ἐνησκειτο ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν, αἵτινες οὐδαμοῦ ἄλλου δυνάμεναι νὰ συνέλθωσιν ἀθρόαι, ὠφελοῦντο πολὺ μᾶλλον τῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης τῶν συνεντεύξεων καὶ πλὴν τούτου πολλὰ τῶν προσευχῶν, οἷον αἱ ἀδιάλειπτοι πρὸς τὴν *παταρίαν* δεήσεις καὶ αἱ πρὸς τὴν *ψυχὴν* ἀποστροφαὶ τοῦ μεγάλου κανόνος, ἐπενήργουν ἰσχυρότερον εἰς τὰς εὐπαθεστέρας αὐτῶν καρδίας. Τινὲς μάλιστα τῶν προσευχῶν ἐφαίνοντο ἰδίως πρὸς αὐτὰς ἀπευθυνόμεναι· μήπως περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀκαθίστου ἡ ἐκκλησία δὲν ἀνέκραζε· «Γυναῖκες ἀκου» τίσθητε, σκιρτήσατε, χορεύσατε, μετ' εὐφροσύνης ἄσατε· ὁ «Γαβριὴλ τῇ παρθένῳ, χαρὰν κομίζων ἐπέστη, εἰς Ναζαρέτ» νῦν τὴν πόλιν, χαρᾶς τὰ εὐαγγέλια.»

Πᾶσα ψυχαγωγία κοινωνικὴ ἐζητεῖτο οὕτω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ θεάματος μεγαλοπρέπεια καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ παραγόμεναι πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ συγκινήσεις, τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ φέρωσιν ἀδιακόπως τὰ πλήθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χώρον. Ἐκεῖ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ ἀθροισθῶσιν αἱ γυναῖκες μὴ συνδιαλεγόμεναι μὲν εἰμὴ πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ θεραπεύουσαι ἐν αὐτῷ ἓνα τῶν κυριωτάτων ἐμφύτων αὐτῶν πόθων τοῦ νὰ ἐπιδειχθῶσιν εἰς τὸ ἕτερον φύλον. Ἐκεῖ ἐλάβανον ἀφορμὴν νὰ συρρέωσιν οἱ ἄνδρες συνεχέστερον ἢ πανταχοῦ ἄλλου, συνδύαζοντες τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος μετὰ τῆς πληρεστέρας ἐνασχήσεως τῶν κοινωνικῶν

αὐτῶν διαθέσεων. Ἐκ δὲ τοῦ στενοῦ τούτου συνδέσμου τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου παρήχθησαν φαινόμενα, τὰ ὅποια ἐν πολλοῖς ἤθελον εἶναι σήμερον ἡμῖν ἀκατάληπτα. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία ἀπέβαλλε πολλάκις ὡς ἐκ τούτου τὸν προσήκοντα αὐτῇ χαρακτῆρα τῆς ἀπερισπάστου εὐλαθείας, πολλοὶ ἀφ' ἐτέρου ἀνθρώποι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κατακυριευόμενοι ὁλοσχερέστερον ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἐπεζήτουν τὴν ἀκριβεστέραν αὐτοῦ θεραπείαν δι' ἄλλου τινὸς θεσμοῦ, τοῦ καλουμένου μοναχικοῦ βίου. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἐντελοῦς ἐρημίας εἰς ἣν κατεδίκαζον ἑαυτὰς ὑπὸ ἐνθέου τινὸς ζήλου κινούμεναι εὐαρίθμοι τινὲς σχετικῶς ψυχαί, ἀλλὰ περὶ τῶν ὁμάδων ἐκείνων ἑκατέρου τῶν φύλων, αἵτινες ἀπεχωρίζοντο μὲν τῆς ἐνεργοῦ κοινωνίας, διαμένουσαι ὁμῶς πλησίον τῶν πόλεων ἢ καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, δὲν ἀπέβαινον ἐντελῶς ἀλλότριαι τοῦ κόσμου τούτου. Τὸν τοιοῦτον συνδυασμὸν τοῦ ἐρημικοῦ βίου μετὰ τοῦ πρακτικοῦ, οὐδέποτε ἴσως κατενόησε φιλοσοφικώτερον ἀνὴρ ἄλλος ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ μέγας Βασίλειος, ὅστις ὑπῆρξεν εἰς τῶν κυριωτάτων τῆς μοναστηριακῆς θεσμοθεσίας ἰδρυτῶν. «Τοῦ τοίνυν ἐρημικοῦ βίου καὶ τοῦ μιγάδος, μαχομένων πρὸς ἀλλήλους ὡς τὰ πολλὰ, καὶ διίσταμένων, λέγει περὶ Βασιλείου ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς, καὶ οὐδετέρου πάντως ἢ τὸ καλὸν ἢ τὸ φαῦλον ἀνεπίμικτον ἔχοντος· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἡσυχίου μὲν ὄντος μᾶλλον καὶ καθεστηκότος, καὶ θεῶ συναγοντος, οὐκ ἀτύφου δὲ διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀβασάνιστον καὶ ἀσύγκριτον· τοῦ δὲ πρακτικωτέρου μὲν μᾶλλον καὶ χρησιμωτέρου, τὸ δὲ θορυβῶδες οὐ φεύγοντος· καὶ τούτους ἄριστα κατήλλαξεν ἀλλήλοις καὶ συνεκέρασεν, ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια δειμάμενος μὲν, οὐ πόρρω δὲ τῶν κοινωνικῶν καὶ μιγάδων, οὐδὲ ὥς περ τειχίῳ τινὶ μέσῳ ταῦτα διαλαβὼν καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωρίσας, ἀλλὰ πλησίον συνάψας καὶ διαζεύξας, ἵνα μήτε τὸ φιλόσοφον ἀκοινωνήτον ᾖ, μήτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον.»

Τοιοῦτον στενὸν σύνδεσμον τοῦ πρακτικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτι-

κοῦ βίου δὲν ἠδύνατο νὰ πούθῃ εἰμὴ κοινωνία, ἥτις εἶχεν ἰσχυροτάτας τὰς θρησκευτικὰς ἐξεις· νὰ πραγματοποιήσῃ δὲ ἦτο ἀδύνατον κοινωνία ἐξ ἀνθρώπων συγχειμένη. Ἐὰν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφορῶν τοῦ κόσμου τούτου ἤρκει νὰ ἀποχωρισθῇ τις τῆς ἐνεργοῦ πολιτείας, πολλοὶ ἄνθρωποι ἤθελον ἀποβῇ εὐτυχέστατοι. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας Βασίλειος ἔλεγε· «κατέλιπον μὲν τὰς ἐν ἄστει διατριβάς ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμὰς, ἐμαυτὸν δ' οὐπω ἀπολιπεῖν ἠδυνήθην. . . . . ὥστε οὐδὲν μέγα τῆς ἐρημίας ἀπονάμεθα ταύτης.» Τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀνέπτυξε πλείοτερον ἕτερος ἱερὸς ἀνὴρ, ὁ Φίλων, διὰ τῶν ἐξῆς. «Ἐγὼ πολλάκις καταλιπὼν μὲν ἀνθρώπους συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ πατρίδα καὶ εἰς ἐρημίαν ἐλθὼν, ἵνα τι τῶν θεῶν ἀξίων κατανοήσω, οὐδὲν ὦνῃσα, ἀλλὰ σκορπισθεῖς ὁ νοῦς ἡ πάθει δηχθεῖς ἀνεχώρησεν εἰς τάναντία· ἔστι δ' ὅτε καὶ πλήθει μυριάνδρῳ ἐρμῷ τὴν διάνοιαν, τὸν ψυχικὸν ὄχλον σκεδάσαντος Θεοῦ καὶ διδάξαντός με, ὅτι οὐ τόπων διαφοραὶ τό τε εὖ καὶ χεῖρον ἐργάζονται, ἀλλ' ὁ κινῶν Θεὸς καὶ ἄγων, ἧ ἂν προαιρεῖται τὸ τῆς ψυχῆς ὄχημα.»

Ὁ μοναχικὸς λοιπὸν βίος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ὑψηλὰς θεωρίας ἐξ ὧν ὀρμώμενος ὁ μέγας Βασίλειος ἐκάνονισεν αὐτόν. Οἱ μὲν εἰλικρινέστεροι τῶν ἀνθρώπων, οἵοι αὐτὸς ὁ Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Φίλων καὶ ἄλλοι, ἀναγνωρίζοντες τάχιστα τὴν ματαιότητα τοῦ ἔρωτος ἐκείνου τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἐπανήρχοντο ἄκοντες εἰς τὰ τοῦ κόσμου· οἱ δὲ πολλοὶ μετέβαλλον τὰ μοναστήρια εἰς ἐνδαιτήματα ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐνίοτε ἀκολασίας. «Ὡς τε, ἱστορεῖ ὁ Νεῖλος, τοὺς πολλοὺς πορισμὸν ἡγεῖσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον ἐπιτηδεύεσθαι τὸν πάλαι ἀπράγμονα καὶ μακάριον βίον ἢ ὅπως διὰ τῆς ἐπιπλάστου θεοσεβείας τὰς μὲν ἐπιπόνους λειτουργίας φύγωμεν, ἄδειαν δὲ ἀπολαύσεως πορισάμενοι, ἀκωλύτως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα τὰς ἐρμὰς ἐκτείνωμεν, μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονεύμενοι τῶν ὑπο-

δεσπέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων· ὥσπερ ὑπόθεσιν τυραννίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως καὶ ἐπεικειάς τὸν ἐνάρετον βίον εἶναι νομίσαντες. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν σέβεσθαι ἡμᾶς ἐφειλόντων ὡς εἰκαῖος ὄχλος δρώμεθα καὶ γελώμεθα, οὐκ ἐκ πολιτείας ἀλλ' ἐκ σχήματος γνωρίζεσθαι βουλόμενοι.» Καὶ τῶντι πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων βλέπομεν τοὺς μοναχοὺς ἐγκαταλείποντας τὸν εἰρηνικὸν βίον, οὐχὶ ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπιπόνους τοῦ κοσμικοῦ λειτουργίας, ἀλλ' ἵνα ἐν τῷ σχήματι ἐκσίνῃ καὶ τῷ προσχήματι πληρώσωσι τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν πόλεων ῥαδιοιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες, ἀκολασταίνοντες.

Ἀλλὰ μετὰ τοῦ ιδεώδους βίου ὃν ὠνευρήθησαν οἱ πρῶτοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, καὶ τῆς ἀκολασίας εἰς ἣν ἐξετράπησαν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ πλεῖστοι τῆς μοναστηριακῆς διαίτης ὁπαδοί, ὑπῆρχε μέσος τις ὁρος ἐν ᾧ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως διαγινώσκεται ὁ χαρακτήρ τῆς κοινωνίας ἐκείνης. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν ἠδύναντο, μύσαντες τὰς αἰσθήσεις, νὰ γίνωνται διὰ παντὸς ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου, ἐὰν δὲν ἴσχυον νὰ διαζήσωσιν ὑπὲρ τὰ δρώμενα, καὶ ἔτι ἐπὶ γῆς ὄντες νὰ καταλείπωσι τὴν γῆν καὶ νὰ καρπῶνται διὰ τῶν ἐλπίδων τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθόν, ἡσθάνοντο ὅμως ἐν πολλαῖς τοῦ βίου τούτου περιπετείαις τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἔχωσιν ἄσυχόν τι ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως ἐν τῷ ὁποίῳ παραδόξως συνεδύαζον τὴν ἐνάσκησιν τοῦ θρησκευτικοῦ καθήκοντος μετὰ ποικιλωτάτων κοσμικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Οἱ ὑπατοὶ τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ οἱ μεγίσταινες ἐκτιζον ἑαυτοῖς ἰδίαν μονάς, ἵνα ἔχωσι τόπον ἀποχωρήσεως ἐκ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν· οἱ ἀσθενεῖς ἐκτιζον ὡς αὐτως μονάς χάριν τῆς ὑγείας τῶν· οἱ ἐρασταὶ χάριν τῶν ἐρωμένων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἅπαν μὲν τὸ κράτος, ἰδίως δὲ ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ περίξ αὐτῆς, ἔβριθον ποικίλων τοιούτων ἰδρυμάτων μεγάλων ἢ μικρῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτ-

κοῦ βίου δὲν ἡδύνατο νὰ ποθήσῃ εἰμὴ κοινωνία, ἥτις εἶχεν ἰσχυροτάτας τὰς θρησκευτικὰς ἑξεις· νὰ πραγματοποιήσῃ δὲ ἥτο ἀδύνατον κοινωνία ἐξ ἀνθρώπων συγκειμένη. Ἐὰν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφορῶν τοῦ κόσμου τούτου ἤρκει νὰ ἀποχωρισθῇ τις τῆς ἐνεργοῦ πολιτείας, πολλοὶ ἄνθρωποι ἤθελον ἀποβῇ εὐτυχέστατοι. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας Βασίλειος ἔλεγε· «κατέλιπον μὲν τὰς ἐν ἅστει διατριβάς ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμὰς, ἐμαυτὸν δ' οὐπω ἀπολιπεῖν ἡδυνήθην. . . . . ὥστε οὐδὲν μέγα τῆς ἐρημίας ἀπανάμεθα ταύτης.» Τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀνέπτυξε πλείοτερον ἕτερος ἱερὸς ἀνὴρ, ὁ Φίλων, διὰ τῶν ἐξῆς. «Ἐγὼ πολλάκις καταλιπὼν μὲν ἀνθρώπους συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ πατρίδα καὶ εἰς ἐρημίαν ἐλθὼν, ἵνα τι τῶν θεᾶς ἀξίων κατανοήσω, οὐδὲν ὦνησα, ἀλλὰ σκορπισθεῖς ὁ νοῦς ἢ πάθει δηχθεῖς ἀνεχώρησεν εἰς τάναντία· ἔστι δ' ὅτε καὶ πλήθει μυριάνδρῳ ἐρμῶ τὴν διάνοιαν, τὸν ψυχικὸν ὄχλον σκεδάσαντος Θεοῦ καὶ διδάξαντός με, ὅτι οὐ τόπων διαφοραὶ τό τε εὖ καὶ χεῖρον ἐργάζονται, ἀλλ' ὁ κινῶν Θεὸς καὶ ἄγων, ἧ ἂν προαιρεῖται τὸ τῆς ψυχῆς ὄχημα.»

Ὁ μοναχικὸς λοιπὸν βίος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ὑψηλὰς θεωρίας ἐξ ὧν ὀρυώμενος ὁ μέγας Βασίλειος ἐκάνονισεν αὐτόν. Οἱ μὲν εἰλικρινέστεροι τῶν ἀνθρώπων, οἷοι αὐτὸς ὁ Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Φίλων καὶ ἄλλοι, ἀναγνωρίζοντες τάχιστα τὴν ματαιότητα τοῦ ἔρωτος ἐκείνου τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἐπανήρχοντο ἄκοντες εἰς τὰ τοῦ κόσμου· οἱ δὲ πολλοὶ μετέβαλλον τὰ μοναστήρια εἰς ἐνδαιτιήματα ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐνίοτε ἀκολασίας. «Ὡστε, ἴστωρσι ὁ Νεῖλος, τοὺς πολλοὺς πορισμὸν ἡγεῖσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον ἐπιτηδεύεσθαι τὸν πάλαι ἀπράγμονα καὶ μακάριον βίον ἢ ὅπως διὰ τῆς ἐπιπλάστου θεοσεβείας τὰς μὲν ἐπιπόνους λειτουργίας φύγωμεν, ἅδειαν δὲ ἀπολαύσεως πορισάμενοι, ἀκωλύτως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα τὰς ἐρμὰς ἐκτείνωμεν, μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονευόμενοι τῶν ὑπο-

δεσπτέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων· ὥς περ ὑπόθεσιν τυραννίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως καὶ ἐπεικειάς τὸν ἐνάρτετον βίον εἶναι νομίσαντες. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν σέβεσθαι ἡμᾶς ἐφειλόντων ὡς εἰκαῖος ὄχλος δρώμεθα καὶ γελώμεθα, οὐκ ἐκ πολιτείας ἀλλ' ἐκ σχήματος γνωρίζεσθαι βουλόμενοι.» Καὶ τῶντι πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων βλέπομεν τοὺς μοναχοὺς ἐγκαταλείποντας τὸν εἰρηνικὸν βίον, οὐχὶ ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπιπόνους τοῦ κοσμικοῦ λειτουργίας, ἀλλ' ἵνα ἐν τῷ σχήματι ἐκείνῳ καὶ τῷ προσχήματι πληρώσωσι τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν πόλεων ραδιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες, ἀκολασταίνοντες.

Ἀλλὰ μετὰ τοῦ ἰδεώδους βίου ὃν ὠνειρεύθησαν οἱ πρῶτοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, καὶ τῆς ἀκολασίας εἰς ἣν ἐξετράπησαν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ πλείστοι τῆς μοναστηριακῆς διαίτης ὁπαδοί, ὑπῆρχε μέσος τις ὁρος ἐν ᾧ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως διαγιγνώσκεται ὁ χαρακτήρ τῆς κοινωνίας ἐκείνης. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν ἠδύναντο, μύσαντες τὰς αἰσθήσεις, νὰ γίνωνται διὰ παντὸς ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου, ἐὰν δὲν ἴσχυον νὰ διαζήσωσιν ὑπὲρ τὰ δρώμενα, καὶ ἔτι ἐπὶ γῆς ὄντες νὰ καταλείπωσι τὴν γῆν καὶ νὰ καρπῶνται διὰ τῶν ἐλπίδων τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθόν, ἡσθάνοντο ὅμως ἐν πολλαῖς τοῦ βίου τούτου περιπετεῖαις τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἔχωσιν ἄσυχλόν τι ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως ἐν τῷ ὁποίῳ παραδόξως συνεδύαζον τὴν ἐνάσκησιν τοῦ θρησκευτικοῦ καθήκοντος μετὰ ποικιλωτάτων κοσμικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Οἱ ὑπάτοι τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ οἱ μεγίστους ἐκτιζον ἑαυτοῖς ἰδίας μονάς, ἵνα ἔχωσι τόπον ἀποχωρήσεως ἐκ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν· οἱ ἀσθενεῖς ἐκτιζον ὡσαύτως μονάς χάριν τῆς ὑγείας τῶν· οἱ ἐρασταὶ χάριν τῶν ἐρωμένων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἅπαν μὲν τὸ κράτος, ἰδίως δὲ ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ περίξ αὐτῆς, ἔβριθον ποικίλων τοιούτων ἰδρυμάτων μεγάλων ἢ μικρῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτ-

τον πολυτελῆ ὄντα ἐκτίζοντο πάντοτε ἐν χώραις χαριστάταις, ἐκοσμοῦντο διὰ παραδείσων λαμπροτάτων καὶ ἔφερον διάφορα ὀνόματα, καλούμενα μοναί, μοναστήρια, φροντιστήρια, ἀσκητήρια, σεμνεῖα, ἱλαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο μὲν ἀκριβῶς πᾶσαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι, δὲν ἐτηροῦντο δὲ μὴ ἀπαραδιάστως ἅπαντες οἱ αὐστηροὶ τῆς μοναστηριακῆς διαίτης τύποι. Ὁ βίος ἦτο εὐπρεπής, ἀλλ' ὄχι καὶ ὅλως τῶν κοσμικῶν φροντίδων καὶ συγκινήσεων ἀπηλλαγμένος· οὐδ' ἀπεκλείοντο ἐκεῖθεν αἱ ἀναμνήσεις, αἱ συγκινήσεις καὶ αὐταὶ αἱ συνεντεύξεις τοῦ ἐπιγείου τούτου κόσμου. Τὰ ἱδρύματα ταῦτα ὁμοιάζον πολὺ μᾶλλον πρὸς τὰς θερινὰς ἐπαύλεις τῶν νεωτέρων χρόνων ἢ πρὸς τὰ μοναστήρια, ὅποια διωργανώθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ ὅποια βραδύτερον ἀπέβησαν οὐσιωδῶς ἀλλειωθέντα. Ὅπως τὴν σήμερον οἱ ἄνθρωποι καθ' ὠρισμένας τινὰς τοῦ ἔτους ὥρας ἀπομακρύνονται τῶν μεριμνῶν καὶ φροντίδων τοῦ ἐνεργοῦ βίου, ἀναπαύομενοι ἐντὸς ἀγροτικῶν ἐνδιαίτημάτων καὶ ψυχαγωγούμενοι δι' ἀναγνωσμάτων, δι' ἐκδρομῶν, διὰ μουσικῶν διαχύσεων, οὕτω μέχρι τινὸς συνέβαινε καὶ ἐν πολλοῖς τῶν τότε μοναστηρίων, παρεκτός ὅτι κυριώτατον ψυχαγώγημα τότε ἦσαν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι καὶ ψαλμωδίαι.

Πολλὰ δὲ μὴ καὶ ἄλλα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἀπορρόφησῃ τὸ θρήσκευμα πάντα σχεδὸν τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τοῦ ἔθνους. Δεινότατοι αὐτοῦ ἐχθροὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἦσαν ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον οἱ Πέρσαι, περὶ τὰ τέλη δὲ οἱ Μωαμεθανοί. Ἀμφότεροι ἐκήρυττον ἀναφανδόν, ὅτι ἀγωνίζονται ἵνα ἐπιβάλωσιν εἰς τοὺς κατακτηθέντας τὸ ἴδιον δόγμα. Ὡς πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς τὸ πρᾶγμα εἶναι πασίγνωστον· ἀλλὰ καὶ ὁ Χοσρόης κυριεύσας τὰ Ἱεροσόλυμα πολυειδῶς ἐχλεύασε καὶ ἠτίμασε τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, λαβὼν δὲ ἐν ἔτει 612 προτάσεις τοῦ Ἡρακλείου περὶ εἰρήνης

ἀπήντησεν, ὅτι δὲν θέλει ἔλθει εἰς λόγους πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐνώσω οὗτοι δὲν ἀρνηθῶσι τὸν *ἐσταυρωμένον* αὐτῶν ἵνα λατρεύσωσι τὸν *ἥλιον*. Τὸ ζήτημα λοιπὸν δὲν ἦτο περὶ μεταβολῆς κυριαρχίας μόνον, ἀλλὰ καὶ θρησκείας· προέκειτο δηλαδὴ ν' ἀφαιρεθῶσιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἅπαντα τὸν διανοητικὸν καὶ ψυχικὸν αὐτῶν βίον, διότι ἅπας ὁ βίος οὗτος ἐν τῷ θρησκευματι τούτῳ περιωρίζετο. Πατρίς καὶ ἔθνος ἦσαν ἑννοιαὶ ἄγνωστοι. Ἡ εὐρεῖα χώρα, ἡ τελοῦσα ὑπὸ τοῦς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατείχετο ὑπὸ ἐθνῶν πολλῶν, ὧν ἕκαστον οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν ἵνα ἐκλάβῃ ὡς ἰδίαν πατρίδα σύμπασαν τὴν χώραν ἐκείνην. Καὶ ἐπρώτεως μὲν μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τούτων τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίως διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς κυβερνητικῆς αὐτοῦ δεξιότητος, ἀλλὰ ὁ μόνος ἠθικὸς δεσμός δι' οὗ τὰ ἔθνη ταῦτα ἰσχυρῶς τότε πρὸς ἄλληλα συνεδέοντο ἦτο ἡ χριστιανικὴ πίστις. Τὸ κράτος ἐκείνο ὠνομάσθη ῥωμαϊκόν, ὠνομάσθη βυζαντινόν, ὠνομάσθη γραιικόν; ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ ἑλληνικόν καὶ χριστιανικόν, ἰδίως δὲ *Χριστιανικόν* ἀπὸ τῆς 4 μέχρι τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος· διότι κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἀσθενήσει ἐν αὐτῷ, ἐπικρατέστατος δὲ ἀπέβη ὁ χριστιανικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ. Ἐκεῖ συνεκροτοῦντο τότε αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐκεῖ ἐκονοιζέτο ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τὸ δόγμα, καὶ διὰ τοῦ κράτους τούτου τὸ νέον θρησκειομα ἀντηγωνίζετο κατὰ τῶν φοβερωτέρων αὐτοῦ ἀντιπάλων. Οἱ κάτοικοι λοιπὸν αὐτοῦ ἐκινδύνουν νὰ ἀποδάλωσιν οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἠθικὴν, τὴν ἀνθρωπίνην οὕτως εἰπεῖν ἰδιότητα. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ ὃν ἔσχον ἅπαντες οἱ κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀγῶνες αὐτῶν. Ζωηροτάτην τοῦτου εἰκόνα παριστᾷσιν αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τε τῆς ἐξόδου τοῦ Ἡρακλείου κατὰ Περσῶν ἐν ἔτει 622 καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη δι' ὅλης τῆς στρατείας ταύτης, ἥτις δὲν ἔληξεν εἰμὴ ὅτε ὁλοσχερῶς κατετροπώθη ὁ μακραιών

ἐκεῖνος ἀντίπαλος. Ὁ Ἡράκλειος, τελέσας εὐλαβῶς τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα τῇ 4 ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρᾶ τοῦ βασιλείου πέδιλα, ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα καὶ πρηνὴς πεσῶν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ, ἤϋξατο, μὴ παραδῶς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχῶνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι.» Ἐπειτα στραφείς πρὸς τὸν πατριάρχην «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ, εἶπεν, ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου.» Μεθ' ὃ λαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἥτις ἐλέγετο ἀχειροποίητος, ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπέβη ἐπὶ τοῦ συνταχθέντος αὐτόθι στόλου ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποῦ ἤκούετο ἡ εὐχὴ, ἵνα ὁ βασιλεὺς βάρη ἐρυθρὸν ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβραφὲς αὐτοῦ πέδιλον. Μετ' οὐ πολὺ, ἀποβὰς εἰς τὸν Ἰσικὸν κόλπον, ἠτοιμάζετο νὰ κατατροπώσῃ εἰς Κιλικίαν τοὺς πολεμίους καὶ διὰ μάχης μιᾶς νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν πρὸ τοσούτων χρόνων πορθουμένην ὑπ' αὐτῶν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν δὲ ταῖς παραμοναῖς τοῦ πρώτου καὶ κρισίμου τούτου ἀγῶνος, κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ὑπεμύνησκεν εἰς τοὺς συστρατιώτας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς τῶν χριστιανῶν συμφοράς, ἐξώρχιζεν αὐτοὺς νὰ ἐκδικήσωσι τὰ ἱερά, τὰ ὁποῖα ἐβεβήλωσαν οἱ πυρολάτραι· ἀπεκάλει ἀδελφοὺς καὶ τέκνα, καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν θάρρους, δεικνύων τὸ ἱερὸν τοῦ Χριστοῦ ἀπεικόνισμα καὶ λέγων ὅτι οὗτος ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ κοινὸς πάντων βασιλεὺς καὶ δεσπότης καὶ τῶν στρατευμάτων ὁ ἡγεμὼν, μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστὶν ἀσφαλέστερον, δι' οὗ τὸ νικᾶν ἐστὶν εὐσεβέστερον, καὶ ἐφ' ᾧ πεποιθὼς ὁ βασιλεὺς ὥς εἰς ἐξ αὐτῶν, πρὸς πόνους δπλίζεται. Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀπέβη εἰς Τραπεζοῦντα, καὶ

ἐκάλει πάντας τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ συναγωνισθῶσι μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν Σασσανιδῶν, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς ἀδυσωπήτους πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Πάντες ὑπήκουσαν· καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἐμελλε νὰ εἰέλθῃ εἰς Γάζαν, τὴν οὐ μακρὰν κειμένην τῆς σημερινῆς Ταυρίδος, παρατάξας τὰ τάγματα «ἄνδρες, ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων.» Συνεπαγόμενος δὲ τοῖς λόγοις τὰ ἔργα δὲν ἔπαυσεν ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ τὰς καταστροφάς, ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ θρησκειύματος ἐν τῷ τοῦ χριστιανικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς τοῦ ἐσθέσθη ἵπανταχοῦ τὸ πῦρ τῶν μάγων καὶ ἀντράπησαν τὰ ἱερὰ αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ δὲ καταστροφή τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως ἐγένετο εἰς ἐξιλέωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον.

Ὅλος λοιπὸν θρησκευτικὸς ἐγένετο ὁ πόλεμος οὗτος, ὅπως καὶ οἱ μετ' οὐ πολὺ ἀρξάμενοι κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνες. Δύο δὲ τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας γεγονότα, κατ' ἐκείνους μὲν τοὺς χρόνους ἐπιτελεσθέντα, ἀπηχοῦντα δὲ μέχρι τῆς σήμερον παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ἔθνος ἐλληνικόν, μαρτυροῦσιν ὁπόσον αὐτὴ τοῦ ἔθνους τούτου ἡ ὑπαρξίς ἐλογίζετο ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μετὰ τοῦ θρησκειύματος αὐτοῦ. Ὅτε ἐν ἔτει 626 οἱ Ἀβάραι συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Περσῶν καὶ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν στρατεύσαντες, ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἐμάχετο εἰς Ἀσίαν, ἠναγκάσθησαν μετὰ πολιορκίαν τεσσαρακονθήμερον νὰ ὑποχωρήσῃσι κακῶς ἔχοντες, πάντες ὁμοθυμαδὸν, βασιλεὺς, πατριάρχης, λαὸς, ἀπέδωκαν τὸν θρίαμβον ἐκεῖνον εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου παναγίας Θεοτόκου. Εἰς δὴλῶσιν δὲ αἶδιον τῆς πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης ἐθέσπισαν τὴν

ἀκολουθίαν ἐκείνην τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ἥτις καὶ νῦν ἔτι τελεῖται παρ' ἡμῖν καὶ εἰς τὴν προστετέθη βραδύτερον ἢ μνήμη τῶν δύο πολιορκιῶν, καθ' ἃς οἱ Ἀραβες γενναίως ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῆς βασιλευούσης. Τίς Ἑλλήν δὲν γνωρίζει τὸν θούριον ὕμνον, τὸν κατὰ τὴν ἀκολουθίαν ταύτην ψαλλόμενον ἐκ διαλειμμάτων εἰς τιμὴν τῆς ἰδιαζούσης προστατίδος τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος;

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια!
ὥς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια
ἀναγράφω σοι, ἡ πόλις σου Θεοτόκε.
Ἄλλ' ὥς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον,
ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
ἵνα κράζῃ σοι, χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς δὲ Ἑλλήν δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων ἄλλων καὶ κατανυκτικῶν πρὸς τὴν παναγίαν χαιρετισμῶν ἀναμιγνύονται καὶ ἰσχυραὶ τινες διαδηλώσεις ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτὴν ὡς σώτειραν τῆς πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως;

Χαῖρε τῆς ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
χαῖρε τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος.
Χαῖρε δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
χαῖρε δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Πάλιν δὲ ὅτε τῷ 628 μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἐντελῇ ταπεινώσειν τοῦ περσικοῦ κράτους εἰσῆλθεν ὁ Ἡράκλειος εἰς τὴν πρωτεύουσιν ἐν θριάμβῳ ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ 4 ἐλεφάντων, ἄνδρες προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν, ὃν ἀπαχθέντα ἄλλοτε ἐξ Ἱεροσολύμων, κατηνάγκασε τοὺς Πέρσας νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ, ὑπελάμβανε δὲ ὡς τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἄθλων ἐκείνων τρόπαιον. Καὶ οὐδ'

εἰς τοῦτο ἤρχεσθαι· ἀλλ' ἐν ἔαρι τοῦ ἀκολούθου ἔτους ἀπελθὼν εἰς Συρίαν μετὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς πίστεως ἡμῶν συμβόλου, ἀνύψωσεν αὐτὸ πανηγυρικῶς τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ χώρου ὅπου ἄλλοτε ἴστατο, ἐγερθὲν αὐτόθι τὸ πρῶτον ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ ἔτους 335. Καὶ ἐξῆλθε λοιπὸν βαστάζων τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, καὶ περιεστοιχισμένος ὑπὸ ἀναριθμήτου πλήθους ἀνεστήλωσε τὸ τρόπαιον, ἐνῶ δὲ κλῆρος ἔψαλλε «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωροῦμενος, καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ σταυροῦ σου πολίτευμα.» Ταύτην δὲ τὴν τελετὴν δὲν ἔπαυσεν ὡσαύτως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκκλησία πανηγυρίζουσα ἕκτοτε τὴν 14 Σεπτεμβρίου ἐκείνου ἔτους. Ἀλλὰ ἔθνη καὶ ἄλλαι πολιτεῖαι ἤθελον ψηφίσει εἰς μνήμην τοιούτων κατορθωμάτων τελετὰς πολιτικάς· ὁ δὲ κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὸς ἐκεῖνος λαὸς διηκόνισε τὴν μνήμην αὐτῶν διὰ θρησκευτικῶν πανηγύρεων. Καὶ τῶντι διηκόνισε, διότι αἱ μὲν πολιτικαὶ ἑορταὶ συμπαρέρχονται μετὰ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων ἐν αἷς παρήχθησαν, οἱ δὲ προπάτορες ἡμῶν, συζεύξαντες τὰ ἐθνικὰ ἐκεῖνα ἔργα μετὰ τοῦ θρησκευματος αὐτοῦ, κατηνάγκασαν τοὺς ἀπογόνους νὰ μνημονεύωσιν αὐτῶν ἐνὸς· τὸ αὐτὸ πρεσβεύουσι θρήσκευμα καὶ οἶανδῆποτε ἤθελον ἐν τῷ μεταξύ ὑποστῆ πολιτικὴν τῆς τύχης μεταβολήν.

Τοιοιουτοτρόπως ἤρξατο διαπλαττόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός. Ἡ νέα αὕτη τοῦ κράτους πρῶτεύουσα ἰδρῦθη ὡς πόλις ῥωμαϊκὴ ἄρα, ἡ νομοθεσία αὐτῆς καὶ ἡ διοικήσις ὀργανώθησαν καὶ ἐλλάλησαν ῥωμαϊστί. Ἀλλ' ὁ συγχρόνως εἰσερεύσας αὐτόθι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπικρατήσας Ἑλληνισμός, ἐτροπολόγησε διττῶς τὸν ἀρχικὸν ἐκείνον τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς κοινωνίας χαρακτῆρα. Ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἐξελληνίσθη, ὁ δὲ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος ἐχρωματίσθη κατὰ

τὸν ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν, ἤτοι κατὰ τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ διαπλασθέντα ἐπὶ τῶν προτέρων ἑκατονταετηρίδων χριστιανικὸν βίον, μετὰ τοῦ ὁποῖου συνεδυάζοντο, πλὴν τῆς γλώσσης, καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι ἕξεις καὶ παραδόσεις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς ἀστικῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας ἐπέδρασαν αἱ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς· καὶ αὕτῃ ἡ διοίκησις βαθμηδὸν ἀνεμορφώθη κατὰ τὰς νέας τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου περιστάσεις καὶ ἀνάγκας. Ὁ μεσαιωνικὸς ὅμως οὗτος Ἑλληνισμὸς, ὁ προκύψας ἐκ τῆς κράσεως τῶν δύο ἀρχαίων πολιτισμῶν, δὲν ἔμεινεν ἄμικτος ἐτέρων στοιχείων. Ἡ γειτονία τοῦ δευτέρου περσικοῦ κράτους καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παραδοχὴ πολλῶν καὶ ποικίλων ἀρκτῶν καὶ ἀνατολικῶν βαρβάρων, παρειαγήγαγον αὐτόθι ἥθη καὶ ἔθιμα παντελῶς ἀλλότρια τοῦ προτέρου ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πλὴν τούτου αὐτὸς ὁ χριστιανισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τοὶ ἐχρησίμευσεν ἐπιτηδειότατα ἐνίοτε εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπίρρωσιν τῆς νέας κοινωνίας, παραδόξως ἐν πολλοῖς ἡλλοιώθη· τὸ γνήσιον θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐνοθεύθη· οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἐχαλαρώθησαν· τὸ κράτος ἐκολοβώθη καὶ ἐν τῷ μερικῷ τούτῳ ναυαγίῳ ἠφανίσθη ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐμειώθη πολὺ ὁ τῆς Συρίας καὶ τῶν βορειοτέρων ἐν Εὐρώπῃ ἐπαρχιών. Ὁ δὲ περιλιπόμενος ἡσχημίσθη, πολὺ τφόντι ἀπέχων τῆς μορφῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ μόνην ἀντιλαμβανόμεθα αὐτοῦ σήμερον. Ἀλλὰ δὲν ἡχρειώθη πάλιν ὅσον φανταζόμεθα. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ πόσον εἶχεν ἔτι ἠθικὴν δύναμιν, εἶναι ἡ μεγάλη τῆς θρησκευτικῆς, τῆς κοινωνικῆς, τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀναμορφώσεως ἀπόπειρα, ἣν τότε ἐπεχείρησεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἡ Μεταρρύθμισις.

Τὸ ἀσυνάρτητον κράμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τῶν ποικίλων νέων ἐπηλύδων ἐθνῶν, ἐξ οὗ ἀπηρτίσθη κατ' ἀρχὰς ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, δὲν ἦτο βιώσιμον. Ἵνα ἀπαρτισθῇ ὀργανικῶς, ἔπρεπε νὰ κατισχύσῃ ἐν αὐτῷ τὸ ἕτερον τῶν δύο ἐκείνων στοιχείων. Ἐπεκράτησε δὲ ἐνταῦθα οὐχὶ τὸ βάρβαρον, ὅπως ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικόν, ὅπερ ἐξεπροσώπει ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἄξιον μελέτης ὅσῳ ὁ Ἑλληνισμὸς μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος ὑπέστη ἀλλοιώσεις θρησκευτικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς, αἵτινες ἐφαίνοντο προαγγέλλουσαι τὴν διάλυσιν αὐτοῦ. Ἰδίως ἐκινδύνευεν ἡ γνησία χριστιανικὴ πίστις. Ἡ ἀντίληψις τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἤρχισε νὰ ἐκλείπῃ· τὴν τάξιν αὐτοῦ κατέλαβον εἰς τὰ πνεύματα τῶν πολλῶν, οἱ ἄγιοι, οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς πίστεως. Αὐτὰ τὰ λείψανα, αὐταὶ αἱ εἰκόνες αὐτῶν ἐγένοντο ἀντικείμενον λατρείας· αἱ ἐκκλησίαι ἀπέβησαν κοινὰ συλλαλητήρια· πολλὰ μοναστήρια κατήντησαν οἴκοι ἀκολασίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων δὲν ἡχρηώθησαν μόνον αἱ θεμελιώδεις τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχαί, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πολιτεία, καὶ αὐτὴ τοῦ ἔθνους ἡ ὕπαρξις ὑπέστησαν τραύματα δεινὰ. Ἡ θαυματουργὸς δύναμις ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων παρήγαγε τὴν δοξασίαν, ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτοῦ ἐν τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, ἵνα ἀπαλλαγῇ παντὸς κινδύνου καὶ πάσης ἡθικῆς ὑποχρέωσης. Τῆς δὲ δοξασίας ταύτης συμπερά-

σμα φυσικὸν ἦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι περιττὸν νὰ ἀγωνίζε-
ται ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ὅτι περὶ ταύτης φροντίζει τὸ
φυλακτήριον αὐτοῦ, καὶ ὅτι, ἂν τὸ φυλακτήριον δὲν ἰσχύσῃ νὰ
τὸν σώσῃ, δῆλον ὅτι ὑπάρχει ἀμετατρέπτως καταδεδικασμέ-
νος ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἁμαρτιῶν. Δὲν λέγομεν ὅτι ἅπας
ὁ τότε Ἑλληνισμὸς ἐπρέσβευε τοιαύτην τινὰ πλάνην καὶ ὑπέ-
κυπτεν εἰς πάντα τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα· ἂν ἦτο το-
σοῦτον πάγκοινος ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἐκλυσις, οὗτος ἤθελεν ἀφα-
νισθῇ ἐκ προσώπου τῆς γῆς. Βεβαίως ὅταν ὁ Ἡράκλειος, ἐπι-
δεικνύων εἰς τοὺς στρατιώτας τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἔλεγε
πρὸς αὐτοὺς, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ τῶν στρατευμάτων ἡγε-
μὼν, ἐφ' ᾧ πεποιθότες δεόν πάντες πρὸς πόνους νὰ παρασκευα-
σθῶσιν, ὁ Ἡράκλειος διέκρινε τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ
τοῦ ἐπιβαλλομένου εἰς πάντα ἄνθρωπον καθήκοντος τῆς αὐτε-
νεργείας, καὶ δὲν ἐσκόπει εἰμὴ νὰ ἐπιβρώσῃ τὴν ἐνέργειαν ταύ-
την διὰ τῆς πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσεως κατὰ τὸ ἀρχαῖον τοῦ
Ἑλληνισμοῦ δόγμα «σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει.» Ἀλλ' ὁ πο-
λὺς ὁμιλος δὲν ἐνόει τίς ἦτο ἡ χρεία τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας,
παρούσης τῆς προστασίας τοῦ Θεοῦ, ὅπως δὲν ἐνόησε ποτὲ τὴν
διαφορὰν τῆς ἀμέσου ἀπὸ τῆς ἐμέσου πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὁν
λατρείας. Καὶ καθὼς διὰ τῶν ἱεσιῶν πρὸς τοὺς ἀγίους ἐλη-
σμονεῖτο ἡ τοῦ ὑπερτάτου Ὁντος ἔννοια, οὕτω διὰ τῆς ἀφοσιώ-
σεως πρὸς τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τὰ ἄλλα σύμβολα, ἀφηρεῖτο
ἐκ μέσου ἡ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν πεποιθήσις. Ἡγεμό-
νες μεγαλοφυεῖς ἠδύναντο ἐκ διαλειμμάτων διὰ τῆς παρουσίας,
διὰ τῶν λόγων, διὰ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν κατορθωμάτων αὐ-
τῶν νὰ ἀναζωπυρῶσι τὴν ἐπὶ ἴσοις οὕτως εἰπεῖν συμμαχίαν
τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου· καὶ τοῦτο ἐπέτυχε πρὸς τοῖς
ἄλλοις ὁ Ἡράκλειος διαπράξας διὰ τοῦ γνησίου ἐκείνου χρι-
στιανικοῦ δόγματος ἔργα μεγάλα. Ἀλλὰ κανὲν ἔθνος δὲν εἶναι
ὑποχρεωὸν νὰ παράγῃ ἀδιαλείπτως μεγάλους ἄνδρας. Τὸ μόνον
καθῆκον αὐτοῦ εἶναι νὰ ἔχῃ τοιαύτην ἠθικὴν δύναμιν, ὥστε νὰ

εἰμπορῇ νὰ συντηρῇται καὶ ὅταν καταλείπεται εἰς ἑαυτό. Ἐν δὲ τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία, τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον αὐτῆς, ἅμα δὲν ἐχειραγωγείτο, παρεδίδοτο ἀκατασχέτως εἰς τὴν νωθρότητα ἣν ὑπέτρεφον αἱ ἡμαρτημέναι ἐκεῖναι δοξασίαι. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον, ὥστε ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλείου, ἅμα οὗτος ἀπέβαλεν ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς νόσου τὴν προτέραν δραστηριότητα καὶ μεγαλοφροσύνην, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ στρατὸς ὁ τοσάκις πρὸ ὀλίγου κατὰ τῶν Περσῶν νικηρορήσας, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ στρατὸς ἡττηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπέδωκε τὴν ἥτταν εἰς τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ πλείστου τῆς Συρίας ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσεν εἰς Ἀντιόχειαν συμβούλιον μέγα, ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, πόθεν ἄρα γε τὰ τοσαῦτα τῶν Ἀράβων κατορθώματα, ἐνῶ ἦσαν ὑποδεέστεροι τῶν χριστιανῶν κατὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν ὀπλισμὸν· τότε γέρων τις ἐκ τῶν συμβούλων ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι αἱ νίκαι τῶν Ἀράβων δὲν δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν εἰμὴ εἰς τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐργὴν τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ὡμολόγησεν, ὅτι οὕτως ἔχει τῶνόντι τὸ πρᾶγμα, ὡμολόγησε δηλαδὴ ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶναι καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἄφευκτος, μὴ ἀναλογιζόμενος ὅτι πᾶς πολέμιος ἀποβαίνει ἀήττητος ἅμα λογισθῇ ὡς τοιοῦτος. Τοσοῦτον δ' ἐπεκράτησαν αἱ ὄντως ἀνόσιαι ἐκεῖναι δοξασίαι, ὥστε καὶ εἰς κανόνα θρησκευτικὸν καθιερώθησαν. Τινὲς τῶν βασιλέων ἠθέλησαν διὰ νόμου ρητοῦ νὰ ἐξομοιώσωσι τοὺς ἐν πολέμοις ἀποθνήσκοντας πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀθλήσαντας μάρτυρας· ἀλλ' ὁ κλῆρος ὑπέλαβεν ὡς ὕβριν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀφομοίωσιν ταύτην τοῦ στρατιώτου πρὸς τὸν μάρτυρα καὶ ἐπὶ τέλους ἡ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ θέσπισμα αὐτῆς.

Ἀνάλογόν τι συνέβη ὅτε ὁ καλὸς καγαθὸς Μαυρίκιος ἀπηγόρευσε διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ

εἰς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι οἱ περιβιβλημένοι κοινὰ λειτουργήματα, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας, ἐξαίρετως δὲ οἱ στρατιῶται, πρὶν ἢ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Ὁ κληρὸς ἠξίωσεν, ὅτι ἡ διάταξις αὕτη δὲν συνεφώνει πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀποτρέπη τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς ἠδύοκῃσε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως διακονίαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ, ἐπιμείνας μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν δύνανται νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην οἱ μὲν ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας κοινοὶ λειτουργοί, εἰμὴ ἀφοῦ δώσωσι λόγον τῆς ἑαυτῶν διαχειρίσεως, οἱ δὲ στρατιῶται καὶ στρατεῦσαιμοι, εἰμὴ μετὰ τριετὴ δοκιμασίαν. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συμβαίνωσι τὰ τοιαῦτα ὅτε ἡ κοινωνία ἐξῇ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας μᾶλλον ἢ ἐκτὸς αὐτῆς, ἡ δὲ ἱερωσύνη καὶ ὁ μοναχικὸς βίος ἀπέβησαν τὸ μᾶλλον περισπούδαστον καὶ τὸ μᾶλλον προσοδοφόρον τῶν ἐπαγγελμάτων; Ἐν τούτοις ἡ οὕτω πως ὀργανωθείσα πολιτεία καὶ κοινωνία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ πολὺ. Εἶδομεν ὅτι δὲν εἶχε πολλὴν προθυμίαν εἰς τὸ νὰ μάχεται κατὰ τῶν πολεμίων· ἀλλ' ἔτι ὀλιγωτέραν εἶχεν εἰς τὸ νὰ ἐργάζεται. Ἀνυπολόγιστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὑπὸ κακῶς νοουμένου ζήλου οἰστρογητοῦμενοι, περιεβάλλοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ἐγκατέλειπον μὲν τὰ ἀληθῶς ἱερὰ καθήκοντα τοῦ πατρὸς, τοῦ πολίτου, τοῦ στρατιώτου, ἀνῆλσκον δὲ τὰς ἡθικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις εἰς βίον ἄσκοπον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀκόλαστον. Αἱ νέαι γενεαὶ ἐδεκατεύοντο, ὡς ὑπὸ λοιμικῆς τινος νόσου, διὰ τῆς ὑπερβολικῆς ἀναπτύξεως ἣν ἔλαβεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκείνη θεσμοθεσία. Ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία, ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἐστεροῦντο τῶν χρησιμωτέρων καὶ ῥωμαλεωτέρων βραχιόνων. Τὰ μοναστήρια καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ἀφιερούμενα κτήματα ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἀπησχόλουν τοσοῦτον τὴν κυβέρνησιν, ὥστε

τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι τὸ κράτος κατήντησε νὰ ὁμοιάζῃ μοναχῶν μᾶλλον ἀπραγμόνων ἐνδιαίτημα ἢ ἐνεργὸν πολιτικὴν κοινωνίαν. Ἡ κυβέρνησις ἠναγκάζετο νὰ συμπληροῖ τὰ στρατιωτικὰ τάγματα καὶ τὰ πληρώματα τοῦ στόλου διὰ ξένων μισθοφόρων καὶ νὰ δέχεται προθύμως ἐντὸς τοῦ κράτους πληθὺν ἀλλοφύλων, ἐξ ὧν ἐνοθεύετο μὲν ὁ ἐγγχώριος πληθυσμός, ἐξησθένει δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἡ πολιτεία. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦτον σπουδαῖον, ἐπειδὴ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ἀπηλλάττοντο τοῦ πλείστου τῶν κοινῶν φόρων, ἔπασχον καὶ αἱ δημόσιαι πρόσοδοι οὐ μικρὰν ἐκ τούτου ἑλάττωσιν. Τί παράδοξον λοιπὸν ἔαν, τοῦ κακοῦ προαγομένου ὁσημέραι, τὸ κράτος ἡκρωτηριάσθῃ δεινῶς καὶ ἐπολιορκήθῃ τρίς ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ πρωτεύουσῃ, ἅπαξ μὲν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Περσῶν, δις δὲ ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν;

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε τῷ 717 κατέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Λέων Γ'. ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἤρξατο τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ βασιλεῖς καὶ οἱ ἀπάντων τούτων συνεργάται, οἱ μέχρι τῶν μέσων τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἐπιμείναντες εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς σωτηρίου ταύτης μεταβολῆς, ἐπωνομάσθησαν εἰκονομάχοι ὑπὸ τε τῶν σωζομένων χρονογράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὑπὸ πάντων τῶν μεταγενεστέρων, ὥς ἂν τὸ μόνον ὅπερ διέπραξαν ἦτο ἡ τῶν εἰκόνων καθάρσις. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου παράστασις οὐδαμῶς συνάδει πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἐξ αὐτῆς παραχθεῖσα πλάνη ἐπεκράτησεν ἐν τῷ μεσαιωνικῷ κόσμῳ καὶ μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς μεταρρυθμίσεως, αἱ πλείστοι νομοθετικαὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ πάντα ὅσα ἐν τῷ πνεύματι αὐτῆς ἐγράφησαν, ἐπιμελῶς ἠφανίσθησαν, περιεσώθησαν δὲ μόνον οἱ πολέμιοι χρονογράφοι· οὗτοι δὲ, ἐπισωρεύσαντες μυρίας ὅσας κατὰ τῶν ἀντιπάλων συκοφαντίας καὶ ἀποσιωπήσαντες πάντα· τὰ ὑπὸ τού-

των γενόμενα γενναῖα ἔργα, ἰδίως καὶ πεισματωδῶς ἐπέμειναν εἰς τὸ ζήτημα τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, διότι αὕτη, καθὸ προσβαλοῦσα ζωηρότερον τὰς αἰσθήσεις, τὰς ἔξεις καὶ τὰ συμφέροντα τῶν πολλῶν, ἦτο φυσικὸν νὰ καταπλήξῃ αὐτοὺς ἰσχυρότερον. Εὐτυχῶς ἡ δύναμις τῆς ἀληθείας, ἀκατάβλητος οὖσα, προκύπτει εἰς μέσον, καὶ ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἀγωνίζωνται ἐκ συστήματος νὰ καλύψωσιν αὐτὴν ἢ νὰ διαστρέψωσι. Δύο εἶναι οἱ γνωστότεροι χρονογράφοι τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος. Ἐκ τούτων τοῦ μὲν ἐμπαθοῦς Θεοφάνους ἡ παραφορά οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο ἢ δὲν ἤθελε νὰ διακρίνῃ τοὺς γνησίους χαρακτῆρας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ πρᾶξις ἐβλεπεν ἢ ἐφαντάζετο ὅτι βλέπει ἀντικείμενα ἀνυπαρκτά, τοῦ δὲ σώφρονος ἀπ' ἐναντίας Νικηφόρου ἡ ἀφήγησις, ἐὰν καταδικάζῃ τὰ γενόμενα καὶ ἐνίοτε παραμορφοῖ αὐτὰ, δὲν ἐπινοεῖ ὅμως τοῦλάχιστον μύθους καὶ πρὸ πάντων δὲν ἀρνεῖται πᾶσαν τοῦ ἀντιπάλου ἀρετὴν, ἀλλὰ καὶ ἀνομολογεῖ ἔστιν ὅτε ταύτην. Πλὴν τούτου τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ἥτις συνέκροτήθη ἐπὶ τῆς μεταρρύθμισως, δὲν περιεσώθησαν μὲν εἰς ἡμᾶς ἀκέραια, ἀλλ' ὅσον ἀτελῆ καὶ ἀν' ὧσι παρέχουσιν ἀκριβῆ ὅπως οὖν ἔννοιαν τῶν τε σκέψεων καὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Τελευταῖον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνεκαλύφθη, ἐδημοσιεύθη καὶ ἐσχολιάσθη ὑπὸ ἐπιτηδαιοτάτου πρὸς τοῦτο ἀνδρὸς, τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρίου, αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ ἀστικοῦ νόμου τῆς μεταρρύθμισως. Διὰ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ καὶ τῆς κριτικῆς ἐξελέγξως ὅλων τούτων τῶν διδομένων προέκυψε τελευταῖον εἰς μέσον ὁ πραγματικὸς χαρακτῆρ τῆς περιόδου ἐκείνης, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας τοσοῦτον ἀδίκως ἐσιγματοῖσθαι ὡς ἀπλῆ εἰκονομαχία. Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὅτι τότε ἐγένετο ἀξιομνημόνευτος ἀπόπειρα μεταρρύθμισως θρησκευτικῆς ἅμα καὶ κοινωνικῆς. Ἡ θρησκευτικὴ περιωρίσθη εἰς τὴν κατὰ λυσιν τῶν εἰκόνων καὶ τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, καὶ εἰς τὴν περιστολὴν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναστηρίων,

μηδόλως μηδαμῶς προσβαλοῦσα τὰ θεμελιώδη τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα. Ἡ δὲ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ἐπέβαλε τάνάπαλιν χεῖρα τολμηράν ἐπὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα ἅτινα ὑπέσκαπτον τὴν ὕλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς κοινωνίας ἐκείνης δυνάμιν, ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ κλήρου τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, περιώρισε τὴν δουλείαν, καθιέρωσε μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν ἀνεξιθρησκείαν, καθυπέβαλεν εἰς τὸν κοινὸν φόρον τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον ὑποδηλοῦντα ὅτι ἐπεζήτηε τὴν διάπλασιν κοινωνίας νέας χρηστοτέρας ἅμα καὶ γενναιοτέρας.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια δὲν διεξάγονται διὰ τῆς ἰδιοβουλίας ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ ὀλίγων αὐτοῦ ὁπαδῶν. Καὶ ἂν εἰς μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ μέρος περιορισθῶμεν, πάλιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἀξίωσιν ἣν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἔφερον πολλοὶ εἰς μέσον, ὅτι ὁ Λέων Γ'. ἀνέλαβε νὰ γίνῃ νομοθέτης θρησκευτικοῦ ζητήματος καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸ ἔθνος τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ὅσα ἐπήγαγον ἡ τε ἄμεσος λατρεία τῶν εἰκόνων καὶ ἡ ἀκατάσχετος ὁρμὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν μοναστηριακὸν βίον, εἶχον ἐπιστήσει τὴν κοινὴν προσοχὴν πολὺ πρὸ τοῦ Λέοντος καὶ προκαλέσει μάλιστα ἀποπείρας τινὰς τῆς θεραπείας τοῦ κακοῦ. Ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος τοῦ βασιλέως, περὶ τὰ τέλη τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Φιλόξενος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἱεραπόλεως, ἀπεπειράθη νὰ καταργήσῃ τὰς εἰκόνας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ διοικήσει. Ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μαυρίκιος ἠγωνίσθη ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ τὸν μοναχικὸν βίον παραδοχὴν τῶν δημοσίων λειτουργῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν. Μικρὸν πρὸ τοῦ Λέοντος ὁ βασιλεὺς Φιλιππικὸς ἐμελέτησε τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν εἰκόνων λατρείας· λέγεται μάλιστα ὅτι καὶ ῥη-

τὸν νόμον κατ' αὐτῶν ἐξέδωκε τῷ 713. Ὁλόκληροι φυλαί, ὁλόκληροι κοινότητες διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ὑπερβολικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων ἀναπτύξεως. Οἱ Ἀρμένιοι δὲν ἀπεδέχοντο τὴν τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκύνησιν, καὶ τούτου ἕνεκα ἐξ ἀρχῆς ἠσπάσθησαν προθύμως τὸ μέρος τοῦτο τῆς μεταρρυθμίσεως· ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲ παρήχθησαν κατὰ τὴν 7 καὶ τὴν 8 ἑκατονταετηρίδα αἱρέσεις ἐπιχειρήσασαι τολμηροτάτας περὶ τὸν χριστιανισμὸν καινοτομίας, καὶ ἰδίως ἡ τῶν λεγομένων Παυλιανιτῶν αἵρεσις, οἵτινες κατήντησαν οὐδένα ν' ἀποδέχωνται ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον, ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἄλλης καινῆς διαθήκης. Αὐτοὶ οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Θεοδόσιος, ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γαλατίᾳ Κλαυδίουπόλεως Θωμᾶς καὶ ὁ τῆς ἐν Φρυγίᾳ Νακολίας Κωνσταντῖνος προέτρεψαν καὶ καθωδήγησαν τὸν Λέοντα εἰς τὴν τῶν εἰκόνων κατάργησιν. Ἐξ ὧν δὲ τῶν γεγονότων τούτων καθίσταται πρόδηλον, ὅτι τὰ ζητήματα τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως καὶ τῆς περιστολῆς τοῦ μοναστηριακοῦ βίου, δὲν ἐπενοήθησαν ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἀπησχόλουν πρὸ καιροῦ τὴν κοινωνίαν ἐκείνην· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ἡ τῶν εἰκόνων ἰδίως ἐκ μέσου ἀφαίρεσις, ἐπεζητεῖτο ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν.

Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια ἐπιμαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ μεταβολὴ ἦν ἡγωνίσθησαν νὰ διενεργήσωσιν ἐν διαστήματι ἡμιολίου ἑκατονταετηρίδος τοσοῦτοι βασιλεῖς, δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἰδιογνώμονος αὐτῶν ἀποφάσεως. Ἐν πρώτοις οἱ βασιλεῖς οὗτοι δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ὅπως ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἡ ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἐπιμονὴ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα βουλεύματος προσωπικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ. Ὁ Νικηφόρος οὐδεμίαν εἶχε συγγένειαν πρὸς τὸν Λέοντα Γ'. καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον Ε', οὐδεμίαν ὡσαύτως εἶχε συγγένειαν ὁ Λέων Ε' πρὸς τὸν Νικηφόρον. Καὶ πάλιν ὁ Μιχαὴλ Β'. καὶ ὁ

υἱὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, οἱ τελευταῖοι τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, οὐδεμίαν εἶχον συγγένειαν πρὸς τὸν Λέοντα Ε΄. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἠξεύρομεν θετικῶς ὅτι ὁ Λέων Ε΄, προκειμένου νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πολιτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνατραπῇ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Μιχαήλ Α΄, ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανόν, οὐδ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ΄. εἰμὴ καταναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν κραυγῶν μεγάλης κοινωνικῆς μερίδος. Πρὸς-ἔτι οἱ νόμοι δι' ὧν ἐτροπολογήθησαν τοσοῦτον σπουδαῖα κοινωνικὰ ζητήματα καὶ ἐξαιρέτως τὸ πάντων σπουδαιότατον, ὁ τῆς οἰκογενείας διοργανισμὸς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦναι ἐπὶ νόημα πρόχειρον βασιλέων τινῶν ἢ ὀλίγων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξαν μᾶλλον τὸ πόρισμα μακρῶν σκέψεων καὶ συζητήσεων, αἱ προεκάλεσαν μὲν αἱ ἀνάγκαι τοῦ κράτους, παρεσκεύασαν δὲ αἱ ἐξ αὐτῶν τῶν σπλάγχχνων τῆς κοινωνίας προκύψασαι πεποιθήσεις καὶ ἀπαιτήσεις. Ὁ στρατὸς ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀρχῆς καὶ διετέλεσε δι' ὅλης τῆς περιόδου ταύτης ζηλωτῆς ἐνθερμὸς τῆς μεταβολῆς καὶ τοῦτο οὐ μόνον ὑπὸ ἡγεμόνας πρεσβεύοντας τὰ δόγματα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἡγεμόνας πολεμίους τῶν δογμάτων τούτων. Ἐπὶ πᾶσιν ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι αἱ πρῶται τῆς μεταβολῆς ἀπόπειραι ἀπῆντησαν περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ὀλιγωτέρας δυσκολίας ἢ αἱ πρῶται τῆς καταργήσεως αὐτῆς ἀπόπειραι. Ἡ ἐν ἔτει 754 ψηφίσασα τὴν κατάλυσιν τῶν εἰκόνων σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ 348 ἐπισκόπων, καὶ ἐν τούτοις αὐτοῖς οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς, οὐδὲν λέγοντες περὶ βίας τινὸς ἐπενεχθείσης εἰς τοὺς ἐσθάρχας ἐκείνους, μαρτυροῦσι διὰ τῆς σιωπῆς αὐτῶν ὅτι ὁ πολυάριθμος οὗτος ἀνώτερος κληρὸς ἐκανόνισεν ἐλευθέρως τὸ ζήτημα, ἐνῶ ἡ μὲν πρώτη σύνοδος ἡ βραδύτερον ὑπὸ τῆς βασιλείας Εἰρήνης συγκροτηθεῖσα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως, διελύθη ἄπρακτος διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν πλείστων ἐπισκόπων, ἡ δὲ δευτέρα δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰ-

κόνων εἰμὴ ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν. Ἐκ τούτων δὲ πάντων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν μεταρρύθμισιν ἐπεζήτουν καὶ ἡσπάζοντο πρὸ καιροῦ αἱ λογιώτεροι, αἱ νοημονέστεροι, αἱ πρακτικώτεροι τῆς κοινωνίας τάξεις καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ πλείστοι ἀνώτεροι τοῦ κλήρου λειτουργοί.

Ἀλλὰ πόθεν παρήχθησαν αἱ νεωτεριστικαὶ αὗται δοξασίαι; Ἀπαντες οἱ ἱεράρχαι ὅσοι ἀναφέρονται ὀνομαστικῶς ὡς πρόδρομοι τοῦ κινήματος τούτου, ἀνῆκον εἰς τὸν ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν, ἀπὸ τοῦ Ἱεραπόλεως Φιλοξένου, τοῦ πρώτου ἀποπειραθέντος νὰ καταργήσῃ τὰς εἰκόνας, μέχρι τοῦ Ἐφέσου Θεοδοσίου καὶ τοῦ Κλαυδίουπόλεως Θωμᾶ, καὶ τοῦ Νακολίας Κωνσταντίνου, οἵτινες παρώτρυνον τὸν Λέοντα Γ'. νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. Ἀπαντες οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως κατήγοντο ἐκ τῶν χωρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Λέων Γ'. ἐγεννήθη εἰς Γερμανίκειαν, τὴν πόλιν τῆς ἄνω Συρίας· ὁ Λέων Ε'. ἦτο Ἀρμένιος· τοῦ Μιχαὴλ Β'. πατρὶς ὑπῆρξε τὸ ἐν Φρυγίᾳ Ἀμόριον. Ἡ δὲ ἀναστηλώσασα τὰς εἰκόνας Εἰρήνη ἦτο ἀπεναντίας Ἀθηναία, καὶ ὁ Βασίλειος Α'. ὁ ὀριστικῶς καταργήσας τοὺς πλείστους θεσμοὺς τῶν εἰκονομάχων, ἦτο Μακεδών. Τὰ γενναῖοτατα τοῦ στρατοῦ τάγματα, τὰ αἰέποτε πιστῶς ὑπερητήσαντα τὴν μεταβολήν, ἐστρατολογοῦντο ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ· τ' ἀνάπαλιν δὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ τάγματα ἀνεδείχθησαν πρόμαχοι τῶν ἀντιπάλων δοξασιῶν. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τροφὸς καὶ ἐργάτης τῆς μεταβολῆς ὑπῆρξεν ἡ Ἀσία, ἡ χώρα δηλαδὴ ἐν ᾗ ἀνέκαθεν τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πνεῦμα παρήγαγεν ἀπάσας τὰς κατὰ τοῦ νέου θρησκευματος ἀντιδράσεις. Ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς, ὁ πολυειδὴς ἀλλοιωθεὶς καὶ νοθευθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, διετηρεῖτο ἀκραιφνέστερος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ κοιτίδι· ἐκεῖ ἐκυοφορήθη ἡ κατὰ τοῦ νέου καθεστῶτος ἀντίπραξις, ἐκεῖ ἐσυζητήθησαν πάντα τὰ ζητήματα. τῆς μεταβο-

λῆς, θρησκευτικά τε καὶ κοινωνικά, ἐκεῖ κατενοήθη ἡ ἀπαραίτητος αὕτη ἀνάγκη, καὶ ἐκεῖθεν προσῆλθον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἅπαντες οἱ πρωτεύοντες καὶ δευτερεύοντες ἐργάται τῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες ἀπετέλουν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὰς μᾶλλον πεφωτισμένας τοῦ ἔθνους τάξεις.

Ἀπέναντι αὐτῶν ἐξηγέρθησαν, ὡς ὑπέρμαχοι τοῦ καθεστῶτος, πολλαὶ ἕτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἵτινες, κατώτεραι μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν διανοητικὴν δύναμιν, πολυαριθμότεραι δὲ, ἀπέκρουον πᾶσαν καινοτομίαν. Οὐδ' ἔχοντες χρεῖαν νὰ ἐξηγήσωμεν διατὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ταύτης προέστατο τὸ δυσαρίθμητον, τὸ πλούσιον, τὸ πολυειδὼς καὶ πυλутρόπως πανίσχυρον τῶν μοναχῶν σωματεῖον. Ἡ μεταρρυθμίσις ἐμελλε νὰ προσβάλλῃ ἅπαντα τὰ ἡθικά καὶ τὰ ὕλικά αὐτοῦ συμφέροντα, διὰ τῆς ἀπὸ αὐτοῦ ἀφαιρέσεως τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, διὰ τῆς καταργήσεως πολλῶν μοναστηρίων, διὰ τῆς εἰς τὸν κοινὸν φόρον ὑπαγωγῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων· ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀπαγορεύουσα τὴν χρῆσιν τῶν ἀγίων λειψάνων καὶ καταργούσα τὰς εἰκόνας, ὧν ἀμφοτέρων ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐμπορία ἦτο ἐν τῶν κυρίων καὶ τῶν μᾶλλον προσοδοφόρων βιομηχανημάτων τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Τοσοῦτοι δὲ καὶ τοιοῦτοι ὄντες οἱ μοναχοί, ἤγον καὶ ἔφερον δύο ἕτερα μέγιστα τοῦ ἔθνους τμήματα. Καὶ πρῶτον τὸν πολλὸν καὶ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον, οἵτινες, ἐπειδὴ οὔτε ὁ νοῦς οὔτε ἡ καρδία αὐτῶν διεπλάσθη ὑπὸ ἐλευθερίου ἀγωγῆς, ἀδυνατοῦσι συνήθως νὰ νοήσωσι τὴν λατρείαν ἄλλως ἢ περιβεβλημένην διὰ ποικίλων συμβόλων καὶ ἐμβλημάτων. Ἐντεῦθεν ὁ κοινὸς ὄχλος διασώζων ἀκμαίᾳς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ καθεστῶτα καὶ μὴ ὧν ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ τὰ ὅρια ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἡλλοιοῦτο ὁ γνήσιος τῆς πίστεως χαρακτήρ, ἐγένετο ὄργανον προθυμότητος τῆς μοναχικῆς τάξεως. Ἄλλοι δὲ αὐτῶν σύμμαχοι ἀπέβησαν αἱ γυναῖκες, αἵτινες συνήθως εἶναι σφόδρα

ἀφωσιωμέναι εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὡς πρὸς τὰς γυναῖκας δὲν ὑπῆρχε διάκρισις μεταξὺ ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων. Πᾶσαι συλλήβδην ἀπετροπιάζοντο τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἰδίως μεταρρυθμίσειν, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαὶ τῶν βασιλέων τῆς περιόδου ταύτης, αἵτινες οὐδέποτε ἐπέισθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ἀγογγύστως εἰς τὰς πρεσβευθείσας ὑπὸ τούτων καινοτομίας καὶ πολλᾶκις ἀντέπραξαν κρυφίως εἰς αὐτάς. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας, τὴν περιστολὴν τῆς δουλείας καὶ προσέτι, ὅτι προέκειτο νὰ διασπασθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁ στενώτατος ἐκεῖνος σύνδεσμος τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὅστις ἀπετέλει τὸν ἐπικρατοῦντα χαρακτῆρα τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, θέλομεν ἐννοήσαι ὅτι ἡ μεταρρυθμίσις, καθὼς προσβάλλουσα πολλὰ συμφέροντα καὶ πολλὰς ἐξεῖς αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων, ἀπεκρούετο ἀπὸ τὰ $\frac{9}{10}$ ἴσως τῶν κατοίκων τῆς ἀνατολῆς.

Ὁμολογοῦμεν λοιπὸν ὅτι ἡ πλειονοψηφία, ἡ μεγάλη πλειονοψηφία, ἦτο πολεμία τῆς μεταρρυθμίσεως· ἀλλ' ἡ μειονοψηφία, ἡ ἐκθύμως ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισθεῖσα, εἶχε δύναμιν πολὺ πλείονα τῆς ἀναλογούσης εἰς τὸ ἀριθμητικὸν αὐτῆς πληθός. Ἐχουσα τὴν πεποιθήσιν, ὅτι θρησκεία καὶ πολιτεία κινδυνεύουσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ μέγας τις αὐτῶν ἀνακαινισμὸς, καὶ μελετήσασα διὰ μακροῦ χρόνου πάντα τὰ μετὰ τοῦ ἀνακαινισμοῦ τούτου συνδεόμενα σπουδαιότατα ζητήματα, ἐκέκτητο δύο ἐλατήρια ἀκαταγώνιστα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν πίστιν καὶ τὴν γνῶσιν. Τοιαύτη δὲ οὕσα ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάλῃ τὴν σημαίαν αὐτῆς εἰς τὴν βασιλείαν καὶ νὰ κρατήσῃ τὴν σημαίαν ταύτην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νικηφόρον κατὰ τῶν μυρίων αὐτῆς ἀντιπάλων ἐν διαστήματι 150 περίπου ἐνιαυτῶν. Δὲν ἐπέβαλον ἄρα ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ τὰ ἰδιογνώμονα αὐτῶν βουλεύματα, ἀλλ' ἡ κρατίστη ἡθικῶς καὶ

διανοητικῶς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μερίς, συμμαχήσασα μετὰ τῶν βασιλέων, ἡγωνίσθη νὰ σώσῃ τὴν κοινωνίαν ἐκείνην ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς ὃ ἄσυνειδήτως ἐφέρετο. Ἡ ἀρετὴ ὅμως ἦν ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τὴν βασιλείαν εἶναι, ὅτι ἐν συνέσει καὶ μετριοπαθείᾳ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διεζήγαγε τὸ ἔργον. Ἐπεΐθετο μὲν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἦτο ἀπαράιτητος, συνησθάνετο δὲ ἐν ταύτῳ ὅτι, ἐπιβάλλουσα χεῖρα εἰς τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα, ἔμελλε νὰ προσβάλῃ κατὰσασιν πραγμάτων ἧτις δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀποδεχθῇ ἐν σιγῇ τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς. Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς σωτηρίας ἦτο κατεπείγουσα, ἀλλ' ὁ κίνδυνος τῆς διαταράξεως τῶν πνευμάτων οὐδὲν ἥττον προφανής. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο τούτων σκοπέλων ἡ βασιλεία ἐπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα μὴ προσαράξῃ εἰς οὐδέτερον. Δὲν λέγομεν ὅτι ὑπῆρξεν ἀναμάρτητος, ἀλλ' ὁμολογουμένως ἀνεδείχθη ἠθικῶς ἀνωτέρα τῶν ἡγεμόνων τῆς μεγάλης μεταρρύθμισεως τοῦ ἐκκαιδεκάτου αἰῶνος. Δὲν ἐπεχείρησε τὴν μεταβολὴν, χάριν ἀγεννῶν προσωπικῶν συμφερόντων ὅπως ὁ Ἑρρίκος Η'. τῆς Ἀγγλίας, οὐδὲ εἰς ἀναριθμήτους καὶ ἀνηλεῖς ἐξετράπη σφαγὰς, ὅπως ἐπραξαν οἱ ἡγεμόνες τῆς τε Ἀγγλίας καὶ τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Σαξωνίας καὶ τῆς Ἑσσε-Κάσσελ καὶ τοῦ Μεκλεμβούργου καὶ τῆς Πρωσίας καὶ ἄλλοι. Ἐδήμευσε μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐκκλησιαστικὰ τινα κτήματα, ἀλλ' ἡ δήμευσις αὕτη ἐγένετο ἐπὶ κοινῷ, οὐχὶ ἐπὶ ἰδίῳ συμφέροντι. Πλὴν τούτου ἡ ἐλληνικὴ μεταρρύθμισις οὐδόλως μὲν ἔθιξε τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα, ὥς πρὸς τὸ κοινωνικὸν μέρος ὅμως ἀπέβη ὀλοσχερεστέρα καὶ συστηματικώτερα τῆς βραδύτερον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Εὐρώπῃ διαπραχθείσης, καὶ ἔρριψεν εἰς μέσον ἀρχὰς καὶ δοξασίας, τὰς ὁποίας ἀποροῦντες βλέπομεν πρεσβευόμενας ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι.

Ἐννέα ἔτη ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ὁκτὼ

ἀφ' ἧς διέλυσε τὴν δευτέραν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Λέων καθυπέβαλεν εἰς τὴν σύγκλητον τύπον ἢ βασιλικὸν διάταγμα, δι' οὗ ἀπεδοκιμάζετο ἐν γένει ἢ τῶν εἰκόνων προσκύνσεις ὡς τις ψευδολατρεία, ἐξ ἧς αἱ εὐλαβεῖς ψυχαὶ ἐκινδύνευον νὰ τιμῶσιν εἰδῶλα ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζον ὅτι λατρεύουσι. Τὸ διάταγμα ἐγένετο δεκτόν. Ὁ Λέων ὅμως, ἵνα μὴ προσβάλλῃ ἀποτόμως τὰς ἑξεῖς τῶν πολλῶν, ἀπεφάνετο συγχρόνως ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ ἀφαιρεθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ μέσου τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἵνα μὴ δι' ἀσπασμῶν καὶ ψηλαφήσεως βεβηλῶνται μὲν αἱ εἰκόνες, προσβάλλεται δὲ τὸ θεῖον. Ἐντεῦθεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τὰ πνεύματα δὲν ἐταράχθησαν πολὺ κατ' ἀρχάς. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης Γρηγόριος Β'. ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ διαλύσῃ τοὺς πολιτικοὺς δεσμοὺς οἵτινες συνῆπτον ἔτι τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπεκίνησε στάσεις οὐ μόνον ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἥτις, καθὼς καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία, ὑπήγετο ἔτι ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν παπῶν. Ὁ Λέων, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ῥῆξιν, ἐπεχείρησε τὸ πρῶτον νὰ μεταπέισῃ τὸν ἀρχιερέα δι' ἐπιστολῶν, ἐν αἷς ἐσυζήτησε τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα καὶ ἐν μιᾷ τῶν ὁποίων ἐπὶ τέλους ἔλεγε· «πληροφόρησόν με τίς ἡμῖν παρέδωκε σέβασθαι καὶ προσκυνεῖν χειροποίητα, καὶ γὰρ ὁμολογῶ ὅτι Θεοῦ νομοθεσία ἐστίν.» Ἀλλ' ὁ πάπας ἐπέμενε στασιάζων, καὶ τότε ὁ βασιλεὺς κατέβαλε μὲν τὴν στάσιν τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τὰ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ κινήματα, περιέστειλε δὲ ἐν μέρει τοὺς Λομβαρδοὺς, οὓς ὁ πάπας ἐκάλεσεν ὡς συμμάχους ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ.

Τούτων δὲ γενομένων ὁ Λέων, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἀπλὴν ἀνύψωσιν τῶν εἰκόνων, διέταξε τὴν ἐντελῆ ἀφαίρεσιν αὐτῶν. Δὲν ἠξέυρομεν ἀκριβῶς πόθεν ὁρμώμενος ἐτροπολόγησε τὴν

πρώτην αὐτοῦ συμβιβαστικὴν ἀπόφασιν. Ἴσως οἱ μᾶλλον ἐν-
θερμοὶ ὁπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως παρέστησαν αὐτῷ ὅτι ἡ
ἀπλὴ ἐκεῖνη ἀνύψωσις, ἐνῷ δὲν προέλαβε τὰς στάσεις τῆς Ἱτα-
λίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὑπέθαλπεν ἐν τούτοις τὰς προλήψεις
τῶν πολλῶν, δυναμένων νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς εἰκόνας καὶ
νὰ λατρεύωσιν αὐτὰς κατὰ τὰ προειθισμένα. Ἴσως δὲ ὁ βασι-
λεὺς ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῆς κατατρυπώσεως τῶν δύο στάσεων,
ἐνόμισεν ὅτι εἰμπορεῖ ἀκινδύνως νὰ ἐπιχειρήσῃ ριζικωτέραν
μεταβολήν. Ὅπως δὴ ποτε ἐξέδωκε τῷ 728 νέον διάταγμα δι'
οὗ ἀπηγορεύθη ὁλοσχερῶς ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἀλλαχοῦ
ἀνάρτησις πάσης εἰκόνης ἀγγέλων, ἀγίων, μαρτύρων, καὶ πα-
ρηγγέλησαν αἱ ἀρχαὶ νὰ καθαιρῶσιν αὐτὰς παντοῦ ὅπου ἤθε-
λον εὐρεθῇ. Λέγεται μάλιστα, διότι τὸ κείμενον τοῦ διατάγ-
ματος δὲν σώζεται, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις διετάχθη ἐπὶ ποινῇ.
Ὁ ἀνώτερος κληρὸς οὐδόλως ἀντέστη εἰς τὸ νέον τοῦτο πρὸς-
ταγμα. Μόνος ὁ πατριάρχης Γερμανὸς, καθ' ὅλας τὰς πιθανό-
τητας ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καθοδηγούμενος, ἀπε-
ποιήθη νὰ ὑπογράψῃ καὶ νὰ κοινοποιήσῃ αὐτό. Ἐπειδὴ δὲ,
καὶ τοι προτραπείς παρὰ τοῦ βασιλέως κατ' ἰδίαν νὰ παύσῃ
ἀντιπράττων, ἐπέμενεν, ὁ Λέων προσεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 730
τὴν σύγκλητον ἵνα ἀποφασίσῃ περὶ τῆς διενέξεως ταύτης·
καὶ ἀποπονηθέντος τοῦ πατριάρχου πάλιν νὰ ἐνδώσῃ, τὸ συν-
έδριον ἐκεῖνο, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔδρευε καὶ αὐτὸς ὁ σύγγελος καὶ
μαθητὴς αὐτοῦ Ἀναστάσιος, κατεδίκασεν ὁμοψήφως τὴν δια-
γωγὴν τοῦ Γερμανοῦ. Τότε οὗτος ἀπετάξατο τὴν ἀρχιερωσύ-
νην ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὴν πατρικὴν
οἰκίαν, προεχειρίσθη δὲ πατριάρχης ὁ σύγγελος Ἀναστάσιος.

Κατὰ τὰ εἰθισμένα ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀναστάσιος ἀνήγ-
γειλαν τὴν ἐκλογὴν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ὅμως
τὴν μὲν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀναστασίου ἐπέστρεψε, τὸν δὲ Λέοντα
ἤλεγξε πικρῶς ὡς παραβιάσαντα τὰ δίκαια τῆς ἐκκλησίας. Ὁ
βασιλεὺς ἤθελε νὰ προλάβῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἐπὶ τοῦ ἀνά

χειρας ζητήματος διένεξιν πρὸς τὸν ἀρχιερέα τοῦτον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Γρηγόριος, καθὼς καὶ ὁ πρῶν πατριάρχης Γερμανός, εἶχε πάντοτε ἰσχυρισθῆ ὅτι τὰ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, εἰ καὶ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ θεμελιώδες τῆς πίστεως δόγμα, ἔπρεπεν οὐδὲν ἥττον νὰ κανονισθῶσιν ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Λέων ἔγραψεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συγκαλέσῃ τοιαύτην σύνοδον καὶ ὅτι προσκαλεῖ αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τοῦτο. Ἄλλ' ὁ πάπας ἀπήντησεν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ὑβριστικῶς, ὁ δὲ Λέων παροξυνθεὶς ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ἐξώσει αὐτὸν ἐκ Ῥώμης· εἰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς ἀνταπήντησεν, ἐμπαίζων τὴν ἀπειλὴν καὶ προσπιλέγων, ὅτι προτιμᾷ νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς νεοφύτους βαρβάρους μᾶλλον ἢ νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτῷ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πίστιν. Οὕτω δὲ ἐκλιπούσης πάσης ἐλπίδος συμβιβασμοῦ, ὁ μὲν Γρηγόριος συγκαλέσας σύνοδον τοπικὴν κατεδίκασε τὸν βασιλέα ὡς αἰρετικόν, ὅπερ ἔπραξε καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ δὲ Λέων διέταξεν ἔκτοτε τὴν κατὰσχεσιν τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ κτημάτων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὰ ὅποια βραδύτερον ἐντελῶς ἐδήμευσεν. Ἔτι σφοδρότερον ἀντετάχθη εἰς τὸν Λέοντα ὁ τοῦ Γρηγορίου Β' διάδοχος, Γρηγόριος Γ'. Μετ' ὀλίγον μάλιστα τῷ 732 ὁ πάπας οὗτος συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον, ἣτις ἀπεφάνητο πάντα τὸν μὴ προσκυνοῦντα τὰς εἰκόνας, προδότην τῆς πίστεως καὶ ἐχθρὸν τῆς ἐκκλησίας. Ἐπεχείρησε δὲ ἐνταυτῷ νὰ προκαλέσῃ διαμαρτύρησιν ὅλων τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἀλλ' ἀπέτυχε κατὰ τοῦτο, διότι ἡ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν ἔπαυσαν ἀναγνωρίζουσαι τὸ κύρος τῶν περὶ εἰκόνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποφασισθέντων, μόνῃ δὲ ἡ μέση Ἰταλία καὶ ἰδίως ἡ Ῥώμη, ἡ Ραύεννα καὶ ἡ Πεντάπολις συνετάσσοντο μετὰ τοῦ πάπα. Ἴνα σωφρονίσῃ τὰς πόλεις ταύτας ὁ βασιλεὺς ἐξέπεμψε τῷ 733 στρατὸν ἀξιόλογον· ὁ στόλος ὅμως ὅστις ἔφερε τὸν στρατὸν τοῦτον κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τρικυμίας ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσσῃ.

Ἄλλ' ὁ Λέων, καίτοι ἀποτραπείς ὑπὸ τῶν πρὸς Μωαμεθανοὺς ἀγώνων νὰ ἐκπέμψῃ νέαν εἰς τὴν Ἱταλίαν στρατιάν, κατέφε-
 ρεν οὐδὲν ἥττον καιρίαν πληγὴν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης
 διὰ δύο ἀξιοσημειωμένων αὐτοῦ διατάξεων. Πρῶτον ἐδήμειυσεν
 ἥδη ὀριστικῶς πάντα τὰ κτήματα ὅσα ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης
 εἶχεν ἐντὸς τοῦ κράτους· δεύτερον δὲ καὶ τὸ σπουδαιότερον,
 ἀπέσπασεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ πάπα δικαιοδοσίαν
 τὴν Κρήτην, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακε-
 δονίαν, τὴν Ἡπειρον, πᾶσαν τὴν λεγομένην σήμερον Ἀλβανίαν
 καὶ αὐτὰς τὰς ἐπισκοπὰς τῆς κάτω Ἱταλίας καὶ τῆς Σικελίας,
 καθυπαγαγὼν ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας εἰς τὴν ἐκκλησιαστι-
 κὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἡ
 μὲν Σικελία καὶ ἡ κάτω Ἱταλία δὲν διετέλεσαν ὑποτεταγμέ-
 ναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ ἐπὶ 3 ἑκατονταετηρί-
 δας, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ διήρκεσεν ἡ ἐπὶ τῶν χωρῶν τούτων κυ-
 ριάρχια τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Τὰ δὲ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου
 οὐδέποτε ἕκτοτε ἐπανῆλθον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιε-
 ρέως τῆς Ῥώμης. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μα-
 κρῶν ὁπόσον σωτήριος διὰ τὴν ἐθνότητα ἡμῶν ἀπέβη ἡ πράξις
 αὕτη τοῦ βασιλέως Λέοντος· διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν αἱ
 προαναφερθεῖσαι χώραι, ὧν αἱ πλείσται ἀποτελοῦσι τὴν κυριω-
 τάτην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστὶν, ἐξηκολούθουν ἕκτοτε διοι-
 κούμεναι ὑπὸ κλήρου ἀνατρεφομένου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐκεῖθεν ἐξηρ-
 τημένου, ὃ Ἑλληνισμὸς ἤθελε περιέλθει εἰς τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον.

Ταῦτα εἶναι τὰ περὶ εἰκόνων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος
 γινόμενα. Εἶδομεν τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης κατὰ τῶν
 ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως διενεργηθέντα. Ἐν αὐτῷ ὁμῶς τῷ ἀνα-
 τυλικῷ κράτει καὶ ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ, οὔτε ἐπίμονός τις ἀντίπραξις
 φαίνεται γενομένη, οὔτε ἀνάγκη προκύψασα βιᾶλου διωγμοῦ. Εἶ-
 ναι ἀληθές ὅτι ἐκ τῶν σωζομένων χρονογράφων οἱ πλησιέστα-
 τοι εἰς τὰ πράγματα ἀξιοῦσιν, ὁ μὲν Θεοφάνης ὅτι «πολλοί τε

κληρικοί καὶ μονασταὶ καὶ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὁρθοῦ τῆς πίστεως λόγου, τὸν μαρτυρικὸν ἀναδησάμενοι στέφανον·» ὁ δὲ Νικηφόρος, ὅτι «πολλοὶ τῶν εὐσεβοῦντων τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον.» Ἀλλὰ οὐδέτερος αὐτῶν οὐδένα ὀνομαστὶ ἀναφέρει μάρτυρα. Ὁ πάντων ἐγγύτερος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, διότι ἦτο ἀκριβῶς σύγχρονος τοῦ Λέοντος Ε', βεβαιοὶ μὲν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένων ἀπολογητικῶν πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας λόγων, ὅτι «καὶ νῦν ὁ μακάριος Γερμανὸς ὁ βίῳ καὶ λόγῳ ἐξχστράπτων, ἐρράπισθη καὶ ἐξόριστος γέγονε, καὶ ἔστροι πλείστοι ἐπίσκοποι καὶ πατέρες, ὧν οὐκ οἶδαμεν τὰ ὀνόματα.» Ἐνῷ ὁμως περὶ μὲν τοὺς πλείστους ἐπισκόπους καὶ πατέρας συμφωνεῖ πρὸς τοὺς δύο ἄλλους συγγραφεῖς, κατὰ τοῦτο, ὅτι δεν γνωρίζει τὸ ὄνομα οὐδενὸς μάρτυρος, ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Γερμανόν, ὃν καὶ μόνον ὀνομαστὶ ἀναφέρει ὡς ῥαπισθέντα καὶ ἐξορισθέντα, διαφωνεῖ πρὸς τοὺς δύο ἐκείνους ὁμόφρονas χρονογράφους. Ὡφόντι ὁ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης ῥητῶς λέγουσιν ὅτι ὁ πατριάρχης, μὴ πεισθεὶς νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰκόνων, παρητήθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, μὴδὲν προσεπιλέγοντες περὶ προσγενομένης αὐτῷ ὕβρεως τινός· οὐδέτερος δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε συμφέρον ἢ προαίρεσιν νὰ καλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Μόνοι οἱ συναξαρισταὶ μνημονεύουσιν ἐξ ὀνόματος πολλῶν ἐπὶ Λέοντος μαρτύρων. Ἀλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὅσα περὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγουσιν, εἶναι ἡ πρώτη καὶ κυρία ἀπύδειξις τοῦ πόσον δικαιούμεθα νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς τοὺς λόγους αὐτῶν. Ὡφόντι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ συναξαρισταὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ Λέων, μετὰ τὸν πρῶτον τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπολογητικόν, διέταξέ τινα ν' ἀπομιμηθῇ τὸν χαρακτῆρα τοῦ προμάχου ἐκείνου τῶν εἰκόνων καὶ νὰ γράψῃ ἐπιστολὴν τούτου ὑποσχομένην δῆθεν τῷ Λέοντι τὴν παράδοσιν τῆς Δαμασκού, ὁ δὲ καλίφης εἰς ὃν ὁ Λέων ἐπεμψε τὴν ἐπιστολὴν, ἀπέκοψε τὴν χεῖρα τοῦ νομιζομένου προδότου,

ἵς τις ὁμῶς διὰ θαύματος τῆς Θεοτόκου ἀνέλαβεν αὐθις τὴν χρῆσιν τῆς χειρός. Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ χρονογράφοι ἀποσιωπῶσι τὴν πλαστογραφίαν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ἐπομένοις λόγοις οὐδὲν διαλαμβάνει περὶ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τοῦ θαύματος, ἐνῶ ἤθελεν εἶναι τὸ ἰσχυρότατον τῶν ἐπιχειρημάτων πρὸς στήριξιν τοῦ θέματος αὐτοῦ. Πῶς λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τοὺς συναξαριστάς, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι περὶ ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν; Ὅσα δὲ πλείοτερον μελετῶμεν τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας, τόσῳ μᾶλλον πειθόμεθα ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ διστάσωμεν ἂν ὑπῆρξάν ποτε οἱ πολλοὶ καὶ οἰκτροὶ ἐκεῖνοι μάρτυρες. Οὐτε ἡ διενεργηθεῖσα τότε καινοτομία ἦτο τοσοῦτον σπουδαία, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀφοσιώσεις ἀναλόγους τῶν μαρτύρων τοῦ ἐθνικοῦ διωγμοῦ, οὔτε ὁ χαρχκτῆρ τοῦ Λέοντος ἦτο τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐπιβάλῃ ἀγρίας καὶ ἀπανθρώπους τιμωρίας. Ὅτε κατετρόπωσε τοὺς στασιαστάς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἱ δὲ πλείστοι παρεδόθησαν εἰς τὸν νικητὴν, οὗτος συνεχώρησε τοὺς πάντας μὴ ἐπιβαλὼν τὴν νόμιμον τοῦ θανάτου ποινὴν εἰμὴ εἰς τοὺς δύο αὐτῶν ἀρχηγούς. Οὐδὲ ἐξετελέσθη ἡ ἐκ μέσου ἀφαίρεσις τῶν εἰκόνων τοσοῦτον γενικῶς, ὥπως δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀντιστάσεις. Ὅτε ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ τοῦ Λέοντος, εἴκοσι καὶ ἑξ ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων πρώτου διατάγματος, ληξάσης τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἧτις ἐκύρωσε τὴν καθάρεισιν ταύτην, ἀνεγνώσθησαν πανηγυρικῶς οἱ περὶ τούτου ὅροι, ἡ ἐπίσημος αὕτη ἀνακήρυξις δὲν ἐγένετο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπως ἦτο φυσικώτατον, ἀλλ' ἐν τῇ κατὰ τὰς Βλαχερνὰς ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας· καὶ τοῦτο, διότι ἡ τελετὴ αὕτη ἔπρεπε νὰ πανηγυρισθῇ ἐν ἐκκλησίᾳ γυμνωθείσῃ πάσης εἰκόνης, ἡ δὲ μεγάλη ἐκκλησία εἶχε διατηρήσει τὰς εἰκόνας αὐτῆς. Πῶς δὲ εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Λέων ἐφήρμοσε διὰ τῆς βίας

τὰ διατάγματα αὐτοῦ παντοῦ ἄλλοῦ παρεκτὸς τοῦ πρωτείου-
τος τῆς βασιλευούσης ναοῦ. Ἐπαθόν τινες ἐπὶ Λέοντος, ἀλλὰ
διότι αὐτοὶ πρῶτοι ἤρξαντο χειρῶν ἀδίκων. Τῷ 830 εἰς τῶν
ἀξιωματικῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρὰσυνδόμενος ὑπὸ τῶν προ-
νημάτων τὰ ὅποια ἐπεκράτουν ἐν γένει εἰς τὸν στρατὸν, ἠθέ-
λησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν εἰκόνων τῆς πό-
λεως, ἥτοι τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ἥτις ὑπερέκειτο τῆς με-
γάλης τῶν ἀνακτόρων πύλης. Ἐνῷ δὲ ἀναβάς ἐπὶ κλίμακος
ἠγωνίζετο νὰ καταστρέψῃ τὸ ἐκτύπωμα, ὄχλος πολὺς γυναι-
κῶν καὶ μοναχῶν συρρέουσας ἔρριψε τὴν κλίμακα ἐκείνην καὶ
ἐφόνευσε τὸν τε πεσόντα ἀξιωματικὸν καὶ τοὺς ὀλίγους στρα-
τιώτας ὑφ' ὧν συνωδεύετο. Μεθ' ὃ ὥρμησεν εἰς τὸ πατριαρ-
χεῖον ἵνα φονεύσῃ καὶ τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον, ὅς τις ὅμως
προλαβὼν ἐσώθη εἰς τὰ βασίλεια. Τότε φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ
βασιλικὴ φρουρὰ διετάχθη νὰ διαλύσῃ τοὺς στασιαστὰς, ἐξ ὧν
οἱ πεσόντες ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ οὐκ ὀλίγοι, ἀνεγράφησαν
βραδύτερον μεταξὺ τῶν ἁγίων. Τοιαῦτα θύματα ἐξ ὁμοίων
ἀφορμῶν ἐγένοντο πιθανῶς καὶ ἄλλα, ἀλλὰ δυσκόλως δύναν-
ται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς μάρτυρες τῆς πίστεως.

Ὅσοι ὅμως καὶ ἂν πειθόμεθα ὅτι ὁ βασιλεὺς Λέων ἐπολι-
τεύθη μετὰ τῆς ἐνδεχομένης μετριοπαθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμο-
λογήσωμεν ὅτι ἡ περὶ καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων διάταξις δὲν
ἦτο ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ νὰ παύσωσιν αἱ καταχρήσεις
τῶν ὁποίων εὐλόγως ἐπεζητεῖτο ἡ θεραπεία. Παντοῦ καὶ πάν-
τοτε ὁ ἄνθρωπος ἀποκλίνει φύσει εἰς τὸ νὰ διατηρῇ τὴν μνή-
μην τῶν προπατόρων αὐτοῦ, τῶν εὐεργετῶν τοῦ ἔθνους εἰς ὃ
ἀνήκει, τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ὅλης ἱστορίας· πρὸς τοῦτο
δὲ συντελεστικώταται εἶναι αἱ εἰκόνες αὐτῶν. Ἀφοῦ λοιπὸν
κοσμοῦμεν διὰ τοιούτων εἰκόνων τὰς τε ἰδίας οἰκίας καὶ τὰς
δημοσίας οἰκοδομὰς καὶ πλατείας, τί φυσικώτερον ἢ νὰ ἀπο-
νέμωμεν τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τοὺς πρωταθλητὰς τῆς πίστεως

ἡμῶν, ἀναρτῶντες ἐν τοῖς ναοῖς τῆς πίστεως ταύτης τὰς εἰκόνας αὐτῶν; Καὶ ἔπειτα, ὡς κάλλιστα λέγει Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ πρώτῳ κατὰ εἰκονομάχων λόγῳ, «ὑπόμνημά ἐστιν ἡ εἰκὼν, καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμνημένοις ἡ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἡ εἰκὼν· καὶ ὅπερ τῇ ἀκρῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἡ εἰκὼν· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἐνούμεθα.» Ὅθεν ἡ τῶν εἰκόνων ἐν τοῖς ναοῖς ἀνάρτησις καὶ τοιχογράφησις, δὲν ἦτο μόνον κόσμος αὐτῶν κάλλιστος, ἀλλὰ καὶ ὄργανον διδασχῆς εἰς τοὺς πολλοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐντεῦθεν ὅμως συνέβαινον παρεξηγήσεις· πολλαὶ εἰκόνες ἐλογίσθησαν θαυματουργοὶ, οἱ δὲ ἄνθρωποι φέροντες αὐτὰς ὡς φυλακτήρια ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἀπηλλαγμένους τοῦ κατήκοντος νὰ πράξωσιν ὅ,τι ὤφειλον καὶ ἠδύναντο ὑπὲρ τε τῆς ἰδίας, ἥτοι τῆς ἡθικῆς, καὶ ὑπὲρ τῆς κοινῆς, ἥτοι τῆς πολιτικῆς σωτηρίας. Ταῦτα πάντα εἶναι βέβαια. Ἀλλ' ἦτο ἄρα γε ἐπίσης βέβαιον, ὅτι θέλουσιν ἀρθῇ ἐκ μέσου πάντα ταῦτα τὰ ἀτοπήματα διὰ τῆς ἀπλῆς ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἀφαιρέσεως τῶν εἰκόνων; Δὲν ἦτο ἄρα γε πρόδηλον, ὅτι οἱ πολλοὶ ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθῶσι λατρεύοντες τὰς εἰκόνας κατ' ἰδίαν καὶ ἐμφορούμενοι τῶν ἑλεθρίων προλήψεων ὅσας ἡ λατρεία αὕτη συνεπήγετο; Εἰς τῶν θερμότερων, ἀλλὰ καὶ λογικωτέρων ἀντιπάλων τῆς περὶ τοῦτο τοῦ μέρους μεταρρυθμίσεως, ἀπαντῶν εἰς τὴν πολλάκις γενομένην ἐνστασιν ὅτι «ἡ παρούσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας,» ἔλεγε τότε ὀρθότατα, «ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔλεγεν ὅτι ἡ ἀνάπλασις, ἡ συμπλήρωσις καὶ ἡ διάδοσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἦτο ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ κατανοήσῃ ὁ λαὸς τίς ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς τῶν εἰκόνων ἀναρτήσεως, καὶ ὅτι, οὕτω παιδευθέντων τῶν πολλῶν, ἤθελε παύσει οἰκοθεν ἡ θεοποίησις τῶν εἰκόνων, ἡ δὲ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας ἤθελεν ἐπέλθει ἄνευ κλονισμῶν, ἄνευ καινοτομίας τινὸς περὶ τὸν θεσμὸν ἐκεῖνον, δι' ἀπλῆς μεταβολῆς περὶ τὰς ἑξεις καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἀνθρώπων.

Ὅτι μόνον δύναται νὰ δικαιολογήσῃ ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς πρωτουργοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως εἶναι, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τοιαύτη πάγκοινος καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ λαοῦ στρωμάτων διαδεδομένη παιδεία, ἦτο πρᾶγμα ἀκατόρθωτον. Ἐγένετο φροντὶς ν' ἀναπλασθῇ ἐν ταύτῃ ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις, καὶ ἐπὶ τούτῳ διελύθησαν αἱ προϋπάρχουσαι δημόσιαι σχολαί, αἵτινες, καθὼ διευθυνόμεναι ἅπασαι σχεδὸν ὑπὸ μοναχῶν, ὑπέτρεπον τὰς ὑφισταμένας προλήψεις, ἐπετράπη δὲ ἡ ἐκπαίδευσις τῆς νεολαίας εἰς λαϊκοὺς ἢ ἱερωμένους ὁμόφρονας. Τὸ παρὰ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ ἀξιούμενον ὅτι «ἐκτοτε ἡ τῶν ἐπιστημόνων γνῶσις ἐν Ῥωμανίᾳ ἔπαυσε, τῇ τῶν βασιλευόντων εἰκονομάχων ἀπονοίᾳ μειουμένη ἕως τῶν ἡμερῶν Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας,» δηλαδὴ μέχρι τῆς ὀριστικῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, εἶναι μία τῶν πολλῶν καὶ ἀνυποστάτων συκοφαντιῶν, ὧν βρῖθουσιν οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι. Τὸ δυσἀριθμὸν πλῆθος τῶν πολιτικῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν νομικῶν, τῶν διοικητικῶν καὶ τῶν ἱερωμένων ἀνδρῶν, ὅσοι μετὰ τοσούτου ζήλου καὶ τοσαύτης δεξιότητος ὑπηρετήσαν τὴν μεταρρύθμισιν καθ' ὅλην τὴν 8 καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ δημοσία παιδεία εἰλειτούργει δραστηρίως ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ. Ἀλλὰ ἡ παιδεία αὕτη ἐρείδετο ἐπὶ ἀρχῶν ἐλευθερίων, καὶ τούτου ἕνεκα κατεδικάζετο ὡς ἀμαθία ὑπὸ τῶν μοναχῶν· ἅπαντες δὲ οἱ ἐπιφανεῖς ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως οὐ μόνον οἱ πολιτικοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοί, οἷοι λ. χ. ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Φώτιος, ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα τὸ γενναῖον φρόνημα ὅπερ ἐν ταῖς σχολαῖς αὐτῶν ἐποτίσθησαν. Κατὰ τοῦτο ὁ Θεοφάνης εἰλικρινέστερος ὢν τοῦ Ἀμαρτωλοῦ, δὲν λέγει καταλυθεῖσαν εἰμὴ τὴν εὐσεβῆ παιδείαν, ὅ ἐστι τὴν ἱερατικὴν καὶ μοναστηριακὴν· μὴ ἀναφέρων δὲ τι περὶ τῆς θύραθεν παιδείας, ὑποδεικνύει ἀρκούντως ὅτι αὕτη ἐξηκολούθει λειτουργοῦσα. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Ἡ νέα αὕτη παιδεία δὲν διεδίδετο εἰμὴ εἰς τὰς

ἀνωτέρας τῆς κοινωνίας τάξεις, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ παρῆς-
δύσῃ μέχρι τῶν κατωτέρων. Τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἐγένετο οὐ-
δαμοῦ ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς χρόνοις, διότι
δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἐν ὧν τὰ διδασκτικὰ βιβλία, χειρό-
γραφα ὄντα, ἦσαν προσιτὰ εἰς μόνους τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
ἥττον εὐποροῦντας ἀνθρώπους. Μία ἀπὸ τὰς αἰτίας δι' ἧς ἡ-
δοκίμησεν ἡ νεωτέρα μεταρρύθμισις, ἦτο ὁμολογουμένως ἡ
συγχρόνως τότε γενομένη ἀνακάλυψις τῆς τυπογραφίας. Ἡ δὲ
μεταρρύθμισις τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἣτις ἐστереῖτο
τοῦ ὅπλου τούτου τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἐνεργείας, κατέ-
φυγεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑλικὴν ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν τῶν εἰ-
κόνων.

Ἄλλ' ἐνῷ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλῃ τις ἂν τὸ προκείμενον
ζήτημα διεξήχθη ὅπως ἔδει, πάντα τὰ λοιπὰ ὅσα ἐγένοντο
τότε ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ
Ελληνισμοῦ ἀναπλάσεως, δὲν εἶναι δυνατόν εἰμὴ νὰ κινήσωσι
τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς ἱστορίας. Ἡ
ἐπελθοῦσα τότε μεταβολὴ ἀναφαίνεται ἢ ἐν ῥηταῖς διατάξεσιν,
ἢ ἐν τῇ ὅλως καινοπρεπεῖ ὅψει ἣν ἔλαβον ἡ πολιτεία καὶ ἡ
κοινωνία. Μία τῶν ὀλεθριωτέρων ἑξέων τῆς προτέρας περιό-
δου ἦτο, ὅτι πολλάκις τὰ πράγματα παρεδίδοντο εἰς χεῖρας
εὐνούχων. Τὸ κακὸν τοῦτο εἶχε μὲν ἐλαττωθῇ ἐν τῇ ἐβδόμῃ
ἑκατονταετηρίδι, ἀλλὰ δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς εἰμὴ ἐπὶ τῶν βα-
σιλέων τῆς μεταρρύθμισεως. Τοσοῦτον δὲ οἱ παντοδύναμοι εὐ-
νούχοι ἐφαίνοντο ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου καθεστῶτος,
ὥστε, ἐνῷ οὐδεὶς τοιοῦτος μνημονεύεται ἐπὶ Λέοντος Γ'. καὶ
Κωνσταντίνου Ε'. καὶ Λέοντος Δ', μόλις ἡ Εἰρήνη ἐζήτησε νὰ
ἀνατρέψῃ τὴν μεταβολὴν, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσχειρίσθῃ λογο-
θέτης τοῦ δρόμου, ἦτοι πρωθυπουργός, ὁ εὐνούχος Σταυράκιος·
πεσοῦσης δὲ τῆς Εἰρήνης, πάλιν οὔτε ἐπὶ Νικηφόρου, οὔτε ἐπὶ
Λέοντος Ε'. καὶ Μιχαὴλ Β'. καὶ Θεοφίλου προέκυψεν εἰς μέσον.

εὐνούχους. Τότε ὡσαύτως ἐξέλιπον αἱ ἀπαίσεις ποινὰς τῆς ἰνδο-
 κοπίας, τῆς γλωττοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, ἐξ ὧν τῶν πρῶ-
 των μάλιστα ἐγένετο οὐκ ὀλίγη χρῆσις ἐπὶ τῆς ἀμέσως προη-
 γηθείσης δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου
 συνέβη, ὅτι ὡς πρὸς τοὺς εὐνούχους. Ἄμα ἡ Εἰρήνη ἐπεχείρησε
 νὰ ἀνορθώσῃ τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς, ἡ φιλαρχία τῆς γυναικὸς
 ταύτης δὲν ἐδίστασε νὰ τυφλώσῃ τὸν ἴδιον αὐτῆς υἱόν, Κων-
 σταντῖνον ΣΤ'. Ἡ διοίξεις ἐν γένει καὶ ἰδίως ἡ οἰκονομικὴ
 διαχείρισις καὶ ὁ στρατὸς ὀργανώθησαν εἰς τρόπον, ὥστε ἐνῶ
 ὁ Λέων Γ' παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀρά-
 βων καταλήψεως τοῦ πλείστου τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς ὑπὸ
 τῶν πολεμίων τούτων πολιτορίας αὐτῆς τῆς βασιλευούσης, ὁ
 υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Ε' εὔρε τῷ 741 τοὺς
 μὲν Ἀράβας ἐπανελημμένως κατατροπωθέντας καὶ ἀναγκα-
 σθέντας νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς Συρίαν, τὸ δὲ κράτος εἴπερ ποτὲ
 εὐπορον καὶ ἀξιόμαχον. Ἀλλὰ ἐν γένει ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων
 ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀντέστη γενναίως εἰς τοὺς πολυα-
 ρίθμους αὐτοῦ ἀπὸ ἀνατολῶν, ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀπὸ ἄρκτου ἀν-
 τιπάλους· ἠττήθη μὲν ἐνίοτε, πολλάκις ὅμως ἤρατο νίκας λαμ-
 πρὰς καὶ οὐδέποτε ἐταπεινώθη, παρεκτὸς ἐπὶ Εἰρήνης ὅτε, διὰ
 τὴν ἐπελθοῦσαν αὐθις παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς οἰκο-
 νομικῆς διαχειρίσεως, ὑπέστη νέας συμφοράς. Μάλιστα δὲ ἀξιο-
 μνημόνευτον εἶναι, ὅτι ἅπαντες οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμί-
 σεως ὑπῆρξαν σύζυγοι καὶ πατέρες ἀγαθοὶ, πολλὴ δὲ χρηστό-
 της ἐπεκράτησεν ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῶν. Ἰνα κατανοήσωμεν τὴν
 διαφορὰν τῆς προτέρας καὶ τῆς νέας ἀνατροφῆς, ἀρκεῖ νὰ
 παραβάλωμεν τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν δύο ἐπιφανῶν κατ'
 ἐκείνους τοὺς χρόνους γυναικῶν. Ἡ πολλάκις προμνημονευθεῖσα
 Εἰρήνη ἐπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις, γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι ἡ ἐνταῦθα
 Ἑλλάς, ἀφοῦ ἐπὶ πλείστον ἐνεκαρτέρησεν εἰς τὸ ἀρχαῖον θρή-
 σκευμα, ἔπειτα προσηλώθη εἰς τὸ τυπικώτατον τοῦ νέου μέ-
 ρος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ στρατείαν ἐπεχείρησεν ἐπὶ σκοπῷ

τοῦ νὰ καθαιρέσῃ τὸν Λέοντα Γ'. Ἐν τῷ μέσῳ λοιπὸν τοιούτων δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων ἀνατραφεῖσα ἡ Εἰρήνη, μετεχειρίσθη τὴν ὀρησκειαν ὡς ὄργανον φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας, ἐκτραπείσης εἰς τὰ φοβερώτατα τῶν κακουργημάτων. Ἡ δὲ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' Ἀνθοῦσα, ἥτις ἀνετράφη ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ προμάχου τῆς μεταρρύθμισεως, δὲν ἐπέισθη μὲν, ὡς πᾶσαι αἱ γυναῖκες, νὰ ἀποβάλῃ τὰς προτέρας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἔξεις, ἀλλὰ ὑπέικουσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς κοινῆς καὶ τῆς ἰδίας ἠθικῆς, τὰς ὁποίας ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐθῆλασε, μετεχειρίσθη τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας αὐτῆς εἰς ἰδρυσιν καὶ συντήρησιν παιδοκομείου ὀρφανῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένων τέκνων, ὧν δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐπεμελεῖτο ὡς ἀληθῆς μήτηρ.

Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρύθμισεως ἀναφαίνεται συστηματικώτερον ἐν ταῖς νομοθετικαῖς αὐτῆς διατάξεσιν. Ἐπὶ Λέοντος Γ' δύο ἐξεδόθησαν κώδικες· ὁ *Γεωργικὸς νόμος*, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον δηλοῦται ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφῆς, καὶ ἡ *Ἐκλογὴ τῶν νόμων*, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ νέος ἀστικὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ νόμος. Τὸ λεγόμενον *πατρωκίριον* ἦτοι ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ ἰσχυρῶν πατρῶνων, ὅπερ πρότερον ἐπεβάρυνε πολλοὺς γεωργοὺς διὰ πληρωμῆς διπλῶν φόρων, τοῦ πρὸς τὸν πάτρωνα καὶ τοῦ πρὸς τὸ δημόσιον, ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ νέου νόμου· καὶ προσέτι οὐδαμοῦ αὐτοῦ γίνεταί λόγος περὶ *ἐναπογράφων* ἦτοι δουλοπαροίκων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπηλλάγη τῶν καταπιέσεων εἰς ἃς πρότερον ἦτο ὑποβεβλημένη, ὑπὸ διαφόρους τύπους καὶ προφάσεις. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ δουλοπαροικία δὲν ἔπαυσε μαστίζουσα τὴν ἄλλην Εὐρώπην εἰμὴ πολὺ βραδύτερον καὶ ὅτι εἰς τινὰς χώρας ἐσχάτως μόλις κατηργήθη, δὲν εἶναι δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἀπορήσωμεν πῶς αἱ ἐλευθεριοὶ ἰδέαι αἱ ὑπαγορεύσασαι τὴν θεραπείαν τοῦ

κακοῦ ἐκείνου προέκυψαν εἰς μέσον παρὰ τῷ μεσαιωνικῷ Ἑλληνισμῷ ἐξ αὐτῆς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἀπροσδόκητος, εἰ δυνατόν, ὑπῆρξεν ἡ τότε ἐπιγενομένη ἀναδιοργάνωσις τῶν συζυγικῶν καὶ τῶν πατρικῶν σχέσεων.

Τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον, ὅπως εἶχε ρυθμισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, δὲν συνεφώνει κατὰ πάντα πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, παρὰ τῷ ὁποίῳ διεσώθησαν γνησιώτεραι αἱ τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχαί. Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τούτου, ὁ γάμος ἦτο ὁ μόνος ἐπιτετραμμένος σύνδεσμος μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς· ὁ σύνδεσμος οὗτος ἔπρεπε νὰ ᾖ ὅσον ἐνδέχεται ἀδιάρρηκτος καὶ ἴσος περὶ τὰ ἀμοιβαῖα δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Περὶ τὰ θεμελιώδη ταῦτα κοινωνικὰ ζητήματα, τὸ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ διατυπωθὲν δίκαιον ὑπέκυψε μὲν μέχρι τινὸς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, διέσωσεν ὅμως ἐν πολλοῖς τὸν χαρακτῆρα τῆς προτέρας ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας· ἀνεγνώριζε τὴν παλλακίαν καὶ ἔνεμε νόμιμα δικαιώματα εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα, τοὺς λεγομένους φυσικοὺς ἢ νόθους παῖδας· ἐπέτρεπε τὴν εὐχερῇ τοῦ γάμου διάλυσιν καὶ ἀπέδιδε τῷ πατρὶ δίκαια πλεονέκτα τῶν τῆς μητρὸς δικαίων. Πάντα ταῦτα ἐτροπολογήθησαν ἤδη οὐσιωδῶς. Κατὰ τὴν *Ἐκλογὴν τῶν νόμων*, πᾶσα παλλακία λογίζεται αὐτοδικαίως ὡς γάμος, ἡ δὲ πορνεία τιμωρεῖται διὰ διαφόρων κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις ποινῶν. Αἱ μόναι νόμιμοι τῆς διαζεύξεως αἰτίαι περίωρίσθησαν εἰς τέσσαρας· τὴν πορνείαν τῆς γυναικὸς, τὴν φυσικὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀνδρὸς, τὴν ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς ζωῆς, καὶ τὴν λώβην τοῦ ἐτέρου τῶν συζύγων. Ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν συζύγων, ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ *Ἐκλογῇ* ἀρχὴ εἶναι ὅτι ὁ γάμος συνεπάγεται ἐνότητα οὐ μόνον τῶν προσώπων ἀλλὰ καὶ τῆς περιουσίας, καὶ ὅτι ἡ κοινὴ αὕτη κτῆσις πρέπει νὰ ᾖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁλοσχερῆς, καθόσον οἱ σύζυγοι ἔσχον ἢ δὲν ἔσχον τέκνα. Εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἡ

κοινὴ κτῆσις ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐτέρου τῶν συζύγων, ὁ δὲ ἐπιζῶν ἀναλαμβάνει τὴν διαχείρισιν οὐ μόνον τῆς προικὸς καὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, ἀλλὰ τῆς ὅλης μέχρι τινὸς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς. Πλὴν τούτου, ἡ Ἐκλογὴ κατήργησε καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς ὑπερόγκου καὶ παρὰ φύσιν ἐξουσίας ἣν εἶχεν ὁ πατὴρ ἐπὶ τῶν τέκνων κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, καὶ τῆς ἀνισότητος ἣν καθιέρου μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς. Κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λέοντος, ἡ μήτηρ ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα ὅσα καὶ ὁ πατήρ. Ἐπὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων ἀπαιτεῖται οὐ μόνον τοῦ πατρὸς ἡ συναίνεσις, ἀλλὰ καὶ τῆς μητρὸς. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἐξακολουθεῖ ἀσκουμένη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῆς μητρὸς, οὐχὶ ὡς ἐπιτρόπου, ἀλλ' ὡς ἐχούσης αὐτοδικαίως τὴν ἐξουσίαν ἐκείνην.

Ἀφοῦ δὲ διὰ τῶν διαφορῶν προεκτεθεισῶν διατάξεων καθιερώθη ὅτι ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος νόμιμος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς σύνδεσμος, κατέστη ὁ σύνδεσμος οὗτος ὅσον ἔνεστιν ἀδιάρρηκτος, καὶ ἀνυψώθη ἡ γυνὴ εἰς ἴσιν πρὸς τὸν ἄνδρα τάξιν ἔπειτα ἡ Ἐκλογὴ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ σφιγκτότερον καὶ τὸν δεσμὸν τῆς ὅλης οἰκογενείας διὰ διαφορῶν ἐτέρων διατάξεων καὶ ἰδίως διὰ τῶν περὶ κληρονομίας ὁρισμῶν. Κατὰ τὴν νέαν νομοθεσίαν, ἐὰν ὁ τελευτήσας ἀδιάθετος, ἤτοι χωρὶς νὰ ἀφήσῃ διαθήκην, δὲν ἔχῃ τέκνα ἢ ἔγγονα, κληρονομοῦσιν αὐτὸν ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ, οὐχὶ δὲ συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαί, ὅπως ὥριζε τὸ προηγούμενον δίκαιον. Ἡ διάταξις αὕτη μαρτυρεῖ τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τοῦ πρέποντος ἣν εἶχεν ὁ νομοθέτης τῆς μεταρρυθμίσεως· διότι ἄτοπον εἶναι νὰ γίνωνται οἱ γονεῖς συγκληρονόμοι τῶν ἰδίων τέκνων, νὰ παράγωνται οὕτω ἀμφισβητήσεις καὶ δίκαια μεταξὺ τέκνων καὶ γονέων, νὰ ἐλαττώνονται αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας καλὸν εἶναι νὰ ἔχῃσι πάντοτε τὰ τέκνα ἀπὸ τοὺς γονεῖς, καὶ ἐν γένει νὰ δηλητηριάζεται ἡ ἀμοιβαία στοργὴ καὶ εὐλάβεια αἰτί-

νες ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν ἠθικὴν βάσιν τῆς οἰκογενείας. Ἐτέρα ἀξιοσημεῖωτος διάταξις τῆς Ἐκλογῆς εἶναι ἡ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ τίτλου 2, δι' οὗ δρίζεται ὅτι πρὸς σύστασιν γάμου ἀρκεῖ οἱ σύζυγοι νὰ ὦσι χριστιανοί, ἥτοι αἴρεται ἐκ μέσου πᾶν κώλυμα εἰς τὸν μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ ἐτεροδόξου γαμικὸν σύνδεσμον. Πρὸ τοῦ Λέοντος ἡ ἐκκλησία εἶχε ῥητῶς ἀπαγορεύσει πάντα τοιοῦτον σύνδεσμον· καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀστικούς νόμους δὲν εἶχεν εἰσχωρήσει ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, οὐχ ἥττον ὅμως περιώριζον καὶ οὗτοι οὐσιωδῶς τοὺς γάμους ἐκείνους, στεροῦντες τοὺς αἰρετικούς πολλῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων καὶ ἀπονέμοντες εἰς τε τοὺς ὀρθοδόξους συζύγους καὶ εἰς τὰ ὀρθόδοξα τέκνα πολλὰ προνόμια καὶ πλεονεκτήματα ὡς πρὸς τὴν προικῶν καὶ τὴν κληρονομικὴν περιουσίαν. Ὁ Λέων ἄρα καθιέρωσε πρῶτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐντελῆ ἐνώπιον τοῦ ἀστικοῦ νόμου ἰσότητά τῶν χριστιανῶν, ἀδιαφόρως ἂν οὗτοι ἦσαν ὀρθόδοξοι ἢ μὴ· καὶ ἔλυσεν οὕτω κατὰ τὰς ὑγιεστεράς ἀρχὰς τὸ ζήτημα τοῦ λεγομένου μικτοῦ γάμου, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο μέχρις ἐσχάτων νὰ παραγάγῃ τοσαύτας δυσκολίας εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν κοινωνίαν. Εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα περὶ τῆς Ἐκλογῆς περιοριζόμενοι, πῶς νὰ μὴ παρατηρήσωμεν οἷον παράδοξον πρᾶγμα εἶναι ἡ λεγομένη δόξα τοῦ κόσμου τούτου. Δημιουργοὶ τοῦ μεγάλου τούτου νομοθετικοῦ ἔργου ἐγένοντο ὁ κοιαίστωρ, ἥτοι ὁ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργὸς Νικήτας, καὶ οἱ ὑπατοὶ Μαρίνος καὶ Νόννος. Ἐνῶ δὲ τοσαῦτα ἐγράφησαν περὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ Τριβωνιανοῦ, ἐγκώμια καὶ ὕβρεις, πάντα ὅμως συντελεστικὰ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃσι πολὺ κροτα τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα, τίς ἐμνημόνευσεν ἄχρι τοῦδε τοῦ Λέοντος ὡς ἐξόχου νομοθέτου, ἢ τίς μέχρι πρὸ εἰκοσιπενταετίας ἤξευρε κἂν τὰ ὀνόματα τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου; Καὶ ὅμως τὰ νομοθετήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ εὐμέθοδος κατὰταξις προηγουμένων ἀρχῶν καὶ διατάξεων, ἐνῶ τὰ

ἔργα τοῦ Λέοντος, τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου καθιέρωσαν τὴν ῥιζικωτέραν τῶν μεταβολῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἰσχὺς τῶν νέων τούτων νομοθετημάτων δὲν διήρκεσεν. Ἀλλὰ τὴν σήμερον, ὅτε αἱ ἀρχαὶ τῆς μεταβολῆς ἐκείνης ἐθριάμβευσαν ἐν ταῖς ἀστικαῖς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐθνῶν, ἐπέστη τελευταῖον ἡ ὥρα νὰ ἀποδοθῇ δικαιοσύνη εἰς τοὺς πρωτουργοὺς αὐτῆς καὶ νὰ ἀνομολογηθῇ ἡ μεγαλοφυΐα ἀνδρῶν οἵτινες πρὸ ἐτῶν χιλίων ἡγωνίσθησαν νὰ καθιερώσωσι δόγματα, νῦν μόλις ἐν τῷ κόσμῳ κατισχύσαντα.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Γ΄ οὐ μόνον ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως ἀνεδείχθη δραστηριώτερος· τούτου ἕνεκα προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ ὕδρεις καὶ συκοφαντίας τῶν ἀντιπάλων χρονογράφων, δεινοτέραις καὶ αὐτῶν ὅσαι κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπεσωρεύθησαν. Ἦρχισαν δὲ λοιδοροῦντες αὐτὸν ἐξ ἧς στιγμῆς ἐδέχθη τὸ ἄγιον βάπτισμα, διότι ἐρρέθη πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ὅτι, ἐνῶ ἐδαπτίζετο, ἐμόλυνε τὴν ἀγίαν κολυμβήθραν διὰ τῆς κόπρου αὐτοῦ, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἐπεκλήθη Κοπρώνυμος. Ἐν τούτοις δ' αὐτὸς Θεοφάνης ἀξιοῖ ἀλλαγῆς, ὅτι ἀπεδόθη τῷ Κωνσταντίνῳ ἡ εἰρημένη ἐπωνυμία, ὥς καὶ ἡ τοῦ Καβαλλίνου, ἐκ τοῦ ὅτι ἐτέρπετο ὀσφρακνόμενος τὴν κόπρον καὶ τὰ οὖρα τῶν ἵππων. Ἄλλος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μιχαὴλ Γλυκάς, μετὰ πολὺν ἐρεῦναν, ὥς λέγει, ἀνεκάλυψεν, ὅτι ὑπάρχει χώρα καλουμένη Κάβαλλα, οἱ ἐκεῖθεν λοιπὸν ὀρμώμενοι φυσικῶς τῷ λόγῳ Καβαλλῖνοι ὀνομάζονται, ἐκ τούτου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωνομάσθη Καβαλλῖνος, καὶ ἐπειδὴ κοινῶς καβαλλῖνα λέγεται ἡ κοπρία, δικαίως ὁ κάκιστος ἐκεῖνος ἐπεκλήθη πρὸς τούτοις Κοπρώνυμος, ὥς ὄνομα κοπρίας ἐν ἑαυτῷ ἐπιφερόμενος. Εἶναι περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὴν χώραν Κάβαλλαν· ἀναφέρομεν δὲ τὰς ἀη-

δεῖς ταύτας καὶ ἀνυποστάτους καὶ ἀντιφασκούσας πρὸς ἀλλή-
 λας τε καὶ πρὸς ἑαυτὰς εἰδήσεις, μόνον καὶ μόνον ἵνα κατα-
 δείξωμεν μέχρι τίνος βαθμοῦ μανίας ἐφθασαν περὶ τὰς ὕβρεις
 αὐτῶν οἱ πολέμιοι τῆς μεταρρύθμισεως χρονογράφοι. "Ὅτι δὲ ὁ
 Κωνσταντῖνος Β' οὐδέποτε ζῶν ἐπεκλήθη" Κοπρώνυμος καὶ
 ὅτι τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο εἶναι μεταγενέστερον ἐμπαθῶν ἀνθρώ-
 πων ἐπινόημα, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ τῆς παντελοῦς
 περὶ αὐτοῦ σιωπῆς τοῦ Νικηφόρου, ὅς τις καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν
 ἱστορίαν οὐδὲ ἅπαξ ποιεῖται χρῆσιν τῆς ἐλσεινῆς ἐκείνης ἐπω-
 νυμίας. Καὶ ὁμῶς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους καὶ μέχρι
 τῆς σήμερον παρέμεινεν αὕτη προσηρητημένη ἀδιασπάστως εἰς
 ἕνα τῶν μεγαλοφυστέρων βασιλέων τοῦ μέσου αἰῶνος. Καθ' ὅσον
 ἀφορᾷ τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ πολεμίους, οὗτοι, ἀντὶ νὰ χρο-
 νοτριβῶσι περὶ τὰ μικρολογήματα ταῦτα, ἐπεχείρησαν νὰ ἀρ-
 πάσῃσιν τὴν ἀρχὴν, προστησάμενοι ἡγεμόνα αὐτὸν τὸν ἐπ'
 ἀδελφῇ γαμβρὸν τοῦ βασιλέως, τὸν στρατηγὸν Ἀρτάβασδον,
 ἐπ' ἐλπίδι ὅτι δι' αὐτοῦ θέλουσιν ἐπιτύχει τὴν κατάλυσιν τῆς
 μεταρρύθμισεως. Ὁ Κωνσταντῖνος κατέβαλε τὸν ἀντίπαλον
 τοῦτον· ἔπειτα ἐταπείνωσε τοὺς Ἀραβας, κατατροπῶσας αὐ-
 τοὺς κατὰ ξηρὰν μὲν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ, κατὰ θάλασ-
 σαν δὲ περὶ Κύπρον· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, ἐπειδὴ λοιμὸς μέγας
 εἶχεν ἐπαγάγει πολλὴν κατοίκων φθορὰν, πολλαχοῦ μὲν τοῦ
 κράτους, ἰδίως δὲ εἰς τὰς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας, καὶ
 μάλιστα εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὁ βασιλεὺς, ἵνα ἀναπληρώσῃ
 τὴν ἐντεῦθεν προσελθοῦσαν λειψανδρίαν, μετόπισεν εἰς Θράκην
 πολλοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιανῶν, ἐξαιρέ-
 τως δὲ Σύρους καὶ Ἀρμενίους.

Τότε δὲ μόλις, ἥτοι δεκαετίαν ὅλην ἀφ' ἧς παρέλαβε τὴν
 ἀρχὴν, ἠὺκαίρῃσιν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν συμπλή-
 ρωσιν καὶ παγίωσιν τῆς μεταβολῆς ἣν εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ
 πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ Λέων ὡς πρὸς μὲν τὴν κοινωνικὴν καὶ δια-
 νοητικὴν μεταρρύθμισιν εἶχε πράξει πολλὰ καὶ μεγάλα, κατέ-

λιπε δὲ ἡμιτελὲς τὸ ἔργον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ὀρίσας μᾶλλον τὰς ἀρχὰς αὐτῆς ἢ ἐπιδιώξας τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Αἱ εἰκόνες ἐπανειλημμένως ἀπαγορευθεῖσαι ἐξηκολούθουν ὑπάρχουσαι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ δημόσια μέρη καὶ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς οἰκίας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὅστις ἦτο δξύτερος τοῦ πατρὸς καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ παρουσία αὐτῆ τῶν εἰκόνων ὑπέτρφε τὰς προλήψεις τοῦ ὄχλου τὰς ὁποίας μόνα τὰ βασιλικά διατάγματα δὲν ἴσχυον νὰ ἀνατρέψωσιν, ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἐφαρμογὴν τῶν ψηφισθέντων. Ἀσχετος δὲ πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην δὲν ὑπῆρξεν ἡ μετοικεσία πολλῶν Σύρων καὶ Ἀρμενίων εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὴν χώρας. Τφόντι, πολλοὶ τῶν μετοίκων τούτων ἐπρέσβευον αἵρεσιν τινα σφόδρα ἐλευθεριάζουσαν, καὶ ἠδύναντο νὰ ἀποδῶσι σύμμαχοι ἐπιτήδριοι εἰς τὰς καινοτομίας ὅσαι διεπράχθησαν καὶ προέκειτο ἔτι νὰ διαπραχθῶσιν. Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι ὠνομάζοντο Παυλικιανοὶ ἢ Παυλιανῖται, ἡ δὲ αἵρεσις αὐτῶν ἀναφανείσα κατὰ πρῶτον εἰς Συρίαν περὶ τὰ μέσα τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, διεδόθη ἐκεῖθεν εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὸν Πόντον. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψαι ἐνταῦθα περὶ τὸ δόγμα τῶν Παυλιανιτῶν. Ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ θεολογικὴ αὐτῶν διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὰ 4 εὐαγγέλια, τὰς 14 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰούδα καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἀποκρούουσα τὴν τε παλαιὰν διαθήκην καὶ τὰς δύο καθολικὰς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπιστολάς. Λειτουργοὺς τῆς θρησκείας ἰδιάζοντας δὲν εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν Γραφῶν τοὺς παρ' αὐτῶν λεγομένους *συντεκδήμους*, οἵτινες ἡρμήνευον τὰ κείμενα ἰδιοβούλως, καὶ δὲν διέφερον τοῦ πλήθους τὸ ὅποιον ἐδίδασκον, οὔτε κατὰ τὸ σχῆμα οὔτε κατὰ τὴν δίαιταν. Πλὴν τούτου οἱ Παυλιανῖται οὐδένα ἀπεδέχοντο ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύ-

πον' οὔτε εἰκόνας, οὔτε σταυρὸν, οὔτε ἱερὰ λείψανα, οὔτε βάπτισμα, οὔτε μετάληψιν. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ συνήγοροι οὗτοι τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἦσαν ἄνθρωποι ἐργατικοὶ καὶ βιομήχανοι καὶ προσέτι ἐνεφοροῦντο ἀρειμανίου πνεύματος, διαπρέποντες διὰ τὸ φιλοκίνδυνον αὐτῶν καὶ τὸ περὶ τοὺς πολέμους καὶ τὰς μάχας ἀκάθεκτον. Ἐκ τούτων πάντων δηλοῦται ὅπου σον χρήσιμοι σύμμαχοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἠδύναντο ν' ἀποβῶσιν οἱ μέτοικοι οὗτοι, εἴτε διὰ τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῶν βίου εἴτε διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς, τοῦ ὁποῦ τοὺς ἀρχὰς ἠσπάσθησαν καὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ καταστήσωσιν ἐπικρατούσας ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ, δὲν ἐμελέτησε ποτὲ τοσοῦτον ριζικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ μεταβολήν· ἀλλὰ, ἀντὶ τῆς ἐπιτραπέισης εἰς τοὺς Παυλιανίτας ἀνεξιθρησκείας, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εὐλόγως ἠδύνετο νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν εἰλικρινῆ αὐτῶν συνδρομὴν περὶ τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν πολὺ μετριωτέρων αὐτοῦ βουλευμάτων. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ πόσον οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν τότε διεξαγομένην μεταρρυθμίσιν, εἶναι, ὅτι ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον καὶ εἰς αὐτὸ τὸ μέγα κίνημα, τὸ ἀρξάμενον μὲν ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, θριαμβεῦσαν δ' ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἑκκαιδεκάτης. Τῶν οἱ Παυλιανίται τῆς Θράκης διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν σχέσεων, εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθον πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν, διέδωκαν πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς τινὰς τῶν ἀρχῶν τῆς αἰρέσεως αὐτῶν, ἥτοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρμηνείας, τὴν κατάργησιν τῆς ἱεραρχίας καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πίστεως συμβόλων, καὶ κατέθεσαν οὕτω τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς νεωτέρας θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἐνῷ δὲ διενηργεῖτο ἡ τοιαύτη μετοικεσία, ὁ βασιλεὺς συνεβουλεύετο μετὰ τῆς συγκλήτου περὶ τοῦ τῶν εἰκόνων ζητήμα-

τος· καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἤθελεν εὐκολυνθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ πλῆθους παραδοχὴ τῆς καταλύσεως αὐτῶν, ἐὰν ἡ καινοτομία αὕτη ἐκυροῦτο ὑπὸ συνόδου οἰκουμενικῆς. "Οθεν τῇ 10 φεβρουαρίου 75½ συνεκροτήθη ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τοῦ Βοσπόρου, μέγα τοιοῦτο συνέδριον. Ἐν αὐτῷ δὲν ἐξεπρωσώπηθησαν οὔτε ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, αἱ δὲ πράξεις αὐτοῦ κατεδικάσθησαν πανηγυρικῶς ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ μετὰ τριάκοντα καὶ τρία ἔτη συγκροτηθείσης ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου· οὐδὲν ἦττον ἡ προκειμένη σύνοδος εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ παρευρεθέντων ἀρχιερέων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς συμποσοῦται εἰς 3½8, καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ζητημάτων περὶ ὧν ἐπραγματεύθη, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς δυναμένην νὰ πηγᾷ διευκρίνησιν καὶ ἐπανόρθωσιν τοῦ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀλλοιωθέντος ἀληθινοῦ χαρακτῆρος τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὸ σχεπτικὸν μέρος τῶν ἐν Ἱερείᾳ γενομένων συζητήσεων ἔχει ἐν κεφαλαίῳ ὡς ἑξῆς· «Ὁ τῆς κακίας δημιουργὸς οὐκ ἠπόρησε κατὰ διαφόρους καιροὺς τε καὶ τρόπους πονηρᾶς ἐπινοίας, ὥστε ὑπὸ χεῖρα δι' ἀπάτης ἑαυτῷ ποιῆσαι τὸ ἀνθρώπινον· ἀλλ' ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ τὴν εἰδῶλο-λατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, πείσας τοῖς ἰδίῳι σοφίσμασι τοὺς πρὸς αὐτὸν ὀρῶντας μὴ ἀποστῆναι τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν καὶ ταύτην σέβεσθαι, καὶ Θεὸν τὸ ποίημα οἶεσθαι. Δι' ὃ δὴ καθὼς πάλαι ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸς καὶ τελειωτὴς Ἰησοῦς τοὺς ἑαυτοῦ πανσόφους μαθητάς καὶ ἀποστόλους τῇ τοῦ παναγιωτάτου πνεύματος δυνάμει, ἐπὶ ἐκμειώσει τῶν τοιούτων κατὰ παντὸς ἐξάπέστειλεν, οὕτω καὶ νῦν τοὺς αὐτοῦ θεράποντας καὶ τῶν ἀποστόλων ἐφαμίλλους πιστοὺς ἡμῶν βασιλεῖς ἐξανέστησε τῇ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος σοφισθέντας δυνάμει, πρὸς καταρτισμὸν μὲν ἡμῶν καὶ διδασκαλίαν, καθαίρεσιν δὲ δαιμονικῶν ἐχυρωμάτων,

ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐλεγξιν διαβολικῆς μεθοδίας καὶ πλάνης.» Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς συνόδου διευτυπώθη ὡς ἐξῆς· «Ὁμοφώνως ὀρίζομεν ἀπόβλητον εἶναι καὶ ἀλλοτρίαν καὶ ἐβδελυγμένην ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας πᾶσαν εἰκόνα ἐκ πάσης ὕλης καὶ χρωματουργικῆς τῶν ζωγράφων κακοτεχνίας πεποιημένην. Μηκέτι τολμᾶν ἄνθρωπον, τὸν οἰονδήποτε, ἐπιτηδεύειν τὸ τοιοῦτον ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον ἐπιτηδεῦμα, ὃ δὲ τολμῶν ἀπὸ τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι, ἢ στήσαι ἐν ἐκκλησίᾳ, ἢ ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ, ἢ κρυψαί, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἶεν, καθαιρεῖσθαι, εἰ δὲ μονάζων ἢ λαϊκός, ἀναθεματιζέσθαι καὶ τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων καὶ ἐχθρὸς τῶν πρακτικῶν δογμάτων.»

Αἱ εἰκόνες λοιπὸν ἀπηγορεύθησαν ἀπολύτως καὶ αὐστηρῶς. Ἀλλὰ δι' ἐτέρου ὅρου ἡ αὐτὴ σύνοδος ῥητῶς ἀνωμολόγησεν ὡς Θεοτόκον τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν καὶ τὴν ἀγιότητα ἀπάντων τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως, προσεπιβαλοῦσα εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος, νὰ ἐξαιτῶνται τὰς πρὸς τὸν Ὑψιστον ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβείας καὶ τὰς προσευχὰς αὐτῶν, «ὡς παρρησίαν ἐχόντων ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβεύειν κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν.» Ἐκ τῶν κειμένων τούτων ἐξάγεται προδήλως, ὅτι ὁ Θεοφάνης ψεύδεται ἐλέγχων τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ἀπαγορεύσαντας, πλὴν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, καὶ τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ περὶ εἰκόνων στενῶς ὅσον ἔνεστι ἡρμηνεύθησαν. Κατηγορηθέντος ἐπὶ τῆς συνόδου ἐνὸς τῶν ἐπισκόπων, «ὅτι ἅγιον δίσκον τῶν ἀχράντων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων κατεπάτησε, διότι ἐκτετύπωτο εἰκόνας σεπτὰς τοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ τοῦ Προδρόμου,» ἡ σύνοδος ῥητῶς διέταξε νὰ μὴ ἀφαιρῶνται τοῦ λοιποῦ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἱερὰ σκευὴ καὶ ἄμφια δι' εἰκόνων κοσμημένα, «καθὼς τοιαῦτα ὑπὸ τινων ἀτάκτως φερομένων

προέγονε.» Περὶ δὲ τῶν ἁγίων λειψάνων τὰ σωζόμενα αὐτῆς πρακτικὰ οὐδὲν λέγουσιν. Ἐκ τῶν πρακτικῶν ὁμως τῆς ἐν Νικαίᾳ Β'. συνόδου συνάγεται, ὅτι, «σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων,» δι' ὅπερ ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε «γενέσθαι ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν λειψάνων μετὰ τε τῆς συνήθους εὐχῆς.» Ἡ σπουδαιότερα κατηγορία, ἥτις εὐλόγως ἐγένετο κατὰ τῶν πατέρων τῆς ἐν ἔτει 754 συγκροτηθείσης συνόδου, εἶναι ὅτι δὲν ἠρκέσθησαν νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ ἐφαίνοντο στιγματίζαντες ὡς κακοτεχνίαν, ὡς ἐπιτήδευμα ἀσεβεῶς καὶ ἀνόσιον, πᾶσαν εἰκονογραφίαν, ἐξ οὗ ἡδύνατο νὰ κατενεχθῇ πληγὴ καιρία εἰς τὴν καλὴν ἐκείνην τέχνην. Τίς ὁμως ἐπαναστατικὴ σύνοδος καὶ μάλιστα θρησκευτικὴ, δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς τοιαύτας ὑπερβολάς, θέτουσα τὸν θρίαμβον τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ὑπεράνω παντὸς ἄλλου κοινωνικοῦ συμφέροντος; Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ προκειμένη καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη μετριοπαθῶς, περιτείλασα ὅσον ἐνδέχεται τὴν μεταρρύθμισιν αὐτῆς, καὶ μὴ ὑπερβῆσα ὁριὰ τινὰ ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ διασεισῶσιν αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πλὴν τούτου, βέβαιον ὡς αὐτως εἶναι ὅτι οὐδεμία ἐν αὐτῇ ἐγένετο βία τῶν συνειδήσεων καὶ οὐδὲ ἀντιλογία τις προέκυψε σπουδαία. Ἄν τοιοῦτό τι συνέβαινεν, οἱ πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ Β'. συνόδου, οἱ τὰς εἰκόνας ἀναστηλώσαντες καὶ μετὰ πολλῆς περιεργίας ἐξελέγξαντες τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, δὲν ἤθελον παραμελήσει νὰ καταδείξωσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀρχῆς ἢ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν ἀρχιερέων.

Καὶ ἤδη προέκειτο νὰ πραχθῇ ἔργον δυσχερέστερον τοῦ προηγηθέντος· προέκειτο νὰ ἐκτελεσθῶσι τελευταῖον τὰ ψηφισθέντα, δηλαδὴ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ εἰκόνες ἀφ' ὧν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀφ' ὧν τῶν μοναστηρίων, ἀφ' ὧν τῶν οἰκιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον. Ἡ σύνοδος

ὑπῆρξεν ἔργον κυρίως τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀνέθηκε τὴν περαιτέρω τοῦ ἔργου τούτου διεξαγωγὴν εἰς ἓνα τῶν ἐν αὐτῇ ἐδρευόντων ἐπισκόπων, τὸν Συλαίου τῆς Παμφυλίας Κωνσταντῖνον, προχειρισθέντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἀλλὰ οἱ ἄλλοι τέσσαρες ὑπατοὶ ἀρχιερεῖς, ὁ Ῥώμης, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων ἐνέμενον ἀνενδότως εἰς τὴν πατροπαράδοτον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα δὲν εἶχεν ἔτι παρσιδύσει εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην, καὶ εἶχεν ἐκλίπει ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ὑπέκυψαν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλότριαι ὡσαύτως εἰς τὴν μεταρρύθμισιν ἦσαν αἱ εὐρωπαϊκαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι· ὥστε αὕτη δὲν ἐπερίδετο εἰμὴ ἐπὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀφ' ἧς καὶ ἐξεπήγασεν. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι, ἂν ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ χερσονήσῳ ὁ ἀνώτερος κληρὸς καὶ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις ἡσπάζοντο ἐκθύμως τὰ ψηφισθέντα, καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ ὁ ὄχλος, αἱ γυναῖκες καὶ οἱ μοναχοὶ ἀντέπραπτον εἴτε λάθρα εἴτε ἀναφανδόν. Οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ συναξαρισταὶ βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξετραχηλίσθη εἰς φοβεράς βασάνους, μαστιγώσεις, τυφλώσεις, γλωττοκοπίας καὶ ἄλλους ἀκρωτηριασμούς. Ἀλλὰ, ταῦτα λέγοντες, διαστρέφουσι πάλιν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν ἔδειξε τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· μετεχειρίσθη ἐνίοτε τὴν βίαν, ἀλλὰ τοῦτο προκαλούμενος ὑπὸ τῆς αὐθάδους ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν καὶ οὐδὲ τότε ἔπραξε ποτὲ τὰ τερατώδη ἐκεῖνα κακουργήματα. Οἱ ἄσπονδοι αὐτοῦ ἐχθροὶ ἀξιοῦσι μὲν ὅτι ἀναρίθμητα ἐγένοντο τὰ θύματα τοῦ διωγμοῦ, ὀνομαστὶ ὅμως ὀλιγίστους ἀναφέρουσι τοὺς παθόντας. Ἐκ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἱστοροῦσι τὰ περὶ αὐτῶν, καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἄκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων παροξυνόμενος ἐβίαιοπράγησεν. Ὁ μοναχὸς Ἀνδρέας, εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Μάμαντος ὅπου παρευρίσκετο ὁ Κωνσταντῖνος Ε' διέσχισε τὸ πλῆθος καὶ πλησιάσας ἠρώτησε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα γεγωνυῖα τῇ φωνῇ·

διατί, ἐάν ᾦναι χριστιανός, προξενεῖ τοσαύτας εἰς τοὺς χριστιανούς συμφοράς. Ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ συλληφθῇ, ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν καλέσας τὸν ἄνθρωπον ἐπροσπάθησε νὰ πείσῃ αὐτὸν ὅπως ἄδικον εἶχεν ὑβρίζων τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀρχήν. Ὁ Ἀνδρέας ὁμῶς, ἀντὶ νὰ συνετισθῇ, ἀπεκάλεσεν αὐτὸν νέον θούλεντα καὶ Ἰουλιανόν· καὶ τότε μόνον παρεδόθη εἰς τὰ δικαστήρια τοῦ κράτους, τὰ ὅποια ἐπέβαλον τὴν νενομισμένην τοῦ θανάτου ποινὴν. Ὁ θάνατος λοιπὸν αὐτοῦ ὑπῆρξε τιμωρία πολιτικοῦ κακουργήματος καὶ οὐχὶ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ.

Ὡς αὐτως ὁ μοναχὸς Στέφανος κατεκραύγαζεν ἀδιακόπως κατὰ τῶν ἀποφασισθέντων, προκαλὼν τὰς ἀρὰς τῆς ἐκκλησίας κατὰ παντός εἰκονομάχου καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ εἰκονολατρῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν πατριάρχην καὶ ἄλλους ἱεράρχας, ἵνα τὸν καταπείσωσι νὰ ὑπογράψῃ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ὁ Στέφανος ἀπεποιήθη, καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποποιηθῇ νὰ ὑπογράψῃ πράγματα ἀντιβαίνοντα εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ὑπέθαλπε τὴν ἀντίστασιν· ἔθεν ὁ βασιλεὺς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ἐκ τῆς πρωτευούσης καὶ διέταξε νὰ μεταφερθῇ μετὰ πολλῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ μοναχῶν εἰς Προκόννησον τῆς Προποντίδος, ὅπου οὗτοι ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐπρέσβευον καὶ ἐπραττον ὅ,τι ᾔθελον. Ὁ Στέφανος ὁμῶς οὐδὲ ταύτην τὴν ἀνοχὴν ἐξετίμησε, καὶ ἀναχωρήσας ἐκ Προκόννησου ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ πρακτικωτέραν κατὰ τῶν καθεστώτων ἀντιπολίτευσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄, καὶ περ ἐδικαιοῦτο νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, δὲν ἐπραξεν ἀμέσως τοιοῦτό τι, καλέσας δὲ τὸν Στέφανον ἐπεχείρησε νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, ἐπὶ ἑλπίδι ὅτι ἴσως μεταπείσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ὁ Στέφανος, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἐπίσης σεβαστὴ ὥσον καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτός, λαμβάνει νόμισμα φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, ρίπτει

αὐτὸ κατὰ γῆς, τὸ καταπατεῖ, καὶ λέγει, ὅτι ἂν ὁ μὴ σεβόμενος τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ δὲν προσβάλλει τὸν Ἰησοῦν, δικαιούται καὶ αὐτὸς νὰ καταπατήσῃ τὸ νόμισμα ἐκεῖνο, μὴ παραβαίνων τὴν εἰς τὸν βασιλέα ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Οἱ παρῆστώτες εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ἄρχοντες ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσιν ἀμέσως τὴν αὐθάδειαν τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε΄ ἐμπόδισε τὴν βιαιοπραγίαν ταύτην, διατάξας νὰ φυλακισθῇ ἀπλῶς καὶ νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Ὅπόσῃ δὲ καὶ πάλιν ἀνοχὴν ἔδειξεν ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι, μὴ ἐπισπεύσας τὴν δίκην, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς βουλομένους νὰ προσέρχωνται πρὸς αὐτὸν, ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ πραιτωρίου διαμένοντα, καὶ νὰ ἀκούωσι νυχθημερὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ τὰς ψαλμωδίας. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς ἐδέησε νὰ εφαρμοσθῇ ἡ ποινὴ, διότι ἡ ἐπεικεία αὕτη προεκάλεσεν ἐπικινδυνότερόν τι κατὰ τῶν καθεστῶτων κίνημα. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δυσχερῶν τούτων περιστάσεων δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι εὐρέθησαν ἄνθρωποι φίλαρχοι, νομίσαντες ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν τοῦ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν καὶ τῆς ἐπιρροῆς ἣν οὗτοι εἶχον εἰς πὸν κοινὸν λαόν, ἵνα ἐπιβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν κυβέρνησιν. Τῶντι περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ μάλιστα καθ' ὃν χρόνον ὁ βασιλεὺς ἐν ἔτει 766 ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τινὲς τῶν ἐν τέλει, καταπροδίδοντες ἱερώτατα καθήκοντα, συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ, συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων κληρικῶν καὶ μοναχῶν· τὸ δὲ παράδοξον, εἰς τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην περιεπλάκη κατὰ μικρὸν καὶ αὐτὸς ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντῖνος. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ νόμος ἐδέησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐστηρῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Δέκα καὶ ἑννέα ἀνώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι κατεδικάσθησαν εἰς διαφόρους ποινάς, δύο δ' ἐξ αὐτῶν, οἱ μᾶλλον ἔνοχοι λογισθέντες, Κωνσταντῖνος ὁ Ποδοπάγουρος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Στρατήγιος, ἀπεκεφαλίσθησαν. Ὁ πατριάρχης κατ' ἀρχὰς ἐξωρίσθη· ἀλλὰ κατόπιν, ἐξελεγχθεὶς ὅτι ἐμμένει εἰς τὰς κατὰ τῶν καθεστῶτων ἐνερ-

γείας, καθρέθη, ἐπομπεύθη ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ καὶ ἐπὶ τέλους ἐκατατομήθη.

Τοιουτοτρόπως παρεσύρθη ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς δεινὴν ἐσωτερικὴν πάλην διὰ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων ἅμα καὶ τῆς δξύτητος τοῦ ἰδίου χαρακτήρος. Ὁ συνοδικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων τόμος προεκάλεσε τὴν ἀντίπραξιν τῶν μοναχῶν ἢ ἀντίπραξις τῶν μοναχῶν συνεπήγαγε τὴν κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβριν, ἀντίστασιν, συνωμοσίαν· ταῦτα δὲ πάντα κατέστησαν ἀπαραίτητον τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους ἐπιβαλλομένων ποινῶν, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ αὐτὴ ἀμείλικτος τῶν πραγμάτων λογικὴ μετέβαλε τὴν πάλην ταύτην εἰς ἀληθὴ θρησκευτικὸν διωγμόν. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ ἀντίστασις ἐξεπήγαγεν ἐκ τῶν μοναχῶν. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς συγχρόνως πρὸς τὴν διαταχθεῖσαν καὶ διενεργηθεῖσαν ὀλοσχερεστέραν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων, ἐνόμισεν ἀναπόδραστον, ἂν ὅχι νὰ καταργήσῃ τὸ μοναχικὸν τάγμα, τοῦλάχιστον νὰ περιορίσῃ τὸ ἀναρίμητον αὐτοῦ πλῆθος, κλείων τινὰς τῶν μονῶν, αἵτινες ἀποβαλοῦσαι τὸν ἀρχικὸν τῆς θεσμοθεσίας χαρακτήρα ἀπέβησαν καταγῶγια πολιτικῶν σκευωριῶν, ἐπικινδύνων εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους. Κατέλυσε λοιπὸν τότε ἐν Βυζαντίῳ τὴν λεγομένην τῶν Δαλμάτων μονήν, καὶ τὴν τοῦ Στουδίου, καὶ τὰ Καλλιστράτου, καὶ τὰ Μαξιμίνου καὶ ἄλλα τινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μοναστήρια, μεταχειρισθεὶς τὰ καταστήματα ταῦτα εἰς ἄλλας χρείας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, ἰδίως ὡς στρατῶνας. Καὶ τὰ αὐτὰ ἔλαβον διαταγὴν νὰ ἐκτελέσωσιν, οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας διοικηταί. Μέχρι τούτου τοῦ σημείου οὐδὲν βεβαίως ἐγένετο ἀξιοκατάκριτον, διότι καὶ σήμερον εἰς πολλὰ ὀρθόδοξα καὶ καθολικὰ κράτη περιστέλλεται ὁσημέραι ἡ ἄμετρος τῶν μοναστηρίων πληθὺς. Ἀλλὰ τί ἀπέγιναν οἱ μοναχοὶ τῶν καταργηθέντων μοναστηρίων; Ὁ Νικηφόρος λέγει ῥητῶς, ὅτι πολλοὶ ἀπέβαλον προθύμως τὸ προ-

ηγούμενον σχῆμα, ἐπανελθόντες εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, καὶ ἡ νυμφευθέντες ἡ καταταχθέντες εἰς τὸν στρατὸν ἡ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικά ἔργα μετελθόντες. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἐπιμείναντας εἰς τὴν τήρησιν τῆς ὁμολογίας αὐτῶν, οἱ χρονογράφοι λέγουσι γινόμενα πολλὰ καὶ δεινὰ. Κατὰ τὸν Θεοφάνην, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Νικηφόρον, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ βασιλεὺς ἵνα ἀτιμάσῃ καὶ περιϋβρίσῃ τοὺς τοιούτους, ἤγαγεν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου καὶ ὑπεχρέωσεν ἕνα ἕκαστον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ θεάτρου, κρατῶν μὲν γυναῖκα διὰ τῆς χειρὸς, ἐμπυτόμενος δὲ καὶ ὑβριζόμενος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Δὲν προσθέτουσι δὲ, ἐὰν ἀντέστησάν τινες εἰς τὴν τοιαύτην βίαν, καὶ τί ἀπέγιναν οἱ ἀντιστάντες. Εἰς τινας τῶν ἐπαρχιῶν ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνὸς (διότι ἡ τοῦ Νικηφόρου ἱστορία ἀπολήγει ἐνταῦθα δυστυχῶς) βεβαιοῦσιν, ὅτι πολλοὶ μὲν ἐλπιποτάκτησαν, ὃ ἐστὶν ὠφελήθησαν ἐκ τῆς περιστάσεως ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν κοινὸν βίον, πολλοὶ ὅμως ἐμαρτύρησαν, μαστιγωθέντες καὶ ἄλλως βασανισθέντες. Ἀλλὰ ὁ μὲν πολὺ μεταγενέστερος Κεδρηνὸς ἀντιγράφει συνήθως τὸν Θεοφάνην, ὁ δὲ Θεοφάνης ἐξηλέγχθη πολλάκις ἐπὶ διαστροφῇ τῶν πραγμάτων καὶ ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῶν προσώπων· ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν κατὰ γράμμα ὅσα οὗτοι ἐκτραγωδοῦσι περὶ τοῦ ἀναριθμήτου πλήθους τῶν τότε γενομένων μαρτύρων. Αὐτὸς ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν οἱ μοναχοὶ τοσοῦτον ἐκθύμως ὑπερεμάχοντο ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν μοναστηρίων, ἥκιστα συνεβιβάζετο πρὸς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὅτι, πρὸ πάντων ἐδελέαζε τοὺς τότε ἀνθρώπους καὶ ἐπειθεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς ὑποχρέωσεις, τὰς μερίμνας, τοὺς ἀγῶνας τοῦ πρακτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἥτοι ὁ ἀργός, ὁ ἄφροντις, ὁ εὐπορος, ἔστιν ὅτε καὶ ἀκόλαστος βίος ἢν ἠδύναντο νὰ διάγῳσιν εἰς τὰ ἀπειράριθμα ἐκεῖνα καθιδρύματα τῆς κακῶς νοουμένης εὐσεβείας. Τοιαύτη δὲ πολιτεία δὲν παρασκευάζει συνήθως εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Δὲν ἀρνούμεθα

ὅτι ὑπῆρχον καὶ τινες ἀσπαζόμενοι τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἵνα σκληραγωγήσωσιν ἑαυτοὺς μακρὰν πάσης κοινωνίας καὶ ἀσκήσωσι περὶ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς διαίτης, ἣν ὑπελάμβανον ὡς τὸ ἑπακρον τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀλλ' οὗτοι ἦσαν βεβαίως εὐάριθμοι. Ἐκ δὲ τῶν εὐαρίθμων τούτων οὐκ ὀλίγοι πάλιν ἠδυνήθησαν νὰ πιστεύσωσιν ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ ζητήσωσιν ἀλλαχοῦ χῶρον ἀσφαλῆ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀσκητικοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος. Ὅθεν ἀφαιροῦντες καὶ τούτους, θέλομεν τῇ ἀληθείᾳ πεισθῆ ὅτι οἱ μάρτυρες δὲν ὑπῆρξαν πολυάριθμοι.

Χαρακτηριστικώτατον εἶναι, ὅτι, ἐνῶ οἱ χρονογράφοι μένεα πνέουσι κατὰ τῶν στρατηγῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οὐδὲν λέγουσι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελέσθη ἡ κατάλυσις τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν εἰκόνων εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ τοῦ κράτους θέματα. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι εἰς τὰς χώρας ταύτας ἡ καινοτομία δὲν ἐξετελέσθη. Ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ ἐκτέλεσις ἦτο εὐκολωτέρα, διότι ἡ μεταρρύθμισις εἶχεν ἐκεῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς ὅλας τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, καὶ αὐτὸν τὸν ἀνώτερον κληρὸν. Τούτου ἕνεκα ὁ βασιλεὺς, ὅσῳ καὶ ἂν λέγεται ἀπότομος καὶ ἀδυσώπητος ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἀρχίσῃ τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντων ἀπὸ τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας αὕτη ἦτο δυνατόν νὰ διεξαχθῇ τελεσφορώτερον, ἐλπίζων, ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ ἐπικρατήσῃ ἐντελῶς εἰς ἀξιόλογον τοῦ κράτους μέρος, εἴμπορεῖ ἔπειτα κατὰ μικρὸν, διὰ βαθμιαίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἔξεων διαδόσεως, νὰ παρεισδύσῃ καὶ εἰς τὰς κατ' ἀρχὰς ἥττον προσιτὰς αὐτῇ χώρας. Ἐξελέξατο δὲ, ὀλίγα πρὸ τοῦ θανάτου ἔτη, ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος, τὴν Ἀθηναίαν Εἰρήνην, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι προσοικειούμενος μίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν, ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ δι' αὐτῆς τὰ πνεύματα εἰς τὴν εὐχερεστεράν ἀποδοχὴν τῆς μεταρρύθμισεως. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἠπατήθη· διότι ἡ Εἰρήνη, ἥτις κατὰ τὰ ὑπόλοιπα εἰς

ἔτη τῆς τοῦ Κωνσταντίνου ζωῆς ἐφάνη προθύμως παραδεξαμένη τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἅμα ἐκλιπούσης τῆς σιδηρᾶς ἐκείνης θελήσεως καὶ βασιλεύσαντος τοῦ ἀσθενοῦς Λέοντος, ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸ προσωπεῖον καὶ ἀνέδειξε περὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων ζῆλον, ὅς τις ἐνόμισεν ὅτι δικαιοῦται νὰ καταπατήσῃ, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, πάντα ἀνθρώπινον καὶ πάντα θεῖον νόμον.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἀπέθανε τῷ 775. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς καὶ αὐστηρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, τὸ ἀξίωμα τοῦ κράτους συνετηρήθη ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς. Ὁ μὲν Λέων Γ' ἀπέκρουσε τοὺς Ἀραβὰς καὶ ἔθετο τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ψηφισθέντων καὶ περιέστειλε τοὺς Βουλγάρους. Ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Λέων Δ' δὲν εἶχε τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, ἥτις ἀπαιτεῖτο ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀποφασισθέντων ἐκτέλεσις. Ὅθεν ἡ ἀντίθετος μερὶς ἤρchiσεν ἀμέσως πάλιν νὰ κινήται καὶ ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ὅσῳ ἡ βασίλισσα Εἰρήνη, παραβαίνουσα τοὺς ὅρκους οὓς εἶχε δώσει πρὸς τὸν πενθερὸν αὐτῆς, περιῆλθεν ἅμα μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς συνεννοήσεις πρὸς τὴν μερίδα ἐκείνην. Ἐπολιτεύθησαν δὲ οἱ σύμμαχοι οὗτοι μετὰ τοσαύτης ἐπιτηδειότητος, ὥστε ὁ Λέων Δ' εὐχερῶς ἐνέπεσεν εἰς τὰς παγίδας τὰς ὁποίας ἔστησαν αὐτῷ. Δὲν ἀπεκάλυψαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δλόκληρον αὐτῶν τὸ βούλευμα, δὲν ὠμίλησαν περὶ καταργήσεως τῶν δογμάτων καὶ τῶν νόμων τῆς μεταρρυθμίσεως· ἀλλὰ παρῆστησαν τῷ βασιλεῖ, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἐνεργηθέντα ὑπερέβαλον τὸ γράμμα τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ψηφισθέντων, καὶ ὅτι, ἵνα καταπαύσῃ ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα πολλὴ δυσχέρεια, ὁ βασιλεὺς δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τεθέντων ὑπὸ τοῦ πάππου του καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς συνόδου. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶχον ἐπαγωγόν τι πρὸ-

σχημα, διότι, ἀληθῶς εἰπεῖν, οὔτε ὁ Λέων Γ' οὔτε ἡ σύνοδος ἐθέσπισαν τὴν κατάργησιν τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ἀλλ' ἦτο ἐπίσης ἀληθές ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Β', ἐπιχειρήσας νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ὀρισθέντα, ἀπῆντησε τοσαύτην ἀντίστασιν παρὰ τοῖς μοναχοῖς, ὥστε ἐνόησεν ὅτι ἐὰν δὲν ἐπέπρωτο νὰ μείνωσι τὰ ἀποφασισθέντα γράμματα νεκρὸν, ἦτο ἀνάγκη νὰ τεθῇ ἐκ μέσου τὸ πρόσκομμα τοῦτο. Ἡ κατάργησις λοιπὸν τῶν μοναστηρίων ἢ τοῦλάχιστον ὁ περιορισμὸς αὐτῶν ὑπῆρξε παρακολούθημα ἀπαραίτητον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀρισθέντων. Ὁ Λέων Δ' ὅμως, ὅστις δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ἀρξαμένην πάλιν, ἔδωκε προθύμως ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν εἰσηγήσεις, νομίζων ὅτι τοιοῦτοτρόπως θέλει ἅμα μὲν τηρήσει τὰ ἀποφασισθέντα, ἅμα δὲ ἀπαλλαγῇ τῶν κραυγῶν καὶ τῶν ἀντενεργειῶν τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου μερίδος. Ὅθεν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ καταγώγια αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσι διάγει ἐν εἰρήνῃ, καὶ πλὴν τούτου ἐπέτρεψε νὰ προάγῃται οὗτοι εἰς τὰ ὑπάτα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα, ὅπερ ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ἀπαγορεύσει. Τὴν πρώτην ταύτην παραχώρησιν παρηκολούθησε μετ' οὐ πολὺ ἐτέρα' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 780 ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Νικήτα οἱ ἀντιμεταρβυθμισταὶ κατέπεισαν τὸν βασιλέα νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον Παῦλον τὸν Κύπριον, ὅστις ἦτο φίλος αὐτῶν, καίτοι πρὸς τὸ θεαθῆναι καταδίκασε πανηγυρικῶς τὰς εἰκόνας. Ἐθριάμβευον λοιπὸν, ἡ δὲ Εἰρήνη θαρρῆσασα εἰσῆγαγεν εἰς αὐτὰ τὰ βασιλεία εἰκόνας, τὰς ὁποίας προσεκύνει. Μέχρι τούτου ὅμως δὲν ἐνόει νὰ προβῇ ὁ Λέων· καί, ἀφοῦ ἐξήλεγε καὶ ἐτιμώρησε τοὺς κομίσαντας τὰς εἰκόνας ταύτας ἄνδρας, ἐπέπληξε σφοδρῶς τὴν σύζυγον καὶ ἔπαυσε πᾶσαν πρὸς αὐτὴν σχέσιν. Ἀλλὰ τότε ἀπέθανεν αἰφνης ὁ Λέων Δ', ἡ δὲ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὸν δεκαετῆ αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ', ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς

Κατ' ἀρχάς ἡ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς δὲν ἐπέβαλεν ἄμεσον χεῖρα ἐπὶ τοὺς ὀρισμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἤρκεσθη νὰ ἀνέχεται τοὺς πολέμιους τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, οἵτινες ὠφελοῦμενοι ἐκ τούτου ἀνίδρουν κατ' ὀλίγον τὰ καταλυθέντα μοναστήρια καὶ ἀνεστήλουν που καὶ που τὰς εἰκόνας. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἤρχισε νὰ καλῇ αὐτοὺς εἰς τὰ πράγματα, καίτοι μηδεμίαν κεκτημένους αὐτῶν πείραν, ὅπερ ἀπέβη ἰδίως ὀλέθριον εἰς τὸν στρατόν. Ἀφαιρέσασα τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἄνδρα διὰ μακροῦ παιδευθέντα ἐν τῇ γενναίᾳ σχολῇ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ἐν μυρίαις μάχαις διαπρέψαντα, ἀνέθηκε τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν εὐνοῦχον Σταυράκιον, ἀδιαφοροῦσα ἂν ἐκ τούτου ἠναγκάσθῃ νὰ συνομολογήτῃ πρὸς τὸν καλὴν Ἀαρὼν συνθήκας ἐπανειδίστους. Τελευταῖον δὲ, ἀποθανόντος τῷ 75½ τοῦ πατριάρχου Παύλου, ἐκίνησε πᾶσαν μηχανὴν ἵνα ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἰδιαίτερον αὐτῆς γραμματέα Ταραῖσιον. Ἡ ἀντίστασις ἣν ἀπῆντησεν ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, μαρτυρεῖ ὅπόσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ἰδρυθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ παγιωθὲν καθεστώς· ἡ δὲ περὶ τὴν προχείρισιν τοῦ Ταραῖσιου ἐπιμονὴ τῆς Εἰρήνης ὑποδεικνύει ὅτι, ὅσάκις αὕτη ἐσωφρόνει, δὲν ἐστερεῖτο συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος. Ὁ Ταραῖσιος διέπρεπεν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ χρηστότητι βίου, οὐδὲ ἐπρέσβευε πάντα τὰ τῶν ἀντιμεταρρυθμιζόντων βουλευόμενα, ἀλλὰ ἀνῆκεν εἰς ἰδιόζουσάν τινα ἀπόχρωσιν τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀπὸ τίνος τῶντι χρόνου οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἐν διαστήματι ἐτῶν 50 δὲν κατωρθώθη ἡ τῶν εἰκόνων κατάλυσις νὰ γίνῃ ἀσπαστὴ παρὰ τῷ λαῷ, ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ὀριστικῆς ταύτης ἐπιτυχίας καὶ περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδ' ἀπαραίτητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ὅλης ἀναμορφώσεως ἦτο ἡ ἀνατροπὴ πολλῶν τῆς ἐκκλησίας ἑξέων, παραδόσεων καὶ θεσμῶν. Ἐπρέσβευσαν δὲ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἡ με-

ταρρύθμισις ἡδύνατο μᾶλλον νὰ κινδυνεύσῃ διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἐπεμβάσεως, ἥτις προσβάλλουσα τὴν συνείδησιν πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, ἦτο φυσικὸν ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσῃ ἀντίδρασιν δυναμένην νὰ συμπαράσῃ μετὰ τοῦ τῶν εἰκόνων ζητήματος καὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους πρακτικωτέρους τῆς μεταβολῆς θεσμούς. Τὴν δόξαν ταύτην τοῦ Ταρσίου πολλοὶ μὲν τῶν καινοτόμων ἀπεδέχοντο, ἔτι πλείονες ὅμως ἀπέχρουν. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐγίνωσκε τὰ φρονήματα τοῦ ἀνδρός· καὶ καθ' ἑαυτὴν μὲν, ὡς ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, δὲν ἤρκεϊτο εἰς τὴν τοιαύτην τῆς ἀναμορφώσεως περιστολήν, ἀλλὰ σπεύδουσα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πρώτου ἐκείνου διαβήματος, ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς ἄνδρα ὅστις ἦτο ὁ μολογουμένως ἐπιτηδειότερος παντὸς ἄλλου νὰ διεξαγάγῃ αὐτό. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν καὶ ἐγκρίτων ἀρχιερέων οὐδεὶς, ὡς φαίνεται, ἀνελάμβανε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὰ ὑπὸ τῆς τελευταίας συνόδου ἀποφασισθέντα· ἐκ τῶν ἀναριθμήτων μοναχῶν οὐδεὶς εἶχε τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην παιδείαν, νοημοσύνην, τόλμην. Ὁ δὲ Ταρσίσιος, ὅστις, ὅπως βραδύτερον ὁ Φώτιος, προεχειρίσθη ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς οἰκουμένηκὸν πατριάρχην, ἐκέκτητο καὶ θέλῃσιν καὶ δύναμιν. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ὑπὲρ τῆς δοξασίας αὐτοῦ ζῆλος τοῦ ἀνδρὸς ἐξώκειλε μέχρι τῆς ῥαδιουργίας καὶ τῆς ἀνομίας, ὁ ἔξοχος αὐτοῦ νοὺς ἀντέστη ὅσον ἡδύνατο εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς εἰκονολατρείας ἀτοπημάτων.

Ἡ πρώτη σύνοδος ἦν ὁ νέος πατριάρχης συνεκάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀνατρέψῃ τὰ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' ψηφισθέντα, δὲν ἐπέισθη νὰ ἐνδῶσῃ εἰς τὰς εἰσγήσεις αὐτοῦ. Ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀρχιερέων, ἦν διὰ πολλῶν διαδηλώσεων ἐνεθάρρυνεν ὁ στρατὸς, ἠνάγκασε τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς ὁμοδοξοῦντας αὐτῷ ἐπισκόπους νὰ ἀποχωρήσωσιν. Οἱ δὲ πολυαριθμοὶ αὐτῶν ἀντίπαλοι, παραμείναντες, ἀνέγνωσαν καὶ ἐγκωμίασαν

τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγουμένης συνόδου καὶ δὲν διελύθησαν εἰμὴ ἀφοῦ ἐκύρωσαν αὐτοὶ τὰ πρακτικὰ αὐτῆς. Ἡ ἀποτυχία αὕτη κατέστησε πρόδηλον ὅτι ἐνόσω ὑφίστατο ὁ ἀρχαῖος στρατὸς, ἀδύνατος ἦτο ἢ τῶν εἰκόνων ἀνθρώποις. Ὅθεν ἅμα διαλυθείσης τῆς συνόδου ἐκείνης, ἡ Εἰρήνη ἐπεμψεν εἰς τὰς περὶ τὴν Θράκην ἐπαρχίας τὸν Σταυράκιον, ἵνα στρατολογήσῃ αὐτόθι νέα τάγματα καὶ ἐν τῷ μεταξὺ νὰ πέμψῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ περίξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ προϋπάρχοντα ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἦτο γνωστὸν ὅτι δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἀφωσιωμένα εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσον ἡ φρουρὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ βασιλικὴ φρουρὰ, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀμα δὲ τὰ τάγματα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἐπλησίασαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἡ βασίλισσα προεκήρυξε στρατείαν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν καὶ διέταξε τὸν στρατὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διαπεράσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν ἄνευ ὅπλων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ταῦτα θέλουσι μετακομισθῇ δι' ἄλλων πλοίων. Μόλις ὁμῶς διαπεραιωθέντος τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν, ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ διελύοντο τὰ σώματα ἐκεῖνα καὶ παρηγγέλλοντο οἱ συγχροτοῦντες αὐτὰ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Τὸ κράτος στερηθὲν οὕτω μαχητῶν ἀρίστων, ἔπαθε τούτου ἕνεκα μετ' οὐ πολὺ τὰ πάνθ' ἐκείνα ἀπὸ τε Μωαμεθανῶν καὶ Βουλγάρων.

Ἡ διάλυσις αὕτη ἐγένετο ἐν ἀρχῇ ὀκτωβρίου 786· ἀλλὰ δὲν ἤρκει νὰ ἀνατραπῇ ἡ ὕλικὴ τῆς μεταρρύθμισεως δύναμις, ἔπρεπε νὰ οὐδετερωθῇ καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς ἡ ἠθικὴ, νὰ ματαιωθῇ ἡ ὑπὲρ αὐτῆς πλειονοψηφία τῶν ἀρχιερέων καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ πλειονοψηφία ἀντίθετος. Ἐπὶ τούτῳ ἡσχολήθη ὁ Ταράσιος νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ προσωπικὸν τῆς νέας συνόδου. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἀρχιερεῖς διηρέθησαν εἰς δύο τάξεις, τοὺς δεκτικούς νὰ μεταπεισθῶσι καὶ τοὺς ἀμεταπίστους, ἐξ ὧν μόνον

οἱ πρῶτοι προσεκλήθησαν εἰς τὴν σύνοδον, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπεκλείσθησαν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι παρανόμως εἶχον χειροτονηθῆ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ οὕτω πως καθαρισθέντες ἀρχιερεῖς ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι ἐκείνων οἵτινες εἶχον συγκροτήσῃ τὴν σύνοδον τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀπεφασίσθη νὰ κληθῶσιν εἰς τὴν παροῦσαν καὶ 132 ἡγούμενοι καὶ μοναχοί, ὡς πρωταγωνισταὶ καὶ μάρτυρες τοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων θεσμοθετήματος ὃπερ προέκειτο αὐθις νὰ καθιερωθῇ. Τελευταῖον ἐνομίσθη ἐπισηφάλες νὰ συνέλθῃ ἡ νέα σύνοδος πάλιν ἐν Κωνσταντινοπόλει, τῆς ὁποίας αἱ πολυάριθμοι ἀνώτεραι τάξεις ἐνέμενον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως. Τὰς πλείστας ἐγγυήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπομένου ἤθελε παράσχει μία τις τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις πόλεων· ἀλλὰ πᾶσαι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶχον συγκροτηθῇ ἢ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἢ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Νικαίᾳ, ἐν Χαλκηδόνι, ἐν Ἐφέσῳ, ὃ δὲ Τάρασιος, προαιρούμενος νὰ τηρήσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς παραδόσεις καὶ ἔξεις τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἠναγκασμένος ν' ἀποφύγῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, προστίμησε τὴν Νίκαιαν, διότι οἱ κάτοικοι αὐτῆς δὲν ἦσαν πολλοί, ὃ δὲ ἐκπεμφθεὶς αὐτόθι νέος στρατὸς ἠδύνατο ἀπερισπάστως νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησιν τῆς βασιλίσσης εἰς τοὺς τυγχόν δυνάμενους ἔτι νὰ δυστροπήσωσιν ἀρχιερεῖς. Ἐκεῖ λοιπὸν μετὰ τινὰς προκαταρκτικὰς συνεδριάσεις, πρῶτον μὲν ἀνεγνώσθησαν τὰ διάφορα χωρία τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἅτινα ἐλογίζοντο συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· ἔπειτα ἀνηρέθησαν αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' συνόδου, ἀνεθεματίσθησαν ὀνομαστὶ πάντες οἱ πατριάρχαι ὅσοι ἀπὸ Λέοντος Γ' ἐπρέσβευσαν τὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων, καὶ ἐν γένει πάντες οἱ ὁμόφρονες αὐτῶν, ἀποκατεστάθη ἡ μνήμη τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐψηφίσθη ὁ ἀκόλουθος ὅρος. «Ὅρίζομεν σὺν ἀκριβεῖα πάσῃ καὶ ἐμμελείᾳ, παραπλησίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἀνατίθεσθαι τὰς σεπτὰς καὶ ἁγίας εἰκόνας ἐν ταῖς

ἀγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, καὶ ἱεροῖς σκεύεσι, καὶ ἐσθῆσι, τοῖς
 χοῖς τε καὶ σάνισιν, οἰκοῖς τε καὶ ὁδοῖς (ὅσῳ γὰρ συνεχῶς δι'
 εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως δρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώ-
 μενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ
 ἐπιπόθησιν) καὶ ταύταις ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν
 ἀπονέμειν, (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν,
 ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῇ φύσει, ἀλλ' ὅν τρόπον τῷ τύπῳ τοῦ τι-
 μίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ τοῖς ἀγίοις εὐαγγελίοις καὶ
 τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθήμασι) καὶ θυμιαμάτων καὶ φώτων
 παραγωγὴν πρὸς τὴν τούτων τιμὴν ποιεῖσθαι, καθὼς καὶ τοῖς
 ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἰθίσται· ἡ γὰρ τῆς εἰκόνης τιμὴ ἐπὶ τὸ πρω-
 τότυπον διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν
 αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

Ὁ ὅρος οὗτος, εἰ καὶ μετ' οὐ πολὺ κατηργήθη πάλιν, ἔπειτα
 ὁμῶς ἐπεκράτησεν ἐκ νέου καὶ ἰσχύει μέχρι τῆς σήμερον παρ'
 ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Περὶ τὴν σύνταξιν αὐτοῦ
 ἀνεδείχθη ἅπας ὁ ὁρθὸς τοῦ Ταρασίου νοῦς· ὁ ὅρος διέταξε μὲν
 τὴν ἀνάρτησιν τῶν εἰκόνων, ἵνα οἱ ταύτας θεώμενοι ἔχωσιν
 αἰετοῦ παροῦσαν τὴν τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς χριστιανικῆς
 πίστεως μνήμην, ἀλλὰ ῥητῶς ἀπηγόρευσε πᾶσαν πρὸς αὐτάς
 λατρείαν, καθὼς πρέπει μόνῃ τῇ θεῇ φύσει. Οἱ διαμαρτυ-
 ρόμενοι δὲν παραδέχονται τὴν διάταξιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν δύ-
 νανται νὰ ἀποδοκιμάσωσιν αὐτὴν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφορῶντες
 μάλιστα εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν μεσημβρινῶν ἐθνῶν,
 ἅτινα φαίνονται δεόμενα τοῦ ὑποβοηθήματος ἐκείνου, ἵνα δι' αὐ-
 τοῦ ὡς διὰ κλίμακός τινος προσαναβαίνωσι μέχρι τοῦ ὑπερτάτου
 ὄντος. Ἀληθεύει ὅτι ὁ ὅρος περιέχει καὶ τινὰς δευτερευούσας
 διατάξεις, αἵτινες ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι δεκτικαὶ παρεξηγήσεων,
 ὡς πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἀποδοτέαν εἰς τὰς εἰκόνας, ἀφ' ἑτέρου
 δὲ ἠδύναντο νὰ μὴ περιληφθῶσιν ἐντὸς τοῦ ὅρου, χωρὶς νὰ ἐλατ-
 τώσωσι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀπέβλεπεν ἡ σύνοδος·
 τοιαῦτα εἶναι ὁ ἀσπασμὸς, ἡ προσκύνησις, ἡ παραγωγή θυ-

μιαμάτων καὶ φώτων, ὧν ἕνεκα οἱ ἀπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων εὐχερῶς ὀλισθαίνουσιν εἰς τὴν λατρείαν ἣν ἀπηγόρευσεν ὁ ὁρος. Πλὴν τούτων ἡ σύνοδος δι' ἐτέρων διατάξεων ἀνενέωσεν ἐπιμέτινα, τῶν ὁποίων ἡ ἐκτέλεσις ἦτο δεκτικὴ πολλῶν καταχρήσεων, ὀρίσασα ἰδίως ἐν τῷ Ζ' αὐτῆς κανόνι, ὅτι, ἐπειδὴ καθιερώθησαν ναοὶ ἄνευ καταθέσεως λειψάνων μαρτύρων, δεόν νά γίνη ἐν αὐτοῖς ἡ κατάθεσις αὕτη μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς· ἐνῶ ἔκτοτε οὐδεμία ὑπῆρχε βεβαιότης περὶ τῆς γνησιότητος τῶν λειψάνων τούτων. Ἀλλὰ ὁ πατριάρχης Ταράσιος, ἀφοῦ ἐφρόντισε νά διακριθῇ ἐπιμελῶς ἡ τιμητικὴ προσκύνησις ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ νά ἀπαγορευθῇ ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων, ἐνόμισεν ὅτι προέλαβεν οὕτω πάντα παρεξηγήσεως κίνδυνον, καὶ ἐστοχάσθη ἤδη συνετὸν νά διατηρήσῃ ἀρχαῖά τινα τῆς ἐκκλησίας ἔθου, τῶν ὁποίων ἡ κατάργησις, καθὸ προσβάλλουσα προαιωνίους ἔξεις τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος, ἡδύνατο νά ὑποτρέφῃ τὴν ταραχὴν τῶν πνευμάτων. Ὡς ἔθου δὲ ἀπλᾶ χαρακτηρίζονται ἐν τε τῷ ὄρῳ ὁ ἰσπασμὸς καὶ ἡ προσκύνησις καὶ ἡ προσαγωγὴ θυμιαμάτων καὶ φώτων, ἐν τε τῷ Ζ' κανόνι ἡ κατάθεσις τῶν ἁγίων λειψάνων.

Ἡ ἀγαλλίασις ὁμῶς τῆς βασιλείας καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς ἐπὶ τῇ ὅπωςδῆποτε γενομένη ἀναστηλώσει τῶν εἰκόνων, δὲν διήρκεσε πολὺ. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ὅρου καὶ τῶν κανόνων τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχον ἐνωθῇ οἱ τε ἀρκοῦμενοι εἰς μόνην τὴν κατάργησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρύθμισεως, ὧν προῖστατο ὁ Ταράσιος, καὶ οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ὁλοσχερῇ τῆς μεταρρύθμισεως ἀνατροπὴν, ὧν προῖστατο ὁ Σταυράκιος. Αἱ δύο αὗται μερίδες συμπράξασαι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα εἰς ὃ συνεφώνουν, κατίσχυσαν τῆς τρίτης, ἥτις οὐδεμίαν ἀπεδέχετο παραχώρησιν ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε'

ἀληθές, περιποιεῖ τῇ ἀληθείᾳ τιμὴν εἰς τὸν Νικηφόρον, διότι ἐψηφίσθη ἐπὶ τῷ προδῆλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ κατὰ τὸν τῆς δουλείας θεσμόν. Πλὴν τούτων ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν αὐστηράν τῶν καθυστερούντων εἰσπραξίν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἰδίως τοῦ ἐγγείου φόρου πληρωμὴν· ἀνενέωσε τοὺς εἰς ἀχρηστίαν πεσόντας ἀρχαίους νόμους, καθ' οὓς μέρος παντὸς εὐρεθέντος θησαυροῦ ἀνήκεν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ διέταξε τὴν ἀναδρομικὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων τούτων κατὰ τὰ ἀμέσως προηγηθέντα εἰκοσιν ἔτη, ὅπερ ὑποδεικνύει ὅτι ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης κατὰ τὴν βασιλείαν τῆς Εἰρήνης παραλυσίας, εἶχον πέσει οὗτοι εἰς ἀχρηστίαν. Ἠνώρθωσεν ὡσαύτως τὸ κύρος τῶν νόμων δι' ὧν ἐπεβάλλετο ὠρισμένον τέλος ἐπὶ πάσης κληρονομίας, καὶ τούτων παρομοίως τὴν ἐκτέλεσιν ἐπεχείρησε καθ' ὅλα τὰ προηγηθέντα εἰκοσιν ἔτη. Τὸ δὲ περιεργότατον ἐσύστησεν εἰδὸς τι ναυτικῆς τραπέζης, ἥτις ἐδάνειζεν εἰς ἕκαστον τῶν προσωπικῶς φερεγγύων πλοιάρχων μέχρι 12 λιτρῶν χρυσοῦ ἥτοι 14—15,000 δραχμῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ δάνειον ἐγένετο ἐπὶ τόκῳ ἐτησίῳ $\frac{1}{4}$ κερατίων καθ' ἕκαστον χρυσοῦν νόμισμα, ἥτοι 17 περίπου τοῖς $\frac{0}{100}$, ἐνῶ κατὰ τὴν Ἰουστινιανειὴν νομοθεσίαν ὁ τόκος τῶν ναυτοδανείων ὠρίζετο εἰς 12 $\frac{0}{100}$ · ἀλλ' ἀφορῶντες εἰς τοὺς κινδύνους οὓς ὑφίστανται τὰ τοιαύτης φύσεως δάνεια, ἀμφιβάλλομεν ἂν ὁ τόκος τῶν 12 $\frac{0}{100}$ εἶχέ ποτε ἐφαρμοσθῇ εἰλικρινῶς, ἀφοῦ καὶ σήμερον ἔτι ἐπὶ ναυτοδανείων εἶναι διπλάσιος. Ἀλλ' ἡ πασῶν σπουδαιότερα καὶ ἡ χαρακτηριστικωτάτη τῆς οἰκονομικῆς ταύτης ἀναδιοργάνωσεως διάταξις ὑπῆρξεν ἡ κανονίσασα τὰ κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα. Ὁ Νικηφόρος καθυπέβαλεν αὐτὰ εἰς ἅπαντας τοὺς κοινούς φόρους, ἐνῶ πρότερον δὲν ἐτέλουν εἰμὴ μόνον τὸν ἑγγειον, ἀφαιρέσας δέ τινα τῶν κτημάτων τούτων κατέλεξεν αὐτὰ μεταξὺ τῶν δημοσίων. Ἐπὶ πᾶσι περιέστειλε μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἀραβας, ἐπεχείρησε δὲ πολλὰς κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείας καὶ συνεκρότησε τὸ

πρωσπικόν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐξ ἀνδρῶν ἐμπείρων ἄμα καὶ μετριοπαθῶν· ἰδίως δὲ, ἀποθανόντος τοῦ Ταρασίου τῷ 809, ὑπεστήριξε καὶ ἐπέτυχε τὴν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐκλογὴν τοῦ ἱστορικοῦ Νικηφόρου, ὅστις ἐξ Ἰσου ἀπέκρουε τὴν θρησκομανίαν τῶν μοναχῶν καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἄλλας μεταρρυθμίσεις, ἐπέμενον ζητοῦντες ἔτι ἐκκλησιαστικὰς καινοτομίας.

Ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει, ὁ μέσος οὗτος ὄρος δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐπὶ πολὺ. Τὸ μοναχικὸν τάγμα ἐμίσει τὸν Νικηφόρον τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτος ἀπεδοκίμαζεν, ὡς φαίνεται, ἐν γένει τὰ πολλὰ εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀφιερῶματα, ἐξ ὧν ἐπεσωρεύθησαν ἀπ' αἰῶνος εἰς τὰ ἰδρύματα ἐκίνα χρυσοὶ καὶ ἀργυροὶ θησαυροὶ ἀνυπολόγιστοι, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων ἔπρεπε νὰ ἐκποιθῶσι πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου. Ἐνῶ δὲ ὡς ἐκ τούτου οἱ μοναχοὶ ποικίλας κατὰ τοῦ ἀνδρὸς παρσκευάζον μηχανάς, οἱ ἄκροι μεταρρυθμισταὶ δὲν εἶχον πολὺν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ζήλον· ὥστε ὁ Νικηφόρος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἤθελε καθαιρεθῇ ἐπὶ τέλους, ἐὰν στρατεύσας τῷ 814 κατὰ τῶν Βουλγάρων δὲν ἔπιπτεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἡρωϊκῶς περὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ σημαίαν. Τὸν Νικηφόρον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σταυράκιος, ὅστις ὅμως, πληγωθεὶς βαρέως ἐν τῇ αὐτῇ μάχῃ, δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξαγάγῃ τὴν ἀρχὴν εἰμὴ ἐπὶ δύο περίπου μηνάς, μεθ' ὃ παραιτηθεὶς ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Τότε ἡ βασιλεία περιήλθεν εἰς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ τὸν Ῥαγκαβέ. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀσθενῶς μὲν διοικήσας τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα, ἀνεπιτηδείως δὲ ἐξακολουθήσας τὸν κατὰ Βουλγάρων πόλεμον, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ νὰ παραδῶσιν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους περὶ τὰ μέσα τοῦ 813 εἰς ἓνα τῶν ἐπιφανεστάτων τούτου ἡγεμόνων, τὸν Ἀρμένιον Λέοντα Ε'.

Ὁ Λέων ἡσχολήθη πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ περιστείλῃ τοὺς πολεμίους ἐκείνους καὶ κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 814 κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Μεσημβρίαν εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἀφῆκαν ἥσυχον τὸ κράτος. Ἐπειτα δὲ ἐκύρωσε μετὰ πολὺ πλείονος ἰσχύος ἢ ὁ Νικηφόρος τοὺς σωτηρίους τῆς μεταρρύθμισεως θεσμοὺς, προσωκειώθη διὰ τε τῶν ἀρχαίων κατορθωμάτων καὶ τῶν προσφάτων ἄθλων τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ στρατοῦ, ἀπεμάκρυνε τῶν πραγμάτων τὴν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ παρεισδύσασαν εἰς αὐτὰ κληρικὴν μερίδα καὶ εἰσήγαγεν ἐν γένει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς διοικήσεως πνεῦμα χρηστότητος καὶ δικαιοσύνης. Ἀλλὰ δὲν ἤρκεσθη εἰς ταῦτα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνέκυψεν αὐθις εἰς μέσον ἐπικρατεστάτη ἡ μερίς τῆς ἄκρας μεταρρύθμισεως. Ἐπὶ Εἰρήνης πολλοὶ τῶν νεωτεριστῶν εἶχον, ὥς εἶδομεν, μετριάσει τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν καὶ εἶχον συναινέσει νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἀρχαῖα καθεστῶτα ὥς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν ἄλλην μεταρρύθμισιν, διότι ἔβλεπον ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κκινотоμίαν. Νῦν δὲ πεισθέντες ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ παραχώρησις αὕτη εἰς οὐδὲν ὠφέλησε καὶ ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν, ἅμα ἐπιτυχόντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν παλινόρθωσιν, ἐζήτησαν νὰ ἐπαναγάγῃσι μετ' αὐτῆς καὶ ὅλας τὰς ἀρχαίας καταχρήσεις, ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ πρεσβεύωσιν ὅτι ἡ τύχη τῆς τοῦ κράτους ἀναμορφώσεως εἶναι ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένη μετὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων καὶ τῆς περιστολῆς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις δὲν εἴμπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσῃ ὀριστικῶς εἰμὴ ἐὰν ἐπιβληθῇ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Λέων Ε', καίτοι Ἀρμένιος τὴν καταγωγὴν καὶ διαγαγὼν τὸν βίον ἐν τῷ στρατῷ, παρ' ᾧ αἰετοτε ἐπεκράτησεν ἡ δοξασία αὕτη, ἐδίστασε κατ' ἀρχάς, ἀπαρallάκτως ὅπως ὁ Λέων Γ'. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὰς παραστάσεις καὶ ἐνεργείας τῶν δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου

ἀρχηγῶν τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως, τοῦ Θεοδότου Μελισσηνοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ. Ὅθεν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 815, ἀφοῦ εἶδε μετὰ λύπης τὸν πατριάρχην Νικηφόρον ἐγκαταλιπόντα τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, προήγαγεν εἰς τὸ ὑπατον τοῦτο τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα τὸν Θεόδοτον Μελισσηνὸν, ὅστις ἐν τῷ ἅμα συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον καταργήσασαν τὰς ἀποφάσεις τῆς Β' ἐν Νικαίᾳ συνόδου καὶ ἀνακρύξασαν ὡς Ζ' οἰκουμενικὴν σύνοδον τὴν ἐν ἔτει 754 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' συγκροτηθεῖσαν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀντίπαλος μερίς, προϊσταμένου τοῦ τότε ἀρχηγοῦ αὐτῆς Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, διεμαρτυρήθη κατὰ τῶν γενομένων καὶ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ταραξῇ τὰ πράγματα. Ὁ Δίων προσηνέχθη τόσῳ μάλλον ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἀντιδρῶντας ὅσῳ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἀναγνωρίζοντες τὸν πατριάρχην Θεόδοτον. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ ἐπεμελήθη τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφαισθέντων. Ἐπὶ τούτῳ ἀφῆρσεν ἐκ μέσου ἀπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, ἐξαίρει τοῦ Σταυροῦ, κατήργησε πάντα τὰ εἰς αὐτὰς ἀναφερόμενα ἄσματα καὶ τροπάρια, εἰσήγαγεν ἕτερα συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου δόγματος, καὶ τὸ κυριώτερον πάντων, ἐζήτησε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεολαίας διὰ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ νέων διδακτικῶν βιβλίων. Δυστυχῶς οὔτε τὰ νέα ἄσματα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, οὔτε τὰ νέα διδακτικὰ βιβλία, οὔτε ἀκριβέστεραι περὶ τοῦ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος εἰδήσεις. Ἀλλ' ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου ὑποφαίνεται ἐξ ὅσων εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπάλου μερίδος, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. «Παραστέλλονται, λέγει, ψαλμωδαὶ ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἄδεταί τι· ἀντάδεται τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προὔπτον καίμενα· τὰ νήπια ἐν τοῖς τῆς ἀσεβείας δόγμασιν ἀνατρέφονται, τῷ δοθέντι τόμῳ τοῖς διδασκάλοις.» Ἐπὶ τέλους δὲ, συγ-

κεφαλαιῶν τὴν μεγάλην ταύτην ἀναμόρφωσιν, ἀνακράζει· «καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἀθεωτάτη!»

Ἄλλὰ τὸ ἔργον ὑπῆρξεν ὅλως δυσανάλογον πρὸς τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τῆς τότε κοινωνίας. Αἱ ἀναρίθμητοι τάξεις τῶν μοναχῶν, τῶν ὀχλῶν καὶ τῶν γυναικῶν ἀπετροπιάζοντο τὰς καινοτομίας ταύτας, ὡς ἀνατρεπτικὰς δῆθεν αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν βάσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τὸ κράτος ἐξηκολούθει νὰ διατελῇ διηρημένον εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, ἐξ ὧν κατίσχυε μὲν τὸ ἐν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ μίαν περίπου ἤδη ἑκατονταετηρίδα διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς, ἀντηγωνίζετο ὁμοῦς τὸ ἕτερον διὰ τοῦ ἀριθμητικοῦ αὐτοῦ πλήθους ὅτε μὲν ἀμέσως ὅτε δὲ ἐμμέσως, πάντοτε δὲ πεισματωδῶς. Εἰς τῶν ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, ὁ Μιχαήλ Τραυλός, ἀρχαῖος συναγωνιστὴς καὶ φίλος τοῦ βασιλέως, περιῆλθεν ἔπειτα εἰς προσωπικὰς διενέξεις πρὸς αὐτὸν τοιαύτας, ὥστε ὁ Λέων Ε' ἠναγκάσθη νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὸν εἰς δίκην. Ὁ δὲ, καίπερ ὁμοδοξῶν τῷ βασιλεῖ ὡς πρὸς τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα, δὲν ἐδίστασε ν' ἀποδεχθῇ τὰς περὶ συμπράξεως εἰσηγήσεις τῶν ἀντιδοξούντων, καὶ τῇ συνεργείᾳ αὐτῶν ἐδολοφόνησε τὸν Λέοντα Ε' τῷ 820, καταλαβὼν αὐτὸς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὁ Μιχαήλ Τραυλός ἅμα μὲν χαριζόμενος εἰς τοὺς προσφάτους αὐτοῦ συμμάχους, ἅμα δὲ μὴ τολμῶν νὰ ἀντιπράξῃ κατὰ τῶν ἀρχαίων φίλων, ὧν κάλλιστα ἐγίνωσκε τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀξίαν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ ἀμφοτέρους τὰς μερίδας, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπρέσβευσεν ὅτι πρέπει νὰ παύσῃ πᾶσα περὶ εἰκόνων συζήτησις εἴτε ὑπὲρ εἴτε κατὰ, καὶ νὰ κατασταθῶσιν ἐκποδῶν ἢ τε Ταρασίου σύνοδος καὶ ἡ Κωνσταντίνου τοῦ πάλαι καὶ ἡ νῦν ἐπὶ Λέοντος συγκροτηθεῖσα. Ἀφοῦ δὲ ἐπέτρεψεν οὕτω νὰ δοξάζῃ ἕκαστος κατ' ἰδίαν ὅ,τι βούλεται, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ταραττῇ τὴν κοινὴν εἰρήνην, ἔπειτα περὶ τὰ τέλη τῆς βασι-

λείας ἀπεφάνητο ὅτι δύνανται νὰ ἀναρτηθῶσιν αἱ εἰκόνες ἐν ὑψηλοτέρῳ τῶν ἐκκλησιῶν χώρῳ. Ἐντεῦθεν πολλὴ ἐπεκράτει περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀναρχία καὶ θηοικὴ ταραχή, ὅτε, ἀποθανόντος τῷ 829 τοῦ βασιλέως Μιχαήλ, ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Θεόφιλον. Ὁ υἱὸς οὗτος δὲν ὠμοίαζε τὸν πατέρα. Εἶχε πεποιθήσεις στερεὰς καὶ ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὅθεν μετὰ τινὰς προκαταρκτικὰς ἐνεργείας, συνεκάλεσε τῷ 833 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν σύνοδον ἣτις ἀνεθεμάτισε τοὺς εἰκονολάτρας. Διὰ βασιλικοῦ δὲ διατάγματος ἀπηγόρευσεν ἀπάσας τὰς εἰκόνας ὅσαι ἀνεφέροντο εἰς τὴν θρησκείαν καὶ ἀπήτησε νὰ ἀφαιρεθῶσι μὲν αὗται ἀφ' ὧν τῶν ἐκκλησιῶν, νὰ ἀντικατασταθῶσι δὲ ἀντ' αὐτῶν ἕτερα κοσμήματα γλυπτὰ ἢ ζωγραφητά. Πρὸς ἐτὶ παρήγγειλεν οἱ μὲν ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς χωρίοις μοναχοὶ νὰ ἐξωσθῶσιν ἀπὸ τὰ μοναστήρια αὐτῶν, εἰς δὲ τοὺς μοναχοὺς ὧσιν τὰ μοναστήρια ἔκειντο ἐκτὸς τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων, νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ εἰς τὰ συνωκισμένα ταῦτα μέρη εἰσοδος ἐπὶ ποιναῖς βαρεῖαις. Αἱ διατάξεις αὗται κατέπληξαν τὸ μοναχικὸν τάγμα, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσαν νὰ δαμάσωσιν αὐτό. Μακρὰ πείρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς καὶ ὅτι αἱ πολυάριθμοι τοῦ ἔθνους τάξεις τῶν ὁποίων προσεβάλλοντο δι' αὐτῶν τὰ συμφέροντα καὶ αἱ δοξασίαι, κατάρθουν μετὰ τινὰ χρόνον νὰ κατισχύσωσιν, αἱ μὲν δραστηριώτεραι διὰ τῆς ἀντιστάσεως, αἱ δὲ ἀδρανέστεραι διὰ τῆς ἀπαθείας. Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν ἀνέλαβον αὐθις τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅς τις ἐμελλε νὰ ᾔῃαι ὁ τελευταῖος. Ὁ βασιλεὺς ἐπίεσεν αὐτοὺς δεινῶς· ἀλλ' ἂν καὶ ἐπολιτεύθη δριμύτερον τῶν προκατόχων, φαίνεται βέβαιον ὅτι οὔτε αὐτὸς ἐπραξε φόνους καὶ ὅτι πολλὰκις ἡ ὑπερβάλλουσα ἐκείνη αὐστηρότης ἐμετριάσθη ὑπὸ τῆς εὐγενείας τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός.

Ἐν τούτοις ἀποθανὼν ἐν ἀρχῇ τοῦ 842 κατέλειπεν υἱὸν ἀνή-

λικον. Ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ἥτις, ὡς πᾶσαι αἱ γυναῖκες, ἀπέκλινε πρὸς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν. Οἱ τρεῖς ἀνώτατοι τοῦ κράτους ὑπουργοὶ, ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Βάρδας, ὁ μάγιστρος Μανουὴλ, θεῖος αὐτῆς ἐκ πατρὸς, καὶ ὁ ἀρχαῖος λογοθέτης Θεόκτιστος, εἶχον ἀρχίσαι πρὸ καιροῦ νὰ διστάζωσι περὶ τῆς πρακτικῆς ἀξίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν καινοτομιῶν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ μακροὶ καὶ ἐπανειλημμένοι ἀγῶνες, οἱ διεξαχθέντες ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνορθώσεως τῆς γνησίας πίστεως, οὐδόλως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πληθὺς τοῦ ἔθνους καὶ ἀντὶ νὰ τονώσωσι τὰς ἡθικάς, τὰς διανοητικάς καὶ τὰς ὑλικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, παρήγαγον ἀπ' ἐναντίας νέαν ἀφορμὴν διενέξεων καὶ ἐρίδων, πολλάκις ὀλεθρίων. Ἐξεπρόσώπουν δὲ κατὰ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον πιστότερον πλείστοις μεταρρυθμιστὰς, ὅσῳ αἱ τελευταῖαι ἀπόπειραι, αἵτινες ἀπὸ Λέοντος Ε' διήρκεσαν περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπέβησαν οὐδὲν ἥττον ἢ αἱ πρῶται ἀτελεςφόρητοι. Ὅθεν παρέστησαν εἰς τὴν βασιλίδαν ὅτι ἡ κοινὴ εὐχὴ τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ἱεραὶ αὐτῆς εἰκόνες. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Θεοδώρα ἤκουσε μετ' ἀγαλλιάσεως τὴν πρότασιν ταύτην τῶν ὑπουργῶν αὐτῆς καὶ ἐπέτρεψε νὰ ἐνεργηθῶσι πάντα τὰ πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπαιτούμενα. Οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἦτο ὁ Ἰωάννης Γραμματικὸς, εἷς τῶν σοφωτάτων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διατελέσας διδάσκαλος τοῦ βασιλέως Θεοφίλου καὶ αἶποτε ἀναδειχθεὶς πιστότατος ὁπαδὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξωσθῇ διὰ τῆς βίας ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ τούτου γενομένου, συνεκλήθησαν ἐν τῷ ἅμα ὅλοι οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων εἰς σύνοδον, τῆς ὁποίας δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς τὰ πρακτικὰ, ἥτις ὁμως, ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσα περὶ αὐτῆς γνωρίζομεν, καὶ εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εικάσωμεν, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ μοναχῶν καὶ δὲν διεξήχθη ἐν πολλῇ τάξει. Τὸ συνέδριον τοῦτο ἠνώρθωσε μὲν τὸ κύρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, καθήρεσε δὲ καὶ ἀνεθεμάτισε

τὸν πατριάρχην Ἰωάννην καὶ πάντας τοὺς δμόφρονας αὐτῷ; ἐχειροτόνησε δὲ ἀντ' αὐτοῦ τὸν μοναχὸν Μεθόδιον καὶ παρέδωκε τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων εἰς ὑποψηφίους ἐκ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ληφθέντας. Μεθ' ὃ ἐτελέσθη κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν νηστειῶν, ἣτις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος 842 τῇ 19 φεβρουαρίου, πανήγυρις εἰς τιμὴν τῆς γενομένης ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ ἱεροπραξία αὕτη ἐκλήθη *πανήγυρις τῆς Ὁρθοδοξίας* καὶ ἀποτελεῖ σήμερον μίαν τῶν κυριωτάτων ἐορτῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τοιουτοτρόπως κατελύθη τὸ ἐκκλησιαστικὸν τῆς μεταρρύθμισews μέρος. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐν τοῖς μεγάλοις νομοθετικοῖς ἔργοις τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης ἐπανελήφθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αἱ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου περὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων. Ἡ νέα αὕτη νομοθεσία ῥητῶς μάλιστα ἀπεφάνητο ὅτι «τὰς ἐπὶ ἐναντιώσει τοῦ θεοῦ δόγματος καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν σωστικῶν νόμων παρὰ τῶν Ἰσαύρων φληναφίας ἐκτεθείσας, πάνταν ἀπέβαλε καὶ ἀπέρριψεν.» Ἀλλὰ μὴ νομίσωμεν ὅτι καθ' ὁλοκληρίαν ἐματαιώθησαν ἅπαντες οἱ ἄγωνες ἐκεῖνοι τῶν Ἰσαύρων, ὅπως ἐκάλουν τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρύθμισews οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς οὐδέποτε πλέον ἐπανήλθεν εἰς ἣν ἦτο πρὸ τοῦ Λέοντος Γ' κατάστασιν. Ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, ἵνα κατευνάσῃ τὸν κλύδωνα ὃν παρήγαγεν ἐν τῷ κράτει ἡ μακρὰ μεταξὺ εἰκονολατρῶν καὶ εἰκονομάχων πάλη, ἀπεδέξατο μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον τὴν κατάλυσιν πάσης καινοτομίας καὶ ἐστιγμάτισε μάλιστα αὐτὴν ὡς ἀνίερρον, ἡγωνίσθη δὲ πράγματι νὰ διασώσῃ πολλὰς τῶν διατάξεων αὐτῆς, καὶ ἰδίως δὲν ἔπαυσεν ἐν τοῖς πλείστοις πολιτευσομένη κατὰ τὸ ἐλευθέριον καὶ γενναῖον τῆς μεταρρύθμισews πνεῦμα. Ἐντεῦθεν ἐπραγματώθησαν μὲν ἡδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αἱ σωτήριαι προαιρέσεις τοῦ Λέοντος Γ', τοῦ Κωνσταντίνου Ε', τοῦ Νικηφόρου, τοῦ Λέοντος Ε'.

καὶ τοῦ Θεοφίλου, ἐξέλιπον δὲ βαθμηδὸν αἱ δειναὶ διενέξεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐξερεθίσαι ἡ ἀπροκάλυπτος καὶ ἐνίοτε ἀπότομος τούτων πολιτεία, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελούμενοι οἱ πολέμιοι, νέους τινὰς ἐπεχείρησαν ἀκρωτηριασμοὺς τοῦ κράτους. Τότε ἰδίως ἀπέστησαν μὲν οἱ Σλαῦοι τῆς Δαλματίας, ἐκυρίευσαν δὲ οἱ μωαμεθανοὶ τὴν Κρήτην. Ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τὰνάπαλιν ἴσχυσε μὲν κατ' οὐσίαν ἡ μεταβρύθμισις, οὐδεὶς δὲ σπουδαῖος ὑφίστατο ἐσωτερικὸς ἀντιπερισπασμὸς· ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων πλεονεκτημάτων, ἤκμασεν εἴπερ ποτὲ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἀκμή τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ δύναμις πάσης μεταρρυθμίσεως ἐγκείται οὐχὶ ἐν ταῖς νομοθετικαῖς αὐτῆς διατάξεσιν, ἀλλ' ἐν τῷ πνεύματι τὸ ὁποῖον ὑπηγόρευσε τὰς διατάξεις ταύτας· τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ ἐπέπλευσε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὸ γενικὸν τοῦ ἔργου αὐτῶν ναυάγιον. Αἱ ἀνῶνται κοινωνικαὶ τάξεις, ἐκ τῶν σπλάγχχνων τῶν ὁποίων προέκυψεν ἡ μεταβολὴ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ἐκκλησιαστικαὶ τε καὶ πολιτικαὶ, ὑπενέδωκαν μὲν ἐπὶ τέλους εἰς τὰς κατωτέρας καὶ κατεβίβασαν τὴν σημαίαν ἣν εἶχον ὑψώσει ἐπὶ τοῦ σκάφους τῆς πολιτείας, ἐπειδὴ ὅμως ἐξηκολούθησαν κρατοῦσαι τοὺς οἴακας αὐτοῦ, δὲν ἔπαυσαν κυβερνῶσαι τὰ πράγματα κατὰ τὸ ἴδιον φρόνημα. Τινὰ μάλιστα τῶν μερῶν καὶ αὐτῆς τῆς προτέρας νομοθεσίας, διεσώθησαν αὐτανδρα. Τὸ μὲν βιβλίον γγ' τῶν Βασιλικῶν ἀπεδέξατο τὸν *ναυτικὸν νόμον* τῶν Ἰσαύρων, τὸ δὲ βιβλίον ξ', τὸ ποινικὸν αὐτῶν δίκαιον. Ἐτε-
ραι καινοτομίαι κατέστησαν τῷ φόντι ὅλως σχεδὸν ἐκποδῶν, οἷον αἱ περὶ τὰς μεταξὺ συζύγων καὶ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, ἀντὶ τῶν ὁποίων ἴσχυσεν ἐκ νέου τὸ Ἰουστινιάνειον δίκαιον, εἰ καὶ μετὰ τινων τροπολογιῶν· ἀλλ' ὅσα ἄτοπα καὶ ἀν περιέχοντο ἐν τισιν ἰδίως τῶν διατάξεων ὧσων ἐπα-
νελήφθη τὸ κύρος, αἱ διατάξεις αὗται δὲν ἦσαν ἐξ ἐκείνων αἵτινες δύνανται νὰ παρακωλύσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀναβίωσιν. Κατὰ τοῦτο πολὺ σπουδαιότεραι ἦσαν ἡ τῆς λα-
τρείας τῶν εἰκόνων ἀπαγόρευσις καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν μονα-

στηρίων· ἡ κατάργησις τῆς δουλοπαροικίας· ἡ ἐκλαίκευσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Αἱ εἰκόνες ἀνεστηλώθησαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις· ἀλλ' εἶδομεν πῶς διετυπώθη ὁ περὶ τούτου ὅρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ προεδρεύσαντος αὐτῆς πατριάρχου Ταρσίου, ἐνὸς τῶν σοφωτέρων καὶ μετριοπαθεστέρων ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ σύνοδος ἐκείνη ἀπηγόρευσε ῥητῶς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, καθὼς πρέπουσαν μόνῃ τῇ θεῇ φύσει· ὥρισεν ὅτι αἱ εἰκόνες δὲν χρησιμεύουσιν εἰμὴ πρὸς ἀνάμνησιν τῶν πρωτοτύπων· ἐπέτρεψε μὲν δείγματα τινὰ εὐλαβείας πρὸς αὐτάς, ἀλλὰ περιώρισε τὰ δείγματα ταῦτα εἰς τέσσαρα, τὸν ἀσπασμὸν, τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν καὶ τὴν προσαγωγὴν θυμιαμάτων καὶ φώτων· διαλαβοῦσα δὲ ὅτι ἐπιτρέπει ταῦτα, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἴθισται, σαφῶς κατέδειξεν ὅτι τὰ ὑπολαμβάνει ὡς ἔθος ἀπλοῦν, οὐχὶ ὥς καθήκον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ὑποβαλλόμενον. Ὁ ὅρος οὗτος οὐ μόνον οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον, ἀλλὰ ἦτο βεβαίως ἡ εὐλογωτέρα νομοθετικὴ τοῦ ὀλοσχεροῦς τούτου ζητήματος λύσις. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως, ἡ δὲ προσήκουσα ἐκτέλεσις ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐτέθη ὁ ὅρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, πᾶσα ἀντιβαίνουσα εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ ὅρου τούτου δοξασία καὶ διδασκαλία, δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἀντιστρατευομένη εἰς ἓνα τῶν θεμελιωδῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν νόμων. Ὡσαύτως τὰ καταργηθέντα μοναστήρια ἐξήνθησαν αὐθις, καὶ, ἐν τῇ πρώτῃ μάλιστα ὁρμῇ τῆς παλινρθώσεως, ἰδρύθησαν πολλὰ νέα· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ φραγμοὶ οὐκ ὀλίγοι ἀντετάχθησαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἡ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Φωτίου ἐν ἔτει 864 συνελθοῦσα σύνοδος, ὥρισεν ὅτι τοῦ λοιποῦ μοναστήριον δὲν δύναται νὰ ἰδρυθῇ ἄνευ τῆς τοῦ ἐπισκόπου συναίνεσεως· ὅτι ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ δὲν ἔχει ἄδειαν παρὰ γνώμῃ τοῦ ἐπισκόπου νὰ καθιστᾷ ἑαυτὸν ἡγούμενον ἢ ἀντ' ἑαυτοῦ

ἕτερον ὅτι ἐπίσκοποι δὲν δύνανται νὰ ἰδρύωσι μοναστήρια δαπάναις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα αὐτογνωμόνως «ἄνευ παρουσίας τοῦ ὀφείλοντος αὐτὸν εἰς ὑποταγὴν ἀναδέχεσθαι» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἅπαντα σκοπὸν ἔχοντα νὰ διακωλύσωσι τὸν τε πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ τὴν ἀπεριόριστον αὕξησιν τῶν μοναχῶν. Μετὰ 100 δὲ ἔτη ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς ἀπηγόρευσε τὴν ἀφίερσιν ἀγρῶν, τόπων ἢ οἰκιῶν εἰς μοναστήρια ἢ μητροπόλεις ἢ ἐπισκοπὰς ἢ ξενώνας ἢ γηροκομεῖα, παρεκτὸς ἂν τὰ ἰδρύματα ταῦτα οὐδόλως ἔχωσι τοιαῦτα ἀκίνητα κτήματα· ἀλλὰ, καὶ τούτου τεθέντος, ἡ δωρεὰ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ εἰμὴ δυνάμει βασιλικῆς ἀδείας καὶ ἐγκρίσεως. Ἀπηγόρευσεν ὡσαύτως τὴν ἰδρυσιν νέων μονῶν, ξενώων ἢ γηροκομείων, ἀπαιτήσας νὰ ἔρχωνται μᾶλλον οἱ φιλόθεοι καὶ φιλελεήμονες εἰς βοήθειαν τῶν πενήτων ἢ τὸ πολὺ τῶν προὔπαρχόντων τοιούτων καταστημάτων, ὧν πολλὰ διὰ τοῦ χρόνου περιέστησαν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπορίαν. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ νὰ σημειώσωμεν ὅτι καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου διαστήματι, ἕτερος βασιλεὺς, Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς, ἀπηγόρευσεν εἰς πάντα μικρὸν ἰδιοκτῆτην, ἀσπαζόμενον τὸν μοναχικὸν βίον, νὰ ἀφιεροῖ τὸ κτῆμά του εἰς τὴν μονήν.

Τὸ νῆ' βιβλίον τῶν Βασιλικῶν, τὸ περὶ τῶν γεωργικῶν σχέσεων πραγματευόμενον, δὲν φαίνεται περιλαβάνον εἰμὴ τὰς περὶ τούτου διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι αἱ διατάξεις αὗται εἶχον ἀπαραιτήτως πρακτικὴν ἀξίαν. Πολλὰ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰσεχώρησαν εἰς τὰ ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας νομοθετήματα ἀπλῶς ὡς ἱστορικαὶ παραδόσεις, οὐχὶ δὲ ὡς θετικοὶ ὅρισμοί. Τοιαῦτα πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶναι τὰ περὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἅτινα ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὡς ἔχοντα ἅμεσον σχέσιν πρὸς τὸν χαρα-

κτῆρα τῆς παρούσης περιόδου. Ἡ παράγραφος α' τοῦ τίτλου ζ' τοῦ βιβλίου Β' τῶν Βασιλικῶν διαλαμβάνει ἐπὶ λέξεως, ὅτι «ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται» καὶ ἡ παράγραφος β' τοῦ αὐτοῦ τίτλου καὶ βιβλίου κηρύττει διαπρυσίως ὅτι «ὅπερ ἀρέσκει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν.» Ἐν τούτοις ἡ ῥήτρα αὕτη ἥτις ἦτο ἀληθὴς εἰς τοὺς πάλαι καθαρῶς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ αὐτοκράτορες, καταπατοῦντες θεοὺς καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, ἀπεθεοῦντο ζῶντες, πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἰσχύῃ ἐν τῇ θ' ἑκατονταετηρίδι. Αὐτὸς δὲ τῶν Βασιλικῶν νομοθέτης ἐξέδωκε τὴν *Ἐπιταγήν τοῦ Νόμου*, ἥτις ὠρίζεν ἐν τῇ παραγράφῳ δ' τοῦ τίτλου β' ὅτι «ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα τὰ παρὰ τῶν ἁγίων ἐπτὰ συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκριμένους ῥωμαϊκοὺς νόμους.» Γνωστὰ δὲ εἶναι αἱ ἐρμηνεῖαι αἱ ἐδωκε περὶ τῶν ὁρίων τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικός. Ὁ πατριάρχης οὗτος, ἀφοῦ εἰς μάτην ἠγωνίσθη ν' ἀποτρέψῃ τὸν Λέοντα ΣΤ', υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα ἀπὸ τοῦ νὰ συνάψῃ τέταρτον γάμον παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς καὶ τοὺς ἀστικούς ὁρισμοὺς, ἀπέκλεισεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐξηγῶν τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην, ἀπεφάνητο ὅτι, ναὶ μὲν ὁ βασιλεὺς λέγεται ἄγραφος νόμος, ἀλλὰ τοῦτο «οὐχ ἵνα παρανομή καὶ πράττῃ ἀπλῶς τὰ δοκοῦντα, ἀλλ' ὥστε τοιοῦτον εἶναι διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν ἀγράφων οἷος ὁ νόμος ὁ ἐγγράφος.» Εἰς δὲ τοὺς λέγοντας ὅτι «βασιλεὺς ὁ τὴν τετάρτην γυναῖκα ζητῶν, καὶ δεῖ παραχωρεῖν βασιλικὴν ἐπιθυμίαν,» ἀπεκρίθη, ὅτι «μέγα μὲν τὸ τῆς βασιλείας πρᾶγμα, καὶ δέον πείθεσθαι βασιλεῦσι, μηδὲ τοῖς πρὸς τάγμασιν αὐτῶν ἀντιτείνειν· ἀλλ' ἐν ἐκείνοις τοῖς προστάγμασιν ἐν οἷς διαφαίνεται τὸ τῆς βασιλείας ἀξίωμα. Πρὸς τάσσει δικαιοπραγεῖν; Τοῦτο βασιλικὸν ἀληθῶς πρὸςταγμα. Κελεύει πάλιν, οἷα τὰ τοῦ διαβόλου πονηρὰ ὑποβλήματα, εἰς

θεὸν ἀσεβεῖν; Τοῦτο οὐ βασιλικόν· οὐκοῦν οὐδὲ πειστέον αὐτῷ, ἀλλ' ὡς ἀσεβοὺς ἀνδρὸς ἀσεθεὶς πρόσταγμα, παρὰ φαῦλον ποιητέον.» Τὸ δὲ περιεργότατον εἶναι, ὅτι αὐτοὶ οἱ πρεσβεύται τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἐπροςπάθησαν νὰ πείσωσι τὸν πατριάρχην εἰς τὸ νὰ ἐνδώσῃ· ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπέμεινε. Καὶ ἐν τούτοις δὲν ἔπαυσεν ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἡ πρόληψις ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὑπηρετήσεν ἀείποτε τὰς ὁρέξεις τῶν κρατούντων, ἡ δὲ δυτικὴ διεκρίθη ἀείποτε ἐπὶ τῇ ἀνεξαρτησίᾳ αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ περὶ γεωργικῶν σχέσεων ζήτημα.

Ἐν τοῖς Βασιλικοῖς γίνεται λοιπὸν πάλιν πολλάκις μνεία περὶ ἐναπογράφων, ἥτοι δουλοπαροίκων, ἐνῶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ θεσμὸς οὗτος παρέμεινεν ἕκτοτε εἰς ἀχρησίαν. Εἰς τὴν λεγομένην *Πεῖραν*, ἣτις ἀποτελεῖ εἶδος νομολογίας συνταχθείσης ἐν τῇ 41 ἑκατονταετηρίδι, οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ ἐναπογράφων· τὰ δὲ πολυάριθμα μεταγενέστερα χειρόγραφα τοῦ γεωργικοῦ νόμου καὶ ἡ προσάρτησις αὐτοῦ εἰς τὸ ἐγγχειρίδιον τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀποδεικνύουσιν ἄφ' ἑτέρου ἀποχρώντως ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἐξηκολούθει λογιζόμενος ὡς πρακτικὴ τοῦ δικαίου πηγὴ. Πλὴν τούτου δὲ πολλαὶ ὑπάρχουσιν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων διατάξεις, ἐν αἷς καταφαίνεται ἡ ἰδιόζουσα πρόνοια ἣτις τότε ἐλαμβάνετο περὶ τῆς τῶν γεωργῶν τύχης. Ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνοῦ εἶχε συμβῆ λιβὸς, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελούμενοι οἱ *δυνατοὶ* τῶν ἐπαρχιῶν ἤρχισαν νὰ ἀγοράζωσιν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ τὰ κτήματα τῶν μικρῶν γεωργῶν. «Πολλοὶ γὰρ ἀφορμὴν ἐμπορίας τὴν τῶν πενήτων λαβόμενοι ἀπορίαν, λέγει ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος, ἀντὶ φιλανθρωπίας, ἀντὶ οἴκτου, ἀντὶ χρηστότητος, οἱ μὲν ἀργυρίῳ, οἱ δὲ χρυσίῳ, οἱ δὲ σίτῳ ἢ ἄλλαις τισὶν ἐπιδόσσεσιν, εὐώνως τὰς τῶν ἀτυχούντων πενήτων ἐζωνήσαντο κτήσεις.» Καὶ προστίθησιν ὅτι «ἦν ὁλοσχερὴς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ

πας τις τῶν ἐν δόξῃ κραταιῶν πασσυδεὶ χώρας ἀπεριγράπτους ἀποταμόμενος, ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοὺς ἀθλίους ἐνέταττε κτήτορας.» Ἴνα δὲ οὐ μόνον παύσῃ τὸ νέον τοῦτο εἶδος τῆς δουλοπαροικίας, ἀλλὰ καὶ θεραπευθῶσι τὰ ἤδη γενόμενα κατὰ τοῦτο ἀδικήματα, ἐξεδόθησαν ὑπὸ τε τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (ἔτεσιν 922 καὶ 934) καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (ἔτ. 947) καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ νεωτέρου (ἔτ. 959—963) καὶ ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μεγάλων βασιλέων Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ (τρεῖς διατάξεις, ἐν ἔτεσιν 964 καὶ 967) καὶ Βασιλείου τοῦ Β' (δύο, ἐν ἔτ. 988 καὶ 996), διάφοροι διατάξεις δι' ὧν πρὸς ἄλλοις πολλοῖς ὠρίσθη, ὅτι οἱ δυνατοὶ δὲν εἰμποροῦν νὰ γίνωσιν ὅπωςδῆποτε κύριοι χωρίου ἢ ἀγροῦ, ὁ δὲ κατὰ παράβασιν τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης προσκτησάμενός τι ὀφείλει νὰ τὸ ἀποδώσῃ μεθ' ὅλων τῶν γενομένων τυχὸν βελτιώσεων, ἄνευ ἀποζημιώσεως, εἰς τοὺς ἐκποιήσαντας ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιούτων εἰς τοὺς οἰκήτορας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ἀγροῦ, καὶ προσέτι νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος ὡς ποινήν, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ προσήκουσαν νὰ υποβληθῇ τιμωρίαν. Ὁ νόμος ἦτο βεβαίως δρακόντειος, ἀλλὰ καθίστησιν ἐν ταύτῃ πρόδηλον ὁποῖαν προστασίαν ἡ μακεδονικὴ δυναστεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιδαψιλεύουσα εἰς τὴν τάξιν τῶν μικρῶν γεωργῶν, ἥς ἡ εὐημερία ἀπετέλει μίαν τῶν κυριωτάτων μεριμνῶν τοῦ ἀναμορφωθέντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον εἶναι ὅτι ἡ δημοσία παιδείυσις δὲν ἀφῆρέθη πλέον ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν λαϊκῶν, ἵνα παραδοθῇ αὐθις εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν διάθεσιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ὁ ἀδελφὸς τῆς Θεοδώρας Βάρδας, ὁ συντελέσας εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρύθμισεως, ἀνεδείχθη ἐν τούτοις ἔνθερμος προστάτης τῆς ἐλευθερᾶς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Ὁφεληθεὶς ἐκ τῆς πνευματικῆς κινήσεως ἣν κατέλιπεν ὀπισθεν αὐτῆς ἡ προτέρα τάξις τῶνπραγμάτων, καὶ ἐπι-

μείνας εἰς τὴν ἐκλαττεύουσιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως, συνεπλήρωσε τὴν εἰς τὰ βασίλεια τῆς Μαγναύρας ἀνωτέραν σχολὴν, ἐν ᾗ ἐδιδάσκετο πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Τῆς σχολῆς ταύτης προΐστατο ὁ περιφανὴς Λέων, ὅς τις διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς μεταρρύθμισεως, παρητήθη τῆς λειτουργίας ταύτης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ οὐ μόνον οὐδὲν ἕτερον ἔπαθεν, εἰ καὶ συγγενὴς τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ἀλλὰ προεχειρίσθη μάλιστα διευθυντῆς τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἐκπαιδευτηρίου, διδάσκων ἰδίως τὰ φιλοσοφικὰ καὶ τὰ μαθηματικά. Καθηγητὴς τῆς γεωμετρίας ἀνεδείχθη ὁ μαθητὴς τοῦ Λέοντος Θεόδωρος· τὴν ἀστρονομίαν ἐδίδασκεν ὁ Θεοδόχιος, τὴν δὲ Ἑλληνικὴν φιλολογίαν ὁ Κομητᾶς. Οἱ καθηγηταὶ ἐπληρώνοντο ἀδρῶς ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, λαμβάνοντες καὶ ἄλλας παρὰ τῆς κυβερνήσεως εὐεργεσίας. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἡκροῶντο δωρεὰν τῶν παραδόσεων τούτων καὶ οἱ ἐπιμελεστέροι καὶ εὐφύτεστοι ἐξ αὐτῶν πολυειδῶς ἐνεθαρρύνοντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὅς τις πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολὴν ἵνα ἐπιβλέπῃ διδασκάλους καὶ διδασκομένους. Πάλιν δὲ βραδύτερον, περὶ τὰ μέσα τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος, εὕρισκομεν τὴν ἀκαδημίαν ταύτην ἀκμάζουσαν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅς τις διώρισεν ἐν αὐτῇ καθηγητὰς ἐγκρίτους τῆς μὲν φιλοσοφίας τὸν πρωτοσπαθάριον Κωνσταντῖνον, τῆς δὲ ῥητορικῆς τὸν μητροπολίτην Νικαίας Ἀλέξανδρον, τῆς δὲ γεωμετρίας τὸν πατρίκιον Νικηφόρον, γαμβρὸν τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως Θεοφίλου τοῦ Ἐρωτικοῦ, τῆς δὲ ἀστρονομίας τὸν γραμματέα Γρηγόριον. Ἐφόρευε δ' ἐπιμελῶς τὴν διδασκαλίαν καὶ πολυτρόπως ἐθράβευε τοὺς ἀρίστους τῶν φοιτητῶν, «δομοδαίτους καὶ ὁμοτραπέζους καθ' ἑκάστην τούτους ποιῶν, καὶ ἀργύρια παρέχων, καὶ ὁμιλίας μετ' αὐτῶν προσηνεῖς ποιούμενος·» διότι ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξήρχοντο οἱ τὰ ἀνώτατα ἐκκλησιαστικά καὶ πολιτικά καὶ δικαστικά ἀξιώματα λαμβάνοντες ἄνδρες.

Τοῦ ἐλευθερίου πνεύματος ὅπερ ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρύθμισεως, πρῶτον καὶ λαμπρότατον δεῖγμα παρέχει ἡμῖν ὁ Φώτιος. Ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 861 ὁ Φώτιος ἐπεκύρωσε τὰ πολλάκις κατὰ τῶν εἰκονομάχων δογματισθέντα· ἀλλὰ ἐτήρησε διὰ παντὸς τοῦ βίου ἀείποτε μὲν ἐν τοῖς λόγοις, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις, τὸ γενναῖον φρόνημα, ὅπερ ἐποτίσθη ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ τὸ κράτος τῶν βασιλέων ἐκείνων. Ἡρὸ μικροῦ εἴπομεν ὁπόσον ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἰδίως ὅμως ἀνεδείχθη ἡ ἀνεξαρτησία τῆς διανοίας ἐκείνης ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος κηρύγματι, ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ἐν ταῖς πρὸς τοὺς φίλους ὁμιλίαις. Ἐν ἀρχῇ αὐγούστου 861 συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμός, ὅστις ἐπαναληφθεὶς πολλάκις ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, κατεφόβισε τὸ πλῆθος καὶ ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰγνατίου, ὅστις εἶχε διατελέσει ἔνθερμος τοῦ μοναχικοῦ τάγματος προστάτης. Ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὅτι οἱ σεισμοὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις καὶ ὅτι συμβαίνουσιν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν· οἱ σεισμοὶ, εἶπε μετὰ εἰρωνείας τινός, «οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται.» Παρέθεσε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς Πλατωνικῆς δόξαν τὴν διαστελλούσαν δύο εἴδη ψυχῆς, τὸ μὲν θεῖον τὸ δὲ θνητὸν, καὶ πρεσβεύουσιν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλογον ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον, καὶ λογιστικὸν καὶ νοητικὸν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ πηγὴ. Δὲν ἠξυέρομεν ἐὰν τὰ φυσικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ταῦτα δόγματα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν ἀμαθῆ τῶν Ἰγνατιανῶν ὄχλον. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι συνέβη ἐκ τούτου, ἡ τοῦλάχιστον ἱστορεῖται ὅτι συνέβη, ἀστειῶν τι καὶ χαρακτηριστικώτατον τοῦ εὐτραπέλου τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πνεύματος· διότι λέγεται ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ πατριάρχης εἶπε τοὺς ἀνθρώπους

ἔχοντας δύο ψυχάς, οἱ ἐργάται τῆς βασιλευούσης ἤρχισαν νὰ ζητῶσι διπλὴν τῆς προτέρας κατὰ μῆνα τροφοδοσίαν, λέγοντες ὅτι «ἡμεῖς ἠλπίζομεν μίαν ψυχὴν ἔχειν, καὶ ἐλαμβάνομεν ἐκάστῳ μηνὶ ἀνὰ μοδίους δύο· νῦν δὲ, ὡς διδάσκει ἀναφανδὸν ὁ πατριάρχης, δύο ψυχάς ἔχει ἕκαστος, καὶ δεῖ ἄλλους δύο μοδίους προσθεῖναι ἡμῖν.»

Ἀξιομνημόνευτος ὡσαύτως εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ πρὸς τὸν φιλόσοφον Λέοντα ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου, ἐξ ἧς συνάγεται ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης δὲν ἐδίσταζε τότε νὰ ἐπιλαμβάνεται καὶ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς, καὶ ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἤξiou ἀπολύτως νὰ κωλύσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου τούτου. Ἡ τις δὲν ἐνθυμεῖται τὴν ἐπιστολὴν ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον περὶ τῆς ἐν ἔτει 864 συγκροτηθείσης συνόδου καὶ ἐν ἣ ἔθετο τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὰ μὲν θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ τηρῶσιν, ὑπάρχουσιν ὅμως δευτερεύοντά τινα κεφάλαια περὶ τὰ ὅποια οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ διαφωνῶσι, μὴ παύοντες διὰ τοῦτο νὰ ᾔναι χριστιανοί. Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ μεγαλοφουοῦς ἀρχιερέως εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα σωτήριος, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῶν χριστιανῶν ἔνωσις, ἂν ποτὲ κατορθωθῇ, δὲν εἴμπορεῖ εἶμῃ ἐπὶ τοιαύτης τινὸς βάσεως νὰ θεμελιωθῇ, οὐχὶ δ' ἐπὶ τῆς κατὰ πάντα ἐντελοῦς ἐξομοιώσεως, ἥτις εἶναι βεβαίως ἀνέφικτος. Ὁ Φώτιος δὲν κατεδέχθη ποτὲ οὐδ' ἐπὶ τῷ ἰδίῳ συμφέροντι νὰ ὤφελθῃ ἐκ τῶν προλήψεων τοῦ ὄχλου. Τῷ 869 συνεκροτήθη ἡ περιβόητος ἐκείνη σύνοδος ἡ καταδικάσασα καὶ ἀνθεματίσασα τὸν Φώτιον καὶ τοὺς Φωτιανούς, ὅπως ἡ προηγούμενως τῷ 864 συνελθοῦσα σύνοδος εἶχε καταδικάσει καὶ καθαιρέσει τὸν Ἰγνάτιον. Ἡ μετὰ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πάλῃ δὲν ἦτο προσωπικὴ, ἀλλ' ἀπεικόνιζε τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν ἀντίπραξιν τῶν δύο φρονημάτων τὰ ὅποια ἐπέζησαν ἀντιστρατευόμενα μὲν κατ' ἀλλήλων μετὰ τὴν καθάρισιν τῆς ἀναμορφώσεως, ἀλληλοδιαδόχως δὲ θριαμβεύοντα, μέχρις οὗ τὸ ἔτε-

ρον, τὸ σωφρονέστερον, κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς διὰ τοῦ Φωτίου. Ὁ Φώτιος ἦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων οἵτινες συνήνεσαν εἰς τὴν παλινόρθωσιν, διατηροῦντες ὁμῶς μέχρι τινὸς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἦτο ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἐπρέσβευον ἀνέκαθεν τὰ τῆς ἀρχαίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως μετὰ τῶν ἀναποσπάστων ἀπὸ αὐτῆς προλήψεων καὶ καταχρήσεων. Καὶ ἐν ἔτει 869 κατέβαλεν ἐπὶ τινα χρόνον τὸν ἀνταγωνιστὴν ὁ Ἰγνάτιος. Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς συνόδου ταύτης καὶ διαρκούσης αὐτῆς, συνέβησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει φυσικὰ φαινόμενα ὀλέθρια, σεισμὸς φοβερὸς καὶ καταιγὶς σφοδρά, ἐξ ὧν ἕνεκα μὲν τοῦ σεισμοῦ πολλὰ ἐκκλησίαι καὶ πλεῖστοι οἶκοι καὶ περιστύλια κατηδαφίσθησαν, καὶ κτηνῶν καὶ ἀνθρώπων ἐγένετο ἀμύθητος πανωλεθρία, ἕνεκα δὲ τῆς καταιγίδος, ἐκτὸς ἄλλων δεινῶν, αὐτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ὁ τῆς στέγης μόλυβδος ὡς μεμβράνα συνελίχθη. Ὅταν πρὸ 8 ἐτῶν εἶχε συμβῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμὸς μέγας, οἱ Ἰγνατιανοὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐξηγήσωσι τὴν συμφορὰν ταύτην ὡς σημεῖον τῆς θείας ὀργῆς διὰ τὴν καταδρομὴν ἣν ὑφίστατο τότε ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν. Τίποτε λοιπὸν δὲν ἐφαίνετο εὐλογώτερον ἢ νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ νῦν αἱ τοῦ 869 συμφοραὶ ὡς ἐπιγενόμεναι ἕνεκα τῶν παθημάτων τοῦ Φωτίου. Καὶ τινες τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἵνα καταπλήξωσι τὰ πλήθη καὶ προσελκύσωσι τὰς συμπαθείας αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ πεπτωκότος πατριάρχου. Ἀλλ' ὁ Φώτιος, ὅστις εἶδομεν πῶς ἡρμήνευσε τοὺς σεισμοὺς τοὺς συμβάντας τῷ 864, δὲν ἐπέισθη οὐδὲ νῦν νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ἀντίθετον ὅπλον πρὸς ἴδιον ὄφελος· καὶ ἀπαντῶν πρὸς ἀρχαῖον φίλον, τὸν μετ' αὐτοῦ πεσόντα καὶ ἐξορισθέντα Γρηγόριον Ἀσβεστᾶν, ὅστις προέτρεπεν αὐτὸν νὰ δώσῃ εἰς τὰ γενόμενα τοιαύτην τινα ἐρμηνείαν, ἔγραφε διαρρήδην· «ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσιν τὴν

πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων, ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι, παραινῶ δὲ μὴδὲ τὴν ὑμῶν ὁσιότητα ταῦτα ἐννοεῖν.»

Ἄλλ' ὅποσον γενναῖον καὶ τολμηρὸν ἐξηκολούθησε διατελοῦν τὸ φρόνημα μαρτυρεῖται λαμπρῶς ὑπὸ τινος ἀξιοσημειώτου μνημείου, ἀναγομένου εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 40 ἑκατονταετηρίδος. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπεδίδετο εἰς τὸν Λουκιανόν, τὸν εὐφυέστατον τῶν πολεμίων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ὁ διάλογος ὁ ἐπιγραφόμενος *Φιλόπατρις* ἢ *Διδασκόμενος*. Νῦν ὁμως μετὰ πολλὰς κριτικὰς καὶ χρονολογικὰς ἐπιστάσεις, κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ διάλογος οὗτος συνετάχθη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ. Ἐκ τούτου καὶ μόνου γίγνεται ἤδη δῆλον ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 40 ἑκατονταετηρίδος ἐγράφοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔργα, δυνάμενα διὰ τὴν περὶ τὸν λόγον τέχνην καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ πνεύματος καὶ τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς, νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἓνα τῶν καλλίστων ἀντιπροσώπων τοῦ προτέρου Ἑλληνισμοῦ. Τῶντι, ἂν ὁ συγγραφεὺς, τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, δὲν ἦναι ἐν παντὶ ἀντάξιός τοῦ Λουκιανοῦ, τοσοῦτον ὁμως ἐπιτηδεῖως ὑπεκρίθη τὸν Σαμοσατέα, ὥστε αὐτὸς ἐκεῖνος ὑπελήφθη ὢν. Ἄν ἡ λέξις αὐτοῦ δὲν ἦναι πάντοτε καθαρὰ, τὸ πνεῦμα εἶναι ἐλλητικώτατον. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀπειροκαλίας τῶν εἰς τὸ μοναχικὸν ἀγῆμα ἀνηκόντων χρονογράφων καὶ τῆς χάριτος τοῦ προκειμένου διαλόγου· μεταξὺ τῶν ἀγενῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφοσιώσεων ἢ ἀντιπαθειῶν τῶν πρώτων καὶ τῆς εὐγενοῦς τιμῆς ἣν ἀποδίδει εἰς τὰ κατορθώματα τοῦ αὐτοκράτορος ὁ τοῦ διαλόγου συγγραφεὺς, παρ' ᾧ ἀπαντῶμεν καὶ αὐτὸ τὸ τῆς πατρίδος ὄνομα, τὸ τοσοῦτον σπανίως παρ' ἡμῖν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἀντηχῆσαν· μεταξὺ τῆς πολλάκις γλαφυρᾶς, τῆς πολλάκις κομψῆς τοῦ διαλόγου γλώσσης καὶ τοῦ ἡμιβαρβάρου ὕφους εἰς ὃ εἶχεν ἐκτραπῇ τὸ ἐπίσημον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰδίωμα κατὰ τὰς προτέρας ἑκατονταετηρίδας. Ὁ συγγραφεὺς

κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἀγαλλίασιν ἣν ἅπαντες οἱ
 χρηστοὶ πολῖται ἡσθάνοντο ἐπὶ τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις τοῦ
 Νικηφόρου καὶ νὰ χλευάσῃ τοὺς περὶ τὸ μοναχικὸν τάγμα,
 οἵτινες ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως διαδίδοντες εἰς
 τὸν ὄχλον ποικίλους περὶ τῆς προσεχοῦς πτώσεως αὐτοῦ χρη-
 σμῶς καὶ ὑποσχόμενοι τὴν ἔλευσιν χρυσοῦ μετὰ τὴν πτῶσιν
 ταύτην αἰῶνος. Δύο δὲ κυρίως εἶναι τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα,
 Τριεφῶν καὶ Κριτίας· διότι ὁ τρίτος, ὁ Κριτόλαος, παρεισέρχε-
 ται περὶ τὸ τέλος μόνον, ἵνα ἀναγγεῖλῃ νέας τοῦ βασιλέως νί-
 κας. Καὶ ὁ μὲν Κριτίας παρίσταται ὡς ἐθνικός, ὁ δὲ Τριεφῶν
 εἶναι χριστιανὸς καὶ ὁμιλεῖ προδῆλως ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ
 συγγραφέως. Δὲν διστάζει ἐν τούτοις οὗτος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ
 στόμα τοῦ Κριτίου πικροτάτας εἰρωνείας κατὰ τῆς τριεφυο-
 στάτου τῶν χριστιανῶν θεότητος· διότι ἐπομοσάμενος «ὑψι-
 μέδοντα Θεὸν, υἱὸν πατρὸς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον
 ἔν ἐκ τριῶν καὶ ἐξ ἑνὸς τρία,» ἐπιτρέπει εἰς τὸν Κριτίαν νὰ
 παρατηρήσῃ ὅτι διδάσκει αὐτὸν ἀριθμεῖν ὡς ὁ Νικόμαχος ὁ
 Γερρασηνὸς καὶ ἀκατάληπτα λέγων, ἔν τρία, τρία ἔν. Μήπως ἐν-
 νοεῖς, ἐπιφέρει ὁ Κριτίας, τὴν τετρακτὺν τοῦ Πυθαγόρου, ἢ τὴν
 ὀγδοάδα καὶ τριακάδα, ὁ δὲ Τριεφῶν ἀποκρίνεται ὅτι δὲν
 πρέπει νὰ ἀναμιγνύῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἐπίγεια· ὅτι ὁ
 λόγος δὲν εἶναι νὰ μετρηθῶσι τὰ ψυλλῶν ἔχνη, ἀλλ' ὅτι θέλει
 τῷ διδάξῃ τι τὸ πᾶν καὶ τίς ὁ πρῶην πάντων καὶ τι τὸ σύ-
 στημα τοῦ παντός. Ἀνασχευάσας δὲ τὰς τοῦ Κριτίου ἐθνικάς
 δοξασίας, καταφέρει τελευταῖον αὐτὸν εἰς τὸ νὰ παραδῶσῃ τὰ
 ὅπλα, ν' ἀποδεχθῇ τὸ τῆς Τριάδος δόγμα, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ
 ὅτι συνέβη αὐτῷ πάθημα ἀντίστροφον τοῦ τῆς Νιόβης, καὶ ὅτι
 ἄνθρωπος ἐκ στήλης ἐγένετο. Τότε ὁ Κριτίας ἀφηγεῖται ὅσα
 τερατώδη καὶ ἀπαίσια ἤκουσε παρὰ τῶν μοναχῶν περὶ τοῦ
 καθεστῶτος· ἀλλ' ἔτι αὐτῶν διαλεγόμενων περὶ τῶν φλυαριῶν
 ἐκείνων, ἀναγγέλλει ὁ Κριτόλαος τὰ νέα τοῦ βασιλέως ἄθλα
 καὶ πάντες συναγαλλόμενοι καὶ τὰ βέλτιστα περὶ τοῦ μέλλον-

τος τῆς πατρίδος οἰωνιζόμενοι, λέγουσι διὰ τοῦ Τριεφώντος· «ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες τούτῳ εὐχαριστήσωμεν, ὡς καταξιωθέντες τοιούτου κράτους ὑπήκοοι γενέσθαι· τοὺς δὲ λοιποὺς ληρεῖν ἐάσωμεν, ἀρκεσθέντες ὑπὲρ αὐτῶν εἰπεῖν τὸ, οὐ φροντὶς Ἴπποκλείδῃ, κατὰ τὴν παροιμίαν.»

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς περιόδου ταύτης, ὁ Ἰωάννης Σκυλίτσης, ὁ Λέων ὁ διάκονος, εἶναι ὡσαύτως κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ζωηρότητα τῆς ἐκθέσεως καὶ διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς κρίσεως αὐτῶν, ἀσυγκρίτῳ ἀνώτεροι πάντων τῶν μετὰ Προκόπιον καὶ Ἀγαθίαν χρονογράφων. Ἐὰν δ' ἐσώζοντο οἱ πρόμαχοι τῆς μεταρρυθμίσεως συγγραφεῖς καὶ ἅπαντα τὰ προϊόντα τῆς διανοητικῆς κινήσεως ἣν παρήγαγεν ἡ μεταβολὴ ἐκείνη, ἠθέλομεν ἔχει σήμερον πολλὰ τοιαῦτα δείγματα τῶν καρπῶν τοῦ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τοῦ ὁποίου ἀμυδρά τινα ἵχνη ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε' καὶ τῆς δι' αὐτοῦ παρασκευασθείσης μεταστοιχειώσεως τῶν ἀπάντων, ἥς τὸ φάσμα κατετρόμαζε τὸν τότε ἀρχηγὸν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος Θεόδωρον τὸν Στουδίτην. Δυστυχῶς πάντα ταῦτα ἠφανίσθησαν· ἀλλὰ τὸ ἐν καὶ μόνον ἄχρι τοῦδε ἀνευρεθὲν ποιημάτιον, τὸ κατὰ πρῶτον δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Γάλλου Βοασσονὰδ εἰς τὰ σχόλια τοῦ ἐθνικοῦ σοφιστοῦ Εὐναπίου, μαρτυρεῖ ὅπόσον εὐλογοὶ ἦσαν τοῦ Στουδίτου οἱ φόβοι. Τὸ ποιημάτιον τοῦτο ἐμπαίζει δριμύτατα καὶ εὐφύεστατα τὴν πολυειδῆ κατὰχρησιν τὴν παρεισραχθεῖσαν περὶ τὴν ἐμπορίαν τῶν ἁγίων λειψάνων. Οὐδὲ περιωρίσθησαν τὰ καινοπρεπῆ ταῦτα διανοητικὰ προϊόντα εἰς μόνας τὰς ἀνωτέρας, τὰς λογιωτέρας τοῦ ἔθνους τάξεις. Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν προέκυψαν εἰς φῶς ἄσματα δημῶδη, εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀναγόμενα, ἀξιοσημεῖωτα δὲ διὰ πλείστους λόγους. Τὰ ἄσματα ταῦτα δὲν ἐποιήθησαν εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Πελοποννήσου, ὅπως τὰ κλέφτικα τραγούδια τὰ ὁποῖα,

ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἀντηχῆσαντα εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ χώρας, τοσοῦτον στενῶς συνδέονται μετὰ τῆς τελευταίας πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως. Μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν δημῶδων ἀσμάτων τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρξεν ἡ μικρὰ Ἀσία, ἥτις ἦτο τότε ἡ ἑλληνικὴ τάτη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐκεῖ ὑμνήθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὰ κατὰ Μωαμεθανῶν κατορθώματα τῶν Διγενῶν, τῶν Φιλοπάππων, τῶν Θεοφυλάκτων, τῶν Λεάνδρων, τῶν Ἰωαννικίων, τῶν Κιννάμων, τῶν Πορφυρίων, καὶ μυρίων ἄλλων ἐθνικῶν ἡρώων, ὧν μιμηταὶ καὶ διάδοχοι ἐμελλον βραδύτερον νὰ ἐπιτείλωσι παρ' ἡμῖν οἱ Μαλάμοι, οἱ Δῆμοι, οἱ Μπουκουβαλαῖοι, οἱ Παπαθύμιοι καὶ οἱ ἄλλοι ὧν δὲν ὑπάρχει Ἑλλήν μὴ ἔχων διὰ στόματος τὰ ὀνόματα. Τὰ ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἄσματα εἶναι μνημεῖα σπουδαιότατα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Ἐξ αὐτῶν δηλοῦται ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἦτο ἔκτοτε δεκτικὴ τῆς ἀρβένωπου ἐκείνης ποιήσεως ἥτις εἶναι τὸ ἀσφαλέστατον τεκμήριον τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων· ὅτι ἡ πάλῃ ἡ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους διεξαγομένη ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ τούτου κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἔχει τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ κατὰ τῶν αὐτῶν πολεμίων πάλῃ ἥτις διεξήγετο ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἐπὶ πᾶσι δὲ ὅτι ὁ ἠθικὸς ἀνακαινισμὸς δὲν μαρτυροῦσι τὰ ἔργα τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, εἶχε τότε παρεϊσδύσει μέχρι τῶν κατωτάτων τοῦ λαοῦ σπλάγχχνων. Ταῦτα πάντα λέγοντες δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι ὅπως ἐξέλιπον αἱ προλήψεις καὶ αἱ ἀσθένειαι τῆς κοινωνίας ταύτης· πολλοῦ γε δεῖ. Κατὰ παράδοξον τῆς τύχης συγκυρίαν, ἅμα μετὰ τὴν ἐπίσημον τῆς μεταρρυθμίσεως κατάλυσιν ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ θρόνου, ὡς αὖτε δι' ἰσχυρᾶς τινος ἀντιδράσεως κατὰ τῆς προτέρας χρηστότητος, ὁ τοῦ Θεοφίλου καὶ τῆς Θεοδώρας υἱὸς Μιχαὴλ Γ', τοῦ ὁποίου αἱ κακίαι ἴσως ἐμεγεθοποιήθησαν ὑπὸ τῶν χρονογράφων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἀλλ' ὁ βίος ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ πολυ

ειδῶς ἀλλόκοτος. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας ταύτης, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ὑπερτάτους ἀντιπροσώπους τῆς κοινωνίας, οὐκ ὀλίγας ἀνέδειξαν ἀδυναμίας. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἂν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς διέσωσεν ἔτι ἱκανὰ τῆς προτέρας ἠθικῆς ἀλλοιώσεως στίγματα, τὸ φρόνημα καὶ ἡ διάνοια αὐτοῦ θαυμασίως ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐπερρώσθησαν τότε· τοῦτο δ' ἐπιμαρτυρεῖ, παρεκτὸς τῶν ἄλλων τεκμηρίων ὅσα προεξεθέσαμεν, ἡ πολιτικὴ δύναμις καὶ ἀκμὴ εἰς ἣν ἤδη προήχθη.

Ἐν τῶν κυριωτάτων πολιτικῶν φαινομένων τῆς περιόδου ταύτης ὑπῆρξεν ἡ παγίωσις τοῦ μοναρχικοῦ ἀξιώματος. Ἡ συχνὴ τῶν βασιλέων μεταβολὴ καὶ αἱ βίαιαι ἀνατροπαί, δι' ὧν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αὕτη διεξήγετο, διεκινδύνευσαν πολλάκις πρότερον τὴν τύχην τοῦ κράτους. Νῦν δὲ ἡ τε διατήρησις τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς καὶ ἡ εἰρηνικὴ αὐτῆς καὶ κληρονομικὴ μεταβίβασις, ἡσφαλίσθησαν διὰ τρόπου ὅστις φαίνεται καὶ εἶναι παράδοξος, ἴσως δὲ καὶ ἐνιαῖος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλ' ἐν τούτοις παρέσχεν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας τὴν ἀπαραίτητον αὐτῇ μονιμότητα. Τῶντι δσάκις οἱ νόμιμοι διάδοχοι, εἴτε ὡς ἀνήλικοι, εἴτε ὡς ἀνίκανοι, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς αὐτῶν, ἄνδρες ἐπιφανεῖς τῆς πολιτείας, ἰδίως ἐπὶ στρατιωτικοῖς κατορθώμασι, κατελάμβανον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ διεξῆγον τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς, ὀνόματι μὲν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν νομίμων διαδόχων, πράγματι δὲ ἰδιοβούλως. Οὕτως ὁ ναύαρχος Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς συνεβασίλευσε μετὰ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου· καὶ οὐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοὶ ἔλαβον τότε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὡσαύτως οἱ στρατηγοὶ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ Ἰωάννης Τσιμισκῆς συνεβασίλευσαν ἀλληλοδιαδόχως μετὰ τῶν ἀνηλίκων ἐγγόνων τοῦ Πορφυρογεννήτου· παρομοίως καὶ ἄλλοι ἥττον ὀνομαστοὶ ἀν-

δρες κατέλαβον τὴν βασιλείαν περὶ τὰ τέλη τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἦτο βεβαίως ἐπισφαλέςτατος· ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ φιλαρχία τῶν παραδυναστεύων ἐκείνων ἠδύναντο νὰ εὐκολύνωσι μᾶλλον ἢ νὰ προλάβωσι τὴν πτώσιν τῆς δυναστείας. Ἀλλὰ καθὼς πάσης θεσμοθεσίας οὕτῳ καὶ ταύτης ἡ ἀξία ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως, ἡ δὲ ἀγαθὴ ἐκτέλεσις ἀπὸ τῆς ἰσχύος τῆς ἐθνικῆς βουλῆσεως. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν 40 ἀνδρῶν, ὅσοι, καίτοι μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν μακεδονικὸν οἶκον, συνεβασίλευσαν μετὰ τῶν νομίμων αὐτοῦ ἀντιπροσώπων, διενοήθη ἢ τοῦλάχιστον κατάρθωσε νὰ καθαιρέσῃ τὸν οἶκον ἐκείνον. Ἡ κοινὴ γνώμη, συναισθανομένη βαθέως τὴν ἀνάγκην τῆς διαδοχικῆς μοναρχίας, ἐπέτρεπε μὲν νὰ ἐνισχύεται αὕτη δι' ἀνδρῶν δεξιωτέρων ὁσάκις περιέπιπτεν εἰς χεῖρας κληρονόμων ἀσθενῶν, καὶ εὐχαρίστως μάλιστα ἐβλέπε τοῦτο, οὐδέποτε ὁμως ἠνέσχετο τὴν ἀνατροπὴν τῆς διαδοχῆς ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἐξαντλήσεως τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, μέχρις οὗ ἐξέλιπον καὶ αὐταὶ αἱ δύο γυναῖκες, ἡ Ζωὴ καὶ ἡ Θεοδώρα, εἰς αἷς ἀπέλυξεν ἡ δυναστεία αὕτη. Ὁ Ῥωμανὸς Δεκαπηνὸς εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συζεύξῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἑλένην μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ ὠφελοῦμενος ἐκ τούτου παρέτεινε τὴν ἐπιστάκτον ταύτην βασιλείαν πολὺ ἀφοῦ ἡλικιώθη ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ· ἀλλ' ὅταν μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο ἀνέδειξε συμβασιλεῖς τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ υἱοὺς, ἐταπείνωσε πέραν παντὸς μέτρου τὸν νόμιμον βασιλέα, καταβιβάσας αὐτὸν εἰς τὴν τρίτην τάξιν ἐν ταῖς ἐπισήμοις ἀνευφημίαις, καὶ κατέλαβε προῖτι τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, χειροτονήσας ὑπατον τῆς ἐκκλησίας λειτουργὸν τὸν νεώτερον υἱὸν τοῦ Θεοφύλακτον· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἔπαυσε τοῦ ἀξιώματος τοῦ δομestίκου τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς τὸν περιφανῆ Ἰωάννην Κουρκούαν, τὸν ἐπὶ εἰκοσαετίαν προξενεγκόντα λαμπρὰς εἰς τὸ κράτος ὑπερσίας, προξενιστάμενος ἀντ' αὐτοῦ ἀκατονόμαστον τινα ἄνδρα· ὅταν ἐν

λόγῳ κατέστη πρόδηλον ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἀπέβη ἐπιζήμιος καὶ ἐπικίνδυνος, οἱ στρατηγοὶ τοῦ κράτους Φωκάδες, Τορνίκιοι, Ἀργυροὶ, Πετεινοὶ, ἐνόμισαν ὅτι ὀφείλουσι νὰ περιστείλῃσι τὴν ἀδιακόπως προαγομένην ταύτην φιλαρχίαν· καὶ ὑπεχρέωσαν ἀλληλοδιαδόχως τὸν τε Λεκαπηνὸν καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ νὰ παραχωρήσωσι τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν νόμιμον αὐτῆς κάτοχον. Ὅταν μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ὁ σύζυγος τῆς Ζωῆς Μιχαὴλ Ε΄ ἠθέλησε νὰ ὑποσκελίσῃ αὐτὴν, καί, ἀποπέμψας εἰς τὴν νῆσον Πρίγκιπον, διέταξε νὰ ἀποκαρῇ μοναχῇ, οἱ δὲ ἄλλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβόησαν, ὅτι ἡμεῖς τοιοῦτον βασιλέα δὲν θέλομεν, ἀλλὰ «τὴν ἀρχέγονον καὶ κληρονόμον καὶ ἡμετέραν μητέρα Ζωὴν.» Ὁ δὲ Μιχαὴλ Ε΄ ἀντέστη μὲν κατ' ἀρχάς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου, καταλείπων τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν νόμιμον κληρονόμον. Ἐπειτα ὁ τρίτος τῆς Ζωῆς σύζυγος, ὁ Κωνσταντῖνος Μονομάχος συνῆψε τοσοῦτον σκανδαλώδεις σχέσεις μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ, ὥστε φήμῃ διεδόθη ὅτι μελετᾷ νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὴν τε ἰδίαν σύζυγον καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, ἵνα ἀναδείξῃ βασίλισσαν τὴν ἐρωμένην. Ἀλλὰ τότε προελθόντος τοῦ Μονομάχου εἰς ἐκκλησιαστικὴν τινα τελετὴν, φωνὴ ἀντήχησεν ἀπὸ μέσου τοῦ περιῖσταταιμένου πλήθους· «ἡμεῖς τὴν Σκληραῖναν βασίλισσαν οὐ θέλομεν, οὐδὲ δι' αὐτὴν αἱ μάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ τε καὶ Θεοδώρα θανοῦνται.» Τοιοῦτοτρόπως συνεδυσάσθη ἡ κληρονομικὴ βασιλεία μετὰ τῆς αἵρετῆς καὶ κατωρθώθη ἡ ἀναπλήρωσις μὲν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν ἀνικάνων διαδόχων, ἡ διατήρησις δὲ τοῦ αὐτοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας. Καθ' ἃ δηλοῦται ἐκ τῶν προσκεθέντων γεγονότων, τὸ σωτήριον τοῦτο ἀποτέλεσμα ἐπῆλθε διὰ τὴν εἰς τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν ἀφοσίωσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐξαιρέτως τῶν δῆμων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δὲ μεγάλοι στρατιωτικοὶ οἴκοι πειθόμενοι ἐκ τούτου, ὅτι δὲν

θέλει ἐπιτραπῇ αὐτοῖς νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, ἠρξέσθῃσαν εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ πλεονεκτήματα δι' ὧν ἐβραβεύοντο αἱ ἐπιφανεῖς αὐτῶν πρὸς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίαι, συνεσπειρώθησαν περὶ τὴν βασιλείαν καὶ συνεκρότησαν περὶ αὐτὴν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἀριστοκρατίαν τῶν Φωκάδων, τῶν Κουρκουῶν, τῶν Σκληρῶν, τῶν Μανιακῶν, τῶν Κεκαυμένων, τῶν Κομνηνῶν, τῶν Βρυεννίων, τῶν Παλαιολόγων, τῶν Βρανάδων, οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους ἐστήριξαν καὶ ἐκλείσαν τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν.

Τὸ μέγιστον τῶν κατορθωμάτων ὅσα τότε διεπράχθησαν ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκτῃσις ἂν ὅχι ὅλων, πολλῶν ὅμως ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων ὅσαι ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις ἀπασπασθῆσαν ἀπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Ἡ ἀνάκτῃσις τῶν χωρῶν τούτων ἦτο ἀπαραίτητος· διότι τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν, καὶ τοι ἐνοθεύθησαν ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, ἦσαν ὅμως πάντοτε ἑλληνικαί, οἷον ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, ἡ Κιλικία καὶ ἡ βόρειος Συρία· οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι, οἱ τὰς ἀρκτικές χώρας καταλαβόντες, μὴ ἀρκούμενοι εἰς ταύτας, εἶχον ἀρχίσει πρωϊμώτατα νὰ ἐκπέμπωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπείρον καὶ τὴν ἄλλην νοτιωτέραν Ἑλλάδα ἀποικίας δι' ὧν ἠδύναντο νὰ προπαρασκευάσωσι τὴν ὀλοσχερῇ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐξάλειψιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐν ἔτει 659 εὐρίσχομεν ποικίλας σλαυικὰς φυλάς κατεχούσας τὰς περὶ Θεσσαλονικὴν χώρας· μικρὸν δὲ ἔπειτα ἑτέρας ἐν Θεσσαλίᾳ περὶ τὸν κόλπον τοῦ Βώλου καὶ ἐν Ἡπείρῳ περὶ Βόνιτζαν. Ὅτι διηυκόλυνε τὴν ἀδιάκοπον ταύτην πρὸς μεσημβρίαν κατὰβασιν τῶν σλαυικῶν φυλῶν, ἦτο ἡ δεινὴ λιπανθρωπία ἡ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασα κατὰ τὰς 3 τελευταίας π.Χ. καὶ τὰς 3 πρώτας μ. Χ. ἑκατονταετηρίδας, ὡς ἄλλοτε διελάβομεν. Ἡ λιπανθρωπία αὕτη ἠϋξῆσεν ἔτι μᾶλλον κατὰ τὴν 4, τὴν

5 καὶ τὴν 6 ἑκατονταετηρίδα. Περὶ τὰ τέλη τῆς 4 οἱ Γότθοι ὑπὸ τὸν Ἀλάρικον ἐνέβαλον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, πάντα καταστρεφόμενοι τὰ ἐν μέσῳ. Ἐπειτα ἐκ Θεσσαλίας κατέκλυσαν κατ' ἀρχὰς τὰ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς, Δοκρίδα, Φωκίδα, Βοιωτίαν, κατόπιν δὲ καὶ τὴν ἀνατολικὴν Πελοπόννησον, λεηλατοῦντες καὶ δηλοῦντες χώρας καὶ πόλεις· καὶ τοὺς μὲν ἀνδρας ἤβηδὸν ἀποσφάττοντες, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἀγέληδὸν συνεπαγόμενοι. Ἡ συμφορὰ ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε μετὰ 50 ἔτη ὁ Ζώσιμος ἐβεβαίουν ὅτι ἐφαίνοντο ἔτι τὰ στίγματα αὐτῆς. Αἱ ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι καταστρεπτικαὶ τῶν Οὐννων ἐπιδρομαί, ἐξ ὧν οὐ μόνον ἡ ὑπαιθρος χώρα ἔπαθε τὰ πάνδεινα, ἀλλὰ καὶ 70 μεγάλαι καὶ μικραὶ πόλεις, ὡς βεβαιουῦνται, ἡρημώθησαν, δὲν κατῆλθον κατωτέρω τῆς Μακεδονίας· ἀλλὰ ἡρήμωσαν αὖθις τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Τελευταῖον νέαι ἐνέσκηψαν συμφοραὶ ἐκ τῶν ποικίλων δεινῶν ὅσα συνεσωρεύθησαν παραδόξως ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, ἐκ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' πολεμικῶν ἐπιδρομῶν, σεισμῶν καταστρεπτικῶν, λοιμοῦ καὶ λιμοῦ ὀλεθρίου. Ὅσῳ καὶ ἂν μετριάσωμεν τὰς προδηλοὺς ὑπερβολὰς εἰς αἷς ἐμπίπτουσιν οἱ ἱστορικοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ ἰδίως ὁ Πρόκπιος, ὁσάκις ὁμιλῶσι περὶ τῆς τότε ἐπελθούσης φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἰλλυρίᾳ, ἐν Ἡπείρῳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν ταῖς χώραις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, βέβαιον πάντοτε εἶναι ὅτι ἡ φθορὰ ἀπέβη πολλή. Ὅθεν οἱ ἐπὶ ἡλῦδες τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος εὗρισκον οὐκ ὀλίγα τῆς χώρας μέρη κατοίκων ἔρημα καὶ κατελάμβανον αὐτὰ ἄνευ ἀντιστάσεων. Ἀφ' ἐτέρου ἐν Κρήτῃ, ἥτις κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῷ 823 καὶ παρέμεινεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἡμιόλιον περὶ τοῦ ἑκατονταετηρίδος, οὐ μόνον ἐν τῷ μακρῷ τούτῳ διαστήματι πολλοὶ ἐγκατεστάθησαν μωαμεθανοὶ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ὁ χαρακτήρ πολυειδῶς ἡλλοιώθη. Τὰ αὐτὰ δὲ συνέβησαν ἐν Κύπρῳ καὶ εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρ-

χίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ εἰς τὰς βορείους τῆς Συρίας, τὰς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ τὴν 7 καὶ 8 ἑκατονταετηρίδα καταληφθεῖσας. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν ὑπῆρξε πανταχόθεν μέγας καὶ εὐλόγως προεκάλεσε πρωϊμώτατα τὴν σύντονον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας ἐνέργειαν πρὸς ἀποτροπὴν αὐτοῦ. Διότι ἂν τὸ ἔργον ἐπετελέσθη ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἐπράχθη πρὸς τοῦτο καὶ πρότερον τὸ κατὰ δύναμιν.

Οἱ πολεμικοὶ ἀγῶνες οὗς διεξήγαγεν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς πρὸς σωτηρίαν τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ἤρξαντο ἐξ αὐτῆς τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ πρῶτον προσεβλήθησαν οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ Κωνσταντος, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β', ὅς τις αἰχμαλωτεύσας εἰς τὰς περὶ Θεσσαλονίκην πεδιάδας 60 ἕως 70,000 ἀνδρῶν τοὺς μὲν ἡμίσεις ἐγκατόκισεν «ἐν τοῖς ὅρσοι τοῦ Στρυμόνος καὶ ταῖς διαβάθραις τῶν κλεισουρῶν,» τοὺς δὲ ἄλλους ἡμίσεις μετόκισεν εἰς Ἀσίαν. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 20,000 ἠυτομόλησαν μετ' ὀλίγον πρὸς τοὺς Ἀραβας, διόπερ κατεστράφησαν οἱ λοιποὶ, ἵνα μὴ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τοῦτο. Καίτοι δὲ ἔπαθον τοσαύτας συμφοράς οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, δὲν ἔπαυσαν στασιάζοντες καὶ λυμαινόμενοι τοὺς ἰθαγενεῖς ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνέπραττον ἤδη ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' κατατροπώσας αὐτοὺς, πολλοὺς μὲν ἀπήγαγεν εἰς αἰχμαλωσίαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποκύψωσιν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπανέστησαν ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' οἱ τε λεγόμενοι Σακουλάτοι ἢ Σαγουδάτοι καὶ οἱ ἄλλοι. Σωφρονισθέντες ὁμῶς αὖθις, ἐπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ζητήσωσι συγγνώμην. Ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη αὐτοὺς ἐν τῇ αἰθούσῃ ἣτις ἐκαλεῖτο Χρυσοτρίκλινον, καθήμενος ἐπὶ θρόνου, περιβεβλημένος τὸ μακρὸν πορφυροῦν ἱμάτιον τὸ καλούμενον σαγίον, τοῦ ὁποίου ἡ χρυσὴ παρυφὴ ἦτο διὰ μαργαριτῶν κεκοσμημένη, καὶ φέρων ἐπὶ κεφαλῇς στέφανον λιθοκόλλητον, ὅς τις

ἐκαλεῖτο σαρίκιον. Εἰς τῶν ὀστιαρίων ἡ διαγγελέων κρατῶν τὴν χρυσὴν ῥάβδον ἐκάλεσε πρῶτον τοὺς Σακουλ(δ)άτους, οἵτινες εἰσελθόντες μετὰ τοῦ λογοθέτου καὶ διαλεχθέντες δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ βασιλέως, ἐξῆλθον· ἔπειτα δὲ εἰσῆχθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ ἄλλοι τῶν περιχώρων τῆς Θεσσαλονίκης Σλαῦοι, πρὸς οὓς ὁ βασιλεὺς μετὰ τὴν διάλεξιν ἔδωκεν ἀνὰ ἕν ἑσωφόριον ὡς ὑπηκόους αὐτοῦ. Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου δηλοῦται, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπεδείξατο πλείονα πρὸς τοὺς πεδινοὺς τῆς Μακεδονίας Σλαῦους εὖνοιαν ἢ πρὸς τοὺς Σακουλ(δ)άτους, οἵτινες κατῴκουν εἰς τὰ βορειότερα τῆς χώρας ἐκείνης, ὅσα δὲν ὑπετάσσοντο ἔκτοτε εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ἀμφότεροι ὅμως παρέμειναν ἀπὸ Μιχαὴλ Γ' μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ὑποχέριοι τοῦ κράτους, διότι ὁ Ἰωάννης Καμενιάτης, περιγράφων τὰ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν ἔτει 904, λέγει ῥητῶς τοὺς μὲν Δρουγουβίτας καὶ Σαγουδάτους τελοῦντας φόρους τῷ στρατηγῷ Θεσσαλονίκης, τοὺς δὲ ἄλλους τῷ στρατηγῷ Στρυμόνος. Ἀπαντες ἦσαν ἐπιτηδεύοντες εἰς τὸ κατὰ σκοποῦ βάλλειν καὶ ἡ ῥύμη τῶν βελῶν αὐτῶν ἦτο ἀνυπόστατος. Ἐνῷ δὲ ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἐπανειλημμένως εἶχον πολιορκήσει τὴν Θεσσαλονικὴν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Ἀράβων, νῦν τινὲς ἐξ αὐτῶν προσῆλθον εἰς τὴν ἄμυναν τῆς αὐτῆς πόλεως ὑπὸ τῶν αὐτῶν Ἀράβων πολιορκουμένης.

Αἱ κατὰ τῶν μεσημβρινωτέρων Σλαύων ἐπιχειρήσεις ἤρξαντο βραδύτερον φυσικῷ τῷ λόγῳ, διότι καὶ βραδύτερον αἱ χώραι αὗται κατελήφθησαν. Ἐπὶ Εἰρήνης ὁ εὐνοῦχος Σταυράκιος, ὅστις, ὡς εἶδομεν, δὲν εἶχεν εὐδοκιμήσει πολὺ εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀράβων πόλεμον, κατελθὼν μετὰ δυνάμειος πολλῆς εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς Ἑλλάδα, ὑπέταξε πάντας τοὺς Σλαῦους καὶ ὑποφόρους κατέστησεν· εἰσῆλθε δὲ καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ πολλὴν αἰχμαλωσίαν καὶ πολλὰ λάφυρα ἀπήγαγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν παρεκώλυσε τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ

Σλαύους ν' ἀποστατήσωσι μετὰ 20 περίπου ἔτη, τῷ 807, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι πρῶτον μὲν ἐπεχείρησαν τὴν ἐκπόρθησιν καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν οἰκιῶν τῶν γειτόνων αὐτῶν Γραικῶν, ὅπως ὀνομάζει τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς χερσονήσου ὁ Πορφυρογέννητος. Ἐπεῖτα δὲ ὀρμήσαντες κατὰ τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως Πατρῶν, κατέστρεψαν τὰ πρὸ τοῦ τείχους πεδία καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πόλιν ἐπολιορκήσαν, οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι εἶχον ἐπικύβρους καὶ μωαμεθανοὺς ἔκ τε τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Συρίας ἐπελθόντας. Οἱ Σλαῦοι, ὥς πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶδομεν, συνεννοήθησαν καὶ ἄλλοτε μετὰ τῶν Ἀράβων, μάλιστα οἱ μεσημβρινώτερον κείμενοι, οἵτινες δυσκόλως ἠδύναντο νὰ συμπράττωσι μετὰ τῶν Βουλγάρων τῶν πόρρω μὲν διατελούντων, μὴ ἐχόντων δὲ ναυτικὴν δύναμιν. Ἡ πολιορκία τῶν Πατρῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μέχρις οὗ οἱ κάτοικοι, ἐπιχειρήσαντες γενναίαν ἔξοδον, ἔτρεψαν τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος. Πάντες δὲ οἱ μετασχόντες τῆς στάσεως ταύτης μεθ' ὧν τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὑπηρετῶν, ἔτι δὲ καὶ ἅπασα ἡ κινητὴ καὶ ἀκίνητος αὐτῶν περιουσία, ἀφωρίσθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου, τοῦ πολιούχου τῶν Πατρῶν, ὥς ἰδιοκτησία αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ πάθημα τοῦτο δὲν ἐσωφρόνισε τοὺς ἄλλους τῆς Πελοποννήσου Σλαύους, οἵτινες μετὰ 40 ἔτη ἔστασίασαν πάλιν καὶ, τραπέντες εἰς τὴν λεηλασίαν τῆς χώρας, ἠπέλθον εἰς τὰς πόλεις. Τότε ὁ Θεόκτιστος Βρυένιος, προχειρισθεὶς στρατηγὸς τῆς χερσονήσου καὶ ἐπελθὼν εἰς αὐτὴν τῷ 849 μετὰ τῶν ταγμάτων τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν, ἐδάμασεν αὖθις τοὺς στασιαστάς. Δύο μόνον φυλαὶ, οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἑζερίται, οἵτινες ἔκουν εἰς τὰς δυσπροσίτους πλευράς τοῦ Ταυγέτου, ἢ, ὅπως ἐλέγετο κατ' ἐκεῖνους τοὺς χρόνους τὸ ὄρος τοῦτο, τοῦ Πενταδακτύλου, διέφυγον τὴν ὑποταγὴν, συνομολογήσασαι ἀπλῶς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου ἐλαχίστου, διότι ἐν ὅλοις συνεποσοῦτο εἰς

360 χρυσᾶ ἦτοι εἰς 5,500 περίπου δραχμῶν. Εἰς τὴν ἀνοχὴν ἦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔδειξεν ὁ Θεόκτιστος πρὸς τὰς δύο ταύτας σλαυϊκὰς φυλάς, συνετέλεσε οὐ μόνον τὸ δυσπόρθητον τῶν φωλεῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἴσως περιστάσις. Οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νοτιωτέρας Λακωνικῆς, ἥτις ἔκτοτε ἐκαλεῖτο Μάνη ἢ Μαΐνη, ἦσαν ἔτι εἰδωλολάτραι· τοσοῦτον τὸ νέον θρησκευμα εἶχε βραδύνει νὰ ἐξαπλώθῃ ἐπὶ ἅπασαν τὴν χερσόνησον. Εἰδωλολάτραι δὲ ὄντες, δὲν ἦσαν πολὺ ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Καὶ ἐὰν δὲν ἔδωκαν χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς Ἐξερίτας καὶ εἰς τοὺς Μιληγγοὺς, δὲν ἦσαν πιθανῶς πρόθυμοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν ὀλοσχερῇ αὐτῶν ἀποκλεισμόν. Οἱ Μανιαῖται δὲν ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα ἐμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνο. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς 10 οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἐξερίται, ἐπιχειρήσαντες νὰ γίνωσιν ὅλως αὐτόνομοι καὶ αὐτοδέσποτοι, ὑπέστησαν ἡτταν ὀλοσχερῇ. Τῶντι ἐν ἔτει 921 ὁ στρατηγὸς τῆς Πελοποννήσου Ἰωάννης ὁ Πρωτεύων ἀνέφερεν εἰς τὸν βασιλέα Ῥωμανόν, ὅτι αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι δὲν ἐδέχοντο τὸν παρ' αὐτοῦ διωρισμένον ἄρχοντα καὶ δὲν ἐπειθοντο νὰ τελῶσι τὸν νομισμένον φόρον καὶ τὴν συμπεφωνημένην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Πρὶν φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ περὶ τούτου ἀγγελία, εἶχε διορισθῇ νέος στρατηγὸς Πελοποννήσου, ὁ Κρινίτης ὁ Ἀροτρᾶς, ὅστις καὶ ἔλαβε διαταγὴν νὰ καθυποτάξῃ τοὺς στασιαστάς. Ἀρξάμενος δὲ τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ μηνὸς μαρτίου καὶ κατακάυσας τοὺς καρποὺς αὐτῶν καὶ δηῶσας τοὺς ἀγροὺς μέχρι τοῦ μηνὸς νοεμβρίου, κατηνάγκασε τέλος αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι συγγνώμην δι' ὅσα πρότερον ἐπλημμέλησαν. Εἰς ἀπάντησιν ὁ στρατηγὸς Κρινίτης ἐδεκαπλασίασε τὴν ἐτήσιον εἰσφορὰν ἣν ἐτίλουν πρότερον οἱ Μιληγγοὶ, ἀναβιάσας αὐτὴν ἀπὸ 60 νομισμάτων εἰς 600· ἐδιπλασίασε δὲ τὴν τῶν Ἐξεριτῶν ἐπιβαλὼν αὐτοῖς νομίσματα 600 ἀντὶ τῶν πρότερον τελουμένων 300, καὶ, εἰσπράξας τὰ χρήματα, εἰσεκόμισεν εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετ' οὐ πολὺ οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἑζερίται ἀνεφέρθησαν πρὸς τὸν βασιλεῆα Ῥωμανὸν ἐξαιτούμενοι ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς γενομένης προσθήκης· ὁ δὲ βασιλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὴν αἵτησιν αὐτῶν καὶ διὰ χρυσοβούλλου ὥρισε τὸν φόρον, ὅπως πρότερον ἐτελεῖτο. Ἀλλ' ἡ παραχώρησις αὕτη ἐγένετο, διότι ἐν τῷ μεταξὺ συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ κίνησις οὐχὶ πλεόν τῶν Σλαύων, ἀλλὰ πολλῶν ἰθαγενῶν τῆς χερσονήσου ἀρχόντων· ἐπετέθησαν δὲ κατὰ τοῦ θέματος τούτου συγχρόνως ἑτεροὶ τινες Σλαῦοι, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων ἐζήτησαν οἱ περὶ τὸν Ταύγετον τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ ἀρχαῖον τέλος· ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἐνέδωκεν οὐχὶ εἰς νέαν αὐτῶν στάσιν, ἀλλὰ φοβηθεὶς μήπως ἔνεκα τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν ἐνωθῶσι μὲν οἱ Ἑζερίται καὶ οἱ Μιληγγοὶ μετὰ τῶν ἰθαγενῶν καὶ μετὰ τῶν εἰσβαλόντων νέων Σλαύων, ἐπέλθῃ δὲ οὕτω παντελὴς τοῦ θέματος ἐξολόθρευσις.

Αἱ στάσεις αὗται δὲν ἦσαν μεμονωμέναι· αἱ πλεῖσται τού-
 λάχιστον ἐξ αὐτῶν ἐγίνοντο, ὡς εἶδομεν, ἐκ συνεννόησεως
 μετὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν μωαμεθανῶν. Ἀλλ' ἐξαιρέσει
 τῶν Σλαύων τῆς βορειοτέρας Μακεδονίας, οἵτινες πρωτῶματα
 συνεστάχθησαν μετὰ τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, οἱ λοιποὶ ἦσαν
 ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπήκοοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας
 καὶ ἐσταςίαζον ὡς ἅπλοὶ σύμμαχοι τῶν ἐξωτερικῶν αὐ-
 τῆς πολεμίων. Ἐν τῇ δεκάτῃ ὅμως ἑκατονταετηρίδι οἱ Βούλ-
 γαροι ἤρχισαν, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Συμεὼν, νὰ ὀρέγῳσι χεῖρα
 καὶ ἐπὶ τινας μεσημβρινωτέρας χώρας, ὅτε πρὸς τοῖς ἄλλοις
 ἐκυρίευσαν τὴν Νικόπολιν. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἀκμὴ αὐτῶν ὑπῆρ-
 ξεν ἀκαριαία· μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεὼν, τὸ βουλγαρικὸν
 κράτος ἐταπεινώθη ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου·
 μετ' οὐ πολὺ δὲ τῷ 974 ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς,
 ὁλοσχερῶς κατατροπώσας τοὺς τε πολεμίους ἐκείνους, τοὺς τε
 συμμάχους αὐτῶν Ῥώσους, μετέβαλεν εἰς ἐπαρχίαν καὶ αὐτὴν
 τὴν Βουλγαρίαν. Ἀλλὰ πάλιν μετ' ὀλίγον, τῷ 976, ἐπανέστη·

σαν οἱ Βούλγαροι ὑπὸ ἡγεμόνα κράτιστον, τὸν Σαμουήλ· καὶ τότε ἤρξατο ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος ἀγὼν τοῦ Βασιλείου Β', ὃς-
τις ἐμελλε νὰ καταβάλλῃ διὰ παντὸς τὰς κορυφωθείσας ἀξιώ-
σεις τῶν Βουλγάρων καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ ἐσαεὶ τὸν Ἑλληνισμὸν
ἀπὸ παντὸς ἐκ τοῦ μέρους τούτου κινδύνου.

Τῷντι ὁ Σαμουήλ ἐπεχείρησε καὶ ἐπὶ τινα ἔτη ἐπέτυχε νὰ
ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὰς πλείστας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρ-
χίας. Κατ' ἀρχὰς ἐτράπη πρὸς δυσμὰς καὶ ἔστυχε τὴν ἔδραν
αὐτοῦ εἰς Πρέσπαν, πλησίον τῆς λίμνης τῆς Ὀχρίδος. Ἐκείθεν
δὲ ὁρμώμενος περιέστειλε τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Μακεδονίας εἰς
μόνην τὴν Θεσσαλονίκην, τὸν δὲ τῆς Ἡπείρου εἰς μόνην τὴν
Νικόπολιν, καὶ ἐνέβαλεν ἔπειτα εἰς Θεσσαλίαν. Ἐνταῦθα ἐκυ-
ρίευσεν καὶ αὐτὴν τὴν Λάρισσαν, τῆς ὁποίας μετόπισθε τοὺς
κατοίκους πανεστίους εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας, κατα-
τάξας τοὺς ἄνδρας εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ, καὶ ἀφ' ἧς μετή-
γαγε τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλεῖου (ἐπισκόπου Λαρίσσης
παρσυρεθέντος εἰς τὴν Α' οἰκουμενικὴν σύνοδον), ὅπερ ἀπέθετο
εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ Πρέσπαν. Ἐκ Θεσσαλίας εἰσῆλθεν
εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ ἠπειλήσεν αὐτὴν τὴν Πελοπόννη-
σον. Ἀλλ' ἐνῶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Κορίνθου ἡναγ-
κάσθῃ αἰφνης νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς βορρᾶν, διότι ἔμαθεν ὅτι ὁ
Βασίλειος Β' εἶχε στρατεύσει κατὰ τῆς Σοφίας. Καὶ τοῦτο μὲν
τὸ πρῶτον κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπιχείρημα τοῦ Βασιλείου Β'
δὲν ἐτελεσφόρησεν· ἐφ' ἱκανὸν δὲ ἔτι χρόνον παρεκωλύθη οὐ-
τος ὑπὸ διαφόρων ἄλλων ἐξωτερικῶν πολεμίων καὶ τινος μεγά-
λης ἐν Ἀσίᾳ στάσεως νὰ ἐπαναλάβῃ σπουδαίως τὴν πρὸς τὸ
μέρος τοῦτο ἐπίθεσιν. Ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ Σαμουήλ
ἐξηκολούθησε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ, καὶ τῷ
895 ἐμελέτησε νὰ κυριεύσῃ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Πλησιό-
σαντος τοῦ ἐχθροῦ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς πρωτευούσης τῆς Μακεδο-
νίας ὁ στρατηγὸς αὐτῆς Γρηγόριος Ταρωνίτης, ἵνα ἀντιπαρατα-
χθῇ, καὶ προεξέπεμψε τὸν υἱὸν του Ἀσώτην ἐπὶ κατασκοπεύ-

σει· ὁ δὲ, συμπλακεῖς πρὸς τοὺς προδρόμους καὶ τρέφας αὐτοὺς, ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδρας πολυαρίθμων πολεμίων καὶ ἤχμαλωτεύθη. Τοῦτο μαθὼν ὁ Γρηγόριος ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τοῦ παιδὸς ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ λυτρώσῃ αὐτόν, ἀλλὰ, κυκλωθεὶς καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἔπεσεν ἥρωϊκῶς ἀγωνισάμενος. Μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ Σαμουὴλ δὲν ἐχρονοτρίβησε περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ὥφελθεις δὲ ἐκ τῆς καταπλήξεως ἥτις παρήχθη ἐντεῦθεν εἰς τὰς νοτιωτέρας χώρας, ὧν τινες καὶ μάλιστα ἡ Πελοπόννησος ἀνεγνώριζον ἔτι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, διέβη τὰ Θεσσαλικά τέμνη καὶ διαπεραιωθεὶς τὸν Πηνειὸν ποταμὸν εἰσέβαλεν ἀκολούτως εἰς Θεσσαλίαν καὶ Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἰσθμοῦ, δηρὼν τὰ πάντα καὶ λαφυραγωγῶν. Ὀλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ κράτους μέρος ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν βουλγαρικὴν κυριαρχίαν, ἄνδρες δὲ ἐπιφανέστατοι ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Ἀδριανουπόλει ἐλέγοντο συνεννοημένοι μετὰ τῶν πολεμίων τούτων. Ἐν Πελοποννήσῳ κατηγορήθη ἐπὶ τοιαύτῃ προδοσίᾳ εἰς τῶν προϋχόντων τῆς Λακεδαιμόνος, ὁ Ἰωάννης Μαλακηνός, ὅστις παρίσταται ὡς ἀνὴρ τὰ πρῶτα φέρων ἐπ' εὐγενείᾳ καὶ συνέσει οὐ μόνον ἐν Λακεδαιμόνι, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὁ Μαλακηνός ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀνάλογόν τι δὲ ἐδέησε νὰ γίνῃ ὡς πρὸς τὸν μάγιστρον Βωβὸν, ἐπιφανῆ κάτοικον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν ὁποῖον, καταμηνυθέντα ὅτι φρονεῖ τὰ τῶν Βουλγάρων, ὁ βασιλεὺς μετώκισεν εἰς τὸ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ θέμα τῶν Θρακησίων. Τινὲς δὲ τῶν ἐπισήμων κατοίκων τῆς Ἀδριανουπόλεως, προλαβόντες τὴν ἐπικρεμασθεῖσαν ἐπ' αὐτοὺς τιμωρίαν, κατέφυγον ἀναφανδὸν πρὸς τὸν Σαμουὴλ. Ἦσαν ἄρα γὰρ οἱ προδόται οὗτοι Ἕλληνες, ἢ Βούλγαροι καὶ Σλαῦοι ἐξελληνισθέντες μὲν κατ' ἐπιφάνειαν καὶ ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον μετονομασθέντες, ἀλλὰ σώζοντες τὰς πρὸς τοὺς ὁμοφύλους συμπα-

θείας; Ὅπωςδὴποτε τὰ συμπτώματα ταῦτα καὶ αἱ τολμηραὶ τοῦ Σαμουὴλ ἐπιχειρήσεις ἔπεισαν τὸν Βασίλειον Β', ὅτι καιρὸς ἦτο νὰ ἀναλάβῃ γενναϊότερον τὸν κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου ἀγῶνα.

Πρὸ πάντων ἀπεφάσισε νὰ καταλύσῃ τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις· ἐπὶ τούτῳ δέ, ὄντος ἔτι τοῦ Σαμουὴλ εἰς Πελοπόννησον, ἔπεμψε «πάσης δύσεως ἄρχοντα» ἓνα τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ καὶ ἐπιτηδαιοτέρων στρατηγῶν, τὸν Νικηφόρον Οὐρανόν. Ὁ Οὐρανὸς, ἀφικόμενος εἰς Θεσσαλονίκην, ἀπῆλθε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν στρατευμάτων εἰς ἀπάντησιν τοῦ Σαμουὴλ, ὅστις, ἅμα μαθὼν ὅτι νέος στρατηγὸς καὶ νέος στρατὸς ἐστάλησαν κατ' αὐτοῦ, ἐξῆλθε τῆς Πελοποννήσου καὶ διήρχετο διὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἵνα ἀντιπαραταχθῇ εἰς Θεσσαλίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Οὐρανὸς, διελθὼν τὰς ὑπωρεῖας τοῦ Ὀλύμπου, ἀφῆκεν εἰς Λάρισσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ, ὁδοιπορήσας συντόμως διὰ τῆς κάτω Θεσσαλίας, ἔπηξε τὸ στρατόπεδον εἰς τὸ χεῖλος τοῦ Σπερχειοῦ, ἐνῷ δὲ Σαμουὴλ κατεσχένου εἰς τὴν ἀντίθετον ὁχθὴν. Ὁ διαχωρίζων τοὺς δύο ἀντιπάλους ποταμὸς εἶχε πλημμυρήσει πρὸ μικροῦ ἐξ ὀμβρῶν ὑπερβολικῶν, ἡ συμπλοκὴ ἐφαίνετο ἐντεθεὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατος, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπελθούσης νυκτὸς ἐκοιμῶντο ἀμέριμνοι, ὅτε ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς, ἄνω καὶ κάτω τὸν ποταμὸν προσκοπῆσας καὶ εὐρὼν πόρον, διεβίβάσθη καὶ ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν. Οἱ πολέμιοι ἀπαράσκευοι ὄντες, κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς. Δυσαρίθμητοι ὑπῆρξαν οἱ σφαγέντες, ἐπληγώθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουὴλ καὶ ὁ τούτου υἱὸς Ῥωμανὸς, οἵτινες ἤθελον αἰχμαλωτευθῆ, ἐὰν μὴ ἐκρύπτοντο ὥς τεθνεώτες μεταξὺ τῶν νεκρῶν καθ' ὅλην τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν· ἐπιγενομένης δὲ αὖθις νυκτὸς, διέφυγον ἀπαρατῆρητοι εἰς τὰ ὄρη τῶν Αἰτωλῶν καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῆς Πίνδου διεσώθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἄλλ' ἅπαν αὐτῶν τὸ στρατόπεδον μετὰ τῆς πολλῆς αὐτοῦ λείας ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ νικητοῦ, ἅπαντες δὲ οἱ αἰχμά-

λωτοι ἡλευθερώθησαν. Ἡ μάχη αὕτη ἡ συγκροτηθεῖσα ἐν ἔτει 996 δύναιται νὰ λογισθῇ ὡς ἐν τῶν κρισιμωτάτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης αἱ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὁρέων χῶραι ἀπηλλάγησαν ἐσαεὶ παντὸς ἐκ τῶν Βουλγάρων κινδύνου. Ὁ πρὸς βορρᾶν πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπὶ 22 ἐνιαυτοῦς· ἐκεῖ ἐπρωταγωνίστησεν αὐτὸς ὁ Βασίλειος Β'. Ὡπύχνησε μὲν πάλιν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν στρατηγῶν, ἐξ ὧν μάλιστα ἀξιωματικόνευτοι ἐγένοντο ὁ Νικηφόρος Ξιφίας καὶ ὁ Εὐστάθιος Δαφνομήλης· ἀληθῶς ὁμῶς εἰπεῖν αἱ μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων μέχρις Ἰστρου καὶ Σάου χῶραι δὲν ἐδαμάσθησαν εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὴν ἀκατάβλητον δραστηριότητα τοῦ βασιλέως. Καὶ δὲν ἐπέπρωτο μὲν νὰ θριαμβεύσῃ αὐτόθι μέχρι τέλους ὁ Ἑλληνισμός· ἀλλ' οἱ ἡρώικοι ἐκεῖνοι ἀγῶνες ἐπενήργησαν οὐδὲν ἥττον πολὺ εἰς τὴν τύχην ὀλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπειδὴ ἔκτοτε οἱ Βούλγαροι ἐπὶ 150 ἔτη ἀπέβαλον πᾶσαν πολιτικὴν ὑπαρξιν, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἡδυνήθη ἀπερισπάστως νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὸ ἔτερον μέγα αὐτῆς ἔργον, τὸν δι' εἰρηναίων τρόπων ἐξελληνισμὸν τῶν Σλαύων, οἵτινες ἦσαν ἐγκαταστημένοι εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὁρέων χώρας. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι, στερηθέντες ἐφεξῆς πάσης βουλγαρικῆς ἐπικουρίας, οὐδεμίαν ἐπεχείρησαν πλέον στάσιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ μὲν Νικηφόρου Φωκᾷ ἀνεκτήθησαν ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ ἡ Κιλικία, ἐπὶ δὲ Τσιμισκῇ καὶ Βασιλείῳ Β' μέρος τῆς Συρίας· οὕτω δὲ ἐκβληθέντων τῶν Ἀράβων ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης, ἔπαυσαν ὡσαύτως τὰ σλαυικὰ φύλα τοῦ νὰ ἐλπίζωσιν εἰς τὴν συνδρομὴν ἣν πρότερον ἐλάμβανον παρὰ τῶν μεσημερινῶν ἐκείνων τοῦ κράτους πολεμίῳ.

Οἱ εἰρηνικοὶ πρὸς ἐξελληνισμὸν τῶν ἐπηλύδων ἀγῶνες τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἤρξαντο, ὅπως καὶ οἱ πολε-

μικοὶ, πολὺ πρὸ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἀλλὰ μάλιστα τελεσφόροι ἀπέβησαν ἐπὶ τῆς δυναστείας ταύτης. Ἐν τῶν κυριωτάτων πρὸς τοῦτο ὀργάνων ἐγένετο βεβαίως ἡ εἰς τοὺς ἀλλοφύλους μετὰδοσις τοῦ χριστιανικοῦ θρησκειύματος, ἡ ἡ ἀναζωπύρησις αὐτοῦ ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἀνεκτῆθησαν ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Ἀλλ' ὅτι τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ὄπλον δὲν ἴσχυσε πάντοτε, εἶναι πασίγνωστον. Οὔτε ἡ Δαλματία, οὔτε ἡ Κροατία, οὔτε ἡ Σερβία, οὔτε ἡ Βουλγαρία κατωρθώθη νὰ ἑλλητισθῶσι, καίτοι εἰς ἀπάσας ταύτας τὰς χώρας μετεδόθη ὁ χριστιανισμὸς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς δὲν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀφομοιώσῃ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐπήλυδας εἰμὴ εἰς τὰς μεσημβριωτέρας χώρας. Ἐν ἀρχῇ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωάννης ἑμμενιάτης, διεξηγῶν διατί ἡ Θεσσαλονίκη κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἔπαυσε κινδυνεύουσα ἀπὸ τῶν περὶ αὐτὴν οἰκούντων Σλαύων, βεβαιοῖ ὅτι τοῦτο συνέβη «ἐξ ὅτου ἡ κολυμβήθρα τοῦ θεοῦ βαπτίσματος τὸ τῶν Σκυθῶν ἔθνος τῷ χριστωνύμῳ λαῷ συνεμόρφωσε καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας γάλα κοινῶς ἀμφοτέροις διείλετο.» Πολλάκις μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐνεργείας συνεδυάζετο ὁ ἑλλητισμὸς τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων καὶ ἡ ἀποστολὴ Ἑλλήνων ἢ ἑλλητισμένων ἀποίκων εἰς τὰς χώρας ὅπου εἶχεν ἀλλοιωθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἀμα μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ὁ Νικηφόρος, καθαιρέσας τὸ τεῖχος τοῦ ὑπὸ τῶν Ἀράβων κτισθέντος Χάνδακος, ὠκοδόμησεν οὐ μακρὰν αὐτοῦ, ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ καὶ ἀνάντους, ἔχοντος πίδακας ὕδατος δαψιλεῖς, φρούριον ὀχυρὸν, τὸ ὁποῖον ὠνόμασεν ἑλλητιστὶ *Τέμενος* καὶ κατέστησε τὸ κύριον ὀρμητήριον τῆς ἀνακαινισθείσης ἐν Κρήτῃ ἑλληνικῆς κυριαρχίας. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ μὲν παρέμειναν ἐν τῇ νήσῳ μωαμεθανοὶ, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἰθαγενέσιν εἶχεν ἀχρειωθῆ ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἀραβικῆς κυριαρχίας ὁ χριστιανικὸς Ἑλλητισμὸς, ὁ Νικηφόρος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκάλεσεν αὐτῶν πολλοὺς νέους χρι-

στιανοὺς ἀποίκους, Ἀρμενίους καὶ Ἑλληνας, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἔπεμψεν εἰς Κρήτην τὸν ὄσιον Νίκωνα, ὅστις ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἠνώρθωσε τὰς πεπτωκυίας ἐκκλησίας, ἀνήγειρεν ἄλλας νέας, διέδωκε τὴν χριστιανικὴν πίστιν παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς καὶ ἀνεζωπύρῃσεν αὐτὴν παρὰ τοῖς ἰθαγενέσιν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ εἴτε ἔκτοτε εἴτε βραδύτερον, ἵνα ἐπιταχυνθῇ ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς νήσου καὶ συνδεθῇ αὕτη στενότερον μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, μετὰκίσθησαν αὐτόθι πολλαὶ ἐπιφανεῖς ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι, αἵτινες λαβοῦσαι μεγάλας ἐν αὐτῇ κτήσεις, ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς καὶ ἀπέβησαν ὀνομασταὶ ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ τῆς νήσου ἱστορίᾳ· οἱ Χορτάτοι, οἱ Μελισσηνοὶ, οἱ Λύγηνιοι, οἱ Βλαστοὶ, οἱ Κλάδοι, οἱ Σκορδίλαιοι, οἱ Φωκάδες, (ἐξ ὧν βραδύτερον παρήχθησαν οἱ Καλέργαι), οἱ Καλέταιροι, οἱ Βαροῦχαι, οἱ Ἀργυρόπουλοι, οἱ Καφάτοι, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Γαβαλάδες καὶ ἄλλοι. Τοιουτοτρόπως ἀνεζωογονήθη καὶ ἐπεβρώσθη ἡ Κρήτη τοσοῦτον, ὥστε ἡδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τε τὴν ἐνετικὴν καὶ τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀποτελεῖ δὲ ἄχρι τοῦδε ἓνα τῶν προμαχόνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ μίαν τῶν καλλίστων αὐτοῦ ἐλπίδων. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς δικαιοῦται νὰ λογισθῇ ὡς νέος τῆς Κρήτης οἰκιστῆς, ἡ δὲ βαθεῖα ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς συγχρόνους τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν 5 ἀκροάσεων τοῦ ὑμνήσαντος αὐτὸ διακόνου Θεοδοσίου, ἐν αἷς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναφαίνεται ἡ διαρκὴς ἐπίδρασις τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, διότι ἐν ταῖς ἀκροάσεσιν ἐκείναις βλέπομεν συνεχῶς μνημονευομένους Ὅμηρον καὶ ὁμηρικὸς ἥρωας, καὶ Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ Δημοσθένην καὶ Ξενοφῶντα, καὶ Πλούταρχον.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἠνωρθώθη ἡ σημαία τοῦ ἑλληνικοῦ σταυροῦ εἰς Ταρσὸν, εἰς Ἀδανα, εἰς Ἀνάζαρβον καὶ εἰς Μόφουεστιάν τῆς Κιλικίας· ἔτι δὲ εἰς Κύπρον, καὶ, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ καὶ Βασιλείου τοῦ Β' εἰς πολλὰ τμή-

ματα τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης. Ἀπανταχοῦ δὲ ἐπράχθησαν ὅμοια ἢ παραπλήσια τῶν ἐν Κρήτῃ γενομένων. Ἰδίως ἐν Κιλικίᾳ, ὅσοι μωαμεθανοὶ ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν, ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ μείνωσιν. Οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ αἰχμαλωτευθέντες ἐν πολέμῳ, ἀπεπέμφθησαν εἰς χώρας ὁμοθρήσκους· τὰ τζαμία κατεστράφησαν καὶ πᾶσαι αἱ πόλεις κατῴκηθησαν ὑπὸ χριστιανῶν. Ἐν γένει δὲ, ὡς φαίνεται, οἱ μωαμεθανοὶ ἀπεδέχοντο τὸν χριστιανισμόν πολὺ δυσκολώτερον ἢ οἱ Σλαῦοι· διότι διεσώθησαν διοικητικαὶ τινες διατάξεις μαρτυροῦσαι διὰ τίνων ὑπερόγκων θυσιῶν ἢ κυβέρνησις ἡγωνίζετο νὰ καταπείσῃ τοὺς Ἀράβας, ἢ, καθὼς ἐλέγοντο τότε, τοὺς Σαρακηνούς, εἰς τὸ νὰ βαπτισθῶσιν. Ἐν τῷ κεφ. μθ' τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς *Βασιλείου τάξεως* βλέπομεν ὅτι εἰς πάντα βαπτισθέντα Σαρακηνὸν αἰχμάλωτον ἐδίδοντο, 1^{ον} 3 νομίσματα (φ. 45) ὡς προσωπικὴ χορηγία· 2^{ον} 6 νομίσματα, δι' ἀγορὰν ζευγαρίου· 3^{ον} διὰ τὴν διατροφὴν τοῦ πρώτου ἔτους καὶ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ 51 μόδιοι σίτου· 4^{ον} τριετὴς ἀσυδοσία. Τὸ δὲ περιεργότατον, πᾶσα χριστιανικὴ οἰκογένεια ἥτις ἤθελε δεχθῇ ὡς γαμβρόν Ἀράβα βαπτισθέντα, ἀπηλλάττετο ἐπὶ τριετίαν ὡσαύτως παντὸς φόρου.

Καὶ αὗται μὲν αἱ διατάξεις δὲν λέγονται ἐφαρμοσθεῖσαι εἰμὴ εἰς τοὺς Ἀράβας. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως, παραπλήσια τῶν προεκτεθέντων ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας, τὰς σλαυικὰς χώρας, μετὰ τὴν ἀνάκτησιν αὐτῶν. Ἡ περίφημος τῶν Βουλγάρων ἀρχαία πρωτεύουσα Πραισθλαύα μετωνομάσθη Ἰωαννούπολις· τὸ Δορύστολον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶχεν ἐξαχρειωθῇ εἰς Δρύστραν, ἐπεκλήθη Θεοδωρούπολις, ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγάλου ἐν μάρτυσι Θεοδώρου πρὸς δν, ὡς στρατηλάτην τιμώμενον, ἰδιάζουσιν ἔτρεφεν εὐλάβειαν ὁ μέγας πολέμαρχος Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς. Ὁ δ' αὐτὸς βασιλεὺς, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Κωνσταντίνου Ε', μετόπισεν εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην τοὺς ἐν Ἀσίᾳ περιλιπομένους Παυλιανίτας, ἵνα

διὰ τῆς ἐλευθερόφρονος, μαχίμου καὶ βιομηχάνου ταύτης φυλῆς, κατοχυρώσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν περὶ τὸν Αἴμον Ἑλληνισμόν. Ἐπειτα δὲ ὁ Βασίλειος Β', συμπληρώσας τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κηδεμόνος, μετωνόμασε *Βασιλίδα* τὴν Πρέσπαν, τὸ φίλτατον τοῦ Σαμουὴλ ἐνδιαίτημα, μετέθεσεν ἐπανειλημμένως πολλοὺς Βουλγαροσλαύους τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας ἀλλαχοῦ, καὶ δι' Ἑλλήνων κληρικῶν, στρατιγῶν, δικαστῶν, διδασκάλων, οἵτινες ἔκτοτε ἑλληνιστὶ ἐτέλουν τὰς ποικίλας αὐτῶν λειτουργίας ἀπὸ Δυρράχίου μέχρι Θεοδώρουπόλεως, ἐξησφάλισεν τὴν ἐπὶ τῶν εὐρυτάτων ἐκεῖνων χωρῶν κυριαρχίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ 150 ἔτη. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ βορειότεραι ἐκεῖναι χῶραι αἱ ὑπὸ τῶν Σλαύων καταληφθεῖσαι, δὲν ἐξελληνίσθησαν. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ μετάδοσις δὲν ἐπήγαγεν ἀπανταχοῦ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῶν ἐπηλύδων, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰς μεσηδρινωτέρας χώρας πολὺ πλεότερον ἢ εἰς τὰς βορειοτέρας.

Τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐκπαιδευτήρια τοῦ κράτους, ἰδίως τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνέπραττον μετὰ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου. Οἱ ἀλλόφυλοι εὐπατρίδαι, ἐκπαιδευόμενοι εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολλάκις ἐξελληνίζοντο· λέγομεν πολλάκις, διότι ἄλλοτε πάλιν, καίτοι ποτισθέντες τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, δὲν ἀπηρενοῦντο τὴν ἰδίαν ἐθνότητα καὶ ἀπ' ἐναντίας μετεχειρίζοντο τὰ ὅπλα ὅσα ἐξ αὐτῆς προσελάμβανον, ἵνα καταπολεμήσωσιν ἰσχυρότερον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βογόριδος, καλούμενος Συμεὼν, ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν συγχρόνων σχεδὸν Ἑλληνας, καθὼ διδασκθεὶς ἐκ παιδῶν ἐν τῇ βασιλευσούσῃ τῇ ὀρεινῇ τοῦ Δημοσθένους καὶ τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Βασιλεύσας τῷ 893, ἑλληνιστὶ ἀνευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ, καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ λογίων. Ἀλλὰ δὲν μετεχειρίζετο τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ παιδείαν εἰμὴ ἵνα διὰ τῆς σλαυτικῆς γλώσσης μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς ὁμοφύλους. Διέτασσε νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν γλώσσαν αὐτῶν ὑπὸ μὲν τοῦ ἱερέως Γρηγορίου τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαλάλα, ὑπὸ δὲ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου οἱ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λόγοι κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἀπῆτει νὰ ἀφιερωθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ αὐτοῦ συγγραφῆως φιλοπονήματα, ἐν οἷς παρενετίθεντο ἀποσπάσματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ αὐτὸς δὲ ζηλώσας τὴν τοῦ συγγραφῆως δόξαν ἔγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν *Χρυσὴν βίβλον*, ἥτοι ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγων. Τὸ δὲ δεινότερον ἐπεχείρησε μακρὸν καὶ ὀλέθριον κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἀγῶνα. Ἀφ' ἐτέρου πολλοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἑξελληνίζοντο, ὥστε οὐ μόνον ἑταυτίζον τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἐλησμόνουν τὴν ἀληθῆ καταγωγὴν. Ὁ πενθερὸς τοῦ Χρικοφόρου, υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνοῦ, Νικητᾶς εἶλκε τὸ γένος ἐκ Σλαύων, καὶ ἐν τούτοις ἐκαυχᾶτο πολλάκις ἐπ' εὐγενείᾳ. Ἐντεῦθεν ἀγανακτῆσας ποτὲ δ γραμματικὸς Εὐφῆμιος, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑπομνήσῃ αὐτῷ τὴν καταγωγὴν εἰπὼν ὅτι φέρει ἔτι εἰς τὸ πρόσωπόν του τὰ στίγματα αὐτῆς καὶ ἀποκαλέσας τὴν ὄψιν αὐτοῦ *ἐσθλαυωμένην*. Ὅτε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέκτισεν ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν τὴν Κρήτην, προσήγαγεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὸν τελευταῖον αὐτῆς ἐμίρην Ἀβδοῦλ Ἀζίζ. Καὶ ὁ μὲν ἐμίρης οὗτος λαβὼν παρὰ τῆς βασιλείας πλούσια δῶρα καὶ κτῆμα προςοδοφόρον περὶ τὴν πρωτεύουσαν, διήνυσεν αὐτόθι τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου τηρῶν τὸ πάτριον θρήσκευμα. Οἱ ἀπόγονοι ὁμῶς αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς σχολὰς, μετωνομάσθησαν Ἀρεμάδες καὶ ἀπαντῶνται πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην· ἰδίως δὲ ὁ υἱὸς

διὰ τῆς ἐλευθερόφρονος, μαχίμου καὶ βιομηχάνου ταύτης φυλῆς, κατοχυρώσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν περὶ τὸν Αἴμον Ἑλληνισμόν. Ἐπειτα δὲ ὁ Βασίλειος Β', συμπληρώσας τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κηδεμόνος, μετωνόμασε *Βασιλίδα* τὴν Πρέσπαν, τὸ φίλτατον τοῦ Σαμουήλ ἐνδιαίτημα, μετέθεσεν ἐπανειλημμένως πολλοὺς Βουλγαροσλαβούς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας ἀλλαχοῦ, καὶ δι' Ἑλλήνων κληρικῶν, στρατηγῶν, δικαστῶν, διδασκάλων, ὅτινες ἕκτοτε ἑλληνιστὶ ἐτέλουν τὰς ποικίλας αὐτῶν λειτουργίας ἀπὸ Δυρράχίου μέχρι Θεοδώρουπόλεως, ἐξησφάλισεν τὴν ἐπὶ τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν κυριαρχίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ 150 ἔτη. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ βορειότεραι ἐκεῖναι χώραι αἱ ὑπὸ τῶν Σλαύων καταληφθεῖσαι, δὲν ἐξελληνίσθησαν. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰδοσις δὲν ἐπήγαγεν ἀπανταχοῦ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῶν ἐπηλύδων, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας χώρας πολὺ πλεότερον ἢ εἰς τὰς βορειοτέρας.

Τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐκπαιδευτήρια τοῦ κράτους, ἰδίως τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνέπραττον μετὰ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου. Οἱ ἀλλόφυλοι εὐπατρίδαι, ἐκπαιδευόμενοι εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολλάκις ἐξελληνίζοντο· λέγομεν πολλάκις, διότι ἄλλοτε πάλιν, καίτοι ποτισθέντες τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, δὲν ἀπηρεοῦντο τὴν ἰδίαν ἐθνότητα καὶ ἀπ' ἐναντίας μετεχειρίζοντο τὰ ὅπλα ὅσα ἐξ αὐτῆς προσελάβανον, ἵνα καταπολεμήσωσιν ἰσχυρότερον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βογόριδος, καλούμενος Συμεών, ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν συγχρόνων σχεδὸν Ἑλλήνων, καθὼ διδασχθεὶς ἐκ παίδων ἐν τῇ βασιλευσούσῃ τὴν ῥητορικὴν τοῦ Δημοσθένους καὶ τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Βασιλεύσας τῷ 893, ἑλληνιστὶ ἀνευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ, καὶ περιεστειχίζετο ὑπὸ λογίων. Ἀλλὰ δὲν μετεχειρίζετο τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ παιδείαν εἰμὴ ἵνα διὰ τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς ὁμοφύλους. Διέτασσε νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ὑπὸ μὲν τοῦ ἱερέως Γρηγορίου τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαλάλα, ὑπὸ δὲ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου οἱ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λόγοι κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἀπῆτει νὰ ἀφιερωθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως φιλοπονήματα, ἐν οἷς παρενετίθεντο ἀποσπάσματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ αὐτὸς δὲ ζηλώσας τὴν τοῦ συγγραφέως δόξαν ἔγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν *Χρυσὴν βίβλον*, ἥτοι ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγων. Τὸ δὲ δεινότερον ἐπεχείρησε μαχρὸν καὶ ὀλέθριον κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἀγῶνα. Ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίζοντο, ὥστε οὐ μόνον ἐταύτιζον τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἐλησμόνουν τὴν ἀληθῆ καταγωγὴν. Ὁ πενθερὸς τοῦ Χρυσοφύρου, υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνού, Νικήτας εἶλκε τὸ γένος ἐκ Σλαύων, καὶ ἐν τούτοις ἐκαυχᾶτο πολλάκις ἐπ' εὐγενείᾳ. Ἐντεῦθεν ἀγανακτῆσας ποτὲ ὁ γραμματικὸς Εὐφῆμιος, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑπομνήσῃ αὐτῷ τὴν καταγωγὴν εἰπὼν ὅτι φέρει ἔτι εἰς τὸ πρόσωπόν του τὰ στίγματα αὐτῆς καὶ ἀποκαλέσας τὴν ὄψιν αὐτοῦ *ἐσθλαυωμένην*. Ὅτε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέκτισεν ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν τὴν Κρήτην, προσήγαγεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὸν τελευταῖον αὐτῆς ἐμίρην Ἀβδουλ Ἀζίζ. Καὶ ὁ μὲν ἐμίρης οὗτος λαβὼν παρὰ τῆς βασιλείας πλούσια δῶρα καὶ κτῆμα προσοδοφόρον περὶ τὴν πρωτεύουσάν, διήνυσεν αὐτόθι τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου τῆρῶν τὸ πάτριον θρήσκειμα. Οἱ ἀπόγονοι ὁμῶς αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς σχολὰς, μετωνομάσθησαν Ἀρεμάδες καὶ ἀπαντῶνται πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην· ἰδίως δὲ ὁ υἱὸς

τοῦ Ἑμίρη, γενόμενος εἰς τῶν ὑπασπιστῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ, διέπρεψεν εἰς τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων πόλεμον καὶ ὀρμήσας κατὰ Ἰκμορος, τοῦ μετὰ Σβιατοσλαῦον ὑπερτάτου ἡγεμόνος τῶν πολεμίων, διὰ μιᾶς πληγῆς ἀπέκοψε τὴν τε κεφαλὴν καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ. Δὲν θέλομεν ὁμιλήσει ἐνταῦθα περὶ τῶν ἀναριθμῆτων κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἰδίως τῆς μικρᾶς Ἀσίας Καππαδοκῶν, Παφλαγόνων, Φρυγῶν, Ἀρμενίων καὶ ἄλλων, ὅσοι συνέρρον εἰς Κωνσταντινούπολιν, διότι ἦσαν πρὸ πολλοῦ ἐξελληνισμένοι. Ἐκ τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας δέον νὰ μνημονεύσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνων τῶν Ἰσαύρων, οἵτινες, οὐδέποτε πρότερον οἰκειωθέντες πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, ἤρχισαν ἀπὸ τῆς ὅδε ἑκατονταετηρίδος ν' ἀφομοιώνται πρὸς αὐτὸν διὰ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς μαρτυρεῖ τὸ παράδειγμα πλείστων ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ἰδίως τὸ τοῦ Ζήνωνος, ὅστις καλούμενος πρότερον Ταρσισκωδίσσεος, προσέλαβεν ἔπειτα τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο ὄνομα καὶ συζευχθεὶς Ἀριάδνην τὴν θυγατέρα τοῦ Λέοντος Α' καὶ βασιλεύσας, ὑπηρέτησεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἂν τοιοῦτό τι συνέβαινεν εἰς τοὺς Ἰσαύρους, ὁ πρὸ αἰώνων διεξαγόμενος ἐξελληνισμὸς τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας συνετηρεῖτο καὶ ἀνεπτύσσετο ὁσημέραι πλείοτερον. Οἱ Κομνηνοὶ κατήγοντο ἐκ Παφλαγονίας· τοῦλάχιστον ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ μέγα αὐτῶν κτῆμα, ἡ Κασταμών. Ἡ δὲ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου Ἄννα ἐκαυχᾶτο ὅτι ἐλλήνιζεν εἰς ἄκρον, ὅτι ἐμελέτησε τὴν ῥητορικὴν, ὅτι κάλλιστα ἐγίνωσκε τὰς Ἀριστοτελικὰς τέχνας καὶ τοὺς Πλάτωνος διαλόγους, καὶ ὅτι ὠχύρωσε τὸν νοῦν αὐτῆς διὰ τῆς τετρακτύος τῶν μαθημάτων. Οὐ μόνον δὲ τέλειοι Ἕλληνες ἀπέβησαν οἱ Κομνηνοὶ, ἀλλὰ ἐφιλοτιμούντο νὰ συναρμολογῶσι τὴν ἰδίαν πολιτείαν πρὸς τὴν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὁ δὲ πατὴρ τῆς Ἄννης Ἀλέξιος, ἀπολογούμενός ποτε ἐνώπιον τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ στρατιω-

τικοῦ καὶ τῶν ἐγκρίτων τοῦ κλήρου περὶ τῆς ἐν τῷ πολέμῳ χρήσεως τῶν χρημάτων τοῦ δημοσίου, ἀνέκραξεν ὅτι τὰ χρήματὰ ταῦτα «εἰς δέον ἀνήλωτο, κατὰ τὸν Περικλέα ἐκείνον, καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται.»

Ἐτερον προροικειώσεως πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν ὄργανον ἦτο ἡ εἰς τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους παραδοχὴ πολλῶν ἀλλοφύλων, κατ' ἀρχὰς Γόθων, Ἀλανῶν καὶ ἄλλων ἐπηλύδων τῆς 4 καὶ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, κατόπιν δὲ Σλαύων καὶ Βουλγάρων. Ἐκ τούτων πάντων οἱ πλείοτερον οὕτω δελεασθέντες ὑπῆρξαν οἱ Σλαῦοι, οἵτινες τοσοῦτον συνεβιβάσθησαν πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τάξιν τῶν πραγμάτων καὶ συνωδᾷ πρὸς αὐτὴν μετημφιέσθησαν, ὥστε πνὲς ἐξ αὐτῶν καὶ εὐκλεῶς αὐτῆς ἤρξαν, οἷον ὁ Ἰουστίνος καὶ ὁ Ἰουστινιανός. Οἱ Γόθοι καὶ οἱ Ἀλανοὶ ἐξέλιπον πρωιμώτατα καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, οἱ δὲ Βούλγαροι, ὅσαςδὴποτε προσπαθείας καὶ ἂν κατέβαλεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία πρὸς ἐξημέρωσιν αὐτῶν, παρέμειναν ἀδυσώπητοι. Ὅσῳ καὶ ἂν ἐξεπαιδεύοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὐδέποτε ἐτιθασσεύοντο. Νικῶμενοι καὶ αἰχμαλωτευόμενοι ἐδέχοντο μὲν τὰ προσφερόμενα αὐτοῖς ἀξιώματα καὶ πλεονεκτήματα, ἀλλὰ δὲν ὑπενέδιδον εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην εἰμὴ καταδοκοῦντες τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ λιποτακτῇσιν, ἵνα ἐπαναλάβωσι τὸν ἄσπονδον αὐτῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόλεμον. Ἀναρίθμητα ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῶν αἰώνων ἐκείνων τοιαῦτα παραδείγματα, ἐξ ὧν δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα εἰμὴ δύο καὶ μόνον, καθὼς ἀρκοῦντα νὰ χαρακτηρίσωσι τὴν πείσμονα ἐκείνην ἀλλοτριότητα. Εἶδομεν πῶς ἀνετράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Συμεὼν καὶ πόσον ἡγάπα τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, τὴν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν. Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας πολέμου ἀπέκοψε κατὰ τὸ ἔμφυτον τοῦτο πάσῃ τουρκικῇ φυλῇ ἔθος, τὰς ῥίνας ὅλων τῶν

αἰχμαλώτων καὶ ἀπέπεμψεν αὐτοὺς οὕτως ἔχοντας εἰς τὴν βασιλεύσαν. Ἐξακολουθήσαντος δὲ τοῦ πολέμου, κύριος γινόμενος τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ συλλαβὼν τὸν φρούραρχον αὐτῆς Μωρολέοντα, ὅστις πολλάκις πρότερον εἶχεν ἀναδειχθῆ νικηφόρος κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐδέσμευσε τὸν ἄνδρα καὶ ἐρσάνισε καὶ τελευταῖον διὰ πικροτάτου ἀπέκτεινε θανάτου. Τί παραδόξον ἂν καὶ οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο ἐνίοτε ν' ἀνταποδίδωσι τὰ ἴσα εἰς τοιούτους ἀμειλίχους ἀντιπάλους; Ὅσα φιλανθρώπως καὶ ἂν ἐπολιτεύθησαν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς αὐτοὺς, ἀδύνατον ἀπέβη νὰ τοὺς ἐξευμενίσωσιν. Οὐδὲν ἤττον, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, δὲν ἐξώκειλαν συνήθως εἰς ἀπαίσιās ἀντεκδικήσεις. Ἐβδομήκοντα ἔτη μετὰ τὰ προεκτεθέντα γεγονότα, περὶ τὰ τέλη τοῦ μακροτάτου ἐκείνου ἀγῶνος δι' οὗ ὁ Βασίλειος Β' συνέτριψε τελευταῖον τοὺς Βουλγάρους καὶ μετέβαλε τὴν χώραν αὐτῶν ὀριστικῶς εἰς ἐπαρχίαν ἑλληνικὴν, ἐνῷ διετρίβε περὶ Διάβολιν, αὐτόμολος κατελθὼν διὰ νυκτὸς εἰς τὸ στρατόπεδον, ἔκρουσε τὴν θύραν. Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τῶν σκοπῶν τίς εἴ; ἀπεκρίθη ὅτι εἶναι ὁ Νικολιτσᾶς καὶ ὅτι ἔρχεται νὰ παραδώσῃ τὸ σῶμα τῷ βασιλεῖ. Ὁ Νικολιτσᾶς οὗτος, ὑπερασπίσας πρὸ 18 ἑτῶν γενναίως τὰ Σέρβια καὶ ἀναγκασθεὶς ἐπὶ τέλους νὰ παραδοθῇ, εἶχε τιμηθῇ οὐδὲν ἤττον ὑπὸ τοῦ Βασιλείου διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρικίου. Ἐπειτα ὅμως ἐδραπέτευσε· πάλιν δὲ συλληφθεὶς, ἐστάλη κατ' ἀρχὰς δέσμιος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ βραδύτερον ἀπελύθη τῶν δεσμῶν καὶ δραπετεύσας τὸ δεύτερον ἐπανέλαβε τὸν ἀγῶνα. Ἦδη δὲ, βλέπων ὅτι ἐκ τῶν συντρόφων του οἱ μὲν παρεδίδοντο, οἱ δὲ ἠλίσκοντο, ἀπεφάσισεν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος, ἀηδιάσας διὰ τὰς τοσαύτας ἐκείνας προδοσίας, δὲν ἠθέλησεν οὔτε νὰ ἰδῇ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε ὅμως κακόν τι ἐποίησεν εἰς αὐτὸν, διέταξε δὲ μόνον νὰ ἀποσταλῇ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ φρουρούμενος.

Συνετέλεσαν ὡσαύτως εἰς τὴν προσοικειώσιν τῶν ἐπηλύδων μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς μεγάλας καὶ μικρὰς ἑλληνίδας πόλεις, ἡ ἐπίγνωσις τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἣν ὡς ἐκ τῶν σχέσεων τούτων ἐλάμβανον, ἡ βαθμιαία τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων παραδοχὴ, ἥς πεπρωμένον ἀποτέλεσμα ὑπῆρχεν ἡ ὁσημέραι στενωτέρα προσέγγισις τῶν δύο κόσμων καὶ ἡ προαγομένη ἐπιρροὴ τοῦ μᾶλλον πεπολιτισμένου ἐπὶ τοῦ ἑτέρου. Οἱ Σλαῦοι ἦσαν λαὸς γεωργικὸς καὶ ποιμενικὸς· ἀναγκαίως ἄρα συνῆπτον πολλὰς συναλλαγὰς πρὸς τοὺς Ἑλλήνας τῶν πόλεων, οἵτινες συνεκέντρουν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ἅπαντα τῶν ἐπηλύδων ἐκείνων τὰ συμφέροντα. Μέχρι τίνος βαθμοῦ οἱ Ἑλληνες ἐγένοντο κύριοι τοῦ ἐμπορίου τούτου, συνάγεται ἐκ τοῦ γνωστοῦ περιστατικοῦ ὅπερ παρήγαγε τὸν πρῶτον ἐν τῇ 40 ἑκατονταετηρίδι πόλεμον πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἐπὶ ἡγεμόνος τοῦ Συμεών. Τὸ μονοπώλιον τοῦ βουλγαρικοῦ ἐμπορίου διεξήγετο ὑπὸ δύο ἐμπόρων, οἵτινες κατήγοντο ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ ἐκαλοῦντο Σταυράκιος καὶ Κοσμάς. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἐπιβλεπόμενοι ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ γενικοῦ λογοθέτου, ἐτήρουν ἐξ ἀνάγκης τὰ συντεθειμένα. Ἀλλὰ πλεονέχται ὄντες, ἐκίνησαν πάντα λίθον ἵνα διαφύγῃσι τὸν ἔλεγχον τῆς ἀνωτέρας ἀρχῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐνόμισαν ἐπιτήδειον νὰ μεταφέρωσι τὴν ἔδραν τῶν συναλλαγῶν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ διὰ τῶν ἰσχυρῶν προστασιῶν αἷς εἶχον παρὰ τῷ βασιλεὶ Λέοντι. Ἀμα δὲ γενομένης τῆς μεταθέσεως, ὁ Σταυράκιος καὶ ὁ Κοσμάς ὑπέβαλον τοὺς ἐμπόρους Βουλγάρους εἰς ὑποχρώσεις ἐπαχθεῖς, εἰς βαρέα τελωνήματα. Οἱ Βούλγαροι παρεπονέθησαν εἰς τὸν ἡγεμόνα των, ὁ δὲ ἀπηύθυνε παραστάσεις εἰς τὸν βασιλέα. Ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὗται δὲν εἰσηκούσθησαν, καὶ τότε ὁ Συμεὼν ἐπεχείρησε νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῶν ὀπλῶν τὰ συμφέροντα τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός ἀποδεικνύει, ὅτι οὔτε αἱ ἐμπορικαὶ

σχέσεις ὅπως οὔτε ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἀξιώματα καὶ τὸ ἑλληνικὸν θρήσκευμα ἴσχυσαν νὰ τελεσφορήσωσιν εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας. Βεβαίως ταῦτα πάντα ἐπήγαγον ἐπὶ τέλους τὸν ἐξελληνισμόν ὅλων τῶν μεσημβρινώτερον παρεισδραμόντων ἀλλοφύλων. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐπῆλθε πρὸς βορρᾶν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑφίστατο ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις ὅρος τις, ὅς τις δὲν ὑπῆρχεν ἐν ταῖς ἀπλῶς ἐξελληνισθεῖσαις καὶ ὥς ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἑλληνισμὸς ἐνταῦθα μὲν ἐνίκησεν, ἐκεῖ δὲ ἡττήθη.

Ὁ ὅρος οὗτος εἶναι πρόδηλος. Ὁ μὲν Ἑλληνισμὸς ἦτο πολὺ ἰσχυρότερος ἐν ταῖς μεσημβριναῖς χώραις ἢ ἐν ταῖς ἀρκτικαῖς, οἱ δὲ Σλαυοβούλγαροι κατέλαβον τὰς τελευταίας ταύτας πολὺ πυκνότερον ἢ τὰς πρώτας. Μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι, ὅταν ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατεστάθην εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἰλλυρίδος χώρας, εὗρον ταύτας κατεχομένας πρὸ 200 περίπου ἐνιαυτῶν ὑπὸ φυλῶν οὐννικῶν, γερμανικῶν καὶ σλαυικῶν. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπεκράτει μὲν αὐτόθι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὰς πόλεις, παραλίας τε καὶ μεσογείους, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν εἶχεν ἐλάχιστα διαδοθῆ. Οἱ ἀλλόφυλοι, οἵτινες πρότερον κατεστάθην ἐν αὐτῇ, εἶχον πολὺ ἐλαττωθῆ ἐν τῷ μεταξῷ, τὸ μὲν δι' ἀποδημιῶν εἰς τὴν δυτικωτέραν Εὐρώπην, τὸ δὲ διὰ τῶν καταστροφῶν ὅσας ἐπήγαγον ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι αἱ ἀδιάκοποι σλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ ἄλλαι συμφοραὶ αἱ παραδόξως ἐνσκήψασαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ ὑπαιθρος λοιπὸν χώρα ἦτο ἐν πολλοῖς ἔρημος, ὅτε ἐπῆλθον οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι, καὶ ὑπ' αὐτῶν κυρίως ἐπληρώθη εἴτε διὰ τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἐπελθόντος πλῆθους, εἴτε διὰ τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν πολλαπλασιασμοῦ. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξηκολούθησε μὲν ἐπὶ τινὰ χρόνον κατέχων τὰς πόλεις, διὰ τῆς συνδρομῆς ἰδίως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἀλλὰ καὶ

τῶν πόλεων τούτων οἱ κάτοικοι πολὺ ἀπείχον τοῦ νὰ ὦσιν ἅπαντες Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἰθαγενεῖς. Ὅθεν ἅμα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἕνεκα τῶν ποικίλων καὶ ἀδιαλείπτων αὐτῆς περισπασμῶν, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν προστασίαν τῶν πόλεων, αὗται δὲν ἀντέσχον εἰμὴ περὶ τὴν παρλίαν. Οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέστησαν οὕτω κύριοι ἀπάσης τῆς πέραν τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Σκάρδου μέχρις Ἰστρου καὶ Σάου χώρας, καὶ αὐτῶν τῶν πόλεων αὐτῆς, καὶ αὐτῶν τῶν φρουρίων, μετονομάσαντες ἐπὶ τὸ σλαυικώτερον οὐ μόνον τὰ χωρία καὶ τὰς κώμας, ἀλλὰ καὶ τὰς πλείονας τῶν πόλεων, οἷον Πραισθλαῦαν, Πλίσκουβαν, Πράβαδι, Ῥασγρὰδ, Τριαδίτσαν, Βράτσειστα, Λέβιτσον, Γαλίτσαν, Ποδγορίτσαν, αἵτινες διὰ τοῦ χρόνου τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν, ὥστε ἐλάχιστα ὑπελείφθησαν αὐτόθι ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἵχνη. Τάνάπαλιν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἶχε μὲν ὡσαύτως ἐλαττωθῆ ἀπὸ τῆς 4 π. Χ. μέχρι τῆς 7 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης αἱ χώραι ἐκεῖναι οὐδόλως εἶχον ὑπὸ ἀλλοφύλων καταληφθῆ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ κλίματος, τὴν εὐφυΐαν, τὴν φιλεργίαν, τὴν δραστηριότητα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς συνετηρεῖτο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἠϋξανε κατὰ τι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς. Εἰς τὴν αὐξήσιν ταύτην συνετέλεσε πιθανῶς ἐν τῇ 5, τῇ 6 καὶ τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι καὶ τοῦτο, ὅτι πολλοὶ κάτοικοι τῶν βορειοτέρων ἐπαρχιῶν φεύγοντες τὰς καταστρεπτικὰς τῶν βρβάρων ἐπιδρομὰς, ἐζήτουν ἄσυλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας. Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦτο μὲν ἀραιὸς παραβαλλόμενος πρὸς τὰ πυκνὰ πλήθη τῆς 5 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος· αἱ πόλεις ἦσαν πολὺ μικρότεραι ἢ τὸ πάλαι, ἀλλ' εἶχον ἔτι ἱκανὴν ὑπόστασιν· οὐκ ὀλίγοι ἀγροὶ, μάλιστα εἰς τὰ μεσόγεια, ἔμενον χέρσοι δι' ἔλλειψιν βραχιόνων, πλεῖστοι ὅμως ἄλλοι ἐκαλλιεργοῦντο, ἐν γένει δὲ ἡ χώρα δὲν ἦτο ἔρημος, πολὺ γε δεῖ. Πλὴν τούτου οἱ ἐμβалόντες εἰς τὰς μεσημβρινὰς

χώρας Σλαῦοι ἦσαν πολὺ εὐαριθμότεροι τῶν καταλαβόντων τὰς βορείους. Ἐκεῖ ἤλθον καὶ κατεστάθησαν ἔθνη ὀλόκληρα· ἐνταῦθα δὲ ἀπορρώγες μόνον τινὲς αὐτῶν. "Ο,τι δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπιβεβαίωσι ὅπόσον μὲν ὀλίγοι σχετικῶς ἦσαν οἱ Σλαῦοι οἱ εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας ἐμβαλόντες, ὅπόσον δὲ ὁ γνήσιος τῶν χωρῶν τούτων ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦτο εἰς ἐτι ἀποχρῶν, εἶναι ἢ ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος γενομένη ἐξ Ἑλλάδος πεζικὴ καὶ ναυτικὴ στρατεία κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς καθαιρέσεως τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῆς ἀντ' αὐτοῦ ἀναγορεύσεως τοῦ ἐνταῦθα χειροτονηθέντος αὐτοκράτορος Κοσμᾶ. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο κατεβλήθη μὲν εὐχερέστατα ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ', ἀλλ' ἐκ τούτου καὶ μόνου ὅτι ἐγένετο δηλοῦται ὅτι οἱ κάτοικοι καὶ οἱ πόροι δὲν ἦσαν παντελῶς λόγου ἀνάξιοι, ἐνταῦτῃ δὲ ὅτι οὐδένα φόβον εἶχον ἀπὸ τῶν περικειμένων Σλαύων, οἵτινες, ἂν δὲν ἐνέβαλον εἰς ἐτι τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἶχον ὁμῶς ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος καταλάβει οὐκ ὀλίγα τμήματα τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάδος. Εἰς τὰς κυρίως λοιπὸν ἑλληνικὰς χώρας οἱ Σλαῦοι οὐδέποτε ἐδέσποσαν ὅπως εἰς τὰς βορειοτέρας. Κατέλαβον μὲν ὑπαιθρὰ τινὰ μέρη· ἔκτισαν κατὰ τὰ πάτρια ἦθι χωρία ἢ μεμονωμένας ἐπαύλεις, ἅτινα εἴτε ἐξ ἀρχῆς εἴτε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπέτέλεσαν βαθμυδὸν γεωργικὰς καὶ πρὸ πάντων ποιμενικὰς κοινότητας, διατελούσας ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν ιδίων ἀρχόντων, οὓς ἐχάλουν κατὰ τὴν πάτριον γλῶσσαν *ζουπάρους*· ἐπεχειροῦν ἐκ διαλειμμάτων τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν χεῖρωσιν τῶν περίξ ἑλληνικῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ τῶν πόλεων οὐδέποτε ἐγένοντο κύριοι. Ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγαι μὲν ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις σλαυικαὶ προσηγορίαι χωρίων, κωμῶν, ποταμῶν, ὀρέων, ἀλλὰ πᾶσαι ἀνεξαίρετως αἱ πόλεις φέρουσιν ὀνόματα ἑλληνικὰ, εἴτε τὰ ἀρχαῖα εἴτε μεταγενέστερα. Ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς τῶν πόλεων τούτων ἴσχυσεν ἐνίοτε

καὶ ἄνευ ἐπικουρίας τινὸς ἐκ τῆς πρωτευούσης τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ ἀποκρούσῃ καὶ ἐντελῶς νὰ καταβάλῃ τοὺς ἐπιτιθεμένους Σλαύους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας εἰς μάτην ἐπολιόρκησαν ἐπανειλημμένως τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀποκρουσθέντες. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς 9 οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν οὐ μόνον ἐνίκησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τάξιν δουλοπαροίκων καθυπέβαλον τοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ ἄλλοφύλους.

Ἰδιάζουσαν τάξιν μεταξὺ τῶν βορειοτέρων χωρῶν, αἵτινες ἀπέβησαν σλαυϊκαὶ, καὶ τῶν μεσημβρινῶν, αἵτινες παρέμειναν ἑλληνικαὶ, ἐπέχουσιν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη. Οὐκ ὀλίγα τμήματα αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους· ἀλλ' αἱ αὐτόθι σλαυϊκαὶ φυλαὶ οὐδέποτε ἐπενήργησαν εἰς τὰς μεγαλητέρας τῶν πόλεων, τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Κασάνδρειαν, τὰς Σέρρας, τὴν Φιλιππούπολιν, τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Διδυμότειχον, τὴν Τσουρουλὸν, τὴν Βιζύην, τὴν Βέρροιν, τὴν Ῥαιδεστὸν καὶ ἄλλας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως κατέλαβον καὶ μετωνόμασαν, ἐκτὸς τῶν χωρίων καὶ τῶν κωμοπόλεων, πολλὰς δευτερευούσας πόλεις εἰς τὰ βόρεια καὶ τὰ μεσόγεια τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν, οἷον Βοδενά, Ῥάδοβιτς, Καρατόβον, Ὅστροβον, Πρέσπαν, Μόγλενα, Ζαγοράν, Πέρνικον καὶ ἄλλας, τινὰς μὲν προσκαίρως, τινὰς δὲ διαρκῶς. Οἱ Σλαῦοι ἴσχυσαν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ περισσότερον μὲν ἢ εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας χώρας, πολὺ ὅμως ὀλιγώτερον ἢ εἰς τὰς βορειοτέρας. Ἐνῷ ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς τὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν ἐξελληνισμένων ἰθαγενῶν δὲν ἀναφέρονται πλέον ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐν Σερβίᾳ, ἐν Κροατίᾳ καὶ ἐν Δαλματίᾳ, ἀπ' ἐναντίας ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἀείποτε διακρίνονται οἱ Θράκες καὶ οἱ Μακεδόνες ἀπὸ τῶν Σλαύων, ἐκ παραλλήλου πρὸς τούτους μνημονευόμενοι καθ' ὅλους τοὺς αὐτόθι γενομένους πολέμους. Τὰ τμήματα τῶν χωρῶν ἐκείνων τὰ

ὑπὸ Σλαύων καταληφθέντα ὀνομάζονται *Σκλαβηναί*, ἀπαρλλάκτως ὅπως τὰ τμήματα εἰς α' ἐν ταῖς μεσημβρινωτέραις χώραις ὤκησαν οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι. Ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία οὐδέποτε ἀπέβαλον τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἑλληνικὰ αὐτῶν ὀνόματα, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Σερβίαν, τὴν Κροατίαν. Ἡ δυναστεία τοῦ Βασιλείου Α' ἐκαυχᾶτο ἐπιλεγόμενη μακεδονική. Ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, γράφων πρὸς τὸν βασιλέα Καντακουζηνὸν, ἀπεκάλει αὐτὸν βασιλέα τὸν Ἑλλήνων καὶ σπάθην τῶν Μακεδόνων. Ὅσον ἐπιμελῶς καὶ ἂν ἐζητάσθησαν τὰ ἴχνη τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης ἐν ταῖς χώραις ταύταις κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, αἱ ἔρευναι αὐταὶ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀνακαλύψωσιν αὐτόθι εἰμὴ δύο ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων σλαυϊκὰς ἐπιγραφάς. Τελευταῖον καὶ τὴν σήμερον ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἐπικρατεῖ ἐν Μακεδονίᾳ μὲν οὐ μόνον μέχρι Σεβέρων καὶ Ζίχνης, ἀλλὰ καὶ μέχρι Στρουμνίτζης, Μελενίκου καὶ Νευροκοπίου, ἐν Θράκῃ δὲ μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως. Πάντα ταῦτα καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ἦτο εἰςέτι πολὺς καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπῆλθον οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι· καὶ ἴσως οὐχὶ εὐαριθμότερος τοῦ τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν, διότι ἂν οἱ Σλαῦοι ἐνταῦθα μὲν ἐντελῶς ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, ἐκεῖ δὲ ἄχρι τοῦδε διεσώθησαν ἐν μέρει, εἰς τοῦτο συνετέλεσε προδήλως ὅτι οἱ ἀλλόφυλοι τῶν χωρῶν ἐκείνων, συνορεύοντες μετὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας, ἀδιακόπως ὑπ' αὐτῶν ἀνενεοῦντο καὶ συνετηροῦντο. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Μακεδονίας καὶ Θράκης· ἑτέρα δὲ πάλιν ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἰλλυρίδι, πρὸς βορρᾶν μὲν τῆς Ἡπείρου, πρὸς δυσμὰς δὲ τῆς Μακεδονίας. Οἱ Σλαῦοι ἐξέλιπον ἐκεῖθεν, ὅπως ἐν ταῖς μεσημβρινωτέραις χώραις· ἀλλ' ἴσχυσεν αὐτόθι ἡ ἰθαγενὴς ἐκ τῶν παλαιότερων χρόνων Ἰλλυρικὴ φυλὴ, οἱ διὰ τοῦ χρόνου μετονομασθέντες Ἀλβανοὶ, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν ὁμιλήσει.

Πολὺ μᾶλλον τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ κράτους, ἡ μικρὰ Ἀσία διέσωσε μέχρι τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος ὅσον ἔνεστι γνησιώτερον τὸν ἀπ' αἰῶνος ἐξελληνισθέντα αὐτῆς πληθυσμόν. Ἐπαθε μὲν καὶ αὕτη συμφοράς τινας ἐκ τῶν μεγάλων οὐνικῶν καὶ γερμανικῶν ἐπιδρομῶν τῆς 4 καὶ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος· ἔπαθε πολὺ πλείονα ἐκ τῶν περσικῶν καὶ τῶν ἀραβικῶν πολέμων, ἀλλ' ἐκ πάντων τούτων οὐδαμῶς ἡλλοιώθη ὁ ἐθνολογικὸς χαρακτήρ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ὅπως συνέβη εἰς τὰς μέσας καὶ τὰς βορειοτέρας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν ἀρκτῶν ἐθνῶν ὑπῆρξαν ἐκεῖ πολὺ μετριώτεραι ἢ ἐν Εὐρώπῃ, καὶ πλὴν τούτων ἡ οὐδεμίαν ἢ μικρὰς συνεπήγαγον ἐγκαταστάσεις. Ὡσαύτως καὶ οἱ στρατοὶ τῶν Σασσανιδῶν καὶ τῶν Καλιφῶν ἐπανήρχοντο εἰς τὰ ἴδια, ἄλλα σημεῖα μὴ καταλείποντες ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς διαβάσεως αὐτῶν εἰμὴ τὰς συνήεις εἰς ἔθνη βάρβαρα καταστροφάς. Ἐν γένει σχετικῶς πρὸς τὰ ἐν Εὐρώπῃ γενόμενα, ἐλάχιστα ἦσαν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τὰ ἔχνη τῶν Γερμανῶν, τῶν Τουρανίων, τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Περσῶν. Οἱ αὐτόθι εὐάριθμοι ὡσαύτως Σλαῦοι μετωκίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, ὥς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν. Ἐξαιρέσει δὲ τῶν ὀλίγων τούτων στιγμάτων, τὰ ὅποια καὶ αὐτὰ πρωτῶς ἐξηλείφθησαν, οἱ κάτοικοι διετήρησαν ἀλώβητον τὸν Ἑλληνισμόν ἐκεῖνον, ὅστις ἐπελθὼν ἐν τῇ 9 π. Χ. ἑκατονταετηρίδι εἰς τὰ παράλια καὶ διαδοθεὶς ἐν τῇ 3 διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καθ' ἑπάσαν τὴν χερσόνησον, δὲν ἔπαυσεν, ἐπὶ διςχίλια περίπου ἔτη, ἀδιακόπως αὐτὴν προζοικειούμενος ὑπὸ διαφόρους μορφάς καὶ τύπους, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ιδιότητι, ἐν τῇ χριστιανικῇ καὶ ἐν τῇ μεσαιωνικῇ. Τοιαύτην παρίστησιν ἡμῖν τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἡ περὶ θεμάτων πραγματεία ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι· γεωγραφικὰ ὀνόματα, παραδόσεις ἀρχαῖαι καὶ χριστιανικαί, τὰ πάντα εἶναι αὐτόθι ἑλληνικά. Οὐδὲν ἄρα παράδοξον ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς μικρᾷς Ἀσίας ἰδίως

ἐπεριδόμενον, ἔπραξε καὶ ἤκμασεν· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ἀνέκαθεν δὲν συνήπτετο δι' ἠθικῶν δεσμῶν ἰσχυροτάτων καὶ μετὰ τῆς ἐν Εὐρώπῃ μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὴν ἰδιάζουσαν εὐνοίαν ἣν ἐπεδείξατο ὁ Ἰουλιανὸς πρὸς τὴν μητρόπολιν ταύτην, διότι οὗτος, μελετήσας τὴν ἀνθρώπῳ τοῦ ἀρχαίου θρησκειύματος, ἦτο φυσικὸν νὰ ζητήσῃ τὴν πρὸς τοῦτο ἐπικουρίαν τῆς χώρας ἐν ἣ ἰδιαίτατα ἤκμαζεν ἔτι τὸ θρήσκευμα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ κράτιστος τοῦ χριστιανισμοῦ προστάτης, ἤξιον καλεῖσθαι στρατηγὸς Ἀθηναίων, καὶ ἠύξησε τὰ προνόμια τῶν διδασκάλων τῆς πόλεως ταύτης, ἀπαλλάξας αὐτοὺς πολλῶν φόρων καὶ ὑποχρεώσεων· καὶ ἔπεμπε κατ' ἔτος ἐνταῦθα ἀξιόλογον χορηγίαν σίτου πρὸς διανομὴν εἰς τὸν δῆμον. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κῶνστας ἐδωρήσατο τῇ πόλει νήσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπαγωγὴν φόρου. Ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Ἰουλιανοῦ διάδοχοι, ἐπεχείρησαν μὲν νὰ στηρίξωσι πανταχοῦ ἄλλοι δι' αὐστηροτάτων διατάξεων τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἐσεβάσθησαν δὲ αἰετοῦ τὴν ἐπίμονον προσήλωσιν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων πρὸς τὸ πατροπαράδοτον αὐτῶν θρήσκευμα. Ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι ὁ Οὐαλεντινιανὸς, καίτοι ἐκώλυσε διὰ νόμου τὰς νυκτερινὰς θυσίας, ἐπέτρεψεν ὅμως κατ' ἐξαιρέσειν εἰς τοὺς ἐνταῦθα Ἑλληνας, ἀργοῦντος τοῦ νόμου, νὰ πράττωσι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια· καὶ τοῦτο, διότι ὁ τότε ἀνθύπατος Ἀχαΐας Πραιτεξτάτος ἀνέφερεν ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἤθελε καταστήσει ἀβίωτον τὸν βίον τοῖς Ἑλλήσιν. Ὁ Θεοδοσίος ὁ μέγας, ὁ ψήφισας αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκειύματος, ἐδέχετο οὐδὲν ἥττον εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα πλείστους Ἑλληνας, καίτοι οὗτοι ἀπεκλείοντο αὐτῶν δυνάμει τῶν νόμων οὓς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς ἐξέδοτο. Περὶ τὰ μέσα τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Λέων εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἀρχιάτρον τὸν ἐθνικὸν Ἰάκωβον, ὃν αἱ Ἀθηναὶ ἐτίμων δι' εἰκόνων

δημοσίων. Ἐτι βραδύτερον ἐπὶ Ζήνωνος πολυάριθμοι μαθηταὶ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὑπατά τῶν ἀξιωματῶν καὶ πολλάκις ἀπέβλεψαν εἰς αὐτὴν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὅπόσον δὲ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐν γένει καὶ ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων ἀπέφυγε τοῦ νὰ πιέσῃ τὴν συνείδησιν τῶν περιλιπομένων λειψάνων τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τούτου, ὅτι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον εἰσέτι μέρη τῆς Πελοποννήσου ἐν οἷς ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦν τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα.

Τέσσαρες κόραι, ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καταγόμεναι, ἐκάθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου Λεοντίου, ἡ ἀπὸ Ἀθηναίδος μετονομασθεῖσα Εὐδοκία καὶ σύζυγος γενομένη τοῦ Θεοδοσίου Β΄ ἡ περιβόητος Εἰρήνη, ἡ ἐν Ἀθήναις ὡσαύτως γεννηθεῖσα καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου αὐτῆς Λέοντος Δ΄ ἐπὶ 20 καὶ ἐπέκεινα ἔτη διεξαγαγοῦσα τὴν τύχην τοῦ κράτους· ἡ συγγενὴς τῆς Εἰρήνης Θεοφανῶ, ἣν ὁ Νικηφόρος συνέζηυξε μετὰ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Σταυρακίου· ἡ Πελοποννησία Σοφία, ἥτις ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐνυμφεύθη Χριστοφόρον, τὸν υἱὸν καὶ συνάρχοντα τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Αἰκαπηνοῦ. Ἐξαιρέτως δὲ μέγα ἀείποτε διετέλεσε τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίᾳ. Τοῦτο καθίσταται πρόδηλον πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη ὁ Βασίλειος Β΄ μετὰ τὸ πέρας τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμου. Ἐπιχειρήσας ἐν ἔαρι τοῦ 1018 μακρὰν θριαμβευτικὴν πορείαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀχρίδος, ἵνα δεχθῇ τὴν ὑποταγὴν τῶν χωρῶν ὅσαι κατεῖχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν τῇ παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ νέᾳ Ἡπείρῳ, καὶ ἵνα διατάξῃ τὰ κατὰ τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν διοίκησιν τῶν χωρῶν τούτων, δὲν ἐπέστρεψεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν βασιλεύουσάν, ἥς οἱ κάτοικοι τοσοῦτον ἀνυπομόνως περιέμενον τὸν νε-

κητὴν· ἀλλὰ κάλλιστον τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἔπαθλον ἐνόμισε τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ μητρόπολιν. Αἱ μεσημβρινώτεραι αὗται ἑλληνικαὶ χῶραι εἶχον πρὸ ἐτῶν 25 ἀπαλλαγῇ ἀπὸ πάσης βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς καὶ κατακτήσεως διὰ τῆς λαμπρᾶς περὶ Σπερχεῖδον νίκης τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ· οὐδεμία ἄρα κυβερνητικὴ ἀνάγκη ὑπηγόρευεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν ἀναβολὴν ἐκείνην τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανόδου. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἀπλῶς ἐξ ἰδιαζούσης πρὸς τὰς χῶρας ταύτας εὐνοίας. Ὅθεν τραπεῖς ἐξ Ἀχρίδος πρὸς τὴν λεγομένην Διάβολιν καὶ ἐκείθεν εἰς Καστορίαν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἄγουσαν, κατήλθεν εἰς τὴν μεσημβρινὴν Μακεδονίαν, παρήγγειλε τὸν Ξιφίαν νὰ κατεδαφίσῃ πάντα τὰ ἐν Σερβίοις καὶ ἐν Σωσκῶ βουλγαρικὰ ὀχυρώματα καὶ ἔπειτα ἐπορεύθη εἰς τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ φρούριον τῶν Σταγῶν, ὅπου ἦλθεν εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ μετὰ δουλικοῦ τοῦ σχήματος ὁ Βούλγαρος Ἐλεμάγ, ἄρχων τοῦ ἐν τῇ νέᾳ Ἡπεύρῳ Βερατίου, ἐπαγόμενος καὶ τοὺς συνάρχοντας. Ἐκ Σταγῶν, βαίνων πάντοτε πρὸς μεσημβρίαν, εἰςῆλθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ὅτε ἔφθασεν εἰς Λαμίαν, ἥτις ἔκτοτε ὠνομάζετο Ζητούνιον, ἐπεσκέφθη τὸ πεδῖον τῆς μάχης τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ. Τὰ ὅσα τῶν πεσόντων Βουλγάρων κατέκειντο ἔτι εἰς σῶρους μεγάλους παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Σπερχεῖου, τὸ δὲ θέαμα κατέπληξε τὸν βασιλέα, καίτοι εἶχε παρευρεθῇ εἰς τοσοῦτους φονικοὺς ἀγῶνας. Εἰς Θερμοπύλας ὑπερευχαρίστηθ' ἰδὼν τὸ τεῖχος, τὸ ὅποιον κατεσκευάσθη παρὰ τὸ ὄρος Ῥουπένι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Βουλγάρων, καὶ τὸ ὅποιον ὠνομάζετο τότε Σκέλος. Ἐκείθεν δὲ διὰ τῆς Λοκρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1049. Ἐνταῦθα ἀφικόμενος ἐτέλεσε τὸν πρῶτον αὐτοῦ θρίαμβον. Ἐπὶ τούτῳ ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς ἐσκευασμένου καὶ παρατεταγμένου, εἰςῆλθεν εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὅς

τις ἐξώθεν μὲν ἐσώζετο τότε ἀκέραιος, ἔσωθεν δὲ ἦτο διεσκευασμένος εἰς περικαλλῆ ναὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἐκεῖ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτοῦ δοξολογίαν καὶ δοὺς τῇ Θεοτόκῃ τὰ τῆς νίκης εὐχαριστήρια, ἐκόσμησε διὰ πολυτελῶν ἀναθημάτων τὸ ἱερὸν αὐτῆς. Τότε δὲ μόνον, ἀφοῦ οὕτως ἐτίμησε τὴν πόλιν ταύτην ἣτις ἐπέπρωτο νὰ μὴ μείνῃ ποτὲ ἀμέτοχος τῶν μεγίστων τῆς ἀνατολῆς συμβεβηκότων, κατῆλθεν ἐν παρατάξει εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερα πολλὰ μαρτυροῦσι τὴν ἰδιάζουσαν ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἐξαιρέτως ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν κηδεμονίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπετράπησαν προνόμια μεγάλα. Ὁ στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα οὐδὲ νὰ εἰέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ταύτην καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εἰσπράξῃ ἐν αὐτῇ φόρους ἢ νὰ μετέλθῃ δικαστικὴν ἐξουσίαν. Ταῦτα πάντα ἐνηργουῦντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων καὶ μόνον ὑπ' αὐτῶν. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπαυσαν ἔχουσαι καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἐκπαιδευτήρια τῶν ὁποίων ἡ φήμη ἀντήχει ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει. Πολλάκις μὲν ἐρρέθη καὶ ἐπανελήφθη, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατήργησε τὰς ἀρχαίας τῶν Ἀθηνῶν σχολάς. Ἀλλ' εἶναι ἄρά γε τὸ γεγονὸς τοῦτο τοσοῦτον βέβαιον ὅσον κοινῶς ὑπολαμβάνεται; Ἐκ τῶν χρονογράφων ὁ Μαλάλας εἶπεν ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς «θεσπίσας πρὸς ταξίν ἐπεμψεν ἐν Ἀθήναις κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι.» Καὶ ἕτερος ἀνώνυμος χρονογράφος τὸ αὐτὸ περὶπου ἰσχυρίσθῃ, ἀξιώσας ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδένα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀγρονομίαν. Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον ἀφῆρσε τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων. Ταῦτα συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρὸς τὸ προοίμιον εἰς τὸν Πανδέκτην, δι' οὗ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τῶν νόμων διδασκαλία εἰμὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Ῥώμην καὶ εἰς

Βηρυτόν· συμφωνοῦσιν ὡσαύτως καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδικος διατάξεις, δι' ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἐν τοῖς νόμοις ἀναφέρεται ῥητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι, οἱ ἀξιούντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη, συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν τότε γενομένην ἐξ Ἀθηναίων ἀποδημίαν ἐπὶ φιλοσόφων πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Χοσρόην. Καὶ ὅμως ὁ Ἀγαθίας ὅς τις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἀλλὰ διότι δὲν ἡσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν νέαν θρησκείαν. Ὅτι ἀπηγορεύθη λοιπὸν ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τοῦ κράτους, εἶναι βέβαιον· καὶ οὐδὲν ἦτον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ἀπαραιτήτως ὅτι ἔμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ διάταξις τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος εἶναι γενικὴ, καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ σχολαί τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ τελευταῖαι αὗται ἡκμαζόν ἔκτοτε ὡς χριστιανικαὶ σχολαί, καὶ ἴσως αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον, διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Ἀλλὰ οὔτε μαρτυρίαν ἔχομεν, οὔτε ἄλλον τινὰ λόγον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐξέλιπον ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ διὰ παντός. Τοῦλάχιστον εἰς τὰς ἐπομένας τοῦ μέσου αἰῶνος ἑκατονταετηρίδας οὐ μόνον ὑπῆρχον, ἀλλὰ καὶ μέγα ἔσωζον ὄνομα ἀπανταχοῦ γῆς. Ὀλίγας μετὰ τὸν Βασίλειον Β' δεκαετηρίδας ὁ ἡγεμὼν τῆς Γεωργίας Δαβίδ Β' ὁ Παγκρατίδης εἶχε διατάξει νὰ πέμπωνται εἰς Ἀθήνας κατ' ἔτος 20 Γεωργιανοὶ νέοι, ἵνα διδάσκωνται ἐνταῦθα τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ ἑλληνικὴν σοφίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν νέων τούτων εἰς μάλιστα ἐκτῆσατο μέγα ὄνομα ἐν Γεωργίᾳ ὡς ἐπικὸς ποιητὴς καὶ βασιλικὸς βιβλιοφύ-

λάξ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ δυσμῶν ἀναφέρονται ἰδίως Ἀγγλοὶ τινὲς ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας χάριν ἀνωτέρας ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως. Ὁ μάγιστρος Αἰγίδιος, ἱατρικὸς συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν Παριείοις περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις. Ἄλλος, ὁ μάγιστρος Ἰωάννης Βαζιγγεστόκης, ὅστις ἀπεβίωσε κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἑκατονταετηρίδα ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ Λαΐσεστερ, καὶ ἦτο ἐγκρατέστατος τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς, διηγήθη εἰς τὸν αὐτόθι ἐπίσκοπον Ῥοβέρτον ὅτι εἶχε σπουδάσει εἰς Ἀθήνας καὶ ἔμαθεν ἐνταῦθα παρὰ ἐγκρίτων Ἑλλήνων διδασκάλων πολλὰ ἄγνωστα εἰς τοὺς Λατίνους πράγματα. Ἡ λοιπὸν αἰσχολαὶ δὲν κατηργήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἢ ἀνενεώθησαν βραδύτερον· εἴτε δὲ τὸ πρῶτον παραδεχόμεν εἴτε τὸ δεύτερον, συνάγεται πάντοτε ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν παρημέλησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας μητρόπολιν.

Τοιοιουτρόπως διεπλάσθη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἡ δυναστεία αὕτη, καταβαλοῦσα μὲν διὰ παντὸς τοὺς Ἀραβας, ἀνέκτησεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, τὴν Κιλικίαν καὶ τμήματά τινα τῆς Συρίας· κατατροπώσασα δὲ ὀλοσχερῶς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σλαῦους, κατέστησε μὲν ἐπαρχίας ἐλληνικὰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν ἐλληνικὴν Ἰλλυρίδα, κατέπαυσε δὲ τὰς στάσεις τῶν σλαυοβουλγαρικῶν ἀποικιῶν τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἐλληνικῶν χωρῶν. Πλὴν τούτου, οὐ μόνον προήγαγεν ἐπὶ πολὺ τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν τε τελευταίων τούτων θεμάτων καὶ τῶν ἔσα ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλ' ἐπεχείρησε τὴν προσοικειώσιν καὶ ἀφομοιώσιν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ καὶ περὶ τὸν Ἀδρίαν σλαυοβουλγάρων. Ἀκριβέστερον τὰ σύνορα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς ἑξῆς. Ἐν Ἀσίᾳ ἐξετείνοντο πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι τοῦ Ἀκάμψιος ποταμοῦ τοῦ εἰς τὸν Εὐξείνιον

Βηρυτόν· συμφωνοῦσιν ὡσαύτως καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδικος διατάξεις, δι' ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἐν τοῖς νόμοις ἀναφέρεται ῥητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι, οἱ ἀξιούντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη, συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν τότε γενομένην ἐξ Ἀθηναίων ἀποδημίαν ἐπτὰ φιλοσόφων πρὸς τὸν βασιλεῖα τῶν Περσῶν Χοσρόην. Καὶ ὅμως ὁ Ἀγαθίας ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἀλλὰ διότι δὲν ἡσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν νέαν θρησκείαν. Ὅτι ἀπηγορεύθη λοιπὸν ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τοῦ κράτους, εἶναι βέβαιον· καὶ οὐδὲν ἥτον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ἀπαραιτήτως ὅτι ἔμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ διάταξις τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος εἶναι γενικῇ, καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ σχολαί τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ τελευταῖαι αὗται ἤκμαζον ἔκτοτε ὡς χριστιανικαὶ σχολαί, καὶ ἴσως αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον, διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Ἀλλὰ οὔτε μαρτυρίαν ἔχομεν, οὔτε ἄλλον τινὰ λόγον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐξέλιπον ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ διὰ παντός. Τοῦλάχιστον εἰς τὰς ἐπομένας τοῦ μέσου αἰῶνος ἑκατονταετηρίδας οὐ μόνον ὑπῆρχον, ἀλλὰ καὶ μέγα ἔσωζον ὄνομα ἀπανταχοῦ γῆς. Ὀλίγας μετὰ τὸν Βασίλειον Β' δεκαετηρίδας ὁ ἡγεμὼν τῆς Γεωργίας Δαβίδ Β' ὁ Παγκρατίδης εἶχε διατάξει νὰ πέμπωνται εἰς Ἀθήνας κατ' ἔτος 20 Γεωργιανοὶ νέοι, ἵνα διδάσκωνται ἐνταῦθα τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ ἑλληνικὴν σοφίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν νέων τούτων εἰς μάλιστα ἐκτῆσατο μέγα ὄνομα ἐν Γεωργίᾳ ὡς ἐπικὸς ποιητὴς καὶ βασιλικὸς βιβλιοφύ-

λαξ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ δυσμῶν ἀναφέρονται ἰδίως Ἀγγλοὶ τινὲς ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας χάριν ἀνωτέρας ἐπιστημονικῆς παιδείσεως. Ὁ μάγιστρος Αἰγίδιος, ἱατρικὸς συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν Παρισίοις περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις. Ἄλλος, ὁ μάγιστρος Ἰωάννης Βαζιγγεστόκης, ὅστις ἀπεβίωσε κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἑκατονταετηρίδα ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ Λάισεστερ, καὶ ἦτο ἐγκρατέστατος τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς, διηγήθη εἰς τὸν αὐτόθι ἐπίσκοπον Ῥοβέρτον ὅτι εἶχε σπουδάσει εἰς Ἀθήνας καὶ ἔμαθεν ἐνταῦθα παρὰ ἐγκρίτων Ἑλλήνων διδασκάλων πολλὰ ἄγνωστα εἰς τοὺς Λατίνους πράγματα. Ἡ λοιπὸν αἰσχολαὶ δὲν κατηργήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἢ ἀνενεώθησαν βραδύτερον· εἴτε δὲ τὸ πρῶτον παραδεχόμεν εἴτε τὸ δεύτερον, συνάγεται πάντοτε ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν παρημέλησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχαίαν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας μητρόπολιν.

Τοιοιουτρόπως διεπλάσθη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἡ δυναστεία αὕτη, καταβαλοῦσα μὲν διὰ παντὸς τοὺς Ἀραβας, ἀνέκτησεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, τὴν Κιλικίαν καὶ τμήματά τινα τῆς Συρίας· κατατροπώσασα δὲ ὁλοσχερῶς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σλαβούς, κατέστησε μὲν ἐπαρχίας ἑλληνικὰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν Ἰλλυρίδα, κατέπαυσε δὲ τὰς στάσεις τῶν σλαυοβουλγαρικῶν ἀποικιῶν τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Πλὴν τούτου, οὐ μόνον προήγαγεν ἐπὶ πολὺ τὸν ἑλληνισμὸν τῶν τε τελευταίων τούτων θεμάτων καὶ τῶν ἔσα ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλ' ἐπεχείρησε τὴν προσοικειώσιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ καὶ περὶ τὸν Ἀδρίαν σλαυοβουλγάρων. Ἀκριβέστερον τὰ σύνορα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς ἑξῆς. Ἐν Ἀσίᾳ ἐξετείνοντο πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι τοῦ Ἀκάμφιος ποταμοῦ τοῦ εἰς τὸν Εὐξεῖνον

ἐκβάλλοντος, καὶ μέχρι τῆς Ἀρχαιοπόλεως τῆς Λαζικῆς, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μέχρι τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, καὶ πρὸς νότον μέχρι τῶν ἀρκτικωτέρων τμημάτων τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Ὀσροπνῆς καὶ τῆς Εὐφρατησίας. Ἐν Εὐρώπῃ τὴν ἀρκτικὴν μεθόριον γραμμὴν ἀπετέλει ὁ Ἰστρος ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν του μέχρι Βιδινίου, ἐκεῖθεν δὲ ἡ γραμμὴ αὕτη ἐτρέπετο πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν, περιελάμβανε τὴν Νύσσαν, τοὺς Σκούπους καὶ ἀπέληγεν εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἀδρίαν Λίσσον· ἀλλὰ καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Λίσσου τὸ κράτος κατεῖχε στενὴν τινα παραλίαν, φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦ θέματος τῆς Δαλματίας. Ἡ μικρὰ Ἀσία, ὡς πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπεδείξαμεν, ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἡ *μεγάλη Ἑλλάς* τοῦ κράτους τούτου· ἡ εὐρεῖα αὕτη χερσονήσος μετὰ τῶν παρακειμένων αὐτῇ νήσων περιελάμβανε πολυαρίθμους ἀκμαΐας πόλεις, φρούρια ὄχυρά καὶ πληθυσμὸν πυκνὸν, μάχιμον καὶ γνησιώτερον ἢ ἀλλαχοῦ διατηρήσαντα τὸν χριστιανικὸν Ἑλληνισμόν. Εἰς τὰ δυτικώτερα αὐτῆς ἤκμαζον πόλεις ἐμπορικώταται· Λαοδίχεια, Ἀντιόχεια, Μάμιστρα, Ἀδανα, Ταρσός, Ἀττάλεια, Στρόβιλος, Χίος, Θεολόγος, Φώκαια, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἐπεζήτησαν καὶ ἐπέτυχον ἐν τῇ 44 ἑκατονταετηρίδι νὰ ἰδρύσωσιν εἰς αὐτὰς πρακτορεῖα. Ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐστρατολογοῦντο τὰ πλεῖστα καὶ κράτιστα τῶν ταγμάτων, δι' ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀντηγωνίζετο κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς. Ἐκεῖ κατῴκουν οἱ ἐκ τῆς ἰδίας χώρας μεταναστεύσαντες ἀπειράριθμοι Ἀρμένιοι, οἱ Καππαδόκαι, οἱ Γαλάται, οἱ Λυκάονες, οἱ Κίλικες, οἱ Ἰσαυροὶ, οἵτινες ἅπαντες ἀφομοιωθέντες πρὸ καιροῦ πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, δὲν ἔπαυσαν ἀφειδῶς χύνοντες ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς μάχης τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἐχομεν δὲ περὶ τούτου εἰδήσεις τινάς, αἵτινες, ὅσῳ ἀτελεῖς καὶ ἂν ᾧσι, παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ μεγάλου πληθυσμοῦ τῆς χερσονήσου. Ἐν ἀρχῇ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος εἰς ἐκστρατεῖαν τινὰ κατὰ τῆς

ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἔτι κατεχομένης Κρήτης, τὸ θέμα τῶν Κι-
κυράιων, τὸ ὅποιον περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυ-
κίαν, Παμφυλίαν καὶ μέρος τῆς Φρυγίας, ἔδωκε στρατιώτας
μὲν 6,600, ναυδάτας δὲ 6,760, ἥτοι ἐν ὅλοις 13,360 ἄνδρας·
καὶ τὸ θέμα τῆς Σάμου, ὅπερ ἐκτὸς τῆς νήσου ταύτης περιε-
λάμβανεν ἐπὶ τῆς παρακειμένης Ἀσίας τὴν χώραν τῶν Ἐφε-
σίων καὶ τὴν τῶν Ἀδραμυττηνῶν, παρέσχεν εἰς τὴν αὐτὴν
ἐκστρατείαν στρατιώτας μὲν 5,000, ναυδάτας δὲ 4,680, ἥτοι
ἐν ὅλοις 9,680 ἄνδρας. Τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα θέματα ἠδύναντο
νὰ δώσωσιν 23,000 ἄνδρας· ὑπῆρχον δὲ ἕτερα 14 ὧν τὰ πλεῖ-
στα πολὺ τῶν προμνημονευθέντων μείζονα. Πλὴν τούτου ἐκ
τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐξεπήγασεν ἡ μεταρρύθμισις, ὅπερ μαρτυρεῖ
τὴν μεγάλην ἠθικὴν τῆς χερσονήσου ταύτης ὑπεροχὴν· καὶ ἐκεῖ
παρήχθη ἡ πρώτη γνωστὴ ἡμῖν δημῳδὴς ἑλληνικὴ ποίησις.
Ἄλλ' ὅ,τι καθίστησι πρόδηλον τὸ μέγα ἀξίωμα ὅπερ αὕτη
κατεῖχεν· ἐν τῷ κράτει, εἶναι τὰ προνόμια τὰ ὅποια ἐνέμετο.
Ἐν τῇ διοικητικῇ ἱεραρχίᾳ τὰ ἀνατολικά θέματα ἐλογίζοντο
ἀνώτερα τῶν δυτικῶν, οἱ δὲ προϊστάμενοι αὐτῶν στρατηγοὶ
ἐλάμβανον τακτικὸν μισθὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, τὰς λε-
γομένας *βόργας*, ἐνῷ οἱ τῆς δύσεως μισθὸν τοιοῦτον δὲν ἐπλη-
ρώνοντο, ἀλλὰ μόνον τὰς καλουμένας *συνηθείας*, ἥτοι δικαιώ-
ματα κατ' ἔτος καταβαλλόμενα εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν διοικουμέ-
νων. Καὶ δὲν ἦτο μικρὰ ἡ μισθοδοσία τῶν πρώτων· διότι τρεῖς
ἐξ αὐτῶν, ὁ τῶν ἀνατολικῶν, ὁ τῶν ἀρμενικῶν καὶ ὁ τῶν
θρακησιῶν εἶχον ἕκαστος κατ' ἔτος 50,000 περίπου δραχμῶν,
αἵτινες ἤθελον ἰσοδυναμεῖ τὴν σήμερον πρὸς 250,000.

Εἰς τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικὰς ἢ ἐξελληνισμένας χώρας, τὸν
ἀραιωθέντα μέχρι τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος πληθυσμὸν ἀνεπλή-
ρωσαν αἱ σλαυικαὶ ἀποικίαι. Ὡς πρὸς τοῦτο οἱ ἀποικοὶ οὗτοι
ἐχρησίμευσαν ἐνταῦθα ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ δοῦλοι μετὰ τὰς
πρώτας εἰς Ἀσίαν καὶ Ἰταλίαν ἀποδημίας· καὶ τινες ἐξ αὐτῶν
κατέστησαν τῳόντι δοῦλοι, ὅπως οἱ ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ βα-

σιλέως Σλαῦοι τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἡλίδος, οἵτινες δαμασθέντες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν αὐτῶν ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου ὡς κληρικοπάροικοι. Ἐν γένει δὲ οἱ Σλαῦοι τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν ποικίλων πρώτων ὑλῶν, ἐξ ὧν ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἠδυνήθη νὰ προαγάγῃ θαυμασίως τὴν ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς παραδόξως ἀκμάσασαν ἐν ταῖς χώραις ταύταις βιομηχανίαν καὶ ἔμπορίαν. Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀριθμοῦσα ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων, ἦτο ὁμολογουμένως τὸ μέγιστον ἔμπορεῖον τοῦ τότε κόσμου. Ἐκεῖ συνέρρεον οἱ παντοδαποὶ ἔμποροι τῶν διαφόρων μωαμεθανικῶν ἐπικρατειῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἱ ἔμποροι τῆς Ῥωσίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἰσπανίας καὶ αὐτῆς τῆς Βρεταννίας. Ἐκεῖ μετεκομίζοντο τὰ προϊόντα τῶν τριῶν μερῶν τῆς γῆς καὶ τὰ βιομηχανήματα τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, δίδοντα ἀφορμὴν εἰς τὰ ποικιλώτερα συναλλάγματα τοῦ εἰσαγωγικοῦ, τοῦ ἐξαγωγικοῦ καὶ τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἔμπορίου. Ἀπαντα τὰ προηγουμένως ἀκμάσαντα μεγάλα ἔμπορεῖα ἢ εἶχον ὅλως ἐκλείψει, ὅπως ἡ Καρχηδὼν, ἢ εἶχον μαρανθῆ, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ῥώμη. Ὅθεν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκληρονόμησεν ὁλόκληρον τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον μεμερισμένην τοῦ κόσμου ἔμπορίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τὴν εὐρυθμον αὐτῆς διοικήσιν, τὰ τακτικὰ δικαστήρια, τοὺς σοφοὺς νόμους καὶ τὰς ποικίλας τοῦ βίου ἀνέσεις, παρῆχεν εἰς τοὺς συναλλαττομένους ἐγγυήσεις καὶ εὐκολίας τὰς ὁποίας οὐδαμοῦ ἄλλου ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσι. Διὰ τοῦτο νὰ μὴ πιστεῦσωμεν τὸν Ἰουδαῖον Βενιαμὴν Τουδέλαν, ὅστις ἐπισκεφθεὶς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐξετάσας μετὰ τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὴν φυλὴν αὐτοῦ περὶ τὰ χρηματικὰ περιεργίας, βεβαιοῖ ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως

οἱ βασιλεῖς εἰσέπραττον κατ' ἔτος 7,300,000 χρυσῶν, ἤτοι 124,000,000 περίπου δραχμῶν, αἵτινες ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς 600,000,000;

Πλουσιωτάτῃ λέγεται καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ὑπὸ τοῦ αὐτόπουτο Ἰωάννου Καμενιάτου, ἀκμάζουσα διὰ τε τὴν δαψίλειαν τῶν προϊόντων ἅτινα παρῆγεν ἡ ἐπιμελῶς περὶ αὐτὴν διεξαγομένη γεωργία, καὶ τὴν πολλὴν αὐτῆς βιομηχανίαν, καὶ τὴν ζωηρὰν τοῦ λιμένος κίνησιν, καὶ τὴν ἀπὸ ξηρᾶς μετὰ τῆς δύσεως συγκοινωνίαν διὰ τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς τότε ἀπὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Ἀδριατικοῦ παρατεινομένης. Ἐντεῦθεν παμμυγῆς ὄχλος ἀλλοδαπῶν καὶ ἡμέδαπῶν ἐπλήρου τὰς ἀγυιάς τῆς πόλεως, ἡ δὲ ἀγορὰ αὐτῆς ἐβριθεῖν ἀνθρώπων διοδευόντων καὶ συναλλαττομένων. Ἰδίως εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν πανήγυριν ἥτις ἐτελεῖτο ἐν Θεσσαλονικῇ κατὰ μῆνα ἑκτώβριον ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ταύτης ἀγίου Δημητρίου συνέρρεον, κατ' ἄλλας μαρτυρίας, πολλοὶ Ἕλληες μεταξουργοὶ καὶ ἰδίως Θηβαῖοι, ἔτι δὲ Σλαῦοι, Ἱταλοὶ, Γάλλοι, Ἰσπανοὶ καὶ Μωαμεθανοί. Τὰ ἐργοστάσια τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου, τοῦ κασσιτέρου, τοῦ μολύβδου καὶ τοῦ ὑέλου ἦσαν κατὰ τὸν Καμενιάτην τοσαῦτα, ὥστε ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας ὀλοκλήρου ἄλλης πόλεως. Ἡ εὐπορία τῶν κατοίκων ἐμαρτυρεῖτο ἔκ τε τῆς πολυτελοῦς αὐτῶν διαίτης καὶ ἔκ τῶν κεφαλαίων τὰ ὅποια ἀπεταμίζον· διότι πολλοὶ ἐκτῆσαντο αὐτόθι θησαυροὺς παμπληθεῖς χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων τιμίων, τὰ δὲ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἦσαν τοσοῦτον συνήθη, ὅσον ἀλλαχοῦ τὰ ἐξ ἐρίου. Οὐδὲ περιωρίζοντο οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τοιαύτας μόνον δαπάνας, ἀλλὰ καὶ σχολεῖα συνετήρουν ὀνομαστά εἰς αὐτὰ συνέρρεον ἡ νεολαία τῆς Μακεδονίας, ἀσκουμένη περὶ λόγους καὶ ἐπιστήμας καὶ τέχνας. Ἀνεφέραμεν πρὸ ὀλίγου τοὺς εἰς τὴν πανήγυριν τῆς Θεσσαλονίκης μεταβαίνοντας Θηβαίους μεταξουργούς. Τῶντι ἡ πόλις τῶν Θηβῶν μετέβαλε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν πενιχρὰν ὕψιν ὑπὸ

τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν αὐτὴν ἐκ τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Πausανίου. Ἡ καλλιέργεια τῆς μετὰξης, ἡ ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος διαδοθεῖσα καθ' ἅπασαν τὴν κυρίως Ἑλλάδα, καὶ τὰ ἐργαστάσια τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, τὰ ἔκτοτε ἰδρυθέντα εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἰδίως ἡδουκίμησαν ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κορίνθῳ· εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς πόλεις ταύτας ἀναφέρεται πολὺς ἐντεῦθεν ἀποθησαυρισθεὶς χρυσὸς καὶ ἄργυρος· καὶ πολλοὶ ὑπῆρχον ἐμπορικαὶ ἀποθήκαι καὶ οὐ μικρὰ ἐπεκράτησε βίου πολυτέλεια. Ἐν Πάτραις συνέρρεον ἡ κατεσκευάζοντο ὡσαύτως ποικίλως κεκοσμημένα πορφυρὰ ἱμάτια, λινὰ ὑφάσματα διαφόρων εἰδῶν, μεταξωτὰ, ὧν ἡ λεπτότης ἐφημιζέτο ὑπερβαίνουσα τὰ τοῦ ἀραχνίου νήματα, τάπητες διὰ καλλίστων ζωγραφιῶν διεσκευασμένοι, καὶ ἕτερα πολλὰ βιομηχανίας ἔργα. Ἀποδεικνύουσι δὲ οὐδὲν ἥττον τὸν ἐξαίρετον τῆς πόλεως ταύτης πλοῦτον τὰ περὶ τῆς Δανηλίδος, τῆς φίλης τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, ἱστορούμενα. Τῆς Πατραίας ταύτης κυρίας ἡ κινητὴ περιουσία, ἦτοι τὰ χρήματα, τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, τὰ πολυτελῆ ἱμάτια καὶ ἔπιπλα, τὰ πλοῖα καὶ τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν ὑποζυγίων, ἦσαν ἀντάξια βασιλέων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ ὁποῦ οὗ ὀφθαλμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ θαμβωθῇ εὐκόλως, καθὼ συνειθισμένος ὦν εἰς τὴν λαμπρότητα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείων. Τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν κτημάτων τῆς Δανηλίδος ἦτο τοσοῦτον, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς 3,000 δούλοι ἀπληευθερώθησαν, εἰς δὲ τῶν κληρονόμων ἔλαβεν 80 κτήματα εἰς τὸ μερίδιον αὐτοῦ. Καὶ δὲν περιωρίζετο ὁ τοσοῦτος πλοῦτος εἰς μίαν μόνην οἰκογένειαν. Ἡ εὐπορία τῆς ὅλης τῶν Πατρῶν πόλεως καταφαίνεται ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς, ἡ δὲ δύναμις μαρτυρεῖται ἀποχρώντως ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος αἱ Πάτραι, πολιορκηθεῖσαι ὡς εἶδομεν ἀπὸ Ξηράς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, κατάρθωσαν οἰκοθεν καὶ πρὶν ἢ λάβωσιν ἐπικουρίαν τινὰ παρὰ τῆς κυβερνήσεως ν' ἀποκορύσωσι

μὲν τὸν μωαμεθανικὸν στόλον, νὰ κατατροπώσωσι δὲ τοὺς σλαυτικοὺς ὄχλους.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν πόλεων ὅσας προεμνημονεύσαμεν, ἤμαζον τότε ἔμπορικῶς καὶ ἄλλαι πολλαί· Δυρράχιον, Αὐλῶν, Κέρκυρα, Βόνιτσα, Μεθώνη, Κορώνη, Ναύπλιον, Ἀθῆναι, Χαλκίς, Δημητριάς, Χρυσόπολις, Περιθεώριον, Ἀβυδος, Ῥαιδεστός, Ἀδριανούπολις, Ἄπρος, Ἡράκλεια, Σηλυβρία, ὡς συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ἐζήτησαν μετ' οὐ πολὺ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἰδρύσωσιν εἰς αὐτάς ἔμπορικὰ πρακτορεῖα, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων εἰδήσεων. Ἡ Κέρκυρα κατέβαλλεν ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον 1,840,000 δραχμῶν, ἥτοι ὑπὲρ τὰ 9,000,000 περίπου τοῦ σημερινοῦ νομίσματος, πολὺ πλείωτέρα τῶν ὅσα εἰσπράττει τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος νῦν ἀπὸ ὅλης τῆς Ἑπτανήσου. Ὁ δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Ἀραψ γεωγράφος Ἐδρισηὶς διδάσκει εἰς ἡμᾶς πολλὰ περίεργα περὶ τέ τινων τῶν πόλεων ὅσας προανεφέραμεν καὶ περὶ ἄλλων. Κατὰ τὸν αὐτόπτην τοῦτον τῶν πραγμάτων, ἡ Πελοπόννησος ἤκμαζε τότε διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὴν εὐπορίαν, καὶ περιελάμβανε τριςκαίδεκα πόλεις καὶ ἄλλα τινὰ φρούρια. Τὴν Ἀρκადίαν, λέγει ὁ περιηγητὴς πόλιν μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον, τὴν δὲ Λακεδαιμόνα, ἀξιόλογον. Περὶ Ἀθηνῶν βεβαίως ὅτι ἦσαν πολυάνθρωποι καὶ περιστοιχισμέναι ὑπὸ κήπων καὶ σιτοφόρων πεδίων· τὸν Πλαταμῶνα λέγει εὐλίμενον, εὐφορον καὶ ἔχοντα ὑψηλὰς καὶ ὠραίας οἰκίας· τὰ Τρίκκαλα ἔκειντο ἐν πεδίῳ ἀμπελοφύτῳ· ἡ Λάρισσα ἦτο πόλις ἔγκριτος, ἔχουσα πολλὰς σιτοφόρους καὶ οἰνοφόρους γαίας· ὁ δ' Ἀλμυρὸς, κάλλιστον ἔμπορεῖον. Τὴν Κίτρον ὀνομάζει ἔμπορεῖον ἔχυρόν καὶ ἀκμαῖον· ἱκανῶς κατοικοῦμενα λέγει τὰ Ἰωάννινα· τὴν δὲ Καστορίαν, πολυάνθρωπον καὶ ὑπὸ κωμῶν ἐστεφανωμένην· τὴν Ἀχρίδα, μεγάλην ἔμπορικὴν πόλιν· ὡσαύτως καὶ τὸ Δυρράχιον· τὴν Κέρκυραν, μεγάλην καὶ ἀκμάζουσαν πόλιν· τὴν Κεφαλληνίαν,

καλῶς κατωκημένην· τὴν Νάξον, ἀκμάζουσαν ἐπὶ κτηνοτροφίᾳ· τὴν Ἀνδρον, πολυάνθρωπον· τὴν Ἀμοργόν, πυκνῶς οἰκουμένην· τὴν Ἴον, εὐφορον· τὴν Ἀστυπάλαιαν, καλῶς ἐπίσης οἰκουμένην καὶ πλουσίαν εἰς βόας καὶ πρόβατα· τὴν Σάμον λέγει ἔχουσιν πολλοὺς κατοίκους καὶ πλούσια προϊόντα· καὶ πλουσίαν ὡσαύτως ὀνομάζει τὴν Χίον. Ὑπὸ πολλῶν δὲ γεγονότων μαρτυρεῖται ὅποσον νῦδοκίμει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ γεωργία. Ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνοῦ μόνη ἡ Πελοπόννησος παρέσχευεν εἰς τινα ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείαν 4000 πολέμισηρίους ἵππους· ἐν δὲ τῇ 11, σιτοδείας γενομένης ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἡ κυβέρνησις ἡγόρασε καὶ μετέφερεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν 100,000 κοιλῶν σίτου ἐκ Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος.

Ἡ τοιαύτη ἀκμὴ ὄλων τῶν ἐπαρχιῶν ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ὑπεδείκνυνεν ὅτι αἱ δημόσιαι τοῦ κράτους τούτου πρόσοδοι ἔπρεπεν ἀναγκαιῶς νὰ ὦσι δαψιλέσονται. Καὶ ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον δὲν εἶχε κατορθωθῇ νὰ ὑπολογισθῇ, ἔστω καὶ κατὰ προσεγγισμὸν, τὸ ἐτήσιον ποσὸν τῶν προσόδων τούτων. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπετύχομεν διδόμενόν τι, παρέχον νύξεις πιθανωτάτας περὶ τοῦ προκειμένου σπουδαίου ζητήματος. Ὅτε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος οἱ δυτικοὶ ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἐρρέθη ὑπ' αὐτῶν ὅτι ὁ Βαλδουῖνος, ὁ προχειρισθεὶς αὐτοκράτωρ τῆς ἀνατολῆς, εἶχεν ἡμερησίαν πρόσοδον 30,000 χρυσῶν. Ὁ Χόμφ, ὑπολαμβάνων τὸ ποσὸν τοῦτο ὡς ἀνακτομισθίαν, νομίζει τὸ πρᾶγμα ὅλως ἀπίθανον· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν προέκειτο περὶ ἀνακτομισθίας, διότι 30,000 χρυσῶν καθ' ἡμέραν φέρουσιν 18½ περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν κατ' ἔτος. Ἀλλην λοιπὸν ἐξήγησιν πρέπει νὰ ζητήσωμεν περὶ τοῦ ποσοῦ ἐκείνου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν συνθήκην τὴν συνομολογηθεῖσαν τῇ 7 μαρτίου 1204 μεταξὺ τῶν

ἐπιδραμόντων τότε ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τὸ τέταρτον τοῦ κράτους τούτου ἔμελλε ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν ψηφισθησόμενον αὐτοκράτορα· τὰ δὲ λοιπὰ $\frac{3}{4}$ ἀπεφασίσθη νὰ διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων. Ἵνα λοιπὸν οἱ συμβαλλόμενοι προέλθωσιν εἰς διανομὴν δικαίαν, ἔπρεπε νὰ λάβωσι πρὸ ὀφθαλμῶν οὐχὶ τὴν ἑκτασιν τῶν χωρῶν, ἀλλὰ τὴν πρόσδοον ἣν οἱ προηγούμενοι κυρίαρχοι εἰσέπραττον ἀπὸ τῶν χωρῶν τούτων. Εὐχερῶς δὲ ἠδύναντο νὰ πληροφορηθῶσι περὶ τούτου, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τῶν λογιστικῶν βιβλίων τὰ ὅποια ἐτηροῦντο ἀκριβέστατα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ γενικοῦ λογοθέτου. Τοῦτο βεβαίως καὶ ἔπραξαν· καὶ ὅτε εἶπον ὅτι ὁ Βαλδουῖνος ὡς αὐτοκράτωρ θέλει ἔχει 30,000 χρυσῶν ἡμερησίαν πρόσδοον, οὐδὲν ἄλλο ἐνόουν, εἰμὴ ὅτι τὸ τεταρτημόριον τὸ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Βαλδουῖνον εἶχε τοιαύτην πρόσδοον, ἥτοι, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, 184 περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα, ἐν ἐλλείψει παντὸς ἄλλου διδομένου, νὰ συμπεράνωμεν μετὰ τινος πιθανότητος ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσπράξεων τῆς κυβερνήσεως ἦν κατέλυσαν οἱ κατακτῆται συνεποσούτο εἰς 730 περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Δὲν λέγομεν ὅτι αὕτη εἰσέπραττε τὸ ποσὸν τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀλώσεως. Τὸ κράτος εἶχε πάθει πρὸ εἴκοσιν ἐνιαυτῶν τοσούτους ἀκρωτηριασμοὺς καὶ τοσαύτας ἀνωμαλίας, ὥστε οἱ πόροι αὐτοῦ ἐπὶ τέλους ἡλαττώθησαν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἔτι ἦσαν ἀκέραιοι, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Βενιαμὶν Τουδέλα, οἱ δὲ Φράγχοι, πεποιθότες ὅτι ὀλόκληρον θέλουσι καταλάβει τὸ κράτος, εὖλογον ἦτο νὰ ὑπολογίσωσι τὴν διανομὴν ἐπὶ τοῦ ἀεραίου εἰσοδήματος. Ἀληθεύει ὅτι οἱ Λατῖνοι οὐδέποτε πράγματι καταλαβόντες ὀλόκληρον τὸ κράτος, καὶ προσέτι πολλὴν ἀναδείξαντες πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀπειρίαν, οὐδέποτε κατάρθωσαν νὰ συγκεντρώσωσιν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἀπονεμηθὲν τῇ αὐτοκράτορι τεταρτημόριον

τοῦ ποσοῦ ἐκείνου καὶ περιέπεσον ἀπ' ἐναντίας ἐν τῷ ἅμα εἰς
δεινὴν χρηματικὴν ἀμηχανίαν· ἀλλὰ πολλοὶ τῶν ὑποτελῶν τοῦ
αὐτοκράτορος, ἐπιτηδειότεροι ὄντες, ἐπορίσθησαν ἐξ ἐλαχίστων
τοῦ κράτους τμημάτων προσόδους διαφιλεστατάς.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ὕψ' ἡμῶν ὀρισθεὶς προϋπολογισμὸς τῶν
ἐσόδων φαίνεται ἐκ πρώτης ὀψews ὑπέρογκος, μάλιστα ἐὰν ἀνα-
λογισθῶμεν τὴν πολὺ μείζονα σχετικὴν τοῦ νομίσματος ἀξίαν
κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ 700,000,000
ἤθελον ἔχει σήμερον ἀξίαν ἴσην πρὸς 3,500. Τοιούτους ἐτησίους
πόρους δὲν ἔχουσιν οὔτε ἡ Ἀγγλία, οὔτε ἡ Γαλλία, οὔτε ἡ βο-
ρειος Ἀμερική ἐν αὐτοῖς τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὅτε τοσοῦτον
ἐπολλαπλασιάσθη ἡ κοινὴ εὐπορία καὶ ἐτελειώθη ἡ διοίκησης.
Ἄλλ' ἐπισηώσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς ὅσας ἄλλας ἔχο-
μεν εἰδήσεις περὶ τῶν πόρων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐλάβομεν
ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰου-
δαίου Βενιαμὶν Τουδέλα, μόνη ἡ Κωνσταντινούπολις παρεῖχε
κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 124,000,000. Δὲν ἦτο λοι-
πὸν ἀδύνατον νὰ δίδῃ ὁλόκληρον τὸ ἄλλο κράτος 600,000,000.
Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο μὲν ἡ πλουσιωτέρα καὶ ἐμπορικω-
τέρα τοῦ κράτους πόλις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ μόνη πλουσία καὶ ἐμ-
πορικὴ. Πρὸ ὀλίγου ἐμνημονεύσαμεν ὀνομαστὶ ὑπὲρ τὰ 30 ἐμ-
πορεῖα. Αἱ Ἀθῆναι καὶ αἱ Θῆβαι ἦσαν πόλεις τοσοῦτον πλού-
σιαι, ὥστε οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων τὸ κρατίδιον
δὲν περιελάμβανεν εἰμὴ μόνην τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Βοιωτίαν,
ἡδυνήθησαν νὰ συντηρῶσι μίαν τῶν κομφοτέρων αὐλῶν τῆς
τότε Εὐρώπης καὶ νὰ παρατάσσωσιν ἐκ διαλειμμάτων στρα-
τοὺς 15—30,000 ἀνδρῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ λαμπροὶ ὑπῆρξαν
καὶ οἱ πρίγκιπες τοῦ Μωρέως, τῶν ὁποίων ἡ αὐλὴ ἐλογίζετο
ὡς πρότυπον σχολεῖον τῆς ἵπποτικῆς ἀρετῆς· 700—4000 ἵπ-
πῶται περιεστοίχιζον τοὺς ἡγεμόνας τούτους, οἵτινες διητῶντο
μεγαλοπρεπέστερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων, καὶ συνεχρό-
τουν στρατοὺς 3,000 ἵπποτῶν καὶ 8,000 ἱππέων μετὰ ἰσχυ-

ρῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν. Ἐλάχιστον περὶ τὴν Νίκαιαν τμήμα τῆς μικρᾶς Ἀσίας οὐ μόνον ἀπετέλεσεν ἐν τῶν ἰσχυροτάτων τῆς ἀνατολῆς κρατῶν ὑπὸ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Βατάτσην, ἀλλὰ καὶ κατάρθωσε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, ἡ Χίος, ἡ Ῥόδος, ἡ Λέσβος, ἡ Νάξος ἀπετέλεσαν ἡγεμονίας φραγκικᾶς φημιζόμενας· ἐπὶ τῇ εὐπορίᾳ αὐτῶν καὶ τῇ δυνάμει. Ἐν Ἡπείρῳ, Θεσσαλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνὸς ἵδρυσεν κράτος ἴδιον, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθμίσῃ ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὴν δύναμιν τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ Φραγκοκρατίας. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν πᾶσαι αὗται αἱ χώραι ἡνωμέναι ὁμοῦ ὑπὸ τὸ σκήπτρον τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρεῖχον εἰς τὸν γενικὸν αὐτοῦ λογοθέτην τὸ προσημειωθὲν μέγα ἐτήσιον εἰσόδημα ;

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ γεγονότα ἅμα μὲν καθιστῶσι πιθανὸν τὸ εἰσόδημα τοῦτο, ἅμα δὲ συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτό. Ὁ Θεόφιλος καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα ἀπεθησαύρισαν περὶ τὰ 160,000,000 δραχμῶν τοῦ τότε νομίσματος· ὁ δὲ Βασίλειος ὁ Β' 250,000,000, τὰ ὁποῖα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 1,250. Περὶ τῶν ἀποταμιευμάτων τούτων οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, διότι μαρτυροῦνται ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων συγγραφέων· τούτου δὲ τεθέντος, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν, πῶς οἱ βασιλεῖς οὗτοι ὠκονόμουν τοσαῦτα ποσά, ἀφοῦ ἐπήρχουν εἰς ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως, τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων καὶ πολλῶν καὶ πολυτελεστατῶν οἰκοδομῶν, ἐὰν συγχρόνως δὲν παρεδεχόμεθα ὅτι αἱ ἐτήσiai εἰσπράξεις ἦσαν τοσαῦται ὁποῖας ἀνωτέρω ὑπελόγισαμεν αὐτάς. Πλὴν τούτου τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε τότε λόγῳ ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας ὥς πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην καὶ μέγα μέρος τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οὐχὶ ὅπως ἔχουσι σήμερον πρὸς τὸν ἐπίλοιπον κόσμον ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Βῤῥεῖος Ἀμερικὴ κατ' ἰδίαν ἐκάστη λαμβανομένη, ἀλλ' ὅπως

ἔχουσι σύναμα λαμβανόμεναι πᾶσαι ὁμοῦ αἱ βιομηχανικῶνται αὗται καὶ ἐμπορικώταται τῶν σημερινῶν τῆς γῆς χωρῶν. Τῶντι κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐν μόνῳ τῷ ἀνατολικῷ κράτει κατεσκευάζοντο τὰ πλεῖστα τῶν ἀντικειμένων τοῦ πολυτελοῦς ἢ καὶ ἀπλῶς ἀνέτου βίου ὧσων εἶχεν ὁ κόσμος χρεῖαν, πολλαὶ δὲ ἐκ τῶν πρώτων ὑλῶν ἐνταῦθα μόνον ἐκαλλιεργοῦντο ἢ παρήγοντο. Πρὸ μικροῦ ἀνεφέραμεν τὰ πορφυρᾶ, τὰ μεταξωτὰ, τὰ λινᾶ, τὰ βαμβακερᾶ, τὰ μάλλινα παντὸς εἶδους ὑφάσματα τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ἐτεχνουργοῦντο πολλαχοῦ τοῦ κράτους σκευὴ παντοειδῆ χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, χάλκινα, πήλινα, ξύλινα, ἐκ πολυτίμων λίθων, ἐξ ὀνυχος, ἐξ ἀλαβάστρου, ἐκ χρυστάλλου, ἐξ ὑέλου καὶ πάσης ἄλλης ὕλης, τὰ ὅποια ἐκόσμουσαν τὰς οἰκίας τῶν μεγιστάνων καὶ τὰς ἐκκλησίας, ἢ ἐχρησίμευον εἰς τὰς κοινοτέρας χρείας τῶν εὐπορούντων ὅπως οὖν ἀνθρώπων πρὸς βορρᾶν, πρὸς ἀνατολὰς, πρὸς μεσημβρίαν καὶ μάλιστα πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ταῦτα δὲ πάντα, ἢ τοῦλάχιστον τὰ πλεῖστα τούτων, πολλαχοῦ τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης ἐντεῦθεν ἀποστελλόμενα, προεκάλουν τὴν ἐν τῷ κράτει συρροὴν χρηματικῶν κεφαλαίων, ὥς ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δημόσιαι καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ αὐτοῦ πρόσοδοι ἀνεβιδάζοντο εἰς ποσὰ δυνάμενα μὲν σήμερον νὰ φαίνωνται μυθώδη, ἀλλὰ μὴ ὄντα ἀνεξήγητα, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὴν κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ὅλως ἐξαιρετικὴν ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν τοῦ κράτους τούτου.

Ἀπὸ τῆς 9 λοιπὸν μέχρι τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς κατήρτισε, μετὰ πολλοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς ἀγῶνας, τὴν λαμπροτάτην τῶν τότε μοναρχιῶν καὶ μίαν τῶν λαμπροτέρων βεβαίως ἐξ ὧσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἵνα λάβωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τῆς ἐκτάσεως, τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ κράτους τούτου, ἀρκεῖ νὰ βίψω-

μεν ἐν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν τῇ 15 νοεμβρίου 1025 ἀπέθανεν ὁ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος. Ἐν Ἀσίᾳ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἤρχεν ἀπὸ Κολχίδος μέχρι τῆς ἄνω Συρίας καὶ πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς καὶ μέχρι τῆς Δαλματίας· ἐν ταῖς μεταξὺ θαλάσσαις ἀπὸ τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου μέχρι Κύπρου καὶ Κρήτης. Δικαίως δὲ ἐλέγετο ὅτι «ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως θαλασσοκρατεῖ μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ὧδε θαλάσσης.» Μία ἀδελφὴ τοῦ Βασιλείου, ἡ Θεοφανῶ, εἶχε καθήσει ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Γερμανίας, μία ἄλλη, ἡ Ἄννα, ἐπὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς Ῥωσίας θρόνου. Ἡ χρηστὴ, ἡ ὡραία καὶ εὐφυὴς Θεοφανῶ συνεζεύχθη ἀπὸ τοῦ 972 τὸν Ὅθωνα Β' καὶ ἴσχυσε βραδύτερον οὐκ ὀλίγον εἰς τὰ δημόσια τῆς δύσεως πράγματα, ἐπιτροπεύσασα διὰ τὸν πρῶτον τοῦ συζύγου τῆς θάνατον τὸν ἀνήλικον υἱὸν τῆς Ὅθωνα Γ' καὶ ἀναδείξασα εἰς περιστάσεις δυσχερεῖς μεγαλοφροσύνην καὶ δεξιότητα. Ὁ δὲ σύζυγος τῆς Ἄννης Βλαδίμηρος ἦτο υἱὸς τοῦ Σβιατοσλαύου, ὅστις, εἰδωολάτρης ἔτι ὢν καὶ συμμαχήσας μετὰ τῶν Βουλγάρων, κατετροπώθη ὀλοσχερῶς τῷ 974 ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ περὶ τε τὴν Πραισθλαύαν καὶ περὶ τὸ Δορύστολον, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐκχωρήσῃ πέραν τοῦ Ἰστροῦ. Πρὶν ἀπέλθῃ εἶχε ζητήσει νὰ ἰδῇ τὸν νικητὴν, ὅστις δὲν ἀπεποιήθη τὴν συνέντευξιν καὶ προσῆλθεν ἔφιππος παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Ἰστροῦ, συνεπαγόμενος μυρίους λαμπρῶς κεκοσμημένους ἵππους, ἐνῶ ὁ Ῥώσος ἡγεμὼν παρέστη ταπεινότερον ἐπὶ ἀκατίου παραπλέων τὸν ποταμὸν καὶ κωπηλατῶν μετὰ τῶν ἄλλων ὡς εἰς ἐξ αὐτῶν. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο μέτριον, ἀλλὰ κάλλιστα κατὰ πάντα διηρθρωμένον, εἶχε δασεῖας τὰς ὀφρύς καὶ γλαυκοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἦτο σιμὸς τὴν ῥίνα καὶ ἀραιὸν μὲν εἶχε τὸ γένειον, τὸν δὲ μύστακα πυκνὸν καὶ μακρότατον· ἡ κεφαλὴ του ἦτο σχεδὸν φαλακρά, ἀλλ' ἐκατέρωθεν αὐτῆς ἐκρέματο βό-

στρυχος ἐμφαίνων τὸ τοῦ γένους ἐπιφανές· καὶ πάλιν ἀφ' ἐκατέρου τῶν ὧτων, ἐξηρτᾶτο χρυσοῦν ἐνώτιον κεκοσμημένον διὰ δύο μαργαριτῶν, ὧν ἐν μέσῳ ὑπῆρχε λίθος ἄνθραξ· ἔφερεν ἐσθῆτα λευκὴν κατ' οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν καθαριότητα διαφέρουσαν τῆς τῶν συντρόφων αὐτοῦ· ἡ δὲ ὅλη ὄψις τοῦ ἀνδρὸς εἶχε τι σκυθρωπὸν καὶ τραχύ. Ὀλόκληρος τῶν δύο ἐπικρατειῶν ἡ ἀντίθεσις ἀνεφάνη ἐν τῇ ἀντιπαραστάσει ταύτῃ τῶν δύο ἡγεμόνων· διότι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἦτο ὠραιότατος καὶ χαρίεστατος ἄνθρωπος· λευκός, ξανθός, ὀφθαλμοὺς ἔχων ἀποπνέοντας γενναϊότητα ἅμα καὶ γλυκύτητα· καὶ ἀνάστημα μὲν βραχὺ ἀλλὰ στέρνον εὐρὺ, ἰσχὺν γιγαντώδη, ἥρωϊκὸς ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, δεξιὸς περὶ πᾶσαν σωματικὴν ἄσκησιν, ἀγαθὸς τὴν καρδίαν, ἱλαρὸς τοὺς τρόπους. Ὀλίγα δὲ τινα ὁμιλήσαντες περὶ τῶν γενομένων διαλλαγῶν, ὁ μὲν ἔφιππος ὁ δὲ καθήμενος παρὰ τὸν ζυγὸν τοῦ ἀκατίου, ἀπεχαιρετήθησαν, ὁ μὲν ἵνα τελέσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει θρίαμβον πολυτελεῆ, ὁ δὲ ἵνα ἐπιστρέψῃ οἱ· μετὰ τῶν λειψάνων τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ.

Καὶ ὁ μὲν Σβιατοσλαῦος ὀλίγας ἐπέζησεν ἡμέρας· διότι προσβλήθεις καθ' ὁδὸν ὑπὸ πολυαρίθμων Πετσενέγων ἐσφάγη αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ὥστε ἐκ τῶν πολλῶν μυριάδων τῆς ῥωσικῆς ἐκείνης στρατιᾶς ὀλίγοι μόνον ἀνσωώθησαν εἰς τὰ ἴδια· ἀλλ' οἱ ὀλίγοι οὗτοι διηγήθησαν ὅσα εἶδον καὶ ἔπαθον, μαρτυροῦντα ἅπαντα τὴν ἰσχὺν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν ἀπλουμένου γείτονος κράτους. Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Βλαδίμηρος ἀπεφάσισε νὰ ἀποβάλλῃ τὴν πάτριον εἰδωλολατρείαν, καὶ, ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμόν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν τοῦ Βασιλείου Β' ἀδελφὴν, γενόμενος ἐν ταύτῃ σύμμαχος τοῦ γυναικαδέλφου αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βλαδίμηρου καὶ τὸν μετέπειτα ἐπελθόντα θάνατον τῆς Ἀννης, εἰς τῶν συγγενῶν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου, καλούμενος ὑπὸ τῶν χρονογράφων Χρυσόχειρ, ἐπεχείρησε τῷ 1024 μικρὰν διὰ τοῦ Εὐξείνου Πάντου ἐπιδρομὴν εἰς τὸν Βόσπορον

καὶ τὸν Ἑλλήσποντον· ἀλλὰ, προσβληθεὶς περὶ Ἀθήμνον ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν Κιβυρραίων, καὶ τοῦ στρατηγοῦ Σάμου Δαβιδ τοῦ ἀπὸ Ἀχρίδων, καὶ τοῦ στρατηγοῦ Θεσσαλονίκης Νικηφόρου τοῦ Καθασίλα, ὁλοσχερῶς κατεστράφη. Ὁ στόλος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἦτο πάντοτε κάλλιστα κατεσκευασμένος καὶ τελειότερον παντὸς ἄλλου ὠπλισμένος, δεξιῶς ὑπηρετούμενος ἅμα καὶ κυβερνώμενος· ἡ δὲ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἀναφερθεῖσθαι περιπτώσει ἔδραμον περὶ τὴν Ἀθήμνον αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Σάμου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀποδεικνύει ὅτι αἱ διαταγαὶ ἔφθανον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἄνευ πολλῆς ἀναβολῆς ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους καὶ ἐξετελοῦντο ἐν τῷ ἅμα. Ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ ξηρὰν στρατὸς οὐδενὸς τῇ ἀληθείᾳ τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ φημιζομένων ἦτο ὑποδεέστερος, ὡς οὐδέποτε φλυαρίας καὶ ἂν ἔγραφε περὶ τούτου τε καὶ τῶν ἄλλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πραγμάτων ὁ Λουῖτπράνδος. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν πῶς ἡγωνίσθη εἰς μόνον τὸν τελευταῖον βουλγαρικὸν πόλεμον, ὅτε ἐπὶ εἴκοσι συνεχεῖς ἑνιαυτοὺς δὲν ἔπαυσεν ἀδιακόπως ἐλαύνων καὶ κατ' ἔτος ἐπὶ 400000 πολλὰκις μῆνας ἐν ὑπαίθρῳ μαχόμενος, ἐκπολιορκῶν φρούρια, ἐκπορθῶν δυσχωρίας ὀχυράς, βαδίζων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως νῦν μὲν εἰς Βιδίνιον, νῦν δὲ εἰς Ἀχρίδα καὶ Δυρράχιον, νῦν δὲ εἰς Λάρισσαν καὶ Λαμίαν, καὶ ἔχων ἀντίπαλον λαὸν ἀρειμάνιον καὶ ὑπὸ ἰσχυροτάτου ἐθνικοῦ φρονήματος οἰστροηλατούμενον, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἵνα κατισχύσῃ, ὅπως κατίσχυσεν, ἐν ἀγῶνι τοσοῦτον πεισματώδει, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀναγκαίως ἀπάσας τὰς πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένας ἀρετάς, πειθαρχίαν, γενναιότητα, ἀσκησιν, ἐπιτηδεῖον ὀπλισμὸν καὶ στρατηγούς πεπειραμένους.

Εἶπον πρὸ ὀλίγου ὅτι ὁ Λουῖτπράνδος, ὁ πολυθρόνητος ἐπίσκοπος Κρεμώνης, μετὰ περιφρονήσεως ἐλάλησε περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· ἀλλὰ τοιαύτη δὲν ἦτο ἡ ἐντύπωσις ἣν τὸ κράτος τοῦτο ἐπροξένει εἰς τὸν σύγχρονον αὐτοῦ πολιτικὸν κά-

σμον. Ἔτι ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν εἰς ἔδαφος τὴν φοβερὰν τῶν Περσῶν βασιλείαν, πρέσβεις τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς προσῆλθον συγχαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀφ' ἑνὸς οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων. Ἐπειτα μετὰ τὴν πρώτην περὶ Κωνσταντινούπολιν κατατρόπωσιν τῶν Ἀράβων καὶ τὴν ἐξευτελιστικὴν εἰρήνην ἣν ὁ καλὶφης Μωαυῖα ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον, πᾶσα ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ὑπέλαβεν εὐλόγως ὡς ἰδίαν ἑαυτῆς σωτηρίαν τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο καὶ ἅπαντες οἱ ῥήγες καὶ οἱ ἑξαρχοὶ τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, στείλαντες τῷ βασιλεὶ διὰ πρεσβευτῶν δῶρα, ἐπεζήτησαν τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Λέων Γ' κατέστρεψε τὸν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπελθόντα τὸ δεύτερον ἀραβικὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὰ ἐπινίκεια τῆς βασιλευούσης τῆς ἀνατολῆς ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην· ὁ δὲ πάπας Γρηγόριος Β', ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς εὐγνώμοσύνης αὐτοῦ, ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος Γ' εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Λουὶς πρᾶνδος, ἀφοῦ λοιδορεῖ τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὀνομάζει ἐν τούτοις αὐτοὺς κοσμοκράτορας. Ὁ Δάνδολος ἀποκαλεῖ τὸ κράτος ἐκεῖνο imperium universale. Οἱ Ἀρμένιοι ἔλεγον περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐλαύνει ὡς ἀετὸς καὶ ὅτι ὁ τρόμος τῶν ὅπλων του σείει τὴν οἰκουμένην. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν τῆς δύσεως, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν διετέλεσαν ἄπλοῖ τοῦ κράτους τούτου πατρίκιοι, ὠνομάζοντο ἤδη ῥήγες, οὐχὶ βασιλεῖς. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἰβηρίας ἐνόμιζε καύχημα αὐτοῦ νὰ λέγεται κουροπαλάτης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλῆς· ὁ δὲ μέγας δούξ τῆς Ῥωσίας, ἐπὶ τραπέζης. Οἱ κυρίαρχοι τῆς δύσεως οἱ τολμήσαντες νὰ περιβληθῶσι τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκράτορος, λογιζονται τούτου ἕνεκα στασιασταί· ὅλοι δὲ αἱ

ἄλλαι γλῶσσαι εἶχον ἴδιον ὄρον ἵνα σημάνωσι τὸν νόμιμον αὐτοκράτορα. Οἱ Ἀραβες ἐκάλουν αὐτὸν *κάλισαρ*, οἱ Σλαῦοι, *τσάρ*, οἱ Ἀρμένιοι, *τακαδόρ*. Αὐτὸς δὲ ἑαυτὸν λέγει *βασιλεῖα αὐτοκράτορα*. Οἱ ὑπήκοοί του ἦσαν *λαὸς*, οἱ ἐξόχως ἄνθρωποι, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες τῆς γῆς κάτοικοι ὠνομάζοντο ἐπὶ τὸ εὐτελέστερον, *ἔθνη*. Τὸ κράτος του ἐλέγετο *ἡ οἰκουμένη*, ἡ δὲ ἄλλη γῆ, *ἡ ἔρημος*. Βεβαίως ἐν τούτοις ὑπῆρχον ὑπερβολαί· εἶδομεν ὅμως ὅτι οἱ σύγχρονοι ἀνωμολόγουν τὸ διὰ τῶν ὑπερβολῶν τούτων ἐκδηλούμενον μεγαλεῖον, ἐκ τούτου δὲ συνάγεται ὅτι δὲν ἦτο ὅλως ἀνυπόστατον. Καὶ ἔπειτα τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς περιέστειλεν εἰς τὴν Συρίαν τὴν ἀραβικὴν ἐπιδρομὴν, ἥτις ἄνευ αὐτοῦ Κύριος οἶδε μέχρι τίνος σημείου τῆς Εὐρώπης ἤθελε προελάσει· ὅτι μετέδωκε τὸν χριστιανισμὸν καὶ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ πρῶτα τοῦ πολιτισμοῦ σπέρματα εἰς τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Σερβίαν, τὴν Κροατίαν, τὴν Δαλματίαν, τὴν Ῥωσίαν· ὅτι ἐδημιούργησεν ἐπιζήλον οἰκονομικὴν καὶ διοικητικὴν διαχείρισιν· ὅτι καθιέρωσεν ἐν τῇ ἀστικῇ καὶ τῇ ἀγροτικῇ νομοθεσίᾳ κοινωνικὰς ἀρχάς, αἵτινες δὲν ἐπεκράτησαν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ νεωτέρᾳ Εὐρώπῃ· ὅτι παρσκεύασε τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ἐπέδρασεν ἐν γένει διὰ τῆς φιλολογίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ εἰς ἅπασαν τὴν τότε καὶ τὴν μετέπειτα γνωστὴν οἰκουμένην;

Τότε ἀπεδείχθη τὸ τί δύναται νὰ πράξῃ ὁ Ἑλληνισμὸς μιᾶς τυγχάνων πολιτείας, κατὰ τὴν πάλαι ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκδηλωθεῖσαν εὐχὴν. Ὡς πολιτικὸν σύστημα, οὐδέποτε τῶντι ἐμεγαλουργήσε διαρκέστερον καὶ πρακτικώτερον ἢ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αἱ μεγάλαι ἡγεμονίαι τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου δημιουργηθὲν ἀχανὲς κράτος, ὑπῆρξαν ἰδρύματα ἐφήμερα· οὐδὲν δὲ τῶν βασιλείων ὅσα προέκυψαν ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ κράτους ἐκεί-

νου, δύναται νὰ συγκριθῇ κατὰ τὴν ἔκτασιν, τὴν διάρκειαν, τὴν ποικίλην πολιτικὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ἀξίωμα, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, μάλιστα ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἀλλ' οἱ ὑπήκοοι τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐλέγοντο *Ῥωμαῖοι* οὐχὶ *Ἕλληνες*. Ἰνα κατανοήσωμεν τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν τίς ἐστὶν ἡ ἀληθὴς ἔννοια τοῦ *Ἑλληνισμοῦ* καὶ τοῦ *ἐλληνίζειν*. Οἱ δύο οὗτοι ὅροι εἰς οὐδενὸς ἄλλου ἔθνους γλῶσσαν ἔχουσιν ἀπαράλλακτον τὴν παρ' ἡμῖν ἔννοιαν, καὶ τοῦτο διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔθνος διεξήγαγε τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ βίον ὅπως τὸ ἐλληνικόν. Ἐν τῇ κυριωτάτῃ αὐτοῦ ἐκδοχῇ τὸ ἐλληνίζειν ἐσήμαινεν ἀνέκαθεν τὸ μεταδίδειν εἰς ἀλλοφύλους τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τῆς γλώσσης τὸ ἐλληνικὸν ἦθος, τὸν ἐλληνικὸν τρόπον, ὃ δ' ἑλληνισμὸς ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἐνεργείας. Ὁ Θουκυδίδης, καλῶν τοὺς Ἀμφιλόχους βαρβάρους ἤτοι μὴ Ἕλληνας, ἐπιφέρει ὅτι *«ἐλληνίσθησαν* τὴν νῦν γλῶσσαν τότε πρῶτον ἀπὸ τῶν Ἀμπρακιωτῶν.» Οἱ ἐβδομήκοντα, ὁμιλοῦντες ἐν τῇ μεταφράσει αὐτῶν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν εἰσαγωγῆς ἐν Παλαιστίνῃ τοῦ *ἐλληνικοῦ* χαρακτῆρος, τοῦ *ἐλληνικοῦ* τρόπου καὶ βίου, ἐπιφέρουσι· καὶ ἦν ἀκμή τις τοῦ *ἐλληνισμοῦ*. Ὡσαύτως ὁ Λιβάνιος λέγει *ἐλληνίζειν διετέλεσε τὴν βάρβαρον*. Καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων *Ἑλληνισταὶ* ἢ *Ἑλληνιστάριοι* ἐκαλοῦντο οἱ τῇ *ἐλληνίδι* χρώμενοι *φωνῇ*, οἵτινες καὶ ἀπλῶς ἐνίοτε ὠνομάζοντο *Ἕλληνες*. Προέκυψε δὲ ἡ σημασία αὕτη ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης ἔξεως ἣν εἶχε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τοῦ μεταναστεύειν ἀθρόον ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν ξένην, καὶ ἐγκαθίστασθαι ἐν αὐτῇ, καὶ μεταδίδειν εἰς τοὺς ἐγχωρίους τὴν ἐλληνικὴν ιδιότητα. Τοῦτο συνέβη ἐπὶ τῶν πρώτων ἀποικιῶν, τοῦτο ἀπὸ τῆς στρατείας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς· τοῦτο ἐπὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐκεῖ συρρέουσιν πανταχόθεν οἱ Ἕλληνες, κατὰ

θωσαν τελευταίον νὰ καταρτίσωσι διαρκὲς μέγα πολιτικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε μὲν καὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἔθνους μητρόπολιν, ἠπλοῦτο ὁμῶς προσέτι ἐπὶ πλείστας ἄλλας χώρας τῆς ἀνατολῆς, ἐν αἷς τότε ἐκρατύνθη καὶ ἀνεζώπυρῆθη ἡ διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ βίου.

Ἡ ἀποδημητικὴ αὕτη ροπὴ, ἐξεταζομένη ὡς πρὸς τὰ πολιτικὰ τῆς μητροπόλεως συμφέροντα, ἀπέβη πολλάκις ἐπιβλαβὴς εἰς αὐτὴν, διότι παρεκώλυσε τὴν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐπικράτησιν αὐτῆς εἰς τὰς συνεχεῖς πρὸς βορρᾶν χώρας καὶ τὴν συγκρότησιν ἐλληνικοῦ κράτους συμπαγοῦς. Ἀλλὰ δυσκόλως ἐπιτρέπεται ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ὑπῆρξεν ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀφοῦ διεξήγαγε τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐντολήν, ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὸσαύτας καὶ τηλικαύτας ἄλλας κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, καὶ αὐτὸ μόνον, ἐξ ὧν τῶν ἐθνῶν τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἀδιακόπως ἀνακαινιζόμενον, νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τῆς σήμερον. Ἐὰν ἔμενεν ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Εὐξείνου, εἰς δὲν ἐπῆρχετο ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἥθελεν ἄρα γε τροπολογῆσαι ἐπὶ τὸ θετικώτερον καὶ πρακτικώτερον τὸν πρῶτον αὐτοῦ θεωρητικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν χαρακτῆρα, καὶ ἤθελεν ἰδιοποιηθῇ τὸ νέον θρήσκευμα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ ἐστία ἐταπεινώθη καὶ ἐταλαιπωρήθη δεινῶς· ναι, ἡ μήτηρ ἐθουσιάσθη ἵνα κλείσθῃσι τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς χώρας ἀπωτάτας. Δὲν ἐθουσιάσθη ὁμῶς ἐς αἰεὶ καὶ τὰ εὐγνώμονα ἐκεῖνα τέκνα ἔπραξαν βραδύτερον πολλὰ, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, πρὸς παραμυθίαν αὐτῆς καὶ συντήρησιν καὶ σωτηρίαν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων κατακυριευθέντες ὑπὸ τῆς ἀπαραμίλλου χάριτος τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος βίου, ἢ κατεκλείσθησαν ἐντὸς τῶν μαγικῶν αὐτοῦ ἀνακτόρων καὶ δὲν ἠθέλησαν παντάπασιν νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς μετέπειτα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχης, ἢ ἐπεσώρευσαν πᾶσαν ὕβριν καὶ λοι-

δορίαν κατὰ τῶν γενεῶν αὐτοῦ ἐκείνων ὅσαι ἐδράσαν ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀξιοῦντες ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἤθελον ἀναγνωρίσει αὐτοὺς ὡς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ οἰκείους. Τὸ καθ' ἡμᾶς τολμῶμεν νὰ νομίσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἤθελεν ἀποκηρύξει τὸν Λουκιανόν, οὐδ' ὁ Σωκράτης τὸν Ἐπίκτητον, οὐδ' ὁ Δημοσθένης τὸν ἀπόστολον Παῦλον ἢ τὸν Χρυσόστομον, οὐδ' ὁ Σόλων τὴν μεγάλην μεταρρύθμισιν τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, οὐδ' ὁ Ἀγησίλαος τὸν Ἡράκλειον ἢ τὸν Βασίλειον Β'.

Βεβαίως οἱ Ἕλληνες τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦσαν ἀπαράλλακτοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, πολλοῦ γε δεῖ. Καὶ ἂν ἤθελον εἶναι φυσικοὶ αὐτῶν ἀπόγονοι, ἐμελλον νὰ τροπολογηθῶσιν οὐσιωδῶς διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν νέων περιστάσεων ἐν αἷς ἔζων καὶ ἔπραττον, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν ξένοι ἐκ καταγωγῆς, *ἐλληρισθέντες* ὅπως οἱ Ἀμφίλοχοι τοῦ Θουκυδίδου καὶ διὰ τῆς ἐλληνίδος φωνῆς προσλαβόντες ὅσον μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ ἥθους καὶ πνεύματος ἤρμοζε πρὸς τὸ περιέχον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπολιτεύοντο. Τοῦτο ἐγένετο ὁ Ἑλληνισμὸς, μετὰ τὴν πρώτην ἱστορικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους περίοδον. Ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος, ἵνα ἐπιζήσῃ, ἵνα διαιωνισθῇ, ἐδέησε νὰ ὑποστῇ πολλὰς μεταμορφώσεις, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ἔσωζε τὴν ἐλληνίδα φωνήν, οὐδέποτε ἔπαυσε συναρμολογούμενος πρὸς τὸν ἀρχαῖον διὰ τῶν ποικίλων καὶ ἀδιαρρήκτων δεσμῶν ὅσοι ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ τῇ γλώσσῃ. Πολλὰκις δὲ ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ πρᾶγμα, ἐθυσίασε καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἐν Ἀσίᾳ ἐγένετο ὅλως ἀνώνυμος, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτερώνυμος, κάλλιστα εἰδῶς ὅτι ἐπικρατούσης τῆς γλώσσης, ἀδύνατον ἦτο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ κατισχύσῃ καὶ τὸ ἐθνικὸν τῆς γλώσσης ταύτης ὄνομα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Πτώσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ὅποιον ἀπηρτίσθη ἀπὸ τῆς 9 μέχρι τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἦτο μόνον ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ἰσχυρότατον, ἀλλὰ οὐδὲ ἐφαίνετο ὑπὸ κινδύνου τινὸς ἀπειλούμενον. Ὁ ἀραβικὸς κόσμος ἀπετέλει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δύο ἐπικρατειῶν συμπλέγματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐσχημάτιζον τὰ ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ ἰδρυθέντα πρὸ καιροῦ βασίλεια, τὸ δὲ, τὰ ἐν Ἀσίᾳ κράτη. Τὰ πρῶτα ἦσαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα. Τὰ δ' ἐν Ἀσίᾳ ἀνεγνώριζον μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ ἐν Βαγδατίῳ ἐδρεύοντος καλίφου, ἀλλ' οὗτος εἶχεν ἀποβάλλει ἐν τῷ μεταξὺ πᾶσαν πραγματικὴν δύναμιν, περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν θρησκευτικὴν ἡγεμονίαν. Τὸ κράτος αὐτοῦ, καίπερ κατ' ἐπιφάνειαν ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας μέχρι τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Μογγολίας, πράγματι ἦτο κατατετμημένον εἰς πλείστας ἡγεμονίας, αἵτινες οὐ μόνον δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀδιακόπως ἀντηγωνίζοντο. Ἡ οὕτω πως λοιπὸν συντριβείσα ἀραβικὴ δύναμις, οὐδένα ἔκτοτε ἡδύνατο νὰ προξενήσῃ εἰς τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν φόβον. Ἡ δὲ τελευταία ἐπισκρατεία τῶν Ῥώσων ἐγένετο ἐν ἔτει 1043. Κατελθόντες διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς 100,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦται, συμποσοῦμενοι, οἱ Ῥῶσοι ἡττήθησαν· καὶ μετὰ τρία ἔτη ὁ τότε ἡγεμὼν αὐτῶν Γιαροσλαῦς συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἐκ-

τοτε δὲ ἡ Ῥωσία, περιπεσοῦσα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς ἔμφυλους διενέξεις, οὐδεμίαν πλέον ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπιδρομὴν. Εἶδομεν πῶς εἶχεν ἐσωτερικῶς τὸ κράτος. Οἱ πόροι αὐτοῦ ἦσαν ἀνεξάντλητοι· ἡ διοίκησις, ἄριστα ὀργανωμένη· ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος κράτιστοι. Ἡ ἀφομοίωσις τῶν κατοίκων ἡ εἶχε συμπληρωθῇ ἡ ἐπεδιώκετο δραστηρίως. Ἡ ἀχανὴς χώρα τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν ἑλληνική· αἱ νῆσοι πᾶσαι ὡσαύτως· ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ἐν ταῖς μεσημβρινωτέραις εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις Σλαύων εἶχε σπουδαίως προαχθῇ· τὸ ἔργον τοῦτο ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ βεβαίως πλείονάς τινας δυσκολίας ὥς πρὸς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ οἱ αὐτόθι Σλαῦοι ὁλοσχερῶς ἐδαμάσθησαν, πιθανώτατον ἦτο ὅτι ἐπὶ τέλους ἤθελον ὑποκύψει εἰς τὴν δυσκαταγώνισον ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ κράτος αὐτοῦ ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ ἐπιζήσῃ, ὅπως τοσαῦτα ἄλλα εὐρωπαϊκὰ κράτη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἰδίως ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία· καὶ, ὅπως ταῦτα, ἀδιακόπως διὰ τοῦ χρόνου προαγόμενον, οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλύον τοῦ ν' ἀποτελέσῃ ἐν τῶν πρωτευόντων τμημάτων τοῦ νῦν ὑφισταμένου συμπλέγματος τῶν πεπολιτισμένων εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν. Ἀλλὰ μόλις παρῆλθον 180 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλεῖος Β' καὶ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, ὅστις ἐπὶ 9 ἑκατονταετηρίδας εἶχε τοσοῦτον γενναίως καὶ τελεσφόρως ἀντιπαλαίσει κατὰ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ πολεμίων, τῶν ἑτεροφύλων καὶ ἑτεροθρήσκων τῆς ἀνατολῆς, αἴφνης κατελύετο τῷ 1204 ὑπὸ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συμμάχου, τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης. Ἡ Εὐρώπη ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων δεσμῶν, φυλετικῶν, θρησκευτικῶν, πολιτικῶν. Καὶ, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν, εἶχε μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ κράτους τούτου, τὸ ὅποιον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὥς τις πρόμαχος ἀκατάβλητος ἔσωζεν αὐτὴν ἀπὸ μυρίων κινδύνων. Ἀλλὰ πάθη καὶ συμφέροντα ἕτερα, τὰ ὅποια δὲν θέλομεν χαρακτηρίσει, ἀνέτρεψαν

τὴν λογικὴν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ παρῆ-
συρον τὴν ἐσπερίαν εἰς τὸ νὰ ἀνατρέψῃ ἰδίαις χερσὶ τὸ ἀπα-
ραίτητον ἐκείνο παράρτημα τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ
αὐτῆς βίου καὶ νὰ παραγάγῃ ἐν τῇ ἀνατολῇ κυκεῶνα ὅστις
ἐπέπρωτο νὰ προξενήσῃ εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον κατ'
ἀρχὰς μὲν συμφορὰς ἀνηκέστους, βραδύτερον δὲ καὶ μέχρι τῆς
σήμερον ἀλλοκότους δυσχερείας.

Ἡ καταστροφὴ παρεσκευάσθη πόρρωθεν· ἡ δ' ἐπαγαγοῦσα
αὐτὴν πάλῃ ἤρξατο ἀπὸ ἔριδος ἐκκλησιαστικῆς. Οἱ ἀρχιερεῖς
τῆς Ῥώμης προέτειναν ἀνέκαθεν τὴν ἀξίωσιν τῶν πρωτείων
ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἐπεριδόμενοι εἰς παραδόσεις
τινάς καὶ περιστάσεις αἵτινες δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν
εἰς τοὺς ἐξῆς τέσσαρας ὅρους· ὅτι ἰδρυταὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς
Ῥώμης ἐγένοντο οἱ δύο ἡγεμόνες τῶν ἀποστόλων, ὧν ὁ ἕτερος,
ὁ ἀπόστολος Πέτρος, προτερεῦει τῶν ἄλλων τοῦ Χριστοῦ μα-
θητῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις· ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ βασιλεύουσα
τοῦ ὅλου κράτους πόλις· ὅτι ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἀγάπης ζῆλος
τῆς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλος, ἡ δὲ
καθαρότης τῆς πίστεως ἁμωμος· ὅτι ἀπεδόθη αὐτῇ ὑπερ-
τάτη τις δικαιοδοσία ἐπὶ τινων ἀστικῶν ἀμφισβητήσεων. Ὁ
δὲ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀπένειμε μὲν ἐπὶ μακρότατον χρό-
νον εὐλαβῶς ἐξαίρετόν τινα ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐκεί-
νην, ἀλλὰ τοῦτο διὰ μόνον τὸν πρῶτον ἐκ τῶν προεκτεθέν-
των λόγων. Τῶντι ἅμα ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὀρι-
σθῶσιν ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως τὰ προνόμια αὐτῆς, ἡ δευτέρα
οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα,
καὶ βραδύτερον ἡ ἐν Χαλκηδόνι τετάρτη, οὐδένα ἄλλον ἀνε-
γνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων εἰμὴ τὸ γεγο-
νός ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο βασιλεύουσα πόλις. Οἱ πάπαι διεμαρ-
τυρήθησαν κατὰ τῶν κανόνων τούτων, οἵτινες ἐστήριζον τὸ
πρωτεῖον αὐτῶν ἐπὶ βάσεως δυναμένης νὰ μεταβληθῇ, ὅπως καὶ

μετεβλήθη μετ' ὀλίγον, διότι ἅμα καταλυθέντος τῷ 476 τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι πόλις βασιλεύουσα. Ἀλλ' ἔσπευσαν πολὺ νὰ διαμαρτυρηθῶσιν. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ μοναρχία, καίπερ ἐδικαιοῦντο κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων νὰ παύσωσιν ἑκτοτε ἀποδίδουσαι τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, καί περ οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν ἀρχὴν τῶν θεόθεν ὠρισμένων πρωτείων τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἐξηκολούθησαν πολιτευόμεναι πρὸς αὐτὴν ὡς ἂν ἡ ἔδρα αὐτῆς ἦτο ἔτι βασιλεύουσα τοῦ ὅλου κράτους πόλις. Οὐδ' ἤθελεν ἀνατραπῆ ἡ τάξις αὕτη τῶν πραγμάτων, ἐὰν οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἤρχοντο εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Ἀλλ' οἱ πάπαι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οἱ αὐτοκράτορες ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐδρεύωσι διαρκῶς ἐν Ῥώμῃ, μάλιστα δὲ ἀφ' ἧς καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης αὐτοκρατορικῆς ἐκ τοῦ πλησίον ἐπιβλέψεως καὶ συμπράξεως, ἔφερον εἰς μέσον κυριαρχικὰς ἀπαιτήσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προΐουσας. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἀπεφάνητο ὅτι εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ δικαιοδοσίαν ὑπάγονται οὐ μόνον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ εἰς τὴν ἀνατολὴν τὸ κύρος τοῦ δόγματος, ὅπερ κατάρθωσεν ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν δύσιν. Ἐντεῦθεν ἐπήγαγε πρωϊμώτατα ἢ μεταξὺ τῶν δύο τούτων κόσμων ἕρις, ἥτις ἀπέβη τόσῳ πεισματωδεστέρῳ ὅσῳ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτησαν δοξασίαι ὅλως ἀντίθετοι. Διότι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπρέσβευσε τ' ἀνάπαλιν; ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία οὐ μόνον δέον νὰ διατελῇ ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης κληρικῆς ἐπιδράσεως, ἀλλὰ εἰς τινὰς περιστάσεις διακαιοῦται νὰ ῥυθμίζῃ, ὡς ὑπέρτατος διαιτητῆς, καὶ αὐτὰ τῆς ἐκκλησίας τὰ πράγματα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας σήμερον πρεσβεύομεν περὶ τῶν

μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας σχέσεων, ἐκατέρω τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἥ τε δηλαδὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ ἡ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, εἶναι ἐξίσου ἀπαράδεκτος. Ἀλλὰ τὸ παρελθὸν δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ἀπολύτως κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, τὰς ὁποίας ὑπολαμβάνομεν πάντοτε τὰς ὀρθοτέρας· δέον νὰ ἐκτιμᾶται σχετικῶς πρὸς τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων παρήχθη· τοῦτον δὲ τὸν μόνον πρᾶκτικὸν καὶ τὸν μόνον δίκαιον τῆς κρίσεως κανόνα ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, θέλομεν εὖρει ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ἀπαιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἀπῆτει παράλογόν τι ὥς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως αὕτη εἶχε τότε ἐν τῇ δύσει· καὶ πάλιν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, οὐ μόνον ἀποκρούουσα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελλομένη νὰ ρυθμίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλεγεμμάτων τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, δὲν ἐπρέσβευεν ὡσαύτως ἄτοπόν τι ὥς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, οἷα αὕτη εἶχε τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐσωρεύθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ποικίλα ὅσα βαρβαρικά ἰδρύματα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συχνάκις μεταβαλλόμενα, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἐπὶ ἔτι πλείονα χρόνον ἐστεροῦντο πάσης παιδείας, πάσης κυβερνητικῆς ἐμπειρίας, πάσης προαιρέσεως καὶ δεξιότητος τοῦ νὰ θεμελιώσωσιν ἐννομὸν τινα πραγμάτων τάξιν. Νόμος παρ' αὐτοῖς ἦτο ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἡ βία, ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀγροικία, ἡ καταπατοῦσα καὶ περιφρονοῦσα ὅλα τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια. Ἐν τῷ μίσῳ τῆς θλιβερᾶς ταύτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναστάσεως, μόνῃ ἡ ἐκκλησία ἔσωζεν ἐν τῇ δύσει παιδείαν τινα, καὶ ἐμπειρίαν, καὶ συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως· ἐντεῦθεν ἡ ἀξίωσις αὐτῆς τοῦ νὰ ρυθμίζῃ, ὥς ὑπερτάτη τις καὶ ἀνέκκλητος ἀρχή, τὰ τε θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ αὐτὴν τὴν κοσμι-

κὴν τῶν πολιτικῶν ἡγεμόνων ἐξουσίαν, ἀπέβη εὐεργετικὴ ἐπὶ χρόνον μακρὸν καὶ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὁμολογεῖται ὑπὸ τῶν εἰλικρινεστέρων καὶ ἀπαθεστέρων ἱστορικῶν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανεστάτου πάντων, τοῦ Μακώλαιϋ· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Μακώλαιϋ παρατρεῖ ὅτι ἅμα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ βαθμιαία ἀνάπλασις τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν παρήγαγε παρ' αὐταῖς τὴν ἐγκαθίδρυσιν εὐρύθμου πολιτικῆς πραγμάτων καταστάσεως, ἡ ἀξίωσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐξακολουθῇ δεσπόζων οὐ μόνον τῶν ἔσω ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας, ἀπέβη παράλογος, καθὼς μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἀληθῆ τινα κοινωνικὴν ἀνάγκην· καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσε κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα τὸ μέγα τῆς διαμαρτυρήσεως κίνημα, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἅπασα μὲν ἡ δυτικοβόρειος Εὐρώπη ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, καὶ αὕτη δὲ ἡ δυτικομεσημβρινή, εἰ καὶ διατηρήσασα τὴν πρὸς αὐτὸν ἔνωσιν, ἀπέκρουσεν ὅμως τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπέμβασιν αὐτοῦ, καὶ πλὴν τούτου περιέστειλε πολλάκις, καὶ καθ' ἑκάστην περιστέλλει, τὴν ἀξίωσιν ἣν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος δὲν ἔπαυσεν ἔχων τοῦ νὰ ρυθμίζῃ οἰκοθεν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐκάστης πολιτείας πράγματα.

Ἐφαρμόσωμεν ἤδη τὰς ὑγιεῖς ταύτας ἀρχάς, καθ' ἃς ἐξετιμήθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πολιτεία, εἰς τὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις αὐτοῦ. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος δὲν κατέπεσεν, ὅπως τὸ κράτος τὸ δυτικόν. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετηρήθη καὶ διετήρησε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τὴν ἐπιτηδείαν κυβέρνησιν, τὴν ἐντέχως ὀργανωμένην διοίκησιν, τὴν σοφὴν νομοθεσίαν, τὰ πολυάριθμα εκπαιδευτικὰ καταστήματα, καὶ ἐν γένει ἀξιόλογόν τινα ἔννομον πραγμάτων τάξιν. Τούτου δοθέντος εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ πάπας, ὅς τις κατὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις οὐδὲν εἶχε δικαίωμα ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς ὡς πρὸς τὸν πατριάρ-

χην Κωνσταντινουπόλεως, ἔτι ὀλιγώτερον ἐδικαιούτο νὰ λάβῃ πολιτικῶς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς τὴν κυριαρχικὴν τάξιν ἣν εἶχεν ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς δύσεως. Τὸ δόγμα τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ὅτι «τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου τοσοῦτον ὑπερτερεῖ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ὅσον τὸ θεῖον εἶναι καθυπέρτερον τοῦ ἀνθρωπίνου,» ὅπως ἔγραφεν ὁ πάπας Σύμμαχος πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ἐφαρμοζόμενον ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἤθελεν ἀπεναντίας ἐπαγάγει ἐνταῦθα τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως ἀτοπήματα, κατὰ τῶν ὁποίων τοσοῦτον εὐλόγως κατεξάνεσθαι ἅπανα ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς ἐκκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἄρα οὐδὲν ἦττον εὐλόγως ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπέκρουσεν αἰέποτε τὴν κυριαρχικὴν ἐκείνην τοῦ πάπα ἀξίωσιν ὡς πρὸς τὴν ἀνατολήν.

Ἵπολείπεται νῦν τὸ ἕτερον μέρος τῆς πολιτείας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, οἵτινες πολλάκις τῇ ἀληθείᾳ ἐπεχείρησαν νὰ ῥυθμίσωσιν οἰκοθεν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς κατεκρίθη τούτου ἔνεκεν αἰέποτε σκληρῶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν, ἀλλ' ὅχι πάντοτε δικαίως. Ἄμα παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης οὔτε ὡς ἐκ τῶν συνοδικῶν κανόνων, οὔτε ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν περιστάσεων ἐδικαιούτο νὰ ῥυθμίζῃ κυριαρχικῶς τὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς, δέον νὰ ἐξετασθῇ τίτι ἀρα ἔδει ν' ἀπονεμηθῇ τὸ δικαίωμα τοῦτο. Οἱ σφόδρα ἐλευθεριάζοντες θέλουσι βεβαίως ἀπαντήσῃ ὅτι οὐδενί, χαρακτηρίζοντες πᾶσαν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων ἐπέμβασιν ὡς τερατῶδές τι θεοκρατικὸν σύστημα. Ἀλλ' οἱ ἀπαιτοῦντες τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἔκτῃ, ἐν τῇ ἐβδόμῃ, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, λησμονοῦσιν ὅτι ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ἑπτακαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ὀκτωκαίδεκάτῃ, ἀκμαζούσης ἤδη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπῃ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, βασιλεῖς καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἐπέβαλλον τὰς φοβερωτάτας τῶν ποιῶν εἰς τοὺς ἐτεροδοξοῦντας ὑπηκόους· ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ πρὸ 35

μόλις ἐν αὐτῶν, οἱ καθολικοὶ ἐστεροῦντο ἔτι τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, ἣν ὑπολαμβάνομεν ὡς ἀκρόπολιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἀδιαφορίας, ὅπως θέλετε, πρὸ τινῶν ἐτῶν ἡ κυβέρνησις ἐκώλυσε τὰς παραδόσεις καθηγητοῦ πρεσβεύσαντος ἀπὸ καθέδρας δοξασίαν ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ τελικὸν συμπέρασμα ὅλων τῶν αἱρέσεων καθ' ὧν ἐπάλαιον οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 1300 ἐτῶν. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅπως εἶναι ἄτοπον νὰ ἀξιοῖ τις σήμερον ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ὥφειλον νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας περὶ τὴν συζήτησιν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ὥστε σπουδαίως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰμὴ τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ μοναρχία ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν κληρὸν τὴν ῥύθμισιν τῶν μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως διενέξεων, μηδεμίαν ἐπιφυλαττομένην εἰς ἑαυτὴν ὡς πρὸς τοῦτο ψῆφον.

Τοῦτου γενομένου, ὁ ὀρθόδοξος, ὁ ἐπίσημος κληρὸς, δὲν ἤθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ θεωρητικῶς τὴν αἵρεσιν, εἰς τὸ νὰ ἀφορίσῃ δηλαδὴ τοὺς αἱρετικούς, ἀφίνων αὐτοὺς νὰ πολιτεύωνται κατὰ τὰ λοιπὰ ἐλευθέρως ἐν τῷ κράτει, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι. Ἄν ἤρκειτο εἰς μόνον τὸν ἀφορισμὸν, ἤθελεν ἰσχύσει κατ' οὐσίαν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἣν, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶδομεν, ἤθελεν εἶναι μάταιον νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν τῇ ἔκτῃ ἐκατονταετηρίδι. Ὁ ὀρθόδοξος λοιπὸν κληρὸς ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ πράξῃ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅ,τι ἔπραξε βραδύτερον ὁ πάπας, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἐν τῇ δύσει· ἔμελλε νὰ ὑποβάλλῃ διὰ τῆς βίας τὰς συνειδήσεις εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ δόγμα, ἐπὶ τούτῳ δὲ νὰ ὀρίσῃ παντὸς εἶδους σωματικὰς ποινὰς, καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ τὰς ποινὰς ταύτας. Τὰ δ' ἀποτελέσματα τοῦ τοιοῦτου πολιτεύματος δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἀποβῶσιν ὀλέθρια. Οἱ αἱρετικοὶ, καταδικώμενοι, ἤθελον ὑψώσει τὴν σημαίαν τῆς στάσεως,

ἐκ τούτου δὲ ἤθελον προκύψει δεινοὶ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Καὶ ὁμοίον τι μὲν συνέβη ἐν τῇ δύσει ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως· ἀλλ' ἐν τῇ ἀνατολῇ ἠπειλείτο κακὸν δεινότερον. Ἐνταῦθα ὁ χριστιανισμὸς περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἄλλοφύλων πρεσβευόντων θρησκειώματα διακείμενα ἔχθιστα πρὸς τὸν χριστιανισμόν· ὥστε οἱ ἀπηλλισμένοι αἵρετικοὶ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς ἄλλοφύλους τούτους καὶ νὰ ἐπαγάγωσι πρωϊμώτατα τὴν καταστροφὴν ὅχι μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκειώματος.

Ἡ μοναρχία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡσθάνθη ὅτι εἶχε καθῆκον ἱερὸν νὰ προλάβῃ ὅσον ἦτο δυνατόν τὰς τοιαύτας συμφοράς· καὶ πρὸς τοῦτο ἀνέλαβε νὰ κανονίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ μήπως ἡ μοναρχία δὲν ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς κατὰ τῶν αἵρετικῶν; Ναί· εἶδομεν ὅμως ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελοῦντο ὅπως οὐκ ἐπιεικῶς, ὡς αἱ ἐξετελοῦντο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ διωγμοὺς ἐκ διαλειμμάτων ἐπεχείρησεν. Αὐτὸς ὁ Ζήνων, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ὁποίου ἤρξατο ἡ ἔρις μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως, διέλυσε τῷ 482, ὡς βεβαιουῖσι, τὴν ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μεσοποταμίας ἱατρικὴν σχολήν, τὴν ὑπὸ ἱερωμένων Νεστοριανῶν συντηρουμένην, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Περσίαν, ὅπου μέγα ἐκτήσαντο πολιτικὸν ἀξίωμα καὶ ἱδρυσαν εἰς Ἀζοντισαβούρ τοῦ Κουσιστὰν νέον ἱατρικὸν συνέδριον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἀραβῖν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ βασιλεία, ἐνῷ κατεδίωκε τοὺς Νεστοριανούς, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, συγχροτηθείσης ἐκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ποικίλους συμβιβασμούς πρὸς ἑτέραν μεγάλην αἵρεσιν, τοὺς μονοφυσίτας, εἴτε διότι, πολυαριθμοτέρους ὄντας, ἐνόμιζεν αὐτοὺς μᾶλλον ἐπικινδύνους, εἴτε διότι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγματος αὐτῶν ἦτο μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδόξian εὐσυμβίβαστος. Ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐγέ-

νατο, ὡς καὶ προηγουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, τὸ ἐνωικὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅπερ τοσοῦτον ἐπιμόνως ἠκολούθησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἐκθεσις τοῦ Ἡρακλείου, ὁ τύπος τοῦ Κωνσταντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Πωγωνάτου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ συνδιαλλαγή ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι ἀνέβαλον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας τὴν ὀριστικὴν ῥῆξιν καὶ ἐμετρίασαν πολὺ τὰ θλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα. Πλὴν τούτων δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας συνετέλεσε κατὰ τι καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ τε ἔθνους καὶ τῶν κλήρου· διότι περιέστειλε μὲν ὁπωσοῦν τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποκλειστικῆς τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθημάτων ἐνεργείας, ἐκόλασε δὲ τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῶ ἐν τῇ δύσει ὁ κλῆρος, κυρίαρχος ὢν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικὸς, ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἔνεστι τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ βροπὰς, ἀπέβη πρῶτος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος.

Ἐπεταὶ ἄρᾳ γε ἐκ τούτου, ὅτι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία διακαίουται νὰ καυχᾶται μὲν ἐπὶ τῇ ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίᾳ ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, νὰ χαρακτηρίζῃ δὲ ὡς δουλόφρονα τὴν σχέσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα ἱστορικὰ ζητήματα, συνέβη παράδοξος ἰδεῶν σύγχυσις. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὗρέθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἔχουσα ἀπέναντι ἑαυτῆς ἡγεμόνας βαρβάρους, οἵτινες οὔτε τὴν ἰκανότητα, οὔτε τὴν θέλησιν εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκην ἡσθάνοντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Ὅθεν πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἀνεξαρτησία δὲν ἦτο δύσκολον νὰ διατηρηθῇ, ἀφοῦ μάλιστα οἱ πάπαι κατήντησαν ἐπὶ χρόνον μακρὸν νὰ ὑπαγάγωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν. Πλὴν τούτου διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ δύσει ἀμάθειαν καὶ τὴν ὀλίγην ἐντεῦθεν ἐπιτηδεϊότητα τῶν

κατοίκων αὐτῆς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἢ αἵρεσις μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος ὀλίγους προσεκτίσαστο αὐτόθι ὁπαδοὺς, ἡ δὲ ὀρθοδοξία ἦτο ἰσχυροτάτη. Μὴ ὑπαρχούσης λοιπὸν δογματικῆς πάλης, ἡ παπικὴ ἐκκλησία οὐδὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δεῖξη τὴν ἐν τοιαύτῃ πάλῃ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπὶ τέλους ὑπερεμάχησε γενναίως ὑπὲρ τῶν ἰδίων κοσμικῶν συμφερόντων ἐν τῷ ἀγῶνι ὅμως τούτῳ ἀνεδείχθη οὐχὶ ἡ ἀνεξαρτησία, ἀλλ' ἡ πλεονεξία αὐτῆς. Εἶναι πρὸς τούτοις ἀληθές, ὅτι ἀνέκαθεν δὲν ἔπαυσεν ἀντιπολιτευομένη πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ τοιαύτη ἀντιπολιτεύσεις ἦτο εὐκολωτάτη, τὸ μὲν διότι ἐγίνετο πρὸς ἡγεμόνας πόρρῳ διατελοῦντας, ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι σπανίως εἶχόν τι νὰ φοβηθῶσι· τὸ δὲ διότι αἱ συζητήσεις περιστρέφοντο περὶ αἵρέσεις καὶ δοξασίας ἐντελῶς ἄλλοτρίας εἰς τοὺς δυτικοὺς λαούς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ πάπαι ἰστάμενοι ἐπὶ χώρου ἀσφαλοῦς καὶ ἐκείθεν θεωροῦντες ἐν ἀνέσει τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν κλυδωνιζομένους ἐν πελάγει τρικυμιώδεσ καὶ ἀγωνιζομένους ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ σκάφος, ὠργίζοντο καὶ κατεκραύγαζον καὶ κατεδίκαζον τοὺς θαλασσομαχοῦντας ὁσάκις οὗτοι περιήρχοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐκβολῆς τινος, ὡς λέγουσιν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, ἢ ἄλλης θυσίας, ἵνα ἀποφύγῃσι τὸ ὀλοσχερὲς ναυάγιον.

Ἐν τῇ ἀνατολῇ τ' ἀνάπαλιν, καθὰ προεξηγήσαμεν, αἱ αἵρέσεις ἦσαν ἀδιάλειπτοι, ποικίλαι καὶ ἰσχυραὶ, ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι, πρῶτον οἱ Πέρσαι καὶ ἔπειτα οἱ Ἀραβες, ἐζήτουν ἀπαύστως νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων· ὥστε ἡ διαιτητικὴ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἵρέσεως κατήντησεν ἄφευκτος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἡ βασιλεία ἐπέβαλεν ἄρᾳ γε διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν αἵρέσεων μέχρι τῆς

Θ ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὁπόση παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθησεν ἐλευθερία περὶ τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἐλευθερία ἥκιστα συμβιβασζομένη πρὸς τὸ δουλικὸν φρόνημα τὸ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀποδιδόμενον. Ἀφ' ἑτέρου πολλάκις ὁ κληρὸς ἀντεπολιτεύθη πεισματωδέστατα εἰς τὴν βασιλείαν. Ἐπὶ Ἀναστασίου οἱ πατριάρχαι Εὐθύμιος καὶ Μακεδόνιος προετίμησαν νὰ στερηθῶσι τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἀξιώματος μᾶλλον ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως. Παρομοίως ἐπολιτεύθη ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἐπὶ Λέοντος Γ', καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἐπὶ Λέοντος Ε', καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἐπὶ Θεοδώρας καὶ Μιχαὴλ Γ'. Ἐλάβομεν δὲ ἥδη ἀφορμὴν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τῆς γενναϊότητος μὲθ' ἧς ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικὸς ἀντιπαρέστη κατὰ τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ Λέοντος ΣΤ', καὶ ἠδυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα. Δὲν λέγομεν ὅτι δὲν ὑπῆρξαν ἐξαίρεσεις καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγοι πατριάρχαι δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰ πάθη ἢ τὰ συμφέροντα τῆς βασιλείας· ἀλλ' ἔπραξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦτο, ἵνα μὴ διακινδυνεύσωσι τὴν τύχην τοῦ ὑπὸ τοσούτων πολεμίων περιεστοιχισμένου κράτους καὶ θρησκευματος. Εἰς τὴν πικρίαν τῶν κρίσεων αὐτοῦ κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὁ δυτικὸς κόσμος παρυσύρθη ὑπὸ τῶν ψόγων τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκκλησίας, οἱ δὲ πάπαι διετέθησαν αἰέποτε πολέμῳ· πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν, τὸ μὲν διότι αὕτη ἐνόμιζε καθήκον αὐτῆς θρησκευτικὸν ἅμα καὶ πολιτικὸν νὰ μὴ ἀντιταχθῇ πολλάκις εἰς τὴν βασιλείαν, τὸ δὲ, διότι οὐδέποτε ἠθέλητε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀξίωσιν ἣν εἶχον οἱ πάπαι νὰ ἐπιβάλλωσι χεῖρα καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας.

Τοιαῦται ἐγένοντο αἱ πρῶται καὶ κυριώταται ἀφορμαὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν διαστάσεως, διότι αἱ δογματικαὶ διαφωναί ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὑπῆρξαν ἀπλᾶι

προφάσεις, τὰς ὁποίας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία μετεχειρίσθη ἵνα ἐνισχύσῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς. Τὸ ἀληθές ἦτο ὅτι οἱ μὲν πάπαι μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὸ ἀπονεμόμενον αὐτοῖς πρωτεῖον, ἡξίουν πρὸς ἐπὶ τούτοις νὰ λάβωσι κυριαρχικὰ δίκαια ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς βασιλείας, ἡ δὲ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν φυσικῶ τῷ λόγῳ, σύμμαχον ἔκθυμον ἔχουσα τὴν βασιλείαν, ἀπέκρουσεν ἀείποτε τὴν ἀξιώσιν ἐκείνην. Ἀποκρούουσα ὁμῶς τὴν κυριαρχίαν, οὐδέποτε ἠρνήθη νὰ ἀνομολογήσῃ τὰ πρωτεῖα, καὶ τοι οἱ κανόνες τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Χαλκηδόνι οἰκουμενικῶν συνόδων ἐπέτρεπον αὐτῇ ν' ἀποποιηθῇ καὶ τὸ τοιοῦτο τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας προνόμιον. Τῶντι ὁ τρίτος κανὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχεν ὀρίσει αὐτολεξεῖ τὰδε· «Τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην.» Ὁ δὲ εἰκοστὸς ὁγδοὺς κανὼν τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἔτι σαφέστερον διέλαβεν ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν εἶχε τὰ πρεσβεῖα εἰμὴ μόνον καθὸ ἐδρεύων εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων· «καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρωτεῖα.» Ἀλλὰ μετὰ 25 ἔτη ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως τῆς συνόδου ταύτης, ἡ Ῥώμη κατελήφθη ὑπὸ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν καὶ ἔπαυσε τοῦ εἶναι βασιλεύουσα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πόλις. Ὅθεν ἡ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε πᾶν δικαίωμα, δυνάμει τῶν προειρημένων κανόνων, νὰ παύσῃ ἀπονέμουσα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης τὸ πρωτεῖον. Δὲν ἔπραξεν ὁμῶς τοῦτο· προσβαλλομένη καὶ ὑβριζομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου, ἠθέλησεν ἀείποτε νὰ σεβασθῇ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς ἑξεις τῆς ἐκκλησίας. Πολλάκις βεβαίως ἦλθεν εἰς διάστασιν πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῶν ἀφορήτων αὐτοῦ ἀξιώσεων, ἅμα ὁμῶς αἱ ἀξιώσεις αὗται ἐμετριάζοντο ὥπως οὖν, ἐπανελάμβανε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις καὶ ἀνωμολά-

γει πάλιν τὸ πρωτεῖον αὐτοῦ. Αἱ δεινόταται τῶν διαστάσεων ἐγένοντο ἐπὶ Φωτίου ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἐπὶ Κηρουλαρίου ἐν τῇ 11. Ὅσω δὲ μετριοπαθῶς καὶ ἂν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν τὰ κατὰ τὰς θλιβεράς ταύτας διενέξεις, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ βεβαιώσωμεν ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις οἱ πάπαι ἐξώθησαν τὰ πράγματα μέχρι τῆς ἐσχάτης ῥήξεως· ὁ μὲν Νικόλαος Α΄ καθαιρέσας τὸν Φώτιον ἄνευ οὐδενὸς πρὸς τοῦτο δικαιώματος, οἱ δὲ ἀποκρισιάριοι τοῦ Λέοντος Θ΄ ἀποθέντες τῇ 16 ἰουλίου 1054 ἐπὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας Τραπέζης τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἐνῶ ἐτελεῖτο ἡ θεία λειτουργία, ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κυρουλαρίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, κατηγοροῦντα αὐτοὺς, παρεκτὸς ποικίλων ἄλλων ὕβρεων, ὡς σιμωνιακοὺς, ὡς οὐαλεσιανούς, ὡς ἀρειανούς, ὡς δονατιστάς, ὡς νικολαῖτας, ὡς σεβηριανούς, ὡς πνευματομάχους ἢ θεομάχους, ὡς μανιχαίους, ὡς ναζαρινούς. Ἐνὶ λόγῳ ὁ σκανδαλώδης ἐκεῖνος ἀφορισμὸς ἤξiou ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία πρεσβεύει τὰς πλάνας ὅλων σχεδὸν τῶν αἱρέσεων ὅσαι προέκυψαν ποτὲ εἰς φῶς ἀπὸ καταβολῆς τοῦ χριστιανισμοῦ. Κατ' ἀμφοτέρας λοιπὸν τὰς περιστάσεις ὁ χωρισμὸς ἐξεβιάσθη ὑπὸ τῶν ὑπερφιάλων ἀξιώσεων καὶ τῶν ἀδυσωπῆτων παθῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

Οὐδὲν ἤττον καὶ μετὰ τὸν Φώτιον καὶ μετὰ τὸν Μιχαὴλ Κηρουλᾶριον ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ὑπέικουσα πάντοτε εἰς τὴν προαίρεσιν τοῦ νὰ τηρήσῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, ἐπανέλαβε μετὰ πλείστης μετριοπαθείας τὰς πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης σχέσεις. Αὐτὸς ὁ Φώτιος, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, παραδούς εἰς λήθην πάντα τὰ προγεγενημένα, ἔσπευσε νὰ ἀναγγεῖλῃ εὐλαβῶς εἰς τὸν Ἰωάννην Α΄ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ συμπράξῃ δι' ἀποκρισιαρίων εἰς τὴν σύνοδον ἣν ἐμελέτα νὰ συγχροτήσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς κύρωσιν τῶν γενομένων. Καὶ ὁ μὲν

Ἰωάννης Α΄ κατ' ἀρχὰς ἀνεγνώρισε τὸν Φώτιον καὶ ἀπεδέξατο τὰ ἐν τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ ψηφισθέντα· μετ' οὐ πολὺ ὁμως ἀνε-
θεμάτισεν αὐτοῖς τὸν Φώτιον. Τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ οἱ διάδο-
χοι αὐτοῦ Μαρῖνος καὶ Στέφανος Ε΄. Ὁ τελευταῖος μάλιστα,
ἀπαντῶν εἰς τινα ἐπιστολὴν τοῦ Βασιλείου Α΄, ἔγραψεν εἰς ὕφος
μυδαμῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐπιτήδειον νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα.
«Καθ' ὃν τρόπον, ἔλεγεν, ἐκ Θεοῦ τὸ ἄρχειν τῶν βιωτικῶν
ὑμῖν δέδοται, οὕτω καὶ ἡμῖν διὰ τοῦ κορυφαίου Πέτρου τὸ ἄρ-
χειν τῶν πνευματικῶν· ἡ γὰρ κατάστασις καὶ ἡ ἀρχιερωσύνη
τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκκλησιῶν, παρὰ τοῦ κορυφαίου Πέτρου τὴν
ἀρχὴν ἐδέξατο. Ἡ οὐ γινώσκεις ὅτι πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν
κατάρχει ἡ ἱερά τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία;» Μηδὲ ἀρκούμενος
εἰς τὸ νὰ ἀποκαλῇ τὸν πάπαν ἐπίτροπον τοῦ κορυφαίου τῶν
ἀποστόλων, ἐξομοιοῖ αὐτὸν ἀμέσως πρὸς τὸν Σωτῆρα ἀνακράζων·
«ὁ κατὰ τοῦ ἀγιωτάτου Μαρίνου τὰς θεοπειθεῖς ἀκοάς σου
καταμιάνας (ὁ Φώτιος), κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
βλασφημῆσαι ἐτόλμησεν.» Αἱ ἀξιώσεις λοιπὸν τῶν ἀρχιερέων
τῆς Ῥώμης, ἀντὶ νὰ μετριάζωνται, ἐκορυφούντο ἀπ' ἐναντίας·
καὶ τοῦτο ἐνῶ κατ' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐποχὴν ἡ τῆς Ῥώ-
μης ἐκκλησία περιέστη εἰς τὴν μάλλον ἐπονείδιστον παραλυ-
σίαν καὶ κακοήθειαν. Ἀπὸ τοῦ 882 μέχρι τοῦ 1049, ἀπὸ τοῦ
Ἰωάννου Α΄ μέχρι τοῦ Λέοντος Θ', κατέλαβον τὴν ἀρχὴν 46
πάπαι, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ δὲν ἀρχιεράτευσαν ἐν τῷ αὐτῷ
διαστήματι εἰμὴ 16 πατριάρχαι. Ἐκ τῆς συχνῆς ἐκείνης τῶν
παπῶν μεταβολῆς ὑποφαίνεται ἤδη ὅτι ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία
ἀνεσείετο ὑπὸ πολλῆς ἀταξίας. Ἀλλὰ πλὴν τούτου οἱ πλεί-
στοι τῶν παπῶν τούτων ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἄνθρωποι ἥκι-
στα σεβαστοὶ, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἰπώμεν. Καὶ ἐν γένει τοσαύτη
ὑπῆρξε τότε ἐν Ῥώμῃ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ἡ τῶν
ἡθῶν ἀκολασία καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβεια, ὥστε ἡ ἐποχὴ
ἐκείνη ἐπεκλήθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως πορνοκρατία,
εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν εὐλόγως παρετήρησεν ὅτι, ἐὰν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ

θρησκεία ἦσαν ἐκ τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταστρέψῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, βεβαίως ἤθελον τότε καταστραφῇ ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις. Ἐνῶ δὲ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τοὺς πάπας, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐκτοξεύῃ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς ἀνατολῆς ἀρχόντων πᾶν εἶδος χλεύης, ὕβρεως καὶ περιφρονήσεως καὶ νὰ δηλητηριάζῃ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν τὴν κοινὴν τῆς ἐσπερίας γνώμην. Μνημεῖον καταπληκτικὸν τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης εἶναι αἱ σωζόμεναι διαθήκαι ἐκθέσεις τοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λουῖτπράνδου, ὅστις ἦλθε δις εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρέσβυς, πρῶτον μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Ἰταλίας Βερεγγαρίου Β' ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ μετὰ 20 ἔτη πάλιν ὡς πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Ὁθωνος Α' ἐπὶ Νικηφόρου. Αἱ ἐκθέσεις αὗται ἀνδρὸς μὴ διαπρέψαντος εἰμὴ ἐπὶ τῇ ἀγνωμοσύνῃ αὐτοῦ πρὸς τὸν πρῶτον τῶν ἐντολέων καὶ τῇ αἰσχυρᾷ κολακείᾳ πρὸς τὸν δεύτερον, τοσοῦτον βρίθουσι κακολογίας καὶ ψευδολογίας, ὥστε ἐκίνησαν τὴν ἀγανάκτησιν πολλῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως, ὧν εἷς εἶπεν ὀρθότατα ὅτι ὁ Λουῖτπράνδος ἦτο προσφορώτερος εἰς κωμωδίας παράστασιν ἢ εἰς πρεσβείας διεξαγωγὴν. Οὐδὲν ἤττον αἱ βωμολοχίαι τοῦ Λουῖτπράνδου συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃσι τὰς καθ' ἡμῶν προλήψεις τῆς δύσεως καὶ νὰ κορυφώσῃσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων πάθη. Ἐγράφοντο δὲ ταῦτα πότε; Ἐγράφοντο ἐνῶ ἐν Ῥώμῃ μὲν ἐπεκράτει ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς ἐκκλησίας κατὰστασις, ἥς πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἐπατριάρχευον ἄνδρες, ὧν τινες διέπρεψαν ἐπ' ἀρετῇ καὶ εὐσταθείᾳ χαρακτῆρος, ἅπαντες δὲ, παρεκτὸς ἐνὸς ἢ τοῦ πολὺ δύο, δὲν ἐγένοντο βεβαίως σκανδάλων πρόξενοι ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ. Τί διεκώλυσε τοὺς ἄνδρας τούτους, ἂν ὅχι νὰ διακώψῃσι πᾶσαν σχέσιν πρὸς ἐκκλησίαν ἀναξίαν καταντήσασαν τοῦ ἱεροῦ τούτου ὀνόματος, τοῦλάχιστον νὰ παύσωσιν ἀναγνώ-

ρίζοντες μὲν τὰ πρωτεῖα αὐτῆς, ἐπερωτῶντες δὲ τὴν κρίσιν αὐτῆς καὶ ἐν γένει πολιτευόμενοι πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς πρόεδρον τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου; Τὶ ἄλλο εἰμὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ μὴ μετακινήσωσι τὸ καθ' ἑαυτοὺς τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ καθεστῶτα καὶ νὰ μὴ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάστασιν, ὅσον εὐπροσώπους καὶ ἂν εἶχον πρὸς τοῦτο λόγους. Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἐπὶ Κηρουλαρίου δεινοτάτην ρῆξιν, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐπανελάβε τὴν κοινωνίαν αὐτῆς πρὸς τὴν δυτικὴν. Ἡ ἀκολασία ἣτις εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν 11 ἑκατονταετηρίδα, ἐξέλιπε βαθμῶδὸν κατὰ τὴν ἐπομένην, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου τῆς πόλεως ἐκεῖνης ἐκάθησαν ἄνδρες χρηστότεροι καὶ μετ' οὐ πολὺ προήχθη εἰς τὸ ὑπατον ἀξίωμα ὁ Γρηγόριος Ζ'. Πρὸς τοῦτον ἄμα ἀρχιερατεύσαντα (1073—1085) ἐπεμψεν ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ Ζ' ὁ Δούκας πρέσβεις, ὁ δὲ ἀνταπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πατριάρχην Ἑνετίας Δομίνικον μετὰ ἐπιστολῆς ἐκφραζούσης τὴν ζωντανὴν ὑπὲρ ἀνανεώσεως τῆς εἰρήνης ἀπανταχοῦ γῆς εὐχὴν καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' εἰς τὰς ἐμμέτους καὶ εἰρηνικὰς ταύτας ἐνεργείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθῇ ἐπὶ μακρὸν ἀντὶρ βέκτης καὶ πρακτικὸς οἷος ὁ Γρηγόριος Ζ', ὅστις μετ' οὐ πολὺ, μεταβαλὼν σύστημα, ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ διὰ τῆς σπάθης τὴν προαιώνιον ταύτην ἔριν.

Μυριάκις ἐρρήθη, ὅτι αἱ σταυροφορίαι ἐγένοντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ λυτρωθῇ ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανισμὸς ἀπὸ τὰς καταθλίψεις αἷς ἔπασχε καὶ ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἐκ τῶν μωαμεθανῶν. Αὕτη ὑπῆρξε βεβαίως ἡ πρόφασις τοῦ μεγάλου ἐκείνου κινήματος· ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦτο ἐκρύπτετο σκοπὸς ἕτερος, ἐμαρτύρησαν ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος καὶ αὐτὸ τὸ τελικὸν αὐτοῦ ἀποτέλεσμα. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἀπὸ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀραβες εἶχον ἐντελῶς ταπεινωθῇ

θρησκεία ἦσαν ἐκ τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταστρέψῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, βεβαίως ἤθελον τότε καταστραφῇ ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις. Ἐνῶ δὲ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τοὺς πάπας, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐκτοξεύῃ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς ἀνατολῆς ἀρχόντων πᾶν εἶδος χλεύης, ὕβρεως καὶ περιφρονήσεως καὶ νὰ δηλητηριάζῃ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν τὴν κοινὴν τῆς ἐσπερίας γνώμην. Μνημεῖον καταπληκτικὸν τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης εἶναι αἱ σωζόμεναι διαθήκαι ἐκθέσεις τοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λουῖτπράνδου, ὁστις ἤλθε δις εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρέσβυς, πρῶτον μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Ἰταλίας Βερεγγαρίου Β' ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ μετὰ 20 ἔτη πάλιν ὡς πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Ὑθωνος Α' ἐπὶ Νικηφόρου. Αἱ ἐκθέσεις αὗται ἀνδρὸς μὴ διαπρέψαντος εἰμὴ ἐπὶ τῇ ἀγνωμοσύνῃ αὐτοῦ πρὸς τὸν πρῶτον τῶν ἐντολέων καὶ τῇ αἰσχυρᾷ κολακείᾳ πρὸς τὸν δεύτερον, τοσοῦτον βρίθουσι κακολογίας καὶ ψευδολογίας, ὥστε ἐκίνησαν τὴν ἀγανάκτησιν πολλῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως, ὧν εἷς εἶπεν ὀρθότατα ὅτι ὁ Λουῖτπράνδος ἦτο προςφορώτερος εἰς κωμωδίας παράστασιν ἢ εἰς πρεσβείας διεξαγωγὴν. Οὐδὲν ἤττον αἱ βωμολοχίαι τοῦ Λουῖτπράνδου συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃσι τὰς καθ' ἡμῶν προλήψεις τῆς δύσεως καὶ νὰ κορυφώσῃσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων πάθη. Ἐγράφοντο δὲ ταῦτα πότε; Ἐγράφοντο ἐνῶ ἐν Ῥώμῃ μὲν ἐπεκράτει ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς ἐκκλησίας κατὰστασις, ἥς πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἐπατριάρχευσαν ἄνδρες, ὧν τινες διέπρεψαν ἐπ' ἀρετῇ καὶ εὐσταθείᾳ χαρακτῆρος, ἅπαντες δὲ, παρεκτὸς ἐνὸς ἢ τοῦ πολὺ δύο, δὲν ἐγένοντο βεβαίως σκανδάλων πρόξενοι ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ. Τί διεκώλυσε τοὺς ἄνδρας τούτους, ἂν ὅχι νὰ διακόψῃσι πᾶσαν σχέσιν πρὸς ἐκκλησίαν ἀναξίαν καταντήσασαν τοῦ ἱεροῦ τούτου ὀνόματος, τοῦλάχιστον νὰ παύσωσιν ἀναγνω-

ρίζοντες μὲν τὰ πρωτεῖα αὐτῆς, ἐπερωτῶντες δὲ τὴν κρίσιν αὐτῆς καὶ ἐν γένει πολιτευόμενοι πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς πρόεδρον τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου; Τί ἄλλο εἰμὴ ὁ πόθος τοῦ νὰ μὴ μετακινήσωσι τὴ καθ' ἑαυτοὺς τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ καθεστῶτα καὶ νὰ μὴ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάστασιν, ὅσον εὐπροσώπους καὶ ἂν εἶχον πρὸς τοῦτο λόγους. Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἐπὶ Κηρουλαρίου δεινοτάτην ρῆξιν, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐπανελάβε τὴν κοινωνίαν αὐτῆς πρὸς τὴν δυτικὴν. Ἡ ἀκολασία ἣτις εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν 11 ἑκατονταετηρίδα, ἐξέλιπε βαθμηδὸν κατὰ τὴν ἐπομένην, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου τῆς πόλεως ἐκεῖνης ἐκάθισαν ἄνδρες χρηστότεροι καὶ μετ' οὐ πολὺ προήχθη εἰς τὸ ὑπατον ἀξίωμα ὁ Γρηγόριος Ζ'. Πρὸς τοῦτον ἄμα ἀρχιερατεύσαντα (1073—1085) ἐπεμψεν ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ Ζ' ὁ Δούκας πρέσβεις, ὁ δὲ ἀνταπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πατριάρχην Ἑνετίας Δομίνικον μετὰ ἐπιστολῆς ἐκφραζούσης τὴν ζωηρὰν ὑπὲρ ἀνανεώσεως τῆς εἰρήνης ἀπανταχοῦ γῆς εὐχὴν καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' εἰς τὰς ἐμμέσους καὶ εἰρηνικὰς ταύτας ἐνεργείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθῇ ἐπὶ μακρὸν ἀντὶ ρέκτης καὶ πρακτικὸς οἷος ὁ Γρηγόριος Ζ', ὅστις μετ' οὐ πολὺ, μεταβαλὼν σύστημα, ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ διὰ τῆς σπάθης τὴν προαιώνιον ταύτην ἔριν.

Μυριάκις ἐρρήθη, ὅτι αἱ σταυροφορίαι ἐγένοντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ λυτρωθῇ ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανισμὸς ἀπὸ τὰς καταθλίψεις αἷς ἔπασχε καὶ ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἐκ τῶν μωαμεθανῶν. Αὕτη ὑπῆρξε βεβαίως ἡ πρόφασις τοῦ μεγάλου ἐκεῖνου κινήματος· ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦτο ἐκρύπτετο σκοπὸς ἕτερος, ἐμαρτύρησαν ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος καὶ αὐτὸ τὸ τελικὸν αὐτοῦ ἀποτέλεσμα. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἀπὸ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀραβες εἶχον ἐντελῶς ταπεινωθῇ

ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἀληθεύει μὲν ὅτι οἱ Σελτσουκίδαι Τοῦρκοι, οἱ ἀσπασθέντες τὸν ἰσλαμισμόν, ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν αἵτινες συνέβησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅτε, περὶ τὰ μέσα τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος, περιῆλθεν εἰς χεῖρας γυναικῶν καὶ ἐπὶ τέλους ἐξέλιπεν ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, εἶχον καταλάβει οὐκ ὀλίγας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας· καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἔττειραι τουρκομαννικαὶ φυλαὶ, ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ὡσαύτως ταχθεῖσαι καὶ ὠφεληθεῖσαι ἐκ τῆς ταχείας τῶν Σελτσουκιδῶν παρακμῆς, ἐδέσποσαν τῆς Συρίας καὶ πολλὰς ἐπήγαγον συμφορὰς εἰς τε τοὺς χριστιανοὺς αὐτῆς κατοίκους καὶ εἰς τοὺς εὐλαβεῖς ἀνθρώπους, ὅσοι προσήρχοντο ἐξ Εὐρώπης εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τῶν ἄλλων τῆς χώρας ταύτης τόπων. Ἀλλὰ τῷ 1081, πολὺ πρὶν ἀρχίσωσιν αἱ σταυροφορίαι, ἰδρύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει δυναστεία νέα διὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὅστις, ἅμα βασιλεύσας, ἡναγκάσθη νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην ἀπόδειξιν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν, κατατροπώσας τοὺς ἀρίστους αὐτῆς μαχητὰς, τοὺς Νορμαννοὺς. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν ἠδύνατο νὰ ᾔηται βεβαία ὅτι ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς θέλει σωφρονίσει καὶ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ ἀφηνιάσαντας Τοῦρκους. Τούτου ὁμῶς τεθέντος, θέλουσιν εἶπει, πῶς αὐτὸς ὁ Ἀλέξιος ἐπεκαλέσατο τὴν κατὰ τῶν Τοῦρκων ἐπικουρίαν δι' ἐπιστολῶν καὶ πρέσβεων. Περὶ τοιούτων ἐπιστολῶν καὶ πρεσβειῶν οὐδὲν γινώσκουσιν οἱ σύγχρονοι τῆς ἀνατολῆς, ἰδίως δὲ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἀποδίδει τὸ σταυροφορικὸν κίνημα εἰς μόνα τὰ κηρύγματα τοῦ Πέτρου τοῦ Ἑρμίου. Οὐδεμιᾶς μνημονεύει αἰτήσεως, ὁμιλεῖ ἐκ τοῦ ἐναντίου περὶ τῆς ἐκστρατείας ὡς ὅλως ἀπροσδοκῆτου καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὡς ἐχθρικὸν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπιχείρημα. Αὐταὶ δὲ καθ' ἑαυτὰς αἱ πολυθρόνηται ἐκεῖναι ἐπιστολαὶ φέρουσι τὴν ἀναμφήριστον ἀπόδειξιν ὅτι ἐχαλκεύθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιποιήσῃσι πρόσχημά τι δικαίου εἰς τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἐν ταῦτῳ νὰ ἐξευτελίσωσι

μὲν τοὺς βασιλεῖς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ προπαρασκευάσωσι δὲ τὰ πνεύματα εἰς τὴν μελετωμένην διανομὴν καὶ διαρπαγὴν τοῦ κράτους. «Τουρκικὴ κατὰκτησις, λέγουσιν, εἶναι ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν ἃς δύναται νὰ ὑποστῇ ὁ ἄρχων χριστιανικοῦ βασιλείου, διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν δὲ τὴν συμφορὰν ταύτην, νομίζομεν τὰ πάντα δίκαια καὶ θεμιτά. Ἡ ἀπώλεια τοῦ στέμματος εἶναι κακὸν μικρὸν συγκρινομένη πρὸς τὸ θνῆδος τοῦ νὰ ἴδωμεν τὸ κράτος ἡμῶν ὑποβαλλόμενον ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ Μωάμεθ. Ἐὰν δὲ πέπτωται νὰ παύσωμεν βασιλεύοντες, ἃς ἔχωμεν τοῦλάχιστον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν χωρῶν τούτων θέλει περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων καὶ ὅτι αὐταὶ θέλουσιν οὕτω σωθῇ ἀπὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ ζυγοῦ.» Ἄλλ' ἐὰν χῶραί τινες τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Σελτσουκιδῶν, τὸ κράτος τοῦτο ἦτο εἰσέτι μέγα καὶ ἰσχυρὸν, ὅπως ἀπέδειξαν πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος οὐ μόνον ἐπὶ Ἀλεξίου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου Μανουῆλ, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις πολὺ ἀπείχε κινδύνων ἱκανῶν νὰ ἐξηγήσωσι τοιαύτης ἀπελπισίας κραυγᾶς. Καὶ ἔπειτα, μετὰ πόσης προθυμίας ὁ Ἀλέξιος παρίσταται προσφέρων τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τοὺς Λατίνους, ἐνῷ εἶναι πασίγνωστον ὅτι ὄχι τότε, ἀλλὰ μετὰ τέσσαρας περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἀφοῦ χάρις εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ πολυαρχίαν ἦν εἰσήγαγον αἱ σταυροφορίαι ἐν ἀνατολῇ, οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι περιώρισαν τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐζητήθη τῶντι πολλάκις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ συνδρομὴ τῆς Εὐρώπης, οὐδέποτε ἐζητήθη ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς λατινικῆς κυριαρχίας.

Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ παρεσύρθησαν ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτῶν οἱ πλαστογράφησαντες τὰς ἐπισολὰς ἐκείνας, ὥστε, ὑπερβαίνοντες καὶ αὐτὰ τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς εὐπρεπείας, παρέστησαν τὸν Ἀλέξιον ἀγωνιζόμενον νὰ δελεάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τοὺς

ἱππεῖς καὶ τοὺς βαρῶνας, ἵνα φέρῃ αὐτοὺς ὅσον ἔνεστι τάχιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ δὲ τούτῳ οὐ μόνον προσκαλοῦντα αὐτοὺς· νὰ λεηλατήσωσι τὸν δημόσιον θησαυρὸν καὶ τὰ ἀμύθητα πλούτη τῶν κατοίκων τῆς βασιλευούσης, καὶ τὸ ἀπαισιώτερον, τὰ ἀνεκτίμητα κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸς τοῦτοις ζῶγραφίζοντα τὸ κάλλος τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν, αἵτινες ἔμελλον νὰ βραβεύσωσι τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐλευθερωτῶν αὐτῶν. Τοιαῦτα αἵσχη ἀνασκευῆς οὐ χρῆζουσιν. Πλὴν τούτων τὰ κείμενα τῶν ὑποτιθεμένων ἐκείνων ἐπιστολῶν, ὅσα διδουσιν ἡμῖν οἱ δυτικοὶ, διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπ' ἑλλήνων. Ἡ μὲν συλλογὴ ἡ ἐπιγραφομένη Thesaurus novus anecdotorum ὑπὸ Μαρτίνου καὶ Δυράνδου, καταχωρίζει τὸ κείμενον ἐπιστολῆς τινος τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Ῥοβέρτον κόμητα Φλανδρίας· οἱ δ' αὐτοὶ ἐκδόται ἐν ἑτέρᾳ συλλογῇ ἐπιγραφομένη Amplissima collectio, δημοσιεύουσι τὸ κείμενον τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, ἀλλὰ κείμενον οὐχὶ ἀπαράλλακτον τοῦ πρώτου, καὶ προσέτι οὐχὶ φέρον τὴν αὐτὴν χρονολογίαν, διότι ἐνῷ τὸ πρῶτον χρονολογεῖται τῷ 1095, τὸ δεύτερον λέγεται γεγραμμένον τῷ 1100. Ἡ τελευταία αὕτη μάλιστα χρονολογία καθίστησι διὰ κωμικοῦ τρόπου πρόδηλον τὴν πλαστογραφίαν. Ἡ πρώτη σταυροφορία ἐγένετο τῷ 1096, καὶ ἐν τούτους ἡ αἵτησις ἡ προκαλοῦσα αὐτὴν χρονολογεῖται ἐνταῦθα τῷ 1100, καθ' ἣν ἐποχὴν εἶχον ἤδη κυριευθῆ ὑπὸ τῶν Φράγκων τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ εἶχον ἀρχίσει αἱ μεταξὺ Ἀλεξίου καὶ σταυροφόρων διενέξεις, αἱ μετ' οὐ πολὺ ἀπολήξασαι εἰς πολεμικὴν σύγκρουσιν. Ἐρχεται ἔπειτα ἕτερος ἐκδότης, ὁ Γουιτβέρτος Νογεντίνος, ὅστις ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ Historia Hierosolimitana δίδει ἕτερον κείμενον τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, ἐν γένει μὲν κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν συντεταγμένον, δι' ἄλλων ὁμῶς λέξεων· ἰδίως δὲ περιέχον τὴν περικοπὴν ἐν ἣ ὁ αὐτοκράτωρ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἀμιμήτου κάλλους τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν, περικοπὴν ὅλως ἐλλείπουσαν εἰς

τάς προτέρας. Τούτων πάντων ἕνεκα Γερμανοὶ ἱστορικοὶ ἔγκριτοι, ὃ Ἐρεν καὶ ὁ Σλόσσερ, ὑπέλαβον τὰ κείμενα ταῦτα ὡς μὴ γνήσια, ὡς ὑποβολιμαῖα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Γάλλος ἱστοριογράφος τῶν σταυροφοριῶν Μισώ ἐπεχείρησε νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν· ἀλλ' ἡ διαλεκτικὴ του οὔτε ἰσχυρὰ εἶναι οὔτε χρηστή. «Τινὲς δὲν ἐπίστευσαν, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ περὶ τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος γυναικῶν. Τὸ πρᾶγμα ὁμῶς φαίνεται πιθανώτατον, ἅμα ἀναλογισθῶμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπεζήτουν μετὰ πόθου τὰς ἑλληνίδας.» Κατὰ τὴν λογικὴν λοιπὸν ταύτην, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἐπεζήτουν τὰς ἑλληνίδας, ὁ Ἀλέξιος ἠδύνατο νὰ ἐξευτελισθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ προτείνῃ αὐτὰς εἰς τοὺς Φράγκους. Οὐδεὶς ἀμερόληπτος ἄνθρωπος εἴμπορεῖ, νομίζομεν, νὰ ἀποδεχθῇ τὸν τοιοῦτον τρόπον τοῦ συλλογίζεσθαι καὶ νὰ ἀπορρίψῃ ἕνεκα τούτου τὴν κρίσιν τῶν Γερμανῶν ἱστοριογράφων.

Ἄλλ' ὅτι τὰ περὶ ἱκετηρίων ἐπιστολῶν καὶ πρεσβειῶν θρυλούμενα οὐδεμίαν ἔχουσιν ὑπόστασιν, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐξ αὐτῶν τοῦ σταυροφορικοῦ ἐπιχειρήματος τῶν περιπετειῶν. Ὁ Γρηγόριος Ζ', ἅμα ἀναλαβὼν τοὺς οἶκας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐργάζεται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν διὰ παντὸς τρόπον ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἦδη ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ, ἣν ἐπεμψε διὰ τοῦ πατριάρχου Ἐνετίας Δομινίκου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὑπεμίμνησκε τῷ βασιλεῖ Μιχαὴλ Ζ' ὁποίων ἀγαθῶν πρόξενος ἐγένετο τῷ τε ἀποστολικῷ θρόνῳ καὶ τῷ κράτει ἡ πάλαι ἐπικρατήσασα μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης καὶ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμοφροσύνη, καὶ ὁπόσων συμφορῶν παραιτίος ἀπέβη ἡ βραδύτερον μετὰ τῶν αὐτῶν ἐπελθοῦσα διαφωνία. Ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἦτο ἄνθρωπος ἐξόχως πράκτικὸς, ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς ἔργα. Ὅθεν τῷ

1074, ἀφοῦ διὰ δύο ἐγκυκλίων πρὸς ἅπαν τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα παρесеκέασε τὰ πνεύματα εἰς τὴν ἰδέαν γενικῆς τινος ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν ἐπιχειρήσεως, ἔπειτα ἀνήγγειλεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Ἑρρίκον Δ' ὅτι πλείονες τῶν 50,000 ἀνδρῶν εἶναι ἕτοιμοι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπέκεινα τῶν Ἀλπεων χώραις νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἐὰν αὐτὸς ἀναλάβῃ, ὡς πάπας καὶ στρατηγός, τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης· καὶ ἐν ταύτῃ ἀπεκάλυπτε τίς ἦτο ἐν τῇ ἐνδομύχῳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ ὁ κύριος τῆς προκειμένης ἐκστρατείας σκοπός. «Πρὸ πάντων, ἔλεγε, παροτρύνει με εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ πρὸς ἡμᾶς διαφωνοῦσα ἐν τῷ δόγματι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ποθεῖ τὴν μετὰ τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου ἔνωσιν. Ἀλλὰ καὶ πάντες σχεδὸν οἱ Ἀρμένιοι καὶ ἐν γένει πάντες σχεδὸν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, πλανώμενοι ὡς πρὸς τὸ καθολικὸν δόγμα, προσδοκῶσι νὰ μάθωσι τίς εἶναι ἡ γνησία τοῦ ἀποστόλου Πέτρου πίστις μεταξὺ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατούντων ποικίλων φρονημάτων.» Ἀνάλογα δὲ ἔγραφε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1075 πρὸς ἕτερόν τινα περιφανῆ τῆς δύσεως ἱερωμένον· ὥστε ἔκτοτε ἤθελεν ἐκραγῇ τὸ μέγα τῶν σταυροφοριῶν κίνημα, καὶ ἔκτοτε ὁ πάπας, συνεπαγόμενος πολλὰς μυριάδας μαχητῶν, ἤθελεν ἔλθει εἰς τὴν ἀνατολὴν ἵνα δι' αὐτῶν διδάξῃ εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς τὴν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀλήθειαν, ἐὰν αἴφνης δὲν ἐξερρήγνυτο ἁγὼν φοβερός μεταξὺ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς δύσεως. Ὁ Γρηγόριος Ζ' ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἀνὴρ μεγαλεπήβολος. Ἐνῷ ἡτοιμάζετο νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν, εἰργάζετο συγχρόνως εἰς τὸ νὰ καθαρίσῃ μὲν τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν ποικίλων καταχρήσεων καὶ κακοθειῶν ὅσαι εἶχον παρειδύσει ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας, νὰ καθυπαγάγῃ δὲ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς πᾶσαν κοσμικὴν ἐξουσίαν. Ἐκ τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οἱ

ἀσθενέστεροι ὑπέκυψαν εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ ψηφισθέντα παρ' αὐτοῦ δόγματα καὶ εἰς τὰς πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐνεργείας, γενομένης τῇ ἀληθείᾳ μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος καὶ θαυμαστῆς ἐπιτηδεύτητος· ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Βοημίᾳ, ἐν Σουηδίᾳ, ἐν Νορβηγίᾳ, ἐν Δανίᾳ, ἐν Σλαωνίᾳ, ἐν Κροατίᾳ, ἐν Δαλματίᾳ ἴσχυσαν αἱ διαταγαὶ αὐτοῦ καὶ ἀποφάσεις ἀπολύτως. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Γουλιέλμος ὁ κατακτητῆς, καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Α', καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος Δ', ἀπέκρουσαν τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας· καὶ εἰς μὲν τοὺς δύο πρῶτους ἐνέδωκεν ἐξ ἀνάγκης διὰ πανούργων παραχωρήσεων, πρὸς δὲ τὸν Ἑρρίκον Δ', ὠφελοῦμενος ἐκ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπικρατούσης ἐν Γερμανίᾳ ἀντιπολιτεύσεως, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1076 ἀγῶνα μακρὸν καὶ πεισματωδέστατον. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐταπεινώθη δεινῶς ὁ Ἑρρίκος Δ', ἔπειτα ὁμοῦς κατετροπώθη ὁ Γρηγόριος Ζ', ἀποθανὼν μακρὰν τῆς Ῥώμης ἐν Σαλέρνῳ, τῷ 1085. Ἀλλ' ὅσοιδήποτε περισπασμοὶ καὶ ἂν παρήχθησαν αὐτῷ ἐκ τούτου, κατάρθωσεν ἐν τῷ μεταξὺ ν' ἀρχίσῃ τὰς κατὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ πολεμικὰς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἐπιχειρήσεις.

Πέντε πρὶν ἀποθάνῃ ἔτη, ἐνῶ διεξῆγε τὸν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ἀγῶνα, ἔμαθεν ὅτι ὁ Νορμαννὸς ἡγεμὼν τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Ροβέρτος Γυσκάρδος παρεσκευάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Οἱ Νορμαννοὶ, οἵτινες δὲν ἐδῶκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς οὐδεμίαν τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν, ἔμελλον οὐδὲν ἤττον νὰ διαπράξωσι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος δύο τινὰ, τὰ ὅποια παραδόξως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ὅλην τύχην τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτοὶ, ὑπὸ ἡγεμόνα Γουλιέλμον τὸν ἐπικληθέντα κατακτητὴν, ἐκυρίευσαν τότε τὴν Ἀγγλίαν, διατελέσαντες οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς ἄχρι τοῦδε ὕφισταμένης αὐτόθι καταστάσεως τῶν πραγμάτων· καὶ αὐτοὶ, ὑπὸ ἡγεμόνα ἕτερον, τὸν

Ῥοβέρτον Γυσκάρδον, ἐγένοντο συγχρόνως σχεδὸν οἱ πρῶτοι αὐτουργοὶ τῆς πρὸ τοσούτου χρόνου παρασκευαζομένης μεταξὺ δύσεως καὶ ἀνατολῆς ρήξεως, ἥτις ἂν ὄχι ἀμέσως, ἐμελλεν ὅμως, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ ἐπαγάγῃ τὴν χεῖρωσιν τοῦ τε ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης εἶχον ἐπέλθει εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν στίφη τινὰ Νορμαννῶν, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρέτησαν ὡς μισθοφόροι τοὺς αὐτόθι ἄρχοντας ἔτι ἐπιτρόπους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, μετ' ὀλίγον δὲ ἐγένοντο κύριοι τῆς ὠραίας ταύτης χώρας, ὠφεληθέντες ἅμα μὲν ἐκ τῶν περὶ αὐτῆς ἐρίδων τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς ἀνατολῆς, ἅμα δὲ ἐκ τῶν προσκαίρων ἀνωμαλιῶν εἰς ἃς περιῆλθεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας μέχρι τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν. Τῷ δὲ 1057 ἡ ἀρχὴ τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Νορμαννῶν περιῆλθεν εἰς χεῖρας Ῥοβέρτου τοῦ ἐπικληθέντος Γυσκάρδου ἦτοι πανούργου, ὅστις ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ πολυτροπώτατος τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνδρῶν, καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀσφαλίσῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς προτέρας τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ κατακτήσεις. Ὁ Ῥοβέρτος ὑπολαμβάνων ἐξίσου πολεμίους τοὺς δύο αὐτοκράτορας τοὺς περὶ τῆς κάτω Ἰταλίας ἐρίζοντας, ἐζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις, ἐχθρικῶς ὡς αὐτῶς διακείμενος πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ἡγεμόνας ἐκείνους, προθύμως ἐδέχθη τὴν συμμαχίαν τοῦ Ῥοβέρτου καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς δοῦκα οὐ μόνον τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Ἀπουλίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἔτι κατεχομένης Σικελίας. Ὑπὸ ταύτης δὲ τῆς ἡθικῆς δυνάμεως ἐνισχυθεὶς ὁ Ῥοβέρτος, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τοῦ ἀδελφοῦ Ῥογέρου ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν διαιρεθέντων καὶ ἐξασθενησάντων μωαμεθανῶν τὴν Σικελίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ συν-πλήρωσεν αὐτὸς τὴν τῆς κάτω Ἰταλίας κατὰκτησιν καὶ γένόμενος κύριος ἀπάσης τῆς χώρας μέχρι τῶν συνόρων τοῦ ἐκ-

χλησιαστικοῦ κράτους, ἔρριψεν ἤδη βάσκανον ὀφθαλμὸν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ Ῥοβέρτος παρσκευάσας τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιχείρημα μετὰ πανουργίας πληρέστατα δικαιολογούσης τὸ ἀποδοθὲν αὐτῷ ἐπώνυμον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν εἶχεν ἔτι καθήσει ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἰσχυρὰ τῶν Κομνηνῶν δυναστεία. Τῷ 1071 ἡ ἀρχὴ εἶχε περιέλθει αὐτόθι εἰς χεῖρας τοῦ Μιχαὴλ Ζ', τοῦ ὁποίου οἱ σύμβουλοι ἔρρωθως ἐσκέφθησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀνακτήσεως τῆς κάτω Ἰταλίας. Ἡ χώρα αὕτη, ὅπως καὶ πάντα τὰ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀδρίου κείμενα, δὲν ἦτο ἐκ τῶν φυσικῶν προσαρτημάτων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον διετήρησεν αὐτὴν κατὰ τὰς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδας ἕνεκα φιλοτιμίας μᾶλλον ἢ καλῶς νενοημένου πολιτικοῦ συμφέροντος. Ὅθεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐνόμισε συνετώτερον νὰ περιέλθῃ εἰς φιλικὰς μᾶλλον ἢ πολεμίας πρὸς τὸν Ῥοβέρτον σχέσεις· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθη νὰ συζευχθῇ δὲ τοῦ Μιχαὴλ υἱὸς Κωνσταντῖνος τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥοβέρτου Ἑλένην. Ἡ νύμφη, καίπερ ἀνήλικος ἔτι, εἶχε σταλῆ ἀμέσως εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλήν, ἵνα ἀνατραφῇ αὐτόθι μέχρις οὗ ἔλθῃ εἰς ὥραν γάμου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βοτανειάτης καθαιρέσας τὸν Μιχαὴλ κατέκλεισεν αὐτὸν μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας, ἔτι δὲ καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥοβέρτου, εἰς μοναστήριον. Τοῦτο ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει ἵνα περιποιήσῃ πρόσχημά τι νομιμότητος εἰς τὸ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχείρημα τοῦ Νορμαννοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἠδύνατο νὰ παραστή ὡς σύμμαχος καὶ ἐκδικητῆς τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ συμπενθέρου· ἀλλ' ὁ Ῥοβέρτος, θέλων νὰ ἐνισχυθῇ ἔτι μᾶλλον, κατέφυγεν εἰς μηχανήματι χαρακτηριστικώτατον τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἡθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Αἱ μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως θρησκευτικαὶ σχέσεις δὲν εἶχον ἔτι, ὡς ἡξεύρομεν,

διακοπῇ· καὶ καθὼς πολλοὶ προσκυνηταὶ τῆς δύσεως προσήρχοντο εἰς τὴν ἀνατολήν, οὕτω πολλοὶ ἄλλοι, μάλιστα μοναχοὶ, ἐπορεύοντο ἔτι ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν πρὸς τοὺς αὐτόθι ἱεροὺς τόπους. Ὁ Ῥοβέρτος ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, καὶ πέμψας εἰς Καλαβρίαν δύο ἐπιτηδαιοτάτους καὶ πιστοὺς ἀξιωματικούς, παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ κατορθώσωσι νὰ εὕρωσι μεταξὺ τῶν προσερχομένων ἐξ Ἑλλάδος μοναχὸν τινα παρεμφερῇ ὄντα τὴν ὄψιν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ζ' καὶ δυνάμενον ὅπωςδὴποτε νὰ παραστήσῃ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέτυχον τῶντι μετ' ὀλίγον εἰς Κρότωνα μοναχὸν, ὀνόματι Ῥαίκτορα, «ἄνδρα ποικίλον τε καὶ πρὸς πανουργίαν ἀπαράμιλλον,» ὡς λέγει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ἀνήκοντα, ὡς φαίνεται, εἰς οἰκογένειαν οὐχὶ ἄσημον, καὶ γινώσκοντα τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐλὴν καλῶς, διότι, πρὶν ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, εἶχε μετέλθει ὑπηρεσίαν τινὰ παρὰ τῷ βασιλεῖ. Ὁ Ῥαίκτωρ ἀνέλαβε προθύμως νὰ ὑποκριθῇ τὸ πρόσωπον τοῦ Μιχαήλ, οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ῥοβέρτου ἔγραψαν ἀμέσως πρὸς αὐτὸν, καθ' ἃς εἶχον ὁδηγίας, ὅτι εὗρον εἰς Κρότωνα τὸν πενθερὸν τῆς θυγατρὸς του, διαφυγόντα ἐκ τοῦ μοναστηρίου ὅπου ἐκρατεῖτο περιωρισμένος καὶ ἐλθόντα εἰς Ἰταλίαν ἵνα ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ῥοβέρτος, ὅστις εἰς μόνους ἐκείνους τοὺς δύο ἀξιωματικούς εἶχεν ἐμπιστευθῇ τὰ σχέδιά του, δεικνύει τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν σύζυγον καὶ εἰς τοὺς μεγιστᾶνας τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ στρατοῦ, οἵτινες ἅπαντες προτρέπουσιν αὐτὸν νὰ μὴ κωφεύσῃ εἰς τὴν αἰτησιν, καὶ ὁ Ῥοβέρτος προσποιεῖται ὅτι ἐνδίδει εἰς τὴν γνῶμην αὐτῶν. Φέρεται λοιπὸν ὁ μοναχὸς εἰς τὴν αὐλὴν, καὶ περιβληθεὶς βασιλικὴν πόμπην, ἀρχίζει μετὰ παραδόξου τέχνης νὰ δραματουρῇ τὸ τοῦ ἐξωσθέντος αὐτοκράτορος πρόσωπον· διηγεῖται μετὰ δακρύων πῶς ὁ Βοτανειάτης, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτοῦ σύζυγον, υἱὸν, διάδημα, περιέθετο αὐτῷ μοναχικὰ ῥάκη· ὅτι τὸ ἔγκλημα τοῦ ἦτο ὅτι ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὸν

ἴδιον υἱὸν μετὰ τῆς τοῦ δουκὸς θυγατρὸς, ὅτι ἡ δυστυχὴς αὕτη κόρη ἐστέναζεν ἐπίσης ἐν τῇ φυλακῇ καὶ ὅτι ὁ τύραννος ἔτρεμε μήπως ὁ γενναῖος Νορμαννὸς ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τοσοῦτον ἱερῶν δικαίων. Ἐφαίνετο δὲ καὶ ὅτι ἀποσιωπᾷ πολλὰ τῶν δυστυχημάτων, φειδόμενος τῆς καρδίας εὐαισθήτου φίλου, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἔλεγεν ἱκανά, ὥστε νὰ διεγείρῃ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀκορέστων ἐκείνων μαχητῶν, ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς χρυσοῦ θημῶνας· καὶ ὁ Ῥοβέρτος ἐστέναζε καὶ ἐπολλαπλασίαζε τὰς ἀποδιδόμενας τῷ ἀπατεῶνι τιμὰς καὶ τὰ δείγματα τῆς ἀφοσιώσεως, καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἠγανάκτουν ἤδη διὰ τὴν ἀναβολὴν τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἄλλ' ὁ πανοῦργος ἡγεμὼν ἤξευρεν ὅτι ἡ κωμικὴ αὕτη σκηνή, ἵνα εὐδοκιμήσῃ μέχρι τέλους, εἶχε χρεῖαν νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπὸ δυνάμεων πεζικῶν καὶ ναυτικῶν μεγάλων, περὶ δὲ τὴν προπαρασκευὴν τῶν δυνάμεων τούτων ἡσχολήθη δραστηρίως ἐν διαστήματι δύο περίπου ἐνιαυτῶν.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως δὲν παρέλιπε καὶ ἄλλας τέχνας. Εἴδομεν ὅτι ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ ἐπιχειρήμα, ἀξιῶν ὅτι ἀπέρχεται εἰς βοήθειαν τοῦ καθαιρεθέντος συμπενοθέντου· συγχρόνως ἐνόμισε πρόσφορον νὰ κυρώσῃ αὐτὸ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ Γρηγόριος Ζ', καίπερ περισπώμενος ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος μεγάλου κατὰ τοῦ Ἑρρίκου Δ' ἀγῶνος, ἀπεδέχθη ἐν τούτοις τὴν αἴτησιν τοῦ Ῥοβέρτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπισεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἤθελεν ἀναπληρώσει τὸ γενικὸν ἐπιχειρήμα ὅπερ αὐτὸς οὗτος εἶχε μελετήσῃ νὰ ἀναλάβῃ κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ἔτη, ἔπειτα δὲ ἠναγκάσθῃ νὰ παραιτήσῃ ἕνεκα τῶν πολεμίων σχέσεων εἰς αὐτὸν περιῆλθε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας. Καὶ τῷ μὲν 1078 καθήρεσε συνοδικῶς τὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην, ὡς σφετερισθέντα τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς ἐξώσεως τοῦ νομίμου βασιλέως Μιχαὴλ Ζ', τῷ δὲ 1080 ἐξέδωκε πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς πιστοὺς τῆς ἐκκλησίας ἐγκύκλιον, ἐν ᾗ, καίπερ κάλ-

λιστα γινώσκων τίς ἦτο ὁ παρὰ τῷ Ῥοβέρτῳ διατρίβων ἀπα-
 τέων, ἔγραφεν ὅτι ὁ Μιχαήλ, ὁ ἐνδοξότατος αὐτοκράτωρ τῆς
 Κωνσταντινουπόλεως, δι' ἀδίκου βίας γενόμενος ἔκπτωτος τῆς
 ἀρχῆς, προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπικαλούμενος τὴν συν-
 δρομὴν τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ τοῦ δουκὸς Ῥοβέρτου, καὶ ὅτι
 ὁ ἀρχιερεὺς προτρέπει ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς νὰ δρέξωσιν
 αὐτῷ χεῖρα βοηθείας. Διέτασσε δὲ, δυνάμει τῆς ἀποστολικῆς
 αὐτοῦ ἐξουσίας, τοὺς μὲν μαχίμους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὑπὲρ
 τοῦ Μιχαήλ ἄμυναν, τοὺς δὲ ἐπισκόπους νὰ παροτρύνωσιν
 αὐτοὺς εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τούτων τοῦ
 πάπα καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἰδίας δραστηριότητος, ὁ Ῥοβέρτος
 κατῴρθωσε νὰ συγκροτήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1084 ἔτους στρατὸν
 καὶ στόλον ἀποχρῶντας. Ἄλλ' ἐπειδὴ, χειμῶνος ἔτι ὄντος, δὲν
 ἠδύνατο νὰ ἐκπλεύσῃ ἀμέσως, ἐμελέτησε καὶ τρίτον μηχανή-
 νημα ἵνα ἀσφαλίσῃ ἔτι μᾶλλον τὸ ἐπιχείρημα. Γινώσκων τὴν
 μεταξὺ τοῦ Βοτανειάτου καὶ τῶν Κομνηνῶν ἀρξαμένην ἔριν,
 ἤλπισε νὰ προσοικειωθῇ τὸν Ἀλέξιον, νὰ παροξύνῃ τὴν ἐν
 Κωνσταντινουπόλει διχόνοιαν καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω μᾶλλον
 εὐάλωτον τὸν πολέμιον. Ὅθεν ἐκλέξας ἕνα τῶν παρ' ἑαυτῷ με-
 γιστάνων, ὀνόματι Ῥαοῦλ, πέμπει αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν
 ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Βοτανειάτου πρὸ
 τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν τὴν ἱκανοποίησιν τῆς γενομένης
 εἰς τὴν Ἑλένην ὕβρεως, ἀληθῶς δὲ ἵνα κομίσῃ δῶρα πρὸς τὸν
 Ἀλέξιον καὶ ἔλθῃ πρὸς αὐτὸν εἰς λόγους φιλίας. Ἀπέτυχεν
 ὁμῶς καθ' ὅλα ταῦτα. Ὁ Ῥαοῦλ ἀπεπέμφθη ὑπὸ τε τοῦ Βοτα-
 νειάτου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου μαθὼν δὲ τὴν ὅλην ἀληθειαν
 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πολὺ χρηστότερος ὢν τοῦ κυρίου
 του, διετράνωσεν αὐτῷ μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ὅτι ὁ μοναχὸς
 τὸν ὁποῖον τιμᾷ ὡς αὐτοκράτορα, εἶναι ὑποκριτὴς καὶ γόης
 ἀνὴρ, ὅπως δὲ πλάσμα τὸ κατ' αὐτὸν, διότι αὐτὸς ὁ Ῥαοῦλ
 εἶδεν αὐταῖς ὄψεσι τὸν ἀληθῆ αὐτοκράτορα Μιχαήλ εἰς τὴν
 βασιλεύουσαν, φαῖον ἐνδεδυμένον τριβῶνιον καὶ ἐν μοναστῇ

ρίω διάγοντα. Πλὴν τούτου προσέθηκεν ὅτι, ἐπανερχόμενος, ἤκουσε καθ' ὁδὸν τὴν γενομένην ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταβολὴν τῶν πραγμάτων, τὴν ἔξωσιν τοῦ Βοτανειάτου καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀλεξίου· ὅτι ὁ Ἀλέξιος κατέστησε συμβασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Μιχαὴλ Ζ' Κωνσταντῖνον, τὸν μέλλοντα γαμβρὸν τοῦ Ροβέρτου ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Ἑλένῃ· καὶ ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἥδη λόγος δίκαιος πολέμου, ἀφοῦ ὁ καθαιρέσας τὸν συμπένθερον αὐτοῦ Βοτανειάτης ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς, ὁ δὲ διάδοχός του Ἀλέξιος παρέλαβε συνάρχοντα τὸν τοῦ Μιχαὴλ υἱὸν Κωνσταντῖνον. Ἀλλ' ὁ Ροβέρτος, ὅς τις κάλλιστα ἐγίνωσκε τίς ἦτο ὁ μοναχὸς ὁ παρ' αὐτῷ τὸν βασιλέα Μιχαὴλ ὑποκρινόμενος καὶ τίς ἦτο ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τοῦ ἐπιχειρήματος, οὐδὲ περιέμενε διδασκαλίας παρὰ τοῦ Ραοῦλ, ἀπεδίωξεν αὐτὸν μεθ' ὕβρεως· καὶ ἐπελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ξαρος προέπεμψε πρῶτον τὸν υἱὸν Βοημούνδον ἐπὶ τὴν Κέρκυραν, κατόπιν δὲ ἐξέπλευσε καὶ αὐτὸς ἐκ Βρεντησίου ἐπὶ τὴν αὐτὴν νῆσον.

Δὲν θέλομεν ἱστορήσει ἐνταῦθα τὰ καθ' ἕκαστα τοῦ πρώτου τούτου τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἁγῶνος, καθὼς οὐδὲ τῶν μετέπειτα ἀλλεπαλλήλως γενομένων σταυροφοριῶν. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας τῶν Κομνηνῶν δυναστείας, καίπερ πρὸ μικροῦ καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἐν μέσῳ τῶν δυσχερειῶν ἃς παρήγαγεν ἡ προηγηθεῖσα τριακονταετὴς ἀνωμαλία, καὶ ὥς ἐκ τούτου ὅλως ἀπαράσκευος ὢν κατ' ἀρχὰς πρὸς τοσοῦτον ἀπροσδόκητον κίνδυνον, ἠγωνίσθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας γενναίως. Ἀπέβαλε μὲν τῷ 1082 τὸ Δυρράχιον, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὴν Καστορίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1083, προελάσαντος τοῦ Βοημούνδου μέχρι τῆς ὀχυρᾶς Λαρίσης, ἀντεπεξέρχεται ὁ βασιλεὺς, συγχροτεῖται περὶ τὴν πόλιν ταύτην μάχη μεγάλη καὶ ἐναγώνιος, κατατροποῦνται τελευταῖον οἱ Νορμαννοὶ καὶ ἐγκαταλιπόντες τὸ κατὰ τῆς Λαρίσης ἐπιχειρήμα ὑποχωροῦσι κακῶς ἔχοντες εἰς Καστορίαν. Μετ' ὀλίγον δὲ ἀλίσκεται καὶ ἡ Καστορία καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὰ

τὸ Δυρράχιον, καὶ πάντα τῆς παραλίας τὰ φρούρια, καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς δυσμὰς νῆσοι, ὅσαι εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν. Ταῦτα ἐγένοντο δεκαετίαν μὲν πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἔγραψε τὰς διαβοήτους ἐκείνας ἱκετηρίους ἐπιστολάς, ἐν αἷς παρίσταται λέγων ὅτι εὐχαρίστως ᾔθελεν ἶδαι τὸν θρόνον αὐτοῦ περιερχόμενον εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων. Τούτου ὅμως τεθέντος, διατὶ πρὸ μικροῦ ἔτι μετὰ τοσαύτης καρτερίας καὶ ἐπιτυχίας κατεπολέμησεν ἕνα τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς ἐσπερίας ἡγεμόνων, ἀντὶ νὰ καλέσῃ αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ παραδῶσῃ αὐτῷ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνατολῆς; Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐν τῷ μεταξὺ διελθόντων δέκα ἐνιαυτῶν ὁ Ἀλέξιος ἐνισχύθη μᾶλλον ἢ ἐξησθένησε· διότι οὐ μόνον τὸν ἐκ δυσμῶν ἀντίπαλον κατετρόπωσεν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀνέκτεινε τὴν Σινώπην, τὴν Νικομήδειαν καὶ ἄλλα τινὰ φρούρια, καὶ τοὺς Πετσαλέγγους ὁλοσχερῶς ἐξωλόθρευσε, καὶ τοὺς Κομάνους ἐνίκησε, καὶ διαφόρους ἐσωτερικὰς στάσεις περιέστειλεν, ὥστε τῷ 1095 τὰ κατ' αὐτὸν ἦσαν πολὺ ἀσφαλέστερα ἢ τῷ 1085, ὑπὸ οὐδενὸς δὲ ἐπικειμένου κινδύνου ἐπέεζετο. Διατὶ λοιπὸν ᾔθελε καλέσει οἰκοθεν καὶ εἰσαγάγει εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ κράτους αὐτοὺς ἐκείνους οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι ἐπεβουλεύθησαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐνέβαλον ἐπὶ ἀνυποστάτοις προφάσεσιν εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας καὶ μετὰ τοσούτων κόπων καὶ κινδύνων κατωρθώθη νὰ ἐξωσθῶσιν; Ἐὰν νῦν ἐκάλει αὐτοὺς, διατὶ πρὸ ὀλίγου τοὺς κατεπολέμησε, καὶ, ἀφοῦ πρὸ ὀλίγου τοὺς κατεπολέμησε, διατὶ νῦν ἐκάλει αὐτούς;

Οὐκ ὀλίγοι βεβαίως τῶν ἡγεμόνων τοῦ σταυροφορικοῦ κινήματος καὶ τῶν ὑπὸ τούτους τεταγμένων μαχητῶν ὑπῆρξαν ἄνδρες χρηστοί, στρατεύσαντες ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἀλλ' ἔγγραφα καὶ γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπῆλθον αὐθόρμητοι, οὐχὶ δ' ἐκ τῆς ἀνατο-

λῆς κληθέντες· ὅτι ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ ὤφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα σφετερισθῶσι πρὸ πάντων τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ὅτι τοιαύτη ἦτο ἀνέκαθεν ἡ κυρία προαίρεσις τῶν πρωτοεργῶν τοῦ ἐπιχειρήματος. Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς λεηλασίας, τὰς ἱεροσυλίας, τὰς ληστείας, τὰς σφαγὰς ὅσας διέπραξαν καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους ἐκείνου; Ἡρχοντο νὰ σώσωσι τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ ἔπραττον ἐκ προοιμίου κατὰ τῶν ὁμοθησκῶν βιαιοπραγίας χείρονας τῶν τουρκικῶν. Ἀλλ' ἕτερα πλεῖστα γεγονότα ἀποκαλύπτουσιν ἔτι σαφέστερον τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῶν σταυροφοριῶν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναιρουῦσιν ἔτι πληρέστερον ὅσα ἐρρέθησαν ἐν τῇ δύσει περὶ τῶν αἰτήσεων τοῦ Ἀλεξίου. Ἄμα ἀποφασισθείσης τῆς ἐπιχειρήσεως, ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς Β', ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου Ζ' καὶ τὴν βραχείαν ἀρχιερωσύνην τοῦ πρώτου αὐτοῦ διαδόχου Βίκτωρος Γ' ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ῥώμης ἀπὸ τοῦ 1088, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀλέξιον ἐπιστολὴν, ἣς τὸ κείμενον διδεται ὑπὸ τοῦ Βαρωνίου (Annales ecclesiastici) καὶ δι' ἣς παρεκάλει τὸν βασιλέα νὰ συνδράμῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν τὸν δίκαιον καὶ ἐνδοξον τοῦτον ἀγῶνα. Μετὰ δὲ τὰ πρῶτα καὶ ἀσύντακτα τῶν σταυροφόρων σμήνη, τὰ ὅποια ὑπὸ Πέτρον τὸν Ἐρημίτην καὶ ἄλλους ὁμοίους αὐτῷ στρατηγοὺς ἔπραξαν ὅσα ἔπραξαν καὶ ἔπαθον ὅσα ἔπαθον, ἐπῆλθον οἱ σπουδαῖοι τοῦ ἀγῶνος ἡγεμόνες. Ὁ Ἀλέξιος ἅμα πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ ὕπατος αὐτῶν, Γοδοφρέδος ὁ Βουϊλλῶνος, ἀφίκετο εἰς τὰ σύνορα τῆς Βουλγαρίας, παρεκάλει αὐτὸν δι' ἐπιστολῆς νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νέας λεηλασίας ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου πᾶσαν εὐκολίαν περὶ τὴν τῶν τροφῶν προμήθειαν. Ὁ δὲ δοῦξ ἀπήντησεν ὅτι θέλει προθύμως πράξει κατὰ τὰ αἰτούμενα, καὶ ἐξέδωκε τρόντι ἀμέσως διαταγὴν περὶ ἀποχῆς ἀπὸ πάσης βίας καὶ περὶ τακτικῆς πληρωμῆς τοῦ τιμήματος ὅλων τῶν παρεχομένων πραγμάτων

ἐξαιρέσει τῆς τῶν ἵππων τροφῆς, ἥτις ἐδίδετο δωρεάν. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἑτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξίου πρὸς τὸν Βοημοῦνδον, τὸν υἱὸν τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν Ῥοβέρτου Γυσκάρδου, αὐτολεξεὶ παρατιθεμένη ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Τυρίου, ἐν ᾗ ῥητῶς λέγεται ὅτι ἐξεδόθησαν διαταγαὶ ἵνα ἐπὶ τιμῇ εὐλόγῳ παρέχονται πάντα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Πλὴν τούτου, περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἀλέξιος ἐνόμισε συνετὸν νὰ ὀρισθῶσιν ἐπισήμως αἱ πρὸς τοὺς σταυροφόρους σχέσεις αὐτοῦ, ἐπαγγειλάμενος μὲν πᾶσαν εὐλογον συνδρομὴν, ἀπαιτῶν ὅμως ἀφ' ἑτέρου ν' ἀποδοθῶσι πάντα ὅσα ἤθελον ἀνακτηθῇ εἰς Ἀσίαν. Καὶ τῶντι συνωμολογήθη περὶ τούτου συνθήκη καὶ ἐκυρώθη δι' ὅλων τῶν εἰθισμένων τότε διατυπώσεων. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων καθίσταται πλέον ἀναμφισβήτητον, νομίζομεν, ὅτι ὁ Ἀλέξιος οὐδέποτε ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῆς Εὐρώπης. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β' οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ περὶ τῶν ὑποτιθεμένων ἐκείνων αἰτήσεων καὶ οἰκοθεν νοεῖται ὅτι, ἂν τοιαῦται αἰτήσεις ἐγένοντο, ὁ Ἀλέξιος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν ἡγεμόνων νὰ πληρῶνσι πάντα τὰ ἀναγκαῖα αὐτοῖς τρόφιμα. Ἄν κατὰ παράκλησιν αὐτοῦ προσήρχοντο, ἤθελον ἔχει ὁμολογουμένως τὸ δικαίωμα νὰ τρέφωνται δαπάναις αὐτοῦ, οὐδὲ ἤθελον τοσοῦτῳ προθύμως ἀποδεχθῇ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ καταβάλλωσιν αὐτοὶ τὰς δαπάνας ταύτας. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι αἱ γενόμεναι συνθήκαι. Τῶντι δυσκόλως ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀλέξιος, ἀνομολογῶν ἑαυτὸν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς κινδυνεύοντα τὸν ἑσχατον ἀπὸ τῶν Τούρκων κίνδυνον, ἤθελε καθικετεύει μετὰ γοερῶν κραυγῶν τῆς ἑλεεινοτέρας ἀπελπισίας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως νὰ σώσωσιν αὐτὸν, καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ προσῆλθον, ἤθελεν ἀπαιτήσῃ νὰ μὴ πορισθῶσιν οὐδὲν ἐκ τῶν ἀγώνων αὐτῶν ὠφέλημα, ἀλλὰ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ πάντα ὅσα κατακτήσωσιν. Ἐὰν δὲ ὁ πρὸ μικροῦ ἰκέτης εἶχε τὴν ἀναίδειαν νὰ προτείνῃ τοιαύτας ἀξιώσεις, οἱ κατ' αἰ-

τησίν του προσδραμόντες σύμμαχοι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ ἀναγνώσῃσι πρὸς αὐτὸν τὰς ἐπιστολάς του. Οὐδόλως δὲ προέτειναν τὴν ἐξ αὐτῶν δυναμένην νὰ ἐκπηγάσῃ ἔνστασιν, ἀλλὰ συνωμολόγησαν τὴν ἀπαιτηθεῖσαν συνθήκην. Ἐκ τούτου καὶ τυφλῷ δῆλον γίνεται ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ οὐδέποτε ἐγράφησαν καὶ ὅτι ἐπλαστογραφήθησαν βραδύτερον, ἵνα δυνηθῶσιν οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι νὰ εἴπωσιν ὅτι ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν παρακαλούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου, καὶ ὅτι ἐκ τῶν περιπετειῶν καὶ τῶν περιπλοκῶν ὅσαι κατόπιν συνέβησαν, ἐκυρίευσαν ἐπὶ τέλους τὸ ἀνατολικὸν κράτος.

Ὅτι δ' ἐξ ἀρχῆς τοῦτο προέθεντο, ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐγκυκλίων τοῦ Γρηγορίου Ζ', οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐπιστράτειας τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου, ἀλλὰ καὶ ἐκ μυρίων ἄλλων περιστάσεων. Εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων συναθλητῶν τοῦ Γοδοφρέδου ἦτο, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, ὁ τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου υἱὸς Βοημοῦνδος, ἡ δὲ ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς σταυροφορίας ἐπάνοδος αὐτοῦ εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ εἶχεν ἐπιχειρήσει ἀναφανδὸν νὰ κυριεύσῃ, δὲν προοιώνιζεν αἴσια εἰς τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν πράγματα. Στρατεύσας ἐξ Ἰταλίας τῷ 1096, εἶχε γράψῃ ὀλίγας ἡμέρας πρὶν ἐκπλεύσῃ ἐξ Ἀπουλίας πρὸς τὸν Γοδοφρέδον ἐπιστολὴν, ἣτις, διασωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν χρονογράφων, οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίαν περὶ τῶν διαθέσεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἀπερχόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν. «Δὲν ἀγνοεῖς, ἔλεγε πρὸς τὸν Γοδοφρέδον, ὧ ἀγαθώτατε τῶν ἀνδρῶν, ὅτι ἔχεις νὰ πολιτευθῇς πρὸς ὃν ἀχρεῖον, ἢ μᾶλλον πρὸς θηρίον ἄγριον τοῦ χειρίστου εἵδους, τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι ν' ἀπατήσῃ καὶ νὰ καταδιώξῃ μέχρις ἐξοντώσεως τὸν λατινικὸν λαόν. Ὅ,τι φρονῶ ἐγὼ περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου θέλεις τὸ φρονήσῃ καὶ σὺ ποτὲ, διότι γινώσκω τὴν πονηρίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ ἄσπονδον αὐτῶν μῖσος. Μὴ πορευθῇς ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ὕπαγε νὰ στρατοπεδεύσῃς περὶ Ἀδριανούπολιν καὶ Φιλιππού-

πολιν' ἐκεῖ, Θεοῦ θέλοντος, θέλω φθάσει καὶ ἐγὼ κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς ἀνοιξέως καὶ θέλω σοὶ παράσχει μετὰ ἀδελφικῆς ἀγάπης, ὡς εἰς κύριόν μου, συμβουλὰς καὶ βραχίονας κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς ἡγεμόνος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.» Ποίαν ἀφορμὴν μέχρη τῆς στιγμῆς ταύτης εἶχε δώσει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἵνα κινήσῃ τὴν ἀγρίαν ἐκείνην τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως καταφορὰν; Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς οὐδεμία εἶχε συμβῆ μεγάλη πολεμικὴ ῥῆξις μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως. Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς αἱ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων πολιτικαὶ σχέσεις διετέλεσαν εἰρηνικαὶ μᾶλλον ἢ ἐχθρिकाί. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διενέξει ἐπετίθετο μὲν ἡ δύσις, ἡμύνετο δὲ ἀπλῶς ἡ ἀνατολή. Βραδύτερον πολλὰ μὲν ἐρρέθησαν περὶ τῶν ἐπιβουλῶν καὶ παγίδων ἃς οἱ ἡμέτεροι ἔζησαν κατὰ τῶν σταυροφόρων, τὰ μὲν πλεῖστα ὅλως ἀνύπαρκτα, τινὰ δὲ βεβαίως δικαιολογούμενα ὑπὸ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προσηνέχθησαν οἱ σταυροφόροι, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ σταυροφορίαι ἀκόμη δὲν εἶχον ἀρχίσει· ὅθεν πρόδηλον ἦτο ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐζήτει ἀπλῶς πρόφασιν ἐπιθέσεως.

Ὁ χρηστὸς Γοδοφρέδος δὲν ἔδωκεν ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσγηγήσεις τοῦ Βοημούνδου. Ἀμα ὁμῶς ἀφικομένων τῶν σταυροφόρων εἰς Συρίαν, αὐτὸς τοῦ ὑπάτου ἐκείνου τῶν ἡγεμόνων ὁ ἀδελφὸς Βαλδουῖνος, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν προέκειτο περὶ μόνης τῆς τῶν Τούρκων κατατροπώσεως. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἕλληνισμὸς κατεῖχεν ἔτι εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐκείνας χώρας τὴν Ἑδεσσαν, κειμένην μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Τίγρεως καὶ τοῦ Εὐφράτου. Ταύτης ὁ διοικητὴς Θεόδωρος εἶχε προσκαλέσει τὸν Βαλδουῖνον, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ καταπολεμήσῃ τοὺς περίξ μουσουλμάνους. Ὁ δὲ εἰσελθὼν οὕτω εἰς τὴν ἑλληνίδα πόλιν καὶ υἱοθετηθεὶς μάλιστα ὑπὸ τοῦ γέροντος διοικητοῦ, διενεργεῖ μετ' ὀλίγον τὴν δολοφονίαν τοῦ θετοῦ πατρὸς καὶ σφετερίζεται τὴν Ἑδεσσαν. Ἐχουσι δὲ ἔπειτα οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι καὶ ἱστορικοὶ τὴν γενναιότητα νὰ ὁμιλῶσιν ἀκόμη περὶ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν Ἑλλήνων. Δὲν θέ-

λομεν ὑπομνήσει ἐνταῦθα ὅτι οἱ σταυροφόροι ἰδρύσαντες ἐν Συρίᾳ ἴδιον βασίλειον καὶ καταστήσαντες ἐν Ἱεροσολύμοις Λατίνον πατριάρχην, παρεβίασαν τὰς συνθήκας ἃς πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχον ὁμόσει ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξίου, καὶ περιοριζόμεθα εἰς τὰ γεγονότα τὰ μαρτυροῦντα ὅτι πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἐπὴλθον ἵνα καθαιρέσωσι τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀντιοχείας, ὁ Βοημοῦνδος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν Ἀλέξιον. Εἰς μάτην ὁ καλὸς ἀγαθὸς κόμης Τολώσσης Ῥαιμοῦνδος ἡξίου ὅτι δὲν δύνανται νὰ κατακρατήσωσι τὴν πόλιν εἰμὴ παραβιάζοντες τὰ συντεθειμένα. Ὁ Βοημοῦνδος κατέλαβεν αὐτὴν ὀριστικῶς, ἐκυρίευσεν καὶ ἄλλας πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ σφετερισθεὶς πᾶσαν τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Παμφυλίαν, ἐμελέτησε νὰ ἐκτελέσῃ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ βούλευμα. Οἱ σταυροφόροι δὲν ἔπαυον μὲν κηρύττοντες ὅτι πρῶτος ὁ Ἀλέξιος παρεβίασε τοὺς ὅρκους, μὴ ἐκπληρώσας τὰς περὶ ἐπικουρίας ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβεν καὶ ἄλλας πολλὰς διαπράξας κατὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἐπιβουλὰς. Ἀλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ εἰλικρινέστεροι ἐξ αὐτῶν δὲν κατεδέχθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων αἰτιάσεων, ὁ δὲ χρονογράφος Ἀλθέρτος ὁ Ἀκουίνσιος διαρρήδην λέγει, ὅτι πάντα τὰ περὶ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Ἀλεξίου θρυλούμενα εἶναι καθαρὰ συκοφαντία. «Ἀπ' ἐναντίας, προστίθουν, ὁ Ἀλέξιος δὲν ἔπαυσε δίδων εἰς τοὺς σταυροφόρους σωτηρίους συμβουλὰς καὶ ἐπανειλημμένως προέτρπεfen αὐτοὺς νὰ μὴ ἐμπλέκωνται εἰς ὁδοὺς, καθ' ἃς δὲν ἔμελλον νὰ ἀπαντήσωσιν εἰμὴ κακουχίας καὶ καταστροφάς.»

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος προσβαλλόμενος ἐδέησε ν' ἀντιπαρταχθῇ. Ἐκπέμψας στρατὸν πεζικὸν καὶ ναυτικὸν, ἀνέκτισεν τὸ πλεῖστον τῆς Κιλικίας καὶ κατετρόπως μεταξὺ Ῥόδου καὶ Πατάρων τοὺς κατὰ θάλασσαν συμμάχους τοῦ Βοημοῦνδος Πισάτας. Τότε ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐσπερίαν ἵνα ζητήσῃ νέας ἐκεῖθεν δυνάμεις, καὶ κατέλιπε τὰ

κατὰ τὴν Συρίαν πράγματα εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτοῦ ἀνεψιὸν Ταγκρέδον, ὃς τις ἐπωνομάσθη Ἀχιλλεὺς τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος. Ὁ Βοημιουνδος, περιελθὼν Ἰταλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Γαλλίαν, παρέστησεν ἀπανταχοῦ τὸν Ἀλέξιον ὡς ἐχθρὸν θανάσιμον τῶν χριστιανῶν, καὶ συγκροτήσας στρατὸν δώδεκα μὲν χιλιάδων ἰππέων, ἐξήκοντα δὲ χιλιάδων πεζῶν, ἐπῆλθεν οὐχὶ πλέον εἰς Παλαιστίνην, ἀλλὰ εἰς Ἰλλυρίαν. Ἐκεῖ παραμείνας ἔτος ὀλόκληρον ἐπὶ ματαίῳ πολιορκῶν τὸ Δυρράχιον, ἠναγκάσθη τελευταῖον ὑπὸ τοῦ πανταχόθεν περιζώσαντος αὐτὸν βασιλέως νὰ συνθηκολογήσῃ κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1108, ἀνωμολόγησεν ἑαυτὸν ἰκέτην καὶ ὑποχείριον τοῦ βασιλέως καὶ ὑπέσχετο ὅτι μηδεμίαν μηδέποτε χώραν τεταγμένην ὑπὸ τὰ σκῆπτρα αὐτοῦ, εἴτε νῦν, εἴτε πρότερον, εἴτε πόλιν, εἴτε νῆσον, θέλει κατακρατῆσαι, καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρήσει ἀκήρυκτον κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ταγκρέδου πόλεμον, ἐὰν οὗτος ἀποποιηθῇ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παροῦσαν συνθήκην· ταῦτα δὲ πάντα ἐκυρώθησαν διὰ ὀρκων φρικτῶν. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Βοημιουνδος, ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Ἀπουλίαν, ἤρχισε νὰ παρασκευάζεται αὐθις εἰς πόλεμον καὶ εἶχεν ἤδη ἐτοιμάσει τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο στόλον, ὅτε νοσήσας ἀπεβίωσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1111. Τοιουτοτρόπως ἐπολιτεύθησαν οἱ ἡγεμόνες τῆς δύσεως ἐπὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας. Ἄπαντες μὲν παρεβίασαν ἀναφανδὸν τὰς πρὸς τὸν Ἀλέξιον συνθήκας, τινὲς δὲ προσέβαλον ἐπανειλημμένως αὐτὸ τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Μήπως ὅμως ἔπραξαν γενναῖόν τι κατὰ τῶν Τούρκων; Τὸ ἐν Συρίᾳ ἰδρυθὲν παρ' αὐτῶν βασίλειον ἀπέβη αἰέποτε ἀσθενέστατον, οὐδὲ παρεκώλυσε τοὺς αὐτόθι Σελτσουκίδας νὰ ἀναδειχθῶσιν αὐθις μετ' οὐ πολὺ φοβεροί. Πρὸς δὲ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκους δὲν ἠγωνίσθησαν εἰμὴ ὅτε κατ' ἀρχὰς ἐδέησε νὰ διέλθωσι διὰ τῆς χώρας ἐκείνης ἵνα μεταβῶσιν εἰς Συρίαν· ἐνῷ ἐὰν μηδὲν ἐπῆρχοντο, τὸ ἥμισυ τῶν ἀνδρῶν, τῶν πόρων καὶ τῶν ἀγῶνων οὓς ἐδέησεν ὁ Ἀλέξιος νὰ καταβάλῃ πρὸς περιστολὴν

τῶν παραδόξων ἐκείνων συμμάχων, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἀνορθώσῃ τὸν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνισμόν, περιορίσῃ δὲ διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῶν ὅπλων, τὰς καταπίσεις καὶ τὰς κακουργίας τῶν ἐν Συρίᾳ μωαμεθανῶν.

Ἡ πρώτη σταυροφορία οὐδὲν ἄλλο ἐπήγαγεν εἰμὴ νὰ ἐλαττώσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν τελικὸν θρίαμβον τῶν Τούρκων. Καίτοι δὲ τοσαύτας ἔπαθεν ἐξ αὐτῆς πληγὰς, ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνέκτισεν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐπὶ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀλεξίου, τὴν ἐν Φρυγίᾳ Λαοδίκειαν, τὴν ἐν Παμφυλίᾳ Σωζόπολιν, τὴν ἐν Παφλαγονίᾳ Κασταμῶνα· κατόπιν μάλιστα ὁ βασιλεὺς προήλασε μετὰ στρατοῦ μεγάλου εἰς Κιλικίαν καὶ Συρίαν καὶ καταπείσας τοὺς αὐτόθι Φράγκους νὰ συμπράξωσιν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀρόντου κειμένης Καισαρείας, ἀλλ' ἐγκαταλειφθεὶς μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν συμμάχων καὶ προσέτι διακινδυνεύσας ἐκ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῶν, ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Βραδύτερον ἐπανῆλθεν εἰς Συρίαν μετὰ νέου στρατοῦ, ἀλλ' εὗρεν αὖθις τοὺς Φράγκους δυσπιστοῦντας καὶ ἀποποιοιμένους ν' ἀγωνισθῶσιν. Ὅθεν δικαίως ὁ Μισὼ καλεῖ ἀξιοθρήνητον τὴν διαγωγὴν ταύτην τῶν ὁμοφύλων του, ἐπιλέγων ὅτι ἡ συμμαχία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων ἡδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τῶν Τούρκων τὴν τε μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Συρίαν. Ὡσαύτως ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου, Μανουὴλ ὁ Κομνηνός, ἐπιχειρήσας νέον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἐταπείνωσεν αὐτοὺς ἐν Παμφυλίᾳ καὶ Κιλικίᾳ, ἀλλ' ἐδέησε νὰ διακόψῃ τὴν ἐπιτυχῇ ταύτην ἐπιχείρησιν, διότι νέος ἐπεκρεμάσθη κατὰ τοῦ κράτους ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνος, τῷ 1147, ἡ λεγομένη δευτέρα σταυροφορία.

Τὴν σταυροφορίαν ταύτην προεκάλεσεν ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὑπὸ τῶν Σελτσουκιδῶν ἄλωσις τῆς Ἐδέσσης, ἥτις

ἦτο τὸ κυριώτατον τῶν Λατίνων προπύργιον κατὰ τῶν πολέμων ἐκείνων. Ἡγεμόνες τοῦ ἐπιχειρήματος ἐγένοντο ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Κορράδος Γ', καὶ ὁ τῆς Γαλλίας βασιλεὺς Λουδοβίκος Ζ', οἵτινες ἀμφοτέροι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον παρὰ Μανουὴλ τὴν ἄδειαν νὰ διέλθωσι διὰ τοῦ κράτους. Ὄταν δὲ ὁ πρῶτος στρατεύσας Κορράδος ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ἰστρον, ὁ Μανουὴλ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν πρέσβεις ἐπιτετραμμένους νὰ λάβωσι τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι οἱ σταυροφόροι δὲν θέλουσι προξενήσει ζημίας. Ὁ Κορράδος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μεγιστᾶνες ὡμοσαν ἀδιστάκτως τὸν περὶ τούτου ὅρκον, καὶ τότε ὁ Μανουὴλ ὑπέσχετο πᾶσαν συνδρομὴν καὶ τροφὰς ἐπὶ πληρωμῇ τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ σταυροφόροι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὰς καταχρήσεις. Ἐπαυσαν νὰ πληρώνωσι τὰ τρόφιμα, ἐλάμβανον αὐτὰ διὰ τῆς βίας, περιϋβρίζον τὰ ἱερὰ καταγώγια καὶ ἤλθον εἰς χεῖρας πρὸς τε τοὺς κατοίκους καὶ τὸν στρατόν. Ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ Μανουὴλ διεμήνυσεν εἰς τὸν Κορράδον νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ νὰ σπεύσῃ νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας ἠθέλησε νὰ κωφεύσῃ εἰς τὴν παραίνεσιν ταύτην καὶ ἠξίωσεν ὅτι δέον νὰ διαπραϊωθῇ εἰς τὴν καταντικρὺ παραλίαν ἐν πομπῇ βασιλικῇ. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς νοήσας ὅτι δέον νὰ ὑποκύψῃ, διεπέρασε τὸν Ἑλλησποντον ἐπὶ ταπεινοῦ λεμβαδίου. Ἐν τούτοις ἔφθασεν εἰς τὸν Ἰστρον καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἡγεμόνων τῆς σταυροφορίας ταύτης, ὁ τῆς Γαλλίας βασιλεὺς Λουδοβίκος Ζ'. Παρὰ τούτου ὁ Μανουὴλ ἀπήτησε νὰ ὁμώσῃ ὅχι μόνον ὅτι οὐδεμίαν θέλει κυριεύσει πόλιν ἐκ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ κράτος, ἀλλὰ προσέτι ὅτι θέλει ἀποδώσει εἰς τὸν μονάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως πάσας τὰς πόλεις ὅσας ἀνακτήσει ἀπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ὑπόσχεσιν ἔδωκαν προθύμως ὅτε Λουδοβίκος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, τοῦ δὲ δευτέρου ὅρου τὴν διευκρίνησιν ἀνέβαλον μέχρις οὗ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Κορράδου. Ὅτε δὲ ἀφικο-

μένων αὐτῶν περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ βασιλεὺς ἐπανελάβε τὴν ἀπαίτησιν, εἰς τῶν παρακολουθούντων τὸν γαλλικὸν στρατὸν ἀρχιερέων, ὁ ἐπίσκοπος Λάγγρης, ἀφοῦ πολλὰς ἐξήμεσεν ὕβρεις κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ἐν τῷ περὶ τούτου συγκροτηθέντι συμβουλίῳ ὅτι πρέπει νὰ κυριεύσωσι τὴν βασιλεύουσαν. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένετο. Οἱ δὲ περὶ τὸν Λουδοβίκον ὁμόσαντες τὸν ἀπαιτηθέντα ὄρκον διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου οὔτε αὐτοὶ, οὔτε οἱ περὶ τὸν Κορράδον ἐπραξάν τι γενναῖον. Ἐπὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας οἱ δυτικοὶ κατάρθωσαν τοῦλάχιστον νὰ κυριεύσωσι πόλεις τινας τῆς Συρίας, ἐνῷ ἐπὶ τῆς προκειμένης οὐ μόνον πόλεώς τινος δὲν ἐγένοντο κύριοι, ἀλλὰ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Μισώ, ἡ ἀποτυχία αὐτῶν ὑπῆρξεν ἄδοξος, δι' οὐδενὸς ἡρωικοῦ ἔργου κοσμηθεῖσα· καὶ πλὴν τούτου, ἡ δευτέρα αὕτη σταυροφορία κατέστησε πάλιν πρόδηλον ὅτι μετὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου συνεδέετο πάντοτε ὁ σκοπὸς τῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους χειρῶσεως. Ἡ μὲν πρότασις τοῦ ἐπισκόπου Λάγγρης δὲν ἐπραγματώθη, ἀλλὰ συγχρόνως ἐγένετο ἐκ τῆς ἐσπερίας δεινοτάτη κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἐπίθεσις.

Τῷ 1147, ἐνῷ ὁ Κορράδος καὶ ὁ Λουδοβίκος διέβαινον τὰς ἀρκτικές τοῦ κράτους ἐπαρχίας ὡς πολέμιοι μᾶλλον ἢ ὡς σύμμαχοι καὶ ἠνάγκαζον τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν νὰ ἐπιστήσῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἄπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχήν, ὁ τότε ἡγεμὼν τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Ῥογήρος Β' ἐστράτευσε κατὰ τῶν νοτιωτέρων χωρῶν καὶ ἐστράτευσε, καθὰ τότε ἐλέγετο, δυνάμει ῥητῆς πρὸς τὸν βασιλεῆα τῆς Γερμανίας συνθήκης· Στόλος ἐκ πλοίων 60 ὁρμήσας ἀπροςδοκῆτως εἰς τὴν Κέρκυραν, ἐγένετο κύριος αὐτῆς. Προσβαλὼν ἔπειτα τὴν Μονεμβασίαν ἀπέτυχεν· ἀλλὰ μετὰ πολλὰς λεηλασίας τῶν παραλίων εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀποβιβάσας στρατὸν κατέλαβεν ἀφ' ἐνὸς τὰς Θήβας καὶ ἀφ' ἐτέρου τὴν Κόριν-

θον, ἐδῆώσεν ἀνηλεῶς τὰς δύο ταύτας πόλεις, πλουσιωτάτας τότε οὖσας, καὶ ἀπήγαγεν ἐξ ἀμφοτέρων πολλοὺς τε ἄλλους ἐγκρίτους κατοίκους, μάλιστα δὲ τεχνίτας μεταξουργούς. Μετὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα ὁ στόλος τοῦ Ῥογέρου ἐπανῆλθε θριαμβεύων εἰς Πάνορμον τῆς Σικελίας, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σώζεται μνημεῖον τῆς ληστρικῆς ἐκείνης ἐπιδρομῆς, ἡ γέφυρα, ἡ καλουμένη, τοῦ ναυάρχου, ἅτε κατασκευασθεῖσα ἐκ τῆς λείας ἦν εἰσεκδύμισην ὁ τοῦ στόλου ἡγεμὼν. Ἐκτοτε δὲ ἰδρύθησαν ἐν Πανόρμῳ διὰ τῶν αἰχμαλωτευθέντων ἐργατῶν καὶ τὰ μεταξουργεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια μετ' οὐ πολὺ διηγωνίσθησαν πρὸς τὰ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἐργοστάσια. Τοιαύτῃ ἐγένετο ἡ δευτέρα σταυροφορία, τῆς ὁποίας οἱ συνήγοροι κατηγόρησαν πάλιν τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν ὅτι συνεννόηθη μετὰ τῶν Τούρκων καὶ ἄλλας διέπραξε κατὰ τῶν Λατίνων ἐπιβουλάς· ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῶσι ταῦτα πάντα οὕτως ἔχοντα, δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ δύναται τις νὰ κατακρίνῃ τὸν βασιλέα ἐκεῖνον οὕτω πως πολιτευθέντα πρὸς ἀνθρώπους, οἵτινες, ἐνῷ ἔλεγον ἑαυτοὺς στρατιώτας τοῦ σταυροῦ ἐπερχομένους εἰς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν, ἔπειτα ἐλεηλάτουν ὅσον ἡδύνατο τοὺς χριστιανοὺς τούτους, ἐβουλεύοντο νὰ κυριεύσωσι τὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν, καὶ, στρατεύσαντες κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔπραττον κατ' αὐτῆς ὅσα πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν. Τὰ δὲ ἀμέσως ἐπελθόντα μαρτυροῦσιν αὐθις ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς οὐδεμίαν εἶχε χρεῖαν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἵνα καταβάλῃ τοὺς Τούρκους.

Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς, καίτοι ἀναγκασθεὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀγῶνα μακρὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κερκύρας ἣν εἶχον καταλάβει οἱ λεγόμενοι ἐκεῖνοι ἐπίκουροι· καίτοι ἐξέπεμψε στρατοὺς εἰς τὴν κάτω Σικελίαν, ἵνα ἀνταποδώσῃ εἰς τὸν Ῥογέρον ὅσα οὗτος εἶχε πράξει ἐν Ἑλλάδι, κατετρόπωσεν ἐν ταῦτῳ λαμπρῶς καὶ ἐταπεινώσας τοὺς ἐν Ἀσίᾳ μουσουλμάνους. Τῷ μὲν

1156 ὑπεχρέωσε τὸν πολυθρύλητον Νουρεδδὶν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἔτρεμον οἱ ἐν Συρίᾳ Φράγκοι, νὰ ζητήσῃ εἰρήνην παρ' αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἀποδόσει ὅλων τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων (6,000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, ἀθλίων λειψάνων τῆς δευτέρας σταυροφορίας) καὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι θέλει ἔπεται τῷ μονάρχῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς ὅλους τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν πολέμους. Τῷ δὲ 1158 ἠνάγκασε τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου Ἀζεδδὶν νὰ συνομολογήσῃ τοὺς αὐτοὺς ὅρους, καὶ πλὴν τούτων ὅτι θέλει ἀποδόσει πάντα τὰ φρούρια ὅσα ἐκυρίευσεν ἀπ' ἀρχῆς τῆς τοῦ Μανουὴλ βασιλείας. Τίς δύναται λοιπὸν νὰ ἀμφιβάλλῃ, ὅτι, ἂν δὲν ἐπῆρχοντο οἱ περισπασμοὶ καὶ αἱ συμφοραὶ τῶν σταυροφοριῶν, ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἤθελεν εὐχερῶς ἀπαλλαγῇ τῶν μωαμεθανῶν ἐκείνων πολεμίων; Καὶ ἐξ ὅλων μὲν τῶν γεγονότων τῆς τοῦ Μανουὴλ βασιλείας δηλοῦται ὁπόσον ἰσχυρὸν ἦτο ἔτι ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδίως δὲ μαρτυροῦσι τοῦτο αἱ πρὸς τοὺς ἐν Συρίᾳ Φράγκους σχέσεις αὐτοῦ. Ὁ τότε δοῦξ Ἀντιοχείας Ῥενάλδος, περιελθὼν εἰς διενέξεις πρὸς τὸν βασιλέα, ἐδήλωσεν ἀνηλεῶς τὴν νῆσον Κύπρον. Ἀλλ' ἐπιστρατεύσαντος τοῦ Μανουὴλ εἰς Μάμιστραν, ἐνόησεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ καὶ ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ζητῶν συγγνώμην καὶ λέγων ἑαυτὸν ἐν πάσῃ ταπεινότητι πρόθυμον νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἀπάσας τοῦ βασιλέως τὰς ἀπαιτήσεις. «Ἀφαιρεῖται μὲν τὴν καλύπτραν τῆς κεφαλῆς, λέγει ὁ Κίνναμος, γυμνῶσας δὲ τὴν χεῖρα ἄχρι καὶ ἐς ἀγκῶνας αὐτοῦς, ἀνυπόδετος σὺν τῶν μοναχῶν πολλοῖς διὰ μέσης τῆς πόλεως πορευόμενος ἐπὶ βασιλέα παραγίνεται.» Καὶ ταῦτα ἐγίνοντο ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πρέσβων πολλῶν ἐθνῶν, χριστιανικῶν ἅμα καὶ μωαμεθανικῶν, Χορασμίων, Σουσίων, Ἐκβατάνων, Μηδικῆς τε ἀπάσης, καὶ Βαβυλῶνος, καὶ Περσῶν, καὶ Ἀβασγῶν, καὶ Ἰσθίων καὶ Ἀρμενίων, οἵτινες ἅπαντες εἶδον μετὰ θαυμασμοῦ τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀντιοχείας. Ὁρκισθέντος δὲ τοῦ Ῥενάλδου πίστιν καὶ ὑποταγὴν, ὁ Μανουὴλ κατῆλθε

τῷ 1156 εἰς Συρίαν καὶ εἰσῆλθε τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν. Ὁ μὲν Ῥενάλδος, πεζὸς παραπορευόμενος, ἐκράτει τὸν ἀναβό-
λέα αὐτοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς Ἱεροσολύμων Βαλδουῖνος Γ', παρεί-
πετο ἔφιππος μὲν, μηδὲν ὅμως φέρων βασιλικὸν παράσημον.
Καὶ ἔπειτα λέγουσιν οἱ δυτικοὶ ὅτι αὐτοὶ μόνοι ἠδύναντο νὰ
ἀπαλλάξωσι τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ τῆς τῶν Τούρ-
κων καταδυναστείας.

Δυστυχῶς αἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖναι τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἐπι-
θέσεις ἐνῷ ἡλάττουν τοὺς πόρους καὶ ἐξησθένειζον τὰς δυνά-
μεις τοῦ κράτους, ἐπερρώνουν ἐνταῦτῳ φυσικῷ τῷ λόγῳ τὸ
κατὰ τῶν Λατίνων μῖσος ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐντεῦθεν δὲ πολλαὶ
ἤδη προέκυπτον διενέξεις καὶ ρήξεις. Τῷ 1182, ἐμφυλίας γε-
νομένης στάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνετάχθησαν μετὰ
τῆς ἐτέρας τῶν μερίδων οἱ αὐτόθι ἐγκαταστημένοι Φράγκοι·
οἱ δ' ἀντίπαλοι κατισχύσαντες διέπραξαν πολλὴν τῶν ξένων
ἐκείνων σφαγὴν. Καὶ ὁ μὲν ἀπόλεμος τούτων ὄχλος ἀπώλετο
οὕτως ἐλεεινῶς· οἱ δὲ μάχιμοι ἄνδρες, ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα
αὐτῶν, ἐσώθησαν, ἀντεκδικούμενοι διὰ δεινῆς λεηλασίας ὅλων
τῶν παραλίων τῆς Προποντίδος, διὰ τῆς καταστροφῆς πολλῶν
μοναστηρίων καὶ διὰ τῆς δηώσεως πολλῶν πόλεων τῆς Μακε-
δονίας καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἐκ δὲ τῶν ὀλεθρίων τού-
των περιστάσεων ὠφελούμενος ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Γου-
λιέλμος Β', ἐπῆλθε τῷ 1185, ὅπως οἱ προπάτορες αὐτοῦ,
κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Καὶ τοῦ μὲν Δυρράχίου ἐγένετο
εὐχερῶς κύριος, τῆς δὲ Θεσσαλονίκης μετὰ τινα πολιορκίαν.
Ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἄλωσιν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν σφαγὴν
καὶ λεηλασίαν φοβεράν, μὴ φεισθέντες μήτε γυναικῶν, μήτε
παίδων, μήτε ἐμβρύων, μήτε ἱερῶν ἀνδρῶν καὶ τόπων. Ἀρ-
χιερεὺς Θεσσαλονίκης ἦτο τότε ὁ Εὐστάθιος ἐκεῖνος, ὅστις
τοσοῦτο μέγα ὄνομα φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων καὶ
κατέλιπεν ἡμῖν πιστὴν τῆς συμφορᾶς ταύτης περιγραφὴν. Ὁ

ἄλλος ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτῇ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως πεσόντων ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου εἰς χιλιάδας ἑπτὰ καὶ ἑπείκονα· οἱ δὲ νικηταὶ ἠξίωσαν ὅτι μόνον πεντακισχίλιοι συνεποσώθησαν οἱ νεκροὶ, ἀλλὰ τοῦτο, διότι δὲν ἠρίθμησαν εἰμὴ τὰ εὐρεθέντα ἀμέσως πτώματα, ἐνῷ πολλοὶ συγκατεκάζησαν μετὰ τῶν οἰκιῶν ὅσαι ἐπυρπολήθησαν καὶ ἄλλοι ἀφανῶς ἐθανατώθησαν. Οἱ κατακτῆται οὗτοι τοῦ Δυρράχίου καὶ τῆς Θεσσαλονίκης παραμείναντες ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει μέχρι τῶν μέσων τοῦ Σεπτεμβρίου, κατέλιπον τότε ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἀποχρῶσαν καὶ ἐπορεύθησαν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα συμπληρώσωσι τὸ ἔργον. Ἀλλὰ κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Βρανᾶ εἰς Δημητρίτσι περὶ τὸν ποταμὸν Στρυμόνα. Αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι, οἱ δὲ περισωθέντες κατέφυγον ἢ εἰς Θεσσαλονίκην ἢ εἰς Δυρράχιον. Ἐκ τῶν εἰς Θεσσαλονίκην καταφυγόντων, ἀπέπλευσαν ἀμέσως ὅσοι ἠδυνήθησαν· πολλοὶ ὅμως μὴ εὐρόντες πλοῖα ἐφονεύθησαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἥτις ἀμέσως περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀνεχώρησε δὲ ἄπρακτος καὶ ὁ στόλος. Τὸ Δυρράχιον καὶ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι παρέμειναν μὲν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἑσπερίων, μετ' οὐ πολὺ ὅμως τότε Δυρράχιον καὶ ἡ Κέρκυρα ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Γουλιέλμου, μὴ δυναμένου νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν δαπάνην τὴν ἀπῆτει ἢ κατοχῇ αὐτῶν. Μόναί αἱ νῆσοι Κεφαλληνία καὶ Ζάκυνθος ὑπέκυψαν ἕκτοτε εἰς τὴν τῶν δυτικῶν δεσποτειάν, γενόμεναι κτῆμα τοῦ ναυάρχου Μαργαριτώνη, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἐλάχιστον τῶν τότε ἐπισυμβάντων κακῶν. Τὰ ἀμοιβαῖα θρησκευτικὰ καὶ φυλετικὰ πάθη ἐκορυφώθησαν, καὶ τὸ πολιτικὸν οἰκαδόμημα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα οὕτως ὑπὸ τῆς ἐσπε-

ρίας Εὐρώπης πολεμούμενον καὶ ταλαιπωρούμενον, ἤρχισε νὰ δίδῃ πρόδηλα σημεῖα καμάρου. Οἱ πόροι τοῦ ἐξηντλοῦντο. Ἡ μικρὰ Ἀσία, ἥτις ἐπὶ 800 περίπου ἔτη εἶχε διατελέσει τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἔρρισμα, ἐδεσπόζετο ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἔπασχον ἀπὸ τῶν χριστιανῶν τῆς δύσεως ὅ,τι αἱ ἀσιαναὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων· ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς οὕτω ἔνθεν καὶ ἔνθεν διασπώμενος, ἦτο δύσκολον νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ πολὺ ἔτι πολιτικὴν ἐνότητα· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν προέφθασε νὰ συμπληρώσῃ τὴν φυλετικὴν τοῦ κράτους αὐτοῦ ἀφομοίωσιν. Οἱ Βούλγαροι ἐπαναστάντες ἀνέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, καὶ δὲν ἀπέβησαν μὲν ἐπὶ κίνδυνοι ὥς ἄλλοτε, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀπεσπάρθη ἐντεῦθεν μία τῶν εὐφωρύτερων τοῦ κράτους χωρῶν. Τῷ 1180 ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος μέγας Κομνηνός, ὁ δὲ θρόνος κατελήφθη μετὰ τινος ἀνωμαλίας ὑπὸ τῆς δυναστείας τῶν Ἀγγέλων, ἥτις δὲν ἀνεδείχθη ἐνάμιλλος τῶν κρισίμων περιστάσεων ἐν αἷς κατέλαβε τὴν ἀρχήν. Ἰσχυροὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις οἴκοι ἀπεχωρίζοντο ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Ὁ Πόντος, καὶ ἡ Παφλαγονία ἀπετέλεσαν κράτος αὐτοτελὲς ὑπὸ ἴδιον Ἑλληνα ἡγεμόνα. Ὡσαύτως ἡ Κύπρος. Καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις οἱ Χαρμάραιτοι, οἱ Σγουροὶ καὶ ἄλλοι ἱδρυσαν αὐτοτελεῖς σχεδὸν δυναστείας. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν ὀλεθρίων τούτων περιστάσεων ἐνέσκηψαν ἄλλεπαλλήλως ἐκ δύσεως δύο νέοι κεραυνοὶ, ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη σταυροφορία.

Τὰς σταυροφορίας ταύτας προεκάλεσεν ἡ περὶ τοὺς χρόνους τούτους συμβῆσα ὁλοσχερὴς σχεδὸν κατὰλυσις τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανικῶν ἡγεμονιῶν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου Σαλαδδίν, ὅστις καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἐγένετο κύριος τῇ 3 ὁκτωβρίου 1187. Καὶ ἡ μὲν τρίτη μικρὸν ἀνέσεισε τὸ ἀνατολικὸν κράτος· κατ' ἀρχὰς δὲ καὶ ἡ τετάρτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ ὅλως ἀσχετῶς πρὸς αὐτὸ, διότι ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιπλεύσῃ ὁ σταυροφορικὸς στρατὸς εἰς Αἴγυπτον, ἵνα ἐκεῖ ἐπι-

τεθῇ τὸ πρῶτον κατὰ τῶν μωαμεθανῶν. Ἀλλ' ἐὰν τὸ πνεῦμα ὅπερ ἐξῴθει ἐπὶ μίαν ἤδη ἑκατονταετηρίδα τὴν ἐσπερίαν κατὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκόπαζεν ἐκ διαλειμμάτων· ἐὰν ὡς ἐκ τούτου κατίσχυε πρὸς καιρὸν ἡ ἀγαθὴ περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἁγίων τόπων προαίρεσις, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ὁποίας ἐκαλύπτετο ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων· αἱ προεδρεύουσαι ὁμῶς αὐτῶν διαθέσεις ἦσαν τοσοῦτον ἰσχυραὶ, ὥστε ἀδύνατον ἦτο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐκραγῇ μία τῶν καταιγίδων ἐκείνων καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δευτερεύοντες ἡγεμόνες τῆς τετάρτης σταυροφορίας, σκοποῦντες εἰλικρινῶς νὰ πλεύσωσιν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, ἦλθον ἐπὶ τούτῳ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Τῆς Ἑνετίας ὁμῶς τότε προΐστατο ὁ δόγης Ἑρρίκος Δάνδολος, ὅστις πρὸ καιροῦ βυσσοδομῶν ἀπαΐσια κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, περιέπλεξε τὰ πράγματα εἰς τρόπον ὥστε ἡ σταυροφορία αὕτη, ἀντὶ νὰ πορευθῇ εἰς Αἴγυπτον, ἐτράπη ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Δάνδολος ἀπεδέξατο προθύμως τὴν γενομένην πρὸς αὐτὸν πρότασιν περὶ μεταφορᾶς τοῦ στρατοῦ εἰς Αἴγυπτον, περὶ τροφοδοσίας αὐτοῦ ἐπὶ ἔντος, περὶ τῆς ἐπὶ ἔντος ὡςαύτως χρήσεως τοῦ ἐνετικοῦ στόλου ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καὶ περὶ τῆς ὑποστηρίξεως αὐτῶν διὰ 50 γαλερῶν· ταῦτα δὲ πάντα ἀντὶ πληρωμῆς 85,000 μαρκῶν ἀργύρου. Ἐπειδὴ προέκειτο περὶ μεταφορᾶς καὶ συντηρήσεως 4,500 ἰππέων, 9,000 ἀκολούθων καὶ 20,000 πεζῶν, τὸ ζητηθὲν ποσὸν δὲν ἦτο ἐκ πρώτης ὄψεως μέγα· διότι 85,000 μάρκαι ἰσοδυνάμουν πρὸς 6,000,000 φράγκων. Ὡς πρὸς τὰς τότε ὁμῶς περιστάσεις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον. Ἰνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐπὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας ὁ μὲν δούξ τῆς Νορμανδίας Ῥοβέρτος ὑπεθήκευσεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γουλιέλμον, τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας, ὁλόκληρον τὸ δουκάτον τῆς Νορμανδίας ἐπὶ 5 ἔτη διὰ μόνας 10,000 μάρκας· τὸ δὲ δουκάτον Βουλ-

λῶνος καὶ ἡ κομητεία Μαρκίας, ἐπωλήθησαν τὸ μὲν διὰ 4,000 μάρκας, ἡ δὲ διὰ 6,000. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ χρήματα ἦσαν τότε ἐν τῇ ἐσπερίᾳ σπάνια, ὁ Δάνδολος ἠδύνατο νὰ ᾔηται ἐκ προοιμίου βέβαιος ὅτι οἱ σταυροφόροι δὲν θέλουσι ποτὲ πληρῶσαι τὰς 85,000 μάρκας. Ὅ,τι δὲ καθίστησιν ἀναμφισβήτητον ὅπως ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν θέλει περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ μεταφέρῃ αὐτοὺς εἰς Αἴγυπτον, εἶναι ὅτι ἐλγὸν ἀφοῦ διεπραγματεύθη τὴν προαναφερθεῖσαν συνθήκην, ἐξέπεμψε πρὸς τὸν Μαλέκ-Ἀδὲλ, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Σαλαδδίν, τὸν κατορθώσαντα νὰ λάβῃ τότε αὐτόθι ἅπαν τὸ κράτος, πρίσθεις δι' ὧν ἐπέτυχε τῇ 13 ματοῦ 1202 συνθήκην, δυνάμει τῆς ὁποίας παρεχωροῦντο εἰς τοὺς Ἑνετοὺς πολλὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προνόμια, καὶ ἰδίως ὁλόκληρον τῆς πόλεως ταύτης τμῆμα.

Εἶχον δὲ συμβῇ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότα τινά, τὰ ὅποια ἐμελλον νὰ διευκολύνωσι πολὺ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Δανδόλου. Αἱ ποικίλαι συμφοραὶ τὰς ὁποίας ὑφίστατο τὸ κράτος ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, οὐχὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἀλλ' ἐκ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἤρχισαν, ὡς ἡξεύρομεν ἤδη, νὰ ἐπενεργῶσιν εἰς τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ. Αἱ λαμπραὶ ἡμέραι τῆς μεταρρύθμισεως, τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τῆς τῶν Κομνηνῶν, εἶχον παρέλθει· ἔξεις ὁλέθρια προῆλθον αὐθις εἰς μέσον. Εἷς ἐκφυλὸς γόνος τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς τῶν Κομνηνῶν δυναστείας, ὁ μικρὸς αὐτοῦ ἀνεψιὸς Ἀνδρόνικος, δὲν ἐστερεῖτο μὲν διαπρεπῶν πολεμικῶν προτερημάτων, ἀλλὰ θανατώσας τὸν διάδοχον τοῦ Μανουὴλ Ἀλέξιον Β', εἰς ποικίλην ἐξεστράπη κακουργίαν. Καθῆρέθη δὲ καὶ παρεδόθη εἰς οἰκτρότατον θάνατον ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, ὅστις ὅμως ἦτο ἐντελὼς πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων ἀνεπιτήδειος. Ἐκ τούτου ὠφελούμενος ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος Γ' ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς καὶ προσέτι ἐτύφλωσεν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ τοῦ Ἰσαακίου υἱός, Ἀλέξιος ὡσαύτως καλούμενος, δια-

φυγῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσῆλθε τῷ 1201 εἰς τε τὸν τότε πάπαν Ἰνнокέντιον Γ' καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Φίλιππον, ὅστις ἦτο γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ ἀδελφῇ, ἐπικαλούμενος ἀμφοτέρων τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν κατὰ τοῦ σφετερισθέντος τὴν βασιλείαν θεοῦ αὐτοῦ, καὶ ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου τὴν τε ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἄνευ ὁρου τινὸς καὶ προσέτι συνδρομὴν ἀπόλυτον πρὸς ἀνάγκησιν τῶν ἀγίων τόπων. Καὶ ὁ μὲν Φίλιππος δὲν ἠδύνατο οἴκοθεν νὰ βοηθήσῃ τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ, ἀλλὰ φίλος ὢν στενὸς τοῦ Βονιφατίου, τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν σταυροφόρων, εἶχε πάντα τρόπον νὰ ἐκτρέψῃ τὸ ἐπιχείρημα ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πάλιν δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ὅστις ἐπεκύρωσε τὴν μεταξὺ Ἑνετίας καὶ σταυροφόρων σύμβασιν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι οὗτοι δὲν ἤθελον πολεμήσει κατὰ χριστιανῶν, ἐφαίνετο μὲν μὴ θέλων νὰ παραβῇ τὸν ὅρον τοῦτον, ἀλλὰ δελεαζόμενος ὑπὸ τῆς εὐκαιρίας τοῦ νὰ ἴδῃ τελευταῖον τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐνιδρυομένην ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἴτε διὰ τῆς ἐνθρονίσεως τοῦ νέου Ἀλεξίου, εἴτε διὰ τῆς ἐντελοῦς καταλύσεως τῆς ὀρθοδόξου βασιλείας, ἄφησε τὰ πράγματα νὰ τρέχωσιν, οὐδὲν σπουδαῖον πράξας πρὸς ἀποτροπὴν τῆς οὕτως ἢ οὕτως ἐπικειμένης μεταβολῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ σταυροφόροι, ὧν οἱ πλείστοι οὐδὲν ἐγίνωσκον περὶ τῶν ὑπολανθανόντων τούτων ποικίλων συμφερόντων, ἤρχισαν νὰ συνέρχωνται ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1202 εἰς Ἑνετίαν. Ὅταν ἠριθμήθησαν, εὗρέθη ὅτι ἀντὶ 4,500 ἱππέων δὲν προσῆλθον εἰμὴ 1000· ἀντὶ δὲ τῶν 20,000 πεζῶν μόλις περὶ τοὺς 10,000· οἱ λοιποὶ εἶχον ἐκπλεύσει εἰς Παλαιστίνην δι' ἄλλων ὁδῶν. Ὁ Δάνδολος ὅμως, ἀδιαφορῶν περὶ τούτου, ἀπήτησε τὴν πληρωμὴν ὅλου τοῦ συμφωνηθέντος ποσοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡτοίμασε τὸν στόλον δι' ὅλον τὸν στρατόν. Οἱ ἀρχηγοὶ ἀμνηχανοῦντες, ἀφοῦ εἰσέπραξαν ὅσα ἕκαστος τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν ἠδυνήθη νὰ συνεισφέρῃ, ἀφοῦ ἔδωκαν καὶ αὐτοὶ ὅ,τι εἶχον καὶ δὲν εἶχον, διότι συνωμολόγησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις δάνεια τοκογλυφικά, πά-

λιν δὲν εἰμπόρεσαν νὰ καταβάλωσιν οὕτε τὸ ἡμισυ τῆς ὀφειλῆς. Τότε ὁ Δάνδολος ἐφάνη ὅτι ἤρχισε νὰ ἐλεῇ τοὺς μαχητὰς ἐκείνους τοῦ σταυροῦ καὶ προέτεινεν εἰς αὐτοὺς ὅτι εἴμπορεῖ νὰ μὴ ἀπαιτήσῃ τὸ ἐλλείπον καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ μετ' αὐτῶν, ἐὰν ἀναλάβωσι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξοφλήσωσι τὸ χρέος ἐκ τοῦ εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντος μέρους τῆς λείας, ἅμα κατορθώσωσι τὴν πρώτην αὐτῶν κατάκτησιν. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς προτάσεως, ὁ Δάνδολος παρετήρησεν ὅτι, ἐπειδὴ εὐρίσκοντο περὶ τὰ τέλη αὐγούστου, ὁ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πλοῦς ἀπέβαινεν ἐπικίνδυνος καὶ ὅτι καλὸν ἦτο, ἵνα μὴ διατελέσωσι δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος ἐν ἀπραξίᾳ, νὰ κυριεύσωσιν ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἐν τῇ Δαλματίας πόλιν Ζάραν, τὴν ἐκ πειρατείας μὲν πλουτήσασαν, πολεμίως δὲ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς διαχειμένην. Ταῦτα εἶπεν ὁ Δάνδολος. Καὶ οὐκ ὀλίγοι μὲν τῶν σταυροφόρων, ἐνθυμούμενοι τὸν ὅρκον ὃν ἔδωκαν νὰ στρατεύσωσι κατὰ τῶν μωαμεθανῶν, δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι πῶς ὁ ὅρκος συνεπιβάζετο μετὰ τῆς προτεινομένης καταστροφῆς χριστιανικῆς πόλεως. Ὁ δὲ Ἰννοκέντιος Γ' ἀπηγόρευσε τὸ ἐπιχείρημα ἐπὶ ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ. Ὁ Δάνδολος ὅμως καὶ ὁ Βονιφάτιος, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῶν ἀφορισμῶν, ἐστράτευσαν κατὰ τῆς Ζάρας καὶ περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἐξεπόρθησαν τὴν πόλιν, ἐπιτρέψαντες μὲν τὸ ζῆν εἰς τοὺς κατοίκους, ἀφαιρέσαντες δὲ ἀπ' αὐτῶν ὅ,τι καὶ ἂν εἶχον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πλεῖστον τῆς πλουσιωτάτης λείας ἀπεδόθη εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, πολλοὶ τούτου ἕνεκα ἀντήχησαν πάλιν γογγυσμοὶ, τόσῳ μάλλον ὅσῳ ὁ πάπας ἐξέδωκεν ἤδη τὸν ἀφορισμόν. Ἀλλ' ὁ Βονιφάτιος ὅστις ἤξευρεν ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς Ζάρας εἶναι ἀπλοῦν προοίμιον τῆς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπιθέσεως καὶ ἠλπίζε νὰ ἀποζημιωθῇ ἐνταῦθα, καθυσύχασε τὰ πνεύματα καὶ ἐπεχείρησεν ἐνταυτῷ συμβιβαστικὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Ἰννοκέντιος Γ' ἐγίνωσκεν ἤδη κάλλιστα ποῦ βαίνουσιν οἱ σταυροφόροι, δηλοῦται ἐκ τῶν ὅσα πρὸς αὐτοὺς ἔγραψεν. Ἐπέμεινε

μὲν ἀποδοκιμάζων τὰ γενόμενα καὶ ἀπαγορεύων πᾶσαν νέαν κατὰ χριστιανῶν προσβολήν, παρετῆρει δ' ἐν ταύτῃ ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ ἐγένοντο τῷ ὄντι ἔνοχοι βαρυτάτων κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐγκλημάτων, ὅτι ἀπεποιοῦντο πεισματωδῶς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης, καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Γ' διέπραξε τὰς δεινότερας βιαιοπραγίας κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ νομίμου κυρίου. Προέθετεν ὅμως πάλιν, ὅτι ἔργον τῶν σταυροφόρων δὲν εἶναι νὰ τιμωρήσωσι τὰς ἁμαρτίας ταύτας. Ἀλλ' ὁ Δάνδολος καὶ ὁ Βονιφάτιος ἐνόησαν κάλλιστα τι ἐσήμαινον ἀληθῶς αἱ ποικίλαι αὐταὶ ἀντιφάσεις. Ἀφοῦ οὐ μόνον ὁ Ἀλέξιος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἀνατολικοὶ ἦσαν ἄξιοι τιμωρίας, ἡ τιμωρία αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λογισθῇ ὡς ἁμάρτημα. Ἐπεριεδόμενοι δὲ εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, προέβησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν τόσῳ μᾶλλον θαρράλεώτερον ὅσῳ οἱ τὰναντία φρονοῦντες σταυροφόροι, ἐγκαταλιπόντες τὴν ἐπιχείρησιν, ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

Τῇ πρώτῃ ἰανουαρίου 1203 ἔφθασαν εἰς Ζάραν ἀπεσταλμένοι τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ γυναικαδέλφου αὐτοῦ, τοῦ νεωτέρου Ἀλεξίου, ἀναγγέλλοντες μὲν τὴν προσεχῇ τοῦ ἡγεμονόπαιδος ἄφιξιν, ἐπιτετραμμένοι δὲ νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην ὀριστικὴν περὶ τῶν ὄρων ἐφ' οἷς οἱ σταυροφόροι ἔμελλον νὰ ἀναλάβωσι τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀναβίβασιν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην ὁ Ἀλέξιος ὑπέσχετο νὰ συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ ὁλόκληρον τὸν στρατὸν ἐπὶ ἔτος ἓν, νὰ πληρώσῃ 100,000 μάρκας εἰς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἄλλας τόσας εἰς τοὺς σταυροφόρους, νὰ παρέχῃ ἐπὶ ἔτος μὲν 10,000 μαχητῶν, ἐφ' ὅρου δὲ ζωῆς 500 πρὸς ἄμυναν τῆς Παλαιστίνης καὶ τελευταῖον νὰ καθυποτάξῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον. Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸν νοῦν εἰς τὴν νέαν ταύτην συνθήκην τοῦ Δανδόλου. Τὰ 20,000,000 φράγκων τοῦ τότε καιροῦ, ἰσοδυναμοῦντα σήμερον πρὸς 100, τὰ ὅποια ἀνέλαβεν

ὁ Ἀλέξιος νὰ καταβάλλῃ, δὲν ἦσαν βεβαίως δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπως οὗτοι εἶχον ἔτι πρὸ 10 ἢ 15 ἑνιαυτῶν, ἐπὶ τῶν τριῶν μεγάλων Κομνηνῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ βραχεὶ διαστήματι τὸ ὅποιον ἔκτοτε διήλθεν, εἶδομεν ὅτι πολλαὶ χῶραι ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ κράτους τούτου ἀπεσπάσθησαν, πολλὴ δὲ ἐπῆλθεν ἐν τῇ διοικήσει παραλυσία. Ἡ παραλυσία αὕτη ἔμελλεν ἔτι μᾶλλον ν' αὐξήσῃ ἐκ τοῦ ἐπιχειμένου πολέμου, ὥστε ὁ Δάνδολος ἐδικαιοῦτο νὰ ἐλπίσῃ ὅτι ὁ Ἀλέξιος θέλει ἐπὶ τέλους δυσκολευθῇ νὰ καταβάλλῃ ὅσα ὑπέσχετο καὶ ὅτι ἐντεῦθεν θέλει δοθῇ ἀφορμὴ, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς πρὸς τοὺς σταυροφόρους συμβάσεως, νὰ τροποποιηθῶσι τὰ συντεθειμένα καὶ νὰ καταλάβωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ σύμμαχοι δι' ἴδιον λογαριασμόν. Καὶ ἂν ὅμως τυχὸν ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἐπλήρωνεν, ἢ ὑποχρέωσις ἦν ἀνέλαβε τοῦ νὰ καθυποβάλλῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἥτο ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ ὥστε ἢ οὕτως ἢ ἄλλως, ἐν αὐτῇ τῇ συνθήκῃ ὑπῆρχον τὰ σπέρματα τῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καταλύσεως. Τὰ δὲ πράγματα συνέβησαν ὅπως προϋπελόγισεν αὐτὰ ἡ πονηρὰ τοῦ Δανδόλου πρόνοια. Οἱ σταυροφόροι ἐκπλεύσαντες ἐκ Ζάρας ἐκυρίευσαν ἄνευ ἀντιστάσεως τὸ Δυρράχιον, ἀνεκήρυξαν αὐτόθι τὸν Ἀλέξιον Δ', κατέλαβον ἔπειτα τὴν πόλιν τῆς Κερκύρας, (διότι ἡ ἀκρόπολις τῆς νήσου δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνώρισῃ τὸν νέον βασιλέα), περιέπλευσαν τὴν Πελοπόννησον, καθυπέταξαν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, καὶ, ἀφικόμενοι κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπεχείρησαν περὶ τὰ τέλη ἰουνίου τὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἐὰν πᾶς ἄλλος ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου, τὸ ἐπιχείρημα ἦθελε βεβαίως ἀποτύχει. Οἱ σταυροφόροι καὶ οἱ Ἑνετοὶ μόλις συνεποσούντο κατὰ τὸν Βιλλεαρδουῖνον εἰς 20,000 ἀνδρῶν. Πρὸ ἐλπίων δὲ ἔτι δεκαετηρίδων ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς εἶχε πλειστάκις νικηφορήσει, κατατροπώσας τοὺς μὲν Οὐγγρους περὶ Ζεύγμινον, τοὺς δὲ Νορμαννοὺς εἰς Κέρκυραν, τοὺς δὲ Τούρκους

ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν Συρίᾳ. Πρὸ ὀλίγων δὲ ἔτι ἐνιαυτῶν ὁ νορμαννικὸς στρατὸς, ὅστις εἶχε κυριεύσει τὸ Δυρράχιον καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, συμποσοῦμενος εἰς 80,000 ἀνδρῶν, ἐνίκηθη κατὰ κράτος οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου νῦν προσῆλθον οἱ νέοι σταυροφόροι. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος Γ' ἦτο ὁ ἀθλιώτατος τῶν ἀνθρώπων, καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἐδραπέτευσεν ἐκ τῆς βασιλευούσης περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουλίου. Τότε οἱ ὁπαδοὶ τοῦ τυφλοῦ Ἰσαακίου ἔσπευσαν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει· ὁ δὲ, συνεννοηθεὶς ἀμέσως μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ σταυροφορικοῦ στρατοῦ, ἐπεκύρωσε τὴν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του συνομολογηθεῖσαν συνθήκην καὶ παρέλαβεν αὐτὸν ὡς συμβασιλέα.

Ἐννοεῖται ὅτι πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀλεξίου Δ'· ἀλλ' ἐνταῦθα καὶ πᾶσα ἡ δυσχερὴς μέριμνα περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν συνθεσιμένων. Ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, μακρὰν τοῦ νὰ ἐπικυρώσῃ τὸν ἀφορισμὸν αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες τοσοῦτον πασιφανῶς παρέβησαν τὸν περὶ σταυροφορίας ὅρκον, ἀπήτησε πρὸ πάντων νὰ ἐκτελέσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς τὴν περὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν. Οὐκ ὀλίγοι Φράγχοι ἐνόμιζον βεβαίως καὶ τοῦτο σπουδαιότατον· οἱ πλεῖστοι ὅμως καὶ μάλιστα οἱ Ἐνετοὶ ἤθελον ἰδίως νὰ λάβωσι τὰ ὀφειλόμενα εἰς αὐτοὺς χρήματα, ἡ δὲ εὐρεσις τῶν χρημάτων τούτων δὲν ἦτο εὐκολος, διότι τὸ μὲν ταμεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ἐξαντληθῇ, αἱ δὲ ἐπαρχίαι δὲν ὑπῆκουον εἰς τὸν νέον βασιλέα. Ὁ Ἀλέξιος Δ' κατῴρθωσε νὰ πληρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου 100,000 μάρκας· ὑπελείποντο ὅμως ἄλλαι τόσαι καὶ τὰ οὐκ ὀλίγα ἔξοδα τῆς ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην στρατείας. Ὅθεν παρεκλήθησαν οἱ σύμμαχοι νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην μέχρι τῆς προσεχοῦς ἀνοίξεως. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἀλέξιος Δ' ἐπέστειλεν εἰς Ῥώμην τὴν ἀπκλιθεῖσαν παρ' αὐτοῦ δημολογίαν τῆς πίστεως, βραδύτερον δὲ ὁ πατριάρχης Καματηρὸς, κατηναγκασμένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἀνεκή-

ρυξεν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τὸν Ἰννο-
 κέντιον Γ' ὡς πρῶτον ἐπὶ γῆς ἀντιπρόσωπον τοῦ Σωτῆρος.
 Ἀλλ' ὁμως ὁ μὲν λαὸς καὶ ὁ κληρὸς ἀπετροπιάζοντο τὴν ἐνω-
 σιν, ἡ δὲ ψιλὴ ἐκείνη περὶ τῶν πρωτείων διακήρυξις δὲν ἀν-
 ταπεκρίνετο εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ ἱεράρχου τῆς Ῥώμης, ὅστις
 ἡξίου νὰ λάβῃ πλήρως τὸ δικαίωμα τῆς δικαιοδοσίας καὶ τῆς
 κυρώσεως ὡς πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλη-
 σίας. Ὅθεν ὁ Ἀλέξιος Δ' δὲν κατάρθωνε μὲν νὰ εὐχαριστήσῃ
 τοὺς Φράγκους, παρῶργιζε δὲ τὸ ὑπήκοον, καὶ δεινὴ συνέβη ἐν
 Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ τῶν δύο θρη-
 σκευμάτων ῥήξις, ἐξ ἧς ἐπῆλθε πολλὴ ἀνθρώπων καὶ πραγμά-
 των καταστροφή. Ἐπὶ τέλους ὁ Ἀλέξιος ἐπέισθη ὅτι οὔτε τὰ
 ἀπαιτούμενα χρήματα ἦτο δυνατόν νὰ πορισθῇ, καὶ ἐδήλωσε
 τοῦτο ἀποτόμως ὅπως οὖν εἴς τε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἰς τὸν Δάν-
 δολον περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου 1203. Τότε ἐγένετο ἐπίσημος τοῦ
 πολέμου κατ' αὐτοῦ διακήρυξις καὶ ἤρξατο ἡ ἀπροκάλυπτος
 ἐκτέλεσις τοῦ ἀρχικοῦ βουλεύματος τῶν σταυροφόρων. Ἡ πο-
 λιορκία διήρκεσεν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, διότι γενναῖοί τινες
 ἄνδρες, οἵοι ὁ Ἀλέξιος Δούκας Μούρτζουφλος καὶ ὁ Θεόδωρος
 Λάσκαρις καὶ ὁ Θεόδωρος Δούκας, ἀνέλαβον τὴν ἄμυναν. Ἀλλ'
 ἐν τῷ μεταξὺ ἐθανατώθη μὲν ὁ Ἀλέξιος Δ', ἐξελεγχθεὶς ὅτι
 μελετᾷ προδοσίαν εἰς τοὺς Φράγκους, ἐξέπνευσε δὲ ὁ γηραιὸς
 Ἰσαάκιος. Ἐνεκα τῆς ἐντεῦθεν προελθούσης ἀνωμαλίας καὶ
 ἀναρχίας ἀδύνατος ἀπέβη ἡ περαιτέρω ἀντίστασις καὶ τῇ
 13 ἀπριλίου 1204 οἱ Φράγκοι, ἀφοῦ δι' ἐπανειλημμένων πυρ-
 καϊῶν κατέστρεψαν τὸ πλεῖστον τῆς πόλεως, διὰ δὲ τῆς φο-
 βερωτέρας λεηλασίας ἐσύλησαν πάντα δημόσιον. καὶ ἱερὸν
 καὶ ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἐγένοντο τελευταῖον κύριοι τῆς βα-
 σιλευσύνης. Ἀμα δὲ κατέπαυσεν ὅπως οὖν ἡ μεγάλη ἐκείνη
 ταραχὴ, ἀνηγόρευσαν αὐτοκράτορα μὲν τῆς ἀνατολῆς τὸν κό-
 μητα τῆς Φλανδρίας Βαλδουῖνον, πατριάρχην δὲ τὸν ἐνετὸν
 Μοροζίνην, κυρωθέντα βραδύτερον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ'.

Τοιοιουτρόπως ἐξεπληρώθη τὸ προαιώνιον τῆς δύσεως ὄνειρον, τοῦ νὰ κατακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ καθυποτάξῃ τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης. Δὲν εἴμεθα ἀρκετὰ νήπιοι, ὥστε νὰ ἐκτιμῶμεν ὑπὸ τὴν ἐποψίν τοῦ δικαίου τὸ πραξικόπημα τοῦτο· ἀλλ' οὐδενὶ θέλει φανῇ παράδοξον, ἐὰν ἐξετάσωμεν κατὰ τὶ ὠφελήθη ἐξ αὐτοῦ ἡ ἐσπερία Εὐρώπη. Οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ εἰσαγάγωσιν ἐνταῦθα δύο θεσμούς, ἐντελῶς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰ ἥθη τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου· τὴν παπικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα. Αἰώνων πείρα εἶχε μαρτυρήσῃ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδέποτε ἤθελε συναινέσει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, διότι ὑπελάμβανε τὴν δεσποτείαν ταύτην ὡς ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐθνότητος αὐτοῦ καὶ τῆς γλώσσης· ἐντεῦθεν πάντα ὅσα οἱ κατακτηταὶ τῆς δύσεως ἐπραξαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποσκάψωσι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου αὐτῶν. Καὶ οὐδὲ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα ἔμελλε νὰ ῥίψῃ ῥίζας παρ' ἡμῖν, ἐπαγαγὼν μόνον δεινὴνπραγμάτων παραλυσίαν καὶ ἔτι δεινότεραν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους πύρων ἐλάττωσιν. Ὑπέρτατος αὐτοῦ ἄρχων ἐλογίζετο ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ ἡ ἄμεσος τούτου ἐξουσία περιωρίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θράκην. Εἰς τὸν ἰταλὸν Βονιφάτιον τὸν Μομφερράτικὸν ἐπετράπη ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη τὸ λεγόμενον βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὅποιον ὦν σχεδὸν ἀνεξάρτητον δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ διὰ λεπτοτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον περιῆλθεν εἰς ἐμφύλιον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀγῶνα. Τὴν Πελοπόννησον, ἐπιτραπέυσαν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, κατέλαβεν αὐτογνῶμόνως ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουίνου, ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ λογιωτέρων ἡγεμόνων τῆς τετάρτης σταυροφορίας, Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουίνος καὶ αὐτὸς καλούμενος. Οἱ Ἑνετοὶ, οἵτινες πρᾶγ-

ματι δὲν κατέσχον ἐν Πελοποννήσῳ ἢ τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, ἐγένοντο ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι κύριοι ὄλων τῶν νήσων μικρῶν καὶ μεγάλων καὶ ἰδιοποιήθησαν προσέτι αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἥμισυ μέρος. Τὸ νέον λοιπὸν κράτος κατετμήθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ συντακτικοῦ οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ νόμου, εἰς τέσσαρα κυριώτατα τμήματα καὶ ὥμοσαν μὲν πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὃ τε Βονιφάτιος καὶ ὁ Δάνδολος καὶ ὁ Βιλλεαρδουῖνος, οὐδέποτε ὁμῶς ἐξεπλήρωσαν τὰ μετὰ τοῦ ὅρκου τούτου συνδεόμενα καθήκοντα καὶ ἀπ' ἐναντίας περιῆλθον μετ' ὀλίγον εἰς ῥήξεις πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς ἀλλήλους. Ἡ ἀναρχία ἀπέβη τόσῳ μείζων ὅσῳ ἕκαστος τῶν μεγάλων ἐκείνων ὑποτελῶν εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν ἄλλους μικροτέρους, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἐνίοτε εἰς τῶν μεγάλων ὑποτελῶν, ἐνῶ ὑπετίθετο ὅτι ἔχει ἄμεσον κύριον τὸν αὐτοκράτορα, συγχρόνως ἀνωμολόγει ἄμεσον ὡσαύτως αὐτοῦ κύριον ἕτερόν τινα τῶν μεγάλων ὑποτελῶν. Ἰνα δώσωμεν δὲ ἔννοιαν τῆς ἀλλοκότου περιπλοκῆς τῶν σχέσεων, ἥτις ἐπεκράτησε μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων νέων τῆς ἀνατολῆς δυναστῶν κατ' αὐτὸ τὸ παρ' αὐτοῖς ἰσχύον τότε δημόσιον δίκαιον, ἐν καὶ μόνον θέλει ἀρκέσει παράδειγμα. Εἶπομεν ὅτι ὁ Βιλλεαρδουῖνος ὥμοσε πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ τῷ 1209, ἵνα ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Ἑνετίας ἢ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κυριαρχία αὐτοῦ, ὥμοσε πίστιν εἰς τὴν Ἑνετίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὴν νέαν σύμβασιν ὁ πρὸς τὴν Ἑνετίαν ὅρκος ἐδίδετο ἄνευ βλάβης τοῦ δοθέντος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τοῦ ὁποῖου καὶ ἡ Ἑνετία ἐλογίζετο ὑποτελής· ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τῶν ὑποτελῶν τούτων πρὸς τε τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς ἀλλήλους ἦσαν τοσοῦτον διάφορα, ὥστε οἱ ποικίλοι οὗτοι συνδυασμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκληφθῶσι σπουδαῖοι. Οἱ Λατίνοι αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἤθελον εἶναι οἱ κράτιστοι τῶν ἀνδρῶν, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ κατισχύσωσιν ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον ἀνωμάλουπραγμάτων

καταστάσεως. Δυστυχῶς εἰς καὶ μόνος ἐξ αὐτῶν ἀπεδείχθη ἀνὴρ καλὸς καὶ ἀγαθός, ὁ τοῦ Βαλδουίνου Α' ἀδελφός καὶ διάδοχος Ἑρρίκος. Εἰς καὶ μόνος λέγομεν, διότι ὁ Βαλδουίνος Α', ὅστις ἄλλως τε δὲν διέπρεπεν εἰμὴ ἐπὶ πολεμικοῖς προτερήμασιν, ἔπесεν ἐν τῷ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολέμῳ ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς 1205. Ὁ Ἑρρίκος ἡγωνίσθη πάσῃ δυνάμει νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀδιακόπως ἀφηνιάζοντας ὑποτελεῖς, ἀλλ' ἀπέθανε κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1216 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 40, δηλητηριασθεὶς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὑπὸ τοῦ Λομβαρδοῦ μεγιστᾶνος Βιανδράτε, ὅστις, μετὰ τὸν πρόωρον ὡς αὐτῶς θάνατον τοῦ Βονιφατίου, ἡξίου νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὸ βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄμα δὲ ἐκλιπόντος καὶ τοῦ Ἑρρίκου, πᾶσα ἐνότῃς ἀπέβη ἀδύνατος ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ διαδόχων, τὰ δὲ διάφορα φραγκικὰ κρατίδια ἐξηκολούθησαν διάγοντα ἰδιοβούλως καὶ παντάπασιν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐνῷ δὲ οὕτω παραδόξως ἐρρυθμίσθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα, τὰ ἐκκλησιαστικά δὲν ἐκανονίσθησαν συνετώτερον. Ἐπὶ τῆς ἀλώσεως οἱ Ἐνετοὶ παραχωρήσαντες εἰς τοὺς ἄλλους συμμάχους τὴν αὐτοκρατορίαν, ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα· ἀλλὰ, διὰ νὰ διατηρήσωσιν ἐσαεὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀπαρτίζωσι τὸν κλῆρον τῆς ἀγίας Σοφίας πάντοτε ἐκ μόνων ὁμογενῶν, διότι, ἂν εἰς τὸν κλῆρον τοῦτον εἰσεχώρουν καὶ ἕτεροι δυτικοί, μετ' ὀλίγον οἱ ἀλλογενεῖς ἡδύναντο νὰ πλειονοψηφήσωσι καὶ νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην μὴ Ἑνετόν. Τοῦτου ἕνεκα οἱ μὲν Ἐνετοὶ καὶ ὁ πατριάρχης αὐτῶν Μοροζίνης ἐπέμενον νὰ μὴ στρατολογῶσι τὸν κλῆρον ἐκεῖνον εἰμὴ ἐξ ὁμοφύλων, οἱ δὲ ἄλλοι Φράγκοι, προϊσταμένου τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπου αὐτοῦ καρδινάλιου, ἀντέπραττον, διεμαρτύροντο καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησαν νὰ ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν, διοικουμένην ὑπὸ τοῦ καρ-

δυναλίου Βενεδίκτου, ἐπιτρόπου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀρχαία ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὴ ἀποικία ἐπικολούθει διατελοῦσα, ὅπως πρὸς τῆς ἀλώσεως, ὑπὸ τὸν ἐν Γράδῳ ἐδρεύοντα πατριάρχην τῆς Ἑνετίας, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πισᾶται καὶ ἄλλοι ἄλλοδαποὶ ὑπήγοντο εἰς ἴδιον προϊστάμενον, κατήντησαν τότε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει τέσσαρες διάφοροι λατινικαὶ ἐκκλησίαι, ἐξ ὧν ἡ ὑπὸ τὸν Μοροζίνην καὶ ἡ ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Βενέδικτον ἐμάχοντο πρὸς ἀλλήλας τοῦλάχιστον ὅσον καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον. Ἐπὶ τῶν δὲ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παραδοχῆς ξένων ἐντὸς τοῦ κλήρου τῆς ἀγίας Σοφίας. Ἀλλ' οὐδὲ τότε ἀποκατεστάθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη. Αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ πάπα ἦσαν τοσοῦτον ὑπέρογκοι, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἀντετάσσετο εἰς αὐτάς. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ Μοροζίνης συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε μεταβῆ ἵνα οὐ μόνον καταπαύσῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀναρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἵνα ῥυθμίσῃ τὰ αὐτόθι οὐδὲν ἥττον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωμάλως ἔχοντα ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἐκεῖ, ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀπεβίωσεν ὁ Μοροζίνης τῷ 1211. Μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του ἐγένετο διπλῇ πατριάρχου ἐκλογὴ, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Γάλλων ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Τελευταῖον μετὰ ποικίλους καὶ σκανδαλώδεις διαπληκτισμοὺς, οἱ Γάλλοι συνήνεσαν νὰ προχειρίσωσιν Ἑνετὴν· ἀλλὰ τότε ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἑνετοὶ, ὥστε ἡ διένεξις ἐκορυφώθη· ὁ δὲ Ἰννοκέντιος ἔπεμψε κατὰ αὐγουστον τοῦ 1213 τὸν καρδινάλιον ἐπίσκοπον Πελάγιον, ἵνα καvonίσῃ μὲν ὀριστικῶς τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, συμπληρώσῃ δὲ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Πελάγιος οὔτε τὸ ἐν κατ' ὀρθῶς οὔτε τὸ ἄλλο. Εἰς τὴν ἐμφύλιον τοῦ καθολικισμοῦ διένεξιν προστέθη ἡ τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων ἀγανάκτησις, διότι ὁ Πελάγιος ἐπολιτεύθη πρὸς τούτους μετὰ πλεί-

στῆς ἀγριότητος, ἀπειλῶν θάνατον εἰς τοὺς παρακούοντας καὶ ἐν τῷ μεταξὺ φυλακίζων μοναχοὺς, δεσμεύων ἱερεῖς καὶ κλείων τοὺς ναοὺς. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ προὔχοντες αὐτῶν προσελθόντες πρὸς τὸν Ἑρρίκον εἶπον, ὅτι ὑπετάχθησαν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ σωματικῶς οὐχὶ ὁμῶς ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς· ἡ λοιπὸν θέλει ἀπαλλάξει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπελθόντων δεινῶν, ἡ θέλουσιν ἀναγκασθῇ ν' ἀποδημήσωσιν εἰς Ἀσίαν. Τότε ὁ Ἑρρίκος ἀνέφωξεν, ἄκοντος τοῦ Πελαγίου, τοὺς ναοὺς καὶ ἀπέλυσε τοὺς φυλακισθέντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς, ἐπιτρέψας μάλιστα εἰς τοὺς Ἑλληνας ν' ἀναφερθῶσι κατὰ τοῦ διώκτου αὐτῶν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ἔπραξαν μετὰ πολλοῦ τόνου, ἐπικαλεσάμενοι τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῶντι κατὰ νοέμβριον τοῦ 1245 συνεκροτήθη ἐν Λατερανῷ ἡ ζητηθεῖσα σύνοδος, ἥτις ὁμῶς δὲν εἰσέηκουσε τὰς δεήσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ κατεδίκασε πάλιν τὰ δόγματα αὐτῶν ὡς αἰρετικά. Ἀλλ' ἂφ' ἐτέρου κατέλυσε τοῦλάχιστον τὴν ἐμφύλιον τῶν Φράγκων διένεξιν ἀναγκάσασα τοὺς δύο μνηστῆρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ παραιτηθῶσι καὶ διενεργήσασα τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προχείρισιν τοῦ Τοσκανοῦ τὸ γένος Γερβασίου. Ἀποθανόντος ὁμῶς τούτου μετὰ τέσσαρα ἔτη, ἐπέτυχον πάλιν οἱ Ἐνετοὶ νὰ ἐκλεχθῇ ὑπατος ἀρχιερεὺς ὁ ὁμογενὴς αὐτῶν Ματθαῖος· καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω ὁ μεταξὺ τῶν κατακτητῶν ἐκκλησιαστικὸς ἐκεῖνος ἀνταγωνισμὸς, ὅςτις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τοῦ κράτους μέρη.

Εἵπομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης πολλὴ ἐπεκράτησε περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἀναρχία. Ὁ αὐτόθι ἀρχιεπίσκοπος Γουαρίνος διετέλει εἰς διηνεκῇ διάστασιν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἥτις ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς ὑπηκόους νὰ καταβάλλωσιν εἰς αὐτὸν ἢ δεκάτην ἢ ἄλλην τινὰ πρόσδοον, καὶ πλὴν τούτου ἡξίου νὰ διαθέτῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πλοῦσια τῆς χώρας μοναστήρια. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ἔτι

χείρονα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ προχειρισθέντες λα-
 τῖνοι ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν
 τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κλῆρος ἀντέπραττεν εἰς
 τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ Ναίται, οἱ λαβόντες πλουσίας χρημα-
 τικὰς δωρεὰς παρὰ τοῦ Βιλλεαρδουίνου, δὲν ἔπαυον πολεμίως
 διακείμενοι πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν, ὅς τις προύστατο
 τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ λατινικῆς ἐκκλησίας. Πλὴν τούτων ὁ
 Βιλλεαρδουῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν βαρῶνοι οὐ μόνον δὲν κατέ-
 βαλλον τὰ νενομισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν δέκατα, ἀλλὰ καὶ
 πολυειδῶς περιώριζον τὰ λεγόμενα πνευματικὰ συμφέροντα.
 Τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐξελαϊκεύθησαν
 ὅλαι αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιο-
 δοσίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ κλήρου, ὅς τις,
 εἰθισμένος ὢν ἐν τῇ δύσει νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν πολιτικὴν
 διοίκησιν, ἐβλεπεν ἀπ' ἐναντίας ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα διαχει-
 ριζόμενον πολλάκις αὐθαιρέτως καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα ὅσα
 παρεχωρήθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄπαντες οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ
 μοναχοὶ ἀφρέθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας
 καὶ δὲν ἐτέλουν φόρους εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἡγεμόνα. Πᾶσα δια-
 θήκη ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύθη· μετ' ὀλίγον
 δὲ οἱ περὶ τὰς Πάτρας ἰδρυμένοι βαρῶνες προέβησαν ἔτι πε-
 ραιτέρω, διότι, ἐρίσαντες πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον, αὐτὸν μὲν
 ἐφυλάκισαν, πολυειδῶς δὲ ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του καὶ
 ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν τὴν ρίνα αὐτοῦ. Εἰς ὁμοίαν δὲ ἀναρχικὴν
 κατὰστασιν ἦτο ἡ λατινικὴ ἐκκλησία καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν
 χερσονήσον. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βιλλεαρδουίνου Γοδο-
 φρέδος Β' ἐδήμεισε μάλιστα ἅπαντα τοῦ λατινικοῦ κλήρου
 τὰ κτήματα καὶ δὲν ἀπέδωκεν αὐτὰ μετὰ ἱκανὰ ἔτη, εἰμὴ
 ἀφοῦ ἐκράτησε τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν
 καὶ περιώρισε τὴν πληρωτέαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν δεκάτην ὅλης
 τῆς Πελοποννήσου κατ' ἔτος εἰς τὸ γελοῖον ποσὸν τῶν χιλίων
 ὑπερπύρων ἥτοι φράγκων 41,200. Οὕτω λοιπὸν ἡ μὲν λατι-

νική αὐτοκρατορία ἤρχισεν ἐκ πρώτης ἀφρητηρίας νὰ διαλύεται εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἡ δὲ παπικὴ κυριαρχία εἶχε τὴν θλίψιν, μετὰ τοσούτους ἀγῶνας καὶ τοσούτους θριάμβους, νὰ βλέπῃ ἑαυτὴν δεινότατα πολεμουμένην ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς τῆς ἐκ τῶν σπλάγχων αὐτῆς γεννηθείσης.

Διὰ τοιαύτης πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τῶν πραγμάτων διαρρύθμισεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συγκροτηθῇ κράτος σπουδαῖον ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ μεγαλουργήσῃ. Ἀπέναντι δὲ τοῦ ἀλλοκότου ἐκείνου κατασκευάσματος τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ὁ Ἑλληνισμός, καίτοι κατ' ἀρχὰς ἡττηθεὶς, ἀνεδείχθη μετ' οὐ πολὺ καθ' ὅλα τῇ ἀληθείᾳ ὑπέρτερος. Εἰς τῶν τελευταίων γενναίων προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, διαπεράσας μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ περιστοιχίσθεις ἐν Προύσση ὑπὸ πολυαρίθμων ἐκ τῆς βασιλευούσης προσφύγων, ἤρξατο ἀμέσως ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τῶν κατακτητῶν. Τῷ δὲ 1206, συνελθούσης ἐν Νικαίᾳ μεγάλῃς συνόδου πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθη αὐτόθι αὐτοκράτωρ, ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαὴλ Δ' τοῦ Αὐτοριανοῦ καὶ ἱδρυσεν ἐν τῇ παραλίᾳ ἐκείνῃ τῆς μεγάλῃς χερσονήσου καὶ ἐν ταῖς περικειμέναις νήσοις κράτος ἀξιόλογον, πολεμῶν ἀπαύστως πρὸς τε τοὺς Φράγκους καὶ πρὸς τοὺς ἐν Ἰκονίῳ Τούρκους, μετὰ τῶν ὁποίων δὲν ἐδίστασαν νὰ συμμαχήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι οἱ Λατίνοι, οἱ ἐπελθόντες εἰς τὴν ἀνατολὴν ἵνα ἀπαλλάξωσι τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν μωαμεθανῶν. Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἀναρχίας τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ εἰσαχθείσης ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐν Νικαίᾳ ἐπεκράτησεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη ἐνότης, ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἰδιαίτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐν δὲ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἀντιστάσεως ὁ Μιχαὴλ

Ἄγγελος Κομνηνὸς ἐν Ἠπείρῳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ· ἐκεῖ προέκυψεν ἕτερον ἑλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον τάχιστα ἐξ-
τάθη πρὸς βορρᾶν μέχρι Δυρράχίου, πρὸς μεσημβρίαν μέχρι
Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν.
Τὸ κράτος ταῦτο ὠνομάσθη *δεσποτάτορ* καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ
δεσπότης 'Ελλάδος' πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἄρτα, κυριώ-
τατα δὲ φρούρια τὰ Βελάγραδα ἦτοι τὸ σημερινὸν Βεράτι, τὰ
Ἰωάννινα καὶ ἡ Βόνιτσα. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μιχαὴλ καὶ διάδο-
χος Θεόδωρος δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ Λατίνων καὶ
Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ εὐδοκίμων κατὰ πάντων. Κατ' ἀρ-
χὰς ἐκυρίευσεν τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπον, τὴν Πελαγονίαν, τὸ
Δυρράχιον, τὴν Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν βούλ-
γαρον ἡγεμόνα Σβιατοσλαῦον. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐγένετο κύριος
καὶ αὐτῆς τῆς Θεσσαλονίκης, καταλύσας οὕτω τὸ περίφημον
ἐκεῖνο τῶν Φράγκων βασίλειον, τὸ ὁποῖον μόλις ἐπὶ εἰκοσαε-
πίαν διήρκεσεν. Ἐκ Θεσσαλονίκης ὀρμώμενος ὁ Θεόδωρος προέβη
διὰ τῆς Ζαγοράς καὶ κατέλαβε πᾶσαν τὴν μέχρις Ἀδριανου-
πόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως καὶ Χριστοπόλεως χώραν, μεθ' ἧς
ἀννηγόρευεν ἑαυτὸν καὶ ἔστεψεν αὐτοκράτορα. Ἀλλ' ἡ δευτέρα
αὕτη ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Ἰωάννης
Βατάτσης, ὁ ἐν Νικαίᾳ διαδεξάμενος τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν
καὶ αὐξήσας καὶ πολυειδῶς κατοχυρώσας τὴν ἀρχὴν ἣν παρέ-
λαβεν, ἐπεξέτεινεν αὐτὴν μέχρι Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας
καὶ καταλύσας τῷ 1246 τὸ ἐφήμερον δημιουργήμα τοῦ Θεο-
δώρου Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, συνεπύκνωσεν οὕτω εἰς χεῖρας αὐ-
τοῦ ἅπασαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν πολιτικὴν ἐνέργειαν. Μετὰ
δεκαπέντε δὲ ἔτερα ἔτη ὁ τοῦ Βατάτση δεύτερος διάδοχος,
Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀνέκτισε τῇ 26 ἰουλίου 1264 καὶ αὐτὴν
τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἀμαχητί. 800 ἱππεῖς καὶ ὀλίγοι πε-
ζοί, σταλέντες ἀπλῶς ἐπὶ κατασκοπεύσει τῆς βασιλευούσης,
ἔμαθον ὅτι εἶναι παντελῶς ἔρημος στρατευμάτων, διότι ὁ
ἄρχων τῶν Ἐνετῶν Γραδένιγος εἶχε νομίσει πρὸς φρον τὴν

περίστασιν νὰ ἐξέλθῃ μεθ' ἀπάσης τῆς πεζικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως πρὸς κατάκτησιν τοῦ οὐ μακρὰν κειμένου Δαφνουσίου. Εἰσέρχεται λοιπὸν ὁ Στρατηγόπουλος καὶ ἀνευφημεῖ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ. Οἱ Ἕλληνες συρρέουσι περὶ αὐτὸν, οἱ Λατῖνοι καταδιώκονται καὶ φονεύονται, ὁ δ' ἐκπλαγεὶς Βαλδουῖνος δραπετεύει ἐπὶ ἀκατίου, καταλιπὼν τὰ βασιλικά παράσημα τὰ ὅποια οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανέρχεται ὁ Γραδένιγος, ἀλλὰ μὴδὲν γενναῖον πράξας ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς τὰ ἴχνη τοῦ Βαλδουίνου, παραλαβὼν τὸν πατριάρχην Ἰουστινιάνην καὶ ὅσους ἡδυνήθη Ἐνετοὺς καὶ ἄλλους δυτικούς.

Τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει λοιπὸν δημιούργημα τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης δὲν διήρκεσεν ἐν ὅλοις εἰμὴ ἐπτὰ καὶ πεντήκοντα ἔτη. Ἀπορον δὲ τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πῶς καὶ τοσοῦτον διήρκεσεν. Οἱ αὐτοκράτορες ἐκείνοι τοσοῦτον ἐπιτηδεῖως ἐκυβέρνησαν τὰς πλουσίας, τὰς ἐμπορικὰς, τὰς βιομηχάνους χώρας τὰς ὁποίας κατέλαβον, ὥστε μετ' οὐ πολὺ εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀνέχειαν. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Βονιφατίων καὶ τῶν Βαλδουίνων ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμένοι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Κύριοι ὄντες τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι αὐτὴ καὶ μόνη εἰσέφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 120,000,000 τοῦ τότε νομίσματος, εἰς τοιαύτην περιέστησαν ἀθλιότητα, ὥστε, ἵνα πορισθῶσι μερικὰ χρήματα, νῦν μὲν ἐπώλουν λείψανα ἀγίων, νῦν δὲ ἐδανείζοντο ἀπὸ ιδιώτας. Ὁ Βαλδουῖνος Β' ἀπῆλθε δις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἵνα συλλέξῃ στρατὸν καὶ χρήματα· καὶ τὴν μὲν πρώτην φορὰν ἐπέτυχεν ἰκανὴν τινα ἐπικουρίαν, ἐξ ἧς ὅμως ἐλάχιστα ὠφελήθη· τὴν δὲ δευτέραν, ἐπέστρεψε τῷ 1248 ἐντελῶς ἄπρακτος. Τότε ἐζήτησεν ἀπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπόρους 24,000 ὑπέρπυρα ἥτοι

268,800 φράγκα· ἐξαντλήσας δὲ τὸ ποσὸν τοῦτο, ἐξηκολούθησε τείνων τὴν χεῖρα ὅτε εἰς τὸν ἕνα ὅτε εἰς τὸν ἄλλον ἵνα λάβῃ ὀλίγα τινὰ χρήματα, καταντήσας νὰ ἐνεχυριάσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἀγγελον καὶ Ἰωάννην Φεῤῥῦ.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς οἰκτρᾶς ταύτης πενίας, οἱ γόννοι τῶν ἀγερώχων καὶ ἀρειμανίων ἀνδρῶν οἵτινες ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν κατὰ κτησιν τῆς ἀνατολῆς, ἡχρειώθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν παραδόξως. Ὁ ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἐρρίκου, Ῥοβέρτος, ἄσωτος καὶ ἀνανδρος ὢν, κατέτριβε τὸν χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς ἔρωτας ἀθέσμους, μέχρις οὗ οἱ ἀγανακτήσαντες βαρῶνες, ἐμβαλόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, τὴν μὲν ἐρωμένην αὐτοῦ ἐρρίνοκόπησαν καὶ ἀπετύφλωσαν, τὴν δὲ μητέρα αὐτῆς ἐπνιξαν. Ὁ ταλαίπωρος Ῥοβέρτος, μὴ δυνάμενος νὰ ἐκδικηθῇ, ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην ἵνα ἱστορήσῃ τὰς συμφορὰς του εἰς τὸν πάπαν. Ὁ δὲ παρεμύθησεν αὐτὸν ὅσον ἡδύνατο, ἔδωκεν αὐτῷ χρήματά τινα καὶ τὸν κατέπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Πελοποννήσῳ τῷ 1226. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Βαλδουῖνος Β' ἦτο παῖς ἐνδεκαετής. Ὅθεν ἐδέχθη νὰ εὐρεθῇ ὠριμώτερός τις τῶν πραγμάτων κυβερνήτης· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ συζητήσωσιν, ἂν δὲν συμφέρῃ νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννην Ἀσάν. Τελευταῖον ὁμοῦ παρητήθησαν τῆς γνώμης ταύτης καὶ ἀνηγόρευσαν ἐπιμελητὴν τοῦ κράτους τὸν πρῶτον βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην Βριέννιον, ὅστις, καίτοι ἦτο γέρων, ἐλογίζετο εἰς τῶν ἱπποτικωτέρων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία, πολεμουμένη ἀδιακόπως ἀπὸ ἀνατολῶν μὲν καὶ δυσμῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ βορρᾶ δὲ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, εἶχε περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ ἄμεσα αὐτῆς περίχωρα. Οἱ Ἕνετοὶ οἵτινες κατείχον τὰς κυριωτέρας

τῶν νήσων καὶ οἱ ἄλλοι Φράγχοι οἱ δεσπόζοντες τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν, ὥφειλον καὶ ἡδύναντο νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν· ἀλλ' ἀμφότεροι ἡδιαφόρουν, μὴ κηδόμενοι εἰμὴ περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων. Ἐν τοιαύτῃ δὲ πραγμάτων καταστάσει ὅχι ὁ Βριέννιος, ἀλλ' οὐδ' ὁ μεγαλοφυέστατος τῶν ἀνδρῶν ἡδύνατο νὰ κατορθώσῃ τι. Οὔτε πόροι ὑπῆρχον, οὔτε ἄνδρες, οὔτε χῶρος ἐξ οὗ νὰ παραχθῶσιν ἄνδρες καὶ πόροι. Ἐντεῦθεν εἰδομεν ποῦ περιέστη ὁ Βαλδουῖνος Β', ὁ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βριεννίου ἀναλαβὼν τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς. Τὸ δὲ παραδοξότατον, ἀπελπισθέντες πανταχόθεν ἀπετάθησαν εἰς τὸ ἔλεος τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας. "Ὅτε ἔμαθον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ ἀναλάβωσι τινὰ τῶν ὅσα ἀπέβαλον. Οἱ πρέσβεις προοιμιασάμενοι ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρι Θεσσαλονίκης χώραν, ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι δευτέρα αὐτοῦ πατρίς καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ στερηθῇ τοιαύτης πόλεως. Τότε οἱ πρέσβεις ἠρκέσθησαν εἰς τὰ μέχρι Σερρών· ὁ δὲ βασιλεὺς, ἀστεῖζόμενος πάντοτε, ἀπήντησεν ὅτι καὶ αὕτη ἡ ζήτησις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρατήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σύνηθες ἔδαφος. Οἱ πρέσβεις, μὴ ἐννοοῦντες ἔτι τὸ ἄτοπον τοῦ διαβήματός των καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ἐπαίτησιν, ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, εἶπον, τούλαχιστον ἐκ τοῦ Βολεροῦ τὰ μέχρις ἡμῶν· καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθῶν νὰ παίζει παρατήρησεν ὅτι ἐθήρευσεν ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι' ὅπερ δὲν νομίζει δικαίον νὰ ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον, ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. Καὶ τί λοιπὸν θέλεις μᾶς δώσει, ἠρώτησαν τότε ἀγωνιῶντες οἱ πρέσβεις. Ὁ δὲ βασιλεὺς, λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, ἐγὼ μὲν, ὑπέλαβε, τίποτε· ἀλλ' ὑμεῖς, εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην, πρέπει νὰ μὲ παραχωρήσετε τὸ ἥμισυ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰ δὲ μὴ θέλομεν

πολεμήσει· καὶ ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν νὰ μὲ γνωρίσετε, ἀποφασίσατε ὅτι σᾶς συμφέρει. Ὁ διάλογος οὗτος, ὃ γενόμενος ὀλίγον πρὶν ἐξωσθῶσιν οἱ Φράγχοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μαρτυρεῖ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ὅποσον ἐντὸς πεντηκονταετίας μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν κατακτηθέντων. Ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φράγχοι, ὄντες γενναῖοι ἄμα καὶ ἐπιτήδειοι, κατίσχυσαν τῶν Ἑλλήνων· περὶ τὰ μέσα ὁμῶς αὐτῆς οἱ Ἕλληνες, ἀναδειχθέντες ἐπιτηδειότεροι ἄμα καὶ γενναιότεροι, κατίσχυσαν τῶν Φράγκων, ἀπαραλλάκτως ὅπως συνέβη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σαϊκσπεύρου δραματουργηθεῖσαν πάλιν μεταξὺ τοῦ Χάμλετ καὶ τοῦ Λαέρτου. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λαέρτης ἐπλήγωσε τὸν Χάμλετ, ἔπειτα ὁμῶς, ἀνταλλαγόντων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀμοιβαίων ὅπλων, ὁ Χάμλετ ἐπλήγωσε τὸν Λαέρτην.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἑνετοὶ, οἱ κυριαρχήσαντες τῆς Κρήτης, τῆς Εὐβοίας καὶ ἐπὶ τέλους τῆς Κύπρου, ἀνεδείχθησαν πολὺ ἐπιτηδειότεροι περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κτήσεων τούτων καὶ διετήρησαν αὐτὰς μέχρι τῆς 15, τῆς 16 καὶ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ὡσαύτως οἱ Βιλλεαρδουῖνοι τῆς Πελοποννήσου καὶ οἱ Λαρόσαι τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, πολιτευθέντες δεξιῶς, διέσωσαν τοὺς πλουσίους πόρους τῶν χωρῶν τούτων καὶ μέχρι τινὸς ἀπέβησαν εὐεργετικοὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς. Ἀλλ' ἡ ὅλως τοπικὴ αὕτη σύνεσις τῶν μεσημβρινῶν Φράγκων ἐστράφη πρὸς ὄλεθρον τῶν γενικῶν τῆς ἀνατολῆς συμφερόντων οὐδὲν ἥττον ἢ ἡ ἀνικανότης τῆς λατινικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἀναρχία τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλείου. Ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ἀποφασίσασα ἅπαζ νὰ καταλύσῃ τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ ἐνώπιον τῆς ἱστορίας τὸ πραξικόπημα τοῦτο, εἰμὴ δημοιουργοῦσα κράτος ἴδιον μέγα καὶ ἱκανὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἐκεῖνον ἀγῶνα, ὃν τοσοῦτον εὐ-

δοκίμως εἶχον διεξαγάγει ἐπὶ 600 περίπου ἐνιαυτοὺς οἱ προηγούμενοι τῆς ἀνατολῆς κύριοι. Μὴ κατορθώσασα ὅμως τοῦτο, οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν δυνηθεῖσα ν' ἀναπληρώσῃ τὸ κράτος ὕπερ κατέλυσε, καὶ ἐξωσθεῖσα μετ' οὐ πολὺ ἔκ τε Θεσσαλονίκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν ἤδη διὰ τῆς ἐπιμονῆς αὐτῆς εἰς τὸ νὰ κατέχῃ τὰς μεσημβρινὰς χώρας εἰμὴ νὰ παρακωλύῃ τὴν πλήρη ἀνθρώπῳ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, νὰ ὑποσκάπτῃ ἀδιαλείπτως τὰς δυνάμεις αὐτοῦ καὶ νὰ ἐργάζεται οὕτω εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῶν τε βορειοτέρων χωρῶν καὶ τῶν ἐν τῇ μεσημβρίᾳ φραγκικῶν κτήσεων. Οἱ Παλαιολόγοι κατεκρίθησαν πολλάκις, διότι γενόμενοι κύριοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἠδυνήθησαν ἐκείθεν ἐρμώμενοι νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἀποκρούσωσιν οὕτω ἐν τῇ 14 καὶ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν πολεμίους. "Οτι ἐξαιρέσει τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου, οἱ ἄλλοι Παλαιολόγοι ὑπῆρξαν ἡγεμόνες μετριώτατοι, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς ἐκ τῆς πολυαρχίας καὶ ἀναρχίας ἦν οἱ σταυροφόροι εἰσῆγαγον καὶ ἐπέμενον ὑποθάλλοντες ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὁ ἐκ νέου ἰσχυρὸς πολιτικὸς καταρτισμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέβη ἀδύνατος. "Οθεν τὴν πρώτην καὶ κυρίαν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας ταύτης φέρουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι ἐκεῖνοι τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης.

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, εἰσελθὼν τῇ 15 αὐγούστου 1261 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εὗρεν αὐτὴν πλήρη μὲν ἐρειπίων, ἔρημον δὲ ἀνθρώπων. Ἡ ἀρχαία, ἡ λαμπρά, ἡ πολυτελὴς ἐκεῖνη βασιλεύουσα, ἥτις πρὸ ἐξήκοντα ἐνιαυτῶν ἔβριθε θησαυρῶν καὶ σκευῶν ἀνεκτιμήτων σωρευθέντων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν κατακτῆσεων τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης τῶν μοναρχιῶν ἐν διαστήματι 9 περίπου ἑκατονταετηρίδων, ἐξέλιπε κατὰ τὰς ἀποφράδας ἡμέρας καθ' ἃς οἱ Βαλδοῦινοι, οἱ Βονιφάτιοι καὶ οἱ Ἀνδολοὶ κατεπυρόλησαν αὐτὴν, ἐλεηλάτησαν τὰ ἀνάκτορα αὐτῆς, ἐσύλησαν

τοὺς ἱεροὺς ναοὺς καὶ, μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, κατέκοψαν καὶ αὐτὸν τὸν πολὺ ἐκείνων τιμιώτερον χαλκὸν τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Πραξιτέλους καὶ τοῦ Φειδίου, ἵνα χωνεύσωσιν αὐτὸν καὶ μεταβάλωσιν εἰς νόμισμα τριωβολιμαῖον. Ἡ δὲ κατόπιν ἐπελθοῦσα ἀναρχία καὶ ἔλλειψις ἀσφαλείας ἐφυγάδευσαν ἐκείθεν πᾶσαν τέχνην, βιομηχανίαν καὶ ἐμπορίαν. Οἱ Παλαιολόγοι, ἀνακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡγωνίσθησαν νὰ περιποιήσωσιν εἰς αὐτὴν τὸ σχῆμα πόλεως εὐπρεποῦς καὶ νὰ ἐπαναγάγωσι τὰς προτέρας ἐθνικὰς ἐργασίας καὶ συναλλαγὰς· ἀλλ' ἐὰν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἐπέτυχον κατὰ τι, τὸ δεύτερον δὲν ἤτο πλέον δυνατόν νὰ κατορθωθῇ. Οἱ Ἑνετοὶ, γενόμενοι κύριοι τῆς Κρήτης, κατέστησαν τὴν νῆσον ταύτην γέφυραν τῶν μεταξὺ δύσεως καὶ ἀνατολῆς σχέσεων καὶ ἰδίως τῆς ἐμπορικῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὁδοῦ· παρήγαγον δὲ τοιαύτην ἐν τῷ λοιπῷ πελάγει ἀναρχίαν, ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπέβη δυσπρόσιτος, ἂν ὅχι ἀπρόσιτος, εἰς πᾶσαν ναυτικὴν ἐπικοινωνίαν. Αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι μετεβλήθησαν εἰς ὀρμητήρια πειρατικὰ, δεινὴν δὲ κατὰ-θάλασσαν ληστείαν μετήρχοντο αὐτοὶ οἱ δυνάσται τῆς Εὐβοίας, αὐτὸς ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐξ ἐπισήμου ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1278, ἐξάγεται ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐνταῦθα 90 ὀνομαστοὶ πειραταὶ Γενουαῖοι, Λομβαρδοὶ, Πισᾶται, Λατῖνοι παντὸς εἶδους μεθ' ὧν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι συνετάσσοντο καὶ Ἕλληνες ἐκ Θεσσαλονίκης, Σαμοθράκης, Κέω, Ἀνάφης, Σάμου, Μονεμβασίας καὶ ἄλλοι. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἡγωνίσθη κατὰ τοῦ ἀνηκέστου τούτου κακοῦ καὶ διὰ τοῦ ναυάρχου Δικαρίου ἐκυρίευσεν τὰ πλεῖστα τῶν πειρατικῶν ἐκείνων καταγωγίων, ἐν οἷς ἐκραιπάλουν βαρῶνες ἀγέρωχοι φανταζόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ὅτι δὲν ὑπάρχει δύναμις ἀνθρωπίνη ἱκανὴ νὰ τοὺς καταβάλῃ. Ἡ Σκόπελος ἦτις ἀνῆκεν, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Σκῦρος καὶ ἡ Ἀμοργός, εἰς ἕνα τῶν αὐθαδεστέρων καὶ λαμπροτέρων δυναστῶν, τὸν Φίλιππον Γκίζην, ἠναγκάσθη οὐδὲν ἤττον νὰ παραδοθῇ, ὁ δὲ Γκίζης ὅς-

τις ἐβεβαίοντο ὅτι εἶναι ἀνώτερος τῶν προσβολῶν τῆς τύχης ἔχων ἀδιακόπως διὰ στόματος τὸ τοῦ Ὁβιδίου *maior sum quam cui possit fortuna nocere*, ἀπήχθη αἰχμάλωτός εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὅλων ἐκεῖνων τῶν νήσων. Ὅμοίαν τύχην ἔλαβε καὶ ὁ μέγας δούξ τῆς Λήμνου Παῦλος Ναυῖγαγιόζος, ὅστις συνετήρει 9 γαλέρας καὶ 700 ἐν τῷ φρουρίῳ αὐτοῦ προμάχους καὶ παρῆλθεν ἄσυλον ἀσφαλές εἰς πάντας τοὺς πειρατάς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν ὡσαύτως ἡ Κέως, ἡ Σέριφος, ἡ Σίφνος, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Θήρα, ἡ Θηρασία, τὰ Κύθηρα καὶ ἄλλαι πολλαὶ μικραὶ νῆσοι. Ἀλλ' ἡ πειρατεία, περιστελλομένη οὕτω πρὸς καιρὸν, ἀνέθροσκεν αὖθις μετ' ὀλίγον. Τὸ δὲ δεινὸν τοῦτο οὐ μόνον πᾶσαν τακτικὴν ναυτιλίαν παρεκώλυεν, ἀλλὰ ἐδίδε πολλάκις ἀφορμὴν καὶ εἰς διενέξεις μεταξὺ τῶν δυναστῶν ἐκεῖνων, αἵτινες, ὅσον μικροσκοπικαὶ καὶ ἂν ᾗσαν, ἐπροξένουν δαπάνας καταβαλλομένας ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν ἢ διὰ νέων ληστρικῶν πράξεων. Ἐν μόνον ἐκ μυριάων παράδειγμα τοιαύτης διενέξεως θέλομεν ἀναφέρει, ἀξιομνημόνευτον τῇ ἀληθείᾳ, μάλιστα διὰ τὴν ἀφορμὴν τῆς περιπλοκῆς. Τῷ 1286 πειραταὶ εἰχον ἄρπάσει ἀπὸ τινος τῶν νήσων, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Γκίζην, κάλλιστον ὀχευτὴν ὄνον, ὃν ἐπώλησαν ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον, τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ δουκὸς τῆς νήσου ἐκεῖνης Μάρκου Σανούτου. Ὁ Γκίζης ἀγανακτήσας διότι ὁ Σανούτος ἡγόρασε τὸν ὄνον ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ἐπολιόρησε τὴν Σύρον. Ἡ δ' ἔρις αὕτη δὲν ἐβράδυνε νὰ συμβιβασθῇ, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ὄνου τούτου ἐδαπάνησαν οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τὰς 18,000 χρυσῶν δουκάτων, ἤτοι 220,000 περίπου φράγκων.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἤρχισαν νὰ λυμαίνωνται τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας νήσους καὶ παραλίας αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Σελτσουκιδῶν, αἵτινες ἐνίοτε ἀπέβαινον

δλεθριώταται. Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ὁ δούξ Νάξου Νικόλαος Α' Σανούτος ἠναγκάσθη νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τῶν Παλαιολόγων, διότι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν οἱ Τοῦρκοι ἀπήγαγον, ἐφυγάδευσαν ἢ κατέσφαξαν 15,000 ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ νήσων· οἱ δὲ Ἑνετοὶ τόσον ὀλίγον ἴσχυον νὰ περιστείλωσι τὸ δεινὸν τοῦτο, ὥστε ἐπὶ τοῦ δουκὸς Νάξου Ἰωάννου, οἱ Τοῦρκοι ἐπελθόντες πάλιν μετὰ 40 πλοίων ἀπήγαγον ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ τῶν χωρίων ὑπὲρ τὰς 6,000 ἀνθρώπων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπον οἱ ἀγαθοὶ ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου Βιλλεαρδουῖνοι, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς 14 ἔληξεν ἡ οὐδὲν ἤττον χρηστὴ κυβέρνησις τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Λαρόσων· πολλὴ τότε ἐπεκράτησεν ἀναρχία καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πρότερον εὐδαίμονας ἐκεῖνας χώρας, ἡ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ὑπέπεσεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Καταλανῶν, τῶν ὁποίων αἱ μεγάλαι συμμορίαι, ἀφοῦ ἐπήγαγον ἀνηκέστους συμφορὰς εἰς τὰς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ κτήσεις τῶν Παλαιολόγων, ἤλθον καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ἐντεῦθεν ὁρμώμεναι συνεμάχισαν μετὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐπεχείρησαν ληστρικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τε τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Εὐβοίας. Τῷ 1331 ἐξηνδραποδίσθησαν οὕτω ὑπὲρ τὰς 25,000 χριστιανῶν Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων. Κατὰ μάϊον δὲ καὶ ἰούλιον 1332 ἐπανελήφθησαν αἱ αὐταὶ τραγικαὶ σκηναί, διότι 380 τουρκικὰ πλοῖα φέροντα 40,000 ἀνδρῶν διέπραξαν ἀνηλεεῖς φόνους καὶ φοβεράς διαρπαγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ βάϊλον τῆς Ἑνετίας νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς αὐτοὺς ἵνα διασώσῃ τοῦλάχιστον τὴν Χαλκίδα ἀπὸ ἐντελοῦς καταστροφῆς. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατόν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κυκεῶνος τούτου τοῦ δημιουργηθέντος ὑπὸ τῶν δουτικῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις, νὰ ἀναβιώσῃ τὸ ἐμπόριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Οἱ Παλαιολόγοι δὲν ἐσταύρω-

σαν βεβαίως τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅπως πρότερον οἱ λατῖνοι αὐτοκράτορες· ἡ βασιλεύουσα ἀνέλαβε ζώην τινα καὶ κίνησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν μετρίαν ταύτην ἐπίδοσιν παρεκώλουν οἱ ἐσπεριοὶ ἐπιμβαίνοντες πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνορθωθέντος ἑλληνικοῦ κράτους. Ἔτι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν σταυροφοριῶν οἱ Κομνηνοὶ, ἵνα ἐξουδετερώσωσι τινὰς τῶν ἀπὸ δυσμῶν πολεμίων, εἶχον παραχωρήσει εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, τοὺς Γενουαίους, τοὺς Πισάτας καὶ ἄλλους πολλὰ ἐν τῇ βασιλευούσῃ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι προνόμια, ἰδίους ἀρχοντας, ἴδια τελωνεῖα, ἰδίαν δικαιοδοσίαν. Καὶ ἐν ὧσιν μὲν ἡ ἀνατολὴ ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης δυναστείας, ἐμετριάζοντο τὰ ἀτοπήματα τῶν παραχωρήσεων τούτων· νῦν δὲ ἐκορυφώθησαν, οἱ δὲ Παλαιολόγοι ἦσαν κατηναγκασμένοι νὰ ἀνέχωνται αὐτὰς καὶ νὰ βλέπωσι τοὺς βελτιωθέντας ὅπως οὖν πόρους τῆς τε βασιλευούσης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων εἰσρέοντας κατὰ μέγα μέρος οὐχὶ εἰς τὸ δημόσιον θησαυροφυλάκιον, ἀλλὰ εἰς τὰ ταμεία τῶν παροίκων. Ἐκ τούτων ἐπιφανέστατοι μάλιστα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀπέβησαν οἱ Γενουαῖοι, ἰδρύσαντες πόλιν ἰδίαν, πλουσίαν καὶ ἰσχυράν, ἐν Γαλατῇ, ἀπέναντι τῆς βασιλευούσης. Οἱ Παλαιολόγοι ᾔσθάνοντο τὴν ἀνάγκην καὶ ἠδύναντο νὰ καταλύσωσι τὸ κράτος τῶν παρεισάκτων τούτων συναρχόντων· ἀλλ' ἂν ἐπραττον τοιοῦτό τι, ἤθελον ἶδει αὐτοὺς ἀμέσως συντασσομένους μετὰ τῶν ἄλλων τῆς ἐσπερίας πολεμίων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν δι' ὅλης τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς ἐπομένης ἀπειλοῦντες καὶ ἐκ διαλειμμάτων προσβάλλοντες τὸ ἀγωνιζόμενον ν' ἀνορθωθῇ ἐκεῖνο κράτος. Μήπως ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ὁ κληρονομήσας τὰ ὑποτιθέμενα δίκαια τοῦ Βαλδουίνου Β', δὲν ἐπετέθη πολυτάχως κατὰ τοῦ κράτους τούτου; Μήπως οἱ πάπαι δὲν ἐκήρυττον σταυροφορίας ἐπὶ ἀνακτῆσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Μήπως ὁ Οὐρβανὸς Δ' ἰδίως δὲν ἐπηγγείλατο τῷ 1264 νέαν ἀμαρτιῶν ἄφεσιν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον ἐπὶ τούτῳ σταυροφορήσει;

Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης οὔτε αὐτοὶ ἡδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτος ἀξιόμαχον, οὔτε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπέτρεψαν νὰ κατορθώσωσι τοιοῦτό τι καθ' ὅλην τὴν 13 καὶ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα. Ταύτην δὲ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων εὐρόντες οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, οἵτινες περὶ τὸ 1360 ἴσχυσαν διὰ τοῦ Μουράτ Α' ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁμοφύλους ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἤρχισαν τὰς κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐπιθέσεις αὐτῶν, οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐπὶ τέλους κατέλαβον τὰς χώρας ταύτας. Ὅσῳ ὁμως ἀσθενὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ τελευταία αὕτη πολιτικὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβίωσις, ἀπέβη ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα ὅλων τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ φραγκικῶν ἰδρυμάτων. Οὐδεὶς δίκαιος κριτὴς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ἀνέδειξεν ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον φοβερῶν περιπλοκῶν. Καίτοι δὲν νῦτύχησε νὰ λάβῃ ἡγεμόνας ἐναμίλλους τῶν περιστάσεων, καίτοι ἠναγκάσθη ν' ἀντιπαλαίσῃ 200 ὅλα ἔτη πρὸς τε τοὺς πολεμίους ἐκείνους, οἵτινες περὶ τὰ τέλη μόλις ἐνόησαν ὅτι πρέπει νὰ ἦναι οἱ φυσικοὶ αὐτοῦ σύμμαχοι, καὶ πρὸς τοὺς Σλαύους, οἵτινες τότε μάλιστα εὗρον τὸν κατάλληλον καιρὸν νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀξιώσεις αὐτῶν, ἡδυνήθη οὐδὲν ἥττον νὰ ἀναχαιτίσῃ περὶ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ 100 περὶπου ὅλα ἔτη τοὺς Ὀσμανίδας. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἰσχυροὶ σηματοφόροι τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐν τῇ ἀκμῇ τότε τῆς ὁρμῆς αὐτῶν ὄντες, ἡδύναντο βεβαίως νὰ φθάσωσι μέχρι τοῦ Τιβέρεως καὶ τοῦ Ἀλβίου, ἐνῷ, ἀπολέσαντες τὸν πολῦτιμον ἐκεῖνον χρόνον, δὲν ἔφθασαν βραδύτερον εἰμὴ μέχρι τῆς Βιέννης. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, καίπερ πνέων τὰ λοιόσθια, οὐκ ὀλίγας προσέθηκεν ἐνδόξους σελίδας εἰς τὰς ποικίλας περιπετείας τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ. Τῷ 1259 ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, πρὶν ἔτι ἀνακτῆσθαι τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατε-

τρόπως διὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν Πελαγονίᾳ τὰς ἡνωμένας δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχατίας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Οἱ ἀκάθεκτοι ἱππότες τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ἤχμαλω-τεύθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοί· αὐτὸς δὲ πρίγκηψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὁμως ἐκ τούτου, ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλη-μένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετ' αὐ-τοῦ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Οὐδ' ἐπέ-τυχε τὴν λύτρωσιν αὐτοῦ, εἰμὴ ἀποδοῦς εἰς τὸν βασιλέα τρία τῶν ἰσχυροτάτων φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως τὴν Μονεμβασίαν. Μετ' οὐ πολὺ ἤρξατο τὰς ἐπιθέσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς ἀνατολῆς κράτους ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδε-γαυικὸς, ὡς διάδοχος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου Β'. Καὶ πράγματι μὲν οὐδέποτε κατάρθωσε νὰ καταλάβῃ εἰμὴ τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑπειρον, τὴν δυτικὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐπὶ τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ἐπικυριαρχίαν· ἀλλὰ τῷ 1278, προαιρούμενος νὰ συμπληρώσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτὸν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν, τὸν Οὐγωνα Σουλλὺν, Γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως καὶ περὶ τὰ πολέμια ἐμπειρότατον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι διαμένοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου, ὥρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἐπὶ το-σοῦτον ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει νικήσῃ, ὥστε διεμέρισεν ἐκ προοι-μίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώ-ρας καὶ πόλεις. Τὰ πράγματα ὅμως ἔμελλον νὰ διαψεύσωσι τὰς λαμπρὰς ταύτας προσδοκίας. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ

Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης οὔτε αὐτοὶ ἠδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτος ἀξιόμαχον, οὔτε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπέτρεψαν νὰ κατορθώσωσι τοιοῦτό τι καθ' ὅλην τὴν 13 καὶ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα. Ταύτην δὲ τὴν κατὰστασιν τῶν πραγμάτων εὐρόντες οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, οἵτινες περὶ τὸ 1360 ἴσχυσαν διὰ τοῦ Μουράτ Α' ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁμοφύλους ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἤρχισαν τὰς κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐπιθέσεις αὐτῶν, οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐπὶ τέλους κατέλαβον τὰς χώρας ταύτας. Ὅσῳ ὅμως ἀσθενὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ τελευταία αὕτη πολιτικὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβίωσις, ἀπέβη ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα ὅλων τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ φραγκικῶν ἰδρυμάτων. Οὐδεὶς δίκαιος κριτὴς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ἀνέδειξεν ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον φοβερῶν περιπλοκῶν. Καίτοι δὲν νῦτύχησε νὰ λάβῃ ἡγεμόνας ἐναμίλλους τῶν περιστάσεων, καίτοι ἠναγκάσθη ν' ἀντιπαλαίσῃ 200 ὅλα ἔτη πρὸς τε τοὺς πολεμίους ἐκείνους, οἵτινες περὶ τὰ τέλη μὲν ἐνόησαν ὅτι πρέπει νὰ ᾔναι οἱ φυσικοὶ αὐτοῦ σύμμαχοι, καὶ πρὸς τοὺς Σλαύους, οἵτινες τότε μάλιστα εὗρον τὸν κατάλληλον καιρὸν νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἀξιώσεις αὐτῶν, ἠδυνήθη οὐδὲν ἥττον νὰ ἀναχαιτίσῃ περὶ τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ 400 περὶπου ὅλα ἔτη τοὺς Ὀσμανίδας. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἰσχυροὶ σηματοφόροι τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐν τῇ ἀκμῇ τότε τῆς ὁρμῆς αὐτῶν ὄντες, ἠδύναντο βεβαίως νὰ φθάσωσι μέχρι τοῦ Τιβέρεως καὶ τοῦ Ἀλβίου, ἐνῷ, ἀπολέσαντες τὸν πολῦτιμον ἐκεῖνον χρόνον, δὲν ἔφθασαν βραδύτερον εἰμὴ μέχρι τῆς Βιέννης. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, καίπερ πνέων τὰ λοίσθια, οὐκ ὀλίγας προσέθηκεν ἐνδόξους σελίδας εἰς τὰς ποικίλας περιπετείας τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ. Τῷ 1259 ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, πρὶν ἔτι ἀνακτῆσθαι τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατε-

τρόπως διὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν Πελαγονίᾳ τὰς ἡνωμένας δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Οἱ ἀκάθεκτοι ἱππότες τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ἤχμαλω-τεύθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοί· αὐτὸς δὲ πρίγκηψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὅμως ἐκ τούτου, ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετ' αὐτοῦ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Οὐδ' ἐπέ-τυχε τὴν λύτρωσιν αὐτοῦ, εἰμὴ ἀποδοῦς εἰς τὸν βασιλέα τρία τῶν ἰσχυροτάτων φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως τὴν Μονεμβασίαν. Μετ' οὐ πολὺ ἤρξατο τὰς ἐπιθέσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς ἀνατολῆς κράτους ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυῖκός, ὡς διάδοχος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου Β'. Καὶ πράγματι μὲν οὐδέποτε κατάρθωσε νὰ καταλάβῃ εἰμὴ τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑπειρον, τὴν δυτικὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐπὶ τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ἐπικυριαρχίαν· ἀλλὰ τῷ 1278, προαιρούμενος νὰ συμπληρώσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτὸν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν, τὸν Οὐγωνα Σουλλὸν, Γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως καὶ περὶ τὰ πολέμια ἐμπειρότατον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργάνωσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι διαμένοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου, ὥρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει νικήσῃ, ὥστε διεμέρισεν ἐκ προοιμίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώ-ρας καὶ πόλεις. Τὰ πράγματα ὅμως ἔμελλον νὰ διαψεύσωσι τὰς λαμπρὰς ταύτας προσδοκίας. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ

Βελάγγραδα, ἐδέησε νὰ πολιορκήσῃ τὸ φρούριον τοῦτο, φθάσαντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ στρατοῦ ὃν κατ' αὐτοῦ ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατετροπώθη τῷ 1281 ὁ ἀγέρωχος ἡγεμὼν καὶ συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων αἰχμάλωτος. Καρτερικῶς ὡσαύτως ἀντέστη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς περὶ τὰ τέλη ταῦτα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως κατὰ τῶν Σέρβων, οἵτινες παρέστησαν τότε, ὅπως πρὸ 4 ἑκατονταετηρίδων οἱ Βούλγαροι, ἀντιπρόσωποι τῶν σλαυικῶν ἀξιώσεων ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Περὶ τὰ μέσα τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος κατέλαβε τὴν τῶν Σέρβων ἀρχὴν ὁ Στέφανος Δουσάν, ὃς τις ὠφελούμενος ἐκ τῆς ποικίλης ἀναρχίας ἣν εἰσήγαγον οἱ Φράγκοι ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, κατέλαβε τὰς πλείστας τῶν χωρῶν τούτων καὶ ἐπυνόμασεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δεσπότην Ἄρτης καὶ κόμητα Βλαχίας (Θεσσαλίας). Οἱ Ἀνδεγαυῖνοι περιωρίσθησαν εἰς ἐλάχιστά τινα περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Δουσάν κατήντησε νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ἀναδείξας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ οὐ μικρὰν τῇ ἀληθείᾳ πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα, ἠνάγκασε τὸν Στέφανον νὰ συνομολογήσῃ συνθήκας κατὰ τὰς ὁποίας ἀνεχαιτίσθη καὶ περιεστάλη πολλὴ ἡ ὁρμὴ ἐκείνη τοῦ Σέρβου δυνάστου. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν, συμβάντα τῷ 1355, τὸ κράτος αὐτοῦ κατεκερματίσθη εἰς ὀκτὼ μικρὰς καὶ ἀνεξαρτήτους ἡγεμονίας. Ἐκ τούτων τέσσαρες μόνον ἔκειντο ἐν χώραις ἑλληνικαῖς (τρεῖς ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ καὶ μία εἰς τὴν περὶ Πίνδον Θεσσαλίαν, ἥς τὸ μέρος τοῦτο ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Μεγαλοβλαχία)· ἀλλὰ καὶ αὗται μετ' οὐ πολὺ ἀλληλοδιαδόχως ἐξέλιπον. Τίς δὲ ἀγνοεῖ τὸν ἡρωϊκὸν τρόπον καθ' ὃν ἔπεσε τελευταῖον ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, ὅταν ἐπέστη ἡ εἰμαρμένη ὥρα; Ἡ Κωνσταντινούπολις περιεζώσθη ἀπὸ ξηρᾶς μὲν ὑπὸ 160,000 μα-

χητῶν καὶ 14 πυροβολοστασίων, ἀπὸ θαλάσσης δὲ ὑπὸ 150 πολεμικῶν πλοίων· τὴν δὲ ἄμυναν τῶν ἀπεράντων αὐτῆς τειχῶν ἀνέλαβον ἑπτακισχίλιοι μόλις ἄνδρες καὶ σκάφη εἴκοσι καὶ ἕξ. Τῶν πολεμίων ἡγεῖτο ὁ πολυθρύλητος Μεχμέτης Β' νέος ἔτι ὢν, διότι δὲν ἠρίθμει τότε πλείω τῶν 26 ἐτῶν, ἀλλὰ «γενναῖος ἐν τοῖς ὅπλοις, τὴν ὄψιν φοβερός, σπανίως γελῶν, συνετὸς, ἐλευθέριος, ἐπίμονος ἐν ταῖς βουλαῖς, παράτολμος ἐν παντὶ καὶ δόξης ἐραστής κατὰ τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον,» λέγει ὁ γνωρίσας αὐτὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς Ἐνετὸς Ἰάκωβος Λαγγοῦστος. Τοιοῦτος δὲ ὢν εἶχε πόρους δαψιλεῖς, διότι ἐδέσποζεν ἤδη τοῦ ἡμίσεος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὀλοκλήρου τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, τοῦ πλείστου τῆς Ἡπείρου καὶ μέρους τῆς Ἀλβανίας. Κατέναντι αὐτοῦ ἴστατο ὁ τελευταῖος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ βασιλεὺς ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἄγων ὅμιλον ἀνδρῶν οἵτινες δὲν ἀπετέλουν τὸ εἴκοστὸν τῆς τῶν πολεμίων δυνάμεως, μηδένα ἔχων τρόπον τοῦ ν' ἀναπληρώσῃ τοὺς πίπτοντας καὶ παρὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἐγκαταλελειμμένους· ἀλλὰ μέχρι θανάτου καθωσιωμένος εἰς τὴν ἐπιμετρηθεῖσαν αὐτῷ θλιβεράν ἐντολήν. Ἐπὶ δύο περίπου μῆνας διήρκεσεν ἡ ἄνισος αὕτη μονομαχία. Ὁ ἑλληνικὸς στολίσκος κατετρόπωσε πολλάκις τὰ πολυάριθμα τῶν ἀντιπάλων πλοῖα· καὶ πολλάκις ἀπὸ τῶν χειρσαίων τειχῶν ἀπεκρούσθησαν μὲν αἱ ἔφοδοι, ἐμταιώθησαν δὲ τὰ ποικίλα μηχανήματα καὶ οἱ ἀδιάκοποι ὑπόνομοι τῶν πολιορκητῶν· τὴν δὲ πρῶταν τῆς 29 μαΐου συνεκροτήθη ὁ τελευταῖος καὶ κρίσιμος ἀγών. Ὁ Κωνσταντῖνος ὤρεται ἐπὶ 4 ἡδὴ ὥρας εἶχεν ἀποκρούσει 4 μεγάλας ἐφόδους, εἶδεν ἀπροςδοκῆτως τοὺς πολεμίους παρειαλθόντας διὰ πλαγίας τινὸς πυλίδος, ἥτις ἐκ παραδρομῆς εἶχε μείνει ἀφρακτος, ἑαυτὸν δὲ οὕτω πανταχόθεν περικυκλωθέντα. Τότε ἐνόησεν ὅτι οὐδεμία ὑφίσταται σωτηρίας ἐλπίς· καὶ κεντήσας τὸν ἵππον ὤρμησεν εἰς τὰ πυκνότερον τῶν ἀντιπάλων στῖφος, ἀγωνιζό-

μενος ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν· «καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε,» λέγει ὁ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων Φραντζῆς. Περὶ αὐτὸν δὲ ἐμάχοντο οὐδὲν ἦττον ἀπεγνωσότες εὐάριθμοί τινες ἐπικούροι καὶ ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, καὶ ἕτεροι Παλαιολόγοι, οἱ ἐπικαλούμενοι Μετοχιταῖοι, πατὴρ καὶ παῖδες, καὶ ὁ Καντακουζηνός, καὶ ὁ Θεόδωρος Καρυστηνός, ἀναχαιτίζοντες μὲν τοὺς ὀπισθεν ἐπελθόντας, ἀποκρημνίζοντες δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ τείχη ἀναβαίνοντας. Τελευταῖον ἠναγκάσθησαν πάντες νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν ἀδικόπως ἐξογκούμενον χεῖμαρρόν τῶν πολεμίων. Οἱ πλείστοι τῶν προμνημονευθέντων ἀξιωματικῶν εἶχον πέσει καὶ σὺν αὐτοῖς 800 λογάδες ἄνδρες περὶ τὸν Κωνσταντῖνον, οἱ δὲ λοιποὶ συμπαρεσύρθησαν μετὰ τοῦ σμήνου τῶν πανταχόθεν ἐπιδραμόντων. Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέκραξε, κατὰ Δούκαν, «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Μόλις δ' ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας καὶ εἰς τῶν Τούρκων ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν ἀμέσως τὴν πληγὴν, ἀλλ' ἕτερος ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπήνεγκε κατ' αὐτοῦ τραῦμα καίριον· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν ὅπως καὶ ἡ πόλις· οὐχὶ ὅτε κατὰ μέτωπον προσεβλήθη, ἀλλὰ κατὰ νῶτον βληθεὶς, ἔπεσεν ἐν ἡ τάξει ἴστατο ἀκράδαντος ἐπὶ ἡμέρας ἀκριβῶς πεντήκοντα καὶ τέσσαρας περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ κατέναντι τοῦ στρατηγίου τοῦ Μεχμέτη, τῶν πέντε καὶ δεκακίςχιλίων αὐτοῦ γενιτσάρων καὶ τῶν μεγίστων πυροβόλων. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς πτώσεως ταύτης καὶ τῆς ἀμάχου ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως φυγῆς τοῦ Βαλδουίνου Β' καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, ἐνώπιον τῶν 800 ἱππέων καὶ τῶν ὀλίγων πεζῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ὁλόκληρος ὁ στρατὸς ὁ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνακτήσας ἐν ἔτει 1261.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξαν οἱ μακροὶ ἀγῶνες οὓς κατέβαλεν ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἵνα κατακτήσῃ τὸ κράτος τὸ ὑπὸ τοῦ με-

σαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δημιουργηθέν· ἡ ἀνεπιτηδαιότης ἣν ἐδεί-
 ξεν εἰς τὸ νὰ ἀνεγείρῃ ἀντ' ἐκείνου ἕτερον, καὶ ἡ πεισματωδὴς
 αὐτῆς ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας προσπάθεια τοῦ νὰ παρακω-
 λύσῃ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ νέου προμαχῶνος τὸν ὁποῖον ὁ Ἑλλη-
 νισμὸς ἠγωνίζετο νὰ κατασκευάσῃ καὶ ὅστις, ἄνευ τῶν περι-
 σπασμῶν ἐκείνων καὶ τῶν ἀντιδράσεων, ἤθελε βεβαίως ἀνα-
 χαίτισαι αὐθις τὴν τῶν Τούρκων ἐπιδρομὴν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι
 περὶ τὰ τέλη ἡ ὑγιαίνουσα τῆς Εὐρώπης μερὶς κατενόησε τὸν
 κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ὁλόκληρος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἐκ τοῦ
 ὀλεθρίου ἐκείνου πολιτικοῦ συστήματος. Ἀλλὰ τὰ ἁμαρτή-
 ματα τῶν αἰώνων δὲν διορθοῦνται ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ. Αἱ δυνάμεις
 αἱ ἐκπεμφθεῖσαι ἤδη κατὰ τοῦ ὑπερεκχειλίσαντος ὀσμανικοῦ
 κράτους ὑπῆρξαν εὐάριθμοι καὶ πολὺ ἀπείχον τῶν κολοσσιῶν
 στρατιῶν αἵτινες ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν σταυροφόρων το-
 σάκας κατέκλυσαν τὰς ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατε-
 χομένας χώρας. Ὅθεν μάτην οἱ κρᾶτιστοι τῶν ἵπποτῶν τῆς
 Γαλλίας, ὁ κόμης Νευὲρς, υἱὸς τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας,
 οἱ κόμητες Μαρκίας, ὁ στρατάρχης Βουσικὼ καὶ πλείστοι ἄλ-
 λοι ἠγωνίσθησαν περὶ Νικόπολιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ βασι-
 λέως τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμούνδου ἵνα συντρίψωσι τὴν ἤδη
 ἀνυπέρβλητον γενομένην δύναμιν τοῦ Βαγιαζίτη τοῦ Κεραυνοῦ.
 Καίτοι ἐπολέμησαν ὥς γνήσιοι ἱππῶται Γάλλοι, καίτοι τὸ
 κέντρον τοῦ Οὐγγρικοῦ στρατοῦ ἐνεκαρτέρησε θαυμασίως ἐπὶ
 τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τῇ 18 Ἰουλίου 1396, ἅπαντες κατε-
 τροπώθησαν· καὶ πλείστοι μὲν ἔπεσον, πλείστοι δὲ ἠχμαλω-
 τεύθησαν, ἐν οἷς αὐτὸς ὁ κόμης Νευὲρς μετὰ 24 τῶν ἐπιφανε-
 στάτων αὐτοῦ ἀξιοματικῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ μάτην, ἐν αὐταῖς
 ταῖς παραμοναῖς τῆς τελευταίας συμφορᾶς, οἱ Οὐγγροὶ, ἀγό-
 μενοι ὑπὸ τοῦ ἡρωικοῦ Ἰωάννου Οὐνιάδου, δις πάλιν ἀντι-
 παρετάχθησαν εἰς τὸν Μουράτην Β' περὶ Βάρναν τῷ 1444,
 περὶ Κοσσυφοπέδιον τῷ 1448· ἠττήθησαν ὡσαύτως κατὰ κρά-
 τος, μετ' ὀλίγον δ' ἐπῆλθεν ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως. Καὶ ἔπειτα μὴπως μέχρι τῆς ἐσχάτης ὥρας ὁ ἀρχιερεὺς

Ῥώμης δὲν ἐπέμενε διαμηνύων πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, ὅτι δὲν θέλει παράσχει τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ εἰμὴ ἐὰν ὑποκύψῃ εἰς τὴν παπικὴν κυριαρχίαν; Ἀλλὰ πάντες ἐπέπρωτο νὰ τιμωρηθῶσιν ἐπὶ τῇ ἀσυνέτῳ ταύτῃ πολιτείᾳ. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς Δύσεως, ἀφοῦ ἰδίαις χερσὶ παρεσκεύασαν τὴν μεγάλην ἐκείνην καταστροφὴν, ἅμα μαθόντες τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τρόμου παραδόξου· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμοὺς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι οὐδὲ ἡ Ἰταλία θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅπως ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὀλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβησαν ὅμως ἕτερα μέγιστα δεινά. Ἡ Ὀσμανικὴ κατὰκτησις οὐ μόνον ἐξηφάνισε πᾶν ἔχνος πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχαίαις ταύταις αὐτοῦ ἐστίαις, ἀλλὰ ἀκρωτηρίασασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην, ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῇ ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς διέσωζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ Εὐρώπη ὑπέστη τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν. Ἡ Οὐγγαρία, ἡ Γερμανία, ἡ Ἰταλία ἐλεηλατήθησαν πολλάκις ὑπὸ τῶν τουρκικῶν στρατιῶν· ἡ Μεσόγειος κατέστη ἐπὶ αἰῶνας ὅλους λεία τῆς μωαμεθανικῆς πειρατείας. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπὶ τέλους τὸ ὀσμανικὸν κράτος περιεστάλη καὶ ἐταπεινώθη, ἡ ἀδυναμία αὐτοῦ ἀπέβη οὐδὲν ἥττον ὀχληρὰ ἢ ἡ προτέρα δύναμις, καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης καθ' ἣν γράφομεν, ἡ Εὐρώπη σύμπασα ἀγωνιᾷ μὴ γινώσκουσα τί νὰ πράξῃ πρὸς διόρθωσιν τοῦ κυκλώοντος ἐν αὐτῇ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐδημιούργησε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Νεώτερος Ἑλληνισμός.

Πολλὰ τῆς Εὐρώπης ἔθνη ἐγένοντο δορυάλωτα, ἀλλ' οὐδαμῶς αὐτῆς συνέβη ὅ,τι ἐν τῇ ἀνατολῇ διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως. Αἱ κυριώταται φυλαὶ αἱ ὑποκύψασαι ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι εἰς τὸν ὁσμανικὸν ζυγὸν, ἦσαν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Σλαῦοι. Παρῆλθον ἔκτοτε τέσσαρες ἑκατονταετηρίδες καὶ μέχρι τῆς σήμερον Σλαῦοι καὶ Ἕλληνες σώζουσι τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ὁμιλοῦσι τὴν ἰδίαν γλῶσσαν, ἔχουσι τὴν ἰδίαν ἱστορίαν, τὰς ἰδίας πολιτικὰς ἐνεργείας καὶ τρέφουσιν ἀπαρμειῶτον τὸν πόθον τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰ ἐν Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἱταλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἱρλανδίᾳ γενόμενα! Καὶ ἐκεῖ οἱ κάτοικοι κατεκτήθησαν ἐπὶ τοῦ μέσου αἰῶνος ὑπὸ ἑτεροφύλων καὶ ἑτερογλώσσων, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου συγχωνευθέντες μετ' αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἔθνος ἐν μετ' αὐτῶν καὶ ἐλάλησαν τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτοὺς γλῶσσαν. Τοιαύτη συγχώνευσις οὔτε ἐγένετο, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ γίνη μεταξὺ χριστιανῶν καὶ Τούρκων. Δύο δέ τινα κατέστησαν ἀκατόρθωτον τὴν προσοικειώσιν αὐτῶν, ἡ γλῶσσα καὶ τὸ θρησκευμα. Οἱ κατακτήσαντες τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας Φράγκοι, Γότθοι, Λομβαρδοὶ, Νορμαννοὶ ἐλάλουν μὲν ὡσαύτως γλῶσσας ἄλλας ἢ οἱ παρ' αὐτῶν χειρωθέντες λαοὶ, ἀλλ' ἐκεῖ αἱ γλῶσσαι τῶν ἐπηλύδων καὶ τῶν ἰθαγενῶν εἶχον ἀρχέγονόν τινα καὶ βίτικὴν πρὸς ἀλλήλας οἰκειότητα, καθὼς ὑπαγόμεναι ἑκάτεραι εἰς τὴν αὐτὴν τῶν ἰνδογερμανικῶν φυλῶν οἰκογένειαν. Ἐντεῦθεν ἠδυνήθησαν νὰ συνδυασθῶσι καὶ νὰ διασταυρωθῶσι, παράγοντες τρίτους γόνους. Ἡ δὲ τουρκικὴ γλῶσσα εἶναι παν-

τελῶς ἄλλοτρία πρὸς τὰ ἰνδοευρωπαϊκὰ ἰδιώματα τῶν προτέρων τῆς ἀνατολῆς κατοίκων. Ἀνήκουσα εἰς ἴδιον τῆς καυκασικῆς φυλῆς σύμπλεγμα ἔθνων, τῶν λεγομένων φιννοουραλικῶν ἢ τουρανικῶν, οὐδεμίαν παράστησιν ἀναλογίαν περὶ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος πρὸς τὰς ἰνδοευρωπαϊκάς, καὶ τούτου ἕνεκα πᾶσα μεταξὺ αὐτῶν συζυγία ἀντέβαινεν εἰς τοὺς θεμελιώδεις τῆς φύσεως τῶν γλωσσῶν νόμους. Ἀφ' ἐνὸς ἡ τουρκικὴ γλῶσσα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ σλαυικὴ ἀπέβλεπον πρὸς ἀλλήλας μετὰ ἀνυπερβλήτου ἀποστροφῆς καὶ ἀπέκρουον πάντα ἀμοιβαίον προσεγγισμόν.

Ἔτι δὲ μάλλον, εἰ δυνατόν, ἀδιάλλακτα ἐγένοντο τὰ δύο θρησκεύματα, τὸ μωαμεθανικὸν καὶ τὸ χριστιανικόν. Γνωσταὶ εἶναι αἱ ἀντίθετοι ἀρχαὶ τοῦ Κορανίου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸ Εὐαγγέλιον καθιέρου τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, οἷαδὴποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ καταγωγή αὐτῶν, οἷονδὴποτε τὸ δόγμα. Τὸ Κοράνιον προέτρπε τοὺς πιστοὺς πρὸς καταπολέμησιν τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ δόγμα τοῦ Ἰσλαμισμού, παρεκτὸς ἐὰν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν ἐπιβληθέντων αὐτοῖς φόρων· ἤμοιβε τοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκείνον πίπτοντας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· ἤμοιβε τοὺς ἐπιζῶντας, παραδίδον τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν τῶν νεنيκημένων εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νικητῶν. Πλὴν τούτων, ἐκάτερον τῶν δύο θρησκειμάτων παρήγαγεν ἀστικὴν κοινωνίαν ἀλλοιόμορφον. Γάμος, οἰκογένεια, κοινωνικαὶ σχέσεις, ἡμερολόγιον, ἡμέρα ἀναπαύσεως, τὰ πάντα εἰς τὰς δύο ἐκείνας κοινωνίας κατ' ἀλλήλων ἀντεστρατεύοντο, οὐδεμίαν ἐπιτρέποντα ἀμοιβαίαν παραχώρησιν ἐπιτηδείαν νὰ ἐπαγάγῃ τὸν συνδυασμόν αὐτῶν. Ἵνα κατασταθῇ πρόδηλον ὅποσον τάνάπαλιν διευκολύνεται ἡ μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων συγχώνευσις ἅμα ἡ ἀστικὴ ἀμφοτέρων κοινωνία εἶναι ἡ αὐτὴ, πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν τί συνέβη ἐν Ἱρλανδίᾳ. Ἡ διαμαρτυρομένη Ἀγγλίᾳ ἐπιβαλοῦσα ἄλλοτε τὸν ζυγὸν αὐτῆς εἰς τὴν

καθολικὴν Ἰρλανδίαν, ἐψήφισε καὶ ἐξετέλεσε φοβερωτάτους ποινικοὺς νόμους κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων, θρησκευτικοὺς καὶ πολιτικούς. Ἄλλ' οἱ μὲν θρησκευτικοὶ νόμοι ἔπесον πρωῒμω-
τατα εἰς ἀχρησίαν, μόναι δὲ ἐξηκολούθησαν ἐπὶ χρόνον μα-
κρὸν ἀκριβῶς ἐκτελούμεναι αἱ διατάξεις ὅσαι ἡσφάλιζον εἰς
τοὺς διαμαρτυρομένους τὸ προνόμιον τῶν πολιτικῶν δικαιω-
μάτων. Τελευταῖον ὅμως κατέπесον βαθμηδὸν καὶ οὗτοι οἱ
φραγμοὶ, τῷ δὲ 1829 ἐπετράπη εἰς τοὺς καθολικοὺς πλήρης
καὶ ὁλοσχερὴς ἰσοπολιτεία. Διατὶ τοῦτο κατωρθώθη ἐν Ἰρλαν-
δίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν Τουρκίᾳ; Διότι ἐν Ἰρλανδίᾳ μὲν κατακτεταὶ
καὶ κατακτηθέντες εἶχον μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀστικὴν κοινω-
νίαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ ὅλως ἑτεροειδῆ. Εἶχον δ' ἐν Ἰρλανδίᾳ τὴν
αὐτὴν ἀστικὴν κοινωνίαν, διότι ἐκεῖ δὲν προέκειτο κυρίως
εἰπεῖν περὶ δύο θρησκευμάτων ἔχόντων ἀντιθέτους ἠθικὰς καὶ
κοινωνικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ μόνον περὶ διαφωνιῶν ὡς πρὸς τινὰ
τῶν δογμάτων, διαφωνιῶν αἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπενεργή-
σωσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Ὅποσον δὲ ἡ ταυτότης τῆς
ἀστικῆς κοινωνίας ἦτο ἐπιτηδεῖα εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἐπὶ τέ-
λους τὴν ἰσοπολιτείαν, καταφαίνεται ἐκ τῶν διαφορῶν περι-
πεισιῶν τῆς μεταξὺ κατακτητοῦ καὶ κατακτηθέντων σχέ-
σεως. Οἱ καθολικοὶ τῆς Ἰρλανδίας οὐδέποτε ἀπεγυμνώθησαν
στοιχειωδῶν τινων πολιτικῶν δικαίων ἢ μετοχὴ εἰς τὰ ὀρκω-
τικά δικαστήρια, ἢ ἐλευθερία τοῦ τύπου, τὸ δικαίωμα τοῦ
συνέρχεσθαι, ἢ εὐθύνη τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ἢ ἀτομικὴ
ἀσφάλεια, ἦσαν ἐγγυήσεις τὰς ὁποίας αἰέποτε εἶχεν ὁ ἔσχατος
τῶν καθολικῶν, ὅπως καὶ ὁ ἰσχυρότατος διαμαρτυρόμενος.
Εἶναι περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὐδέποτε οὐδεμίαν τῶν
ἐγγυήσεων τούτων, οὐδὲ αὐτὴν τὴν στοιχειωδεστάτην πασῶν,
τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν, ἠτύχησαν νὰ λάβωσιν οἱ ἐν Τουρ-
κίᾳ χριστιανοὶ, καίτοι τεσσαράκοντα παρῆλθον ἔτη ἀφ' ἧς
τοσαῦτα περὶ τούτου ἐδόθησαν ὑποσχέσεις ὑπὸ τῆς Υ. Πύλης
εἰς τε τοὺς ὑπηκόους ἐκείνους καὶ εἰς σύμπασαν τὴν Εὐρώπην.

Ὅσοι εἰμπόρυσαν μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας νὰ κατατροπώσωσι τοὺς Τούρκους, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Σέρβοι, ἐκεῖνοι ἀνέκτησαν τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου· πάντες δὲ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ λογίζονται ὡς κτῆνη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὅπόσον διάφορος ἦτο ἡ ἐποψὶς ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐθεώρουν τοὺς καθολικοὺς ἐν Ἰρλανδίᾳ, πολὺ πρὶν νομοθετηθῇ ἡ ἰσοπολιτεία! Τῷ 1778 ἐν κοινῇ συνελεύσει τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς χώρας ἐκείνης διαμαρτυρομένων ἐψηφίσθησαν τὰδε· «ὡς ἄνθρωποι, ὡς Ἰρλανδοὶ, ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς διαμαρτυρόμενοι, ἀγαλλόμεθα βλέποντες μετριαζομένους τοὺς ἐν ἰσχύϊ ποινικοῦς κατὰ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν καθολικῶν νόμους καὶ προσδοκῶμεν ὅτι τὸ Κοινοβούλιον θέλει ἐπιψηφίσει τὰ βέλτιστα ὑπὲρ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Ἰρλανδίας.» Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἠκούσθη ἐν Τουρκίᾳ. Ἐν λόγῳ ἐν Ἰρλανδίᾳ διαμαρτυρόμενοι καὶ καθολικοὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἀπετέλουν τὴν αὐτὴν κοινωνίαν· τούτου ἕνεκα προσήγγισαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπετέλεσαν ἐπὶ τέλους ἔθνος ἓν. Ἐν Τουρκίᾳ τάνάπαλιν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐλάλησαν ἐκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν γλῶσσαν καὶ ἠπῆρτισαν ἐκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν κοινωνίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἀδύνατον ἀπέβη νὰ προσεγγίσωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἔθνος ἓν. Καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἐν ταύτῃ πρόδηλον ὅπόσον μάταιαι εἶναι αἱ ἐλπίδες τὰς ὁποίας ἔτρεφεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων πραγματικῇ εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἰσοπολιτεία. Δὲν ὑπάρχει ὑπόσχεσις, δὲν ὑπάρχει θέλησις τοῦ Σουλτάνου ἱκανὴ νὰ κατισχύσῃ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἔξεων ὅσας ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαὸν τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ καὶ ἡ μακραίων κυριαρχία.

• Ὁ μόνος δυνατὸς διαλλαγῆς τρόπος ἦτο ἡ ὁλοσχερὴς ἀπορ-

ρόφησις τῶν κατακτηθέντων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν· καὶ τῶντι οἱ Τοῦρκοι ἠγωνίσθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ προσελκύσωσιν οὐκ ὀλίγους χριστιανοὺς εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῶν προνομίων ἅτινα αὐτοδικαίως ἐνέμετο πᾶς ὁπαδὸς τοῦ Ἰσλάμ. Εἰς τοῦτο προέτρπευεν αὐτοὺς οὐ μόνον ὁ θρησκευτικὸς ζήλος, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἀνάγκη. Οἱ Τοῦρκοι οἱ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κατακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδρύσαντες τὸ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὸν κράτος, ἦτοι οἱ ἰδίως λεγόμενοι Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, ἦσαν εὐαριθμότατοι, ὅτε τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν ἐν Βιθυνίᾳ. Οἱ δὲ Σελτσουκίδαι, οἵτινες εἶχον πρὸ αὐτῶν, ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, καταλάβει μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος καὶ ἐπιβάλοι οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θρήσκευμα αὐτῶν εἰς οὐκ ὀλίγους τῶν ἱθαγενῶν, ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ πολέμιοι τῶν Ὀσμανιδῶν. Οἱ τελευταῖοι λοιπὸν οὗτοι ἠναγκασμένοι νὰ μάχωνται οὐ μόνον πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοδόξους, ἔδει νὰ πολλαπλασιάσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἄλλον δὲ τρόπον ταχείας αὐτοῦ αὐξήσεως δὲν εἶχον εἰμὴ τὸν ἐξισλαμισμόν τῶν χριστιανῶν, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπεδόθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδειότητος. Καὶ ἂν τὸ σύστημα τοῦτο ἐπεδιώκετο ὀλοσχερέστερον, ἴσως ἡδύνατο νὰ εὐδοκίμῃ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἀκμῇ καὶ ὀρμῇ καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ οὕτω ἔθνος ἐν ἐν τῇ ἀνατολῇ, τὸ τουρκικὸν ἔθνος, ἀφανιζομένου ἐξ αὐτῆς παντὸς ἴχνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἕτεροι λόγοι ἀπέτρψαν τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν τότε ἔθνος ἰδίως μὲν πρὸς πόλεμον ὀργανωμένον, ἐν εἰρήνῃ δὲ μηδὲν ἄλλο ἐπαγγελλόμενον εἰμὴ τὴν ἄεργον καὶ ἄνετον ἀπόλαυσιν τῶν διὰ τοῦ πολέμου κτηθέντων ἀγαθῶν. Εἶχον λοιπὸν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ὑπηκόων ἐργαζομένων καὶ φορολογουμένων· τοιοῦτοι δὲ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ᾖναι εἰμὴ οἱ χριστιανοί. Πλὴν τούτου οἱ Ὀσμανίδαι ἐπρέσβευσαν, ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ

Ὅσοι εἰμπόρεσαν μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας νὰ κατατροπώσωσι τοὺς Τούρκους, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Σέρβοι, ἐκεῖνοι ἀνέκτησαν τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου· πάντες δὲ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ λογίζονται ὡς κτήνη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὅποσον διάφορος ἦτο ἡ ἔκφρασις ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ διαμαρτυρούμενοι ἐθεώρουν τοὺς καθολικοὺς ἐν Ἱρλανδίᾳ, πολὺ πρὶν νομοθετηθῇ ἡ ἰσοπολιτεία. Τῷ 1778 ἐν κοινῇ συνελεύσει τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς χώρας ἐκείνης διαμαρτυρομένων ἐψηφίσθησαν τὰς ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς Ἱρλανδοὶ, ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς διαμαρτυρούμενοι, ἀγαλλόμεθα βλέποντες μετριαζομένους τοὺς ἐν ἰσχύϊ ποινικοῦς κατὰ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν καθολικῶν νόμους καὶ προσδοκῶμεν ὅτι τὸ Κοινοβούλιον θέλει ἐπιψηφίσει τὰ βέλτιστα ὑπὲρ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Ἱρλανδίας. Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἠκούσθη ἐν Τουρκίᾳ. Ἐν λόγῳ ἐν Ἱρλανδίᾳ διαμαρτυρούμενοι καὶ καθολικοὶ ἐλάλουν τῇ αὐτῇ γλῶσσᾳ καὶ ἀπετέλουν τὴν αὐτὴν κοινωνίαν· τούτου ἕνεκα προσήγγισαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπετέλεσαν ἐπὶ τέλους ἔθνος ἓν. Ἐν Τουρκίᾳ τὰνάπαλιν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐλάλησαν ἐκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν γλῶσσᾳ καὶ ἠπῆρτισαν ἐκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν κοινωνίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἀδύνατον ἀπέβη νὰ προσεγγίσωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἔθνος ἓν. Καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἐν ταύτῃ πρόδηλον ὅποσον μάταιαι εἶναι αἱ ἐλπίδες τὰς ὁποίας ἔτρεψεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων πραγματικῇ-εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ἰσοπολιτεία. Δὲν ὑπάρχει ὑπόσχεσις, δὲν ὑπάρχει θέλησις τοῦ Σουλτάνου ἱκανὴ νὰ κατισχύσῃ τῶν δοξασίων καὶ τῶν ἐξουσιῶν ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαὸν τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ καὶ ἡ μακραίων κυριαρχία.

• Ὁ μόνος δυνατὸς διαλλαγῆς τρόπος ἦτο ἡ ὁλοσχερὴς ἀπο-

ρόφησις τῶν κατακτηθέντων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν· καὶ τῶν οἱ Τοῦρκοι ἠγωνίσθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ προσελκύσωσιν οὐκ ὀλίγους χριστιανούς· εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῶν προνομίων ἅτινα αὐτοδικαίως ἐνέμετο πᾶς ὁπαδὸς τοῦ Ἰσλάμ. Εἰς τοῦτο προέτρεπεν αὐτοὺς οὐ μόνον ὁ θρησκευτικὸς ζήλος, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἀνάγκη. Οἱ Τοῦρκοι οἱ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κατακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδρύσαντες τὸ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὸν κράτος, ἦτοι οἱ ἰδίως λεγόμενοι Ὁσμανίδαι Τοῦρκοι, ἦσαν εὐαριθμότατοι, ὅτε τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν ἐν Βιθυνίᾳ. Οἱ δὲ Σελτσουκίδαι, οἵτινες εἶχον πρὸ αὐτῶν, ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, καταλάβει μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος καὶ ἐπιβάλοι οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θρήσκευμα αὐτῶν εἰς οὐκ ὀλίγους τῶν ἰθαγενῶν, ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ πολέμιοι τῶν Ὁσμανιδῶν. Οἱ τελευταῖοι λοιπὸν οὗτοι ἠναγκασμένοι νὰ μάχωνται οὐ μόνον πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοδόξους, ἔδει νὰ πολλαπλασιάσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἄλλον δὲ τρόπον ταχείας αὐτοῦ αὐξήσεως δὲν εἶχον εἰμὴ τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν χριστιανῶν, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπεδόθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδειότητος. Καὶ ἂν τὸ σύστημα τοῦτο ἐπεδιώκετο ὀλοσχερέστερον, ἵσως ἠδύνατο νὰ εὐδοκίμῃ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἀκμῇ καὶ ὀρμῇ καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ οὕτω ἔθνος ἐν ἐν τῇ ἀνατολῇ, τὸ τουρκικὸν ἔθνος, ἀφανιζομένου ἐξ αὐτῆς παντὸς ἔχρους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἕτεροι λόγοι ἀπέτρεψαν τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν τότε ἔθνος ἰδίως μὲν πρὸς πόλεμον ὀργανωμένον, ἐν εἰρήνῃ δὲ μηδὲν ἄλλο ἐπαγγελλόμενον εἰμὴ τὴν ἄεργον καὶ ἄνετον ἀπόλαυσιν τῶν διὰ τοῦ πολέμου κτηθέντων ἀγαθῶν. Εἶχον λοιπὸν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ὑπηκόων ἐργαζομένων καὶ φορολογουμένων· τοιοῦτοι δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾖναι εἰμὴ οἱ χριστιανοί. Πλὴν τούτου οἱ Ὁσμανίδαι ἐπρέσβευσαν, ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ

Ὅσοι εἰμπόρεσαν μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας νὰ κατατροπώσωσι τοὺς Τούρκους, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Σέρβοι, ἐκεῖνοι ἀνέκτησαν τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου· πάντες δὲ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ λογίζονται ὡς κτήνη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὅπόσον διάφορος ἦτο ἡ ἔποψις ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐθεώρουν τοὺς καθολικοὺς ἐν Ἑλλανδίᾳ, πολὺ πρὶν νομοθετηθῇ ἡ ἰσοπολιτεία! Τῷ 1778 ἐν κοινῇ συνελεύσει τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς χώρας ἐκείνης διαμαρτυρομένων ἐψηφίσθησαν τάδε: «ὡς ἄνθρωποι, ὡς Ἑλλανοὶ, ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς διαμαρτυρόμενοι, ἀγαλλόμεθα βλέποντες μετριαζομένους τοὺς ἐν ἰσχύϊ ποινικοῦς κατὰ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν καθολικῶν νόμους καὶ προσδοκῶμεν ὅτι τὸ Κοινοβούλιον θέλει ἐπιψηφίσει τὰ βέλτιστα ὑπὲρ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Ἑλλανδίας.» Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἠκούσθη ἐν Τουρκίᾳ. Ἐπὶ λόγῳ ἐν Ἑλλανδίᾳ διαμαρτυρόμενοι καὶ καθολικοὶ ἐλάλουν τῇ αὐτῇ γλῶσσᾳ καὶ ἀπετέλουν τὴν αὐτὴν κοινωνίαν· τούτου ἕνεκα προσήγγισαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπετέλεσαν ἐπὶ τέλους ἔθνος ἓν. Ἐν Τουρκίᾳ τὰνάπαλιν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐλάλησαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν γλῶσσᾳ καὶ ἀπῆρτισαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν κοινωνίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἀδύνατον ἀπέβη νὰ προσεγγίσωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἔθνος ἓν. Καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἐν ταύτῃ πρόδηλον ὁπόσον μάταιαι εἶναι αἱ ἐλπίδες τὰς ὁποίας ἔτρεφον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων πραγματικῇ εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἰσοπολιτεία. Δὲν ὑπάρχει ὑπόσχεσις, δὲν ὑπάρχει θέλησις τοῦ Σουλτάνου ἱκανὴ νὰ κατισχύσῃ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἔξωθεν δσας ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαὸν τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ καὶ ἡ μακραίων κυριαρχία.

· Ὁ μόνος δυνατὸς διαλλαγῆς τρόπος ἦτο ἡ ὁλοσχερὴς ἀπο-

ρίεργος τῶν κατακτηθέντων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν· καὶ τῶν οἱ Τοῦρκοι ἠγωνίσθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ προσελκύσωσιν οὐκ ὀλίγους χριστιανούς· εἴτε διὰ τῆς βίας· εἴτε διὰ τῶν προνομίων ἅτινα αὐτοδικαίως ἐνέμετο πᾶς ὁπαδὸς τοῦ Ἰσλάμ. Εἰς τοῦτο προέτρεπεν αὐτοὺς οὐ μόνον ὁ θρησκευτικὸς ζήλος, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἀνάγκη. Οἱ Τοῦρκοι οἱ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κατακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδρύσαντες τὸ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὸν κράτος, ἦτοι οἱ ἰδίως λεγόμενοι Ὁσμανίδαι Τοῦρκοι, ἦσαν εὐαριθμότατοι, ὅτε τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν ἐν Βιθυνίᾳ. Οἱ δὲ Σελτσουκίδαι, οἵτινες εἶχον πρὸ αὐτῶν, ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, καταλάβει μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος καὶ ἐπιβάλοι οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θρήσκευμα αὐτῶν εἰς οὐκ ὀλίγους τῶν Ἰθαγενῶν, ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ πολέμιοι τῶν Ὁσμανιδῶν. Οἱ τελευταῖοι λοιπὸν οὗτοι ἠναγκασμένοι νὰ μάχωνται οὐ μόνον πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοδόξους, ἔδει νὰ πολλαπλασιάσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἄλλον δὲ τρόπον ταχείας αὐτοῦ αὐξήσεως δὲν εἶχον εἰμὴ τὸν ἐξισλαμισμόν τῶν χριστιανῶν, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπεδόθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδειότητος. Καὶ ἂν τὸ σύστημα τοῦτο ἐπεδιώκετο ὀλοσχερέστερον, ἴσως ἠδύνατο νὰ εὐδοκίμησῃ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἀκμῇ καὶ ὀρμῇ καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ αὐτῷ ἔθνος ἐν ἐν τῇ ἀνατολῇ, τὸ τουρκικὸν ἔθνος, ἀφανιζομένου ἐξ αὐτῆς παντὸς ἔχρους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἕτεροι λόγοι ἀπέτρεψαν τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν τότε ἔθνος ἰδίως μὲν πρὸς πόλεμον ὀργανωμένον, ἐν εἰρήνῃ δὲ μηδὲν ἄλλο ἐπαγγελλόμενον εἰμὴ τὴν ἄεργον καὶ ἄνετον ἀπόλαυσιν τῶν διὰ τοῦ πολέμου κτηθέντων ἀγαθῶν. Εἶχον λοιπὸν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ὑπηκόων ἐργαζομένων καὶ φορολογουμένων· τοιοῦτοι δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾔναι εἰμὴ οἱ χριστιανοί. Πλὴν τούτου οἱ Ὁσμανίδαι ἐπρέσβευσαν, ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ

τοῖς νεοφύτοις, ἐξασθενοῦσα βαθμηδὸν παρὰ τοῖς ἀπογόνους αὐτῶν. Ὅθεν ὁ περιοδικὸς, οὐχὶ δὲ ἀθρόος, ἐξισλαμισμὸς τῶν χριστιανῶν παρείχετο πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς μουσουλμάνους τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην ἐκείνην ἠθικὴν τῆς κοινωνίας αὐτῶν δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ὠρίσθη ἔτι ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐρχάν, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει συγκροτεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐκ γενετῆς μουσουλμάνος εἶναι δεκτὸς ἐν αὐτῷ. Βραδύτερον δὲ ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεχμέτης Β', ἐπιτείνων ἐπὶ μᾶλλον τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἔθετο ἑαυτῷ καὶ εἰς τοὺς διαδόχους κατεκληρονόμησε τὸν ἀπαράβατον κανόνα, ὅτι ἅπαντα τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα θέλουσι δίδονται κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς, προσωπικῶς ἀρνησιθρήσκους. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐν ὅσῳ οἱ γενίτσαροι καὶ οἱ ὑπατοὶ λειτουργοὶ, μεγάλοι βεζύραι, ἀρχιστράτηγοι, στρατηγοὶ καὶ ναύαρχοι οὕτω πως ἐξελέγοντο, ἥτοι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατοντάετηρίδος, τὸ ὁσμανικὸν κράτος διετέλεσε προαγόμενον καὶ ἀκμάζον. Ἀμα δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ ποικίλας αἰτίας, αἷς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν, κατέλαβον τό τε κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν κυβέρνησιν ἄνδρες ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ὄντες, ἡ Τουρκία ἤρχισε νὰ μαραίνεται. Συνετέλεσαν βεβαίως εἰς τοῦτο καὶ ἄλλαι περιστάσεις· ἀλλ' ὅτι ἡ ἐκ μωαμεθανῶν οἵτινες ἦσαν ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ συγκρότησις τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατοῦ, ὑπῆρξεν εἰς τῶν κυριωτάτων λόγων τῆς προτέρας ἐπιδόσεως, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητος. Οἱ Τούρκοι λοιπὸν οὐδέποτε προέβησαν εἰς τὸν ἀθρόον τοῦ κατακτηθέντος ὑπηκόου ἐξισλαμισμὸν, προετίμησαν δὲ νὰ νέμονται τὸ φυτώριον τοῦτο, ὅπως οἱ ἐπιτήδειοι τῶν δασῶν κύριοι, οὐχὶ διὰ μιᾶς κόπτοντες αὐτὰ, ἀλλὰ διὰ κεκανονισμένων περιοδικῶν τομῶν ἐπιτρέποντες τὴν συντήρησιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ νέου ὕλοτομίαν.

Τοιοῦτοτρόπως οὔτε συγχώνευσις κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἐγένετο ἐν τῇ ἀνατολῇ, οὔτε ὁλοσχερὴς τῶν τελευταίων ὑπὸ τῶν πρώτων ἀπορρόφησις. Ἄμα δὲ οἱ χριστιανοὶ παρέμειναν οὕτω κεχωρισμένοι ἀπὸ τῶν μουσουλμάνων, ἀναγκαίως διετήρησαν τὰς γλώσσας αὐτῶν καὶ τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς χώρας ὅσας ἀνέκαθεν κατεῖχον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως συνετέλεσαν οἱ Τούρκοι εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸν χωρισμὸν τοῦτον πληρέστατον. Μηδεμίαν ἔχοντες ἔννοιαν τῶν καθηκόντων τοῦ κυβερνήτου, εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι οὔτε δικαιοσύνην ἐπεδαψίλευσαν εἰς τοὺς χριστιανούς, οὔτε ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐπρονόησαν ποτὲ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν καὶ περὶ τῶν ἄλλων κοινωφελῶν διατάξεων δι' ὧν εὐκολύνεται καὶ προάγεται ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία, ἡ ἐμπορία. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι οὐδ' ὅπως δῆποτε ἠθέλησαν νὰ κυβερνήσωσι τοὺς χριστιανούς· ἀφῆκαν δὲ αὐτοὺς εἰς τὴν τύχην των ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τοῦ ὅτι θέλουσιν ἀπροφασίστως τελεῖ πάντας τοὺς ποικίλους, τοὺς αὐτογνώμονας, τοὺς καταθλιπτικούς φόρους ὅσοι ἀπαιτηθῶσι παρ' αὐτῶν· ὅτι θέλουσι παρέχει τὸ πέμπτον τοῦλάχιστον τῶν παίδων αὐτῶν καὶ ἰδίως τοὺς καλλίστους καὶ εὐρωστοτάτους πρὸς ἐξισλαμισμόν καὶ ἀδιάκοπον ἀπαρτισμὸν τῆς στρατιᾶς τῶν γενιτσάρων· ὅτι πρὸς ἐπὶ τούτοις θέλουσιν ἐν σιωπῇ ὑποκύπτει εἰς πᾶσαν βίαιοπραγίαν, ἣτις ἤθελεν ἐπιβληθῇ εἰς αὐτοὺς οὐ μόνον ὑπὸ τῆς κεντρικῆς τοῦ Σουλτάνου κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀγᾶ, τοῦ τελευταίου σπαχῆ καὶ παντὸς ἐνὶ λόγῳ ἀνθρώπου φέροντος καβούκι, καθὼς ἔγραφε τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1821 ὁ ναύαρχος Ἀλγὰν πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργεῖον τῆς Γαλλίας. Τοιαύτας δὲ ὀρίσαντες τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἐπέτρεψαν τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φορολογίας αὐτῶν εἰς ἄρχοντας οὓς ἐξέλεγον αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ, περιβαλόντες μάλιστα τὸν ὑπατον τῆς ἐκκλησίας λειτουργόν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, διὰ τοῦ ἀξιώματος

τοῖς νεοφύτοις, ἐξασθενοῦσα βαθμηδὸν παρὰ τοῖς ἀπογόνις αὐτῶν. Ὅθεν ὁ περιοδικός, οὐχὶ δὲ ἀθρόος, ἐξισλαμισμὸς τῶν χριστιανῶν παρείχετο πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς μουσουλμάνους τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην ἐκείνην ἠθικὴν τῆς κοινωνίας αὐτῶν δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ὠρίσθη ἔτι ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐρχάν, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει συγκροτεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐκ γενετῆς μουσουλμάνος εἶναι δεκτὸς ἐν αὐτῷ. Βραδύτερον δὲ ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεχμέτης Β', ἐπιτείνων ἐπὶ μᾶλλον τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἔθετο ἑαυτῷ καὶ εἰς τοὺς διαδόχους κατεκληρονόμησε τὸν ἀπαράβατον κανόνα, ὅτι ἅπαντα τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα θέλουσι δίδονται κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς, προσωπικῶς ἀρνησιθρήσκους. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐν ὅσῳ οἱ γενιτσαροὶ καὶ οἱ ὑπατοὶ λειτουργοὶ, μεγάλοι βεζύραιοι, ἀρχιστράτηγοι, στρατηγοὶ καὶ ναύαρχοι οὕτω πως ἐξελέγοντο, ἥτοι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατοντάετηρίδος, τὸ ὁσμανικὸν κράτος διετέλεσε προαγόμενον καὶ ἀκμάζον. Ἀμα δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ ποικίλας αἰτίας, αἷς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν, κατέλαβον τό τε κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν κυβερνήσιν ἄνδρες ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ὄντες, ἡ Τουρκία ἤρχισε νὰ μαραίνεται. Συνετέλεσαν βεβαίως εἰς τοῦτο καὶ ἄλλαι περιστάσεις· ἀλλ' ὅτι ἡ ἐκ μωαμεθανῶν οἵτινες ἦσαν ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ συγχρότησις τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατοῦ, ὑπῆρξεν εἰς τῶν κυριωτάτων λόγων τῆς προτέρας ἐπιδόσεως, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν οὐδέποτε προέβησαν εἰς τὸν ἀθρόον τοῦ κατακτηθέντος ὑπηκόου ἐξισλαμισμὸν, προετίμησαν δὲ νὰ νέμονται τὸ φυτώριον τοῦτο, ὅπως οἱ ἐπιτήδειοι τῶν δασῶν κύριοι, οὐχὶ διὰ μιᾶς κόπτοντες αὐτά, ἀλλὰ διὰ κεκανονισμένων περιοδικῶν τομῶν ἐπιτρέποντες τὴν συντήρησιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ νέου ὑλοτομίαν.

Τοιοτοτρόπως οὔτε συγχώνευσις κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἐγένετο ἐν τῇ ἀνατολῇ, οὔτε ὀλοσχερῆς τῶν τελευταίων ὑπὸ τῶν πρώτων ἀπορρόφησις. Ἄμα δὲ οἱ χριστιανοὶ παρέμειναν οὕτω κεχωρισμένοι ἀπὸ τῶν μουσουλμάνων, ἀναγκαίως διετήρησαν τὰς γλώσσας αὐτῶν καὶ τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς χώρας ὅσας ἀνέκαθεν κατεῖχον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως συνετέλεσαν οἱ Τούρκοι εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸν χωρισμὸν τοῦτον πληρέστατον. Μηδεμίαν ἔχοντες ἔννοιαν τῶν καθηκόντων τοῦ κυβερνήτου, εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι οὔτε δικαιοσύνην ἐπεδαψίλευσαν εἰς τοὺς χριστιανούς, οὔτε ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐπρονόησαν ποτὲ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν καὶ περὶ τῶν ἄλλων κοινωφελῶν διατάξεων δι' ὧν εὐκολύνεται καὶ προάγεται ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία, ἡ ἐμπορία. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι οὐδ' ὅπως δήποτε ἠθέλησαν νὰ κυβερνήσωσι τοὺς χριστιανούς· ἀφῆκαν δὲ αὐτοὺς εἰς τὴν τύχην των ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρῳ τοῦ ὅτι θέλουσιν ἀπροφασίστως τελεῖ πάντας τοὺς ποικίλους, τοὺς αὐτογνώμονας, τοὺς καταθλιπτικούς φόρους ὅσοι ἀπαιτηθῶσι παρ' αὐτῶν· ὅτι θέλουσι παρέχει τὸ πέμπτον τοῦλάχιστον τῶν παίδων αὐτῶν καὶ ἰδίως τοὺς καλλίστους καὶ εὐρωστοτάτους πρὸς ἐξισλαμισμόν καὶ ἀδιάκοπον ἀπαρτισμὸν τῆς στρατιᾶς τῶν γε-νιτσάρων· ὅτι πρὸς ἐπὶ τούτοις θέλουσιν ἐν σιωπῇ ὑποκύπτει εἰς πᾶσαν βιαιοπραγίαν, ἣτις ἤθελεν ἐπιβληθῇ εἰς αὐτοὺς οὐ μόνον ὑπὸ τῆς κεντρικῆς τοῦ Σουλτάνου κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀγᾶ, τοῦ τελευταίου σπαχῆ καὶ παντὸς ἐνὶ λόγῳ ἀνθρώπου φέροντος καθούκι, καθὼς ἔγραφε τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1821 ὁ ναύαρχος Ἀλγὰν πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργεῖον τῆς Γαλλίας. Τοιαύτας δὲ ὀρίσαντες τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἐπέτρεψαν τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φορολογίας αὐτῶν εἰς ἄρχοντας οὓς ἐξέλεγον αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ, περιβαλόντες μάλιστα τὸν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας λειτουργόν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, διὰ τοῦ ἀξιώματος

τοῦ ὑπερτάτου ἐνταύτῳ πολιτικοῦ τῶν χριστιανῶν ἄρχοντος. Καί ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτειναν τὸν τοιοῦτον θρησκευτικόν, ἐθνικὸν καὶ διοικητικὸν χωρισμὸν μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν, ὥστε οὐδέποτε ὑπέλαβον τοὺς χριστιανοὺς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον· δι' ὅπερ καὶ διεξήγον διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ἥτοι τὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ πολιτικὸν ἡγεμόνα τοῦ ἔθνους τῶν χριστιανῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἅπαντες οὗτοι οἱ ἄρχοντες, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί, δι' οὐδεμιᾶς περιεβάλλοντο ἐγγυήσεως· καθηροῦντο, ἐξωρίζοντο, ἐδημεύοντο καὶ ἐθανατοῦντο οὐ μόνον κατὰ τὸ δοκοῦν τῷ Σουλτάνῳ, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὀρέξεις τοῦ τελευταίου τῶν τελευταίων τούρκων. Καὶ ὅμως οἱ μὲν ἀπερρίμμενοι ἐκεῖνοι χριστιανοὶ ἐπολλαπλασιάζοντο, οἱ δὲ ἀγέρωχοι αὐτῶν δυνάσται ἐλιπάνδρουν· οἱ μὲν ἐπλούτουν, οἱ δὲ ἐπτώχευον· οἱ μὲν ἐξεπαιδεύοντο, οἱ δὲ ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀμαθέστεροι, μέχρις οὗ μετὰ 350 ἐτῶν παρέλευσιν καὶ μυρίας ἐν τῷ μεταξὺ ἐνόπλους διαμαρτυρίας, αἵφνης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐννεστώσης ἑκατονταετηρίδος, Σλαῦοι καὶ Ἕλληνες, ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ μεσημβρίας, δημοθυμότερον ἀγωνισθέντες καὶ πολλάκις τοὺς Τούρκους ἐκ παρατάξεως κατατροπώσαντες, ἠνάγκασαν μὲν τούτους εἰς ὑποχωρήσεις σπουδαίας, ἐξακολουθοῦσι δὲ ἐπιδιώκοντες τὴν ὀλοσχερῇ τοῦ κράτους αὐτῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατάλυσιν. Ἡ ἔκθεσις τῶν περιπετειῶν δι' ὧν ἐπῆλθεν αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου καὶ ἡ δικαία τιμωρία τῶν κακουργημάτων τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἀποτελεῖ βεβαίως ἐν τῶν περιεργωτάτων καὶ διδακτικωτάτων ἅμα κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῆ εἰς μὴν τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

· Ἐθνολογικῶς ἐξεταζόμενος ὁ Ἑλληνισμὸς διετηρήθη τοσοῦ-

τον ἀναλλοίωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργήσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν, οὐδαμῶς κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὅποιον ἀναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Ἀλλ' ὁποῖόν τι εἶχεν ἀποβῇ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι; Εἶδομεν ὅτι ἐν ὅσῳ διείπεν αὐτοδούλως τὰ τῆς ἀνατολῆς πράγματα, ἦτοι μέχρι τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, κατ' ὥρθωσε νὰ κατισχύσῃ μὲν τῶν Σλαύων μέχρι τοῦ Ἰστρου, νὰ ἐξώσῃ δὲ τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῶν νήσων, νὰ διατηρηθῇ δὲ ἀκέραιον καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἀφ' ἧς ὁμως ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἔκρινεν εὐλογον νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ μετὰ ἑκατονταετεῖς ἀγῶνας παρήγαγεν ἐνταῦθα τὴν γνωστὴν ἀναρχίαν, ἡ Ἑλληνισμὸς ἐμειώθη οὐσιωδέστατα ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ διὰ τοῦ ἐπιχειρηθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξισλαμισμού τῶν Ἰθαγενῶν, καὶ ἐδέχθη ἐν ταῖς ἀρχικαῖς αὐτοῦ ἐστίαις ποικίλους νέους ἐποίκους, ἰδίως τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Δὲν λεγομέν τι περὶ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ παρσιεδραμόντων νέων σλαυικῶν φύλων, τῶν Σέρβων· διότι οὗτοι εἰς μὲν τὴν Πελοπόννησον οὐδόλως εἰσῆλθον, εἰς δὲ τὴν Στερεὰν ἐπὶ ἐλάχιστον χρόνον ἐπενήργησαν, καὶ ἀπὸ αὐτῶν δὲ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν πρωιμώτατα ἐξέλιπον. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλείον τι περὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Οἱ Φράγκοι δὲν κατέλιπον ἴχνη τινὰ εἰμὴ εἰς τὰς μικροτέρας νήσους τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Ἐν τῇ Στερεᾷ καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, οἱ ἀρχαῖοι συναθλῆται τῶν Βιλλεαρδουίνων, τῶν Λαρόσων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαπῶν ἐσπερίων, ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξελληνισθέντες καὶ ὥς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἔκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μετὰ 250 περίπου ἐτῶν κυριαρχίαν οὐδὲ ἐν περιεσώθῃ ἐνταῦθα οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμινῆσθον τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάλογόν τι δὲ συνέβη εἰς τὰς

τοῦ ὑπερτάτου ἐνταύτῳ πολιτικοῦ τῶν χριστιανῶν ἄρχοντος. Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτειναν τὸν τοιοῦτον θρησκευτικόν, ἐθνικόν καὶ διοικητικὸν χωρισμὸν μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν, ὥστε οὐδέποτε ὑπέλαβον τοὺς χριστιανούς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον· δι' ὅπερ καὶ διεξήγον διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ἥτοι τὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ πολιτικὸν ἡγεμόνα τοῦ ἔθνους τῶν χριστιανῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἅπαντες οὗτοι οἱ ἄρχοντες, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί, δι' οὐδεμιᾶς περιβάλλοντο ἐγγυήσεως· καθηροῦντο, ἐξωρίζοντο, ἐδημεύοντο καὶ ἐθανατοῦντο οὐ μόνον κατὰ τὸ δοκοῦν τῷ Σουλτάνῳ, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὀρέξεις τοῦ τελευταίου τῶν τελευταίων τούρκων. Καὶ ὅμως οἱ μὲν ἀπερρίμμενοι ἐκεῖνοι χριστιανοὶ ἐπολλαπλασιάζοντο, οἱ δὲ ἀγέρωχοι αὐτῶν δυνάσται ἐλιπάνδρουν· οἱ μὲν ἐπλούτουν, οἱ δὲ ἐπτώχευον· οἱ μὲν ἐξεπαιδεύοντο, οἱ δὲ ἀπέβαινον ὁσμέραι ἀμαθέστεροι, μέχρις οὗ μετὰ 350 ἐτῶν παρέλευσιν καὶ μυρίας ἐν τῷ μεταξὺ ἐνόπλους διαμαρτυρίας, αἵφνης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐννεστώσης ἑκατονταετηρίδος, Σλαῦοι καὶ Ἕλληνες, ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ μεσημβρίας, ὁμοθυμότερον ἀγωνισθέντες καὶ πολλάκις τοὺς Τούρκους ἐκ παρατάξεως κατατροπώσαντες, ἠνάγκασαν μὲν τούτους εἰς ὑποχωρήσεις σπουδαίας, ἐξακολουθοῦσι δὲ ἐπιδιώκοντες τὴν ὀλοσχερῇ τοῦ κράτους αὐτῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατάλυσιν. Ἡ ἔκθεσις τῶν περιπετειῶν δι' ὧν ἐπῆλθεν αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου καὶ ἡ δικαία τιμωρία τῶν κακουργημάτων τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἀποτελεῖ βεβαίως ἐν τῶν περιεργωτάτων καὶ διδασκτικωτάτων ἅμα κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῆ εἰς μὴν τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐθνολογικῶς ἐξεταζόμενος ὁ Ἑλληνισμὸς διετηρήθη τοσοῦ-

τον ἀναλλοιώτως καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργήσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν, οὐδαμῶς κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὅποιον ἀναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Ἄλλ' ὅποιόν τι εἶχεν ἀποβῇ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι; Εἶδομεν ὅτι ἐν ὅσῳ διείπεν αὐτοβούλως τὰ τῆς ἀνατολῆς πράγματα, ἤτοι μέχρι τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, κατῴρθωσε νὰ κατισχύσῃ μὲν τῶν Σλαύων μέχρι τοῦ Ἰστροῦ, νὰ ἐξώσῃ δὲ τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῶν νήσων, νὰ διατηρηθῇ δὲ ἀκέραιον καὶ ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἀφ' ἧς ὁμως ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἔκρινεν εὐλογον νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ μετὰ ἑκατονταετεῖς ἀγῶνας περήγαγεν ἐνταῦθα τὴν γνωστὴν ἀναρχίαν, ὃ Ἑλληνισμὸς ἐμειώθη οὐσιωδέστατα ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ διὰ τοῦ ἐπιχειρηθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξισλαμισμού τῶν ἰθαγενῶν, καὶ ἐδέχθη ἐν ταῖς ἀρχικαῖς αὐτοῦ ἐστίασι ποικίλους νέους ἐποίκους, ἰδίως τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ παρσιδραμόντων νέων σλαυικῶν φύλων, τῶν Σέρβων· διότι οὗτοι εἰς μὲν τὴν Πελοπόννησον οὐδόλως εἰσῆλθον, εἰς δὲ τὴν Στερεὰν ἐπὶ ἐλάχιστον χρόνον ἐπενήργησαν, καὶ ἀπὸ αὐτῶν δὲ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν πρωιμώτατα ἐξέλιπον. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλείον τι περὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Οἱ Φράγκοι δὲν κατέλιπον ἔχνην τινὰ εἰμὴ εἰς τὰς μικροτέρας νήσους τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Ἐν τῇ Στερεᾷ καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, οἱ ἀρχαῖοι συναθλήται τῶν Βιλλεαρδουίνων, τῶν Λαρόσων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαπῶν ἐσπερίων, ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξελληνισθέντες καὶ ὡς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἔκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μετὰ 250 περίπου ἐτῶν κυριαρχίαν οὐδὲ ἐν περιεσώθῃ ἐνταῦθα οἰκογενσιακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνήσκον τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάλογόν τι δὲ συνέβη εἰς τὰς

μεγαλητέρας τῶν νήσων. Τῷ 1570 ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου, ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς Νικοσίας καὶ τῆς Ἀμμοχώστου ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ὅτε τῷ 1669 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ παραδῶσθὲν τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης εἰς τὸν Ἀχμέτ Κιοπριλὴν, ἅπαντες οἱ σωζόμενοι ἀντιπρόσωποι τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἐπιφανῶν ἐνετικῶν οἰκογενειῶν συναπῆλθον μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὰ ἴδια. Τὸ αὐτὸ εἶχε συμβῆ ἔτι τῆς ἀλώσεως τῆς Ῥόδου τῷ 1522· ὁ μέγας μάγιστρος καὶ ἅπαντες οἱ περιλιπόμενοι ἱππόται τοῦ ἀγίου Ἰωάννου ἐγκατέλιπον τὴν νήσον. Εἰς δὲ τὰς μικροτέρας νήσους δὲν περιεσώθησαν ἐνετικοὶ τινες οἶκοι εἰμὴ διότι οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, ἀποβαλόντες διὰ τοῦ χρόνου τὸ πάτριον ἀξίωμα καὶ φρόνημα, συνεταύτισαν τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ ἐπὶ τέλους ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν, δεξάμενοι οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες καὶ τὸ ἀνατολικὸν θρήσκευμα.

Ἀπ' ἐναντίας τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα ἀντηχεῖ ἄχρι τοῦδε πολλacha τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ Ἀλβανοὶ δὲν δύνανται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ λογισθῶσιν ὡς φυλὴ ἄλλοτρία τῆς ἐλληνικῆς. Οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν, οἵτινες πολλὴν ἔχοντες ἀνέκαθεν τὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν, ἐξελληνίσθησαν πρωτῶντατα. Ἐν Ἡπείρῳ μὲν οἱ Ἀθαμᾶνες ἐλέγοντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Ἕλληνες, καὶ Ἕλληνες ὡσαύτως ἐλογίζοντο ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Μολοσσοί· αἱ δὲ βορειότεραι παρὰ τὸν Ἀδρίαν χῶραι μέχρι Δίσσου ἐκλήθησαν ὑπὸ μὲν τῶν Ῥωμαίων ἐλληνικὴ Ἰλλυρίς, ἐπὶ δὲ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἡπειρος νέα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἀνέμιχθησαν μετ' αὐτῶν Ῥωμαῖοι, Γότθοι, Σλαῦοι, Φράγκοι, καὶ ἔτι βραδύτερον πολὺς ἐγένετο ὁ τε ἀναγκαστικὸς καὶ ὁ ἐκούσιος ἐξισλαμισμὸς ἐν Ἀλβανίᾳ. Κατὰ τοὺς πιθανωτέρους τῶν νεωτέρων ὑπολογισμῶν, τὸ ἥμισυ περίπου τῶν σημερινῶν αὐτῆς κατοίκων εἶναι μουσουλμάνοι· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἄλλου ἡμίσεος μέρος, καὶ ἰδίως οἱ χριστιανοὶ οἱ οἰκοῦντες ἐν τῇ μέσῃ Ἀλβανίᾳ

καὶ ἐν Ἡπειρῷ ὁμιλοῦσι, παρὰ τῷ ἰδίῳ ἰδιώματι, τὴν ἑλληνικὴν καὶ ταύτην ἰδίως μεταχειρίζονται περὶ τὰς κυριωτέρας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Μυρία δὲ ὅσα γεγονότα τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ὅσοι ἐτήρησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα (καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες τῶν χριστιανῶν) ἀείποτε ἐταύτισαν τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι οἱ τῆς μέσης Ἀλβανίας ἰθαγενεῖς κάτοικοι, φεύγοντες τὰς ἀνωμαλίας αἱ παρήγαγεν αὐτόθι, ὡς καὶ πανταχοῦ τῆς ἀνατολῆς, ἡ δυτικῇ κατὰκτησις, ἤρχισαν νὰ μεταναστατεύωσιν ἀθρόοι εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλίας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὴν λοιπὴν χέρσον Ἑλλάδα, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τινὰς τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας ἐποικήσεις διευκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις ἥτις ἔκτοτε συνέβαιnen εἰς τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας διὰ τὴν ὅσπ-μέραι προαγομένην παρακμὴν τῶν Φράγκων κυριάρχων καὶ τὴν ἀδιάκοπον λεηλασίαν ἣν διενήργουν οἱ πειραταὶ περὶ ὧν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ὠμιλήσαμεν, μάλιστα οἱ Τοῦρκοι πειραταί. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον οὐκ ὀλίγαι ἐγένοντο συγκρούσεις μετὰξὺ τῶν ἀποίκων τούτων καὶ τῶν ἰθαγενῶν, πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν φοβερῶν ἀνωμαλιῶν ὅσας ἐπήγαγεν ἡ ὁσμανικὴ κατὰκτησις καὶ κυριαρχία. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἡ φυλετικὴ καὶ ἱστορικὴ οἰκειότης τῶν ἐπηλύδων πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατίσχυσε τοσοῦτον, ὥστε οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀπόγονοι τῶν Ἀλβανῶν μετέσχον ἐκθύμως ἀπάντων τῶν κατὰ τῆς τουρκικῆς δυναστείας ἀγώνων καὶ ἐκλείσθησαν ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ἥττον ἢ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, λαμπρότατα στήσαντες τρόπαια ἐν Ἡπειρῷ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐξαιρέτως δὲ κατὰ θάλασσαν ἀπὸ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν ὁρμώμενοι.

Τελευταῖοι ἀλλόφυλοι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶναι οἱ καλούμενοι Βλάχοι. Οἱ Βλάχοι οὗτοι ἀναφαίνονται ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸ τῆς ἐπελεύσεως τῶν Φράγκων, διότι

μεγαλητέρας τῶν νήσων. Τῷ 1570 ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου, ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς Νικοσίας καὶ τῆς Ἀμμοχώστου ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ὅτε τῷ 1669 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης εἰς τὸν Ἀχμέτ Κιοπριλὴν, ἅπαντες οἱ σωζόμενοι ἀντιπρόσωποι τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἐπιφανῶν ἐνετικῶν οἰκογενειῶν συναπῆλθον μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὰ ἴδια. Τὸ αὐτὸ εἶχε συμβῆ ἔπι τῆς ἀλώσεως τῆς Ῥόδου τῷ 1522· ὁ μέγας μάγιστρος καὶ ἅπαντες οἱ περιλιπόμενοι ἱππόται τοῦ ἀγίου Ἰωάννου ἐγκατέλιπον τὴν νήσον. Εἰς δὲ τὰς μικροτέρας νήσους δὲν περιεσώθησαν ἐνετικοὶ τινες οἶκοι εἰμὴ διότι οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, ἀποβαλόντες διὰ τοῦ χρόνου τὸ πάτριον ἀξίωμα καὶ φρόνημα, συνεταύτισαν τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ ἐπὶ τέλους ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν, δεξάμενοι οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες καὶ τὸ ἀνατολικὸν θρησκευμα.

Ἀπ' ἐναντίας τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα ἀντηχεῖ ἄχρι τοῦδε πολλαχοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ Ἀλβανοὶ δὲν δύνανται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ λογισθῶσιν ὡς φυλὴ ἀλλοτρία τῆς ἐλληνικῆς. Οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν, οἵτινες πολλὴν ἔχοντες ἀνέκαθεν τὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν, ἐξελληνίσθησαν πρωϊμώτατα. Ἐν Ἡπείρῳ μὲν οἱ Ἀθαμᾶνες ἐλέγοντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Ἕλληνες, καὶ Ἕλληνες ὡσαύτως ἐλογίζοντο ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Μολοσσοί· αἱ δὲ βορειότεραι παρὰ τὸν Ἀδρίαν χῶραι μέχρι Δίσσου ἐκλήθησαν ὑπὸ μὲν τῶν Ῥωμαίων ἐλληνικὴ Ἰλλυρίς, ἐπὶ δὲ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἡπειρος νέα. Εἶναι ἀληθές ὅτι βραδύτερον ἀνemieχθησαν μετ' αὐτῶν Ῥωμαῖοι, Γότθοι, Σλαῦοι, Φράγκοι, καὶ ἔτι βραδύτερον πολὺς ἐγένετο ὁ τε ἀναγκαστικὸς καὶ ὁ ἐκούσιος ἐξισλαμισμὸς ἐν Ἀλβανίᾳ. Κατὰ τοὺς πιθανωτέρους τῶν νεωτέρων ὑπολογισμῶν, τὸ ἥμισυ περίπου τῶν σημερινῶν αὐτῆς κατοίκων εἶναι μουσουλμάνοι· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἄλλου ἡμίσεος μέρος, καὶ ἰδίως οἱ χριστιανοὶ οἱ οἰκοῦντες ἐν τῇ μέσῃ Ἀλβανίᾳ

καὶ ἐν Ἡπείρῳ ὁμιλοῦσι, παρὰ τῷ ἰδίῳ ἰδιώματι, τὴν ἑλληνικὴν καὶ ταύτην ἰδίως μεταχειρίζονται περὶ τὰς κυριωτέρας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Μυρία δὲ ὅσα γεγονότα τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ὅσοι ἐτήρησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα (καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἀσυγκρίτως πλείονες τῶν χριστιανῶν) ἀείποτε ἐταύτισαν τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι οἱ τῆς μέσης Ἀλβανίας ἰθαγενεῖς κάτοικοι, φεύγοντες τὰς ἀνωμαλίας ἀς παρήγαγεν αὐτόθι, ὡς καὶ πανταχοῦ τῆς ἀνατολῆς, ἡ δυτικὴ κατὰκτησις, ἤρχισαν νὰ μεταναστατεύωσιν ἄθροοι εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλίας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὴν λαιπὴν χέρσον Ἑλλάδα, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τινὰς τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας ἐποικίσεις διευκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις ἥτις ἔκτοτε συνέβαινε εἰς τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας διὰ τὴν ὁσπμέραι προαγομένην παρακμὴν τῶν Φράγκων κυριάρχων καὶ τὴν ἀδιάκοπον λεηλασίαν ἣν διενήργουν οἱ πειραταὶ περὶ ὧν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ὠμιλήσαμεν, μάλιστα οἱ Τοῦρκοι πειραταὶ. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον οὐκ ὀλίγαι ἐγένοντο συγχρούσεις μετὰξὺ τῶν ἀποίκων τούτων καὶ τῶν ἰθαγενῶν, πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν φοβερῶν ἀνωμαλιῶν ὅσας ἐπήγαγεν ἡ ὁσμανικὴ κατὰκτησις καὶ κυριαρχία. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἡ φυλετικὴ καὶ ἱστορικὴ οἰκειότης τῶν ἐπηλύδων πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατίσχυσε τοσοῦτον, ὥστε οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀπόγονοι τῶν Ἀλβανῶν μετέσχον ἐκθύμως ἀπάντων τῶν κατὰ τῆς τουρκικῆς δυναστείας ἀγώνων καὶ ἐκλείσθησαν ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ἥττον ἢ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, λαμπρότατα στήσαντες τρόπαια ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐξαιρέτως δὲ κατὰ θάλασσαν ἀπὸ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν ὁρμώμενοι.

Τελευταῖοι ἀλλόφυλοι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶναι οἱ καλούμενοι Βλάχοι. Οἱ Βλάχοι οὗτοι ἀναφαίνονται ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸ τῆς ἐπελεύσεως τῶν Φράγκων, διότι

ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀναφέρει κατὰ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τῆς 11^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐν Θεσσαλίᾳ χωρίον βλαχικόν, Ἐξεβὰν καλούμενον· λέγει δὲ τοὺς Βλάχους διάγοντας βίον νομαδικόν, καταλεγόμενους δὲ ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας φαίνονται καὶ οὗτοι λαβόντες πλείονά τινα ὑπόστασιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Ἦσαν δὲ συγγενεῖς τῶν ἐπέκεινα τοῦ Ἰστρου Βλάχων. Διαπεράσαντες τὸν ποταμὸν τοῦτον μετὰ τῶν Βουλγάρων, ἰδρύθησαν τὸ πρῶτον παρὰ τὸν Αἰμόν. Ἐκείθεν δὲ κατῆλθον μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, ἐν μέρει μὲν παρακολουθοῦντες τὴν τύχην τῶν βουγαροσλαυικῶν ἐποικήσεων καὶ κατακτήσεων, ἐν μέρει δὲ ὡς ποιμένες, καὶ ἐν μέρει λαμβάνοντες παρὰ τὸν Πίνδον γαίαις εἰς ἀποκατάστασιν, ἀφ' οὗ πρότερον ὑπῆρξεν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ. Ἐντεῦθεν τὸ μέρος τοῦτο τῆς Θεσσαλίας ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος Βλαχία καὶ Μεγαλοβλαχία. Ἀλλὰ οἱ Βλάχοι οὗτοι, μὴ ὄντες ἄλλως τε πολυάριθμοι, συνωκείωθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου στενώτατα μετὰ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν καὶ σώζουσι μὲν ἔτι ἵχνη τινὰ τοῦ πατρίου ἰδιώματος, λαλοῦσιν ὁμῶς συνηθέστερον τὴν ἑλληνικὴν, οἱ δὲ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν ἄνδρες ἀνεδείχθησαν κατὰ τὸ φρόνημα γνήσιοι Ἕλληνας.

Ἐκτοτε μέχρι τῆς σήμερον νέα ἑτερογενὴ στοιχεῖα δὲν παρσιζέφρησαν πλέον ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Τὸ ἔθνος τοῦτο ἐπλήρωσεν, ὅπως καὶ πάντες οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, τὸν φόρον αὐτοῦ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ· καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν τοὺς Ἕλληνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες ἀπετέλουν πολλὰ ἑκατομμύρια, καὶ οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς κατηναγκάζοντο διὰ φοβερωτάτης βίας νὰ ἐξισλαμισθῶσιν, οὐδεμία ἄλλη φυλὴ ἐδεκατεύθη τοσούτον ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, οἱ Τούρκοι οὐδόλως ἐπενήργησαν. Τὰ δύο ἔθνη ἔμειναν ἄμικτα

πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Ὑπὸ τὴν ἐποψίν
λοιπὸν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ συστατικῶν ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμὸς
εἶναι αὐτὸς ὁ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος Ἑλληνισμὸς ἠθικῶς,
διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ὑπέστη ἔκτοτε ποικίλας μεταβο-
λάς, ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν. Οὐδὲ ὑπῆρξε τὸ πρότερον εἰςρεῦσαν
ἐνταῦθα ξενικὸν αἷμα τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς
τὴν ἰθαγενῇ φυλῇ. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτῃ εἶναι ἡ
γλῶσσα, ἥτις ἐπεκράτει παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν
ἐν ταῖς παραμοναῖς καὶ τὴν ἐπιούσαν τῆς ὁσμανικῆς κατα-
κτήσεως. Ὅταν ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ
μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς δια-
στάσεις, οἱ Φράγχοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς
τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα;
δὲν ἔγραψαν τὰ *Χρονικὰ τοῦ Μωρέως* οὔτε εἰς τὴν σλαυικὴν,
οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν
ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅταν αὐτὸς οὗτος ὁ λαὸς ἀπὸ τῆς 15
ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ
τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν δι'
ᾠσμάτων δημωδῶν οὐχὶ εἰς ἐπερογενές τι ἰδιῶμα, ἀλλὰ εἰς
τὴν ἀθάνατον τῶν ὁρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ δὲν ἔχομεν ἀνάγκη
νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους,
ἐκκλησία, πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ φιλολογία ἀπὸ τῶν βορειο-
τέρων ὀρίων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Ται-
νάρου καὶ καθ' ὅλας τὰς νήσους καὶ καθ' ὅλας τὰς δυτικωτέρας
χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἑλληνιστὶ ἐλάλησαν καὶ ἔγραψαν.
Ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον πολλὴ ἐπεκράτησεν ἀμάθεια εἰς τὸν
λαὸν τῶν δουλωθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι· δυστυχῶς οἱ
πλείστοι τῶν λογίων ἀνδρῶν ὅσοι ἐκλείσαν τὸ ἑλληνικὸν
ὄνομα κατὰ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα, οἱ Γεμιστοὶ, οἱ Βησσα-
ρίωνες, οἱ Γεώργιοι Τραπεζούντιοι, οἱ Ἀργυρόπουλοι, οἱ Λα-
σκάρεις, οἱ Χαλκοκονδύλαιοι καὶ δυσαρίθμητοι ἕτεροι ἦττον ὀνο-
μαστοὶ, ἀπεδήμησαν τότε εἴτε εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην εἴτε

ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀναφέρει κατὰ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τῆς 44 ἑκατονταετηρίδος ἐν Θεσσαλίᾳ χωρίον βλαχικόν, Ἐξεβὰν καλούμενον· λέγει δὲ τοὺς Βλάχους διάγοντας βίον νομαδικόν, καταλγόμενους δὲ ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας φαίνονται καὶ οὗτοι λαβόντες πλείονά τινα ὑπόστασιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Ἦσαν δὲ συγγενεῖς τῶν ἐπέκεινα τοῦ Ἰστρου Βλάχων. Διαπεράσαντες τὸν ποταμὸν τοῦτον μετὰ τῶν Βουλγάρων, ἰδρύθησαν τὸ πρῶτον παρὰ τὸν Αἶμον. Ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθον μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, ἐν μέρει μὲν παρακολουθοῦντες τὴν τύχην τῶν βουγαροσλαυκῶν ἐποικήσεων καὶ κατακτήσεων, ἐν μέρει δὲ ὡς ποιμένες, καὶ ἐν μέρει λαμβάνοντες παρὰ τὸν Πίνδον γαίης εἰς ἀποκατάστασιν, ἀφ' οὗ πρότερον ὑπηρέτουν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ. Ἐντεῦθεν τὸ μέρος τοῦτο τῆς Θεσσαλίας ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος Βλαχία καὶ Μεγαλοβλαχία. Ἀλλὰ οἱ Βλάχοι οὗτοι, μὴ ὄντες ἄλλως τε πολυάριθμοι, συνωκειώθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου στενώτατα μετὰ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν καὶ σώζουσι μὲν ἔτι ἵχνη τινὰ τοῦ πατρίου ἰδιώματος, λαλοῦσιν ὁμῶς συνηθέστερον τὴν ἑλληνικὴν, οἱ δὲ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν ἄνδρες ἀνεδείχθησαν κατὰ τὸ φρόνημα γνήσιοι Ἕλληνας.

Ἐκτοτε μέχρι τῆς σήμερον νέα ἑτερογενὴ στοιχεῖα δὲν παρεισέφρησαν πλέον ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Τὸ ἔθνος τοῦτο ἐπλήρωσεν, ὅπως καὶ πάντες οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, τὸν φόρον αὐτοῦ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ· καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν τοὺς Ἕλληνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες ἀπετέλουν πολλὰ ἑκατομμύρια, καὶ οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς κατηναγκάζοντο διὰ φοβερωτάτης βίας νὰ ἐξισλαμισθῶσιν, οὐδεμία ἄλλη φυλὴ ἐδεκατεύθη τοσούτον ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου, ὅσον ἡ ἑλληνική. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, οἱ Τοῦρκοι οὐδόλως ἐπενήργησαν. Τὰ δύο ἔθνη ἔμειναν ἄμικτα

πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Ὑπὸ τὴν ἐποψίν
λοιπὸν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ συστατικῶν ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμὸς
εἶναι αὐτὸς ὁ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος Ἑλληνισμὸς ἠθικῶς,
διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ὑπέστη ἕκτοτε ποικίλας μεταβο-
λάς, ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν. Οὐδὲ ὑπῆρξε τὸ πρότερον εἰςρεῦσαν
ἐνταῦθα ξενικὸν αἷμα τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς
τὴν ἰθαγενῇ φυλῇ. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ἡ
γλῶσσα, ἥτις ἐπεκράτει παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν
ἐν ταῖς παραμοναῖς καὶ τὴν ἐπιούσαν τῆς ὁσμανικῆς κατα-
κτήσεως. Ὅταν ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ
μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς δια-
στάσεις, οἱ Φράγχοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς
τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα,
δὲν ἔγραψαν τὰ *Χρονικά τοῦ Μωρέως* οὔτε εἰς τὴν σλαβικὴν,
οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν
ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅταν αὐτὸς οὗτος ὁ λαὸς ἀπὸ τῆς 15
ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ
τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν δι'
ᾠσμάτων δημωδῶν οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα, ἀλλὰ εἰς
τὴν ἀθάνατον τῶν ὁρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ δὲν ἔχομεν ἀνάγ-
κην νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους,
ἐκκλησία, πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ φιλολογία ἀπὸ τῶν βορειο-
τέρων ὀρίων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Ται-
νάρου καὶ καθ' ὅλας τὰς νήσους καὶ καθ' ὅλας τὰς δυτικωτέρας
χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἑλληνιστὶ ἐλάλησαν καὶ ἔγραψαν.
Ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον πολλὴ ἐπεκράτησεν ἀμάθεια εἰς τὸν
λαὸν τῶν δουλωθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι· δυστυχῶς οἱ
πλεῖστοι τῶν λογίων ἀνδρῶν ὅσοι ἐκλείσαν τὸ ἑλληνικὸν
ὄνομα κατὰ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα, οἱ Γεμιστοὶ, οἱ Βησσα-
ρίωνες, οἱ Γεώργιοι Τραπεζοῦντιοι, οἱ Ἀργυρόπουλοι, οἱ Λα-
σκάρις, οἱ Χαλκοκονδύλαι καὶ δυσαρίθμητοι ἕτεροι ἦττον ὀνο-
μαστοὶ, ἀπεδήμησαν τότε εἴτε εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην εἴτε

εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους, αἵτινες κατείχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐνῷ δὲ ἐκ τούτου ἡ ἑλληνικὴ παιδείσις ἀνεζωπυρήθη εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐξηκολούθησε δὲ προαγομένη εἰς τὰς νήσους, τὰνάπαλιν ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς χώραις τῆς ἀνατολῆς, αἱ σχολαὶ ἐξέλιπον δι' ἔλλειψιν διδασκάλων. Αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλῖαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἰδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε ἐν ταῖς χώραις ταύταις τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐστερήθη ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, χάρις πρὸ πάντων εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἥτις κατηρτίσθη ἐν Ἑνετίᾳ ἐκ παντοδαπῶν φυγάδων, πολλὰ ἰδρύθησαν σχολαὶ ἐν Ἰωαννίνοις τε καὶ ἐν Ἀθήναις, μάλιστα δὲ ἐν Ἰωαννίνοις διότι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ἰδίως ὥς ἀπὸ φυτωρίου τινὸς προῆλθον οἱ πολυάριθμοι διδάσκαλοι δι' ὧν ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος κατὰ τε τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης πλείσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκορεστίῳ. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὁ Βενιαμὶν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους περιορισθῶμεν· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐκρατύνθη· ἰδίως δὲ συνετέλεσεν εἰς τοῦτο ὁ ἐπιτήδειος τρόπος καθ' ὃν πολλοὶ τῶν διδασκάλων ἡρμήνευον τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἐμπνέοντες εἰς τὴν νεολαίαν τὸ

αἶσθημα τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσιώσεως καὶ τὸν πόθον τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας. Ὅπως ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δὲν ἔπαυσε μετὰ τοῦ ἀρχαίου συνοικειούμενος ἵνα κοσμή δι' αὐτοῦ τὸν τε δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον, οὕτω καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυστυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς αὐτὰς ἀνέτρεχε πηγὰς ἵνα ἀναπαύσῃ ἐν αὐταῖς τὰς τε δυνάμεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλπίδας.

Τότε ὡς αὐτὸς ἤρξατο ἡ κάθαρσις καὶ ἡ ἀνακαίνισις τῆς γλώσσης. Ἵνα τὰ πνευματικὰ ἔργα ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἴσως ἵνα ἔχωσι ψυχὴν καὶ ζῶν, ἀνάγκη νὰ ἐκδηλῶνται διὰ γλώσσης λαλουμένης, οὐχὶ νεκρᾶς. Ἐν τούτοις οἱ μὲν λόγιοι τοῦ μεσαίωνος ἔγραφον συνήθως τὴν ἀρχαίαν, ἡ δὲ καθωμιλημένη τοσοῦτον εἶχεν ἀκρωτηριασθῇ καὶ ἀσχημισθῇ ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷον προσήκει εἶναι τὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Ἔδει λοιπὸν νὰ διασωθῇ ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἐξαχρειώσεως, τὴν δὲ πρωτοβουλίαν τῆς σωτηρίας ταύτης ἀνέλαβεν ὁ αἰδίδιμος Κοραΐς. Πρῶτος αὐτὸς ἠξίωσεν ὅτι ἡ καθωμιλημένη δεόν νὰ υποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν αὐτῆς καὶ τὸ συντακτικόν, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ γραμματικούς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλώσσα φιλολογικῇ. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἔθνους ὑφῆσιν ἡ γλώσσα αὐτοῦ ἀπέβη ἐνδεὲς πολλῶν καὶ ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως νὰ καταφεύγωμεν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειότερας πρὸς τὴν καθωμιλημένην καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ γίνωνται ὅσον ἐνδέχεται καταληπταὶ εἰς τοὺς πολλούς. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐξακολουθεῖ ἄχρι τοῦδε ἡ ἀνακαίνισις τῆς

εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους, αἵτινες κατεῖχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐνῷ δὲ ἐκ τούτου ἡ ἑλληνικὴ παιδευσὶς ἀνεζωπυρήθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐξηκολούθησε δὲ προαγομένη εἰς τὰς νήσους, τὰνάπαλιν ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς χώραις τῆς ἀνατολῆς, αἱ σχολαὶ ἐξέλιπον δι' ἔλλειψιν διδασκάλων. Αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλῖαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν Ἱδρυσιν σχολῶν νέων, ὥς τε ἐν ταῖς χώραις ταύταις τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐστερήθη ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, χάρις πρὸ πάντων εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἥτις κατηρτίσθη ἐν Ἑνετία ἐκ παντοδαπῶν φυγάδων, πολλαὶ ἰδρύθησαν σχολαὶ ἐν Ἰωαννίνοις τε καὶ ἐν Ἀθήναις, μάλιστα δὲ ἐν Ἰωαννίνοις· διότι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ἰδίως ὥς ἀπὸ φυτωρίου τινὸς προήλθον οἱ πολυάριθμοι διδάσκαλοι δι' ὧν ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος κατὰ τε τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης πλείσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρῃ, ἐν Κυθωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκορεστίῳ. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὁ Βενιαμὴν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους περιορισθῶμεν· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐκρατύνθη· ἰδίως δὲ συνετέλεσεν εἰς τοῦτο ὁ ἐπιτήδειος τρόπος καθ' ὃν πολλοὶ τῶν διδασκάλων ἡρμήνευον τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἐμπνέοντες εἰς τὴν νεολαίαν τὸ

αἶσθημα τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσιώσεως καὶ τὸν πόθον τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας. Ὅπως ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δὲν ἔπαυσε μετὰ τοῦ ἀρχαίου συνοικειούμενος ἵνα κοσμή δι' αὐτοῦ τὸν τε δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον, οὕτω καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυστυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς αὐτὰς ἀνέτρεχε πηγάς ἵνα ἀναβαπτίσῃ ἐν αὐταῖς τὰς τε δυνάμεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλπίδας.

Τότα ὡσαύτως ἤρξατο ἡ κάθαρσις καὶ ἡ ἀνακαίνισις τῆς γλώσσης. Ἵνα τὰ πνευματικὰ ἔργα ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἴσως ἵνα ἔχωσι ψυχὴν καὶ ζῶην, ἀνάγκη νὰ ἐκδηλῶνται διὰ γλώσσης λαλουμένης, οὐχὶ νεκρᾶς. Ἐν τούτοις οἱ μὲν λόγιοι τοῦ μεσαιῶνος ἔγραφον συνήθως τὴν ἀρχαίαν, ἡ δὲ καθωμιλημένη τοσοῦτον εἶχεν ἀκρωτηριασθῇ καὶ ἀσχημισθῇ ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷον προσήκει εἶναι τὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Ἔδει λοιπὸν νὰ διασωθῇ ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἐξαχρειώσεως, τὴν δὲ πρωτοβουλίαν τῆς σωτηρίας ταύτης ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραΐς. Πρῶτος αὐτὸς ἠξίωσεν ὅτι ἡ καθωμιλημένη δεόν νὰ ὑποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν αὐτῆς καὶ τὸ συντακτικόν, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ γραμματικούς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολογικὴ. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἔθνους ὕφαισιν ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν καὶ ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως νὰ καταφεύγωμεν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειότερας πρὸς τὴν καθωμιλημένην καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ γίνωνται ὅσον ἐνδέχεται καταληπτὰ εἰς τοὺς πολλούς. Ἐπὶ τῇ βράσει ταύτῃ ἐξακολουθεῖ ἄχρι τοῦδε ἡ ἀνακαίνισις τῆς

γλώσσης, ἥτις μήτε μετὰ τῆς ἀρχαίας, μήτε μετὰ τῆς δημόδους ἐντελῶς ταῦτιζομένη, ἀπὸ ἑκατέρας δὲ τῶν πηγῶν τούτων νέας ὀσημέραι ἀρυσμένη δύναμεις, ἀπετέλεσεν ἤδη ὄργανον ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἰσθημα τῆς μεγαλοφυΐας. Ἐτέρα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός, ὅπως καὶ ὁ μεσαιωνικός, οὐδέποτε ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἐχωρίσθη. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ καταδυναστευόμενον ἔθνος ἐμνήσθη τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ πατέρων καὶ ἐρρίφθη οὕτως εἰπεῖν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῶν μετὰ πολὺ πλείονος στοργῆς ἢ ὁ μεσαιωνικός Ἑλληνισμός, ὅστις, μεγαλουργῶν καθ' ἑαυτὸν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, ἐκ διαλειμάτων μόνον ἐνθυμεῖτο τῶν μεγάλων τῆς πρώτης Ἑλλάδος ἔργων. Ἰδίως δὲ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἀπέβαλε τελευταῖον τὸ ἔθνος τὸ ἐπίερακτον τῶν *Ῥωμαίων* ὄνομα καὶ ἀνέκτησε τὴν ἱεράν τῶν *Ἑλλήνων* προσηγορίαν, ὡς σύμβολον ἐπιτηδείοτατον νὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἅτε ἀναμνησκον ἀδιαλείπτως εἰς πάντας τὴν ἐπιφανῆ αὐτῶν καταγωγὴν καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα. Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ εἰς τὸν ἀσφαλὴ τοῦτον λιμένα διὰ πολλῶν διήλθε περιπετειῶν, ὧν τινες ἀνατρέχουσιν εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως.

Εἶδομεν ὅτι ἀπὸ τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας· καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐπῆλθε τότε ἡ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναμόρφωσις, διὰ τῆς χριστιανικῆς δὲ ἐκκλησίας πρὸ πάντων ἰδιοποιήθη οὗτος τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, οὐδὲν παράδοξον ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο, καίπερ ὁμιλοῦν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καίπερ διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀνατρεφόμενον καὶ ἐν τῷ μέσῳ ποικίλων ἑλληνικῶν ἀναμνήσεων καὶ παραδόσεων διαιτώμενον, δὲν ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ εἰς φῆξιν πρὸς τὸ νέον ἰσχυρότατον αὐτοῦ συστατικὸν καὶ ἐξηκο-

λούθησεν ἄρχον τῆς ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν τῶν Ῥωμαίων προσηγορίαν καὶ θυσιάζον τὸ ὄνομα εἰς τὸ πρᾶγμα. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐξέλιπε μὲν πᾶσα εἰδολωλατρεία, κατεβλήθησαν δὲ ὀριστικῶς πᾶσαι αἱ αἱρέσεις καὶ κατέστησαν οὕτω ἐκποδῶν οἱ λόγοι δι' οὓς ἡ ἐκκλησία εἶχεν ἐξεγερθῆ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ λογιώτεροι τῶν ἀνδρῶν, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ, ὁ Εὐστάθιος, οἱ Χωνιάται, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Γεμιστός, ὁ Φραντζῆς, ἤρχισαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ν' ἀποδίδωσιν εἰς τὸ ἔθνος τὸ πάτριον ὄνομα. Ἰδίως ὁ Χαλκοκονδύλης δὲν ἐδίστασε νὰ ἐνομάσῃ *Ἑλλήνων βασιλεῖς* τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τῆς θεωρίας μάλιστα τὸ ὄνομα ἐπειράθη νὰ μεταβῇ καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν. Ὅτε ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνὸς ὑψώσεν ἐν Ἡπείρῳ τὴν σημαίαν τῆς κατὰ τῶν Φράγκων ἐθνεγεργίας καὶ ἵδρυσεν αὐτόθι κράτος περιλαβὼν προσέτι τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ὁ μέγας ἐκείνος ἐπαναστάτης ἀπεκάλεσεν ἑαυτὸν *δεσπότην Ἑλλάδος*. Ἐλάβομεν δὲ ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἰπῶμεν ὅτι ὁ ἔσχατος τῶν αὐτοκρατόρων, ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς τοὺς συναγωνιστάς ἐν τῇ παραμονῇ τῆς ἀλώσεως, προέτρεψεν αὐτοὺς ν' ἀγωνισθῶσιν ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣν ἐλπίδα καὶ χαρὰν ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἀπεκάλει. Ἀλλὰ πολὺς ἐπέπρωτο νὰ παρέλθῃ ἔτι χρόνος μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὸ ἅγιον τοῦτο ὄνομα ἔμελλε νὰ διαδοθῇ εἰς ἀπάσας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις καὶ νὰ διαχύσῃ εἰς τὰς φλέβας τοῦ ἔθνους παντὸς τὴν ζωοποιὸν αὐτοῦ δύναμιν. Ἐπὶ χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε πολυειδῶς συνδέσει ἅπασαν τὴν πολιτικὴν καὶ ἀστικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καὶ ἐνέργειαν μετὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων προσηγορίας, ἐντεῦθεν δυσκαλώτατον ἦτο ν' ἀποβάλῃ διὰ μιᾶς τὴν μακραιῶνα ταύτην ἔξιν. Αὐτοὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος οἱ κάτοικοι ὑπέκυψαν εἰς αὐτήν. Διασώσαντες πιθανῶς τὸ πάτριον ὄνομα μέχρι τῆς θ' καὶ τῆς

7 ἑκατονταετηρίδος, διότι οὕτω πῶς μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπὸ τῶν συγγραφέων προσαγορεύονται· ἔπειτα δὲ ἐν τῇ 8 κληθέντες Ἑλλαδικοὶ καὶ ἐν τῇ 10 ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου Γραικοί, ἐπὶ τέλους ἀπεκάλεσαν καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς Ῥωμαίους. Τοῦλάχιστον δύο μεγάλα δημῶδη ποιήματα, ποιηθέντα ἐν τῇ 14 καὶ τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, τὰ τε Χρυσικά τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων καὶ ὁ Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποκαλοῦσιν ἀδιαλείπτως τοὺς κατοίκους τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν Ῥωμαίους ἢ Ῥωμιοὺς ἢ τὸ πολὺ χριστιανούς.

Ἡ ἐπελθοῦσα ἔπειτα τουρκικὴ κυβέρνησις, ἥτις διετήρησε τὰ κατὰ τοὺς κατακτηθέντας ὑπηκόους ὅπως εἶχον πρότερον, ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον τῆς ἀπροφασίστου αὐτῶν δουλοσύνης, ἐξηκολούθησε νὰ ὀνομάζῃ αὐτοὺς Ῥωμαίους. Ἐτι δὲ εὐκολώτερον ἐξηγεῖται πῶς καὶ ἡ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε μεταχειριζομένη τὴν προσηγορίαν ταύτην. Οὕτω πολιτευόμενον τὸ οἰκουμένικόν πατριαρχεῖον ἐσυνέχιζε τὸ καθεστὸς πρὸς τὸ παρελθόν, ὅπερ συνέφερε πολυσιδῶς καὶ πολυτρόπως, πρὸ πάντων δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Ῥωμαίων ἐξηκολούθουν ὑπαγόμενοι εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ πατριάρχου δικαιοδοσίαν οὐ μόνον οἱ λαλοῦντες τὴν ἑλληνικὴν χριστιανὸν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἄλλα χριστιανικά φύλα, ὅσα ὑπὸ τὴν κοινὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπωνυμίαν ὑπήγοντο πρότερον εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Ἐνῶ δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπεκράτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν τε τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, οἱ λογιώτεροι τοῦ ἔθνους ἄνδρες, παρ' οἷς εἶχεν ἀρχίσει πρὸ καιροῦ νὰ γίνεται χρῆσις τῆς τῶν Ἑλλήνων προσηγορίας, ἀπεδήμησαν τότε εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν· δεινῆς δὲ ἐντετυθεν ἐπελθούσης ἀμαθείας, οὐδόλως οὐδαμοῦ ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἦσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τοὺς Τούρκους ἀντήχει πλέον τὸ πάτριον ἡμῶν ὄνομα. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς διανοητικῆς τοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως, ἥτις ἀρξάμενη, ὡς προεῖπομεν, ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, πολ-

λὴν ἔλαβε τὴν ἐπίδοσιν κατὰ τὴν 18, φυσικὸν ἦτο, μετὰ τῶν ἀπειραρίθμων σχολῶν αἵτινες δραστηρίως ἐλειτούργουν ἀπὸ τῆς Δημητσάνης μεχρι τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ ἀπὸ τῆς Λάκ-
κας τοῦ Δελβίνου μέχρι τῶν Κυδωνιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, νὰ ἀναζωπυρηθῇ ἡ τοῦ πατρίου ὀνόματος μνήμη καὶ ἐπιπόθησις. Ἐν τούτοις διὰ τὰς βαθείας ρίζας ἃς εἶχον ῥίψει αἱ ἕξεις τῶν πολλῶν, ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαίων καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Γραικῶν ὄνομα ἀντεπάλαισαν πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν.

Ὅτε τῷ 1790 τρεῖς τοῦ ἔθνους ἀντιπρόσωποι καθυπέβαλον εἰς τὴν μεγάλην Αἰκατερίναν τὴν αἴτησιν τοῦ νὰ καταπέμψῃ τὸν ἐγγονὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον ὡς αὐτοκράτορα, οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν παρέστησαν πλέον ὡς Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἀπλῶς χρι-
στiani, ἀλλὰ ὡς Ἕλληνες καὶ ἀπόγονοι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων. Μικρὸν ὅμως μετὰ τὴν αἴτησιν ταύτην εἰς τῶν ἡρώων τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως, ὁ Λεβαδιεὺς Λάμπρος Κα-
τσώνης, διαμαρτυρόμενος τῷ 1792 κατὰ τῆς εἰρήνης ἦν συνω-
μολόγησεν ἡ Ῥωσία πρὸς τὴν Τουρκίαν, δὲν ὁμιλεῖ πάλιν ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ εἰμὴ περὶ Ῥωμαίων. Ὁ δὲ Ῥήγας ταλαν-
τεύεται μεταξὺ τῶν διαφόρων προσηγοριῶν. Εἰς τὸν περίφημον θούριον α Ὡς πότε παλληκάρια . . . » δὲν ὁμιλεῖ εἰμὴ περὶ Γραικῶν καὶ τὴν αὐτὴν προσωνυμίαν μεταχειρίζεται εἰς ἄλλα τινὰ πολεμιστήρια ἄσματα. Εἰς ἕτερα ὅμως (Παιδιὰ τοῦ Ἡρα-
κλέους. Ὡ γενναῖοι Ἕλληνες. Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων. καὶ τὰ τοιαῦτα) παρασύρεται ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ ὁποίου τοὺς κρουνοὺς ἀνέφξεν ἡ νεωτέρα παιδείσις· ἐνῶ εἰς τὸ προτρεπτικὸν ἐκεῖνο, δι' οὗ ἐξορκίζει πάντας τοὺς εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ὑπηρε-
τοῦντας ἀδελφοὺς νὰ καταβῶσιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ νὰ προσ-
φέρωσιν αὐτῇ τοὺς βραχίονας αὐτῶν, (᾿Ανατολὴ καὶ Δύσι καὶ Νότο καὶ Βορρᾶ, γιὰ τὴν πατρίδα ὅλοι νὰ ᾿χωμε μὴ καρδιά), ἐπανέρχεται εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς Ῥωμιοὺς. Τὸ δὲ περιεργότε-
ρον πάντων εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Κοραΐς, ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον

νεώτερον Ἑλληνα συντελέσας εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, ἐνδοιάζει ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Γραικῶν. Ἀλλ' ἡ κοινὴ συνείδησις ἔκρινε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς ἐν πολλοῖς ἄλλοις, ὀρθότερον τῶν σοφωτέρων ἀνδρῶν καὶ ὅτε μετὰ τινος ἔτι ἐνιαυτοῦς, ἐκτραγείσης τελευταῖον τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, συνήλθον εἰς Ἐπίδαυρον οἱ πλκρεζούσιοι ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐψήφισαν τὸ πρῶτον αὐτῆς πολίτευμα, ἐν κεφαλίδι τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀνεφωνήθη στεντορεῖα τῇ φωνῇ ὅτι « τὸ *ἐλληνικὸν ἔθνος* κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν τοῦ εἰς ἐθνικὴν συνηγμένων συνέλευσιν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καὶ ἀνεξαρτησίαν. »

Εἶπομεν ὅτι αἱ μακραιῶνες τοῦ παρελθόντος ἔξεις ἀντεπάλαισαν ἰσχυρῶς κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἐνόματος. Καὶ τῶντι αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη τοῦ φαινομένου τούτου αἰτία· οὐχὶ ὁμως ἡ μονη. Τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαίων περιελάμβανεν, ὅπως ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ οὕτω καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, ἅπαντας τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς ὑπαγομένους ὑπὸ τὴν προσηγορίαν τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν υπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἅμα καὶ πολιτικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Αἱ φυλετικαὶ διενέξεις, αἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσαύτας ἐπαγαγοῦσαι ῥήξεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Σλαβῶν, εἶχον κατευνασθῆ ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἡ κοινὴ τῆς δουλείας συμφορὰ εἶχεν ἀδελφοποιήσει πάντας τοὺς χριστιανοὺς καὶ ἐπὶ μακρὸν ἠδύνατό τις ἴσως νὰ ἐλπίσῃ ὅτι ἡ ταυτότης τῶν συμφορῶν καὶ ἡ ταυτότης τῆς πρὸς τὸν δυνάστην ἀποστροφῆς ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἁγῶνος, καὶ μετὰ τὴν νίκην τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἐνότητα. Ἐντεῦθεν πολλοὶ λόγιοι καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες τῶν τότε χρόνων ἐνόμιζον ὅτι ἡ σύνεσις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου ἐν τῶν κυριωτάτων συμβόλων τῆς ἐνότητος ἐκείνης, ἥτοι τὸ κοινὸν τῶν Ῥωμαίων ὄνομα. Ἀλλ' ἐνῶ ἀφ' ἐνός

δυσχερέστατόν ἦτο νὰ ἀναχαιτισθῇ ἡ εὐλογος τοῦ ἔθνους ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ἀρχαίου καὶ περιδόξου αὐτοῦ ὀνόματος, ἡ πεῖρα ἀφ' ἑτέρου ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἀδύνατος ἦτο ἡ πολιτικὴ τῶν δύο φυλῶν συγχώνευσις. Αἱ ἀναμνήσεις μακροῦ παρελθόντος ἀντεστρατεύοντο κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐνώσεως. Κοινὸς μὲν ἦτο ὁ ἀγὼν, ἀλλ' ἀπὸ κοινοῦ, ὥς μὴ ὤφειλε, ποτὲ δὲν διεξήχθη. Ἐπὶ τοσοῦτο δὲ ἡ διατήρησις τῆς χαλαρᾶς ἐκείνης ὑπὸ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐνόηται ὡς κατ' ὅρθωτος, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ ἐκκλησιαστικὸς σύνδεσμος ἐρράγη ἐπὶ τέλους διὰ τῆς τῶν Βουλγάρων ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Δὲν ἦτο λοιπὸν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ὅπερ προεκάλεσε τὴν διάστασιν, ἀλλὰ ἡ ἱστορικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐκατέρων τῶν φύλων συνείδησις. Ὁ δὲ ὀριστικὸς τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς θρίαμβος δὲν θέλει ἐπέλθῃ εἰμὴ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Σλαύων πρὸς βορρᾶν, τῶν Ἑλλήνων πρὸς μεσημβρίαν, καὶ τοῦ προσήκοντος προσδιορισμοῦ τῆς διαχωρίζουσας αὐτοὺς γραμμῆς, διαγραφομένης οὐχὶ ὑπὸ παραλόγων ἀξιώσεων, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν ἀμοιβαίων φυσικῶν ὁροθεσίων, γεωγραφικῶν τε καὶ ἱστορικῶν καὶ ἐθνικῶν. Οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι, οἱ Βόσνιοι καὶ οἱ Ἑρζεγοβίνιοι εἶναι ὁμολογουμένως κύριοι τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Σκάρδου χωρῶν· διόπερ καὶ μετωνόμασαν αὐτάς ἀπὸ τῶν ἰδίων φυλετικῶν ὀνομάτων. Ἀλλ' αἱ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Σκάρδου χῶραι εἶναι ὁμολογουμένως ἑλληνικαί· διόπερ καὶ διετήρησαν ἐπὶ 4200 ἔτη τὰ πάτρια αὐτῶν καὶ ἑλληνικὰ ὀνόματα τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας. Αἱ δὲ ὑφιστάμεναι εἰς τὰ βορειότερα αὐτῶν βουλγαρικαὶ τινες ἀποικίαι οὐδόλως παρέχουσιν εἰς τοὺς Βουλγάρους δικαίωμα κυριαρχίας ἐπὶ τῶν χωρῶν ἐκείνων· ἢ μήπως πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Εὐξεῖνον βουλγαρικὴ παραλία δὲν εἶναι ἄχρι τοῦδε ἑλληνική;

Ἡ ὀριστικὴ ὁμῶς αὕτη διάστασις δὲν ἤρχισε νὰ ἀποκαλύ-

πτεται εἰμὴ πρὸ ὀλίγων τινῶν δεκαστηρίδων. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ 400 περίπου ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἡ ἐνότης ἐφαίνετο συναρμοσθεῖσα μέχρι τινὸς μετὰ τὰς προτέρας ἐπανειλημμένας ῥήξεις. Τὸ βεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅπερ ἀπὸ τῆς τετάρτης ἐκατονταετηρίδος εἶχε προελάσει μέχρι τοῦ Ἰστρου, ἀπὸ δὲ τῆς ἐβδόμης ὠπισθοδρόμησεν ἐνώπιον τῶν Σλαύων, κατὰ τὴν 10 εἶχε πάλιν πλημμυρῆσει μέχρι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ποταμοῦ καὶ κατόπιν διετέλεσεν ἐκ νέου ἀμπωτίζον ἔνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἐπαναστάσεως τῆς περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἐκατονταετηρίδος ἐκραγείσης καὶ τῆς τῶν Σέρβων ἐν τῇ 14 ἐκατονταετηρίδι ἐπιδρομῆς. Τελευταῖον δὲ, ὡς ἐκ τῆς ἐξουσίας δι' ἧς περιεβλήθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ὁ Ἑλληνισμὸς, ὑπὸ τὴν μεσαιωνικὴν αὐτοῦ προσηγορίαν, ἐπεπόλασεν αὖθις καθ' ἅπασαν τὴν ἀπὸ τοῦ Ταινάρου μέχρι Βελιγραδίου καὶ Σιλιστρίας χώραν. Τῷόντι διὰ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης δικαστικῆς καὶ διοικητικῆς δικαιοδοσίας ἣτις ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη τοῦ Β' εἰς τὸν πατριάρχην, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τίτλου ὃν ἀπένευμεν εἰς αὐτὸν, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων ἢ τοῦ ἐθνάρχου, οὗτος παρέστη εἰς τὰ ὅμματα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς ἀνατολῆς οὐχὶ μόνον ὡς ὕπατος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς ἡγεμὼν· κατὰ δὲ τὴν πατριαρχικὴν ἱστορίαν, οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν αὐτὸν ἐν τῇ 16 ἐκατονταετηρίδι ὡς βασιλέα καὶ αὐθέντην. Ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς ἐδικαιοῦντο νὰ προχειρίζωνται κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ νενομισμένα, καὶ νὰ ἐκτελῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης τῶν κρατούντων ἐπηρείας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων εἶχε προσέτι λάβει σιωπηρῶς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ περιέχεται εἰς ἀμέσους σχέσεις πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ξένων ἔθνων· καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήγαγε τὸ δικαίωμα τοῦτο πρὸς τὴν Ἑνετίαν, πρὸς τὴν Ῥωσίαν, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμα-

νίας καὶ πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σουηδίας, μαρτυρεῖ ὅπόσον αὐτοτελὲς ἀξίωμα ἔλαβεν ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος, πρὸς ὃν, ὡς προείπομεν, καὶ αὐτὴ ἡ ὁσμανικὴ κυδέρνησις ἐκοινωνεῖ διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ ὥσαντι προέκειτο περὶ ξένης τινὸς δυνάμεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, εἶπετο ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἐξουσία διενηργεῖτο ἐν ὀνόματι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους τούτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσω οἱ μὲν Σλαῦοι ὁλῶς ἐναρκώθησαν ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἐπὶ 350 ἔτη, μόνοι δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν δρῶντες καὶ τηροῦντες τὸ μέγα αὐτῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀξίωμα, διὰ τε ἄλλων ποικίλων ἐνεργειῶν καὶ διὰ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος.

Δυστυχῶς τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια τὰ ἀπνευμηθέντα εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦτον δὲν ἐλειτούργουν εἰμὴ ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἤρεσκε τοῦτο εἰς τοὺς κρατοῦντας. Ὅθεν παραβιασθέντα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα. Τὸ πατριαρχεῖον, ἰδρυθὲν κατ' ἀρχὰς ἀξιοπρεπῶς παρὰ τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἠναγκάσθη ἔτι ἀπὸ τοῦ πρώτου πατριάρχου Γενναδίου νὰ καταλίπη αὐτὸν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου. Ἐπὶ δὲ τοῦ χώρου ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν μετ' οὐ πολὺ μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελεῖ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχων. Ἡ τοιαύτη νομαδικὴ κατὰ βας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπὸ τῶν πρώτων ὑψηλῶν σκηνωμάτων εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα καὶ ταπεινότατα, εἶναι πιστὴ εἰκὼν τῶν ἄλλων περιπετειῶν ὅσας ὑπέστη. Περὶ

πτεται εἰμὴ πρὸ ὀλίγων τινῶν δεκαετηρίδων. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ 400 περίπου ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἡ ἐνότης ἐφαίνετο συναρμοσθεῖσα μέχρι τινὸς μετὰ τὰς προτέρας ἐπανειλημμένας ῥήξεις. Τὸ βεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅπερ ἀπὸ τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε προελάσει μέχρι τοῦ Ἰστρου, ἀπὸ δὲ τῆς ἐβδόμης ὠπισθοδρόμησεν ἐνώπιον τῶν Σλαύων, κατὰ τὴν 10 εἶχε πάλιν πλημμυρῆσει μέχρι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ποταμοῦ καὶ κατόπιν διετέλεσεν ἐκ νέου ἀμπωτίζον ἕνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἐπαναστάσεως τῆς περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος ἐκραγείσης καὶ τῆς τῶν Σέρβων ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἐπιδρομῆς. Τελευταῖον δὲ, ὡς ἐκ τῆς ἐξουσίας δι' ἧς περιεβλήθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ὁ Ἑλληνισμὸς, ὑπὸ τὴν μεσαιωνικὴν αὐτοῦ προσηγορίαν, ἐπεπόλασεν αὖθις καθ' ἅπασαν τὴν ἀπὸ τοῦ Ταινάρου μέχρι Βελιγραδίου καὶ Σιλιστρίας χώραν. Τῷόντι διὰ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης δικαστικῆς καὶ διοικητικῆς δικαιοδοσίας ἥτις ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη τοῦ Β' εἰς τὸν πατριάρχην, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τίτλου ὃν ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων ἢ τοῦ ἐθνάρχου, οὗτος παρέστη εἰς τὰ ὅμματα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς ἀνατολῆς οὐχὶ μόνον ὡς ὑπάτος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς ἡγεμὼν· κατὰ δὲ τὴν πατριαρχικὴν ἱστορίαν, οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν αὐτὸν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ὡς βασιλέα καὶ αὐθέντην. Ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς ἐδικαιοῦντο νὰ προχειρίζωνται κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ νενομισμένα, καὶ νὰ ἐκτελῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης τῶν κρατούντων ἐπηρείας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων εἶχε προσέτι λάβει σιωπηρῶς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ περιέρχεται εἰς ἀμέσους σχέσεις πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ξένων ἔθνων· καὶ ὁ τρόπος καὶ ὃν διεξήγαγε τὸ δικαίωμα τοῦτο πρὸς τὴν Ἑνετίαν, πρὸς τὴν Ῥωσίαν, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμα-

νίας καὶ πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σουηδίας, μαρτυρεῖ ὅπως αὐτοτελὲς ἀξίωμα ἔλαβεν ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος, πρὸς ὅν, ὡς προείπομεν, καὶ αὐτὴ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐκοινώνει διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ ὥσαντι προέκειτο περὶ ξένης τινὸς δυνάμεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, εἶπετο ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἐξουσία διενηργεῖτο ἐν ὀνόματι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους τούτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Σλαῦοι ὁλῶς ἐναρκώθησαν ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἐπὶ 350 ἔτη, μόνοι δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν δρῶντες καὶ τηροῦντες τὸ μέγα αὐτῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀξίωμα, διὰ τε ἄλλων ποικίλων ἐνεργειῶν καὶ διὰ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος.

Δυστυχῶς τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια τὰ ἀπνευμηθέντα εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦτον δὲν ἐλειτούργουν εἰμὴ ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἤρεσκε τοῦτο εἰς τοὺς κρατοῦντας. Ὅθεν παραβιασθέντα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, δὲν ἔπαυσαν ἐκτοτε παραβιαζόμενα. Τὸ πατριαρχεῖον, ἰδρυθὲν κατ' ἀρχὰς ἀξιοπρεπῶς παρὰ τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἠναγκάσθη ἔτι ἀπὸ τοῦ πρώτου πατριάρχου Γενναδίου νὰ καταλίπῃ αὐτὸν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου. Ἐπὶ δὲ τοῦ χώρου ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτάν Μεχμέτη. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν μετ' οὐ πολὺ μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελεῖ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχων. Ἡ τοιαύτη νομαδικὴ κατάθασις τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπὸ τῶν πρώτων ὑψηλῶν σκηνωμάτων εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα καὶ ταπεινότατα, εἶναι πιστὴ εἰκὼν τῶν ἄλλων περιπετειῶν ὅσας ὑπέστη. Περὶ

τὰ μέσα τῆς 47 ἑκατοντάστηρίδος ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀφῆ-
ρσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῆς
ἐποχῆς ταύτης τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτο-
προσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὀρίσασα ὅτι ἡ τελετὴ αὕτη δὲν
θέλει προσδρεύεται ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου. Μετ'
οὐ πολὺ ἀφῆρσεν ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα
τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σκιάδιο*, ὅπερ ἦτο ἐν τῶν διακρι-
τικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγο-
ρεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλην περιεστοιχισμέ-
νος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὴν
ἄλλην ἐξευτέλεισιν καὶ βιαιοπραγίαν τὴν ἐπενεχθεῖσαν εἰς τὸν
λεγόμενον ἐκεῖνον ἐθνάρχην. Ἐνῶ τὸ ἀρχικὸν τῶν προνομίων
κειμένον διελάμβανεν ὅτι οὐδεὶς θέλει ἐνοχλήσει αὐτὸν, ὅτι
θέλει εἶναι ἀναίτητος, ἀφορολόγητος καὶ ἀδιάσειστος ἀπὸ παν-
τὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος αὐτός τε εἰς
αἰῶνα καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς, δεκατέσ-
σαρα δὲν παρῆλθον ἔτη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ τὸ ἀφορολόγητον
καὶ ἀναίτητον παρεβιάσθη. Ὁ μετὰ Γεννάδιον τρίτος πατριάρ-
χης Ἰωάσαφ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη τοῦ Β' νὰ ἐπιτρέψῃ
ἄθεσμόν τινα γάμον καὶ ἀποποιηθεὶς νὰ παραβῇ τοὺς νόμους
τῆς ἐκκλησίας, καθηρέθη καὶ ἐξυβρίσθη ἀποκοπέντων τῶν
γενέων αὐτοῦ· ὁ δὲ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ὁ μὴ
συγκατανεύσας νὰ μεταπείσῃ τὸν πατριάρχην, ὑπέστη ἕνεκα
τούτου τὸν τῆς ρίνος ἀκρωτηριασμόν. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Τραπε-
ζούντιος Συμεὼν προεχειρίσθη ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει πληρόναι
κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορηγίας,
ἣν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πα-
τριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Κατόπιν ὁ ἐτήσιος οὗτος
φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 2,000 φλωρία· ὠρίσθησαν δὲ 500 ἔτερα
ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενον. Ἐπειτα ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς
3,000 χρυσᾶ καὶ παρεκτὸς τούτων ἔδει νὰ δαπανῶνται πολλὰ

κρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων ἀνηγορεύοντο καὶ ὑπεστηρίζαντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἐπιπτον ἐξ ἀνάγκης εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη εἰς ἀληθῆ δημοπρασίαν, καθ' ἣν κατεβλήθησάν ποτε μέχρι 40,000 χρυσῶν. Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Β' πατριαρχεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622, ὁ μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς, ὁ ἐπὶ ἑξ ἑκὼν μῆνας τῷ 1624 διατηρήσας τὸ ὑπατον τοῦτο ἀξίωμα, ἀπῆτησεν 400,000 χρυσῶν· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρχης ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλλήρων. Ὁ περιώνυμος Κύριλλος Λούκαρις καθρέθη δι' ἐνεργείας τῶν Ἱησουϊτῶν, καταβαλόντων ἐπὶ τούτῳ 40,000 ταλλήρων· τὸ δὲ ὀρθόδοξον πλήρωμα, ἵνα ἴδῃ τὸν ἀγαπητὸν αὐτοῦ ἱεράρχην ἀναβιβαζόμενον αὐθις εἰς τὸν προσέκοντα αὐτῷ θρόνον, ἐδέχθη νὰ δαπανήσῃ, ὡς βεβαιούται, 180,000 ταλλήρων. Ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ 1700, ἦτοι ἐν διαστήματι ἐτῶν 77, ἐγένοντο πεντήκοντα περίπου ἀλλαγαὶ πατριαρχεῖαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας πρὸς τοὺς κρατοῦντας. Ἐντεῦθεν τὰ χρέη τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων ἀπέβησαν ἀφόρητα, αἱ δὲ τούτων ἕνεκα φυλακίσεις αὐτῶν συνηθέσταται. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς ταῦτα οἱ Τοῦρκοι. Ἡ περιφρόνησις αὐτῶν κατάντησε τοσαύτη, ὥστε τῷ 1654 ἀρνησάμενος τις σούμπασης προέτεινε νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν, ἀντὶ τοῦ πατριάρχου, ἡ ὑπεράττη διοίκησις τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ πληρωμῇ 26,000 γροσίων. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένεν· ἀλλὰ πολλοὶ τῶν πατριαρχῶν ἐθανατώθησαν· ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὁ Κύριλλος Κονταρῆς, ὁ Παρθένιος Β', ὁ Παρθένιος Γ', καὶ ὁ μέγας ἱερομάρτυς τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὁ Γρηγόριος Ε'. Δυσαρτίητοι δὲ εἶναι οἱ ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς οἱ ὑποστάν-

τες μαρτυρικὸν θάνατον ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως μέχρι τῆς ἐκατόμβης ἣν ὁ κλήρος ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος τῷ 1821.

Δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων συνετέλεσαν εἰς τὰς χρηματικὰς ζημίας αἱ ὑπέστη ἡ ἐκκλησία καὶ εἰς τὸ ἐντεῦθεν προσγενόμενον αὐτῇ ὄνειδος. Ἀλλ' ὑπάρχει ἄραγε ἔθνος παρὰ τῷ ὁποίῳ δὲν εὐρίσκονται ἄνθρωποι πρόθυμοι νὰ γίνωσιν ὄργανα τῶν ἐπιβουλῶν καὶ βιαιοπραγιῶν κυθερνήσεως παντοδυναμίου; Ἐν μέσῳ τῶν ἀνηκούστων συμφορῶν δι' ὧν διήρχετο ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπὶ 400 ἔτη, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι προέκυψαν παραβάται τινὲς τῶν ἱερωτάτων τοῦ χριστιανοῦ κατηκόντων· τὸ ἄπορον, τὸ ὄντως ἀξιοθαύμαστον, εἶναι ὅτι διεσώθησαν ἐν αὐτῷ καὶ διέλαμψαν ἀρεταί, τὰς ὁποίας ἤθελον φθονῆσαι ἔθνη περιβεβλημένα δι' ὅλων τῶν ἐγγυήσεων τῆς ἐννομωτάτης τῶν πολιτειῶν. Ἐθνη τοιαῦτα δὲν εἶναι κατ' εὐτυχίαν αὐτῶν καταδεδικασμένα νὰ παρέχῃσι δείγματα καρτερίας, οἷα εἰσὶν οἱ πολυάριθμοι καὶ γενναῖοι θάνατοι, ὧν πρὸ μικροῦ ἔτι ἐμνημονεύσαμεν. Ἀλλὰ πόσοι παρ' αὐτοῖς δὲν εὐρίσκονται οἱ παραβιάζοντες μὲν καθ' ἑκάστην τοὺς νόμους, καταπρόδιδοντες δὲ τὰ τιμιώτατα τῆς πολιτείας συμφέροντα· καὶ τοῦτο ἄνευ βίας τινὸς καὶ ἀπειλῆς, ἐνῷ ὁ Ἑλληνισμὸς, καίπερ ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ ξίφος τῆς φοβερωτάτης αὐθαιρεσίας, δὲν ἔπαυσεν ὑπὲρ τῶν δικαίων αὐτοῦ λαμπρότατα πολλάκις ἀμυνόμενος. Ἀνεφέραμεν τὸν γενναῖον τρόπον καθ' ὃν ἀντέστη εἰς τὸν κατακτητὴν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ. Ἐνῷ ἐξετελείτο ἡ ὕβριστικὴ ἐκείνη προσταγὴ τῆς ἐκκοπῆς τῶν γενεῶν, ὁ ἱεὺς ἀνὴρ ἐκραύγαζεν ὅτι «οὐχὶ μόνον τὰ γένηα, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσι, χωρὶς νὰ κατορθώσωσι νὰ παραβῶ τοὺς νόμους ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης.» Ὁ δὲ μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συνήνεσαν νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην

τὸν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη Β' ἐπιβληθέντα Ῥαφαήλ, ἄνθρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὲ τοῦ προαναφερθέντος ὡσαύτως Μαξίμου, ὅστις διέπρεπεν οὐ μόνον ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ σοφίᾳ καὶ δεξιότητι περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν. Πάλιν δὲ ὅτε τῷ 1657 ἀπηγγε-
νίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη, μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸ ἄνοσιούργημα τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ἀναβιδάσῃ ἰδιογνωμόνως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον παν-
τελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνεί-
δησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας, ἠνάγκασε τὸν ἐπιβά-
την τοῦτον νὰ καταβῇ μετὰ δώδεκα ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος ἐπιτυχούσα, Κύριος οἶδε διὰ ποίων χρηματικῶν θυσιῶν, τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως, συνέταξε καὶ ὑπέ-
γραψε τὴν ἀκόλουθον πράξιν· «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα. Ὡς περὶ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κε-
φαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος ἀδίκως καταδικα-
σθέντος μακαρίου Κυρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευ-
ρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωρ-
γίου τοῦ τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικᾶς ποιησάμενοι, ἐθέ-
μεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσσης καὶ Τριγλίας Κυρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσσης Κυρ Διονύσιον, καὶ τρίτον τὸν τῆς Ὑμύρης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα εἰς δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πρὸς μᾶλλον ἡμῶν, ἰνδικτιῶνος δεκάτης· ὥς γὰρ μὴ γενοῦσαν ὁλῶς κατὰ κανόνας ἱεροὺς τὴν μετέθεσιν τοῦ Γαβριήλ, ἡν δυνάστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι, ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνεργήτον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην.» Τοιαύτην πράξιν μετὰ τοσαύτας ἄλλας ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφείσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ', καθίστησιν

ἀναμφισβήτητον ὅτι ὑπῆρχον αἰείποτε ἐν τῷ ἑλληνικῷ κλήρῳ ἄνδρες γενναῖοι τιθέμενοι ὑπεράνω παντὸς ἐγκοσμίου ἀγαθοῦ, ὑπεράνω καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ὅπόσον δὲ δίκαιον εἶχεν ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως, συγκροτηθεῖσα μετὰ 15 ἔτη, τῷ 1672, σύνοδος ἀνακράζουσα· «Ἡ Ῥωμαίων γῆ κρατεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται σύμπασα, ὥς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρά τινος ἀρχῆς μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν, ὥστε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὥραν καὶ στιγμήν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ ἣν οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων μόνη ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι.»

Ἀλλ' οἰαδὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ γενναιότης τῶν ἀνδρῶν οἵτινες προΐσταντο τῆς ἐκκλησίας, ἀδύνατον ἀπέβη ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων καὶ τηλικούτων καταιγίδων καὶ συμφορῶν, νὰ περικοιμῶσιν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸ μέγα καὶ ἰσχυρὸν ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ἐγκείμενον· ἐν τῇ ἀπονεμηθείσῃ αὐτῷ ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ δικαιοδοσίᾳ καὶ ἀρμυδιότητι· τόσῳ μᾶλλον ἀδύνατον ὅσῳ παρεκτὸς τῆς βαρβαροῦ τουρκικῆς τυραννίας, εἶχε καὶ ἄλλους πολλοὺς καὶ δεινοὺς πολεμίους. Ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἐξηκολούθει ἐπὶ τῶν αἱματοφύρτων τούτων χρόνων τὸν ἀνόητον αὐτῆς κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόλεμον. Ἐν τῇ 17 ἰδίῳς ἑκατονταετηρίδι οἱ Ἰησουῖται καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι, στήσαντες ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ἐργαστήριον τῶν βραδουργιῶν αὐτῶν καὶ ἐπηρειδόμενοι ἐπὶ τῆς προστασίας οἱ μὲν τῶν πρέσβων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, οἱ δὲ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ὁλλανδίας καὶ τῆς Σουηδίας, δὲν ἔπαυσαν ἀντιπαλαίοντες κατ' ἀλλήλων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πρόσκοικειωθῶσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν· ἐν δὲ τοιοῦτό τι δὲν ἐπέτυχον, πολλὰς ὁμῶς προὔξενησαν συμφορὰς εἰς τὸ θῦμα ὅπερ ἤθελον ἐκάτεροι νὰ ἰδιοποιηθῶσι, γινόμενοι πρὸς τοῖς ἄλλοις παρὰ τοῦ θανάτου δύο πατριᾶς·

χῶν, Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως καὶ Παρθενίου τοῦ Β'. Οὕτως ἐσῶθεν καὶ ἔξωθεν πολεμουμένη, ἡ ἐκκλησία οὔτε καιρὸν οὔτε τρόπον εἶχε νὰ μεγαλουργήσῃ· θαῦμα δὲ τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πῶς κατάρθωσε νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν μακραίωνα ἐκείνην τρικυμίαν καὶ ἐνταύτῃ νὰ συντελέσῃ τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 47 ἑκατονταετηρίδος διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν. Ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, ἐσύστησε πρῶτος ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπογραφεῖον ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ Κερκυραίου μοναχοῦ Γρηγορίου Μεταξᾶ· ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ τυπογραφείου τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἀθῶνα σχολεῖον, «οἷον δυστυχουσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη,» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ σπέρματα τῆς μετέπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἐρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς λογικὴν καὶ μεταφυσικὴν, κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ θεολογίαν καὶ ῥητορικὴν. Ὁ Σεραφεῖμ Β' ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν καὶ τιμᾶν ἐφιλοτιμείτο· ἐκπυρῶσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱεράς συνόδου «χορηγίαν ἐκ κοινοῦ ἐράνου οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, λέγει ὁ αὐτὸς Μακραῖος, καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ συγγιλιώδους γράμματος κατεβάλετο οἷονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς τὰ θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὁρους, καὶ, δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσσοῦ Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου, ἐκείσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμφάμενος

ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθύστερ διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς.» Ἐνταῦθα δὲ ἐκτρέπων ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον, συμπεραίνει· «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχείας, τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἑσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ' οἷς ἤδετο πᾶς τις φιλογενής, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες.» Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε', ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχείας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ πυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίου διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διαδόσεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἐν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο δπωςοῦν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε καὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν.

Ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τοῦ ἔθνους τάξεις οὐ σμικρὸν συνετέλεσεν εἰς τὴν ποικίλῃν τοῦ ἔθνους ἐπίδοσιν. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἡ τοσαύτην ἐπιδείξασα περιφρόνησιν καὶ ἀσκήσασα τυραννίαν κατὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, ἠναγκάσθη ἐν τούτοις, διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀμάθειαν καὶ ἀδεξιότητα, νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, περὶ τὴν διεξαγωγὴν ἰδίως τῶν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις σχέσεων. Ἐπὶ τούτῳ, τῷ 1666, προσέλαβεν ὡς πρῶτον διερμηνέα τὸν Κωνσταντινουπολίτην Πα-

ναγιώτην Νικουσην. Μετά δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπέτρεψε τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὃν ἀνέδειξε βραδύτερον καὶ πληρεξούσιον αὐτῆς ὑπουργὸν κατ' ἀρχάς παρὰ τῇ αὐτῇ τῆς Βιέννης καὶ ἔπειτα, τῷ 1688, εἰς τὰς μεγάλας διαπραγματεύσεις αἰτίνες ἐγένοντο τότε εἰς Κάρλοβιτς καὶ ἐπήγαγον τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὀνομασθείσης περιφήμου συνθήκης πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἑνετοὺς, Πολωνοὺς καὶ Ῥώσους. Ἐκτοτε μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως αἰετοτε μὲν τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀπεδίδετο εἰς Ἑλληνας, ἐκ διαλειμμάτων δὲ ἀνεδεικνύοντο οὗτοι καὶ πληρεξούσιοι τῆς Υ. Πύλης ὑπουργοί. Οὕτως ὁ μὲν Ἰωάννης Μαυροκορδάτος, εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέστη ὡς πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασσάροβιτς συνομολογηθείσης εἰρήνης τῷ 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης διετέλεσε πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, τῷ 1791 καὶ 1792.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἀξιωματῶν τούτων ἀπεδόθη μετ' οὐ πολὺ εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ ἡ τοῦ στόλου μεγάλη διερμηνεία, δι' ἧς διεζήγοντο αἱ σχέσεις τοῦ ἀρχιναυάρχου μετὰ τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον ἐπετράπησαν προσέτι εἰς τοὺς Ἑλληνας αἱ ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος αὐθένται τῶν δύο τούτων ὑποτελῶν τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ παριστρίων χωρῶν προεχειρίζοντο συνήθως ἄρχοντες ἰθαγενεῖς. Ἀλλὰ τότε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, δυσπιστήσασα πρὸς τοὺς ἐγγχωρίους, ἐνόμισεν ὅτι ἀσφαλέστερον θέλει ἄρξει τῶν ἡγεμονιῶν ἐκείνων ἐὰν ἀναθέσῃ τὴν διοίκησιν αὐτῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας· καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαβίαν, ἀπὸ δὲ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν μέχρι τοῦ 1821, οἱ πλεῖ-

στοι τῶν ἡγεμόνων τῶν δύο τούτων χωρῶν ἀνεδείχθησαν ἐκ τῶν προδιατελεσάντων μεγάλων διερμηνέων. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας ἐκάλουν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς συγγενεῖς, τοὺς φίλους, καὶ δι' αὐτῶν ἐκυβέρνηων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπανήρχοντο συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα κατόπιν εἴτε μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος εἴτε μετὰ ἐτέρου ἀνακτήσωσιν αὐθις τὰς προτέρας λειτουργίας. Τοιουτοτρόπως κατηρτίσθη ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμος ἀνθρώπων τάξις, οἵτινες ἐκ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν καταγόμενοι καὶ εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐπιδιδόμενοι, ἐκλήθησαν Φαναριῶται, διότι κατέκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ὀνομαζομένην Φανάριον, ἐν ᾗ ἔδρευον ἕκτοτε τό τε οἰκουμένικόν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κληρὸς. Ἐννοεῖται ὅτι, κατόπιν τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων καὶ τῶν ἄλλων δημοσίων λειτουργῶν, ἤρχισαν πρωῒμώτατα νὰ συρρέωσιν εἰς Βλαχίαν καὶ εἰς Μολδαυίαν πανταχόθεν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπειράριθμοι ἄλλοι ὁμογενεῖς, τὸ μὲν ἵνα ζητήσωσιν αὐτόθι τύχην ἐκ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας, τὸ δὲ ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν ἀφόρητον τυραννίαν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἐντεῦθεν αἱ δύο ἐκεῖναι μεγάλαι καὶ πλούσιαι χώραι ἀπέβησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος ἀποικίαι ἑλληνικαί, οἷαι ἦσαν τὸ πάλαι ἡ Σικελία καὶ ἡ κάτω Ἰταλία, ἡ Κυρηναικὴ, τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ βραδύτερον πᾶσα ἡ μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία καὶ ἡ Αἴγυπτος. Ἐπὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀθηναῖος ἱερόμναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος, ἔλεγε· «Τὴν δὲ τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἐλ-λῆνων οὐκ ἐποιήσατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθέροις κοσμήσει

μαθήμασιν, ἅπερ καίτοιγε πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσὶν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλῳ πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῶ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν; » Ἐκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα αἱ χώραι αὗται ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμεναι, καὶ δι' Ἑλλήνων τὸ πλεῖστον διοικούμεναι καὶ ἐν μέρει οἰκούμεναι, καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδευογούμεναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἰθαγενῶν οἱ Ῥακοβίτσαι, οἱ Γκίκαι, οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φίλιππέσκοι, οἱ Μπαλλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι, οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γκολέσκοι, οἱ Μπάσαι, οἱ Βακαρέσκοι τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον.

Τὸ ἔργον καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον ὑπῆρξε βεβαίως ἀξιομνημόνευτον καὶ παρέχει νέαν καὶ χαρακτηρηστικωτάτην ἀπόδειξιν τῆς ἀποδημητικῆς ροπῆς καὶ τῆς ἀφομοιωματικῆς δυνάμεως τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀναγκασθὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν σκληρότατον τῶν ζυγῶν, εὔρεν ἐν τούτοις τὸν τρόπον νὰ διαπαιδαγωγήσῃ τὴν ἀμείλιχον ἐκείνην τυραννίαν καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς νὰ κατακτήσῃ δύο νέας χώρας. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰ μόνιμα πολιτικὰ καὶ ἐθνικὰ τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ συμφέροντα, τὸ κατόρθωμα ἀπέβη ἐπὶ τέλους ἐπιβλαβές. Ἦδη κατὰ τὰς πρώτας τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας πολυάριθμοι Ἕλληνες φεύγοντες τὴν τουρκικὴν τυραννίαν καὶ ἐπιζητοῦντες τύχην βελτίονα εἶχον ἀποδημήσει εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, οἱ πλείστοι εἰς τὴν Ἰταλίαν. Πρῶτοι οἱ λόγιοι, ὧν ἤδη προσμνημονεύσαμεν, καὶ συγχρόνως μετ' αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες ἐκ Πελοποννήσου, ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ῥόδου, τῆς Κρήτης. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπῆρχοντο μόνοι, ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολούθων· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν, ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων. Εἰς τούτους προσθετέον τοὺς βιαίως ἢ ἐκουσίως ἐξισλαμισθέντας. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν

εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς· ἀλλ' ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐπὶ 200 ἔτη ἡ γενιτσαρική στρατιὰ συνέκειτο κατὰ μέσον ὄρον ἐξ 20,000 ἀνδρῶν, ὅτι πάντες οὗτοι ἐγεννῶντο χριστιανοί, καὶ ὅτι ἡ ἐν αὐτοῖς ἀναλογία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο μικρά, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι χάριν μόνης ἐκείνης τῆς στρατιᾶς ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀφῆρπασεν ὑπέρογκον Ἑλλήνων ἀριθμόν. Ἐνῷ δὲ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, αἴφνης ἀνεώχθη νέον καὶ ἐπαγωγότατον ἀποδημίας στάδιον. Δυσαρίθμητοι Ἕλληνες συνέρρευσαν οὐ μόνον εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γείτονα αὐτῶν Οὐγγαρίαν, ὅπου πολυαρίθμους ἵδρυσαν κοινότητας· ἀφ' ἑτέρου δὲ, μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος, καὶ εἰς Ῥωσίαν, ὅπου προθύμως ἐφιλοξένοι αὐτοὺς ἡ κυβέρνησις τὸ μὲν ἵνα παράσχη αὐτοῖς ἀνακούφισιν τινα ἔνεκα τῶν δεινῶν ὅσα ὑπέστησαν ἐκ τῶν ἐπαναστάσεων, αἵτινες ὑποκινηθεῖσαι ἢ ἐμψυχωθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, ἀπέτυχον, τὸ δὲ ἵνα κατοικήσῃ δι' αὐτῶν τὰς ἐρήμους μεσημερινὰς αὐτῆς χώρας. Ἀλλ' ὅποῖον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νέου τούτου ἀποδημητικοῦ πυρετοῦ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς; Πάντες οἱ εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν καταφυγόντες, ἢ ἀπέβαλον πρὸ καιροῦ ἢ ὀσημέραι ἀποβάλλουσι τὴν τε πάτριον γλῶσσαν καὶ τὸ πάτριον φρόνημα. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ἔλαβον καὶ ὅσοι ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἐκατονταετηρίδα δὲν ἔπαυσαν συρρέοντες εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν. Ἐπὶ τέλους τὸ ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν δύο τούτων χωρῶν ἀνετράπη· ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἡ κυβέρνησις αὐτῶν ἀπεδόθη εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς· τὸ αἶσθημα τῆς ῥωμουνικῆς ἐθνότητος ἀνεζωπυρήθη· ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπεδλήθη, οἱ δὲ παραμειναντες αὐτόθι Ἕλληνες, εἰς πολλὰς μυριάδας συμποσούμενοι, κατήντησαν νὰ ταυτίσωσι τὴν ιδιότητα καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν συμφερόντων καὶ τῆς ιδιότητος τοῦ ἰθαγενοῦς φύλου. Τὸ δεινότερον εἶναι, ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἔμφυτος πρὸς τὰ ἑξῶ ὁρμὴ τοῦ ἔθνους

ἐξακολουθεῖ μέχρι τινὸς καὶ σήμερον. Οὐδὲ θέλομεν μακρυνθῆ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀξιούντες, ὅτι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διακόσται περίπου χιλιάδες Ἑλλήνων ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς οἴκουμένης. Δὲν λέγομεν ὅτι οἱ ἀπόδημοι, οἳ τε ἀρχαιότεροι καὶ οἱ νεώτεροι, ἐλησμόνησαν τὴν πατρίδα. Ἀπεναντίας πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν, ἐπὶ τε τῆς τουρκοκρατίας καὶ μετὰ τὴν μερικὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας, ἔπραξαν καὶ πράττουσι πολλὰ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅ,τι ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐπιλόγου τούτου εἰπομεν ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦναι ἡ παιδεία καὶ ἡ ἄλλη τοῦ ἔθνους ἐπίδοσις, ἀδύνατον νὰ μεγαλουργήσῃ ἄνευ ἀποχωρῶντός τινος πληθυσμοῦ· αἱ δὲ ἀθρόαι ἀποδημίαι παραδόξως ἡλάττωσαν καὶ ἐλαττοῦσι τὸ πλῆθος τῶν Ἑλλήνων, οἷς ἀπολείπεται τὸ ἔργον τοῦ συντηρεῖν τὴν πατρίδα καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῆς. Ἰδίως δὲ τοῦτο συνέβη παρ' ἡμῖν καθ' ὅλον τῆς τουρκικῆς τυραννίας τὸ διάστημα.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς Φαναριώτας. Πολλὰ ἐρρέθησαν καὶ ἐγράφθησαν περὶ τῆς ἀκαίρου καὶ ἀτόπου ὑπεροψίας αὐτῶν, περὶ τῆς πτωχαλαζονίας καὶ περὶ τῆς ἀκορέστου φιλαρχίας, ἥτις δὲν ἐδίσταζε νὰ καταφεύγῃ εἰς πᾶν εἶδος βῆδουργίας καὶ συκοφαντίας ἵνα ὑποσκελίσῃ τοὺς ἀντιπάλους. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ πολλῶν προτερημάτων, διὰ πολλῶν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ὑπηρεσιῶν ἅμα καὶ βουσιῶν. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπὶ λεπτότητι τρόπων καὶ ἐπὶ παιδείᾳ· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ ἐν ἣ ἐπὶ 150 ἔτη δὲν ἔπαυσαν διαπλαττόμενοι, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτήσαντο ἐξαίρετον πείραν καὶ δεξιότητα. Ὀφελούμενοι ἐκ τῆς ἐπιβροχῆς ἣν ἤσκουν φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπὶ τῶν κρατούντων, ἀνεδείχθησαν ἐκ διαλειμμάτων πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δημοσίας παιδεύσεως, εἴτε νέα συστήσαντες διδασκτήρια, εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες.

Πολλοὶ ἀπήλλαξαν ἰδιώτας καὶ πόλεις καὶ χώρας ὅλας ἀπὸ τῶν δεινοτάτων ἐπηρειῶν. Ὁ Παναγιώτης Νικούσης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἀντιπαλαίσαντες ἐπιτηδείως κατὰ τῶν ἰσχυρῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, διέσωσαν τὰ πάτρια τῶν Ἑλλήνων δίκαια ἐπὶ τοῦ Ἀγίου Τάφου. Ὁ Μαυρογένης καὶ ὁ Χαντζερῆς ἀπέτρεψαν τῷ 1770 καὶ 1787 ἀπὸ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἴδῃ τὰ γενναῖα αὐτῆς τέκνα ἀποικιζόμενα ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἄλλοι ἐγένοντο θύματα τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος, οἷον ὁ ἡγεμὼν Μολδαυίας Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος· ἡ τῶν ὑπονοίων τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, οἷον οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Παναγιωτάκης Μουρούζης. Ὅτε δ' ἐξεβράγη ὁ μέγας ἀγὼν ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Μιχαήλ Σοῦτσος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐθανατώθησαν προσεζάρχοντος τοῦ καλοῦ καγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἄλλ' ὅσα καὶ ἂν ἐπραξεν ἡ ἐκκλησία, ὅσα καὶ ἂν ἐπραξάν οἱ ἄνδρες. οἱ οὕτως ἢ ἄλλως ἀναμιχθέντες εἰς τὰ πολιτικά τῆς τουρκικῆς δυναστείας πράγματα, ἡρωϊκώτατον ἰδίως ἀνδείχθη τὸ ἔθνος αὐτὸ, ἥτοι ἡ μεγάλη τῶν Ἑλλήνων ὁμάς, οἵτινες διαγαγόντες ἐπὶ τέσσαρας ἐκατονταετηρίδας βίον τ' αἰσώρον, ἐν ἀδιαλείπτοις κακουχίαις καὶ καταπιέσεσι, καὶ συνεχῶς σχεδὸν ἐπαναστατοῦντες, διέσωσαν ἀλώβητον τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν, τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος ἀκραδάντους πεποιθήσεις. Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυριώτατον τοῦ ἔθνους ὀρμητήριον ἐγέναντο αὐθις αἱ χώραι ἐν αἷς πάλαι ποτὲ ἐκλείσθη καὶ ἤχμασεν· ἡ Πελοπόννησος, ἡ λεγομένη Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Ἕπει

ρος, ἡ Θρᾷςσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Κρήτη καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι. Ἡ μικρὰ Ἀσία κατεκλύσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ αὐτόθι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσοῦτον ἰσχυρὸς καὶ λαμπρὸς ἀναδειχθεὶς Ἑλληνισμὸς, περιστάλη ἤδη εἰς μόνὰ τὰ παράλια, καὶ μόλις ἠδύνατο νὰ ἀναπνεύσῃ πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπικαθημένου εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ ἐφιάλτου. Ἡ πολιτική τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐστία ἐγένετο μητρόπολις τῆς τουρκικῆς τυραννίας· ὥστε ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἔθνους συνεπυκνώθη αὖθις κυριώτατα εἰς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα αὐτοῦ ὀρηκτῆρια ἐν οἷς, ὅπως καὶ κατὰ πάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ τουρκικοῦ κράτους χώρας, οἱ ὁσμανίδαι διετέλεσαν ἀνέκαθεν μειονοφροῦντες. Ἐνταῦθα δὲ τὸ ἔθνος τοῦτο ἀνέδειξεν ἀρετὰς οἷας καὶ ὅσας οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς δυναστευθέντων ἐθνῶν. Οὐδέποτε ἔσπερξε τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ τυραννίαν καὶ οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐξεγειρόμενον. Κατεβάλλετο μὲν πάντοτε καὶ ὑπέκυπτεν εἰς συμφορὰς ἀνηκέστους, ἀλλ' αἱ ἀδιάκοποι καὶ αἱματόφυρτοι αὐταὶ ἀποτυχίαι δὲν ἴσχυσαν ποτὲ νὰ ἐκρίζωσωσιν ἀπὸ τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτοῦ τὸν πόθον νέων κατὰ τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει, κληρὸς καὶ ἄρχοντες, ὑπερέτουν βεβαίως ἐκ διαλειμμάτων τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, καὶ ἴσως ἄνευ αὐτῶν ἤθελε διακινδυνεύσει αὐτὴ τοῦ ἔθνους ἡ ὑπαρξίς· πολλάκις δὲ ἐξετίθεντο εἰς δεινὰς τιμωρίας καὶ πάντοτε ἐγίνωσκον ἐπικρεμώμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὸ ξίφος τοῦ Δαμοκλέους. Ὅπωςδὲποτε ὅμως, ἐν ὧσ' ἔζων ἀπελάμβανον σχετικὴν τινα εὐζωίαν. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ πονέσωμεν τὰς σιδηρὰς ἐκείνας γενεάς, αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὅλας κατεδικάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν τύχην, ἢ τοῦ ἀπεγνωκότος ἐπαναστάτου ἢ τοῦ σπαίροντος θύματος, ἢ τοῦλάχιστον τοῦ ἀσπόνδου συνωμότου· καὶ πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τοὺς προπάτορας ἐκείνους, οἵτινες ἐν τῷ μέσῳ τηλικούτων συμφορῶν εὖρον καιρὸν καὶ τρόπον νὰ δημιουργήσωσι τὰς βιομηχανικὰς, τὰς ἐμπορικὰς, τὰς πολε-

μικαὶς δυνάμεις δι' ὧν ἐπὶ τέλους κατίσχυσαν ἐν μέρει τοῦ ἀντιπάλου.

Ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ ἔθνους ὁμάς ὑποδιηρεῖτο πάλιν εἰς δύο διακεκριμένους ἀπ' ἀλλήλων τάξεις· πρῶτον τοὺς κλέφτας καὶ τοὺς ἄρματωλοὺς· δεύτερον, τοὺς γεωργοὺς, τοὺς βιομηχάνους, τοὺς ἐμπόρους, τοὺς ναυτίλους. Οἱ κλέφται καὶ οἱ ἄρματωλοι, συγχεόμενοι ἐκ τῶν μᾶλλον ἀρειμανίων καὶ μᾶλλον ἀτιθάστων ἀνδρῶν, οὐδέποτε ὑπέκυψαν εἰς τὸν τουρκικὸν ζυγὸν καὶ ἀδιαλείπτως διετέλεσαν κατὰ τῆς ξενικῆς τυραννίας πολεμοῦντες. Τὸν περὶ στρατολογίας καὶ ὑπηρεσίας τῶν κλεφτῶν τούτων ἄγραφον νόμον, συγκεφαλαιοῖ κάλλιστα τὸ ἀκόλουθον δημῶδες ᾄσμα·

Μάνα σοῦ λiew δὲν ἔμπορῷ τοὺς Τούρκους νὰ δουλειῶ,
 ἀν εἰμπορῷ, δὲν δύναμαι, ἐμάλλιας' ἡ καρδιά μου.
 Θὰ πάρω τὸ ντουφίκι μου νὰ πάω νὰ γίνω κλέφτης,
 Νὰ κατοικήσω 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς ταῖς 'ψηλαῖς βραχούλαις,
 Νᾶχω τοὺς λόγγους συντροφιὰ, μὲ τὰ θεριὰ κουθέντα,
 Νᾶχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπὴ, τοὺς βράχους γιὰ κρεβάτι,
 Νᾶχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερὸν 'λημέρι.
 Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὲν 'δὸ μου τὴν εὐχὴ σου,
 Κ' εὐχῆσου με, μανούλα μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάζω.

Οἱ δ' ἄρματωλοι ἐλογίζοντο μὲν ὄντες ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ πρὸς διατήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ περιστολὴν τῆς ληστείας ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις, ἀλλὰ πράγματι διῆγον βίον ὀλίγον τοῦ βίου τῶν κλεφτῶν διαφέροντα. Πολλὰκις ἐπανίσταντο· καὶ τότε ἐγίνοντο κλέφται· πολλάκις κατ' ἀνάγκαν τοὺς Τούρκους νὰ ἀποδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὰς ἐπαρχίας των· καὶ τότε ἐγίνοντο πάλιν ἄρματωλοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὰ δημῶδη ἔσματα αἱ δύο ἐπωνυμίαι ἀναφέρονται πάντοτε σχεδὸν ἐκ παραλλήλου καὶ ἀποδίδονται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Ὁ Ὀλυμπος κι' ὁ Κίσσαθος, τὰ δυὸ βουνὰ, μαλώνουν.
 Γυρίζει τότε' ὁ Ὀλυμπος καὶ λήγει τοῦ Κισσάθου·
 Μὴ μὲ μαλώνης, Κίσσαθε, κονιαροπατημένε!
 Ἐγὼ εἶμ' ὁ γίγας Ὀλυμπος, 'ς τὸν κόσμον 'ξάκουσμένος·

ἔχω σαρέντα δυὸ κορφαῖς, ἰξήντα δυὸ βρυσούλαις·
 Πᾶσα βρούσι καὶ φλάμπουρον, παντοῦ κλεθὶ καὶ κλέφτης,
 Καὶ ᾽ς τὴν ᾠήλῃ μου τὴν κορφή αἰτὸς εἶν' καθισμένος,
 Καὶ εἰς τὰ ᾠύχια τοῦ κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.
 • Κεφάλι μου, τί ἔκαμες κ' εἶσαι κριματισμένος; —
 • Φάγε, πουλί, τὰ νιάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρεία μου,
 • Νὰ κάμῃς πῆχυν τὸ φτερό, καὶ σπιθαμὴ τὸ νύχι.
 • Ὡς τὸν Λαῦρον, ᾽ς τὸ Ξερόμειρον, ἀρματωλὲς ἐστάθην,
 • Ὡς τὰ Χάσια καὶ ᾽ς τὸν Ὀλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης,
 • Ἐξήντ' ἀγάδες ᾠκίτωσα κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·
 • Κι' ἔσους ᾽ς τὸν τόπον ἄρησα, καὶ Τούρκους, κι' Ἀρβανίταις,
 • Εἶναι πολλοὶ, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸ δὲν ἔχουν.
 • Πλὴν ἔλθε κ' ἡ ἀράδα μου, ᾽ς τὸν πόλεμον νὰ πῶσω. •

Ἀλλὰ τίς Ἕλληνα δὲν γνωρίζει τὰ ἀναρίθμητα ἄσματα ὅσα παρήγαγον ὁ βίος καὶ οἱ ἄθλοι τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματωλῶν; Ποτὲ ποίησις δὲν ὑπῆρξεν ὑψηλοτέρα· καὶ ποτὲ δὲν ὕμνησε μίζονα καρτερίαν καὶ ἀφοσίωσιν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ γινώσκοντες τίνα βασιανιστήρια τοὺς περιέμενον ἐὰν συνελαμβάνοντο, προστίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν· ἀλλ' ἐνίοτε συνέβαινεν εἰς αὐτοὺς τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ περιπέσωσι ζωντανοὶ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι ἢ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι, δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν.

Αἱ δὲ λοιπαὶ τοῦ ἔθνους τάξεις ἐπανίσταντο ἐκ διαλειμμάτων, κατεβάλλοντο πάντοτε, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ εἰργάζοντο ἵνα ἀνακτήσωσι δυνάμεις πρὸς νέας ἐπαναστάσεις καὶ νέας συμφοράς. Ὁ σουλτάν Μεχμέτης δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῇ ἐν τῇ κατακτηθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἢ Πελοπόννησος κατεῖχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Ἰσμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ ἐπιγραφομένου μὲν

θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γραφέντος δὲ ὀλίγους μετὰ τὴν ἄλωσιν μῆνας. Ὁ ποιητὴς αὐτοῦ ἦτο ἀπόστολος μεγάλου τινὸς ἐθνικοῦ καὶ τακτικῶς ὀργανωμένου κινήματος ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Βοσνίας μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἀρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐπισκεφθεὶς, καθ' ἃς ἔλαβε διαταγὰς, ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας, «πεζὸς καὶ καθ' αἶψαν», βεβαίῳ ὅτι ἅπαντες οἱ ἐν αὐταῖς οἰκοῦντες χριστιανοὶ περιμένουσιν ἀνυπομόνως τὴν ἐξ Εὐρώπης ἐπικουρίαν·

Καὶ τότε νὰ συγκλίνουσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω,

Νὰ γένη μὲντος μοχθηρὸς, ὥς οἱ πολλοὶ τὸ λένουν.

Ἐπικαλεῖται δ' ἐπὶ τούτῳ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον νὰ ἐπικαλῶνται αὐτὴν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνατολῆς, διότι συναισθάνονται, ὅτι ἄοπλοι καὶ ἀπαρασκευοὶ δὲν εἶναι δυνατόν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ μόνων νὰ κατισχύσωσι τῆς συμπεπυκνωμένης καὶ διὰ τῆς ποικίλης φορολογίας πλουτουσῆς ξενικῆς δυναστείας. Πολλοὶ πολλάκις ἔψεξαν ἡμᾶς, διότι αἰέποτε ἐζητήσαμεν τὴν ἔξωθεν ἐκείνην ἐπικουρίαν. Ἀλλ' ἐπράξαμεν καὶ πράττομεν τοῦτο διὰ τὴν πατροπαράδοτον ἡμῶν πεποίησιν, ὅτι ἡμεῖς μὲν κεκτήμεθα δικαίωμα πρὸς τοῦτο ἀπαράγραπτον, ἡ δὲ Εὐρώπη ἔχει καθῆκον ἀναπόδραστον νὰ ἐπακούσῃ τῶν κραυγῶν ἡμῶν καὶ τῶν δεήσεων. Ἡ Εὐρώπη, καταλύσασα ἄνευ λόγου τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ μηδὲν γενναῖον ἀντ' αὐτοῦ ιδρύσασα, ἐγένετο παραίτιος τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταδουλώσεως τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῆς· ὅθεν ὀφείλει νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ γεγόμενον ἀμάρτημα, νὰ συντελέσῃ τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτοῦ. Ἐχει δὲ καὶ ἡ Εὐρώπη τὴν περὶ τοῦ καθήκοντος τούτου συνείδησιν· διότι ἐάν οὐδέποτε ἐξετέλεσε τὴν εὐχὴν τοῦ ἀνωνύμου ποιητοῦ τοῦ θρήνου, εὐχὴν τοσάκις ἔκτοτε ἐπαναληφθεῖσαν, καὶ κατὰ τὴν παρούσαν ἔτι στιγμὴν ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ταῦγέτου ὁμοθυμαδὸν ἐπαναλαμβανομένην, πολλάκις ὅμως ἐπολέμησε τοὺς Τούρκους τῇ

συνδρομῇ τῶν χριστιανῶν. Ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ἑνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία ἐπανειλημμένως ἠγωνίσθησαν κατὰ τῆς ἡμισελήνου ἢ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα. Εἶναι ἀληθές ὅτι πάντοτε ἐπὶ τέλους ἐγκατέλειπον τοὺς συναγωνιστὰς ἐκείνους, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ εὗρισκον αὐτοὺς ἐτοιμοὺς νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσι.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οἱ Ἑνετοὶ προβλέποντες ὅτι ὁ Μεχμέτης ἔμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομὴν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανεστήσαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην, οἱ Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μποῦαν. Πολλὰ δὲ ἐγένοντο γενναῖα ἔργα. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης, συλληφθεὶς ἐν μάχῃ πεισματῶδεις, ἀνεσκολοπίσθη 500 αἰχμάλωτοι σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Αὐτὴ ἡ Χαλκὶς ἐκυριεύθη τῷ 1470 ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν Ἑνετῶν τε καὶ Ἑλλήνων, καθ' ἣν καὶ αἱ γυναῖκες ἐκθύμως ἠγωνίσθησαν, διότι πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὗρέθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων. Ὅτε δὲ τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη, δι' ἧς παρεχωρήθη εἰς τοὺς τελευταίους τούτους ἡ Μάνη, ὁ Κορκοδαίλος Κλαδάς ἐξηκολούθησε μόνος τὸν ἀγῶνα. Καὶ εἰσελάσας εἰς τὴν μέσσην Μάνην κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ σουμπασιδας. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς πολλαπλασιασθείσας τῶν πολεμίων δυνάμεις καὶ ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν.

Ἀλλὰ πάλιν μετ' οὐ πολὺ τῷ 1484 ἐπῆλθε, τῇ συνδρομῇ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου, εἰς Ἑπειρον, προήλασε μέχρις Αὐλώνης καὶ μέχρι τῶν ὁρέων τῆς Χειμάρρας, κατετρόπωσε 3,000 πολεμίους τῇ συνδρομῇ 50 χριστιανικῶν χωρίων ἐπαναστάντων καὶ κατέλαβε τό τε φρούριον τῆς Χειμάρρας καὶ τὸ τοῦ Παπάλου. Ὅλίγα μετὰ ταῦτα ἔτη, τῷ 1495, ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η' ἀποφασίσας νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν Ἰταλίαν, νὰ καταλάβῃ δὲ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρράχίου, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου καὶ πολλῶν ἄλλων προϋχόντων. Μεγάλαι ἀποθήκαι ὀπλων παρεσκευάσθησαν ἐν Δυρράχῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἑπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαυικῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς Ἑνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Πέντε χιλιάδες Θεσσαλοὶ καὶ Ἑπειῶται κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα· οἱ Τοῦρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἑπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσῃ ἡ θρυληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η' καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζίτην, ὥστε οὗτος ἡτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς οἱ Ἑνετοὶ καὶ ὁ Πάπας ἠνάγκασαν τὸν Κάρολον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς ἐγκατελείφθησαν εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ὁ δὲ Βαγιαζίτης ἐπὶ τῇ καταγεγελίᾳ τῶν Ἑνετῶν καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' ἐπῆνεγκε τιμωρίαν φοβερὰν εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἑπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας. Τὸ περιέργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἑνετία, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τούτου, προσεχάλεσε πάλιν τοὺς Ἑλληνας εἰς ἐπανάστασιν, καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην, τῷ 1499. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν· πολυάριθ-

μος δὲ ὁσμανικὸς στρατὸς εἰςβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδῆωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ἀπάσας τὰς κινηθείσας ἐπαρχίας.

Οὐδὲν ἦττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμενον ἀγωνιζόμενοι, ἂν ὅχι ὑπὸ τὴν ἰδίαν, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν· καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ πτώσει τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τῆς Πύλου, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Πάλιν δὲ ὅτε τῷ 1532 ὁ Ἀνδρέας Δόριας, ὁ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ναύαρχος, ἐκυρίευσεν τὰς Πάτρας, τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντίρριον, οἱ πέριξ Ἕλληνες ἐπανεστήσαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπίσει αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποθυσώμενον, ἐνῷ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα Εὐρωπαῖοι ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποθυσώμενον τοῦτο. Τῇ 1 νοεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α' ἔγραφεν· «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριας, καταλαβὼν τὰς Πάτρας, πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες δράξαντες τὰ ὅπλα ἐφόνευσαν ὅσους ἡδυνήθησαν. Τούρκους. Ἄλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν.» Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι ἀποπλεύσαντος τοῦ Δόρια, οἱ Τοῦρκοι ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν Πελοποννησίων, πολλοὺς μὲν ἔσφαζαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν. Πολὺ σπουδαιότερα κινήματα ἐγένοντο μετὰ τὴν περὶ Ναύπακτον καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου τῇ 8 ὁκτωβρίου 1571. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ, Λοιδωρικιῶται, Βοτρινιτσιῶται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3,000 συμποσούμενοι ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα. Δυστυχῶς ἐγκαταλειφθέντες μόνοι ὑπὸ τῶν Φράγκων, δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τὸν ἰσχυρὲν τῶν Τούρκων στρατόν· τὸ δ' ἔτι δυστυχέστερον οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, τὸν ἀριθμὸν 80, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὅρκων τοῦ μπεῦ τῶν Σαλώνων συνελήφθησαν καὶ

δεσμευθέντες ἅπαντες ἐσφάγησαν. Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Με-
λισσηνοὶ, Μακάριος ἐπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος ὁ Χω-
ροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελο-
ποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ καὶ ἀντέσχον αὐτόθι ἐπὶ δύο ὅλα
ἔτη. Ἀλλὰ μὴ λαβόντες οὐδ' αὐτοὶ τὰς ἐπικουρίας αἷς ἐπηγ-
γείλατο καὶ δὲν ἔπαυσεν ἐπαγγελλόμενος Ἰωάννης ὁ Αὐστρια-
κός, ἀπηλπίσθησαν τελευταῖον καὶ κατέθεσαν τὰ ὅπλα. Οἱ δὲ
ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἀπέθανον καὶ
ἐτάφησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ
Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερεθὲν μνημεῖον βεβαιῶ-
ν ὅτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἵππέων δὲ 3,000.
Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ συναγωνισταὶ αὐτῶν,
δὲν ἤξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὅποιαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν
Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000
Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἡ ἐσφάγησαν ἢ ἀπε-
στάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφο-
νεύθησαν, οἱ δὲ ἄνδρες κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ
κάτεργα, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι ἐγένοντο θύματα τῆς ὀσμани-
κῆς ἀκολασίας. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ
Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐκπλαγεῖσα τελευταῖον ἐκ τῆς πει-
σματώδους ταύτης ἐπαναστατικῆς διαθέσεως τῶν Ἑλλήνων,
ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς Ἑνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπη-
ρεσίαν αὐτῶν τοσοῦτους ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀρματωλοὺς καὶ
ἀνεγνώρισε πολλὰ ἀρματωλίκια, ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν
φρουρήσιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν
εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ
τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλῃς
πολύ. Τῷ 1585 ὁ ἀρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος
Μπούας Ἰρίβας ἐξηγέρθη ἐν Ἀχαρνανίᾳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐσφαξ-
ε τοὺς ἐν Βονίτῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τὸ δὲ παράδειγμα
αὐτοῦ μιμηθέντες οἱ ἀρματωλοὶ τῆς Ἡπείρου Πούλιος Δράκος

καὶ Μαλάμος, κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὤδυσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ ἐπαναστάται ὅμως οὗτοι προσεβλήθησαν διχόθεν, οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Τοῦρκοι ἐδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῶν, πολλὰς δὲ λαβῶν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισοῦρας τῶν παρακειμένων ὁρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Ἠπείρῳ εἶχον καταβληθῇ, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περαιτὶὰν ὅπου ἔπεσεν, ὥστε ὁ Θεόδωρος, βλέπων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ διεπέρασεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἀπεβίωσεν ἐκεῖ ἐκ τῶν πληγῶν αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατονταστηρίδος, 1603 ἕως 1606, οἱ ἱππότες τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων, ἔπλευσαν εἰς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῇ, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἰς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ πολλαὶ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ μετ' οὐ πολὺ παρεσκευάσθη τὸ μέγα ἐπιχειρήμα τοῦ Γάλλου δουκὸς τοῦ Νεβέρς Καρόλου Β', ὅστις παρέστη εἰς μέσον ὡς ἀπόγονος ἐκ θηλυγονίας τῶν Παλαιολόγων. Πλείστοι μητροπολίται, ἐπίσκοποι καὶ πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας συνεννοήθησαν μετ' αὐτοῦ· τῇ δὲ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κοῦκι τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων πλείστων ἐκ τῶν χωρῶν ἐκεῖνων. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς, τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα προνοήσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πολεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομισμα-

τος προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ πρακτικοῦ συνάγεται ὅτι οἱ ἑπαναστάται εἶχον συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας καὶ ὅτι ἠλπίζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ ὁ δούξ Κάρολος, ὃν πολλοὶ τῶν ἡμετέρων προσηγόρευον ἤδη Κωνσταντίνον Παλαιολόγον, οὐδέποτε ἐφάνη εἰς τὴν ἀνατολήν· ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Ἑνετία ἀντέπραξαν εἰς τὸ ἐπιχειρήμα αὐτοῦ· ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἣν εἶχε παρασκευάσει, κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἄδηλον πόθεν ἐκραγείσης· ὥστε τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐματαιώθησαν ὅπως τόσα ἄλλα προηγούμενα. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλασε μετὰ πολλῶν ἑπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα· προσβληθεὶς ὁμως ἔπειτα ὑπὸ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ἠττήθη καὶ ἐσφάγη.

Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων, παρεκτὸς τοῦ τελευταίου τούτου ἐπιχειρήματος καὶ τοῦ πρώτου περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἐν τῷ *Θρήνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, καθ' ὃ παρεσκευάζετο ἡ ἀνόρθωσις ἐλληνικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, πάντες οἱ λοιποὶ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνες τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ὧν ἄχρι τοῦδε ἐμνημονεύσαμεν, διεξήχθησαν μᾶλλον κατ' εἰσήγησιν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν δυτικῶν δυνάμεων, ἰδίως δὲ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας. Οἱ Ἕλληνες, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν, ὁσάκις δὲν ἠδύναντο νὰ πολεμήσωσιν ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, ἀνελάμβανον προθύμως νὰ ἀγωνισθῶσι μετὰ παντὸς ὅστις ἀντεπεξῆρχετο κατὰ τῆς τουρκικῆς καταδυναστεύσεως. Τοιοῦτό τι δὲ συνέβη καὶ εἰς τὰς νήσους, ὅπου πολλὰ καὶ ἥρωικά ἐγένοντο ἔργα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν κατεχόντων αὐτάς Ἑνετῶν τῷ 1475 εἰς Ἀθήμον, τῷ 1538 εἰς Κέρκυραν, τῷ 1570 καὶ 1571 εἰς Κύπρον, καὶ, ἐπὶ 20 ἔτη μέχρι τοῦ 1669, εἰς Κρήτην. Τότε οἱ ἀγῶνες μετηνέχθησαν αὖθις εἰς τὴν Στερεάν, διότι

ἡ Ἐνετία ἐπεχείρησε τῷ 1684 καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀποζημιωθῇ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Μανιάται, οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτινοί, Στερεοελλαδίται, Χειμαριῶται ἐξηγέρθησαν ὁμοθυμαδὸν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς φοβερᾶς αὐτῶν κακοδαιμονίας, ἔστω καὶ ὑπὸ ἐτέραν κυριρχίαν τασσόμενοι, προθύμως δὲ μετέσχον τοῦ ἀγῶνος τούτου χιλιάδες Κεφαλλήνων, Ἰθακησίων, Κερκυραίων. Οὐκ ὀλίγα διεπράχθησαν πάλιν ἀξιομνημόνευτα κατορθώματα, καὶ πολλὰ καὶ οἰκτρὰ ἔπесον θύματα. Οἱ Χειμαριῶται ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὸν πασᾶν τοῦ Δελβίνου ἄγοντα 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἵππους. Ὁ ἀρματωλὸς Καρπενησίου Λιβίνης κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χωρίον Γόλιανι, ἐπὶ λόφου ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίνη*. Ὁ ἀρματωλὸς τῆς Παρνασσίδος Κούρμας, ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου, ἐνίκησεν ἔπειτα τὸν εἰς Θήβας καταφυγόντα σερασκέρην φονεύσας 2,000 πολεμίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐθανατώθη. Τοσαύτη δὲ ἐγένετο ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ καταστροφή ἀνθρώπων, ὥστε ὅτε οἱ Ἐνετοὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Πελοποννήσου καὶ περὶ τὸ 1690 ἠρίθμησαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἡ χερσόνησος αὕτη, ἡ σήμερον ἀριθμοῦσα 700,000 ψυχῶν, δὲν εὗρέθη ἔχουσα εἰμὴ 86,468 καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἑκτασιν, ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάτινης. Ὡσαύτως δὲ ἠρίστευσαν οἱ Ἕλληνες τῷ 1716 κατὰ τὴν περίφημον πολιορκίαν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Κατὰ τὴν μεγάλην ἐφοδὸν ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, τὰ ἐνετικά τάγματα εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει, ὅτε οἱ Ἕλληνες, πεισματωδῶς καὶ ἥρωϊκῶς ἐμμείναντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν, κατάρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ

καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον γεγονός καθ' ὃ οἱ Ἕλληνες ἐπολέμησαν ὑπὲρ ἀλλοτρίας κυριαρχίας. Ἐκτοτε τὰ πράγματα μετέβαλον ὀψιν. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔπαυσε μὲν κατεξεγερόμενον, ἀλλὰ, ὑψώσαν τὴν σημαίαν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας, οὐδέποτε πλέον ἐνόησε νὰ καταβιάσῃ αὐτὴν, ὑπὲρ ἀλλοτρίων συμφερόντων θυσιαζόμενον. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀφωσιώθη εἰς τὸ νέον τοῦτο δόγμα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ὥστε τῷ 1715 προετίμησε νὰ ἰδῇ ἐπανερχομένην τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου μάλλον ἢ νὰ συνταχθῇ αὐθις μετὰ τῶν Ἑνετῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐνδέχεται νὰ ἐκληφθῇ ὑπὸ τῶν ξένων ὡς παράδοξον. Οἱ Ἕλληνες οἱ τοσαῦτα ἀπὸ τῶν Τούρκων πάσχοντες δεῖνὰ καὶ ἐν τούτοις προτιμῶντες τὴν τυραννίαν ταύτην, πάσης ἄλλης κυριαρχίας, ἴσως παρασταθῶσιν ὡς ἀνάξιοι βελτίονος τύχης εἰς τὰ ὄμματα ἀνθρώπων μὴ δυναμένων νὰ κατανοήσωσι μέχρι τίνος βαθμοῦ ἐπετάθη ὁ ἡρωϊσμός τοῦ ἔθνους τούτου ὑπὲρ τῆς πραγματικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας. Κυβέρνησις τακτικὴ καὶ ἰσχυρὰ οἶα ἦτο ἡ ἐνετική, ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ὡς πρὸς τὸ ὕπατον τοῦτο συμφέρον πολὺ ἐπικινδυνότερα τῆς παραλυσίας δι' ἧς κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου διεκρίνετο ἡ ὁσμανικὴ κατὰκτησις. Ἐὰν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἡδυνήθη κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς δουλείας αὐτοῦ ἑκατονταετηρίδα νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τοὺς κοινοτικούς, τοὺς πολεμικοὺς καὶ τοὺς ναυτικοὺς αὐτοῦ θεσμοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ὀφείλει τοῦτο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν τύφλωσιν τῆς τουρκικῆς τυραννίας· οὐδ' ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ τὸ κατορθώσῃ ὑπὸ κυβέρνησιν ἔχουσαν πρόνοιάν τινα καὶ δεξιότητα. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐξηγήσωμεν πῶς καὶ διατὶ ἐπὶ τρεῖς μὲν ἑκατονταετηρίδας ἐτέραν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐτρέπετο

δδόν, αἴφνης δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 νέον ἠκολούθησε πολι-
τικὸν ἀξίωμα, ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς τροπολογίας αἱ
ὑπέστησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ αἱ σχέσεις τῆς Εὐρώπης πρὸς
τὴν Τουρκίαν.

Ἐκ τῶν δυτικῶν δυνάμεων ὅσας εἶδομεν μέχρι τῆς ἐποχῆς
ταύτης ἀπειλούσας ἀμέσως ἢ ἐμμέσως αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ
ὁσμανικοῦ κράτους, πρώτη ἡ Γαλλία ἀνέκρουσε πρύμναν καὶ
ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Φραγκίσκου τοῦ Α', συνω-
μολόγησε μάλιστα συμμαχίαν μετὰ τοῦ κράτους τούτου, ἐγ-
καταλιποῦσα μὲν τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, μὴ
κηδομένη δὲ εἰμὴ περὶ τῶν εὐαρίθμων καθολικῶν τῆς ἀνατο-
λῆς. Πρωτῶμος ὡσαύτως ἐξεχώρησαν ἐκ τοῦ σταδίου τούτου
ἡ τε Νεάπολις καὶ ἡ Ἰσπανία· μόνη δὲ παρέμεινεν ἀγωνιζομένη
ἡ Ἑνετία. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑνετία, ἀποβαλοῦσα ἀλληλοδιαδόχως
τὰς μεγάλας αὐτῆς κτήσεις, κατ' ἀρχὰς τὴν Κύπρον, ἔπειτα
τὴν Κρήτην καὶ ἐπὶ τέλους τὴν πρὸ ὀλίγου κατακτηθεῖσαν
ὑπ' αὐτῆς Πελοπόννησον, περιωρίσθη ἑκτοτε εἰς τὴν κατοχὴν
μόνων τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου πελάγους, διότι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν
τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος εἰς πολλὴν περιῆλθε κατὰ μικρὸν ἑκ-
λυσιν καὶ ἀτονίαν. Ὅπόσον ἐχαλαρώθησαν αἱ στρατιωτικαὶ
αὐτῆς δυνάμεις δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι ἐνῶ περὶ τὰ μέσα τῆς
17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠδυνήθησαν εἰμὴ μετὰ εἰ-
κοσαετείς ἀγῶνας νὰ κυριεύσωσι τὴν Κρήτην, τῷ 1715 ὁ Ἄλῃ
Κουμουρτζῆς ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἐντὸς τριῶν
μηνῶν. Τοσοῦτον δὲ εἶχε παρακμάσει καὶ ἡ διοίκησις αὐτῆς,
ὥστε ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐφαντάζετο μέχρι τέ-
λους ὅτι θέλει ἔχει ἐπικούρους τοὺς Ἕλληνας τῆς χερσονήσου,
ἐνῶ οὗτοι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέδειξαν ἐμπράκτως ὅτι οὐ-
δεμίαν ἔχουσι διάθεσιν νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς. Οἱ
Τοῦρκοι ἀφέθησαν οὕτω ἡσυχοὶ ἀπὸ δυσμῶν, καὶ οὐ μόνον ἡσυ-
χοὶ, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἤρχισε νὰ παράγεται
τὸ πολιτικὸν δόγμα, ὅτι ἡ συντήρησις τοῦ κράτους αὐτῶν εἶν

ναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἐκ τῶν προτέρων τῆς Τουρκίας πολεμίων μόνη ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ἡσπάσθη καὶ αὕτη τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος, τῆς ὁποίας πρωτοστάτης καὶ πιστότατος πρωταγωνιστῆς ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐγένετο ἡ Ἀγγλία. Τὴν δὲ μεταβολὴν ἐκείνην τοῦ πολιτικοῦ τῆς Αὐστρίας συστήματος προσκάλεσεν ἡ εἰς τὰ πλευρὰ αὐτῆς πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου κολοσσιαία δύναμις.

Ἡ Ῥωσία ἀπὸ τῆς 9 ἔτι ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἦτο ἄμορφος καὶ ἀκατονόμαστος, εἶχε περιέλθει εἰς ποικίλας πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν σχέσεις, ὅτε μὲν φιλικὰς, ὅτε δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας μᾶλλον ἢ φιλικὰς μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν, ὅτε, ἔνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἔπαυσεν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυομένη εἰς τὰ τῆς ἀνατολῆς πράγματα. Ἐκτοτε ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς Ῥωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατὰ τε τοὺς τελευταίους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὁσμανικοῦ, ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ῥωσία νὰ ἐπενεργῇ αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς καὶ νὰ ζητῇ νὰ ἐπεκτείνῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὰς κτήσεις αὐτῆς εἰμὴ κατ' αὐτὴν δὴ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὑψώθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ σημαία τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους. Ἐν ταῖς ἐπιθέσεσιν αὐτῆς κατὰ τοῦ κράτους τούτου, ἡ Ῥωσία εἶχε τὸ μέγιστον πλεονέκτημα ὅτι ἦτο ὁμοιος αὐτοῦ καὶ ὅτι ὥς ἐκ τούτου οὐ μόνον εὐχερέστερον προσέβαλλεν, ἀλλὰ καὶ ἐκτάτο προσαυξήσεις συνεχόμενας τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ. Ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων δυνάμεων τὸ πλεονέκτημα αὐτὸ δὲν συνεμερίζετο μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀφ' ἧς παρήκμασεν ἡ Ἑνετία, εἰμὴ μόνη ἡ Αὐστρία. Τούτου δ' ἔνεκα ἐξηκολούθησεν ἡ τελευταία αὕτη ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη νὰ ἀκρωτηριάσῃ

τὸ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν· καὶ τῷ 1783 συνεφώνησε πρὸς τὴν Ῥωσίαν τὸν τῆς Τουρκίας διαμελισμόν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τῷ διαμελισμῷ τούτῳ εἶχε προταθῇ ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης τῆς μεγάλης καὶ γίνεи δεκτὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Ἰωσήφ τοῦ Β΄ ἡ ἀνίδρυσις ἑλληνικῆς μοναρχίας ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ πλὴν τούτου ἡ ἰδρυσις, ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῆς αὐστριακῆς, τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἐτέρου χριστιανικοῦ κράτους, ὅπερ ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία ἔμελλε νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας. Ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν μὲν πλείσται τῶν τουρκικῶν χωρῶν ἔμελλον νὰ διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων μερῶν, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὁ Ἰωσήφ Β΄ εἶχεν ἀπαιτήσῃ νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετίαν ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ αἱ ἄλλαι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς δὲ ἡ Ῥωσία ἀπῆντησεν ὅτι ἐπάναγκες ἦτο νὰ μὴ περιορισθῇ πολὺ τὸ νέον ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἶγαλον πέλαγος. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ μέγα βούλευμα δὲν ἐξετελέσθη· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ Αὐστρία ἐνόησεν ὅτι ἡ Ῥωσία εἶχεν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς πράγμασι, παρεκτὸς τοῦ ὁμόρου, καὶ ἑτερόν τι πλεονέκτημα, τοῦ ὁποίου ἡ αὐλὴ τῆς Βιέννης παντελῶς σχεδὸν ἐστερεῖτο. Αἱ δυτικαὶ δυνάμεις εἶχον ἐξ ἀρχῆς ἀναγράφῃ ἐπὶ τῆς σημαίας τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ πολιτικῆς των, τὴν ἰδιάζουσαν προστασίαν τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῶν, καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων. Τοῦτο τὸ παράδειγμα μιμουμένη ἡ Ῥωσία, παρέστη ἤδη ὡς προστάτις τῶν ἰδίων αὐτῆς ὁμοδόξων. Ἡ διαφορά ὅμως ἦτο ὅτι οἱ μὲν προστατευόμενοι τῶν δυτικῶν μόλις ἀνῆρχοντο εἰς ἐλίγας τινὰς μυριάδας, οἱ δὲ τῶν Ῥώσων εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια. Ἐντεῦθεν ἡ Ῥωσία ἀπέβη πολὺ ἰσχυρότερα, τοῦτο δὲ καθορώσα ἡ Αὐστρία ἐνόμισεν ἐπὶ τέλους καὶ αὕτη συμφερότερον ἑαυτῇ νὰ ἀσπασθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, τῆς ὁποίας ἐκτρεψὲς ὑπῆρξεν ἡ κυ-

ριωτάτη μετὰ τὴν Ἀγγλίαν σημαιοφόρος ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἔστιν ὅτε μάλιστα καὶ πιστοτέρα αὐτῆς τῆς Ἀγγλίας πρόμαχος τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, ὡς ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Οὕτως ἐτροπολογήθησαν αἱ σχέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Δύο ἀντιπαρετάχθησαν ἀποτόμως ἀντίθετοι ἀρχαί· ἡ μὲν ἐπεζητεῖ ἀναφανδὸν τὴν κατάλυσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἡ δὲ οὐδὲν ἤττον ἀναφανδὸν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ ἀκεραιότης τοῦ κράτους ἐκείνου εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῆς Εὐρώπης. Πᾶν ἄλλο ἔθνος εὐρισκόμενον μεταξὺ τῶν δύο τούτων κολοσσῶν, ἤθελεν ἀπελπισθῇ· τὸ δ' ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ἀπληπίσθη, ἀλλ' ἐχάραξεν ἐαυτῷ ἰδίαν πολιτικὴν, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει ἶδει αὐτὴν ἀσπαστὴν γινομένην ὑπ' ἀφοπτέρων τῶν ἀντιπάλων. Δὲν ἀπληπίσθη δὲ πρὸ πάντων, διότι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους παραδόξως ἐπεβρώσθη τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ τὸ αἶσθημα διὰ τῶν καρπῶν οὓς ἤρχισε νὰ παράγῃ ἡ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος παρασκευασθεῖσα διανοητικὴ αὐτοῦ ἀναβίωσις. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ πατέρες ἡμῶν ἠγωνίζοντο ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἔστω καὶ ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς ἐτέραν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' ἤδη δὲν ἐτράπησαν μὲν ἐτέραν ὁδὸν, ἐπεδίωξαν ὅμως ἀπαρεγκλίτως ἕτερον σκοπόν. Δὲν ἔπαυσαν μὲν ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῶν Τούρκων· δὲν ἔπαυσαν ἐπιζητοῦντες πάντοτε ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησαν διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ἅπαντες ἐγένοντο ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἰδίαν, τὴν ἐθνικὴν, τὴν ἐλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ἵνα δώσωμεν μικράν τινα ἔννοιαν τῆς ἐξάρσεως ἣν ἔλαβε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐν τῷ διαστήματι μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ἀρκεῖ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κείμενα δύο ἐπισήμων ἐγγράφων, ὧν τὸ ἓν ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, τὸ δὲ ἄλλο εἰς τὸ τέλος τῆς 18. Τῇ 30 αὐγούστου 1684 οἱ

κάτοικοι τῆς Μάνης εἶχον ὑποβάλει εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον τῆς Ἑνετίας Μοροζίνην ἀναφορὰν ἀρχομένην ὡς ἑξῆς. «Μὲ μεγαλώ-
τατον σέβας πέφτομεν εἰς τὰ πόδια σου ἡμεῖς οἱ ταπεινότατοι
δουλοὶ σου, ἤγουν τὰ ὑπογεγραμμένα χωριὰ τῆς Μάνης, ἐπί-
σκοποι, προεστοί, γέροντες καὶ νέοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μι-
κροὶ τε καὶ μεγάλοι καὶ προσκυνοῦμεν τὴν ἐξοχότητά σου,
φιλοῦντες τὸ ἅγιόν σου φέρεμα. » Λέγουσι μὲν κατωτέρω ὅτι
ἐλπίζουσι ν' ἀπολαύσωσι τὴν ποθουμένην καὶ τελευταίαν ἐλευ-
θερίαν των, ἀλλ' ἀμέσως ἔπειτα ἐξηγοῦσι πῶς ἐννοοῦσι τὴν
ἐλευθερίαν ταύτην. «Καὶ αὐτὸ τὸ κάστρο μας θὰ μείνῃ εἰς
αἰώνιον κυριότητα τοῦ γαληνοτάτου πρίντσιπα· κρατώντας δὲ
αὐτὸ τὸ κάστρο τοῦ Βοιτύλου, ὅλοι ἡμεῖς οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς
Μάνης ὑποσχόμεθα νὰ μείνωμεν παντοτεινῶς ὑποκείμενοι εἰς
τὸν πρίντσιπα καὶ νὰ τελειώσωμεν τὴν ζωὴν μας ἀποκάτου εἰς
τὰ ἐνδοξότατα φλάμπουρα τοῦ ἁγίου εὐαγγελιστοῦ Μάρκου. »
Τοιαῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα ἐγράφοντο περὶ τὰ τέλη τῆς 47 ἑκα-
τονταετηρίδος. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς γλώσσης ταύτης
καὶ τῆς αἰτήσεως ἣν καθυπέβαλον κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1790 οἱ
τοῦ ἔθνους ἀντιπρόσωποι πρὸς τὴν μεγάλην Αἰκατερίναν, ἵνα
καταπέμψῃ τὸν ἔγγονον αὐτῆς Κωνσταντῖνον ὡς αὐτοκράτορα.
Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ δὲν προτείνεται πλέον νὰ ὑποκύψωσιν
οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν βωσικὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ νὰ ἰδρυθῇ ὑπὸ
τὸν ἔγγονον τῆς αὐτοκρατείας αὐθύπαρκτον καὶ ἀνεξάρτητον
ἐλληνικὸν κράτος. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους, λέγουσι, δὲν ἐσθέσθη·
τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξα-
φανίσωσιν αἱ βαρεῖαι τῶν βαρβάρων ἀλύσεις, καὶ ἔχει αἰείποτε
πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα τῶν ἥρωϊκῶν πράξεων τῶν προπα-
τόρων αὐτοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ μετὰ ἀξιομνημονεύτου ἐθνικῆς
ὑπερηφανείας ἀποφαίνονται οἱ ἀναφερόμενοι πρὸς τὴν αὐτοκρά-
τειραν· δὲν ἐζητήσαμεν ποτὲ καὶ δὲν ζητοῦμεν τοὺς θησαυροὺς
σου, δὲν ἐζητήσαμεν εἰμὴ πυρίτιδα καὶ σφαίρας.

Ἀπὸ τῶν χρόνων λοιπὸν τοῦ μεγάλου Πέτρου καὶ ἐφεξῆς,

τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔπαυσεν ὠφελοῦμενον ἐκ τῶν νέων καὶ δεινοτάτων κινδύνων οἵτινες ἐπεκρεμάσθησαν ἀπὸ βορρᾶ ἐπὶ τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, καὶ ἀδιαλείπτως ἐξεγυριρόμενον καὶ θυσιαζόμενον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας. Οἱ σημαιοφόροι τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἤρχισαν ἔκτοτε νὰ κηρύττωσιν ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ τυφλὰ τῶν ῥωσικῶν συμφερόντων ὄργανα καὶ ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον ἢ νὰ ὑπηρετῶσι τὸ ἀνέκαθεν ἀποδοθὲν τῇ Ῥωσίᾳ βούλευμα τοῦ νὰ κυριαρχήσῃ ἀπάσης τῆς ἀνατολῆς. Ἔργον ἡμέτερον δὲν εἶναι νὰ ἀποκαλύψωμεν τὰ μυστήρια τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ πολιτικὴ αὕτη δὲν παρίσταισι πολλὴν ταῦτότητα ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν τελευταίων 100 ἐνιαυτῶν. Ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἰωσήφ Β' διαπραγματεύσεσι προέτεινε πολλὸν μὲν ἀκρωτηριασμόν τῆς Τουρκίας ἀπὸ βορρᾶ πρὸς ἴδιον ἑαυτῆς καὶ τῆς Αὐστρίας ὄφελος, ἀλλὰ προέτεινε συγχρόνως τὴν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἰδρυσιν μεγάλου ἐλληνικοῦ κράτους καὶ ἐνταύτῳ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βεσσαβίας· ἐνῷ ἀπὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν καὶ ἐντεῦθεν ἐφάνη μᾶλλον ἐπιδιώκουσα τὴν ἐντὸς μικρῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὀρίων περιστολὴν τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν συγκρότησιν πολλῶν αὐτοτελῶν ἡγεμονιῶν παρὰ τοῖς Σλαύοις τῶν βορειοτέρων τῆς Τουρκίας ἐπαρχιῶν, εἰς οὓς, ἅτε ὄντας οὐ μόνον ὁμοθρήσκους ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ὁμοφύλους καὶ ὁμογλώσσους, ἐπιδαψιλεύει νῦν ἰδιάζουσαν προστασίαν καὶ ἐμφύχωσιν. Ἄλλ' ἐὰν ἀλλότριον ἡμῶν νομίζωμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς, καθῆκον ἡμῶν εἶναι νὰ ἐξηγήσωμεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἐλληνικὴν, ἣν κάλλιστα γνωρίζομεν. Οἱ Ἕλληνες ἐπεδίωξαν αἰείποτε πρὸ πάντων τὴν πτώσιν τῆς τουρκικῆς δυναστείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ δὲν ἐδίστασαν ὅτε μὲν νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῆς Ῥωσίας, ὅπως ἐπὶ τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ 1769 καὶ 1788, ὅτε δὲ νὰ προκαλέσωσιν αὐτὴν νὰ ἐπαναλάβῃ

τοὺς κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας, ὅπως ἐπραξεν ὁ Λάμπρος Κατσώνης διὰ τῆς περιφήμου αὐτοῦ διαμαρτυρήσεως, τῷ 1792, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης διὰ τῆς οὐδὲν ἥττον πολυβουλήτου προκηρύξεως αὐτοῦ, τῷ 1821. Ἐπολιτεύθησαν δὲ τοιοῦτοτρόπως διότι εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν βαθυτάτην πεποίθησιν, ὅτι, πεσοῦσης ἅπαξ τῆς τουρκικῆς δυναστείας, ἡ ὀριστικὴ διαρρύθμισις τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν διάκρισιν μιᾶς καὶ μόνης δυνάμεως, καὶ ὅτι τὰ πολυτιμώτατα τοῦ κόσμου συμφέροντα θέλουσιν ἐπιβάλλει εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὸ καθῆκον νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, ἀπονέμουσα τὴν προσήκουσαν τάξιν εἰς τὴν φυλὴν ἐκείνην, ἣτις ἐν πολέμῳ τε καὶ ἐν εἰρήνῃ ἀνεφάνη πρωτεύουσα τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὅπόσον δὲ ἐρῇ ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνικὴ ἐκείνη πολιτικὴ, ἐμαρτύρησαν αὐτὰ τὰ πράγματα, ἄχρι τοῦδε τοῦλάχιστον. Ἀμα ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1821 ἠπέιλησε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἡ Εὐρώπη ἅπασα ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος καὶ ἐκάνονσεν αὐτό. Ὅτε τῷ 1829 ἡ Ῥωσία, ἀφικομένη εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιβαλοῦσα τὴν εἰρήνην τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐφάνη ὅτι κατέβαλεν εἰς ἕδαφος τὸ τουρκικὸν κράτος, ὁ δούξ Οὐέλιγκτων, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1827 εἶχε χαρακτηρίσει τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός, ὁ αὐτὸς δούξ Οὐέλιγκτων εἶπεν εἰς τὸν πρίγκηπα Ἐστερχάζυν, τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας, ὅτι ἄλλο δὲν μένει εἰς τὴν Εὐρώπην εἰμὴ νὰ παγιώσῃ τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ὅπερ καὶ μόνον κέκληται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν Τουρκίαν. Πάλιν δὲ, ἅμα τῷ 1854 νέα ἐπῆλθεν ἐν τῇ ἀνατολῇ κρίσις ὡς ἐκ τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου, αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἐσπευσαν νὰ παρεμβῶσι. Τελευταῖον ὅτε τῷ 1866 ἐξηγέρθη ἡ Κρήτη, ἡ μία καὶ μόνη αὕτη νῆσος ἡξιώθη τῆς τιμῆς τοῦ νὰ συνέλθῃ εὐρωπαϊκὸν συνέδριον ἵνα ρυθμίσῃ τὰ κατ' αὐτήν. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος λοιπὸν ἤξευρε τί ἐπραττεν, ὅτε ἀπαύστως ἠγωνίζετο κατὰ τῆς τουρκικῆς ду-

ναστείας, ἐξίσου ἀδιαφοροῦν πρὸς τε τὰς ἀποδιδομένας τῇ Ῥωσίᾳ κατακτητικὰς προαιρέσεις καὶ πρὸς τὸ περὶ τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος δόγμα τῆς ἄλλης Εὐρώπης. Ἀλλὰ διὰ πόσων θυσιῶν, διὰ πόσων καταστροφῶν, διὰ πόσων σφαγῶν προβαίνει ἐπὶ αἰῶνας ὅλους εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πολιτικῆς ταύτης, τῆς μόνης προωρισμένης νὰ ἐπαγάγῃ ἐπὶ τέλους τὴν ὀριστικὴν καὶ ἀδιάσειστον τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολῆς ρύθμισιν!

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1769 ἀπέτυχεν, ἀφοῦ προσέθηκε πολ-
λὰς νέας αἱματηρὰς σελίδας εἰς τὸ μαρτυρολόγιον τοῦ ἑλλη-
νικοῦ ἔθνους. Ἐν Τριπολιτζᾷ ἐσφάγησαν 3,000 Ἕλληνες, πρὸς
τοῖς ἄλλοις ὃ ἐπίσκοπος καὶ πέντε ἕτεροι κληρικοὶ ἐν Θεσσα-
λίᾳ ἄλλοι τόσοι Τρικκαληνοὶ ἐν Λαρίσση οἱ γενίτσαροι καθ'
ἐκάστην ἐτουφέκιζον 10—20 χριστιανούς. Ἡ Μοσχόπολις
κατεστράφη. Οἱ προεστοὶ τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθον τὰ πάν-
δεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν πλεῖστοι ὅσοι χριστιανοὶ ἐξερ-
χόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Ἀἷμνον ἀπεκ-
φαλίσθησαν ὃ τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστοὶ τῶν χριστιανῶν.
Ἀλλὰ ἐγένοντο συγχρόνως καὶ ἡρώϊκά ἔργα ἀξιομνημόνευτα.
Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τζέλιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λα-
χούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὀχυρὰς τινὰς περὶ τὸ
Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τρεῖς ὥρας κατὰ πο-
λυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν-
μπεῦ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπεῦ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἐνὸς ἔπεσον.
Ἡ δὲ θέσις ἐν ᾗ ἐτετέλεσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι
τουδὲ τῶν *Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς
Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἐν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ
τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Εἰς τὴν Μεσσηνίαν εἰς τῶν
Μαυρομιχαλαίων ὀχυρωθεὶς μετὰ 23 ὀπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελι-
πύργου, ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα
αὐτὸν ὁσμανικὸν στρατὸν, μέχρις οὗ βόμβα διαρράγεισα ἐντὸς
τοῦ πύργου τούτου ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ.

Ἕλληνες ναῦται ἀπετέλεσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ πληρώματα τῶν πυρπολικῶν δι' ὧν κατεστράφη εἰς Τζεσμέν ὁ τουρκικὸς στόλος. Οἱ δὲ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὥσαύτως τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀντέστησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολέμιους, μέχρις οὗ ἐστερήθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, ἀπαχθέντος δεσμίου εἰς Ἡράκλειον καὶ ὑποστάντος αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄδεται μέχρι τοῦδε εἰς Σφακιά τραγοῦδι δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Πετρόπουλου. Καὶ τὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων ᾗξησαν μετὰ τὴν καταστολὴν τοῦ κινήματος. Πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέστησαν συμφορὰς ἀπεριγράπτους, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης, ζητήσαντες ἄσυλον εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἅπαντες αὐτόθι ἐσφάγησαν. Εἰκοσακισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς τὴν Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ρούμελης. Ἡ χερσόνησος ἱρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐθανατώθησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετηνάστευσαν εἰς Ἐπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἐν τούτοις δεκαοκτὼ δὲν παρήλθον ἔτη μετὰ τὰ φοβερά ταῦτα παθήματα, καὶ οἱ Ἕλληνες ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ νέου πολέμου ὃν ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη ἐπεχείρησε κατὰ τῶν Τούρκων, ἐξηγέρθησαν αὐθις. Τότε ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἄγων 15 ἕως 20 πάρωνας, ἔτρεψε πολλάκις τοὺς τουρκικοὺς στόλους καὶ ἐθαλασσοκράτησε τοῦ Αἰγαίου ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1788 μέχρι τοῦ 1790. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος τοῦτο ναυμαχήσας μετὰ ἐπτὰ μόνον πλοίων περὶ Καφηρέα πρὸς 30 σκάφη τουρκικὰ καὶ ἀλγερινὰ, ἐν οἷς τινὰ δίκροτα καὶ φρεγάδες, ἀπώλεσε μὲν ἐν πεισματωδεστάτῳ ἀγῶνι 85 τῶν πλοίων αὐτοῦ καὶ 650 ναύτας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν, διεσώθη ὁμως ἐπὶ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου περιλειφθέντος πλοίου εἰς Μῆλον. Τότε ὁ Ὀπούντιος Δοκρὸς Ἀνδροῦτσος, ἀφοῦ μετὰ 500 κλεφτῶν ἡγωνίσθη

ἡρωικῶς ἐπὶ τοῦ στολίσκου τοῦ Λάμπρου Κατσώνη κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκείνην ναυμαχίαν καὶ ἀπεβιβάσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν εἰς Μάνην, ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἐπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν εἰς τὴν Λακεδαιμόνα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6,000 πολεμίων καταδιωκόμενος, ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ ἀφοῦ ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, παραδοθεὶς ὁμως ὑπὸ τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρηθεὶς εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου, ἐτελεύτησε.

Μετ' οὐ πολὺ συνέλαβε τὸ μέγα ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ βούλευμα ὁ Ῥήγας ὁ Φεραῖος, συνεννοηθεὶς ἐπὶ τούτῳ μετὰ τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχίσαντος τὸ λαμπρὸν αὐτοῦ στάδιον στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Καὶ ὁ μὲν Ῥήγας συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ παραδοθεὶς εἰς τοὺς Τούρκους, ἐθανατώθη οἰκτρῶς εἰς Βελιγράδιον τῷ 1798. Ἀλλὰ, διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης, ἐπέπρωτο ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ νὰ τύχῃ αὐτονομίας τινὸς πρώτη μικρά τις γωνία τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ τὸ παραδοξότερον, γωνία πολλάκις μὲν συμπράξασα εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνας τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, μηδέποτε ὁμως καθ' ἑαυτὴν ὑποκύψασα εἰς τὴν τουρκικὴν δυναστείαν. Ἡ Ἐπτάνησος, κυριευθεῖσα κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν Γάλλων καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης κατέλυσε τὴν ἐνετικὴν δημοκρατίαν, ἀφηρέθη ἔπειτα ἀπὸ τῶν Γάλλων ὑπὸ ῥωσοτουρκικοῦ στόλου καὶ ἀπετέλεσε πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ῥωσοτουρκικὴν προστασίαν ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλλῃ κατὰ τριετίαν φόρον τῇ Ὑ. Πύλῃ 75,000 γροσίων. Ἐκτοτε δὲ ἡ Ἰόνιος αὕτη πολιτεία πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ λάβῃ τῆς τύχης μεταβολὰς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας ἐνωθεῖσα τῷ 1864 μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ

άπελευθερωθέντος άλλου της Ελλάδος τμήματος. Έν τούτοις εξηκολούθουν οί άγώνες τών λοιπών Έλλήνων επί μάλλον και μάλλον πεισματωδέστεροι και ήρωϊκώτεροι γινόμενοι. Ένϋ άνεγνωρίζετο ή της Έπτανήσου άυτόνομία, οί Σουλιώται επεχειρουν έν Ήπειρῳ τόν λαμπρότατον ίσως τών άγώνων οδς διεξήγαγον ποτέ. Οί πολυθρύλητοι ούτοι όρειται μετέσχον μὲν τών επαναστατικῶν κινημάτων του 1769 και 1788, άλλ' από του 1800 μέχρι του 1803 εκτήσαντο ιδίως τὸ μέγα όνομα ύπερ έμελλον νά αναδείξωσιν ούδέν ήττον εύκλεές εις μυρίας μάχας επί της τελευταίας επαναστάσεως, και μάλιστα έν Μεσολογγίῳ και έν Φαλήρῳ. Έν ταίς περιπετείαις του πολέμου τούτου συνέβη ή πολυύμνητος εκείνη θυσία τών Σουλιωτίσῶν, αίτινες, περιζωσθεΐσαι ύπό τών Τούρκων επί του ύψηλου βράχου του Ζαλόγκου, προετίμησαν νά σφενδονίσωσιν εις την άβυσσον τὰ τέκνα αὐτῶν, ίνα μὴ ίδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εις χείρας τών πολεμίων, επείτα δὲ παρηκολούθησαν ό,τι φίλτατον ειχον έν τῷ κόσμῳ τούτῳ οὐχι έν κλαυθοῖς και όδυρμοῖς, άλλ' έν χοροῖς και άσμασι· και ήψαντο λοιπόν άλλήλων τὰς χείρας, και έσυρον έν κύκλῳ τόν χορόν άδουσαι, και καθ' όσον επλησίαζεν εκάστη εις τὸ χεῖλος του βαράθρου εκρημνίζετο εις αὐτό· και ό κύκλος επανελαμβάνετο και ό χορὸς ώς αὐτως, μέχρις οὔ κατέπεσον άπασαι ή μία κατόπιν της άλλης. Μετά τινα από της καταστροφῆς ταύτης χρόνον και πολλοὺς έτι άγῶνας, οί πλείστοι τών άρματωλῶν και τών κλεφτῶν της Θεσσαλίας έδέησε νά υποχωρήσωσιν εις Σκιάθον. Άλλὰ εις εξ αὐτῶν, ό Νίκος Τσάρας, επεχείρησε περι τὰ μέσα του 1807 εκστρατείαν τολμηροτάτην· έχων 550 λογάδας μαχητάς, απήλθεν εις Μακεδονίαν και Βουλγαρίαν ίνα ένωθῇ μετά του έν Σερβίᾳ άγωνιζομένου Καραγεώργη. Έπανειλημμένως τρέψας έν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ εκπεμφθέντα όσμανικά στρατεύματα, ό Νίκος δὲν έπαυσε προελαύνων μέχρις οὔ πολιορκηθείς επί του όρους Μενοικέως και επείτα εις τὰς κλεισούρας της

Ζίχνης, ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατῴρθωσεν νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος· ἐκεῖθεν δὲ ἐξέπλευσεν εἰς Σκόπελον καὶ εἰς Σκιάθον.

Ἐκεῖ εὗρε τοὺς προηγουμένως καταφυγόντας ἀρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, οἵτινες εἶχον συγχροτήσῃ αὐτόθι καταδρομικὸν στολίσκον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, ὁ γαμβρὸς τοῦ ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασι περιλαλήτου Μπουκουδάλα· ἀντιναύαρχος δὲ ὁ Νίκος Τσάρας. Ὁ στολίσκος ἀναπετάσας σημαίαν ἑλληνικὴν, φέρουσαν, ἀντιστρόφως πρὸς τὴν σημερινὴν τῆς Ἑλλάδος σημαίαν, λευκὸν σταυρὸν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου, ὑποδιηρέθη εἰς ἐπὶ μοίρας, ὧν ἐκάστη ἐκαλεῖτο ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· Βάλτος, Μωριάς, Ρούμελη, Ὀλυμπος, Ἀσπρὴ θάλασσα, Σκιάθον καὶ Κασσάνδρα. Οὐ μόνον δὲ εἰς τὰ τουρκικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πολλὰς πληγὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ· καὶ μιᾶς τῶν παραδόξων καὶ νικηφόρων τούτων ναυμαχιῶν τὴν μνήμην διέσωσεν ἡ δημοτικὴ ποίησις διὰ τοῦ πασιγνώστου παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ Γιάννη Σταθᾶ ἄσματος. Ἐπὶ τέλους ἡ Ὑ. Πύλη καταπτοηθεῖσα, διέταξε τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἀρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀφῆσωσιν ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Ἐπέστρεψαν λοιπὸν, ἀλλ' ἵνα ἐπαναλάβωσι κατὰ ξηρὰν τὸν ἀγῶνα ὑπὸ τὸν ἀρματωλὸν Χασίων Παπαθύμιον Βλαχάβαν. Ἐξακόσιοι ἄνδρες, προῖσταμένου τοῦ Θεοδώρου Βλαχάβα, ἀδελφοῦ τοῦ Παπαθύμιου, προσβληθέντες εἰς Καλαμπάκαν ὑπὸ πολυαριθμὼν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἤγεν αὐτὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὁ υἱὸς Μουχτὰρ πασᾶς, ἔπεσον ἅπαντες· ὁ δὲ Παπαθύμιος μὴ προφθάσας εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν, διεπέρασε πάλιν εἰς Σκόπελον μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων καὶ ἐπανελάθεν, ὡς πρότερον, τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης, μέχρις οὗ ἀπατηθεὶς ὑπὸ ποικίλων ἐπαγγελιῶν τοῦ Ἀλῆ, ἐπέισθη νὰ ἐπανελθῇ εἰς τὰ ἴδια μετὰ τῶν συντρό-

φων του. Ἄμα ὁμως τούτου γενομένου, ὁ Ἀλῆς συνέλαβε διὰ προδοσίας τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβεράς βασάνους παρέδωκεν αὐτὸν εἰς οἰκτιστον θάνατον. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην οὐκ ὀλίγοι κλέφται ἀντηγωνίζοντο εἰς ἐτι κατὰ τοῦ Ἀλῆ, καὶ ἰδίως οἱ περίπυστοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Καὶ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον συνηγμένον. Διαιρεθὲν εἰς διάφορα ἀποσπάσματα, ἀντέσχευ ἐτι ἐπὶ πολὺ μέχρις οὗ ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξεβράγη ἡ μεγάλη τοῦ ὅλου ἔθνους ἐπανάστασις ἐν ᾗ πολλοὶ τῶν κλεφτῶν ἐκείνων ἔμελλον νὰ φημισθῶσιν εἰς μᾶλλον πολύκροτα μαχῶν πεδία, δύο δὲ, δι' ἐξαιρέτων πολεμικῶν προτερημάτων, κατετάχθησαν ἐν τοῖς πρωταγωνισταῖς τοῦ ὅλου ἔργου, ὁ μὲν Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ δὲ Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐν τῇ Στερεᾷ.

Τίς δὲν γνωρίζει τοὺς ἄθλους καὶ τὰ παθήματα τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης; Ὑπὲρ τὰς 200,000 Ἑλλήνων, κατὰ τοὺς μετριοτάτους ὑπολογισμοὺς, ἀνθρώπων ἀόπλων καὶ ἀμάχων, ἐθανατώθησαν, ἐξισλαμίσθησαν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν ὑπὸ τῆς ἀδυσωπῆτος τῶν Τούρκων ἀγριότητος. Ἀλλ' ἡ ἐκδίκησις τῶν ἐπιζησάντων ἀπέβη γενναία. Ἰσάριθμοι τοὐλάχιστον μουσουλμάνοι ἔπεσον εἰς μυρίας κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν μάχας· στόλος ὀλόκληρος δικρότων, φρεγάδων, δρομώνων καὶ παρώνων ἀνετινάχθη ἐκ διαλαιμμάτων εἰς τὸν αἶρα ἀπὸ τῆς Τενέδου μέχρι τῆς Μεθώνης, καὶ ἀπὸ τῆς Σάμου μέχρι τοῦ Γαλαξειδίου. Ἀστέρες νέοι ἐπέτειλαν εἰς τὸν ἀνέσπερον οὐρανὸν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὀνόματα, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει ζῆσει ἐν τῷ κόσμῳ ἐν ὧσ' ὑπάρχει ὁ κόσμος οὗτος· ἡ ὑπὲρ πατρίδος

Ζίχνης, ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατῴρθωσεν νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἐθωνοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἐξέπλευσεν εἰς Σκόπελον καὶ εἰς Σκιάθον.

Ἐκεῖ εὗρε τοὺς προηγουμένως καταφυγόντας ἄρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, οἵτινες εἶχον συγχροτήσῃ αὐτόθι καταδρομικὸν στολίσκον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, ὁ γαμβρὸς τοῦ ἐν τοῖς δημοτικαῖς ἔσμασι περιλαλήτου Μπουκουβάλα· ἀντιναύαρχος δὲ ὁ Νίκος Τσάρας. Ὁ στολίσκος ἀναπετάσας σημαίαν ἑλληνικὴν, φέρουσαν, ἀντιστρόφως πρὸς τὴν σημερινὴν τῆς Ἑλλάδος σημαίαν, λευκὸν σταυρὸν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου, ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας, ὧν ἑκάστη ἐκαλεῖτο ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· Βάλτος, Μωριᾶς, Ῥούμελη, Ὀλυμπος, Ἀσπρη θάλασσα, Σκιάθου καὶ Κασσάνδρα. Οὐ μόνον δὲ εἰς τὰ τουρκικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πολλὰς πληγὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ· καὶ μιᾷ τῶν παραδόξων καὶ νικηφόρων τούτων ναυμαχιῶν τὴν μνήμην διέσωσεν ἡ δημοτικὴ ποίησις διὰ τοῦ πασιγνώστου παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ Γιάννη Σταθᾶ ἔσματος. Ἐπὶ τέλους ἡ Ὑ. Πύλη καταπτοηθεῖσα, διέταξε τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἄρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀφῆσωσιν ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Ἐπέστρεψαν λοιπὸν, ἀλλ' ἵνα ἐπαναλάβωσι κατὰ ξηρὰν τὸν ἀγῶνα ὑπὸ τὸν ἄρματωλὸν Χασίων Παπαθύμιον Βλαχάβαν. Ἐξακόσιοι ἄνδρες, προϊσταμένου τοῦ Θεοδώρου Βλαχάβα, ἀδελφοῦ τοῦ Παπαθύμιου, προσβληθέντες εἰς Καλαμπάκκον ὑπὸ πολυαριθμὸν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἤγεν αὐτὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὁ υἱὸς Μουχτάρ πασᾶς, ἔπεσον ἅπαντες· ὁ δὲ Παπαθύμιος μὴ προφθάσας εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν, διεπέρασε πάλιν εἰς Σκόπελον μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων καὶ ἐπανελάβεν, ὡς πρότερον, τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης, μέχρις οὗ ἀπατηθεὶς ὑπὸ ποικίλων ἐπαγγελιῶν τοῦ Ἀλῆ, ἐπέστη νὰ ἐπανελθῇ εἰς τὰ ἴδια μετὰ τῶν συντρό-

φων του. Ἄμα ὁμως τούτου γενομένου, ὁ Ἄλῃς συνέλαβε διὰ προδοσίας τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβεράς βασάνους παρέδωκεν αὐτὸν εἰς οἰκτιστον θάνατον. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην οὐκ ὀλίγοι κλέφται ἀντηγωνίζοντο εἰσέτι κατὰ τοῦ Ἄλῃ, καὶ ἰδίως οἱ περίπυστοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Καὶ τῷ μὲν 1814 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκεείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἡδυνήθη νὰ διαμεῖνῃ ἐπὶ πλέον συνηνωμένον. Διαιρεθὲν εἰς διάφορα ἀποσπάσματα, ἀντέσχευ ἔτι ἐπὶ πολὺ μέχρι οὗ ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξεβράγη ἡ μεγάλη τοῦ ὅλου ἔθνους ἐπανάστασις ἐν ᾗ πολλοὶ τῶν κλεφτῶν ἐκείνων ἔμελλον νὰ φημισθῶσιν εἰς μᾶλλον πολύκροτα μαχῶν πεδία, δύο δὲ, δι' ἐξαιρέτων πολεμικῶν προτερημάτων, κατετάχθησαν ἐν τοῖς πρωταγωνισταῖς τοῦ ὅλου ἔργου, ὁ μὲν Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ δὲ Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐν τῇ Στερεᾷ.

Τίς δὲν γνωρίζει τοὺς ἄθλους καὶ τὰ παθήματα τῆς ἐπανάστασεως ταύτης; Ὑπὲρ τὰς 200,000 Ἑλλήνων, κατὰ τοὺς μετριοτάτους ὑπολογισμοὺς, ἀνθρώπων ἀόπλων καὶ ἀμάχων, ἐθανατώθησαν, ἐξισλαμίσθησαν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν ὑπὸ τῆς ἀδυσωπῆτος τῶν Τούρκων ἀγριότητος. Ἀλλ' ἡ ἐκδίκησις τῶν ἐπιζησάντων ἀπέβη γενναία. Ἰσάριθμοι τοῦλάχιστον μουσουλμάνοι ἔπεσον εἰς μυρίας κατὰ ζηρὰν καὶ θάλασσαν μάχας· στόλος ὁλόκληρος δικρότων, φρεγάδων, δρομώνων καὶ παρώνων ἀνετινάχθη ἐκ διαλσιμμάτων εἰς τὸν ἀέρα ἀπὸ τῆς Τενέδου μέχρι τῆς Μεθώνης, καὶ ἀπὸ τῆς Σάμου μέχρι τοῦ Γαλαξειδίου. Ἀστέρες νέοι ἐπέτειλαν εἰς τὸν ἀνέσπερον οὐρανὸν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ὀνόματα, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει ζῆσει ἐν τῷ κόσμῳ ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ὁ κόσμος οὗτος· ἡ ὑπὲρ πατρίδος

καὶ πίστεως ἀφοσίωσις ὑπερέβαλε πᾶν ἀνθρώπινον μέτρον. Τελευταῖον ἡ Εὐρώπη συνεκινήθη καὶ κατανοήσασα ὅτι ἀδύνατος ἀπέβη ἡ συνύπαρξις τῶν τυράννων καὶ τῶν τυραννουμένων, ἀπεφάσισε νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκραιότητος τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Ἀλλ' ὑπενδίδουσα εἰςέτι εἰς ἕξεις ἀρχαίας καὶ δισταγμοὺς ἀσυγγνώστους, δὲν ἐθέσπισε τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰμὴ ἐλαχίστου μέρους τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καθυπαγαγοῦσα αὐτὴς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἡπειρον, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὰ Ψαρά, τὴν Σάμον, τὴν Κάσον, τὴν Κρήτην, ἐνῷ εἰς ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας ἐγένοντο φονικώτατα πολεμικὰ ἔργα, τινὰ δὲ καὶ ἐκ τῶν λαμπροτάτων τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Τὸ ἔδαφος τῆς Μακεδονίας ἐποτίσθη ὑπὸ τοῦ αἵματος τῶν μαχητῶν αὐτῆς εἰς Ῥεντίαν, εἰς Γαλάτειαν, εἰς Ἀγίαν Παρασκευὴν, εἰς Κασσάνδραν, περὶ Ἀθῶνα καὶ εἰς Νιάουσαν. Οἱ ἀγῶνες τῆς Νιαούσης ὑπῆρξαν ἐκ τῶν αἵματηροτέρων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἐκεῖ ἔπεσον ὑπὲρ τὰς τέσσαρας καὶ δέκα χιλιάδας Τούρκων καὶ ὑπὲρ τὰς δέκα χιλιάδας Ἑλλήνων. Ὅτε δὲ οἱ Μακεδόνες ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐπεχείρησαν ὑπὸ τὸν Καρατάσσον καὶ τὸν Γάτσον ἀξιομνημόνευτον ἀνὰ μέσον τῆς Θεσσαλίας πορεῖαν, καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν μαχητῶν τοῦ Πίνδου, ἀπῆλθον εἰς Ἡπειρον ἵνα συνδράμωσι τοὺς ἐν Πέτᾳ καὶ ἐν Σουλῷ ἀγωνιζομένους ἀδελφοὺς αὐτῶν. Ἐπὶ τρία ἔτη οἱ Θεσσαλοὶ τῆς Μαγνησίας πολλοὺς καὶ ποικίλους διεξήγαγον ἀγῶνας καὶ ἐπολιόρχησαν αὐτὸν τὸν Βῶλον. Ἀναγκασθέντες νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὅτε ἐπλησίασεν ἡ πολυάριθμος στρατιὰ τοῦ Δράμαλη, ἐξηκολούθησαν ἀγωνιζόμενοι εἰς Μαγνησίαν καὶ κατῆνεγκον, ἐκείθεν ὀρμώμενοι, πολλὰς πληγὰς εἰς τὴν στρατιάν τοῦ Κιουταχῆ, ἰδίως κατὰ τοὺς μῆνας μάιον, ἰούνιον, ἰούλιον καὶ αὐγουστον τοῦ 1824. Τότε, καταληφθεῖσης τῆς Εὐβοίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ ἐν Μαγνησίᾳ συγκεντρωμένοι ἑνοπλοὶ ἄνδρες ἐστερήθησαν πάσης τροφῆς καὶ ἀπῆλθον ἐκείθεν εἰς τὰ ἐνδὲ-

τερα τῆς Ἑλλάδος, ὅπου δὲν ἔπαυσαν προκινδυνεύοντες ὑπὲρ τῆς ὅλης τοῦ ἔθνους ἐλευθερίας μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν ἡρωϊκὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν, τὴν αἵματηρὰν πτῶσιν τῆς Κάσου καὶ τοὺς περιφανεῖς ἄθλους τῶν Κρητῶν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ἐπαναστάσεως;

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀποστερηθὲν τῷ 1832, διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρώπης, τοῦ πλείστου μέρους τῆς πατρώας κληρονομίας καὶ δεσμευθὲν ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας ἐντὸς στενοῦ καὶ πνιγροῦ κλωβοῦ, ἡδικήθη βεβαίως οἰκτρῶς· ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐρώπη ἐτιμωρήθη, ἀξιώσασα, παρὰ τὰ διδάγματα τετρακοσίων ἐνιαυτῶν, νὰ συμβιβάσῃ ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν συνύπαρξιν τῆς ἐλευθερίας, ἥτις ὅσον μικρὰ καὶ ἂν ἦναι ἀποβαίνει παντοδύναμος, μετὰ τῆς καταδυναστείας, ἥτις ὅσῳ καταθλιπτικὴ καὶ ἂν ἦναι ἀποβαίνει ἀσθενεστάτη. Ἐν διαστήματι τεσσαράκοντα ἐνιαυτῶν τρεῖς μὲν ἐπανεστῆ ἡ Κρήτη, ἅπαξ δὲ ἡ Ἑπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία, ἅπασαι δὲ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι αἱ παραδοθεῖσαι εἰς τὴν διάκρισιν τῆς τουρκικῆς τυραννίας διετέλεσαν ἀδιαλείπτως σφαδάζουσαι. Ἡ Εὐρώπη δὲν παύει ἀμνηχανοῦσα περὶ τοῦ πρακτέου· καὶ νῦν μὲν ἐπιχειρεῖ πολέμους καταστρεπτικούς, νῦν δὲ ἀναγκάζεται νὰ καταδαπανᾷται εἰς προπαρασκευὰς οὐδὲν ἥττον ἐπιζημίους τῶν πολέμων. Ἐπείσθη μὲν καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ὅτι τὸ καθεστὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ, διστάζει ὁμῶς ἔτι περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀναπληρώσεώς αὐτοῦ. Ἡ κατοχὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου, ὁ λίθος τοῦ προσκόμματος εἰς τὸν προέκοψαν ἄχρι τοῦδε πάντα τὰ περὶ ἀνορθώσεως χριστιανικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ ἀνατολῇ βουλευόμενα. Οἱ Σλαῦοι οὐδὲν ἔχουσι τῶν προσόντων τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς μεγάλης ταύτης κοσμοϊστορικῆς ἐντολῆς· καὶ οὐδὲ ἔσχον ποτὲ τὰ προσόντα ταῦτα, ὥς μαρτυρεῖ ἡ χιλιετής αὐτῶν ἱστορία. Οἱ

μὲν Βούλγαροι δις, οἱ δὲ Σέρβοι ἅπαξ συνεκρότησαν κράτη μεγάλα· οὐδέποτε ὁμῶς κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ὁ κύριος πάσης μεγάλης ναυτικῆς πόλεως, μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ κύριος, δεόν νὰ ᾖ ναυτικός, οἱ δὲ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι οὐ μόνον ποτὲ ναυτικοὶ δὲν ἐγένοντο, ἀλλὰ οὐδὲως οὐδαμῶς πρὸς τοῦτο πεφύκασιν. Ἐξ ὅλων τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν τῆς ἀνατολῆς, ἡ μόνη ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς καὶ τῶν σημερινῶν συστατικῶν προωρισμένη νὰ ἄρξῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὁμολογουμένως ἡ ἑλληνική. Ἐπὶ 1200 ἔτη ἤρξεν αὐτῆς καὶ διέσωσε τὸν προμαχῶνα τοῦτον τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ μυρίων καὶ ἰσχυροτάτων πολεμίων. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τέλους ἔπασεν, ἔπασεν οὐχὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων καταβληθεῖσα, ἀλλὰ, ὡς διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν ἐν τοῖς προτέροις, ὑπὸ αὐτῆς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἥτις ἂν ἦτο δυνατὸν τότε νὰ προῖδῃ τὰς ζημίας ὅσας ἔμελλεν ἐκ τούτου νὰ πάθῃ καὶ τὴν θειοτάτην ἀμνηχανίαν εἰς ἣν ἔμελλε νὰ περιέλθῃ κατὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα πεντηκονταετίαν, δὲν ἤθελε βεβαίως ἀγωνισθῇ μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς ἐπὶ 200 ἔτη ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ οἰκτρὸν ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Τώρα ἐπὶ τέλους αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ προαιώνιον ἀμάρτημα, ἀλλὰ φοβεῖται, λέγει, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν παρσκευάσεν εἰσέτι δυνάμεις ἱκανὰς πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἔργου. Εἶναι ὁμῶς πρόδηλον ὅτι, ἐνόσω τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διατελεῖ πεφυλαχμένον ἐντὸς τοῦ μικροσκοπικοῦ αὐτοῦ βασιλείου, ἀνέφικτος ἀποβαίνει αὐτῷ ἡ τῶν ἀπαιτουμένων δυνάμεων παρασκευή. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ μὲν Τούρκοι ἀποβαίνουσιν ὅσημέραι ἀνεπιτηδειώτεροι πρὸς διάσωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ Εὐρώπη ἀμνηχανεῖ μὲν καθ' ἐκάστην μὴ ἡξέουσα εἰς τίνα θέλει περιέλθῃ ἡ κληρονομία, ἀξιολὸγόν δὲ ὅτι ὁ μόνος φυσικὸς κληρονόμος εἶναι ἀνήλικος, ἀγωνίζεται δὲ εἰς τὸ νὰ ἀφαιρῇ ἀπὸ αὐτοῦ πάντᾳ τρόπον τοῦ νὰ ἀνδρωθῇ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐξωτερικὴ οὕτως εἰπεῖν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ διαστήματι τῶν τελευταίων τετρακοσίων ἐνιαυτῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος τοῦτο δὲν ἠρκέσθη νὰ πολεμῇ ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων ἐκείνων ταλαιπωριῶν καὶ τῶν ἀδιαλείπτων ἀγώνων, οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐργαζόμενον μὲν περὶ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ περὶ τὴν ἐπίδοσιν τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς ναυτιλίας αὐτοῦ, διατελοῦν δὲ πάντοτε ἀπρωτοστάτης τοῦ πολιτισμοῦ καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν. Ἐγκαταλειφθὲν καθ' ὅλα ταῦτα, ὡς ἐξηγήσαμεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου, εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, συνεκρότησε κατὰ πόλεις, κώμας καὶ χωρία κοινότητας διοικουμένας ὑπὸ ἀρχόντων, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν καὶ ὠνομάζοντο μὲν κυρίως *δημογέροντες*, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· *γέροντες*, *ἀρχοντες*, *προεστοί*, *ἐπίτροποι*, καὶ *τουρκιστὶ κοτζαμπάσιδες*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων ἔκρινον ὡς διαιτηταὶ τὰς ἀστικὰς διαφοράς, διότι αἱ ποινικαὶ ὑπῆγοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν Τούρκου δικαστοῦ (*καδὴ ἡ μολλᾶ*)· εἰσέπραττον καὶ διεχειρίζοντο τοὺς φόρους, διώκουν τὴν κοινωτικὴν περιουσίαν, διένεμον τοὺς παρὰ τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς ἐπιβεβλημένους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἐκάστης οἰκογενείας, καὶ ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος. Αἱ κοινότητες αὗται δὲν ἦσαν θεσμὸς νέος, ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ τροπολογία τις τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων, ἀλλοιωθέντων φυσικῶ τῷ λόγῳ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ τῆς ποικίλης τῶν ἐκάστοτε περιστάσεων ἐπιδράσεως. Οἷαν δὲ ζωτικότητα εἶχε τὸ ἔθνος τοῦτο καὶ οἷον πνεῦμα αὐτοδιοικήσεως, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τοῦτου ὅτι αἱ κοινότητες, ἅμα διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως,

ἀπηλλάγησαν πάσης ἐννόμου τῆς κυβερνήσεως κηδεμονίας, οὐ μόνον δὲν περιέστησαν εἰς ἀναρχίαν τινὰ καὶ παραλυσίαν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας κάλλιστα διαρρυθμισθεῖσαι ἀνέδειξαν, αἱ πλείεσται τοῦλάχιστον, ἐξαίρετον δραστηριότητα καὶ θαυμαστὴν κοινοπραγίας ἐπιτηδειότητα.

Τὰ ὀλίγα τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν παραδείγματα ὅσα δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, θέλουσι μαρτυρῆσαι τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν. Ἡ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων περιελάμβανεν 22 χωρία κείμενα εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν ἑκπάλαι πολυθρύλητον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ἡ πρωτεύουσα, τὰ Ἀμπελάκια, εἶχε περὶ τὰς 4,000 κατοίκων, τὰ δὲ περὶ αὐτὴν χωρία περὶ τοὺς διςχιλίους. Ἡ κοινότης ἡσχολεῖτο μὲν καὶ περὶ παντοῖα γεωργικὰ ἔργα, ἰδίως ὅμως ἐπεδόθη εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ἐμπορίαν τοῦ ἐρυθροβαφοῦς βαμβακίνου νήματος, περὶ ἣν εἰργάζοντο πάντες οἱ κάτοικοι, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες. Ἐκ τούτων δὲ οἱ ἐμπειρότεροι, εἴτε πλούσιοι, εἴτε πένητες ἦσαν, ἐπέμφθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Βιένναν, εἰς Ἀμστελδάμον, εἰς Λονδίνον, εἰς Ὀδησσὸν, ἵνα ἰδρῦσωσιν αὐτόθι καταστήματα καὶ ἀποθήκας. Τῆς ἑταιρίας προΐσταντο πέντε ἐπιτροπαί, ἐκλεγόμεναι ὑφ' ὅλων τῶν κατοίκων πλουσίων ἢ πενήτων, ἅμα συμπληρωσάντων τὸ 25 τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἔτος· καὶ πολὺ λάκις οἱ πενήστατοι τῶν ἐταίρων, ἐὰν ἀνωμολογοῦντο ὥς οἱ ἱκανώτατοι, προεχειρίζοντο εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς ἑταιρίας ἀξιώματα διὰ τῆς ψήφου τῶν συμπολιτῶν. Ἐκ τῶν 5 ἐπιτροπῶν ἡ μὲν εἶχε τὴν ὑπερτάτην τῆς ἑταιρίας διεύθυνσιν· ἡ δευτέρα ἐλέγετο διοικητικὴ· ἡ τρίτη, γεωργικὴ· ἡ τετάρτη, βιομηχανικὴ· ἡ δὲ πέμπτη, ἐλεγκτικὴ. Πρὸ τῆς διανομῆς τῶν ἐτησίων κερδῶν, ἀφηροῦντο πρῶτον ἡ τιμὴ τοῦ σίτου τοῦ ἀγορασθέντος διὰ τοὺς πένητας ἐργάτας, τὰ πρὸς τοὺς πασάδες δῶρα, τὰ ἔξοδα τῶν νοσοκομείων, τῶν βιβλιοθηκῶν, τῶν σχολείων, τοῦ τυπογραφείου, τῶν ὁδῶν, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς διοικήσεως, τῶν

ἐνοικίων, τοῦ γραφείου, τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πρακτορείων καὶ τὰ ὁδοιπορικὰ· δεύτερον, οἱ τόκοι τῶν ὑπὸ ἐκάστου μέλους τῆς ἐταιρίας καταβληθέντων κεφαλαίων πρὸς 15 $\frac{0}{10}$ · τρίτον, αἱ ψηφισθεῖσαι ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν ἐταίρων ἀμοιβαὶ εἰς τοὺς πράκτορας τῆς ἐταιρίας, ἀναλόγως τῆς ἰκανότητος αὐτῶν καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν. Τὰ ὑπόλοιπα κέρδη διενέμοντο μεταξὺ τῶν ἐργατῶν ὅσοι ἦσαν ἰδιοκτῆται βαμβάκοφόρων χωρίων, καὶ τῶν ἐργατῶν ὅσοι ἀπλῶς κατέβαλλον ἐργασίαν. Ἡ δὲ διανομὴ αὕτη, γινομένη ἐν κοινῇ συνελεύσει, διενηργεῖτο μετὰ τοςαύτης διακαιοσύνης, ὥστε οὐδέποτε προεκάλεσε θορύβους ἢ κατακραυγὰς. Ἐντεῦθεν ἡ ἐταιρία τῶν Ἀμπελακίων εὐδαιμονήσασα, ἀνεδείχθη ἐνὰμιλλος τῶν ἰσχυροτάτων ἐμπορικῶν οἰκῶν τῆς Εὐρώπης. Τὰ μεγάλα αὐτῆς κέρδη ἐπέτρεψαν νὰ συντηρῶνται κοινῇ δαπάνη εἰς ἕκαστον χωρίον ἰατροὶ ἐπιμελούμενοι τὰ τῆς ὑγείας ὅλων τῶν κατοίκων, σχολαὶ κατώτεραι καὶ ἀνώτεραι, ἀποθῆκαι σίτου καὶ ὅλων τῶν ἄλλων γεωργικῶν καὶ βιομηχανικῶν, ἐγχωρίων τε καὶ ξένων, προϊόντων, νοσοκομεῖον, ταμεῖον ἀπομαχικόν, βιβλιοθήκη, ταμεῖον τῆς πειραματικῆς φυσικῆς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ ἐταιρία αὕτη ἰδρύθη ὀριστικῶς τῷ 1795 διὰ κεφαλαίου 100,000 φράγκων περίπου· τῷ δὲ 1810 ὅτε εἵπερ ποτὲ ἤκμασεν, εἶχε κεφάλαιον 20,000,000 φράγκων. Τὰ ἐμπορικὰ αὐτῆς συναλλάγματα ἐκυκλοφόρουν ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἀσίας, αἱ δὲ ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἀποθῆκαι αὐτῆς ἔβριθον ἐμπορευμάτων δι' ἀνταλλαγῆς προσκτεθέντων. Ἀλλ' ἡ τοςαύτη τῶν Ἀμπελακιωτῶν εὐημερία ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν δυσπιστίαν, τὸν φθόνον καὶ τὴν ὀργὴν τῆς τυραννικῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας εἶχον τὴν δυστυχίαν νὰ ζῶσιν. Οἱ ἐν τῇ γειτονίᾳ αὐτῶν ζῶντες Τοῦρκοι προετράπησαν ὑπὸ τῆς Πύλης νὰ ἐπιπέσωσι, δρῶντες τὴν χώραν καὶ ἐκδιώκοντες τῇδε κάκεισε τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Τοῦ ἔργου τῆς καταστροφῆς ἐκτελεστῆς ἐγένετο ὁ διαβόητος Ἀλῆ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Συνέβη δὲ τοῦτο

καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπὲρ τὰ 10,000,000 φράγκων, συγκεντρώμενων εἰς Βιένναν, κατεποντώθησαν ἐν τῇ κατὰ τὸ 1844 οἰκονομικῇ χρεωκοπίᾳ τῆς Αὐστρίας· ὥστε οἱ δυστυχεῖς Ἀμπελακιδῶται, ἀπολέσαντες πατρίδα καὶ κεφάλαια, διεσκορπίσθησαν ἀπανταχοῦ γῆς καὶ ἔκτοτε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐνωθῶσιν αὐθις.

Τοιαῦται ἡ παραπλήσιαί ἐταιρίαι συνεκροτήθησαν εἰς πολυλὰς ἑλληνικὰς κοινότητας ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐν Φιλιππουπόλει, ἐν Μαδεμοχωρίοις, ἐν Καλαβρύτῃ, ἐν Συράκῃ, ἐν Χίῳ, ἐν Κυδωνίαις, ἵνα εἰς τινὰς τῶν ὀνομαστοτάτων περιορισθῶμεν. Αἱ μᾶλλον ὁμῶς ἀξιωμαθύνοντο αὐτῶν ὑπῆρξαν βεβαίως αἱ ναυτικαὶ κοινότητες τῆς Ἰδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, διότι τὰ ἔργα αὐτῶν δὲν συνετέλεσαν μόνον εἰς τὴν ἰδιωτικὴν εὐημερίαν τῶν νησιωτῶν ἐκείνων, ἀλλὰ ἀπήρτισαν ἐν τῶν κυριωτάτων ὄπλων καὶ ἴσως τὸ κυριώτατον δι' οὗ ἀνεκτήθη ἡ ἀνεξαρτησία ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος φύσει καὶ θέσει ἀνεδείχθη ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἰδίως ναυτικὸν ἔθνος. Ἐθαλασσοκράτησεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῇ 5 καὶ ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ. Ἐθαλασσοκράτησε κατὰ τὰ πρῶτα ἐξακόσια ἔτη τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῇ 9 καὶ τῇ 10 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰμὴ ὅτε ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, διὰ τῶν πληγῶν ἃς κατήνεγκε κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδιοποιήθη βαθμῆδὸν καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, περιελθοῦσαν τότε εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Γενουαίων. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ κατὰ τοῦτο ὅπως καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οἱ ἐσπέριοι οὐδὲν διαρκὲς ἴδρυσαν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ὅτι, ἂν, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Τοῦρκοι ἐκληρονόμησαν τοὺς καρπούς τῆς μεταξὺ χριστιανῶν ἐκείνης ἀδελφοκτονίας, τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν περιορίζετο εἰς μικρά τινα πλοίαρια περὶ ἀπλὴν τὴν ἀκτοπλοῖαν ἀσχολούμενα, μετ' οὐ πολὺ Γενουαῖοί τε καὶ Ἑνετοὶ ἀπέβαλον ὡσαύτως τὸ ἐφήμερον αὐτῶν κατὰ τὴν ἀνατολὴν

κράτος. Ἡ μόνη μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡμῶν διαφορὰ ὑπῆρξεν ὅτι οἱ μὲν Ἕνετοί καὶ οἱ Γενουαῖοι ἐξεχώρησαν διὰ παντὸς ἐκ τῆς ἀνατολῆς, οἱ δὲ Ἕλληνες, δι' ἀγώνων ἀτρώτων ἀνακτῆσαντες τὴν ἀρχαίαν ὑπεροχὴν, ἔμελλον ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος νὰ περιάγωσιν αὐθις τὴν σημαίαν αὐτῶν τροπαιοῦχον ἀπὸ τῆς Ὀδησσοῦ μέχρι τῆς Μασσαλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας. Πολλὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ γεγονότα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναβίωσιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ· πρὸ πάντων ὅμως ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἐφηρμόσθη τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταρισμοῦ καὶ εἰς τοῦτον τὸν κλάδον τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, ὅπως εἰς πλείστους ἄλλους. Ἐκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος, εἶχεν ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικὸς, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικὸς. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο ἐπιδεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσόμενων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀδελφικῆς ταύτης συμπράξεως τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας, ἀπέβησαν θαυμασία. Αἱ τρεῖς νῆσοι, αἵτινες ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἦσαν σχεδὸν ἔρημοι, ἐκτήσαντο ἕκτοτε κατοίκους συμποσωθέντας ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως εἰς 30,000 ψυχῶν. Κατὰ τοὺς μετριοτέρους δὲ ὑπολογισμοὺς ἠριθμοῦν, κατὰ τὸ 1824, 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πληρώματα 12,000 περίπου ναυτῶν. Οἱ θησαυροὶ οἱ ἀποταμιευθέντες εἰς τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἀγόνους βράχους ἀπέβησαν τοσοῦτοι, ὥστε οἱ φιλοπάτριδες αὐτῶν κάτοικοι ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι περὶ τὰ 20,000,000 δραχμῶν εἰς τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον ἀξιομνημόνευτον, τὸ ἠθικὸν φρόνημα τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἀνυψώθη

παραδόξως. Χρηστότης ἐξαίρετος ἐπεκράτησεν εἰς ἀπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ τότε καιροῦ κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ δι' ἀπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἢ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη, γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ ναυσίβιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες εἶχον καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἡρωϊκὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἥρωας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ηὐτύχησαν τφόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφερόμεν τινα ἐξ αὐτῶν ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἀσπασία, Ἀριστείδης, Ἀνδρομάχη, Ἀχιλλεὺς, Ἀθηνᾶ, Ἀφροδίτη, Γοργῶ, Διομήδης, Ἑλλάς, Ἑλευθερία, Ἐπαμεινώνδας, Ἡρακλῆς, Θεμιστοκλῆς, Κλειώ, Λυκοῦργος, Λεωνίδας, Νιόβη, Περικλῆς, Σόλων, Σπαρτιάτις, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωγιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα Ἑλληνισμόν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον, ὅχι τὸν Ἑλληνισμόν ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζων, ἀλλὰ τὸν Ἑλληνισμόν ἐντὸς τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον ἔμελλον νὰ ζήσωσι καὶ εἰς τὸν ὅποιον τοσαύτην εἶχον πεποίθησιν, ὥστε πρὶν ἐπιτείλῃ ἔτι ἐπὶ τῆς δεδουλωμένης πατρίδος, ὡς παρόντα ἐχαιρέτιζον καὶ ἐπανηγύριζον. Τί παράδοξον λοιπὸν ὅτι τοιοῦτοι ὄντες καὶ συναθλητὰς ἔχοντες τοὺς κλέφτας καὶ τοὺς ἀρματωλοὺς, ὧν προεμνημονεύσαμεν, κατῴρθωσαν ὅσα κατῴρθωσαν; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ πολέμιοι πρὸς οὓς διηγωνίσθησαν οἱ πατέρες ἡμῶν κατὰ τε θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν, ἦσαν ὅλως διάφοροι τῶν ἀντιπάλων οὓς πρόκειται νῦν νὰ ἀπαντήσωμεν. Ἀλλὰ ἡ πρωτίστη τῶν ἐθνῶν ἀρετὴ εἰς τοῦτο

συνίσταται, τὸ νὰ παρασκευάζωσιν ἐκάστοτε τὰς δυνάμεις αὐτῶν εἰς τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις καθ' ὧν ἔχουσι ν' ἀντιπαραταχθῶσιν. Οἱ κλέφται καὶ οἱ ἄρματοι αἱμάτων ἦσαν ἐνάμιλλοι κατὰ τε τὸν ὅπλισμὸν καὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν πρὸς τοὺς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀσυντάκτους ὄχλους τῶν πολεμίων· καὶ ἔχοντες πρὸς ἐπὶ τούτοις τὸ ἠθικὸν πλεονέκτημα τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας, πολλάκις ἔτρεψαν αὐτούς. Τὰ δὲ σκάφη τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων, ὅσῳ ἔλαφρά καὶ ἂν ἦσαν ἀντιπαραβαλλόμενα πρὸς τοὺς ὄγκους τῶν τουρκικῶν διακρότων καὶ φρεγάδων, παραλαβόντα ὅμως εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν τὸ φοβερὸν τῶν πυρπολικῶν ὄπλον, καὶ ἐπιτηδεότερον μὲν χειριζόμενα, ἐκθυμότερον δὲ κυβερνώμενα καὶ τολμῶντα τὰ πάντα ὅπως μόνῃ ἢ πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις τολμᾷ, ἠδυνήθησαν πολλοὺς μὲν ἐκ τῶν κολοσσῶν ἐκείνων νὰ καταστρέψωσι, πλείοτάκις δὲ νὰ ἰδῶσιν αὐτοὺς προτροπάδην πρὸ αὐτῶν φεύγοντας.

Ἐνῷ λοιπὸν μία τοῦ ἔθνους μερὶς ἐπέτυχε νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους πραγμάτων καὶ νὰ κυριαρχήσῃ ἀπολύτως τῶν δύο ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ μεγάλων αὐτοῦ ἐπαρχιῶν· ἐνῷ ἑτέρα τοῦ ἔθνους μερὶς, ὁ κληρὸς, διεῖπεν, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, τὸν πνευματικὸν καὶ ἐν μέρει τὸν ἀστικὸν βίον ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τοῦ κράτους ὑπηκόων ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ· ἐνῷ τρίτῃ τοῦ ἔθνους μερὶς διατελοῦσα αἰείποτε ἔνοπλος διεξῆγεν ἀδιάκοπον κατὰ τῶν κατακτητῶν ἀγῶνα εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν Ἥπειρον, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐνῷ σύμπαν τὸ ἔθνος ἐπανίστατο ἐκ διαλειμμάτων ὁσάκις εὕρισκεν ἢ ἡλπίζε νὰ εὕρῃ οἰονδήποτε ἐξωτερικὸν σύμμαχον, συγχρόνως τὸ ἔθνος τοῦτο διωργανωμένον εἰς πολυαρίθμους κοινότητας ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῆς Ἠπείρου μέχρι τῶν παραλίων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐν τῷ μεταξὺ νήσους, μικρὰς τε καὶ μεγάλας, διώκει τὰ καθ' ἑαυτὸ εἰς

τρόπον ἐπιτήδειον νὰ πλουτήσῃ, νὰ παιδευθῇ καὶ νὰ προπαρασκευασῇ πάντα τὰ πρὸς ἀνάκτησιν καὶ συντήρησιν τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας ἀπαιτούμενα. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο ἐκπολιτευτικὸν ἔργον δὲν διεξήγετο εἰμὴ ὑπὸ μόνῃς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὑπῆρχον μὲν μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ ἑτερά τινὰ φύλα ἐτερόγλωσσα καὶ ἐτερόνυμα· ἀλλὰ καὐτὰ πάντα διετέλεσαν ἐπὶ 400 ἔτη ἀφανῆ τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου καὶ ἀκατονόμαστα. Αὐτοὶ οἱ Σλαῦοι ἐπέσχον καθ' ὅλον τὸ μακρὸν ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διάστημα δευτερεύουσιν τάξιν, οὐδαμῶς γενόμενοι ἐνάμιλλοι τοῦ μεγάλου ἀξιώματος, ὅπερ διὰ τῆς εὐφυΐας, τῆς δεξιότητος καὶ τῆς πατροπαραδότου κοσμοϊστορικῆς αὐτοῦ ἀξίας κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ. ὁ Ἕλληνισμὸς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φοβερωτάτης τῶν τυραννιδῶν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέβηλον καὶ αὐτὴν τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος, μάλιστα δὲ οἱ Βούλγαροι, ἐξ ὧν ὅσοι τυχὸν ἐλάμβανον παιδευσίν τινα οὐδὲ ἤθελον νὰ φέρωσι τὸ φυλετικὸν αὐτῶν ὄνομα, ἀλλ' ἐκαυχῶντο αὐτοκαλούμενοι Ἕλληνες. Δὲν λέγομεν τι περὶ τῶν Μαυροβουνιωτῶν, διότι οὗτοι, εἰ καὶ σπανίως ὑπέκυψαν εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, διὰ τὸ εὐάριθμον ὅμως καὶ τὴν ὀλίγην περὶ τὸν πολιτισμὸν ἐπίδοσιν αὐτῶν, ἐλάχιστα ἐπενήργησαν εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολῆς. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων Σλαύων μόνοι οἱ Σέρβοι ἐπανέστησαν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι μόλις πρὸ ἐπτὰ ἢ ὀκτὼ δεκαετηρίδων. Ὅθεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπρώτευσεν καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν οὐ μόνον ἐπὶ ἐμπορίᾳ, βιομηχανίᾳ, ναυτιλίᾳ, παιδείᾳ καὶ ἀρίστῃ ἐν πολλοῖς τῶν καθ' ἑαυτὸ πραγμάτων διοικήσει, ἀλλὰ καὶ διότι αὐτὸ μόνον ἔχυσεν ἀφειδῶς τὸ αἷμά του ἵνα διασείσῃ τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημα τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας καὶ ἀκρωτηριάσῃ αὐτὸ καὶ περιγάγῃ εἰς τὴν παρούσαν ἀμηχανίαν. Τοῦτο δὲ τὸ θαυμαστὸν θέαμα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντες οἱ περιηγῆται τῆς ἀνατολῆς, κατὰ τὴν 18 μάλιστα ἑκατονταετηρίδα, προανήγγελλον τὴν πτῶσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, καὶ μὴ φωνῇ οὐδένα ἄλ-

λον ἀνωμολόγουν ὡς πρόδηλον κληρονόμον τῆς ὑπερτάτης ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀρχῆς εἰμὴ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ἡ ἐκρηξίς, αἱ περιπέτειαι καὶ ἡ παράτασις τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐπήγαγον διακοπὴν τινὰ τῆς ἐκπολιτευτικῆς ταύτης ἐνεργείας, καὶ ἐν μέρει τὴν καταστροφὴν πολλῶν ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτῆς ἐστιῶν. Τὰ Μακεδονοχώρια καὶ ἡ Νιόουσα τῆς Μακεδονίας, αἱ κοινότητες τῆς θεσσαλικῆς Μαγνησίας, ἡ Καλαρρῶτη, ἡ Συράκω καὶ τὸ Σοῦλι τῆς Ἠπείρου, ἡ Χίος, τὰ Ψαρά, αἱ Κυθωνίαι τῆς Ἀσίας, ἡ Κάσος, ὑπέστησαν συμφορὰς ἀνηκέστους· ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τὴν ὀλοσχερῇ ἀνατροπὴν ἀπάσης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, καὶ τοῦ πλείστου τῆς Κρήτης, τὴν ἐντελῇ ἐξάντλησιν τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, ἔτι δὲ τὰς σφαγὰς αἵτινες ἀπανταχοῦ ἄλλου τῆς ἀνατολῆς γενόμεναι κατήνεγκον πληγὰς καιρίας εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ἰδίως εἰς τὰς ἐπιφανεστάτας μητροπόλεις, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Ἀδριανούπολιν, τὴν Φιλιππούπολιν, τὴν Σμύρνην, τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δεκαετὴ ταύτην λαίλαπα, καθ' ἣν πολλὰκις ὁ Ἑλληνισμὸς ἐφαίνετο μέλλον νὰ καταποντωθῇ καὶ νὰ ἀποτεφρωθῇ ἐντὸς τοῦ πελάγους ἐκείνου τοῦ αἵματος καὶ τοῦ πυρὸς, αἴφνης προέκυψεν οὗτος εἴπερ ποτὲ ἀκμαῖος ἠθικῶς καὶ ὕλικῶς, καὶ ἐπεδόθη μετὰ νέου ζήλου εἰς τὴν ἀνάκτησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ ἐν Θράκῃ, ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, καθ' ὅλας τὰς νήσους, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδρυθέντος τότε βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀπελευθερωθεῖσα αὕτη μικρὰ ἀπόμοιρα τῶν ἐκτεταμένων ἐκείνων ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπέβη ὁ φαινὸς φάρος πρὸς ὃν δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 40 ἡδὴ ἔτη ἀποβλέποντες ἄπαντες οἱ ὁμογενεῖς καὶ ὁμόγλωσσοι, οἱ καταδικασθέντες μετὰ τοσαύτας θυσίας καὶ τοσαῦτα κατορθώματα νὰ διάγωσιν ἔτι ἐν τῇ ζοφερᾷ νυκτὶ τῆς ἀπαισιωτάτης τῶν δουλειῶν. Αἱ ἀσθενεῖς καὶ εὐάριθμοι χῶραι αἱ τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος ἀπαρτίσκει καὶ πλείστην ὄσσην

δῆωσιν, λιπανθρώπιαν καὶ ποικίλην ἄλλην ταλαιπωρίαν παθεῖν, δὲν ἔπραξαν πολλὰ καὶ μεγάλα ὡς κράτος πολιτικόν. Οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἐπιδοθέντες ἐκθύμως, μετὰ τοσαύτας προηγουμένας συμφοράς, εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτῶν προαγωγὴν, οὔτε στρατὸν ἀποχρῶντα συνεκρότησαν, οὔτε στόλον· καὶ πολλάκις ἐθυσίασαν εἰς τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα, τὰ κοινὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας καὶ τῆς διοικήσεως. Καθ' ὅλα ὁμοῦ τὰ λοιπὰ ὑποδοκίμησαν παραδόξως. Ἀπολαύσαντες τὸ ἀγαθὸν τῆς εὐνομίας, τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας, ἔδωκαν τὸ σύνθημα τῆς ἀναδιώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς νέας ὑπ' αὐτοῦ καταλήψεως ἀπάσης τῆς ἐκπολιτευτικῆς ἐνεργείας καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν. Πλεῖστα τοῦ βασιλείου μέρη μετεβλήθησαν, διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς φιλοπονίας τῶν γεωργῶν, εἰς ἀληθεῖς παραδείσους. Τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν, εἰ καὶ ἔχον ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ἀτμοπλοϊκὰς ἐταιρίας, ἠρίθμει κατὰ τὸ ἔτος 1875, 5,000 σκάφη 230,135 τόνων καὶ 25,197 ναύτας. Ὁ πληθυσμὸς σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη. Τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπορίον ὑπερεδιπλασιάσθη ἐν μιᾷ δεκαετίᾳ. Τῷ 1862 ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ ἀνῆρχετο εἰς 81,433,392 φράγκων, τῷ δὲ 1872 ἡ κίνησις τοῦ γενικοῦ ἐμπορίου παρέστησεν ἀξίαν 495,540,249 φράγκων. Οὐδ' ἔχομεν ἀνάγκην ν' ἀκριβολογῇσμεν περὶ τῆς τεραστίας ἐπιδόσεως ἣν ἔλαβεν ἡ δημοσία παιδεύσεις, ἣ τε ἀνωτάτη καὶ ἡ μέση καὶ ἡ κατωτέρα. Ὁ ξένος ἐρχόμενος εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκπλήττεται θεωρῶν τὸ μέγεθος, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν παντὸς εἶδους ἱδρυμάτων τῆς πόλεως ταύτης ὅσα ἐργάζονται ἢ παρασκευάζονται νὰ ἐργασθῶσιν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς παιδείας καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς βαθμίδας· τὸ πανεπιστήμιον, τὴν ἀκαδημίαν, τὸ ἀστεροσκοπεῖον, τὸ πολυτεχνεῖον, τὸ Μουσεῖον, τὸ Ζάππειον, τὸ Ἀρσακεῖον, τὸ ὀρφανοτροφεῖον τῶν ἀρρένων, τὸ ὀρφανοτροφεῖον τῶν θηλέων. Τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος κατηγορήθη ὅτι ἐπέστησε προσοχὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ μέσῃ μάλ-

λον ἢ εἰς τὴν κατωτέραν παιδευσιν· ἀλλ' οἱ τοῦτο λέγοντες λησμονοῦσιν ὅτι ἡ κατωτέρα παιδείυσις λειτουργεῖ κυρίως χάριν τοῦ ἰδίου, τοῦ τοπικοῦ τοῦ βασιλείου συμφέροντος, ἡ δὲ ἄνωτέρα καὶ ἡ μέση ἀκτινοβολοῦσι καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν· τὸ δὲ μικρὸν τῆς Ἑλλάδος βασιλείον φύσει καὶ θέσει ὀφείλει νὰ πράττῃ πολὺ μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμφέροντος ἢ ὑπὲρ τοῦ μερικοῦ τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπαρτίζουσι τὸ βασιλείον τοῦτο. Ἐντεῦθεν οὐ μόνον ἡ ἄνωτέρα καὶ ἡ μέση παιδείυσις ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τοῦ ἔθνους πολὺ πλείότερον ἢ ἡ κατωτέρα, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι δυσαναλογίαι ἡδυνάσαντο νὰ παρατηρηθῶσιν ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ κοινωνικῷ καταρτισμῷ τοῦ μικροῦ τούτου κράτους, δυσαναλογίαι τὰς ὁποίας ἤθελεν εἶναι μακρὸν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ αἱ ὁποῖαι φαίνονται ἐπίμεμπτοι μόνον ὅταν δὲν ἀναλογιζώμεθα ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πολίτευμα ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴν οὐχὶ τοῦ λεγομένου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὴν δ' εὐθύνην τῆς ὅλως ἰδιορρύθμου ταύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων φέρει οὐχὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀλλ' ἡ Εὐρώπη, ἥτις δὲν ἐκύρωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰμὴ τοῦ ἐλαχίστου μέρους τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισθέντων Ἑλλήνων, καὶ ἀφ' ἐτέρου αὐτὴ δὴ αὕτη δὲν ἔπαυσε πρεσβεύουσα καὶ ὑποδεικνύουσα τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αὔξησιν τοῦ πολιτικοῦ τούτου οἰκοδομήματος. Ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε, ὅστις ἔχει τὴν ἐλαχίστην ἔννοιαν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν διετέλουν πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ ἡ Πελοπόννησος καὶ τῆς ἔτι οἰκτροτέρας εἰς ἣν περιέστησαν ὡς ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἀδυσωπήτου καὶ ἀγρίου ἐκείνου πολέμου, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ θαυμάσῃ τὴν ἐν διαστήματι τεσσαράκοντα ἐτῶν γενομένην ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἀλλοίωσιν.

Ἐννοεῖται ὅτι τοσαύτην ἐπίδοσιν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσδοκῶμεν παρὰ τῶν πολλῶν ἐκατομμυρίων Ἑλλήνων, ὅσοι κατεδικάσθησαν, τότε νὰ ἐξακολουθήσωσι διάγοντες ὑπὸ τὸν τουρ-

κικόν ζυγόν. Οἱ δοῦλοι Ἕλληνες εἰργάσθησαν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου μεθ' οὗ καὶ οἱ ἐλεύθεροι· ἀλλ' ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀνομία, ἡ καταπίσεις τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὴν γεωργίαν νὰ παραγάγῃ αὐτόθι τοὺς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς Ἑλλάδος προκύψαντας ἀπὸ χωρῶν πολὺ ὀλιγώτερον εὐφώρων καρπούς. Μόνον εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς παραλίας ὅπου ἡ παρουσία τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων περιέστελλεν ὁπωςοῦν τὴν ἀδιόρθωτον τουρκικὴν δεσποτείαν, ἠδυνήθη ὁ Ἑλληνισμός νὰ ἀναπτύξῃ μέχρι τινὸς τὰ ἔμφυτα αὐτοῦ προτερήματα. Πᾶσα ἡ ἐξωτερικὴ ἐμπορία καὶ πᾶσα ἡ ναυτιλία τοῦ κράτους περιήλθον αὐθις εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως ἀξιοσημείωτα κατὰ τοῦτο εἶναι τὰ συμβάντα εἰς τὰς κυριώτερας μεγαλοπόλεις. Ἡ Σμύρνη ἀπέβη πόλις ἐπὶ τοσοῦτον ἑλληνικῇ, ὥστε ἐπὶ τῶν 400,000 αὐτῆς κατοίκων αἱ 80,000 εἶναι Ἕλληνες. Εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰκοῦσι 300,000 Ἑλλήνων· καὶ ἐκεῖ ἡ ἀριθμητικὴ αὐτῶν ἀναλογία πρὸς τὸν ὅλον τῆς πρωτεύουσας πληθυσμὸν εἶναι βεβαίως πολὺ μικροτέρα ἢ ἐν Σμύρνῃ, ἀλλὰ διὰ τῆς δραστηριότητος, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ἐπιτηδείότητος αὐτῶν εἰμποροῦμεν θαρρόντως νὰ εἰπώμεν ὅτι πρωτεύουσιν ὅλων τῶν ἄλλων φυλῶν ὅσαι καλύπτουσι τὰς εὐθάλεις ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου. Αἱ σφαγαὶ καὶ αἱ καταστροφαὶ τοῦ 1821 ἐπήγαγον τὴν ἐντελῆ ἀναμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκείνης κοινωνίας. Οἱ Φαναριῶται ἐξέλιπον καὶ συνεξέλιπε μετ' αὐτῶν ὁ ἰδιόζων τρόπος καθ' ὃν οὗτοι ἐπενήργουν εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν κυβερνητικῶν πραγμάτων τῆς Τουρκίας. Τοὺς Φαναριώτας ὅμως διεδέχθησαν οἱ μεγάλοι τραπεζίτικοι οἶκοι, οἵτινες ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων οἰκονομικῶν δυσχερειῶν τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης τοσοῦτον ἴσχυσαν, ὥστε οἱ δύο τελευταῖοι ἀλλεπαλήλως βασιλεύσαντες σουλτάνοι, ἀμφοτέροι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην ἐπιδεικτικῶς νὰ δηλώσωσι τὴν ἐξαίρετον αὐτῶν εὐνοίαν πρὸς δύο ἐκ τῶν κρατίστων ἐκείνων οἰκῶν. Τὸ πάντων ὅμως μᾶλλον ἀξιοσημείωτον μέρος τοῦ ἐξ

Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ πληθὺς τῶν ἰδρυμάτων τῆς δημοσίας παι-
 δεύσεως, ἡ ἐν τῷ διαστήματι ἰδίως τῶν τελευταίων πεντεκαί-
 δεκα ἐνιαυτῶν καλύψασα ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν
 Φιλιππουπόλει, ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ εἰς πλείστας ἄλλας μι-
 κροτέρας πόλεις τῆς Θράκης· ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐν Σέρραϊς, ἐν
 Στρουμνίτῃ, ἐν Καστορίᾳ, ἐν Βιτωλίοις καὶ εἰς πλείστας ἄλ-
 λας πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Μακεδονίας, καθ' ὅλην τὴν
 Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν ἑλληνικὴν Ἰλλυρίδα μέχρι
 Δυρραχίου· ἐν Σάμῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Χίῳ, ἐν Μιτυλήνῃ, καθ' ὅ-
 λην τὴν παραλίαν τὴν ἀπὸ Τραπεζοῦντος μέχρι τῆς Σμύρνης
 καὶ πολλοῦ τῶν ἐνδοτέρων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, δυσκαρίθμητα
 νηπιαγωγεῖα καὶ κατώτατα σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων
 καὶ οὐκ ὀλίγα ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια διδάσκουσι τὴν
 γλῶσσαν ἐκείνην, ἥτις ἐπὶ 3,000 ἤδη ἔτη κυριαρχοῦσα τῶν
 χωρῶν τούτων φαίνεται ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μετὰ
 τῆς τύχης αὐτῶν, τῆς τε ἀγαθῆς καὶ τῆς πονηρᾶς. Ἐν Θεσ-
 σαλονίκῃ ἀκμάζει διδασκαλεῖον διοργανωθὲν κατὰ τὰ ἐν
 Εὐρώπῃ ἐπικρατήσαντα νεώτερα συστήματα τῆς δημοτικῆς
 ἐκπαιδεύσεως καὶ παρασκευάζει διδασκάλους μέλλοντας νὰ
 συνεχίσωσι καὶ νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον τῶν προκατόχων.
 Πασίγνωστοι δὲ εἶναι αἱ ποικίλαι καὶ πολυάριθμοι σχολαὶ τῆς
 Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ αὐτόθι λειτουργῶν φιλολογικὸς
 σύλλογος, ὅς τις, ὡς ἄλλη τις ἀκαδημία τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ,
 ἐπέστησε πρὸ καιροῦ τὴν προσοχὴν ἀπάσης τῆς λογίας Εὐρώ-
 πης. Οὐδὲ ἠρέσθη ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸ νὰ πράττῃ οὕτως ἐν
 ταῖς πατρίδαίς αὐτοῦ χώραις. Κατὰ τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ ἔθος
 ἐξέπεμψεν ἀποικίας πολλὰς ἀπανταχοῦ τῆς ὑψηλῆς ἐν τῇ
 ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ, εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικήν, εἰς τὴν
 Αὐστραλίαν. Αἱ δ' ἀποικίαι αὗται διὰ τῆς φιλοπονίας, διὰ τῆς
 οἰκονομίας καὶ τῆς δεξιότητος αὐτῶν ἐκτήσαντο αὐτόθι θη-
 σαυροὺς δι' ὧν πολλάκις ἤλθον εἰς ἐπικουρίαν τῆς μητροπόλεως
 αὐτῶν καὶ τοὺς ὁποίους ἔτοιμοί εἰσι νὰ ὑποβάλωσιν εἰς νέας.

θυσίας ὑπὲρ τῆς πλήρους πολιτικῆς ἀνορθώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως λοιπὸν ὁ Ἑλληνισμὸς πρωταγωνιστεῖ καὶ νῦν ὅπως ἀείποτε, καὶ νῦν ἴσως πλεότερον παρὰ ἐν τισι τῶν περιπετειῶν τοῦ μακροῦ αὐτοῦ βίου, ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Λακωνικῆς καὶ ἀπὸ τῆς Χειμάρρας μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη, τὰ ἐπέκεινα τοῦ Αἰῶνος καὶ τοῦ Σκάρδου σλαυικὰ φύλα ἠθέλησαν νὰ δώσωσι σημεῖά τινα ζωῆς. Ἰδίως οἱ Βούλγαροι, οἱ ἐπὶ 400 ἔτη βαθύτατον κοιμηθέντες ὕπνον, ἀφυπνίσθησαν αἰφνης καὶ οὐ μόνον ἐπεχείρησαν νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἠξίωσαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν ἐξαρχίαν, ἣν ἱδρυσαν ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, εἰς μέγα μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἀνυπόστατον τῶν ἀξιώσεων τούτων ἀπεδείχθη ἐν τοῖς προτέροις. Τὸ δὲ μέτρον τῆς ζωτικότητος αὐτῶν ἀνεφάνη ἐν ταῖς παρούσαις ἡμέραις. Οὐδένα φθονοῦμεν ἐκ τῶν λαῶν ὅσοι ζητοῦσι νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ ζυγοῦ τῆς τουρκικῆς τυραννίας· ἀλλὰ ποία σύγκρισις εἴμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τῶν Σλαύων τούτων καὶ ἡμῶν; Ἡθέλομεν νομίσει ἀσεβεῖς νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τοὺς ἄθλους καὶ τὰς συμφορὰς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1866 ἡ Κρήτη ἐξεγερθεῖσα κατῴρθωσε νὰ ἀντιστῇ ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη εἰς ἀπάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, νεμομένου ἔτι τότε τοὺς θησαυροὺς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης· οὐδ' ἔπεσεν εἰμὴ ἀφοῦ διὰ τοῦ ἐν Ἀρχαδίῳ ὀλοκαυτώματος ἀείμνηστον κατέστησε τὸν ἀγῶνα αὐτῆς. Νῦν δὲ ἐξηγέρθη ἡ Σερβία μετὰ 50 ἐτῶν αὐτόνομον βίον, μετὰ πεντεκαίδεκα ἐτῶν ἀδιαλείπτους προπαρασκευάς· καὶ οὐδ' ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς τουρκικοὺς στρατοὺς, καὶ τοι ὥς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς μὴ δυναμένους νὰ ἔχωσι τὴν ἐπικουρίαν τῶν ναυτικῶν αὐτῶν δυνάμεων· οὐδ' ἐκλείσε τὴν ἥτταν αὐτῆς διὰ κατωρθώματος ὁπωςοῦν λόγου ἀξίου. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ ὀνομασθέντος βουλγαρικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον ἠθέλεν εἶναι

γελοῖον ἐάν δὲν καθηγιαζέτο διὰ τῶν σφαγῶν τὰς ὁποίας προεκάλεσε.

Οὕτως ἔχει ὁ Ἑλληνισμός κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν καθ' ἣν συμπληροῦμεν τὸν Ἐπίλογον τοῦτον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁσμανικὴ κυριαρχία ἀποκλίνει προδήλως πρὸς τὴν δύσιν αὐτῆς. Δύο δὲ παρίστανται ὁδοὶ πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ὁσημέραι μαραινομένης ταύτης δυναστείας. Ἡ ἡ ἀνατολὴ θέλει παραδοθῇ βαθμηδὸν εἰς τὴν φυλὴν ἐκείνην ἥτις ἐπὶ τριςχίλια ἔτη πολλάκις μὲν προέστη αὐτῆς, αἰέποτε δὲ, καὶ νῦν εἰσέτι, ἐπέχει προέχουσαν ἐν αὐτῇ τάξιν· ἡ οἱ ἰθύντορες τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου, ἐπαναλαμβάνοντες τὸ λάθος τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος, θέλουσι διανείμει πρὸς ἀλλήλους τὰς χώρας ταύτας. Ἀλλὰ τοῦτο πράττοντες θέλουσι δημιουργήσει ἐνταῦθα πολυαρχίαν, καὶ ἀνταγωνισμοὺς ποικίλους καὶ ἀφορμὰς πολέμων ἀδιαλείπτων, δι' ὧν, ἀντὶ νὰ λυθῇ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, θέλει ἀπεναντίας ἀποβῇ εἴπερ ποτὲ πολὺπλοκον· καὶ θέλει πιθανώτατα παρασκευασθῇ ἡ τῶν Σλαύων κυριαρχία, ὅπως πρὸ πέντε ἑκατονταετηρίδων, δι' ὁμοίου πολιτεύματος, παρεσκευάσθη ἡ κυριαρχία τῶν Τούρκων.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελ. 13	Στ. 19	Ἀντι Δωριέων, Ἐπιδαυρίων	Ἀνάγν. Δωριέων Ἐπιδαυρίων (ἄνω ὑποστιγμῆς).
» 29	» 8	» σονήθως	» σονήθως
» 44	» 32	» καί.	» καί (ἄνω στιγμῆς).
» 65	» 16	» Μακεδόνων Ἑλλήνων	» Μακεδόνων καὶ Ἑλ- λήνων
» 68	» 8	» κατεβλήθησαν	» ὑπεβλήθησαν
» 78	» 2	» ἡ ἱάμνεια	» ἡ ἱάμνεια
» 89	» 2	» 3,000,000,000	» 3,700,000,000
» 91	» 13	» ἀπὸ Χριστοῦ	» πρὸ Χριστοῦ
» 91	» 18	» μεταδῶση	» διαδῶση
» 103	» 2	» μονοθελῖται	» μονοθελῖται
» 117	» 6	» ἑλληνικῇ	» λατινικῇ
» 127	» 26	» μέχρις ἐσχάτων	» ἀφαιρεταί αἱ δύο αὐταὶ λέξεις
» 131	» 28	» χριστιανισμοῦ.	» Ἀνάγν. χριστιανισμοῦ,
» 158	» 20	» τῶν	» τὸν
» 165	» 7	» εἰρηνικὸν	» εἰρημικὸν
» 190	» 7	» Λέοντος Ε'.	» Λέοντος Γ'.
» 192	» 3	» 830	» 730
» 225	» 21	» Βουλγάρων	» Βουλγάρων
» »	» 29	» ὑπὸ	» ὑπὸ
» 234	» 16	» ὑποβαλλόμενον	» ἐπιβαλλόμενον
» 271	» 13	» ὥς τε	» ὥς τε
» 286	» 10	» λινὰ	» λινᾶ
» 303	» 23	» τὸν πρῶτον	» τὸν δεύτερον
» 315	» 13	» κορυφαίου	» κορυφαίου
» 378	» 19, 20	» ἡμῶς	» ἡμεῖς
» 396	» 16	» μόνη	» μόνη

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΕΝΤΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΙΣ ΤΟΜΟΙΣ ΤΗΣ
ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ*.

Α

- Ἀαρὼν*, καλῖφης τῶν Ἀράβων, Γ' 536, 543, 573, 574, 607.
Ἀαρών, ὁ υἱὸς τοῦ Σίσμαν, Δ' 232, 233.—Ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου, Δ' 311.
Ἀασίκ πασᾶς, Ε' 52.
Ἀββάς, θεῖος τοῦ Μωάμεθ, Γ' 476.
Ἀββοτ Γεώργιος, ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας, Ε' 552.
Ἀβδαλμελήκ, καλῖφης τῶν Ἀράβων, Γ' 361, 366, 372, 586.
Ἀβερδην, λόρδος, Ε' 932.
Ἀβὺν-Ἀλῆ-Χασάν, διοικητὴς Ἀρμενίας, Δ' 242.
Ἀβουβέκρ, ἡγεμὼν τῶν Ἀράβων, Γ' 307.
Ἀβούδιμος Μαρωνήλ, Δ' 637.
Ἀβουλαδάρ, ναύαρχος Ἀραψ, Γ' 327.
Ἀβουλαβοὺτ πασᾶς, διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης, Ε' 823.
Ἀβούλ Ἀζίζ, ἐμίρης τῆς Κρήτης, Δ' 125.
Ἀβούλ Ἀφάρ, Ἀραψ, Δ' 286.
Ἀβουλίτης, σατράπης τῆς Σουσιανῆς, Β' 164.
Ἀβούλ Κασέμ, Δ' 486.
Ἀβουλσεβάρ, ἡγεμὼν τῆς Περσαρμενίας, Δ' 308.
Ἀβουλφαράγιος, Ἀραψ ἱστορικός, Γ' 215.
Ἀβουσατδ, ὁ κληθεὶς βασιλεὺς τοῦ διανοητικοῦ βίου, Δ' 420.
Ἀβουσατδ Μελεμέχ, μέγας θεολόγος, Δ' 420.
Ἀβὺν Ταγλάδ, ἐμίρης τοῦ Βαγδατίου, Δ' 223.
Ἀβὺν-Χαφσ-Ὀμαρ Α', ὁ κατακτητὴς τῆς Κρήτης, Γ' 727.
Ἀβρώνυχος, Ἀθηναῖος, Α' 440, 510.

(*) Ὡς πρὸς τὸν τρίτον τόμον αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν ἐν ἔτει 1872 γενομένην μετατύπωσιν αὐτοῦ, μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐτροπολογήθη ἐν πολλοῖς ἢ σελίδωσις τοῦ ἐν ἔτεσι 1867 καὶ 1869 κατὰ πρῶτον ἐκτυπωθέντος τούτου τόμου.

- Ἀγάθαρχος, ζωγράφος Ἀθηναῖος, Α' 679.
- Ἀγαθίας, χρονογράφος, Γ' 169—171.
- Ἀγαθοκλῆς, δ διδάσκαλος τῆς μουσικῆς, Α' 240.—Ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν, Β' 253, 254.—Ὁ υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου, Β' 305, 307, 309.—Ὁ ἄρχων τῶν Ἀθηναίων, Β' 462.
- Ἀγάθων, δ δραματικὸς ποιητῆς, Α' 579, 658.—Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 111.
- Ἀγαλλιάρδης, στρατηγός, Γ' 436.
- Ἀγαμέμνων, βασιλεὺς τῶν Μυκηθῶν, Α' 11, 22.
- Ἀγαπήτοδ Β', πάπας Ῥώμης, Δ' 367.
- Ἀγάπιος, Γ' 57.
- Ἀγαρίστη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους, Α' 209.—Ἡ μήτηρ τοῦ Περικλέους, Α' 524.
- Ἀγγελος Ἰωάννης, στρατηγός, Δ' 581.
- Ἀγήνωρ, βασιλεὺς τῆς Φοινίκης, Α' 11.
- Ἀγήσανδρος, πρέσβυς Σπαρτιάτης, Α' 617.
- Ἀγησίλαος, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 736, 743, 750, 753, 758, 762, 769, 772, 776, 791, 800, 806, 819, 831.
- Ἀγησίπολις, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 756, 783.
- Ἀγιαποστολῆς Θεόδωρος, Ε' 592.
- Ἀγιατίς, σύζυγος τοῦ Ἀγιδος, Β' 379.
- Ἀγιοεμφημίτης Λέων, Δ' 637.
- Ἀγιοχριστοφορίτης Στέφανος, Δ' 634, 561.
- Ἀγίς, δ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 647, 689. Β' 151, 152.—Ὁ Ἀργεῖος ποιητής, Β' 160.
- Ἀγλαοκρέων, Τενέδιος, Β' 50.
- Ἀγρή, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀμαλάρχου, Δ' 589.—Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, Δ' 627, 653.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Βονιφατίου, Ε' 15.
- Ἀγρωίδης, Ἀθηναῖος, Β' 224.
- Ἀγραφιώτης, πολέμαρχος τῆς Δολοπίας, Δ' 694.
- Ἀγριππίνα, μήτηρ τοῦ Νέρωνος, Β' 465.
- Ἀγρων, βασιλεὺς τῶν Ἰλλυριῶν, Β' 386.
- Ἀρχίαλος Μιχαήλ, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 588.
- Ἀρχίσης, υἱὸς τοῦ Κάπυος, Α' 21.
- Ἀδαλγίς, ἡγεμὼν τῶν Δομβαρδῶν, Γ' 541.
- Ἀδαμς, Ε' 663.
- Ἀδείμαρτος, στρατηγὸς τῶν Κορινθίων, Α' 427, 450, 451.
- Ἀδεμάρ, ἀρχιερεὺς, Δ' 496.
- Ἀδμητος, βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν, Α' 162, 520.
- Ἀδοῦ-Χάφς, ἄραψ, Δ' 286.
- Ἀδραστος, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, Α' 18, 19, 20.
- Ἀδριανός, δ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 469.—Ὁ Τύριος, Β' 478.—Ὁ πάπας Ῥώμης, Γ' 552.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 447.

- Ἀϊθλιος*, ἐγγονὸς τοῦ Δευκαλίωνος, Α΄ 6.
Ἀίμνηστος, Σπαρτιάτης, Α΄ 485.
Ἀέροπος, ἀπόγονος τοῦ Τημένου, Β΄ 4.
Ἀέτιος, ὁ στρατηγὸς, Β΄ 771. — Ὁ εὐνοῦχος, Γ΄ 585, 587, 588, 593, 594, 760, 761.
Ἀζάρ, στρατηγὸς τῶν Ἀράβων, Γ΄ 375.
Ἀζεδδὶν, σουλτάνος τοῦ Ἰκοῦ, Δ΄ 586, 597.
Ἀθαλάριχος, Γ΄ 320.
Ἀθάμας, υἱὸς τοῦ Αἰδίου, Α΄ 8.
Ἀθανάσιος ὁ μέγας, διάκονος τοῦ Ἀλεξάνδρου, Β΄ 569. Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, 600, δίκη κατὰ τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, 605 καὶ ἐπ. πρώτη ἐξορία, 611 καὶ ἐπ. Ἀνάκλησις καὶ νέα ἐξορία, 628 καὶ ἐπ. Θριαμβικὴ αὐτοῦ ἐπάνοδος καὶ τρίτη ἐξορία 653, 654. Τελευταία ἐπάνοδος καὶ θάνατος αὐτοῦ 654, 655. Κρίσις περὶ αὐτοῦ 655, 657. — Ἄλλος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Ε΄ 142. — Ὁ Πάτριος, Ε΄ 727. — Ὁ Β΄, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ε΄ 389. — Ὁ Πατελλάριος, Ε΄ 536.
Ἀθηνᾶ, ἡ θεὰ τοῦ Ὀλύμπου, Α΄ 4.
Ἀθηναγόρας, φιλόσοφος, Γ΄ 23.
Ἀθήναιος, ἱστορικὸς, Β΄ 433.
Ἀθηναῖος, σοφιστὴς, Β΄ 433, 443, 444.
Ἀθηνόδωρος, ὁ ὑποκριτής, Β΄ 137. — Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἰσαύρων, Γ΄ 67.
Αἰάκης, υἱὸς τοῦ Συλοσῶντος, Α΄ 337.
Αἰακίδης, βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου, Β΄ 229, 247.
Αἰακός, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Αἰγίνης, Α΄ 8.
Αἰαρτίδης, γαμβρὸς τοῦ Ἰππίου, Α΄ 282.
Αἶας, ὁ Τελαμώνιος, βασιλεὺς τῆς Σαλαμίνης, Α΄ 23, 26, 30. — Ὁ Ὀϊλέως, βασιλεὺς τῶν Λοκρῶν, Α΄ 23.
Αἰγιάλεος, υἱὸς τοῦ Ἀδράσου, Α΄ 20.
Αἰγίδιος, μάγιστρος, Δ΄ 603.
Αἰγυπτος, ἀδελφὸς τοῦ Δαναοῦ, Α΄ 11.
Αἰδέσιος, νεοπλατωνικ., Β΄ 639.
Αἰδδὶν, ἄρχων τῆς Λυδίας, Ε΄ 176.
Αἰήτης, βασιλεὺς τῆς Κολχίδος, Α΄ 13.
Αἰθαλίδης, Θεσσαλός, Α΄ 9.
Αἰθῆρ, μυθολογούμενη θεότης, Α΄ 1.
Αἰθρα, Α΄ 97.
Αἰκατερίνα, ἡ σύζυγος Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, Ε΄ 170, 237. — Ἡ μεγάλη, Ε΄ 616, 633.
Αἰλιάρδος, ἱστορικὸς Ἕλλην, Α΄ 406.
Αἴλιος Ἀριστείδης, σοφιστὴς, Β΄ 494.
Αἰμιλιάρδος, στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων, Β΄ 508.
Αἰρέας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγχίσου, Α΄ 21, 32. — Ὁ ἱστορικὸς, Β΄ 23. — Ὁ Γαζαῖος, Γ΄ 22.

- Αιτιάδ Γεώργιος*, Ε' 957.
Αιολος, υἱὸς τοῦ Ἑλληνος, Α' 6.
Αἴκυτος, υἱὸς τοῦ Κρεσφόντου, Α' 173.
Αἰσέ, γυνὴ τοῦ Μωάμεθ, Γ' 298.
Αισχίνης, ὁ τύραννος τῆς Σικυωνος, Α' 224.—Ὁ Νέθωνος, ἔγκριτος Ἑρετριεύς, Α' 362.—Ὁ Ἀθηναῖος ῥήτωρ, Α' 854, 871. Β' 46, 50, 57, 150.
Αισχύλος, δραματικὸς ποιητής, Α' 7, 736.
Ἀκάκιος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 41.—Ὁ Κύπριος ἀρκτητοτρόφος, Γ' 100.
Ἀκάμηρος, ἄρχων τῶν Σλαύων, Γ' 586.
Ἀκερχιέλυ Ἀίνα, κυρία τῆς τιμῆς, Ε' 711.
Ἀκχορχός, διοικητὴς τοῦ Χαλεπίου, Δ' 452.
Ἀκχώριος, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 312.
Ἀκκάρδος, λατῖνος, Ε' 137.
Ἀκχιαϊνούλης Νικόλαος, Ε' 271.—Ῥαινέριος, Ε' 298.—Δονάτος, Ε' 495.
Ἀκουῖλιος, στρατηγός, Γ' 162.
Ἀκρίσιος, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, Α' 9.
Ἀκροπολίτης Γεώργιος, Ε' 46, 67.
Ἀκρότατος, υἱὸς τοῦ Κλεομέδωνος, Β' 257.
Ἀκύλας, Ἰουδαῖος, Β' 537.
Ἀλαεθδίν Γ', σουλτάνος, Ε' 173.
Ἀλάριχος, ἡγεμὼν τῶν Οὐνι-
- γόθων, Β' 698, 701, 705.
Ἀλέβριος ὁ Ἀκουῖτριος, χρονογράφος, Δ' 521.
Ἀλγάρ, ναύαρχος Γάλλος, Ε' 872.
Ἀλδοτρός, κόμης, Δ' 630, 640.
Ἀλεμάρ, βαρὼν ἐν Πάτραις, Ε' 32.
Ἀλεμᾶρος, ἐκδότης τοῦ Προκοπίου, Γ' 105.
Ἀλέξανδρος, ὁ μέγας. Κατὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, Α' 872. Γέννησις καὶ ἀνατροφὴ αὐτοῦ, Β' 78 καὶ ἐπ. Στρατηγός, αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος ἐν Κορίνθῳ, 82 καὶ ἐπ. Στάσις, ἁλῶσις καὶ κατασκαφὴ Θηβῶν, 86 καὶ ἐπ. Στρατεύει ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, 100 καὶ ἐπ. Ἡ ἐν Γρανικῇ μάχῃ, 100 καὶ ἐπ. Ἡ ἐν Ἰσσοῦ μάχῃ, 126 καὶ ἐπ. Ἀλῶσις Τύρου, 133 καὶ ἐπ. Ἡ ἐν Ἀρβήλοις μάχῃ, 139 καὶ ἐπ. Αἱ τελευταῖαι ἐπτὰ αὐτοῦ γρατεῖαι, 153 καὶ ἐπ. Ἐπάνοδος ἐκ τῆς Ἰνδικῆς, 160 καὶ ἐπ. Τελευταῖαι αὐτοῦ ἡμέραι καὶ θάνατος, 167 καὶ ἐπ. Κρίσις περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, 170 καὶ ἐπ.
Ἀλέξανδρος, ὁ Φεραῖος, Α' 821, 826, 828.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντου, Α' 822.—Ὁ υἱὸς τοῦ Πύρρου τοῦ νεωτέρου, Β' 364.—Ὁ υἱὸς τοῦ Πολυσπέρχοντος, Β' 324, 346.—Ὁ υἱὸς τῆς Ῥωξάνης, Β' 231.—Ὁ υἱὸς τοῦ Κασσάνδρου, Β' 302, 303.—Ὁ υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου, Β' 306.—Ὁ Ἰαν-

ναῖος, βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας, Β' 414.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, Β' 568, 600.—Ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Β' 612, 613.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Λέοντος σοφοῦ, Δ' 94.—Ὁ μητροπολίτης Νικαίας, Δ' 118.—Ὁ Γ', πάπας Ῥώμης, Δ' 587.—Ὁ ἀπὸ Τηρᾶς, μέγας χαρτοφύλαξ, Ε' 544.—Ὁ ἡγεμὼν Βλαχίας, Ε' 547.—Ὁ ΣΤ', πάπας Ῥώμης, Ε' 591.—Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, Ε' 712, 780.
Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, αὐτοκράτωρ, Γ' 235. Δ' 437—455.
Ἀλέξιος ὁ Μουσελῆμ, ἐπιθεωρητὴς τοῦ στρατοῦ, Γ' 574, 577.—Ὁ Μουσελῆ, γαμβρὸς τοῦ Θεοφίλου, Γ' 769, 770, 771.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 282, 301.—Ὁ υἱὸς Ἀννης Κομνηνῆς, Δ' 582.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ' 582.—Ὁ ὑποκριθεὶς τὸν υἱὸν τοῦ Μανουὴλ, Δ' 671.—Ἄλλος, τὸ αὐτὸ ὑποκριθεὶς πρόσωπον, Δ' 672.—Ὁ αὐτοκράτ., ἀδελφὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ' 676, 709, 712, 718.—Ὁ αὐτοκρ., υἱὸς Ἰσαακ. Ἀγγέλου, Δ' 676, 703, 707, 713, 718.
Ἀλέξιος Ἀγγελος, Καῖσαρ τῆς Μεγαλοβλαχίας, Ε' 304.
Ἀλέξιος, ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ' 623, 627.
Ἀλεξόπουλος Δημήτριος, πλοῖ-
 αρχος, Ε' 637.
Ἀλήμπης, ὁ στρατηγός, Ε'

485.—Ὁ ἀρχιθαλαμηπόλος, Ε' 547.—Ὁ διερμηνεὺς, Ε' 549.
Ἀλῆ πασᾶς, ὁ μέγας βεζύρης, Ε' 285.—Ὁ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 636, 651, 667.
Ἀλῆς, ὁ υἱὸς τοῦ Ἐβρενός-
 μπεῦ, Ε' 377.—Ὁ ἀρχιδιερ-
 μνεὺς, Ε' 549.
Ἀλῆ Σίρ, ἡγεμὼν τοῦ Κέρ-
 μιαν, Ε' 193.
Ἀλήτης ὁ Ἰππότου, Α' 174.
Ἀλῆ Φαρμάκης, Ε' 661.
Ἀλκαῖος, ποιητὴς Λέσβιος, Α' 202, 300.
Ἀλκαμένης, βασιλεὺς τῆς Σπάρ-
 τας, Α' 207.
Ἀλκίας, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Β' 6.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκου, Β' 207, 216.
Ἀλκίς, στρατηγὸς Ἠλείος, Β' 121.
Ἀλκιβιάδης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 674, 685, 686, 699, 703, 734.
Ἀλκιμος ὁ Ἡπειρώτης, στρατηγός, Β' 288, 289.
Ἀλκίνοος, βασιλεὺς τῶν Φαιάκων, Α' 79.
Ἀλκμαίων, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμφιάρου, Α' 20.—Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 144.—Ὁ τελευταῖος ἰσόβιος ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν, Α' 234.
Ἀλκμάρ, ποιητὴς, Α' 322.
Ἀλκυόνη, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.
Ἀλκων, Μολοσσός, Α' 223.
Ἀλλακασσενός, στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος, Δ' 292.
Ἀλμυμόν, καλῖφης τῶν Ἀ-

- ράδων, Γ' 720, 747, 748, 750.
Ἀλουσιάνος, πατρίκιος, Δ' 292, 293.
Ἀλπ-Ἀρσλάν, ἀνεψιὸς τοῦ Τογρουλβέγ, Δ' 420, 431.
Ἀλυάτης, βασιλεὺς τῶν Λυδῶν, Α' 323.
Ἀλῆπιος, πατρίκιος, Δ' 277.
Ἀλφεός, Σπαρτιάτης, Α' 434.
Ἀλφόνσος, δ βασιλόπαις, Ε' 195.—Ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, Ε' 486.
Ἀλωπὸς Θεόδωρος, Δ' 322.
Ἀμαλάριχος, βασιλεὺς τῶν Ἱεροσολύμων, Α' 589, 591.
Ἀμαλασοῦνθα, θυγάτηρ τοῦ Θεοδορίχου, Γ' 145, 146.
Ἀμασις, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Α' 323.
Ἀμαστρις, σύζυγος τοῦ Λυσιμάχου, Β' 299.
Ἀμβρόσιος, δ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, Β' 693.—Ὁ ἀρχιερεὺς Εὐβοίας, Ε' 605.
Ἀμειρίας, δ Παλληνεὺς, Α' 462, 463, 464.—Ὁ στρατηγὸς τῶν Ῥοδίων, Β' 287.
Ἀμίαντος, δ Λυκούργου, Ἀρχαῖς, Α' 223.
Ἀμίλκας, βασιλεὺς τῶν Καρχηδονίων, Α' 501, 502.
Ἀμιλτωρ, ἄγγλος μοίραρχος, Ε' 871.
Ἀμιτροχάτης, υἱὸς τοῦ Σανδροκόττου, Β' 316.
Ἀμμάτας, ἀδελφὸς τοῦ Γελίμερ, Γ' 142.
Ἀμμόνιος, φιλόσοφος Ἀθηναῖος, Α' 522. Γ' 57.
Ἀμουφάρετος, λοχαγὸς Σπαρτιάτης, Α' 482, 488.
Ἀμοιρούτης Γεώργιος, φιλόσοφος ἱατρὸς, Ε' 491.—Βασίλειος, Ε' 492.
Ἀμπάζης Ταχέρ, Τουρκαλβανὸς, Ε' 831.
Ἀμροθ, στρατηγὸς, Γ' 316, 317, 326.
Ἀμύντας δ Β', βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Α' 780.—Ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Β' 5.—Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 111, 193.
Ἀμυρταῖος, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Α' 549.
Ἀμφιάραιος, εἷς τῶν Ἀργοναυτῶν, Α' 14, 18.
Ἀμφικτύων, υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος, Α' 6.
Ἀμφίλοχος, υἱὸς τοῦ Ἀμφιαράου, Α' 20.
Ἀμφίμηνητος δ Ἐπιστρόφου, Α' 223.
Ἀμφιτρώων, πατὴρ τοῦ Ἡρακλέους, Α' 9.
Ἀραγνώτης Ἰωάννης, Ε' 327.
Ἀραγρωστόπουλος Παραγιώτης, Ε' 756.
Ἀρατίς, ἡ θεὰ Ἀρτεμις, Β' 351.
Ἀραχρῶων, λυρικός ποιητής, Α' 281.
Ἀραρίας, δ ἀρχιεπίσκοπος Σιναΐου, Ε' 519.—Ὁ διδάσκαλος τῆς λογικῆς, Ε' 535.
Ἀράρης, ἐπιφανὴς Κρῆς, Ε' 555.
Ἀραξαγόρας δ Κλαζομήτιος, φιλόσοφος, Α' 527.
Ἀράξανδρος, στρατηγὸς τῶν Θηβαίων, Α' 436.

Ἀράξαρχος, Β' 160.

Ἀραξίλαος, τύραννος τοῦ Ῥηγίου, Α' 500.

Ἀράργυρος, πλοίαρχος, Ε' 637.

Ἀράργυρος Α. Χ. Ἀναργύρου, συγγραφεὺς τῶν *Σπετσιωτικῶν*, Ε' 686.

Ἀναστασία, ἡ ὀρχηστρίς, Γ' 100.—Ἡ μήτηρ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', Γ' 370.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Θεοφίλου, Γ' 767.

Ἀναστάσιος, αὐτοκράτωρ, Γ' 14, 65 καὶ ἐπ.—Ὁ Β', αὐτοκράτωρ, Γ' 385 καὶ ἐπ.—Ὁ εἰκονομάχος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 440, 475, 476, 485.—Ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ Θωμᾶ, Γ' 722, 725.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Δ' 265.—Ὁ Γ', πάπας Ῥώμης, Δ' 363.

Ἀναστασόπουλος Μ., Ε' 882.

Ἀνατόλιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Β' 773.

Ἀνδρέας, δ σρατηγὸς, Γ' 329.—Ὁ ἐπίσκοπος Κρήτης, Γ' 384.—Ὁ μοναχὸς, Γ' 495, 496.

Ἀνδρίσκος, ἡ ψευδοφίλιππος, Β' 404.

Ἀνδροκλείδας, Θηβαῖος, Α' 789.

Ἀνδροκλῆς, Ἀθηναῖος δημαγωγὸς, Α' 687.

Ἀνδροκράτης, ἥρως Πλαταιεὺς, Α' 479.

Ἀνδρομάχη, γυνὴ τοῦ Ἑκτορος, Α' 29.

Ἀνδρόμαχος, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 142.

Ἀνδροπικὴ ἡ Κομνηνὴ, Ε' 381.

Ἀνδρόνικος, δ Ῥόδιος, Β' 438.

—Ὁ διοικητὴς τῆς Κυρηναϊκῆς, Β' 720.—Ὁ Λυδὸς, σρατηγὸς, Δ' 228.—Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Δ' 418.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Δούκα, Δ' 427.—Ὁ Κομνηνὸς, Δ' 614, 620, 625, 651.—Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 125, 139, 215.—Ὁ νεώτερος, Ε' 206, 215, 259.

Ἀνδροπῖων, Α' 256.

Ἀνδρουῖτος, πατὴρ τοῦ Ὁδυσσεύς, Ε' 638, 642.

Ἀνδρουτσοῦ Γεώργιος, ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν, Ε' 855.

Ἀρθέμιος Τραλλιάρδς, δ ἀρχιτέκτων τῆς ἀγίας Σοφίας, Β' 449. Γ' 138, 189.

Ἀρθήμιος, ἐπαρχος Κωνσταντινουπόλεως, Β' 749.

Ἀρθιμος, δ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 533, 579.—

Ὁ στρατηγὸς, Δ' 292.

Ἀρθοῦσα, ἡ μήτηρ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Β' 725.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 517, 518.

Ἄρρα, ἡ χήρα, Γ' 192.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 767.—Ἡ σύζυγος τοῦ Βλαδιμήρου τῆς Ῥωσίας, Δ' 238.—Ἡ Κομνηνὴ, Δ' 442.—Ἡ Δαλασσηνὴ, Δ' 445.—Ἡ δέσποινα τῆς Ἡπείρου, Ε' 163.—Ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Ῥωσίας, Ε' 616.

Ἀρριβαλιάρδς, δ ἀδελφὸς τοῦ

- μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579, 595.—'Ο υἱὸς αὐτοῦ, Β' 614, 624.
- '*Αρρίβας*, στρατηγὸς τῶν Καρχηδονίων, Β' 387.
- '*Αρριρος* 'Αραζάσιος, ἀρχηγὸς τῶν Κεφαλλήνων, Ε' 604.
- '*Αρουαῖης*, ποιητῆς, Δ' 420.
- '*Αρσέλμος*, ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, Ε' 32.
- '*Αρταλκίδας*, στρατηγὸς Σπαρτιάτης, Α' 773, 774, 775, 803.
- '*Αρταδρος*, ἀδελφὸς τοῦ 'Αγαθοκλέους, Β' 253.
- '*Αρτεια*, Α' 97.
- '*Αρτήνωρ*, ἡγεμὼν τῶν Τρώων, Α' 32.
- '*Αρτιγένης*, στρατηγὸς τῶν ἀργυρασπίδων, Β' 212, 213, 238, 240.
- '*Αρτίγορος* ὁ Φιλίππου, σατράπης τῆς Παμφυλίας, Β' 190, 204, 213, 214, 241, 275, 297.—'Ο Γονατᾶς, Β' 303, 305, 313, 314, 365.—'Ο Δώσων, Β' 377.—'Ο υἱὸς τοῦ Βάρδα, Γ' 798.
- '*Αρτίλοχος*, ὁ υἱὸς τοῦ Νηλέως, Α' 22.—'Ο ποιητῆς, Α' 722.
- '*Αρτίμαχος*, ποιητῆς, Α' 722.
- '*Αρτιοχεὺς* Γεώργιος, ἀρχιναύαρχος, Δ' 575.
- '*Αρτίλοχος*, ὁ κυβερνήτης τοῦ ἄττικου στόλου, Α' 706.—'Ο 'Αρχὰς, Β' 98.—'Ο υἱὸς τοῦ Σελεύκου, Β' 309, 336, 341.—'Ο Β', υἱὸς αὐτοῦ, Β' 341.—'Ο Γ', διάδοχος αὐτοῦ, Β' 341.—'Ο Δ' ἡ Φιλοπάτωρ, Β' 352.—'Ο ΙΑ', Β' 414.—'Ο ἀνθύπατος τῆς Ἑλλάδος, Β' 700.—'Ο εὐνοῦχος, Β' 749.
- '*Αρτίπατρος*, Μακεδὼν, Β' 51, 89, 100, 149, 151, 185, 192, 195, 198, 204, 213, 220.—'Ο υἱὸς τοῦ Κασσάνδρου, Β' 302, 303.—Συγγενὴς τις τοῦ Κασσάνδρου, Β' 312.—'Ο ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας, Β' 519, 520.
- '*Αρτίμιλος*, στρατηγὸς Ἀθηναῖος, Β' 198.
- '*Αρτιφος*, ἥρων, Α' 23.
- '*Αρτιφῶν*, ἐπιφανὴς Ἀθηναῖος, Α' 699.
- '*Αρτωνίνα*, σύζυγος τοῦ Βελισσαρίου, Γ' 148.
- '*Αρτωνίριος*, ὁ εὐσεβὴς, Β' 489.
- '*Αρτώριος*, ὁ ῥωμαῖος, Β' 455, 456.—'Ο ἐρμηΐτης, Β' 661.—'Ο ἐπίσκοπος Συλαίου, Γ' 688, 719, 763.—'Ο Στουδίτης, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 224.—'Ο Καυλέας, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 355.—'Ο ἄρχων τῆς Βοιωτίας, Ε' 305.—'Ο ἐπίσκοπος Ἡρακλείας, Ε' 354.—'Ο ἐμποροπλοίαρχος, Ε' 421.
- '*Αρώνυμος*, χρονογράφος, Γ' 677, 678.
- '*Αξιλοχος*, Β' 700.
- '*Αξιώτης* 'Αλέξανδρος, Α' 950.
- '*Αξοῦχ*, δομέστικος, Δ' 566, 568.
- '*Αουερσιλδ*, πρόξενος αὐστριακὸς, Ε' 942.
- '*Απειλλῆς*, ζωγράφος, Β' 334.

- Ἀπελλικῶν, περιπατητικὸς φιλόσοφος, Β' 437, 438.
 Ἀπόκαυχος, μέγας δούξ, Ε' 261.
 Ἀπολλόδωρος, ὁ Ἀλεξανδρινὸς χρονολόγος, Α' 47. — Ὁ Ἀθηναῖος βουλευτής, Β' 46.
 Ἀπολλωρίδης, στρατηγὸς τοῦ Εὐμένους, Ε' 315.
 Ἀπολλώνιος, ἱστορικὸς, Β' 359.
 Ἀπολλῶς, Β' 538. Γ' 23.
 Ἀποστόλης Νικόλαος, ναύαρχος τῶν Ψαριανῶν, Ε' 855.
 Ἀπουλος Γουλιέλμος, χρονολόγος Νορμαννός, Δ' 480.
 Ἀππιανὸς, ἱστορικὸς Ἀλεξανδρεὺς, Β' 361, 428, 453.
 Ἀπρίης, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Α' 307.
 Ἀρακος, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 714.
 Ἀρατος, ὁ Σικυώνιος, Β' 371, 378, 389. — Χριστιανός τις, Ε' 175.
 Ἀρβόραστος, στρατηγὸς φράγκος, Β' 695.
 Ἀργαῖος, Μακεδὼν, Α' 851. Β' 17.
 Ἀργος, ναυπηγὸς τῆς Ἀργεῶς, Α' 14.
 Ἀργὸς, Γάλλος πλοίαρχος, Ε' 978.
 Ἀργυρόπουλος Ἰωάννης, ὁ διδάσκαλος, Ε' 486, 496. — Ὁ ἄρχων Κρής, Ε' 600.
 Ἀργυρὸς Ῥωμανός, πατρίκιος, Δ' 277, 282.
 Ἀρδαβὸρ, Ἀλανός, Β' 772, 775, 780.
 Ἀρέας, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Β' 364.
 Ἀρειος, πρεσβύτερος, Β' 568, 598, 610, 614.
 Ἀρέτας, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 142, 144, 145.
 Ἀρετος, σωματοφύλαξ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 113.
 Ἀρήτη, γυνὴ τοῦ Ἀλκινόου, Α' 98.
 Ἀριαβίγνης, στρατηγὸς τῶν Ἰώνων καὶ Καρῶν, Α' 463.
 Ἀριάδνη, θυγάτηρ τοῦ Λέοντος, Β' 776. Δ' 15.
 Ἀριαντίης Κομνηνός, ἡγεμὼν τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 377.
 Ἀριαντίης Κωνσταντῖνος, ὁ γενικὸς διοικητής, Δ' 314. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δυρράχίου, Ε' 590.
 Ἀριαράθης, δυνάστης τοῦ Πόντου, Β' 190, 204. — Ὁ Ε', βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας, Β' 331.
 Ἀρμυνηστός, Πλαταιεὺς, Α' 485.
 Ἀριοβαρζάνης, βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας, Β' 448.
 Ἀρισταγόρας, ὁ Κύμης τύραννος, Α' 337. — Ὁ Κυζίκου τύραννος, Α' 338. — Ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἰστιάιου, Α' 340.
 Ἀριστάρχης, Σταυράκης, μέγας διερμηνεὺς, Ε' 571.
 Ἀριστάρχος, κριτικὸς Ἀλεξανδρινός, Β' 359.
 Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου, Α' 369, 409, 445, 458, 512, 523. — Ὁ φιλόσοφος χριστιανός, Γ' 23.
 Ἀριστιππος ὁ Κυρηναῖος, φιλόσοφος, Α' 308.

- Ἀσταρτις, ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, Β' 351.
 Ἀστερία, ἐρωμένη τοῦ Κίμωνος, Α' 525.
 Ἀστεροπαῖος, ἀρχηγὸς τῶν Παιόνων, Α' 24.
 Ἀστὴρ, τοξότης Ὀλύμπιος, Β' 47.
 Ἀστιγξ, Ἀγγλος φιλέλλην, Ε' 984.
 Ἀστυάναξ, υἱὸς τοῦ Ἐκτορος, Α' 102.
 Ἀστυλος, ἀθλητὴς Κροτωνιάτης, Α' 179.
 Ἀστυόχος, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 695.
 Ἀσωπόδωρος, στρατηγὸς Θηβαῖος, Α' 486.
 Ἀσώτης, υἱὸς τοῦ Γρηγορίου Ταρωνίτου, Δ' 243, 245.
 Ἀταλάριχος, υἱὸς τοῦ Θεοδορίου, Γ' 145, 146.
 Ἀτζίτις, ἡγεμὼν τῶν Νογαίων Τουρκομάνων, Δ' 452.
 Ἀτιζύης, Πέρσης, Β' 109, 114.
 Ἀτλας, υἱὸς τοῦ Ἰαπετοῦ, Α' 4.
 Ἀτοσσα, μήτηρ τοῦ Ξέρξου, Α' 391.
 Ἀτρεὺς, βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν, Α' 11.
 Ἀτροπάτης, στρατηγὸς Πέρσης, Β' 139, 192.
 Ἀτταγῆνος ὁ Φρύγωνος, Θηβαῖος, Α' 476.
 Ἀτταλειώτης, ἀρχὼν τῆς Μαγνησίας, Ε' 194.
 Ἀτταλος, ὁ Μακεδὼν στρατηγὸς, Β' 67, 81, 142, 216.
 — Ὁ Α', Β' καὶ Γ', βασιλεῖς τῆς Περγάμου, Β' 333.
 Ἀττίλας, ἡγεμὼν τῶν Οὐννων, Β' 766, 771.
 Αὔγουστινος ὁ ἱερεὺς, Α' 36.
 Αὔγουστος, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 416.
 Αὐλος Ποστούμιος, Ῥωμαῖος, Β' 500.
 Αὔρηλιανός, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 517.
 Αὔρηλιος Ὀρέστης, πρέσβυς Ῥωμαῖος, Β' 405.
 Αὔριολος, ἵππαρχος Ῥωμαῖος, Β' 513.
 Αὐτοκλῆς, ἐπιφανὴς Ἀθηναῖος, Α' 804.
 Αὐτόνορος, ἥρως Δελφός, Α' 446.
 Ἀφειρίων, ἀρχὼν Ἀθηναῖος, Α' 536.
 Ἀφοβος, εἷς τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Δημοσθένους, Α' 855.
 Ἀφροδίτη, ἡ θεὰ τοῦ Ὀλύμπου, Α' 4.
 Ἀφτέκιος, ἐμίρης τῆς Δαμασκοῦ, Δ' 225.
 Ἀχαιμένης, ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου, Α' 391, 437.
 Ἀχαιδός, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰδίου, Α' 6, 8. — Ὁ δραματικὸς ποιητὴς, Α' 558.
 Ἀχιλλεύς, ὁ Ὀμηρικὸς ἥρως, Α' 23, 25, 28, 29, 30. — Ὁ φρούραρχος τοῦ Ἀκροκρήνου, Ε' 838.
 Ἀχμέτ Γ', σουλτάνος, Ε' 570.
 Ἀψίμαρος, αὐτοκράτωρ, Γ' 373, 378.

B

Βαάνης, αὐτοκρατορικὸς ἐπί-
τροπος, Δ' 331.
Βαγιαζήτ ὁ Γιλδριμ, Ε' 283,
288, 294.—Ὁ Β', υἱὸς τοῦ
κατακτητοῦ Κωνσταν., Ε' 532.
Βαγί Σεῖδν, διοικητὴς τῆς
Ἀντιοχείας, Δ' 452.
Βαγώας, Πέρσης, Β' 96.
Βαζιγγεστόκης Ἰωάννης, μά-
γιστρος, Δ' 603.
Βαϊτάρδς, χαγάνος τῶν Ἀβάρ-
ων, Γ' 226.
Βαϊρακτάρης Μονσταφᾶς, πα-
σᾶς τοῦ Ῥουσσοσκίου, Ε'
659.
Βακόλας Γῶγος, Ε' 829.
Βακτάγειος, στρατηγός, Γ' 472.
Βάκων, φιλόσοφος ἄγγλος, Γ'
116.
Βάλακρος, στρατηγός, Β' 142.
Βαλαρέσος Μαρτίος, δοῦξ τοῦ
Αὐρράχιου, Ε' 20.
Βαλαωρίτης Χρήστος, ἀρμα-
τωλός τῆς Ἀκαρνανίας, Ε'
605.—Μόσχος, Ε' 607.
Βαλδουῖνος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γο-
δοφρέδου Βουτλλῶνος, Δ' 496,
513.—Ὁ κόμης Ἐννεγαύης,
Δ' 516.—Ὁ Γ', βασιλεὺς, Δ'
585.—Ὁ Δ', βασιλεὺς, Δ'
661.—Ὁ κόμης Φλανδρίας,
Δ' 701, 738. Ε' 1, 12.
Βαλεάρ Ἰβελιν, ταμίης τοῦ
στρατοῦ, Δ' 662.
Βαλίστας, Γάλλος φιλέλλην,
Ε' 819, 833.
Βάλλας Λαυρέντιος, Ε' 488.
Βαλλῆς Ἀραστάσιος, κατα-
δρομεὺς Ὑδραῖος, Ε' 656.

Βαλουᾶ Κάρολος, Ε' 200.
Βαλσαμών, Γ' 816.—Ὁ πα-
τριάρχης Ἀντιοχείας, Δ' 547,
674.
Βάμβας, Ε' 727.
Βαρλλιφένδης, ἱεροκλήρυξ Τοῦρ-
κος, Ε' 557.
Βαρβάκης, πλοίαρχος Ψαρια-
νός, Ε' 626.
Βάρβαρος Νικόλαος, ιστορι-
κός, Ε' 407.
Βαρβαρόσσας, αὐτοκράτωρ τῆς
Γερμανίας, Δ' 663, 671.
Βαρβάτης, ἱππότης, Ε' 604.
Βαρδάνιος, ὁ στρατηγός, Γ'
601 καὶ ἐπ.—Ὁ Ἀνεμᾶς, Γ'
636.
Βάρδας, ὁ στρατηγός, Γ' 578.
—Ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλεί-
σης Θεοδώρας, Γ' 741, 772,
773, 796, 798 καὶ ἐπ.—
Ὁ Φωκᾶς, πατρίκιος, Δ' 98,
112, 188.—Ὁ Πλατυπόδης,
πρωτοσπαθᾶριος, Δ' 106.—
Ὁ Σκληρὸς, Δ' 202, 227,
229, 230, 239.—Ὁ υἱὸς
τοῦ Λέοντος Φωκᾶ, Δ' 203,
204, 229, 238, 239, 240.
—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου
Ξιφιλίνου, Δ' 419.
Βάρδυλλις, ἡγεμὼν τῶν Ἰλ-
λυριῶν, Β' 11.
Βαρκιάρδς, σουλτάνος, Δ' 515.
Βαρλαάμ, μοναχὸς ἐκ Καλα-
βρίας, Ε' 257.
Βαρακιώτης Γεώργ., ἐπληρ-
χηγὸς Προμέρου, Ε' 829.
Βαρότσης Ἰάκωβος, Ε' 19.—
—Νικόλαος, ἐκδότης. Ε' 471.

- Βαρσίνη*, γυνή τοῦ Μέμνονος, Β' 181.
- Βαρώνιος*, καρδινάλιος, Δ' 345, 501.
- Βασαράδας Ματθαῖος*, αὐθέντης τῆς Βλαχίας, Ε' 560.
- Βασδέκης Κυριάκος*, δπλαρχηγός, Ε' 823.
- Βασεὺλλιος Ροδέρτος*, κόμης τῆς Λοριτέλης, Δ' 58.
- Βασιλάκιος Νικηφόρος*, Δ' 425, 440.
- Βασιλειάδης Ἰωάννης*, μέγας δούξ, Δ' 554.
- Βασιλείδης*, κοιαίτωρ, Γ' 134.
- Βασίλειος*, δ μέγας, Β' 641, 657, 660, 663, 670. Δ' 68, 75, 80. — Ὁ βασιλεὺς, Γ' 388 θ. — Ὁ Μακεδών, Γ' 832, καὶ ἐπ. Δ' 68 καὶ ἐπ. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀγκύρας, Γ' 562. — Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Ε', Γ' 715. — Ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Γ' 785. — Ὁ Πετεινός, στρατηγός, Δ' 108, 109. — Ὁ εὐνοῦχος, Δ' 110, 195, 207, 227, 234, 238. — Ὁ Ἐξαμίλιτος, Δ' 112. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 201, 224. — Ὁ Β', βασιλεὺς, Δ' 205, 226, 235, 241, 274. — Ὁ Ἀπόκαυκος, Δ' 234. — Ὁ Ἀργυρὸς, Δ' 257, 273. — Ὁ ἱατρὸς, Δ' 546. — Ὁ πατριάρχης Βουλγαρίας, Δ' 700. — Ὁ ἡγεμὼν Μολδαύτας, Ε' 532.
- Βασιλικίρος*, ἐρέτης, Γ' 839, 840.
- Βασιλσχος*, στρατηγός, Β' 778, 780. — Βασιλεὺς, Γ' 37, 38, 39.
- Βασιλόπουλος Κολίτς*, Ε' 158.
- Βάσσης Μαυροβουνιώτης*, δπλαρχηγός, Ε' 970, 972.
- Βατάτζης Ἀρδρόνικος*, Δ' 597. — Ἰωάννης, Δ' 597. Ε' 52, 69. — Βασίλειος, δομέστικος, Δ' 675.
- Βατικιώτης Γεώργιος*, πυρπολητῆς Ὑδραῖος, Ε' 901, 904.
- Βάτις*, φρούραρχος τῆς Γάζης, Β' 135.
- Βάττος*, ἡγεμὼν τῆς Κυρήνης, Α' 303.
- Βέγας Γαρσιλάγος*, ποιητῆς Ἰσπανός, Α' 246.
- Βέγας Λόπες*, δραματικὸς ποιητῆς τῆς Ἰσπανίας, Α' 246.
- Βέικος Λάμπρος*, Ε' 977.
- Βεῦχέρτιος*, Γερμανὸς ἐρμηνευτῆς, Α' 52.
- Βέκκος Ἰω.*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 133, 140.
- Βέλας*, βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας, Δ' 590.
- Βέλγιος*, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 312.
- Βελιανός*, ἀρχιερεὺς Κυθήρων, Ε' 523.
- Βελῆς*, υἱὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 654.
- Βελισσάριος*, δ μέγας στρατηγός, Γ' 103, 108—110, 135—138, 141 καὶ ἐπ. 168 καὶ ἐπ. 182 καὶ ἐπ.
- Βελισσάριος Ν. Κ.*, Ε' 957.
- Βέλκερ*, Α' 54.
- Βελλεροφόντης*, Α' 10.
- Βελουδός Ἰωάννης*, Ε' 514.
- Βεμπητζιώτης*, στρατηγός, Δ' 487.
- Βερέδικτος Θ*, πάπας Ρώ-

- μης, Δ' 369. — Ὁ καρδινάλιος, Ε' 23. — Ὁ δυνάστης τῆς Φωκαίας, Ε' 167.
- Βενετσιανάρχης Παραγιώταρ*, ὁπλαρχηγός, Ε' 630, 631.
- Βενιαμίν*, διδάσκαλος, Ε' 727.
- Βεριζέλος Γιάννης*, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 704. — Ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Δημήτριος, Ε' 704.
- Βεροῦ Σαιντμόρ*, μυθιστοριογράφος Γάλλος, Ε' 715.
- Βεράρδος*, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, Ε' 30.
- Βερεγγάριος Β'*, βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας, Δ' 158.
- Βέρθα*, ἡ θυγάτηρ τοῦ Οὐγώνος, Δ' 106, 122. — Ἡ σύζυγος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ' 568.
- Βεριβόνης*, στρατηγός τῆς Χίου, Δ' 277.
- Βερόϊώτης*, μέγας διερμηνεύς, Α' 131.
- Βερσαέντης*, σατράπης τῆς Ἀραχωσίας, Β' 139.
- Βερσέτος Γουλιέλμος*, ἐκδότης, Ε' 471.
- Βερτράνδος*, κόμης Τριπόλεως, Δ' 545.
- Βεϋράν πασᾶς*, Ε' 827.
- Βηρίρη*, βασίλισσα, Β' 778.
- Βηρωσός*, ἱερεὺς Χαλδαῖος, Β' 351.
- Βησσαρίων*, ἐπίσκοπος Νικαίας, Ε' 339, 486.
- Βήσος*, σατράπης τῆς Βακτριανῆς, Β' 139, 148, 153, 157.
- Βιανδράτε Ὁδέρτος*, κόμης Δομβερδός, Ε' 21, 48.
- Βλας*, ὁ Πριηνεύς, Α' 228. — Ὁ σατράπης τῆς Βιθυνίας, Β' 329.
- Βιγλερίτζα* (ἢ Βιγιλαντία), μήτηρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 98.
- Βιγόν*, μέγας χάν, Δ' 310.
- Βιελλά*, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 781 — μοίραρχος, 865.
- Βικτωρ Γ'*, πάπας Ῥώμης, Δ' 493.
- Βικτωρ Ἐμμανουήλ*, βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας, Β' 78.
- Βιλλερεῦ*, πλοίαρχος Γάλλος, Ε' 894.
- Βιλλαρές Φάλκων*, ἡγεμὼν τῶν Ἰωαννιτῶν, Ε' 169.
- Βίσσηρ*, πατρίκιος, Γ' 424.
- Βιτάλης Μικιέλης*, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 594.
- Βιταλιανός*, ἀρχηγός τῶν Γότθων, Γ' 71.
- Βίτσης*, καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, Ε' 483.
- Βλαδιμηρέσκος Θεόδωρος*, Ε' 768, 770.
- Βλαδίμηρος*, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 237. — Ὁ υἱὸς τοῦ Γιαροσλάβ, Δ' 304. — Ὁ Β', ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 554.
- Βλαδισλαῦος* (ἢ Ἰωάννης), Δ' 233, 255, 258.
- Βλακέρως*, φιλέλληνας Ἀγγλος, Ε' 940.
- Βλάσιος Θεόδωρος*, Ε' 821.
- Βλαστός Σίφης*, ὁπλαρχηγός τοῦ Ῥεθύμνου, Ε' 598.
- Βλαχάβας παπᾶ Εὐθύμιος*, ἄρματωλὸς Χασίων, Ε' 658. — Ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Θεόδωρος, Ε' 658.

- Βλαχόπουλος*, ἄρματωλὸς Ἀ-
γρινίου, Ε' 829.
Βλάχος Γεράς, Κρής, Ε' 616.
Βλεμμίδης Νικηφόρος, Ε' 67.
Βόγδαρος, Δ' 259.
Βόγης, στρατηγὸς Πέρσης, Α' 535.
Βόγορις, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 787, 822, 823.
Βοδίνος, ἡγεμὼν τῶν Σλάβων, Δ' 477, 479.
Βοήθιος, Ῥωμαῖος, Ε' 186.
Βοημοῦνδος, Δ' 464, 482, 523, 537.
Βοθέρικος, φρούραρχος Θεσσαλονίκης, Β' 692.
Βοϊδίνος, σχολιαστὴς, Ε' 713.
Βοϊθσλαῦος Στέφανος, ἡγεμὼν τῶν Σέρβων, Δ' 294.
Βοϊωάννης, Δ' 289.
Βοκκάκιος, Ε' 486.
Βογαπάνης, αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων, Ε' 643.
Βοριγάτιος, Δ' 701. Ε' 1, 7, 16.—Ὁ ἐξ Οὐνερῶνος, Ε' 156.
Βόρος Ὁκταβιανὸς, πρεσβευτὴς τῆς Ἑνετίας, Ε' 471.
Βορέας, Α' 21.
Βορῆς, δ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Πέτρου, Δ' 143, 208, 217, 232, 233.
—Ὁ Β', ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 17.
Βορίλος, Δ' 437.
Βοσκανὸς Ἰωάννης, ποιητὴς Ἰσπανός, Α' 246.
Βοσνούτος, γάλλος ἱεροκῆρυξ, Β' 737.
Βοτανειάτης Θεοφύλακτος, Δ' 252, 254. — Νικηφόρος, Δ' 424, 436.
Βότσαρης Ἀθανάσιος Τούσιας, Ε' 977.
Βότσαρης Μάρκος, Ε' 678.
Βουγιαρὸς, διοικητὴς Ἀπουλίας, Δ' 274.
Βουδούρης Βασίλειος, Ε' 757.
Βουκίτης Θεόδωρος, Ε' 592.
Βοβλγαρης Γεώργιος, ἐγκριτος Ὑδραῖος, Ε' 656, 692.
Βούλγαρις Εὐγένιος, Ε' 534, 535, 727.
Βοῦλις, εὐπορος Σπαρτιάτης, Α' 202.
Βονορδελμόντης Ἡσαῦ, Ε' 303.
Βούρβαχης, ὀπλαρχηγὸς Κεφαλλήν, Ε' 974.
Βουρδαλοῦ, γάλλος ἱεροκῆρυξ, Β' 735.
Βούρικος, ναύαρχος τοῦ Δημητρίου, Β' 171.
Βούρτζης Μιχαὴλ, ταξίαρχος, Δ' 156, 227, 230.
Βουσικῶ, στρατάρχης, Ε' 291.
Βουτουμίτης, στρατηγὸς, Δ' 512, 524.
Βουτσαρᾶς Δοξαπατρῆς, Ε' 11.
Βούφας Ἀμαδαῖος, κοντόγαυλος τοῦ στρατοῦ, Ε' 21.
Βοχὰ Ἐδδὶν, χρονογράφος Ἀραβ, Δ' 664.
Βράγκοβιτς Γεώργιος, δεσπότης τῆς Σερβίας, Ε' 326.
Βραϊτ, πλοίαρχος Γάλλος, Ε' 863.
Βρανᾶς Μαριανὸς, Δ' 308.
— Νικόλαος, Δ' 476, 487.
— Δημήτριος, Δ' 569.—Γεώργιος, Δ' 590.—Θεόδωρος, Δ' 653. Ε' 14.—Ἀλέξιος, Δ' 653, 656, 659.

Ἐράτωρ ὁ Φαίδος, ἱππότης, Ε' 715.

Βρασιδάς, στρατηγὸς τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 652, 664, 670.

Βραχύλλης, διοικητὴς Σπάρτης, Β' 385.

Βρέννος, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 312, 313.

Βρετταρικός, ἀδελφὸς τοῦ Νέρωνος, Β' 465.

Βρέττιος Σοδράς, Ῥωμαῖος στρατηγός, Β' 439.

Βριάρεως, εἷς τῶν ἑκατογχείρων, Α' 40.

Βρισητς, θυγάτηρ τοῦ Βρισέως, Α' 25.

Βρίσων, στρατηγός, Β' 142.

Βριώρης Παλατολόγος, Ε' 303.

Βρόγλιος Ἀλβέρτος, γάλλος συγγραφεὺς, Β' 623.

Βροζάρδοι Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωῖλος, ἀδελφοί, Ε' 418.

Βροῦτ, γάλλος ναύαρχος, Ε' 685.

Βρουόβερες, σοφὸς Ὀλλανδὸς, Α' 40.

Βροῦτος, ὁ Καίσαρος ἀντίπαλος Β' 455.

Βρυάντιος, Α' 39.

Βρυένριος, κεντόσταυλος Ἀπουλίας καὶ Καλαυρίας, Δ' 483, 484. — Νικηφόρος, Δ' 316, 320, 425, 439. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Δ' 552. — Ἰωάννης, Ε' 57, 59. — Οὐάλτερς, δούξ τῶν Ἀθηνῶν, Ε' 165.

Βρυνέτος, ὁ πρὸ ὀλίγου θανὼν γάλλος φιλέλλην καὶ ἱστορικός, Β' 622. Γ' 341.

Βωβόφσκη, διερμηνεὺς, Ε' 553, 559.

Βωζοῦρ, Γάλλος, Ε' 678.

Βῶκος Α. Θ., Ὑδραῖος, Ε' 977.

Βῶρος, ὁ ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου ἐπὶ τῆς κατὰ Περσῶν στρατείας, 257, 271.

Γ.

Γαβαλάς, μέγας δρουγγάριος, Ε' 261. — Γεώργιος, Ε' 277.

Γαβίνιος, ἀνθύπατος τῆς Ἰουδαίας, Β' 520.

Γαβράς Κωνσταντῖνος, Δ' 229. — Μιχαήλ, Ε' 544.

Γαβριήλ, ὁ ἀρχιερεὺς Φιλαδελφείας, Ε' 516. — Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου, Ε' 597.

Γαβριλόπουλος, Δ' 94.

Γαζῆς Θεόδωρος, Ε' 486. —

Γαζῆ Τσελεπῆς, Σελδζουκίδης ἡγεμὼν, Ε' 177. — Ἀν-

θιμος, Ε' 694, 756, 823.

Γαῖα, μυθολογικὴ θεοτῆς, Α' 1.

Γαῖνās, στρατηγός, Β' 699, 707, 708.

Γάιος Καλιγόλας, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 467.

Γαττα, σύζυγος τοῦ Ῥοβέρτου Γουσκάρδου, Δ' 461, 480.

Γαλάνης Νικόλαος, Ε' 757.

Γαλέριος, γαμβρὸς τοῦ Διοκλητιανοῦ, Β' 547, 550, 551, 552.

Γαληνός, ἰατρός, Β' 525.

Γαλιλαῖος Οὔρων, Ε' 295.

Γαλλας Βικέντιος, ἰταλός, ἐν τῇ συνελεύσει Ἐπιδαύρου Ε' 799.

Γαλλιηνός, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 509, 513, 516.

Γαλλίων, ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας, Β' 537.

Γάλλος, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 507. — Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 624, 632.

Γάλλος Καῖσαρ, πρέσβυς τῆς Αὔστριας, Ε' 522.

Γανυμήδης, υἱὸς τοῦ Τρωδός, Α' 21.

Γαρζόρης, Ε' 512.

Γάσπος Μιχαήλ, Ε' 297.

Γάσπαρ, αὐθέντης τῆς Μολδαυίας, Ε' 572.

Γάτσος Σταμούλης, ὀπλαρχηγός, Ε' 829.

Γανάρης, ἀπόγονος τοῦ Τημένου, Β' 4.

Γεζιδ, υἱὸς τοῦ Μωαυῖξ, τελευταῖος ἀρχηγός τῆς πρώτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιτορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 345.

Γεῖζας, ἡγεμὼν τῆς Οὐγγαρίας, Α' 589.

Γελάνωρ, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, Α' 11.

Γελίμερ, ἡγεμὼν τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδήλων, ὃν κατετρόπωσεν ὁ Βελισάριος, Γ' 139, 142, 144.

Γέλων, τύραννος τῆς Γέλας, Α' 500.

Γεμιστός Γεώργιος, Ε' 312. — Δημήτριος καὶ Ἀνδρόνικος, υἱοὶ αὐτοῦ, Ε' 366.

Γερέσιος, ἱστορικός, Γ' 604, 672. *Γένζων*, υἱὸς τοῦ Γιζερίχου, Β' 780.

Γένθιος, βασιλεὺς τῆς Ἰλλυρίας, Β' 400, 402.

Γερνάδιος Γεώργιος, Ε' 727. *Γεντιλλὸ*, γάλλος στρατηγός, Ε' 643.

Γέντζ, σύμβουλος τοῦ Μέτερνιχ, Ε' 775, 945.

Γερακάρης Λιμπεράκης, Μανιάτης, Ε' 605.

Γερβάσιος, πατριάρχης λατίνος Κωνσταντινουπ. Ε' 47, 51.

Γερμανικός, ἀνεψιὸς τοῦ Κλαυδίου, Β' 464.

Γερμαρός, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 163 καὶ ἐπ. 167, 181. — Ὁ Δωροθέου, Γ' 170. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 439, 448. — Ὁ ἀρχιερεὺς Ἡρακλείας, Ε' 141. — Ὁ παλαιὸν Πατρῶν, Ε' 783, 957.

Γεροδήμας Σταθᾶς, ἀρματολὸς τῆς Ἀκαρνανίας, Ε' 616, 619, 621.

Γερόντιος, φρούραρχος τῶν Θερμοπυλῶν, Β' 699.

Γέσσιος, λατρός καὶ φιλόσοφος συνωμόσας κατὰ Ζήνωνος, Γ' 62.

Γεωργαντᾶς, προσεστὸς Κορίνθου, Ε' 617.

Γεώργιος, ὁ Μαρτίνου, Καππαδόκης ἀξιωματικός, Γ' 157.

— Ὁ πατρίκιος, Γ' 272. — Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρίας, Γ' 314. — Ὁ Πισίδης, ὁ ὑμνήσας τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 321 καὶ ἐπ. —

·Ο Βούρραφος, Γ' 385. —·Ο Ἀμαρτωλός, χρονογράφος, Γ' 429. —·Ο πατήρ τοῦ Ταρασίου, Γ' 546. —·Ο ἱερεὺς, δ' ἀποσταλεὶς εἰς τὸν Ἀδριανὸν Ἀ' ὑπὸ Ταρασίου, Γ' 551. —·Ο Μοναχός, χρονογράφος, Γ' 674. —·Ο ἀδελφὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἰβηρίας Δαβίδ, Δ' 241. —·Ο ἄρχων τῆς Ἀβασγίας, Δ' 268, 281. —·Ο Μωρεγιώργιος, στρατηγὸς Ναυπάκτου, Δ' 276. —·Ο πρωτοβεστιάριος, Δ' 283. —·Ο μητροπολίτης Κυζίκου, Ε' 125. —·Ο μετονομασθεὶς Γρηγόριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 141. —·Ο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀλανῶν, Ε' 193, 196, 197. —·Ο ἐπίσκοπος Μεθώνης, Ε' 295. *Γιαροσλάβ*, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 304. *Γιδαμούνδος*, στρατηγὸς Βανδήςλος, ἀνεψιὸς τοῦ Γελίμερ, Γ' 142, 143. *Γίββων*, ἄγγλος ἱστορικὸς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, Β' 529, 581, 620, 629. Γ' 149, 176, 265, 312, 318, 484, 644. *Γίδος*, δομέστικος, Δ' 635, 675. *Γίζελερ*, ἱστορικὸς ἐκκλησιαστικὸς, Γ' 42, 68. *Γιζέριχος*, βασιλεὺς τῶν Βανδήλων, Β' 777. *Γίζης Ἀνδρέας*, Ε' 19. —·Ἱερεμίας, Ε' 19. *Γιοβανίκης Κωροστάρτιος*, Ε' 564. *Γιόρμας Μάρος*, Ε' 726.

Γιουστινιάνης Πέτρος, Ε' 19. *Γισέλα*, θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Πιπίνου, Γ' 513 καὶ ἐπ. *Γκαγιασεδδὶν Καεχοσροῦ*, δυνάστης τοῦ Ἰκονίου, Δ' 678. —·Ο Β', σουλτάνος, Ε' 172. *Γκιγεμινῶ*, πρέσβυς Γάλλος, Ε' 897. *Γκίλης Βαρθολομαῖος* Ἀ', ἄρχων τῆς Τήνου, Ε' 148. *Γκιζῶτος*, γάλλος ἱστορικὸς, Γ' 10. *Γκίκας Γρηγόρ*, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας, Ε' 548. *Γλαβρίων*, ὑπάτος Ῥωμαῖος, Β' 395. *Γλαυκίας*, βασιλεὺς τῶν Ταυλαντίων, Β' 85. *Γλαῦκος*, δ' ἀρχηγὸς τῶν Λυκίων, Ἀ' 24. —·Ο Χίος, Ἀ' 303. *Γλυκᾶς Μιχαήλ*, χρονογράφος, Γ' 75, 182. *Γλυκὸς Ἰωάννης*, Ε' 223. *Γοδοφρέδος Βουλλιῶρος*, γάλλος μεγιστάν, Δ' 496. *Γολόφκιν*, κόμης, Ε' 781. *Γουιτσιάτης Γεώργιος*, στρατηγὸς, Δ' 256. *Γοργίας*, στρατηγὸς τοῦ Εὐμένους, Β' 209. *Γοργίδας*, Θηβαῖος, Ἀ' 794. *Γοργολέων*, πολέμαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Ἀ' 801. *Γόρδιος*, βασιλεὺς τῆς Φρυγίας, Β' 118. *Γόρος Παπαήλ*, Ἐνετὸς, Ε' 34. *Γοττεσχάλλ*, ἱερεὺς Γερμανὸς, Δ' 496. *Γουαρίνης*, ποιητῆς, Ε' 486. Β' *

- Γουαρῖνος*, ἐπίσκοπος Βεβρό-
ας, Ε' 29.
- Γουρδανάσπας*, ἑξαρχος τοῦ
περσικοῦ στρατοῦ, Γ' 284.
- Γουτδων* ὁ *Βουργούνδιος*, Δ'
265.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Βοη-
μούνδου, Δ' 530.
- Γουτδων Λουζινιάρος*, βασι-
λεὺς, Δ' 661.
- Γουλιάρδος Κωνσταντῖνος*, μέ-
γας λογοθέτης, Ε' 552.
- Γουλιέλμα Παλλαυτζῖνη*, Ε'
227.
- Γουλιέλμος*, ὁ Σιωπηρὸς, Α'
253.—Ὁ Νορμαννὸς, Δ' 295.
—Ὁ κατακτητὴς, Δ' 459.
—Ὁ Τύριος. Δ' 508.—Ὁ
βασιλεὺς τῆς Σικελίας, Δ'
581, 630.—Ὁ ἡγεμὼν τῆς
Λαρίσσης, Ε' 21.—Ὁ ἄρχων
τοῦ Νίκλι, Ε' 36.—Ὁ Μομ-
φερράτικὸς, Ε' 55.
- Γουρεὺς*, ἀρχηγὸς τῶν Αἰνει-
άνων, Α' 23.
- Γούρας*, πρωτοπαλλήκαρον τοῦ
Ὀδυσσεως, Ε' 827, 972.
- Γούσης Πήλιος*, Σούλιώτης,
Ε' 653.
- Γουσταῦος Βάζας*, βασιλεὺς
τῆς Σουηδίας, Γ' 428.—Α'-
δελφός, Ε' 524.
- Γουτεμβέργης*, ἐφευρέτης τῆς
τυπογραφίας, Α' 7.
- Γραδάρης Μαρτῖνος*, Ε'
502.
- Γραδέριγος Μάρκος*, ἄρχων
τῶν Ἑνετῶν, Ε' 78.—Μα-
ρίνος, δούξ τῆς Κρήτης, Ε'
277.
- Γραεβ*, ὑποπλοίαρχος Γάλλος,
Ε' 866.
- Γραμμεσκήλιος Γουλιέλμος*,
Δ' 515.
- Γράντ Ἰωάννης*, Γερμανὸς,
Ε' 418.
- Γρατιάνος*, αὐθέντης τῆς Μολ-
δαυίας, Ε' 572.
- Γραυτράς Ἰωάννης*, Ε' 223.
- Γρηγοράς*, πατρίκιος, Γ' 729.
— Νικηφόρος, χρονογράφος,
Ε' 52, 53.
- Γρηγόριος*, ὁ ἐπίσκοπος Ἀλε-
ξανδρείας, Β' 628.—Ὁ Να-
ζιανζηνὸς, Β' 641, 648, 655,
657, 671, 673, 681, 685,
686.—Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Β'
671.—Ὁ μέγας, πάπας, Γ'
216, 220 καὶ ἐπ.—Ὁ πά-
τριάρχης Ἀντιοχείας, Γ' 219.
—Ὁ διοικητὴς τῆς Ἀφρι-
κῆς, Γ' 325, 326.—Ὁ Β',
πάπας Ῥώμης, Γ' 388 θ,
434, 441, 442.—Ὁ Γ', πά-
πας Ῥώμης, Γ' 450.—Ὁ
ἐπίσκοπος Πεισιδίας, Γ' 563.
—Ὁ ἐπίσκοπος Πεσσηνοῦν-
τος, Γ' 563.—Ὁ υἱὸς τοῦ
Λέοντος Ε', Γ' 715.—Πτε-
ρωτὸς ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Λέοντος
Ε', Γ' 715, 720, 724.—Ὁ
παπᾶς, Δ' 116.—Ὁ γραμ-
ματεὺς, Δ' 118.—Ὁ ΣΤ',
πάπας Ῥώμης, Δ' 369.—Ὁ
Ζ', πάπας Ῥώμης, Δ' 451,
459.—Ὁ Ι', πάπας Ῥώμης,
Ε' 131.—Ὁ Θ Ε', πατρι-
άρχης Κωνσταντινουπόλεως,
Ε' 535, 777.
- Γρήν*, πρόξενος τῆς Ἀγγλίας,
Ε' 930.
- Γρίβας Χρήστος*, ἀρματοῦλὸς
τῆς Ἀκαρνανίας, Ε' 616,

619.—Τσέγιος, ἄρματωλός, Ε' 621.—Θεόδωρος, Ε' 882.
—Γαρδικιώτης, Ε' 972.
Γριζαίης, Ε' 882.
Γριμάρης Πέτρος, Ε' 297.
Γριώρης Ζαχαρίας, Ε' 426.
Γρότε, ιστορικός Ἀγγλος, Α' 37, 206, 603, 710. Β' 75.
Γρύλλος, υἱὸς τοῦ Ξενοφώντος, Α' 832.
Γρύλος, Γ' 795.
Γύρης, εἷς τῶν ἑκατοχχείρων, Α' 40.

Γύλιππος, στρατηγὸς τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 688.
Γύλις, πολέμαρχος τῶν Σπαρτιατῶν, Α' 761.
Γυλλέτ, συγγραφεὺς Γάλλος, Ε' 703.
Γυλλετιέρ, ἀδελφὸς τοῦ Γυλλέτ, Ε' 703.
Γύλων, πολίτης Ἀθηναῖος, Α' 854.
Γωθγίνας Ἀγγελῆς, δπλαρχηγός, Ε' 828.

Δ.

Δαβίδ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἰσραήλ, Δ' 230, 241.—Ὁ υἱὸς τοῦ Σίσμαν, Δ' 232, 233.—Ὁ Ἀριάντης, πατρίκιος, Δ' 248.—Ὁ Νεστωρίτης, Δ' 252.—Ὁ στρατηγὸς Σάμου, Δ' 269.—Ὁ ἄρχων τῆς Γεωργίας, Δ' 602.—Ὁ Κομνηνός, Δ' 635. Ε' 45.
Δαροδέρος, βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Γ' 296.
Δαιμονογιάννης, ἄρχων τῆς Μονεμβασίας, Ε' 11.
Δαιμονογιάννης Γεώργιος, μέγας στρατοπεδάρχης, Ε' 366.
Δαιμονογιάννης Ἰωάννης Σοφιαρὸς, Ε' 366.
Δαιμονογιάννης Νικόλαος, Ε' 501.
Δαιωμβονσὼν, αὐθέντης τῆς Ῥόδου, Ε' 542.
Δαλασσηνὸς Κωρσαντίτης, Δ' 283.
Δαλμάτης Ἰωάννης, Ε' 455.
Δαλμάτιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ

μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579, 595.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνιβαλιανοῦ, Β' 614, 624.
Δαλταβάρ, μέγας βεζύρης, Ε' 567.
Δαμαρέτη, γυνὴ τοῦ Γέλωνος, Α' 502.
Δάμαρις, Β' 507.
Δαμασίθυμος, βασιλεὺς τῶν Καλυνδίων, Α' 464.
Δάμασις ὁ Ἀμύριος, Α' 223.
Δαμασκηνός, ἱερομόναχος Ἀθηναῖος, Ε' 708.
Δαμάσκιος, φιλόσοφος, Γ' 57.—Ἄτερος, Γ' 202.
Δάμασος, ἐπίσκοπος Ῥώμης, Β' 680.
Δαμέος ὁ Κροτωνιάτης, ἀνδριαντοποιός, Α' 179.
Δαμιάνοβιτς, Ε' 607.
Δαμιανός, ὁ πατρίκιος, Γ' 572.—Ὁ ἀρχιθαλαμηπόλος, Γ' 832.—Ὁ Τύριος, Δ' 88.—Ὁ ἄρχων Ἀντιοχείας, Δ' 242.

Δαμοκλείδας, Θηβαῖος, Α' 792.

Δαμόκριτος, στρατηγός τῶν Ἀχαιῶν, Β' 404.

Δαμολὼν Ἰάκωβος, βάντος, Ε' 167.

Δαμόκριτος δ' Ἀρτιοχεύς, Β' 779.

Δαμοτέλης, πρύτανις τῶν Ῥοδίων, Β' 289.

Δάμων, δ. διδάσκαλος τῆς μουσικῆς, Α' 240.—Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, Α' 527.—Ὁ Χαιρωνεύς, Β' 428.

Δάρ, δ τὴν νεωτάτην περὶ Προκοπίου γράφας πραγματείαν, Γ' 105, 106.—Ὁ ἡγεμὼν Βλαχίας, Ε' 374.

Δαράη, θυγάτηρ τοῦ Ἀκρισίου, Α' 9.

Δαραῖδες, θυγατέρες τοῦ Δαναοῦ, Α' 11.

Δαραδός, βασιλεὺς τοῦ Ἀργούς, Α' 11.

Δάρδολος Ἐρρίκος, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 698. Ε' 2, 12, 13.—Μαρῖνος, Ε' 19.—Φραγκῖσκος, Ε' 227.

Δαρηλὶς, πλουσιωτάτη Πατραία, φίλη Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, Γ' 833.

Δαριήλ, δ Σινωπίτης, ἑπαρχος Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 386.—Ὁ πρόεδρος Κερνίκης, Ε' 617.—Ὁ ἱερομόναχος, Ε' 635.

Δάρριος, φιλέλλην, Ε' 835.

Δαοὺδ Γαβρουβέρ, ἀνεψιὸς τοῦ Σελδζοῦδ, Δ' 310.

Δαπόντες Καيسάριος, Ε' 245, 545.

Δαρβοῶζ Ἀνδρέας, Δ' 723. Ε' 13.

Δαρδάμ, Δ' 591.

Δαργαμηρός, ἄρχων Βούλγαρος, Γ' 656.

Δάρδαρος, Α' 21.

Δαριός δ' Α', βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 294, 337, 360, 393.

—Ὁ Β' βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 690, 733.—Ὁ Κοδομανός, Α' 407. Β' 97, 121, 125, 138, 145, 147, 153.

Δαριώτης Γ., Α' 957.

Δασκαλογιάννης Ἰωάννης, δ. πλαρχηγὸς τῆς Κρήτης, Ε' 619, 625.

Δάφρις, δ Ἀδύδου τύραννος, Α' 338.

Δαφρομήλης Εἰδοτάβιος, στρατηγός, Δ' 245, 261.

Δεβρυγέρ, ἄρχων τῆς Καρταίνης, Ε' 35.

Δεβρὸς Μικελῖνος, Ε' 158.

Δωδὼ Ἰάκωβος, Ε' 296, 299.

Δειροκράτης, δ στρατηγός τῶν Φωκίων, Α' 869.—Ὁ καλλιτέχνης, Β' 107.

Δειρομάχη, μήτηρ τοῦ Ἀλκιβιάδου, Α' 368.

Δείρων, πολέμαρχος τῶν Σπαρτιατῶν, Α' 813.

Δεκάμνιχος, Μακεδὼν, Β' 8. *Δέκιος*, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 507.

Δελαδέτσιμας, ἀρχηγός τῶν Κεφαλλήνων, Ε' 604.

Δελαπαλὶς Οὐγών, Ε' 213.

Δελατρεμούλ Φίλιππος, Ε' 144.

Δελέανος Πέτρος, Βούλγαρος, Δ' 209, 293.

Δεληγιάννης Κανέλλος, Ε' 812.—Δημήτριος, Ε' 812.

Δελλίλης Οδῶν, κύριος τῆς
Βοστίτης, Ε' 35.

Δεμήρ πασᾶς, Ε' 827.

Δένδερικς, γελωτοποιὸς τῆς
αὐλῆς, ἐπὶ Θεοφίλου, Γ' 768.

Δερελλὺν, ἄρχων τοῦ Πασσα-
βᾶ, Ε' 37.

Δεριβελλὲ, ἄρχων τοῦ Γερα-
κίου, Ε' 36.

Δέξιππος, ἱστορικὸς, Β' 511.

Δερβὶς πασᾶς, Ῥούμελη βα-
λεσῆς, Ε' 886.

Δερινιὺν, ναύαρχος Γάλλος,
Ε' 888.

Δερκυλλιδας, ναύαρχος τῶν
Λακεδαιμονίων, Α' 697, 746,
763.

Δέρκυλλος, Ἀθηναῖος, Β' 50.

Δερμοκαττης Μιχαήλ, ὑπο-
στράτηγος, Δ' 290.

*Δερμοκαττης Ἀνδρόνικος Πα-
λαιολόγος*, Ε' 45.

*Δερμοκαττης Δημήτριος Πα-
λαιολόγος*, φεουδάρχης, Ε'
366.

Δεροζιέρ, ἄρχων τῆς Ἀκρόθης,
Ε' 36.

Δευκαλίων, μυθολογούμενος
ἄρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔ-
θνους, Α' 5.

Δεφλὼρ Πογέρως, ἀντιναύαρ-
χος, Ε' 191, 196.

Δζουρεϊδ, ὁσμανίδης ἡγεμο-
νόπαις, Ε' 390.

Δηιδάμεια, θυγάτηρ τοῦ Αἰα-
κίδου, Β' 294, 364.

Δηίφοβος, υἱὸς τοῦ Πριάμου,
Α' 32.

Δηίφορτης, γαμβρὸς τοῦ Τη-
μένου, Α' 174.

Δηῶν, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Δημάδης, ῥήτωρ Ἀθηναῖος, Α'
857. Β' 87, 170, 201, 218,
220.

Δημάρατος, δ βασιλεὺς τῆς
Σπάρτης, Α' 293, 343, 407,
437.—Ὁ Κορίνθιος, Β' 113,
150.

Δημέας, υἱὸς τοῦ Δημάδου, Β'
219, 220.

Δήμητρα, θεὰ, Α' 2.

Δημήτριος, δ υἱὸς τοῦ Ἀντι-
γόνου, Β' 205, 240, 300,
306.—Ὁ Φαληρεὺς, Β' 224,
258, 279, 292.—Ὁ βασι-

λεὺς τῆς Ἰνδικῆς, Β' 341.—
Ὁ υἱὸς τοῦ Γονατᾶ, Β' 377.

—Ὁ Φάριος, Β' 886. —Ὁ
κυνικὸς, Β' 482. —Ὁ υἱὸς
τοῦ Βονιφατίου, Ε' 16.—Ὁ

ἡγεμὼν τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 20.
—Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλ-
γαρίας, Ε' 54.

Δημόδοκος, αἰιδὸς, Α' 115.

Δημοκρατίδας, βασιλεὺς τῶν
Ἀργείων, Α' 174.

Δημόκριτος, δ χρονολόγος, Α'
47. —Ὁ Νάξιος πλοίαρχος,
Α' 462.

Δημοσθένης, δ στρατηγὸς τῶν
Ἀθηναίων, Α' 648, 688. —
Ὁ ῥήτωρ, Α' 854, 861, 871.

Β' 41, 50, 82, 92, 151,
195, 203. —Ὁ στρατηγὸς
τῆς Καισαρείας, Β' 526.

Δημόφιλος, ἐπίσκοπος Κων-
σταντινουπόλεως, Β' 681.

Δημοχάρης, Ἀθηναῖος, Α' 855.

Δημῶραξ ὁ Martireνς, νομοθέ-
της τῆς Κυρήνης, Α' 216, 308.

Διαγόρας ὁ Πόδιος, πύκτης,
Α' 180.

Δίαιος, στρατηγὸς τῶν Ἀχαι-
ων, Β' 404, 405.

Διάκος Ἀθαράσιος, δπλαρχη-
γὸς Λεβαδείας, Ε' 824.

Διακτορίδης ὁ Κραννῶνιος,
Α' 225.

Διέδος Ἀλοῦσιος, πλοίαρχος
Ἐνετῶς, Ε' 416, 431, 457.

Διηρέκης, Σπαρτιάτης, Α' 434.

Διθύραμβος, Θεσπιεύς, Α'
434.

Δινθάρ, υἱὸς τοῦ Σουλεϊμάν
Σάχ, Ε' 173, 177.

Διογένης, ὁ κυνικὸς φιλόσο-
φος, Β' 93. — Ὁ φρούραρχος

τῆς Ἀττικῆς, Β' 378. — Ὁ

Λαέρτιος, Β' 525. — Ὁ πα-
τρίκιος, Γ' 67. — Ὁ ἐκ Φοι-
νίκης φιλόσοφος, Γ' 202. —

Ὁ στρατηγὸς, Γ' 571. — Ὁ

στρατηγὸς Θεσσαλονίκης, Δ'
255, 277, 280.

Διόδοτος, Β' 106. — Ὁ Τρύ-
φων, Β' 348.

Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, Α'
143, 509, 702. Β' 106, 219,
361.

Διοκλῆς, Κορίνθιος, Α' 151.

Διοκλητιανὸς, αὐτοκράτωρ τῶν
Ῥωμαίων, Β' 547.

Διομέδων, ναύαρχος τῶν Ἀ-
θηναίων, Α' 708, 711.

Διομήδης, υἱὸς τοῦ Τυδέως,
Α' 211.

Διονύσιος, ὁ Φωκαεὺς στρα-
τηγὸς, Α' 348. — Ὁ Κολο-
φώνιος ζωγράφος, Α' 580. —

Ὁ Ἀλικαρνασσεύς, Α' 606,
736, 859. — Ὁ φρούραρχος

τῆς Μουσυχίας, Β' 262, 263.
— Ὁ τῆς Τριπόλεως τύραν-

νος, Β' 350. — Ὁ πρεσβύ-
τος, τύραννος τῶν Συρακου-
σῶν, Α' 721, 784. — Ὁ Ἀ-

ρειοπαγίτης, Β' 537. — Ὁ

κόμης, Β' 607. — Ὁ ἐπίσκο-
πος Σάρδεων, Ε' 339. — Ὁ

πατριάρχης Κωνσταντινουπό-
λεως, Ε' 518. — Ὁ μητροπο-

λίτης Λαρίσης, Ε' 529. —

Ὁ Φιλιππουπόλεως, Ε' 530.
Δίσκορος, ἐπίσκοπος Ἀλε-

ξανδρείας, Β' 760.

Διότιμος, Ἀθηναῖος, Β' 92.

Διόφαντος, διδάσκαλος, Β' 634.

Δίφιλος, φρούραρχος τῆς Βα-
βυλῶνος, Β' 248.

Δίων, ὁ Χρυσόστομος, Α' 48.
Β' 336, 475. — Ὁ Κάσιος,

Β' 465.

Δοκειανὸς Μιχαήλ, Δ' 288.

Δόκιμος, Β' 216.

Δολφῆρος Ζορζῆς, Ἐνετῶς, Ε'
389, 419.

Δομένικος Μιχέλης, Ε' 19.

Δομνίκιος, πατριάρχης τῆς
Ἐνετίας, Δ' 458.

Δομιτιανὸς, αὐτοκράτωρ τῶν
Ῥωμαίων, Β' 470.

Δοξαρᾶς Παραγιώτης, ζω-
γράφος, Ε' 721.

Δόξας, ἄρχων τῶν Καλαβρύ-
των, Ε' 500.

Δόριος, ναύαρχος, Ε' 592.

Δόρκις, στρατηγὸς τῶν Λακ-
δαιμονίων, Α' 514.

Δορύαλος, στρατηγὸς, Β' 446.

Δοσίθεος, ὁ πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Δ' 673. —

Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων
Ε' 523.
Δούγκας Στέφανος, Ε' 727.

Δούγκερως Μάξ, ιστορικός Γερμανός, Α' 21.

Δουκάγγιος, Δ' 110.

Δουκαγίρ Παῦλος, Ε' 381.

Δούκας, χρονολόγος, Ε' 353, 392, 403, 406, 407, 440.

Δούκας Κωνσταντῖνος, ὁ βασιλεὺς, Δ' 415, 418. — Ὁ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, Ε' 770.

Δούκας Θεόδωρος, Δ' 724. — Στέφανος, διοικητὴς τῆς Φαρσάλου, Ε' 304.

Δούκουορθ, ναύαρχος Ἀγγλος, Ε' 650.

Δούρις, χρονολόγος, Α' 47.

Δουσάδρ Στέφανος, βασιλεὺς τῶν Σέρβων, Ε' 263.

Δραγάσης Κωνσταντῖνος, ἄρχων Σέρβος, Ε' 363.

Δραγόμουζ, Δ' 259.

Δρακοντίδης, κατήγορος τοῦ Περικλέους, Α' 616.

Δράκος Γεώργιος, Ε' 9 7. — Πούλιος, ἄρματωλὸς τῆς Ἡπείρου, Ε' 595.

Δρακούλης, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας, Ε' 324, 374.

Δράκωρ, θεσμοθέτης τῶν Ἀθηνῶν, Δ' 238.

Δραξάν, φρούραρχος τῶν Βοδενῶν, Δ' 247.

Δροβετι, πρόξενος τῆς Γαλλίας, Ε' 979.

Δρόκτων, ὑποστράτηγος, Γ' 231.

Δρομυχαίτης, στρατηγός, Β' 442.

Δρομοκλείδης ὁ Σφήττιος, Β' 265.

Δρόσεν, ιστοριογράφος Γερμανός, Β' 328, 337.

Δυοβουνιώτης Ἰωάννης, ὁπλάρχης Βουδουνίτζης, Ε' 824.

Δυράνδος, ἐκδότης, Δ' 491.

Δωρόθεος, ὁ ἡγούμενος Χρυσόπλευς, Γ' 586. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, Ε' 300.

— Ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, Ε' 535. — Ὁ ἐπίσκοπος Μονεμβασίας, Ε' 491.

Δῶρος, ἀρχηγέτης τῶν Δωριέων, Α' 6.

Ε.

Ἐβρενός, στρατηγός Τοῦρκος, Ε' 283, 30.

Ἐγγιέρος Γουδῶν, Ε' 298.

Ἐγελ, φιλόσοφος Γερμανός, Β' 107.

Ἐδριση, γεωγράφος Ἀραβ, Δ' 598.

Εἰρήνη, ἡ σύζυγος Κωνσταντίνου τοῦ Ε', Γ' 517. — Ἡ Ἀθηναία, σύζυγος Λέοντος τοῦ Δ', Γ' 515, 532 καὶ ἐπ. — Ἡ ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεο-

δώρας, Γ' 740. — Ἡ σύζυγος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, Δ' 445. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ' 655, 698. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, Ε' 52. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Σπάτα, Ε' 322.

Ἐκάδη, γυνὴ τοῦ Πριάμου, Α' 22.

Ἐκαταῖος, ιστοριογράφος, Α' 302, 342.

Ἐκατόγχειρες, υἱοὶ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, Α' 1.

- Ἐκηβόλος**, δ Τύριος, διοικητὴς τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Πενταπόλεως Γ' 101.
- Ἐκτωρ**, δ υἱὸς τοῦ Πριάμου, Α' 22. — Ὁ υἱὸς τοῦ Παρμενίωνος, Β' 155.
- Ἐλεήμων**, πλοίαρχος, Α' 525.
- Ἐλένη**, ἡ γυνὴ τοῦ Μενελάου, Α' 22. — Ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 549, 579, 582. — Ἡ σύζυγος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, Δ' 96. — Ἡ ἀνεψιὰ τοῦ Ἀργυροῦ Ῥωμανοῦ, Δ' 281. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ῥοβέρτου Γουσκάρδου, Δ' 451. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰωάννου Ἀσᾶν, Ε' 58. — Ἡ σύζυγος τοῦ Γουλιέλμου, Ε' 156.
- Ἐλεφάντωρ**, ἡγεμὼν τῶν Ἀβάντων, Α' 23.
- Ἐλισσαῖος**, σοφὸς Ἕλλην, διδάσκαλος τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, Γ' 542.
- Ἐλισσερ**, δ ἐκδότης τῶν Ἀναλέκτων, Ε' 412.
- Ἐλλαροκράτης**, Θεσσαλὸς, Β' 8.
- Ἐλλάριος**, δ Λέσβιος, Α' 302.
- Ἐλλη**, θυγάτηρ τοῦ Ἀθάμαντος, Α' 12.
- Ἐλληρ**, ἀρχηγέτης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, Α' 4, 5, 6.
- Ἐλλιот**, στρατηγὸς Ἀγγλος, Β' 290.
- Ἐλμακίρ**, χρονογράφος Ἀραβ, Δ' 99.
- Ἐλπίδιος**, δ διάκονος, Γ' 384. — Ὁ στρατηγὸς τῆς Σικελίας, Γ' 542, 543.
- Ἐλπιρίκη**, ἀδελφὴ τοῦ Κίμωνος, Α' 525.
- Ἐλφινστον**, ὑποναύαρχ. βῶστος, Ἀγγλος τὸ γένος, Ε' 622.
- Ἐμαδεὸδὸν Ζεγγι**, σουλτάνος τῆς Συρίας, Δ' 569.
- Ἐμος**, ἀρχιναύαρχος ἐνετὸς, Ε' 641.
- Ἐμπου** - Ἐτοῦμπ, ἀκόλουθος τοῦ Μωάμεθ, Γ' 342.
- Ἐντίνζα Βερεγγάριος**, Ε' 195, 196.
- Ἐξαίρετος ὁ Ἀκραγαρτίος**, Α' 180.
- Ἐξηκεσιίδης**, πατὴρ τοῦ Σόλωνος, Α' 239.
- Ἐξήκεστος**, ναύαρχος τῶν Ῥοδίων, Β' 283.
- Ἐπαμινώδας**, στρατηγὸς τῶν Θηβαίων, Α' 790, 795, 804, 809, 816, 820, 823, 825, 827, 828, 829, 830.
- Ἐπαρχος Ἀντώνιος**, Ε' 723.
- Ἐπειδὸς**, Ὀμηρικὸς ἥρωας, Α' 31.
- Ἐπίκτητος ὁ Ἱεραπολίτης**, Β' 480.
- Ἐπιμηθεὺς**, ἀδελφὸς τοῦ Προμηθέως, Α' 4.
- Ἐπίστροφος**, ἡγεμὼν τῶν Φωκικῶν πόλεων, Α' 23.
- Ἐπιφάνιος**, δ Ἀθηναῖος διδάσκαλος, Β' 634. — Ὁ θεῖος, Γ' 447, 448. — Ὁ ἐπικαλούμενος Ἠγούμενος, Ε' 725.
- Ἐρασιρίδης**, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 711.
- Ἐρατὸς**, βασιλεὺς τῶν Ἀργείων, Α' 174.
- Ἐρατοσθένης**, δ Ἀλεξανδρινὸς χρονολόγος, Α' 47. — Ὁ ἱστορικὸς, Β' 177 ε'.
- Ἐργετροίθερ** ὁ νεώτατος Γερ-

- μανὸς βιογράφος τοῦ Φωτίου, Γ' 583, 617, 800.
- Ἐρεβος*, μυθολογικὴ θεότης, Α' 1.
- Ἐρεχθεὺς*, ἥρωας τῆς Ἀττικῆς, Α' 6, 8.
- Ἐριγύιος ὁ Μιτυληναῖος*, Β' 102.
- Ἐριφύλη*, Α' 97.
- Ἐριχθόνιος*, υἱὸς τοῦ Δαρδάνου, Α' 21.
- Ἐρίλας Ἀλόνζος*, ποιητὴς Ἰσπανός, Α' 246.
- Ἐρμαναρίχ*, Ἀλαμανός, Β' 772, 781.
- Ἐρμανρος*, Γερμανός, Α' 36.
- Ἐρμείας*, ὁ ἐκ Φοινίκης φιλόσοφος, Γ' 202.
- Ἐρμῆς*, ὁ θεὸς τοῦ Ὀλύμπ., Α' 4.
- Ἐρμιππος*, κωμικὸς ποιητὴς, Α' 610.
- Ἐρμόδαρος*, ὁ συντελέσας εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ῥωμαϊκῆς δωδεκαδέλτου, Γ' 110.
- Ἐρμοκράτης ὁ Ἑρμωνος*, Συρακούσιος, Α' 684, 688.
- Ἐρμόλαος*, Β' 160.
- Ἐρμόλυκος ὁ Εὐθύνου*, Ἀθηναῖος, Α' 496.
- Ἑρμων ὁ Μεγαρεὺς*, πλοίαρχος, Α' 709.
- Ἑρμώνυμος*, Ε' 582.
- Ἑρρίκος Η' βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας*, Γ' 428. — Ὁ Β', αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας, Δ' 274. — Ὁ Δ', βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 458, 459. — Ὁ Ε', βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 547. — Ὁ ΣΤ', βασιλ. τῆς Γερμαν. Δ' 678. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βαλδουίνου, Ε' 12, 48.
- Ἑρσκιν*, λόρδος, Ε' 937.
- Ἑρτογορόν*, υἱὸς τοῦ Σουλεμάν Σάχ, Ε' 173.
- Ἑρυθραῖος ὁ φιλόσοφος*, Γ' 57.
- Ἑρυξίας*, τελευταῖος δεκαετὴς ἄρχων Ἀθηνῶν, Α' 234.
- Ἑρωτικὸς Θεόφιλος*, στρατηγὸς Σερβίας, Δ' 289, 303.
- Ἑσμάρ*, ἐμίρης τῆς Ταρσοῦ, Δ' 78.
- Ἑσταριδὲλ Βερρεγγάριος*, Ε' 195, 196.
- Ἑστερχάζν*, πρέσβυς τῆς Αὐστρίας, Ε' 932.
- Ἑστία*, θυγάτηρ τοῦ Κρόνου, Α' 2.
- Ἑτεοκλῆς*, υἱὸς τοῦ Οἰδίποδος, Α' 18.
- Ἑτερόνικος*, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 710, 717.
- Ἑττιγκεν*, πληρεξούσιος τῆς Αὐστρίας, Ε' 564.
- Εὐαγόρας*, ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Κύπρῳ Σαλαμίνος, Α' 749, 778. — Ὁ σατράπης τῆς Ἀρίας, Β' 242.
- Εὐάγγριος*, ἱστορικὸς ἐκκλησιαστικὸς, Β' 713. Γ' 68, 234.
- Εὐαλκίδης*, στρατηγὸς τῶν Ἑρετριέων, Α' 345.
- Εὐγένιος*, ὁ γραμματικὸς, Β' 695. — Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 334. — Ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος, Ε' 795.
- Εὐγραφία*, Κωνσταντινουπόλιτις, Β' 743.
- Εὐδαίμων*, ἐπαρχος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῆς γάσεως τοῦ Νίκα, Γ' 132.

Εὐδαμίδας, στρατηγὸς τῶν Σπαρτιατῶν, Α' 782.

Εὐδῆμος, σατράπης τῆς Παρθυαίας, Β' 231, 240.

Εὐδοκία, ἡ βασίλισσα, Β' 752, 754, 755. — Ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 319. — Ἡ τρίτη σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 509. — Ἡ Δεκαπολίτισσα, σύζυγος

Μιχαὴλ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 791, 840. — Ἡ Ἰγγερίνη, ἐρωμένη Μιχαὴλ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 791, 834. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 277. — Ἡ σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Δ' 415, 418, 429. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου Γ', Δ' 723. Ε' 7.

Εὐδόκιμος (ἢ **Εὐδόξιος**), υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 533, 579.

Εὐδοξία, ἡ βασίλισσα, Β' 698, 708, 738, 744, 746. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, Ε' 52.

Εὐήμερος, ὁ ἐρμηνευτὴς, Α' 35. — Ὁ Λίβυς, Β' 643.

Εὐθιππος, ὁ Ἀναφλύστιος, Α' 547.

Εὐθόδημος, βασιλεὺς τῆς Βακτριανῆς, Β' 341.

Εὐθύμιος, ὁ σπαθάριος, Γ' 638. — Ὁ μητροπολίτης Σάρδεων, Γ' 689. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 360.

Εὐκλείδης, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Β' 381, 384.

Εὐεράτης, ὁ Ἀθηναῖος δημαγωγὸς, Α' 657. — Ὁ ἀδελφὸς

τοῦ Νικίου, Α' 726. Β' 201, 203.

Εὐκρατία, μήτηρ τοῦ Ταρσίου, Γ' 546.

Εὐκρατίδας, ὁ Α' καὶ ὁ Β', βασιλεῖς τῆς Βακτριανῆς, Β' 341.

Εὐλάμιος, ὁ Φρύξ φιλόσοφος, Γ' 202.

Εὐλογία, ἀδελφὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 133.

Εὐλόγιος, φιλόσοφος, Β' 784.

Εὔμαιος, χοιροβοσκὸς τοῦ Ὀδυσσεύς, Α' 83.

Εὐμένης, ὁ Ἀθηναῖος, Α' 469. — Ὁ Καρδιανὸς, Β' 106, 191, 206, 214, 221, 241. — Ὁ Α' καὶ ὁ Β', βασιλεῖς τῆς Περγάμου, Β' 333.

Εὔμηλος, ὁμηρικὸς ἥρως, Α' 23.

Εὐνάπιος, ἱστορικὸς, Β' 633, 700, 767.

Εὐνόμιος, ἀρειανὸς, Β' 662.

Εὐνομος, Ἀθηναῖος, Α' 857.

Εὐδοὸς, ἐπίσκοπος, Β' 616.

Εὐπολις, κωμικὸς, Α' 676.

Εὐπράξιος, στρατηλάτης τῆς Σικελίας, Δ' 80.

Εὐριπίδης, δραματικὸς ποιητὴς, Α' 54, 558. Β' 7.

Εὐρύαλος, εἰς τῶν Ἐπιγόνων, Α' 20.

Εὐρύαναξ, ἡγεμὼν τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 483.

Εὐρυδιάδης, ἀρχιναύαρχος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, Α' 425, 427, 443, 449.

Εὐρυδίκη, ἡ γυνὴ τοῦ Ἀμύντου, Α' 822. — Ἡ θυγάτηρ τῆς Κινάνης, Β' 206, 212, 229. — Ἡ χήρα τοῦ Ὀφέλλα, Β' 266, 294. — Ἡ θυγά-

- τηρ τοῦ Λυσιμάχου, Β' 306.
Εὐρυκλῆς, δ Λαχάρου, Β' 460, 462.
Εὐρύλοχος, δ στρατηγὸς τῶν Θεσσαλῶν, Α' 144.—δ Μακεδῶν, Β' 51.
Εὐρύμαχος, εἰς τῶν ἡγητόρων τῆς Ἰθάκης, Α' 80.
Εὐρυμέδων, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 648.
Εὐρυπτόλεμος, πενθερὸς τοῦ Κίμωνος, Α' 527.
Εὐρύπυλος, δ δημηρικὸς ἥρωες, Α' 23.—Ὁ Ἀλευάδης, Α' 484.
Εὐρυσθένης, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 172.
Εὐρυτος, δ υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, Α' 9.—Ὁ πολεμιστὴς, Α' 435.
Εὐσεβία, σύζυγος τοῦ Κωνσταντίου, Β' 632, 643.
Εὐσέβιος, δ Καισαρείας, Β' 554, 571, 575, 589, 615.—Ὁ Νικομηδείας, Β' 571, 575, 601, 604.
Εὐστάθιος, δ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, Β' 603.—Ὁ ταβουλάριος, Γ' 288.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 369.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γοδοφρέδου Βουϊλλῶνος, Δ' 496.—Ὁ ἀρχιερεὺς Θεσσαλονίκης, Δ' 631, 640.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἑρρίκου, Ε' 17, 27, 50.
Εὐστράτιος, μητροπολίτης Νικαίας, Δ' 548.
Εὐτρόπιος, εὐνοῦχος, Β' 698, 699, 707, 738, 739.
Εὐτυχῆς, αἰρεσιάρχης, Β' 759.
Εὐτυχιανὸς, δ γραμματεὺς τοῦ Λέοντος Ε', Ι' 687.
Εὐτυχίδης, τεχνίτης Ἕλλην, Β' 351.
Εὐφημία, σύζυγος τοῦ Ἰουστίνου, Γ' 97.
Εὐφήμιος, δ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 65, 67 καὶ ἐπ.—Ὁ Συρακούσιος, Γ' 728 καὶ ἐπ.
Εὐφημος, εἰς τῶν Ἀργοναυτῶν, Α' 15.
Εὐφορβηρὸς Κωνσταντῖνος, Δ' 532.
Εὐφορβος δ Ἀλκιμάχου, Ἑρετριεὺς, Α' 362.
Εὐφορίων, δραματικὸς ποιητῆς, Α' 558. Β' 352.
Εὐφράτης, φίλος τοῦ Πλάτωνος, Β' 13.
Εὐφράνωρ, Ἀθηναῖος ζωγράφος, Α' 832.
Εὐφρόνιος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, Β' 604.
Εὐφροσύνη, σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ Τραυλοῦ, Γ' 735, 739, 740.—Ἡ Δούκαινα, Δ' 677.—Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Γ', Ε' 8.
Ἐφιάλτης, δ προδότης, Α' 430.—Ὁ Σοφωνίδου, Α' 541, 552.—Ὁ Ἀθηναῖος στρατιωτικὸς, Β' 87, 92.
Εὐφορος, ἱστορικὸς, Α' 47, 193, 604.
Ἐφραίμιος, Δ' 253.
Ἐφφτερ, Α' 53.
Ἐχίων, υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, Α' 9.

Z.

Zabergår, ἡγεμὼν τῶν Οὐν-
νων, Γ' 168, 170.

Zagarde πασῶς, Ε' 397.

Zaſme Ἀσημάκης, Ε' 783.

— Ἀνδρέας, Ε' 879.

Zálevkos, νομοθέτης, Α' 311.

Zálliaxarázas, Ε' 162.

Zamπέλιος Σπυρίδωρ, Ε' 542.

Zaóttzas Στυλιάρδς, Δ' 26,
87.

Zárhoaris Βογκόης, Ε' 322.

Zasσής Φώτιος, Ε' 154. — Ἰά-
κωβος, Ε' 154.

Zaxarías, δ ἐπίσκοπος, Γ'
814. — Ὁ στρατηγός, Δ' 479.

— Ὁ ἀρχιερεὺς Κορίνθου, Ε'
604.

Zaxarías Ἐδουάρδος, δ ἐκ-
δότης καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς
Ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος Γ', Γ'
77, 455.

Zér Ἰωακείμ, ἀξιωματικὸς, Ε'
710.

Zéros Μαρτίρος, ἀρχὼν τῶν
Ἐνετῶν, Ε' 17. — Κάρολος,
Ε' 288.

Zérbas Διαμάντης, δπλαρχη-
γός, Ε' 830.

Zeūzis, ζωγράφος, Α' 55.

Zeús, δ ὑπατος τῶν θεῶν, Α' 2.

Zhrobia, βασίλισσα τῆς Παλ-
μύρας, Β' 527.

Zhñwñ, δ φιλόσοφος, Α' 579.

— Ὁ ἀρχηγός τῶν Ἰσαύρων,
πρότερον Τρασκαλισαῖος κα-
λούμενος, ἔπειτα δὲ Ζήνων,
καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο βα-
σιλεύσας, Β' 776, 780. Γ'
36 καὶ ἐπ.

Zhñtzis, εἰς τῶν Ἀργοναυτῶν,
Α' 14.

Ziánzhs Πιέτρης, δοῦξ τῆς Ἐ-
νετίας, Ε' 17.

Zigchézer, ἱστορικὸς Γερμανός,
Γ' 234.

Ziποίτης, σατράπης τῆς Βιθυ-
νίας, Β' 329.

Zismar, συγγραφεὺς Γερμανός,
Γ' 616.

Zourién Δελλαγγραβιέρ, ναύ-
αρχος Γάλλος, Ε' 623, 901.

Zyγομαλάς Θεοδόσιος, Ε' 363.

Zyγούρης, κυβερνήτης, Ε' 637.

Zwñ, ἡ Καρβωνοφίνα, ἡ τε-
τάρτη σύζυγος τοῦ Λέοντος
ΣΤ', Γ' 429, 430. Δ' 83,
358 καὶ ἐπ. — Ἡ θυγάτηρ
Κωνσταντίνου τοῦ Η', Δ' 277,
282, 317.

Zwtlos, τεχνίτης Κύπριος, Β'
288.

Zwararás, ἱστοριογράφος, Β'
427. Γ' 72, 161, 182.

Zwσίμος, δ ἱστορικὸς, Β' 589,
650, 698, 700, 745. — Ὁ
Γαζαῖος, Γ' 62.

H.

Ἡγεμὼν, ποιητ. θάσιος, Α' 677.

Ἡγήμων, Ἀθηναῖος, Β' 224.

Ἡγησικλῆς, βασιλεὺς τῆς
Σπάρτης, Α' 215.

Ἡγήσιππος, δ' Ἀλικαρνασσεύς, Β' 270.

Ἡγησίστρατος, νόθος υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, Α' 281.

Ἡτίων, στρατηγὸς Ἀθηναῖος, Β' 199.

Ἡλεκτρώων, πατὴρ τῆς Ἀλκμήνης, Α' 9.

Ἡλίας, δ' στρατηλάτης, Γ' 286.

— Ὁ σπαθάριος, Γ' 382, 383.—Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Γ' 553.

Ἡλιόδωρος, Β' 348.

Ἡλιτζης, φρούραρχος Μογλέων, Δ' 255.

Ἡμέριος, ναύαρχος, Δ' 88, 91.

Ἡρα, ἡ θεὰ τοῦ Ὀλύμπου, Α' 2.

Ἡραίσκος, Γ' 57, 62.

Ἡράκλειος, δ' μέγας αὐτοκράτωρ, Γ' 246 καὶ ἐπ.—Ὁ ἀδελφὸς Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, Γ' 334.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Ἀψιμάρου ἡ Τιβερίου, Γ' 373 καὶ ἐπ.

Ἡρακλειώτης, δ' πλάρχης Ζακύνθου, Ε' 620.

Ἡρακλειῶν, Β' 348.

Ἡρακλειωνᾶς, υἱὸς τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου, Γ' 320, 324.

Ἡρακλῆς, δ' υἱὸς τοῦ Διὸς, Α' 9.—Ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 181, 252.

Ἡρενος, Γερμανὸς ἱστορικὸς, Δ' 491.

Ἡρόδοτος, δ' ἱστορικὸς, Α' 47, 223, 321, 404, 491, 507, 863.

Ἡρόφαντος, δ' Παρίου τύραννος, Α' 338.

Ἡρώδης, δ' βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας, Β' 414, 520.—Ὁ Ἀττικὸς, φιλόσοφος, Β' 485, 487, 489, 490.

Ἡρωδιανὸς ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Β' 480.

Ἡσαίας ὁ Ἀθωνίτης, πατριάρχης, Ε' 256.

Ἡσιόδος, δ' τῆς Θεογονίας ποιητῆς, Α' 3 καὶ 65.

Ἡφαιστίων, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 104, 146, 156, 162, 166.

Ἡφαιστος, θεὸς τοῦ Ὀλύμπου, Α' 4.

Θ.

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, φιλόσοφος, Α' 303.

Θάμαρ, ἡ βασίλισσα τῆς Γεωργίας, Δ' 680.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου, Ε' 151.

Θεαγέντης, δ' Ἡρακλείδης, Α' 10.—Ὁ τύραννος τῶν Μεγάρων, Α' 227.

Θεαρίδης, ἀδελφὸς τοῦ τυράννου Διονυσίου, Α' 787.

Θείρσιος, δ' Γερμανὸς φιλέλλην, Α' 53, Ε' 923.

Θέκλα, ἡ σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ Τραυλοῦ, Γ' 713.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 767, 769, 772.

Θεμιστοκλῆς, δ' στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 369, 409, 441, 449, 468, 510, 520, 522.—Ὁ ἀπόγονος αὐτοῦ, Α' 522.

Θεμισών ὁ Σάμιος, Β' 270.

Θεόγνις ὁ Μεγαρεὺς, ποιητής, Α' 228.

Θεόγνωστος, ὁ πατρίκιος, Γ' 653 — Ὁ ἀρχιμανδρίτης, Γ' 820. — Ὁ Μελισσηνός, Δ' 240.

Θεοδήμιος, καθηγητὴς τῆς ἀστρονομίας, Γ' 829. — Ἐπίσκοπος Ἀθηῶν, Δ' 265.

Θεοδάτος, ἢ **Θευδάτος**, συνάρχων τῆς Ἀμαλασσούνθης, Γ' 146, 147.

Θεοδοσία, σύζυγος τοῦ Λέοντος Ε', Γ' 73¹.

Θεοδόσιος, ὁ μέγας, Β' 676, 680, 682, 689, 694, 695.

Γ' 20. — Ὁ μικρὸς, Β' 748, 753, 759, 760, 767. — Ὁ

ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Κωνσταντος, Γ' 330. — Ὁ Γ', αὐτοκράτωρ, Γ' 387 καὶ ἐπ. —

Ὁ Θράξ, ἐραστὴς Ἀντωνίνης τῆς συζύγου τοῦ Βελισαρίου,

Γ' 148. — Ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' μέγας Λογοθέτης, Γ'

369, 371. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου, Γ' 424, 485.

— Ὁ ἐπίσκοπος Ἀμωρίου, Γ' 562. — Ὁ Σαλιβαρᾶς, Γ' 639.

— Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Ε', Γ' 715. — Ὁ διάκονος, Δ'

129. — Ὁ Μεσονύκτης, Δ' 208, 240. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ'

627.

Θεοδότη, σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', Γ' 580, 583.

Θεόδοτος, ὁ Α' καὶ ὁ Β', βασιλεῖς τῆς Βουχαρίας, Β' 341.

— Ὁ δρουγγάριος, Γ' 286.

— ὁ Μελισσηνός, Γ' 685, 694.

Θεοδωρακάτος Γεώργιος, πατρίκιος, Δ' 246, 277.

Θεοδώρητος, ὁ Κύρου, Β' 755.

— Ὁ Καππαδόκης, Γ' 157.

— Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας, Γ' 553. — Ὁ ἐπίσκοπος Βρεσθένης, Ε' 791.

Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 100 καὶ ἐπ. —

Ἡ σύζυγος τοῦ Θεοφίλου, Γ' 740 καὶ ἐπ. — Ἡ σύζυγος

τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ, Δ' 206. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 277, 281,

298, 317, 318. — Ἡ ἀνεψιά τοῦ βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ' 568. — Ἡ βασιλίσ,

Δ' 621. — Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ' 658,

660. — Ἡ σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 73.

Θεόδωρος, ὁ Σάμιος ἀρχιτέκτων, Α' 303. — Ὁ Τηλεκλέους, ἕτερος τεχνίτης, Α'

335. — Ὁ Μοφουεστίας, Γ' 207. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 270, 288, 307.

— Ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ, Γ' 320.

— Ὁ πάπας Ῥώμης, Γ' 330.

— Ὁ πατρίκιος, Γ' 543. — Ὁ ἐπίσκοπος Μύρων, Γ' 562. —

Ὁ περιώνυμος Στουδίτης, Γ' 580 καὶ ἐπ. — Ὁ Σύριος, Γ'

765, 767. — Ὁ Κρίθινος, Γ' 770. — Ὁ Κουφαρᾶς, Γ' 787.

— Ὁ καθηγητὴς τῆς γεωμετρίας, Γ' 829. — Ὁ παιδαγωγὸς τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Δ' 95. — Ὁ φονεὺς τοῦ Νικηφόρου Φωκά, Δ' 193. — Ὁ πατριάρχης Ἀν-

τιοχείας, Δ' 200.—'Ο Λαλά-
κων, Δ' 212.—'Ο Καραντηνός,
ὑποναύαρχος, Δ' 229. — 'Ο
διοικητὴς 'Εδέσσης, Δ' 513.
—'Ο Μαγκαφᾶς, Ε' 5.—'Ο
Γαβρᾶς, Ε' 6.—'Ο δεσπότης
τῆς 'Ελλάδος, Ε' 47, 53, 61.
Θεοκλῆς, θεμελιωτὴς τῆς ἐν
Σικελίᾳ Νάξου, Α' 684.
Θεοκτίστη, μήτηρ τῆς Θεοδώ-
ρας, Γ' 740, 767.
Θεόκτιστος, ὁ μάγιστρος, Γ'
644, 659.—'Ο μέγας λογο-
θέτης, Γ' 772, 796, 797.—'Ο
πρωτοσπαθᾶριος, Δ' 280.
Θεόκριτος, βουκολικὸς ποιη-
τῆς, Β' 327, 359, 361.
Θεομήτωρ, πλοίαρχος Σάμιος,
Α' 462.
Θεόπομπος, ὁ Χίτος ἱστορικὸς,
Α' 56. Β' 70.—'Ο βασιλεὺς
τῆς Σπάρτης, Α' 208.—'Ο
Θηβαῖος, Α' 794.—'Ο πολέ-
μαρχος τῶν Λακεδαιμονίων,
Α' 801.
Θεοσκοπούλος Κυριακός, Ε'
723.
Θεοστήρικτος, χρονογράφος, Γ'
647.
Θεοτόκης Νικηφόρος, Ε' 727.
Θεοφανῶ, ἡ σύζυγος τοῦ βα-
σιλέως Σταυρακίου, Γ' 644,
645.—'Η σύζυγος τοῦ 'Ρω-
μανοῦ Β', Δ' 12¹, 199,
205, 227.—'Η θυγάτηρ αὐ-
τῆς, Δ' 157, 221.
Θεοφάνης, ὁ χρονογράφος ὁ
καὶ δμολογητὴς, Β' 453. Γ'
70, 231, 311, 429 καὶ ἐπ.
488, 489, 506 καὶ ἐπ. 673,
698, 699. — 'Ο Μονώτιος,

μάγιστρος, Γ' 469.—'Ο Λαρ-
δατύρης, στρατηγὸς Κρήτης,
Γ' 511, 516.—'Ο Σύριος, μο-
ναχὸς, Γ' 765, 767, 783.—
'Ο πατρίκιος, Δ' 98.—'Ο μη-
τροπολίτ. Καισαρείας, Δ' 366.
Θεοφιλίτσης, μεγιστάν, Γ' 833.
Θεοφιλόπουλος Γεώργ., Ε' 46.
Θεόφιλος, ὁ 'Αθηναῖος, Β' 464.
— 'Ο ἐπίσκοπος 'Αλεξαν-
δρείας, Β' 713, 744. — 'Ο
σπαθᾶριος, Γ' 542.—'Ο ἄρ-
χων τῆς Βιθυνίας, Β' 785.—
'Ο στρατηγὸς τῶν Κιβυρραί-
ωτων, Γ' 574.—'Ο υἱὸς καὶ
διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Τραυ-
λοῦ, Γ' 723, 724, 735 καὶ
ἐπ.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ 'Ιωάν-
νου Κουρκούα, Δ' 104.
Θεόφοβος, Πέρσης ἀποδεξάμε-
νος τὸν χριστιανισμόν, Γ'
747, 758, 772.
Θεόφραστος, φιλόσοφος, Β' 151,
259.
Θεοφύλακτος, ὁ χρονογράφ. Γ'
231.—'Ο ἀνεψιὸς τῆς βασι-
λίσσης Εἰρήνης, Γ' 515, 586.
—'Ο υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ 'Ραγγα-
βῆ, Γ' 649.—'Ο πατριάρχης
Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 108.
—'Ο πρωτοσπαθᾶριος, Δ' 280.
Θεοχάρης Γεώργιος, πυρπο-
λητῆς 'Υδραῖος, Ε' 904.
Θερμοπύλαι καὶ αἱ περὶ αὐ-
τὰς μάχαι, Α' 422, 425, 429.
Θέρσανδρος, ὁ υἱὸς τοῦ Πο-
λυεῖκους, Α' 20.—'Ο 'Ορχο-
μένιος, Α' 476.
Θεσπέσιος, σοφιστῆς, Β' 658.
Θεσσαλονίκη, θυγάτηρ τοῦ
Φιλίππου, Β' 230, 302.

Θεσσαλός, ὁ υἱὸς τοῦ Πεισι-
στράτου, Α' 281. — Ὁ υἱὸς τοῦ
Κίμωνος, Α' 687. — Ὁ ὑπο-
κριτὴς, Β' 137.

Θέτις, μήτηρ τοῦ Ἀχιλλέως,
Α' 23.

Θευδέρχης, ὁ ἡγεμὼν τῶν
Γότθων καὶ κυριάρχης τῆς
Ἰταλίας, Β' 782. Γ' 63, 64.

Θεοδόριχος, ἐπίσκοπος Μογον-
τιάκου, Δ' 221.

Θέων, μαθηματικὸς, Β' 525.

Θηραμένης, τριήραρχος Ἀθη-
ναῖος, Α' 710, 711, 718,
726, 728.

Θήρων, τύραννος τοῦ Ἀκρά-
γαντος, Α' 502.

Θησεὺς, βασιλεὺς τῆς Ἀττι-
κῆς, Α' 10, 236.

Θίρσος, ἱστορικὸς Γάλλος, Α'
689.

Θιμβρων, στρατηγὸς τῶν Λα-
κεδαιμονίων, Α' 746.

Θιρλουαί, ἱστορικὸς Ἀγγλος,
Α' 51.

Θόας, ἥρως Αἰτωλὸς, Α' 23.

Θούδιππος, Ἀθηναῖος, Β' 226.

Θουκυδίδης, ὁ ἱστορικὸς, Α'
45, 407, 507, 531, 550,
590, 646, 667, 700. — Ὁ
Μελησίου, ῥήτωρ καὶ στρατη-
γὸς, Α' 574, 577.

Θρασύβουλος, ὁ στρατηγὸς τῶν
Ἀθηναίων, Α' 699, 728,
775. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γέ-
λωνος, Α' 502, 684.

Θρασυδαῖος, ὁ Ἀλευάδης, Α'
484.

Θράσυλλος, στρατηγὸς Ἀθη-
ναῖος, Α' 699, 711.

Θωμάζος, υἱὸς τοῦ Βονιφα-
τίου, Ε' 227.

Θωμάς, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κλαυ-
δίουπόλεως, Γ' 424. — Ὁ
στρατηγὸς, ὁ στασιάσας κα-
τὰ Μιχαὴλ Τραυλοῦ, Γ' 662,
719 καὶ ἐπ. — Ὁ πλούσιος
πολίτης τῆς Λυκαυδοῦ, Γ'
398. — Ὁ μοναχὸς, Γ' 553.

— Ὁ Γερμανὸς μεσαιωνοδί-
φης, Ε' 513. — Ὁ Καταβολη-
νὸς, Ε' 541.

Θώραξ, ὁ Ἀλευάδης, Α' 484.
— Ὁ Λαρισσαῖος, Β' 297.

I.

Ἰαβγοῦ, ἀνεψιὸς τοῦ Σελδζοῦκ,
Δ' 310.

Ἰαγέρ, Γάλλος, βιογράφος τοῦ
Φωτίου, Γ' 803.

Ἰακὼβ, υἱὸς τοῦ Μουράτ, Ε'
283, 306.

Ἰάκωβος, ὁ ἱατρὸς, Β' 784. —
Ὁ Β', βασιλεὺς τῆς Μαγιόρ-
κας, Ε' 271. — Ὁ πατριάρ-
χης Κωνσταντινουπόλεως, Ε'
569. — Ὁ Ἀργεῖος, Ε' 561.

Ἰάκωβος Ἀγγελος, Ε' 486.

Ἰάλμενος, Βοιωτὸς, Α' 9.

Ἰανότος Μανέτος, βιογράφος
τοῦ Βοκκακίου, Ε' 486.

Ἰαπετὸς, εἰς τῶν Τιτάνων, Α' 4.
Ἰασίτης Μιχαήλ, στρατηγὸς
Ἰβηρίας, Δ' 308.

Ἰάσων, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀργο-
ναυτ. Α' 13. — Ὁ ὑποκριτὴς, Β'
342. — Ὁ Φεραῖος, Α' 131. —
Ὁ βασιλ. τῶν Φερῶν, Α' 815.

- ΰατροκλῆς*, Ἀθηναῖος, Β' 50.
ΰβάγκο, βογιάρος, Δ' 679.
ΰβάτζης, στρατηγὸς τῶν βουλ-
 γάρων, Δ' 256, 261.
ΰβάτζης Μαρουήλ, Δ' 291,
 293.
ΰβος ὁ Ἑδεσσηνός, Γ' 207.
ΰβραῖμ πασάς, ὁ πορθητὴς Πε-
 λοποννήσου, Ε' 900, 910, 986.
ΰβραῖμ ΰράλ, ἀδελφὸς τοῦ
 Τογρουλβέγ, Δ' 311.
ΰβραχῖμ, διερμηνεὺς, Ε' 549.
ΰβρὸς Γαλεράρος, Ε' 144.
ΰγγλέσης, ταγματάρχης, Ε'
 977.
ΰγνάτιος, ὁ πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλ. Γ' 794, 799,
 812, 818. Δ' 69, 81. — Ὁ
 ἀρχιεπίσκοπος Ἀρτης, Ε' 667.
ΰγρ, υἱὸς τοῦ Ρούριχ, Δ' 91, 98.
ΰθας, εἰς τῶν Ἀργοναυτῶν,
 Α' 14.
ΰθμων, Ἀργεῖος, Α' 9, 16.
ΰδομετέος, δημοικ. ἥρωας, Α' 23.
ΰέραξ, μέγας λογοθέτης, Ε'
 544.
ΰερεμίας Β', πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως, Ε' 514,
 517.
ΰερόθεος, ἀρχιερεὺς Θηβῶν,
 Ε' 605.
ΰεροκλῆς, συγγραφεὺς τοῦ Συ-
 νεκδήμου, Δ' 39.
ΰερομνήμων Πάνος, Ε' 725.
ΰέραν, βασιλεὺς τῶν Συρα-
 κουσῶν, Α' 180, 502. — Ὁ
 Β'. βασιλεὺς τῶν Συρακου-
 σῶν, Β' 326, 360.
ΰερώρυμος, ὁ Καρδιανός, Β'
 106. — Ὁ ἄγιος, Β' 703.
ΰεσθεγέρδης, ὁ τελευταῖος
- Σασσανίδης βασιλεὺς τῶν Περ-
 σῶν, Γ' 306.
ΰθαμίτσης, ναύαρχος Πέρσης,
 Α' 496.
ΰκασία, ἡ φίλη τοῦ βασιλέως
 Θεοφίλου, Γ' 739.
ΰκμορ, στρατηγὸς τῶν Ῥώ-
 σων, Δ' 214.
ΰκτινος, καλλιτέχνης Ἑλλήν,
 Α' 561.
ΰλάριχος, βουλευτὴς Ἀντιο-
 χείας, Β' 692.
ΰλδεκῆς (χατζῆ), ὑποστράτη-
 γος, Ε' 282.
ΰλδεριχος, βασιλεὺς τῶν Βαν-
 δήλων, Γ' 107, 139, 143.
ΰλλος, Ἰσαυρος, Γ' 38, 60,
 61, 62, 66.
ΰλος, υἱὸς τοῦ Τρωδός, Α' 21.
ΰμεραῖος ὁ Φαληρεὺς, Β' 201,
 203.
ΰμέριος, ὁ σοφιστὴς, Β' 658.
 — Ὁ πατρίκιος, Γ' 793.
ΰναχος, πρῶτος βασιλεὺς τοῦ
 Ἀργούς, Α' 8.
ΰνδος, στρατηγὸς τῶν Ἰσαύ-
 ρων, Γ' 67.
ΰννοκέντιος, ὁ στρατηγός, Γ'
 162. — Ὁ Γ', πάπας Ῥώμης,
 Δ' 698.
ΰνώ, θυγάτ. τοῦ Κάδμου, Α' 12.
ΰοδιανός, αὐτοκράτωρ τῶν
 Ῥωμαίων, Β' 65.
ΰοκάστη, μήτηρ καὶ σύζυγος
 τοῦ Οἰδίποδος, Α' 17.
ΰολάντα, σύζυγος τοῦ Πέτρου
 Κουρτεναῖου, Ε' 50.
ΰόλαος, φίλος τοῦ Ἡρακλέους,
 Α' 98.
ΰουθέντιος, στρατηγός Ῥω-
 μαῖος, Β' 404.

- Ίούδας ὁ Μακκαβαῖος, Β' 412.
 Ίουλιανός, ὁ αὐτοκράτωρ, Β' 624, 632, 642, 650. — Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κῶ, Β' 763.
 Ίούλιος, ὁ Ἀφρικανός, χρονολόγος, Α' 56. — Ὁ Ἀττικὸς, Β' 487.
 Ίούλιος Κωνστάντιος, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579.
 Ίουσοῦ πασᾶς, ἀρχιστράτηγος Τοῦρκος, Ε' 772, 883.
 Ίουστινιανός Α', αὐτοκράτωρ, Γ' 98, 107, 108, νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα, 110 καὶ ἐπ. στάσις τοῦ Νίκα, 122 καὶ ἐπ. Ἀνάκτῃσις τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἰταλίας, 139 καὶ ἐπ. Ἐπιδρομαὶ βαρβάρων, 160 καὶ ἐπ. κτίσματα καὶ Ἀγία Σοφία, 183 καὶ ἐπ. ἡ λοιπὴ βασιλεία, 197 καὶ ἐπ. — Ὁ Β'. αὐτοκράτωρ, Γ' 361 καὶ ἐπ. — Ὁ πρέσβυς τῆς Ἑνετίας, Ε' 522.
 Ίουστινιανός Ἰωάννης, πλοίαρχος Γενουήνσιος, Ε' 401, 418, 452, 453.
 Ίουστίνος, δίστορικὸς, Β' 109. — Ὁ μάρτυς, Γ' 23. — Ὁ Α', αὐτοκράτωρ, Γ' 97, 107, 108. — Ὁ Β', αὐτοκράτωρ, Γ' 213, 214.
 Ἰκπαρέτη, γυνὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου, Α' 675.
 Ἰκπαρχος, υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, Α' 46, 281.
 Ἰππίας, υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, Α' 46, 281, 340, 363, 384.
 Ἰππόδαμος, Μιλήσιος ἀρχιτέκτων, Α' 579.
 Ἰπποκλείδης ὁ Τισάνδρου, Α' 223.
 Ἰπποκλος, ὁ Λαμψάκου τύραννος, Α' 235.
 Ἰπποκράτης, ὁ τύραννος τῆς Γέλας, Α' 500. — Ὁ Κῶος, λατρὸς, Α' 634. — Ὁ γραμματεὺς τοῦ Μινδάρου, Α' 701.
 Ἰππομέδων, εἰς τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Α' 18.
 Ἰππομένης, ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν, Α' 234.
 Ἰππόνικος, πενθερὸς τοῦ Ἀλκιβιάδου, Α' 675.
 Ἰππόστρατος, στρατηγὸς τοῦ Ἀντιγόνου, Β' 242.
 Ἰσα, υἱὸς τοῦ Βαγιαζήτ, Ε' 307.
 Ἰσαὰκ, ὁ πρωτοβεστιάριος, Ε' 501. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου, Ε' 134.
 Ἰσαάκιος, ὁ πατὴρ τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους, Γ' 430. — Ὁ Κομνηνός, Δ' 316, 324, 407, 415. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μανουήλ, Δ' 433. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, Δ' 565, 568. — Ὁ Ἀγγελος, Δ' 650, 651, 653, 676, 712.
 Ἰσαβέλλα, θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου, Ε' 111.
 Ἰσαγόρας ὁ Τισάνδρου, ἡγέτης τῶν εὐπατριδῶν ἐν Ἀθῆναις, Α' 283, 290.
 Ἰσαῦμ, ἀρνησιθρησκὸς Ἀλβανός, Ε' 303.
 Ἰσαῖος, ῥήτωρ Ἀθηναῖος, Α' 856.
 Ἰσὰκ πασᾶς, μέγας βεζύρης, Ε' 480.
 Ἰσάμ, καλὶφ. τῶν Ἀράβ. Γ' 452.

Ἰσθῆγέρδης, βασιλ. τῶν Περσῶν, Ε' 749.

Ἰσίδωρος, ὁ φιλόσοφος, Γ' 57.

— Ὁ Μιλήσιος, ὁ μέγας ἀρχιτέκτων, Γ' 138, 188 καὶ ἐπ.— Ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ, Γ' 190.

— Ὁ Γαζαῖος φιλόσοφ. Γ' 202.

— Ὁ ἐπίσκοπος Σευίλλιας, Γ' 221.— Ὁ μητροπολίτ. Ῥωσίας, Ε' 339.— Ὁ ἐπίτροπος τοῦ πάπα, Ε' 402, 418, 457, 491.

Ἰσμαήλ, ὁ υἱὸς τοῦ Σελδζούκ, Δ' 310.— Ὁ μπέυς, Ε' 677.

Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ, ναύαρχος Τοῦρκος, Ε' 893.

Ἰσηνρίας, πλούσιος Θηβαῖος, Α' 757, 782.

Ἰσοδίκη, ἡ ἐρωμένη τοῦ Κίμωνος, Α' 368.— Ἡ γυνὴ τοῦ Κίμωνος, Α' 524.

Ἰσοκάσιος, φιλόσοφος, Β' 785.

Ἰσοκράτης, ὁ Ἀθηναῖος ῥήτωρ, Α' 47, 777, 786, 788, 856, 863, 867. Β' 72.

Ἰστιαῖος, ὁ Μιλήτου τύραννος, Α' 337, 346.

Ἰσχόμαχος ὁ Κροτωνιάτης, ἀθλητὴς, Α' 179.

Ἰφικράτης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 767, 775, 803, 821.

Ἰωακείμ, πατριάρχης Ἀντιοχείας, Ε' 517.

Ἰωάννα τῆς Σαβανθίας, σύζυγος Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου, Ε' 212.

Ἰωάννης ὁ Ὑγκάρδος, ἡγεμὼν τῶν Ἰουδαίων, Β' 414, 462.

— Ὁ Γαζαῖος, συγγραφεὺς, Γ' 22.— Ὁ Εὐαγγελιστὴς, Β'

546.— Ὁ Χρυσόστομος, Β' 655, 725, 727, 730, 738,

742, 746, 748.— Ὁ Φιλόπονος, φιλόσοφος, Γ' 25.

— Ὁ γεναῖος ὑποστράτηγος, Β' 779, 780.— Ὁ Σκύθης,

στρατηγὸς, Γ' 67.— Ὁ Κυρτὸς, στρατηγὸς, Γ' 67.—

Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 107.— Ὁ Καππαδόκης, ὁ περιβόητος ἔπαρχος τῆς αὐλῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 128, 138, 139.—

Ὁ Ἀρμένιος, Γ' 157.— Ὁ Τσέτσης, χρονογράφος, Γ'

182.— Ὁ Νηστευτὴς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλ.

Γ' 219 καὶ ἐπ.— Ὁ Μυστάκων, στρατηγὸς, Γ' 231.—

Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Γ' 314.— Ὁ Πιτσικαύτης, Γ' 350.

— Ὁ στρατηγὸς, Γ' 372, 373.— Ὁ πατριάρχης, Γ' 384.

— Ὁ λογοθέτης, Γ' 387.— Ὁ Δαμασκηνὸς, Γ' 442 καὶ ἐπ.— Ὁ Μοναχὸς, Γ' 554.

— Ὁ σακελλάριος καὶ λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ, Γ'

571.— Ὁ Ἀπλάκης, στρατῆγ. Γ' 662, 668.— Ὁ Γραμματικὸς, οἰκουμενικὸς πα-

τριάρχης εἰκονομάχος, Γ' 686, 748, 763 καὶ ἐπ. 829.—

Ὁ Ἐξαβούλιος, πατρίκιος, Γ' 726.— Ὁ Κρητικὸς, Δ' 79.

— Ὁ Κουρκούας, Δ' 98, 104, 108, 110.— Ὁ Ῥαδηνὸς, Δ'

105.— Ὁ Πρωτεύων, Δ' 105.— Ὁ ΙΒ', πάπας Ῥώμης, Δ'

157.— Ὁ ΙΓ', πάπας Ῥώμης, Δ' 221.— Ὁ πατρίκιος, Δ'

228, 229.—'Ο υἱὸς τοῦ δόγου τῆς Ἑνετίας Πέτρου Οὔρσεόλου, Δ' 242.—'Ο Μαλακηνός, πρωτοσπαθάριος, Δ' 245.—'Ο εὐνοῦχος τοῦ Ἀργυροῦ Ἰωάννου, Δ' 281.—'Ο Η', πάπας Ῥώμης, Δ' 355.—'Ο Ι', πάπας Ῥώμης, Δ' 364.—'Ο ΙΑ', πάπας Ῥώμης, Δ' 367.—'Ο ΙΘ', πάπας Ῥώμης, Δ' 369.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Δ' 418, 428.—'Ο μοναχὸς, Δ' 548.—'Ο υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 552, 553, 565.—'Ο ἐκ Πούτσης, Δ' 562.—'Ο υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, Δ' 628.—'Ο Βλάχος, Δ' 656, 679, 700.—'Ο υἱὸς τοῦ Ἀσᾶν, Δ' 679.—'Ο Λαγῶς, φρούραρχος, Δ' 680.—'Ο Παχὺς, Δ' 680.—'Ο Καματηρὸς, Ε' 6.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 73.—'Ο δοῦξ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, Ε' 112.—'Ο σεβαστοκράτωρ Νέων Πατρῶν, Ε' 158.—'Ο Β', σεβαστοκράτωρ Νέων Πατρῶν, Ε' 160.—'Ο ΚΑ', πάπας Ῥώμης, Ε' 133.—'Ο κόμης Κεφαλληνίας, Ε' 164.—'Ο ΙΔ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 261.—'Ανδρόνικος Κάλλιστος, φιλόσοφος, Ε' 496.—Βασιλειάδης, μέγας δοῦξ τῆς Ῥω-

σίας, Ε' 503.—'Ο Δ', ἄρχων τῆς Ῥωσίας, Ε' 517.—'Ο Β', βασιλεὺς τῆς Κύπρου, Ε' 542.—'Ο Αὐστριακὸς, ναύαρχος, Ε' 593.—'Ιωαννίσσης, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 12, 13, 16.—'Ιωάσαφ Α', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 493.—'Ο Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 520.—'Ιωδ, δ πατριάρχης Ἀντιοχείας, Γ' 720.—'Ο πατριάρχης Ῥωσίας, Ε' 518.—'Ιωθαρείκης, ἄρχων τῆς χάρας τοῦ Ἀνίου, Δ' 219.—'Ιωρ, δ ἀρχηγέτης τῶν Ἰώνων, Α' 6, 8.—'Ο χῖος ποιητῆς, Α' 526, 558.—'Ιωράθαρ, ἀδελφὸς Ἰούδα τοῦ Μακκαβαίου, Β' 413.—'Ιώσηπος, ἱστορικὸς, Β' 361.—'Ιωσήφ, δ ἐπὶ πατριάρχου Ταρασίου οἰκονόμος, Γ' 580, 581, 594, 612.—'Ο ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Γ' 612, 613.—'Ο πατρίκιος, Δ' 110, 123, 135, 138.—'Ο πνευματικὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 130, 131, 133, 139, 140.—'Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 339.—'Ο καπουσίνος, Ε' 598.—'Ο Β', αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας, Ε' 633.—'Ο ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης, Ε' 821.—'Ο ἐπίσκοπος Ῥωγῶν, Ε' 966.

Κ.

Καθάσιλας Ἀλέξανδρος, Δ' 476.

Καβαλλάρης Παραγιώτης, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 705.

- Κάδμος*, οἰκιστὴς τῶν Θηβῶν, Α' 11.
Καθάρως Μιχαήλ, Ε' 207.
Καῖσαρ, Ῥωμαῖος, Β' 453.
Καيسάριος, ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Β' 660.
Κάϊσος, ναύαρχος Ἀραψ, Γ' 335.
Καῖχοσρόης, σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου, Δ' 635.
Καίκιος, ἄρχων τῆς χώρας τοῦ Ἀνίου, Δ' 307.
Κακόριζος, στρατηγός, Γ' 326.
Κάλαϊς, ὁ πτερωτὸς υἱὸς τοῦ Βορέου, Α' 14.
Κάλαρρος, Ε' 175.
Καλαπόδιος, εὐνούχος, Β' 751.
Ἀρχηγὸς τῆς βασιλικ. φρουρᾶς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 129, 131.
Καλῆδ, στρατηγός Ἀραψ, Γ' 307.
Καλημέρης, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.
Καλιγόλας, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 523.
Κάλλας, στρατηγὸς Μακεδῶν, Β' 100, 102, 111.
Καλλέργης Ἀλέξιος, ἀρχηγὸς τῶν Κρητῶν, Ε' 277. — Ὁ ἐγγονὸς αὐτοῦ Ἀλέξιος, Ε' 278. — Βάρδας, Ε' 278. — Λέων, Ε' 279.
Καλλιάρχης Διονύσιος, ἀρχιερεὺς Λαρίσης, Ε' 620.
Καλλίας, ὁ Ἰππονίκου, Α' 550, 770, 804. — Ὁ στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 869.
Καλλίβιος, Λακεδαιμόνιος, Α' 726.
Καλλιγᾶς Παῦλος, ὁ παρ' ἡ-
 μῖν νομοδιδάσκαλος, Γ' 88, 89.
Καλλικράτης, ὁ Σπαρτιάτης, Α' 485. — Ὁ καλλιτέχνης, Α' 561.
Καλλικρατίδας, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 707.
Καλλιμάχης Ἰωάννης, μέγας διερμηνεὺς, Ε' 571. — Ὁ ἡγεμὼν Μολδαβίας Ε' 618.
Καλλιμαχος, ὁ Ἀφιδναῖος, Α' 373, 383. — Ὁ Κυρναῖος, Β' 359.
Καλλιμέδων ὁ Κάραβος, Β' 202, 224.
Καλλίνικος, ὁ κατασκευάσας τὸ ὑγρὸν πῦρ, Γ' 344. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 369, 378.
Καλλῖνος, ποιητὴς, Α' 322.
Καλλιξενος, Ἀθηναῖος, Α' 711, 714.
Κάλλιππος, στρατηγός, Β' 313.
Καλλισθένης, ὁ ἱστορικός, Α' 56. — Ὁ Ἀθηναῖος, Β' 63.
Κάλλιστος, ὁ στρατηγός, Β' 527. — Ὁ πατρίκιος, Γ' 601.
Καλλιστρατος, στρατηγός, Α' 792.
Καλλιγῶν, Ἀθηναῖος, Β' 443.
Καλογερόπουλος Σπυρίδων, Ε' 957.
Καλοκύρης, πατρίκιος, Δ' 142, 208.
Καλοκυρὸς Δελφινᾶς, πατρίκιος, Δ' 239, 340.
Καλομόδιος, κολλυβιστὴς, Δ' 680.
Καλουτσίος Ταδρος, φιλόσοφος, Β' 485.
Καλόφωνος Μιχαήλ, Ε' 592.

- Καλποδός Ἰωάννης*, δπλαρχηγός Λεβαδείας, Ε' 619.
- Καλύκη*, θυγάτηρ τοῦ Αἰδίου, Α' 8.
- Καλώνυμος*, ἀρχηγός τοῦ κατὰ Βανδήλων στόλου ἐπὶ Βελισαρίου, Γ' 141.
- Καμαρινός*, Ε' 757.
- Καματηρός Βασίλειος*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 628.
- Καμβύσης*, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 331.
- Καμίτζης Μαρωνήλ*, στρατηγός, Δ' 635.
- Καμπαράος*, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 522.
- Καραβός Νικόλαος*, Δ' 717, 718.
- Καρακάρης Ἀθανάσιος*, Ε' 820.
- Καράκη*, θυγάτηρ τοῦ Αἰδίου, Α' 8.
- Καράος Ἰωάννης*, χρονογράφος, Ε' 324.
- Καράρης Κωνσταντῖνος*, Ψαριανός, ὁ περιώνυμος πυρπολητής, Ε' 864, 977.
- Κάρδιδος*, χρονογράφος, Β' 769, 777.
- Κάριγγ Γεώργιος*, πρωθυπουργός τῆς Ἀγγλίας, Ε' 920, 932. — Στρατὸφορδ, πρέσβυς, Ε' 931, 957.
- Κατακουζηνός Μιχαήλ*, Δ' 676. — Ἰωάννης, Ε' 10. — Μιχαήλ, Ε' 10. — Ἰωάννης, Ε' 208, 260, 269 — Ματθαῖος, Ε' 269. — Ἀνδρόνικος, Ε' 261. — Στραβομύτης, Ε' 325. — Ἰωάννης, διοικητής τῆς Κορίνθου, Ε' 366. — Διμήτριος, Ε' 419, 455. — Ἀντώνιος, Ε' 544. — Μιχαήλ, Ε' 544. — Ἰωάννης, Ε' 548. — Κωνσταντῖνος, Ε' 548. — Σερμπάν, Ε' 548. — Γεώργιος, Ε' 773.
- Καρτεμύρης* ἱστορικός, Ε' 456.
- Καπαεὺς*, εἰς τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Α' 18, 19.
- Καπετανάκης*, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 705.
- Καπετανάχ. Γ'ζαρέμπεθς Γρηγοράκης*, Ε' 631.
- Καποδίστριας Ἰωάννης*, Ε' 655, 759, 974, 986, 987.
- Καπρέολος*, ἐπίσκοπος Κερθαγένης, Β' 759.
- Κάπυς*, πατὴρ τοῦ Ἀγχίσου, Α' 21.
- Καρά Ἀλῆς*, ναύαρχος Τοῦρκος, Ε' 817, 865.
- Καρά Ἀχμέτ*, ἀρχιστράτηγος Τοῦρκος, Ε' 771.
- Καραβιδᾶς Βασίλειος*, Ε' 771.
- Καραγεώργης*, Ε' 758.
- Καραγιάννης*, δπλαρχηγός Μανιάτης, Ε' 838.
- Καρά Ἰωάννης Νικόλαος*, Ε' 725.
- Καραϊσκάκης Γεώργιος*, ὁ στρατηγός τῆς Στερεᾶς, Ε' 767, 776.
- Καρακάλλας*, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 506.
- Καρακατσάνης*, πλοίαρχ. Σπεισιώτης, Ε' 637.
- Καρακίτσος*, ἀρματολὸς τῶν Ἀγιάρων, Ε' 621.
- Καραμάν*, δυνάστης Τοῦρκος, Ε' 176.
- Καρά Μοροταγᾶς*, μέγας βεζύρης, Ε' 561.

- Κάρανος*, Ἀργεῖος, Β' 4.
Καρατηνός Νικηφόρος, στρατηγός Ναυπλίου, Δ' 281.
Καραοσμάνογλους Χουσέτρ, Ε' 665.
Καρακατάκης, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.
Καρασή, ἄρχων τῆς Μυσίας, Ε' 176.
Καρά Σινάμπεις, στρατηγός Τοῦρκος, Ε' 331.
Καρατζᾶς Γεώργιος, Ε' 570.
 — Ἰωάννης Νικολάου, διερχομένου τοῦ στόλου, Ε' 572.
Καρά Χαλήλ Τζεντερελής, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ σώματος τῶν γενιτσάρων, Ε' 239.
Καρβέας, ἀξιωματικὸς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἀρχηγὸς γενόμενος τῶν ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανῶν, Γ' 788.
Κάρδαμος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 578.
Καριντάνα δαλλῆ Κάρτζερι, Ε' 104.
Κάρολος ὁ μέγας, ἰδρυτὴς τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας, Γ' 589 καὶ ἐπ.
Κάρολος, ὁ Ἀνδεγαυικὸς, πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας, Ε' 144.—
 Ὁ Η', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Ε' 497, 590.—Ὁ Β', δούξ τοῦ Νεβέρς, Ε' 596.
Κάρολος Μάρτελος, ἡγεμὼν τῶν Φράγκων, Γ' 337.
Καρπενησιώτης Ἀθαράσιος, λοχαγός, Ε' 773.
Κάρτζερης Πανάρος, Ε' 21, 22.
Καρυστινός Θεόδωρος, Ε' 418.
Καρυοβύλλης Ἰωάννης, μέγας λογοθέτης, Ε' 552.
Κάσαμβος, Αἰγινήτης, Α' 360.
Κασέμ, ἀδελφὸς τοῦ Μουράτ Β', Ε' 324.
Κασῆς Ἀνδρέας, Ε' 726.
Κασίμης Πασχάλης, πλοίαρχος, Ε' 637.
Κασκάρος, Δ' 255.—Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δομετιανός, Δ' 255.
Κασσανδρά, σύζυγος τοῦ ἄρχοντος Φραγκίσκου, Ε' 167.
Κάσσανδρος, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Α' 35.—Ὁ στρατηγός, Β' 102.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιπάτρου, Β' 168, 188, 214, 220, 249, 275, 302.
Κάσσιος, Ῥωμαῖος, Β' 455.
Καστρικία, Κωνσταντινουπολίτις, Β' 743.
Καστριώτης Γεώργιος ἡ Σκενδέρμπεης, Ε' 357, 374, 377.
 — Ἰωάννης, πατὴρ αὐτοῦ, Ε' 380.—Κωνσταντῖνος καὶ Στάνης, ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Ε' 380.
Κάστωρ, Α' 9.
Καταβοληνός, γραμματεὺς τῶν θυρῶν ἐπὶ Μεχμέτη Β', Ε' 541.
Κατακαλὼν, στρατηγός, Δ' 88.
Κατάκυλας, στρατηγ. Γ' 722.
Καταλούσιος, ἡ Κατελούζιος Φραγκίσκος, Ε' 280.
Καταναῖος Μανρίκιος, Γενουαῖος, Ε' 419.
Κατζελλενερόγερ, Βερθόλδος, κόμης, Ε' 21.
Κατσαρός Α', Ε' 882.
Κατῶρης Λάμπρος, Ε' 636.
Κάτων, Ῥωμαῖος, Β' 500.
Κανάρης, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 314.
Κανκάρος, στρατηγός, Δ' 292.

- Καφετζής Ἰωάννης*, προεστὼς Σπάρτης, Β' 617.
- Κάφης* ὁ *Φωκεὺς*, Β' 441.
- Καφισίας*, *Θηβαῖος*, Α' 796.
- Καψάλης*, ὁ *Μεσολογγίτης*, Ε' 966.
- Καφοκαλύδας Μαρουήλ*, Ε' 279.
- Κεγένης*, ἡγεμὼν τῶν *Πετσε- νέγων*, Δ' 313.
- Κεδίχ Ἀχμέτ πασᾶς*, Ε' 480.
- Κεδρηνός*, *χρονογράφος*, Β' 645, 647. Γ' 345, 508. Δ' 97, 287, 324.
- Κεκαλεσμένος Κωροστartίρος*, *πλούσιος Θεσσαλονικεὺς*, Δ' 644.
- Κεκανμένος Κατακαλὼν*, μέγας *στρατηγός*, Δ' 311, 315, 316, 414. — *Μιχαήλ*, Δ' 530.
- Κέροφ*, Α' 10.
- Κελεσιτίρος*, *πάπας Ῥώμης*, Β' 759.
- Κελιδζέ Ἀρσλὰν*, υἱὸς τοῦ *Σο- λιμάν*, Δ' 486.
- Κεντουριώτης Α' Ζαχαρίας*, ἄρχων τοῦ *Δαμαλᾶ*, Ε' 271.
- Κερασοβίτης Ἰωάννης*, Ε' 664.
- Κερβογᾶ*, *στρατηγός*, Δ' 515.
- Κιρέθριος*, ἡγεμὼν τῶν *Γαλα- τῶν*, Β' 312.
- Κέρμιαν*, *δυνάστης τῆς βο- ρείου Φρυγίας*, Ε' 176.
- Κέσε Μιχαήλ*, Ε' 174.
- Κηρουλάριος Μιχαήλ*, Δ' 292, 301, 314.
- Κηφισόδωρος*, ἑππαρχος τῶν Ἀθηναίων, Α' 832.
- Κιατίπουρλου*, *δυνάστης τῆς Συμῆνης*, Ε' 665.
- Κικέρων*, ὁ Ῥωμαῖος *ρήτωρ*, Β' 427.
- Κίλλις*, *στρατηγός τοῦ Πτο- λεμαίου*, Β' 248.
- Κίμων*, υἱὸς τοῦ *Μιλτιάδου*, Α' 391, 445, 512, 524, 535, 536, 547, 549.
- Κιράδων*, *Σπαρτιάτης*, Α' 744.
- Κίνδοβεργ*, *ἀντιπρέσβυς τῆς Αὐστρίας*, Ε' 561.
- Κιρέας*, ὁ *Γόννιος*, Α' 131. — Ὁ Ἡπειρώτης, Β' 323.
- Κίρραμος Ἰωάννης*, *χρονο- γράφος*, Δ' 557.
- Κίρρας*, Ῥωμαῖος, Β' 442.
- Κιοσέ Μεχμέτ πασᾶς*, *ἀρχι- στρατηγός Τοῦρκος*, Ε' 814.
- Κιουπριλῆς Μεχμέτ*, μέγας *βε- ζύρης*, Ε' 554. — Ὁ υἱὸς αὐ- τοῦ Ἀχμέτ, μέγας *βεζύρης*, Ε' 554. — *Μουσταφᾶς*, μέγας *βεζύρης*, Ε' 563. — *Χουσεῖν*, μέγας *βεζύρης*, Ε' 567.
- Κλαδάς Κροκόδειλος*, *ἀρχη- γός ἀρματωλῶν*, Ε' 589. — *Δημήτριος*, Ε' 502.
- Κλάδης*, *ὀπλαρχηγός Ζαχύν- θου*, Ε' 620.
- Κλαρέτ Γουλιέλμος*, Ε' 532.
- Κλαυδιάρδος*, Ῥωμαῖος *ποιη- τῆς*, Β' 703.
- Κλαύδιος*, ὁ *αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων*, Β' 464. — *Χιλί- αρχος Ῥωμαῖος*, Β' 507. — Ὁ *διάδοχος τοῦ Γαλιηνού*, Β' 516, 517.
- Κλαυῖέρος*, *συγγραφεὺς Γάλ- λος*, Α' 45.
- Κλέαρδρος*, ὁ *τύραννος τῆς Γέλας*, Α' 500. — Ὁ *Μακ- δὼν*, Β' 142.

Κλέαρχος, ἄρμωστής τοῦ Βυζαντίου, Α' 734. ὁ μετέπειτα ἡγεμὼν τῶν Μυρίων, Α' 735.

Κλειγέρης, δῆμαγωγὸς Ἀθηναῖος, Α' 710.

Κλεισθένης, ὁ τύραννος τῶν Σικυωνίων, Α' 144, 147, 221.

—Ὁ Ἀθηναῖος, Α' 224, 283.

Κλείταρχος, χρονολόγος, Α' 47.

Κλεῖτος, ὁ Ἰλλυριδὸς, Α' 85.—Ὁ Μακεδὼν, Β' 113, 156, 158, 159.

Κλεοβούλη, μήτηρ τοῦ Δημοσθένους, Α' 854.

Κλεόδαμος, μηχανικὸς, Β' 509.

Κλεόμβροτος, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 791, 800, 808, 813.

Κλεομένης, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 156, 283, 291, 343, 358.—Ὁ υἱὸς τοῦ Λεωνίδου, Β' 380, 385.

Κλεοπάτρα, ἡ σύζυγος τοῦ Φιλίππου, Β' 67.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Φιλίππου, Β' 68, 205, 254.

—Ἡ βασ. Αἰγύπτου καὶ ἑρωμένη τοῦ Ἀντωνίου, Β' 455.

Κλεοφῶν, δῆμαγωγὸς, Α' 703, 709, 710, 718.

Κλέων, ὁ δῆμαγωγὸς, Α' 631, 658, 670.—Ὁ Ἀλικαρνασσεὺς, Α' 742. Β' 160

Κλεώρυμος, ὁ Σφοδρίου, Α' 813.—Ὁ Κλεομένους, Β' 321.—Ὁ τύραννος τῶν Φλιασίων, Β' 378.

Κλήμης, ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Γ' 24.

—Ὁ ἀντίπαπας, Δ' 494.—

Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 139.

—Ὁ Ζ', πάπας Ῥώμης, Ε' 497.

Κληρονόμος Γιαρράκης, ἀνεψιὸς τοῦ Νικουση, Ε' 559.—Γεώργιος, ἀνεψιὸς τοῦ Νικουση, Ε' 559.

Κληροδὴς Γρηγόριος, Ε' 597.

Κλirφορτ, μοίραρχος Ἀγγλος, Ε' 902.

Κλορίος, δμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.

Κλόπες Αἰδδιν, ἀρνησίθρησκος Ἀλβανὸς, Ε' 322.

Κλυμένη, γυνὴ τοῦ Ἰαπετοῦ, Α' 4.

Κλυταιμνήστρα, γυνὴ τοῦ Ἀγαμέμνονος, Α' 32.

Κοβίλοβιτς Μίλος, εὐπατρίδης Σέρβος, Ε' 283, 284.

Κόβωρ, Δελφὸς, Α' 359.

Κόδριγκτων, ὁ ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας Ἀγγλος, Ε' 931.

Κοζαρίδης Καλογιάννης, ὁ ἐπὶ φραγκοκρατίας, Ε' 158.

Κοῦνος, ὁ στρατηγ. ἐν Γρανικῷ καὶ Ἀρβήλ. Β' 110, 141, 146.

Κόιντος Μάρκος Φίλιππος, πρέσβυς τῶν Ῥωμαίων, Β' 400.

Κοκλίτης Μιχαήλ, ὁ ἐν Μεσολογίῳ μηχανικὸς, Ε' 966.

Κόκκος Ἰάκωβος, πλοίαρχος Ἑνετὸς, Ε' 400, 401, 430.

Κοκοβίλας Νικόλαος, διοικητὴς Ὑδρας, Ε' 847.

Κολοκοτρῶναι, Κωνσταντίνος, Ε' 630, 631.—Ἀποστόλης, Ε' 631.—Γεώργιος, Ε' 631.—

Ἰωάννης, Ε' 631.—Θεόδωρος, ὁ Γ. Ἀρχηγὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσ.

Ε' 631, 811, 834, 839, 912.

— Πάνος, Ε' 878, 880, 882.

Κολόμβος Χριστόφορος, Α' 7.

Κομεντιόλος, στρατηγ. Γ' 230.

Κομητᾶς, καθ. φιλολ. Γ' 829.

Κομιζόπουλος Α., Ε' 757.

Κομισκόρης, στρατηγός Ἀλβανός, Δ' 481.

Κομιτῶ, ὀρχηστρὶς, ἡ ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, συζύγου τοῦ Ἰουστινιαν. Γ' 100.

Κομμοῦτος Νικόλαος, ἀρχηγός τῶν Ζακυνθίων, Ε' 604.

Κομνηνὸς Μηχαήλ, δεσπότης τῆς Ἠπείρου, Ε' 73.

Κομοτόριος, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 314.

Κορταρίνης Ἰάκωβος, Ἑνετὸς, Ε' 419.

Κορτογιάννης Μήτσος, ἄρματολὸς Ὑπάτης, Ε' 621.

Κορτοστέφανος, δομέστικος τῆς Δύσεως, Δ' 235. — Ἰσαάκιος, ναύαρχος, Δ' 528. — Ἰωάννης, στρατηγός, Δ' 569. — Δημήτριος, στρατηγός, Δ' 569. — Στέφανος, ἀρχιναύαρχος, Δ' 577. — Ἀνδρόνικος, Δ' 590.

Κόρων, ὁ στρατηγός τῶν Ἀθηναίων, Α' 707, 708, 762, 764, 774, 792. — Ὁ στρατηγός τῶν Ἰσαύρων, Γ' 67. — Ὁ de Béthune, ἐπὶ τῆς δ'. σταυροφορ. Δ' 716. Ε' 50.

Κοπαρίτσας Α., Ε' 957.

Κοραῆς Ἀδαμάντιος, Ε' 732.

Κόρινθα, ποιήτρια, Α' 155.

Κορράδος Ἀνδρέας, δούξ τῆς Κρήτης, Ε' 279. — Μάρκος, Ε' 279. — Πιέτρος, Ε' 300.

— Βιτζέντζος, συγγραφεὺς τοῦ Ἑρωτοκρίτου, Ε' 717.

Κορρέρος Φαβρίκιος, Ἑνετὸς, Ε' 419.

Κορρήλιος, Β' 534.

Κόρροιβος, ὁ Ἡλείος, Α' 122.

— Ὁ καλλιτέχνης, Α' 561.

Κορράδος, ὁ κοντόσταυλος, Δ' 523. — Ὁ Γ', βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 568. — Ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ' 658.

Κορωνίς, ἡρώς, Α' 97.

Κουμάς, ὁ βασιλεὺς ὃν οἱ Ἑλλαδικοὶ ἀντέταξαν εἰς τὸν Λέοντα Γ', Γ' 436. — Ὁ σοφὸς διδάσκαλος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Γ' 443. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἐπιφανείας, Γ' 494. — Ὁ Ἕλλην ἔμπορος, ὁ ἐπὶ Λέοντος ΣΤ'. ἔχων τὸ μονοπώλιον τοῦ βουλγαρικοῦ ἔμπορίου, Δ' 86. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 436. — Ὁ Γ', δούξ τῆς Τοσκάνης, Ε' 502.

Κόττιος, Ἑκατόγχειρ, Α' 40.

Κόττις, βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν, Β' 400.

Κουζέν, ὁ Γάλλος φιλόσοφος, Γ' 198.

Κουϊρίνης Ἰωάννης, Ε' 19.

Κουϊρίτος Λαῦρος, Ἑνετὸς, Ε' 468.

Κουλέων, στρατηγός, Δ' 476.

Κουμουρτζῆς Ἀλῆς, μέγας βεζύρης, Ε' 609.

Κουρτουριώτης Ἀνδρέας, ὁ πατὴρ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου, Ε' 692. — Λάζαρος, ὁ πρωτοστάτης τῶν ναυτικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, Ε' 830. — Γεώργιος, ὁ πρόεδρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ, Ε' 879.

Κούρμας, ἄρματωλὸς Παρνασ-
σίδος, Ε' 605.

Κουρτεναῖδ Πέτρος, Ε' 49, 50.

Κουρτίκιος, στρατηγὸς, Δ' 87.

Κουταλάς Λέων, Δ' 637.

Κουτλουμοῦς, ἀδελφὸς τοῦ Το-
γρουλβέγ, Δ' 310.

Κουτσομύτης, Δ' 292.

Κουτούδαλης, ἀρχηγὸς τῶν Ζα-
κυνθίων, Ε' 604.

Κουτούζοφ, στρατηγὸς Ῥω-
ο ς, Ε' 559.

Κουτρούλης Ἰωάννης, Ἕλλην
ἱππότης ἐπὶ φραγκοκρατίας,
Ε' 310.

Κόχραν, λόρδος, ὁ Ἀγγλος
στόλαρχος τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ
τῆς Ἐπαναστάσεως, Ε' 806,
974.

Κρακράς, Βούλγαρος φρούραρ-
χος Περνίκου, Δ' 248, 259.

Κραταῖος, Θεσσαλὸς, Β' 8.

Κρατερὸς, στρατηγὸς Μακε-
δῶν, Β' 104, 110, 141, 155,
166, 192, 200, 210. —
Ἄλλος στρατηγὸς, Γ' 727,
760.

Κρατησίχλεια, μήτηρ τοῦ
Κλεομένου, Β' 379.

Κρατησίπολις, σύζυγος Ἀλε-
ξάνδρου τοῦ Πολυσπέρχοντος,
Β' 246.

Κρατησιππίδας, ναύαρχος τῶν
Λακεδαιμονίων, Α' 705.

Κρεβδατᾶς, προϊστάμενος τῆς
Λακεδαιμόνου, Ε' 224.

Κρεμάκης Ἀρτίωνος, Ε' 564.

Κρέουσα, θυγάτηρ τοῦ Ἐρε-
χθέως, Α' 6.

Κρεσφόντης, βασιλ. τῆς Μεσ-
σήνης, Α' 172, 173.

Κρεῖζερος, ἐρμηνευτὴς Γερμα-
νός, Α' 36.

Κρέων, βασιλεὺς τῶν Θηβῶν,
Α' 17.

Κρηθεὺς, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Κρηνίτης, ὁ στρατηγὸς, Δ' 87.
— Ὁ Ἀροτρᾶς, Δ' 105.

Κρίγκ, συγγραφεὺς Γερμανός,
Γ' 635.

Κριεζῆς Ἀρτίωνος, ἐγκριτος
πλοίαρχος Ὑδραίος, Ε' 847,
903.

Κριεζώτης Ν., ὁπλαρχηγός,
Ε' 888.

Κρίος, Αἰγινήτης, Α' 358.

Κρίσπος, υἱὸς τοῦ μεγάλου
Κωνσταντίνου, Β' 562, 580.

Κρίσπος Φραγκίσκος Α', δούξ
τῆς Νάξου, Ε' 301.

Κριτίας, εἷς τῶν τριάκοντα
τυράννων, Α' 726, 729. —
Ὁ διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς,
Ε' 535.

Κριτόβουλος, ὁ ἱατρὸς, Β' 47.
— Ὁ Ἰμβριος ἱστορικὸς, Ε'
245, 408.

Κριτόλαος, στρατηγὸς τῶν Ἀ-
χαιῶν, Β' 405.

Κριτόπλος, στρατηγὸς, Δ' 563.

Κροῖτος, βασιλεὺς τῶν Λυ-
δῶν, 218, 850.

Κρόμβελλ, ὁ δικτάτωρ τῆς
Ἀγγλίας, Δ' 252.

Κρόνος, Τιτάν, Α' 2.

Κροῦμμος, ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Γ' 636, 641, 644, 654,
658, 676, 677, 679, 681.

Κρούσιος Μαρτίνο, Ε' 363,
517.

Κτησίας, ὁ ἱστορικὸς, Α' 416.
— Ὁ ἱατρὸς, Α' 749.

Κτησιφῶν, Ἀθηναῖος, Β' 50.

Κύκλωπες, Α' 1.

Κύλων, Ἀθηναῖος, Α' 238.

Κυράνη, θυγάτηρ τοῦ Φιλίππου, Α' 206.

Κυρέγειρος ὁ Εὐφορίωνος, Α' 383.

Κυρτιλιάρης, συγγραφεὺς Ῥωμαῖος, Β' 500.

Κυριακός, ναύαρχος, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, Δ' 240.

Κυριακός Ἰωάννης, ἀντιναύαρχος Σπετσῶν, ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, Ε' 903.

Κύριλλος, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Β' 758. Γ' 19, 21.

— Ὁ Δ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 515.

— Ὁ Λούκαρις, πατριάρχ. Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 520,

524. — Ὁ Ε', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 534.

— Ὁ Κονταρῆς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 528.

— Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Ε' 777.

Κῦρος, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 218, 326. — Ὁ σατράπης, Α' 705, 733, 735.

— Ὁ ἑπαρχος Κωνσταντινουπόλεως, Β' 754. — Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Γ' 314,

316.

Κύψελος, τύραννος τῆς Κορίνθου, Α' 225.

Κχανεράν, βεζύρης τοῦ Τογρουλβέγ, Δ' 420.

Κωδῆτος, χρονογράφ. Δ' 31, 32.

Κῶης, στρατηγὸς τῶν Μιτυληναίων, Α' 338.

Κωλέτης Ἰωάννης, Ε' 821.

Κωνσταντία, ἡ ἀδελφὴ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β'

557. — Ἡ σύζυγος τοῦ Βοημούνδου, Δ' 527. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Βοημούνδου, Δ' 558.

Κωνσταντίνη, νεᾶνις διδάσκαλος, Δ' 613.

Κωνσταντῖνος ὁ μέγας, Β' 530, 549. Ἀναγορεύεται αὐγουστος εἰς Ὑδρὰ τῆς Βρεταννίας, 550 καὶ ἐπ.

Ἀγὼν πρὸς τὸν Μαξέντιον, 552 καὶ ἐπ. Διατριβὴ ἐν Ῥώμῃ, πάλῃ πρὸς Μαξιμίνον καὶ ἔπειτα πρὸς Δικίνιον, 556 καὶ ἐπ.

Ἀρχεὶ τοῦ ὄλου κράτους, 563 καὶ ἐπ. Συγκαλεῖ ἐν Νικαίᾳ τὴν πρώτην οἰκουμένην σύνοδον, 571 καὶ ἐπ. Τελευταία αὐτοῦ ἐν Ῥώμῃ διατριβὴ, 578 καὶ ἐπ.

Ἰδρυσίς τῆς Κωνσταντινουπόλ. 583 καὶ ἐπ. Τὰ τελευταία ἐπὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, σχέσεις πρὸς τὸν Ἀθανάσιον καὶ τὸν Ἀρείον, 597 καὶ ἐπ. Νέα τοῦ κράτους διανομὴ καὶ θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου, 614 καὶ ἐπ. Κρίσις περὶ τοῦ ἀνδρός, 618 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Β' 579, 615, 624. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 289, 308, 310, 324. — Ὁ Πωγωνάτος, Γ' 333 καὶ ἐπ. — Ὁ ἐπίσκοπος Νακολίας, Γ' 424. — Ὁ ἐπὶ Λέοντος Ε' στρατηγός, Γ' 437. — Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Γ', Γ' 452, 467 καὶ ἐπ. — Ὁ ἀπὸ Σουλαίου πατριάρχης Κωνσταν-

· τινουπόλεως ἐπὶ Κωνσταντί-
νου Ε', Γ' 491, 504, 505.—
· Ὁ Ποδοπάγουρος, Γ' 503.—
· Ὁ Σεραντάπηχος, Γ' 515,
516, 586.— Ὁ ΣΤ', αὐτο-
· κράτωρ, Γ' 538, 539 καὶ ἐπ.
— Ὁ ἐπίσκοπος Κύπρου ἐν
· τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ,
Γ' 562.— Ὁ γαμβρὸς τοῦ
· Κρούμμου, Γ' 676.— Ὁ ἀ-
· ξιωματικὸς ὁ ἐπιβαλὼν χεῖρα
· κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάν-
· νου τοῦ Γραμματικοῦ, Γ' 779.
— Ὁ Πορφυρογέννητ., Γ' 237.
Δ' 94, 109, 121.— Ὁ δοῦξ
· Ἀντιοχείας, Δ' 283.— Ὁ γυ-
· ναικάδελφος τοῦ Λέοντος Φω-
· καῖ, Δ' 95.— Ὁ υἱὸς τοῦ Ῥω-
· manoῦ Λεκαπηνοῦ, Δ' 96,
109.— Ὁ υἱὸς τοῦ Βάρδα
· Φωκαῖ, Δ' 112.— Ὁ ἀδελφὸς
· τοῦ Βάρδα Σκληροῦ, Δ' 202,
229.— Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βα-

· σιλεῖου Β', Δ' 205, 206, 275,
277.— Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταν-
· τίνου Δούκα, Δ' 418.— Ὁ
· υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Δούκα, Δ'
429.— Ὁ βασιλικὸς θησαυ-
· ροφύλαξ, Δ' 712.— Ὁ υἱὸς
· τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως, Ε'
52.— Ὁ Μεσοποταμίτης, Ε'
54.— Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου
· Παλαιολόγου, Ε' 207.— Ὁ
· ἐγγονὸς τῆς μεγάλης Αἰκα-
· τερίνης, Ε' 634.
· Κωνσταντῖος, ὁ Χλωρὸς, Β'
549.— Ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου
· Κωνσταντίνου, Β' 615, 624,
629, 643.
· Κώστας, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου
· Κωνσταντίνου, Β' 579, 615,
624.— Ὁ ἐγγονὸς τοῦ Ἡρα-
· κλείου, Γ' 325 καὶ ἐπ.
· Κωστής, ἀρνησίθρησκος Ἀλβα-
· νὸς, Ε' 303.

Λ.

· Λαβέων, νομοδιδάσκαλ. Γ' 113.
· Λαγγοῦστος Ἰάκωβος, Ε' 389.
· Λαδισλάος, ἀδελφὸς τοῦ Γεῖ-
· ζα, Δ' 5·9.
· Λαέρτης, εἰς τῶν Ἀργοναυτῶν,
Α' 14.
· Λαζάρουιτς Στέφανος, δεσπό-
· τῆς Σερβίας, Ε' 326.
· Λάζαρος, δεσπότης Σερβίας,
Ε' 283.
· Λαῖος, βασιλεὺς τῶν Θηβῶν,
Α' 17.
· Λαῖς, ἑταῖρα, Β' 467.
· Λακεδαιμόνιος, υἱὸς τοῦ Κί-
· μωνος, Α' 593.

· Λακροᾶ, γραμματ. τῆς γαλλ.
· πρεσβείας ἐν Κωνσπ. Ε' 543.
· Λακτάρτιος, χριστιανὸς συγ-
· γραφεὺς, Α' 36.
· Λάμαχος, στρατηγὸς τῶν Ἀ-
· θηναίων, Α' 686, 687.
· Λάμια, περιώνυμος ἑταῖρα, Β'
293.
· Λαμορτραί, περιηγητ., Ε' 512.
· Λαμπαρδάς Ἀνδρόνικος, στρα-
· τηγὸς, Δ' 590.
· Λαμπάρδης Ἀναρίας, μητρο-
· πόλιτ. Λακεδαιμόνος, Ε' 617.
· Λάμπης Ἰωάννης, λοχαγὸς, Ε'
607.

Λάμπρος, διδάσκαλος τῆς μουσικῆς, Α' 240.

Λάμπων, Αἰγινήτης, Α' 488.

Λαρίκη, ἀδελφὴ τοῦ Κλείτου, Β' 158.

Λαρτοῦλφος, πλοίαρχ., Δ' 525.

Λαοδάμας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἑτεοκλέους, Α' 20. — Ὁ τύραννος τῆς Φωκαίας, Α' 337.

Λαοδίκη, Α' 525.

Λαοκῶν, ἱερεὺς Τρωαδίτης, Α' 31.

Λαομέδων, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰλίου, Α' 21. — Ὁ σατράπης τῆς ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου Συρίας, Β' 189.

Λαρόσης Γουῆδων Β', δοῦξ τῶν Ἀθηναίων, Ε' 155.

Λαρόσης Γουλιέλμος Α', Ε' 145.

Λαρόσης Ὅθων, μέγας Κύρ τῶν Ἀθηναίων, Ε' 22.

Λασθένης, ἡγεμὼν τῆς Κρήτης, Β' 452.

Λάσκαρις Θεόδωρος, Δ' 711, 724. Ε' 5, 16, 44, 47, 52.

— Οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, Ἀλέξιος καὶ Ἰσαάκιος, Ε' 6, 55, 56. — Θεόδωρος Δούκας, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Βατάτση, Ε' 69, 71. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης, Ε' 71, 130. — Ἀθανάσιος, Ε' 366. — Ἀλέξιος, διοικητ. τῶν Πατρῶν, Ε' 366. — Κωνσταντῖνος, Ε' 497. — Ἰωάννης, Ε' 497. — Χρῦσανθος, μητροπολίτης Λακεδαιμόνος, Ε' 597. — Ἰάνος, Ε' 723.

Λᾶσος ὁ Ἑρμιονεὺς, διθυραμβοποιὸς, Α' 281.

Λατρεμούι Ὀδεβέρτος, ἄρχων τῶν Καλαβρύτων, Ε' 35.

Λαῦσος, εὐνοῦχος, Β' 751.

Λαφάρης ὁ Εὐφορίωνος, Ἀρχὰς, Α' 223.

Λαχάρης, δημαγωγὸς Ἀθηναῖος, Β' 301.

Λαχούρης Γεώργιος, ἄρματωλὸς, Ε' 616, 619.

Λέαρχος, υἱὸς τοῦ Ἀθάμαντος, Α' 12.

Λεβέντης Γεώργιος, Ε' 757.

Λεβζέλετερν, πρέσβυς τῆς Αἰστρίας, Ε' 923.

Λεβῶ, ἱστορικὸς Γάλλος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, Γ' 341, 493.

Λειδεκέρκης Οὐάλτερος, διοικητὴς Κορίνθου, Ε' 154.

Λειχοῦδης Κωνσταντῖνος, Δ' 309, 418. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Στέφανος, Δ' 311.

Λέλεξ, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς, Α' 20.

Λεμπέσης Ἀνάργυρος, Ε' 903.

Λεογάρδος, λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μιτυλήνης, Ε' 402. — Ὁ Ἀριτηνὸς, Ε' 486.

Λεορνάτος, σατράπης τῆς μικρᾶς Φρυγίας, Β' 191, 199.

Λεορτάρης, θεῖος τοῦ Γιόνμα, Ε' 726.

Λεορτιάδης, ὁ στρατηγὸς τῶν Θηβαίων, Α' 436. — Ὁ πολέμαρχος τῶν Θηβῶν, Α' 782, 790.

Λεόντιος, ὁ φιλόσοφος, Β' 752, — Ὁ Σύρος, ἀντίπαλος τοῦ Ζήνωνος, Γ' 61. — Ὁ στρατηγὸς, Γ' 361, 370, 376, 373. — Ὁ μοναχὸς, Γ' 699.

— 'Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 673.
Λεοντίσκος, υἱὸς τοῦ Πτολεμαίου, Β' 272.
Λεοπόλδος, βασιλικὸς πρίγκηψ, Ε' 987.
Λεπραθηρὸς Ἀθανάσιος, Ε' 220.
Λεραῖν, πλοίαρχος Γάλλος, Ε' 979.
Λέσλης Βάλτερ, πρέσβυς, Ε' 554.
Λέσχης, ποιητὴς, Α' 302.
Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος, ὕπατος τῶν Ῥωμαίων, Β' 406.
Λεωκράτης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 544.
Λεωκύδης ὁ Φεῖδωνος, Ἀργεῖος, Α' 223.
Λέων, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 215. — 'Ο στρατηγὸς, Β' 707. — 'Ο αὐτοκράτωρ, Β' 773, 778, 780, 781, 785, 786. Γ' 36, 37. — 'Ο Γ', αὐτοκράτωρ, Γ' 388 γ καὶ ἐπ. 423 καὶ ἐπ. — 'Ο Δ', αὐτοκράτωρ, Γ' 531 καὶ ἐπ. — 'Ο Κουλούκης, υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντος, Γ' 509. — 'Ο Κουτσοδάκτυλος, Γ' 509, 510. — 'Ο ἐπίσκοπ. Ῥόδου, Γ' 563. — 'Ο ἐπίσκοπ. Ἰκονίου, Γ' 563. — 'Ο ἐπίσκοπος Καρπάθου, Γ' 563. — 'Ο υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', Γ' 583. — 'Ο ἀδελφὸς τοῦ Ἀετίου, Γ' 593. — 'Ο Ε', αὐτοκράτωρ, Γ' 662 καὶ ἐπ. 674 καὶ ἐπ. — 'Ο μαθηματικὸς, Γ' 751, 753, 785. — 'Ο Κάστωρ, Γ' 836. — 'Ο Ἀποστόπκας, Δ' 80. — 'Ο Σο-

φὸς, αὐτοκράτωρ, Δ' 83, 92. — 'Ο ναύαρχος τοῦ ἐμίρου τῆς Κρήτης, Δ' 88, 91. — 'Ο διάκονος, Δ' 92. — 'Ο Φωκάς, στρατηγὸς, Δ' 95. — 'Ο Ἀγέλασος, πρωτοσπαθάριος, Δ' 106. — 'Ο υἱὸς τοῦ Βάρδα Φωκά, Δ' 112, 164, 196. — 'Ο Βαλάντης, Δ' 193, 200. — 'Ο Πεδιάσιμος, Δ' 191. — 'Ο πρωτοβεστιάριος, Δ' 228. — 'Ο Μελισσηνὸς, Δ' 235, 240. — 'Ο ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Δ' 265. — 'Ο Ἀντίοχος, στρατηγὸς, Δ' 322. — 'Ο Ζ', πάπας Ῥώμης, Δ' 367. — 'Ο Θ', πάπας Ῥώμης, Δ' 370. — 'Ο ἐπίσκοπος Ἀχρίδος, Δ' 371. — 'Ο ἡγεμὼν τῶν Ἀρμενίων, Δ' 558. — 'Ο καρδινάλιος, Δ' 700. — 'Ο Σγουρὸς, δεσπότης Ἀργολίδος, Ε' 7, 9. — 'Ο Χαμάρετος, δεσπότης Λακωνικῆς, Ε' 9. — 'Ο Ι', πάπας Ῥώμης, Ε' 497.
Λεωνίδας, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 425, 433. — 'Ο παιδαγωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 178.
Λεωσθένης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Β' 196, 198.
Λεωτυχίδης, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 359, 494.
Λήϊτος, δημορικὸς ἥρως, Α' 23.
Λήκ, ἀρχαιολόγος καὶ ἐλληνιστὴς Ἀγγλος, Α' 398.
Λιβαδάριος, στρατηγὸς τῆς Λυδίας, Ε' 190.
Λιβάνιος, ἱστορικὸς, Β' 626, 645, 690, 692.
Λιβέριος, πατρίκιος, Γ' 153.

- Λιδίνης*, ἄρματωλὸς Καρπενήσιου, Ε' 605, 743.
- Λιδυς*, ἀδελφὸς τοῦ Λυσάνδρου, Α' 729.
- Λικίνιος*, αὐγουστός, Β' 552, 557, 562.
- Λιδάσας Πέτρος*, ἄρχων Ἀλβανός, Ε' 302.
- Λεπαρίτης*, ἄρχων τῆς Ἱερίας, Δ' 311, 312.
- Λογγιβαρδόπουλος*, Δ' 442.
- Λογγῖνος*, ὁ ῥήτωρ, Β' 480, 528. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, Γ' 66. — Ὁ στρατηγός, Γ' 469.
- Λογοθέτης Ἰωάννης*, Ε' 820.
- Λοθάριος*, βασιλεὺς τῶν Φράγκων, Γ' 822.
- Λολιανός* ὁ Ἐφέσιος, σοφιστής, Β' 469, 485.
- Λομβαρδός*, πλοίαρχος, Δ' 525.
- Λόντος Νικόλαος*, Ε' 879. — Ἀνδρέας, Ε' 880, 957.
- Λορεθανός*, Ἐνετός, Ε' 309.
- Λουδοβίκος ΙΑ'*, βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Γ' 94. — Ὁ Εὐτυχής, βασιλεὺς τῶν Φράγκων, Γ' 732, 733. — Ὁ Β', αὐτοκράτωρ τῆς Ἰταλίας, Γ' 822. — Ὁ Ζ', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Δ' 570. — Ὁ κόμης τῶν Βλεσσῶν, Δ' 701. Ε' 2. — Ὁ παχὺς, Ε' 50. — Ὁ ΙΒ', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Ε' 497.
- Λουδορέκας*, Ε' 607.
- Λούθηρος*, Ε' 520.
- Λουῖτεπράνδος*, λατῖνος χρονγράφος, Δ' 99, 157, 164.
- Λουκάς*, ἄρχων τοῦ Λάκκου, Ε' 36.
- Λουκιανός* ὁ Σαμοσατεὺς, Β' 480, 539.
- Λούκουλλος*, ἐπιφανὴς Ῥωμαῖος, Ε' 427, 441, 452.
- Λουμπόζοβιτς*, Ε' 607.
- Λούριας Ῥογέρος*, ναύαρχος, Ε' 152.
- Λουριώτης Ἀνδρέας*, Ε' 941.
- Λουφτούμπενς*, ἀμειράς τοῦ Καντηλόρου, Ε' 542.
- Λύδαμης* ὁ Συρακοῦσιος, Ὀλυμπιονίκης, Α' 179. — Ὁ τύραννος τῶν Ναξίων, Α' 279.
- Λυγκεὺς*, ὁ τῆς Ὑπερμνήστρας ἀνὴρ, Α' 11.
- Λυδιάδης*, τύραννος Μεγαλόπολεως, Β' 377.
- Λυκάνθης*, ἡγεμὼν τῶν Πισδῶν, Δ' 320.
- Λυκιαρδόπουλος Σπυρίδων*, ὁ πλαρχηγ. Κεφαλλην. Ε' 620.
- Λυκίδης*, βουλευτὴς Ἀθηναῖος, Α' 474.
- Λυκίσκος*, ὁ Ἀθηναῖος δημοκόπος, Α' 713. — Ὁ Μακεδών, Β' 230.
- Λυκοθανάσης Δημήτριος*, Ε' 593.
- Λυκόρτας*, πατὴρ τοῦ Πολυεῖου, Β' 368, 399, 404.
- Λυκοῦργος*, ὁ νομοθέτης τῆς Σπάρτης, Α' 183. — Ὁ Ἀριστολατῆδου, Α' 276. — Ὁ Ἀθηναῖος ῥήτωρ, Β' 87, 92. — Διάδοχος τοῦ Κλεομένου ἐν Σπάρτῃ, Β' 389.
- Λόνσιγγ*, φιλέλλην Βυρτεμβέργιος, Ε' 819.
- Λυσάγδρας ὁ Πάριος*, Α' 388.
- Λυσάνδρα*, θυγάτηρ τοῦ Πτολεμαίου, Β' 307.

Λύταρδρος, ναύαρχος τῶν Λα-
κεδαιμον., Α' 704, 714, 717,
719, 729, 742, 750, 756.
Λυσαρίας, Ἑρετριεύς, Α' 223.
Λυσίας, ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀ-
θηναίων, Α' 711, 786. — Ὁ
ῥήτωρ, Α' 856.
Λυσικλῆς, ὁ Ἀθηναῖος δημα-
γωγός, Α' 657. — ὁ στρατη-
γὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 872.
Λυσίμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρι-
στείδου, Α' 523. — Ὁ παιδα-

γωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάν-
δρου, Β' 78, 105, 191, 244,
274, 308. — Ὁ τῆς Χαλκί-
δος βασιλεὺς, Β' 350.
Λύσιππος, ἀνδριαντοποιὸς Ἑλ-
λην, Β' 115, 498.
Λύσις, Ταραντῖνος φιλόσοφος,
Α' 796.
Λύτζοβ, πρέσβυς τῆς Αὐστρίας,
Ε' 781.
Λωρῆς, ὁπλαρχηγὸς Λιδορι-
κίου, Ε' 619, 621.

Μ.

Μάγερ, φιλέλλην, Ε' 966.
Μαγκαφᾶς Θεόδωρος, Δ' 660,
661.
Μαγνέντιος, σωματοφύλαξ, Β'
625, 629.
Μάγνης, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.
Μαζαῖος, στρατηγὸς Πέρσης,
Β' 139, 146.
Μαζάκης, σατράπης τῆς Αἰ-
γύπτου, Β' 135.
Μάζαρις, Ε' 82.
Μαζιδᾶς Λέων, Δ' 636.
Μαίανδρος, γραμματεὺς τοῦ
Πολυκράτους, Α' 336.
Μαιζών, στρατάρχης Γάλλος,
Ε' 986.
Μαῖος, ναύαρχος Σικελός, Δ'
582.
Μαῖουμᾶς, στρατηγὸς Ἀραβ.,
Γ' 381.
Ματλανδ, Ε' 933.
Μακάριος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος
Ἀθηνῶν, Ε' 306. — Ὁ πα-
τριάρχης Ἀντιοχείας, Ε' 519.
— Ὁ μητροπολίτης Σμύρνης,
Ε' 529. — Ὁ ἀρχιερεὺς Λαοί-

σης, Ε' 605. — Ὁ μητροπο-
λίτης Κορίνθου, Ε' 619.
Μακεδόνιος, πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Γ' 69, 71.
Μακολὸς Δημήτριος, δημογέ-
ρων Ἀθηνῶν, Ε' 705.
Μακραῖος Σέργιος, ἐκκλησι-
αστικὸς ἱστορικὸς, Ε' 456,
534.
Μακρεμβολίτης Ἰωάννης, Δ'
292.
Μακρῆς, Ε' 162. — Ὁ ὁπλαρ-
χηγὸς Ζακύνθου, Ε' 620. —
Βησσαρίων, διδάσκαλος, Ε'
727. — Δημήτριος, ὁπλαρχη-
γὸς Μεσολογγίου, Ε' 829.
Μακώλαιϋ, ἱστορικὸς Ἀγγλος,
54. Γ' 47.
Μαλάλας, ὁ χρονογράφος, Β'
646, 780.
Μαλάμος, ἀρματοῦλός τῆς Ἡ-
πείρου, Ε' 595.
Μαλετρος Εὐστάθιος, μάγι-
στρος, Δ' 238, 242, 243.
Μαλέκ Ἀδελ, ἀδελφὸς τοῦ
Σαλαδδίν, Δ' 662.

Μαλέκ Σαλέχ Ίσμαήλ, υἱὸς τοῦ Νουρεδδίν, Δ' 661.

Μαλέκ Σάχ, διάδοχος τοῦ Ἀλπ Ἀρσλάν, Δ' 430.

Μάλης, ἀδελφὸς τοῦ Τιτόρμου, Α' 223.

Μάλχος, χρονογράφος, Β' 778, 784. Δ' 110.

Μάμιζα, ἀδελφὴ τοῦ Σκενδέρμπεϋ, Ε' 381.

Μαμοράς Μιχαλάκης, μέγας λογοθέτης, Ε' 552.

Μάμουκας, διερμηνεὺς τῆς ὑψηλῆς πύλης, Ε' 562.

Μαμφρέδος, βασιλεὺς τῆς Σικελίας, Ε' 73.

Μαμωνᾶς, ἔρχων τῆς Μονεμβασίας, Ε' 11.

Μαμωνᾶς Δημήτριος Γρηγορᾶς, φρούραρχος, Ε' 366.

Μαμωνᾶς Νικόλαος, Ε' 592.

Μαρασσης, χρονογράφος, Β' 769. Γ' 592.

Μάρδαλος Ἀθανάσιος, ὀπλαρχηγός, Ε' 830.

Μαρδοκλῆς, ἀρχιτέκτων Σάμιος, Α' 337.

Μαρίθωρ, ἀρχιερ. Αἰγύπτιος, Β' 356.

Μαρέτας Εὐστάθιος, στόλαρχος, Ε' 604.

Μάρης, στρατηγός, Γ' 509.

Μαριάκης Γεώργιος, Δ' 279, 286, 288, 302, 303.

Μαρουήλ, ὁ στρατηγός, Γ' 309.

— Ὁ πρωτοστράτωρ, Γ' 674, 747, 751, 759, 772, 798.

— Ὁ πρωτοσπαθάριος, Δ' 104. — Ὁ Κομνηνός, Δ' 423, 424. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, Δ' 557, 565, 597.

— Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, Δ' 628. — Ὁ δεσπότης τῆς Ἑλλάδος, Ε' 61.

Μαρουήλ Ἀγγελος, Ε' 7.

Μάρτζαρος, μελοποιὸς Ἑπτανήσιος, Ε' 721.

Μαρτίας, ὁ ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, Β' 18. — Ὁ στρατηγὸς τοῦ Δημητρίου, Β' 288, 289.

Μαρώλαρος, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.

Μαζέντιος, αὐγουστος τῶν Ῥωμαίων, Β' 551, 556.

Μαξιμιανός, συνάρχων τοῦ Διοκλητιανοῦ, Β' 549, 552.

Μαξιμίος, καῖσαρ, Β' 550, 552, 558.

Μάξιμος, Ῥωμαῖος, Β' 483.

— Ὁ νεοπλατωνικός, Β' 639.

— Ὁ συγκλητικός, Β' 679, 695. — Ὁ μέγ. ἐκκλησιάρχης, Ε' 493. — Ὁ αὐτὸς πατριάρχ.

Κωνσταντινουπόλ., Ε' 512.

Μαραθὼρ, δῆμος τῆς Ἀττικῆς, Α' 372.

Μαργαρίτα ἡ Οὐγγαρικὴ, Δ' 712. Ε' 7, 25.

Μαργαριτόνης, ναύαρχος, Δ' 630.

Μαρδόσιος, στρατηγὸς τοῦ Δαρείου, Α' 355, 393, 465, 467, 472, 485.

Μαρδόκτης, στρατηγὸς Πέρσης, Α' 496.

Μαρία, ἡ σύζυγος τοῦ Ὑπατίου, Γ' 136. — Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 319. — Ἡ σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', Γ' 571, 580. — Ἡ ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεο-

δώρας, Γ' 740.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 767, 769, 770.—Ἡ σύζυγος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, Γ' 834. — Ἡ σύζυγος τοῦ Ἰωάννου Τσίμισκῃ, Δ' 202. — Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ῥωμανοῦ Ἀργυρ. Δ' 242. — Ἡ σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου, Δ' 259. — Ἡ σύζυγος τοῦ Μιχαήλ Ζ', Δ' 436. — Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀμαλαρίχου, Δ' 589.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, Δ' 589. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κουρτεναίου, Ε' 52.—Ἡ ἐγγονὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, Ε' 192. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Γουθδωνος Ἐγγιένου, Ε' 300.— Ἡ σύζυγος τοῦ Μουράτ Β', Ε' 3·6.—Ἀγγελικὴ Παλαιολογίνα, Ε' 302, 303.
Μαριανός, δ στρατηγός, Γ' 381.—Ὁ ἀδελφός Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, Γ' 835.
Μαριανός Ἀργυρός, στρατηγός, Δ' 108.
Μαρῖνος, δ ὕπατος, εἰς τῶν συντακτῶν τῆς Ἐκλογῆς, Γ' 456.—Ὁ πενθερός τοῦ βασιλέως Θεοφίλου, Γ' 740.—Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα, Γ' 493.—Ὁ πάπας Ῥώμης, Δ' 347.—Ὁ Β', πάπας Ῥώμης, Δ' 367.
Μάριος, Ῥωμαῖος, Β' 442.
Μαρκελλίνος, δ βιογράφος τοῦ Θουκυδίδου, Α' 606. — Ὁ χρονογράφος, Β' 766. Γ' 164, 162.—Ὁ ἐπίσκοπος Γαγγρηνῶν, Γ' 471.

Μαρκεσίνα, κυρία τῆς τιμῆς, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βατάτση, Ε' 68.
Μαρκιανός, δ Ῥωμαῖος στρατηγός, Β' 513. — Ὁ Θράξ, Β' 760, 762, 771.
Μάρκος, δ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων, Β' 649.—Ὁ ἐπίσκοπος Κορώνης, Ε' 295.—Ὁ Εὐγενικός, ἐπίσκοπος Ἐφέσου, Ε' 339.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 530.
Μάρκος Ἀρτώνιος, στρατηγός τῶν Ῥωμαίων, Β' 452.
Μάρκος Αὐρήλιος, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 491.
Μαροῦλα, ἡ Οὐβρωναία, Ε' 227. — Ἡ Ἑλληνίς, Ε' 598.
Μαρούτσης Λάμπρος, Ε' 726. — Σίμων, Ε' 726.
Μάρση, Κωνσταντινουπολίτις, Β' 743.
Μαρσάας, ἱστορικός, Β' 106, 270.
Μαρτέλος Κάρολος, βασις Γαλλίας, Γ' 337.— βασις Οὐγγαρ. Ε' 231.
Μαρτίνα, σύζυγος τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 319, 320, 324, 325.
Μαρτῖνος, δ πάπας Ῥώμης, Γ' 330, 331.—Ὁ ἐκδότης τοῦ Thesaurus novus, Δ' 491. — Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 134.—Ὁ υἱός τοῦ Βαρθολομαίου Ζαχαρίου, Ε' 227.
Μάρων, Σπαρτιάτης, Α' 434.
Μασιλλῶν, ἱεροκῆρυξ Γάλλος, Β' 736.
Μασίστιος, στρατηγός Πέρσης, Α' 478.
Μασλατῆς, ἱστοριογράφ. Γάλλος, Ε' 542.

Μασσούδ, σουλτάνος τοῦ Ἰχο-
νίου, Δ' 545.

Μαστροθεόδωρος Στέφανος, Ε' 297.

Ματθαῖος, πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Ε' 51.

Ματθίλδη, ἡ *Ἐρρεγαυϊκή*, Ε' 156.

Ματρώος Αἰκας, Ε' 900.—
Ἰωάννης, Ε' 904.

Ματταθίας, Ἰουδαῖος, Β' 412.

Μαυρίκιος, ὁ αὐτοκράτωρ, Γ' 214 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς τοῦ
δόγου Τριβούνου, Δ' 242.

Μαυρογένης Νικόλαος, διερ-
μηνεὺς τοῦ στόλου, Ε' 572,
574, 575.—*Στέφανος*, διερ-
μηνεὺς τοῦ στόλου, Ε' 572.

Μαυροζώμης Ἰωάνν. Δ' 633.
—*Θεόδωρος*, Δ' 634.—*Μα-*
νουήλ, Δ' 635.

Μαυροκαταλὼν, στρατηγός, Δ' 487.

Μαυροκαταλὼν Μαριανός,
ναύαρχος, Δ' 531.

Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος,
ὁ πρεσβύτερος, μέγας διερ-
μηνεὺς, Ε' 559, 562, 563,
567, 570.—Ὁ πατὴρ αὐτοῦ
Νικόλαος, Ε' 560.—Ὁ υἱὸς
Νικόλαος, Ε' 567, 570.—
Ἰωάννης, Ε' 570.—*Ἀλέξαν-*
δρος, ὁ νεώτερος, Ε' 793,
832, 836, 843, 883, 942.

Μαυρομιχάλης Ἰωάννης, ὁ-
πλαρχηγὸς τῆς Μεσσήνης, Ε' 622.—*Πέτρος*, Ε' 622, 790.
—*Ἡλίας*, Ε' 811, 828.—
Κυριακούλης, Ε' 815, 835.—
Ἰωάννης, Ε' 815.—*Γεώργιος*,
Ε' 981.

Μαῦρος, ἐπίσκοπος Ἀμάλφης,
Δ' 536.

Μαχαρίδας, βασιλ. τῆς Σπάρ-
της, Β' 389.

Μαχάων, ἱατρός, Α' 23.

Μαχμουτ, ὁ διερμηνεὺς, Ε' 549.

— Ὁ σουλτάνος, Ε' 659.—

Μαχμουτ πασάς, ὁ μέγας βε-
ζύρης, Ε' 480, 489.—Ὁ διοι-
κητὴς τῆς Δράμας ἢ Δράμα-
λης, Ε' 803, 823, 837, 841.

Μαχμουτ Τσελεπής, Ε' 360.

Μεγάδαζος, στρατηγὸς τοῦ
Δαρείου, Α' 339.

Μεγαδάτης, ἀρχιναύαρχος τοῦ
Δαρείου, Α' 341, 428.

Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαῖωρος, Α' 223, 238.

Μεγασθένης, Β' 106.

Μέγης, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 22.

Μεριστίας ὁ Ἀχαρνὰν, μάν-
τις, Α' 432.

Μέδικος Κοσμάς, δοῦξ τῆς
Φλωρεντ. Ε' 320.—*Πέτρος*,
Ε' 495.—*Λαυρέντιος*, Ε' 495.

Μέδουσα, μυθολογικὸν τέρας,
Α' 10.

Μεζιτμπεῦς, ἀρχιὑποκόμος,
Ε' 358.

Μεθόδιος, πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Γ' 764,
781, 786, 794.

Μειδίας, Ἀθηναῖος, Β' 443.

Μέιερν Ἰωσήφ Γεράρδος, Ε' 483, 497.

Μεϊτάρης Πάνος, ἀρματοῦλός,
Ε' 604, 609.

Μελ, πρόκριτος τῆς Βάρης, Δ' 273, 274.

Μελάγχθωρ Φίλιππος, Ε' 520.

Μελάνθιος, ὁ στρατηγὸς τῶν

- Ἀθηναίων, Α' 343.—Ὁ ποιητής, Α' 525.
- Μελάνιππος*, πολεμιστὴς Θηβαῖος, Α' 19.
- Μελέαγρος*, εἰς τῶν Ἀργοναυτῶν, Α' 14.—Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 110, 141, 181, 187.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κεραινοῦ, Β' 312.
- Μελέκ πασᾶς*, Ε' 823.
- Μελέτιος*, δ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, Β' 726.—Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Ε' 518.—Ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 618.
- Μελήκ*, ἀρχηγὸς τῶν Τούρκων, Ε' 203.
- Μελήσιππος*, πρέσβυς Σπαρτιάτης, Α' 617.
- Μελικέρτης*, υἱὸς τοῦ Ἀθάμαντος, Α' 12.
- Μελισσηνὸς Μιχαήλ*, Γ' 509.—Νικηφόρος, Δ' 124, 440.—Θεόδωρος, Δ' 695.—Μακάριος, Ε' 594.—Θεόδωρος, χωροδεσπότης, Ε' 594.—Νικήτας, Ε' 597.—Ἰωάννης, Ε' 598.
- Μέλισσος ὁ Ἰθαγένους*, στρατηγὸς τῶν Σαμίων, Α' 585.
- Μελιτάκης Ἰωάννης*, προεστὼς Σπάρτης, Ε' 617.
- Μέλλων*, Θηβαῖος, Α' 790.
- Μέλος Γεώργιος*, Ε' 726.
- Μέμνων*, δ σύμμαχος τῶν Τρώων, Α' 30.—Ὁ Ῥόδιος, Β' 98, 100, 109, 111, 119.—Ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου Τόκκου, Ε' 331.
- Μεγακλίδας*, στρατηγὸς τῶν Ἀχαιῶν, Β' 404.
- Μένανδρος*, δ κωμωδοποιὸς, Β' 259.—Ὁ βασιλεὺς τῆς Βακτριανῆς, Β' 341.—Ὁ χρονογράφος, Γ' 214, 228, 229.
- Μενδόζας Οὐρτάδος*, ποιητὴς Ἰσπανός, Α' 246.
- Μενεκλείδας*, Θηβαῖος, Α' 827.
- Μενέλαος*, δ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 22.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πτολεμαίου, Β' 268, 272.
- Μενεσθενὸς*, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.
- Μενίδας*, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 142, 146.
- Μένιππος*, Ἀθηναῖος, Α' 610.
- Μενοικενὸς*, υἱὸς τοῦ Κρέοντος, Α' 19.
- Μενολτίος*, υἱὸς τοῦ Ἰαπετοῦ, Α' 4.
- Μεντεσχέ*, ἀρχὼν τῆς Καρίας, Ε' 176.
- Μέντης*, βασιλεὺς τῶν Ταφίων, Α' 111.
- Μέντωρ*, Ῥόδιος, Β' 96.
- Μένυλλος*, Μακεδὼν, Β' 202.
- Μένων*, Φαρσάλιος, Α' 131.
- Μέξης Ἰωάννης*, πρόκριτος τῶν Σπετσῶν, Ε' 876.
- Μεσάλας*, ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας, Β' 507.
- Μεταξᾶς Γρηγόριος*, μοναχὸς Κερκυραῖος, Ε' 534.—Σπυρίδων, ἐπικρατήτης Κεφαλληνίας, Ε' 620.—Ἰωάννης, Ε' 620.—Ἀνδρέας, Ε' 817.
- Μετέλλα*, σύζυγος τοῦ Σύλλα, Β' 443.
- Μέτελλος*, στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων, Β' 404, 406, 452.

- Μίτερνιχ*, πρωθυπουργός τῆς Αὐστρίας, Ε' 775.
- Μετοχίτης Θεόδωρος*, μέγας λογοθέτης, Ε' 184, 209.
- Μέτωρ*, ἀστρονόμος, Α' 578.
- Μεχμέτ Α'*, σουλτάνος, Ε' 307, 308, 323. — Ὁ Β', σουλτάνος, Ε' 360, 384. — Ὁ Δ', σουλτάνος, Ε' 558.
- Μεχμέτ Αἰλῆς*, δυνάστης τῆς Αἰγύπτου, Ε' 665, 891.
- Μεχμέτ πασᾶς*, ὁ Τούρκος στρατηγός, Ε' 842. — Ὁ ἀντιναύαρχος, Ε' 865.
- Μήδεια*, θυγάτηρ τοῦ Αἰήτου, Α' 16.
- Μήδιος*, ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, Β' 270.
- Μηλιώτης Χρῆστος*, ἀρματωλός, Ε' 738.
- Μηράς*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 219.
- Μηριάτης Ἡλλίας*, ἱεροκῆρυξ, Ε' 603, 719.
- Μηρόδωρος*, τεχνίτης Ἀθηναῖος, Β' 498.
- Μηρόδωρος*, ὁ τύραννος τῆς Προκοννήσου, Α' 338. — Ὁ ἀδελφός τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς ἀγίας Σοφίας Ἀνθεμίου, Γ' 189.
- Μητρομάρας*, ὁπλαρχηγός Μεγαρίδος, Ε' 619, 625.
- Μητροφάνης*, ὁ στρατηγός τοῦ Μιθριδάτου ΣΤ', Β' 434, 438. — Ὁ ἀρχιερεὺς Σμύρνης, Γ' 786. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 356. — Ὁ Γ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 516.
- Μητσάκης*, διερμηνεὺς, Ε' 683.
- Μιαούλης (Βῶκος) Ἀνδρέας*, ὁ περιφανὴς ναύαρχος, Ε' 556, 855, 911. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δημήτριος, Ε' 953.
- Μιδάτος*, ἱππότης, Ε' 604.
- Μίδας*, βασιλεὺς τῆς Φρυγίας, Β' 118, 332.
- Μιζίζιος*, στρατηγός Ἀρμένιος, Γ' 333.
- Μιθρήνης*, Πέρσης, Β' 117.
- Μιθριδάτης*, ὁ στρατηγός, Β' 109, 113. — Ὁ Γ', βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331. — Ὁ Δ', βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331. — Ὁ ΣΤ', βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331, 431.
- Μιθροβαρζάνης*, σατράπης τῆς Καππαδοκίας, Β' 114.
- Μικιέλης Δομένικος*, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 556.
- Μικίων*, στρατηγός Μακεδών, Β' 200.
- Μικλοσυτε*, Ε' 543.
- Μικροῦς Γεώργιος*, Ε' 162. — Ἰωάννης, Ε' 162.
- Μικων*, Ἀθηναῖος ζωγράφος, Α' 580.
- Μιλαήτης Ἰωάννης*, Ε' 981.
- Μιλόσης*, ἡγεμὼν τῆς Σερβίας, Ε' 758.
- Μιλούτιν Στέφανος*, ἡγεμὼν τῶν Σέρβων, Ε' 159.
- Μιλιτιάδης*, ὁ Κυψέλου, Α' 280. — Ὁ τύρανν. τῆς θρακικ. χερσονήσου καὶ στρατηγός ἐν Μαραθῶνι, Α' 338, 352, 365, 388.
- Μιλνιτς*, πρέσβυς τῆς Πρωσίας, Ε' 781.
- Μιλτων*, ὁ Ἀγγλος ποιητής, Γ' 16.
- Μιλωνὸ Κροτωριάτης*, Α' 179.

Μινδαρος, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 701.

Μινερβίνα, σύζυγος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579.

Μινιδά, φιλέλλην Γάλλ., Ε' 835.

Μινότος, Ἰερώνυμος, βάντος· Ἐνετὸς, Ε' 418, 457, 465.

— Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεώργιος, Ε' 465.

Μινούκιος Φήλιξ, χριστιανὸς συγγραφεὺς, Ε' 36.

Μίρως, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Κρήτης, Α' 8.

Μιουτὶρ Οὐτλίλιαμ, ἱστορικὸς Ἀγγλος, Γ' 305.

Μιρκεύσκη, φιλέλλην Πολωνὸς, Ε' 833, 835.

Μισιρλῆ Ζαδὲς, σερασκέρης, Ε' 606.

Μισώ, ἱστοριογράφος Γάλλος, Δ' 491.

Μιχαήλ, ὁ Λαχανοδράκων, Γ' 509, 536, 578. — Ὁ μητροπολίτης, Γ' 600, 601. — Ὁ Ῥαγγαβέ, Κουροπαλάτης καὶ ἔπειτα βασιλεὺς, Γ' 663, 644,

648 καὶ ἐπ. — Ὁ ἐπίσκοπος, Γ' 653. — Ὁ Τραυλὸς, βασι-

λεὺς, Γ' 662, 706 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ

Θεοφίλου, Γ' 791 καὶ ἐπ. — Ὁ θεῖος Ῥωμανοῦ τοῦ Β', Δ'

188. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Δ' 265. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ εὐ-

νοῦχου Ἰωάννου, Δ' 282, 291, 297. — Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ εὐνού-

χου Ἰωάννου, Δ' 283. — Ὁ Ε', βασιλεὺς, Δ' 295, 300.

— Ὁ Οὐρανὸς, Δ' 318. — Ὁ Ζ', βασιλεὺς, Δ' 431, 436, —

— Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίν. Δού-

κα, Δ' 418. — Ὁ Ἰταλικὸς, ἀρχιερεὺς Φιλιππουπόλεως,

Δ' 570. — Ἀγγελος, Δ' 680. — Ὁ Αὐτοριανὸς, Ε' 6. — Ὁ

υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιο-λόγου, Ε' 192, 196, 207.

Μιχαήλος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 213.

Μιχάλοδοας, Ε' 548.

Μλάδιν, μπάνος τῆς Βοσνίας, Ε' 231.

Μησικλῆς, καλλιτέχνης, Α' 561.

Μησιφιλος, Ἀθηναῖος, Α' 449.

Μήστρα, ἐρωμένη τοῦ Κίμωνος, Α' 525.

Μογγὸς, στρατηγὸς, Δ' 256.

Μογκάδος Ματθαῖος, Ε' 298.

Μοδεστῖρος, νομοδιδάσκαλος, Γ' 121.

Μόδεστος, ὑπαρχος, Β' 664.

Μοιροκλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 92.

Μοκαυκάς, ἱακωβίτης, Γ' 316.

Μολοσσὸς, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναιῶν, Β' 45.

Μομφερότος, Ε' 8.

Μοραρχίδης Ἀραστάσιος, διοικητὴς τῶν Ψαρῶν, Ε' 692.

Μοραστράς, στρατηγὸς, Ε' 16.

Μοραχὸς Γρηγόριος, Ε' 312.

Μορομαχάτος Γεώργιος, στρατηγὸς τῆς Ἰλλυρίας, Δ' 471.

Μορομάχος Κωνσταντῖνος, Δ' 300, 316.

Μόρς, ἄρχων τῆς Βελιγοστῆς (Μεγαλοπόλεως) Ε' 36.

Μορτεαλθάρος, περιηγητὴς Ἰταλὸς, Ε' 483.

Μορτεγύης Κάρολος, ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, Α' 245.

- Μορτέσκιος*, ὁ πολλὸς ἱστορικὸς Γάλλος, Β' 177, 424. Γ' 16.
- Μοροζίνης Φραγκίσκος*, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 294.—Θωμᾶς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 739. Ε' 18, 23, 24, 46.—Ἰερώνυμος. πλοίαρχος Ἑνετὸς, Ε' 400, 457.
- Μορτάγων*, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 725.
- Μορτμαννὸς*, ἱστοριογράφος, Ε' 412.
- Μοσινίγος Νικόλαος*, Ἑνετὸς, Ε' 419.—Ἰωάννης, δόγης τῆς Ἑνετίας, Ε' 512.
- Μόσχος Ἰωάννης*, Ε' 581.
- Μοτασσέμ*, καλὶφης τῶν Ἀράβων, Γ' 748, 757.
- Μουαμὲδ*, ναύαρχος Ἀραψ, Γ' 335.
- Μουζάλωρ Γεώργιος*, πρωτοβεστιάριος, Ε' 71.
- Μουκτάρης*, υἱὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 654.
- Μοῦνδος*, στρατηγὸς τῶν Ἰλ-λυριῶν, Γ' 136.
- Μουντάνερ*, χρονολόγος Ἰσπανός, Γ' 90, 91. Ε' 156, 197.
- Μουντάνης Νικήτας*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 667.
- Μουραὶ Κάρολος*, φιλέλληνας Ἀγγλος, Ε' 940.
- Μουράτ Α'*, σουλτάνος, Ε' 270, 283, 287.—Ὁ Β', σουλτάνος, Ε' 323, 362, 370, 383.—Ὁ Γ', σουλτάνος, Ε' 549.
- Μουρατόρης*, Ἰταλὸς, Γ' 493.
- Μουρεζίνης Τζουάνν Φραντζέσκος*, Ε' 514.
- Μουρμούρης Ἰωάννης*, πρωτοβεστιάριος, Ε' 271.
- Μουρούζης Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου*, Ε' 570.
- Μουρούζης Νικόλαος Κωνσταντίνου*, διερμηνεὺς τοῦ στόλου, Ε' 572.
- Μουρούζης Κωνσταντίνος*, Ε' 577.
- Μουρτασῆς*, στρατηγὸς Τοῦρκος, Ε' 306.
- Μοῦρτζουφλος Ἀλέξιος Δοθκάς*, Δ' 717, 718, 728.
- Μοῦρτος Τσάλλης*, ἐπίτροπος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, Ε' 667.
- Μουρυχίδης Ἑλλήσπόντιος*, Α' 473.
- Μούσα*, υἱὸς τοῦ Βαγιαζήτ, Ε' 307, 308.
- Μοῦσαι*, θυγατέρες τοῦ Διδός, Α' 17.
- Μουσαῖος*, ποιητὴς, Α' 114.
- Μουσάλις Δημήτριος*, Ε' 501.
- Μουσᾶς*, στρατηγὸς Ἀραψ, Γ' 372.
- Μουσιχὸς*, εὐνοῦχος, Δ' 87.
- Μουσουλίκης*, στρατηγὸς τῆς Κεφαλληνίας, Δ' 80.
- Μουσούρος Μάρκος*, Ε' 486.
- Μουσὸς Λάζαρος*, πυρπολητὴς Σπετσιώτης, Ε' 904.
- Μουσταῆς*, πασᾶς τῆς Σκόδρας, Ε' 883.
- Μουσταφάμπεϋς*, ἀρχιστράτηγος Τοῦρκος, Ε' 814.
- Μουσταφᾶς*, ἐκχριστιανισθεὶς Τοῦρκος, Ε' 247.—Ὁ θεῖος τοῦ Μουράτ Β', Ε' 324.—Ὁ Β', σουλτάνος, Ε' 570.—

Ὁ Δ', σουλτάνος, Ε' 650, 659.
Μουστοξύδης Ἀνδρέας, Ε' 428.
Μουσώγιος Ροῦφος, φιλόσοφος, Β' 468.
Μουχλὶς πασᾶς, Ε' 252.
Μουχουρδάρης Ἀγως, Ε' 830.
Μόψος, μάντις τῶν Ἀργοναυτῶν, Α' 14.
Μπεγλιτζῆς Σκαρλάτος, τροφοδότης, Ε' 560.
Μπεκτὰς χατζῆς, Ε' 246.
Μπενάκης Παραγιώτης, προύχων τῶν Καλαμῶν, Ε' 617.
Μποζίκης Μέξος, Ε' 502.
Μποσύνας, Ε' 607.
Μπότασης Π., Ε' 881.
Μπότσαρης Νότης, Ε' 821.—*Μάρκος*, Ε' 833, 884.—*Νικόλαος*, Ε' 875.
Μπούας Γκίνης, ἀρχηγὸς τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 301.—*Παῦλος*, Ε' 322.—*Πέτρος*, Ε' 500.—*Μερκούρης*, Ε' 502.—*Θεόδωρος*, Ε' 589.
Μπούας Μορίκιος Σγοῦρος, ἀδελφὸς τοῦ Γκίνη, Ε' 322, 323.
Μπουκουβάλας Γιάννης, ἀρματοῦλός, Ε' 740.
Μπούκουρης Γ., Ε' 957.
Μπούμπουλης Γ., διοικητὴς τῶν Σπετσῶν, Ε' 692.

Μπουνιαλῆς Μαρίνος Τζαρέτος, Ε' 599.
Μπουρζουνάκης Ἐμμανουήλ, πλοίαρχος, Ε' 637.
Μπούτης Ἐμμανουήλ, Ὑδρατίας, Ε' 977.
Μποχάλης Δημήτριος, Ε' 501.—*Νικόλαος*, Ε' 501.—*Ἐμμανουήλ*, Ε' 502.
Μνάκιος, στρατηγός, Γ' 385.
Μύλλερ, δ τοὺς Δωριεῖς γράψας, Α' 50, 206.—*Ἔτερος*, Ε' 543.
Μύριχ, ἀρχιστράτηγος Ῥώσος, Ε' 616.
Μυράλτος Ἐδουάρδος, δ συγγραφεὺς τῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας, Γ' 161. Δ' 324.
Μύρων, δ τύραννος τῆς Σικυῶνος, Α' 221.—*Ὁ ἀγαλματοποιοὺς*, Β' 445.
Μυρωνίδης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 544, 548.
Μυσὸς Δημήτριος, Ε' 520.
Μωάμεθ, δ τοῦ ἰσλαμισμού προφήτης, Γ' 297 καὶ ἐπ.
Μωανιᾶ, διοικητὴς τῆς Συρίας καὶ μετέπειτα καλίφης, Γ' 326, 327, 328, 334, 347, 361.
Μωσῆς, Δ' 684.
Μωσλεμᾶς, στρατηγὸς Ἀραβί, Γ' 381, 3886, 388γ, 388ζ.

Ν.

Νάβις, τύραννος τῆς Σπάρτης, Ε' 399, 390.
Νάκος Λάμπρος, Ε' 821.—*Ἰωαννούλης*, Ε' 981.
Ναμπίτης, στρατηγός, Δ' 477.
Ναπολιὼν Α', αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων, Β' 75, 156.

Ναρσης, δ μέγας στρατηγός, Γ' 151 καὶ ἐπ.
Νάσαρ, ναύαρχος, Δ' 79.
Ναυῆγαριόζης Φιλόχαλος, Ε' 19.
Ναυκράτιος, ἡγούμενος, Γ' 734.

Ναύπλιος, Α' 9.

Ναυσικάα, θυγάτηρ τοῦ Ἀλκινόου, Α' 84.

Ναυσικλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 50.

Ναυσίνικος, ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν, Α' 792.

Νέανδρος, Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας, Γ' 42, 56.

Νέαρχος, ναύαρχος τοῦ μακεδονικοῦ στόλου, Β' 106, 162, 180, 190.

Νέγρης Θεόδωρος, Ε' 793.

Νεζάμ ἐλ-Μουλκ, βεζύρης, Δ' 420.

Νεῖθ, αἰγυπτία θεότης, Α' 53.

Νεῖλος, μοναχὸς, Δ' 549.

Νεκταρεθῶ, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Β' 97.

Νεκτάριος, ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Β' 738.

Νεοπτόλεμος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως, Α' 30. — Ὁ βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν, Β' 21. — Ὁ Μακεδὼν, ἀρχιὑπασπιστὴς, Β' 193, 208, 210.

Νεόφρων, δραματικὸς ποιητὴς, Α' 558.

Νεόφυτος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 521. — Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης, Ε' 597.

Νερούας, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 487.

Νέρων, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 465, 466, 467, 468.

Νεσελρώδ, κόμης, Ε' 781.

Νεστόριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Β' 757.

Νέστωρ, ὁ βασιλεὺς τῆς Πύλου, Α' 13. — Ὁ Ῥώσος χρονογράφος, Δ' 91, 99.

Νευελών, ἐπίσκοπος, Ε' 28.

Νεφέλη, θεὰ, Α' 12.

Νέων, ναύαρχος τοῦ Δημητρίου, Β' 271.

Νηλεὺς, Α' 9. — Ὁ Σκῆψιος, Β' 437.

Νήφων, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 494.

Νίκαια, θυγάτηρ τοῦ Ἀντιπάτρου, Β' 205.

Νικάτωρ, ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 110, 116, 141, 155, 223. — Εἰς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532.

Νίκαρχος, πρόπαππος τοῦ Πλουτάρχου, Β' 456.

Νικήτας, ὁ κοιαιστὼρ καὶ εἰς τῶν συντακτῶν τῆς Ἑλληνικῆς, Γ' 456. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρταβάσδου, Γ' 469, 470, 471. — Ὁ ἀρχιστράτηγος, Δ' 90. — Ὁ Χαλκούτσης, Δ' 140. — Ὁ στρατηγὸς Ἀντιοχείας, Δ' 280. — Ὁ Πηγονίτης, Δ' 281. — Ὁ δοῦξ Ἀντιοχείας, Δ' 283. — Ὁ Τουρκοφάγος, Ε' 816 καὶ ἐπ.

Νικηφοράκης Εὐστράτιος, πλοῦταρχος, Ε' 637.

Νικηφόρος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἱστορικὸς, Γ' 339, 429 καὶ ἐπ. 609 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρταβάσδου, Γ' 469. — Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 533. — Ὁ υἱὸς τοῦ Βάρδα Φωκᾶ, Δ' 112, 125, 133, 157, 193. — Ὁ πατρίκιος, Δ' 118. — Ὁ Ἐξακιονίτης, Δ' 134. — Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Φωκᾶ, Δ' 197, 203, 212, 240. — Ὁ Οὐρανὸς, Δ' 231, 244. — Ὁ

Ξιφίας, Δ' 246, 268. — Ὁ Κομνηνός, στρατηγός Μηδίας, Δ' 257. — Ὁ Καδόσιλας, στρατηγός Θεσσαλονίκης, Δ' 269. — Ὁ θαλαμηπόλος τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 276. — Ὁ εὐνοῦχος, Δ' 314. — Ὁ Πρωτεύων, Δ' 317. — Ὁ Παλαιολόγος, Δ' 443, 479. — Ὁ ἀδελφός τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 447. — Ὁ παραιοκωμώμενος, Δ' 635.
Νικήρατος, δ ποιητής, Α' 722. — Ὁ υἱός τοῦ Νικίου, Α' 726.
Νικίας, στρατηγός τῶν Ἀθηναίων, Α' 657, 669, 684, 686, 688.
Νικλος Δημήτριος, Ε' 597.
Νικόδημος Κωνσταντίνος, ὑποναύαρχος, Ε' 858.
Νικοκλῆς, δ υἱός τοῦ Εὐαγόρου, Α' 778. — Ὁ Ἀθηναῖος, Β' 224. — Ὁ τύραννος τῆς Σικυώνας, Β' 371.
Νικοκρέων, βασιλεὺς τῶν Σαλαμινίων, Β' 137, 357.
Νικόλαος, δ ἱστορικός, Β' 524. — Εἰς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 235 καὶ ἐπ. — Ὁ κοιαιστωρ, Γ' 384. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως, Γ' 563. — Ὁ ἐρημίτης καὶ ἐξαχιονίτης ἐπιλεγόμενος, Γ' 656. — Ὁ μοναχός, Γ' 656. — Ὁ πάπας Ῥώμης, Γ' 814 καὶ ἐπ. Δ' 325, 328, 329. — Ὁ πατρίκιος, Δ' 201, 221. — Ὁ θαλαμηπόλος τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 276. — Ὁ πατριάρχης Κων-

σταντινουπόλεως, Δ' 546. — Ὁ ἐπίσκοπος Μεθώνης, Δ' 548. — Ὁ μητροπολίτης Κορίνθου, Δ' 695. — Ὁ λατίνος πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 59. — Ὁ Γ', πάπας Ῥώμης, Ε' 133. — Ὁ Ε', πάπας Ῥώμης, Ε' 394. — Ὁ ἐκ Μεσόβου, διδάσκαλος, Ε' 535.

Νικόλιτσας, Βούλγαρος, πατρίκιος, Δ' 246, 262.

Νικόμαχος, δ δραματικ. ποιητής, Α' 558. — Ὁ ἱατρός, Β' 13. — Ὁ μαθηματικός, Β' 525. — Ὁ Γερασινός, Δ' 181.

Νικομήδης, δ ἐπίτροπος τοῦ Πλειστοάνακτος, Α' 546. — Ὁ υἱός τοῦ Ζιποίτου, Β' 329. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Βιθυνίας, Β' 314.

Νικόστρατος, στρατηγ. Γ' 162.

Νικούσης Παραγιώτης, μέγας διερμηνεύς, Ε' 552, 554, 558.

Νίκων, δ ὄσιος, Δ' 234.

Νικίλιχος, στρατηγός τῶν Ἰσαύρων, Γ' 67.

Νιρεὺς, δμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.

Νιγάτης, Πέρσης, Β' 109, 114.

Νοαρτέλ, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 556, 709.

Νογετίνος Γουιζέρτος, ἐκδότης, Δ' 491.

Νόννος, δ Πανοπολίτης, Γ' 22.

— Ὁ ὕπατος, Γ' 456.

Νορμάνν, φιλέλλην στρατηγός ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, Ε' 832.

Νοταρᾶς Λουκάς, Ε' 405, 418, 457, 464. — Σπυρίδων, προσ-

τώς Κορίνθου, Ε' 617. —

- Γεώργιος, Ε' 619. — Πανού- τάνου Ζεγγι, Δ' 569, 661.
 τος, Ε' 21, 957. — Ίωάννης, *Νταπόρτες Νικόλαος*, δόγης
 Ε' 880, 886, 977. τῆς Ἑνετίας, Ε' 514.
Νούκιος Νικαύρος, Ε' 723. *Ντέκας Ίωάννης*, Ε' 726.
Νουρεδδίν, υἱὸς τοῦ σουλ- *Νιήλιος Γεώργιος*, Ε' 726.

Ξ.

- Ξάνθειπος*, δ' Ἀρίφρονος, πα- *Ξερόφιλος*, φρούραρχος τῶν
 τῆρ τοῦ Περικλέους, Α' 367, Σούσων, Β' 232.
 445, 495. — Ὁ υἱὸς τοῦ Πε- *Ξεροφῶρ*, στρατηγὸς καὶ ἱστο-
 ρικὸς, Α' 612, 640. ρικὸς, Α' 200, 700, 725, 735,
Ξανθόπουλος, δπλαρχηγὸς Ζα- 736, 752, 759, 762, 772,
 κύνθου, Ε' 620. 788, 791, 804.
Ξάνθος, εἰς τῶν ἰδρυτῶν τῆς *Ξέρων*, τύραννος τῶν Ἑρμιο-
 φιλικῆς ἑταιρίας, Ε' 756, 759. νέων, Β' 378.
Ξαρτᾶς, στρατηγὸς, Δ' 476. *Ξέρξης*, βασιλεὺς τῆς Ἀσίας,
Ξεράκης, Ε' 544. Α' 176, 393, 446, 466.
Ξέρη, συζυγὸς τοῦ Μιχαήλ Θ' *Ξιφιλίνος Ίωάννης*, πατριάρ-
 Παλαιολόγου, Ε' 211. χης Κωνσταντινουπόλεως, Δ'
Ξεοκλῆς, δραματικὸς ποιη- 418. — Γεώργιος, πατριάρ-
 τῆς, Α' 558. χης Κωνσταντινουπόλεως, Δ'
Ξεοκράτης ὁ Κολοφώνιος, φι- 674.
 λόσοφος, Α' 302. *Ξοῦθος*, υἱὸς τοῦ Ἑλληνος,
Ξείρος Ἐμμαρουήλ, Ε' 957. Α' 6.

Ο.

- Ὁδοάκερος*, βασιλεὺς τῆς Ἰτα- *Ὁθωρ Λαρόσης*, Δ' 701.
 λίας, Β' 786. *Οιδίπους*, υἱὸς τοῦ Λαῖου, Α' 17.
Ὁδυσεὺς, δ βασιλεὺς τῆς Ἰ- *Οικονομίδης Χριστόδουλος*,
 θάκης, Α' 23. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ε' 807.
 Ἀνδρούτσου, Ε' 826, 883. *Οικονόμος Σοφοκλῆς*, Ε' 514.
Ὁθμάν, υἱὸς τοῦ καλῖφου τῶν — Κωνσταντῖνος, Ε' 727. —
 Ἀράβων, Γ' 536. Ἀντώνιος, Ε' 847.
Ὁθμάνης, καλῖφης τῶν Ἀρά- *Οἰριάτης*, στρατηγὸς τῆς Ἑλ-
 βων, Γ' 328. λάδος, Δ' 78, 80.
Ὁθωρ, δ βασιλεὺς τῆς Γερμα- *Οἰδοάζος*, στρατηγὸς Πέρσης,
 νίας, Δ' 157, 20. — Ὁ υἱὸς Α' 498.
 αὐτοῦ, Δ' 221, 236. — Ὁ βα- *Ὁκτάβιος*, Ῥωμαῖος, Β' 455,
 σιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, Ε' 988. 456, 459.

- Ὀλβιάρδς, στρατηγός, Γ' 722.
 Ὀλγα ἢ Ἐλγα, ἡγεμονίς τῶν
 Ῥώσων, Δ' 113.
 Ὀλῆγ, ἡγεμῶν τῶν Ῥώσων,
 Δ' 91.
 Ὀλυμπιάς, γυνὴ τοῦ Φιλίπ-
 που, Β' 21, 229, 230.
 Ὀλυμπιόδωρος, ὁ Ἀθηναῖος
 στρατηγός, Α' 478.—Ὁ ἄρχων
 τῶν Ἀθηνῶν, Β' 301, 305.
 Ὀλύμπιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀρ-
 χιτέκτονος τῆς ἀγίας Σοφίας
 Ἀνθεμίου, Γ' 189.
 Ὀλύμπιος Γεώργιος, Ε' 767,
 774.
 Ὀμάρ, καλῖφης τῶν Ἀράβων,
 Γ' 316.
 Ὀμβεργ, ἀξιωματικὸς Γερμα-
 νός, Ε' 710.
 Ὀμὲρ Βριώρης, ἀρχιστράτη-
 γος Τοῦρκος, Ε' 803.
 Ὀμηρος, ποιητὴς, Α' 20.
 Ὀνάτας, τεχνίτης Αἰγινήτης,
 Β' 498.
 Ὀρησίκριτος, Β' 106.
 Ὀρήτωρ, εἷς τῶν ἐπιτρόπων
 τοῦ Δημοσθένους, Α' 855.
 Ὀρομάκριτος, ἐρμηνευτὴς τῶν
 χρησμῶν, Α' 281.
 Ὀρόμαρχος, στρατηγὸς τῶν
 Φωκέων, Α' 850, 851, 853.
 Ὀρώριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς
 Δύσεως, Β' 695, 749.—Ὁ
 πάπας Ῥώμης, Ε' 57.
 Ὀξάτρης, στρατηγὸς Πέρσης,
 Β' 139, 164.
 Ὀξύαρτης, σατράπης, Β' 192.
 Ὀξύλος, πρῶτος βασιλεὺς τῆς
 Ἡλίδος, Α' 172.
 Ὀράτιος, ποιητὴς Λατῖνος, Α'
 300. Β' 501.
 Ὀρβαρδς, τεχνίτης Οὐγγρος,
 Β' 406, 414.
 Ὀρδέρικος Βιτάλ, χρονογρά-
 φος Ἀγγλος, Δ' 511.
 Ὀρέστης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγαμέ-
 μνονος, Α' 9.—Ὁ ἐπαρχος
 Ἀλεξανδρείας, Γ' 19.—Ὁ
 στρατηγός, Δ' 256, 274.
 Ὀρθαγόρας ἢ Ἀρδρέας, τύ-
 ραννος τῆς Σικυῶνος, Α' 221.
 Ὀριβάσιος ὁ Περγαμηνός, Β'
 643, 645.
 Ὀρλάνδος Ἀραστάσιος, συγ-
 γραφ. τῶν *Ναυτικῶν*, Ε' 686.
 —Ἰωάννης, Ε' 820, 878.
 Ὀρλώφ Θεόδωρος, ναύαρχος
 Ῥώσος, Ε' 618.—Ἀλέξιος,
 Ε' 620.
 Ὀρμισδας, πάπας, Γ' 107,
 108.
 Ὀρόβιος, στρατηγὸς Ῥωμαῖος,
 Β' 438.
 Ὀροίτης, δολοφόνος τοῦ Πο-
 λυκράτους, Α' 336.
 Ὀρόντης, ἡγεμὼν τῆς Ἀρμε-
 νίας, Β' 298.
 Ὀροτοβάτης, σατράπης τῆς
 Μηδίας, Β' 242.
 Ὀρτόκ, διοικητὴς τῶν Ἱερο-
 σολύμων, Δ' 452.
 Ὀρφεὺς, Α' 114.
 Ὀρχάν, ὁσμανίδης ἡγεμονό-
 παις, Ε' 390, 419, 457.
 Ὀσμάν, υἱὸς τοῦ Ἐρτογρούλ,
 Β' 172, 175, 178, 179.—
 Χατζῆς, Ε' 622.
 Ὀστρυν, στρατηγός, Β' 780.
 Ὀτάνης, στρατηγὸς τοῦ Δα-
 ρείου, Α' 340.
 Ὀττεφελς, πρέσβυς τῆς Αὐ-
 στρίας, Ε' 924.

- Ὅτις, βασιλεὺς τῶν Παφλα-
 γόνων, Α' 754.
 Οὐαλερτινιανός, αὐτοκράτωρ
 τῶν Ῥωμαίων, Β' 652, 676.
 — Ὁ Β', συνάρχων τοῦ Γρα-
 τιανοῦ, Β' 676, 695. — Ὁ Γ',
 αὐτοκράτωρ, Β' 772.
 Οὐαλερτίος, καίσαρ, Γ' 325.
 Οὐαλεριανός, αὐτοκράτωρ τῶν
 Ῥωμαίων, Β' 509.
 Οὐάλης, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥω-
 μαίων, Β' 653, 664, 676.
 Οὐαλιδ, καλίφης τῶν Ἀράβων,
 Γ' 379 καὶ ἐπ.
 Οὐάλερος, ἱππότης, Δ' 496,
 498.
 Οὐαρος, Σμυρναῖος, Ε' 478.
 Οὐάββαν Μ. Γ., δ' Ῥωμαῖος,
 Α' 56.
 Οὐάσιγκτωρ Γεώργιος, Α' 253.
 Οὐγῶν, δ' βασιλεὺς τῆς Ἰτα-
 λίας, Δ' 106. — Ὁ κόμης, Δ'
 496, 500. — Ὁ κόμης τοῦ
 Ἀγίου Παύλου, Δ' 701. — Ὁ
 ἀνεψιὸς τοῦ Οὐίλλεαρδουίνου,
 Ε' 22.
 Οὐέλλιγκτωρ, πρωθυπουργὸς
 τῆς Ἀγγλίας, Ε' 932.
 Οὐερεριανός, ναύαρχος τῶν
 Ῥωμαίων, Β' 514.
 Οὐεσπασιανός, αὐτοκράτωρ
 τῶν Ῥωμαίων, Β' 416, 468,
 483.
 Οὐζοὺν Χασάν, δυνάστης Τουρ-
 κομάνος, Ε' 485.
 Οὐίγίλιος, πάπας Ῥώμης, Γ'
 208.
 Οὐέκτωρ, ἀντίπαπας, Δ' 587.
 Οὐίλλεαρδουίνος Γοδοφρέδος,
 στρατάρχης Καμπανίας, Δ'
 701. — Ὁ ὁμώνυμος αὐ-
 τοῦ ἀνεψιός, Ε' 10, 22, 33.
 Οὐίλλεμαῖρος, Γάλλος κριτι-
 κός, Α' 245. Β' 657, 713, 737.
 Οὐίργίλιος, δ' Ῥωμαῖος ποιη-
 τῆς, Α' 43.
 Οὐτίγρις, στρατηγός, Γ' 147,
 150, 159.
 Οὐλπιανός, νομοδιδάσκαλος,
 Γ' 143.
 Οὐμβερτόπουλος, στρατηγός,
 Δ' 442.
 Οὐμβερτος, δ' καρδινάλιος, Δ'
 374. — Ὁ Δομινικανός, Ε'
 255.
 Οὐμουρμπέϋς, ἡγεμὼν τῆς Κα-
 σταμώνος, Ε' 179.
 Οὐνυάδης Ἰωάννης, δ' περιώ-
 νυμος βοϊσδάς τῆς Τρανσυλ-
 βανίας, Ε' 358, 374, 378.
 Οὐολταῖρος, δ' Γάλλος ποιητῆς
 καὶ συγγραφεὺς, Β' 620.
 Οὐόλφιος Φρειδερίκος Ἀῦγου-
 στος, συγγραφεὺς Γερμανός,
 Α' 118.
 Οὐπράβδα (δρα Ἰουστινιανός).
 Οὐρβανός Β', πάπας Ῥώμης,
 Δ', 493. — Ὁ Δ', πάπας Ῥώ-
 μης, Ε' 129. — Ὁ Ε', πάπας
 Ῥώμης, Ε' 282.
 Οὐρβίκιος, πραιπόσιτος, Δ' 18.
 Οὐρκοναρτ, Ε' 676, 695.
 Οὐρσέλιος Πέτρος, δόγης τῆς
 Ἑνετίας, Δ' 242.
 Οὐρχάν, υἱὸς τοῦ Ὄσμάν, Ε'
 178, 270.
 Οὐρῶς Στέφανος, βασιλεὺς
 τῶν Σέρβων, Ε' 275. — Συ-
 μεὼν, Ε' 302. — Ἰωάννης
 Δούκας Παλαιολόγος, Ε' 304.
 Ὁφέλλας, κυβερνήτης τῆς Πεν-
 ταπόλεως, Β' 253, 254.

Π.

Παγανός, ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Γ' 500.

Πάρετ, ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγ-
γλίας, Ε' 565,

Πάγκαλος Μ. Κ., Ε' 807.

Παγκράτιος, ὁ κυνικὸς φιλό-
σοφος, Β' 470.—Ὁ υἱὸς τοῦ

ἄρχοντος τῆς Ἰβηρίας Γεωρ-
γίου, Δ' 268, 281, 283, 289.

Παρωμένος Νικόλαος, Ε' 501.

— *Μιχαήλ*, Ε' 501.

Παταίος, πατριάρχης Ἀλεξαν-
δρείας, Ε' 519.

Πακουριανός, στρατηγὸς Ἀρ-
μένιος, Δ' 442, 487.

Παλαμάς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσ-
σαλονίκης, Ε' 258.—*Παναγι-
ώτης*, διδάσκαλ. Ε' 617, 619.

Παλαιολόγος Γεώργ., Δ' 440.

— *Μιχαήλ*, στρατηγ., Δ' 581,

582.—*Ἀνδρόνικος*, στρατη-

γὸς, Δ' 635.—*Γεώργιος*, Δ'

676.—*Ἀνδρόνικος*, Ε' 53.—

Μιχαήλ, Ε' 70, 134.—*Φι-*

λῆς, συγκλητικὸς, Ε' 205.—

Μανουήλ, Ε' 259, 325.—

Ἰωάννης, Ε' 259, 270, 290.

—*Θεόδωρος*, Ε' 287.—*Ἰωάν-*

νης, Ε' 293.—*Ἐμμανουήλ*,

Ε' 308.—*Δημήτριος*, Ε' 346.

—*Κωνσταντῖνος*, Ε' 363, 385,

455.—*Θεόφιλος*, Ε' 377.—

Νικηφόρος, Ε' 419, 455.—

Γραΐτζας, Ε' 499.—*Μανουήλ*,

φρούραρχος Μονεμβασίας, Ε'

499.—*Σγουρομαλλάτος*, Ε'

500.—*Θεόδωρος Γραΐτζας*, Ε'

502.—*Κωνσταντῖνος*, ἀρχη-

γός, Ε' 502.—*Ἰωάννης*, ἀρ-

χηγός, Ε' 502.—*Ἀναττά-*

σιος, Ε' 641.—*Σταμάτης*,

δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 704.

—*Γιάννης*, Ε' 704.

Παλαίφατος, ἐρμηνευτῆς, Α' 43.

Παλ.λαβιτσιῆρης Γουτδωρ, μαρ-
κίων, Ε' 21.—*Ἀλβέρτος*,

Ε' 164.

Παμμένης, Θεβαῖος, Α' 794,
823.

Παμπρέπιος, Γ' 58, 59, 60, 61.

Παραγιώτης, μέγας οἰκονόμος
Καλαβρύτων, Ε' 617.

Παραγιώτης Λάζαρος, πλοίαρ-
χος Ὑδραῖος, Ε' 847.

Πάραϊνος, ζωγράφος, Α' 580.

Παραίτιος ὁ Σωσιμέτρος, Α'
458.—Ὁ τύραννος τῶν Λεον-

τίνων, Α' 500.

Παράρετος, προκαθήμενος τοῦ
βεστιάριου, Ε' 131.

Παράρης, ἡγεμὼν τῶν Κρητῶν,
Β' 452.

Πανᾶς Γρηγόριος, δπλαρχη-
γός, Ε' 620.—*Σπύρος*, δ-

πλαρχηγός Ε' 833.

Παρδοῦλφος, ἡγεμὼν τοῦ Βε-
νευέντου, Δ' 220.

Παρδώρα, γυνὴ τοῦ Προμη-
θέως, Α' 4.

Πάρος Γ., διοικητῆς τῶν Σπε-
τσῶν, Ε' 692.

Παρουκωμίτης, στρατ., Δ' 476.

Πάρταινος, φιλόσοφος χριστιαν-
νός, Γ' 23.

Παπαγιαννόπουλος Ἀναγνώ-
στης, Ε' 820.

Παπαδιαμαντόπουλος Ἰωάν-
νης, Ε' 966.

Παπάζωλης Γεώργιος, Ε' 616.
Παπαρικολής, πυρπολητ. Ψα-
 ριανός, Ε' 862.
Παπαρικολόπουλος, Ε' 162.
Παπᾶς Ἀριστείδης, Ε' 766.
 — Ἑμμανουήλ, Ε' 823.
Παπατσώρης, Ε' 882.
Παπαφίλας ἢ *Δικαῖος*, ἀρ-
 χιμανδρίτης, Ε' 783, 962.
Παπιριανός, νομοδιδάσκαλος
 Ῥωμαῖος, Γ' 113.
Πάραλος, υἱὸς τοῦ Περικλέους,
 Α' 612, 640.
Πάρδος, πρωτοσπαθάρ. Δ' 302.
Παρθένιος ὁ Β', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 524.
 — Ὁ Γ', πατριάρχης Κωνσταν-
 τινουπόλ., Ε' 528. — Ὁ Ἀθη-
 ναῖος ἱερομόναχ. Ε' 577. — Ὁ
 μητροπολίτ. Πατρῶν, Ε' 619.
Παρθενοπαῖος, ἥρως, Α' 18, 19.
Πάρις, υἱὸς τοῦ Πριάμου, Α' 22.
Παρμενᾶς, εἷς τῶν πρώτων
 διακόνων, Β' 532.
Παρμερίων, Μακεδών, Β' 51,
 100, 110, 134, 140, 156.
*Παρτετσιπάτσιω Ἰουστινια-
 ρός*, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 271.
Παρθσατις, γυνὴ τοῦ μεγάλου
 Ἀλεξάνδρου, Β' 164.
Πασάρογλους, δυνάστης τῆς
 Βουλγαρίας, Ε' 645.
Πασιππίδας, ναύαρχος τῶν
 Λακεδαιμονίων, Α' 705.
Πασόμπευς Ἰσμαήλ, πασᾶς
 τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 665.
Παστιλλᾶς, ἐπίσκοπος Πέργης,
 Γ' 485.
Πασχάλης Α', πάπας Ῥώμης,
 Δ' 522. — Ὁ Β', πάπας Ῥώ-
 μης, Δ' 517, 549.

Πατιράμης, Πέρσης, Α' 399.
Πατμπουρον Μεχμέτ, ἐκτρι-
 στιανισθεὶς Τοῦρκος, Ε' 247.
Πατρίκιος, ὁ Ἀλανὸς ἡγεμὼν,
 Β' 772, 775, 780, 781. —
 Ἰωάννης, ὁ ἀρχιτέκτων, Γ'
 754.
Πάτροκλος, δμῆρικ. ἥρως, Α' 27.
Πατσιμάδης Νικόλαος, Ε' 756.
Παῦλος, μάγιστρος, Β' 754.
Παῦλος, ὁ ἀπόστολος, Β' 532,
 534, 535, 537, 538. — Ὁ
 ἐρημίτης, Β' 661. — Ὁ διά-
 κονος, Γ' 215. — Ὁ οἰκουμε-
 νικὸς πατριάρχης, Γ' 330. —
 Ὁ πατρίκιος, Γ' 388i. — Ὁ
 Κύπριος, πατριάρχης Κωνσταν-
 τινουπόλεως, Γ' 537, 544,
 545, 546. — Ὁ Γ', πάπας
 Ῥώμης, Ε' 497. — Ὁ Α', αὐ-
 τοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, Α' 641.
Παῦρὲ, ἱστοριογράφος Γάλλος,
 Δ' 508.
Πανσαρίας, ὁ περιηγητῆς, Α'
 41, 813. Β' 445, 501. —
 Ὁ υἱὸς τοῦ Κλεομβρότου, Α'
 475, 478, 512, 516. — Ὁ
 βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α'
 729, 756. — Ὁ Μακεδών, Α'
 822, 851. Β' 117. — Ὁ φο-
 νεὺς τοῦ Φιλίππου, Β' 69.
Πάχης Ἀρτῳριος, ἐπίσκοπος
 Νικομηδείας, Δ' 283.
Παχυμέρης Γεώργιος, χρονο-
 γράφος, Ε' 70, 71.
Παχῳμιος ὁ Β', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 531.
Πεδιαδίτης Βασίλειος, εὐνοῦ-
 χος, Δ' 286.
*Πέζαρος Δημητριάδης Ἰωάν-
 ρης*, Ε' 727.

- Περίθροος*, φίλος τοῦ Θησέως, Α' 98.
- Πείσανδρος*, ὁ ποιητὴς, Α' 302. — Ὁ Ἀθηναῖος, Α' 696. — Ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 762.
- Πεισιδίχη*, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.
- Πεισικράτης*, βασιλεὺς τοῦ Σολίου, Β' 137.
- Πεισιστράτος*, τύραννος τῶν Ἀθηνῶν, Α' 276.
- Πείσωρ*, Β' 464.
- Πελάγιος ὁ Α'*, πάπας Ῥώμης, Γ' 208. — Ὁ Β', πάπας Ῥώμης, Γ' 21. — Ὁ καρδινάλιος, Ε' 46.
- Πελασγός*, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἀρκαδίας, Α' 8.
- Πελίας*, Α' 9.
- Πελοπίδας ὁ Θηβαῖος*, Α' 790, 798, 801, 802, 803, 825, 827, 828.
- Πέλοψ*, βασιλεὺς τῆς Ἡλίδος, Α' 11.
- Περδίκκας*, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Α' 594. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντου, Α' 822, 826. — Ὁ στρατηγός, Β' 103, 110, 170, 180, 206, 212.
- Περσάνδρος*, τύραννος τῆς Κορίνθου, Α' 226.
- Περιήρης*, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.
- Περικλῆς*, ὁ μέγας Ἀθηναῖος, Α' 524, 544, 558, 572, 584, 640. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Α' 711.
- Περικλύμενος*, Ἀργοναύτης, Α' 14, 19.
- Περίλαος*, στρατηγὸς τῶν Σικυωνίων, Α' 496.
- Περιμήθη*, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.
- Περιχιτάνης*, πλοίαρχος, Δ' 525.
- Περουλὸς Δημήτριος*, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 704.
- Περόραιβος Χριστοφόρος*, Ε' 646.
- Περόροτος Γεώργιος*, Γάλλος, Ε' 625.
- Περσεὺς*, Α' 9. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Β' 391, 400, 401.
- Πεσκέσιος Νίγρος*, Ῥωμαῖος, Β' 505.
- Πετήνης*, Πέρσης, Β' 109, 115.
- Πετμεζᾶς Βασίλειος*, Ε' 631. — Ἀντώνιος, Ε' 631. — Γεωργάκης, Ε' 631.
- Πετράκης*, τραπεζίτης, Ε' 575.
- Πετραλεῖφας*, Ἰωάννης, Δ' 676.
- Πετράρχας*, ποιητὴς τῆς Ἰταλίας, Ε' 259, 486.
- Πέτρος*, ὁ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος, Β' 680. — Ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας, Γ' 19. — Ὁ ἀπόστολος, Β' 534. Γ' 44, 482, 552. — Ὁ στρατηγός, ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Μαυρικίου, Γ' 232. — Ὁ οἰκονόμος, Γ' 551. — Ὁ ἡγούμενος, Γ' 551. — Ὁ μάγιστρος, Γ' 572. — Ὁ ἀββᾶς, εἰς τῶν πρέσβειων τοῦ βασιλέως Νικηφόρου πρὸς Κάρολον τὸν μέγαν, Γ' 601. — Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Δ' 97, 143. — Ὁ στρατοπεδάρχης, Δ' 156, 202, 227, 229. — Ὁ Ἀναγνίας ἐπίσκοπος, Δ' 450. — Ὁ

ἐρημίτης, Δ' 488, 499. — Ὁ
βλάχος, Δ' 656, 679. — Ὁ
ἐπίτροπος τοῦ πάπα, Ε' 23.
— Ὁ Δ', βασιλεὺς τῆς Ἀραγω-
νίας, Ε' 299. — Ὁ Χωλός, Ε'
366. — Ὁ Ἰουλιανός, Ε' 419,
457, 465. — Ὁ ἡγεμὼν Μολ-
δαύτας, Ε' 547. — Ὁ μέγας,
αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, Ε'
612.
Πέτρος Ἰάκωβος, καταδρομεὺς
Νορμανδός, Ε' 597.
Πετρωᾶς, ὁ στρατηγός, Γ'
346. — Ὁ ἀδελφὸς τῆς βα-
σιλίσσης Θεοδώρας, Γ' 741,
743, 830. — Ὁ στρατηγός
τῆς Χερσῶνος, Γ' 746. — Ὁ
ἀξιωματικὸς τοῦ μηχανικοῦ,
Δ' 90.
Πετσίας, στρατηγός, Δ' 527.
Πευκέστις, σατράπης τῆς Περ-
σίδος, Β' 193, 239, 242.
Πηλεὺς, πατὴρ τοῦ Ἀχιλλέως,
Α' 23.
Πηρέλεως, δημορικὸς ἥρωας,
Α' 23.
Πηρελόπη, γυνὴ τοῦ Ὀδυσ-
σέως, Α' 84.
Πηρῶ, θυγάτηρ τοῦ Νηλέως,
Α' 97.
Πιλᾶτος Δέων ἢ Δεδόντιος, Ε'
486.
Πίνδαρος, ποιητής, Α' 131,
154. Β' 90.
Πῖος ὁ Β', πάπας Ῥώμης, Ε'
336. — Ὁ Ε', πάπας Ῥώμης,
Ε' 487.
Πιπίρος, ὁ μικρὸς, ἡγεμὼν τῶν
Φράγκων, Γ' 485, 493.
Πιπίρος Γεώργιος, πυρπολη-
τῆς Ὑδραῖος, Ε' 864.

Πῖρ Οδομδεμπις, Ε' 322.
Περὶ πασῶς, μέγας βεζύρης,
Ε' 533.
Πισσοῦθρης, σατράπης τῶν
Σάρδεων, Α' 583.
Πιτε Γουλιέλμος, ὑπουργός
τῆς Ἀγγλίας, Α' 246.
Πιττακός, ὁ Μιτυληναῖος, Α'
228, 300.
Πίχλερ, Γερμανὸς, ἱστορήσας
τὰ κατὰ τὴν διαίρεσιν τῶν
ἐκκλησιῶν, Γ' 44, 69, 218,
349.
Πλαροῦδης Μάξιμος, Ε' 186.
Πλαπούτας Δημήτριος, Ε' 815,
882.
Πλάς, Γερμανός, Α' 52.
Πλάταια, πόλις τῆς Βοιωτίας
καὶ ἡ ἐν αὐτῇ μάχη, Α' 479
καὶ ἐπ.
Πλάτων, ὁ φιλόσοφος, Α' 160,
856. — Ὁ ἡγούμενος, Γ' 580,
581, 594, 660.
Πλατὼς, κωμικὸς Ῥωμαῖος,
Β' 500.
Πλεισταρχος, ἀδελφὸς τοῦ
Κασσάνδρου, Β' 295.
Πλειστίας ὁ Κῶος, Β' 270.
Πλιάσας Ἰσμαήλ πασᾶς, Ε'
829.
Πλίνιος, ὁ νεώτερος, Β' 483,
539. — Ὁ πρεσβύτερος, Β'
501.
Πλούταρχος, ὁ βιογράφος, Α'
41, 436, 498, 509, 548, 578,
772, 799, 806. Β' 106, 137,
171, 178, 226, 242, 306,
324, 456, 471, 495, 530.
Πλουτῶ, προμήτωρ τοῦ Πέ-
λαπος, Α' 11.
Πλούτων, θεὸς τοῦ ἔδου, Α' 2.

Πλωτίος, φιλόσοφος, Β' 525.
Πρυταγόρας, υἱὸς τοῦ Εὐαγόρου, Α' 778.

Πόργιος, Ε' 486.

Ποδαλείριος, ἱατρός, Α' 23.

Πόθος δ' *Ἀργυρός*, στρατηγός, Δ' 113.

Πολέμων, δ *Μακεδών*, Β' 214, 216.—Ο σοφίς. Β' 477, 478.

Πολιτιανός, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Γ' 553.

Πολιτιανός Ἀγγελος, Ε' 495.

Πόλλις, *ραδαρχος* τῶν *Λακεδαιμονίων*, Α' 800.

Πόλος, προσετὼς *Πατρῶν*, Ε' 617.

Πολυάδης Κ., Ε' 807.

Πολύαινος, ἱστορικός, Β' 269.

Πολυβιάδης, στρατηγὸς τῶν *Σπαρτιατῶν*, Α' 783.

Πολύβιος, δ ἱστορικός, Α' 54, 186, 799, 864. Β' 70, 368, 372, 379, 390, 397, 403, 407, 408, 585.

Πόλυβος, βασιλεὺς τῆς *Κορίνθου*, Α' 17.

Πολύγνωτος, *ζωγράφος*, Α' 525, 580.

Πολυδάμας δ *Φαρσάλιος*, Α' 131, 815.

Πολυδεύκης, δ ἕτερος τῶν *Διοσκούρων*, Α' 9.

Πολύδωρος, δ βασιλεὺς τῆς *Σπάρτης*, Α' 208.—Ο *Θεσσαλός*, Α' 821.

Πολύευκτος, δ Ἀθηναῖος ῥήτωρ, Α' 866. Β' 92.—Ο πατριάρχης *Κωνσταντινουπόλεως*, Δ' 131, 200.

Πολύζηλος, ἀδελφὸς τοῦ *Γέλωνος*, Α' 502.

Πολύκλειτος, δ *Αἰγύπτιος* *ναύαρχος*, Β' 245.—Ο *Λαρισαῖος*, Β' 350.

Πολυκράτης, τύραννος τῆς *Σάμου*, Α' 229, 335.

Πολύκριτος, *Αἰγινήτ.* Α' 469.

Πολυνείκης, υἱὸς τοῦ *Οἰδίποδος*, Α' 18.

Πολυποίτης, ἡγήτωρ τῶν *Λαπιθῶν*, Α' 23.

Πολυσπέρχων, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου *Ἀλεξάνδρου*, Β' 141, 214, 220.

Πολύφρων, *Θεσσαλός*, Α' 821.

Πομπήιος, δ Ῥωμαῖος στρατηγός, Β' 414, 450, 452.—Ο ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, Γ' 134, 136, 138.

Πομπώνιος, εὐπατριδῆς Ῥωμαῖος, Β' 448, 450.

Πόρτος Φραγκίσκος, Ε' 723.

Πορφύριος, δ νεοπλατωνικός, Β' 575.—Ο ἐπίσκοπος Ἀρτης, Ε' 957.

Πορφυρίτας Γιαννάκης, Ε' 559.

Ποσειδῶν, θεὸς τῆς *θαλάσσης*, Α' 2.

Ποσειδώνιος, Α' 488.—Ο ἱστορικός, Β' 433.—Ο ἀστρονόμος, Β' 525.

Πούδαλος Κωνσταντῖνος, Ε' 597.

Πουλίχερτα, ἡ *Αὐγούστα*, Β' 750, 752, 764, 771.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ *Θεοφίλου*, Γ' 767.

Πουπάκης, δορυφόρος τοῦ Ἀξοῦχ, Δ' 578.

Πουσαῖος, ἐπαρχος, Β' 785.

Πούσκουλος Οὐβερετίρ, Ε' 377.

Πρελιοῦβοιτζ Θωμάς, Ε' 302, 303.

- Πρεμαρίνης Ρουγέρος*, Β' 18.
Πρίαμος, βασιλεὺς τῆς Τροίας, Α' 22.
Πριγκήπιος, ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α', Γ' 157.
Πριχοσίρης Νικόλαος, Ε' 278.
Πρισκιανός, φιλόσοφος, Γ' 202.
Πρίσκος, δ σοφιστῆς, Β' 768.
 — Ὁ στρατηγός, Γ' 232.
Πρίσκος Ἐλουθίδιος, στωϊκὸς φιλόσοφος, Β' 482.
Προαιρέσιος, διδάσκαλος ἐν Ἀθήναις, Β' 634.
Προβατᾶς Γεώργιος, εὐνοῦχος, Δ' 289.—Θεοφάνης, Δ' 638.
Πρόβος, δ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 517.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, Γ' 134, 138.
Προθοήνωρ, ὁμηρικ. ἥρωας, Α' 23.
Πρόθοος, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.
Προθύτης, Θηβαῖος, Β' 89.
Προκίδας, ἢ *Προχύτας* Ἰωάννης, Ε' 136.
Προκλῆς, δ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 172.—Ὁ τύραννος τῆς Ἐπιδαύρου, Α' 226.
Πρόκλος, δ φιλόσοφος, Γ' 57, 58, 198, 199.—Ὁ χημικὸς, Γ' 72.
Προκοπία, ἡ θυγάτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου, Γ' 643, 654, 661, 663, 671.
Προκόπιος, δ ἱστορικὸς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, Β' 779. Γ' 100, 102, 103 καὶ ἐπ.—Ὁ Γαζαῖος, Γ' 22.—Ὁ ἑπαρχὸς Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 504.—Ὁ πρωτοβεστιάριος, Δ' 79.
Πρόμαχος, υἱὸς τοῦ Παρθενοπαίου, Α' 20.
Προμηθεὺς, υἱὸς τοῦ Ἰαπετοῦ, Α' 4, 5, 7.
Προυσίας, σατράπης τῆς Βιθυνίας, Β' 329.
Πρόχορος, εἷς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532.
Πρώϊος Δωρόθεος, Ε' 727.
Πρωταγόρας, φιλόσοφος Ἀβδηρίτης, Α' 579.
Πρωτογένεια, θυγάτηρ τοῦ Δευκαλίωνος, Α' 6.
Πρωτόμαχος, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 710.
Πρωτεσίλαος, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 23. Β' 101.
Πτολεμαῖος, δ Ἀλωρίτης, Α' 822, 826.—Ὁ Ἀγάγου, Β' 104, 106, 112, 118, 181, 189, 206, 244, 247, 308.—Ὁ Σελεύκου, Β' 121.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀντιγόνου, Β' 245, 247, 249, 252.—Ὁ Κεραιυνός, Β' 307, 309, 310, 312.—Ὁ Φιλάδελφος, Β' 310.—Ὁ Γ', διάδοχος, Β' 344.—Ὁ Φιλοπάτωρ, Β' 385.—Ὁ ΙΒ', ἑσχατος τῶν Πτολεμαίων, Β' 416.—Ὁ γεωγράφος, Β' 345.—Ὁ υἱὸς τοῦ Πύρρου τοῦ νεωτέρου, Β' 364.
Πτολεμαῖς, θυγάτηρ τοῦ Πτολεμαίου, Β' 300.
Πυθαγόρας, δ Σάμιος φιλόσοφος, Α' 302.—Ὁ τύραννος τοῦ Σελινοῦντος, Α' 500.
Πυθίας, θαλασσοπόρος, Β' 326.
Πύθης ὁ Ἰσχυρόν, Αἰγινήτης, Α' 427.

Πυθία, ἱέρεια, Α' 139.
Πυθόδωρος, δαδούχος τῶν Ἐ-
 λευσινίων, Β' 293.
Πυθοκλείδης, ὁ διδάσκαλος τῆς
 μουσικῆς, Α' 240. — Ὁ Ἀθη-
 ναῖος φιλόσοφος, Α' 527.
Πυθοκλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 226.
Πύθων, ὁ Ἀγῆνορος, Β' 162,
 192, 243, 247. — Ὁ Κρα-
 τεᾶ, Β' 193, 194, 231, 242.
Πυλάδης, φίλος τοῦ Ὀρέστου,
 Α' 98.

Πυριλάμπης, φίλος τοῦ Περι-
 κλέους, Α' 610.
Πύρρα, γυνὴ τοῦ Δευκαλίω-
 νος, Α' 5.
Πύρρος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἡ-
 πείρου, Α' 162. Β' 249, 300,
 304, 319, 326, 364. — Ὁ
 πατριάρχης Κωνσταντινουπό-
 λεως, Γ' 325. — Ὁ ἀρνησι-
 θρησκός, Δ' 517.
Πῶρος, ἡγεμὼν Ἰνδός, Β'
 161.

P.

Ῥάγκος Ἰωάννης, Ε' 829.
Ῥάβδας Κώστας, ἀρματωλὸς
 Καρπενήσιου, Ε' 607.
Ῥαβδοῦχος, στρατηγὸς Δυρ-
 ραχίου, Δ' 80.
Ῥαδάμανθος, πρῶτος βασι-
 λεὺς τῆς Κρήτης, Α' 8.
Ῥαδειρὸς Κωνσταντῖνος, Δ'
 717.
Ῥαδομῆρ (*Γαβριήλ Ῥωμα-
 ρός*), Δ' 233, 254, 255.
Ῥάδουλ Ι', ἡγεμὼν τῆς Βλα-
 χίας, Ε' 560.
Ῥαζάτης, στρατηγὸς Πέρσης,
 Γ' 278, 279.
Ῥαζῆς Ἀθανάσιος, Ε' 966.
Ῥαίκτωρ, μοναχός, Δ' 456.
Ῥαιμόνδος, ὁ κόμης τῆς Το-
 λώσης, Δ' 496. — Ὁ κόμης
 τῆς Πικταυίας, Δ' 558.
Ῥαχοβιτζας Μιχαήλ, μέγας
 διερμηνεὺς, Ε' 571.
Ῥάλλης Μαρτίλιος, Ε' 497. —
 Δημήτριος, Ε' 497. — Μι-
 χαήλ, Ε' 497. — Διονύσιος, ἀρ-
 χιεπίσκοπ. Τυρνόβου, Ε' 597.

Ῥαμῆ Μεχμέτ, ρεῖζ ἐφένδης,
 Ε' 564, 567.
Ῥαμφίας, πρέσβυς Σπαρτιά-
 τῆς, Α' 617.
Ῥαοῦλ, ὁ Λυκοφόρος, Δ' 463.
 — Κωνσταντῖνος, Δ' 676.
Ῥαφαήλ ὁ Α', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 528,
 530. — Ὁ Β', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 533.
Ῥάφρ, ἀρχαιολ. Δανός, Δ' 294.
Ῥαχήλ, Α' 84.
Ῥέα, μήτηρ τοῦ Διὸς, Α' 2.
Ῥεββέκα, Α' 84.
Ῥεῖζ ἐφένδης, Ε' 776.
Ῥετοκίος, Δ' 44.
Ῥεράλδος, δούξ τῆς Ἀντιο-
 χίας, Δ' 584.
Ῥετιέρης Μάρκος, Ε' 523. —
 Νικόλαος, Ε' 957.
Ῥετιὼ Σατῶ, Ε' 597.
Ῥεομίθρης, Πέρσης, Β' 109,
 111.
Ῥεσιτ πασάς, ἡ Κιουταχῆς,
 Ε' 835, 913.
Ῥεσυρὸς Κωνσταντῖν, Ε' 581.

- 'Ραυθῶ, φιλέλλην Γάλλος, Ε' 869.
 'Ρευσερῶ, Γάλλος, Ε' 907.
 'Ρεϋχλίριος 'Ιωάννης, ἐπίσκοπος Γερμανός, Ε' 495.
 'Ρήγας ὁ Φεραῖος, Ε' 645, 646, 647.
 'Ρηγίλλη, σύζυγος 'Ηρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, Β' 490.
 'Ρίζος Σπυρίδων, Ε' 726.
 'Ρικάρδος, ὁ κόμης, Δ' 630.
 — 'Ο κόμης Κεφαλληνίας, Ε' 150.
 'Ρινιέρης, υἱὸς τοῦ Δανδόλου, Ε' 18.
 'Ρίτσοε Ἀρτῶνιος, πλοίαρχος Ἐνετὸς, Ε' 400, 401.
 'Ριχάρδος, ὁ κόμης Ἀνδρίας, Δ' 581.—'Ο Λεοντόκαρδος, βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, Δ' 663, 671.
 'Ριχελιὸς, ὁ καρδινάλιος πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας, Γ' 93, 95. Ε' 598.
 'Ροβέρτος, ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας, Δ' 496.—'Ο δούξ τῆς Νορμαννίας, Δ' 496.—'Ο ἐπίσκοπος τοῦ Λάϊτσεστερ, Δ' 603.—'Ο υἱὸς τοῦ Κουρτεναίῳ, Ε' 50, 57.—'Ο Ἀρτεσιανός, ἀντιβασιλεὺς, Ε' 145.—'Ο υἱὸς τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ, Ε' 271.
 'Ροβέρτος Γυσκάρδος, Νορμαννός, Δ' 448, 455, 485.
 'Ρογέρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ 'Ραοῦλ Λυκοφόρου, Δ' 464.—'Ο κόμης τοῦ Φοᾶ, Δ' 496.—'Ο βασιλεὺς τῆς Σικελίας, Δ' 574.
 'Ρόδιος Π. Γ., Ε' 946.
 'Ροδόδαλδος, ἐπίσκοπος λατίνος, Γ' 814.
 'Ροίκος ὁ Σάμιος, Α' 303.
 'Ροισάκης, στρατηγὸς Πέρσης, Β' 113.
 'Ροκαφόρτε Βερεγγάριος, Ε' 195, 200.
 'Ροκνεδδιν, δυνάστης τοῦ Τοκατίου, Δ' 678.
 'Ρόουε Θωμᾶς, πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, Ε' 522.
 'Ρόος, στρατηγός, Ε' 950.
 'Ροσσέτος Μιχαλάκης, μέγας σκευοφύλαξ, Ε' 552.
 'Ρόσσης Νικολός, Λομβαρδός, Δ' 709.
 'Ροτρούδη ('Ερυθρῶ), θυγάτηρ Καρόλου τοῦ μεγάλου, Γ' 541.
 'Ροδμ Μεχμὲτ πασᾶς, μέγας βεζύρης, Ε' 480.
 'Ρόύριχ, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 91.
 'Ρουσέλιος, στρατηγὸς Φράγκος, Δ' 425, 434.
 'Ρουτίλιος, Ῥωμαῖος, Β' 500.
 'Ρούττης Στέφανος, Ε' 726.
 'Ρουφῖνος, μάγιστρος, Β' 693, 698, 699.
 'Ρούφος Σταμάτιος, Ε' 726.
 'Ροχέτιος 'Ραοῦλ, ἐρμηνευτὴς Γάλλος, Α' 45.
 'Ρυμινιὸς, στρατηγός, Ε' 950.
 'Ρωμανός, ὁ ἀλλαξοπιστήσας φρούραρχος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Βόστρας, Γ' 307.—'Ο στρατηγὸς τῆς Σάμου, Δ' 91.—'Ο Λεκαπηνός, Δ' 95, 106, 109.—'Ο υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κουρκούα, Δ' 104.—'Ο υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Πορ-

φυρογεννήτου, Δ' 106, 121.
— 'Ο Κουρκούας, Δ' 134.—
'Ο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν
Βουλγάρων Πέτρου, Δ' 143,
232, 233. — 'Ο υἱὸς τοῦ
Βάρδα Φωκᾶ, Δ' 239. —
'Ο Διογένης, βασιλεὺς, Δ'
419, 427, 430. — 'Ο διοι-

κητῆς τοῦ Δυρραχίου, Δ' 631.
'Ρωμύλος Αὐγουστῆλος, τε-
λευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώ-
μης, Β' 786.
'Ρωξάνδρα, μήτηρ τοῦ Μαυ-
ροκορδάτου, Ε' 560.
'Ρωξάνη, γυνὴ τοῦ μεγάλου
'Αλεξάνδρου, Β' 159, 194.

Σ.

Σάββας, ὁ ἐπίσκοπος Ζητου-
νίου, Ε' 306. — 'Ο ἐπὶ τῆς
ἐπαναστάσεως, Ε' 767, 772.
Σαβδάτιος ἢ 'Ισδάκ, ὁ πατὴρ
τοῦ 'Ιουστινιανοῦ, Γ' 98. —
'Ο μοναχὸς, Γ' 687. — 'Ο υἱὸς
τοῦ Λέοντος Ε', Γ' 715.
Σαβέρ, βεζύρης, Δ' 591, 593.
Σαβῖρος, ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Γ' 500.
Σαδῆμας Κωνσταντῖνος, ὁ-
πλαρχηγὸς Ναυπακτίας, Ε'
829, 966.
Σαιβοδλφ, 'Ισλανδὸς, Δ' 265.
Σαϊντ-Ομέρ, Γάλλος ἡγεμὼν
τῶν Θηβῶν, Γ' 91. — Νικό-
λαος Β', Ε' 145. — 'Ο Γ',
πρωτοστράτηγος τοῦ Μωρέως,
Ε' 150.
Σαιντιλέρ Βαρθελεμῶ, συγ-
γραφεὺς Γάλλος, Γ' 298, 337.
Σαῖσσᾶς, σουλτάνος τοῦ 'Ιχο-
νίου, Δ' 545.
Σαττ, ἐμίρης τῆς Κρήτης, Δ' 78.
Σαλαδδίν, βεζύρης καὶ σουλ-
τάνος, κατακτητῆς τῶν ἱερο-
σολύμων, Δ' 593, 661.
Σαλαμῆς, ἡ νῆσος, Α' 445.
Σάλας Μάρκος 'Αρτώνιος,
στρατηγὸς, Ε' 609.

Σαλιριάκ, πρέσβυς τῆς Γαλ-
λίας, Ε' 521.
Σαλμωνεὺς, υἱὸς τοῦ Αἰόλου,
Α' 8.
Σαλούτιος 'Ιουλιανὸς, νομοδι-
δάσκαλος, Γ' 113.
Σαμουήλ, υἱὸς τοῦ Σίσμαν,
ὁ ἰσχυρὸς ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Δ' 232, 233, 243,
253. — 'Ο πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Ε' 532. —
'Ο Σουλιώτης μοναχὸς, Ε'
653.
Σαμπλιτίτης Γουλιέλμος, κό-
μης Καμπανίας, Δ' 701.
Σαρδρόκοιτος, ἡγεμὼν 'Ινδὸς,
Β' 294, 316.
Σατέλλα Στέφανος καὶ Βαρ-
θολομαῖος, ἀδελφοὶ ἔμποροι,
Ε' 144.
Σανοῦτος Μάρκος, Ε' 18, 19.
— 'Ο Β', δούξ τῆς Νάξου, Ε'
148. — Γουλιέλμος, Ε' 228.
— Νικόλαος, δούξ τῆς Νά-
ξου, Ε' 234. — 'Ιωάννης, δούξ
τῆς Νάξου, Ε' 279.
Σαρταβαρηνὸς Θεόδωρος, ἐ-
πίσκοπος Εὐχαΐτων, Δ' 264.
Σαρταρόζας, φιλέλλην 'Ιτα-
λὸς, Ε' 961.

- Σαουτζής*, υἱὸς τοῦ Μουράτ, Ε' 287.
- Σαπφώ*, ἡ ποιήτρια, Α' 300.
- Σατώρ*, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Β' 509. — Ὁ Β', Β' 604, 625.
- Σαριτζὲ* πασᾶς, στρατηγός, Ε' 397.
- Σαρπηδών*, ἡγεμὼν τῶν Λυκίων, Α' 24.
- Σάρπης Παῦλος*, Ε' 598.
- Σαροῦ-Χάρ*, ἄρχων τῆς Λυδίας, Ε' 176.
- Σαρπινὸ* Γουτδωρ, Ε' 145, 155.
- Σαῤῥιγιάννης*, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.
- Σασάρ*, γαμβρὸς τοῦ Μεντεσχέ, Ε' 179.
- Σατουρνίτος*, κόμης, Β' 755.
- Σάτυρος*, ὑποκριτὴς Ἀθηναῖος, Α' 858. Β' 49.
- Σατωβριάνδος*, ὁ περιώνυμος Γάλλος συγγραφεὺς, Β' 107.
- Σαχίνης Σταῦρος*, Ε' 961.
- Σαχτούρης Γεώργιος*, ἀντιναύαρχος Ὑδραῖος, Ε' 847, 911. — Δημήτριος, Ε' 961.
- Σδιατοσλάβ*, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 17, 44.
- Σδιατοσλαῦος*, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 113, 142, 216.
- Σγουρομαλλαῖος Γεώργιος*, Ε' 153.
- Σγουρός*, ἄρχων Ναυπλίου, Δ' 605, 695. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λέων, Δ' 695.
- Σεβαλιέ*, φιλέλλην Ἑλβετός, Ε' 833.
- Σεβαστιάνης*, Γάλλος στρατηγός, Ε' 949.
- Σεδαχεδδὶν* πασᾶς, ἀρχιεunuχος, Ε' 397.
- Σεβηριανός*, καθηγητὴς τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, Γ' 62.
- Σεζὶν*, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 521.
- Σέκερης Παραγιώτης*, Ε' 756.
- Σεκορδῖτος Νικόλαος*, ἐρμηνεύς, Ε' 348.
- Σεκοῦνδος*, σοφιστὴς, Β' 476, 485.
- Σελδζοῦκ*, ἡγεμὼν τῶν τουρκικῶν φυλῶν, Δ' 310.
- Σέλευκος*, ὁ Ἀντιόχου, Β' 188, 212, 213, 244, 248, 275, 309. — Ὁ Δ', Β' 348. — Ὁ Κυβισσάκτης, τελευταῖος τῶν Σελευκιδῶν, Β' 414.
- Σελίμ Α'*, σουλτάνος, Ε' 532. — Ὁ Γ', σουλτάνος, Ε' 650.
- Σεραχηρεῖμ*, ὁ ἄρχων τῆς Ἄνω Μηδίας, Δ' 256. — Ὁ στρατηγός, Ε' 9. — Ὁ στρατοπεδάρχης, Ε' 204.
- Σερέκας*, φιλόσοφος, Β' 465.
- Σέντιος*, στρατηγὸς τῆς Μακεδονίας, Β' 439.
- Σεποῦς Θεοβάλδος*, ἐπίτροπος τοῦ Καρόλου Βαλουᾶ, Ε' 200.
- Σεπτίμιος Σεβήρος*, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 505.
- Σεραφεῖμ*, ὁ ἐπίσκοπος Σαλῶνων, Ε' 306. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 534.
- Σέργιος*, ὁ ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθάρων πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 257, 271, 274, 319. — Ὁ διοικητὴς Καισαρείας, Γ' 307. — Ὁ πρωτοσπαθάριος, Γ' 3889. — Ὁ πατὴρ τοῦ Ἰωάν-

- νου Δαμάσκηου, Γ' 443.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ πατριάρχου Φωτίου, Γ' 740.—'Ο Δ', πάπας 'Ρώμης, Δ' 453.
- Σεύθης*, βασιλεὺς τῶν 'Οδρουσῶν, Β' 244, 246.
- Σεφέρ*, μέγας διερμην. Ε' 563.
- Σεχαβδεδιν* πασᾶς, στρατηγός, Ε' 397.
- Σθερελατδας*, ἔφορος τῆς Σπάρτης, Α' 600.
- Σθερέλαος*, ἄρμωστής Λακεδαιμόνιος, Α' 717.
- Σθέρελος*, εἰς τῶν 'Επιγόνων, Α' 20.
- Σιβύριος*, σατράπης τῆς 'Αραχωσίας, Β' 192.
- Σιγισμοῦνδος*, βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας, Ε' 291.
- Σίκιννος*, δοῦλος τοῦ Θεμιστοκλέους, Α' 457, 466.
- Σίλας*, τύραννος τῆς Λυσιάδος, Β' 350.
- Σίλλεστρος* Γ', πάπας 'Ρώμης, Δ' 369.
- Σιλικτάρ Πόττας*, ἀρχηγὸς 'Αλβανός, Ε' 829.
- Σιλκῶ*, βασιλεὺς τῶν Νουβιδῶν, Β' 362.
- Σιμμίας*, φιλόσοφος Θηβαῖος, Α' 796. Β' 141.
- Σιμπλίχιος*, ὁ πάπας, Γ' 43.—'Ο φιλόσοφος, Γ' 202.
- Σίμων*, ἀδελφὸς τοῦ 'Ιούδα τοῦ Μακκαβαίου, Β' 413.
- Σιμωνίδης*, ὁ Κεῖος, Α' 131, 442, 489, 502, 537.
- Σινάρ* πασᾶς, Ε' 252.
- Σινιάβιν*, ναύαρχ. 'Ρώσος, Ε' 654.
- Σίνων*, ὁ ἐν τῷ Τρωϊκῷ πολέμῳ, Α' 32.
- Σίξτος* Δ', πάπας 'Ρώμης, Ε' 488.
- Σιρκούχ*, στρατηγὸς τοῦ Νουρεδδίν, Ε' 592, 593.
- Σιρόης*, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Γ' 283.
- Σισίνης*, Ε' 882.—'Ο υἱὸς τοῦ Χρύσανθος, Ε' 882.
- Σισίνριος*, στρατηγός, Γ' 470, 472.
- Σίσμαν*, βοεβόδας Τουρνόβου, Δ' 232.
- Σίσυφος*, υἱὸς τοῦ Αἰδίου, Α' 8, 72.
- Σιτάλης*, βασιλεὺς τῶν Θρακῶν, Β' 7.
- Σιφάντος*, πειρατῆς, Δ' 638, 640.
- Σκαλιτσᾶς* Δῆμος, ἄρματωλὸς Δωρίδος, Ε' 824, 886.
- Σκανδαλίδης* 'Αθανάσιος, Ε' 808.
- Σκηπίων*, ὑπάτος τῶν 'Ρωμαίων, Β' 396.
- Σκλήραινα*, ἀδελφὴ τοῦ 'Ρωμανοῦ Σκληροῦ, Δ' 202.
- Σκληρὸς* 'Ρωμανός, μάγιστρος, Δ' 301.—Λεονάρδος, δημογέρον 'Αθηνῶν, Ε' 705.—Δημήτριος, Ε' 705.
- Σκοπελιανός*, φιλόσοφος, Β' 485.
- Σκορδύλης*, ἐπιφανὴς Κρής, Ε' 555.
- Σκούρτης* Κυριάκος, καταδρομεὺς 'Υδραῖος, Ε' 656.
- Σκουφᾶς*, εἰς τῶν ἰδρυτῶν τῆς φιλικῆς ἐταιρίας, Ε' 756.
- Σκύθης*, τύραννος τῆς Ζάγκλης, Α' 500.
- Σκυλίτζης*, χρονογράφος, Γ'

665. Δ' 391, 412, 413, 418, 421, 427, 434, 440, 442.
Σλόσσερος, ὁ Γερμανὸς ἱστορικός, Γ' 318, 471, 614, 737.
Σμέρδης, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 331.
Σμερίλιος Κωνσταντῖνος, Ε' 279.
Σμιθ Ἀδάμ, οἰκονομολόγος Ἀγγλος, Α' 426.
Σμινδυρίδης ὁ Ἱπποκράτους, Συβαρίτης, Α' 223.
Σμίτ, πρέσβυς τῆς Γερμανίας, Ε' 524.
Σοαζὺ Ἰωάννης, Δ' 723.
Σοδιέσκης, βασιλεὺς τῆς Πολωνίας, Ε' 562.
Σόκολης, μέγας βεζύρης, Ε' 545.
Σολιμάν Α', κυριάρχης τῆς μικρᾶς Ἀσίας, Δ' 433, 486.
Σολιώτης Ν., Ε' 783.
Σολόμων, στρατηγός, Γ' 145.
Σολωμός Διονύσιος, ποιητὴς Ἑπτανήσιος, Ε' 720.
Σόλων, ὁ νομοθέτης τῶν Ἀθηνῶν, Α' 144, 228, 239, 248.
Σορβόλης, Κρής, Ε' 428.
Σουγδουρῆς Γεώργιος, ἱερεὺς, Ε' 727.
Σουτῆς, Β' 522. Γ' 149.
Σουλεϊμάμπεϋς Μπαλιὰ ὀγλὸς, Ε' 415, 427.
Σουλεϊμάν, δ καλὶφης, Γ' 387, 388ε. — Ὁ υἱὸς τοῦ καλὶφου Ἰσάμ, Γ' 452. — Ὁ υἱὸς τοῦ Οὐρχάν, Ε' 251, 270. — Ὁ υἱὸς τοῦ Βαγιαζήτ, Ε' 307, 308. — Ὁ μέγας βεζύρης, Ε' 563.
Σουλεϊμάν-Σάχ, Ε' 173.
Σουλῶτης Κοσμᾶς, Ε' 826.
Σούλης, ἄρματωλὸς, Ε' 696.
Σουλλὸς Οἰγῶν, Ε' 147.
Σουλφιὰρ, διερμηνεὺς, Ε' 553.
Σουμίλας Ἀγγελῆς, ἄρματωλὸς, Ε' 604.
Σουσμάνης Κωνσταντῖνος, ὁ πλαρχηγὸς Κραββάρων, Ε' 619, 622.
Σούτσος Ἀλέξανδρος, μέγας χαρτοφύλαξ, Ε' 552. — Μιχαήλ, αὐθέντης Μολδαυταί, Ε' 570, 767. — Νικόλαος, μέγας διερμηνεὺς, Ε' 618.
Σοφία, ἡ σύζυγος τοῦ Ίουστίνου Β', Γ' 214. — Ἡ ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, Γ' 740. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θωμά Παλαιολόγου, Ε' 503.
Σοφιάν, στρατηγὸς Ἀραψ, Γ' 388ε.
Σοφιαρὸς, ἄρχων Μονεμβασίας, Ε' 11.
Σοφοκλῆς, δραματικὸς ποιητὴς, Α' 536, 584.
Σπαθόγιαρνης, ἄρματωλὸς τῆς Ἀκαρνανίας, Ε' 605.
Σπαρδουγινὸς, ἱστορικός, Ε' 465.
Σπαριολάκης Γ., Ε' 914.
Σπανὸς, ἄρματωλὸς τῆς Ὑπάτης, Ε' 605.
Σπερθίας, εὐπορος Σπαρτιάτης, Α' 202.
Σπηλιωτάκης Ἀναγνώστης, Ε' 879.
Σπιθριδάτης, ὁ Πέρσης μεγιστάν, Α' 751. — Ὁ σατράπης τῆς Ἰωνίας, Β' 109, 111, 113.

Σπινθαρος, φιλόσοφος Τάραν-
τινος, Α' 796.

Σπὸν, περιηγητὴς Γάλλος, Ε'
705.

Σπορδόλης Μιχαήλ, εὐνοῦ-
χος, Δ' 276, 279.

Σπυρίδωφ, ναύαρχος Ῥώσος,
Ε' 622.

Σοίσμαρ, ἄρχων τῆς Βουλγα-
ρίας, Ε' 283, 291.

Σολικ, πληρεξούσιος τῆς Αὐ-
στρίας, Ε' 564.

Στάγνωρ, σατράπης τῆς Παρ-
θυσίας, Β' 192.

Σταθᾶς Γιάρρης, ἀρχηγὸς το-
λίσκου, Ε' 656.

Στάνωπ, συνταγματάρχης Ἀγ-
γλος, Ε' 940.

Στασάνωρ, σατράπης τῆς
Δραγγιανῆς, Β' 192.

Στασίος, ποιητὴς, Α' 302.

Στάτειρα, γυνὴ τοῦ μεγάλου
Ἀλεξάνδρου, Β' 164, 194.

Σταυράκιος, ὁ πατρίκιος καὶ
εὐνοῦχος, Γ' 237, 542, 553,
567, 568, 588.—Ὁ υἱὸς τοῦ
βασιλ. Νικηφόρου, Γ' 642-644.

—Ὁ στρατηγὸς τῆς Κύπρου,
Δ' 80.—Ὁ ἔμπορος, Δ' 86.

Στελίχωρ, ὑπουργὸς τοῦ Ὀνω-
ρίου, Β' 698, 699, 705.

Στεφανόπουλος Δῆμος, Μα-
νιάτης τῆς Κορσικῆς, Ε' 644.

—Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικολᾶς,
Ε' 644.

Στέφανος, ὁ πρωτομάρτυς, Β'
532.—Ὁ μοναχὸς, Γ' 501-
503.—Ὁ ἀρχιταμίας, Γ' 370-
371.—Ὁ Ἀσμικτος, Γ' 381-
382.—Ὁ στρατηγὸς, Γ'
436.—Ὁ Β', πάπας Ῥώ-

μης, Γ' 485.—Ὁ ἀρχηγὸς τῆς
αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, Γ'
578.—Ὁ πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Δ' 84.—
Ὁ υἱὸς τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκα-
πηνοῦ, Δ' 96, 109.—Ὁ ἐπί-
σκοπος Ἀβύδου, Δ' 203.—
Ὁ γαμβρὸς τοῦ εὐνοῦχου Ἰω-
άννου, Δ' 286.—Ὁ ἡγεμὼν
τῆς Σερβίας, Δ' 289.—Ὁ εὐ-
νοῦχος, Δ' 308.—Ὁ Θ', πά-
πας Ῥώμης, Δ' 367.—Ὁ
κόμης Βλεσῶν, Δ' 515.—Ὁ
ἀδελφὸς τοῦ Γεῖζα, Δ' 589.
—Ὁ υἱὸς τοῦ Γεῖζα, Δ' 589.
Στηθάτος Νικήτας, μοναχὸς,
Δ' 374.

Στησαγόρας, στρατηγὸς τῶν
Σαμίων, Α' 584.

Στησίλαος ὁ Θρασύλου, στρα-
τηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 383.

Στησίχορος, ποιητὴς, Α' 322.

Στίλπωρ ὁ Μεγαρεὺς, φιλό-
σοφος, Β' 259, 263.

Στορνάρης Νικόλαος, ὁπλαρ-
χηγὸς, Ε' 830, 966.

Στούθιος, πατρίκιος, Γ' 594.

Στραβομήτης Θεόδωρος, Δ' 308.

Στραβορωμανὸς, Δ' 435.

Στραβοσπόνδυλος Λέων, Δ'
317.

Στράδωρ, μέγας γεωγράφος, Α'
160. Β' 131, 133, 334, 459.

Στράγκωρδ, πρέσβυς τῆς Ἀγ-
γλίας, Ε' 781.

Στραζομήρ ἢ Χρυσός, Δ' 679.

Στρασβοῦργος Παῦλος, πρέ-
σβυς τῆς Σουηδίας, Ε' 524.

Στρατήγιος Ποδοπάγουρος, Γ'
503.

Στρατηγόπουλος, καπετάνος

- τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 331.—
 Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Παῦλος, Ε' 331.
Στρατηγόπουλος Ἀλέξιος, στρατηγός, Ε' 73, 78.
Στρατιωτικὸς Μιχαήλ, Δ' 318, 323.
Στρατοκλῆς, δημαγωγός Ἀθηναῖος, Β' 199, 204, 293.
Στρατορίκη, θυγάτηρ τοῦ Δημητρίου, Β' 300.
Στράτις, τύραννος τῆς Χίου, Α' 337.
Στράτωρ, τύραννος τῆς Βεροίας, Β' 349.
Στρέας, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 17, 44.
Στρόγορος, πρέσβυς Ῥώσος, Ε' 683, 776, 781.
Στρομοκοδρὲς Θωμᾶς, Γάλλος ἄρχων τῶν Σαλῶνων, Ε' 22.—Ὁ Β' καὶ ὁ Γ', ἄρχοντες τῶν Σαλῶνων, Ε' 112.—Γουλιέλμος, Ε' 112.
Στρούθας, Α' 775.
Στρυφνὸς Μιχαήλ, ἀρχινάυαρχος, Δ' 677.
Συένρεσις, ἡγεμὼν τῶν Κιλίκων, Α' 463.
Σύλλας, στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων διαπεραιώσεις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, Β' 439· πολιορκία καὶ ἄλωσις Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, 440-445· αἱ περὶ Χειρῶνεια καὶ Ὀρχομενὸν πρὸς Ἀοχέλαον μάχαι, 445-446· εἰρήνη πρὸς Μιθριδάτην, 446· ζήτημα εἰς Ἀσίαν ἐπιβληθεῖσα, 447· διάλεξις αὐτοῦ πρὸς Μιθριδάτην, 428.
Συμβάτιος, γαμβρὸς τοῦ Βάρδα, Γ' 834-836, 839.
Συμεὼν, ὁ μάλιστα, χρονολόγος, Γ' 674.—Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Δ' 86, 97.—Ὁ θαλαμηπόλος τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 276, 280.—Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Δ' 488.—Ὁ Τραπεζούντιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 530.
Σύμμαχος, ἱστορικός, Β' 626.
Συναδηνός, ὁ συγγενὴς τοῦ Βοτανειάτου, Δ' 441, 479.—Ὁ στρατηγός, Ε' 213.
Συναδηνὸς Βασίλειος, στρατηγὸς Αὐβράχίου, Δ' 290.
Συνέσιος, Β' 703, 710, 719, 724.
Συντεκνιώτης Τριμπούκης, ἄρματωλὸς τῆς Ἡπείρου, Ε' 595.
Συργεώργιος, Ε' 208.
Συργιάννης, Ε' 208.
Συρίγος Μελέτιος, ἱεροκῆρυξ, Ε' 553.
Συρματθαῖος, Ε' 208.
Συρόπουλος Σιλβέστρος, ἱστοριογράφος, Ε' 339.
Στέγγελος, στρατηγὸς τῶν Ῥώσων, Δ' 113, 142, 216.
Στέργης, μυθολογικὸν τέρας, Α' 17.
Σφοδρία, ἄρμοστής Λακεδαιμόνιος, Α' 791, 813.
Σφόρτζας Λουδοβίκος, ἡγεμὼν τῶν Μεδιολάνων, Ε' 496.
Σχεδῖος, Ὀμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.
Σχολάριος Γεώργιος, ἡ Γεννάδιος, Ε' 404, 507.

Σχουλεμβούργιος, Ε' 609.
Σωκράτης, ὁ φιλόσοφος, Α' 7,
 579, 713, 730, 732. Β' 7.
 — Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου
 Ἀλεξάνδρου, Β' 111,
 112. — Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκ-
 κλησίας, Β' 568. Γ' 21.
Σωσθένης, εὐπατρίδης Μακε-
 δών, Β' 3. 2, 314.
Σωσίβιος, σύμβουλος Πτολε-
 μαίου τοῦ Φιλοπάτορος. Β' 394.

Σωσιγένης, Ἀλεξάνδρεος, Β'
 525.
Σωσιπλῆς, ἀντιπρόσωπος τῶν
 Κορινθίων, Α' 293.
Σώστρατος, τεχνίτης Κνίδιος,
 Β' 359.
Σωφάνης, στρατηγὸς τῶν Φω-
 κέων, Α' 869.
Σωφρόνιος, πατριάρχης Ἱερο-
 σολύμων, Γ' 220, 309.

Τ.

Ταγκρέδος, Νορμαννὸς, Δ' 286.
 — Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Βοημούν-
 δου, Δ' 496.

Τάτχμarr, φιλέλλην, Ε' 835.
Τάκτος, ἱστορικὸς Ῥωμαῖος,
 Α' 93.

Ταλλεϋράνδος, ὑπουργὸς τοῦ
 μεγάλου Ναπολέοντος, Ε' 654.

Ταμερλάν, ἡγεμὼν τῶν Τα-
 τάρων, Ε' 306.

Τάνταλος, βασιλεὺς τῆς Σι-
 πύλου, Α' 72.

Ταξιλλῆς, στρατηγὸς, Β' 445.

Ταραντίτος Φίλιππος Β', πρίγ-
 κηψ, Ε' 295. — Ὁθων, Ε'
 295.

Ταράσιος, ὁ πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως. Καταγωγὴ
 αὐτοῦ, παιδεία καὶ δοξασίαι
 ὅσον ἀφορᾷ τὴν μεταρρύθμι-
 σιν, Γ' 546. ἀναγορεύεται
 πατριάρχης, 547 — 551.
 σχέσεις πρὸς τὸν πάπαν Ἀ-
 δριανὸν Α', 551—553. πρό-
 εδρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς
 συνόδου, 553—568. διένεξις
 αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀντιμεταρ-

ρυθμιστὰς καὶ ἰδίως πρὸς τὸ
 μοναχικὸν τάγμα, 568 —
 571. 580 — 582. θάνατος
 αὐτοῦ, 608. — Ὁ ἀδελφὸς
 τοῦ Φωτίου, Γ' 802.

*Ταρασιουκωδόσιος ἡ Τρασκα-
 λισαῖος ἡ Ζήνων*, ἀρχηγὸς
 τῶν Ἰσαύρων, Β' 776, 780.

Ταρέλλας, φιλέλλην Ἱταλὸς,
 Ε' 833, 835.

Ταρμυθίνδος, στρατηγ. Γ' 157.

Ταρσίας Θωμᾶς, διερμηνεὺς,
 Ε' 5 4.

Ταρχανιώτης Βασίλειος, στρα-
 τηγὸς, Β' 321. — Ἰωσήφ, στρα-
 τηγὸς, Δ' 425. — Δημήτριος,
 Ε' 504. — Γεώργιος, Ε' 504.

Ταρωνίτης Γρηγόριος, μάγι-
 στρος, Δ' 241, 243. — Μι-
 χαήλ, Δ' 424.

Τουσίκας Κ., Ε' 807.

Ταταράκης Κωνσταντῖνος,
 πλοίαρχος, Ε' 637.

Ταιζάτης, στρατηγὸς τῶν
 Βουκελλαρίων, Γ' 543.

Τατιανός, φιλόσοφος χριστι-
 ανὸς, Γ' 23.

- Τατίκιος*, στρατηγός τῶν Βαρ-
δαριωτῶν, Δ' 476, 525.
- Τατίσιου*, ἀπεσταλμένος τῆς
Ῥωσίας, Ε' 918.
- Ταυρίας*, χορηγός, Α' 677.
- Τάφελ*, Δ' 39, 388.
- Τεδισίας Ζαχαρίας*, δυνάστης
τῆς Θάσου, Ε' 199.
- Τειρισίας*, μάντις, Α' 19.
- Τειχομηρός*, Βούλγαρος, Δ'
290, 291.
- Τεκκ*, ἀρχὼν τῆς Λυκίας, Ε'
176.
- Τικνίας* ὁ Ἀβυθηνός, πρωτο-
σπαθάριος, Δ' 281.
- Τελαμῶν*, εἰς τῶν Ἀργοναυ-
τῶν, Α' 14.
- Τέλειστος*, ποιητής, Β' 161.
- Τελέσης*, ἡγεμῶν τῶν Βουλ-
γάρων, Γ' 498—500.
- Τελευτίας*, ἀδελφός τοῦ Ἀγη-
σιλάου, Α' 783.
- Τελχισί Ζαδές*, ῥεῖζ ἐφένδης,
Ε' 562.
- Τέμπλ*, ἐπιτετραμμένος τῆς
Ἀγγλίας, Ε' 955.
- Τερβέλης*, ἡγεμῶν τῆς Βουλ-
γαρίας, Γ' 377.
- Τερόζης*, ἡγεμῶν τῶν Ἀρμε-
νίων, Δ' 584.
- Τεῦκρος*, ἀδελφός τοῦ Τελα-
μωνίου Αἰάντος, Α' 33.
- Τεύταμος*, στρατηγός τῶν ἀρ-
γυρασπιδῶν, Β' 238.
- Τζαβέλλας Κίτσος*, εἰς Ἀμ-
πλιανην, Ε' 886, εἰς Κλίσο-
βαν, 964.—Γεώργιος, Ε' 977.
- Τζανέτος Γρηγοράκης*, ἡγε-
μῶν τῆς Μάνης, Ε' 641.
- Τζαχᾶς*, πειρατὴς Τοῦρκος, Δ'
486.
- Τζελαλεδέμπες*, στρατηγός
τοῦ Μουσταῆ, Ε' 884.
- Τζεμαλῆς*, μουφτῆς, Ε' 533.
- Τζέτζης Ἰωάννης*, Δ' 683.—
Ἰσαᾶκ, Δ' 683.
- Τζιοβάρας Νικολός*, ἀρματω-
λός, Ε' 742.
- Τζόσκος Βασίλειος*, Δ' 637.
- Τζώρετζ* Ῥιχάρδος, Ε' 806,
974.
- Τηθός*, μήτηρ τοῦ Ἰνάχου, Α' 8.
- Τήλεκλος*, βασιλεὺς τῆς Σπάρ-
της, Α' 207.
- Τήμερος*, πρῶτος βασιλεὺς τοῦ
Ἀργους, Α' 172.
- Τήριλλος*, τύραννος τῆς Ἰμέ-
ρας, Α' 500.
- Τιδέριος*, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν
Ῥωμαίων, Β' 463.—Ὁ ἀ-
δελφός τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ
Πωγωνάτου, Γ' 334.—ἡ Ἀ-
ψίμαρος, βασιλεὺς, Γ' 373—
378.—Ὁ υἱός τοῦ Ἰουστι-
νιανοῦ Β', Γ' 383.
- Τιγράρης*, ὁ Πέρσης στρατη-
γός, Α' 494, 496.—Ὁ βα-
σιλεὺς, Β' 331, 431.
- Τιεπόλος*, δοῦξ τῆς Κρήτης,
Ε' 43.—Ἰάκωβος, Ε' 51.
- Τιβραύστης*, σατράπης Πέρ-
σης, Α' 753, 755.
- Τιμαία*, γυνὴ τοῦ Ἀγιδος, Α'
695.
- Τίμαιος*, Α' 47.
- Τιμασίθεος* ὁ Κροτωνιάτης,
ἀθλητὴς, Α' 179.
- Τιμηγερίδης* ὁ Θηβαῖος, σύμ-
μαχος τοῦ Μαρδονίου, Α' 480.
- Τιμόδημος*, Ἀφιδναῖος, Α' 471.
- Τιμόθεος*, ὁ στρατηγός τῶν
Ἀθηναίων, Α' 792, 800,

·802. — Ὁ Εὐμολπίδης, Β' 356. — Ὁ μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, Β' 538. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 69. — Ἄλλος πατριάρχης, Ε' 521, 531.

Τιμοκράτης ὁ Ῥόδιος, Α' 755. Τιμοκρέων, ποιητὴς Ῥόδιος, Α' 371.

Τιμολέων, βασιλεὺς τῆς Κορίνθου, Α' 843.

Τιμουρτάς, βεζύρης, Ε' 285.

Τίμων ὁ Ἀνδροβούλου, ἔγκριτος Δελφός, Α' 417. — Εἰς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532.

Τιρίδαχος, σατράπης Πέρσης, Α' 774, 776.

Τιριδάτης, ὁ σατράπης τῆς Περσепόλεως, Β' 150. — Ὁ στρατηγός, Γ' 470.

Τισικράτης ὁ Κροτωνιάτης, ἀθλητὴς, Α' 179.

Τισσαθέρης, σατράπης τῆς Ἰωνίας, Α' 691, 746, 750, 753.

Τίτορμος, ῥωμαῖος καὶ ἄγχιος Αἰτωλός, Α' 223.

Τίτος Αἰβίος, ῥωμαῖος ἱστορικός, Β' 171. — Κοῖντιος Φλαμινίος, ὑπάτος τῶν Ῥωμαίων, Β' 392, 397. — Ὁ υἱὸς τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, Β' 523.

Τίφης, κυβερνήτης τῆς Ἀργεῶς, Α' 14.

Τιληπόλεμος, ὁμηρικὸς ἦρως, Α' 23. — Ὁ σατράπης τῆς Καρμανίας, Β' 193.

Τογρουλδῆγ, ἀνεψιὸς τοῦ Σελδζούκ, Δ' 310.

Τοκκενιλλ, Ἀλέξιος, Γάλλος συγγραφεὺς, Γ' 93—95.

Τόπκος Λεονάρδος, ἄρχων Κε-

φαλλήν., Ε' 302. — Κάρολος Α', ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Ε' 302. — Κάρολος ὁ Β', ἀνεψ. προηγ. Β' 331.

Τόκος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 522.

Τολητινὸς Δὸν Φραγκίσκος, Ε' 418.

Τολμίδης ὁ Τολμαίου, ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, Α' 549, 572.

Τομπάκης Ἰάκωβος Νικολάου, ναύαρχος τῶν Ὑδραίων, Ε' 855. — Ἐμμανουήλ, Ε' 903.

Τόπιας Κάρολος, ἡγεμὼν τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 275. — Γεώργιος, Ε' 304.

Τορνίκιος Λέων, πατρίκιος, Δ' 308. — Κωνσάντινος, στρατηγός, Ε' 73.

Τουδέλας Βενιαμίν, Ἰουδαῖος περιηγητὴς, Γ' 89. Δ' 48.

Τούκας (χατζῆ) Ἀρτῶριος, καταδρομεὺς Ὑδραῖος, Ε' 656.

Τουραχάν, ἄρχων τῶν Βοδενῶν, Ε' 324.

Τουρκοβασίλης, Ε' 984.

Τουρκοκωνσταντάκης, προστῶς Καρπενησιῦ, Ε' 743.

Τουσὸν, ναύαρχος τῆς Σικελίας, Ε' 167.

Τουτοδς, διοικητὴς τῆς Συρίας, Δ' 452.

Τραϊτάρδς, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 483.

Τράκας Κομνηνός, δπλαρχηγός Παρνασσίδος, Ε' 619.

Τραπεζοῦντιος Γεώργιος, Ε' 486.

Τραυλδς, θεράπων τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 487.

Τρεβιζάνος Γαβριήλ, πλοίαρχος Ἐνετὸς, Ε' 400, 419, 457.

Τριβίγιλδος, ἡγεμὼν τῶν Ὀστρογότθων, Β' 707.

Τριβοῦνος Μέμμος, δόγης τῆς Ἐνετίας, Δ' 242.

Τριβωνιανός, νομοδιδάσκαλος, χαρακτῆρκαὶ βίος αὐτοῦ, Γ' 116 — 119, 120, 134, 138, 181.

Τρύφων, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 366.

Τρώς, πατὴρ τοῦ Γανυμήδου, Α' 21.

Τσακάλωφ, εἰς τῶν ἰδρυτῶν τῆς φιλικῆς ἐταιρείας, Ε' 756.

Τσαμαδός Ἀναστάσιος, Ὑδραῖος, Ε' 855, 903, 961.

Τσάρας Νίκος, ἄρματωλὸς τῆς Θεσσαλίας, Ε' 655.

Τσιγκισχάν, ἡγεμὼν τῶν Μογγόλων, Ε' 173.

Τσιμισκῆς Ἰωάννης, Δ' 134, 194, 207, 224, 226.

Τσόγκας Γεώργιος, ὀπλαρχηγὸς Βονίτσης, Ε' 829.

Τσώκρης Δημήτριος, Ε' 962.

Τυδεὺς, εἰς τῶν ἑπτὰ ἐπὶ θήβας, Α' 18.

Τυπάλδος Τιμόθεος, ἐπίσκοπος Κεφαλληνίας, Ε' 604.

Τυρανρίων ὁ γραμματικὸς, Β' 438.

Τυράχ, ὑπέρτατος ἡγεμὼν τῶν Πετσενέγων, Δ' 313.

Τυρταῖος, ποιητὴς Ἀθηναῖος, Α' 207, 209.

Τυρῶ, θυγάτηρ τοῦ Σαλμονέως, Α' 13.

Τωτίλας, βασιλεὺς τῶν Γότθων, Γ' 150.

Υ.

Υδάρνης, στρατηγὸς Πέρσης, Α' 388, 431.

Υπατία, Β' 710, Γ' 18.

Υπάτιος, ὁ ἀνεψὶς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, Γ' 134-138. — Ὁ ἐπίσκοπος Νικαίας, Γ' 563.

Υπατρος, ὑπασπιστὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, Ε' 706.

Υπέρβολος, δημαγωγὸς Ἀθηναῖος, Α' 657, 683.

Υπερίδης, ῥήτωρ Ἀθηναῖος.

Β' 87, 92, 195, 196, 201, 203.

Υπέρχιος, γραμματικὸς, Β' 784.

Υπερμνήστρα, μῖα τῶν Δαναίδων, Α' 11.

Υψηλάντης Κωνσταντῖνος, Ε' 649. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος, Ε' 667, 759, 770, 774. — Νικόλαος, ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, Ε' 771. — Δημήτριος, Ε' 791.

Φ.

Φαβιέρος, φιλέλλην, Ε' 970.

Φαβωρίτος, φιλόσοφος, Β' 485.

Φαῖδκ, Πέρσης, Γ' 287-288.

Φαῖδρα, Α' 97.

Φάλαικος, στρατηγὸς τῶν Φωκίων, Α' 853, 869. Β' 43, 59.

Φάλκης ὁ *Τημέρου*, Α' 174.
Φαλλμεράβερ, ἱστορικὸς Γερμανός, Γ' 224, 233, 332.
Φαρίας, χρονολόγος, Α' 47.
Φαρανδάτης, Πέρσης, Α' 491.
Φαρμάκης, Ε' 773, 774.
Φαρμακίδης Θεόκλητος, θεολόγος Ἑλλήν, Γ' 452.
Φαρνάβαζος, σατράπης Πέρσης, Α' 747, 763, 764, 774.
Φαρράκης, Πέρσης, Β' 109, 114.—Ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331.
Φατιμέ, θυγάτηρ τοῦ Μωάμεθ, Γ' 298.
Φάυλλος, ὁ Κροτωνιάτης ἀθλητὴς, Α' 179.—Ὁ στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 850, 853.
Φαῦστα, σύζυγος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 552, 579, 581.
Φειδίας, ὁ διάσημος ἀνδριαντοποιὸς, Α' 181, 614.
Φειδιππίδης, ταχυδρόμος Ἀθηναῖος, Α' 374, 386.
Φειδιππος, Ὀμηρ. ἥρως, Α' 23.
Φεῖδωρ, βασιλεὺς τοῦ Ἀργούς, Α' 174, 181, 182.
Φέλδχανς, φιλέλλην Γερμανός, Ε' 836.
Φερδινάνδος, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φριδερίκου, Ε' 198. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, Ε' 590. — Ὁ Ζ', βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας, Ε' 760.
Φέρεκλος, υἱὸς τοῦ τέκτονος Ἀρμονίδου, Α' 112.
Φερεκύδης, ὁ πρῶτος πεζογράφος, Α' 302.

Φερένικος, Θεβαῖος, Α' 794.
Φερετίμη, μήτηρ τοῦ Ἀρκεσιλάου, Α' 308.
Φεβρίδης, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 567.
Φεβρὺν Ἀγγελος καὶ *Ἰωάννης*, ἔμποροι, Ε' 60.
Φήλιξ Β', πάπας Ῥώμης, Γ' 44.
Φήμιος, αἰοιδός, Α' 115.
Φθα, θεὸς Αἰγύπτου, Α' 53.
Φθίος, ἀδελφὸς τοῦ Ἀχαιοῦ, Α' 8.
Φίλα, θυγάτηρ τοῦ Ἀντιπάτρου, Β' 204, 294, 303, 305.
Φιλάργιος, ὁ τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχος, Β' 606.—Ὁ ὑπουργός, Γ' 324-325.
Φιλάργος ὁ Κυρτέου, ἔγκριτος Ἑρετριεύς, Α' 362.
Φιλανθρωπηνός Ἀλέξιος Ε' 190.
Φιλαρᾶς Λεονάρδος, λόγιος Ἀθηναῖος, Ε' 597.
Φίλελφος Φραγκίσκος, Ε' 486.
Φιλέταιρος, φρούραρχος τῆς Περγάμου, Β' 308, 333.
Φιλήμων, κωμωδοποιὸς, Β' 259.
Φιλήμων Ἰωάννης, ἱστορικὸς, Ε' 859.
Φιλήτας ὁ Σουδαρίτης, Ὀλυμπιονίκης, Α' 179.
Φιλητός, στρατηγός, Γ' 571.
Φιλιππα, θυγάτηρ τοῦ Ραιμούνδου, Α' 621.
Φιλιππικός, αὐτοκράτωρ, Γ' 382-385.
Φίλιππος, ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Πότε μνημονεύεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀνατροφῇ αὐτοῦ, Α' 822, 823. Β' 12-14. Κα-

ταλαμῶναι τὴν ἀρχὴν τῆς Μακεδονίας, Α' 851· μακεδονικὸν πολίτευμα, Β' 15-17· πρῶται πρὸς τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας σχέσεις αὐτοῦ, Α' 852-853· Β' 17-22· ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ, Β' 22· 35· μάταιοι κατὰ Φιλίππου ἀγῶνες τοῦ Δημοσθένους καὶ κρίσις περὶ τούτων τοῦ Πολυβίου, Α' 860-869· Ἐμβάλλει κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα, 869· γίνεται κύριος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, 870· Β' 38-65· ἡ περὶ Χαϊρώνειαν μάχη, Α' 871-873· ἀναγορεύεται στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος ἐν Κορίνθῳ, Β' 65· Τελευταῖαι τῆς ζωῆς αὐτοῦ περιπέτειαι καὶ θάνατος αὐτοῦ, Β' 66-69· Ἀνακεφαλαίωσις τῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς κρίσεων, Β' 69—78. — Ὁ πολέμαρχος τῶν Θηβῶν, Α' 790. — Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 111, 192, 231. — Ὁ υἱὸς τοῦ Δημητρίου, Β' 377, 378, 390, 393, 400. — Εἰς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532. — Ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 506. — Ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Δ' 459. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 698. — Ὁ υἱὸς τοῦ Πέτρου Κουρτεναΐῦ, Ε' 50. — Ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουίνου, Ε' 60. — Ὁ Σαβαυδικὸς, Ε' 158. — Ὁ Ταραντῖνος, Ε' 230, 236.

Φίλιππος Ἀθρουστός, βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Δ' 663, 671. Φίλιστας, Β' 160. Φιλόθεος, ἀρχιερεὺς Σαλώνων, Ε' 605. Φιλοίτιος, βουκόλος τοῦ Ὀδυσσέως, Α' 83. Φιλόκαλος Εὐμάθιος, στρατηγὸς τῆς Κύπρου, Δ' 525. Φιλοκλῆς, δραματικὸς ποιητῆς, Α' 558. Φιλοκράτης, Ἀθηναῖος, Β' 50, 58. Φιλοκτήτης, Α' 23. Φιλοκύων, πολεμιστῆς Σπαρτιάτης, Α' 489. Φιλόλαος, νομοθέτης τῶν Θηβῶν, Α' 151. Φιλόμηλος, στρατηγὸς τῶν Φωκίων, Α' 849, 850. Φιλότομος δ' Ἀχαιὸς, Α' 173. Φιλόξερος, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 149. Φιλόπαππος δ' Βησαῖνος, Β' 484. Φιλοποίμην, στρατηγὸς Μεγαλοπολίτης, Β' 384, 389, 399. Φιλορωμαῖος, υἱὸς τοῦ Ἀριοβαρζάνου, Β' 448. Φιλοστόργιος, ἱστορικὸς ἐκκλησιαστικὸς, Β' 703. Φιλόστρατος, ἱστορικὸς, Β' 331, 466, 469, 477. Φιλόχορος, ἱστορικὸς, Β' 47. Φίλων δ' Αἰριῶν, Β' 194. — Ὁ Ἰουδαῖος ἱστορικὸς, Β' 523. Φιλότας, δ' Μακεδὼν στρατηγὸς, Β' 89, 102, 111, 141, 155, 156. — Ὁ σατράπης τῆς Κιλικίας, Β' 190.

Φιμβρίας, στρατηγός Ῥωμαῖος,
Β' 447.

Φινεός, μάντις, Α' 14.

Φίνλαιϋ, ιστορικός Ἀγγλος,
Γ' 159, 266, 341, 343. Ε'
412.

Φιροῦσμπενς, στρατηγός Τοῦρ-
κος, Ε' 324.

Φλαβιανός, ἐπίσκοπος Ἀντιο-
χείας, Β' 692, 726, 727, 729.

Φλάβιος Σεβήρος, καίσαρ, Β'
550, 552.

Φλάκκος, στρατηγός Ῥωμαῖος,
Β' 447.

Φλωρέντιος ὁ Ἐρρεγανικός,
Ε' 149, 155.

Φλώρος, στρατηγός, Γ' 346.

Φοιβίδας, στρατηγ. τῶν Σπαρ-
τιατῶν, Α' 782.

Φοῦνιξ, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀ-
χιλλέως, Α' 91. — Ὁ Θη-
βαῖος, Β' 89.

Φόλκμαν, ιστοριογράφος Γερ-
μανός, Β' 713.

Φορμίων, ναύαρχος τῶν Ἀθη-
ναίων, Α' 648.

Φορμόζος, πάπας Ῥώμης, Δ'
355.

Φορτούνης, ὁπλαρχηγός Ζα-
κύνθου, Ε' 620.

Φόσκαρης Φραγκίσκος, δόγης
τῆς Ἑνετίας, Ε' 386.

Φόσκολος Λεονάρδος, Ε' 19.

Φόβλκωρ, βασιλεὺς τῶν Ἱερο-
σολύμων, Δ' 558.

Φραγκίσκου, θυγάτηρ τοῦ Ῥαι-
νερίου, Ε' 302.

Φραγκίσκος ὁ νεώτερος, ἄρ-
χων τῆς Μήλου, Ε' 167. —
Ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Γαλ-
λίας, Ε' 497. — Ὁ αὐτοκρά-

τωρ τῆς Αὐστρίας, Ε' 922.

Φραγκόπουλος Κωνσταντῖνος,
Δ' 677. — Γεώργιος, Ε' 310.

— Λέων, Ε' 366.

Φραγκόπουλος Ἐρβέδιος, Δ'
315.

Φρατζῆς Γεώργιος, ἱστορικός,
Ε' 366, 457.

Φραουῖτος, ἡγεμὼν τῶν Γότ-
θων, Β' 708.

Φραταφέρης, στρατηγός Πέρ-
σης, Β' 139, 192.

Φρερέτος, ἑρμηνευτὴς Γάλλος,
Α' 45.

Φριδερίκος Α', αὐτοκράτωρ
τῆς Γερμανίας, Δ' 587. — Ὁ
Γ', Ε' 399. — Ὁ βασιλεὺς τῆς
Σικελίας, Ε' 195, 198.

Φρίζος, ἀδελφὸς τῆς Ἑλλης,
Α' 12.

Φριτίγερος, ἡγεμὼν τῶν Γότ-
θων, Β' 677.

Φρόνωρ, ὁ στρατηγός, Α' 300.
— Ὁ Ἀθηναῖος, Β' 50.

Φύλακος, ὁ Σάμιος πλοίαρχος,
Α' 462. — Ὁ Δελφὸς ἥρωας,
Α' 446.

Φυλλίδας, Θηβαῖος, Α' 789.

Φωκᾶς, ὁ ἐπαρχος τῆς αὐλῆς
τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Γ'
134. — Ὁ αὐτοκράτωρ, Γ'
214, 244—246. — Ὁ Νικη-
φόρος, Δ' 80, 111. — Ὁ Κρα-
τεροῦ, Δ' 110. — Ὁ δορυφό-
ρος τοῦ Βελισαρίου, Δ' 111.
— Ὁ πατρίκιος, Ε' 597. —
Νικόλαος, ὁπλαρχηγός Κε-
φαλληνίας, Ε' 620.

Φωκίων, Ἀθηναῖος, Α' 866,
870. Β' 45, 87, 195, 196,
218, 224, 227.

- Φωριέλ, Ε' 547. Φωτίλας Ἀσημάκης, Ε' 88Ὶ.
 Φωτάκος, γραμματεὺς τοῦ Θ. Φώτιος, ὁ πατριάρχης Κων-
 Κολοκοτρώνη, Ε' 818. σταντινουπόλεως, Β' 713,
 Φωτεινός, στρατηγός, Γ' 727, 767. Γ' 800—828. Δ' 69,
 729. 81, 84. — Ὁ ἐπιδρομεύς,
 Φωτεινός Διονύσιος, ἱστοριο- Δ' 78.
 γράφος Δακίας, Ε' 560. Φωτομάρας Χρήστος, Ε' 967.

Χ.

- Χαβρίας, στρατηγός τῶν Ἀ- Χαντζερής, διερμηνεὺς πύ-
 θηναίων, Α' 792, 800. στόλου, Ε' 577.
 Χάγας Κορηήλιος, πρέσβυς Χαράλάμπης Σωτήριος, Ε'
 τῆς Ὀλλανδίας, Ε' 522. 877.
 Χαγὲ Κωνσταντῖνος, στρατη- Χαράλδ ὁ Μακρός, Δ' 295.
 γός, Δ' 385, 303. Χαρβούρης Μαρῖνος, Ε' 721.
 Χαλδίας Ἰωάννης, Δ' 259. Χάρης, ὁ στρατηγός τῶν Ἀ-
 Χαλήλ πασᾶς, μέγας βεζύ- θηναίων, Α' 872. Β' 92. —
 ρης, Ε' 338, 408, 409. Ὁ Λύνδιος, τεχνίτης, Β' 291.
 Χαλήλ, ἀρχηγός τῶν Τούρ- Χαρίδημος, Ἀθηναῖος ἐξόρι-
 κων, Ε' 203. στος, Α' 407. — Ὁ μισθο-
 Χαλκιοπῆ, γυνὴ τοῦ Φρίξου, φόρος στρατηγός τῶν Ἀθη-
 Α' 43. ναίων, Α' 868. Β' 92, 120.
 Χαλκοκονδύλης, ἱστορικός, Ε' Χαρικλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 224.
 372, 378, 406, 486. Χάριτες, αἱ τρεῖς, Α' 4.
 Χαλκοκονδύλης Σταμάτης, Χαρίτων, μητροπολίτης Δυ-
 δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 705. ραχίου, Ε' 597.
 Χαλούφης Νικηφόρος, Δ' 576. Χαριτώνυμος Ἰερώνυμος, Ε'
 Χαμάρετος Αἰών, δεσπότης 312.—Γεώργιος, Ε' 496.
 Λακεδαιμόνος, Δ' 694. Χάροψ, ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν,
 Χαμβδάρ, ἐμίρης τοῦ Χαλε- Α' 234.
 πίου, Δ' 130. Χάρων, Θεβαῖος, Α' 790.
 Χαμέας, στρατηγός, Γ' 578. Χὰς Μουράτ, μπεϊλέρμπεύς
 Χάμζας, υἱὸς τοῦ Στάνισα τῆς Ρούμελης, Ε' 485.
 Καστριώτου, Ε' 380. Χασάν, ὁ Ἀραψ στρατηγός,
 Χαμίτ, ἄρχων τῆς Πισιδίας, Γ' 372.—Ὁ Τούρκος ἀρχι-
 Ε' 176. ναύαρχος, Ε' 623, 629, 630.
 Χάμμερ, ἱστορικός Γερμανός, Χασάν πασᾶς, ὁ ἀρχιναύαρ-
 Γ' 349. χος, Ε' 574.—Ὁ γαμβρὸς
 Χὰν Γεώργιος, συγγραφεὺς τῶν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, Ε' 892.
 Ἀλβανικῶν μελετῶν, Ε' 484. —Ὁ δεφετεράρης, Ε' 562.

- Χασέ*, υἱὸς τοῦ Ἰούδα, Δ' 264.
Χατζηπέτρος Χριστόδουλος,
 δπλαρχηγός, Ε' 830, 972.
Χειρίσοφος, στρατηγὸς τῶν
 Λακεδαιμονίων, Α' 735.
Χεῖρουλλὰχ ἐφένδης, ἱστο-
 ριογράφος, Ε' 412.
Χείρων, διδάσκαλος τοῦ Ἀ-
 χιλλέως, Α' 24.
Χελιώτης Γεώργιος, δπλαρ-
 χηγός, Ε' 970.
Χιλᾶς Ἰωάσαφ, Ε' 581.
Χιλβούδιος, στρατηγός, Γ' 164.
Χιμενὲς Φεργάνδος, Ε' 192.
Χιτήρης (ἢ *Χισρ*), γιανίτσα-
 ρος, Ε' 372.
Χλάπερ Ῥοδοσλαῦος, Ε' 304.
Χοιρίλος, ἐποποῖς Ἑλλήν,
 Α' 722. Β' 7.
Χοιροσφάκτης, Δ' 466.
Χόπ, *Θωμάς*, Ε' 575.
Χόπφ, ἱστορικός, Γ' 635. Δ'
 46, 77.
Χορμόπουλο μικρὸ, ἄρματω-
 λός, Ε' 604.
Χορτάτζαι Γεώργιος καὶ Θεό-
δωρος, ἀδελφοί, Ε' 123.
Χοσδάης, Πέρσης, Γ' 286.
Χοσρέφ Μεχμέτ πασᾶς, ἀρ-
 χιναύαρχος, Ε' 887, 900.
Χοσρόης, βασιλεὺς τῶν Περ-
 σῶν, Γ' 160—161, 242—
 243. — Ὁ ἐγγονος αὐτοῦ,
 Γ' 243, 255—283.
Χοτζᾶς Βασίλειος, Δ' 672.
Χοῦμνος, δ στρατηγός, Δ'
 635. — Ὁ μέγας στρατοπε-
 δάρχης, Ε' 261.
Χουρσίτ πασᾶς, ἀρχιστράτη-
 γος, Ε' 667, 837, 842.
Χουσεῖν μπέης, ναύαρχος Τοῦρ-
 κος, Ε' 892, 965.
Χρίστιτζ Θωμάς, ἡγεμὼν τῆς
 Βοσνίας, Ε' 359.
Χριστόπουλος Ἀναστάσιος,
 προεστὼς Ἀνδριτζαίνης, Ε'
 619.
Χριστοφόρος, δ υἱὸς τοῦ Κων-
 σταντίνου Ε', Γ' 533. — Ὁ
 ποιητῆς, Γ' 702. — Ὁ μάγι-
 στρος, Γ' 724. — Ὁ στρατη-
 γός, Δ' 78. — Ὁ μέγας ἐται-
 ρειάρχης, Δ' 96, 107. — Ὁ πα-
 τριάρχης Ἀντιοχείας, Δ' 200.
Χρυσάνθιος, νεοπλατωνικός,
 Β' 639, 646.
Χρυσάφιος, εὐνοῦχος, Β' 752,
 771.
Χρυσήτης, θυγάτηρ τοῦ ἱερέως
 Χρύσου, Α' 25.
Χρυσήλιος, δυνάστης τοῦ Δυρ-
 ραχίου, Δ' 245.
Χρυσολᾶνος Πέτρος, ἀρχιεπί-
 σκοπος Μεδιολάνων, Δ' 547.
Χρυσολωρᾶς Μαρουήλ, Ε'
 486. — Ἰωάννης, Ε' 486.
Χρυσοσκουλαῖος, Ε' 564.
Χρυσόχειρ, δ ἡγεμὼν τῶν
 Παυλιανιτῶν, Δ' 73, 78. —
 Ὁ συγγενὴς τοῦ Βλαδιμήρου,
 Δ' 269.
Χωματιανός, Ε' 163.
Χωνιάτης Νικήτας, χρονο-
 γράφος, Δ' 552, 730. — Μι-
 χαήλ, ἀρχιερεὺς Ἀθηνῶν, Δ'
 681. Ε' 8.

πη'.

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

Ψ.

Ψαλλιδας Ἀθαρόσιος, Ε' 635. 279. — Ἰωάννης, Ε' 279.
Ψαμμήτιχος ὁ Γορδίου, ἐσχα- Ψαρὸς Ἀντώνιος, ἀρχηγὸς
τος τύραννος τῆς Κορίνθου, τῶν Μανιατῶν, Ε' 618.
Α' 226. Ψελλὸς, ὑπατος, τῶν φιλοσό-
Ψυρομήλιγγος Μιχαήλ, Ε' φων, Δ' 323, 412, 419.

Ω.

Ὠγύγης, βασιλεὺς τῆς Ἀττι- γὸς, Γ' 728. Δ' 75.
κῆς, Α' 5. Ὠπος Λέων, διοικητὴς τῆς
Ὠδέναδος ὁ Παλμυρηνός, Β' Ἀπουλίας, Δ' 286. — Κων-
527. σταντίνος, Δ' 476.
Ὠκεανός, εἰς τῶν Τιτάνων, Α' 4. Ὠρος, Ἀρταξέρξης, βασιλεὺς
Ὠρούρας Νικήτας, στρατη- τῆς Περσίας, Β' 96.

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Εἰς τὸ ὄνομα Βῶρος, προσθετέον τὸ δηλωτικὸν τοῦ τόμου
στοιχείον Γ'.

